

Анатоли Лагәлаа



АИЗГА

Q-томкны

Афбатәи атом

*Ажаабжьқәа
Ахәыцқәа ырызку ажаабжьқәа
Аповестқәа*



Акәа
Апхәынтшәкәтыжырта
2011

ББК 84 (5Абх) 6-44

Л 15

Анатоли Лагәлаа. Аизга.

©-томкны. 2-тәи атом. Ажәабжьқәа. Ахәыцқәа
ирызку ажәабжьқәа. Аповестқәа
Апцхәынтшәкәтыжырта. Аҕәа, 2011. – 656 д.

*Анатоли Лагәлаа ифымтақәа реизга афбатәи атом
иануп ашәкәыффы данқәыңизаз инаркны иахьа уажәраанза
иаңиҕахьоу иажәабжьқәеи, иповестқәеи, ахәыцқәа ирызку
ирҕиамтақәеи.*

ББК 84 (5Абх) 6-44

© Анатоли Лагәлаа, 2011
© Апцхәынтшәкәтыжырта, 2011



СЫЦСАДГЬЫЛГЬЫ ЗАЦӘУП...

Уара ахыткъареипш утнаркъеи уи ажә-бжь ҫааста. Рацхьа иуазхәаз уоыза Дима иоуп. Ақәа иалалейт, ихәейт, ақыртуа ир, ирпыхьашәо зегьы рхуа, ирҫагыло зегьы иреихсуа, рмашьынақәа рымхуа, шәкыла ртанкқәа еишътагылан иаауейт ихәейт. Са сахьгылаз азыршы сықәыртәазшәа амца насыхкъейт. Убригь гәаутейт уара, аха исоухәаз ҫа-жәа затцәык роуп. Амала урт аҫ-ажәак убас иухәейт, убриакара урықәгәыҫуейт, сара сахьгылаз иагьаацъасшьейт, убриакаратцәкьа ашәарта хтагылоума хәа. «Бышзахәо балтц!» Ускан сара сымтцаазейт, «уара уабацо?», «узыццода?» «угәы иҫои?» хәа. Сара иаразнак издырит уара уоызцәа урыцны ацсуа гвардиа ахьгылаз ахь шәышцоз, абцъар шәшашьталоз. «Са усцәымшәан!» – схәейт саргьы, сара сшақь-шақьо сықәхар сызхәыцра цъара ак иуцырхагахар хәа сшәан. Уи акәхейт, удәылкьейт уара, убас удәылкьейт, ахәымпал иаҫкьаз ахыц еицш... Саргьы иаразнак исымцыхьашәаз маҫәақәак аашьытсхын, хуада ашә ацацха насыркын, сындәылкьейт. Хгәылацәа иаразнак сдәылтцра иазцшызшәа рыхкәа кылырхәхәан исыхәацшуан. Урт абжеихарафык усгьы дара рмилаҫ ракәын, ирхәомызт акәымзар, ирдыруазаарын Ацсны рыр алалараны ишыказ. Уимоу, ашьтахь излеилахкааз ала, дара рахьынтә ирацәаҫны урт иаауаз ашәтқәа кны ир цылейт. Аха хара уи зегь абаадыруаз, уарей сарей ханейднагала аены, урт убас игәырғазшәа, убас убри ахтыс иазыцшызшәа картцейт, уи ау-

хатæи агæыргъара иаднагалаз уаргъы саргъы хауацæа иа-
хъа уажæраанзагъы ирхæо изакæйтæ гæылацæа бзиақæоузеи
ишæымаз хæа ауп. Урт иабардыруаз, ари афыза аус калараны
ишыказ, даргъы ныхæак еидш ари ахтыс ишазыпшыз, аха
хара ишахæаччоз, ишхæхæмаруаз, рыпсы хатхныртцошæа
шыкартцоз...

...Уара уцеит, саргъы сдæылтцит, абзеираз, хазхара хзыф-
нампшыц, хазхара иахзымбац хуада хæа сгæы статцæыуо. Из-
банзар, уарей сарей ханейиднагала инаркны хæ-мыз аатцхъа-
ны уара уусурала ирымухит уи ауада. Иара убригъ фык змаз
акæын, аха уи убас ала акаркы икылхны ихартейт, макъа-
наз ихазхап, нас мышкызны аамта бзиақ калар, еитдытцрак
калар, ак шпахақæнамгахари ххæан, уи хазхархейт...

...Сарей, даеа сфыза згабки хайгæныфын, иахаулакгъы
ақыртцæа рыр Акæа иахацаанза халцит. Нас Гæдоутæа хтаа-
цæа рахъ хцейт, аха убрагъ, уара ухы ныкæтцан унейны уцæа-
зар, харгъы хæцæейт. Сан уажæы-уажæы исалхæоз, бара батц-
кысгъы, бара бгæырфæа, быгра итоу изеицæоуп хæа акæын.
Убригъ апшы леипш, илдыруазшæа акæын дышцæажæоз уа-
ра ацкæын дышхазнужбуаз. Иара уажæгы уи ажæа сцæа ста-
нарзызаауейт, избан уара дызхазнужбуаз, избан, уара узи-
хамгылаз абтцас, избан убри Анцæа узахибааран узыказ?..
Избан?.. Избан, уарей уара уфызцæеи рыла изыргъежътæхаз
шыоук апараз, амалаз, ақбафаз иртииз хапсадгъыл?.. Избан,
уи нас, шæара шæшьала изфыхтæхаз?.. Избан, усқан дарей,
дара рычкæынцæеи зшæывамгылаз, шæара шæывагылара
акæым, Ацсны иалтцны изцахъааз? Избан, уарей уара уфыз-
цæеи ақырткæа рыфнатцакақæа шæанрытцаз, дара ишырта-
хыз изыказ, иртахыз зрымаз, изырфоз, изыржæуаз, шæара
шæфызцæа уаас изырымшьоз? Избан, ианыцæгъараха Ац-
садгъыл шæара изышæхаанхаз, дарей, дара рычкæынцæеи
Ацсны иалтцны изцаз?.. Нас, айбашъра антцæамтахъ иней-
уашæ анырба, Ацсны еиқæхошæа анырба, хамфæа аанар-
тып хæа кæрышькæакгъы раашътра изалагаз?.. Усқан шæара
шæангæакуаз, ишæфоз аншæымамыз, шæызлахысуаз аншæы-
мамыз, «иамузозар ишпакахтцари, уртгъы хрылазап» – хæа,
шæара ирласны шæзырхаштуаз...

...Уцеит уара уфызцəа урыцны, уи нахысгьы жəохəмш ухабар хəздырзомызт. Ажəафымш рыены ихахаит Ешыра-лбаа аарцə ала атабиакəа руакы уштатəаз, знык-фынтəгьы Гəымстə урны, уара ухəашьала «хəычык угəы ацсы аршьа-ны ушаахьаз...» Аха уи уара угəы еикəнахəало икахызма, ариакара аамтə уззыцшыз ууада, уфызцəа гəакьакəа, уқалақь гəакьа – ишыртахыз ишаќь-шаќьо ақыртуа ир алан. Акызатəык уфызцəеи уареи ишəзышьтымхуаз, шəызхара абцъар ахьшəымамыз акəын. Шəмачрагьы усс ишəымамызт. Акəагь аамтала иахьыншəыжьуаз шəхы иқəышəкрын, абцъар шəаеиғтəо ишəымазтгьы. Убриак шəзышьтыхуамызт уфызцəагьы уаргьы, убриак хьаас ишəыман, шаќантə шəанаидтəалоз ишəхəахьааз, цьоуки хьықəдыргəығуаз абцъар абаќоу хəа?.. Иабаќаз, Гал ианалала игьылаз хар, ирымаз абцъаргьы даргьы тќəаны иргеит, Агəызерагьы ргəы реан-замкəа ирыкəшеит, егьырт ахьысга шəаќькəа, усгьы аибашьра иалагаанза зегьы ашəќəы итаафועит, рномеркəа рнахтəоит, нас ишəызхархынхəуеит хəа қытацыпхьаза ирылырххьан. Урт ирдыруан аибашьра шырцеипшыз, уи азы акəын итарымфьыр камлозшəа аибашьра ацхьагьы абцъар зшəылырххьаз. «Хара хтəќəа убри ианаамтаз изазым-хəыци?» – хəа угəы иалан уара. Ускан ирылшоз мачзар акəхарын, ускан амчра ахьыќаз аихабыратə тыцкəа мачымкəа дара иркын. Бжьыла дара иргон, хара хтəќəа шиашазгьы ир-хəаеырц иалагон...

Уахык, хуазыруа-хагəжəажəо хаштəаз, уфызцəа уцны аф-ны уаакылсит. «Ирласны быстак хьыжəу?!» – ухəеит уара, саб убжьы имахартə сахəшыцəеи сареи ханаскьоупцхьан.

«Уи акраххартцуама!» – сахəшьеитдыб иаразнак дын-дəылќьеит.

Уфызцəеи уареи убас шəыццакны акрышəфеит, ана-цъалбеит, ирфо рыхəда икыламхандаз хəа хшəыхəацшуан. Нас харгьы ихамаз ахəычы ааидахќылт иаразнак шəышцоз аадырын. Уара уандəылтцуаз унасыхəацшит, нас акы ухəарц угəы иштəз сцəа иаанырын, цытрак снауцнаскьеит. Уара убас убжьы ныццакны уцəажəеит, фымз рыла убриакара убжьы

самышьцылахъазтгы, иухэоз сзеилымкаарггы каларын. «Амцхэ бымгэырѳан, иара ипцырхагоуп!..» Сара иаразнак сцэа иалашэеит иухэарц иутахыз, сагьяаччеит мчыла угэы ааикэысхэаларц, усқан истахыз акъажыхэатцэкъа атэыуара акэын, аха ашта утытцаанза исычхаит. «Уицэымшэан! – схэеит сара, ииашатцэкъаны утэѳаншыап дшааигэахахъаз урдырны угэгы аласыргэгэарц, – уигъ уара уеипш шытахъка ихъатцуа иакэхазом!»

«Дарпысхароуп! – уеитаасѳаччеит мазала, нас уаапхашьан, ашырхэа уапхъака уѳыноухеит. Сарггы снаухъзеит, ак шузымхэоз, ак угэы иштаз, уи ушатцаз ацара шуцэуадаѳыз сцэа иналашэан. – Ахъз бзиагъ ибтэроуп!»

Убасқан сарггы сааилыбзааит, ак сцэа иаалашэеит, ак сымбазакэа иааскэыпсаазшэа збеит. Аха схы сымч аакэсырхан, сеитэнауѳацшын, хашытахъка иааиуаз уѳызцэа ирмахэартэ, ус ѳаастит: «Избан сара изисто ихъз, иеициахэамто!» Уарггы уеитаасѳацшит, иухэахъаз уара уакэзамызшэа изхэаз, даеазэы ихэазшэа уара уѳала. Аха нас атак уара иухэарц шухэтаз, ишцэажэатэыз уаазхэыцзар акэхап, иумхэан хэа ушытахъ азэ дущрыхозшэа, аха уара мчыла ицэухэозшэа ѳааутит: «Уи бара базхэыц, аамта ибнарбоит...» Избан изухэаз аамта ибнарбоит хэа, избан уара хъзык ухы изтамшэацыз?.. Нас аенынтэарак сазхэыцуан уи сара, ашытахъ, айбашьра анеилга, икалаша зегъ аныкала, усқан ауп схэѳы ианааи. Издыруада уара уштахоз уцэа иалашэахъазтгы, издыруада уара ухъз учкэын изынужырц утахызтгы... Издыруада уи ххэаыцхъаза уара уахгэалашэарц утахызтгы, издыруада... издыруада... уара убриакара хара ушыпшуаз здыруадаз.

«Уара уани уаби рычкэын затэ уоуп, нан, уара умцеит хэа азэгы гэыбқан уитом...» – инаушыталхэеит хгэыла пхэыс ашта уантытцуаз. Уара уи илхэаз анаауаха, атэыыршы улартазшэа ашырхэа уаахэит. Дхатцазтгы изхэоз, икаларын уиацэхар, аха уидшыпхэысыз, насггы уабхэараадшыргэылаз уаназхэыц, ѳааутит: «Ди, сара сзатэыуп, аха сыпсадгбылгы затэыуп!» Урт ажэакэа сара азныказ сааитцадыргэгеит,

аха нас гэаныла убас сүеигэыргэеит, иухээз убас сакара сыцнатцеит, уазымтцаан. Избанзар, уа игылан хгэылацэа рацэафны, еиҳаракгы аҳэса, уара иухэоз уажэакэа саат-бжак ала ақыта ахи-атцыхэеи иаахдырсуан. Насгы, уара у-Очамчыратэын, мызкахь знык акэын уабхэа ифны уаад-гылан уанцоз, ажэыларакэа зеггы урылахэын. Уи рдыруан дара, усқан ақытаҳэсақэа, аибашьраф, ма аштабаф итээз агенералцэеи амаиорцэеи ракара рдыруан дара ртэала. Хар жэыларан ианыказ, излажэылоз, иарбан хырхартақээз, шака ҳаирплан пырраны иказ, шака бомба карыжьюаз, икарыжь-ран иахыыказ атыц! Зны-зынла иамузар, Акэа абжа рыблыр калап анырхэоз, сарггы сышрылатээз анааргэалашэалак, ани шэара шэыфны аганахь егькарыжьзом, уантэ дара ақыртцэагь хысзом, рхэахуан. «Хара хгэылацэа роуп зынза ашхкэа, – схэон сарггы сеицрашэаны, фыц иҳауз хуадаггы шрыцҳасшьозггы, сызхара ишысзымбацызггы, убригь акы ақэхайт хэа хьаас исымамыт дара агозтггы, – урт сара Акэа саналцуаз ахышэ рыхкэа кылырхэхэан еиҳахэыт-хэытуа ирхэоз шэасхэап: «Рқытақэа рахь еита цатэыс ироуит, уахь еиҳа ирнаалоит дара!» «Ацьма ахра иафэзар ауп хэа, арха икылугар – тэсала аисра иалагоит, инибартцэоит!» «Шықэс-қэак ара иахыыказггы дара рзы игастрольтэ мышкэоуп, рыпцтазаараф убриакгы лахьынтца бзиан Анцэа иритеит!»

«Унан, анышэ рфэрыпсааит! – хгэылахэсақэа руазэк дныфнытцэааит, – бара баб иаркы-иаркы ирцэ хэа Акэа даналаз, аматцура дукэа анимаз, дара Жэыргыт цьара аеага иахон, абаҳа ркын!» «Ааи, ааи, усқан Апсныка излауаз рыгеқэа руацтэкьақэаггы ара рыффы ҳаладырчуеит хэа, апсуаа шгэамтцуаз рдыруан азы, иразкэынтқан рыфныкақэа рахь иргон!» – «Ацгэы аныхтцэа алыгэра икэлеит, ҳара хтэ-кэа ирхарақэоуггы рацэоуп, царак ддырбацыпхьаза – иааскэо, царак ддырбацыпхьаза – шытахьла еитацо, апсуаа аб-жеиҳарафык ашьха-қытақэа рахь ҳақфарцалан, иреиғыз атыпқэа дара иркит!»

«Уи зегь аамталоуп, – лхэеит ани Гэдоутатэи хгьенералцэа зны-зынла рырратэ стратегиа амазақэа ракара здыруашэа

ицэажэоз хгэылапхэысгы, – ианаауаз ацша ианагазар, ианцо аурт иаман ицоит!..» «Бҕы изхэо хыла итэышан!» – даеазэгы убриакара дгэыргыан дыштыпон, лкэардэ лыткыар, лыбга птцэар хэа сшэаны лзара снамтасуан!..

...Уара уи нахыс даҕа мызкгы ухабар хамбазеит. Хгэылацэа мчыбжы-мчыбжыла еимырдон атабиа иахьтатэаз, уара иутахытцэкыаз нак уабраа рахь, Очамчырака апырра акэын, аха, авертолиот угэы уеанзамкэа ыынтэ-хынтэ иуцэцахьан, зны абцар мацара ргар акэын, зны афатэ, зны абылтэы. Нас угэы уахапжэан, зегь акоуп Акэа салсны саб ионы снейуеит ухэеит! Сара саныхэычыз аахыс сэеипхызуаз сыкалакь хаҕацэа ирымпытцакнатц спатцагы ссом ухэон...

Упатца анысхэа, иаасгэалашэеит рапхьа хшеибадырыз. Сара апатцасартэҕэ соыза згабк аус луан. Уаргы уызаки уареи уа шэнытцалеит шэыццакы-ццакуа.

– Смышэхэы амысхыр стахуп! – ухэеит, хара хэхьтэаз ахь ухы рханы.

– Нас икахмырффои! – ани соыза лыбыз угыы ахэы агон.

– Амала убас сыпцшахароуп, ибыватэоу азгаб, абри дызустада хэа дтцартэ!

– Уи уонналаанзагы угэалтан дтцаахьан, аха са дсыздыруам схэеит!

– Ашыа ташэааит! – схэеит соыза дынтысбҕачаан. – Иагьанбеикэбыршэо ибхэакэо зегы!

– Ус акэзар хамбари, – ухэеит уара са сахь уаапшыны, уагьаасҕаччан, – сыхцэы хаибанардырузар, схи хаибанаргаргы калоит!..

Ииашатцэкыан, уи нахыс мызкгы мтцит, сахьнеилак уара угылан, акино аҕы хнеир – уара уаацэыркэон! Нас хашьцылеит, зны-зынла уанаахамбалакгы, ари иахьа имшшыаразар калап, ицэыбжыахеит ххэон! Ажэакала, настэи зегы цхызын, цхыз хаан, айбашьра мыжда хцэырханы халнахит акэымзар...

...Ус-ус, иааит иаргы, март еикэатцэа... Сара уи амза шака бзиа избоз, сара уи амза шака сгэыгракэа адхэалааз...

Убри ажэылара апхьа уахык затцэык уфызцэеи уареи шэеи-таакыдгылеит. Хыма-псыма шэышгылаз мацара хца-хца фырцбан жэжэит, шэкаркы ишкылахоз мацара мчыла фатцакэак шэфеит. Уфызцэаггы уара иуеипштцэкьан шэа-хьеибацшааз сыздыруам аха, шэара Ешыра шэаадшэар, уа-хык афны шэаангылар, атэыла бгарашэа, хагеимшхара, ха-гацэа арахь ихытцрашэа... Мамзаргь, шэара шэыда апсуаа Акэа иалалар хэа шэшэон. «Знык Акэа хшыапы хзаларгылар, – ухэалон уара, – сшыршыуа здыруазарггы, шыафак шытахька икастцом. Санрыцхэао, Акэа сшыапы алагылаанза сыршыр ауп...»

...Ускан амшгы ахэхэыхэа итцэыуон. Амшгы иадыруа-зар акэхарын шэара ишэпеипшхоз, амшгы иадыруазар акэхарын урт март мза аф-мшык шэара ишышэтэымыз...

...Шэырит шэара Гэымста. Зхэыжэцэа ргылан, шэацэ-тэымуауашэа шэзыргэакуаз Гэымста... Иеицэхаз уфызцэа излархэо ала, зшыа жэуз рацэафуп аамтакэак рыла. Аха нас, уара ууатэа ашшара иаахеит ахы. Зегьакоуп уекамыжкэа атцла уеавакны еица ахысра ушафыз, егы ушыапгы хна-жэеит ахы. Укахаит, уанкахагы ушкажыз цытцэык рырхра уахьзеит, уфызцэа ахьатцха рутэит. Ашытахь, угранат ушашь-таз, сагацэагь цызжэоит, саргы сыфепызжэоит хэа, урkit дара алакэа. Уи нахыс фы-мыш уцсы тан. Нас икалакэаз зеггы хаихэеит хара аерман цкэын, уи афаастара зыла иа-боз. Уара ахэхэара уафын: «Шэымшкэа цхьазоуп, Акэа шэаларбылуеит!» хэа. Дара ухагылан иуцэыжэцэон, ртатын цыблаахкэа укэрыцсон, ухэра ацыкахыш афэрыцсон... Нас, избо зеггы ацэхаршэоит хэа, Ачадаратэи узлахалоз амфанап акны апцсэа хэхэаза фынфөеижэафык ркынза еиватцаны ишытартцеит. Абарт рлахьынтца рлахьынтцахоит дарбанзаа-лакгы хара иахэагыло хэа. Шэара зыпсы тазгы егы агана-хьала шэышьтартцазаап. Уака икан шэара апсацэа шэеипш аурысцэаггы, аказакцэаггы, ачеченцэа, хапсадгьылгы, хар-ггы, хлахьынтца бзиа иазыкэпоз хашьцэа зеггы. Рызегь азэа-зэала автоматкэа рфакны иратцауазаарын: «Шэара иарбан дгылыу шэзыкэгылоу?» – хэа. Рызегь ирхэоз – Апсны ауп ха-

хыѣкоу, апсуа итѣылоуп ххы зкѣахтѣо хѣа акѣзаарын... Уик зынзаеиланагазазаапдара. Уара инауахагылазаапаттыхѣтѣан, ари усгыы дшыабаны дыпсуеит, уеикѣхархоит хѣа иаххѣар, сахыгылоу Қырттѣыла ауп хѣа шпеимхѣари хѣа. «Уара узкѣыжбу зыдгылда?!» – хѣа дуазтѣазаап дара иреихабыз азѣы, шыапцынтѣалагы ухы хѣычык иаашытихзаап. «Сара сыдгыл сыкѣиоуп, сыдгыл бымбылуп сара сзы, аха уара узы цѣаханымхоит, ари атыц» ухѣазаап. Уи акѣхеит, иара иаразнак ухы ашырхѣа ишыапы анаатдих, акатран иныкѣкшазаап, ашыагыы аеырхѣа иаауѣкѣазаап. Уи азмырхакѣа, убратцѣкѣа дулгарц иавтомат нхаиршалеит, аха, ишытахъ игылаз азѣы, уи цсра бзиацѣоуп, даѣа цытрак дгѣаклааит ари ифыза ихѣазаап. Нас, зыцсы тѣазгыы, ицсхѣазгыы зегыы амашына дуқѣа шѣыршѣны акыдуахѣақѣа реицш шѣларыкѣерыжыын, тракторла апсцѣа зегыы рзы адгыл ажра иахѣафыз хых шѣхаргалеит. Уака хѣба-хѣба метра атѣаулара атан, шѣоык инареиханы шѣахыржшаз атыц карцѣахѣан. Рапхѣа ицсхѣаз цытѣоык тѣарыжыит, нас реицѣа амца зыцраз, хѣацсадгыылаѣ хѣакоуп хѣа зхѣоз, зынцѣырла рнапқѣа фѣахѣаны, рыцсы штѣаз инхыкѣыргылан акшацѣа бзиақѣа хѣа иалхны ирымаз, ишрылшоз игѣғѣаны втомат-шыхѣала ианрыслак, рыхѣдақѣа хыжѣжѣаны итѣарыжыуан. Нас хѣычы-хѣычла тракторла анышѣ рыкѣерыцсон, убрагы иаразнак ицсыр рѣахѣамызт, игѣақлар рѣахын. Урт нышѣла ианаахырѣоалак, ицсхѣаз даѣа цытѣоык тѣарыжыуан, урт рышытахъ зыцсы тѣаз рнапқѣа фѣахѣаны, шѣылақѣа шаапшуаз, шѣнапқѣа хыжѣжѣаны шѣтѣарыжыуан. Уара уѣы ианнеи, ахыкѣа уныкѣадыргылан: «Алада Цсынтѣылоуп, арахъ Қырттѣылоуп, руа иалухуеи?!» – хѣа иуазтѣааит. «Аладагы аѣадагы Цсынтѣылоуп, са сыдгыл ауп, цѣанатуп, цѣаханым ицаран иѣоу шѣара шѣоуп, арахъ цсыжырта шѣазом!» – ухѣеит. Уи акѣхеит, унапқѣа ааѣархѣан, ахыкѣа унѣартцеит. Цѣака уахытѣахѣазгыы угѣы алада иумырхѣазаап уара, иуулакгыы уаахѣызаап, ажѣѣан уатѣапшуа укѣаизаап... Ант алахшақѣа руазѣк абри зегъ акоуп ажѣѣан дахѣѣатѣапшуеит ихѣан, атрактор иақѣетѣаз иаразнак адтѣа иитѣазаап анышѣ икѣыцса хѣа. Уи иархѣоз каитцон, иаразнак анышѣ науѣаипсеит... Атдыхѣтѣан, ажѣѣангыы урцѣа-

тацшыр хəа ишəон, убриакара хадггыли хажəəани шəыр-хырбаауан урт... Шəызегь адггыл шəыкəыцсан ианаалга, ауриа дартцəуартə, шəахьжыз адггыл ағызығызбжыы ытцəуан рхəеит... Уи афыза афаастара, уи афыза агыгшəыгра, хадггыл иахтнамгац еггыкам аха, уи атоурыхац, иааршазар аахыс иагəалашəазом... Нас, убри афыза, кəзтцази, ма убри афыза кəзтцаз рашьцəеи рəхəшьцəеи ааган Акəа, ани уара узфьцсаауаз, уара ухы зкəутцаз Акəа, ухьз зху ууадац, учкəыни сареи хəхьынхо, излахаваңдырхари?..

... Алхас уара упатрəткəа рылоуп узлеидыруа... Саб, ихəоит, альбом дахəацшуа дышнеиуа инацəа науцкəны. Уарггы упатрəткəа рфь зехьынцьара уччоит, учкəын мышкызыны уара ушыкам иумырдырыц, далаужбаларц утахызшəа уччацшь... Ухьз ааихəар, уаацəыртрашəа...

... Есышьыжь ахəцбахчəхь хайццоит, есыхəылбьгəха хайцаауеит. Зны-зынла забацəа зцу, ма машьынала зхəыцкəа назго абацəа илацш рыдхалоит... Нас сара цəажəарыла дахызгоит, ддухар уи афыза амашына сарггы ишизаасхəо, ихəыцкəа иман ахəыцбахчəхьдшаало, нас ашкалахь ишигало, нас амшынахь, нас ақытахь. Сара убас уи иацəажəашьа стцеит, иареи сареи хəнеицу, уара укамзаара анааигəалашəалак, уи агəырфəа ақəаршфəеицш «дарбаазаанза» ирласны дацəызгоит... Макьана дацəгалатəуп, нас, нас иара ихалагь далашьцылоит, укамзаара иахаггы игəы иеантцə, дыркəышхо иццаауеит... Игу рацəоуп, хфьцьягь ихəгу рацəоуп, аха зегь зыкəхəажьуа хагацəа роуп... дара абас хзырымүзтггы, дара абас хзырымүзтггы... Насггы хара дара рмал хакьымсзеит, хара, учкəыни сареи. Ани уара хапыцла иугаз ууада хəычы хəфноуп, уи иаха уцəа ахахкаауеит, уара ухавагылоушəа аабоит... Абжеихан, ашəггы аартны хтəоит, издыруада, издыруада, ма уара... ма уфызак, ма уара узы иахзымдыруа ажəабыжьк хзаазгаша азəы... Уаратцəкьа ушаацнамшылаша шаадыруаггы, ус Анцəа иахгəаирцхоит, ус ашəахь халацш кыдуп... Ус халацш анкыдхалацəо, узбахə хазхəо азə данымааиуа ыказам, уи иихəаз, уи икайтцаз, уи дышхысыз... Алхас убас урт ажəабжькəа илымха кыдцан дырзызырфəеит, уахынла хəнышьтəлоуггы, урт дышрызхəыцуа дмыцəо

ақыза, пхызла дара реитахәара далагоит. Ариабжьарак уб-риакара лакәкәа сизрыпхьахьейт, зегь акоуп, зегь акоуп, пхызла уара иузкны уфызцәа ирхәахьо роуп иейтеихәо...

...Алхас... иудыруаз, хара ххы ларкәны хныкәазом... Хара, ухьз зыхьзахтцаз учкәыни сарей иаадыруейт уара Апсны ухы шақәутцаз, хара иагья ҳагзаргь, уара иухьчоз ҳамоуп... икаҳцари, иахья учкәынгы дзатцәыуп, уаргы узатцәымзи, аха уцсадгьыл ушзатцәыз амырдырзакәа иухьчейт. Уи насоуп, уанагәытцанахәхәа ауп ианадыр ушзатцәыз... уагышзатцәымыз... Уара ушьата, ударакәацарахь инхейт, уцсадгьыл ахьчара еитатаххар, зегь рапхья иара дгылартә дсаазоит. Избанзар, ицсадгьыл ауп изатцәыу, иарей, иара ифызцәей затцәны ахаангы икалазом... Алхас... ус акәын ушхәыцуаз уара... Алхас... Ус ауп ҳашхәыцуа ҳаргы... Узыкәгәыгуа арахь инужьыз... Есышьыжь ахәычбахчыхь ханцо, уфызцәей уарей шәахьжу апарк ҳанафсуа, иумбазои ххы шытыхны ҳашцо... Ааи, зхы лазыркәыша азәгы дутнымхазейт уара, ххы шытаххырц азоуп уара ҳапхья угылан Акәа узалалаз... Уи бзиан иаадыруейт хара, Алхас, учкәынгы саргы. Уи бзиан ирдыруейт Алхас, уи афыза лахьынцас изауз зегьы. Уаргы узатцәымызт, учкәынгы дзатцәым, уцсадгьылгы затцәым... Азатцә, зхала атәым дгыл ианхалаз иоуп... Ус акәымзар, уатцә ашьыжь ханиасуа иубап, хара ххы шытыхуп, хара ҳалахь еикәзам, хара хтәы – уцсадгьыл азы иухәтаз зегьы каутцейт. Ааи, ааи, ҳалахь еикәзам, уара есышьыжь ханиасуа хумбои, Алхас?..

АХАТГӘЫНҚӘА РЫРХӘФЦӘА

Уи ақыта дырхәхьан, ихдыртәахьан, иаланхоз ацсуаа пытфык, уа иаларбылхьан, пытфык зыпсы згаз ашьа қыта қәахақәа рахь ицахьан, пытфык, усгы абцар зкыртә иказ, уахынла-ейнла ицәыртцуан амфохь. Ақыртүа гвардееццәа ақанч ицәыр-

кəыкəыз амжəабгь еипш, ақыта ариакара иандырхəы, дара акгыы анырзаанымха, шыта икартооз, даеа қытак игеагыны изалаломызт, уахь апсуаа атабаикаеа жны итатəан. Урт уб-риакара ирзынхаз рқытақеа рнапкеа рыларцсны иркын, ртабаикаеа унарталан азəазəала ишны итумгозар, шытахь-ка ихьатцуаз ракезамызт. Шыта ишцакартоз агвардеец-цеа, Жəыргытынтəи, Қетешьынтəи, Қартынтəи иахан ианаа, цьара цгалак роур акəын, акəымзар, мала-ца, мала-аа хəа ихынхəуан. Ганкахьала, ус ахынхəрагь разкын шыоук рзыхəан, акəымзар, ара ианыршылак, ирхынхəны Қырт-тəылака ирымгозгы рацеафзан, амшын иаларыжьюан дара ртəкеа. Уахь инаргар, нас ирылафыр хəа ишəон, хач-кəынцеа шыны аттахəа раагара иафуп, иаанхазгы иабы-кəу иахьыхашьтуа хəа. Амшын иартаз рхабар усгы уафы издырзомызт, ртаацеа, хатцарыла аибашьра иафуп шəыч-кəынцеа хəа рархəон, уимоу, ргəы аладыргегəаларц Акəа иреигьу апсуаа ронкеи руадакеи рыхьызкеа фефеаза ир-нуп, рмалгы уафы даламкьысыртə уака аизгара иафуп рхəон. Урт рабацеагь айгəыргьозар акəхарын, Бериа инапы зиркхьаз аус назеит хала ишабоз хəа. Ускан дара рафыстаа хыхь дыкетəан дырхыччон, арахь дара рхатакеа убриакара иафыстааушəа рбон, атəым афыстаа дырхыччоит хəа ахаан-гы ргəы иташəомызт...

Ажəакала, уажэтəи агвардееццеа ақыта цəхəы иалахеит.

Цьара ак рызбар акəын, акыр зладырхашаз, мышкы зны рнапы ыркало рыфныкакеа ихнымхəырц.

Руазək, уи иаха дкəышзар акəхарын, дкəышымзаргь дгызмалын, насгы иара цегьала дагышəафын, хəфык-ффык еидикылеит, иаха зыбаф иацеымаашьоз, ианатаххоз, уахын-лагь аус зушаз. Уи дипшааит агыруак, уи апсуа қыта авара иказ, Ахалдаба инхоз азəы, ари ақыта иаланхоз апсуаа бзиан издыруаз. Ибзиан ахьзми, уажə ари аибашьра иалагеижьтеи ипсхьази, икетцны ицази ракəым, уаанза еихбаала инхоз, змалгы пытк нак изыцтарцаз. Апсы усгы даныржуаз ихь-тəы саат, ихьтəы мацеаз, ма дыпхəысзар – лыхьтəы лым-харыфкеа, лыхьтəы хəдахатца дахырбаазомызт. Ус иказ аны-

шөинтракәа ара имачзамызт, аха уи азы урт мөашьо издыруаз агыруа данырыпшаа, даргьы хөвык аныкала, җынла ақыта аңсуа ишьапы аламгыларц ирыхчошәа картон, уахынла русахь инытцашәа ицон.

Уахык, реиҗа ахысракәа анааикәтәа, иалагеит рус. Аңсыбафкәа ирмеигзакәа ломла, баҳала итцырхуан, ироуазгьы макьаназ ииашан иеиөшо иааиуан.

– Ари цьанат дыкатцәкьан! – ицатцәкәа агәам рылатата азә ихыбаф аатцихит ақыртүа гвардееццәа руазәк. – Имацәаз, ихәдахатца, ихьтәы саат. Цьара акы аарзынимьжьбит итаацәа!

– Ишнимьжьыз ауп, – исызцәа инархыкны азәы иаҳар хәа дшәаны дыччашәа җааитит Ахалдабатәи агыруа, – акәымзар, урт итины шыта автоматкәа аархәахьазарын!

– Аиашатцәкьа ухәеит! – ани зцатца агәам алататаз инаны кьашькәа иеикәа инахьишьын, аңсыбаф ааимирттеит, – дасу абри ахатца иеицш дара рыхькәа нак иргозтгьы, аңсуаа акрырзыкатцаран икахызма?!

– Гәы мыждакәак рызтоуп, урт автомат атцкысгьы иеицәоуп, шәара рыкәзам, – ани знык ахы зывасхьаз Кәтешьтәи агыруа, дахьцәажәозгьы аңсуаа дышрыцәцаз анааигәалашәа, дааилыбзааит. – Савтоматгьы касыжьбит, аатцәак азна сьбапхангьы цьара исхьыфрны илеит. Амала исаахаз ахы сжышә акәымкәа, суатәа абаф илақәшәазтгьы, иахьа ас абаҳа кны сызшәыдгыломызт.

– Ацәажәарагь бзиоуп, аха шәаанапшы-аапшла, аңсуаа абжьаскәа ирфызцәоуп, абна иахьылкьо уздырзом...

Азныказ зегьы еикәлымхаха иаазырфөит, рбаҳакәагь нышьтарцан равтоматкәа аашьтырхит. Аха уаҳа изыцәшәашаз шытыбжьы анырмаҳа, еитах дара рыда цсы зхоу изымгәагьышаз аус кьашь иналагеит.

– Ари еимаа җыцкәакгьы ишьан, аха дрылгахьазаап!

– Ееи цьымхеит, ари аратәи аколнхара деиҳабын, нырцәыка дцеит хәа аныхәара дакәытцуазма?!

– Даеа цытрак апхьа хихьазатгьы иеимаакәагьы хәхәон, Иосилиани иҗапхьа ицыр-цыруа исышьатцан сышгылаз убарын!

– Иеихашәк! – ихәеит урт ркынтәи есымша згәы зеаныз, есымша згәы адагь азмах иштымдара итыңоз агвардеец. – Хара хқырсианцәоуп, ма абри афыза аус ханаҕеу анцәагыы игәы дахмыргалап!

– Уеилагама?! – зылақәа аарла зхы-зҕы еимассы аматқәа икылыртцәахыоу адгьыл еицш икылыхәхәоз агвардеец уи днеейаҕацит, – хара фык хәкоуп, ара Анцәа ихәтаз хәа егь-хазныжьзом!..

Ани ашәаф ида зегы ааибарччар ртаххеит, урт изхагы-лаз абафқәа рыфыфгыы усс ирымамызт, аха нас рыччабжь рызнымкылар, азәы иаханы, иреигьу ақыртуа гвардееццәа хәа шәызхәапшуа, апсуаа зегы шыны иалгахыоушәа, аны-шәынтрақәа рҕы тьцпх ицсыз рхыымаҕәа иашьтан хәа ирылартдон азы. Арҕы ицәырыргоз рыламыс рцәыкыашьыр хәа ишәеит... Уи аламыс иахынзауаз адәахыала иеиқәыр-хатәын, избанзар, уи Қыртгәылатәи ар зегы рзы иуашәшәы-рахон, шәыта еиқәатцәан ианхалон. Ус калар шалшоз зны-зынла акәын рхаҕы амацәыс еимкыареицш ианаацәыртцуаз, абжыаапны амалырхареи апсыцгьареи анакә еицш ижәа-гәаны иаман уи ацәыртцырта...

– Ари ицсы тазаргь уаха хәзицәгомызт! – ибафқәа нак ахәтгәын интарпсан, анышә аймапсара иналагеит.

– Абри еицш зегь беиазтгыы, апсуаа абзақәа ирылакыы-суадаз, рыпсцәеи хареи хәиурыжыыр, мызкала хәаилгон!..

Еитах инеиҕаҕаҕы-ааиҕаҕаҕы, еитах ишқырсианцәаз, анцәа игәы иамышәоз шыкартцоз, азәы игәалашәазар калап, аха иаразнак уи ааирта анакә хышәашәа еиқәатцәаза инахатәеит. Урт ирдыруан шака ирласны рхы иахәаз, шака рус тцкытцкыарымшыаз, шака рыцхашьара карымтцаз, шака руафра инахан нак идыргылаз акара, убри акара рус маншәалахон – еидыркылаз аашьтыхны реиҕабы иҕы инеиуан, нас ахәцәа зыкәтцаны иргоз авагон даргы хәцәоушәа инарылатцан, ршьапқәа, рыхқәа бинт шкәакәала иааҕа-хәаны, ари нахыс еибашьыртә излакам ала кыадқәак нарыццан, еес, узцозаргь уцала. Нас Қыртгәыла ианнеилак, рдиван татақәа ирыкәтәаны, Апсны ицоз аибашьра теле-визорла иахәапшлон.

– Анатәи «анхасы» дбеиахару?! – Елгәыцъа днеифацшит ант агвардеецәа реихабы. Елгәыцъагы урт ахатгәынкәа зегы ифнеипш дрыфналахьоушәа-дрыфнытцхьоушәа, дасу имоу-ихзу идыруан. Убриазәк даныржуаз дакәымшәеит, усқан Гыртәылака ускиман, уахьдцандықан, аха исыздырзом ихәар, ари иара ихазы итцәахырц, халамкьысырц итаһуп, нас хара ханцалак мазала даан ижуеит хәа рхәар хәа дшәон, уи дыцәгъазам хәа аанарго ихы ааиртцысит.

– Арахь даныказ дмалуафызтгы, уахьгы инапы ыркало дышпарышьтрыз! – ани зпатцакәа агәам рылатата иказ инапы кьашькәа рыла илакәа ааҗырыцкьааит. Нас, ифоу акәабашья ахәтцәеипш ифкьар хәа дшәошәа, ипынҗа инацәакәа инарбжьякны, цшьяала иааипссейт. – Амала, сара шыта ахьтәы саат анызба, са истәуп. Сара сцъабаа злеихау ала, сыхәтаагь еихазар ауп. Шәара ацсуаа цсны ианшәоугы, рыбафкәа рыртытра мацк шәацәшәоит, ибзан хааигәа игылазтгы затца шәақьхысымҗак рааигәа шәымнеирыз!..

– Уи сара знык сахыцахьейт!.. – ани зышьтахь ахы зыывасхьаз агыруа, ихьхьаз шихьыз анааигәалашәа, ихәра еиҗах иаабыз-бызызшәа ибеит. – Шәара уи афызә Анцәа ишәкәырхуп!

– Убри избахә абра иумхәан! – ани реиха зыцсы цәгъаз ибаха ахәы аныпҗәа, ацгәеипш анышә напыла абгьатра дафын. – Уи ари афызә аускәа рфы есымша уиркәышларц далагоит. Саб гәышья убри дизымзырфозатгы, сара шыта стәы-сыпҗа Гыртәыла сабжан сыказаарын!..

– Абар, ассир! – ахатца игәы икәыз ихәдахатца, ихьтәы саат, анышәи иареи шеилашьяхаазгы, ицыр-цыруа иааҗигейт. – Ари ахьтәы саат азәгы исызшәыҗом!..

– Уцсы иамаз! – иааифытцкьейт руазәк, аха нас уи убас ахьяамхәхәаз убриакара дшәеит, егы иавтомат ахьышьҗаз дназыпҗшит, ахала ахы икәкны иткьар хәа дшәошәа!..

– Абыржә абра хгыламызтгы, иахьхәоз тапысххаауан! – уи убас дифацшит, Қыртәыла зегы азы ишәартоу акы ихәаны, ашыра икәйтцауоу-икәимҗцауоу азбара дафушәа. – Уцсы цәгьамхан, акәымзар, арт зыбафкәа хартатуа рыва-

ра атыпқәа ыҕоуп. Аха арт акака рыцуп, уара мышкызны азәы утихырц иҕаххаргы, иагъа уцсаҕа ицәһап, Жәыргыт ирзахыз ур-матәажә ада егүтнүмхазо!..

«Уара Қарт иузырзахыз еиҕа еигүшәа!» – иҕәеит гәаныла егы агвардеец, аха гәаныла иахыиамхаҕәазгы итцидыраар хәа дшәошәа ҕыцха дыцшуа дгылан.

– Макъана ашара пытк агуп, – урт реиҕабы иблақәа еитах анышәынтрақәа инархигеит. Дара анышәынтрақәагы ацәа-лашәара баапс змоу ауафы иеипш, мза шәахәацк аныҕамыз, етәаңаа рхабар зынзак ианумбоз, аиҕапсра, аиҕартытра шрықәшәоз рдыруазшәа акәын ишыҕаз...

– Абриакара цәбаа анахба, – агвардееццәа реиҕабы, ара-тәи урт рымәапгафы Елгәыңа днеизцпит, илақәагь, ани анышәынтрақәа ргәы злакылижәо алом еипш, инаилаикшеит, – итцегь амал ахыамоу «шахта» ҕыцк аахартыроуп. Акәымзар хазҕыс, уажә хара хашытахь шыоукы ирбашт, хара хатцкыс иеигү дара акы ианақәшәалак, табуп хәа хазуам-хәар қалап. Хара Апсныҕа хзааз шәара аратәи акыртцәа шәеикәхархаразы ауп. Ус анакәха, харгы абзацәа ртәи хма-затаргы, ма апсцәа ртәи хазароуп. Елгәыңа, еилумкааи исхәаз бзианы!

– Елгәыңа, «ухапшыақәа» иреигү акы унапы ақәк, иреигү!

– Ааи, ааи, урт аныҕартцоз уаргы урхагылан, иаха угәы зызтоу акы ыҕамкәа иҕам!

Баша цынцала анышә хәаумыржын, зегь иҕазхаша ахы-коу хәқәыршәа!

Елгәыңа ибон шыта арт рыцсы шымтәуаз ус баша. Уи идыруан урт апсуа нышәынтрақәа рнафыс дышжыз даеа гыруакгы. Уигь зны наҕ Жәыргытынтәи иааз дреиуан, аха Ахалдаба ақыта аколнхара аиҕабы ихатыпуафыс дықанатц, убриакара ифеит, убриакара игеит, даныржуазгы, урт анып-слак Гыртәылака иргалон аха, ари ара Апсны ипсы акалашәа иқәын, акалашәа бзиа ибон рхәан, Азҕыбжәа шәыдгьыл ҕытк хәхыжәымбаан, абра дахжуеит хәа ианрыхәа, дар-гы мап рзымкит. Ари ипсы антаз акәын адгьыл анизым-

хоз, уажэ метраки бжаки рыда итахымзар акэхап, убриак иахтап рхэан, иакэшахатхеит. Ант итынхацаагы урт знык рақэыршахатра акэын иртахыз, даныцсуаз имаз ионқэа руак иакараз анышэынтра издыргылеит, дарггы хара им-хэыцуази, ари ауаф амал ара абриакара зырхахыз, мышкызны хиваржырггы, харггы акгы хагирхарым рхэазар акэхап!

– Кры ахытцоу здыруеит аха, дагыруагэшьоуп!... – Елгэыца абри анихэа, иара шака деитцанаргэғээ акара, дарггы еитцанаргэғээ цышьон, аха уаха умцсит.

– Уи данагыруаз ипсы антаз акэын, дааины ацсуаа «дрыванхазар» иарггы дацсыуоуп. Дхарба, дахынза агыруоу, ма дахынзапсыуоу ибафқэа, имаха-шьаха рыла хара иуаххэоит. Харт антропология хэа изышьтоу анаукафгы цытк еилахкаауеит!.. Насггы, Адснытэи агыруа гыруа бжатоуп, уи ацсуаа нмыртэакэа заа дцеит, урт рыпроблема хара хэхэда икэижыт!

– Абни анышэынтроуп... – Елгэыца инапы нақэикит. Азныказггы иааицэымыцхеит инапы ахьнақэикыз, избанзар, ацсуаа ирхэо иахэхан, анышэынтра унапы ақэуыкыртасым хэа.

Агвардеецэа уахагэ имыпшзакэа анышэынтра ашэ ааимыржэан, ахэақэа ажыагэ ахькажыу ианақэпапо еипш, шыоук бахала, шыоук напхыцла, шыоук ломла ажра иналагеит.

«Угэнаха анцэа исықэумцдан, Боча, – ихэеит гэаныла Елгэыца, – ура уеипш иказ агырцэа аныцсуаз, зегь хуцыцсызтгы. Абри асыза хала иабазомызт. Рычкэынцэагэ хшыуа, рыдгылгы иахэхцо, рыцсыбафқэа хархэуа... Хара еигэышэпынцала амаг кылырхаан, хаган ханзырхаз ргэы хакэхэмаруеит. Анцэа хэа азэыр указар хумшатан...»

– Ари иахынзахэтээ аткыс дласкьаргеит! – ицъашьаны еиеацшуан агвардеецэа, – хнапкэа ахьзымназо дыргарцртахазар?..

– Имал хьантацэаны дьтцанацалазар?!

– Хара уахтэуп, уиакара цьабаа хаумырбан, иумоу арахьуаах!

– Абас абарт татџахык-татџахык рымамызтгы, хнапы ыркало Қырттəылаќа агьежьра хакешəон.

– Еихашək! – урт реижаб илом убас итцаикшеит, рызегь ахыгылаз ргəаттəа иалќбан, анышə еиџыжааны итцалазшəа рбеит, – аус катцаны зыџны ахештараџы итəоу роуп ас згəы ртынчны ицəажəо!..

Даргы ааикəышышьит, атцхгы иналацшит, аха атцх убас илашəын, анышəынтракəаггы рџымтра анацла, зынза рыгəkəа аатыцсааит агвардеецтəа.

«Ацсуаа рпеицш еицəа харгы иахцеицшуп...» – Елгəыцья ихы изыќажомызт, аха шыта хьатцшыа имамызт, уи-моу, иќартцоз цьара акала ишигəамцхоз аадирдырыр, ант еиџыржаауаз анышə дынтажьны иааимарыцсон. Ацснйтгəи агыруа гыруабжоуп рхəахьан усгы!..

– Уара Жəыргыт арт зегьы уццан унаргазтгы, шыта удырхəхьазаарын! – инаиџытцќеит руазək уи ицтəз ахьыма-тəа даннахəацш.

«Хара хакəым, аха шəара шəоуп агыруа бжаќəа, – игəы дтагызуан Елгəыцья, – ара хара хапцсəаггы харгы пату хакəын шəара шəаанза...»

– Абра зегь иашан иахшароуп!.. – руазək изычхауамызт шыта иара иатцкыс егырт иахьроухьаз.

– Шəаацши! – ацсы ихыбаџ шытыхны иааникылт ани зегь ратцкыс зыла утазмырцшуаз, зызхара камлоз, аќəыцьма ажьышə ишазмыџра иазыџуаз агвардеец, – ари еиварыцхаа ахьы-хапыцќəа изытцагылан. Уажəшьта хара гəыбганс ихамои, уи урт ирылаифаша рылаифахьеит, харгь шыта пытк рылахџап, – ихəан, даахан, акакан ацəа анеиќəдыршьо еицш, ицламхəа аамиршəеит. – Арт, азгьы шгəгəы иалым-сын, са исыцшааит, са истəуп!..

Егыртгьы неиџацшы-ааиџацшит, аха акы иџадырхьыр, ишхьы-хапыцќəамызгьы, дара ртəkəаггы аатирышəшəон.

– Егырт еиџахшоит, – акакала ацс ицтəз ахьыматəаќəа ааиџыршеит. – Уара, Елгəыцья, уацшəымоуп, ас егьа татцəах умоуп, иудахгаларгы асасцəа ихампытцќəkəаан иум-гозар акəхап. Насгы уарей, уара уџызцəа агырцтəеи хара

шөахмыхьчазтгы, Апсны шэнышэинтракэа убас ирацэа-харын, хрыхъашаны, хдынтракэа хыжэжэахызаарын!

«Ах, шака шөхэақэоузеи, – Елгэыца ибз иқэххқээз иажэа-қэа арахь ианизымхэалак, илбааидарц далагон, ихэлым-шэы – хэаены иркэан. – Шэара шөшьапқэа Апсны ианнала-гыла инаркны, хара ееи шахдеицшымыз шашьомызт.»

– Елгэыца! – ибжынытцакнығааитит еитах урт реишабы, аха уажэ еиха уи ибжыамағ алыхэхэон, – даеа қацшыа бзиақ хакәуршэароуп! Нас уаргы афныка уцаны тынч уцэап, хара угсы уи лахынтрак ихаут, Апснытэи агырцэа шөыцэа-хаа хара ихахьчоит! Амала амач-сачаз шыта ари афыза ацабааа хазбом, хытрак хтаужьроуп!

«Шэара шөызтажытэыз еакын, аха... – еитах изымхэоз иажэақэа ибз иқэххуан, дырхэаеуан, – ацсэаха дышөцөы-зит... Саргы шыта шэара сышөфызакт, ахэақэа урыларкыр – ухэахоит...»

– Абни жэбома, абна, шөгэы тэыр калап... – уи идирбейт жэаа шықэса шылхытцауз машөырла амашына иашыыз згабк лнышэинтра. – Лара дкөыцшзан, дацсыуа пхэызбан, дышөтыцны дөатцхахан, шөгэы иауазар, шөыламыс иауазар...

– Аламыси анцэеи уаха рызбахэ уеахацэеит! – агырып ааихиргеит ани ахэагыла иазыткьоз реишабы. – Уи амыцхэ ирылаецэан икоуп азы ауп апсуаа рныртэара хзаеу. Уаргы мчыла ухы хөоумыжын, нас!

Агвардеецэа агэгөахэа азгаб лнышэинтра инталейт. Урт рыцхашыарак, ма ламыск мчыла ргэы ирыцөтамларц азы иржэхьаз арыжөтөгы шыта даара иаарылсуан. Рапхьа абака иалачапан иказ апатрет рылацш нақөшөейт. Ани рлашырбага фонар цкба инаддырччалеит, цкба иналыхэапшит.

– Бара бөыза апшза хнапае акэын апсра ахылыхөтаз! – зынза апатрет ихы надикылейт ани еимассы иказ, зегь ратцкысгы уаха ахы еидызыкылахьаз агвардеец.

– Арт зегьы данеимахдалак, илылымшо акөмызт, дгөыргьан даххыпсауан! – руазөк абакагь инапы накөиршеит, апатретгы икышө хөымгақэа нахьирсит.

– Шәара аеадакәа! – урт афыңагы шыпыла днарыгәтасын анышәынтра агәы инықәижыт ани злакта аламала утаз-мырцшуаз агвардеец, ақәақхәагы автомат шьхәала апатрет дласын, ипыххааса илықәйтцеит, – арт афстаацәа зықәтәоу, ианыпсугыи ианыбзоугыи изгәапхаз – Қырттәыла дагоуп!

– Аиаша қаутцеит, ацсуаатацасәфнәтафәцианфнаргалогыи асаан абас ипыххаа ипыреуеит, рхәеит! – ани ала тышәшәәа ухаа акы ицәа иалашәазшәа деитаарықәкааит, – ирласны ажра шәалага, лыбафқәа хь-цырак рыцәмырзкәа арахь иқәшәыпса. Ари дшыпцшаз ала, лыбафи лхьи еикараны итазароуп ара!..

– Аиаша ухәеит! – фәаитит дгәырған руазәк, иикыз иломгыи убас иғәгәаны икьеит, икалап акәыба ахақынза илеизар знык ала. Егыртгыи знык анышә цығәены ианроу, рнацәкьарақәа ахәхәагақәа реипш ишьтшыны анышә атыгара иалагеит.

– Қырттәыла иагыаңара ахыи ытцоуп иахьахзымдыруа! – руазәк зынза қышәла дытцаларц егыгмызт анышәыргәы. Егыгь уи инапқәа ахьикьозгыи дихәапшуан, иара инапқәа рахьгыи дыпцуан, издыруада ак импыхьашәан мазала ицьыба ицәтеиттар хәа дшәон.

– Ара ахыи зегь аныгтақхлак, нас ахьчара затахи ари адгьыл-аза, изтаху игааит!

– Еихашәк шәфьжәқәа! – дағазнык дхәааит ани реихабы, руазәкгыи икәакәа убас дықәсит, ани иижхьаз анышә ихата длеины дтахаит. Аха иарғныи атак ихәар иеицәаз шиқәшәоз идыруан, зынза ак имхәазаргыи егыи мазала игәағ икуазшәа ибон азы, алафахь ииагатәын.

– Ари леипш апцша лыпсы тазтгыи рапхьа цьеи слываужьрын!

Убасқан ухаа зныкгыи изгәарпханы имччацыз убас игәарпханы дыччеит, уи дыччазшәа анырба, егыртгыи зынза ихтазаны аччара иалагеит. Урт ирхаштит изықәгылаз адгьыл штәымыз, урт рыччабжьқәа зегьы ахеипш агәы шкылнажәоз, арт зыбафқәа ытцхны икарыжьбуаз апсәәа зегь шырымпсхьаз, арахь ршьа зушаз ачкәынцәа нханы адәы ишықәу...

– Шэызегь шэнапкэа шэырѳах! – иаарыкэшеит иахь-цэыркьаз рымбазакэа алымкэа реипш, пшьѳык апсуа чкэын-цэа, – зыезыртцысыз итэы егыѳкам!

Агвардееццэа иаразнак рцэа иалашэеит иѳкалаз, аха равтоматкэа рышьтыхха иахьзомызт, ани анкьа зны рабацэа Апсныѳа излааз реагакэеи рбахақэеи ракэын иркыз, уртгы нышьтартцеит. Аха руазэк кыр хаикэнархозар абри хаикэнархоит ихэан, ус ѳааитит.

– Иахацшааз ахы абжа шэахтоит, хаушэышьт!..

– Ишэыпшааз ахы изтэу ртынхацэа ироуеит, шэара уи ахыгтаз аткыс иахыгтаулоушэоит! – рхэан, инарапырцан, рабцъаркэа аашьтырхын, ахықэахь ирыман рѳынархеит, – уахь аѳара ахы абаѳоу, тынч шэеимдалап!..

Урт наѳ ахықэахь инаскьяган, хысыбжь мыргакэан ианаарылга, Асида дахьжыз анышэынтраѳ иааин, анышэ агэы ааикарартэит, асаркьяѳеыхақэа ааизырган, ганкахы инышьтартцеит.

– Хара азэазэала зегь шэшьа аауеит, – ихэеит руазэк Асида лхатгэын агэы инапы нықэшьбуа, – хахэшьцэаггы, хашьцэаггы, хадгьылггы...

Ажэѳан иаха-иаха апстхэакэа хытцуан, аха убарт убас имыццакзакэа ихытцуан, угэы пжэарын тѳака адгьыл аѳынтэи уахыпшуаз, абри адгьыл пшза, абриаѳара пстхэа-злач иаразнак излахачи хэа... Урт ус пша-шэышэык иазых-цо иѳамызт. Издыруада, издыруада, уртк шѳамысри...

АХТЦӘАЦӘА

Аслан Аѳэа ишьапы анналаиргыла, азы иааалтны аѳэара иаахгылаз иеипш, иапхьаѳа ихоз зеггы знык ала инапы рыкэиршарц, ибла рхи-гарц итахеит. Хар усқан ага дыпхьацо Кьалашэыр ацѳа иа-хысхьан. Аѳэа, зрыцкьара иаѳу амхурста еипш, зехьынцъара алѳа ѳеиуан, аѳнеихагылақэа, алашэцэа рлакытцақэа реипш,

рпенцьырқәа еиқәатцәа-еиқәатцәаза итыблаан. Амәа иангылаз атлақәа зегы ҕыц аурт аархысызшәа еилахахьан, алашара ныкәызгоз афымца дацқәа рышыақақәа ирхыѳрны, зыбга пырцәаз аматқәа реипш, цәақа амәа ианыжылан. Хар ақалақь агәытцәкыа шыдрыцқьахьазгы, зеазыкатқан иказ агычцәа аонкәа акәкәахәа иреихсны ипыреуан. Шьоук ақыртцәа рмал иашьтан, шьоук ақыртцәа иргычхьаз ртәы, шьоук амапхашьон атәым мал архәазара.

– Аоны сызнеиндаз, – Аслан иеыхәжәаны дыѳны дауан, – ант агьааурқәа акры рцәынхазаргы, хара хрымбар, ха хтәкәа иеимыргәыцәаауеит!..

Шьоук маланыкәала иаѳкьон, шьоук машьынала, шьоукых Акәантәи арахь ирыман иаауан зеиуахк утаху, ауаѳы матәа инаркны аѳныматәа акынза. Ва Акәа иаланхаран икоу акгы ртахымшәа, урт ирцәымцхәушәа... Акапанраф имыцхәуп хәа иандырхынхәуеипш, Акәантәи арахь раагара иаѳын...

«Уаха ак стахым, уаха ак стахым, – Аслан гәаныла иихәоз иажәакәа мчыла икышә икәыххуан, – сани саби еибганы иаахынхәыр, нас зегы хуадақәа рҕы хааикәшәар... Нас, нас хазхара иеикәхаз хгәылацәеи хареи хаибабар... Шьоук нак Очамчырака икоуп, шьоук Ткәарчалка икоуп. Излархәо ала, ахысыбжькәа хараны излаго ала, хара хтәкәа цытк инеихеит. Дара, дара хагацәа рхы рыкәыршәытцәкыан ицоит, иззыпшзамыз ианиеит. Шевардназе иацы акәын Акәа агәта дгыланы, арака апсуа ишьапы ахаангы изааиуам хәа, ир ирыцәкахахьаз рыгәкәа, рқыртуа медалкәа реипш, ишьтыхны ианрыдизахылоз! Иудзахылоу агәы, уаатрысны удәыкәларгы, иаразнак икахауеит, урт Шевардназе ишьтыхны ирыто дабанзадәыкәзаауеи! Уи дыпрезидентуп, уи итегь ахәынтқарратә усқәа рацәаны имоуп!»

Акәа иара атәкәа анаба, рбызшәа амәақәа ианрыкәыѳ, агәакра иаѳыз ачымазаѳ даалтны, мчыла икышә аччапшь анаакәирххуа еипш, амра ашәахәакәагы налапсеит. Цасатәи амра даеа мран, шықәсыки бжаки цуан уи ахапхоижьтеи, аха зегь акакәын – иацәтәымын, избанзар, иара ақа-

лақ ахата зтәыз, гәыблыла иазыказ ауаа ахымызт, даеа бызшәан икәыџуаз, даеа уаан икәыыз... Урт зхи- зыцси ма-цара ирыштыз ракәын, урт ркәафкәа аныкартдалак, апсуаа, ажәџаникыдуамреи амзеи ирхыыцшыны, арахь иеитахынхәра икоуп хәа, иагъарааны итәаны, зыла зырчра иаџу ауалырқәа реицш, рыжәзқәа арахь ирфыкәкәо, амзеи амреи иреихс-хьан, икыдхаршәоит хәа!.. Уи зегъы, икаларын, хыхь икәтәаз ибозтгы, икаларын, ускан урт рыџәхәара цитәахьазтгы, нас – Апсны цкәахозар?

Аслан ақалақ далалан дахьнеиуаз, рыфны дазааигәаха-цыпхьаза, иаха-иаха игәы хааза итыпсауан. Издыруада еибганы игылазар, издыруада иаб иеицш ихәызарггы? Аха ахәрақәа гъахьазар, ашьапы икәгылазар, нақ Гәымста нырцә икоуи, Очамчыреи Ткәарчали иалапсоу апсуааи, уа-жәы-уашьтан ианбааири хәа ицшызар? Издыруада, уи жә-еихагылак змоу рыфнахыы иара иакәзар рапхьаза ихынхәуа, «бзеила уаабейт!» хәа, иара иакәзар рапхьаза изцыло? Иаби иани Акәа ашьхақәа рыла илбаауа ар ирылоуп, уи афны акынтәи ргәылацәа даеа хәфыкгы Акәа агаразы иеиба-шьуейт. Аха ақалақ агәалатцәкәа ицо азәгы дыказам, шыо-ук мшынла, шыоук шьхала, шыоукых – анцәа итәуп ишцоз... Насгы, иара игәы излаанаго ала, ахәыцкәа рахынтә зегъы рапхьа иара днеиуан рыфнафы. Егьырт макъана ртаацәа иаарышьтзом, ахысрақәа цкәа еикәтәаанза хәа ицшуп. Ма-къана узшыуа цкәа дуздырзом, рхәейт, уара утәкәа ракәу, хагацәа ракәу.

Аслан абар шыта зынза рыфны дазааигәахеит. Абар, абар, аеыхәейцш ицшзаза иахьяапшуа. Абар, жәицшь шықәса дуз-за дызгәытцәхәхәан дзаазоз, дзыхьчоз, аибашьра ианалага, ага уимпытцашәаанза уца хәа алабжыш мчыла инкыло дна-скъазгоз рыфны хазына. Абар, абар, ишьапкәа наџаиргылейт, аџбатәи ахпатәи аихагыла... Абар, дыџхәлейт ахәбатәи афы. Руадақәа рышә ус идуп, днахар, икалап иаатырггы. Ақырт-қәа анцоз, цъара-цъара апсуаа рыфнкәа рышәқәа рфы ами-нақәа кнаханьы ицейт, ианыхынхәуа, ашәкәа анаадыртлак, ипыххааса иагарц. Иаци иахьей ус џыцъара икалахьан.

«Хара ханцоз ҳафнкəа рəы аҗынҗыыхəақəа кнахан хҗеит, дара аминақəа кнахан иахдылоит. Макьана шəабақоу, хҗеиҗыка итҗегь ишəзығьашкырц иқоуп».

Аслан рыфны даннадгыла, уахагь дымлак-факзакəа ашə днахан, иаразнак иаатит. Рақхьатҗəкьа илақш нарықəшəеит иҗəыжəжəаза иқаз атзамцқəа. Урт зегьы иаб айбашьра калаанза ақсатцлақəа хны, иртыршаны икаитдахьан, аха ҳагацəа зегь кыдыржəжəеит, изкыз атҗəымыгтҗəкьақəагь нырмыжьбит, урт ртыпцқəа, ашышкэмсқəа икылыртҗəаз анышə еипш, икылеикəатҗəааза иаапшуан. Уи илақш аакəиган, актəи ауада даныныфнахх, фныматəа хəа акгы фнагыламызт, итдыркьахьаз апатронақəа рытрақəеи, афи ауаткеи зтаз апатлика тацəқəеи фнажьын. Уа дныфнытҗны афбатəи ауадаф даннеи, уақагь каруатк ашьапқəа хьжəжəаны икажьын. Уи авара илақш нақəшəеит агара агəабан агəта ркьаны, ашыц бгы зегьы трыфрны иахькажьыз.

«Уақа ақара таз цьыршон! – Аслан иаразнак днелилашəеит иахəшьа хəыҗи иареи злараазаз агара ацəарта кəыжə-кəыжəны иахькажьыз даннахəапш. – Абри казтаз саб ифызцəеи иареи дырғашəар, идырбара дықан!»

Нас ахқатəи ауада дныфнашылт. Уи иахəшьа Шьаризан хəыҗи иареи руада акəын. Айбашьра алагара шықəсык шыбжьаз, адашьма агəы ықəтҗаны, илашоуп, ахəыҗқəа иаха бзи ирбоит хəа, ақбаад шкəакəа кыдҗаны, ипшзаза икарҗахьан рани раби. Аха уажəы иубар иузымдыруа, адашьма иқəыз агəы ықəхын, атзамцқəа ах тыҗ иаганы иқан, уимоу, рани раби рпатрет ахькыдыз, раб арацəа ифартатан ддырғашəеит. Нас иаалаган апатрет зегьы таҗын цыблаахла икылыблаан икылыртҗəтҗеит.

Аслан дахьгылаз игəи илагырзи ааилатҗəеит. «Абастҗəкьа ҳарцəымгызма абарт? – ихала ацəажəара далагеит. – Иреигьыз ҳадгьылқəа ирықəынхон, иреигьыз афнкəа рызгылан, иреигьыз амашьынақəа ирықəтəан. Ирзымхоз, иртахыз?.. Уахьнеилак дара рыжəлақəа анын: «швили, ...швили, ...швили».

Аслан илапш нарықашәеит ихыблаа-фыблаан икажъыз апатретқәа, ацсуа шәыкәкәа, ахәычқәа рхылпқәа, рнап-тырпқәа, реиха хәычқәа.

«Ҳафны шәаиааит! – еитәх игәы дынтацәажәеит Аслан. – Аха сани саби, урт рфызцәеи, иагъацъара шәыкәзаргы, ишәыхъзоит. Ршьа руроуп ант, шәара шәхымта иашәырблыз ачкәынцәа. Урт анышәшь, хуадакәа реипш, шәрылахәмарзар акәхап. Ирхәоит, рпднтқәа фырхуан, рлымхәкәа фырхуан, ма рыпсы штәз, рнапқәеи ршьапқәеи фәхәаны, ишыфеаа-феауаз анышәәф иржуан хәа. Аха убасқангы ацсуаа хара хәпсадгылаф хәкоуп хәа мацара акәын ирхәоз. Азәзатцәык-гы ифымшәеит, ари хзыкәгылоу адгыл Қырттәыла ауп хәа. Убри акәын иахагы шәеилазгоз шәара, нас акәын алаапк шәанафызахоз, ауафы ихафны изаамгоз агәнаҳарақәа зегъы анышәызбоз. Агәнаҳа кәзтцә – гәнаҳала дтәхоит...»

– Аслан уоума, Аслан! – рыфнафны инхоз атәым милат иаразнак иаикәшан, даагәыдыркылеит. – Уан дышпқәоу, уаб ипсы тоума? Ианбахынхәуеи? Хара иахзааргаз умбои, хара иахсахьақәоу умбои, ацәахәкәа реипш хәшгылоу ухәәпши!..

– Шәымшәан! – Аслан Гәылырпцшь шыкәз ихысга нацәа рыхханы уахь инаирпцит зегъы. – Саб деибашьуеит, саныгы медехәшьас ар дрыцуп. Хәгацәа рымфатцәкәа иананыла, рыпсадгыл ахь рхы андырха, иццәкзоит, рхәеит! Ирхымзар хәа сшәоит, урт ирыхәтоу рацәоуп!

– Шьазина хәычы дабақәоу? Уаргы цьаргы умцан макъана, нан, арахь ахысрақәа икоу умбои, хымфаск уахәлашәар кәлоит. Уани уаби цшзала иеибганы иаиааиаанза цьаргы ухәштзом! Хнапқәа укәыршан уахқуеит!

– Шьазина Гәдоута хәуацәәкәак рфы дыкоуп, сара урт сьгерыцәзаны сааит. Уахьгы заа сымнеир, исыцәшәоит. Нас, уатцәы хәйбабап, уатцәы сеитауеит. Уатцәы Гәдоутантәи ачагы шәзаазгоит!

Аслан урт днарыдкьан, игъатцәы-гъатцәыуа ишишьтәз ифәинеихеит. «Избан, избан? – даакәымтцәкәа ихы азтәара аитон дахьцоз. – Хәқалакь хәхцаны, хәжәлар ирмеигцәкәа

ишьны, хәәнкәа убар иузымдыруа ирыбганы... Арахь, дара рзы бзеирамзар ак карымтацызт хә хтәкәа. Рыртәарта рмоур – игылан идыртәон, рыргыларта рмоур – рызшьа-пык икәгылон, дара уәәтас инхарц, интырц. Ахтәәцәа ирыцхраатәуп, ахтәәцәа ак рыгымхааит хәа сабду ашьыжь иеигәышә наифытракны данындәылтцлак, ахәылбыгәха дкыыпаха дгәарлон, рхәеит. Еигәышә цынтцала мацара аужәра, амагра, абна тоура рхны ирыртеит, нас ирыцхра-ан индырхеит ақырткәа: Кәачара, Цагера, Кындыг, Гал, Орцьоникизе, Уатхара, Гагра, ус шакацъара, Ацсны ахы-атыхәа зехьынцъара. Дарггы, ахаскын жәла баацс еипш, иаразнак ифеит Ианынха, ианынцы, ршьапы ианыхгы-ла, ианцәыщәы, ацсуаа шәыбжы ххы иалазом, рхәеит! Ма шәыжәлар рызыбжак ахыкәоу Тыркәтәылака шәца рхәеит, ма шәахынтәылбааз ашьха шәеитақыдла, рхәеит! Ус акәым, ахтәәцәа, шәаангыл, шәааизар, шәынхархазар, тынч хәивагылап, рхәеит, аха иухәо захауадаз, ашхырцәагь атра уанацәхаслак иштыппуа еипш, итыппит. Рацхьатцкәа урт рытра Гамсахәырдиа иоуп «иацәхасыз!» «Ускангы Ац-сныка итыппны идәыкәлеит, аха ацсуаа шәакь цынтцала ианырцыла, ихамхақатцеит, хәташәымтцан, рхәан, ихын-хәит. Нас, Шевардназе данцәыртц, рышхырцәагьтра итцегь ицәгәаны «дацәхасит!» Ускан итыппыз роуп ацсуаа шы-қәсыки бжаки изеибашьуаз... Урт абжафык рыцқәа аранза иааргеит, ари афыза ацшьагыц уа ихауам, рхәан, ара ажра рыкәшәеит!.. Егырт, хазцозар, рхәан, рышьтахька рөыхә-жәаны идәыкәлеит уажәы. Ех, ахтәәцәа, ахтәәцәа, ара бзиа шәаныказ ишәзеилымкааит, уа шәнеир еильшәкаашт!..»

Амра атәшәара иафын Аслан ишьтахька даныхынхәуаз. Уи итахзамызт ариакара аамта ишьапы злаимыргылацыз Акәа уаха иаанижьыр. Иара игәы итцанахәон, уаха иани иаби, рөызцәеи дарей ага дықәцан, ихынхәуеит хәа. Урт шиашоу афны инеиуеит. Ргәылацәеи дарей рызхара еибабо-ит, рызхара ажәабжь еибырхәоит. Насггы, иара рыфны ашә аартны дааит, урт неиаанза ага ифөы хәымгагы фнытцышт. Нас, еитәх руадакәа иаарыцхраар, иагу-иабзоу аакартцар, еитәх, анкәа ишынхоз еипш, ацыцәхәа инхап.

«Аус злоу, – еиҫах игәы дынтацәажәеит Аслан, –хаҫа нырцә дшыҫазаауа аадыруеит, хара – аарцә. Аус злоу, хава-ра дгылам, хазқәа дкыдыпшылом, ибызшәа хлымҫа тна-шьяауам... Аус злоу – хара акгыы шаххарам хыхь иқәтәоу ан-цәагыы ибоит, уи дшахатуп!»

Аслан ашаца-шацахәа иҫынеихеит. Амашынақәагыы аттахәа ивсны ицон, аха даангылан инапы иҫязомызт сыжәга хәа. Избанзар, урт зеггы тәын, урт зеггы аидара иа-тқан. Иара агәра игон иаб иҫызцәа, забцяр ада еидара змам, аибашьцәа иашақәатцәкыа анихьзалак, иаангылан дшы-шьтырхуаз. Урт иара иасымшагыы рыгәра игон, урт, мызкахь знык уа, Гәдоуҫа, дара ахыҫаз, ианаадгылозгыы, икәақәа инықәс-нықәсны иархәалон: «Уара иаарласны уҫныҫа уаа-гоит, «ахтәацәагыы» рыҫныҫа иҳашьтуеит» хәа! Урт ирхәо хәоуп, иагырхәеит – иагыҫкарцеит. Урт, Ешыратәи ахәқәа реицш, зычхара гәгәоу, зыжәҫахырқәа цых-цыхза иҫоу, знапқәа, адау инапқәа реицш, иҫаца-ҫацаза иҫоу... Урт злацо ала, уатцәы Егрынзагы иназоит! Амала, аус злоу, дара гәаацәан излақоуала, убра рхы рзынкылар... Аха ани аицш ачхара змоу, ани аицш амч змоу, иахьахәтоуггы аҫынкылашья рдыруе-ит, уатцәымзаргы уатцәашьтахь, хымҫада рыҫныҫақәа рахь ихынхәуеит. Нас Аслан еиҫах ижәҫахыр инас-насып. Иар-гыы, ицых-цыхза, Ешыратәи ахәқәа реицш, игәгәоу ахацәа днарытцапшып. Ускан урт иаразнак еилибакаауеит, даргыы ирхәашам: иуахамхәахьази Ақәа уаартә иҫахцоит хәа, иар-гыы ихәашам: шәара, Ешыратәи ахәқәа реицш, шәыгәгәоуп хәа! Урт ус гәаныла еилибакаауеит...

АНЫУАА РХӘЫ

Р апхьатцәкыа, хәҫны аатцран тцла дуззак ытцҫырны алеира иаҫызшәа, бжыы баапсык хәхьтәаз аматцуртаҫ иааҫит. Харт зеггы уажәы-уашьтан хзыҫнатәоу аматцуртагыы харгыы иҳақәхауазаап уи иаххагылоу ахатцла ду ххәан, дасу хашзахәоз, шьюуки

ауацъаӳ ахь хайхеит, шьоуку аишəа атцаӳа, шьоуку адəахьы идəылтцит, ашə ааимпцааны. Рацхьа ашəхымс ихьтыз сашьа иоуп, уи усгы, бжык ахьагаз, иара ихьз рхəазшəа, рацхьа дкылкьар акəын. Ицсы атцəы иахан иахагьежьюа. Зыцсы атцаӳа сыцсы калаша, ус иара итахын, иара иказшьан, хара уи иказшьа ахаангьы хакəмызбацызт...

– Атанккəа, атанккəа! – абригь ихəеит, иаразнак акəаскьах дыфны ифьнеихеит.

– Изтəыда, нан, иабаанагеи аенышьыжьымтан?! – лхəеит сангьы, иаразнак дцəышза даакалан. Уи ус зылхəаз, знык-фьнтə ракара иабахьан хара хтанккəагьы ахыкəалла аипш ииасуа. Аха урт еихьышшəа-еипышшəа акəын ишцоз, насгьы хца-пшьба иреиханы ииасуа хамбацызт. Арт ха-геимшхара, мат дуззак атра итфьрны иаауазшəа акəын ишылбоз харантəи. Рхы ахьалагоз инаркны, ртцыхəа ахьын-тцəо убазомызт. Уи аамтаз, сашьа иавтомат кны иаразнак аматурта даафнаххит. Уи хгəы тикьарцгьы итахзамызт, аха илакəа рышаӳь-шаӳьашьалеи, амцапшь ихкьаны дызлакази рыла агəра угон ицсы афны ишизыфнамкуаз, ахəымпал иафəу ахыц еипш, ашта дшынткьара дгылан. Нас, иеааи-кəикызшəа аахирбан, ари афыза, аамтазы зегьы уцəы-зыргьы, агəкəышра уцəызыр шыкамлоз хайлиркаауа, хаб иахь ихы нарханы фəааитит:

– Хазташəаз убоит, хтаацəа зегьы уманы шəышзахəо Цьгьардаӳа шəцароуп. Ара, хара ачкəынцəа уажьытцəкьа хазибагоит.

Абригь ихəеит, хабгьы, хангьы, харгьы иаххəашаз акгьы уаха азызырфəра итахымкəа, хахагь шимамыз аахир-дырын, агəашə ахь инапы наирххеит: – Уаха хьаас шəхы сьшəымтан!..

– Бзиоуп, дад гəышьа, – хаб ари икалаз зегьы идыруаны дазыпшызшəа, убриакара имарианы ихəеит, сара сахьгы-лаз иаразнак игəаг аасамхакит, – зых иамыхəои, ахəыцкəеи, ахəсеи ашьхакəа хрыхьчароуп. Абцьар шьтызхуа ршьапы хатцамхəып...

Беслан зегьы илапш наххигеит. Нас сара ихы насыкəикын, фəааитит: – Бара сцом хəа баналага, сара снапала... – итачкəым

ратэан иаасирбеит, иавтоматтэҕа изсықэымкит... Уи идыруан, сара ҳафны акажыра шысцэыцэҕахоз, Шевардназе итанкқәеи ируааи сшырцэымшэоз. Уи аныцшуазар акәхарын схы-сәҕы, уи иқәлахяз агәаҕы. Убри аамтаз, агәақхәа ахысыбжы геит, ҳавара игылаз хгәыла ифнгы амца фалкәеит. Беслан адырдхеицш дахыгылаз даатцәи-тцәиит. Нас фәаитит, аха ибжы уажәшьта исахац акәымкәа, акалашәа ифәацан: – Марҕацал, ибыман бдәылт!

Санынхәацш, Беслан ашта дыткәахьан, схәычыхыз акамчеицш инасыхкәаны!

– Харфеит, рхы рфааит! – сан лпырахәа налфәгәаны, инеиматәаны атцәыуара далагеит.

Атанкқәа агәыр-гәыр рыхга, изқәылан инеиуаз ҳадгьыл рыцха агәы тарәыло, шыоук афада ихысуан, шыоук хәеқәа иреихсуан, шыоук иаарцылоз амашына ласқәа нарымхны, ртанкқәа инарышьталон, рызегь Акәәка рхы хан..

«Ануаа рхәы схалароуп, – иаразнак сгәы инташәеит сара, – уантәи зегы убартоуп, исыцхязароуп шака танк ҳақәлаз».

Сызсахәоз ахәахы сәынасхеит. Уи знык, хыхь ахыцәқәаф сызхалазтгы, устәи иубон зегы, рабцар, рыруаа, рцацханы...

Афны инхаз зегы хгәылацәа рахь еихеит, издыруада абылра иафыз акәасқәа хзеикәырхозар хәа. Ускан урт иабардыруаз, уи акәасқәа цшзеицш, Ацсны азбжак зегы былраны ишыказ, хара хкәасқәагы, хматцуртагы, зда дхамамыз хашьазатцәгы, зегы шахцәалабылуаз... Ус ләхьынтас ихамазарын, уи алахьынтца ҳафәагылеит хәа акгы халымшозаарын...

...Сыцси-сыцси еихымзо Аныуаа рхәы сахыфхалаз, ахәацатла снапқәа накәыршан искит. Иара атцлагы, бымшәан, сара ари ахәы акынтәи уи еицш иагәа хкы срылацшхәеит ахәозшәа, «анапқәа» рыла схы аашышьызшәа, сааикәнакызшәа збеит.

– Акы, фба, хца... – рацхәа игылаз, ани абылра иафыз, хгәыла икәасқәа иақараз атанк дукәа рыла ацхязара салагеит. Урт убас ахеицш ицон, рацхәа Акәа изалалаз ахыб-

жа иртозшəа, нас Қырттəыла зегыы иахдыртцəарын рхаф-сахыақəа, рпатретқəа, уаф дызмыхəоз аекстремистцəа зегыы цќбаны, Аќəа инеиз хəа!.. Рацќыа атанк дуќəа жəаба сыпцхызейт, урт рышьтахь, ар-шьаќауаа зыќэтəаз амашыына дуќəа, урт рышьтахь БМП хəа изышьтоу, дара атанкқəа иреипцшу, аха шəагаала дара иреитцоу фба, нас еита атанкқəа, ар-шьаќауаа зыќэтəоу, абзарбзанқəа зыцрахəоу, «Аградқəа» зыќəгылоу, зегыы еиланы хынфəажəи-жəаба сыпцхызейт. Арт зегыы Аќəа ианнеи, Аќəа қашьыртəит хəа азныказ сгəы иааташəеит. Аха нас сгəы итəашəаз аахыасыршшеит, ус сгəы иахыаанагазгыы схы саазгəааит: «Хачкəынцəа еибгазар, хачкəынцəа еибгазар, иркуа акыр роур, ишəдырбап!..»

Атанкқəа рыбжыы, адыдбжьеипцш, наќ иаха-иаха хара ана-скыара иафын. «Адыдра» ашьтахь ахысыбжыќəа аафуан, ахқəа тлеи хыбреи изаахоз зегыы ццышəыртəуан, ихырыжəжəон. Атанкқəа сылапцш ианнытцшəа, иаабац хамфəа, егызымыхызаз, егызымбаз, егызқəымсз аз акы аипцш, сеитананыпцшылейт, арахь ашаахстақəа реипцш, рышьта хыантақəа анпыќќала ианын. «Хамфəа рыцқа, – иаарыцқасшьейт ауафəа иеипцш, – иулшозтгыы, рызегь адгыыл атцахь иушьтуан, хара уқытауаа хəхатыраз, хара бзиа хəхубоз азы... Хара зегыы хшьапқəа хырќаќыан уара хəхуќəсхыз азы, хара зегыы уара хəхуаазахыз азы... Уажəы? Уажəы апшатлакə зхысыз, апшатлакə ихнажəаз атла ду еипцш ушьтоуп. Зегь зхароу, зегь знысны ицаз уара ахыуакəу азы, уқытауаа хəфəцшра ухы ахыбауа...»

Афны санааи, хгəыла ихьатə кəасқыа иацраз амца ырцəаны, сани саби, сахəшыцəа хəыцқəеи ирцыхыашəоз мафəақəак еидкыланы ипцшын.

– Иббей? – лхəеит сан, илтцəыуашаз цфəуаны, лгəы шлырдахыз мфəашьо, аарла. – Цфəа змам ар ыќоума?

– Ишааз ицап! – схəеит саргыы, лара латқысгыы ант сəхəшыцəа хəыцқəа ргəы касмыжыырц. – Урт уажəааиггəагыы иќан, аха Псоу азы аныржə, ирмаабызшəа рбейт, ари хара хшьа ианаалом рхəан, р-Қарқарашвили рацќыа дыргыланы иаахынхəит. Ус рыхыуазар акəхап уажəгыы...

Пытрак ашьтахь, амхацъыраа реипш, амфаду иазааигәаз таацәарақәак хәаидкылан, хархытцгәышьеит хәфнқәа. Хархымтыргыы псыхәа ыкамызт, ахысшьа хара хәы акәушәа иахьыртцоз, ииасуаз атанкқәа зегъы ххабла афнқәа идырбаны ихысуан. Хара хачкәынцәагы уи иакәтәоз ракәмызт, хцака танк иныкәызцозгы даргыы хланцы итарцахьан.

...Жәамш ракара аатцханы, сангы саргы ихазбеит, уахык хааны ашта хантацшны хаарц. Хқыта акынтәи ицсакханы егырт акытақәа ирылапсаз зегъы ус картцалон, зда псыхәа рымамыз матәақәак ааргон, ркәйтқәеи рлақәеи еикәханы иказар акы нарымтцарыпсон, дара акыртқәагы, зынза лаапкык уикәмшәозтгы, устцәкәа рапхәтәи амшқәа рзы рейдмырцәгыацызт. Насгы, хара еихарак хзыргәакуаз, Беслан дызлаз агәыц шпахамбари хәа акәын. Урт хәфны акәша-мыкәша амфа азааигәарахь реытцәахны абна илан, ииасуаз атанкқәа, айбашыга машынақәа, ар-шьакауаа рабцар рымырхуан, иара убри алагы пытфык бцарла реикәдыршәахьан.

– Бара бсызгом... – лхәеит сан ацхәа инафәршәны, – бара бхәычуп, машәыр сыцәбыхьеит. Урт хәгоу дрымпытцашәаит!..

– Бымшәан, сан, сара макхана схәычуп схәап! Аа-класс рахь ауп сахьиасуа сьнтәа, шәыцәгыагы-шәыбзиагы акгы ххәом, хкәйтқәа акы нарымтцәахәпсарц хәаит, ххәап, азәы хаибар!

– Хзыкәшәо зустцәоу сеидру. Ант Иоселиани ишәануацәа, абна илфрыз амшәкәа ирфызцәоуп, уаф дыршатазом.

– Бымшәан, – схәахт саргы еитах, урт лара латкыс сара издыруазшәа. Аха акызатцәык сзыкәгыгуаз, хара абцар хкымызт, харбаргы, хәфнытцәкәа хашцәахырбаарыз хәа акәын...

Лара акыраамта дақәшахәтхомызт, аха нас дазаазгеит, Беслан игәыцгы иаргы цәара иаабар, хкәйтқәагы акыр нханы иказар ирызшьны, уафцас знык акрырфәахцәп схәан, лгәы аасыргәгәан, дышлак-фәакуаз, хаб, цәарак шәакы, убарт шәрымпытцашәоит хәа дышхабжәоз, амфа хныкәлеит.

– Анцəа хрыцхашьа, Анцəа уаххылапш, ҳацкəын затцəи хареи ҳаикəыршəа! – шылхəоз, дышныхəа-ныпхьоз, зəы ҳа-каз ауаа рашта хантытцит.

Пшьбака саат шьапыла хныкəахьан, ахəлара цытк шагыз Тамшь хналалеит. Ахысбжькəа иналаршə-ааларшəны акəын ишгоз, усқан Шевардназе ир абжеиҳарафык уаха-саха хəа Акəа архəра иафын, хара рацəак ҳаха рымазамызт. Амала, ҳара ҳацкəынцəа дара ртəкəа аныршылак, нас ркомандирцəа мчыла арахьгыы цытфык рыманы иаауан, ҳқытатцəкьақəа ишəаны ишыртахыз изрылаломызт, аха харантəи танкла ирылахысуан.

Беслан дызлаз агəыц усгыы ацша иакəтəан, зны Тамшь иқан зны Мыркəыла, зны Кындыг рызбахə уахауан. Иршыуаз ратцкысгыы, урт ирхырхуаз рабцьари ирцəыргоз ртанккəеи ракəын изышьтаз...

Ҳҳабла ханналала, ажəқəа рыкаабжь, алақəа рышбжьы уафы даргыломызт. Ана-ара аонкəа алəатцə рхылбб ацара иафын, ақыртға гвардееццəа уахык иахьтəаз адырфəены инеизомызт, иртахыз ндəылган, абылтəы нақəтəан ирбы-луан.

Сани сареи ҳаибак-еибашьтға амхырта халсны, мазала, ҳацсы заны, ҳафны аматцурта ҳазааигəахеит. Ҳанзырфы, афнытцка уафцсы ибжьы гомызт, цсышəагь дəылфуамызт, қыртшəагь. Акəасқьахь ханынапш, иабакаху, хыхьтəи агəеи-хагыла зегьы былны, иқəыццышəаа ицахьан. Сан лхы лкалт инылалгəан, лцбабаа ду здыз лыфны рыццəа лтцəыуеит. Цыт-рак ашьтахь, лхы дфəахан даасəацшит, лылабжышкəагь, абы-лра иафу ацəашьы иахьыкəкəаны илеиуа ацəыкəбарқəа реицш, снапы инақəтəеит. Саргыы азныказ сааилууааит, сеитцакьыз-кьызны атцəыуара стəахеит, аха сан леицш сыб-жьы сызнымкылар хəа сшəан, мчыла сеааихазгəеит.

– Убригь ҳалазагəышьап, – аарла лыбжьы аатылкааит сан, – ҳацкəынзатцə деибгазар, нан, Шьаризан.

– Деибгамкəа ибырхьуеи, быбыз баццəа!

– Ех, нан, ари ҳафны иахьыз ибазар, игəы шны дрыжəлар хəа сшəоит.

– Бымшәан, уи ус дгазазам, ахыхьчашьягь идыруеит.

– Шьта ханааих, аматурта хныџнацшып, – сан лыбжыы зынза илыхәлашәан акәын дышцәажәоз. Уи лнапкәагы, акәара ихыршәлоу акәапеи еицш, итчыс-тчысуан...

Хапсы заны цшыаала аматурта ашьтахьтәи ашә ақынза хнеит. Алашара хбомызт, аха сан уажә илбазма ағәаргәал ахьґаз, сара снамышьткәа, лара иаалыртын, сапхья дныџнашылт.

– Акәачаб аркны ауацьяк итахаргылап, – лхәеит сан илыцәахьяз лыбжыы ацәаара ала, – мамзар, алашара адәахыы апенцьяр иадырбалоит.

– Иеикәхазар, иара акәачаб хәа бызґеу, – сара ашәхымс сахынхытчыз, аргъарахь ала, ауацьяк авараґ игылаз ацәардаґы сныкәтәеит.

– Шевардназе, уаргыы абас уџны уџналааит! – лхәан, сан акәачаб налыркын, ауацьяк инталыргылт. Уи ацгәы абыз еицш, икапшьза, аарлахәа иахылтцуаз алашара иалу-баауан хматурта аџнытцка зегыы хыла-гәыла ишаархәыз. Ацәартакәа, ақәыцьма ицәахахан ирфаз ауасақәа реицш, рбамбақәа ртырџны тцака икажын, адиван иаахан аџны агәтатцкәа игылан, ахышә атцака итацәыз автомат апатронакәа цыра-цыра икапсан.

– Хара хтәкәа ракәу, дара ртәкәа ракәу, анцәа итәуп арстәи ихысуаз... – сан даасґапшит, ускан лхы-лґы иахәон Беслан иакәзаргыы калап арстәи ихысуаз хәа. – Иара иакәзар, уи дзаазаз хәџны дахьчон, ароуп игара ахьхартчысуаз, ароуп рапхьягы аныкәара дахьялагаз.

– Уи, уажә хыхь, Ануаа рхәы дыкәтәазар калап. Устәи апулемиот абжкәа гон иапхьян ханаааиуаз, уажә апулемиот даґатәоуп рхәеит иара.

– Уи зеицшрои, нан?

– Уи Ануаа рхәы ақынтәи амџаду ақынза ахы нанагоит. Ииасуа амашьынакәа ар шрыкәтәоу акыр рбылхьеит.

– Улпха ит, Ануаа рхәы, нан, улпха рыт, иџызцәагы иаргыы...

– Бымшәан, – схәеит сара еитах, – уи шьта дашьцылахьеит, ақырткәа абаткәа реицш инахәы-аахәаанза, иры-

хыыз еилыркаанза, дара мацəазтцас ирыкəшан амца ры-
жəырцоит!

Убас цьара иеитархəо сахəхьан уажə хəхтцəаны хə-
хыкəу ақытəфтəи абыргцəа. Уажə уи саргы сан лгəы аала-
сыргəгəеит!

– Бхатцкы сымцози, – еидах лылапш нахылгеит аматуртə,
– издыруада даафнашылазар, цьара иматəак-ифытəак низь-
зар, икьашызар, изəзəатəызар.

Убри аамтаз аматуртə ашытахь ала шытыбжькəак аафит.
Сара сəагылан, ахышə санынкылыпш, фыцья рыцəаара
аутра атцыхəф ахьацатцла игылаз иаадызбалеит. Руазək
инытцакны атрышə дасит. Убри аамтаз, уи атəкс атрышə
асыбжь геит аштə атцыхəахь. Уи иаанагоз, хара ара хəкоуп
хəа акəхарын.

– Шьоук айгəныфəра иəфуп, – сан смахəар аанылкылан
снalgдлыргəгəалеит, – хара хтəкəа ракəзар, ахазына, аха
егьыртə акəыцьмакəа ракəзар, ихəпсыхəоузеи?..

– Шьтə икəхтцои, ицəгьарахо иалагар, хəхəхəап, хə-
ра хтəкəагьы нахьхы Ануаа рхəы икəтəоуп. Хəбжьы шцə-
рмахари...

– Ах, икəхтцазеи, икəхтцазеи, бсыман сабааи, сара анышə
агəы ытцзырчааша!..

– Ссу! Рыбжькəа цкья хəрзызырфьыпи. Шьтə усгьы ицəхкуа
егьыкам, хара хтəкəа ракəзаргь, дара ртəкəа ракəзаргь, зегь
акоуп, арахь рхы хоуп,

Убри аамтаз иеилыскаартə исахəит акьыртшəа. Шьтə
хускəа шыцəгьахоз здырит, аха сан иласхəар, дамхəхəхəар
хəа сшəеит. Иласымхəаргьы, ашə ааимылцаар, хара хтəкəа
шəоума хəа псышəала фəалтыр, иаразнак ихысыр кəлон.

– Беааиккəк, мамзар ишəаны ихəихсуеит, арт дара
акəыцьмакəа роуп!

– Ун-н-аа-н, сыпсындаз! – убас саарыцəгəаны саалгə-
тцалыхəхəеит, сыбафкəа цытцəтцəоз цьысшьеит. – Хəфны хəцс-
рашцəахгəи?! Сара егьсурым, аха барабызларымпытцысхуеи?
Иныкəстцазеи, сара инеитəзымхəаз?..

– Бзырфи, рбызшэагь пытк бмахауеи? – даaikкэыскын, шыта хазташэаз хташэеит, ма иеибырхэогьы хахап схэан, сан сналыхэеит.

Уи лхы агэтэы-шэы иадтцан пытк даазырфит. Нас дааскьян, даасфэхэыт-хэытит. – Фыцьа ааихьеит аанда атцыхэахь, – рхэеит, – даеа фыцьагь аоны ашытахь ала ицэыртцаанза, аматцурта хазааигэахазом, – рхэеит.

Ус аоны ашытахь ала иапхьян ишгаз еицштцэка, фынтэ атрышэ асыбжь геит.

– Иааит, – схэеит сара, сангьы сналфеапшит, шыта иеибырхэои хэа аанарго. Ларгьы агэы лхы нкыдылтцеит, адэықалара ргэагьуама, иеибырхэозеишь хэа.

Убри аамтаз, акамбашь зхахаз ахацаандеипш, афеа-феа аарыхгеит рывтоматкэа рхаршалабжьы. Х-ганк рыла еихаеиха иааскьо, иааскьо мацара, ашытахь алагьы, апхья алагьы, аганахь алагьы аоны иаазааигэахеит.

Ус, втомат шьхэала азэ ашэ дласын, иааимирцааит.

– Ацьмахьшыцэа, азэыр шэыфноума уа?! – феааитит урт руазэк. Ашытахь сан исзеиталхэеит урт рбызшэала ирхэоз зегьы.

– Хакоуп, нан, шэымхысын, сыцха хэычи сареи хэоны хааин, матэакэак иахшэахтцо хбозар хэа. Шэымхысын, нан, сшэыкэыхшоуп, шэымхысын!..

– Ахысыбжь шэанацэшэо, абна шэылтцны нак шэыгешэымтго! Зегьы ацивизацияхь ианкылс, шэара абна шэеиталалеит!

Убри аамтаз хыык ашыр-сырхэа иаафналан, дара рфонар алашаракэа аадыркын, иаафэадырцхеит. Хара хкэачабгьы нарган астал иныкэдыргылеит. Ахыыкгьы, ашысламшэ зхацоу ахахэкэа реипш, рхы-рфы умбо, рцатцакэа рфачын, рхы инаркны ршыапакынза ибцъарцсараха иеибытан. Фыцьа рабцъаркэа шхақэыц ихақэкын, руазэк даарылтцын, хара хэахь ифеаихеит.

– Шыгерыцхатэны, аматэа шэашьтоушэа, афатэ шэашьтоушэа, арахь шэаауеит, нас шэанцо, хар ахыгылоу, атабиақэа иахыртатэоу, шака танк шакацъара ицэытцагылоу, зегь

рашәхәоит ант шәбандитцәа! Нас уахынла иҳақәшәтцоит. Ахәахшақәа шәара, ишәыхәтоу здыруа Иоселиани итәқәа хәуп!

Абригь ааихәеит, сан лкасы аалхицаан, иааигәаны днал-
ҕацшит.

– Шәара шәкны зегьы рхы иатәаршьоит. Ахәсамаҕәақәа рышәтцаны, равтоматқәа рфьгцагәан, ахацәа еибашьра иа-
наауагы ыкоуп! Бара апҳәысгы, абцъар бкызар абыржәы,
хгәы тцыблааны хқабыжьюан. Иоселиани икәыш ажәақәа
аншәмахауа, ма уи иажәақәа афатә еипш шәыхәда иан-
кылахо, втомат шьхәала шәкәақәа икыдсылалатәуп, алада
илбааларцаз!.. Ма шәыхшыф итатәарц, итағьарц, ишәха-
мыштырц!

Абригь ааихәеит, сан лышьтахьала лкәақәа втомат
шьхәала ишилшоз дкыдсылеит. Сан рыцха дааизкәыҕын,
ағәра днықәхаит. Саргы слыхьтәыуо саныналхагыла, иав-
томат аҕыҕаирхеит, убасқан, сылацәақәа хызфөит дахьсы-
суаз сымбарц, аха даанызкылаз сыздыруам, дысмысзакәа
иеааникылеит.

– Акәчарақәа знык акалат ианытцпраа, ран ианацәы-
хараха, нас ҕакала ирызныкәалатәуп! Баргы абцъар башь-
тоума?! Мамзаргы ҳар ахьгылоу атыпқәа бцауоу?! Нас
ибхамыштзакәа бнеины ант быбнауаа ирабхәарц! Нас,
даргы рпилтақәа ацьмаруац ртатцаны, ҳара иҳаихсларц!
Бхәыгцәоуп, анышә бамандаз, даеа фышықәсақа рышьтахь
бмаауаз хбара, ахаан хабхамыштыртә бгәы ахәша ықәтцаны
баҳмыштыуази!..

Сара сан сылхагыланы, еиматәаны атәыуара саҕын. Лар-
гы дахьышьтаз, ашьацхәеипш сшьапқәа хәырны илкын,
лнапха аахырмыжжәәкәа слымпытцхны сырзымго.

– Сыпха хәычы шәлыламкысын, сара ишәтаху сзыжәу!..
– сан лхьаақәа шығәғәазгы, дахькажьыз сара исыламкы-
сырц рыхәара, рашьапкра даҕын.

– Баргы макьана бахтахуп! – ихәеит ани втоматлалкәақәа
икыдсылаз, дналхагылан. – Ана быкәыгтцараҕ кәытқәак
тахкит иаха, абна иасуан ус қахамтазтгы. Шәара шәатцкыс

излеиҥхаз, урт рыфны иаангылеит! Уаха хҗа хазшыны, икапшыза изны, агыруа быста адыргылан иахзыкашәтцароуп! Брыжәтә татцәахқәагь зегьы хәцшаахьеит, бара быпцхәыс цәгьазам, асас ихәгы бцәахузаарын!

– Асас ихәы хамбазтгыы, шыта адамра хыла дасхьазаарын! – анафьистәигыы ақыр-қырхәа дыччо дахьгылаз, иавтомат уажәы-уажәы җақ-җақхәа абжыы иргон. – Насгыы, цьара царак, хык анышә итцатцан ибымазаргь калоит. Уи азы нас, акранахфалак, акранаажәлак, хазы хәицәажәап! Хамгәа быртәуеит, аха хцыбақәагы быртәыр ами!

Сан рыцхә слыпцхраан днасыргылан, акәыгтцартаҗ хнеин, хкәыгткәа хҗа аарылган иахшыит. Амца еикәахтцеит, азы ршны ихәылаххит, нас ахцагыы атцәы инахатцаны, ауацьяк нақ-аақ хнадтәалеит. Дара хөык афнытцка ифнатәан, хөык афны акәша-мыкәша рыхьчон. Зышхәатцас акәын урт ирымтцагылаз ауатка шыржәуаз. Иаакәымтцзакәа иччон, иакәымтцзакәа Шевардназеи Арзынбеи рызбахә акәын ирхәоз. Иоселиани избәахәгы рхәон, аха усқан иччазомызт, уи икынза инеир хәа ишәозу рыбжыы, мамзаргыы иеицыз азәы иамхатиир хәа ишәозу, ажәакала, уи избәахә анырхәоз, иаха тынч-тынч ихәыцны ицәажәон, амина ахытцоу адгьыл икәлан ицоз реипш, ргәыреанын...

Рхәы атцәы зхьыршыша рапхәа ирхианы ианныкәхаргыла, рнапкәа дхарзәзәеит, ирыпхьан, кәрулра зуаз хөык ркынтәи даеа фыцьягыы астал ахь иааргеит.

– Шәымшәан, – ихәеит урт ирыцыз руазәк, уи уаха цәгьала игәалаказаара бзиан, – ацсуаа уажәааны рыцьямакәа «еилдыргоит!» Хә-хә, хә-хә, ари азгаб хәыгы лахәтыраз ауп «иеилдыргоит» зысхәаз, еилышәымкааи?!

– Ааи, ааи, ишпәхәзеилымкааи, «еилдыргалааит!» Харгыы ара «аилыргатәкәа» хзынрыжыит!

– Уажәы, – ихәеит ани дара акоманда рызтоз, зцатца зҗачы, зылакәа мацара еикәтылашьцааза, амат зцәыгтцало адгьыл кылтцәарстақәа реипш икәз иблақәа мчыла ирхырпшыло дөагылан, атцәа азна ауатка нтеитәеит, – абри аныхәәҗа зжәып, зыдгьыл бзиа избө, ақыртуа патриотцәа

зегы рзы! Анцэа ихэозар, даеа мышкэак рыла, Апсны аз-бахэ зынза хкарта ианаххуеит. «Апсны» хэа иахьану, ала иалоу апафеицш, Шевардназе инацэккыс ду аннакэиклак, инакэиркэыцуеит! Иќацшыза, ашыа атыц затцэык аанхоит, аха убригы иара Анцэа даахацхраар, кэаршфык аирур, рызбахэ-зызбахэу азэ даанымхакэа, хаарылгоит!

– Амин, амин! – рхэан, рызегь ратцэаќаа аќаќ-саќхэа ани равтомаќаа реиќаќшаќажќэа реицш, иааинырыќыќеит.

– Хара аќыртќаа, агырќаа, урт зегь бираќс ирхагылоу ашэанцэа, Апсны хаќэнагалеижьтэи акыр штцау, дара апсуа екстремистцэа ирзоит, аха Мгелазе иатцэаќаа ирхэоит! Арт атцэаќаа Апсны иаборигенцэоуп! Дара-дара еинукэеит хэа ипезом, уимоу, апсуа ихы ианукьаргы, акзатцэык рыхьуам!

– Апсуа усгы ихы тќоуп, атцэа ануќар, зынза уаалгеит ауп! Ашыа даафьтцны амшын далалоит! Нас амшын зегь зрыцќода?!

Ха-ха-ха, ркьатеиах цтэон акрыфара иахьафыз, – абри афыз Анцэа итыц хааны хахымлазакэа Цаленцьиха адэ-хэыра иќэаххуааз! Ухатќы хцааит Шевардназе, абыржэы абра уааган усымазар, утэарта атцэах-атцэаххэа сагэзыргы итќытќыасшьомызт!

– Иоселианигы духоумырштын, Иоселианигы, уи иоуп ашэанцэа Гагра хамтас ирызто! Арагы цэгьазам, аха афбатэи Қарт–Гагра акы иузалаќом. Иреиѓу акахуажэыртаќаа, иреиѓу азгабцэа, иреиѓу амашыналасќаа! Аќыртуа ари адгылаф акымзarak ихьуам, дгэыргьан дамхампсыр!

Сани сареи хееидыршэылан ауацаќаќ хахьаватэаз, зны-зынлагы иаахахаэацшлон, аха макьана халацэажэаха ры-мамызт.

«Хачќэынцэа абамахари уажэы, хачќэынцэа, урт рыпс-ќаа тазтгы, шаќа имариааз арт рылгара. Егыргызам иашь-хьеит, азэ дрызхон, хатцеибагаќ ида дыртахзамызт. Ах, Беслан, ах, Беслан, Ануаа рхэы укэтэазар ќалап уажэы, уани уахэшьеи уматцуртаф игэытќа-псытќаха апсра иазыпшны итэоуп...»

– Гиагы шэааипхь, Гиа! – фэаитит ант реихабы даеа тцэы-цаќ итрыкэќэаны иныќэыргылан. – Хара хахьчара атахзам,

хара ари адгылаæ Анцæа хихъчоит! Гиа дааины ихæааит ақыртүа иныхæаæа, абри афыза апсадгьыл зкæашьхаз! Кавказ зеггы аæы ахра затæашьюу ақыртүа ишьацкъа халтит хара! Хшьа зыкæтæаз зеггы қыртуахоит, ари адгьыл ахатаггы қыртуа дгьылхоит шыта!

Урт убриакара ыжэны икан, Гиа иаагаразы игылозма, иахтæазынтæи атрышæ иасуан! Гиаггы даафналт, иабцъар ихæда иахшыны. – Уахь шæзыцæшæо хæа уаф дыкам, иац ирылахажыыз ала, зынза рыжæла халгеит хæа сыкоуп! – ихæеит.

«Сукæыхшоуп, Ануаа рхæы, сукæыхшоуп, цъара цшак узнеуазар, улымха кыдта, узырфы, ҳачкæынцæа ихазраҳæ, ҳматцурта хæыцаæы ашхырцæагъ шыфналаз... Урт ашхытæкьақæаггы рылоуп. Ҳарггы иахмеигзааит, иамуазар, зеггы хшыфноу ирыблааит. Аус злоу, дара еибганы иалым-цыроуп...»

– Нагзара ақæзааит Қырттæыла, хахькæыршæа, нагзара, икæзааит Иоселиаии, уи ишæанцæеи иарей амамызтггы Қырттæыла, ақыртцæа Гал изахысзомызт! Ҳара хшьа, даæа шыак иеипшым, ахатцара алоуп! Абцъар аныкæгашьагъ, ианатаху атхашьягъ, икылкаан ахысшыагъ, ҳара ҳакара иақæшæо дмизацт!

– Апсуаа рыцхақæа, шæнапаæы ҳакоуп хæа игылазтггы, ари адгьыл чашæра шæарггы ҳарггы ихазхоит рхæазтггы, амни рыхьяжыыршæага бирак цæыррымгазтггы, ипан ҳсаа итамцалазтггы!..

– Урт шпарыцхау, иацы Цаленцъихантæи иаауаз ҳачкæынцæа зтаз автобус иазыруз шæахама? Тамшь ацхаæ хыла идырцеит! Рабцъарқæагъ аархыхны иргеит!..

– Хæ-втоматк рыла икартцо аабап! Дара втоматла знык ихысыр, ҳара танкла мышкы ххыслоит!

«Ах, ҳачкæынцæа, абыржæ шака иманшæалааз, аценцъыр автомат ахы нкылакны, шæмыццакзакæа, анахæ-аахæха рамразакæа, зныкьбарала... Ануаа рхæы, доухак умазар, ихазраҳæ укæа итоу ҳачкæынцæа, абыржæы еипшны ржæеипшыаа хиахо икаломызт. Абра ҳматцурта хæыцаæы, абра ҳара ҳахьяааз, ашхырцæагъкæа рытра кæакарцеит. Итæкæақæатæуп, итаныртæатæуп!..»

– Ҳара иҶаҳтдо иашам! – рузәк иҶызцәа рцәажәара ааи-
пикъан, Ҷааитит, – ҳара акрыфара-акрыжәра ҳаҶуп арт ҳа-
вараҶ итәоу ацыгәкәа рҶы азы тыкәкәо иҶахәапшуеит! Ма
кәтыжъмахак ыршәны ираҳтап!

«Ишәымфааит, – схәеит сара гәаныла, – ҳашыцәа ираҳа-
уазтгы абыржә ишәхәо, ишәҶыдриттон араҳы!..»

– Ркәйткәа дегъызмаха икажъны иҶеит, урт акәтыжъ
иапсам! Амала уаткак дҳаржәыр, ркъаф картар, издыруада
рыгәтыхақәагы уархәар!

– ИҶажәзом, нан, сара ахыхъ баапс сымоуп, ари дхәычуп!

– Уа шәиашам, – иҶәеит ани ацәагъ еипш зылақәа цәрық-
шапаны уажәы-уажә иҶахәапшуаз ақкәын. – Ари апҳәыс
илыдугалозар, лара илыршыз ауатка злыдугалои?! Апсуаа
ирымоу иреиғу ақырткәа ҳзы ауп изрымоу, чеицъыкоума,
малума, дгылума! Зны-зынлагъы мчыла рымптыцхра
анҳақәшәогъы ыҶоуп аха сынтәарнахыс ус иҶалашам... Уи
иазаауеи, уажә ари апҳәыс лчеицъыка агъама ҳлырбеит,
ҳаргы хчеицъыка агъама лҳарбап! Сара арыжәтә ауп сызҶу,
Ҷынтәршыра ҳалымшаргы, ма знык иршны!

– Аиаша уҳәеит! – дгәыргәеит иватәаз, – амала зтәы иаҳа
ицъбарада, дара ртәы иавақәалозар ауп, атцыс ахы хнатцәо!

– Арт ргәы иҶои? – убаскан уамак шаҳзыруаз сцәа иа-
лашәеит, – сан итцегъ сналыдлыргәгәалеит, уигъ илылша-
гәышбоз рыцҳа. – Ҷаргы мчыла иаҳдыржәырц ргәы иҶазар?

– Бымшәан, – лҳәеит лхы насыдылкылан сан, – урт
иаархәалакгы кастцоит, бара акгы бзырымуразан...

– ИрҶахуи, ирхәеи? – сан зынза сналылатцәан дааныскы-
леит. – Шәаҳшыуеит рхәама?

– Мап, макъана азбара иаҶуп.

Урт бзиақ шырмызбоз здыруан, аха абастцәкъа уаҶ иҶа-
Ҷы изаамгашаз агыгшәыгра сан илыдыргалоит ҳәа сы-
казамызт.

– Гиа! – ибжы иргеит атцыхәахышәа итәаз, ацәагъ блақәа
зхаз ақкәын, – Мгелазе иатцәцақәа ак стәхуп.

– Азамана! – егыгъ дааикәкъашан, иаразнақ иман дааит.
– Азы тсыршарыма?!

– Уи сара итсыршоит, амала, «суатка» анылымжә, лыла ишабо, абри лыцгәы хәычы дырху-хууа лыхәда аахыстәоит!

Уи дфәгылан, ифәы атзамц ахь инарханы, ауацъаф дкаха-бғало цәгьала днавагылт. Нас атцәца наитцаикын, иааиртәит.

Сара сахьтәаз снеилууааит, нас сылабжыш сызнымкыла-кәа, сан лшьямхы схы нықәыстцан, атцәыуара салагеит.

– Бара бфәынтәыршыра хгәацхеит, хара, хазныктәыршырагы агьама ббароуп! Ихәа ибтаху ныхәафак, ааи, аны-хәафәа алхраазин бара ибымоуп, амала «ауатка» нтыркәкәаны ижәтәуп! Шьтрала ишәантәылатәуп, изахьейт, икеи-кеиуа ифәоуп!

Руазәк автомат аахаиршалан, сара инасықәикит, аха егыи, ус акәым хәа дааникылан, иахәызба афәы ацсыз агәыштәейцш ицырцыруа иаатигейт.

– Абри х-минутк рыла ианыбымжә, бызгаб лшья ажәра бықәшәоит! Шьта бара базхәыц, иаха зыжәра мариоу, иаха ибхахаша!

– Сан, бафәытц, сыршьяаит, еиха еицгуп, – сныфәнагызааит сара сахьтәаз.

Аха усқан сан лнапы насымылжәан, атцәцахь иналырххейт. Игазго игылаз ацкәын, «Генацвале» ихәан, иналирkit.

– Сара анык, абри афыза стәзыргылаз, хыхь ифәоу мыч имазар, дейфәыжәжәа дықәйтцааит! – лхәейт уи агәаф хара хбызшәала.

Сан рыцха, ифәабымтцан, сара сыршьяаит хәа лнапы сша-хынхалаз, – атцәца тарцәны иршәны ахәштаара иныгәхәа-лыжбит.

Убаскан убарт убас иргәарцханы иччейт, убас ашәа ацырхәейт, ифәалап урт рыбжыи шхам мацараха ақыта зегьы иахыфзар.

– Шьта шәхы шәақәйтуп, – ихәейт ани илзыржәыз ацкәын, дааскәаны даахадгылан, иахәызба атра итатцо. – Амала, шәахьнейуа ирашәхә, абрахь, хәа хәхыгыло зфәазхо зегьы, ма абри «хуатка» дхаржәлоит, ма рхы алада ирханы, рыцсы штоу иахжлоит. Бара ари бхәынац хәычы ибыцу лахатыраз,

реиха имариаз «астатиа» бықәхаршәеит! Ашәануа ахаангы азәы ичеицьыка дахимбаацт, халалс – Анцәа ибитааит!

Нас, ашә агьәфәа иаимипааит, шьта шәца хәа аанарго. Сан снапы аанылкылан, хашзахәоз хандәылтцит. Аонашьтахь ала аутра хантысын, хазлааз афәхәаста инаныршәлан, амашьынамоахь хамнеикәа, ахәы азқәахь хәынаххеит. Ус, цытк хнаскьахьан еипш, сан сеитаалгәйдлыргәгәалан фәалтит: – Сгәы исытданахәоит, хшьа хәчкөынцәа ируп хәа...

Абригь аалхәеит, убас хысбыжькәак геит хашьтахька, адгьыл цысуаз цьахшьеит. Ахқәа афыв-сывхәа атцлақәа ирылыкькьон, нас урт ахқәа ратцкыс зыбжьы цәгьаз бжьы фәаастақәак геит. Хашзахәоз хәфны, хазқәыз ахәы ахаракыра ақынза хнеиит, устәи уцшны, иацхьан хзыфныцыз хматцурта убон. Уи амца алкьан абылра иафын.

– Илахашьтт, илахашьтт! – фынтә ракара даара издыруаз быжькәак сахәит.

– Ари Беслан иоуп! – сан лнапы аалыргугеит. – Бара сьжәтцыс хәычы ақәыцьмақәа бысцәырфар исыпсыхәоз?

...Ашьтахь ихахаит Беслан шиакәыз гранатамиотла хматцурта еихсыз, егыс, иакәшан ахысра иалагар, харахтәқәа рахьгы ацтбара калон. Аибашьра еилгар, аматцурта иагьараан аргылара хәхьзап ихәан, имуит, иара инапалатцәкьа деихсит. Хара хматцурта ду уажәы «Ануаа рхәы» ауп ихәеит, уи хазхоит ихәеит.

Мызкы аатцуаны, убра хатцарыла дтахәгәышьеит, «иматцуртаду» афы, Ануаа рхәафы, сара сашьазатцә... Инышөынтра ақынтәи уцшыр, иубоит уи ахәы цшза, тагалан, атакәажә лкачырақәа реипш, ахәрақәа: ахтыцқәа, абзарбзан тыцқәа, «Аград» тыцқәа, амина тыцқәа, зыхк утаху зегь рыхтыцқәа рынпыккалан. Аацын урт зегьы атцәахуеит, иаха ифәхоит, иаха фыц ииуа зегьы ирыциуеит, хьаа-баа амазамшәа, акалашәа ахы угәанарцхоит. Шаkantә ирымпыцтыцхьаз, шаkantә идырхынхәхьаз, шаkantә цьанат тыцпахьаз, шаkantә цьаханым тыцпахьаз... Шаkantә хәчкөынцәа ршьеи рыхцзи рыла иркәабахьаз, уи аныргалак, Апсны абжа ргазшәа ишпагәыргьоз!..

Зегъ хъаак-хъаак хамоуп, хара аихъэшъцаагы, анацаа-
ггы, абацаагы, зны-зынла иахътаахырц халагоит, аха иахъ-
зытцаахзом. Ануаа рхэы акара ахъаа змада, аха ари адхынраз,
убас аеарцшзеит, ыщ ашкол ахъ ицо азгаб хэыч леицш,
егьырт ахъ дукъаа рахъ ицшуеит, «снапы» кны снаскъаргары-
ма хэа!..

СОЛЬВЕИГ

Голос твой – он звончей песен старой сосны!
Сольвейг! Песня зеленой весны!
А.Блок

Уи ашықәсан аа-класск рѣы стәан.
Хқытаѣы инытцаа-аатцааққан ирхәа-
лон сынтәа Киевтәи акиностудиаа ароман «Ахра ашәа» иал-
ху сценариа ала акино атыхразы иаарц икоуп хәа. Аиашазы,
хара ахәыцқәа изахаз зеггы адунеи азна хайгәыргъеит, из-
банзар, хара аекранқәа рѣы мацара акәын акиносахъақәа
ахъабахъаз, ус иахътырхтәкь, шамахамзар, уаѣы ихам-
базацызт, насггы хара хәцсуа пстазаара иазкны. Убри
азыхәан азталара хцарггы, зеггы ирласны ххынхәуан,
мамзарггы хәычык далхны, цъара амѣахъ иааиасуа ама-
шынақәа зеггы ахьибаша дхаргылон. Уи ашықәсан дара
ххәбла хәыцқәагы ес-пхынра аанѣасра хәа азәи-ѣыцъеи
руацаа рахъ ицалозггы, ас акино атыхраз ауаа аарц икоуп
хәа анраха, затца рашта итытцны хара имцарыз, уажәы-
уажәы амѣақәа рахъ ицшуа, машынак абжы гацыпхъаза
идәылтуан. Амала, псатала иаххәозар, адукәа ракәын
изцәымгыз урт арахъ кинотыхра иахъаауаз. Избанзар, ус-
кан, ацсеилахараха, ацшқәагы аарѣара баапсы рыхъзан,
ахаскыни ацъалакьати рееилышьны, азнашәа икны иаго
итагылан. Урт ус анхамѣаѣы цъара ихадароу акы ргәы
ианытхоз, ианамыртынчуаз, ас иказ аилархагақәа аар-
баны иаанхазомызт. Дасу иус ашыжь дшапылаша, амра
ицәгылаанза дзылгаша амацақәагы гәаныла ишәо-изо,

мчыла пхызк агəаларшəараз ианхəйтцаиаз азə иеипш, аамтагыы мгацəакəа ишааилахəлаз ашьталара рацəак ахдыртуамызт. Насгыы урт, ахəлара иаарымнахаанза аеагакьара иафьыз ауаа аапсақəа, рыпцхзы афьы тцəйтцəы рцынтца иштасуаз иамхацəон.

Уи аеынгыы амра ахəқəа ирывтцаанза, ашьыжь ахауа мацк ахьшəашəара шафəазгыы, смашьакəа сьагылан, сфьызык нацəтəан, акы снацха-щацхақəан, ирласны иоусыжьбит ацьмақəа. Амала, абагь мчыла иахьсыргылаз азы исызгəааны, амща ханықəлагыы акыр саргəакит, зны ацьмақəа рапцьяка ииасны, нас иаахəны, ашьтахьтəи ашьапқəа икьякьаза ирыкəгылон, дара рыбжьала бжык нытцаны, нас ипаны, иаха иазааигəаны анеира згəагьуаз тəышала иафасуан. Дара ацьмақəагыы убри абагь аказшьа иахья зынзак ирзымчхазозшəа катцаны, хыла-гьыла ифны, атырасра иасны, иахьысцəыбнлашаз акəын изышьтаз. Аха сара убас сьбжыы тцаны срытцəхəцəон, ақыжəқəа инадыркны дара ацьма дутцəкьяқəа ркынзагыы, зны ишəазшəа, зны ииашатцəкьяны сцəатгьы хартцарц ртахушəа аакатцаны, абагь цəиккы цьара гəаеанызаарак мазала иартозшəа, имшəазакəа инавалон. Са исахауан ускан апцьяза иара акы апысырцхəа ишəаны, ахатца баапс иеипш, афьы итацəажəо, акəынд-кəындра ишалагоз. Ианакəзаалакгыы, абас ианныкəо аума, иантəоу аума, ма иара ус ацьмақəа ианрахəмаруа аума, цьара ишакəым акала уаваларгыы ацəымгын, ирласны игəауан. Убри азыцхəан акəын афнгыы ихьызшьараны Багьцымккыкь хəа изашьтаз. Сара уи ибзианы аказшьақəа здыруан, уимоу машьыршəа исыргəааргыы, ирласны аргəыбзыгьшьа сақəашəон. Убри азыцхəан акəын сара ацьмақəа санрыцыз, знызынла ахагарақəа зазауаз, иахымхəыцуаз, мамзаргыы иара иацəымшəаз ақыжə хьычқəа атəыща изаханарцоз. Истгəалашəоит, зны ашкол афьы хгьыла ртцафьы иггəаны сльыргəаан атцатəхəқəа кажьны афныка схынхəны сааит. Уи сара исхаразамызт, изхаратцəкьяз лара лакəын, иахцəар дцəкəауан акəымзар. Хайсра ахы шакыз абас ауп: Алитература аурок хзештахəо дышнеиуаз хартцафьы, хьызак даа-

никылан, азтцаара литеит алитературеи афольклори рапхъа афеиара иалагеи хэа. Хартцафы деилашэеит дахьгылатцёкьаз, нас иаартны илкыз лышэкёы ыршэны астал икэлыжыит. Рапхъа лцынтца кацшьхеит, нас – лзамоақоа, ажэак лхэаанза лыонутцкатэи агэаг ашыра иаанагоз зегьы лхы-лфэи икэлеит. Нас лыпсып ааизылган, иахьынзалылшоз лажэақоа рышхамны феалтит: «Уара ахэычы, уани уаби рапхъа уара уиу, уара уапхъа дара иу?!» Азтцаара этиз ачкэын атцэыуара дакуа, дкапшьза ихы икэыжьны доагылан, – «Да-да-да-ра и-ии-т, Нели Александр ипцха», – ихэеит. «Нас, алитература ами афольклоргы зхылтыз, мамзар афыра аныкамыз афольклор азэыр ианитцахъазма» – хартцафы, ачкэын зынза дизааигэаханы, иблақоа дырхыпшыло, илакта инталхэеит. Са сахьтэаз азтцаарагы самыхэазакэа соагылан, Нели Александр-ипцха, афольклор ауп алитература апхъа ииз, ишэхэо иашазам, схэан, апарта агэы нкыдыскъан, соагылеит, соыза чкэын снеифапшит, умшэан, саргыы шыта фызас суоуит, адэылтца уқэшэазом хэа.

– Шэдэылтц, абыржэытцёкьа шэоыцагыы, егызызымдыруа! – лхэан, хартцафы ашэ аалыртын, иныдлыжылан, дуауаза даагылеит. Хэыццэагыы хрыццашьаны инеихэапшы-ааихэапшит, шэлыдызцалазеи, алитературагы афольклоргы ла ишылтахыз дрыламцэажэозыз хэа. Аха сара исзымычхазт, санындэылтццёкьоз, «ари афыза азтцаарақоа аоны сыбагыгы уазтцаар имоашьазакэа атак уанахэоит» – схэеит. – «Нас убагы узапхъалааит шыта алитература, арахь уқэымлан, уара ахэычы бжыы!» – лхэан, сыхахцэы санкны сындэыллырцан, ашэ ныдлыжылеит. Уи нахыс, аиашаз, мчыбжынакьак лара лматэар афэи сналыштэомызт. Ама-ла, бзиарас икалаз, ашкол егырт артцаоцэеи адиректори уафы илымха итамсзацызт, атцаоцэа зегьы, шамаха уафы даанымхакэа ишырдырузгыы. Мчыбжык аатцхъан еипш, хартцафы санду псхэрак афэи дылбан, дынцэытцалгалан, акы аанмыжкэа зегьы лалхэеит. Сандугыы даара илцэымыгхейт, ахаилхэоз, урталитературақоа, рацэакдырзыманшэаламызт, арахьгы ацабарачы дахьыныоналаз чысқоак нарылтеит

ауп, ацəашыы абылра дахыымзацзаарын. Хартцафы пскы данылк, шəматə ииуз, шəматə исеиэхəаз хəа данылкəамтцза, абаацс, ба батцкыыс еиғны иацхьо акрыкьоума, иракəазамкəа инхан, цəгьала икəхеите, лхəазаап! Ари анлаха артцафы зынза деилагеит, аха акы ухəар изоухəодаз, санду длыдкьаны дцахьан. Абарткəа рышьтахьгы хартцафы лурок ахь сналмышытыцкəа дшыказ, уафы даазырччашаз даеа хтыскгы калеит. Хацьмакəа ашыбжьон ахəахыы икыдзаарын, рызхара ихəны-ичаны ианылбаа, азыжəра ртахын, аха азахыы албааразы иаашьаны, азба хзыхгозар хəа, амəаду иахагылаз ахь ашəшырафьы итəан. Бағь-цымкьыкьгы амтцкəа таха арымтозу, аены цəгьала агəы кыдгылан иказаарын. Ус алитература артцафы архəара даавтцит, амра-ца дацəызыхьчоз харгь кацшык цшзаза илхаргыланы, ларгьа жəаа иахшыылсумка шəкьылеиттетрадлеи иртəны, егьи лнапалагьы лсумка иазымкыиз атетрад риашатəкəа дрытцаланы. Аха ацьма цьман, уажəы илбазма, бағьыкгы рылан, аха уеизгы-уеизгы аезарыцəгьарыз, лара дымфасфын, ажəлар рхəыцкəа рбызшəала алитература длыртцон, ус уалагар, амəа анылара абағь атцкыысгы лара лакəын еиха иакəитыиз, еиха изтəыиз.

Аха ацьмакəа артцафы дааигəаны данаарывалатцкьа, абағь-цымкьыкь илхагылаз ахаргь аума, лтетрадкəа роума, лара лхатə лоума, амыждаразы акы агəамцхеит. Лара хартцафы ашьтахь излалхəаз ала, ацьмакəа данаарывала, ларгьы абағь афьы лгəамцхазаап, лцынтца ахьашыцыламыз азын акəу, аонутцкала гəырк апынтца нтакшазшəа, ишакəым итасзаап. Аха лара ичханы дафсырц лгəы итазаарын, нас ацьма цьмоуп, ацьма акəым, атафсəагьы ацкьара мыцхəы изыцəмачу лурок афьы рпарта данаавалалак, рыфсəкəа лахахьазаарын. Ларгьы митəык илхараз хəа егьыказамзаарын, днахəацшын, афьи ацшреи лзымчхакəа дкажьцəеит ауп лыварахь. Уи анаба, Бағь-цымкьыкь еиланаршəазаап, итцкьазаап, ицан илгьыдцалазаап, лытцкьы ашьтахь атəыа ишакəым итанарцазаап: ицнажəеит. Аха хартцафы илулакгы, аилкьара мыцхəы злалылаз ала, дыфны

дацэцазаап, амала, рыцхарас икалаз, илыцэкаҳаз атетрадқәа ирылазаарын са стетрадгы. Аха Бағь-цымкыкы, сыгөнаҳа зықәшәаша, цас иауазшәа иазыкакоз акакеит, уимоу зыбжа афазгы ыказаап, са стәәфы ианнеи, иаламкыысзакәа инаффын, иаатцкытцкыашьан, иапыртцаап. Санду ацьмақәа дрышьталан дышнеиуаз, ақәаад рацәа амәа ианыжьлан ианылба, шыжьымтанла мцеикәтцагас агаз рацәа инысхуа, азынра ханыцдало азы истәахып, уаанза арт ақәаадқәа кәшәаны изгар, афархь ааибанарклап лхәан, иаашьтыхны афныка иаалгеит. Афны иахьяалгаз, сахәшьа хыгы ацхьяшьа бзиан илтцахьан, атетрадқәа рцәақәа дрыцхьо дышнеиуаз, сыхыз зныз анылба, аҫаацәа ааизылган, идлырбеит. Уи фы-мчыбжыа рацхья даара схы-сгәы азтаны изфыз, зхы иакәитү атема «Сара сдухар сзакәхо» акәын. Ацәка паста кәцшьыла уафы дарччаратәы икәазны ахәшьара «фба» ыкәгылан. Уи аладахы ицон иара убри апастала сырцафы илфыз лгәаанагара: «Сара сгәаанагарала, уара алитератураз уцәгьамзар калап, аха ухала ушьапы алухит. Сара сатцкыыс абағь иунартозар, уазцаала, убра уадтәалаз, амала, уашьтан, апышәара аан атәыфәкәа иракароу ахәшьара узыцшуп. Н.А.».

Ажәакала, арт ахтысқәа рышьтахь хартцафы артцафцәа реилацәажәарафы икәлыргылеит ф-зцаарак.

Актәи: Шәышпәхәацшуеи абағь садкыланы ицәажәоз иахьарнахыс аратәи ашкол афы итцара азцаара? Насгы алитературеи афольклори реипш икоу ацкыа урок анцо аамтазы, абағь зынза иагыпузеи?

Афбатәи: Уцәф цәымгрыла абағь азыкатцан ианужәитцо, дышпәхьырхәтәу? Ашкол дытцатәзами усеицш икоу атцафы?

Арт азцаарақәа ишакәым ала ашкол атцара акәша аиҳабы ихы иасит. Иаргы ацсуа литератураз акыр ацбабаа збахьаз азәы иакәын, убри акнытә, идыруан, хымпада ишалагалатәымыз алитература атцатәхәы афы абағь фыфгара азцаара. Атәл аашьтыхын, дасит аколнхара аиҳабы иахь. Урт таацәарак излатәыз ала, ирласны еизааибанган, иара абратцәкыа ирызбеит абағь алахьынцә. Асабша ауха аколн-

хара иаҭаараны иҕоуп пату зықәтатәу асасцәа. Ари ақы-
таҕы инхо нхафык ицьмақәа иаарылхны усеипш иҕоу
ацсаса бзиа асас имҭатцара даара ипатууп асас изгыы,
аколнхара аиҳабы изгыы, иара изаазаз изгыы. Атцара ахәта
аиҳабы иизбыз азтцара аколнхара аиҳабы иахәан данаал-
га, ателефон ныкәйтцан, игәаанагара аилацәажәараҕы итәаз
артцафцәагы ирылеихәеит. Аха, убри аамҭазы, аҭоурых ар-
тцафы даҕагылеит ари агәаанагара. Уи излеихәаз ала, Леу-
ан актәи инаиркны Ачачбақәеи Амаршьанқәеи рҕынза,
уаанзагы, уиаахыс арахыгы, ажәакала, аҭоурых аҕы, иара
абриакара дацхьахьазаап, итцхьазаап, ркультуреи ретно-
графиеи, аха ипцхьамшәацзаап апысуак иеишәа чараҕы
баҕык шыны асасцәа ирымтцеитцо. Атцара аҕәша аиҳабы
аҭоурых артцафы игәра мҕакәа алитературеи афольклори
рызкәза хартцафы длазтцааит. Уи лгәаанагарала абаҕ ацсы
анҭоу, амфа ианантәалоу, ауаа анарҕоуа ауп аффы анрахауа,
ишны, ацәа ахыхны, ибзианы иужәыр, ашьабста ажыы
иафыхахар акәын. Уимоу, агәра ддыргеит, ихарымтцозар,
асасцәа анынатәалак уи абаҕ хамапаҕы акәац зегь рац-
хьагы агыама лара ишылбоз. Аха егырахь иахынатцаа-
аатцаакәаз акәацфацәа бзиақәа рахь излеилыркааз ала,
абаҕ-жыы ипцхастанатәыр алшон уи афыза астал бзиа.
Атцыхәтәан, атцара аҕәша аиҳабы даара игәы азтаны иале-
игалеит зтцарак: асасцәа дахьқәа зларацәоуи абаҕ ажыы
уи афыза астал аҕы рацәак излапшзам алеи, уажәазы-
иахырцазааит абаҕ ашьра. Амала, уашьтантәи асабшанза,
артцафы лгәы шыннархьазгыы, лымшираҕы иҳамтцазар,
артцафцәа зегыы гәыкала ирфон.

Иахьа уажәраанзагыы ашкол архив аҕы иаанханы иҕоу
уи ахтыс анцоз ацсабара артцаф чкәын дыхәмаршәа иифыз
апротокол излаҳәо ала, Нели Александр-ипцха абаҕ ашь-
ра дақәшахатхейт, аха лымшираҕы астал ақәтцара мап
ацәылкит!..

Акиноҭыхыфцәа иахьа ашьыбжь нахыхәхәанзагыы уафы
ихабар ыҕамызт. Урт рыҕеқәа хара хҕны иаазаанза хҕылак
иказармаҕы инрыжыуан есымша. Усеипш иҕаз аеааза дүқәа

рхэы рытара, есышыжьымтан руац рытцгара, хэылбыгехала азы дыржэра, рыкэабара, ажэакала, рхылацшра хазы азэы идын. Хара ахэычкэа есымша бзиа иаабон урт ахытакыз аказарма агэы жэпа кыакыкэа реивтыккара хкылцшны рыхэацшра, ахауа кылызтэоз рыкыркыркырбжыы азызырфара. Аха аеыыхча хазларыцэиршэоз ала, атыхэтэаны аказарма акылцшра хакэытцхьан, дара артистцэа есымша, акалак акынтэи ишааилак, дасу рыгекэа ирыкэтэан ианындэыкэлалак хрышьталон, ахабла иалган игаз амарда харакыракэа рахь. Аха сара иахьа ацьмакэа уафтас исмырхэыкэа афныка анеира сшақэитымыз здыруан азы, акинотыхыцэа аауазар иахыызбаша амфа азааигэара абгьаза бзиан измаз хьацак кафаны ирыстарц сызбеит. Усгы дара унарцыршэар зегы ааныжьны, ейбыхэан икоушэа, хгэыла имхы реиха иара дахьахызыоуцэкьа, ицсы ахаара зегы ахыкэу, айкэатэара аххэтэцтэкьагы алхра иахьзаанза иефыфаан иныкэыртцон. Хагеимшхара, ускан иара ибжыы абыкы итыоуашэа сахыкызаалак ишсахалак сылацэа хызфон. Сара саткыс уи ибжыы хлымзаах иацэшэоз сыцьмакэа, ахра иафкыаны илеиуа ахахэ шкэакэакэа реицш, ахылагьара итейбахэаны рфынархон.

Ацьмакэа исрааз абардра шырзымхаз збон уажэшьта. Рымгэакэа макьана даргы саргы афныка анеира хакэитхартэ еитдырымхзацызт. Ус анакэха, икэлатэын зшьапы инаркны амаг мыцхэ еилацатаны изкэыз ахьаца-тцла. Аиашаз, акыргы изцэабейт амаг еилырхааны ахыцэкэахы ахалара, сфаскыаны еиха апарыхь идысымкар, тцака акраамта садхалоит ашьапы апкара. Насгы хыхь еиха сеикэага акьарта мариан, амаггы еиха сфаскыа-цыцхьаза аераганы иакэызшэа збон. Аха зегь акакэын, агэтаны амагкэа рацэаны излеибакыз ала, амахэкэа акы цукаргы илеизомызт, аки-аки ейбакуан азыхэан, иагьа саацсаргы, иагьа амаг сафаргы, ахьаца иахагылаз зегы цкатэын. Насгы мыцхэы садхалар, ацьмакэа ргэы ыгыны харабгьара исцэеимпыр калон, амала, ацьмахьакэа иаха излакэышыз ала, апкабжыы рахауанатцы, акэша-мыкэша акы инацха-аацхауан акэым-

зар, хара испыртны цыаргы иацэмызт. Сеикэага хэычы зынзатцэка ицхафыруамызт, аха хар амамкэа иагон. Насгы сара есымша сцыба итан амакэа хэычы, ицко сышнеиуаз, сыпсы анааитаскуа афы инафысшыуан, мацк иаасырцыр-цыруан. Нас сгэы иснатон мацк акарагы имариахазшэа, уимоу ипысыккоз атцлакэа ирыкэсырзуаз амч зегы хэычы-хэычла ихынхэуазшэа. Ирыцхасшон ипысыккоз ахьацакэа, амаг зхарцаны изкыз абнарасакэа, абнахэырмакэа, ацакэа иафеиауаз аа-тцлакэа. Сгэы иснатон урт анлеиуаз, иахынзарылшоз ргэатцакынза игэынкэуазшэа, аха иаар-тытцэкэаны атцэуара иацэыпцхашьшэа.

Иага саргэакзаргы, иага ацхзы сылнахызаргы, уажэшь-та зыпцкара сафыз азганк бзиан итцызцааит. Уажэшьта ахэа-дахьала, сыпсы ааитаскыр, хынтэ-цшынтэ ракара икэс-тэын. Смакэа хэыч сцыба иаатызган, снафеажьцэан, иаар-баазаны аикэага инафысшыт.

«Сеикэага хэычы, иаанхеит атцыхэтэантэи угэырхаага, угэырыпцахэага.»

Цша хаак, ладантэи, акэандареи ахьшэашэареи аеры-мазцаны, мыцхэы исзааигэоу напык аштца татакэа реипш, сзамца инахьысит. Рапцхатцэка сгэы иснафеит уи са сзы иасызшэа, атцыхэтэан исзымхаз агэакра, алшара, мазала атцла иацэытцэахны, зны-зынла ашкол ахь санцоз саб имыр-базакэа нану сцыба италцоз ацаракэа реипш, иснатозшэа. Сымч ааизызган, ацадахька, атцла апсырца аганахьала ас-ра салагеит. Шака цсаатэ рыпцстазаара ахьчахьаз сеидру ари атцла. Абан, хыхь абна еилачырафэы, тыцх акэхап иа-ныкэанатцаз, ардэынак ахаскын ашьапцэеи, ахэынтцэеи рыла еибанаркыз атра азбжак цэны илеихьан, аха абжа ус икыкэхалан иахьыкэу. Арака уи хымпада ихнахит акэтагь шкэакэа хэыцкэа. Урт кыраамта иарпцхозар акэхарын ам-тэыжэацэа ирытцакны. Икаларын ускан амла иакуазар-гы, цыара цыматрак атцака ацынтца эежь нылшыуа, ахэаца ссакэа рыпцаара иазгэшыуазтгы. Икаларын хэаша хэычык амгэа итамзаргы, аца итамзаргы. Аха иачхауан акэтагь шкэакэа хэыцкэа апцхара рцэымзырц азы, хэычы-хэычла

рпынтца џежъза, ардэына пшқа хэычқэа гэылтырц азы. Нас акэын уи аймдара, адэахыи аусура, апацаа раазараз иааидмыркъязакэа ауацқэеи, адгыл баррақэеи рахь апырра ианақэитыз. Иафытцакны иаанагон ари атцлахь ахэача ссақэа, ахаскын пшқақэа рхышэтқэа, атциаа хэычқэа рдац татақэа. Иара зегыи ирхыбауан, ахазы изақэызаалак фатэык иашьтамлеижьтеи агыама ахаштыр хэа ишэозар акэхарын. Ахэача ссақэа афытцакны ианаанагоз, иагэалашэон адунеиаф дара ардэынақэа рызгыи ишыкоу агыама хаа. Зны-зынла, акыраамта еимданы иапшаауаз ахэачақэа апацаа рзы ишанагоз ианамхафалак, игэауан ахазы, цэгьарак замхақатцаз азэы иеипш. Нас рацхыа иапыхыашэоз тцла-махэк иныкэтэон ашэарыцацаа ишрыцшэатэыз, агэаеанзамкэа хысбыжык гар, иара уатцэкыа амгэа ак тамкэа, аца ак тамкэа, иласза ахэыцеипш ишкашэоз зегыи ахарштны, ахэачақэа аанханы иахыамаз бааррак иазхэыцуа. Ашэарыцацаагыи зжэоз иақэыз ахэы акэын, урт иабардыруаз ацаеи абафи рымацаара шракэыз иатынханы иказ. Дара зышыцылахыоу ардэына шша-пасалақэа ирыцымныкэеижьтеи, шэшык, хэырмак ирыцламтэеижьтеи итцуазеи.

«Умыццакын, ашэарыцаф, баша ахауахь ухысуеит!» Аха зегь акакэын иаазон ардэына пшқақэа. Абри атцла акны акэтагь шкэакэа пхақэа ирхылтцуан урт рыпцстазаара. Абрака, ажэфан афы, италон рыцсы. Шака ихаракны икартцоз акара урт ранацаа рытрақэа, убриакара ргэы рызтынчон, ирцэырыхьчон адгылтэ мчы баапсқэа. Урт акызатцэык зыгэра ргоз атцлақэа ракэын, атцлақэа ракэын дара рыпсдагыл, рыжэфан иазааигэаз. Убри азакэын рцацаагыи ишыпцшқақэаз атцла агэрагара зрылартцоз...

Зэанаазырххалак зыбафқэа рыбжыи гауа ахатца иеипш, атцла «ашьамхы» афэа аахгеит. Уи акэхеит, быць цырақэакгыи уи абжыи ргэатца фнатэазшэа, рытцла апсы штоу, амахэқэа цацаза ишгылоу дара апсра иахэон, ифышэшэаны илеиуан. Сгэы ирыцханашьон, сгэы ихьаанагон абриакара псаатэ заазахьаз, зыфнеипш иршьоз, зегыи ааныжыны, зегыи абзи-

араз хəа рəхəаны, уажəраанза иара ашəшьыра зыхəмарлоз адгьыл зегьы цьарак иаагəгытəхəхəан иагəзырц атахушəа аеахьыкəнажьуаз. Аха уи апстəзаара шаны ирнəтəит зыцсы тоу, изызхауа, ахш змытцуа, зызарақəагьы зыцшəамацəагьы нькəызго, ирыгымхарацы, ифəирц азы, ацьмақəа. Уи акə-хейт, аеазныкгьы сгəы тшьааны, абарақьатреи аразреи зегьы аманы адгьыл инықəхəит атцла. Ацьмақəагьы иахьааз хəа сымбазакəа, ауада аонутцка алашара анакы, ипырпыруа алампа акəшара иалагаз ацарцалыкькəа реипш, абардра инылеибахəейт, Ацьмахьақəа, ариақара бардреи, мац катей, насгьы ахьаца-тцла иакəны ианырба, уаанза ус аламала рааигəара иқəырмыжьлоз ақыжə хьыцқəагьы, уажəы ргəы бышхəқхан, зны-зынла дара рəатцəхəқəагьы шырцəырфоз рымбозшəа, иранарыжьуан. Аха иабақоу зегь рцыз Багь-цымкьыкь. Уи акəымзи зегь рацхьа ас абард бзиақəа фəтцə-хəыс ианроуаз, акы апцхьа инейр хəа ишəаны, ихəмаруа, зны-зынлагьы акəашара зтəхымкəа мчыла иқəыртцəз ацкəын пцашьа иейпш, аеырцымкьыкьны, реихə амац акатара ахьа-маз абардра иалагылаз. Уажəы ацьмақəа зегьы анеиза иара ахəта апсы абазей? Издыруада зегьы ааныжьны, ари атцла цысконатцы, агəы фьыгьны хгəыла имхəхьы ицазар? Мам-заргьы, амтцкəа агəы анкылыртцəа, ашəшьыра ишытцəгылаз атцла акахабыжьгьы амахазар? Аха уи ус ацьмақəа алапш хара итцнажьзомызт, иахьцалакгьы дара ирзааигəамзи, дара ирыцымзи. Даргьы атаацəа реихəб иейпш иахəапшуаней, уажə иабаци Багь-цымкьыкь? Аха убри аамтазы, адгьыл итцьоуазшəа, ицыскоз абардра агəахьы игейт акы агьызбжьы. Багь, Багь-цымкьыкь атцла иатцəхəазарцу? Сейкəага адгьыл ахь иршəны сналбаацарц снапы ахьааусышьтыз, уа иаанхейт, сдақəа ирталаз ахьасыкəра сызмыртцызо. Аха аеазныкгьы слымхə акынза иааит уи агьызбжьы. Уажəшьыта соунажьит сызкыз амчгьы, сейкəага ахьсымпцыхьашəоз фьыцха иршəны, атцла сахьхəазаны сфьынасхейт. Сылбауанатцы, амыцкəа ирəацоз скьаф кəыжə-кəыжəны сналбааит. Иара усгьы атцла ашьапы амыхəқəа сааныркылон акəымзар, снапкəа рымч рылтцхьан, ус иакəыршаны иахьыскыз сахьыфьыртцəкьаны

скамхартә мачзак сааныркылон акәымзар. Сымгәәцәеи смахәар ажышәәкәеи, цқба ашәыга зымкыз амшаңы кәтағ еипш иқашьхахьан. Амыгқәа, сымариа анроу, сылбаауанатды рышхамқәа сылаңытәтәәны соурыжбуан.

Аха урт зегы акгы хәас исымазам, иабакәоу Бағь, Бағь-цымкыкы? Сись... Еитәх агызбжы аагеит абардеилачыра атцака... Шәара аңмақәа, аңмахьақәа, акыжәкәа, шәара акрыфара шәәәуп. Шәара ишәмаҳазои уи агәынқбжы, агызбжы? Рыцқа, уи абжы азеитцыхзом; ишәаҳауама, аңмақәа, ишәаҳауама, абжы тахәәәуп? Сызлацхраауеи сара уажәшьта, излаңытцызгои, ишакәым иакәҳаит уи хымпада, ишакәым.

Мамзар иара ахалагы уажәшьта амыг ааимгәҳәаны иңәытцытуан, мчы бааңсык иаркәырит акәымзар.

«Утәыоақәа рыла унаха-ааха, Бағь, утәыоақәа уцырхыраа, умч ааизыркәкәаны уеиха, ухәәеуеит, Бағь, мамзар, ухәәеи. Иааигәаны угылазма, рыцқа, убриакәра уааигәаны усхылаңшуазма, ианлеиуаз ишпаумбеи! Умшәан, Бағь, ари атцла бзиоуп, иудыруоу шака псаатә аазахьоу рытрақәа амахә еимәапарақәа ирыбжыакны. Цақантәи уаныңшуа амахә ибжыахаз ашәыреипш иубо дара рытрақәа роуп. Уара ҳа цырақәаз цышьаны, аңша иартдысыр ишпамлеири хәа иагьарааны уахәапшхьан, Бағь-цымкыкы! Аха урт рәы ардәынақәа рпаңәа хәычқәа раазон, ирызҳауан. Иқалап хгәыла чкәын, Ладикәа иеипш ауаа гәатәажәпақәа рхымта иафәашәахьазар. Уңәытцыт, рыцқа, Бағь-цымкыкы, уңәытцыт, цас икаумтқозар. Цас икаутцоит, издыруеит, хымпада, цас икаутцоит зегы. Мамзаргы, уа иаҳа абырчман катәкәа зқәыз мыг ыитрак уцыхьашәан, итаркәығны афара уафәызар акәхап. Амала, сара иңьасшьо удыруоу, Бағь-цымкыкы, абри сара скәә кәыжә-кәыжәны иқәызтцаз, снапқәа зехьынцъара иңәыпцны ршьа аазгаз амыгқәа, усс иумазамкәа, ихыкакааны иахьуфо ауп...

Еитәх игәтшьаагаха Бағь-цымкыкы акаабжы абардра иааңәытцөит! Ииашатәкьаны, ахәәера иафәызар, мамзаргы иңәытцытырц атахны амагқәа ирмышьтуазар акәхап,

ххəычыхəмаррақəа раан ақəарафəы ацслымз еизганы, нас агəта тыжааны ашышкамс антақартəалак, итытырц икыдлан ишнеиуаз, ацслымзқəа ашыапы иатқакəымпылны, ихышəтны еиҫа атқахь иштəшəоз еицш. Издыруада Бағь-цымкыкыкыгы убас агəақра иафəызар сара сымшала, сара схарала? Нас, ариақара аамҫа сзыцшуи сара? Хымҫада, амағ рхтəуп хəдақала иқəланы, иапырхагоу амахəқəа цыккатəуп, знык уи лашарак абар, цша хьшəашəак афəасыр, ирласны амч таланы, иара амацарагы ицəытыцуеит.

Аикəаға хəычы сыманы, изулакгы абард ааилырхааны, ахьаца иахагылаз амахə ду ақынза схалеит. Нас усынтəи уи амахə еимфəапара сшыапы аахшыны сықəтəеит: сышиашаз абард сылагылар, сыкапангы ацланы, уи зынза ихəеыр қалон. Еиҫах, уи ашыапы шəпара анцыскəоз еицш, сымч зегы аҫаны, аикəаға мəфанҫо, амағ архра салагеит. Аха, рыцқарас иқалаз, архразы аикəаға маншəаламызт, акы, ахəы кьафын, фбагы, сара сахыкəтəазынҫи акшара маншəаламызт, насгы айгəышə акəгəышыан амағ архразы ибзиаз. Амала, агəақрафəы зегы маҫəахəуп. Зегы ухы иаурхəар ауеит. «Игəақыз иоуп дхəеуа даналага азафəы аҫыц иахынхалаз», – лхəалон нану. Аха сара сгəы цызжəоз ацмақəа ак қамлазасшəа акрыфара иахьафəыз акəын. Урт реиҫабы, урт рхы агəақра, ахəаера иафəуп. Мап, мап, еиҫагы еиғьуп урт иахьырзымдыруа, еиҫагы еиғьуп тынч акрахьырфо, рымгəақəа ахьтырго. Урт изакəызаалакгы ара акгы рхаразам, насгы зынзагы егьрылшазом, ирзеикəырхазом дара рыбзиабара ду, рхы, ашыха харзааицш ирылагылаз. Баша сыгəхəызжəеит саргы: сеикəаға саакəымҫцзакəа иськəоит, арахь амағ агара иақəыҫит, фыцха иахьакəым ианцаны ицоит. Еиғьуп айгəышə аагазар, насгы афнықагы адырра рыстар. Мамзар, баша ара аамҫа сгонатцы, Бағь-цымкыкыкы хəеуеит, агəгы цжəаны ицсыр алшоит. Абардра сеылбаарыфрны амфəахəаста ианыршəланы сыфны сфьнасхеит, амфəаду ахь скылсырц.

Хəычы-хəыцла исцəызуан ахылағьарафə сымч, изымбазакəа цыбыба акылҫəара ацара тышəшəаны иццəызуа

ахэычы иеипш. Аха, разкыс иказ, архэаракэа рацэан, сгэы рышьтзомызт, акы снахысыр, егыгы, аеа цытрак иааи-хызгар, снаватэины сцарашэа избон. Ус архэара иаавтит акинотыхыцэа рмашына ласкэа акы. Уи инашьтарххны даеа втобуск, уаала итэны, асаба сфэрчны инасафкьеит. Иа-хья, хымпада, урт уаф ицьеишьаша акы тырхуазар акэхарын, зхафсахьякэа рыла издыруаз артистцэа зеггы татэан. Аха сара сабарыхызоз, шыта афны адырра рытаны, айгэышэ аа-ганы, амаг зегь рхны, Багь-цымкыкь цэытцгатэын. Амала, аекэа макьана идэыкэрымгалацыт, амашынакэа ракэын аттахэа исафкьаны ицоз. Шака ирацэафугеи дара иахья, хымпада, Акэарчаи абахэ дахьяшыз акэаап иахьтырхуа. Уака абахэ даара ишэартуоп, аха, зегь акоуп, уантэи дыцойт рхэеит артистцэа азэы. Уи иара рацхья дакэымшахатхазаап, аха нас игэагьит.

Абар, аекэагы ршьапышьтыбжкэа хааза сгэы ины-кэыфот. Урт ихаш-хашо акэын арт хамфадукэа рфы иргэар-цханы ишныкэоз. Сара бзиа избойт урт рышьтахьтэи ршьапкэа ирыкэгыланы ианышьтыцо, рпырцэ капшькэа снацэкьаракэа рыларцаны сырхьырфоны скамхарц сса-нааныскыло, ахэда уи иадцаны, ахэы аффы-хаа уцынтца итарсуа, ианааугэыдухэхэало. Урт ахаангы рзыцэ мгэакэа рыбжы смахзацыт, иага иаапсаргы, убас иеыласкэан, иеыццышэкэан. Акызатэык, исгэамцхоз ркэадыркэа ра-кэын, апсуа кэадыркэа реипш, акэына иарганы, ирпш-заны икатцамызт, настгы акырца, анптаршэырта хэа егыры-мазамызт. Даара аеы иазказамыз изын ианышьтыцоз, ма-мзаргы, адыххэа агэра афэрхханы ианаанукилоз, аеын-кылара цэгьан, уахьырфны укахар калон. Сара исшэыз скьяф пыжэжэахеи, ашьа зыхьтатаз смахэаркэеи, сxy-сфы апхзы иаганы сахьиказ алымти ахэынцэеи ахьтатазар акэхарын, аеыфкэынцэа сырбар, ари ачкэын иарбан бнар-шэыроу дызлытцны даауа хэа стэылырхыр атккыс, еиха еигьуп исафсны ицаанза, амфаду ахыкэ ахь тлакы сьге-наваскыр сгэахэын, саатэины сфынасхеит.

Ари амшду ааигэа-сигэа псы зхоу уафы дыкэамызшэа, албыгь иатцэара снагэытцахэхэан, сатэахит.

Сыпсыпцѣкѣагы алагаѣагабжѣ рахар хѣа сшѣаны, спын-
тала ахауа агара салагеит. Пытрак ус сыгемыртысзакѣа
схѣалахазшѣа, сыгереицѣны сцѣытцатѣан. Хѣычы-хѣычла
сыпцхзы сылабара ианалага, сѣытца зынза ибеит, сзышо са-
лагеит. Зыгмацѣазк азна азы акыр иапсагѣышѣан, аха иааг,
акыр хабжѣан хзыхы сареи. Ус, аѣырацѣа ршыапышытыбжѣ
сахара ианакѣытц, пытрак ашытахѣ ыыц сгѣы иаакѣыѣт урт
рышытахѣкѣа иаауаз ыызатцѣык ашыапышытыбжѣ. Албыцкѣа
снарыха-аарыхан, кылпшырта хѣыгчык аакастѣит. Уи аѣы-
уаѣ дызустазаалакѣы, сара исымариашаны амѣаду ахь
дцѣыртыр, даара дыццакны диамкѣозар, ибзиан дыс-
бартахон. Аха аѣы ашыапышытыбжѣкѣа сара скынза излааиу-
аз ала, уи иакѣтѣаз дыццакзомыт, амаршѣа кны аныкѣашѣа
апшзашѣа дацклапшуа, иныкѣызцоз азѣ иакѣзар акѣхарын.
Ус сыпацш инытцашѣеит ахш зхыршазшѣа ихахаза икѣаз
аѣыхѣа, нас – уи иакѣтѣаз ацѣынс еицѣа иатцѣа зшыаз згаб
хѣыгчык. Сольвеиг лакѣын уи. Сольвеиг, ашѣахѣаѣы ссир
лыхьз зыхьзыз, артист ипцѣа. Есымша машынала акалакѣ
акынтѣи аѣкѣа ахьтакыз хгѣыла иказарма акынза ианааи-
лак, лаб имашынала акино ахьтырхуаз аѣада ахаблахь
дцон. Лара аутраѣы днеины, дзыкѣтѣалоз лѣыкѣаша аа-
рылхны, днакѣтѣаны, урт днарышыталон. Ицѣоушыаша, иа-
ра аѣыхьчагы лыгѣра ганы иахьлитѣоз акѣын. Аѣы дыш-
панаалоз лара! Амала, агѣра акышыа, ашыкыл анкылашыа,
лѣырзажѣны хара акытѣа хѣыгкѣа хартцара даналагоз угѣы
пжѣаны уцсрын. Арахь лара лапцѣагы хканажхьѣит,
хгылахьѣит, лара сынтѣа лаб акинотыхрахь дахьаауаз дааи-
го даналага ауп, аиашатцѣкѣа утахызар, аѣы дазааигѣан иа-
нылбагы.

Искыз амахѣа ааусыжѣын, сиашахѣтѣаза ацѣахѣа икѣгы-
лоу аруаѣ иеипш снапкѣа сывацсаны саагылеит. Хѣаас исы-
мазам уи уажѣ скѣаѣ кѣыжѣ-кѣыжѣны иахьысшѣу ахьыл-
бозгы. Сара уеизгы уи ахѣмарраѣы, мамзаргы аисраѣы
ипызымжѣеит, ацѣмакѣа рхѣы ахьрыстѣоз, атцла ахьпыскѣоз,
аусура сахьаѣыз ауп иахьсцѣпжѣаз. Лара зынза лнапы амса
амбазацызт, дыркынцыцны даазазар акѣап.

– Уақа узцэытцагылои, ачкэын, уцхашья-пхатцо! Мшыб-
зиақәа!

– Аа, акгы, ус, матык збан, абра абардра исцөылалеит
исзымшьзакәа.

Уажэы сгэы итамкәа, схы итамкәа иахьсгэытцашөаз са-
ра схаҭагыы исзымдырзо, мцык еиқәсыршөеит. Аха сара
ицъасшьоз лара леырзажэны лцәажәашья акэын. Нас исам-
хәхәаз амц сааигэыргөеит мазала, ма уи амат дацөшөаны
лыгешпалырзажәри, сара латқыс сшымшөо, уимоу, иара
сашьталан амөаду ақынтөи абардра иахьылалаз еимырт-
таауа сшылоу анылбалак, сцъалшьаргыы әуеит сгәахэны.

Зынза дшөаны, нақ днасыдкьаны дцар еихагыы еигъас-
шьон, мамзар лцагыа цәажәара сара зынзакгыы сахөомызт.

– Амаҭ збеит ухәама, ачкэын? Уи цхауеит, рхәеит, иум-
базакәа иумыцхааит.

Аа, уажәнәтә сабжьарадалагеит, егыыззымдырзо, мзышөа
хәчык иеицш. Нас, лкамчгыы лышьтахь лцъыба инавалцан,
ашькыл дазнымкылазакәа, мыцхэы дшеилкьаз слырбарц,
дааеыжәпеит.

– Уи цахөеит уажөшьта иахьцаша, уи ашьталаха сымазам
сара, Бағь-цымкьыкь абардра исцөытцахан ацсра иафуп,
– схәан, сналыдкьаны сөынасхеит, лара дахьөыжөҭцыз
зынзаск хьаас исымкзашөа аақатцаны.

– Бағь-цымкьыкь арбан, ани апатхь дукәа зхагылоу ацъ-
моу? Жәаха саб ифызцәа артистцөеи иареи ирыларгылан
зпатрет ырхызу?

– Ааи, ааи, уи артистцәа ирыларгылан зпатрет ырхыз
ауп, амала иахагылақәоу цатхьқәазам, бацөымөашьян, цьма
төыөақәатцәкьоуп!

Сеицрашөаны акэын исхәоз шысхәоз, уажә Бағь-цым-
кьыкь ахәтыр, апату цьара акала илалмыркөырц уи азҭаб
хамацагыашөа икоу. Насгы сара ацсра ишафөу, ацхыраара
шәтаху, смыццакыр ада цсыхәа шсымам лзеитахәара сафуп,
лара алаф алылхуеит.

– Уаала, нас, уаала, саргыы суцхраауеит, уи Бағь-цымкьыкь
абард еицатцаҭап, – лхәан, лкамчы лышьтахь иаавтылхын,

агəрагы иаргы наслыркын, ашыкыл лызшыапык наныргы- ланы, акəадыр днахынпашалан, дынеыжелеит. Сара мацк иаасцəмыцхеит, аха икастцоз, уажəшьта лара лтəы иша- лыргоз здыруан. Нас лара даасəапшын, илфəапсаз лыхцəы кацшыкəа дырцəытцпшны, ирхаан дааччан, акəадыр дна- нытцны, днаскьаны ашытахька днакəтəеит.

– Акəадыр акəтəара иахьа уара иутəуп, аггəрагы уара иу- сыркуеит, акамчгы, ахы, уеыжəла, Хацьарат иеипш ухатцара сырба! – лхəан, лыбжы нытганы, тыцха назатцас ихтцаны деитааччеит. Сара пытрак икастцаша акгы сакəымшəо, сшыахитхазшəа сшанханы сгылан. Ларгы цас илуазшəа, уаха дымцəажəазакəа, икылкааны сыхəапшра далагеит. Нас, сызцəыпцхашьоз сара схацгагы исзымдырзо, лəыхəеи лареи ракəымкəа, акласцəы саадгылазшəа, амел атыцан акамчы ахыскыз, сфызцəа хəыцкəа зегы шысхычцоз ркьа- теи пцəозшəа, лапштцашəаракəак сцəа иалашəан, скапшьза сааибакит. Аха нас, сыцсы ааивызган, агəра лара илыстарц снапы насырххан, фьцха сыцшуа инцəытцасхəеит.

– Аигəышə ада цсыхəа амазам уа, аигəышə аазгароуп афнынтəи, аикəага амац агара иакəытцит.

– Уааи, ацкəын, сацхьа уакəтəа, аигəышəггы уажəытцəкьа иаахгоит, уццакы, мамзар у-Багь-цымкьыкь апсы хəхьымзар калоит.

Багь-цымкьыкь азбахə ансаха, насгы лара Сольвеиг лкынтəи арыцхашьара атцатцан, сфəхəаны сызкыз ацəы- тцпцхашьаракəа зегы сəаарымкəытцхны, ашыкылгы саз- нымкылазакəа акəадыр снахынпашалеит. Аха аеы злаха- ракыз ала, сшыапкəаггы азкəафы иназгаанза, сазнымкы- лазакəа сахьыфрны скахəит. Зегь акоуп, сыкəрыццəа сеи- тацагылан, Сольвеиг ацхыраараз исылтоз лнапкəа зынза срызхьампцшзакəа, сеитанафхьынхəазалеит.

– Аеышыкыл уангыл, ацкəын, аеышыкыл, ма унапы сыр- кы са суцхраап!

– Мап, мап, сара сымацара сакəтəоит!

– Ари уара узышыцылакəоу аеабаакəа иреиуазам, фы харакуп. Уалшəап, нан, уалшəап, шəара шəкыта хəсакəа рхəашьала!

– Ҳа ҳқыта ҳасақәа бырхымччан, урт ба батцкыс икәы-
гақәоуп, – сҳәан, сеитааицрашәаны, аеышькыл сшьапы
нансыргылан, уажәшьта уи ада сшамыхәатцкәыоз баны,
сынхадалеит. Аха исхәаз лара иахаггы ирхааны дарччан,
Ҷаалтит.

Иа, нан анцәа уахзихьчааит, ухәычуп макьана, умаа-
лыкьуп, амҶаҶы, азаҶы, ацҶаҶы, атцлаҶы, аеыбҶаҶы! Иши-
дыруа ала уматц иуеит, изымдыруа даҶоумтцан!..

– Бырхыччоит акәу ҳара хҶасқәа, бкьатеиах цыртцәозар
акәхап...

– Сырхыччом, аха среигәыргъоит, ура агаза хәычы! Ахы,
аҶынарха уеы, узлазбо ала, еыбҶаҶазак уакәымкәа уҶам,
аҶамчгы арымала иукуп. Аха аҶамчы зхымкьакәа ипыруа
арашькәа урышьцылазар акәхап ура. Амала, ари рапхьа
знык имырцаҳәцаҳәкәа агәчама шыкоу инаурбар, ипырны
аҶынанахоит.

Сара шьта уи ажәа лымакра егышысзалымхуаз дыр-
ны, аҶамчы сарҶа напы инасыркын, сарма напала агәра
аасырманшәалан, егымыцхәымкәа-егьҶахәымкәа агәчама
шыҶаз инахкьаны, чоу, чоу, сҳәан, сыбжыы нақәсыргеит.
Уи иазыцшызшәа, иаргы ахыкәалаа еицш ипырны аҶы-
нанахеит. Рацхьатцкәа атцкьашьа аасцәымыҶхан, мацзакгы
саашәеит, уашьтан аанкыларагы цәҶахозар акәхап, иа-
хьакәым ҳагар ишҶахапсыхәоу хәа зегь еидхәыцло. Аха
егьа иццакырггы, ашарҶазынза макьана акрыбжьоуп, ма
иаацсап, мамзаргы аанкылара шҶамариамхари, сҳәан,
агәра апырцәкәа инарылакны, снацкәьарақәа рыла еиха-
сыргәҶеит. Уажәраанза Ҷымтзакәа, иҶаитцо, ицашьа збап,
цытрак атәы иластдарым, сицырхагахарым хәа зыцсы заны
сышьтахь иакәтәаз Сольвеиг лыбжыы слымхә иаатасит. Уи
илхәоз смаҳар хәа дшәозар акәхарын, сыжәҶахыр лкьышә
нықәкны акәын дышцәажәоз:

– Шьта ҳаибадырп, ачкәын, иухьзи?

– Даур! – сҳәеит иаарҶацаны, сыхьз аҶамчеицш лыҶеггы
ларгы ирхыскьарц искьозшәа.

– Аа, Даурчику?!

– Даурчик акөым, аха Даур, – схэеит, сара сыхьз «чик» ацлымтаргы ицшзатцөкьоуп хэа агэра лырго.

– Сара Даурчик хэа уасхэалоит шыта, ус еиха еигьасшьоит. Насгы уара аеы уацэымшэозаап, ибзиан итуркьеит. Ама-ла, сара сахаар хэа сшэоит, узара снапы акэыршаны искыр угэаауоу, Даурчик?! – лхэеит, слымха дтахэыт-хэытуашэа даасзааигэахан, лыхцэгы кацшьза амра ацыпхькэа реицш сыхкэа интацсеит. Ускан ауп срахы ианааи, сара акэадыр тата сшантэалаз, иаасцэымыгхеит, аха уажэшьта икастагэышьоз, аеы ыоны ишцоз акэадыр сақэтцны пхьака снаскьаны сақэтэар, аймхэыц еицш ахэда сахшэаны, лара лхэашьала, салшэар калон!

– Икыз, Сольвеиг, сзара кыз уажэшьта иргэгэаны, мамзар бкахатцөкьаргы калоит, – схэеит сара, уи дсықгэыгыргы шлылшоз, лара леицш аеқэа акыр сышырқэтэахьаз, сеыб-ғаказара шыта дацэымшашьаргы шлылшоз агэра лырго. Ахэахагы самразакэа, лара сзарақэа нак-аакгы лнапқэа нарыкэлыршеит, зны-зынла атцлақэа сырхынхаланы санхалалоз еицш, сымгэацэафы лнацөкьарақэа ааиларшэны ине-ибаларкын... Иаалыркьаны изакэу, иахьынтэааз сзымдырзо, аеа мчык сылалазшэа, аеа гэык сызталазшэа, даеа зныкгы аеыхэа акамчы нахыскьар, ицегы зынза ицырны ахауа иалалан идэықэлар стаххеит. Аха акамчы ахыскьарц снапы анаасырхха, Сальвеиг лызнапык ала сзара ааулыжын, егы лнапала смахэар нтарс иаанылкылан, ғаалтит:

– Аеы бзиа афынтэ раан ихьымзгнашьоит акамчы, уаха иахумкьан...

Рацхьзатцөкьа, цөгьарак сафэны, Сольвеиг сақэылкызшэа, иаасцэымыгхеит. Ииашатцөкьаны, иара ацашьа бзианеи, нас, акамчы захыскьоз?

– Агэра уаах, Даурчик, агэра, мамзар шөгэашэ пахеуеит! – Сольвеиг лажэакэа ацэа саалырхызшэа, сылацэа анаахыст ауп ианызба агэашэ хшазааигэаахьаз, иаалыркьаны аеы шаанкылатэыз. Сышьтахька мачзак сеаахырнааны, агэра саахеит. Сыжэахыркэа нак-аак ө-кэымпылк икьакьа-кьакьаза инадгылт. Аеы зынза агэашэ иазааигэахаанза уа-

ха сьгесзаамыриаашазакеан, акэардэ абгеипш Сольвеиг лгэы садыршэылан. Атцла апаткэыркэа... Аха урт аеакын, урт... ак самхахэар хэа сшэаны сёы ааихаскит ишсылшоз иргэгэаны.

– Хаумыркыцын, Даурчик, зынза хаумыркыацын! – Сольвеиг лажэакэа хааза, лыпсыц апхарейпш слымхакэа инархырсны, ишышыбуа сгэы иныкэлит. Икаларын сара ацэа салазтгы, зегь апхыз еипш ииасны ицозтгы. Аха сёы ахы ыртрысны акьамтаз снапы иахаршэыз агэра сыхан, саакэартэлит. Уаха акгы азхэыцра саламгазакэа, аёы сналбаапан, агэашэ ааимпааны, хашта сынтэлит. Аха ацмакэа рыда сахьыхынхэыз акэу, хгэашэ акэзамшэа ихьантаза иаасыртыз, зегьы дара ртыцкэа ирыкэкьаны, реархэны акэын ишысцылоз. Икаларын, убацо хэа азэы дсазтааргы сахьцоз сзымхэаргы, исхаштыргы. Еикараны афганкгы азы зысуа азлагара абарбал цьаргы ишзымтэиуа еипш, цьарак сыбжыакны сакын мчык. Аха ицатэын сацхьакагы, сыштахькагы, афыцъарагы, сёыхжэаны...

«Аигэышэ аахамгеи, Багь-цымкыкы, амаг дукэа рыгэтакэа пыкканы, зынза икамыжкэа, амахэ иахьынхалан инхартэ иузысраауелит. Нас тцака ушгылоу, тынч иуфоит, иубалап ацмакэагы узымпшуазар. Ахы, шыта ухы сшыамхы иныкэки, мамзар упатцакэа ыртэины иусырхуелит! Иубо, амала, ухэыц сшаургаз, уашьтан Сольвеиг уаргы саргы атэы халылхуа далагоит. Уи лоуп акэымзар Багь-цымкыкы, сара макьанагы амфа сыкэзаарын. Акино ахьтырхуазгы дымцазакэа, уара абард ушатцахаз анласхэа, сёы снакэлыртэан, хашзахэоз афны хцаны аигэышэ аагелит. Амала, иубазшэа укандаз, аёыхэа хашьтцааны хшагоз, харантэи хазбоз ауаа, апстхэа шкэакэа маалыкыкэак алартэан ажэфан ахь иагоит рхэозар акэхарын. Амала, Багь-цымкыкы Сольвеиг агэра лгелит сара сёыбгаказара, уимоу лара дкахар хэа дшэаны сзара лнапы акэыршаны илкын. Нас хашнеиуаз, уара у-Багь-цымкыкы иахагылоу апатхькэа шака идырпшзозеи, лхэелит, абарт утэыфацэа рзын. Урт патхькэазам, Сольвеиг, тэыфатцэкэоуп схэан, илымаскит

сара. Фу, упатдақәа ирхышәшәозеи Бағь-цымкыкыкы, цыра-цыра итдысхуеит, ани ацьма-тцәры шыта уашытытц акәымзар! Исхаштыз, иаха атаацәа ахьааилатәоз ура узбахәгыи иа-лацәажәеит аишәафы. Ацьмақәа ахәыха рнатазом, нақ ир-тынчзар акәын, рхәеит, шыта. Иахьынзацымкыкыкызы, иа-хьынзаеырбоз азхоит, рхәеит. Шыта шытәак еипш ирылазар ажы аанахәон, абағь афығгы нақ апша иахнацон, рхәеит. Аха нануи сареи хаґагылеит, уи Бағь-цымкыкыкы макьана ицкәыназароуп, лхәеит, ацацәа рцацәа амбакәа азәы шәа-лакысны сышәшыргыи изуам, лхәеит. Нас уаха азәгыи ґимтзеит, изхәоз иаґаршәны изклоз сабгыи уаха уи нахыс егызымхәеит. Иуахауоу Бағь-цымкыкыкы, ушыцкәыноу, аб-ри убағь ффы шуху, ужакықәа шгәымжьатцәуи, упатхьқәа шухагылоу уаанхааит, рхәеит.

Ға-ґа-ґа, упатхьқәа шухагылоу! Шыта уґыхеи, иазхоуп ахәмарра, улақәа хти. Цас иґоутцоит, усами, Бағь-цымкыкыкы, цас, мамзар ура упцзом, егыумыхзеит, иааутаххар умгы-лои. Мап, мап! Азәгыи ишәыстазом сара с-Бағь-цымкыкыкы, баша иаауеит урт хгәыла хәыцқәагыи Сольвеиггыи урысто цышыбаны. Утәыґақәа смахәар икылданы икы, Бағь-цым-кыкыкы, абас утәыґақәа, мамзар усцәыргоит. Сара исзым-дыруа цыыршьоит урт ажра шузыржуаз, аха урыстазом, ир-ласны упсы тал, Бағь-цымкыкыкы, ирласны, хаґны хцап нақ уаґы хәхымбо абнахыи».

Цытраамтак ихәашьза зеилыргара уадаґыз цхызк са-лан. Рацхьа сшыапқәа хтны сышзахәоз сыґны, ахахә дүқәа сышрыхьашоз, скахауа сгыло мацара кәарак сықәланы снеиуан. Нас змыжь иатцәак сынхықәгылан, кыраамта схи нзаакылан, азаапшра салагахит. Ус сылацш нарықәшәеит азатцака ихәмаруаз апсызқәа рацәаны. Сыбжыи тыганы рыхәара салагеит арахь итытцны иааирц, акәара инықәларц, ркыыцгыи, катагыи, лаґәымгыи азәгыи дара рзыхәан ак ши-кым агәра дыргауа. Кыраамтагыи ирасхәон акәараґы аха-хәқәа зеггыи шырзаасырхәуаз, акыдбажәқәа ирытцаз ахәача зеггыи шырзеизызгоз, насгыи хацьматра атцака ауац иґәґәа-ны ишалаз дара бзиа ирбауаз ахәачақәагыи зеггыи рыхкы,

ссагы кәазгы. Аха дара сыгәра рымгакәа азмыжь атцахыи илеины, еимцкласуа ахәмарра иалагеит. Кыраамта сгәы цжәо урт сыгәра ахырымгоз, иахьсхымхәыцуаз, ацслымз мацара афара иахьәфыз ирыцхашьаны сышрыхәацшуаз, исзымчхакәа атцәыуара салагеит. Нас иреихаз цсызк срыц-ханашьазар акәхәп, иааскьо-иааскьо мацара, азы иалтц-уеит хәа сшыцшыз, аехыршәтны, агәыштца шкәакәа аас-нарбан, афызцәа рахь изсо инталеит. Афызцәагыи иара иканатцаз кәхтцойт хәа, ари убоума, хара апслымзи ахәса-масеи рымацара роуп иахфо, аха хамгәакәа штәу хәа ргәыштца шкәакәакәа сырбо ихәмаруан. Цытраамтәк икыл-кааны сышрыхәацшуаз, урт ргәыштца шкәакәакәа ирыз-хауа-ирызхауа мацара, апсызкәа сцәызын, сыцмакәа аацәыртцит. Нас Багь-цымкыкык аарылтын, хахә дук ац-хьатәи ашьапкәа ныкәнаргылан, абард иалагылан иана-фалоз еипш, ацәажәара иалагахит: хара азы атцака ахәәе-ра хәфуп апсызкәеи аматкәеи рымацара хархаанхан, уаха иахфо егьхамазам, амла хагоит, акьжәкәа ахахә шкәа-кәакәа ацьыкхыш еипш еыт-еыт ихазкацсаны, уцаз цьшы-ны рырбзара иафуп. Ус захзууи, абардкәеи ахьаца катакәеи рыпкәара узакәытци, хазрыцхаумшьои, хара уаха хашәтах-зами, шәәхкәатцма хәа алагырз афьтцахәхәа. Егырт ацма-кәагы, аа, убома, абырчман атыпан зыфара хәфү, нас ахш злаахгои рхәан, ахахәцыракәа ркышәкәа рыла иаашьт-кәшәан, афара иалагеит. Нас Багь-цымкыкыкыгы хахәык аашьтнахын, искакоит хәа иналагон еипш, ус кәаумтцан Багь-цымкыкык, ус кәаумтцан, схәан, сыматәакәа шысшәыз хыла азы сналапалеит. Кыраамта уахьынтә Багь-цымкыкыкыи кьжәки ртәыфақәа кны азы иалызгарц срыхон, срыхон, ирымукәа, дара аакәымтцзакәа ахахәкәа рырбзара иафын. Нас азы сәатцәаны уаха сзымчхакәа схәәеуа саналага, стцәы-уо саалцит апхыз.

УиаамтәзыацәанасықәхәзшәБагь-цымкыкыкәтәыфақәа шыскыз схы насыкәәеын, шәымтәказ сызтәз, сахьыказ зе-гыи схаштит. Сылацәа анаахыст, хгәылацәа хәыцкәеи Соль-вейги Багь-цымкыкык аеы ихагаланы иакәыртцахьан, дара

ркьатеи цтəо исыхəапшуан. Нас еикəырццакны, ахəаха ри-
бамтə, ацəажəара иналагеит.

- Абри абагь азы утцəыуома?!
- Абагь фыџгаразы!
- Хəгоу дтцəыуааит арахəажə азы!
- Изитəхи абагь афџырго?!

Сольвеиг, урт даарылтцын, аеы агəра ачкəынцəа азəы
инаиркны, са сышка лфəалхеит. Уажəы-уажəы лыхцəы
ќапшьќəа илфəапсоз лнацкьара хəыцќəа рыла иаалфыхны
ллымха инавалтцон. Пытраамтəк ус фымтзакəа дгылан,
амала, сара фыцха апшра сшафыц сафын, зынзатцəыкгы
сылфəампшзакəа. Нас данымнаскьаза, схы аашьтысхын,
сыбагь-цымкьыкь абабго хəа схы-сфы арыцхара анырцшуа
лыхəапшра салагеит. Лара мчыла дааччеит, аха лыбла тбаа
амаахыр еикəатцəаќəа, азаза еимхəыц зыфешəаны икашəаз
еипш, лылабжышќəа нарыфешəан, смахəар инакəыпсцит
аттəхəа. Аха лара лылабжышќəа ачкəынцəа идылмырбарц
азын, мчыла деитəапышшəырччан, спынтца лхыста нацəа
наќəкны, фəалтит:

- Амахəыдажə зтахыда?!
- Сара соуп! – ахəеит ажьа.

Акыркырхəа иааибарччеит ачкəынцəа. Сольвеиггы
дааццакны, днасыдќьаны, агəра злыркыз ачкəын иааим-
хны, лфыналхеит. Урт рыччабыжьќəа ахəхə ссаќəа реипш
иахьсыќəыпсоз, зынза сырхəафыр хəа сшəаны, сылацəа
аахызџан, схы снапы напыракны сахьтəаз сшьамхы ина-
ныстцеит. Пытраамтəк ус стəан. Алагырз иарцəаакыз сзам-
џаќəа снацкьараќəа рыдцəаблон. Схы аашьтысхын, сыла-
цəа анаахыст, инахьхы, сапхьатəи ахəафы, Сольвеиг лєы
Багь-цымкьыкь аќəтцаны, лара апхьаќа дгыланы, агəра
кны иахьналгоз, ххəыгы хəмарраќəа рфы еипш, арахəыц
аќьяад хайрплан ацрахəаны дыџны днеиуазшəа акəын
ишызбоз. Уи азы акəхарын хгəыла чкəынцəаггы ршьам-
хы реарго излышьтəаз, аха лара драпысны дцон. Амраггы
уажəраанза анышə ахьыржуаз иара ахəы ашəара иазымариа-
шаны инеихьан. Сара арстəи сахьыпшуаз, уи абарбанцьяи

мцеипш, ахәаҕы еикәызшәа иҕышьаны сазыпшуан. Абар, абар, зегь рапхъа уи днадыххылт Сольвеиг. Икалап уажәы уи «абарбанҕыиа-мца» ҕырмахьтәкәак аашьтыхны иалалыцсозар, саҕыстаацәа шәсыблит, шәысчыҕит хәа ланду илалхәахъаз зегьы акы аанмыжкәа ихәо. Ааи, ааи, хымпада, уи ус калтцоит.

Нас ачкәынцәаҕы, рөыхәжәаны иоуа ишлышьтоу, уаф дылхымзазакәа, лкәаад хәирплан арахәыц иаркны са сахь дышзахәо дхынхәуеит. Саргыы слыцахьцароуп уи, саргыы, абарбанҕыиа мца зынза иблаанза...

АНАСЫЦ АМЦӘЫЖӘӨАҚӘА

Уи уажә дахьыкәиаз ауадаҕы, саатк аткыс штцүазгыы адәахьы ддәылым-тижьтеи, илдыруанамрааташәараишаҕыз, апстхәкәапарда шкәакәатцас рхарцъкәа рхыссы ажәфан ишапыракнахаз, апша, аконцерт аазыртуа апхәызба леипш, урт апардакәа ааимыхны иаарылтцны, атцлакәа ирахәытхәытуа ишдәықәлөз. Дара атцлакәаҕы уи апша анырбалак кыраамта ркалткәа дыршәшәоит, иҕырбоит, ажәфан аҕынтәи асас «зҕаб» иааз илгәапхарц.

– Дианаа, – аматцурта аҕынтәи игеит лан лыбжыы. – Ғынла ацәара лыздырзомызт, дышпацәалапси иахьак.

– Уи макъана дыцәазааит, айҕ аасар, абыста са исымуеи, – лхәан, Диана лахәшья агәыбжыанытә Тина амхабыста аалган, ахьурзы атцшьяр дналагеит.

– Бара, ампыр бцәалалар баб хәишьюеит, – Тина лан амхабыста аалымылхын, асаара азна ашыла налывалыргылан, ахьурзы ашра дазыпшуа днатәеит. – Баб даныкам зны ибхаруп, акәымзар, уи мпырк ааибар, ани ихаштшәа иҕоу ахьз еитанабыхьзитцоит.

– Ампыртроу, – лхәеит Тина, лхы-лҕы акапшьяр аакәлан, лыбжыы еазәы иахар хәа дшәаны иаархәычны. «Сара сбыста

шшэатэашэымшьо, са сёы шэаанагахра шёыкоуп. Ускан иампырхарггы, хнацэакэа адхахтцэалоит Тина ббыста, шёымхэар сузом!..

– Уи ихаштхьеит, амала, еазнык ианигэалабыршэа, нас ибыхъзхалеит ауп.

– Ус халагар, уи сара сбыста мацара акэзам, ара абзиара ххэааит, аха, Диана лкэйдмтцааг игэалашэоит...

Ус акэын Тина, ари ацьыка ацэмачуп, ани апырпыл агхейт, ма абыста бзымуит хэа даныхтарклак, Диана лтэыкгы цэырылгон, сара сакэым, иахъей-уатцэи хатца ицаша сахэшьеихабтцэкыагы гхак лыххъейт хэа. Аха атаацэа, еихаракгы лан, Диана лнапкымта чыс лырехэон, сасык данааилакгы лыгэра ганы абыста ллыруеижътеи акыртуан.

– Акэйд ацьыка анаауталакгы аует, уи иаха иалазоит... Ани абыста атыпха цкыа илфызоуп, настгы зеггы тзырччаауа сасык даабыкэшэар, атцэы бахейтцэоит. Лымпыркэа аеыуаф дрыхкышаны дкахауан ихэап...

– Убриакара зыбз цэгёу асас абыста хьшэашэа ауп дызхартэатэу, – лхэан, Тина ашэ ныдылтцан, Диана дахыцэаз акэаскыахь лёыналхейт. Хыхь данхала ауада ашэ апкыа пытрак даатгылеит, дыцэазар сылпырхагахоит лхэан. Аха ашэ нывтраан, данынкылпш, Диана уи дгэалтан, лыбжы нхэытцакшэа ёыналтит: – Ампыртра, бакэыскит, шыта быфнал арахь!

Тина дааин, тынч Диана дахыкэиаз дналыватэеит. Уи шыбжышышыхь аахыс, ишэан икоу ардэына еипш, адэахыгы ддэылымтцакэа ауатах дыфонатэан лейтцэахны. Тина ажэак лхэар, лахэшьа лацкыагы лара лгэы амхацшаар хэа дшэон азы, ус ёымтцакэа, дылеацшуа дтэан. Пытраамтак айхэшьцэа азэггы илзымгэагыт ацэажэара. Аха нас Тина ёаалтит:

– Хан акы лцэа иалашэар калоит, уи аткыс аматцуртахь баала.

Диана уи дналёапшын, лыла итапсоз лыхцэкэа дёарыхан, лзамфа днагэзит. Нас гэаныла: «Бара уажэнатэ зеггы тыршэшэаны ибдыруеит. Хатца банцоггы, хан рыцха маа-

нала блытцалан агаҕа дырцшны, ашьха бкыдлозар акэхап» лхэеит.

– Уи, лбыста аффы хааза изласахауа ала, макьана акгыл лгэы азымфаци. Амала, абни ачамадан ашифонер итасыргылеит, аха уаха иантызго, ашә абжыы аагар, сараргамар хәа сшәоит, тыцк азыцшаатәуп.

– Уи бкаруат итцаргылап, нас акәыршә хлахан, иара умбо, адашьма икәсуама ухәо икәхаршәып.

– Иагыбдыртәкьеит, амала, избасхәазаалакгыы, ибхабмырштын, уашьтан наҕ-наҕ зны баргыы ибыхәоит!

Аихәшьцәа ааибарччан, афыцъегь неицхыраан, ачамадан ашифонер интыган акаруат атцаҕа инытцадыргылан, уафы илапш акәымшәо, акаруат акәыршә илахан иаакәдыршәын, ауада ашә ныдцаны, индәылтцит.

Ус пытрак ашьтахь, Арсанагь даапса-дкараха ацәкәа иапцаны ашта дааталеит. Уи дызтатәаз адгыыл анафсангыы, анкья иабацәа ахьынхоз ақьацтәфы адгыыл зеггы илтакыфтакны илаитцон. Убраҕа ииуаз ацш акәын иахагыы злапкьакәагыы шәпаз, ианырлагалакгыы ашыла пашәза асақә еидш икалон. Ари уажә дызтатәоу адгыыл, алатцаразы рацәак цьабаа шамбацгыы, иара Арсана ишитахыз ацш бзианы ианашьтуамызт. Адгыыл ианаамтәаз ахәшәгыы агижьуамызт, аха рацәак иахьаныпшуаз хәа акгыы имбеит.

– Ацәкәа азы надыржәны, аказармафә ф-кылак ацхә лбааган ирыт, Тина, – ихәан, Арсана аматцуртахь дныфналеит. – Диана, бара азы ршны схы сбырфышыроуп.

Диана дааикәкьашан, азы изыкнаҳаны, амца афархькәа пытцәтцәаны инатцалтцеит. Уи Арсана амца лыцгылоит хәа дыширехәоэ дагыалақан. Ицхзы илабахагыы иазаанза, азы ршны ампахьшы асапыни лыман дааихьан.

– Бзы шцәазар, – ихәеит Арсана, икьяфә ааишәыхны Диана дылфәапшуа, – баб ихы акәтеипш иаахәлыбхит ауп. Уи алоуп макьана сычкәыноуп хәа сызлаехәо...

– Учкэынамкэа, сарамыжда, иаци иахъеи ухшэеит. Уара ухцэы шыта ашэыб иафызоуп, цшак наласыргыи икацсоит, – лхэеит Шьашькэа, абартцакынтэи даапшуа дахьгылаз.

Арсана даацсаны данааилозгыи, дагьуамызт, дышуамызт амала, ус ицхэыс ирхаашэа атцэлылатцара бзиа ибон. Уи иара данигоз жэа-шықэса рыла деитцбын лара, аха хык азгабцэеи уажэ арра икоу ачкэыни раазеит акэтагьцэа илхны. Урт шамаха еиқэгэамтцуа уафы имбацызт, амала, инеидыргылан урыхэацшыр, асал еицш ирыбжъаз акэра улацш нақэшэон.

– Сажэы бакэытц, сара уажэы ауп иахагыи сануаоха. Амала, бара ус аламала сыграпара бхыстцом, еимасыцсоит!.. – Арсана ихахэы мпахьшыла ирбо афныка дныфналеит.

– Афы уцыркэоит, сарамыжда, – лхэеит Шьашькэа, аха убаскан лгэафэи зны-зынла илымбазакэа шэазызараки хыбаараки еилахэашьны иааталон. Уи адэахьала илынлырпшуамызт, аха илкуаз-илышьтуаз лнапы акэымшэо ианибалак, Арсана гэаныла аччара далагон, илдыруан иажэакэа шракэыи уи ус лшыара дыкэызкэоз.

Тинагыи, ацэқэа лаццаны ахкаара дталан дахьнеиуаз, лахэшьа лызхэыцра акэын дызфэыз: «сара ус акы сгэы итаскыр, ицэа иалашэахьазаарын хабгыи. Ани Диана лымаза лытцдыраара акэым, азы асада ицоит хэа иалххэар, ихаитцаргыи қалап!..»

Нас ацэқэа инеимда-ааимдан арасатэ чын рыбга инықэылшьын, лыбжыи тганы рацэажэара далагеит: «Шэара ацэқэагыи ишэцэагеит, илашэтцеит – уаха акгыи. Азнашэа шэхэом, афанашэа шэхэом, афыхра, алгара, архра, аиқэтцара, акгыи шэус алазам. Еихарак арашэара, сынтэа Диана лхы ацэылгеит, уи...»

Тина аказарма хыхь дхалан, ф-кылак ацхэ лбаалышьтит. Нас, «апырча гэырхаага» лхэан, уртгыи еыгэк-еыгэк рзацылтцеит ацэқэа. Урт знык рхэы анроу, ирхаштит иахьатэи рцабааагыи, Арсана зны-зынла ркэакэа иакэиршэоз ачын шшагыи, атцла ду ахжэабжыи иафызаз ибжыицэгьагыи.

«Ижэбома, даеазэыитгыи апырча зынза игэалаимыршэаргыи қалон. Убри азыхэан, шэацхьа агылара ансықэ-

шөөгъы, смахээр хыжэымжэакэа пшыаала шэсыцныкэала. Шэысгэапхар, Диана латцкысгы сышэзеигъхоит, лапкъакэакгы шэысталарц сгэы итоуп мазала. Ишэымдыруеи, атаацэа бзиа рыпха, амжэа иақөу ахардан-жыы дафызахоит, мыцхэы дхаахоит. Ус анакэха, сарггы шэаасызхэыцла», – лхэеит Тина, нас дыпхашьан, лхы ахылырехэаз цъара азэы иахазар хэа дшэаны, даанацшаапшит.

Тина ацэқэа «ыргэыбзыгны» афныка лфыналхеит. Уи ратцэак илынлырцшуамызт адэахьала, аха ухаа лахэшьа мазала хатца дахыцоз шака деигэыргъоз акара, дагъацэшэон. Илдыруан лаб уашьтан атызшэакэа шыкаитцоз, уи анафсанггы лара Диана убриакара длышыцылахьан, лымбара лызхымгар хэа дшэон. Насггы, сабшеи-мешалеи, аинститутае атцара анрымамыз дмаар, лани лаби ратцкысгы лара дыгэхьаалгон, агэашэ ахь лыбла шкыдыз аахэлон.

Ауха айхэшыцэа ахфыкгы ахышьтаз ауадакны азмыжь еицш итынчран. Аитцыбза усггы Диана лхатцацара атэы хэа акгы лыздырзомызт, илархэарггы лаб зегь реиха бзиа дылбон азы, уи ифы ак ламхахэар хэа ишэон, дхэыгчызар хэыцтас дыказааит рхэан, лыкэфырымтит. Агэыбжьанытэ Тина усггы илдыруан, уи лтыпцхара лықэра атцкыс иапысхьан, макъана жэаба рфы дыштэазггы. Диана цъарак-фыцъара уи лызбахэ чкэынцэакэак ирхэахеит хэа лымхатасқэак лоухьан. Марина атзамц ахь лхы рханы дахьныкэиаз, иахьантэарак лаб ицэқэа рацхьа дгылан азы, дкараха дыкан, дынтахэахаа дыцэеит. Дианаггы Тинаггы егы ауадакны рани раби уажэшьта ицэахьазарггы ицэахеит аныргэахэ, рыбжыы нхэытцакны, мазала ацэажэара иналагеит.

– Уатцэ хаб леи-хэеи кыдкьо ддэықэлозар акэхап. Амала бара, ибасхэарызеи абаапсы, дышшу цъара беифеабмыжын.

– Уи икаитцап зыбгэахэуазеи, дшырггы дааикэтэап, – лхэеит Тина иаармарианы. Аха лгэатцае илныруан уи иешырыцэгъоз, барггы ибдыруан уи лхатцацара, бани-баби ихатцабкит хэа дышлацэхауаз.

«Аха сара, иаха убыс стахэахаа сыцэан, хэфны ашаха ахатцаны иргозарггы збомызт, схэап», – лаб ифеапхьа лхы шлырқыиашаз дазхэыцуан Тина:

– Уи хаймаазахъаз, уаф илымха интишьыргыи ауан, аха икэзшьақэа зейцшроу бымдыруеи. Тызшэак калар аткыс схэан, – лхыза пхьаршөтны, лыхчы дөахан иналытцалтан, акаруат днықөтөеит Диана. – Сара исымхэазаргыи, бара ихэаны бца. Ма бара ргэи иабмырган хани хаби.

– Уи ихэо здыруеит ианиахалак, – лхэеит Тинагыи, лкаруат даақөтэан.

– Даба ихэеи, сара сгэи иаанаго ибзақөыршөозар збоит.

– Дагыбахыцеи, дагыбакацеи, лморахэ мызааит сыцьма шкэакэа! – ихэоит.

Диана ахчы лхы нылалтан, илгэарпханы, аха лыбжыи тымгакэа (лаби лани арфыхар хэа дшэон) адэахъала аткыс өнутқала даачеит. Уи илгэалашөеит зны, ашкол дантаз, лара зегь раткыс бзиа илбоз ацьма шкэакэа афызцэа ирыцны уахык иангэарымла шака дтцэгуаз. Нас лаб адырөаены абнаф дшеимдоз, хъа-махэык атэыөа аөацаны икэалкэало иахькнахаз ацсы штэз ишибаз. Убри нахыс дацрымшөо дацын лара, лабгыи, иара ацьмагы ларгыи, ирзейцшыз ахыз ритан, дашьцылан дыкан. Энак зны, ашкол афы даннеи, згабцэакэак иутахыда хэа ианиазтцаа «Сыцьма шкэакэа» ихэеит. Азгабцэа уи дызустаз анеилыркаа, убри нахыс Диана «Ацьма шкэакэа» хэа илышьтан. Энак лгэи анкыдгыла, – шөакэытц акэымзар, ахэац сыман саашөышьталар, уафы шөибар шөизымдыруа шөасырдыруеит, – лхэеит. Дара ркьатеиах цтэо иааччан, – хара ачкэынцэа рылацш ауп хаздыруа, ахэац хадырзом хэа налатаркит. Ларгыи цытрак дгэаазомызт, аха нас мчыла иакэылхит.

– Уажэи избошөа ауп... уи хаб дангэаалак азы сазымызэзөо, мпахышьы хэбабагыи сазмырбо... – аха гэаныла: «Ус иара дымсааит, уи ак игэаламшөаргыи игэи нызкылаша даөаки игэалашөап. Иара дабуп, иара иакэым сангыи иласымхэеит. Саб иахэаны, сан иласымхэар – сан дгэаауан, сан илахэаны саб иасымхэар – саб дгэаауан. Ус анакөха, азы сзаамцшылакэа ацха сықэсыр сыхлахатц гьезьзом!...»

– Хан, уи саргыи слызоит. Амала, иара хаб иахьимахауа, иахымбо, кэаккк дысзыкөацалар...

– Бара, ак беабмыркын, акэацгы бымзын, атцэггы бым-
блын. Ус иаха еиғушәа збоит. Акэымзар, уи хан, ҳаб иатц-
кысгы лнапы шәацоу бдыруеит...

– Егъаурым, уи схәычра сгәаланаршәоит!..

– Мамзар, – лхәеит Диана, аха нас, гәаныла, лхазы,
«бдухахьоушәа шыта. Бара уажәы акәхап банфытцшәаз. Нас-
ггы макъана атцәуабжь аффы баҳалароуп... Бара уи ба-
нацәдухалак, бынкылара цәгъахоит».

– Хан илхәоггы здыруеит, – деитаналагеит Тина, лара
лани лаби рказшьақәа дызхысхьоу ажәеинраалеицш ил-
цахъазшәа.

– Ссу, Марина дбырфьхоит. Насггы хан илхәо, бара ба-
кәым, са исыздыруам. Уи март дафызоуп.

– Мартггы зны-зынла ианахшәо ыкоуп, апрели иарей
узеифымдыраауа...

– Бара сзәж хәыч, – Диана дфәагылан дааин, Тина лхыза
дфәахан, дынхәытцәлеит. Уи лнапы анаалкәлырша, игәал-
теит ахъа-цәкәыншьеицш дгәылтцны дшышьтаз. – Бсыр-
чыхәчыхәр, быччабжь анахь ираҳар хәа сшәоит акәымзар,
аман бсырхәон абыржәы. Ани реиха бахычыхәчыхәуа
схаштхьоу цыбышьо, – лхәан, Тина лфьтцра шыказ лнапы
афьналырхеит.

– Ус акәым, ус, – Тина Диана лнапы аанкылан, дааскья-
ны дналываиан, ллымха атахәытхәытцра дналагеит. – Абра,
– лхәан, лнапы аштца аанылкылеит лыфнапык рыла. – Абра,
абгахәычы арбағ гәыштца еиқәатцәа ика қацшь ишеифазоз
анаба, иаацәытцпрааит, ишааиуаз, абра икацеит, – лмышь-
хәылтц аанылкылеит. – Аха абгахәычы гызмал убрагь ихрыб-
за-кәрыбзо ианнеи, арбағ уи шабаз еитапрын, абра иааит,
– Диана лфьтцра аалырчыхәчыхәит.

– Уа маанала бысиааит, аха абри ибшәу зынза бтархханы
бакуп. Банышьтало ма рыцсы дбыршьалар!..

– Урт ирылазоит! – лхәеит Тина, нас дааикәытхашьан,
ахыза лхы нхәытцалтеит.

«Бара зеггы бдыруеит... Иаха ахылацшра аныбтахыз, сара
схатцара уа икалеит. Макъана бағәра быкәыршәтәымызт,
аха иааг уажәшьта...»

– Атцхгы агэы еионашозар калап, – Тина лхы ахыза иаахэытцылган, лахэшьа дналфэапшит. – Урт азэы дааихьа-заргы аатра иавамкэа икам.

– Хара хаатракэа цссоуп, ус анакэха, хазцэыпхашьо хэа егыкам, сымпырттра! – лхэан, лахэшьа даалгэыдылхэхэалеит Диана.

Уи кыраамта ус длылахэатцан дылкын. Нас, цытрак ашьтахь, Тина игэалтеит лгэшцафэы ипца-пхаза цэыкэбар-кэак адлан ишнеуаз. Аха лара иахагы лнапкэа гэгэаны иааибалыркын, даалгэытцалыхэхэеит. «Урт анасыц иатэуп» лхэеит гэаныла Тина. Убаскан лара илгэалашэеит, сынтэа азынраз ашкол акынтэи дшаауаз, Тамел (уи лара мыцхэы ирхааны илыхэацшуаз ацкэынцэа дреиуан), асеицш ишкэакэаз ыхэак дакэтэан амфэан дшылцылаз. Уи лара лкынза даазаанза, цытк шыбжьаз иеы ааникылан, дналбаацан, агэра арасамахэ инахарцаны, фэаитит: «Азынра ачеицьыка анапы икэгылоуп, сык агьама хбароуп!» «Зеицш-там ауп, – лхэеит Тина, – амала, афатцакэа рхэычны, хгэы икыламхартэ!..» Урт акыраамта асеигэйдцара иафын, нас лара лнапкэа лзышьтымхуа данаапса, иара дналыдххылан: «Ари мфаныфоуп!» ихэан, с-еыгэк лыкэа интеицсеит.

– Азамана, сара апшэма ичеицьыка саграгылом, – лыкэа итацсаз асы даламкыскэа, иара иеы данакэтэоз фэа с-еыгэк аашьтылхын, ибзиан еилартцэан иаакатцан ианлыршэ, ихылца ааихнакэеит. Тамел иеы деиталбаар акэхеит.

– Атцысмфас абла хазтымхуазаргы, харгы ххысуеит! – Тина дааччаны, лшэыра аашьтылхын, дыфэны лфэыналхеит.

– Насгы, – лхэан, Диана лахэшьа дааулыжьын, лыхэда лнапкэа натцалцан, атуан датцапшуа днаскьаны дныкэиеит, – ахьтагы хэычык рфааит атацаагацэа, уарт амахэгы, акэмзар абхэараа чеицьыкадан рхэоит иахьнеиуагы!

Тина гэаныла илгэарпцханы дааччеит. Уи илхэар лтахын, «хэчыкгы бааиеигзала» хэа, аха иара избахэ макьана уаха лара Диана ицэырылгаанза далацэажэар лтахымызт. Аха уи знык ианылхэа, ларгы ак нацлымцар лгэы иамуит.

– Амахә ус хаизымныкәароуп, уи напымызәзәа ацшәа захамхәо дреиуоуп... Ханду ишылхәоз бгәалашәоу, «амахә амшапы кәтагь дафызоуп, укәа дтугар дуцәыңеуеит!» хәа.

– Сымпыртра, – лхәеит Диана, лахәшьа лхы налыдылцан, – бара бәапыц мчуп, мшапы кәтагькәа зегь ракәым, абни арацәа зыхьшыны азы итыршьуа акәтагь гәеипш азә дбыкәымшәар, бааилгоит!

– Ус бхәы бфааит! – лхәан, Тина деитаапхашьан, лхы ахы-за инцәытцалцан, ипашәза, итатаза икәз лахәшьа лгәышпы днагәзит.

Диана уажә атцыхәтәанза җазнык, лара лаб ионаҗы илгәалалыршәар, дазхәыцыр лтахын Даури лареи җыц иане-ибадырыз амш. Ускан лара Акәантәи дшаауаз, изтәз автобус ақыта ианаалалоз, ак агхан ибжьысит. Аха адәахьы ацгәыпсы уздәылымго ақәаршәы леиуан, имацәысуан, идыдуан. Диана лыфны автобус ахьыбжьысызынтәи кыр набжьан, аха икалцоз, шыпыла ддәыкәымлар амуит. Ус арпыскгы, лара ари ақытаҗы уажәада илымбацыз, икастиум ихы итарпаны дыццакы-ццакәа дышнеиуаз дналыхьзеит. Пыттрак ус иарггы ацәажәара изымгәагьыкәа, ларггы җылымтзо, азыпсы рхьыкәкәа ишнеиуаз, игәгәаны иаамацәысит.

– Анцәа абзиара хьыкатца, – ихәеит иара, ихы итарпаз икастиумгы днахан, даалҗапшит Диана. Аха уи анҗылымт, еитанацитцеит: – Ас ианыдыдуа, ахьацада зегь шәартоуп, убриак уахьчар калоит.

Амфан ахьацақәаггы мачымкәа игылан. Аха Диана дызлеилысхьаз ала, уажәшьта ахьаца атцагылара иапсаны илымпхьазеит.

– Иахьак икыдтәеит, ажәфан мбгондаз, – Диана илҗалаз лыхцәкәа аапхьалхәан, иахаггы дыццакны лҗыналхеит. Нак ажәфан ахь хара, азәы арасатә чын җақәа цитцәтәозшәа адыд-мацәыс ашьтыбжь аафуан. Арҗашкәа зехьынцъара ихьытхьан, амҗатцәкәа иахьаныз ахақәкәа зәзәаны иаман ицон.

– Мачк хааңеипшыр цәгьамызт, – лара лахь дмыпшзакәа, аха лара илахартә җааитит Даур. – Ахьаца ихәкәнакуан, – ихәеит еитах илмахауазар хәа дшәан. Аха лара уи иихәаз

лмахатцəкьозшəа днeиуан. «Ахьаца суцтагылартə, атəым цкəын, уаха акгы утахзами!» даапышəарччеит лара гəаныла. Аха зегь акоуп, лымфанызаф цкьа дифəацшыр лтахын.

– Сара саныхəчызгы, сан санылыпкоз атцкыс ақəа санап-коз еигьасшьон. Уи анапы фəацазам... Иаакəымтцзакəа иусеуеит аха, иусцыпхьаза, итцегь исысландаз ухəоит...

– Ааи, ааи, уи ахы угəанарпхашьа адыруеит...

... Адəахьы, аштə антытц, ахкаара атцыхəа шыказ алақəа рышбжьы геит. Азə дрымбакəа ашра иацəаашьоз урт, ас хара ицан ианшы, атацаагацəа ргьал-палбжьык рахаит ауп цьара. Аха Диана илтахымызт макьана урт дырпыларц, уи дахьиз, дахьаазаз лаб ифны, атцх агəазы апыртцра цсахрак еицш илбон.

«Макьана са стəы иагалааит, – лхəеит гəаныла уи. -- Сара саб ифнгы ахəтыр збоит... Насгы ала сышьтоушəа сыфны сырцыххыларым.»

– Сымпыртра, – лхəан, Дианалнапкəа ахызаинцəйтцылган, лтацкəымкəа ратцəан даарфəахеит, – сара дəеа хəмарракгы здыруеит. Бааи, изкуи, изкыми хəа хынтə икахцдап.

– Актəи аан сацəахар – са стəы ихьз басхəоит, ибзақəмыршəар – ба бтəы. Афбатəи аан, дахьынхо икыта. Ахцатəи аан, ихəбхəахаран икоу ихьз. Амала ари ахəмарра, бара макьана бацəхəычуп, аха, ус ибдыруз... Шəыпрограмма антытц бзыпхьо ашəкəкəа реицш!..

– Абри иакуп, – Цина Диана ларгьа нап аанылкылеит.

– Уи иакəбыршəеит, – Диана дааскьан, Цина лхы налыдыл-кылан, ллымхə дынтахəытхəытны, ирхəычзаны аарлахəа илахəртə ихьз лхəеит, – Даур!

Нас еица лнапкəа ахыза инхəытцалтцан, ларгьа нап иакыз ахəынцтəракацшь ларма иналыркын, лнапкəа нхəытцылгеит.

– Уажə изкуи?!.

– Уажəы, – Цина пытк даахəыцын, – амахə абра акəхап дахьынхо, – лхəан, ларма напы аанылкылеит.

– Уакагы бəфнамгеит, сыцьныш, – Диана деицаахəын, ллымхə дынтахəытхəытит, – Цьгьарда! – Диана еица, ахыза

лнапкәа нхәытцалтцан, ларма нап иакыз ахәынтцәра ларгәа иалыркит.

– Ахы, абыржә ибхәозар...

– Оо, абхәа итәы цәгъоуп... абри иакуп, – лхәан, ларгәа нап аанылкылеит. Уи иагъақәлыршәеит.

– Сара стацоуп, насгъы макъана сфыцуп, сабхәа ихыз схәартә иауазеи! – Тина лыхцәы лнапы налылшыын, дфәгылеит Диана.

«Шьта илгәагъит хәа сыкоуп. Иагъа икәылтцазаргъы икәылхзаргъы, хәмаррала илзахымгеит. Анасыпгъы адәыгба иафызоуп, ианаамтоу уанзахьымза – иуцәцоит».

Адәахы еита алақәа ашра иалагеит. Атацаагацәа, абаа иакәшо ар реипш, иаха-иаха иааскъон. Атцхгъы уаха уамашәа итынчын, ачытыбж ахысыбж иақараны уафы иахауан. Диана леааилалхәан, лчамадан аашьтылхын, цытрак лахәшәа длыхәацшуа даатгылеит.

– Сара ахышә схытцуеит, – лхәеит, лылабжышқәа мчыла инкыло. – Бара сгылоит хәа баламган, бырбар, лахәшәа дааскъаган дхалтон рхәап, пхашьароуп... Уатцәы ифыхақәар, бара усгъы ибхәаша бдырп, ацха иалахаз ашышкамс еипш быцәан, акгъы бымбазеит. Ихарымтцошәа ббар, пхызкгъы рзеитахә!..

– Урт са искарәоит!.. – лхәеит Тина, аха лылабжышқәа лызнымкылакәа ахәыхә ахәеипш ипшқаз лыхцәы шкәакәа инакәтәеит...

ЗТӘЫЛА ЗШЬАЛА ИЗКӘАБААЗ...

Уи аены Азфыбжъеи Қындығи рыбжьара аифахысра хәа зынза амца ықәыртцеит. Аибашра иалагазари уажәи аахыс шықәсыбжак ақара тцхьан, аха астцәкьа, уи аенеипш, аифахысра гәгәа урт ақытақәа иахьрытцаркуаз икамлацыт.

«Авертолиотқәабаша имаазаап, – рхәон, ашьхақәа ирзааи-гәаз ақыта қәахәкәа рфы инхоз ари афыза ахысыбжықәа

анрахалак, – урт Гəдоуџантə абас ианаабжькыалак, «агəыхə» хəычык рзааргоит, нас амца ыкəырџагəышьоит хачкəынџə!»

«Хаи, ркəақəра хцааит хачкəынџə, ари афымш ақырткəа зынза рыџəа дыркыалеит!» – уи инацдыргызуан айбашьрей агəырфəеи идыраапсахыз ахəсақəагы.

«Дара ирзааргаз абџар анафыс трофеи џыткгы рызгар, ари амчыбжь ала Очамчыра иажəларгы калап!» – абыргəа ахьтəаз ар реихабацəа ирызбашаз, ирыдыркылашаз адџақəа даргы рылацəажəара цəгьа ирбомызт. Ианцəажəоз, ани ажəа «трофеигы» дара рзы иахьфыцыз азы, убриакара иакəыцəгəон, насгы уи егырт атəым ажəақəа реипш, «аеа-мыруарчанкəа» иахьыртцаз иеигəыртгəон, рцəажəарагы иаразнак иалубаауан, ахкаара уанныкəыпшлак, иаразнак уи иџагылоу апцхəақəа рацхьа улапш шнакəшəо еипш! Насгы урт знык-фынтə ргəаанагарақəа ахьеикəшəахьыз ыкан азы, уажə урт ирзызырфəуаз ауаагы, издыруада, ирхəоз иеиџакəшəозар хəа, рылақəа тырхахан ирфəапшуан.

– Џумка, угəы ейбафагəышьоит рыџа, аха ишџауури, уара ухəра злакоу ала, даеа шыкəсыбжакгы ушьапы ахгылара азин умам, – абыргəа руазэк Џумка илабақəа иерынџаны, дынкахəыцуа ахəышџаара нырцə дахьтəаз днєи-зыпшит. Уи ганкахьалагы ихəыџра хьанџақəа даарылигар иџахын, даеа ганкахьалагы, атх аџерагы ус имариа-мызт, Џумка айбашьраф дызлапшхьыз рацəан, џара акы рзеитеихəақəар иџахын.

– Ех, сыгəнаха зыкəшəаша уи амина, апсык сзавсызтгы, сшьа кəапеила истон. Аха есымшагы уара иухəо Анцəа иануцимхəо ыками... Уажəазы иааузырха, ихəеит... Айбашьрагы џара-џара ампыласра иафызоуп, «азбаф» илапшыкəитцаз ифы аитныпсахларақəа кайџоит, уара ма шыкəсыбжак, ма шыкəсык, ма зынза «афєижь» ануирбалак, ахəмарра уалџыр акəхоит. Ускан, уара иагьа уџахызаргы угəы пжəала, азбаф уифəагылт хəа егьузалхзом!

Абыргəа неифəапшы-ааифəапшит, ирыдтəалаз ахəычкəагы рыблақəа тырхаха урт инарзыпшит. Хəычгы-дугьы

шыта ирдыруан Ыбумка ихигаз акнытэ акы аитахэара дшыр-залагос. Уи атцхгы пытк иалапыреуан, насггы, уаха архака игоз ахысыбжкэа рыла, згэы ртынчны ицэоз хэа уаф дзы-каломызт...

– Уара иухугаз агэаларшэара ыыц ухэракэа артытгэы-шьоит, аха абни атцыхэтэантэи шэжэылара атэы хзеи-тоухэандаз, Ыбумка, Уи атэы змахац, рацэафуп ара... Изды-руада... зынза угэы быжынамхуазар...

Ыбумка ихы аалаиркэит, уи алагы икэшан итэаз иараз-нак агэра ргеит, уи аитахэара шицэыцэгызггы, уажэ имхэар цсыхэа шимамыз, насггы уи ажэылара иара дахыалахэыз мацараз акэым, уа фырхатцарыла дахытахах азы рфыза бзиа, рхабла иатэыз ачкэын Дамеи.

– Сара абри зеггы анысхызга ашытахь сыршыызтггы, хагацэа табуп хэа расхэон, сырзыразхон, аха ус изыкамлеит аускэа. Сара сыцстазаара-бжа иалахэаахэтит дара, шыоук рыцсы сара сыла иеиқэдырхеит.

– Ус ахыцоухэо, дадхеит, – иара инаифаирхыит уи иа-жэабжэ ахэара далазгалаз абырг. – Дасу иацбал иара ицуп, уи уара иутахы-иутахым иара афхэара акынза инеироуп. Насггы уара уакара ахатцара катцаз, хачкэынцэа риааи-реи, Апсны ахақэитреи иблала имбакэа апсра азин имазам. Уи угэггы–ухгы ицоумыршэын. Уара уакэым, хара акыр-мыгэқатцэкагы цыара хэтцышаамтак хбандаз хэа хакоуп...

– Аиеи, уажэшыта усгы акэзааит, – Ыбумка абыргцэа дызларгалаз ажэабжэ уажэ иаарзеитеимхэар, икэагза игы-лаз ахэыцқэагы шаргэаауаз агэра иган, ибжыы нытцакны дналагеит. – Хара хгэыц уи аены изларыдыз ала, ххаблан, ахэышэтэыртаафапхыа, ахэыакэапрафэиқэгылазагаитанкқэа иаарыкэшан, афбагы тархатэын. Аха уанза хназаанза, ага ихырғэартақэа ыкан, урт афбагы, зегь иреицгыз, хысра-да иахгар акэын. Хара хгэыц зынза аажэижэафык хақан. Аха зегь цыарак хаицымызт, х–гэыпкны хеиешан акэын хашцоз. Актэи агэыц – ага иминақэа иахынзауаз итдырхыр акэын, афбатэи – ага иф-постк шытыбжыыда иапырырхыр акэын, ахпатэи агэыц – са сызлаз, хара-хара урт ирыцхраа-

ны, нас атыхэтэан зегь рѣаидкылан, атанккѣа ирыжѣлон. Хара хашьтахь, жѣабык ркынза даѣа гѣыцкгыы ыкан, аха урт хара хжѣылара иалахѣзамызт, ус хашьтахьяла ага хгѣатан амацѣаз хѣимкырцаз, ацхыраара ахьахтахыз ихацхраауан, насггы ахѣцѣа азѣыр дѣалозар иалыргон.

Актѣи агѣыц маншѣалахѣит, минакѣакгыы ытцырхит, ир-зытцымхызггыы ирхыкѣшан ишцатѣыз амѣа гѣартѣит.

Аѣбатѣиагѣыцггыырыдтѣажѣохѣ-минуткрылаинарыгзеит. Ахырѣгѣартѣакѣа аѣбаггыы рѣы хѣык-хѣык ыкѣгылан, хы-сыбжь мыргазакѣа, аамтѣак ала иеицырхѣынчѣит. Урт иркыз, ирдыруаз зеггы аадырхѣаны, ѣыцѣа утѣкѣартѣггыы иѣамызт, ироуз ахѣызба-хѣратыцкѣа изырцѣынхомызт, уа ирылгѣит, еггырт ацшьѣык рылакѣа цахала иаѣѣахѣаны, хара хтѣкѣа рахь иаарышьѣтит, рыцсахраз цѣара иртаххозар хѣа.

Цѣумка ажѣабжь ззеитѣихѣоз ихы нышьѣтыхны деитѣа-нарылацшит,акѣараѣкѣапеилаазызто,исцѣымхѣашьуазааит хѣа данзаацшыло еицш. Аха нас, урт рыблакѣа тырхаха, ана-цѣалбѣит, анаѣыс иѣаларызеишь хѣа ишыцшыз аниба, иа-жѣабжь инацитѣит.

– Шьѣа иаанхоз, атанккѣа иаарыкѣшан, рызегь рыпжѣара акѣын. Насггы, хара ихамаз акарта излахѣоз ала, ахѣы акѣапра акнытѣѣкѣа ѣ-танкк хѣба-хѣба метра рыбжѣатцаны, рышѣара ижны итагылан. Амала, рхысга гѣыцѣкѣа затѣык, акѣынцѣкѣа реицш, арахь ицѣытцыцшуан. Еггырт ацшьѣба, итѣегь алакѣарахь ипсаѣьаны игылан, дара ирыкѣтѣаз рна-ѣысггыы, аршьѣакауаа ѣынѣажѣижѣаѣык ркынза урт рыхь-чараз ирыцын. Урт «алыцѣа» хѣа хрышьтан хара, атанккѣа ахьцоз ирцыршѣазомызт, урт иаѣа ирыхьчоз цѣыршьон!

Хара хгѣыц излахадыз ала, дара атанккѣа ркны унеиаанза, рапхьатѣѣкѣа ѣ-ѣабиак ѣарцѣтѣын, урт хѣѣык-хѣѣык ркынза рѣатѣан. Нас, аѣ-танкк ирыкѣтѣазггыы дарггыы цыцшѣтѣтѣын. Хара уи хѣѣнатцы, еггы агѣыцггыы, еггырт ацшь-танкк ахыс-ха радымразар акѣын, уахьггы амѣа гылар акѣын. Хжѣылара анагзара зынза саатк акѣын ѣхѣарас иамаз, избанзар, урт Акѣа аганахь ала ацхыраара рыздѣыкѣлазтггыы, хара хтѣкѣа иныркылартѣ амч рымазамызт. Қындыг ала идѣыкѣларц

иалагызтгы, уахь хара хтэкэа амфан ирпылан, саатки бжаки акара иныркылар калон. Нас рхысгакэа нтэон, ихьатцыр акэхон...

Ауха амзагь кыдын, атцхгы тэцан, дара хагацэагьы, уаанза иахкхьаз аруаа излахархэаз ала, апсуаа рымчкэа капсеит, нак Нхытцынтэигьы азэгьы аурыскэа ишаармышьтуа ала Урыстэылатэи еихабацэакэак ажэа Шевардназе иртэзаап, уи даргьы иамхагэыргьацэан, амцхэгьы рамхажэызаарын, нас, уахак хааигэа-сигэа уаф дааирым рхэан, хара хжэылара халагаанза, хкытакэа ирыкэкны саатбжак акара танкла ирылахысуазаарын.

Ажэакала, хапсадгьыл затэ ныкэны, хадтца намызакэа шьхахька ихьатцуа хатца дышхалам ааибыхэан, хдэыкэлеит цхьака.

Цьумка ажэабжь ззеитеихэоз деицаарылапшит. Уи игэеитеит, урт ахысыбжькэа иааиуаз шрахауазгьы, анапеинкьабжькэа ирышьцылахьоу акэашаф иеипш, урт хьаас имкыкэа, иара иажэабжь, иара «имузыка» иаха «ршьапкэа» шақэдыршэоз...

– Рапхьатэка, атанккэа рфэи хназаанза, иказ атабаикэа агранаткэа ртахажыт, уантэи хара иахпырхагахаз хэа уаф дзыкэмлеит уи нахыс. Алагэым ззаахалаз азыжь еипш, «ргэыштэакэа» хаххала афада ифханагеит! Уи ханыфахыс, аифахысра гэгэа калеит, хара хгэы ахьазтазамыз ала ахысыбжькэа гауа иалагеит. Аха хара разкыс ихауз, цхьака хзымцэашэа анааба, итахаблаахьаз хагацэа ртабаи хтэлит. Уака зыпсы зхымтыцызгьы анааикэахк, цкэа анапш–аапшха хауит, ант аф-танккгьы, ахэынтэа илахаз акамбашькэа реипш, ажра иахьтагылаз, хагранатамиотчик акылпшха, ахысха аниоугэышша, хэдакала, иара уатэка даарылгеит.

Шьта аус глаз, тэка алакэра иамаз, апшь-танкк ракэын.. Урт рахьтэ фба, рус рыруха иахьзеит атанкистэа, аха иараз-нак ииашаз дтэак рызрымтазар акэаап, хара хахьыказамыз цэара ахысра иалагеит. Ртанккэа хысуашэа збаз, урт ирыцыз аршьакауаагьы, убри афыза хысрак тэртеит, уахь иказ хгэып, амца ахьауаз иарбаны ихысуан, уахагь акылпшра

ртахзамызт. Убри аамтаз, Дамеи, аҕабаи дтыңцит, – сышь-
тахъҕа саашыыхчала, хгээзтаз апулемиотчик сара деиқәыс-
куеит! – ихәан.

Өбаҕа минут рышьтахъ, уи апулемиотчики хареи хай-
ҕахысуа хәхтәаз ахысыбжьқәа ааиқәтәеит.

«Удырҕаатә еиғъхааит!» – уи иусушьа аадыруан, инап-
кымта аабахьан. Цытрақ ашьтахъ иаргыи дхәазаны деи-
такәшан, ақыртуа ипулемиотгыи иман даакылсит. – Апу-
лемиот агәыцә ршны ицижәон сааихьымзәзтгыи! Амала
иануоулак, убасоуп, пату узақәтәазом! Даеазә усыцаала,
ө–иашычикк апатронақәагыи аагоит!

Урт апатронақәагыи ааргеит, шыта хгәыцағ х-пулемиот-
кгыи хәуит, ахысгагыи хәмеигзо ихәман. Аха егырт атанкқәа
рахъ аус зуаз хәкәынцәа рус иадхалацәеит. Ус анакәха,
ацхыраара ртахын. Убасқан Дамеи адта кәитцеит, пуле-
миотчикки, ыцъа автоматчикцәеи, агранатомиот зкызи
иара иццарц. Егырт даеа ыцъа, хара–хара рышьтахъҕала
ирыхчаларц, иаанхаз ара реыргәгәаны итәазарц.

– Сара азәыс суццоит, – схәеит иаразнак. Дамеигыи уи
мазала дааигәыргәеит. Сара издыруан ианшәартәзгыи уи
агәыргәара шилшоз, дзеигәыргәоз ауаҕгыи – уаргъ уажәазы
убри узырха хәа, шәахәа хәычык игәы интаиршәуан.

Ант апшь–танкк рыбылраз адта змаз хгәыц даара реыр-
кәеит, аха ирацәаҕны ирылашәазар акәхап, ицыржәаз акы
амца ахылббы ицон, уаха цхьаҕа ирмышьтит. Убри аам-
таз хара излахыцшзамыз аганахъ ала хрыжәлеит, хәг-
ранатамиотчикгыи амҕа анизаахарт, танкк иара уацәҕа
илаишьтит. – Ажәеипшьаа, ажәеипшьаа! – ахәыҕера, дахьа-
ҕыз ҕитит Дамеи, – даеа угәк нхеит, урт роуп хқыта зегь
аҕнқәа ирылгәз! Амҕа хара иузхархуеит, амала, уара ушьа-
пахыи уцшла! Санду цсәташкәакәа илхәалон еицш, «ахәа-
зақәа» амоуп ара! «Уртгыи рҕыцәа ирышьтаццоит!» ихәан,
хәгранатамиотчикк днеиҕапан, иапхьаҕа ицегь днарзааи-
гәахарц иҕынеихон еицш, иаахәвакзан ахысыбжь еиқәыр-
ццакзан игеит, иаргыи уаха аҕыт изымхәакәа ҕыцха дын-
кахаит.

Уи Дамеи сарей дыкәшьны хара хәхьтәтәаз ажрахь даахгәит, аха ажәакгы изымхәакәа ипсы ааихытцит. Акы-затцәык иахьагы, цсраенынзагы исхамыштуа, икышә аччапшь ыкәын, убриакара игәы иахәеит рөыза ипсы иеитаз ақыртуа танккәа!..

– Агранатамиот сара искуеит, ура хара-хара уасхылацшла, ант аоба инхаз, ма дара, ма хара! Ардашьыл ипсы иамафуп!..

Ҳагранатамиотчик Ардашьыл хнаихагылан, тоуба аауит хқыцьягы, ма хара хтахароуп, ма атанккәа хәа.

Убри аамтаз хқызцәа азәы дышьны дааргәит, даеазәы ишьапы хжәаны. Арахь аоперацияз аамта иахзалхыз шыта интцәон. Дамеи адта кәитцеит, иаанхаз аф-танкк тамырхакәа ххынхәыр калом хәа. Дамеи сарей, даеа ыцья ачкәынцәа агранатамиот ахкәа ирытцази, иахынзауаз абнара хәатан, атанккәа хархыкәшеит. Хқызцәа иаанхазгы х-гәыпкны реыршеит, хәгацәагы арт рацәафуп хәа ргәахәырц, ргәы рымахкьарц... Убри аамтаз урт иаанхаз атанккәа рацхьака ахысыбжь гәгәакәа гауа ианалага, адта роузар акәап, нак инаскьаган ишәыргыл хәа, шытахька рәаархеит. Уи акәын харгы иахтахыз, атцәкәа хәаарывганы хәагылт.

Цьумка ажәабжь ззеитеихәоз днарылацшит, уажә иажәабжь антцәамта акынза данней (ани данхәычыз зны даара пату зкәитцоз рыртцаф леипш), иеитеихәахыз шрыдыркылоз ибарц итахызшәа, азәазәала рыбацкәа даархыпшылт. Нас зегы, уи антцәамта иеикәлымхәа ишазыпшыз агәра анига, деитаналагәит.

– Рацхьа иааиуаз атанк агәатцагара иарбаны иажәитцеит Дамеи. Иаргы амшын изыхгылоу агбеипш иаагазеазит, агьга-агәгәа аахган, агусеницагы аахыфрит. Урт ргәсеницакәа, зны-зынла аимаа атца иатцалоз анышәацшь еипш акәын ишрытыфрлоз! Убри аамтаз, зытра хдырбгалаз ашхырцәагькәа реипш, уи атанк асолдатцәа авагылан иааиуазаарын, хара хгәартан, ахысра иалагәит. Сара итцегь ахыкә сеатан, урт сеаарцәытцәахшәа, рганахь ала ирыжәыстцап схәан, стыпафынтә снейтацон еипш, сацхьатцәкьа амина

ытцазаарын, исытаткэацит. Уи ѿбака метра сышьтахька саршэит, уи нахыс адырѿаены шыжьымтанынза уаха акым-зarak сгэаламшэо, сышьтан хагацэа рнапаѿы.

...Дамеи, Дамеи рыцхагы, убрatцэка ахы ахьеилахтцоз ишьапы гэгэала ирхэызаап, иара икэшара иаѿыз агвар-дееццэа гранатамиотла даѿазныкгы рылахысра дахьза-заап, жэофык ркынзагы шытеитцазаап. Нас сыпсы штоу сыгерыстарым, нак сѿахэыстэып хэа, дахькажыыз итапанча атра атыгара дшаѿыз ихьзазаап. Адырѿаены ианааша, иар-гы саргы жэйтрак хатцажын, рацхьа сара сыхшыѿ атыпаѿ иааит, снапкэа анааипхьысышьшыаа, урт кэакэа-чакэан, сызшьапык хжэаны икажын, аха иѿацэхыкшэа иѿахэан. Иаргы ишьапыѿахэан, аха ашьакэадабаа ихатцыѿрны ицоз, азыткэеипш халажын хкэатрабааха. Убри аамтаз, агьеѿхэа ашэ шыапыла инасын, ибцъарцсараха хэык ааѿналеит.

– Алахэажэкэа шэырѿахтцап шэыпсы штоу! – руазэк дѿасхагылан, шыхэала сыгра дыѿтасит. – Еитах ублакэа кэыскэысуеит, еитах апцтазаара утахуп! Изаке цкэынцоу жэдыруоу шэара шэхымта иагаз?!.

Сара ак схэакэарц салагеит, аха сыбыз атцэакэеипш сѿы иѿаны итан, исызмыртцысит. Убри аамтаз, Дамеигы даалтын, иаразнак ашьацхэа аныпкэо еипш, инапы ита-панчaxь иеихагэышьеит, аха иабакахыз итапанча, уи атра, ахьа згэылам, ахьацэеипш иваршэын...

– Алажэкэа, шэаргы-саргьхандаз!

– Ари иоуп уаѿа дызмышэоз! – уи инацэа наикэикит иааххагылаз руазэк, – хтанккэа зегы раахэара дадынцэа-лазшэа, ипсы иеитеит. Акызатцэык нхеит, убригь ахэыс-тэуеит хэа дшашьтаз ауп, «акэыц» дшахапалаз!

– Хара Шевардназе атанккэа шхагимыжьрыз, аха шэара ашьапкэа шэызтода шыта?!.

– Ашьапы мацара акэындаз, алымхакэа, абз, ани ишэ-хагылоу шэкэапеикэа!

– Алажэкэа, сыпсы шэышпастарыз!

Дамеи дахьышьтаз игэы пыжэжэон, ихапыц аѿѿа аргон, саргы ак схэакэар стахын, аха сыбыз амѿеипш сѿы итаханы икан, уаха имнахэы-аахэит.

– Ари ипсы штоу дыжтәуп!

– Мап, шыапыла атлае дкәал-кәало дыкнахатәуп, ант атцеи ссирдзааз иқытауаа харантәи иаапшны дахьырбаша, аха ицхыраара рылымшо, арахь рхы атзамц ирзанымкьо! Дхьажьыршәагаха!

– Ус акәым, ус, ирхәазаны арахь иаажәгалеи! – ихәан, руазәк дааин, ақидсақәеипш шыапы санкны сықәшьны ифынеихеит. Сшыап ахәра ахахәқәа иахьрыхьхәазоз, абафкны, арахь мчыла ажышә азәы алхра дафызшәа, ахьаа фәастан. – Арт лажәқәоуп, алажә ацсышьа рытатәуп!..

Штәк агәта хлаган хкарыжыит. Сара сыхдырра зны ицон, зны иаауан, ауафпсы шәылхылтцзар, з-цәыкәбарк сышәт хәа сыхәхәошәа збон, аха сыбыз егьахәазомызт.

– Урт руазәк, хара хтәқәа иткәан иргаз рзы дыцсахтәуп, – азә фәаитит, ибжы тахәәеза.

– Афыцьагь шытәуп! – шыоук еицыхәхәеит, урт ирзымычхазар акәхап, дара ариақарафык рыцәтарханы, хара хуазәк иеитах ацстазаара ахьиздырхынхәуаз.

– Ант, хара хтәқәа иргазгы ацстазаара ртахуп... – дара дреихабхап, азә днасхагылан, дсыхәапшуа фәаитит, – ахақьым идышәтца, абри ишыапы хтәаны, зынза ашьа алаимырбакәа, амала ипсы мцо-имаауа деиқәирхартә. Егьи, – ихәеит, Дамеи инацәа наиқәкны, – атанккәа цәгьала ипсы рығәхәаран, ани ицәынхаз атанк шәацхьан иаажәги арахь.

Уи акәхеит, руазәк дфарылкьан, дара рбызшәала фәитит шыоук рахь. Уртгы нақ цьара ифәиртцзар акәхан, гәыр-гәыр ахга, танкк агәашә иааталейт.

– Уара уабахцәынхей?! – Дамеи уажәшьта зегь изеипшын, – ацсык исазатгы!..

– Ишыап ианхаз ашаха ахашәыршә! – урт реихабы забцьаркәа харшалан иеидгылаз инарыдитцейт, – дықәшьны, изхара изымбацыз иқыта далыжәга! Ишәырба игәылацәа рыфонқәа цәыффа ишгылоу, иашьцәа рыбафакәа ахәажәқәа иахьытцырхуа!

Атанкгы иакәтәаз ажыжәхәа иааиртәиин, шытахьла Дамеи дахькажызы иааизааигәахеит. Нас ашаха аарган, Да-

меи ишыапы инахадыршəт, атдыхəа атанк ашытахь инац-
рархəеит.

– Ыумка, хара ихадыз цəгьамкəа инахагзеит, акзатцəык
хцəынхеит, аха уигьы шыоук ахьзап! Сəызцəа исызрахəа,
зегь бзиа ишызбоз, сангьы саталымтцааит, сара лара лзы
сзатцəын, аха сара сзы сыцсадгьылгьы затцəын... Сгəы тынчуп
хəа сызрахə сыздыруа, сышытахька инхо, урт сыцсадгьыл
шейкəдырхо здыруеит...

– Ихадаз акы ухаштит! – уи днеихагылеит иччапшь мчы-
ла иаанкылауа, агвардееццəа реихабы шəеихабы асалам
изумтизо?! Убригь ишыап ашаха ахатцаны, танкла Ешыра
алгатəыс дхамоуп! Аха уи итəы иаха ицəгьоуп, уи икыта ма-
цара акəзам дызтəу, Ацсны зегь датəуп азы, Егры инаркны
Цсоунза дган даагатəуп! Азыцсы ихьыкəкəа, ани ишыапкəа
ацаршəны дызхыкəтəалоу Гəымста дырахгароуп! Ани
иацсуа биракгьы шəыршəыруа ихаргылан!

– Уара алажə! – дхəааит уафы ишимбацыз Дамеи да-
хьышытəз, – уара уеипш икоу ауаа Арзынба инацхьыц иацса-
зам! Арзынба итанккəа ара ианааилак ауп, ахатца иеикəа
ушыазар, уанцəырцша! Ускан, ахəажə еипш, абна улыфрны
Қырттəылака удəыкəлозар акəхап!.. Аха уи уахьырыгзарым
сара слацшыкəа!..

Нас, мчыла ихы шышытихын, ани цəгьала бзиа иибаз ашəа
алагамта ихəеит. Уи штдыхəтəантəиз шидыруазгьы, цьара
гəйткьарак, шəарак аламтцакəа, ханаайдтəалоз ишихəалоз
еипш, ихəеит.

«Сашьцəа, сашьцəа, зтəыла зшыала изкəабаз!..»

– Иашəырх атанк! – ирхəыз абнахəеипш, дхəааит агвар-
дееццəареихабы, – ибафкəа затцəыкхаххала ицəа ихыфранза
акыта шəакəшала! Ирбааит урт ацсуа екстремистцəа, акыр-
туа ицəгыло зегьы, убри афыза атыхəтəа шырызипшу!..

Атанк, абакə иацкьаз ахахə ду еипш, ажыжəхəа итрысны
идəыкəлеит. Дамеи уи дыкəшьны дахьагоз, даакəымтцакəа
ахəхəара дафын: «Пхьака – Хацсадгьыли Арзынбеи рзы!»
Урт ажəакəа сшыапы хжəаны сышкажьызгьы, игьышытыган
иааиуан сара скынза, агвардееццəа ркынзагьы инеиуазар
акəхарын, аха урт рзы иаха игəйтшыааган...

ДШЫЦҚЫАЗ ДТАХЕИТ

Ускан Ақәа, амза атыџ ианакуа еипш, иакәшан иркхъан ақыртуа гвардеец-цәа. Псыуа џнаҗаыпцхъаза зехьынцъара инеиуан, цъара абцъар иашьтоушәа, цъара ацсуа еибашьцәа ирышьтоушәа, цъарах, Қыртгәыла акзаара цызшәаауа документқәак рыз-бахә раҳазшәа, цхыбжьонла, алахәажәқәа реипш, иеиц-рыхәхәа иаакылсуан. Урт ус ирқазшьан, рапцхъа цхагәазы аџнеихагылақәа инеины инарытцагылон, нас, аламгәа аҗа тнашьаартә, ахысра иалагон. Нас зегъы шәаны, апенцъырқәа рахьцәкыагы акылпшра рзымгәагъуа реанырцсақьалак, дара икарҗо ацәгъара ркомендатурахь игәагъны уаџы изнам-го (ирхәаргъы азәыр дцәыртцуазма, аха), иеиҗазхәаша уаџ данырымбалак, тынч иззааиз ауаа «ррыцқьара» иналагон!

Аха... уртқәа зегъы акы иеипшым уажә ишәзеитаххәарц иахтау ахтыс. Ари калейт, ианар мза антцәамтазы, Шевардназе ируааи ахьҗеи ирыцшәәны уаџпсы шамахақ адәы дандәылымтцуаз аамтаз. Цхыбжьонын. Ахабла җыцаџ иеи-лагылаз аџнқәа руак иаатцагылейт танкк. Уи ааишьа злақаз ала, уаанза шьоук адырра рыртахъан иахъаишаз, иззааишаз, насгъы уи аџны данықаз аамтаз. Лариса рапхьатцәкыа лгәы иаанагеит урт цареизгара иааит хәа. Ус картцалон ақыртуа танкистцәа, Ахабла җыц аҗы игылаз аџнеихагылақәа акы инавагылан ахысра иалагон, Ешырақа рхы рханы. Нас, урт гәатаны хара хтанкқәагъы нақынтәи ахысра иалагар, урт аџнеихагылақәа ираахон азы, аџны иџназ, дасу илшоз апара ааизганы, атанкистцәа ианрырталак (хара хәџны цырхага амтақәа хшәыхьчала хәа), уи иџны инавсны даеацъара царархара иџон!.. Даеацъара, астратегиятә цакы ду змаз даеа џнык инавагылон!..

Ахаариатанкахысрагъиаламгеит, аџны ишаадгылатцәкыаз алашарақәа аарцәеит, абжъгъы ааикәтәеит. Амала, зегъы иа-разнақ ргәы аатыпсааит, анкыа ақыҗаџ, ианхәыцқәаз, пыжы ахга абжы аматцурҗа ианыџналалақ, рыхқәа шыркуаз еипш, рыхцәқәа агар цасым хәа рарымхәози реихабацәа...

«Арт азəы ишьтоуп, – Лариса иаразнак лгəы интылхəааит, ихьшəашəаза апхзгы аалыкəтəеит, –хгəылацəа агырцəа азəы хайтиит».

Цытраамтак атанк азəгы дтытцзомызт, нас, устəи иаапшны афнеихагыла акны алашаракəа зегы шыцəаз анырба, азəазəала ибцъарцсараха цшьфык аатытцит.

«Ахəтəы зыкəшəадашь, анацъалбеит, –Лариса ацарда аарла иаавтцраан деитандəылыцшит, – ани хццарауаф иламкысындаз рыцха. Уи, акыс, агəыхь имоуп, рыбжкəа рхарзала ишə иасуа иалагар, игəгы аангылоит. Хгəылацəа шəыкəкəак еикəдырəаеазар акəхап, Қырттəыла ашьа зегь алцəцəаан изжəхьоу, аекстремистцəа рацхьа игылоу иара иоуп хəа. Абри Гəдоутака длаган дыказтгы, рыцха, уаха акы стахымызт...»

Агвардееццəа атанк афнытцка апхарра акынтəи асы ианнылагыла, иаразнак ахьта рылсзар акəхап, руазек акы наидырцтеит. Уи зышə аиркхьаз ртанк деитантцалан, литрак ауатка аатигеит. Цака ишгылаз иаахдыртлан, инеимдаааиамдо акəыркь-кəыркьхəа ирфьтцакны иааржəын апатлика ырууааза иршəны асы иныларыжыт.

«Ишəымжəааит, – лхəеит Лариса гəаныла, – угсы иеикəшəаз уаамызт, ари аныржə, уаха азəы иацъал дырцгьоит. Анацъалбеит, даеазнык хара хтəкəа Очамчыра алагы, Гəдоута алагы издəыкəлар, Акəа ргон, рхəеит. Убранза хафнакны инхо апсуаа акы рмыхьындаз... Апсуаа рымацара ракəым, азəык-фыцъак ракəымзар, дара аурысқəагы, аерманкəагы, мацрзаарцахьоума?...Хара хиааира шəамеигəыргьеит, хтанккəа Акəа ианалалоз, агыркəеи ақырткəеи реицш ашəткəа шəыман шəахцымлеит, хахьтəоу, апсуа бандитцəа ркынтə шəахьыхахьчо ххəы катцаны инажəгом хəа, аазабтцкьа рзааргоит. Даргы ауасақəа реицш, урт иахьырхəо ицо ыкоуп, аха хəылбыгехала ианааилак, нас ипхашьаны апсуаа хабла изхьцшылазом. Азыхь зхəымгаз реицш рхы рбоит... Амра рхашы иржуаз атабиакəа ирцажьны нышək нарыкəрыцсар, иаха ипцсра бзиан хəа ирыцхьазон...

Атанк итытцыз агвардееццэа руатка аныржэггы имыц-цакзеит, нас, ани иапхъан ауатка рзаазгыз деиттарышьтын, рыщыцхъаза ауарашкъэа акака атанк итыган ирзааигеит.

«Уа адэкъан тагылоума, шэыхэтцэы ықэнахааитеи?! – Лариса лгэы ааибакит, лтацкэымқэаг аалратцэеит акыр лылшозшэа. Хара хтэқэа Очамчыра, акыц мгбал акэахъ-чеипш, мчыбжык анахытцлак, ианрызцымфеуагы ыкоуп. Азафэы ирцсаан ирфоит... Уаха уаф дышэтахзамызт, Даур иеипш икоу шыцака шэықэшэазтгы...»

Лариса Даур ихъз лгэы ианааташэа, иахагы даашэар-зызеит. Уи лыцкэын иакэын, Гэдоутэа дшыказ аибашьра ианалага, апхынтэи амшқэа инадыркны, «Ақэатэи абаталион» далалан деибашьуан. Уи жэибжъ шықэса ракэын ихытцуаз, аха ажэыларакэа зеггы дрылахэын, ибзиан деибашьуан. Зныкгы Гэымста дырхъан, аха нас ироуз адтца ала рышьтахька ихнымхэыр камлеит ифызцэеи иареи. Уи иан лхала Ақэа далахан дахыказ мацара адагы, дхэычаахыс згэыбылра иххъаз иқалақ гэакба, ага импытцхра уахгы-еынгы дартынчуамызт...

Агвардееццэа даеазныкгы жэ-еихагылак змаз аоны иоагэыдыцшылеит, уаха зтэы иакыз уеырхианы указ рхэозшэа!..

«Анацьалбеит, анацьалбеит, Асидалакэымзааит – деитаа-уалуашеит Лариса, – уи, акыс, лашьягы гэгэала дыхэны, Гэдоутэа дышьтоуп. Мамзаргы Арсен иакэу? Аха уи ант аурыскэа дтцаахны дрымоуп, избахэ азэы ифэытцымшэандаз рыцха...»

...Шьта ицэаша ыцэеит аныргэахэ, даеазныкгы деитаа-рышьтит «рхацшьахы» агардееццэа ани ирышьтыз рфыза. Уи иааигаз ауатка, афбатэи аан, зынза азеипш ауп иш-рыхэлартэаз. Ахэаанырцэтэи чарзқэакгы инарыцхаит.

«Шэхэыатцэы ахьыршьааит! – Лариса еитахлгэы ааибакит, – урт, Ақэа иалахан икоу арыцхацэа рхэы хэа иаарышьтуеит, шэара атарпығера шэафуп! Амгэахъ шэызнартцысааит! Рыхэггы шэфоит, ирымоу рмал хэыцгы жэгоит, нас, амла иаган рнапы аншэымтцарклак, Ельцин иахъ шэца, Ельцин

ишәитоит хәа шәрышыкляжыцәоит! Ахақгы, агәнахагы ыкоуп, шәара макъана акгы шәхьымзацт акәымзар...»

Убри аамтаз, агвардееццәа ыцъа, рыжәоақәа рнапқәа аатцеибахын, Лариса дзыоназ аихагыла аганахь рәархеит. Урт цытк инаскьахьейт аныргәахә, егыртгы равтоматқәа акәкәа–афәа аарыхдырган, даара игәгәан бцъарла иеибытоу гәыцк рыкразы инеиуазшәа рәынархеит. Лариса акапцхәа аценцъыр днадцын, ашә дназааигәахан, атзамц леадкылан, аифаа игәыткәа–цсыткәаха ибжъатәоу ашьабыстеипш дыпшын. Дыпшын, уажәы–уашьтан лгәыла атцарауаф рыцха ишә ианбасуеи, иара ианааимыртлак, ацәра иалагар, сыхәхәарыма, икастцарызеи хәа. Лара лахь иааиуейт хәа зынзатцәыкгы лгәы итамшәацызт, избанзар, уи лыфны аибашьра иалагеижьтеи ыинтә идырхәхьан, уажәшьта иргоз хәа акгы ыкамьзт. Ус, ашьақәа иаха–иаха иааигәахо мацара, арезина мпыл ашьтыбжь еипш дых–дыххәа зынзала шә иазааигәахейт. Урт иржәыз шрылсхьаз мөашьо, инапыршьышыа, ашә амаа иашьталеит, лара иаартны дтәаны дырзыпшу цыушыап!

– Ацшәма цхәыс! – руазәк фитит, – даара дыздыруаз азә иакәушәа. – Иаарты, башьцәа хауп иааз! Рацхәа Акәа зшьапы алазыргылаз атанк ала ауп хазлакоу! Аекипажгы иакәтәаз хауп, телевизорлагы хьымбацкәа быкам!

«Сара стәы егыкамызт, – лгәы тыпа–тыпон Лариса атзамц хьшәашәа дахькыдтәалаз. – Арт уажә ашә аихсра иалагашт, уи иахагы иеигъуп, агәылацәа абжеихарафык дара рыжәла роуп, аха, апцхәыс илымашәкузеи хәа азәы дышпадәылымтци?...»

– Иаарты, хара рацәак хаанхазом, ифан хакоуп, ижәны хакоуп, бцара хтахым, бшьара хтахым! Уахь хгәы тәуп! Абни бпаспорт хбырбар, уаха акгы хтахзам, бықыртуа жәла хәхәапшыр хтахыуп! Бьжәла иахәоуи, бара ибхәоуи еикәшәауоу, еикәымшәауоу?!.

Лариса уажәшьта агәра лгеит лгәылацәа азәы дшитииз, аха икалтои, илымчуи? Уилхатца аибашьра калаанза дантаха нахысггы, быцкәынзатцә бара бьжәлала дызтабымгалои

хәа, атәы лылартцон лгәыла қыртуа хәсақәа. Лара усқан деилашәаны азәык-фыцъак драцәхақәахьан, сара сьжәла қыртуа жәлоуп, аха кәармакгыы ақыртқәа ршьа сылам хәа.

– Арухазе! – җитит азәы ибжыы лхацалан, ақыгәхәагыы втомат шьхәала ашә дфасит. – Шәара шәахь, ақыртқәа абас аума рысасцәа шрыдыркыло! Хара хахан Қәтешьынтәи хәаит, хтахы Ақәа даларшәуп, ариакара аиҗахысра баапсқәа ахьцо, цъара хымфаск лықәымшәандаз, машәырк лмыхьындаз хәа!.. Лара ашә лхаркны дтәоуп, цшьфык зхьжәлақәа еипшым ахацәа, азә хатәалымбазакәа! Ацсуаа дара ртәы былартцахьоума?!.

«Ара бзеила хзеилгом, – Лариса лыфны даафнашақь-шақьейт, азныказ апенцьыр аартны дыхәхәарцгыы иақәлжит, аха дыхәхәаргыы ақыртқәа азәгыы ддәылтцзомызт, егырт амилатқәа усгыы ишәон. Еитәх адәылтцра зықәшәоз, инханы иказ ацсуаа ракәын. Урт шапсыгуаау анырбалак, лара илхыркьаны, иара уатқәкьа инаргәйдцдан иршьыр калон, – ашә аасыртыр, иахагыы иеицәоуп, иаасмыртыр, иеихатәуп, аха иҗены ифналоит».

– Иаабыртуоу, ххысуоу?! – даеазә зынзак изымычхазакәа ашә шьапылагыы дасит, втоматшьхәалагы дасит, – хара ара кәыдпкара хмаазейт! Хьзи-цшеи згым ақыртуа ир хархатарнакцәоуп! Ацсуаа аф итцазцалаз, зфырхатцара хәымз рыла адунеи иахытцәаз ақыртуа ир!. Иасымшагыы еибашьроума, уахак ххы ааххахарштып! Баргыы бгәы аақахцпап, макьана бфәоуп рхәейт, бхатцагы рацәак дыбгәырфом рхәейт! Абриакара қыртуа хацәеибгақәа Ақәа ианааи, ицсхьоу бхатца рыцха иакәым, зыпсы тоу ацсуа хацәақәа зегыы бхабырштыроуп!. Урт хацәазтгыы, бара беипш икоу ауцшәыл дкажьны, ицаны Гәымста ахықә иқәтәозма?!. Ахацәацқәкьа абыржә ауп ианыбзааиз, быпцстазаараф знык былала иббап, иаарты ашә!

Лариса азалаф днеин иаразнак алампа аалыркит. Нас, лтаацәеи ларей рпатретқәа згәылаз альбом аацәырылган, алампа азааигәара иаалган, еихырпсақьаны патретқәак рыпшаара далагейт. Ажәжәахәа иаартуа дышнеиуаз, урт

иаарылылхит ани лара зегъ ратцкыс бзиа илбоз, лычкэыни, лхатцеи, лареи ахъейдгылаз апатрет. Уи лхы-лфы инадыл-кылан, даакъыз-къызит, нас алампахъ иналырхан, цкъа икылкаан днархыцшылеит урт рыбақәа: «Шәара ахаан шәысмырцхашьацт, иахьагы шәсырцхашьом. Уара уцсы антазгы уи агәра усыргахьан, уажәгы агәра усыргоит. Уара, сычкэын, хатцарыла уеибашьуеит, рхәеит, сара сахьзом уи абара, аха агәра згоит хәфны уеибга-уеизфыда ушааиуа. Арт алахәажәқәа Ацсны ишалышәцо агәра згоит... Шака истахыз, урматәа ушәцаны, ани сызхара исзымбац хәцсуа бирақ пшза шәыр-шәыруа иухаргылан, Акәа уфызцәеи уареи шәанаалалоз збарц... Аха ус Анцәа ианитахха, ишпазури, уаби уареи шәыхыз цъара акала исымкьашьырц, уара узкәа азәы дкыдмыччаларц, абас сныкәар акәхоит... Зыла аҭацшра сахьымзаз стаца хәычы, абри уаби сареи хдъабаа зду ауа-дафы дааг. Абра шәгәырҭа уфызцәеи уареи. Абра (шака шәгәырҭо акара, уаби сареи убракаҭ хгәырҭоит! Анцәа иҭацхьаҭ, ауаа рҭацхьаҭ, уани уаби халамыс цкәоуп. Уара аиааира уахаанха, уара ацстазаара бзиа уахаанха! Убриак ауп хара иахҭаху... Абзеираз, зыда схәартамыз сычкэыни, уахгы-еынгы сызыцшыз сыжәлари!..»

Ашә еитах адыжә-дыжәхәа асыбжъ геит. Урт шыта шыа-пылагы напылагы иасуан. Лариса уажәраанза дызхәапшуа дцәажәоз апатрет лыкәа инталцан, ашә ахь лфыналхеит.

– Ақыртүа ишә-цкәа злоу ари ашә иларгылан, уа бза-цәажәода, бара, акахцы!

–Ма бара, ма хара, бгызыбжы Гәымста нырцөынза инеиртә икахҭап! Нас ирзымычхакәа, бычкэын ифызцәагы иаргы ыцан хсаса иҭацалап! Ус ауп шәара ацсуаа, знык шәгәы цжәазар, нас атзамц хыла шәажәлоит! Атзамц цеуоу, шәхы акәу иҭеуа, уиакара азхәыцха шәоузом!

Лариса зынза ашә дназааигәахан днагылт. Аха нас урт гәаан ашә иеихсыр, ишеихатәугы, иалсыр калоит, урт рхым-тәжә сагар атцкыс, лхәан, днаскьашәа атзамц днавагылт.

– Шәара архәцәа, аҭгычцәа, шәара шәыцсыжәқәа қым-қымуа хадгьыл пшәа шәықәуп иахьа. Аха иааигәахоит

шөығеҳәара, сакасала Ацсны шәаналырго! Шәара шәыбаө хәапсақәа сара сашьцәа рыдгьыл аеғьы иржзом! Ари адгьыл шытарнахыс иагәытцанахәхәо, зыпсы тоугьы, ипсугьы, зегь пшьазар ауп... Шәара уаха шөызқәылаз ацхәысгьы дыцшыоуп, дыцқьоуп... Уи дшыцқьоу лхатца дизцоит... Дцоит, аха лышьтахьҕа лшьа зуа лыцқәын дықоуп, лыжәлар бзиахәықоуп!

– Акаҳды! – абригь рхәеит, втоматла ақәкәахәа ашә аихсыбжь геит.

Аха усқан Лариса аоны аабатәи аихагыла абартца дықәгылахан. Устәи илбон, ауапа еиқәатцәақәа зшәу аеыө чкәынцәа реипш, Гәымста изаапшыло игылаз ахәы ҳаракқәа. Урт адтца шроуз, уажәы-уашьтан апкара-пкарақәа Гәымста инырны, Ақәа иналалап ухәарын!

– Зда сымам сашьцәа! Сара смыццакыр амуит! Аха шәара ҳақалақь шәзыцшуп! – абригь лхәеит, аабатәи аихагыла ақынтәи дкаууа лғыналхеит...

...Асы шкәакәа ахәылы-хәылыхәа аура иағын. Уи зынза хьаак амамшәа канатцон, зехьынцәара ишьтагылон, аха Лариса ажәфан ақынтәи нцәахшатцас даашьтызшәа дахьышьтаз ианнеилак, лшьа ишнылашәалак, иаразнак изытуан. Асытцәкьагы, ажәфан дузза ақынтәи иеибган адгьылағ ианааи, ҫымшҕа ацсы тазар ақәын, адунеи инықәыпшыр ахәтан... Аха убригь мап ацәнакит, лшьа ианнылашәалак изытуан, лара илыцыпсуан... Лара илыцыпсыр атахын асгы...

Уи икалтцаз зцәа иалашәаз агвардееццәа, ишзахәоз тцака илалбаан, агәгәахәа атанк аус аруны, аоны иаакәшан, лара дахьышьтаз иналхагылеит. Уи дыхәхәаза дахьықәыз, лхы иалтцны инеиуаз ашьа асы ахьарқәапшыыз умбозтгьы, цхәыс цшзак, «уама лгәағьит, асы дылаиан дыцәоуп», ухәарын.

– Абнацғәы зныкыр апсы штоу азәыр изкхьоума?!

– Ғара дағәатцахәымызт!

– Ихайгьу уахь длоуазар лбап!

Атанк агәгәа аахган, ағынанахеит. Уи цытк ианынаскья, аоны ионаз апсуааи, Лариса пату лықәызтцоз аурысқәеи, аерманқәеи ыоны инеигәышьеит, аха лара лееиқәылкхьан, лееиқәыкратцәкьагы азәы цьабаас илтар лтахымызшәа.

– Дшыцкыз дтахейт!.. – ихэейт, ани, лара лыпстазаара аткыс зыцстазаара дацешэоз атцарауаф. Нас, ихы ышыстьихын, иеикэагылаз ауаагы днарылацшит, харгы хтамхар анамух, абас хтахароуп ихэозшэа...

И Т Ы Н Ч Ы М А Т Ц Х

Уи аухантэарак апша аакэымтцзакэа, апцхэыс бырг лыхцэеипш, ишкэакэаза ашьхакэа ирыкэыз анакэ аилажэжэара иафын. Ақалақ тынч апхыз иахылаз, иапырхагахар хэа ишэоушэа, атцлакэа знызынла апша шынархысуазгы рыемыртцыззакэа игылан. Ажэван уажэы-уажэы иазнымкылакэа иафытцышэшэоз ақэа цэыкэбарқэа, акатран ианнықэшэалак изышан икэз ақалақ ашыра иналазытуан. Цакантэи уаныцшлак, ажэванаф апстхэа пытха хэычкэа апша иахьеиланарфынтуаз, иахьацсафьоз, аибашьра иафу ар реипш иубон.

– Бейбымшьын шыта, – Шьаризан лхы ахчы иаалылын, илфэацсаз лыхцэқэа лышьтахька индэыкэтцаны, лнапы налыгзан, лыварафы ишьтаз Асида лхыза днахысит. – Бгызкит...

Уажэраанза Шьаризан дыцэахьейт хэа икэз Асида, уи дшаапшуаз аныллырдыр, иаалцэымыгхейт. Аха дшақэылкыз, анылба, уажэшьта усгы ипыскуа егыкам, ма сызхара стэыуап лхэан, лхы ахыза инхэытцалтцан, аарла иуахартэ ақыз-қызра далагейт.

– Быхэыбымжэан, – лхэейт Шьаризан еитэ, аха атэыуара дакэымтцзошэа анылба, доагылан, лхалата аалышэхарцаны, днеины дналыватэейт. Уи зназы илтаххейт дылкэатцырц, лызхара лылабжыш лышьтыр, лыгэгы апсы ашьон, аха лтэыуашья лзымчхакэа лыгэшэы-мшэа ахэара далагон.

– Нас бабхэа икэыбтэои, заанатц былабжыш зегы кабтэейтеи! – Шьаризан уажэ хэычы-хэычла лцэажэара алаф ахь ииалгар лтахын. Уи знык дылзырччар, нас атэыуара дакэытуан, лыпхызгы лхаштуан.

– Ускан бызбоггы бгэы мбылуа цыршьоит. Бабхэа ихт-ныбтцо алағырз бымамшэа, беигзашэа...

Шьаризан дфагыланы днеин ахышэ аалыртын, апарда-қәагы днарыха-аарыхеит. Нас атзамц лыжэфа надылтан, усынтэи Асида длыхэацшуа даагылан, ахэыщра днала-геит. «Бара, сгэыла хэыч, спарцалыкь цшза, уахак сыцэа быркьалеит. Атэыуара баакэымтыр, сдэылтцны расатэ чынк сашьталоит. Ибзиан итар-таруа, ицахэ-цахэо ибныр-ша, аман бзырхэаша!»

Асида лееикэкра лцэыцэгьахан, иахаггы лтцэыуабжыы иацлеит. Уи лыбжыы убриакара ихэанчахеит, Шьаризан даацшаанзаггы дыштцэыуоз мфашьо, уажэшьта лыбжыы шымаафуазггы мчыла дкьыз-кьызуан.

– Бара, абзеира збаша, абри хзыфноу афны адшэмапцхэыс даафыхар, арадио ашэа ахархэо цылышьоит! Нас алашара жэгеит хэа апара хлыршьоит. Ауал хзатцымтцуа хатцалырхоит, убри ауп икабтцо!

Нас атзамц даадтцны дааин, Асида дахышьтаз лкаруат дныкэтэеит. «Бара, макьана ибымтцазац узтоу ашхэа ашэа ахэашьа... Аха, ус схэеит хэа, ашхэа зху амшын уара ианутэу, уи ашэаггы иацумхэеит хэа гэбган узтода?»

– Ма бзыхьтцэыуо сабхэар, бара шыта бтыпцхауп, баша быччапшь бтир калоит, аха баша былағырз бызкатэом. Былағырз иаха ахэ цэгьоуп...

Шьаризан лнапы налыгзан, Асида цшьаала лхы ахыза аакэылхит. Аха Асида мчыла ахыза налымпытцхны еита-налықэылтан, лтцэыуабжыггы мыргазакаэа ус днаеит.

– Ахэ хшэоит, ахэ, зныктэи бфеацшылара. Сахьхэаанза, бақэшахатхар, бара ибзеигьуп. Уашьтан иаха снапы кхоит...

«Бара сышбыцэшэо сара сыхггы сацэымшэозар калап, сымш. Абри Акэака дбыцыстоит, аха дгазоуп, былхылапц-шлароуп, лхэеит бан. Атцара бынтатцаны дцеит, уа баасыз-ныжыны. Ажэакала, ани чабракаршэ ахэмарреипш, сышьтахь «ачабра» калыршэын, лара дцан лтыпцаф даагылеит».

– Ус анакэха, бзыртцэыуоггы здыруазароуп, – Шьаризан лхэыцрақэа даарылтцын, Асида лхы ахыза еитақэхны

дналғапшит. – Сара ба бғы ақ иқынтәи иаашты ауафы сиызоуп зегь рзин сымоуп, слымғагь акы афымшәароуп!..

– Сыпхызқәагы?! – лхәан, Асида лылацәақәа аахылтын, Шьаризан дналғапшит.

– Ааи, быпхыз баацсқәагы здыруазароуп, абзиақәа бара ибымаз!

– Ус хзеилазом... – Асида днахәны атзамц ахь днапшуа дныкәиет, – ианамузах, ма азара сыт, уахакәымкәа даеазны, ианаабтаху.

– Оо, ускан аназын картцоит, быпхыз мацарақәагы рзымхар қалап, егырт бымазақәагы рыцыбтцароуп. Ауал беабмырган!..

– Сара ауал сацәшәазом... – лхәан, Асида харцзатцәи дфагылан, алашара аалырцәан, ахышә азғык ааркны аңардақәагы днарыхан, ахауа ааирта нықатцаны лиарта дынхықәтәалейт.

Ауха иасуаз апша анеиқәтәа, амшын абжыы иахагы ицәгыахейт. Уи ацәқәырц дукәа ақәара ианықәнажылак, ихынхәны ианцо, ахахә ссақәа еилыкәшәаны, нақ амшын агәы итоу ацсыз пшзақәа рзы хамтақ картцарц ртахушәа, ирыман идәықәлон. Насурт уахынтәи кыраамта иаазомызт. Аха ус дара инарышьтарххны даеа цәқәырца дукгыы аакылсуан, «саргыы сыхәтаа, саргыы алымхарыц пшзақәа сцәышәымтцәахын, исышәт» ахәошәа, ақәара иаақәлон.

«Ари уара узы, егыи уара узы», – рхәон ахахә ссақәа еихәлаччо.

«Итабуп алымхарыц пшзақәа рзы, итабуп ақәара», – ғырт-уан ацәқәырцақәа еиқәгыла-еихагыланы, шыынтца-кыынтца қатцо, ицо иахьнеиуаз.

Пытрак ашьтахь амшын, ишны иқоу аисфы иеипш, аеанаартынчлак, аеанааиқәнаклак, апша еита иаацәырцуан.

– Асида, – ибжыы тахаееза қааитит уи илыдгылаз ачкәын, – бара цқя базхәыц ақытеи ақалақыи шақа хәы рыбжыоу. Насгыы, ақыта ағар анапыртца аамтазы, ақалақыае аоны

зыпсоу. Сара уи ала сыгехээр стахым, аха.... Бара бгазам, уб-
ригь шмачым бдыруеит...

Асида лгэы ихэашьза ак нытдалеит. Макьана уи илеи-
хэакэоз акгы дрызхэыщыр лтахзамызт. Насгы ас иаар-
ласны лгэы леанзамкэа илыкэшэоит хэа дыказамызт урт
рызхэыцра. Насгы, насгы... Лара лзыхэан, иаха аус злоу
иара иоуп, ионы акэым...

«Ахы аразни, ахы аразни, – лхэеит гэаныла лара, – са-
ра сзыхэан ақыта макьана ихьуп. Уи атэы умхэан, урт
реитныпсахлара акэым арака аус злоу. Аха макьана уара
утэымуп».

– Хмыццакып, – ҕаалтит лара, наф хара амшын агэы
дхыпшылауа.

Отар гэаныла дааччеит. Уи азгабцэа реандыркэыщцэоз
ицэымгын, убри азыхэан, зеилкаара дукэаз анцэажэоз, их-
шыф дыраапсар хэа дшэаны, ирхэоз алаф ахь ииаигон.

– Аромантика нас халацэажэап, хаз чыдала... – ихэан,
лнапкэа ааникылан, икылкаан лыблакэа дырхыпшыло иара
ишка дналыхеит. «Баткыс ипцшазгы ариакара срыдымха-
лацыт, – дцэажэон гэаныла иара, – баразэк зфырпра цэгью
апшлапкэа бафызан бсымпытахеит!»

Асида лыхшыф ааилууаит. Уажэраанза дызкэымгэыгуаз,
дыззыпшымыз, илоуп хэангы дыззыказамыз ак идыл-
балеит Отар. Уи ауа илсхэаз арыжэтэ, азиас анлеилак
ахахэкэа кэашза ишаанарцшуа еицш, даанартуан. Цасатэи
реицыларакэа раан, уи иаха даамысташэан, ицэажэашьагы
иахатыр кэтцашьагы рыла игэра лгахэан, уижьтеи ас ир-
ласны иешпеицсахрыз... Паса илдыруаз, лгэаф мацкгы
бзиа иламхабахэаз, мазала дзызхэыцлоз иакэушь ари?
Ах, ишцацэгью иудыруа ауаф уапхэа дгылан, арахь уара
иакэу-иакэму хэа уанцаауа. Икалап, ауаагы реиофдыраара
цэгьазар, ажэтцаракэа реицш. Ажэтцыс цхынра дуззак уоны
ишутуогы, адырфашыкэсан иааит хэа иуздырзом. Ускан
иоашьоит улагы, угэгы...

– Асида, – ихэан, лнапкэа аауижьит Отар, макьана мацк
дшыпцакцэаз ицэа иаалашэан. Уи асеицш иказ аускэа

раан, азгабцәа хызхуаз итцегь ажәа хаакәа иман. Урт иа-хьынзахәтоу ианихәалак, ргәы анхихлак, ирымбазакәа дырзааигәахон, ишыцылон, нас иаха игәрагара иалагон даргыы. Иагъараангыы, иагъацъарагыы... аха зныкгыы ажәаз ицъыба дтамлацыт. – Амшыни ашыхақәеи рөынкажъны исыхәеит, ацшагыы аеыргәыбзыгны сапхья аеканаршәит, аха убригь мап ацәыскит. Шәақәымгәыгын баша, башаза, уи дызтнысыпсахло хтынра ыкам, хкәажә дыкам, схәеит!

– Уара умсит, уара, ушакәытра! Аромантика мыцхәы ахыртә цәыгтәы иафызоуп, хгәы хнарчоит!..

«Ус ауп ишадыруа, сара ацәқәырцакәа рашәа анузеи-тасхәоз, уанрызсырхәыцуаз уузомыт. Шьтарнахыс иудыру-аз, цьым, сара ути-сыти пату ақәызтцо ржы салтит!..»

Отар дааччеит. Уи иччацшыгыы ианитахыз ирлашон, ианитахыз ирцәон. Есымша имазеины иман. Мазеи ччацш – мазеи чыс иафызан, ианааитахха ихиян азгабцәа рзы. Нас ишца, уигь хатыр ақәыртцоит дара. Урт ирдыруеит, дасу рыпсы ахытоу. Знапы иадхызтцәало, аимхәаршәааипш, ир-ласны «дырхыргоит».

– Ус схәеит хәа, икоуп убригь аныбзиоу. Аха уажәытцәкья, ақәа анауа, ақәа уахәар иафызоуп, уи мыцхәуп. Уажә сара истаху еакуп...

– Са сыхиоуп, – Отар ақәарафы изшыамхык ааирсын, инапкәа афада ифарханы, лара длытцапшуа, анцәа диҳәа-уашәа даатгылеит. – Хызар, сапылоит сахәаццышәа тгәыцәаа, ба бкны иаазаанза икасыжып ифьцәаа!

Асида уи икаитдоза ацъалшыан, диыхыччарызу, дизгәаарызу лзымдыруа, лхы-лфы аччеи ацшыбарей иааимаркын, иаа-хәацыхәацшыхеит. Нас лнапы наиркны длыргыларцгыы лтаххеит, аха уахыгыы илзымгәагызт, леаанылкылеит.

– Ус умун, ус, уара хышытрак уатәуп. Жәлала акәым, ус кәшыала. Сара уи агәра анызга изгеит, ус анакәха, сгәы фбаумтәын...

Асида зны-зынла лхәычра анылгәалашәоз, нас архынхәра шамуа даназхәыцлак, даара бзиа илбоз еихәшыа хәычык лызхара дылбаанза дылцәыпсны дылгәырфәошәа, лгәы

зыѳ-зыѳуа дааќалон. Нас урт агәлалашәарақәа, азгьейпш дызрылымтыкәа, зны-зынла ихарацәаны даныргалозгы ыќан.

– Сара уажә истаху, ағар ичысхә ауп. Бафлашала сумырчан, амала убриак сахумбаан. Избанзар, уи схәычра иацын, убри азоуп уажәы иахагы сзасхы...

Отар доагылан, Асида цшыала лнаны ааникылеит. Нас амшын ахь днаирьцшын: – Абри амшын итазар итызгоит, – ажәѳан ахь днаирьцшын, – абри ажәѳан икыдзар икыдыспауеит, – адгьыл днықәирьцшын, инапы нарыхханьы, – цыаракыр иқәзар, итазар, ицәытцыспауеит, ашәым-таказ ба бәы иќалоит, – ихәеит.

– Амала ура ухышытратә ќазшыә бзиа изымбо акы ыќоуп, – лхәан, цытракгы леаанылкылеит Асида, илхәар уи длыргәар хәа дшәаны, аха нас зеггы акоуп илымхәар лгәы иамуит. – Ацареипш, ажәақәагы уреигзом, нас рыхә рцәызуеит. Сара урт марiała исмоуазарц, акы иацсарц стахуп...

– Бара бзы, атцысхштәќа ахә садгылоит. Иатаххар, бжь-зык срырп, бжь-шьхак сырхысп, бжь-шәындыќәрак аасыртып...

«Еитах иара итәы иласуеит. Ура уќазшыа, атауад ќазшыа исзадкылагәышьѳом, иаха иунаалозар ќалап атуцьарра! Уцан-уаан, аахәара-атира, аахәара-атира!»

– Са сзызхыа даеакуп, – лхәан, лнапқәа мчыла иааи-мылхын, аќәарафы ахахә ссақәа шытыќәшәо, иршәны амшын иалацсо лфыналхеит. Уи убриаќара дыцшзан, деиҫкаан, уахатәи атцхгы иқәымҫеяз егырт атцхқәа рахь ицхязатәхар хәа дшәаны, лара лыда зеггы ихаирштит. – Са истахуп ацуфарақәа рхәара. Уаха урт, хымпада, пату зықәцатәу асасцәа дахьқәа реипш, ипцхашьапцатцәо истааит. Инахәашьым-иаахәашьым, схәычра аќынтәи иааит. Ус анакәха, ула абзиахә абааит, иќәадоу сасцәоуп. Рхатцкы, раҳаракыра... Ирпылатәуп, иеыжәхтәуп...

Асида уажә иаалгәалашәеит, итегь данеитцаз, лахәшыцәа ахѳыки, лашьей, лани зны рыѳны апцхә ахәадафы ататын

ейтаҳара ишағыз, даапсаны дтээрц ианнақәылк, лан илал-хәаз: «Атағын ейтаҳарағе, – лхәеит уи, – баҳатырқәа еғьырт рылымкаа избо цыбымшыан. Ара зегыь хайкараны иаау-роуп. Нас уашьтан, аишәағе шәғахрақәа ананыцтоғьы, убри сахәапшыны ауп ишаныцто. Ус анакәха, бтәар, бәахра иагхоит!

Амала, икоуп ға-моакгы, – лан илдыруан Асида дшаапсаз, аха уи лажәақәа рышьтахь дшымтәоз, убри азыхәан илтахеит лызгабцәа ацуфарақәа рхәарағы иеилырсарц. Уака ииааиуаз, еғьырт аитаҳара иағнатцы, цытрак дтәаны апсшьара дақәйтхон. – Ацуфарақәа шәхәала, иаиааиз абарт хзыкәгылоу арадқәа фаҳгаанза дтәазаауеит.

Азгабцәа рашьей дарей кыр еибаршит, ирдыруазгы ир-зымдыруазгы рхәеит, аха зегь аоуп Асида дыриааит. Нас аймакра, иалагон.

– Уи асыза ацуфарақәа ыказам, илхәыцит!

– Ханду ианылхәоз бабазырфуаз, блымха ацәа тартәазма?!

– Ускан акәты амахақәа дрызхәыцуан. Илхароуи, лгәы анааимшәоз иакәшәеит!

– Аҳы, бықәуазар...

– Қәи дымсааит!

Ускан уи дышиааиуаз лдыруан лангы, уи азоуп дшаапсаз анылба, лымацара длыртәар «уи иаҳа ашша лыхьшьума?» «Лхәхә зылыбхуеи?» «Лнапы амса атцамлааит!» «Амарцба дрыцхауп!» «Лнацәкьарақәа хымыжәжәааит!» хәа еғьыртгы гәаан атә лылхра иалагон, убри азыхәан ауп ацуфарақәа зрыбжьалгалаз.

Асида урт ахәыцрақәа даарылтцны Отар днәиғаапшыны ғаалтит.

– Актәи ура ихәа, утауад казшыа иаҳа иакәшәоит! – Асида утуцьар казшыа хәа ламхаҳәарц акаалыгымхазт, аха мчыла леаанылкылеит. Отар уи илхәаз ааицәымыгхеит, избанзар, иара ацуфарақәа акгы издырзомызт, араҳь Асида иши-зымдыруаз лирбар дацәыпхашьон. Ус анакәха, ихы иагьа ираапсаргы ак хәыцтәын. Аха уахьгы егьанизеиғымкаа (уи идунеихаан имаҳазацызт цуфарак азәы ихәо, ишыказгы издыруамызт), лара илирхәарц иакәикит.

– Бара баналагах инагза, ус еиха еигьуп, – Отар урт ажәкәа рышьтаһь пытк игәы аґсы аагеит Уажәшьта ирласны иазхәыцтәын иапхьаґа иус аґашьа, иеґекаашьа. Акы, атхґыы акыр инаскьахьейт, аха Анцәа иґынтә лара макьана аґныґа ахынхәра лхахьґыы лгәахьґыы иґам. Уи зынза дзақәымґәыгуазарґыы, зегь аґоуп икәґиарақәа рахь ипхьазейт. Ус акәзар, аус ауйт ани абараґтәи акониак. Уи Асида лапхьаґыы иґыжәра зыкәшәоз еґырт азґабцәа зегьы, иржәаанза хара хауп хәа акәын ишыґказ, ианыржәлак, ари адунеиаґ уаразәзатцәык уоуп иґоу, Отар, уара ишутаху, уара еигьуп хәа ишупхьазо иґалааит, рхәон зегьы. Уи акониак иара иускәа убас иарцшзон, иармарион, зыхәи зхәоуи еикәшәоз усеипш рыжәтәык импыхьамшәацызт Отар.

– Уара ианутахха, усґыы акәыз. Ухьышьтра ланаркәуазар, ишпахури, апхьаґыы, иухархәарым, нас... Аха аус ахьыґоу аґаккәа рґы ауп. Уа ачынқәа ирыхәацшзом, зхьышьтра бзиоу ауаґґыы ахәынцәа дґахар, дкьашьыр Калоит. Зшьамх зеазыргаз дцеит!..

«Бара сбыдхалацәейт, – усқан гәаныла дцәажәон Отар. Скониакґыы уаха иныкәґыла-аакәґылацәейт, азґабцәа рыеырбара, реырцымкьыкьра мыцхә, апша зысыз амахә иакәу асабеипш, ирықәнаршәшәалон, аха... Уаха ари азәк иахьакәымыз ала лхы иасит, даркәыґацәейт!.. Ацуфарақәа лхәахт. Ацуфарақәа са санырашәоз хаскьыныз цьшьа, ихысытцәтцәейт!»

– Ахы, иудыруазар абасеипш иґоу ацуфара иаанаґо. «Ах иашта асы ықәнауйт».

– Бара ихәа аґакґыы, сымш, сара исхәазшәа цхьазаны, – Асида лнапкәа аанкылан мчыла дааигәыдихәхәалеит.

– Оо, ус анакәха, ацу сфеит, ацу сфеит, ахьтра ахьхьа аатсыргеит, – лхәан, Отар днеигәтасны, днеимкәытцтәраан, акәара дықәсны амґахь лґыналхарц ддәықәлейт. Уи лґәы иланахәон уажәшьта аґныґа ишцатәыз, лхаґы лыхшыґ азыхь еипш азара иаґын. Уажәраанза дышпазымхәыцыз иу, уажәраанза, уажәраанза...

«Сара ус зґаб зхылахәоу азәґыы лтыххәа сәалымкьац. Баразәк сыхьз схьбхырц бтахымзар, ус бымундаз... Насґы

ариабжьарак, сѣбабаа мыцхэкѣа быдуп. Ишпазури, цѣым, абзиара уны азы иат хѣа сархѣомызт сзаазаз... ирыгхеит, ирыгхатѣкѣеит...»

– Асида, аѣэара мѣ еипш, амшын сыхнажьлазшѣа, сныжьны бымцан. Абзиабара ус аздырзом. Сара иахѣанзагѣ, уашьтангы, ба бзы акы савеигзацызт, сагѣеигзом. Сеилкаа, сымш, бара ибтаххар, сеилыбкаауеит...

Асида дышнеиуаз даатгылан, уи длыхъзозар хѣа дааи-зыпшит. Аха урт иажѣа хаакѣагы, шыта ишиашоу дрыхѣацшзомызт. Иааихѣоз зегѣ, ахѣача цѣыр–цѣыруа изтѣоу ахахѣкѣа реипш, мцык–мцык рытѣазшѣа лбон.

– Абзиабара, – лхѣеит Асида, иара иахѣ дмыцшзакѣа, ус атх лашьцара дацѣажѣошѣа, – уи асаранцѣ–цѣа иафѣзоуп. Убри азыхѣан иацкѣлапштѣуп акѣымзар иѣѣазар – уашьует.

Отар уажѣшыта идыруан, уи знык аѣѣара дыкѣсны лѣаныналха, нас лынкылара шыцѣгѣахоз. Араѣа амшын еиѣа ицхраауан, илжѣхѣаз лхыцсаара иалагаргы, зегѣ акоуп уи абжьы лыхшыѣ архѣашьуан.

– Сныжьны банца, ибдыруаз, амшын сѣастоит, – Отар шыта аерыцхатѣрахѣ диасит. Икалап уи ус иаѣа игѣра лгар. Издыруада лара ариаѣара дзыцхѣахѣоу абзиабаратѣ романѣкѣа «ршыѣ» лыласыргѣы. Уаѣа агѣреибагара ауп зегѣрапхѣа идыргѣло...

– Исычѣап, агѣаурым, – уажѣшыта уи цѣара акала игѣы цылжѣар лтахын Асида. – Амшын иагѣахѣоу зегѣ анысхызга, уаргы сулазап...

Отар уажѣшыта акгы иирѣхар итахзамызт, акызатѣѣык зыгѣра ганы дыѣаз, уаха Асида инапаѣы лаагараз илшоз зегѣ шыѣаитѣоз акѣын.

«Сара сырѣаѣра бахымцѣакын. Ба дбеицѣамызт уажѣааигѣагѣы зѣы аус сымаз. Аха иласхѣеит имѣазакѣа, аѣара са сзы ишыѣгѣыжѣыз, смашьынаѣагѣы, сшыатѣатѣкѣа реипш, ааигѣа сызланеиуеи хара сызлаѣои хаз-хазы ишгылаз. Сыѣн усгѣы, аѣытауаа зегѣ сабхѣацѣахозаргы, уадак-уадак еидымкѣыслазакѣа ишрызхоз. Нас мап лкыр, анѣѣа дылмыргѣаауаз. Цытрак ашыѣахѣ, урт зегѣ шыцхызыз еилылкааит, аха апхыз бзиагѣы акыр иацсами!»

– Утх аабзиахааит, – лхэан, лҕыналхеит. Нас дааипхь-хэыцын, – азгабцэагь амаца иафызоуп, иасымша иаууқә-ҕеиахуа. Амацаҕе еидш, атыпқа данутаху, апап дааиуеит: Ацстыхгақәа, ацстыхгақәа! – лыбжыы хтданы акыр-кырхәа дааччан, дыфоны лҕыналхеит. Аха уи акәара днықәсаанза, Отар дналыхьзан, лымса днапырагылеит.

– Бзиа сыббозар, сыбтахызар, уафыс, уафыс... уафыс сыб-шьозар, – лнапқәа аанкылан дааигәытцаихәхәеит. Уи уажә-шьта, иагьа лургьы, дишьтыр итахымызт.

– Оо, абзиабара... Сара ацхақәа сацәшәоит, – лхэан, Асида лыҕеимылхырц, димкәтыттырц далагеит, аха лзара иа-дыргәгәалан иикыз лнапқәа лыххәыцра иакәытцхьан. Уи на-хыс изакәызаалакгы акгы лгәаламшәазеит. Хәычы-хәыцла абжыы агара иакәытцит амшынгы, уи, акәара ааныжыны нақ хара ицахьазшәа. Пытрак ашьтахь, харантәи иаафуаз ашәа абжәеидш, ллымхәҕе иааиуа иалагеит зеилыргара цәгьаз амшын абжыгы. Уи зны илақәуан, зны ихаракын, зны лара дахықәиаз иааины цәкәырца дук ла иналысны, хахә ссала длыкыны ицозшәа лбон. Нас лҕы ааихыхны дыхәхәарц дала-гон, аха лыбжыы ацәкәырцақәа ианрылазлак, лара лхатагы илаҳазомызт. Ус, уажәраанза зейтцәахны иқаз лыхшыф ааимшәан алашьцара азә ицәаара, азә игага лара илпыртцны иццакы-ццакәа ацара ишафыз гәалтеит.

– Уара алашәага! – уажәраанза амшын «иалыкьхьаз» лыб-жыы уажә лҕы анааихылх иааит. Дгыларцгы нақәылкит, аха даныфәиха, амшын дхызшәа, лшьапафы адгьыл тьысуан.

– Уа ибзақәмыршәеит! – Отар ихы дацәажәошәа, ибжыы ацәкәырцақәа аарлақәа иаарылафит. – Алашәага иаацәхало зегьы иара иахәызарц атахуп, сара еилысхуеит...

Асида дфагылан, дахьцоз хәагы лапхьақа дмыпшыкәа, лшьапқәа лыҕерылтан, урт дахьыргоз лҕыналхеит. Уи лгәы илнатон, уажәшьта дахьцоз зегьы лзеидшызшәа, ама-ла акызатцәык – луадахь ахынхәра лтахзамызт. Ус дыш-неиуаз –амшын данынзаагыла ауп лылацәақәагы анаа-лырт. Уи итцегь данмачыз, усқан ланду цсаца шкәакәагы лыпсы тан, атцх агәазы атаацәа зегьы еилатәаны ажәабжык

шырхэоз, лара данамхацэалак, уи дмырфыхазакэа, пшьаала, леимаакэа аалышьхны, лшьап азыркэанда изааргылан азэ-зэара далагон. Нас лара цытрак ашьтахь ацэа даналтцлак, ланду лхапыцзатцэ аарыцшны, аччара дшафыз лбон. Урт лшьап хэыгцэа мпахышь хэбабала ирбаны, нас цытрак илфытцракны ианаалырпцхалак, уи дналфэацшны ус лхэон: «Баньшьтало бшьапкэа бызэзэалар, бырныхэоит, баша иа-хьантэарак дныкэахгомызт рхэоит, сара уахынла уаха иб-зысызэзэазом». Нас Асида уи дналфэацшны аччара даналага-лак, ланду лгэыбжыынацэа лкыышэ инадкыланы: «Абри пиау зхэо исымоу схапыцзатцэ мсааит ишысмызэзэо» лхэон. Лан-ду ус баша дыхэмарны дцэажэон хэа, Асида иасуаха атаацэа шеилатэаз, лара ацэа налыкэхань дагон, иасуахагы лара лакэын лшьап азэзэара иафыз. Ускан уи ихааза илхэоз ашэа, Асида дшыцэазгы лгэы икэыфэуан:

Напы мызэзэа,
Шьапы мызэзэа,
Цьымшы ламтца,
Цьымшь хыркэыфэ,
Зхарафа иарта кэпала,
Сара дыстэуп, изазом,
Аха цэаблакы дустазом!..

Асида лылацэа шыхфаз амшын данынзаагыла ауп, уи данхэычыз дшыцэаз ланду лшьапы шьылызэзэалозгы анылгэалашэа. Ахалылацэа анаахылт, урт зегы ашэымткааз илхаштит.

«Амшын сеастар?..» – лыхшыф анааимкыа, зегьрапхыза уи ауп дзызхэычыз Асида. Уи уажэакара ари адунеи афэ зегы лзеипцшны, ахаагы ашагы лзеифымдыраауа дкам-лацызт. Амшынгы, урт ашьхақэагы, адунеигы, дара ау-аагы, зегы-зегы ыказаргы ауан, икамзаргы ауан. Зны лгэы илнафэит ари адгыл лымацара затцэык данхалазшэа, егырт зегы ргэы ахшэаны, лара ацэа дшалаз, дфыхаанза (абзиараз хэагы мхэазакэа!) икэлаз закэу уафэ игэагь-ны ллымхаф изнамгакэа, руа-ршэаць бжьарзны, ианытцны ицазшэа.

«Апсрой? Мап, мап, ҳа ҳапстазаара усгъы изыхныхәан аишәа икәгылоу атәцакәа ирфьзоуп. Апсцәаҗа ианааитахха ижәуеит. Ус анакәха, убригь дызхарццакри, хааицеидшып. Иара ишитаху, иара ишитаху... Насгъы, насгъы уи дгазазам, иццакыз ипа ихъыз идыруеит...»

Асида амшын дынзаатцын акәара дныкәиеит. Уи ма-кьана апхыз еипш аилыргара цәгьаны акы далан. Апхыз ухәаргъы, илдыруан лымацара дшыкәз, илаҳауан амшын ацәкәырцакәа рыбжьы, зны ихараны, зны иааигәаны, зны ахахә ссақәа амшын иахьанкьоз, апш җырпы абжьеипш, ахьхәхәа еиқәыпсон. Уи лылацәақәа еита мчыла иаахыл-тын, ацәажәара дналагеит.

– Иагъа схәаргъы, иагъа зургъы, ацуфарақәа здыруа хәа ара азәгъы дызбом. Хан урт лыгәҗыгъра алалхылгарц иах-лыртцозшәа икәлеит. Уи ауп сгәы иалоу, уи ауп...

Асида акәара дныкәсын, ақатран зкәыртәан инагаз агаҗа мҗа днавалейт. Аракагь тынчран, амала лара лкынза иаакәымтцзакәа иаафуан уи макьана илыцрымтцыыз ам-шын абжьы. Арахь, уи, ашәа еипшынгъы шәамызт, зны ихәыт-хәытуан, ахыкә икәеитахаз апсатцлақәа ирыцәзаны мазак ахәозшәа, зны абжьы тнацон, нас уи закә еичырчагаз сеидру иранахәоз, ацәкәырцакәа ар реипш, нак-аак еиҗа-гылан аисра иалагон. Урт ириааины, акәара акынза зыпсы шны иааиуаз атәкәырцакәа ракәын ахатцашәа иеипшыз аб-жьы зхылтцуаз.

– Уаангыл, – лхәеит амшын ахь лхы налырхан Асида. – Уара уеипшгъы азәы ашәак ихәахьейт. Аха есымша ча-рирамам. Уи атқыс цуфарақ соухәар. Мамзар, ахәыцшыа, схаштыр хәа сшәоит...

Аха амшын абжьы еикәтәомызт. Пытраамтак дгылан, уи абжьы данхәычыз илтәхзамкәа акранылҗартцоз еипш, мчыла дазызырфәуа. Нас, лхы итәшәаз сеидру, дааццакны лацхьака лҗыналхейт. Ус дышнеиуаз, лылацәақәа аахылфәан, пытраамтак лшьяпқәа рымацара дыргон лацхьака. Лылацәа анаахылт, еита инымтцәоз агаҗаҗа дгылан, еитах иаафуан лыхшыф зырхәашьуаз амшын абжьы.

– Утра утытдыргы сазоит,– лхəан, даатцəин, алашыцара ашьал еипш еикəатцəаза изхарцаз апарк днытцалейт. Уаќа еикəагылаз атцла рымтцан, итатаза, ушыапы назлашəкəоз ашыац рхыцəќəаќəа, атцх лашыца азаза хшыəашəа шрыќə-нархəхəахыазгы, инылаиан зыпсы ааитазкыз ибаргəйзеи ухəарын. Аха Асида убраќагы даанымгылакəа, амала ус ашыацтаталгəйишанырузгы,мчылаазхыцрадаакəйтцны, алашара зныцхалоз амфəхь ддəйќəлейт. Амфəф данней, уи ианыршəланы дышиашаз афəда лəыналхейт. Иналаршə-ааларшəны, настгы уаф дырпырхагамхартə амфə ахытацəыз азы, ахыќəалаа еипш ианылан иаауаз амашынаќəа уи данырбалак, илафќьан ишцоз фыртун, ма шыоук аангылан: «Азын шəты, иабанза?» «Сара сакəзар бзышытун – ара сыќоуп иахыабтаха бшыапы быќəсыркысуам», «Уахатəи атцх хамтас исыт, ашəт бтахзам!» «Ацьма имыцсыша еипш, амахə сзылакəыма?! «Сара акашəарах пату аќəыстцойт, ибтахызар сыпцхыс блазцаа!» – зыбыз азы атцаз зегы ака-ка рхəон. Аха лара урт ажəакгы ралхəомызт, амала азəы дгəйтцтəагаха, имашынагы уажəы-уажə иаалыварххуа данлыцрымтца, «абриаќара сбыцааит, бсыцымцозаргы ма ажəак сахə, кацо!» – хəа даныхтəик, ус лхəейт: «Ахыдара ашыамхы араапсойт, убри ахаан иухоумырштын!» Нас урт амашынаќəа лгəй анпыртцəа, даатцəин, иаха уафы иа-хыфəрхасыртамыз мфə тшəак дыбжьаланы (арсынтəи ахаангы дымныќəацызт лара), иаарццакны лəыналхейт. Уи лгəй илнатон, ари амфə лара рацəак ишылзымдырузгы, дымфəшыозар аќалаќь иахагылоу ашыхахь дышханагалоз. Лара лгəанала, уаќа иаха итынчран, ипхыакыртан. Ашыха данынкыдла, уаха илныќəахыази дахымыцтəацци ирыхќьаны, уаха налыламкəа дшаапсахыаз лнырит. Уажəраанза агафəф иасуаз апшеи амшын абжы арахь акгы аафзомызт.

«Шəа шəнапы ахымназо тыпцкгы ыќамзаап, – лхəейт гəаныла урт рзы. – Араќа ашыха иара абжы амоуп. Ус анакə-ха, уахак са исанашəыжь, уа исахар стахуп. Зынза шəкаць-беимхан...»

Асида иаха-иаха дыццакны ашыхахь ахалара дафын. Уи цхызбаапстцас илхалырштырц лтахын, саатќəак рышытахь

дзыкәшәахъаз зегъы. Акызатцөык уажәы лхы-лгәы итаз, даеак лгәалашәар хәа дшәаны мчыла дзызхәыцуаз, дызкы-дыз ашьха акөын. Ус дышнеиуаз, акатран зкәыртәан ифагаз амфаду ааихылтцәан, даатцәины амфәхәаста тшәа днаны-леит. Цыттрак днеихъан еипш, даапсан лыцсы ааиталкырц даатгылт.

«Сара саб дыбчарахмызт, дыхъчамызт, аха ихшара хши-дыруаз еипш, ашьхақәагъы ртәы идыруан». Асида урт ажәакәа рышьтахъ ллымхә нкыдтцан даазырфит, даанапш-аапшит. Нас азә дааирц ихәтаны, дизыпшны дгылазшәа даауалуашеит. Аха цыттрак ашьтахъ леааиқәылкын, леаа-лыртынчын, лывара игылаз атцла лыжәфәхыр надцан тынч даатгылеит.

«Уи идыруан асы анрықәнауаз, ианрықәтцуаз, мчыбжык-мчыбжык шыбжъаз. Абнахәакәа ашьха асы ианылбаана-цозгъы аоны дшықаз идыруан, дара, ақәыхәләкәа, абра хәакоуп, уааины хшыы хәа салам шәкөык изаартиуазшәа. Уи акөым, ақәа анаутцәкьозгъы дацәымфәшәакәа идыруан. Ускан ишьамхы акәартәраф ибафқәа ху-хууан, ма илымхә хәхәон».

Асида дзыдгылаз атцла даадцын, мфәхәастала амарда дкыдлан еита лғыналхеит. Уи лыварахъ, акатран зкәыртәан ифагаз амфәф азә игага аатцыс-тцысит. Уи ашәымтаказ даашәеит, дааилууааит, аха лаб изхәыцра дахъафыз лгәы аарыгәгәан, уи ипсы таны лывара дгылазшәа, даатынчхеит. Аха зегъы акоуп, алашьцараф, насгъы абнаф, апсы ушиз-хәыцуа, абза даацәыртцыр ушқакало?..

«Сызхара дызбахъазтгъы акы иамусын, уи акөым, сыз-хара изхәыцхагъы смазеит...» – уи аамтаз агага аатцысны лара лахъ ааскыара иалагеит. Лара лнапы нышьталыр-сын, иаалымпцыхәашәоз хахәк аашьтыхны агагахъ деи-танхәапшит.

– Икьалаз бреиухап, – ихәан, уажәраанза тынч игы-лаз ахатца, уажә лара лахъ шыәфәқәак цхәака иаакаитцеит. Иубартә икан иаргъы ус аламала лыналыдыххыларагъы дшацәшәоз, мыцхә ишыәфәқәа дреигзон, уимоу, дныкәошәа

лырбо, дахьгылазынтэи рацхьа иҗалтцо збоит хэа ишьаҕақәа мчыла иааихигеит. – Быжәәа тҕьазар? – инапы дөахан, ихылпа қацшь ихаз ааихихын, иналирбеит. – Хара ажәәа тартәәсцәа хреиуоуп! Ажәәкала, ари ашьха атынчра, ацхәыс бзиа лутра дышзахыламцшра ҳахылацшуеит.

Асида пшьаала лнацәкьарақәа аакәадахан, илкыз лха-хәгыы лымбазакәа иналымпытцшәеит. Нас, лацхьа ицәыр-цыз уи ауаф лхы найкәлкын, ҕаалтит.

– Аутраҕ арахә роуп ишәартоу, ауаа – мап, – лхәан, ам-өахәаста днаныланы ашацахәа лғыналхеит. Уи уажә дыз-нылоз амөахәаста ашьхахь дышханамгалоз лдыруан, аха пытрак иара ахьцоз даццар лтахын.

– Уашьтан бхы иавбала, – ихәеит уи ахатца ибжьгәәсала. – Ашышкамс злоу абажә иафызоуп ари ашьха, иаахәлар, зегь арахь еихоит. Азәы ацәгьа игәы итоуп, азәы ҕақы... Уи зегьы уа иубароуп, иуахароуп... Зшьап иафо, зыбыз иафо, шақафы урыхьзарыда, урыхәацшырыда, – ататын амца аа-иркын, алөа өхарчланы дкәынд-кәындуа еита ишьтахька иҕынеихеит уи.

Асида уи шыта дцахьазаргь дцеит анылгәахә, деитаатцәин рацхьа дызнылан дауаз амөахәаста агәтахьы дкылсын, уи данылан аөада лҕыфалхеит.

«Ари ашьха ду акәым, уара абзиара ианиаша, шьоук ҳаламыс хзымыхьчеит», – лхәан, гәаныла Асида, урт ахатца дызлацаз ахықә дхықәгыланы кыраамта дыпшуа дгылан. Нас даатцәин, хәдақала амөахәаста данылан пытрак днеи-хьан еипш, нада-аада зшьапы ытцөырны икажьыз цсатцлак лылацш нақәшәеит. Уи днины днықәтәан, лнапы лхы инатцаргәан, еита лаб изхәыцра дналагеит.

«Уцсы сакәыхшоуп, саб, уара махә-өа ҳақәургыломызт, кьатцәыра ҳалаургыламызт. Зехьынцъара улацш ххын, иакәым шыаҕа хәыгчык қахтцар, ҳаубар хәа хшәаны ххы хьчо ҳааиуан. Егьырт абзеира рзықалааит, аха сара уцсы смыр-тынчит. Указшьа цьбара ҳауршьыцылахьан, уи ухшара, ауа-лыр ауадыхә еипш, хрыхханы ҳакын. Уара уанахцырц, икәә-дахеит убригь...»

Асида лаб уажә иааигәаны лгәы данаатцала, лылабжыш аалрыцқеит. Уи уажәшьта агәра лгеит ашьха ахыцәқәахь дшызхамлоз.

«Саб, уара умыццакыр акәын... Хшымгәыгуаз, ҳажуеит. Икоуп аб иуал, анцәа ибома, уахь акгы удымхалеит. Уахь ыыпныхәа азәгы ақатцара изыгәагуам, аха уара уанҳамаз аеакала ҳакан. Хайлоухәон, хайлоуцон хәа мацараз акәым изысхәо. Уи хангы иҳаглыжбуам, лара лхы-лыпсы иаҳа иа-глыжбуеит акәымзар. Аха, ус схәеит хәа, уара угәи уламыси штынчыз уцеит. Аус злоу, ахьымзг иагьа иццакызарггы, иа-гьа уара угәы пнажәарц атахызарггы, иухьымзеит...»

Саб, сара исхароу рацәоуп. Сара издырыр акәын, ианы-мацәысуа, ианыдыдуа ахьаца ишытцагылатәыз. Аха уи сара зынза схы итамшәазеит, сазымхәыцзеит... Исзымдырит, шыоуки-шыоуки аламыс ахьтеипш ирылалар хәа ишәаны рьештарыхәхәоз... Сара зеггы рыгәра згон...»

Асида лхы ыышьтыхны ажәфан даннатцапш, апстхәакәа ыытхә-ыытхә ауасақәа реипш, еибарфоны мраташәара шыказ ицон. Урт икәлаауа ирышьтаз апша, ртыцаф иназаанза иш-рыцрасуаз, ишажәжәоз, рыцсқәа рыманы иацәыцуан. Аха ртыцаф ианнеилак, уи агәагшырымоу (анышәуцтамлозаруаба-цо!) убас қәак хәа адыруан, усқан апша ахгарт азымпшаауа, алапкьа зышыклартцоз аласбеипш, итцәаа-тцәаауа, аатрақәа инарывалон. Ацәыкәбар шәпақәа ахыб иахыкәсуаз ргәы ршышыуан: «шыыри-шыыри, ишцаухәтоу, шыыри-шыыри!»

«Саб, зны исгәалашәоит аҳа шәшырафы ҳаштәаз сыхцәы хыстәоит хәа ануасхәа, угәааит. Бтахызар, инықәкны быхггы хтцәа, ухәеит! Уи нахыс, уа уаҳақтыр азы пату ақәтцәо иаазгоит. Саб, уара иутахын ҳарт ххәы тоумыжыриц, анасыц бзиақәа ҳаурц. Егьырт, абзиара рзыкәлааит, хышла икәабоуп, аха... Са соуп урт рацхьа, зынасыц еижьаз... Дысзымдырит зыгәра гатәыз, иуафыз... Уи иихәоз акәмызт игәы итаз, аеакын, саб, аеакын...»

Ари ақалақь аехыцәгьа иафызоуп, еа қаазшьак амоуп, ус унадыххылан уеузаршьыцлом. Арака акәын иаҳаггы сшыәақәа ахышәатәыз, иахьзатәыз, сара ақытаф акәыз

цъысшьон. Уакагъ дыкан азэы (аха, нас, Асида лаб лыварае дтэаны илхэоз иахар хэа дшээзшэа, даапхашьаны иара иалхэоз ажэабжь иаламтцакэа, лхазы, лгэы-лыпсазы ахэара далагеит). Аха енак сиргэаан, иара убри аенытцэкья уахагъ хааизхьампшуа хааилгеит. «Шэара, азгабцэа, – ихэеит иара, – абырчман ката шэафызоуп, зегы рнапы шэылалоит, бзиа шэырбоит, убри азыхэан шэшэартоуп!» «Шэара, ачкэынцэагъ, исумырхэар умуазар, шэызтатэоу абаагэара бжь-цапхак аеазам, мфасфык лыччапшыгы иаанартуеит!»

Зны исоухээзгы сгэалашэоит, саб: «Бара быпшзацэоуп, бандухалак блеишэа цэгъахо, бысымхэыцуа балагар, ххэыс еипш, быкэфасхэоит!» – ухэеит. Саб, саб, сара агаза, ускан сузгэаауан, аха уара указтгы, уара ухамазтгы, икаларын уажэ сзыкэшэаз сақэмшээзтгы».

«Иашэи-уу, шэи-уу, иа-шэиуу!» – агафе икэсуаз апша, апсы амшын ианазымк, итэаа-тэаауа ашьха инафалеит.

– Уаагэышьама? – лхэеит Асида, уажэраанза илдыруаз азэы длыхтыгэлазшэа. – Уахак зхы апша там иагъа насып имоуп. – Асида доагылан, дызлааз амфохэаста днаныланы, иааихытэтэаны, ашьха ашьапахы дылбаарц дыццакны лфыналхеит.

Уи ашьха дылбааны ақалақ данналала, даалгэалашэеит лаб ипсы антэз еихэшъас, икатцаны имаз, мыцхэ пату, хатыр ду зкэитцоз такэажэык. Лара ари ақалакьяе дынхоижьтеи акыр тцуан, лпэзатэ айбашьрае дантаха кыраамта адунеи лыгага акэын икэыз. Нас, аамта рацэаны ианца, уи агэырфа, хэычы-хэычла, ачымазареипш иаалыхган, уажэ лыфны унеиргы уафы дидылартэ, уафы диацэажэартэ дкалеит.

Асида агэашэ аартны уи лашта данынтала, ачыгэ-чыгэу ишуа ласба шкэакэак аалцылеит. «Сара стэымуафзам усмеишыргы калоит», – лхэан, ахы аалшышьыт лара. Иаргы уи цыарак дгыланатц аеартынчуан, аха данындэықалалак, еица леишра иналагон. Асида абартца амардуан лаке дныкэгылан, Нуца дахышьытаз ауадае, ахышэ атыгэ-тыгэхэа днасит. Уи аамтаз аласба шкэакэа еица ифны иааин, Асида дзыкэгылаз амардуан инатцагылан, леишра иалагеит. «Уажэ угэаан

акэзам узсеишуа, Нуца илахандаз хэан ауп. Хара усшэа хаубоит, аха уаншуагыы хдыруеит. Утцыхэа уатиуеит, цыым, утцыхэа. Вангэаауа, иумыршэшэалан!»

Нуца дгылан ашэ ахь аaira кыраамта дадхалеит. Уи атцыхэтэантэи атцыхкэарзы уиакарагылыцэақэатынчмызт, аха уаха дынтахан дшыцэаз ауп Асидагыы дшааиз. Ашэ аартны даныналқаш, аонытқатэи алашара адэахыы цқба иааизомызт азы, азныказ дылзымдырзеит уи.

– Барбану, нан? – лхэан, ашэ лхы аакыллырхэхэан, иааигэаны дналқашит. Уи дшызгабыз агэра анылга, леимаа тцапалақэагыы аалышьхалырқан, дылпыларц ашэхымс даахытны лқеалхеит.

– Уа быказ, уа, сди хазына, – Асида днеины даалгэйдлыхэхэалеит. Убасқан ауп уи иангэалта уаха налыламкэа даацсаны дшыказ, лшьамхкэа ергь-ергьхэа дааныркылон акэымзар, дкахарц ацсык акэын илыгыз. Еитах лыхшыф ааилууааит, лгэы аахэашыит, лыхлахатц атэца итоу азеипш иаашакь-шақеит.

– Асида боума исзымдырыз, бхатцкы сцааит! – лхэан, уи Асида лнапкэа аалыкэлыршан даалгэйдлыхэхэалеит. – Бзеироума, нан, аоныка, ишцакақэоу ахэычыцақэа?

Асида уи илхэоз зегыы лахауан, атакгыы лхэар лтахын, аха лқы анааихылх, ацэажэара лылымшакэа, ус даанхеит. Нас уи Нуца дааулыжын, ашэ амаа кны даатгылеит. Азныказ даагары-гачеит, дкахарцгыы акаалыгымхеит, аха мчыла леаанылкылеит. Ашьтахь еергьхэа лыбжыы аатылкаан, «азы» лхэеит.

– Атэ итнахша сарма бла мышьтацэгыа иаицижтеи ишцапырпыруз, – лхэеит Нуца, ауадахь дыццакны лқыналхан. Уахынтэи атэца азна азы аалган цытк лпыржэит, иаанхаз ус лнапы иантэаланы, лхы-лқы аалырбаазеит. Нас цшьаала дналытцагылан дныфналгалан, акаруат дныкэлыриет. Цытрак ус дықэиан, ашьтахь дарыхьташыны атцыстысра далагеит. Лхы-лқыгы, акэукэу шэтеипш, ишкэакэаза икалахьан. Нуца ачабра аарбаазан цшьаала Асида лхы ианнақэылтца лылацэақэа аахылтит. Нас еергьхэа лқы ааихыл-

хын, аарла еилургартə, лыбжы ыртааны, «Атəхəа сзыкатца, сди», – лхəеит.

– Иарбан тəхəоу, истынхаша, зкəырбан сцаша? – Нуца лхы знылкьара, икалцара лзымдыруа даакəанызанит.

– Амаҗ ануцхауа атəхəа, амат...

Уи ацəа дтанагалеит еиҗа. Аха шəымҗақəак рышьҗахь дцəырханы даалтын, атцыс-ццсра далагеит, пшццырак-пшццырак иакараз апхзы цыккəбарқəа лхы-лҗы икəнаҗəон. Еиҗах аарла лқьышкəа ааихлырцхьан: «Амшын, амшын... аа, схəеит!» – лхəан, ахəыҗцəы-хəыҗцəра, атцəуара далагеит. Уи уажəыгь ллымҗа иҗафуан, дызхəаеырц згыҗцəа ргыланы иаауаз, ацəкəырцеиқəатцəа дуқəа рыбжы.

– Ахш шшу ижə, нан, ацара бзеиҗгуп, – Нуца атцəа даахан, Асида лқьышə инықəылкт. Асида ишылҗахымыз, ишылымуаз мчыла җамқəкəак ллырбаалдеит.

Амшын, амшын, апша... Атуцьар...

Асида дахыцəаз даакəымҗцзакəа апатара даҗын. Уи илхəеит лаб дшымцсыцыз макьана, ицсы шҗаз. Иахьа иааиҗаххаргы, ақалақьаҗ даар шилшоз. Аха, иара ақыҗа бзиа иахьибо азы, ларгы атцара далгар, уахь дышцо, рҗафыс аусура дшалаго.

– Бзыршыши снан хəыҗ, бзыршыши? – Нуца уи илзылура, илзыкалцара дақəымшəо кыраамҗа дылхагьежьуан. Нас дцан егыи ауадаҗынҗтəи ауаткеи ацыши еиҗарцхьаны иаалган, лхы иахьылшьит. Лшьапқəагы азыршы изааргылан иаалкəиан, хызацхала дҗахəхəаны дышьҗалҗеит. Уи пыҗрак дымҗысзо дышьҗан. Нас дцəырхазар акəхап, лхызагь аалықəылхын, акаруаҗ ашырхəа даакəҗтəеит.

– Ишама? – лхəан, Асида мчыла лыблақəа аахылтит. – Ианшо збар стахуп, ианшо... – нас лыҗелызнымкылакəа, ашəыб ихнарҗрыз амахə еиҗш, лцəарҗахьы дынхыбыкьит.

– Цəымҗхаа, цəымҗхаа, сызҗаб хəыҗ улхылацш, унапы дануп, – лхəан, Нуца, алампа ыҗтаан иааркны, лацхьа иаакəлыргылан, лывара игылаз акаруаҗ дшеилахəаз днықəеит. Адəахь уаха атцхгы җынчмызт, аха згəырқəа знызмырцшуа ауафь иеиҗш, иаргы, егырҗ ииасхьоу атцхқəа зегьы ирфьизоушəа аеунарбон...

ИХЭЫЦЫМ АЛАКЭ

Сара рацхьаза уи дахьызбаз амшын ахықәәф ауп. Уи шықалаз уажә ианаас-гәалашәалак, ацхыз хаа абара ушафәу интәаанза уамхалтцыр, улақәа хәаны мчыла еиҫа уешалаугало еипш, еак азхәыцра саламгакәа, иара амацара схы-сгәы кыраамта иазынсыжьуе-ит. Нас убри аенынтәарак иаасыкәыршан икоу зегьықалалуп, ипшзоуп, иразуп. Уимоу, сывараф игылан шыоук еисуазаргы, ажәа тынхақәа рфытцхәацәозаргы, зегь акоуп, урт ажәақәа сара скны иааианза рьфәацара, рыхәымгара рхытцны, хгәы кыдзымыргыло, измырхәанчо ажәақәаны слымха инавсуеит. Дара еисуа рхатақәагы зынза гәааибгарак рымамкәа, ус арбагықәа реипш иахәеиҫапало, ахәмарра ргәы шахымшәо аласдырбарц икартошәа, срыхәацшуеит...

Ахәылпаз астудентцәа хәеипшынхартә агәашәаф ста-лару стамлару хәа сгәы еилацшуа сышгылаз, мпылк еима-куа ифны актәи аихагыла иаадәылкәыз ацкәынцәа рыбжьы рацәа насгәытцасызшәа, агәашә ахәаа снахысны амшын ахықә шықаз алада илагаз амфә снанылеит. Ус акәын сара, зны-зынла ауаа рацәа санрылашәалак, схы сызрыламкыкәа акәара ахықә шықаз иансыршәлон. Иқалап уртә сареи хгәаанагарақәацъара-цъараакыриахәеицәыхаразакәызтгы дара снарылашәар агәфыгь зысхацоз. Амала, схы маца-ра сазынхаргы ацартә смоуа сықәхон, аха схәыцыртақәа иахагы иахырацәахоз ақынтә ирласны иззыскшаз уск сыцшаауан. Аха уи аенытцәкәа, сыхшыф зласыраацсацәахьаз ала, ахәылпазтәи ацша кәанда кыраамта иссырсырц ста-хын. Избанзар, азиас нақ ашьхақәа ршьапақынтәи иаана-го аццакра ақыта ишналалалак зынза иацәымзырц азы-хәан акәара хәыгцкәа иалартцәо амч шазгәамтәо еипш, исыз-гәамтазакәа лахәыхрак, мчык сыланатцон. Нас, уи атцх агәа-нынза аус зуазаргы иснаруан, саапсазаргы, ашара адәи инықәлаанза схы нықәстцар сыцәа артынчуан. Ус, зынзагы илах-фыхцәамыз хәыцрақәак сышрылаз, исызгәамтазакәа апсшьацәа ахынзаталоз амшын снахысны, акыргы ала-

да савалейт. Апшатцѣкѣагы, акалакъ аѣы иасуа иалам-
 ѡашьо, амшын абжьейцш, иаѡа ахы иақѣйтны иахьусуа,
 адѣахьала уахьарлаѣеыхуа азымрхакѣа, угѣатцѣѣгы гѣыр-
 гьарак ацѣқѣырцѣақѣа ирытцасны ишьтнахуан. Амала, ап-
 сатцлақѣа иаѡа ираған игылан арахь , аха ацѣажѣабжьқѣа,
 ахѣйт-хѣйтбжьқѣа иахьырхыхѣхѣозии, иара атыц ахата иа-
 ѡа иахьтынчрази азыхѣан, ақытѣа угѣаланаршѣон. Ус, угѣу-
 ѣанзамкѣа иулартцѣо агѣыр тыц уацытцкѣан уанынхьацшуа
 еицш, сармарахь, амшын ахықѣахь ала, лак ашыбжь слым-
 ѡа ианаатас, ицъашьаны снацшит. Амѣа иавган ииагаз
 ацемент хѣхѣқѣа санрықѣгыла ауп ианызба аѣыкѣабага
 матѣа мацара зышѣны, ашаха шкѣакѣа хѣыч ахатцаны ам-
 шын агѣы ихыцшыло игылаз зѣабк ишылкыз. Сара сгылан
 сахьынзарыхѣацшуаз, уи даакѣымтцзакѣа амшын дхыц-
 шылон, цъара маза ссирк, уаѣ илацш зқѣымшѣац ацѣаа-
 лыртырц тѣахызшѣа. Уи луатѣа цшзакѣа убриақара игѣкын,
 ииашатцкѣан ауаѣ илацш азын шѣымтѣак еиѡаны иша-
 замызшѣа, уи нахыс иаблыр хѣа ишѣаны, мамзаргьы ицѡа-
 шьаны иацыртыр акѣын. Рацхьатцѣкѣа сахьгылазынтѣи
 истаххейт дхьазырцшышаз ажѣакѣак сѡѣарц, аха акы даз-
 хѣыцуазтгьы, мамзаргьы егьырт апсшьацѣа зегьы ахьтѣаз
 дрыламлакѣа, арахь, уаѣы рацѣак иахьиѣархасымтѣамыз
 дзааз, лара лхѣа леицш гѣыгра цшзак итцегь апхыз далоу-
 шѣа деицхызлар тѣахызар сылцырхагахоит сгѣахѣын, цыт-
 рак сѣааныскылейт. Ицъоушьашаз, иара алагьы акы иаз-
 хѣыцуазшѣа, ачнышқѣа апхьатцѣкѣа ианааилапыр, знык
 иамхашит акѣымзар, уаѡа кыц аѣытцымшѣацыт.

Иахьынзақаз иара ла дуун, аазара бзиагьы змаз акакѣ-
 харын. Арстѣи сахьынзахѣацшуаз, цѣгьалагьы ицшзан.
 Агѣыштѣа инаркны ахѣда акынза итцкѣашааза, азгабцѣа
 рышкол форма иақѣыртцѣо аѣартук еицш, улацш адхалон.
 Егьирахь, ахѣа абѣа инықѣкны цѣа ашьаргѣацѣкѣа ркынза,
 иаақѣпшыцѣамкѣа, амала ус ақѣпшыра апшшѣы убри аам-
 тѣаз убла ихгыламызтгьы иугѣаланаршѣон. Ашьаргѣацѣ на-
 хыс алада, ани агѣыштѣа злашѣыз ашкѣакѣа цштѣы ана-
 цѣымыцхѣа, уахьгьы ахѣы ашѣызшѣа ишкѣакѣаза икан.

Ахаҕы арахь иубомызт, амала сгэы излаанагоз ала, убрахь-гыы ашкэакэеи аҕацшыи пштэыла иахьеимаркуаз азы иаха-гыы игэыкзз ауаҕы ишыа злоу ала хэа ззырхэо акы акэны иҕанатцон. Пыттрак сырпырхагамхакэан сгылан сызыпшуан, нас лара азҕаб лаапшымтаз лылапш ансықәшэа (урт еиҕа иртахыз еакы иашьтазшэа!) сзықәгылаз ацемент хахэ сналбаапан, аҕэара снықәлеит дара рахь. Аха, ицьоушьаша, сшыапы назықәгылаз аҕэара хахэ ссақәа рыхьархьарыбжь убриаҕара ирласны сдыраргамеит, урт рҕынтэи дара зықәгылаз ахахэқәа мазаны ирархэазшэа са сышнеиуаз, нас урт азҕаб ллеи лареи ирахэыт-хэытуазшэа, иззыпшымыз азы дара рахь ихы рханы аҕэара дышнықәлаз рхэозшэа. Рацхьа лара лла алапш сықәшэеит. Ашэымтаз уи убасқак ашыбжь арцэгьеит, иҕалап самбазакэан дара рахь анеира сахьаҕыз хымзмҕнашьазар. Нас, ахэда иахаз ашаха зкыз анапқәагы ааханарштын, итрысит. Аха убри аамтаз, амшын ацәқәырцақәа еилыркәшэоз ахахэ ссақәа рыбжьеипш, азҕаб лыбжьгыы агэыкреи аҕэымшэышэреи аерылрыхэо слымҕа иаатасит.

– Уаанҕас, Алиқә, уаанҕас!

Рацхьатцәкьа саргыы мацк иаасцэымыцхеит, аха нас бырг бзиақ иҕынтэ исахахьаз аасгэалашэан, уажэшьта сыҕыргыы сахьацэцо егыҕкам, ус сиашахэтцэаза саагылап, лабзиатцәкьазар ишпдасыцхари схэан, шыақатцас сахьгылаз стыпаҕе сымтцысзакэа сеааныскылт. Иаргь зынза ианыс-зааигэаха, сымтцысуазшэа анаба, иацэымыҕхазар акэхап инасыфэны, ашьтахька аҕынанахеит. Уашьтан цэгьарак кастцар убри афэала сахьыказаалакгыы сапшаарц агэы ита-зар акэхарын.

– Алиқә, ура ула бзиамзи, сара узысзымхэыци?! – лхэан, азҕабгыы ахы аалшышыын, лхы ларкэны алақәа иахагыы иааигэаны днархыпшылеит, ииашатцәкьаны, илырпхашьбарц лтахызшэа. Иаргыы ахьгылаз, ахэыч иҕаиттаз шиашам ана-иликаалақ итаацэа имацэхарц азы рыргэыбзыҕра дшалаго еидш, ахы лшыапы кэымшэышэқәа инарыднашьылеит. Нас ларгыы лгэы аахьапссан (иара пату ақэнатцозар акэхарын ус анықалтцоз), лнацәкьара хэхэақәа ахы инықәылшыит.

– Хэыцрак балазтгы, сыбпырхагахазар калап, – сахь-рыхтыгэлаз азы сатамзааит хэатцэ́кьа сзымхэеит, аха уи атакы сажэақэа мацк ишырыцсахуазггы схы-сфэы иааныр-пшны. Лара рапхьа иаархаан дыччеит, ииашатцэ́кьан, атыпцха назааза лыччапшь а́кынза рацэак шрыгмыз атэы игэыгьан иуазхэоз лзамфа капшькэа аатыпцхан. Нас урт лзамфақэа ирхэаз шиашаз агэра згеит анылгэахэ, еиҥа зэаазыртынчыз, аха агэы хыт-хытра зтцубаауаз лхы-лфэы иахаггы иааргэыкны фэалтит:

– Мап, мап, сара ус макьана ихэыцым лакэқэак срызхэыц-лоит сгэы аңфэыгуа. Ускан ахтыгэлаф иахаггы дымшуп!

– Алакэ бзиа акыр иацсами, сарггы зны-зынла исцэызыз ешьак иеипш ианыгэхьаазгауа ы́коуп...

– Сара ихэыцым алакэқэа роуп игэхьаазгауа, урт еиҥа апстазаара угэадырцоит... – лхэан, ллаггы, лылақэа ры-ла дацэажэазшэа, лхы-лфэы ианынафэапш, лара шыафак калтаанзаггы иара неитатит, лымацэақэа рахь ахы нар-ханы. Уи лфэаныналха ауп иахаггы иансылс лыпцшзара зеггы зхыкэқэоз лцэа-лжыы, илыкэпцсаз лыхцэы, лшыабста шыапкэа. Цабыргытцэ́кьаны, лшыапы еихгамтеи, мамзарггы лнапкьамтеи рыда цсы зхоу имахауа бызшэак ала амшын дацэажэозшэа, нас иара амшынггы дагэапцханы, ихэыцым алакэқэа лзеитанахэозшэа.

– Бхата боуп ихэыцым алакэ! – схэеит сыбжыы лара ил-махарц иаартааны, зышэтцара дафэыз лытцкы иатцэа ахэар-хэарыбжь иалазыртэ. Ла ду дара ахыглазынтэи иаасы-хэапшит, ицэытцасхэаз ажэақэа иара а́кынза иназашшэа, иарггы аақэшахатхан, насггы лыпату иапырхагахашаз акы ахысымхэаз азыхэан иааигэыргъазшэа сыгэра ганы ина-сыхэапшит. Сарггы саалахфэыххеит, уи ирласны сахьейлна-каази алапш абас иахысзаархази азы. Аха уи аамтаз лара лееилалхэахьан, уажэраанза ула хызкэаз лейкэабага ку-пальник капшь, ахэаера иафэу ацкэын ихы-ифэы иаразнак апшшэы шацэцоуеипш, лымацэақэа а́капшьра ацэыргахьан! Харггы уи акупальник хазлеицэоои, иахаггы халнымаалозар рхэарашэа, лытцкы, иатцэеи, хыхь илшэыз акэац капшькэа зқэыпцсаз лкьаф шкэакэеи лышэхычцауан.

– Алиқәи сарей уажәшьта аоныка хдәықәлеит, аилашә-шәра иафәуп, – лхәеит, сара амшын аталара санааи, лара сааныжны ацара ахылықәшәаз азы атамзаара шьталтарц лтахушәа.

– Шәақәшахатзар, саргы шәнаскъазгоит, – схәеит, дара рынаскъагараз ииашатцәкьан уаха амшын стамлазакәа сахьынхоз усс ишсымамыз лырдыруа.

– Шәара ишышәтаху, – атак калтцеит лара, аха уи атак убас ихааны илхәеит, схы инаркны сшьапақынза сдақәа иныкәыргоз шыазамкәа, атыпқа лыпцшзара иацрытцуаз ахалалра акәызшәа сааимнадеит. Ахахә ссақәагы аакәым-тцзакәа амшын афы сааины стамлазакәа, азгаб сахылыццоз азы ркьатеиах цытцәтцәо иччошәа, хшьафәқәа ааихахгацыцхьаза, рыбжьы ахауа иалакны, улапш иамбо хаскьынк азәы улымха иантеикшо еипш, идырчыхәчыхәуан..

– Сатамзааит, аха, ибыхьзуи? – схәеит сара, урт слымхақәа ахахә ссақәа рыбжьы атцкыс, азгаблыбжьоуп иаха игәхьяарго, патугы зкәыртцо хәа ргәы еибасыркырц!

– Елана, – фәалтит лара, уи лыхьз лара лхата ианылхәа иахагы ихааза сгәы, инталеит. Сара уи ахьыз шысгәапхаз лара уи акара илысмырдырзаргы, амузыка бзиа абжьеипш, фонытқала сара схата сшарыцқьоз збон.

– Атцара бтцозар акәхап? – схәеит, тцабыргытцәкьаны ари афыза ахьз бзиа зху тцаракгы дафызарц лыхәтазшәа.

– Ааи, ажәабатәи аклассаф стәоуп. Ашкол ақынтәи санаауа есымша ахш тирта адәкьан афы исзыцшуп Алиқәагы тәаны. Санцогы уанза снаскьанагоит. Иара уа иштәоу санахәыццлак, зны-зынлагы стцатәхәқәа срымтцны санаауагы ыкоуп ирласны. Уимоу, стцатәхәқәа анаантцәалак, кинок ахьгы сышиашоу сфызцәа сызрыццазом, иара афнынза иааганы, иааныжны сымцозар. Атцыхәтәантәи аамтаз ииашатцәкьангы иахцәызыр хәангы сшәо салагеит, арахь иарей сарей амыцхә бзиа хайбабоит, саб ихәан еипш, хайшыцылацәеит!

– Ус ауп, алагы ауаф иеипш абзиабара алшоит, уимоу, ахьбаарагы.

– Цабыргны, аиашаз, ахыбаара анышэхэа иаасгэалашеит абыржэы хтыск. Аликэ ақалақь аёы исыцны ишнеиуаз, сёыза чкэынак дааспылан, снапы аасымихит. Нас, изакэу сгэалашёом, аказы ҳаисан еита снапы сымихырц инапы аёанаирхоз, Аликэ, ацэа иалашёаз сеидру, иааи иааи-зыттрысын, исыцөицхарц ацсык сыгхеит. Уи нахыс кыраамта сёызцэа рнапқэа рымысхзомызт иара ансыцыз, ус саареихырхэан ацшсэа расхэон.

– Ассир! Нас ала ауаф ишьа алам, абзиабара алшом злоухэари. Исгэалашёоит, ҳаргы ла бзиақ хаман, абри бара бла иааихаума ухэаратэы иқан. Сашьей сарей есымша абнахь арахэ ханрышьтаз иахғалон, иара ашэарах рызгы даара ибзиан, рыфсый харантэи ишьтнакаауан, еихаракгы ажьақэа рзы. Ус, енақ ацэқэа хрышьталан хэық ҳақэлан ҳашнеиуаз, ҳазқэыз амсөахэаста инахықшэа ҳла аакэымтцзакэа атцарра иалагеит. Ҳаргы ак шабаз ҳцэа иалашэан ҳаибарфны ханнеи, шө-дук амтцан атыфара аёышөта итацшуа абгьатра иаёын. Нас иаадырит уа аашьарақэа штаз, урт есышықэса хамхы даара апхаста артагэышьон. Аха икахтцоз, абцьар ҳкымызт, иахқзазаргы дара ртыфара утахысыргы амшө еицш итытцзомызт, нақ иахагы ижны италон акэымзар. Насгы аёышөта урт есымша ус ауп ишыкарццо, ахақынцэқьа иаха иаартбааны, нақ агөта инаркны атыхэанза дара-дара зейсөымсыртэ ақынзагы иртшэаны. Урт уа зны-зынла мчыбжьык-сөымчыбжьа иаатцымтцзакэа ианытцзоугы ыкоуп. Уимоу, излааталаз аёышөта ахахэ дүқэа апыражьны иуцьгэаргы, аеацьбара икылсны ицөйтцсуеит. Ҳара ахьз ҳхэеит, иахмышьтыртц ҳалагеит, аха зегьакоуп рыфсый иааигэаны апынтца итасзар акөхарын, иахьнытцалазгы иаанымгылазакэа, иара ла думзи, ишгылаз изцомызт, аха ихэазаны, ашьапқэа атцаршэны ицеит. Акыраамта атцар бжьы ҳахауан, амитө катцо ишуан, иаха-иаха иаскьацыпцхьаза егырт иахагы рыфсый аёахауазар акөхарын. Аха иара иабадыруаз рыцха нас ашьтахька ишызхнымхэуаз ишгэақуаз, ауаф гэымчха дартцөыуартэ ағызыбжь атыфара ицөйтцфырц ишыказ. Ауха мзала мацара атцх акыр иназаанза ихам-

пыхъашәоз лабақәак ылхны сашъеи сареи аҗхз-баа ҳеҗкәкәа, хгәи ҳалагырзи еилатәо ҳааҗкәымтцзакәа ҳла златалаз атыфара ажра ҳафын. Аха уи ҳара иахжыщыпхъаза аҗхъаҗа еимаҳауан, нас иара рыщҗагыы аҳауа ацәмачхозар акәхарын, ашра аналымшалак, ус атцәыуабжыы гәыҗекаагахан, итааза иаафун. Фбаҗа саат рышьтахъ еиқәтәеит абжыгыы, аха ҳагәкәа атцәыуара ишакуаз, ианхәычыз аахыс ҳлеи ҳареи ҳаицыхәмаррақәеи, ҳаицышәарыцарақәеи (ауаф бзиа даныцслак ибзеирақәа здыз зегъ даныргәалашәалак еиҳагыы ргәы шыҗекаауеипш), еибыҳәауа афышәта ахаҗны ҳаштәаз, ашара адәы инықәлеит. Ашьжымтан егыи аганахъ ала атыфара жны аашъарақәа кылсны ицахъан, ҳла рыцҗа абжыы ахынзаҳаҳауаз атҗх агәазынза акәын, нас аҳауа аназымха, ашра аналымша, аҗсыц лагафарагагыы иаҗкәымтцзар акәхап.

– Рыцҗа, – лхәеит Елана лылабжыщқәагыы шлыщәцаз удырратәы лнацәкыарақәа лыбла иаахылшьылан. Саргыы уи ахтыс ус аламала агәаларшәара стахымызт, иаасгәалашәаргыы сгәы ахы акы нәҗааны иакәан, нас кыраамта сгәалакара сцәызны уи азхәыцра салагон.

– Абзеираз, ҳара шыта ҳааит, – лхәан, амфа днанытцны, наҗ абаҳча итцгаз амфахәаста днанылеит. Нас деитаахъапшын, фәалтит: – Ғара абри афнду ахәбатәи аихагылаҗ ҳанхоит, ател шәасырц шәтахызар, 2–35–44 шәаслар җалоит хәылбыҗеҳала.

– Хымцада сасуеит, Елана, абзеираз, шәытҗх аабзиахааит, – схәеит ахәәера иафны мчыла знапқәа зкәо иеипш, агәалашәарақәа исызцәырыргаз агә-хәашъра сеаалрыкәкәааны. Аҗшаҳәа аҗша аҗазныкгыы ихааза инарыласит аҗсшьацәа ииасуаз. Ус аҗса-тцлақәа реилыҗгара сныбжыцшны санынапш, афны шкәакәа ду сылапш нақәшәеит. Уи тцакатәи аихагыла ашәқәа җыаҗаза иахъаартыз Елана данаавала, знапқәа рраханы игылаз ан, лфыц ныҗкәа ләанаалгәыдлыршәыло еипш игәыргәатцәа даашьтнахит.

Алеқциақәа анаантцәа, ахәылцаз, Елана ианылхәаз аамтаз ател сасит. Рапҗа кыраамтагыы, «ку-ку-ку» аргон, аха уи абжыы ахынафун аҗшәма данцәыртц, иаҳагыы ианшәа иццак-

ны идэықөлазшәә, инеипынкыланы «ку» аргон, нас уажә сыззыңшыз иацтәи абжы акөымкәә, даеа бжыкгы «алоу, сзырөуеит» хәә иаафит. Рацхьатцәкьа лара анлакөымха, мацк сыңхашьан, атак қасымцарцгы иақөыскит аха нас санхәың, дахьықоу, ма еилыскаап сгәәхәын, ацәәжәара сгәәгьит.

– Мшыбзиақәә, – ғаастит дызустазаалакгы иацәәжәара сшазыхиаз агәра изыргоз сыбжы мацк иааргьны.

– Бзиа жәбааит, – ихааза иаафит цхәыск лыбжы. Сара абыжқәә рыла зны-зынла исацәәжәоз анеилыскаауаз, ргәы сантаңшуаз ықан. Ари абжыгы хымпада ламысла итәыз, ахалалра зтаз ак көын.

– Сатамзааит шәәхьсыргәамтцау, аха Елана дықазар слацәәжәарц стахын.

– Уажәытцәкьа, арцыс, мацзак уааңшы, Елана! – лхәеит, ател ықөымтцазакәә, лыбжы ныхтцаны. Иара убри ашәым-таагы сазхәыңит урт руадақәә цшатцас иласза ишырөналос лара лыхьыз. Нас цытраамтак ацәәжәабжықәә гон, ала ахәмарбыжықәә, сымфашьозар, апианиногы азәы дафәәхә-маруан. Са сахьгылаз, акино афы ицәәжәо рыбжы еилукаауа, арахь рсахьақәә шумбо еипш, иаархәоз зегьы сахауан.

– Сзырөуеит, – иаафит ипшқарахза бжык слымхәфы. Нас ауп аңхыз саалцызшәә уи сара ишсызкыз анысгәәлашәә. Убри аамтаз, ихәатәыз ажәәқәә зегьы нытцабеит, сара сзы-хәән азәыр дцәәжәарц ихәтаны сара сахьгылаз, абри са сгәәанагара сара ишыстахутцәкьа изхәарушь хәә сихәәңшуа саанхазшәә. Еитах фазныкгы лыбжы хаала «сзырөуеит сара» лхәеит. Нас ауп саргы сәәаизакны ихәатәыз ажәәқәә ацша иаркәкәыз ашәт бығьқәә ахауа ишафьитдышәшәо еипш, ианысцәеимп.

– Сара Леуан соуп! Иац ахәылцаз ател сасуеит схәән...

– Аа, шәысгәәлашәоит! Амала саташәымтцан иац шәыхьз сахьазымтцааз. Леуан! Леуан ацыхәтәәнзатәи!

Са сахьгылаз сыхьз ахьысхәаз мацкгы иаасцәымыңхеит. Лара илтахызар иацгы дазцаарын, еилылкаарын. Лара лыхьз здьруеит сара стәгы дзазымтцааи хәә агәыфбара сызцәыртцны сықазшәә сгәы иааснаҗеит. Аха уи агәыфбара

цэыртц, ицэырымтц, зегь акоуп уажэшьта ихетэын, иатахыз, иаарласны ицэыргатэыз ажэакэа , бжамхарц азын.

– Елана, аха бымазар цыра хаикэшэар сҭахын, – сҭэеит. Нас цытраамтак исхэаз хэычык илцэуадафхазар акэхап, лыбжыы аафзомызт. Саргыы ател слымха иахаггы иадыргэ-гэаланы исцит, ииашатцэҭан, ани ацхыантэи абжыыхаа иаафуаз, уажэы сгэысеанзамкэа ахауа исцэалазыр хэа саашэан.

– Снеиуеит, Леуан, иацы хэхеицыртцыз усзыцшыз, – иаафит сыззыцшыз, мыцхэы сахызхэыццэоз азы акэу, уажэ иахаггы иршанхагаз абжыы хаа.

– Сыцшуп, – сҭэеит, уажэ абзеираз ахьсамхамхэаз сааи-гэыргыан. Ател акэцабыжыгы лыпсыц лага-фгабжы иналс-ны ашыац инылашэаз абгы бжэеицш, игэыцсыршыагаха иаафит.

Иацы хэхеицыртцыз амшын ахыкэаф саннеи лара дмааизацызт. Цсшыафцэа згабцэакэак аратэи ацкэынцэа рыцны даара ргэафы инеишаз акы рзеитархэозар акэха-рын, ирацэажэо инеиуан. Амала, ицэуашышаз, урт азгаб-цэа руазэы дцэажэацыцхыаза, лнапы лкэон, лацхыака цы-ра ирыхханы. Ацкэынцэа илыцызгыы лара латцкысгыы уб-ри лнапы ахыылалга-фалгоз иахэапшуан. Харантэи уах-рыхэапшуаз, алакэа мыцхэы имыргэаккэа, знап ианыз ача фатца рызымтоз азгаб илфызан! Ус сшыцшыз, урт рышьтахь ала даацэыртцит Елана. Сгэысеанзамкэа цшахаак сшышьуа иаасысызшэа, сааргэыргэеит уи лцэыртца. Лара лхы инар-кны лшыапы акынза шкэакэа маҭэала деилахэан. Икалап еа цштэык ыкамзар ашкэакэа цштэы акара ауаф ибла зеигзо, насгыы изеигэыргэо, ахалалра ныкэыизго акеицш. Уи есым-шагыы ахаа-цэа ахоуп, шыгыта зным акэыцшра аказшыа ахыатцубаауа азыхэан. Икалап нак амшын ахыкэахынтэи иаапшуа азэы, ацша чабра шкэакэак тыпцхак илыцэганы инанагоит ихэозар. Мамзаргыы чныш шкэакэак амшын ихытцны (амшын дузза ацэызызшэа!) икбаланы ауаа зну амфа иахапыруеит хэа ицэашыаны иахэапшуазар. Аха сара сахыглазынтэи сацэымфашыо избон уи ашэтра иафыз Ела-на ссир шлакэыз.

– Сацхьа шəааины шəыцшызма? –лхəеит уи, лнапы хтцаны ацша иалтəозшəа исымылхырц.

– Мап, Елана, сара иацы бахьысцыртыз атыцае сышбы-хəацшуаз сшанханы саанхан, уажəыгь абра сгылан!

– Ассир шəхəоит! – лыччацшь зегьы нагзаны лхы-лҕы иазоумьжкəа, мацк дахьаацхашьаз, акацшьра илҕыкəлаз аччацшьи иареи анеилала, ашəацшь анкыдло ажəфан шы-кало еицш, даагəыкхеит. Нас исалхəеит сара ател санасуаз лара даеа уадак акны апианино аҕы шəак анотакəа рцдара дшаҕыз, апианино абжы ател асыбжь шылнамырхаз. Лан шлакəыз ател шьтхыны сара исацəажəоз. Илхəеит лан лара мыцхə бзиа дшылбоз, лаб иатцкысгьы, еиҕа иахьеилибака-ауеи, насгьы, алитературеи, асахьатыхреи, амузыкеи ухəа рҕы акреилызкаауа, хəамтазтəи культура харакыла иаазоу ауаа дышреиуоу. Лхатəы бызшəеи аурыс бызшəеи рнаофсгьы, англыз бызшəа аччахəа ишылдыруа, ашколае рцафыс дшы-коу. Лаб избəхəгьы кыраамта илхəон. Уи дышсахьатыхə цəгьамыз, абаоцхатəра шимаз. Аханькəараданцалак, мызкы-оымыз данынхоз шыказ, лашьа хəычи лани лареи мыцхəы даныгəхьааргалак, иҕыхантцакəа цəырганы ишрыхəацшуаз. Лан илгəацхоз-илгəамцхоз еиҕа днахькəша-аахькəшан илхəон, аха лара лакəын абгьыжəхəа изамхəхəоз. Аха зегьа-коупуи атыцантəи аказаратцааоцəа ибзианы ихцəажəахьан, имачымкəагьы зцəыргақəтцакəа рҕы итыхимтакəа ахатыр рықəтцан, акьыпцхь аҕы избəхə рхəахьан. Нас илхəеит, уажə ааигəа кыраамта аоныка данымаа иахьысыз асабшеи ам-еышеи рзы лан илдыруаз цкəынак даашьтыхыны машьына-ла Афон ианнеи, нак шьхакахьы кыраамта шьапыла икыд-лан ишцоз, ааилашəшəымтаз иеыпцхьакны реиҕа ацсабара ахьыпцзаз тыцкае аусура дшаҕыз дшырбаз. Уа ианнеи лани лареи дзылгахьаз аусумтакəа кыр ишыргəацхаз аха еиҕаракгьы дара аниба игəалакара иацлан ирзеитеиҕəаз ажəабжь уажəыгь лара лгəы иштымтəоз. Уи ажəабжь зыз-кыз асахьатыхы ихьзи ижəлеи лхаштит, аха илгəалашəон уи ажəаатəи ашəышықəса дшатəыз, цсра зқəымыз асахьа ссирқəа штихьяз, атцыхəтəан дəыкае зҕабк акалачкəыр

азна ажъеикэатцэа датцан лсахъа тыхны даналга иара уатцэ-
къа иааныжъны дышщаз. Пытрак аштахъ иара ишколаѣ атца-
ра зтцоз сахъатыхоык ибеит, рдэына еикэатцэак апынтца
ѣеижъза азгаб лыпсы таны акалачкэыр азна ажъ датцан
дгылаз цышьаны асахъа иадтэалан ажъ цырақэа лцэафарц
ишаѣыз. Уи ари аѣыза ассиртцэкъа шибаз еипш, дыѣы дааит
иртцаѣ иѣы. Иртцаѣы иеихэеит уи адэаѣы инижъыз исахъа
шшедеврү, адунеи иахытцэарц ишыкоу, ардэына апцхэызба
зсахъа тыхыз лыпсы таз шцънашьаз, уи еихау казара шы-
кам. Аха асахъатыхоы итихыз исахъаѣ данааи, ардэына
шадтэалаз аниба, ипцыххаа икэитцеит, итцаѣгы диацэхаит:
«Асахъа бзиаэтгы, – ихэеит артцаѣы, – ииашатцэкъан азгаб
лыпсы таз акара исызхагалаэтгы, ардэынагы шэаны лым-
пан инеиуамызт!» Уи ашьтахъгы, хара акажуажэыртаѣ
ханнеи, кыраамта аказара халацэажэон. Сара избейт Елана
табыргытцэкъаны илдыруа, ибзианисахъаркны алацэажэара
адагы, лгэаанagara ахылхэааргы шлылшоз. Насгы уи
данцэажэоз, лара мыцхэы дахъссырыз акэу, дызлацэажэоз
ахатагы кыр зтцазкуаз, ипшзаз цоурыххон. Атцыхэтэан
апцшьаѣцэа рыпцхартэ адэаѣы игоз амузыка хэцкэашарц
хцеит. Уа есымшагы уаала итэын, еихаракгы акэашара
аныкалоз амшкэа раан. Икэашоз кэашон, имкэашозгы
атэартақэа рѣы итэаны ирыхэапшуан. Аха, уи ауха хэ хан-
неи акэашацэагы акыр иаапсахъан, урт аилашэшэра иала-
гаанзагы хэхтэаз акажуажэыртаѣы рмузыка бжы наѣуан.
Атыпантэи ачкэынцэагы рказара цэырымгакэа иаанхар
хэа ишэозар акэхарын, дасу иахъынзарылшоз ак агмыжъкэа
икэашон, иаапсахъазгы рызгабцэеи дареи атэартақэарѣ
иахтэаз, атэа ката иахагылоу ацэ кшақэа реипш, уаарыва-
лар рыбақэа цэрыкшапаны иухэапшуан, рызгабцэа дара
рлаф атцкыс ргэы хызхша ажэак рахэан, кэашара иугар хэа
ишэаны! Еланеи сареи кыраамта хайцыкэашон, аиашаз, уи
убас ипшзаны дкэашон, лара даннеи нахыс хавараѣ икэа-
шоз атыпцэацэа, рытцккэа рхарцкэа рытцыхэхэозшэа, рыч-
кэынцэа рцэыпцхашъара иалагахъан! Дара ачкэынцэагы
рылапш уажэы-уажэ хара хэхыкэашоз ихаларыкшон. Аха

лара Елана амузыка убриакара датəнатəхьан, урт рылапшкəа, лшьататəкəа ирытəхəмаруаз ахахə ссакəа реипш, иахагьы рыпсакынза иналгон. Са сгəанала ускан уи илхаштхьан зегьы, иаалыкəыршан иказ хəа акгьы лбазомызт, сылхаштхьан иара сара схатагьы, акызатцəык амузыка ссир дышьтыхны дакын, амала ианынтцəалак, ихааза ччапшь цшзак аакəыпцхон лзамоа. Даныкəашоз иара уи аччапшьгьы нак лгəатдахь цьара итцəахны ишыказ лхаштуан, алашара адəы иахьынзакəыпцхон хкəашо ханнеилак, сналцəапшуан уи, лыччапшь гəхьааганы. Ицьяушьашаз, ускан ларгьы дамеигзакəа илшон. Амала, акəашара данналгалак, атцəа капшь амра зкəыпцхара иакəытцыз иаха мацк ауаркалеишьа аешапсахуеипш, иаха лхы-лцы ахəыцреи агы хытхытреи аныпшуан. Цытрак ашьтахь, акəашацəа ааныжьны, амшын ахыкə шыказ, ахəылпцатцэи адша-хаа лбаадауа, аоныка хдəыкəлеит. Амала, ханаауаз лара мацк дыщцакуан, илызгəамтазакəа акəашара дахьаланагалацəаз азы, ицаз аамтаз аоны илыцəшəар хəа дшəаны.. Рыоны ханаавала, исалхэеит уажы аурыс литературафы Достоевски ироманк ишахысуаз, ларгьы акыр илгəапцханы апцхара дшацэу, уатцəашьтахь аклассацэ айлыргара шрымоу ухəа, уатцэтэи хайпылара иапырхагахоз аускəа.

– Амала, уатцəашьтахь ахəылбьгəа хəа хəхь шəнеиуазар сабгьы дкалоит, ускан шəеибасырдыруеит.

– Хымцада снейуеит, Елана, баб итыхымтакəагьы срыхəапшыр стəхуп. Насгьы... шьта шəара хəа бысмацəажəалан.

– Абзеираз, нас шьта, уахатэиала, – лхəан, лнап сара сахь ацəалырхеит. Са сахьгылаз ауац иггəеанзамкəа ижəоа икэтəарц иааиуа ахəыхə икырц дгəыргьатцəа дшыназытрысуеипш, снапы афынасырхеит. Шəымтак акара ус хшанхашəа хайцəапшуа хгылан, нас, атцыхэтəан ханеипыртцуаз азыхəан итцəахны илымазшəа, ихааза деитаасцəаччан, лнапы сымхны лфыналхеит. Кыраамта лара лсахьа атц ианысцəалазгьы, адсатцлакəа ирытцгаз акацран моа ианоны иаацуаз лшьататəкəа рышьтыбжь, атыгə-тыгəхəа, еим-

хэыц еихацсабжътас, слымха итафуан. Ус, аихацсара иа-
фыз аймхэыцкэа зеггы зхацсаз арахэыц аацытлазшэа,
афны шкэакэа ду актэи аихагыла данфнала акэхап, уаха
чытыбжъкгы маафзеит. Са сахыгылаз, сгэысчанзамкэа схафы
иааиз поетк ицэахэакэа, атцх алымха стахэыт-хэытүазшэа,
иналышьтасхэеит:

Дышпаласыз!

Атцыс еимаа лышьазма?

Уи аеынгы Еланеи сареи ианеибакхэахыаз аамтазы
ахэылбыгеха рыфны снейит. Рацхэа ашэ афы атцэтэа санас,
ишыхтыз мфашьо, шыапышьтыбжъкэак, иццакны, адашьма
иахыкэсуаз, ирчцэоу ампыл ишьтыца-шьтыцо ианнеиуа
абжэипш, сзыдгылаз ашэ ишазааигэахоз слымха интасит.
Нас афнутккала ауадакэа ирфнысуаз цшак иааимнацаазшэа,
абжы мыргазакэа иаатит. Аха сара рацхэатцэкэагы уи
дызбаанза ашэ анаат, амагнитофон ашэа хаа иахылтүаз
сааимнадеит.

– Хшүзыпшыз иаамтатцэкэан уааит! Бзеила уаабейт! –
лхэеит Елана дгэыргыатцэа даасцылан, дыччо.

– Бзиа збаша! Еибакхэаз аамта мачк сагхазар калап.

– Мап, мап, зынза ибзиан уааит. – Азал ханыныфнала,
лани лаби саадлырдырит.

– Саб, ари Леуан иоуп, Леуан атцыхэтэанзатэи! – лхэеит
Елана, лаб акраамта ицэызны иказ, даара пату зкэйтцоз, са-
хыак цшааны илдырбозшэа!

– Сара агэра згон ани аповестаф иршьыз ишьтахыгы даеа
Леуан ыцккгы дышгылоз, – ихэеит лаб, дзыкэтэаз адиванаф
иикыз арепродукциякэа ныкэтцаны, снапы сымхуа. Уи ио-
ужьны ифаз ицатцакэа мачзак ашлара аархыфлахэан.

– Ари сан лоуп, – егы ауадакынтэи ашэ иаалаххыз лан
лахь сырцшуа фэалтит Елана.

– Хэабадыруз, – схэан, снапы аалымысхит. Сара агэра
згеит убри ашэымтаз ател акынтэи исахауаз лыбжы-хаа
еипш, лара лхатагы ахалалра шлытцаз. Пытрак ашьтахь,
хшынеицаажэа-ааицаажэакэоз, Елана, – астал срыхиет,
шэааи, – хэа лыбжы аагеит азал акынтэ. Уи лыбжы иа-

хъа апшəмара ахъатдубаауаз азын иахагъы игəыкын. Азал ханыныџнала, тџабыргытџəкьаны галереиа ссирк хнытџа-лазшəа сгəы аакалеит. Уака икыдын Леонардо да Винчи, Рафаель, Микеланџьело, Тициан ухəа италиатəи ахьтəи ґыхантџатə шəышықəсазы аус зуаз русумтџа дуззақəа: «Вене-ра асаркьа адхьа», «Флора», «Венера Урбинсктəи», «Ипшьюо Анна» ирықəтыхны. Урт рнаџс икыдын Александр Чачба ирепродукџиа ссир «Адхьыс лпортрет».

– Сара еихаракгьысыззаз шəусумтџа ґыцқəа срыхəапшырџ азоп, –схəеит сара астал саннахатəоз. Асахьатыхџы дач-чан, даасəапшит. Уи ашықəсқəа идыршлаз иџатџақəа адəахь иџəыррымгоз иччапшь анрыцəца, уаџ зыгəџара имкуаз, арахь есымша иччапшьны ихы-иґы иқəызшəа иаакалеит.

– Уртгьы нас, – ихəан, аказара аамтџа тынчла, еиха агəтə-хəыцра зтəхə ак шакəу сеилзыркаауаз, ихы-иґы аччапшь нықəлеит. Нас, сара сышқьятəыз анеиликаа, кыраамтџа ақьтџақəа дрылацəажəон.

– Иахьа, ишубо еиџш, ақьтџақəагьы дара ртəала амхə-џьыра хəыцқəа мџапыргоит. Аизхара, аґиара атыџан, хыпхьазарала даара иахьгару ыкоуп. Уимоу, уажə ааигəанза аџьџьахəа ауаа рыла иахьтəыз ахаблақəагьы, уажə аґар алтны иџеит. Урт ақалақь ахь раарагьы хшыџла еиґекаатəу акы акəны икоуп. Иаххəап, џыџьа-хџы ахəыцқəа змоу азəы дааишьтыр калоит, ара дынхааит, тџарак итџааит, уск иуааит зхəаз еиџш. Аха уа иаангыло даныкамла, ақалақь зынза ида псыхəа амамзар ак ухəап, аха, уатəи адгьылқəа рныжьра мышкымзар-мышкы хəхьнархəуеит даара. Уи иаанаго, ад-гьыл абзиабара халшом хəа ауп.

– Са скын хəыцқəак атџара ртџон, зны-зынла ақьтџа пхызла иаабалоит рхəалон ханаацəажəалоз. Дара ииашатџəкьан ақьтџа иаазахьаз хəыцқəан ашкол италаанзагьы, аха рабацəа еиха арахь акультура рылсып хəа иааргон. Ас џынтə-хынтə ракара ирхəо ансаха, рџаацəа рапхьа срацəажəеит, нас аш-кол адиректор. Ажəакала, абжьбатəи акласс ианалга рқыта школқəа рахь ихынхəит. Изласахауа ала, атџарагьы ртџоит, иахагьы ргəы ртынчны ирызхауеит, – лхəеит Елана лан, лус хəыцқəак иахьрыхəаз уажə ианаалгəалашəа дааигьыргьан.

– Амала, ихэартам чакгыы ыкоуп, – ибжыы харакны ацэа-
жэара дналагеит асахьатыхы. – Уажэ шамаха, мацк акара,
инанамго азэ иакэымзар, зегь абаатэонкэа дыргылеит.
Агэтэонкэа шамахамзар раамта аиасра иафуп. Дара апсуа
штакэа рхатакэагы уанаарыкэлалак, акэаскэонкэа халапш
ахрышыцылоу акэхап, абаатэ онеихагыла цэара акала
ирнымаалашэа, хаблакэа ажэйтэонкэа гэхьааго аимдара
иалагоит. Ганкахьала, абаатэоны злацэгьам хэа сгэы излаа-
наго, знык ақытаф уи, азэы игэыла диефыпшшэа акэзаргыы,
ианиргыла – нас уи ныжыны акалакь ахь дызцазом. Ажэак
ала, ус ухэар ауазар, иаха ицэынцэхоит аитамтра азыхэан.

– Саб, саргыы ақыта бзиа избоит, ари апхынрагыы сцар
стахуп, – лхэеит Елана ахэычы ахэмарра анигэаладыршэа,
ахэмаргакэа рызхьра даналаго еипш.

– Бхашьтуеит, хымпада, амала уажэы бнеины апианино
афэы апсыуа ашэак хазхэа.

– Аублаа мхацэыр-лашэ иашэа ацхэа, Елана, аублаацэагыы
рлахьынцэа аахгэаланаршэап... – лхэеит лан, ауатка этэз
афырцэан сара сахь даахан иаакэыргыло.

– Сан, уи апхьарцоуп иаха изнаало...

– Егьаурым, апианиноафэгыхазызыроуеит, – асахьатыхы
азырфэа иеаазырхианы даатэеит, рацхьа ргэыреанылтцарц
лтахызшэа, аклавишкэа лнапы аарфэылшьыт, нас илакэаз
атон ала иархэо лфэыналхеит. Цытрак ашьтахь, еиха иахаракыз
атон афэы данааи, ажэакэагыы гэгьтшыаагахан иаацэыртцит.

Уа раидагэышья, иркыкь сыпхьарца!
Блас ура усоугэышьеит сыблакэа анца!
Гэыгырта змам, дад, иразкы шэышэуп,
Ацх лашьца далахеит, имфа лашэуп!
Ан длымтцоуп лычкэынзатэ, дафуп апсра,
Дыргэыгуа даалгоит жэымтацэгьа лара...

Сапхьа иаагылеит зычкэын дыжэжэо апсэаха дизымто
ан лгэакра. Нас аублаа зегьы. Атцыхэтэан амхацэырра, ах-
тэа-хыпсаара... Избеит снарыкэыпшызшэа итацэыз акбап-
такэа, амца зылкэоз аисыр онкэа, ифкьаса инеиуаз асул-

тан иасқар, дəхəйпшкəф зəеыз пшза шыккырккыруаз иагəйдтан изшыыз ачкəын, зыбзиабəдан тадырха азы зəазтаз азгаб. Урт зегь ашəа иагəылан, амала ажəақəа рəы зегьы цəыргамызт, хəмацара хрызхəыцырц иааныжьын. Пытрак ашьтахь иаəфəхтəеит лəбжыштцас ицшзас ашəа. Елана лчабра лыблақəа инарытшьны апианино днапыртцын, егы ауадахь дныфналеит. Икəлап уи аублаа лашəа иакəызтгыы атыхəанза изхəахьаз, егырт зегьы абжаранза ишнеуыз, иацыз агəырфəа рзышьтымхкəа ахəара иакəытцуан.

– Бымтəуыан, Елана, бара иахьынзабхəаз иссирны ибхəеит. Уи убас иахьыхьантаз азы акəхап алашəгы иблақəа зицəагаз, – ихəан, асахьатыхьы иешааирыгəгəазгыы, пша хəычык анасуа абыгккəа шықəацо шубо еидц, ибжыы гəырфəа фыцк алубаауан.

– Жəларыркхьаа зхəо ашəа итынхеит алашə, – лхəеит Елана лан, ахəыцра зхубаалоз лыблақəа урт ажəақəа рышьтахь мацк алашара аарылпхан. Уи ауха атц акыр инаскьяанза, асахьатыхьы дхəцəажəон. Уи ирацəаны иахзеитейхəеит ажəларқəа ртоурыхи ркультуреи ртəы зхəоз ажəабжккəа, аха зегь акоюп, сара истахытцккəыз уи исахьақəа рыхəапшыха смоузакəа абзеираз хəа рəхəан сцеит.

Қымшкəа аатцхьан хайтеикəшəеит Еланеи сареи амшын ахықəаф, дара рыфны азааигəара. Уи аены ихазбеит ақалақь иахагылаз ахəы харак ххаланы акыр хныкəарц. Уа хəылбыгхала ацша хааза иқəсуан, игəхьааган икоу рзы ацсаатə рəцəагыы зыбжыы уахауыз рəцəан. Насгыы еихарак уа бнəран, амашьынақəа злахалоз амфəа уаанытцыр, амфəа хəастақəа унарныланы ашьха ахыцкəкəахь ухалон. Усынтəи уахынла ақалақь пшзаза уалацшуан. Уа ханхала, пытк хəатəаны хəпсы хшьеит. Нас Елана илкыз ашəтқəа налган апантеон афы шкəкəыфык ибака инавалтцеит. Ус акəын, лара излалхəоз ала, лани лаби арахь дрыцны ианаалоз ишыкартцоз.

– Жəац саб ақытəа далацəажəеийжьтəи игəхьааган сыкоуп, – лхəеит лара, снапы ааужьны, сапхьака лəынахо.

– Хара хəмацара хəкəзам, иара ақытəа ахатагыы рхы иахəо ианыкəала зцацəа зпыртцыны ицаз ан леипц, хəгəхьаанагоит, – схəеит саргыы, сымцеийжьтəи сгəы иаатцаланы!.

– Шьыри, уатәи азиаскәа рҕы аеыкәабара зыцсоузеи! Мамзаргыы аусақәа ахьхәуа адәаҕы утәаны рыхәапшра. Урт еипынкыланы ахаскын анырфо, шака пату ақәтцаны имыщцакзакәа ирфозеи. Нас ианаатәалақ, ажахәара иала-гоит. Рышәахәабжә ауп зынза ихааза угәы иқәымтца. Шака иссирузеи мамзаргыы асыс амра ақәыпхо адәаҕы ан ахы адтцаны ианыцәоу. Иуцәымҕыхакәа иааигәаны узырхыцшылар урт абла хәыцкәа Рафаель исахьақәа рҕы итыху амаалық хәыцкәа рыблақәа реипш ихалалза икоуп. Урт кыраамта рыхәапшра еихау гәахәара ықазам сара сзыхәан. Избанзар, усқан дара ацхыз хаақәа ирылоуп. Еихаракгы, ранацәа рыхкәа анрыду ирахатца ауп ишыкоу. Насгы, Леуан, игәаутахьазар, ақытаҕы, урт уара тахарак акынтә улакәны уанрыхәапшуа, дара казгык, ма қыацтак ианыкәу, аныга ше-ибгоу иҕытцакны ахш жәра иаҕуацкәын иныга иахьыкәкәаны илеиуа ахш цәыкәбар шкәакәақәа реипш ауп, шытыбжык раханы еибарыоны ахыкә иантало изеипшрахо. Избанзар, урт убриакара ргәы тынчуп, ицшқоуп, ачытыбжыгы дара рзы игәыткаҕоуп.

Ус, хәычы-хәычла ихамбазакәа, хшеицәажәоз акыр хнаскьейт. Ажәәангыы аахәашьын, знык-оынтә ракарагыы иаадыдит. Убри аамтаз, хшазыпшзамыз қәаршөыкгыы аакылкьейт, Елана лнапы ааныскылан, еиха атцлақәа еилачны иахьейкәагылаз рганахь хҕынаххейт. Урт ақәаршөы шаауаз анырба, еихаракгы адыдбжыы анраха, ишәаны иааигәыдеибахәхәалашшәа, рымахәкәа еикәыршаны еидгылан. Насгы урт ашәтцлақәа рыбыцкәа еиха икәазын, ақәаршөы зынза харзацәымыхьчаргыы, аҕырак дара иныркылон.

– Зегь акоюп, хбаазейт, – лхәейт Елана, лыбга атәатцла инадтцаны, ақәа илҕәаналоз лыхцәкәа лхы-лҕы ахьыр-цәаапшуаз, амахәкәа ирылцо тамакапшытцас игәыкз. Итцабыргны, уи хыхь илшәыз лкәаҕ шкәакәа иаалсхьан, урт атцлақәа рахь хәоны хнеианза. Дара ақәа цырақәа илеиуазгыы шәпан, ажәәан иахьак зынза иаеигзакәа иланашьтуазшәа.

– Ахьта бакыма? – схәеит, лнапкәа аасыргәгәан. Аха лнацәкыаракәа шцәаакызгы, ипха-пхаза иҕан.

– Мап, Леуан, сара ақәа анауа адәы ацәылара иахагы бзиа избоит, – лыхцәкәа даарыхан, лышьтахыҕа лыжәаа инықәылтцеит. Ибзиан ицәаакхъаз лкыәе, адстхәақәа ир-тәахуа амра аччадшь мчыла ишрыланарпцо еипш, лжыы қацшьза иацәаапшуан.

– Елана, бара ақәа банапҕа иахагы уамашәа бгәыкхеит, – лзара снапкәа аакәыршан, зынза саалзааигәахеит. Ақәа иарцәаакыз лыхцәы афәы хааза, ицсырмачгахан спынтца интасит. Нас икәымшәышәза лцәа снахысит, еихаракгы аттәаара иафыз лгәыпхәкәа, хара уахкымсын рхәозшәа, икыакыаза ианаасыдгыла, мцак хааза схы инаркны сшыа-пакынза инасхысит. Убри аамтаз, ицәырханы апхыз ссир алтца иафәу иеипш, лыхәда тцкәашаа инаркны дыгәзуа сфәы-насхеит.

– Леуан, иахьатәи хныкәара сара исзымдыруа ахәмар-рақәа алазам!

– Елана, ари хәмарразам, ари бзиабароуп, – схәеит, лыхәда агәызра саакәытцын, дсыцгәаар хәа сшәаны сылфәапшуа.

– Ашьхыцкәа ашәткәа ианрыдтәалоугыы абзиабара ахь-зума?!

– Ааи, Елана, уи азоуп амати хааза изынрыжыуа...

– Азыркәикәа атцх ианалоу?

– Азыркәикәагы атцх бзиа ирбоит. Урт идырлашо амца адгыл агәы арпцоит, уатцәтәи амш ашара шацу агәала-дыршәоит. Мамзар агәы тцкәаны, ицсуеит адгылгы.

– Сара урт баша ихәмаруаз цыысшон!..

– Мап, Елана, урт ахәмаррақәа зегы ирыхьзуп абзиабара!

– Аа, – лхәан, акы деипхызуазшәа леаалыртынчит. Пыт-рак ус дгылан, нас, – абри аума абзиабара захьзу – лхәан, атцәаххәа сзамфәа днагәзын, днасыдкәан, дыфәны ахыкә шы-каз лфәыналхеит. Саргы сыфәны слышьталеит, избанзар, ақәаршфәы иарцәаакыз ари ашьха иафәапсаз амфәахәастақәа зегы, ал ацәа ахыхны атцәрырала ирныпцсалазшәа, хыхы икәәханы ирыкәыз анышә қацшь ақәа ианарбааза, ушьапы ишакәым инықәургылар иутцнакәон.

Аха лара даанымгылазакæа дзон. Икалап уи лшъапы пшзақæа аратæи амфæхæастақæа иагъа ифыргъы, ицаргъы рыгæра ргозтгъы. Убри азы акæызтгъы дара рхылагъа-рақæа зегъы иашароушæа зылдырбоз. Ус дышнеуаз, къанц калтцозшæа тцлакы ашьапы днахъысын, деитафны лфыналхеит. Пытрак днеихъан еипш, деитаахъапшит, къанц зылуаз атцла лыхъзарц ахэтаны, аха иара афра аналымша ирыцхашъаны даахæапшызшæа. «Къанц, къанц!» – лхæит лыбжъы ныхтцаны, атцлақæа зегъы къанц зылуз атцла рымбазакæа рааигæара ирцæымнеирц ргæyreанылтцозшæа. Нас деитафны лфыналхеит, аха лытцк акалт инахъысыз махæ хæычык ианфæаха, луатæақæа ркæашра мацæыстцас атцлақæа инарылачцеит. «Къанц, къанц!» – лхæит еица, амахæ хæыч дызкъанцыз атæалымбазшæа! Аха сара убри аамтаз хазкъызы амфæа иатцган инагаз амфæхæаста санылан, Елана дназгоз амфæа сатцысны лапхъака скылсит. Ус ларгъы дыфны дышнеуаз, лымфæа сангылазшæа анылба, «Леуан, Леуан атцыхæтæанзатæи, уара ускъанцхæит!» – лхæан, санлышьтала лыгесылмыркырц дыфны атцла акешара далагеит. Аха нас, амра иацгыло ахылфæа-цсылфæа шнеиуа иназыдгыло атцла аешналанажъуа еипш, лæаасгæйдлыршæлеит, уаха афра лылымшо даапсахъазар акæхарын.

– Елана, сыхаара, сымш, бейртынч, – снапқæа аалыкæсыршеит. Уажешъта дансыцæца, алашьцара дшысцæалазуаз агæра згон.

Елана саалыхан данаасгæйдсыргæгæала ауп, адунеи ахаара зегъы, апшзара зегъы снапафы ишыказ агæра ганы агæыргъара санышьтнах. Ускан, бжъ-пшшæык змоу ацæакæа уанахæапшуа, абжыпшшæыкгъы зныкала улацшаф кыраамта ихызарц шутаху еипш, лхы инаркны лшъапыкынза сылапш лыгæхагахон. Ларгъы лыпшзара, лцæа-лжыы акæымшæышæра зегъы сара сыгæра ганы исылтозшæа лфынастгæйдлыршæлеит.

– Ашьхыцқæагъы ашæt ианаадтæало абас аума ишырхæо?!
– лхæит лыпсы анааифылга, лпынтца хæыч иоунажъуаз лыпсыц-пца сгæышпы иахъырсуа, ақæа цæыкæбарқæа рыхъта сацæылыхъарц лтахызшæа убри ала.

– Ааи, Елана, уртгы рбызшәа рыцха аткыс ихаауп, – схәан, снап лыжәәа инықәсшыын, ишназгоз, леилақь злеи-баркыз ахәынтәра ианнақәгыла, снапқәа ааусыжыт, амати еизызго шыхыцк самхаркәыцыр хәа сшәазшәа! Еланагы даасәапшит, лхы-лҕы идышыахәыз тәаарак анырцшуа.

– Кьанц, кьанц! – схәеит уаха егынысәамшәа, саргы саақәпшхан. Нас даасгәйдсыхәхәалан, иаакәымтцзакәа ақәа хшапқозгы, атых наскьяанза ллымхә стахәыт-хәытуа уи ауханза ихәыцмыз алакәкәа лзеитәхәара сафын. Ларгы ллымхә кыдтаны дысзызырәуан, избанзар, урт рөызцәа алакәкәа амшын иатцәа ацәкәырпақәагы, лара бзиа ил-боз ари ашыагы, асара хәыцқәа рыбақәагы игәагыны иларымхәазацыт. Убри азыхәан мацк ларгы ихааза лгәы атыцсаара иафын, уашьтан дара рылымкаа арт реицш иқаз алакәкәа мазала дахьырзызырәуаз лытцырхыр хәа дшәозшәа. Нас, амәа ханнықәлагы, кыраамта урт алакәкәа, уззыцшзамкәа иаацәырцуа азын цырпалыкь еицш, лара дахьрылаз цьалшьон. Ашыа халбаан акалақь ханаалала, аамта акыр ишынаскьяхьаз зхәоз ақалақь иахапаз атынчра акәын. Амәақәа рҕы, зыфнықәкәа рахь иццакуаз азәык-фыцбак рнубаалон. Ақалақь афы азәзәахьан, уажәшьта ашыжь агәы цкьаза, икаххаа ирцылон ауаа. Аөнқәагы ры-лашарақәа зегы дырцәахьан, амала Еланараа рыфны ханаавала, ахәбатәи аихагылаф уадак ифаз ахышә аонутқала алашара ахьадыцхалоз, «уаха уцха дынхацәеит!» хәа зархәаз аб ихы-иҕеицш, ақапшыра аахыфлон...

ЗЫНАСЫЦ ЗЫЦНЫКӨӨ

Ишпапагьаз лынацшышыа,
Исхәеит усқан, бца, бцагәышыа!
Б. Шьынкәба

Ацкәын уи аены агәра игеит анасыц шықаз. Уи ахьз рхәоит акәымзар ахангы ус азәгы имбазацыт. Иара ауафы игәы итоуп, ицәа

иалоуп, ицөыртцны адөы ианыкөлогы ахауа апшшөы ама-
зар акөхап, аха абри иара акэтцөкьоуп хөа уаө илапш ахым-
сыц. Уи агөра игон анасыц шыкөз, зны-зынла иара азхөыцра
даналагалак, ихааза ицөа дтыцсауан. Иахьынтөауаз изы-
мдырзакөа гөыргьарак ицөа-ижы иалалон, идакөа иаха
иццакны ишыа ртахөмарра иалагазшөа ибон, икьышөгьы
изгөамтазакөа аччапшь аакөыххуан. Ускан уаө дидьрха-
гахар итахымызт, ихала ихы даназынхоз, азөгьы данимбоз
инасыц иаха дацөажөозшөа игөы иабон.

Уи иара абызшөагьы акалөшөа икан, ахаан ибжы ты-
ган даламцөажөацыт, гөаныла акөын еибьрхөоз зегь шеи-
бырхөоз. Аха уи инасыц гөаныла далацөажөозтгьы имацара
дыказар акөын, цьара иидьруа азө дааикөшөар, нак хараза
игөатцяхь днахан итцөахуан. Ус икөзшьан иара. Ишцеиурыз,
нас, ачкөын... Дызмыртөоз, дызмыргьылоз ак итцан...

Уи аены амшын ахыкөаө дибөит лара. Лара ускан иара
ицсы тоуп, адунеи дыкөуп хөангы дыказамызт, амала иара
иасымша ихы агөра аиргон уи ус акөымшөа, иара дьлдыруа-
шөа, уимоу, амөаө цьара иааикөшөаргы дымөашьазакөа
апцшөа иалхөарашөа. Иара шака длызхөыцхьаз, шакантө
пхьыз дибөхьаз акөара, ларгы дизхөцхьазшөа, пхьызгы дьл-
бөхьазшөа. Аха лара дызгабми, уи ус шакөу ахаангы илхөом
хөа игөы иааногон. Ларгы хымцада лынасыц дацөажөон,
абри иара иөипцш, ауаадрьлтцны, азөгьы ибжы ахьылмахауа,
иахьылпьрхагам, мыцхөы иахьтынчроу амшын ахыкөан.
Насгы, лынасыци ларөи реицөажөараз, амшынгы кьр
дазыцшызар акөхарын, ианымцөкөыртц, ианьмеисуа, абас,
абыржөөипцш, иара умбозар, амшын тоу-ицөау узымдыруа
ишышьылахаза ианыкөоу аамтаз дааит.

Уи, абнахөаса анышөтуа абнара ишылычцауөөипцш, убас
дыцпшзан, убас лөыццөа дрылыпцхон, ачкөын зны-зынла гөа-
ныла лыцөшөара далагон, абри акалакь зегьы аөы лара-
зөатцөык лөкөызшөа абас өинаалоу, убри азыхөан, лынасыц
алацөажөаракөа ус имариамшөа, лацөажөара цөгьазшөа,
уимоу, лара, лхөыцракөагь амшын апсызкөа реипцш ира-
цөазшөа.

«Иагъа ус иҕазаргъы, – ихәеит ачкәын җнак гәаныла, ае-гъы зны агәра җнатәоит, анасыҗ акәым...»

Ускан ачкәын игәы иҗеикит лааигәара днеирҗ, аха илеи-хәашаз акгъы збаны имамызт, лыхызтәкьагь издыруа-мызт, аха гәаныла, анасыҗ хәа акрыҕазар, ихәатәу иара ахата иаҗшауеит игәахәит. Лара лышьтахьҕа дунеи хәа ак-гъы нымхазазшәа, амшын ахь дыҗшуа дгылан, ачкәын уи лхьарҗшра, лхәыҗрақәа рылхра ахаангъы изыгәагъуамызт, аха игәае агәра игон, уи данаалывалалак лҗәа иалашәан лы-мацара дааҗшуеит хәа. Аха лара дахьгылазгъы дымтҗысит, ускан ачкәын, мчыла, еиҗа ихы агәра аиргеит, лхәыҗрақәа рылтҗра ус ишымариамыз, иара анасыҗ макьана ишиҗныкәо, аха маҗк аҗеиҗшра шаҗаху...

Ачкәын даахьахәын аҗса харақкәа аҗшқаҗәа реиҗш апальма еитәәкәа ргәытҗахәхәан иахьгылаз абахчахь иҗы-неихеит. Уи уажәшьҗа дыҗцакыр иҗахымызт, насгъы иара илаз аҗазшьақәа рахьтә, зегь ратҗкыс игәгәоуп хәа дзыкә-гәыҗуаз ачҳара акәын. Иара убас дықан, – дышуае бзиоу, җәгьак игәы иштам идырузар, ауае иахьа хәлаанза ишьапы даграгылазаргь ичҳауан.

«Уара узшаз, – лхәеит ианду җсаҗа шкәакәа рыҗҳа лыҗсы анҗаз, зны аишәае итәаны акыршырфоз даалкьан иньхәаеа аашьҗылхын, – уқьиаҗәан уишеит, ааи, ааи, җуҗак рызхара ақьиара умацара иулоуп. Амала, убригь хәычык аҗәышра атҗазар ауан, нан, акәымзар, ашәыб злачеиҗш ухәнажәоит!»

Убаскангъы иара җимтзеит, амала ихәар иҗахын ди гәы-шьа, бара бхабзиарақьинтә бҗәажәеит акәымзар, сара убриа-қара сабақьиаху хәа. Аха имхәеит, лара ус лгәы ианаанага, илымаикуазма?..

Ачкәын дахьтәаз абахчае, аилашра иаеу ахьурзеиҗш, иааикәыршан «кәыт-кәытт, җыт-җәит» хәа атҗарақәа рыб-жәеилаҗса гон. Уи уантәи азҗаб еихагъы дибарҗан. Лара амшын ахь лҗы нархәны дышгылаҗ дгылан. Ускан гәаныла ихгъы гәыбҗан ааиҗеит иара, абриақара хәыҗра ирылаз азҗаб сылҗырхагахон, аха иласхәооз хәа. Ачкәын лара зынза җынтә ракәын дахьбахьаз. Знык, ақыҗақьинтә автобус

дталан дшаауаз, ақыта уалсны арха уахьналалоз, дақәтәеит, лара. Дшынталазтәкьа лыблақәа агәбылра рхыхәхәыла ишырхыз ачкәын иаразнак игәеитеит автобус, ахышә, лхы нкылырхәхәән, ахәычы дыкны игылаз аңхәыс қәыпш лахь ғыналтит: «Ахәычы изаазгари санаауа?» «Бхата бизаа!» Нас, азғаб данаахынхә днеины, атың ахыкәз тәартәк ағы ахәыхә еиңш лееидыңсалан днатәеит. Аха автобус анындәықәлагы, уажәы-уажәы абни ахәычы дызкыз аңхәыс лахь дыпшуан. Ачкәын усқан избеит, ари, азғаб лахәшә лакәызшәа, ара, дара рқыта уахьналсуа дрымазшәа. Иахә мөышан, нас ишпа, лара лгәы ртынчны аоны дзымтәазар акәхап, лахәшә лхәычи лареи гәхәалган дааит. Ачкәын убаскәнтәкьа еидизбалеит, уи абас адәахәала дахыңшзоу анафсангы, фнытқалагы амытмыңьеиңш иахагы дыңшзәзшәа, ауаф игәбылра, игәхәагара лылоушәа. Уи ус акәын, знык дзеигәыргәшәа азә данибалак, нас аенынтәарак икәзшәа бзиан, нанду цсәта шкәәкәа изылхәалон еиңш «дыхәшан!» Убринахыс кыраамта уи азғаб лыбжы хааза игәы икәфәуан, ирласырласынгы дигәалашәалон. Иара атара ахытцо ауниверситет ағыы, убас игәағы итәахны имоуп ауаа, зпылара, збара, иара изы ныхәак иафәызоу. Урт есымша уафә иимбо цхаррак рхылтәеит, ианцәажәо аума, ус баша иангылоу аума, урт ирхәо-ируа, ачкәын еазәы изилатцом. Даргы убас дырбон, знык-фынтә иәцәажәахәаз, изызырфәхәаз рыңсы дырзалхуамызт. Аха урт еакала пату рықәйтцон ачкәын, ари азғаб макьана дара дрылаимтәзац, насгы, урт хәтыр зқәйтцо ауаа бзиақәа зегы игәы ишталаз акәзам, ари игәы дышталаз. Уи еакала игәы ғылкаауан, уи лтәы шихәарагы издыруамызт, амала азәгы диеиңшымызт.

«Апату аеанаргәғәо, ианазхауа, ианузнымкыло иахьзуи? – ихәеит гәаныла ачкәын, икышәқәагы ааччеит, издыруеит, аха исхәазом, уашьтаназ истәахуеит!»

Азғаб макьана лылаңш амшын ахь ишкыдың икыдын. Ус, ачкәын игәеитеит, амра зынза амшын ишзәалаз, атәшәара ишағыз. Убри аамтәз, илгәамцхоз акы лбәзшәа, азғаб даахәны ләаалхеит иара иахь. Ааи нас, иара иахь акәымзаргы

(ацкəын рацхəа иара иахь дааиуазшəа ихы агəра аиргеит), арахь, ақалақь ахь, иара дызтагылоу абахча цшзахь.

«Амра анташəо дзахəацшзом, сара уажəыгь шьтəак аныр-шыуа ирыцхашьан сышзахəамцшуеицш», – игəы интихəааит ацкəын.

Аха азгаб, арахь афьықəахь дмаaikəа, иара уа, ақəара агəтафьы даатгылеит. Икалап лара қытəк датəызаргы, аха ақалақьы амшыни ргəыбылра лымоуп, настгы, ацкəын излагəеитаз ала, амра ташəаанза амшынаф ақазара бзия илбоит, аха амра анташəатцəкьо дахəацшзом.

«Ускан лхəычра лыхьзоит, – гəаныла дцəажəон ацкəын, – ахахə шкəакəақəа, ахахə еикəатцəақəа еилыкəшəааны, нас уацстцəык азна цьарак еилацсаны, иршəны, ипсақьаны амшын иалалыцсоит. Нас, амшынгы хəычтас, лара иқалтцо агəацханы лəхəмарра иалагошəа лбоит...»

Хəмар, хəмар, ус адыруеит, хəмар!..

Ус, ацкəын илапш иньтцашəеит, цəкəырца дук, аеы-хəеицш иқəашза, лшьапакынза иааиуаз. Уи убранза сызнеир, настəи сыцсра цсрам ахəозшəа, ихəаш-хəаша ицеит. Ацкəын убаскəнтцəкьа ихы итəшəеит, азгаби иареи итцегь еизааигəазтəыша хтыск избарц. Аха уи макьана лара лхəы-црақəеи, лхəычратə цəаныррақəеи цқьа дрылтцаанза лааигəара анеирагь, лацəажəарагы дазыразымызт. «Қыр-зычхаз, Қыр-зычхаз» ацкəын уи ихьз злаз лакəк ааигəалашəеит, иқалап иаргы акала диуазтгы уи...

Ацкəын избеит, уи азгаби иареи қыр тцуазшəа еибадыр-уеижьтєи. Абар уажəгы, дара афыцьягь рымацара, аеыхəа ццышəқəа ирықəтəаны, ишьтхысаан, нцəара зықəзам дəы иатцəак иқəлан инеиуан. Ацкəын итəхын азгаб иапхьақа дишьтырц, лара лєы апысырц (ускангы гəаныла избеит, лара лєы анапыслак, нас, шақа гəахəарыла дычхəо дцəажəоз, иаргы иччапшь мчыла иаанкыло илхəоз игəы ишахəашаз дазхəыцуан). Урт зықəтəаз аеқəа апцатцəкьагы иапысны адəиатцəа рееиуатəны инеиуан.

– Аеы агəра ат, иафəабырххан, – ихəон иара, азгаб лəхь уажəы-уажəы днацшны. Аха лара агəра шылкыц ил-

кын. Асырхәеипш апша илҕанапсоз лыхцә-цырақәа, уажәы-уажәы лнапы пшзақәа рыла иаалҕыхны ллымхәқәа инарывтцалтцон.

– Аеы ағәра шаҕоу анахашт, уаргыы ушақәтәоу ахаштүеит, – ларгыы акыр-кырхәа дааччан, иара иахь даапшуа ҕаалтит. Уи макьана зныкгыы лгәы меиташәацызт, уимоу, ачкәын иҕьеишьоз, иахыркьангыы дыччон.

Аеыхәа цыышәқәа неиуан ишьтхысаа. Ачкәын уажәы-уажәы лара лахь дхьапшуан. Уи итаҳын диапижьыр, зны-зынла иара иеггы аныкәашәа иаагирхарц ағәра ааҕаирххуан, аха зегь акакәын аоҕаҕ еиццон. Ачкәын игәеитеит уи аду-неи азна дышгәырҕоз, аха лара лқьышә пшзақәа еихарцсны илкын, уи илтәхымызт дышгәырҕоз макьана ачкәын илыр-барц (аҕатәах бзиа мыцхәы пату ақәуп!), амала икалап, лара уажәы гәаныла арт аеқәа иахьа шыжьаахыс ирышьтаз, адәы пшзақәа ихәуа иахьрықәыз ипшааны икны иаазгыз, акәадыр налзақәтцан, акамчы налыркны дөыжәызтцыз, иара ачкәын ихата гәаныла дылныхәозар. Уи ус ауп (иара игәеимтаҳьеи!) лара мыцхәы, дангәырҕогыы, даныччогыы, уимоу иара ихата данизхәыцуагыы, лхы-лҕы атцкыс лгәы иахагыы игәырҕоит. Лара макьана хәыч гәуп илызтоу, убриакара ипшқоуп, убриакара ахамарра атахуп, абри адәы иатцәа иазгәыхәны иоуа иқәу аеқәа реипш, иахьлызнымкыло зны-зынла лара лхатагыы дацәыпхашьо далагоит. Аха уи, иара изгәамтошәа кәитцоит, иара зегь еилзырччауа, ахәыц еиөзыршәо, ани имбахкәа, ани имахахкәа, цьеи иаөиршәарын, аха дкәышми, ихәозма, ипсгыы иахимырзааит.

Ихәычымкәа идухахьада, ихәычымкәа идухахьада...

Абар, абар, аеқәа шьтхысаан иқәлан иззнеиуа адәы нтәоит. Адәы анаантәалак, нак атым-итыша, хәгеимшхара, шәыпсык ухазаргь псык ахьузнымхо. Уажәшьта дара аеқәа раанкыларагы ус имариам, рағәрақәа ҕыртәтәозар акәхап (ачкәын ус избейт!), аха хыма-псыма инкылатәын, мам-

заргы даеакала, ишизбалакгы акы збатəын, илырбатəын азгаб иара ихатцара. Уи ахзыргара илам, аха ара иатахын, нас ианбанзайтəахуеи имчгы, убригь азхытцра иафызоуп, иандəықəла иузынкылазом...

Азгабгы илбон иаарласны адəы шынтəооз, нас шыбжьра-быжьтəоаз, иштышаз атца умбо, аха убригь, убри ашəарагь, лхы-лґы иқəымлазацыт, ани лхəычтəы гəаґы итəахны илыман, излатазоз уара идыр. Ус анакəха, иара диқəгəыгуан, иара, иара, хызыда-пшада ибжьазхьоу ирышьтрам, жəытə аахысгы ахацəа гьефқəа забшьтра иақəашьыз! Ускан, убри ашəымтаз, ачқəын имбазакəа илалейт убас мчык, ихалейт убас бжьык, уи ашьтахьгы даназхəыцуаз кыраамта ицəаишьон, «Сасыкəа хəыч» лхəейт азгаб ускан гəаныла, аха затца лыпсы иахылмырзаарыз. Убрицəкьагь лтəаахит.

– Сəыхəдахь бааироуп, – ачқəын арт ажəакəа анихəоз, лара иеыхəдахь диаигахьан. «Мархəац, мархəац!» даныц-цаклацəооз иаепнылхəалоз ианду лажəакəа ааигəалашəейт. «Ианиашьа ихатцашьоуп, дихейт!» ааигəахəт иаргы ускан, ианду лəапцхьа ихы иркьиошəа. Азгаб даниехьнитцоз, уи лзара анааик атцысхəеипш дласын. Ачқəын убаскангы ихы агəра айргейт, лара уи ажəа ихəаанза хəа дыпшызшəа, лцəа-лжьы, лыпсы зегь иара иахь ииасхьазшəа, уи акəызшəа убриакарагы дзыласыз.

– Сəыхəа аасытцпраан сымтадырсит, аенышьыбжьон, сашьцəа дуқəа зəыр шəыкоума, изурызеи, изурызеи! – акыр-кырхəа ихааза дыччон лара, иеыхəда дахьықəкыз.

– Башьцəа дуқəа ихьмызгыршьашт, масар аандатцас сыр-хыпагəышьейт, – ачқəын излайказшьамыз ала ибжьы рдуны дааччейт, нас уи дамхагəаазар хəа дшəаны, дналəапшит. Аха затца дымгəаарыз, уи иихəоз еихагы дааигьыргьан, аччапшь налґықəххит. Нас, зны гьыргьашəан, зны гьырғашəан ил-хəозшəа дейтаналагейт:

Ақыта атыхəан камчышьтыбжьык гар,
Шəарт зегь рацхьа шəцəа ианыруан,

Шәанеимыртәоз ишпашәымбеи,
Хәаан ишпамнеи шөгәтцга аҕынза!..

– Иаарараза, иаарараза, азаза бароуп, амра цхароуп, – ачкәын уажә еихагғы атәы алейтдон, аха убригь дамыргәаа-зеит лара.

Уи, знызатәык лара лааигәара даныҕкалагғы, итцегь лызхәыцха, иахынзайтахыз лацәажәаха имоузеит. Аха убыскан.....ачкәынуажәгғыихааза,ахашәазызаракгғыицәа-ижы тнарпсаауа дазхәыцуеит уи, ахтыс... инасыц ихъзеит. Ус ҕалалозаап, анасыцгғы ашәи-тышәи уахынатцысуа есымша иуцымкәа, аха ашәартара уаннақәшәалак ианы-рузаап, иухъзоаап. Ицәит аеыхәа. Аиашаз, иаргь даара крызгәагъуаз еын...

Дгғыли жәәани аахыц-хыцит, цаҕбацшь иалалаз ахыц еипш..

Аеыхәа шкәакәа нықәлеит инымтәазоз ҕе дәы иатцәак. Нас, кыраамта ицахъан еипш, ианыцшы, адәы ахәаантәоз, хә-кәапрак аҕы иқәгылан ө-шьабстак. Азгаб лоуп рапхәа зылапш рықәшәаз. Аеы апырцәқәа ааулыжбын, ачкәын уахь дырпшуа, лнацәккыс хәыч бцъартцас дкылыпшуашәа инарықәылкит. Ачкәын данынапш, урт амра ашәахәақәа рьҕерытан, еидиааз ацш лапкәақәа реипш рыхкәа еидтцаны ишгылаз ибеит. Ицәоушьаша, дара урт ашьабстакәа уб-риакара ирзааигәахеит аха имырхәзеит. Пыттрак ирызней-хъан еипш, ахыкәалааипш ицоз аеыхәа, иангәаната акәхап, адыххәа, иара убри атыцаҕе иадырсызшәа амацара иаангы-леит. Аха ашьабстакәа, уаанза адәы иатцәа атцыхәаҕе цъара чытыбжык гаргғы хысбыжътцас иацәшәоз, уажәгғы ишгы-лац игылан. Ачкәынгғы азгабгғы азәгғы ажәак имхәазеит, аха иеыжәтцит. Пыттрак ҕымтзакәа игылан ицшуан. Убри ашәымтаз, убас икыыр-кыырит аеыхәа, аетцәа кыднацаап ухәарын абжыы. Амца иалагылоушәа игәәтеиуа ишаҕь-ша-кьон, нас ажәфан агәы кылнатцәартә иаакәырқәырын, ицан ашьтахътәи ашьапкәа ирықәгылеит, убри аамтаз, ачкәын

иикыз агэра аапнатцэан, адэы иатцэа ашьтақэа рыла агэы цэыртцэаны, гэырт-шашэаз инытцаба ицеит.

Ацкэын иаразнак икалаз еиликааит. Ашьабстақэа шейдгылаз анаба, аеы хара иннажьхъаз афызгагы аагэалашэеит, нас, агэхъаагара гэгэа амацэыс еипш адақэа ирталеит.

Азгаб цытрак деиқэышьшыы фылымтуашэа аниба, ацкэынгы азныказ икыт-цсыт имыргазеит. Абраагы уи лхэыцра дапырхагахар итахымызт, издыруада, издыруада, иаара ацкэын дызлоу цъара акы дазхэыцуазтгы... Зеипш камло егыкам... Зегы урықэгыгуазароуп...

Ашьабстақэа амтцэышэ еипш, зықцэ ылганы иказ ахэкаацшзарафэ имтцыззо, ишьахитхазшэа ишықэгылац икэгылан. Цытрак тхъан еипш, азгаб илгэагыт рацхъа ацэажэара, избанзар, насыцла итэхъаз лгэы иаузомызт, мчыла дарцэажэон. Ус адыруеит... анасыц...

– Аеы, – лхэан, лфэ неихлырцхэеит лара, рацхъа дцэажэозу дымцэажэозу узеилмырго, лыбжы рхэыцзаны, нас, агэмаркатыл зкэу атлеипш лхы-лфэ амца нықэлан, – иабейт зегь рынасыцқэа ишырқэшэаз, ашьабстақэа, адэы ипырпыруа икэу апарцалыккэа, амати иалахаз ашьхыццэккэа. Нас...

– Уаха, – иеизнымкылакэа ацкэын фэаитит, – уаха зынасыц абада аеы?!

– Уи иара уазтаа, – лхэеит азгаб, деилашэаны деитаакапшьхан, илықэыпсаз лыхцэеиқэатцэагы лхэыштэара апыргеипш лхы-лфэ нагэылцхейт. Ускан, «угэы итоу ухэар, ухапыц капсар хэа ушэома?!» – лхэеит гэаныла. – Нас, аеы ихымызгнашьеит, – фэалтит азгаб ацкэын иихэаз уи акара хырф азылмузашшэа, – иагыахэеит, ааи, ааи са исахаит: «Сара абриакара сыфэуеит, сшьамхы гэгэоуп, аха сынасыц сзыхымзац!»

– «Ауаагы рынасыц иахыызгзоит!» ахэеит, бара блымха ишафшэаз сыздыруам акэымзар...

– Ус амхэазеит, уи уара иухэеит, – азгаблзамфакэа капшьза иаатцэараан, атцэыуара дакуа фэалтит. Аха нас убриакара дыпхашьейт, ацкэынгы уаха ифэапшра лзымгэагыккэа дыфны лфэиналхейт.

– Агәаара алазам, – ихәеит ачкәын, иҕамч аҗтаттагыы ишьамхы инахикъеит, иеы даақәтәан иҕатциркъарц ита-хызшәа. Аха усқан лара дцахъан, лдәы иатцәа дықәсхъан шыац мырезакәа, амала иара иахъ дагыҳъамцшит уаха. Ус адыруеит... анасыц...

«Анасыц», – ихәеит ачкәын усқан, деипчхәыцаауа даат-гылан, – ахәычы иҕызоуп, иахъцалакгыы Хәмар-Хабыкә дацуп, иааитаххар, лацәааихаҕәысымтак ахиртцуам, зегъ ршьара инықәиҕьоит... Итарблыша, итарблыша!»

Шьамхыла анасыц узахъзондаз, аеыхәа ахьымзоз...

Ачкәын ихәыщрақәа аҗхыз еипш данаарылтц, азҕаб дцахъан, аха иара инасыц убриакара агәрагара далагахъан, азҕаб димбазакәа дахъцахъазгыы цъаимшьазеит, дагылышь-тамлеит. Уи ибеит мацзак игәы тынчхазшәа, иибарц иитахыз зегъ ибахъазшәа, иаҳарц иитахызгыы иаҳахъазшәа ари адунеиаҕ. Уаха акгыы дамыргәатеиуазшәа. Ачкәын уажәада уи аҕыза ацәанырра ахалагыы изымааицызт. Уи агәрагы игомьзт иара, избанзар, ачкәын ицхъазон ауаҕ ицстазаараҕ иитаху зегъ мариала ианиоу, нас ацстазаарагы ахә изшьазом хәа. Ауаҕ усқан зегъ изеипшны дықәлоит адунеи – азлагыы ашагыы. Мап, мап, ачкәын иага игуп, урт рахъ ахаангыы ихы изыпхъазом.

«Анасыц иара атәы канатцоит, – ихәеит гәаныла уи, – Убригы иамоуп атра, абри амшын еипш, зны ицәқәырцоит, зны еисуеит, зных ишышьылахаза иҕоуп. Зегъ ҕазшьак ҕазшьак рымоуп. Сара усазтцаауазар, амшын антынчу, ианхәыцуа иаха бзиа избоит. Амала анасыц, уи атәы аеакуп... Уи гәастахъеит... Иара уаналамцәажәо, угәы иантам иаха ирласны иааиуеит. Амшын агәаҕынтәи цәқәырцак, аҕәара аҗхызгыы иаламшәацкәа ишыцшу, енак, мазала агәа-еанзамкәа ианазааиуа еипш. Усқан иара аҕәарагыы ацәқәырца аҕахы-иатахым иамапхашъан мап азақом. «Сыш-цоузыцшыз!» аҳәоит!..

Амала, ачкәын, зны-зынла гәаныла, анасыц дахъахымыц-цакуаз бзиоуп хәа анипхъазоз дышиашамыз иара ихатагыы

идыруан. Аха убриакыхыианаижуан. Уи игэанала, анасыпгы ашэйттдла иаафзоуп, иазхалароуп, уахылапшлароуп, ахылапшра мацара акэым, уахзызаалароуп. Уи зылшаз иоуп анасыпгы зафэашьюу хэа игэы иаанагон иара. Аха убриг хэымжэакэа, уахымыццакыкэа. Ианду цсага шкэакэа лыкэт-зышыеипш, хара-хара «амца» арба-арбо, гьамала, хаа-хаа...

‘Енак, деитейбеит лара. Ускан ачкэын иаха ихы-игэы алакан, аухагъ ибзиан дыцэеит, ашыжыгы данаагыла длахыхза даапшит. Уи аамтаз иара лара зынза игэгы-ихгы дтамызт, ‘еа хыцрақэак дрылан, ас амфан длыкэшэоит хэагы пхыз ибар ихейтэомызт. Аха цаса, амшын ахықэаф данибаз аахысгы уи акырынтэ длызхэыцхьан, ихгы агэра аиргахьан иара иахьамзаргъ-уатцэы, уажэы-уашьтан дикэ-шэараны дшыказ. Уи илапыкэшэагъ ускан абар-абар ахэон (илапыкэшэа агэра игон иара), аха абыржэйтцэкьа, лара данлызымхэыцуа ашэымтаз, длыкэшэоит хэа дыказамызт.

«Узқэымгэыгуа уанақшэогы, абзеира иатэхар калоит», – игэы интихэааит иара.

Ачкэын уи харантэ дйеит. Цьей иблакэа дыржыарын, ма игэы, уи шэык дрылазаргъ дрылибаауан. «Абыржэы, – ихэеит гэаныла уи ускан, – ацсшэа лахэатэуп, икартцэан исзымхэаргы... Насгы, ‘еазны исразкхоу сеидру ари афыза. Ларгы лцэа иаламшэакэа дыкам уи, аха дызгабми, абна илоу ашэарах агэырфа атцудыраар аха, иузылтдыраазом».

Азгаб убри аены ауп рацхьаза акэны данылбаз иара. Ачкэын даатгылан, ларазэк лымацара дкылкаан дышлы-хэапшуазгы гэалтеит. Нас, инамцхэынгы днахырхэан ацсшэа ихэеит. Аха лара диафсит акгы лызгэамтазашэа, ачкэынгы ицсы тоуп хэа дыказамшэа, лылапш зынзак иааидмырхалазакэа. Дцон лара лхы шьтыхны, лнапы цшзақэа ацсаатэ амтэыжэақэа реипш икьо, иара ачкэын иеипш амфа ианыз азэгы длымбазо, азэгы дизхьампшзо. «Лара, хымцада, амшын афгы ибзиан дызсозар калап» игэахэит уи, лхы инаркны лшыапыкынза лапшыла данааимида.

Уи ауа ачкэын дахьнышьталазгы, илацэақэа шааихы-шьыз, ацха рыхшылазшэа иааимацабит. Ус, цэамтакгы,

дмыцэацкэа, цхызла даацэыртцит лара. Шэткэакгы лкы-хуп, аха урт рфызцэа ашэткэа ачкэын ахаангы имбацыт. Урт убас ицшзан, убас еикэапхон, ахырызы рыкэыртэазшэа. Аха азгаб, дара урт ашэт шытцэрақэа зегь, аа, уст хэа ил-мыркзеит.

– Баша ухы умыргэакын, – лыбжыы аатылгеит лара. Аха уи лыбжыгы убас ихаан, убас ицшзан, ачкэын лара лахь шыафак ахызыкамтцоз игэы еикэжэаны дыцсыр хэа дшэон. – Сара арт ашэткэа хамтас изыстаз, сыпсгыы истоит!

Нас, дмыццакзакэа, лышэт шытцэрақэа ажэоангэ-цштэы змаз цырак аарылылхит. Ачкэынгы убри аамтаз дызкыз имч дааунажын, азэ напыла ишытахыала днеигэытцасызшэа шыафак аакаитцеит лара лахь.

– Ари бзиароуп, – лхэеит лара, лышэт цыра лнапы цш-закэа ианаурышыт, ицсаатэхан, ицыр-цыруа ажэоан гэы иатцэа иналалеит. Азгаб лхы-лфгыы ааччеит азныказ, аха ажэоан афы амацэыс аацэыркэан нас ирласны аешатцэахуа еицш, иаразнак илтэахит. ..

Нас ашэтшытцэрақэа еица ашэапшь апцшшэы змаз акы аарылылхит. Убри аамтаз, ачкэын, ани ишытахыала игылан иим-боз ауафы днеигэтасын, даеа шыафакгыы каитцеит лара лахь.

– Ари уафроуп, – фаалтит азгаб лыбжыы хаала. Уи лхэа-шьала, ачкэын убригь ахылаз лара лхатагы дшеигэыргэоз фашьомызт. Илкыз ашэт налымпытцпраан ицсаатэхан, ицыр-цыруа жэоанахь афыза инашьталеит.

Азгаб лнапафэы даеа шэтык лзынхеит. Убриак зызку иара илазар, ачкэын даеа шыафак аакаитцон, лара лкынзагь даазон.

– Абри гэымшэароуп, хатцароуп, нас – иагынасыцуп, – лхэан, азгаб илзынханы иказ ашкэакэа цштэы змаз ашэт аашьтылхит. Убри акэхеит, ачкэын ахыц иафкэаз ахэымпал еицш, дызкыз амч дааунажын, изынханы иказ ашыафэгыы аакаитцеит. Аха... дигэыдихэхэаларц инапкэа анааирхха, уатцэы дубар даахэ, лара дызшэаххэан.

Убри аамтазы дцэырханы ацэа даалцит иаргыы. Ачкэын убриакара игэы пжэеит, «анасыц хэа акгы ыкамзаап ари адунеиаф» хэа иамхахэарц апсык-апсык ауп иааигхаз, аха

мчыла икышэкэа дрыцханы иеааникылеит. Нас ипхыз деиталаларцгы иеазикит, аха дызмыцэеит, уимоу, иара ипхыз ахатагы азхэыцра даналага, еимамгыло асеипш из-еидымкылеит.

«Аха, зегякоуп, анасыц ыкоуп, – ихэеит гэаныла, азы шыцээз ибазшэа, аныхэаф иакара ихалалыз, иразыз ачкэын, – бжь-шьхак рнафс цхатцэрык, уныкэсуеит, иааигэацэамкэа, ихарацэамкэа!..»

Уи аены апка кьала абжэеипш, ацша иаанагозу, ма ихэыцракынтэи гэалашэарак илымха итафуазшэа инарбозу, харантэи знык-фынтэ ракара иаафит иара икынза бжык. Ачкэын убаскан избеит, аены азгаб дахьыказаалакгы дицшаарц. Ус итцанахэон инасыц...

ШЬХАЛБААН

Зегь рацхьа лара Кама лоуп дызбаз. Акэаскьа абартца данаадэылтц, дыпшызар, ихы затцэык аалыхэжэо аатцэакэа дрытцоуп. Ишьтахь иааиуан иеы, убриггы убас аидара иатцакь, уаха наламкэа. Нас лылацш нарыкэшэеит рхы шытацалан иааиуаз ауасақэа, урт ртцыхэан – есымша мчыла ашьхака икарцоз, иаарцоз ацьмақэа, нас, рлақэа афбагы.

– Хаб дышьхытцит ди, деибга-дызфыда, – лхэан, Кама ашэ ааимцааны аматцурта лхы нылалкит. Фелдышь азныказ илхэо лфамшэо даауалуашеит. Уи лхатца, абар уажэшьта, инеипынкыланы, фажэака шықэса цуан ашьха дцалоижьтэи, аха знызатцэыкгы ас ирласны дылбаауаны лгэалашэомызт. «Иахазар акэап», – лгэы интылхэааит лара, аха нас, зызра дафыз ажьтцаа атцэы ишахаз иуны икнахаз абыста инахалцан дындэылтцит. Данынаифеапш, иаразнак «пшшэы ихазам» лхэеит гэаныла.

– Хгэыхеанзамкэа тубар-чан ааит, – лхэан, Кама лаб лэынеигэыдлыжьлан даалгэыдлыхэжэалеит. Иаразныказы аарла ихы-ифеы ааччеит, ипха лыхгы инапы ныкэишьбит. Фелдышь, ус илацш налхигеит.

– Аеы аидара ақәаххып, – Арсана аеахыы иҕынеихеит.

«Инауыххылада иаразнак, зыбз ада фатә змоуша», – Фелдышь лгәы ааибакын, аматцурта дныфналеит.

Арсана ашьхытраз ҕымчыбжька шигыз, ҕаха инеипын-кылан ипхызқәа ееимызт. Азыхәашь деипхызуан. Ифызцәа, ашьха алпха шәымазааит хәа днарықәныхәаны, ирахә на-рылицан, дышзахәоз ишьамх иеарганы агака иҕааихеит. Ақыта данаалала, рапхьатцәкы инеипылаз ргәыла Бата иеи-хәеит, ипха хатца дышцаз.

«Амахә дудысныхәалоит, Арсана, уи упха цытк длеи-хабгәышьоуп, аха егәамазам, қалақь хыцәқәала диаазашт!»

«Ишца уара, дарбан махәу исыдуныхәало?!»

«Ани, тыпх Рушьни итаз, ацсызкҕы».

«Хәи, рацәа сыбга цылтәеит, ани сара сықәла, насгыы, уи хара дабахаикану, дад гәышьахеит».

– Кама, ана ашәыршақәа тоуп, бхәы аазгеит, – ихәан, Арсана инапы аатцәахыы инаирххеит. Цаса, уажәеипш ашьхантәи данылбаауаз, шәхәы аазгеит хәа акәын ишихәоз, ашта да-нааталалак, алахабгәеипш, икәаз-кәазза иказ ашәыршақәа ашашәа иахатцаны ирыпхны ипхацәа афыцыагь хәба-хәба, ма жәаба-жәаба цыра ритон. Даргыы гәырғьатцәа, баба ххәы ааигеит, хәа абарбанцъеипш, ифны ран илыкәшон.

Кама днеины ашәыршақәа зтаз аатцәа ахы анаалырт, хәба-хәба цыра хазы-хазы иҕахәаны, ишырзааигалац еипш ашашәақәа рытцданы итан.

Ари Асида лхәы, ари сара схәы, – лхәан, аҕбагыы аатыл-хын, аишәа атдыхәаҕы инықәылтцеит.

«Баб дхалабтцара быкоуп, – лхәеит гәаныла Фелдышь, – баамыццакыр, лызбахә иара имхәарызи, быцсы атцәы иахоуп акәымзар».

– Атубаргыы еикараны иахшароуп. Еикараны акәым, уажәшьта аихара Асида лахь ишьтлатәуп. Хара амахә ихәгыы хәцклароуп...

– Унан, бхәы атцәы ахыыршьааит, – лхәеит лан, уи зынза дылшәириц шылтахымызгыы (лхатца ларгыы лыбз атцоуп хәа агәаанагара иоур хәа дшәон, ус лымхәар)...

Арсана убригь ақәғимтит.

Арсана уажә дааигәалашәеит имахә–ацсызкфь. Уи знык ауп нацшыхақә данибахъаз, иара уигь тьццх. Ацъмақәа иман дышнеиуаз, днацшызар, нырцә ахацафь, ашәыб иархәаз амахә еипш иеырхәаны азәы азы дзаапшыло дгылоуп. Ашьтахь, ицъмақәа бардк рызциқан, уа илатцан дхынхәырц данаауазгьы дышгылац дгылан. «Дадырсма кадыць, – ихәеит гәаныла Арсана даацъашьаны, – уи схәеит хәа, азы изаапшылашьа злакоу ала, ацсызқәа еилыцшааны икуазар қалап, апащә–псызқәеи акалмахақәеи иаха бзиа имбо дыкам!..»

Абриак затцәык ауп уи ахатца изы усқан игәы иаанагаз Арсана. Нас, сабшала, даеа ҫынтә рақарагьы дааит рхәеит, аха иара димбеит.

– Саб, – лхәеит Кама, лаб иахагьы дааигәаны дааидтәалан, – Асида данцоз, хаб ашьхантә данылбаалак, стьызшәа шиабхәалак дытқьозар акәхап, аха дышны данааикәтәалак, абратцәкьа дсызгәйдкыл хәа салхәеит, – лхәан, лаб изамфәа рацъа лнацәа нақәылкит, нас «атцәах» аахлыргеит.

«Бара анышәахә, ацгәеипш бышпцеиехьныцало, иахьа дхалабымтцар буам» лхәеит гәаныла лан, аишәа аханы дахьтәаз дааицрашәаны.

– Ех, – ихәеит Арсана даақәыпсычхан, – уи сжәа–хәыцы, мыцхәгьы дкәышын, зегь еиллырччон, аха абра мацк исытцалкит. Лаб иқәла... Аха убригь дазымхәыцкәа дыкам лара лтәала, – Арсана мчыла акыршифоз еипш, мчылагьы дааччеит. Аха уи иччапшь макъана иара итәзамыт.

– Аиеи гәышьа, – «дхаазеит, дхахьчеит» хәагьы нацылтцар лтахын Фелдышь, аха ус «бхы быхьчааит» хәа акы налқәаижьыр хәа дшәан, уи ажәа нақ ибжьалыжкит, – уажәшьта лара лхы иавылбааит. – Фелдышь уаха дацралар лтахымыт, уа леаанылкылеит. Избанзар, лхатца еиҳа–еиҳа ицҳа лтәы ихыцсауан, уи устцәкьагь илаигзоит хәагьы дыкамыт.

Акрыфан ианааилга, Арсана цьтраамтакгьы игәы ихьу–хьууа акы ьтцан. Уи идыруан ицҳа хатца дышцахъаз, ааи–

гәа дшыҕамыз, аха зегь аҕоуп, уажәы-уажәы ашә ахь дыц-шуан, уи ааимҕааны, дышзахәоз дыҕоны дааины ихәда дна-хьынҕашаларызшәа.

«Сжъа-хәыҕы, сжъа-хәыҕы, – ихәарын иарҕы ҕыц дибазшәа дыгәхьяаго, нас дыхәмаруа, изаала дшәо иҕы-неихарын, – шьхаҕанижъҕеи, заки х-нацәхыркәраки ибыз-ҕаит», – ихәарын.

«Дгәылҕорит» – лхәозар акәхарын Фелдышьҕы.

...Арсана ашҕадныкәсын, ахкаара шыҕаз иҕынеихеит. Ма-кьана азиасҕы аҕсыҕан, наҕ ашьхақәа рахь, асыҕса зытуазар акәхарын. Уи кыраамҕа илымҕа кыдҕан дазызырҕуан азы абжы. Иаакәымтцзакәаҕы ак ахәара иаҕызшәа игәы инатон, арахь иара иахәоз абызшәа изеилкаазомызт. Убри аамҕазы, ибла даахгылеит имахә (раҕхьатәи, сыблашшәала!), тыҕх, ҕеруал мзазы атцаа ишьтаҕчо рыхкаара аладахьы, азҕгараҕы, атцәфанеипш дымтцыззо, дахьзаагылаз. «Уара умсит, аҕсыз ушаҕәнымхоз», – ихәан Арсана, дааҕежьын, аматурҕахь ашаца-шацахәа иҕынеихеит.

ИЗ ДЫРУАДА

Махаз уи ауха ацәа даналтц, дшы-барҕьеиуаз, дшыхәатцәы-хәатцәыуаз, тцхагәанынза уаха лацәааихьшь изыҕамтҕеит. Ариабжъа-рак, имацара аҕны дыҕнахеижъҕеи ак ҕаитҕар – акы нхон, алу еипш аҕьежъра дшаҕыз, уаха назлоу иҕсра убааит хәа дкара-уараха ацәарҕа ихы нықәитҕон. Илацәа шааихьишь-лак, иаразнак ацәа дагон, аха атх ага дузза, уахык жәантә дааҕшуан, гәтыхас имаз усҕан акәын ианизцәыртцуаз. Ипшәмапцхәыс лаб игәқәа ҕеим хәа лахан, иҕсы сзахьзозар, уи уажәшьта ирееиуа акҕы ыҕам, аха ҕытҕак сааидтгәалар стахуп лхәан, илбоз ахаса-маса аашьтылхын, дышзахәоз лыҕныҕа дцагәышьеит. Рҕа затцәы, рыҕцәфан шьапы Арда-шьыл, ахышә асаркьа иаакәымтцзакәа иадхо ашьхыц еипш, уахьҕы дыҕамкәа, арахьҕы дыҕамкәа ақалақь даларшәуп.

Махаз, уи ихшыџ акыр пнаџозар, днартəаны шаџантə ди-хəахəоузеи, ухынхəы арахь, «узыпсу» рахь, уара аџыта, уаб иџны иаха уатахуп, ухы злауырзша, изланыџəугаша иуџəнагоу тџарак утџазар, убригь ужəлар идырхəа хəа. Аха иарак, зынза акы иирхəрц ихгьы-игəгьы итам, дызлашəаз азыблара иеиџеит. Махаз, иаххəап, хшарала анџəа ишихəара дыџазтгьы, убригь зынза мап ауаџеикхуаз, азə уа дынхарын, азə – даеаџьара, егьигь – даеа қалаџьк аџы. Аха Ардашьыл дызлабиџазатџəу ала, даргьы даармыџхраалар псыхəа рымам, рыпсы танатџы, нас ианпслак, уажə дшыџоу еипш, иахьа избаз сфеит, изгеит хəа ддəықəлар, мышкгьы дызнеиуам, лажəхырџа изыруеит. Издыруада, наџ-наџ сара аџыта сахəагəышьом хəа игəы иаанагозар, усџан аеакуп, мчыла ашаха ихартџаргьы уаџы дизаанкылом. Аха иџанатџы, рыпсы танатџы, иара изхмыртəалозаргьы, ианамузах, ус иа-сышьыџьы илаџта антапшра дара рзы акыр иапсоуп. Ааи, ааи, иуы рџахым, ихəа рџахым, илаџта антапшра маџара.

«Уаха хназдыпшыло хəа уаџ дхмагагəышьам, уаразəк уоуп. Иагьа хара ухəаџеаргьы, зегь аџоуп, хара хəы уаана-гоит... Хəргьы иасымша хəпсы таны хумоу џьушьо, уара уоуп еааны акəу, џахə акəу мышкызны рыххатəыс хзауа. Шьта хə хтəы усгьы идыруп, аха убасџангьы састџас умгы-лар ами, хай, ари аубиџьыр итџəџаншьап нымхазазаап хəа анузырхəа, усџан хəргьы хыла адамра хəурсит ауп...».

Махаз аламалагьы игəы каижьуамызт, еазəгьы дџəажəар, хай, абри еипш шџоухəо, анџəа думыртəəыуан зынза, хар умамкəа уаныџоугьы ухы удыруазароуп ихəон, аха имаџа-ра ихы даназынхалак, зынза даеакын иамхахəоз. Адəахьы, мамзар џьара акы инирџшрын, уахь хьаа-баа имазамшəа, икəытгьы хьшьык иамгаџшəа, амшагеипш деихыкка, иа-сымша ихы-игəы алаџазшəа дирбон ауаа. Нас ишџа, дасу ихьаа иагьа иџəəазаргьы иара итџəахыроуп, иџəа иџаиг-зароуп, аеазəы рыххатəыс, алаџəажəатəыс ишџаиито. Уара иучхаша, узџагылаша, умч зыџəхо хəагьы акы ыџоуп, сызго сагаait хəа угəы нкажьны зынза ушьапы аaitџухыр акыр иапсоума?

Ус акэын дышхэыцуаз Махаз, убри азыхэан дааразак ианилыжжуазгы, цъара акы шытихуан, ак шытеитдон, игэырѳа злахиешаз ак ипшаауан. Амала, уахынла акэын зны-зынла зегы анидыгэгэалоз, ихы имч анакэымхоз, даназымиааиуаз, ускан игэырѳакэа зегы ашьхымзатра унацэхасыр ашьхыц штыппуеипш, илеихапапаны ихэлымшэа цыркаауан. Нас ишца, ауафы даагылазар дызкэыхандеиуа адгыл, ицэеи ибафи здызлахыоу қыаптеитэыр, илашьта-хэашытеитэыр итахума? Уи афыза ҳагоу илахь иануп. Ипсы танатцы, ичкэынзатэ иаб цъара насып лашак, разкык днахьирпшыр цсатамзи, аха иааг...

«Уара шыта ухэычума? Уара сануқэлаз сара анышэ сфон. Ус кыбаѳ дук Анцэа иулаимтцазаргы, аус злоу, уаб инхаринтыра, ирахэ-ишэахэ айкэырхара, ашьата амырзра, аргъацара ами. Хара ҳабацэа, ҳабдуцэа рыхыз, рыхымзг, рцъынцъ, ус дагэгасны азэгы дымцазацт, аматц улатэуп. Насгы, уара уеипш иабицазатэыу даеазэы диеипшымкэа, ирласны ихы дазхэцны, дтышэынтэалар ихэтоуп. Ааи, ааи, абицазатэ иеыхэжэаны зегьдрыхызозар ауп, уарт инасыпгы. Дыцкэыннатцы, ашьабыста ашьамхы аиуа иланатцы...»

Махаз хшарала дахьейтыцтым, дахьмацъануоу данкэыпшыз аахысгы игэнигоит, аха ишпеиурыз, анцэа уаха уаѳ даниатэеимшыа, иара убри азэгы дахьтеихаз кыр иапсоуп ихэан, ихапыц аефеа шаргоз игэы еикэихэалеит. Уи есымша азмыжъ еипш итынчыз ипхэысгы мазала илгэырѳон, ихьбалгон, иагыараангы атц агэазы лылабжыш хақэкэала иаахьан, аха икартцозыз, ауафы дызнымаало егыккам, нас реадыршьцылеит. Убарт имиз зегы ирыдахьташа ҳацкэын затэ идахьтап, убарт имиз зегы ирфашаз ҳацкэын затэы иеахьтап рхэо мацара, атцысхш инаркны зегы иѳоуа ирышьтоуп уажэгы. Иаргы иитахыз зегы мариала инапы ахыназоз иоуа даналага, цъабаа дук анимба, сани саби ирылшонатцы рыцкэынзатэы қалақь хьцэкэала сышпармаазо ҳэа, аинститут дшалгаз, аргыларае прорабс аусура дналаган, ѳбака уатах анырцэига, уа иеааникылеит. Урт ауатахқэаггы зшо, ахэажэтцэы исзақэшэаны исыртаз цышшэшьо, уажэы амала

хəа азəгыы акгыы узыќаитцазом, цара пытќ рыхəлажытəуип анихəа, иара назаза уа даанахкыларым, аха, наќ-наќ анцəа абзиара хзыќатца, хматацəа ма ирыхəап, қалаќк ршыапы аладыркып рхəан, ианќəыпшќəаз аахыс иааидыркылахаыз акгыы аанмыжыкəа, ағəыцəмаќа реаакəыртəаны иуадаќəа изфьрхит. Аха иара, знык аќалаќ афь дназдыпшылоз акы аниоу, иќыта – данхəычыз дызталаниеикəабоз акəарачќаќəа реицш «ицəхəычхейт», иатəеимшыо далагейт.

«Азын ашəарыцаразы ибзиоуп, уаха акгыы иапсам, аха», – ихəон иара зны-зынла, ифызцəа ицны аќалаќ аќын-тəи данаауаз, рхабла инапы наќəкны, лашəарыцан идирдыруазшəа. Ускан, Махаз ицќəын аќатцəыхəа игəы ахəызба налаитцазшəа ихьуан, аха исасцəа штəаз ица иабжыара дзалагомьзт, «хаи, анаассыни, узлиааз ухаблазы ушцацəажəо» – ихапыц ейхарыгəгəаны ичхауан.

Арбагыќəа уажəшыта хынтə раќара фьиртхьан, аха аша-ра акрагын макыана, «шəара атц ахытəы тцтцəаќəа, ихашə-хəеишь, ихазшама ейтах!» ихəон гəаныла урт рыбжыы шааиахалак Махаз. Уи уаха дызмыцəошəа аниба, ицəарта дныќəтəан, ататын амца наиркын ахара дналагейт. «Ауаф гəыграк ада анимам, аха убри акгыы ишитаху ианыќамла... Хапсы штоу, хала шаапшуа, уаха акгыы хаймыхəаргыы, гарак изахмыртцысуази, ихəыцќəа ршыапы иќəырғылан иахамтарызи, хаицəызгодаз. Настəи хапсра псразма, хќəац-ќəацуа цыанат шыапыла хамцози. Анцəа уќазар, уаха еаказы сүхəом, убриак хатəашыагəышыа, убра хайтцоумќан, ххи-хашарей раазаха хат, уаха акы сахəом. Уан, уара уахы дыпхашыаны акгыы лызхəом, сара слымха тдырхаахеит, са сакəушəа пхəыс даазгараны иќоу. «Издыруада, сызкəыхшаша цыаракыр ихы кыздар, цыара цəажəарак имамкəа дќаларымашы?! Афырцыан ейцш, дыпшзаза, азəы лыматцурта, лаазарта, Анцəа уќазар, исыт...»

«Бара лыматц буама, лара дантацаха, лара хаматц луазар, бзабаак хдырбозар хəа аупей!»

«Стацазатцəыу, сара исылшоны, сшыапќəа снаргонатцы, ќьатцəыра. дыласыргылартə иауазей? Уи Анцəа искəырхыуп,

искэыблаауп. Дыкэыргыланы дныкэсымгои, агэыла хэса-кэагы шытыдшыыцуа инсыртэап. Закэызеи, жэафык сымоушэа, азэызатэык зацхэа цсра соуша, лыцэгэа-мыцэгэа сымцо. Ах, ус мышшарак сирбондаз иаххылапшхэу».

Махаз ичкэын ус кыраамта дышизхэцуаз ихы анныкэйтца, дкараханы дыкамзи, дынтахэахаа ацэа даманы ицеит. Иасымша ашара иацгылоз ахатца иаикэырман дызтатэоу идгыл зегы ацэагуара макыана мызкакара шагугы, атаца бзиа лыфныргэеипш, ухэы ныкэтцаны иуфартэ ицкэа-шэкэаза икайтцахьан. Иаандакэагы, агэыла кэыткэатцэкэагы зырцэытцымсуа илтакты-отакны ихканан. Ицэкэа угэк хианы игылан, даеа хацлакык атаца данаарго хэа иасышыжымтан хца-хца лапкэа ацыкэреи фырпны ахрыги ацыкхыши алацсаны иеитон, иаргыи изшаз исасхан, улапш узадымго, абга акэтагы ыкэбылгыртэ ишшацасалаха игылан. Акэацжэырта, абыстаурта, ашыапаргыларта, зегы гэаныла шэынтэ ишэхэеит, изахэеит Махаз. Уимоу, дара атацаагацэатцэкэагы, зыбжыи бзиоу, атацаагарашэа акафхэа иаатзыркэаша, акэашарафэгы уаф дызмыхэо, изырмацэысуа арцарцэа, еихабысгыи – икэышу, ианатаххагы аамысташэала ицэажэо, зегы гэаныла иалиххэеит Махаз. Иабцэаргыи, ржэытэ матцурта ауацэаф ашытахь кантаруазк азна апатронакэа адкнахалоуп, атацаагацэа рыфны ацхэа ахэы ишаахшэалак, ачкэынцэа афкэахэа ахысра тарцарц. Зегы ирахаанит Махаз ичкэын затцэы цхэыс дшааигаз, агэыргэара ду шимоу. Афцарафэгы, жэафа-жэафа зкуа ахацшыахэа иртатэаны, аа-шыкэса зхытуа ацха иафызоу афыцкэа изытцоуп, атцэа ишынтэоутэалак, ақалмышь еипш иашэуеит. Нас ишца, зегырыла дыхиан Махаз, издыруада, игэианзамкэа акы дналахар атцкыс.

Махаз есуаха убри дшазхэыцуаз дыцэон, есуахагы ичкэын ичара далан. Есымшагы тацас цхызла иибоз азэлакэын, лтацаматэа лышэтцаны, лыхцэеикэатцэа лыгэчама иныкэсуа, лыблакэа ахардан жыыргэыц еипш еикэапхо, лзамфакэа капшыуаркалеиуа итытцэраауа, абри-абри лоуп хэа лыхьз лыжэла шизымдыруазгыи, автобусэе, ма амфан

цъара дааипылар, шəфык дрылазаргъы дрыликаауашəа игəы инатон. Избанзар, цхызлагъы убриаќара илацш лышьцы-лахъан, уимоу, иацуха агəылацəа иааизеинырќъан, мчыла ддыркəашеит. Дшыацəхыртəит Махаз, уи ус ааигəа чарак афы дгəыргьо-дыччо дызбахьадаз, ажəван дзаламлеит, уаха егыгымхеит,

«Ацарпита! – лхəеит ивара ачараф иеизаз ауарацəа дрылагыланы анапеинќъара дахьафыз ицхəыс Фелдышь. – Уара жəымта шкəакəа, уагышьацəхартəуеит, нас ишца, ари иеихау агəырѓъара хбап хəа уќоума уеизгы...»

«Хай, хай, сахкəажə, баргъы мариалабсоуз цьыбымшьааит, абас кəашарала быхшыф бахысцааит акəымзар!»

«Афы уцрымќо уарамыжда! – лхəеит Феилдышь дааччашəа, аха нас цъара акала игəы калцар лтаххеит лхатца, – ус уќамызтгъы, иузхьацшуадаз!»

Махаз цхызла даара иќəра иацəоумшьартə убас ишьам-хкəа итцпрауан, убас дкəашон, даакəымтцзакəа, хфык азгаб-цəа ираапсеит. «Бабараа, шəара саншəыќалаз, атцəа азна азы схы иќəыргыланы, кəармак камтəазакəа акəын азгаб-цəа сьштрыцкəашоз».

Даргъы акыр-кырхəа иааибарччон, иагьеибархəыт-хəыт-уан ргəы иахəаз акы шрахаз мфашьо.

«Ус ауп ишадыруа, – ихəон гəаныла иара дахьыкəашоз, – хара абыргцəа хгəы мацара акəу цьышəшьоит ихапысуа, зны-зынла хшьамхгъы хапысуеит. Ааи, ааи, убас шьам-хык хəа хартцысуеит, ашьабыста хашьтоутцар, ашəи-тышəи инамышьтзакəа ххьзаны иаанахкылоит. Убас ауп, хгəырѓъа-цəар, хара хацлабрагъы гəаѓуацəоуп».

Махаз ацəа данаалтц, ашара адəы иныќəлахъан. Ииашатцəќъан, ичкəын ичара далагылазшəа даапсаны, уаха наиламкəа акəын дшыќаз. Аха игəы убас игəырѓьон, дгылан иеанааилеихəа, итыпан иццар хəа дшəон, ашьтахьгъы кыраамта иикуа-иишьтуа акгъы даќəымшəо дыќəын. Нас ахəартрафы днеины ахəыс аауижьын ан ианнатцеитца, ихы-игəы атыц афы иааит, ахылфə-цсылфə еипш иааихылтцит иаха дызлаз зегъы. Ашьхаќəа рахь данынаапш, макъана

икәашза рыхтырпа шкәакәа рхаршәын, иахагы ақәа цытк ауйт, иарпсаҳәазар акәхап, ариабжьарак адгьылқәа шабаны иқан. Уажәшьта ихкаарақәагы пжәаны икажъзар акәын, уашьтан афынтәцәағәараан анышәгы еилалазом, еиҳа иҫыпуеит.

«Хара иаххәо анцәа иҳацихәозар, издыруада ҫааны ма акы шцаимгәағри чкәын Кадыць» ихәан, ижәи-ихәари ааилырганы, хьурзык ныкнеихарц аматцуртахь иҫынеихеит Махаз.

АСАС ДАХЬ

– Иааиуеит, – лхәеит, Астанда алашьцара дагәылпшуа, нақ харантәи атцх иалыхәхәа ак аара иахьяҫыз лылапш нақәшәазшәа. Нас илхаршәыз лыласатә касыпшза налхылхын, уахатәи атцх ссири ацсабарей лыхәапшра ртахызар (урт моу еазәгы!) уажәшьта мап шырцәылымкуаз агәра длыргеит. Амала, мазала, уаҫы имырбакәа, цсы зхоу зегьы ирцәытцәахны...

– Ас-палақәа аمانы ауп ишаауа, ас-палақәа. Уи напыда цьаргы. имҫахытцзом. Ма ахьта, мамзаргы асыпшза ацзароуп... Ас-палақәа, – лхәан, Астанда рапхья ажәфан днатцәшит, нас Адгәыр днаиҫәпшны ҫаалтит, – урт ахәыхә шкәакәақәа уажәаны, рытра ду ааныжьны, адгьыл ахь илбаауеит. Уаазхыцыр, рыпсы ахьынзатоу ажәфан акынтәи адгьыл аҫы илбаанза ауп.

«Саргы бара бымца сабылуанатц ауп, – ихәеит, гәаныла Адгәыр, – ус анакәха, лахьынтцала хәипшуп ас-палақәеи сареи, амҫа хәкәнатцы абзиабара хәланатцы ауп хәпстазаара анықоу. Нас... нас амахә иақәу ашәыб атәы зхәахьада, алакә иаҫызоуп, иахьҫахтәо уздырзом».

Ус, ахабла атыхәахь, анапеинкьабжьқәа реипш еиқәырцакны игеит ахысбжьқәа. Аха уи азәгы дацәымшәазеит, игәы тнамырзызаит, изахауаз зегьы рлакта арлашауан, ркьышәқәа аччапшь нықәнарххуан.

– Бзиала уаабейт, Ашықəс ґыц! – лхəан, Астанда убра асы шкəкəеипш ицкыз лыччапшь ала иаархаан дааччейт. – Угəхьяаган хакан, – лхəеит, дгəырғьатцəа ахауа далацшуа, кыраамта игəхьяалгоз, уажə цьарантəи дхынхəны данааи, даацəажəозшəа.

– Хасас бзиа, хасас ду – Адгəырғьы уи «иааиз» димейгəырғьар калозма, – ура иахьуатəоу, иахьутаху атəара-ачара уакəитуп.

– Зегь рыгəтаны, – лхəеит Астанда, лыбла маахьиркəа рыла Адгəыр дихəапшуа. – Рацхьатəи аныхəаґагы анасыц азы ихəааит.

– Ихəааит! – Адгəыр инапкəа лахəны амца иахеикуазшəа, цшьаала Астанда лахь инаирххейт. Нас уи лыблакəа днархьпшыланы, – амала итыркəкəаны ижəтəуп, – ихəеит.

– Нас ишпа, имжəырғьы иааидахцалап, хара хапшьымацəоуп. Уи данауаз геи-шьхеи акыр дырхьсит, аха идырааит апшəма иажəа ус аламала дышзахьмцə. Мамзаргьы, апшəма иламыс...

– Бара ибтаху мап ацəызкуада сымш, убриакара быцшзоуп, азиастцкьагы ухынхəны удəыкəла бхəар иаатцəины аґада идəыкəлоит! Ғак акəым, быцшзара еилахан...

– Сара азəгы дсырхынхəзом, зегь рымґа икəыз, амала уаразəк... апхьз акны еипш, лабґабагы, схазы сыпсазы устахуп...

– Астанда, саргы убастцкьа ауп, азын асы шатаху еипш, азыхь, ахауа апсабара ишатаху еипш...

– С-су! – лхəеит, Астанда рыґны ианаавала, ахьта иаркапшьыз лкьышкəа лнацəа нарыдылкылан. – Уаха Ашықəс ґыц сас дахьха иахтоуп, ус анакəха, даґа сасыкгы аґныка днасыцхьар, саб акы ицəа иалашəоит... Угəы иалымсын...

Илеиуан асы, аласа хахабжьейпш ашьтыбжь аарла иуахауа, ихааза, ицшзаза. Илеиуан ажəан акынтəи, ари аду-неи аґы агəырґакəа зегьы рышьтакəа еиманапсарц иаашьтызшəа, зехьынцьара анасыц апшшьы ала ишкəакəаза ихнаґахьан. Зны-зынла харантəи иааґуаз ашəахəабжькəеи

ахысыбжкъәеи ракәын, ашәыб зызнымкылоз махәык «агәы-
нкъбжы» уахауамызт, атцлакәа зегы рынасыц шытырхыртә
икан...

САБ

Уахык зны сани сареи ацшаза зны, ака-
кани иареи еидкылан ифо ахәыштаара
хшыгәхәатәаз, саб даафналеит. Уаха наилымшо дашьын. Сан
ишызбоз лылабжыш нхыддылеит. Саргыы ґыц изыыз ацш
атыхәах цырақәак нханы иаман, аха рацәак иахьымыз азы
исфару, исымфару хәа сшахәацшуаз, уажә избаз цъашьаны
саныфагыла, инасымпытцшәеит. Сшьамхы ианцсалаз ака-
кан цырақәагы ахьхәхәа ахәыштаара иньгәхәацсеит. Сан
лхы лнапкәа инарнылтцан, иахагы инеиматәаны атцәуара
далагеит. Саб усгыы ибжыы ихацаланы аґьра бзиа ибон ас
еидш данашьлоз. Саргыы сындәылтцын, ди дахьышьтаз
аматурта сныфнаххит. Уи дкаххаа дахьыцәаз лкаруат апхәа
сншышьамхнышлан, лґахәытхәытра сналагеит ацәа далхуа.

– Нану! Исхәо бахауоу, нану?

– Изакәи, нан? – ацәа леаалылгеит нану.

– Нану, папа дашьны дааит, ишыапы дзықәгылазом.

– Дашьны ухәоу? Игәгәаны дашьытцәкьоума, нан?

– Ааи, нану, дашьуп, дашьы. Мамагыы дтцәыуеит.

– Унан, сара рыцха, сара шәиккәагә. Са сакәымзи иц-
сышаз, сара уахьгыы ирцәымыгхаз. Шәахәшьа лышьтахь
излеигәагы, рыцха. Шәахәшьа маалық хәычы. Сыткы
насыркишь, нан, сыткы исышәхбаалаша. – Аґапара ханы-
нафнала, саб акрушка хырхәхәо имтцагылоуп. Сан иахагыы
лхы лкалт илагәаны атцәуара даґуп. Саб изнапык ала
ивараґ итәаз ацгәы аашьтыхны ианиршә, ишнеиуаз сан
лыбга аеаларцсны аеааннакылеит. Нас ди ллаба рхха
даныназытрыс, ишәаны ацәардагәы ацәка инытцалт. Аха сан
атцәуарадакәытцаумызт. Саб акрушка аашьтихын, дфагылан
нану лыжәаа инапы нықәтцаны лныхәара далагеит. Са сахь-

гылаз, нану уажəы-уашьтан саб оума икəылхəацəоит хəа сыпшын. Аха лара изакəызаалак жəа саҕалак лəытцшəомызт. Нас саб икрушка ыжəны данаалга, сыбныхəароуп ихəан, нану азна хыхəхəо иналызтəиттəеит. Нанугыи уи иказшьақəа уажəы илбазма, акрушка дахныхəеит, аха мачк ауп иахыл-жəааз. Нас саб инапқəа ааужьны, цшьаала, астал иныкə-лыргылеит. Аха сара издыруан уи акрушка лжəит хəа дшамшьуаз. Сан исалхəахьан нану лпынтца апарпыл еицш икацшьза ианыкалалак шакəыз данашьуаз. Аха папа лыд-цалара данакəымтцза, нану акрушка сара сахь даахеит: Бықагыи абжа ижəааит, хəа. Бықа хəа акəын сара схы здыруа саныкала аахыс саб ишсеихəоз. Зны сан изласзеиталхəаз ала, зтəыоақəа дууз, зхəы хəымсысыз Нықа хəа цьмак хамазарын саныхəычыз. Саргыи саацрымшəазакəа убри ацьма ахьцоз, атцтцəеицш скəалкəало сацзаарын. Ғнак, нану ашықəс рацəа ахьылхытцуаз азы анаука усзуоцəақəак лыццəажəарц иазаап. Урт ирыцыз зґабк, абас ихəымсысыз иказ ацьма лымбацзаарын, ицьяшьаны дахəапшуа даналага, уи аеынгыи саб афы ыжəны дыказаарын, хамтас илитазаап данцоз.

Саргыи ацхьыз еицш исгəалашəоит, шьоуки хəацьма хəымсыс рыманы, еицрыхухуа хашта иатцəа итытцны ишцоз. Ашьтахь, сан изласалхəаз ала, саргыи сахьтцəыуазаап уи ацьма хəымсыс, аха лара аурыс зґаб илырхынхəырц даналага, саб имузаап, асас уонатафы дзеилахаз иара итəуп хəа инафəаиршəзаап. Убри аахыс акəзаап саб Бықа хəа ахьыз чыда сахəара даналага. Нас ауп хтаацəарафы зегьы анашь-цыла уи ахьыз фыц.

...Сылацəа анаахыст, ашара адəы икəлахьан. Сан, есымша еицш, дгылахьан зегь хəацхьа, саб атуан датцапшуа ус диан. Икалап уи уажəы хəыцра хаақəак дрылазтгыи, аха сшаацшуаз аниба, инапы ааигзан, цшьаала ссахəы иналишьит, нас апцқа иеицш сылахəмарра далагеит. Пытрак ашьтахь, иаалыркьаны фəааитит:

– Ухчы зцəаакуи, Бықа?

– Стдэуон, папа.

Нас уаха сылафымткэа инапы аасықәхны илахь инапыреикит. Пытрак ус диан. Нас деитаахэын, атзамц ахь ифы нарханы днықәиеит. Атзамц иаафөымтцзакэа ашышкамсқәа халон, илбаауан ихалон. Сара издыруан, урт иблақәа дыраапсар, иара сахь дшаахәуаз. Пытрак ашьтахь, даахэны, дысфадшуа днықәиеит. Нас ацәажәара дналагеит мацк ибжы тцыс-тцысуа.

– Бықа, уара уда итдэуодаз иаха?

– Сангы дтдэуон.

– Ди?

– Нану шөымтдэуан, тцасым, лхәеит.

Саб атзамц ахь днахэны деитақәиеит. Сара издыруан уи акы дшамыртынчуаз, акы игәы ишытцхоз. Аха санынапшлак, итцыздыраар хәа дшәаны, иблақәа сырхирпшылазомызт, атзамц ахь днахәуан, нас ихысга нацәа ашышкамсқәа злацоз атзамц инадикылеит, алада ицозгы, афада ицозгы инацәкыс иннамкылазакәа, алағырзқәа реипш, атзамц иафәеибахәа инеиуан. Сара издыруан алағырзқәа афада ишымцоз, настгы ашышкамсқәа реипш ишеикәатцәамыз, аха сан лзамфәақәа цъара акала ирыдыскылар стахын саб инацәкыс зықәкыз атзамц шкәакәа. Пытрак ашьтахь, мчык насытцгәан, сцәарта снылцан, сан лкаруат снадыххылт. Ахыза сфәхан, ахчы аатцхны инастгәйдсырғәғәалт. Уи сан лхылфы еипш ицхаза икан. Нас сшыап цынтцәкәа снарықәгылан, ашышыхәа саб дахышышьтаз снейагылт.

– Папа!

– Иутахыи с-Бықа?

– Унапы ахыза ицәытдырхәхәаны исырки.

– Аа, Бықа.

– Ари убоо ишыцәааку, ари мама лыхчоуп.

– Уаргы иудырма, Бықа, уи шыцәаакыз? Саргы издыруан.

– Папа, уара излоудыри, дыштдэуоуз убазомызтеи?!

– Издыруан, Бықа, издыруан...

Ахчы наган сан лкаруат иныластцеит, саахынхэын, снейны снышьталеит. Пытрак саби ашышкамсқәеи сырзыпшуа

сиан. Нас саргы саахəын атзамц ахь сəы нарханы сныкəиeit. Схахьы ахышə хəычы акнытə шхырцəагьк аакəмтцзакəа асаркьа иадхон, иара атəала иагьуазар акəхарын. Сеитəахəын, саб сиџацшуа сынхыкəтəалт. Аха дук мыртцкəа, ацəарта снылцеит. Нас, сшыапы хыркьакьа ауада сындəылтцын, нану дахьышьтаз аматцурта снысəнаххит. Лара усгы ашара адəы икəлаанзагы дгьлон. Лхыза аацхьаршəтны лыхчы лцəарта иаалцааны сындəылкьeit.

– Папа, папа!

– Аа, сацхьа угылама, Бықа?

– Папа, еита унапы ахыза ицəытцырхəхəаны исырки.

– Аа, с-Бықа.

– Папа, ари, нану лыхчоуп.

– Ааи, ааи, Бықа, сара исыздырзомызт нану лыхчгы шыцəаакыз. Уара иудырит, уара иаха укəышуп, с-Бықа...

– Папа уара иухчнытцойт ари?

– Ибзиоуп, Бықа, ибзиоуп, исыхчынцə.

– Папа, мама лыхчы сара исыхчнытцойт.

– Уара иштуаху, Бықа.

Сан лыхчы наган сыхчы инакəыстцейт, саргы ацəарта сынцəытцалан, сышьталеит. Аиашаз, иахатəи атц зегьы атцкыс, уажəы иаха срахəтны ацəа станагалазшəагы збейт. Ус акəын, сара усгы знык сылацəа анааихьысшьлак, самхацəон. Аха зны-зынлагьы апхыз баацскəа срыцəшəаны санмыцəалозгы ькан. Сыцəаргы цхыз баацсык шалоу, атцхьбжьон сцəырханы, стцəыуо саацшуан. Сара цхызла зегь реихасзыцəшəоз аматц, атцарбели, ахьацарчиракəын. Егьырт итцегь сзыцəшəакəоз ькоуп, аха урт збар стцəыуазомызт, баша шсəон акəымзар. Уажə сылацəа анынтаа, сахəшьа рыцха сацхьа даацəыртцит. Кыраамтə дцəажəон, дцəажəон, аха илхəоз сахəзомызт. Нас атцəыуара салагейт, илхəоз ахьысмахауаз азыхəан. Лара лахь итцегь снаскьарц стəхын, аха снаскьацыпцхьаза, лара шытахька дцон. Нас, сышгəакуаз, еиматəаны атцəыуара сшафьыз, иаалыркьаны лыбжьы слымха интасит.

- Бықа...
- Сзырѳеуеит, сахәшьа.
- Снышәынтрахь уаацыпцхьаза азы каумтәалан...
- Избан, сахәшьа?
- Азы сцәымгуп, сахәәеуеит.
- Ибзиоуп, сахәшьа, икастәазом.
- Бықа, ирлас-ырласны ани ачкәын даало шәара шәахь?
- Дааеуеит, сахәшьа.
- Снышәынтрахь дааиуоу?
- Дықан, сахәшьа, жәахагы ахәаса кәазкәа ыкәйтцеит.
- Ахәаса сцәымгуп, Бықа.
- Избан, сахәшьа?
- Ахәаса зегь рапцхьа ишәтүеит, зегь рапцхьа ипсуеит, ииа-суеит.

- Атамакәагы ыкәйтцауеит, сахәшьа.
- Бықа...
- Сзырѳеуеит, сахәшьа.

Нас еита пытрамтак ацәажәара дакәытцит сахәшьа. Са сахьгылаз сцәажәон, сцәыуон, аоны таацәала зегь рыз-бахәкәа схәон, лара лзыхәан есымша иштәыуо, сашьа ар-рантәи ашәкәкәа шиѳуа, дшыпцхьоу шизымдыруа, ацсхәы рурц ргәы иштәоу, аха лара иаасхәоз акгы ллырхәазомызт, ллымхәкәа кны дгылан. Нас еита атцәыуара салагеит, сахәшьа дахьысзымзырѳаз гәынгань. Лара, иаалыркәаны акыр-кырхәа дааччан, дыѳны лҫыналхеит. Сара слышьтан, ладцон, са слышьтан, ус дахьца-дахьаа хәа ак сымбазакәа дысцәы-зит. Нас, еита еиматәаны атцәыуара салагеит. Атцәыуара санакәымтцза, ларгьы срыцхалшьазар акәхап, аха лхата дцәы-рымтцзеит, дызбазомызт, лыбжьы акәын иааѳуаз.

- Бықа, ани ачкәын арахь дзысымбои?
- Сыздырам, сахәшьа, сыздырам, арахь есымша дыкоуп..
- Уахь дыказааит, Бықа, ипсы тазааит, арахь анцәа икәырхуп.
- Ипсы тоуп, сахәшьа, аха уажәы аччара ицәымгуп.
- Бықа, уаха иуеихәақәои?
- Ублакәа уахәшьа лыблакәа иреипшуп, ихәоит.

– Бықа, аоны даннеиуа папа афы идимцалазои?
– Мамоу, сахәшьа, папагы пыхьеипш ижәзом.
– Амц ухәоит, Бықа.
– Мамоу, сахәшьа, мамоу.
– Бықа, хан дрыцхаушьоу?
– Дрыцхасшьоит, сахәшьа, дрыцхасшьоит. Аха лара еиха срыцхалшьоит.

– Шәрыцхаибашьала, Бықа, шәрыцхаибашьала, саргы срыцхашәшьала.

– Сахәшьа, сахәшьа, быцсы тамлазои, сахәшьа? Са-хәшьа, са-хә-шьа!..

Сцәырханы санаалтц, саб дгылан дцахьан. Ацәарта сныл-пан, ихыза снапы нцәытцатан ихчы ааипхьысшьшьааит, аха ихчы цәаакзамызт. Саб дтцәуязомызт. Ашышкамсқәа атзамц ихалон, илбаауан, ихалон. Апхьан саб инацәкыс ахьақәикызгы иаангылазомызт. Сан лзамәа алагырзқәа реипш иафәтцкьаса ицон, ицон, атзамц. Ашышкамсқәа... алагырзқәа... ашышкамсқәа...

Акласс ашә ааимцааны санаафнахх, ақырқырхәа иааи-барччеит ахәыцқәа. Артафгы дыччеит, пытрак ашьтахь саргы самхаччеит. Аха сара рацхьа аччара сафәытцит, нас артафы, егырт кыраамта ишыччац иччон, изхыччоз сара шсакәыз рхаштаанза. Нас, еита ахәыцқәа амхаччар хәа дшәаны, артафы фәаитит:

– Уажәраанза уабаказ, Камыгә?

– Сыцәан.

Иахагы икьатеи цтәараха ирысит ахәыцқәа. Апхьа итәаз ракәын иаха иззымычхақәоз. Азәы затцәык, абантик шкәакәа зхы иалапаз, дыччазомызт. Саргы схы самхахыч-чар хәа сшәаны, уи азгаб сылфәапшны сыгеныскылон. Нас артафы фәаитит:

– Бзиоуп, аха уан узылмырфыхеи?

– Срыцхалшьеит.

Ахәыцқәа еита аччара иалагеит, саргы сахьрылапшуаз сыччоз цыысшьеит, аха сылабжышқәа сзамфа иахьыкәкәаны

сеймаа апынтца ақәтәара ианалага ауп, сыштәыуоз анеильскаа. Ашә ааимпааны сышьтахьҕа сөынасхеит. Ашкол ахтыста санынхытц нахыс, сшыџуаз, сыштәыуоз мацара аоны ашта сааталт. Аоны санааи, атаацәа зегьы акака ирылагахьан. Саб атәа ирхуан, сан ауатка лыршуан, саб иахәшьа аматцуртаҕы аҕьҕа-гәгәахәа акы аилыргара даҕын, нану затҕык лоуп ахамтаҕе итәаны избаз. Сшәыра лывараҕы инықәтдан сналыдтәалаанза сгәалымтазеит ларгыы.

- Нан, уаазцеи ас ирласны?
- Сагхеит, нану.
- Уанагха унармышьтзеи, нан?
- Исхыччон, нану.

Нану лкалт схы нылатцаны инеимастәеит. Сара атҕыуара санаклак, ус иаха атҕыуара бзиа избон. Лара лнацәкьара цсадақәа рыла схахәы лшьышьуан, сызқәа лбыгуан, знызынлагьы дыхәмаруа «шьышь наани» анысзылхәалозгыы ыҕан. Саргыы бзиа избон, аиашаз, санду санрыцқалшьоз. Зны-зынлагьы амац азы лкалт схы нангәаланы атҕыуара салагон. Ус акәын сара нану шшалыршьыцылахьаз.

- Нану, папагыы ихыччон.
- Ихыччодаз, нан?
- Агәылацәа, нану.

Нас нану еита схы ашьышьра далагеит. Изаку иара схаҕагыы исзымдыруа, лнапқәа ааныскылан, лнацәкьарақәа сыпхьазеит. Шака сгәыргьазеи жәаба ахыҕаз азы. Избан сеидру, аха уажә апхьазара саналага, жәаба камлар хәа сшәон.

- Нану!
- Аа, нан.
- Папа ихымыччалар иҕалои?
- Уцә, нан, уцә.
- Бшьамх акну, нану?
- Аиеи, Бықа, сшьамхаҕны. Улацәа хөеи..
- Ацәа сакзом, нану.
- Мчыла уцә, нан, мчыла.

Нану еита схы ашьышьра далагеит. Аиашаз, лара сыцәәтәкьарц, лҕахын. Зны-зынлагьы «шьышь наани» лхәарц да-

лагон, уи агарашәа лара мыщхә бзиа илбон. Аха сара издыруан уи ахәара далагар, лпышәкәа кәац-кәацо, атцәууара дшакуаз. Нану лылагырзкәа бзиа избазомызт сара, ипхацәан азы. Сан лылагырзкәа кәандан. Саб иахәшьа лтәкәа срыцәшәон. Уи атцәууара даналагалак, аймхәыц шкәакәақәа зхацсоу рахәыц пак лыцәпытлазшәа зегь лыцәон...

Саб?! Саб илагырзкәа ахаан исымбацыт.

– Нану!

– Аа, нан?

– Папа илагырзкәа ирыцшәуи?

– Сыздыруам, нан.

– Дымтцәууазаци, нану?

– Дхатцами, нан, ахатца дтцәууазом.

– Хәхәшьа даныцсгы дымтцәууазеи, нану?

– Мамоу, нан, дымтцәууазеит.

– Избан, нану?

– Уцә, нан, уцә, ацәа уамкзои, Бықа?

– Ацхыз збар хәа сшәоит, нану, сыцәар.

– Изака цхызуи, нан?

– Хәхәшьа дыцсны дыкәоушәа, атаацәа зегьы хлыкәшаны хгылоушәа, хтцәууошәа, папа затцәык дымтцәууошәа, илагырзкәа маууашәа.

– Уахәшьа цхыз дубалома, нан?

– Есымшагы дызбоит, нану.

– Улцәымшәааит, нан, данубо?!

– Мамоу, нану, лара лоуп исыцәшәо. Дыфны дцоит.

Ди еита схы ашьышьра далагеит. Сара издыруан уи, хәхәшьа дыпсижьтәи зныкгы цхыз дшылымбацыз. Даныцәоу есымша лгәы дтәкны дышьталоит. Аха зны затцәыкгы лыпхыз даламшәацт, рыцха. Сангы ирлас-ырласны дылбозар калап, аха ихәлхәазом, знык ихәлхәар нас уаха длымбар хәа дшәозар калап. Уи атаацәарафы зегь хатцкыс ацхыз агәра лгоит. Днахалагылангы шамахазак еитәлхәазом. Амала, зны затцәык ашьыжь данаапш, папа изеитәлхәо сахәхеит. Аха иара уигы хәйтхәйтла акәын ишылхәоз. Папа ихәта ишеиликааз сыздыруам, аха сара акгы сзеилымкааит. Убри

аенеипш сангъы игѣгѣаны сылзымгѣаацт. Нану лакѣызтгъы зегъ салхѣон.

– Нану!

– Иууеи, нан?

– Хѣхѣшьа исалхѣаз бдыруоу, пхызла?

– Иуалхѣеи, нан, рыцѣа?

– Ани ачкѣын дрыцѣашѣшьала лхѣеит.

– Дрыцѣахѣшьоит, нан, дрыцѣахѣшьоит. Аилага дышѣа-рыцѣахамшьо.

– Нану, бзырѣуоу?

– Аа, нан, сзырѣуеит, ди дукѣыхшахааит...

– Саргъысрыцѣашѣшьала, лхѣеит, хангъыдрыцѣашѣшьала, лхѣеит.

– Ааи, нан, ааи, зегъ рыцѣахѣшьоит, зегъ хѣ иахтѣкѣами.

– Зегъ шѣрыцѣаибашъала, лхѣеит, нану.

– Зегъы-зегъы, нан, зегъы-зегъы хрыцѣаибашъоит.

Нану лшьамхы схы ныкѣскын, сналѣацшит. Лзамѣа кычыра ихѣхѣаза иалдаз цѣахѣак лылабжыш цыракѣа итдыр-тѣаахъан. Лызблѣак акѣын уажѣы зылагъырз аауаз, егъи лашѣын. Алашѣ шамахак алагъырз аауа сымбазацызт. Сара зегъ рѣтцкыс нану лыла лашѣ рыцѣасшьон.

– Нану рыцѣа...

– Уааи, нан, уааи, уахъ уабацо, сшьамхѣы уцѣа, усыр-цыслап.

– Нану, былагъырзкѣа срыцѣшѣоит.

– Умшѣан, нан, умшѣан, ухѣтцкы ицааит, урт.

– Нану, былагъырзкѣа зеицшроу бдыруоу?

– Изеицшхари, нанхеит?

– Сан лтѣкѣа иреицшуп, нану.

– Бзиоуп, нан, бзиоуп, иреицшзааит.

– Нану, сан лылагъырзкѣа зеицшу бдыруоу?

– Изеицшхари, нан?

– Ашышкамсқѣа иреицшуп, нану, ашышкамсқѣа, ин-тѣазом. Аха ашышкамсқѣа еикѣатцѣоуп, нану, урт шкѣа-кѣакѣоуп.

– Бзиоуп, нан, бзиоуп, арахъ уааи, уцѣа сшьамхѣы.

– Нану, былағырзқәа срыцәшәоит, нану. Нас уаха пхыз иizzo салагоит. Папа иахь сцоит, нану, папа.

– Уца, нан, уца.

Нану сналцыртыны атәарта шыказ сыоны сөынасхеит. Агәашә санынтытц нахыс, сышзахәоз амфәхәаста иансыршәлеит.

– Папа!. – сыбжыы насыргеит сшынаидгылаз.

– Аа, с-Бықа, уаама?!

– Уебыга гәгәаны иумкьалан, папа, сацәшәоит.

– Умшәан, Бықа, умшәан, ухатцами уара!

– Сшәоит, папа, сшәоит, сухәоит иршә нак.

– Уааи, Бықа, уааи, аа исыршәит.

Саб снейхынцашәлеит. Уи әебыга афы цырцыруа нак, ал ашьапахыы иршәхьан. Шьта сшәазомызт, иахьынзас-тахыз дгәыдыскылон, ихцә шыгтәрақәа сырғәгәон, ипцхзы ффы ааигәаны исахауан. Ицатца цьацьақәа рапхьа снап-сыргәыгтәқәа рыла иааипцхыысышышьааит, аха ицәаак-замызт. Сгәы иснатон, ахатцара хәа дызфәу снахыысызшәа, абыржәы иааипцхыысышышьаашәа, аха урт зегьы срызхәы-цаанза, саб инацәкьарақәа рыла смахәфәқәа ааиргәгәеит, сааирхыцхыцит. Нас, мацзак илахь ааикәйтцазшәагы збе-ит. Икалап саб ахатцара хәа зызбахә ихәалоз аиуагы смахә-фәқәа ирыдимбалазар. Аха саргы стәыуазомызт, сылаб-жыш аар хәа сшәаны ихәда снапы акәсыршон, ипцатқәа еипцхыысышышьаауан, илымха стәхәыгтәхәытуан ахатцара закәу сзеитеихәарц. Иара дыччон, сигәыдиргәгәәлон, мазала сыхәда дагәзуан. Саргы сигәыдиргәгәәлацыпцхьаза, иааигәаны иахьсахауаз азы, агәра згон саб ипцхзы-ффы акынтә акәушәа ахатцара ахәауаз.

Саб сеитааигәыдиргәгәәлеит. Сара издыруан уи шьта сшимырчыхәчыхәуаз, мазала сыхәда дшамгәызуаз. Аха сара истахын уи илахь еикәимтцарц, дсахәмарларц, ахатцара закәу сзеитеихәарц. Икалап сара истаххаз иаргы ицәа иалашәа-зар, дазхәыцзар, аха акраамта фәитцомызт саб. Сгәы иснатон илагырз аауашәа, дтәыуозшәа, хәхәшьа пхыз дибозшәа, санду лыла лашә рыцхәишьозшәа, аилага уаха афы идимцалозшәа. Убри аәноуп зегь рапхьаза данрыцхасшьа саб.

УБЛА ИАМБАР – УГЭЫ ИАБАРОУП

Ускан сара анасыц агэра згон. Агэра згон, избанзар есымша сазхэыцун, аха саназхэыцуазгы азэы исытцидыраар хэа сшэаны исынсырцшзомызт, исацэажэоз иихэоз сазызырфуазшэатцэкьа слымха кыдтцан стэон. Аха уи иихэоз цьей сазхэыцрын, машэыршэа сгэы исыцэталоз иажэакэа санрызхэамцшлак, ахэыч хэмарра агэылара даннеилак, ифыза даницэыртцэахуа дышгэаауеипш, игэаан итытцны ицон. Ааи, ааи, сара ускан убриакара зегьы сбартан, зегьы сахартан, сыззымзырфуаз ажэакэатцэкьа шгэаауаз здыруан. Аха сара ускан уи амыцхэ сеастацэон, амыцхэ исшэацэон, иззацэон, зны-зынла убас схытцэкьа сханарштуан, иара зынза игэы итазамыз, дыззымхэыцзоз санахэон, агэра снаргон уи усшакэыз, иаргы ажэак ихэар шитахыз, аха дшыцхашьоз, дфахэаны дызкыз ак шыказ, азэ хайгыхар шакэыз, мамзар ханасыц уаха ишахзымпшуаз, агэы ыгыны иныкэпраан ишцоз. Аха сара рацхэа срызхэыцуан икататэу иутэу зегьы, иара ахэыцха иамразакэа, нас хэанейкэшэалак, иара иихэаша акгы хианы имазамызт, сара ихэатэыз зегьы здыруан, аха алагара иара ианизымгэагылак, уи макьана зынза игэы стазамшэа схы иснарбон, нас убас сгэаауан, убас сидкьон, аенынтэарак схы агарта смоуа, арахь стэыуар афны сацэыркыр хэа сшэаны, абахча сшытцаз, ашэыртцлакэа схы нарыдкылан ишынеимастэоз иаахэлон. Дара атцлакэагы зны-зынла убас исыхэапшуан, уажэы-уашьтан саарыдымтыр, акы рхэарашэа, нас саргы сыпцхашьон, сытуан, урт ирхэарц ргэы итаз сазызырфыр, уи нахыс дара рфы схы сызцэырымгошэа...

Сырма лхы дфахан ахышэ дынкылыпшит. Адэахы ишылашьцара илашьцахьан, амзагы ацстхэакэа ирылцхоз ашэахэакэа аарла, ахарц ахарцкэа реипш, рылашара атыпшуан. Уаха ажэфан уи амза ахафы хнатыр атахымызт, адгьылгы азгэышыуан, уажэы-уажэы ацстхэакэа рыкэашара анааипкьоз шэахэакэак ныкэцхон (абригь сыбзиа-

раз ауп изусто), ахэозшэа, адгьылгьы уи азырханы ипшуан. Икалап дара – ажэфан дуззеи адгьыли бзиа иеибабозар, аха еиқэшэар камлозар, ус уахынла мацара, зегьы ацэа ианалоу, ацсабара мыщхэы иантынчу псы зхоу азэы адэы данықэым, ианыпцхатэалак, амза ашэахэақэа рыла рымазақэа еибырхэозар. Урт амза ашэахэақэа, аеыф чкэынцэа реипш, еипцхнибатцаны иааргоит урт амазақэа, нас адгьылгьы убриакара агэы разхоит, алашыцарагы иаразнак иахаштуеит, ажэфан ду агэы азаанартуеит (уара иуцэыстцэахуа маза сымазар, сышьтахь ицэырыргааит!).

...Сара уи рапцхатэи, ахаангы гэыбган исымтац. Гэыбган зысто сара схоуп. Икалап, убаскан сшыацэхнымслазтгьы, иахья схы-сыхшара сеитцаффы Анцэа ишихэара сыказтгьы. Аха уара угэы итоукуа анцэа иануцимхэо ыками, афстаа угэыграқэа хыхь дықэтэаны данырхыччо...

Уи рапцхэа сылапш иқэшэеит цсрак афы. Аха уа ахцэхэыц еипш еизан иказ ацбар иаразнак дрыламзыр калазомызт. Уи сылапш зланикылаз сыздыруам, аха иникылеит, иаразнак сыгэгы акы аанырит. Убаскан сцэа иалашэеит иаргыы икылкаан дсыхэапшуазшэа, илапш сышьтазшэа, аха ускан ада дсымбацызт, иаргыы симбацызт, дызбахьазтгьы хымпада сгэы дагэалашэон, деилнаргон. Аха уи икылкаан дсыхэапшуазшэа анызба, сара уаха сихэампшырц сызбеит (апсра цсроуп, апсрафы уааизар улахь еиқэшышыы угылаз!) ус нтысхэааит сыгэгы, ах, сгэы, шака ихцараз ускангыы, иаразнак атэым чкэын иабжэара иалагеит...

Ашьтахь сызцыз азгабцэеи сареи аиныхрахь хамнеикэа ашта хтытцны ханындэықэлагы, уи илапш еитах агэашэаф исыхъзеит. Убаскангыы ханхьацшымта еиқэшэеит. Иара даакэымтцзакэа сыхэапшра дафын, са соуп сынхьацшымтаз зылапш иқэшэаз. Аха сшызцэа цьеи ак дсырдыррын, ус, акгыы камлазашшэа сеамариашан снеиуан. Уи ауа сгэы тынчзамызт, ак скыргыы, ак сышьтыргыы, зегьы акы акэын убри илапш схызшэа збон, ихафсахья уажэы-уажэ сылафы иааиуан. Нас сгэы иснатон уи уажэраанзагы дызбахьазшэа, амала дсымбацижьтеи акыр ахьтуаз азы дысхаштны ды-

ҕазшәә, убри ҳахъеибадыруаз азы акәызшәә илацшгыы ацъар хыцәхәыц иаразнак сызрылнакааз. Ицьюшьаша, ауха сахънышьталаз цхыз дызбеит. Ускан сара ахаангыы ус сыцхыз цкәынак даламшәәацызт. Исхытцрыз, жәибжъ шықәса ракәхарын. Аха аены знык-фынтә рақара сыбла дхымгылеи уи, нас аухагыы абри цъара дызбахъазар қалап хәа сазымхәыцуази, уи акәхеит, сыцхызгыыдалашәеит. Зныхыуп, асы ахәылы-хәылыхәә иаухеит. Афнынтәи ҕытбжык ган, саргыы сыццакы-ццакуа хҕәыларантәи саахуеит. Ус, хатқака акәарацча снырзар, цкәынак атцла хыц еипш, ибыбышза асы иқәнауны дгылоуп. Дмеитатцызтгыы азә дышгылаз сымбаргыы қаларын. Саргыы убасқан сшанхан саатгылеит, азныказ изура-исхәара сзымдырит. «Асы улбаанацазар ашәарах еипш? – схәеит гәаныла, избанзар убасқан сгәы ианагеит уи нақ хқыта ахахы инхоз ацкәынцәә дреиуазшәә, ас асы аныцәгъаха, уа даҕатәозма, уи дацәшәаны арахь дылбаатцкәязшәә сгәы иснатәеит. – Аха ускан афныка унеир акәымзи, ахытаха ара акәара узылагылои?!»

– Закәытә сузеи иахзауы! – уи убас дыччеит, ахыта дакы акәым, санынаифацшы, са схатагыы ахыта сакны сықан, аха иаразнак иччапшь саарцхеит. – Ашәыртата иафызоуп!

– Хара хҕы иауа асы ус ауп ишыбзиоу! – саргыы иаасырәхәеит асы, насгыы уи ацкәын агәра исыргарц стаххеит, ара иауа асы мацара шакәу ус ипшзаза, икәашза икоу, насгыы зеимаргылара мариоу, еигәыдутцарц уалагаргыы иааиду-кылаанза ишуратцәо, амыцхә ушадымхало.

Нас иаргыы игәарцханы дааччеит, уи ала агәра сиргеит дара ркынгыы абастцкәа асы бзиа шауз, аха ицеигәыдызтцо азәгыы дахыккам азы шакәу арахь дзааз. «Уаха сымам цым! – схәар, ускан игәы иалсуеит, сара аныхгыла-аахгылаөцәә срыцхаушәә, сцагьюушәә, – саргыы асеигәыдцара бзиа избоит, аха ара аатцраҕы асы шейгәыдахтцо азәы хайбаргыы... Инацшуагыы ирзымхәар хәә ушәома, аатцра дытцаргылан асы игәыдылтцон, рхәап. Убриакарадылхылыпцшит, асы игәыдтцо даанылымкылар, аанда дахыцан аштә длыцәтацалон рхәап. Урт зегыы еидысхәыцлеит сара, агәылацәә рыбыз хәоу-

сагоу дағашəааит, сара усқан уи сацəыхьчан, искəыблаан, аха...»

– Ара инацшуагы җарбоит – уи убас исхəеит, иара ацкəын асеигəйдцараз мап шицəыскызгы, деиташгəыргəаз ааиньцшит. Ашьтахь ауп цқьа саназхəыц, сара исхəоз иаанагоз. Уи ауп иаргы иаразнак ихылца ацыс тапыруа дзыргəыргəаз. «Ус акəым, цьым, – схəеит гəаныла усқангы иаразнак, – аха гəаныла исхəаз са исзынхеит, иара даеакала сеиликаахьан, урт ацкəынцəа знык дара ирыхəо, дара рахь иадызцəыло ак анухəа, нас уи нахыс иааухəо акгы иазхəыцзом, убриаак мацара аалцан иргоит. – Сара асы еигəйдцара збар сыцсы талоит, аха убригь хык ататəуп...»

Аха иара уртқəа акгы дазхəыцыр итацхамызт, иара игəы иахəаз дыкəныкəар акəын. Уи убас иеаиршьцылахьан, игəы иахəо мацара кəитцон, ааи, ааи, игəы зны-зынла ахəыц бжыс иеипц акəын ишыкəаз, ахы дтанарцон! Уи ила хызкуаз сыздыруам сара, аха агəра згон икəша-мыкəша икəаз зегьы иаразнак ишихаштуаз, ихы-игəы иштицоз... Насгы уи иара цас икəитцомызт, иара икəазшьан, аха иара икəазшьоуп хəа мацара излаианаужьрыз... Аха ауаф бзиа иибо икəазшьафьы, иуафрафьы, җатыр зкəитцо цытк аныкəалалак, егырт зегьы ила аш хыртцойт, ибозаргы имбошəа кəитцойт, иаофижьюеит, ани бзиа дзибо аҗатыр убриакара инарчҗауеит, иатцанарзуеит...

– Асы убас иццзоуп, еигəйдцамтцар ирыцҗауп! – зегь акоуп иара итəы ихəон. «Иахəац ахəойт!» – схəеит гəаныла усқангы сгəы саатаччан, – уи убриакара схы-сгəы иаразнак иткəеит, убасқан иааихəоз зегьы, иихəоз акəым иара илацшгы, иччацшьгы, зегьы сгəалашəойт.

«Уи шыстаху Анцəа ситацхааит!..» Анцəа ицьашьоуп уи ажəа сыбжы тганы иахьсамхамхəаз, акəымзар дыхцароуп, ма джажəуп хəа игəы иаанагар кəлон. Мамзаргы быртцас дыгьхырцəажəойт ихəон. Аха исхарои, гəыбгəн зситарыз, усқан сгəи сыбзи еилацəтон, сгəы иахəоз збаны салгаанца сыбыз еак ыкəыхьуан. Насгы... насгы усқан схы ацша тан... ааи, ааи, авивихəатцкəа итасуан! Усқан ахəыц кəазшьеи азгаб кəазшьеи еилан, апыжəара акгы иамгацызт, азыни – ацыни

реипш изеилымтыцызт. Ани, иара иихэоз зегъы кастдоит хэа иалагоз схэыч казшыа пхашыа-пхатто аеысгэаланаршэон, акэымзар... Аха зегъ акоуп убригъ аеыф чкэын иеипш саф-кьон, ахы сзынкыломызт схэычра! Ах, ишпашэартоу, иагъшпанасыцу, ухэычра уанынтысуа, узгабра уанналагылоу аамта. Зны акэара хэычкэа, нас арфаш, нас азиас хыш-хытэа. Уи зегъ злалоу, зегъ рымч змоу, зегъы ршыамхы зтоу азиас, шака ицэгьюзеи, уара ианутаху, иахьутаху атыцаф аанкылар...

Ус, атрымхэа убаскан аанда аладахыи иаалцеит жьак. Аха убас ипшзан, алымхакэа кьацэза, иара ахата хыпшшэылан, абла хэычкэа ахардан жьыргэыцкэа реипш итиқэатэааза. Асгыи думзи иара азы, аарла акэын ишылцоз. Арахъ алада иласкьар, амфохэаста-грапара ианылар, иаразнак инытцашкэа имцози, аха уахыгыи ишэеит, иара ауафы дшамбацызгыи иштыакэа ирыцэшэон...

– Зыцсы аахьаз хзыпшын! – уи убриакара дгэыргэеит, убриакара ихы-ифы ихалашеит, са сахыгылаз сихаштыр хэагыи саашэеит. Ааи, ааи, убриакара сгэи тыцсаит, абни ажыа аниба сара сихаштызшэа снарбеит сгэи. Уи акэхеит, иаргыи акы дақзамызшэа днасыдкьан, дыфоны днашьталеит. Са сахыгылаз снеилууаит, нас самхатэыуар хэа сшэан, мчыла схапыцкэа еихарыгэгэаны сымтыцззо, иара иахъ сыпшуа сгылан. Ускан сгэи интысхэаит, саргыи саатэины сцарц, ажыакэзар иаха бзиа иибо, иитаху, дыфуа дашьтазаит, ацэа ицэоуп, ацсы ипсуп! Аха убри сгэи итакны сшыафе еихызгоит хэа сфанынасха, акы самышьтит, схэалаханы саанхеит. Нас сгэи итаскызи икастцози амацэыс еипш ани ипхасшьалоз, аха зегъы акоуп ускан исыцыз сызгабра аказшыафы ианааи, иаразнак сахьнархэит. «Ацсы штоу икны исзааигоит, са сахатыраз ауп, акэымзар душыыргыи дашьталомызт...»

Убас сгэи интысхэаан иаразнак иааикэысхэалеит. Ускан изжыазшэа збеит сара сгэи, аха нас убас сгэыргэеит, уи апхзы ифашы, иаапсарей иччапшыи еибэхэаеуа, ажыа игэыдыркэкэылан иман данааи, сацгэыргэацэаны, иара ихатагыи ихы изнымкыло дыкэзырхашаз ажэак ахьсамхамхэаз анцэа ицшышоуп.

«Сбыхəоит, ибыдкыл!» ихəеит, ииашатцəкьан абахча дын-таххны шəтык аафыхны иситазшəа! Ускан иара ихатагы урт ажəакəа абейдыруз, цьара иахахьазар акəхарын, аус злаз азəы илеимхəахьазар акəын. Убритцəкьагы азхəыцша абасымаз, аха убаскан сгəы нтыпсааит, арт ажəакəа азəы илеихəахьазар калап хəа... Илеимхəацызтгы имарианы изхəазомызт. Ауафгы, дара ауаа реипш дзышыцлоидзышыцылами ажəакəа ькоуп, дзышыцыло анихəо акгы дыннамкылазакəа, дымкапшьхакəа, дымцəышхакəа ихəоит. Аха ани дзышыцылам, иара ауаа ишырхəо иагыараан иахахьазаргы, иара ихата ианихəо амца ицранатцозар ауп, дабылуазар ауп. Аха нас уи азхəыцра сакəытт, ажьа убас алакəа таа исыхəапшуан, уи аблакəа ирхыз ашəазызара урт зегы атцанарзит, исханарштит. «Сеикəырха, – рхəозшəа сахайт урт, – ари асы акəымзар арахьтцəкьа сьлбаазомызт, сара стыц са издыруан...» «Умшəан, – схəеит убаскан сьбжы нтыган азəы сияцəажəозшəа, – сара ажьа ас иааигəаны исымбацт, ари асы ханеикəнаршəах, цкьа хайцəажəап, нас уоусыжьуеит!»

Ицьоушьаша, убри анысхəа нахыс уаха исымпытцарцгы иаламгеит, исхəаз мачк ахазшəа, аеаркəитызшəа збеит. Азныказ, саргы саагəыргьеит, Алхасгы снейфадшит, иубома, ажьеи сареи бызшəала хшеибакуа хəа аанарго. Иаргы пытрак фымтзакəа дгылан ибжы ихəлашəазшəа. Са сахьгылаз акы ихəар стəххеит, акы ифьтцшəар цəгьа исымбеит, аха ажьеи сареи инеимда-ааимдо дышхəахəапшуаз, иажəакəа зегы ихаштызшəа дгылан. Нас зынза акгы имхəазозшəа анызба, далазгаларц, рацхьа сара сцəажəарц иакəыскит.

– Арагь асы шытоуп, – схəеит сара сааихəаччан.– Убаскан иара азы дналцəраазшəа ихəыцракəа данрылтцит. Саргы избон уи илакəа хəыцрала иштəыз, аха сара убриакара ихьбаара салагахьан, абыржəы са сышидгылоу аеазəы дизхəыцуазар калап схəан, иаразнак ихəыцракəа дрылсхит. «Асгы агəы фыгьуеит, – сгəы интысхəааит ускан, – нас уара уазхəыц, асы агəы анфьгь, сара сгəы зейцшрахо! Уара уацəымшəазо сгəы уцфьгьыр хəа. Ускан асы еимамгы-

ла сафызахоит, сѣы укыр сxy узымкуа сҕалоит!.. Уара зегь реиҕа узыцшәаша убри ауп!»

Ажы алаҕаа таа ишсыхәапшыц исыхәапшуан. Убасҕан исызбеит иоусышьтырц. Рацхьатцәҕыа иара дгәаар хәангыи сшәеит «сара ацсы штаз кыс амазамкәа, икны илзаазгеит, лара патугыи ақәлымтцеит, ахы ахьхоз зибнаҕа идәыкәылтцеит» ихәар. Иитаху ихәааит, иитаху игәы иаанагааит, сара иоусышьтып схәан, еитах алымҕа кыацәқәа сxy нарыдыкыдан, ауафы иеипш, снацәажәеит. Иаргыи ауафы бызшәа ахауашәа, уаха имшәа-имырҕа ишсыхәапшуаз збоз абарт хымпада иеилибакаауеит, ак еибырхәатцәкыоит игәахәрын.

– Узлааз ала уца! – алымҕа сынтахәыт-хәытит уи. – Уаха еа мөак ылысхуеит хәа уаламган. Шаҕа уцсы заны узцо уцала, амала абарт улымҕа кыацәкәа урымтиааит! Урт харантәигыи агъара иқәыхәхәо ақәынцықәа реипш иаапшуеит! Зегыи иреигыу, рацхыа асы уқәнаур ауп. Реиҕа еимагылан иахыауа унықәгылан укәашза уеыкатца. Нас шамаха уафы уизгәатазом, иааукәыршан ишкәакәароуп азы, уаргыи уалазшоит. Амала, Алхас иеипш зшьамхы зытцпраауа азәы дуқәымшәар... Ус зшьамхы цдару иаразәзатцәык иоуп ари акытаф икоу. Ус анакәха, угәы ртынчны уца, сжыа хәычы!

Цаҕа ианынҕасырпа, уахагыи ихәмцшзакәа ахәырдхәырдхәа асы илцо афынанахеит. Алхасгыи дыччо уи дзыцшуан, иҕалап иара иҕастцаз деигәыргъазаргыи. Ааи, ааи, хымпада игәы сҕатәоушәа издырит сара. Сгәы разу иразыму еиликаауан. Ибеит, афныҕа иааган, нас ишьны, хшынтаацәоу зегыи хнатәаны иахфап хәа шиасымхәаз. Ах, шәара ацкәынцәа, гызмалрыла саушәытцахахуаз... Ах, зегыи иаразнак ишцашәытцыздыраауаз, аха иазуеи, арахь сразкы кадыць сылахәмарра иафызарын...

– Ишгәыргыо ббома! – ихәеит иара уи асы илцо иахънеиуаз инацәа ақәкны иеырбо. Сара уи иаразнак дыхтаскит, ажыа асы илцо иахънеиуа ишгәыргыо злеилукааи хәа. Ишцеилысымкаауеи, алымҕақәа бырзыпши, ихәеит. Алымҕақәа ируеи, фәастит саргыи сшанханы уахь сыцшуа. Алымҕақәа ауафы акы деигәыргыаны инапы анеиниҕыо еипш

еиннакьоит, ихэеит. Иишатцэкъан уи убас алымхақәа еиннакьон, убас игэыргьон, уажәраанза иара ажъа аниба сихаштыр хәа сышшөоз, уажә иара ихата сара сывара дыш-гылаз, дысхаштытцэкьарц ацсык аасыгхеит!

– Шәчеицъыка шцакьоу?! – ихэеит иара асы дылацшуа уи анца ашьтахь. Саргы ақыцыхәа иеилыскааит уи ззихәоз асы азы шакеыз.

– Асас дзеицпроу еипш ауп ишхархио! – саргы җаастит саттамхазакәа. – Днахәашьымкәа-даахәашьымкәа, ахатыр зыкәтатәуцәкьа рзы абас ауп ишхархио! – схәан, адәахьы днасырпшит, ула тнахыртә асаркьа агәеипш икәашза асы ахьыкәыз ирбо.

– Изаманоуп! – җааитит иаргы иццакуа сасык иеипш иеырқасашәа. иеырцагъашәа, – аха апшәма ихадлымгалозар, хә хдеит! – ихәан, ивара иарсыз алаба аашьтихын, инаитцарсуа иҗынеихеит.

«Уабанзацо, – схәеит гәаныла усқан сара, – асас җмыр-тцасы зашта дытзыжьуа срытцарзам. Уаха акгы рылам-заргы, убриак азы ахаангы җыцныхәа рмоузацт. Ашта итытцуа ишьапы еиламгакәа дцар, хьымзгуп хәа иршьон! Ааи, уи ишьапкәа ак ахаткы ак цозар акәын. Ус анакәха, уара сшупхьазаз сыздыруам аха, саргы сабицара сырц-хашьом!..»

Уи акәхеит, асеигәыдцара халагеит. Саргы уи асы усқан убас игәхьааган сықан, аигәыдцара ханалага, аоныка ишцатәызгы, стаацәа шыщәшәозгы схаштит. Азәы хәибар иихәозгы сазымхәыцит. Зегьы снарыхеит, уии сареи хәда азәгы ицсы тазамшәа скалаит. Рапцхьаза акәны убасқан ауп сара убас саныкала. Иара имратцәазакәа, ус иааидкылан иааишьтуаз асқәагы зынза сеиларгон. Знызынла иара имырбазакәа, иара инапы иахьакыз азы, убри ахатыраз, хәычык, җытк аарымхны исфон! Ианибозгы азба сакуазшәа кәстцон, азба сакуазар асду сывара ишьтамзи, снапы нылысшьыр уаха атахызма... Аха мап, уи иара иратцәан иааишьтуаз акы исзалатцомызт, ианысмаахалак, иансафкьалак, ихьаазго салагон. Убриакара ауафы днеиуа

убахьома, исаахащыцхьаза, иара инапы сыхысызшәа збон. Исывыкькьан ицозгы срыхьзар сҭахын, сырхьысыр сҭахын. Ма иахькаҳаз гәастон, уашьтан иаашьтыхны иара ихаҭа иахь мазак дсырхәарц сҭахушәа рҕы насырхарц. Ашьтахь иаргьы даапсазар акәһап, исырхәкәа зынза исмаахауа иалагеит. Уи сара иаҳагьы сыпсы сҕанатон. Нас имырбазакәа хәычы-хәычла снаскьон иара иахь. Издыруада иааигәаны иаҳа инаршә хиахар, издыруада иршәуа акгьы сафымсыр хәа! Ус-ус зынза хәизааигәахеит ус-ус... с-шьытҕарак аашьтыхын са сахь иҕааихеит. Аха уи дысхьысыр зынза сеилагар хәа сшәон, зынза сзытыр хәа сшәон. «Уахнаҭаацәеит», – схәеит гәаныла уи ихы сықәкны дшааиуаз анызба, исхәеит, аха сгәы иҭаз акәзам исхәаз, ус иахәтоуп хәа, ихәатәуп хәа исшьоз акәын. Арахь сара сақәшахәтзамызт, саангылатқьбар сҭахзамызт, аха ихәатәын, ишхәатәыз акара здыруан. Ганкахьбалагьы сшәон, исхәатқьбар уи даагылар хәа, усқан иакәым аккастҭазшәатқьба ихәапшра салагон, схы сшәиуан. Аха излеидысхәыцлаз ура идыр, ихәатәугьы хәаны, даангыларгьы ауа, даанымгыларгьы ауа ҕаастит:

– Асы сгәы акхәеит, амала агьама сурбарц уҭахытқьбазар, мап сзацәкуам! – Иаргьы иҕааихеит, иара дычкәынамзи, агәаҕра имамзи, даангыло дыкәзма! Аха убасқан сыхшыҕа ааимшәазшәа, икастҭо шиашамыз сцәа иалашәазшәа шыҭахька снейтаҕеит. – Агьама збарц уҭахызар – иршә, ашәишәи хәычкәа акрырҕоутошәа арахь уабацо! – схәеит. Аха, сара снапала ибҕастҭар сҭахуп, ихәеит иара, ус иаҳа ихаауп, иаҳа ибхаҳауеит, ихәеит! Уи акәымзи истахыз саргьы, аха иуҭаху ухәар калозма, мап укыр акәын, уи зынза ахаангьы уазымхәыщыцшәа, ахаангьы уазхәыцран укамшәа уеыкаутцар акәын. Мамзар иара ихаҭагьы игәы иаанагоз сеидру, насгьы иара дычкәыноуп, ииҭаху, игәы иаанагааит, иара ицәагои? Аха усқан анцәа иумхәан азә илапш хныҭашәазтҕы анапшцәа зыхнарччоз сара сакәын. «Зҕаб кадыць, уажәнәтә лҭыхәа лроухьеит!» – рхәарын агәылацәа. Урт ирхәоз уажәы акәым, усқангьы издыруан, усқан уи зынза сазымхәыщыргьы кәмлози, аха зегь шысшәооз-ишысоз сынасыпгьы сыцәеит...

Убасқан, уи асы иман ифанааиха, рацхьатѳкьа дааскьа-ларц стахын, аха нас даанымгылошəтѳкьа анызба, сыѳырц стаххеит, арахь сдəыкəларгьы самхаѳцəар хəа сшəон, сгəа-таѳ мазала дсыхьзар стахын... Аха са саангылан акəым, сара мчыла симпытцəраан сцəшəа, аха иара дсыхьзашшəа, ашəи-тышəи снаимышьтызшəа. Инацшуагьы, уи дызгабын, дыѳит, лшьамхы леалыргеит, аха асы дамышьтит, рхəарын, настгьы, зегьы акоуп, тынхада, дацсыуами, дызгабми димпытцəраан дцарц иакəылкит рхəарын...

– Сара урт зегьы еидхəыцло сыѳны сышнеиуаз ахыпцхəа иаргьы днасыхьзеит. «Уара ажьа шьамхыла иахьзаз, – схəеит усқан гəаныла сгəы шыхьыт-хьтүаз, – сара сабоушьтуаз! Сара иагьа скəарзаргьы, иагьа сыпрызаргьы!»

Иара днасыхьзеит, аха игəагьны снапы изкуамызт, сых-цəгьы дзамтамсит, ус аеываѳ иеипш дсывагылан днеиу-ан. Азныказ саргьы саатгылар стаххеит, нас даахəны да-нааспырагылалак, усқан ак хəатəын, мамзаргьы, шыта иаз-хоит ахəмарра, уакəымтцыр, «хəмар Хабькə» даауеит хəа иахəатəын! Аха сара сакəын уи рацхьа иазхəыцшаз, иаха изуалыз. Иара ицəагоз, иара дычкəынан, ачкəынцəа зго ир-гаша!..

Убасқан снапы нтаирсын сааникылеит иара. «Агəагьра умоуп, – еиѳах сгəы интысхəааит сара, – иугəазырцхаз ицъ-шьала! Мамзаргьы – асы азыруз, уи аниакəымха – са суқə-зыршəаз, ма – иахьа абас сгəы алакацəан сказтаз, мамзар-гьы... мамзаргьы... уара усгəазырцхаз! Руа изцъашьатəу руа табуп хəа захəатəу уажəшьта уара деилкаа!..»

– Агьама ббароуп! – ихəан, уи скьышə иныкəикит сеыгəк. Аха иара санынеиѳацш, илақəа убас амца рхын, уажəы-уашьтан апыркьхəа ихы инаркны ишьапақынза иц-раларашəа. Уи амца иара иѳы иаангылар бзиоуп, аха уа иаанымгылар!.. Изамѳақəагьы убас итытцəрааны ицон, илымхəкəа ракəзар икацшьза иқан. «Цьоукы удырцьоит! – сгəы интысхəааит убасқан, – иудырбалаз сыздыруам, аха. Са сылақəа рыла иухəапшыр, иаразнак рыбз иацхауан! Убасқан сгəы итысхəааз сара схата сацəыпхашьеит, исам-

хахаазшөатдөкья збеит, иарггы иахаазшөа, аха акггы ахим-хааазшөа, уашьтан зназы еыцныхэас иситарц итцөаху, ус иахэтам хөа атак имхөоу аилыргара сцөуадаөхеит азныказ. Аха нас агөра згеит уи сгөы итысхөаатдөкьяз макьяна иара икынза ишзымнеиуаз, уи шмазас, сара исхөоз, скьышө икөыххуаз, мацара шакөыз иара икынза инеиуаз, иныруаз.

– Ачкөын, – сгөы интысхөааит убаскан, – ажөеи сарөи хөаилаумырөашьян! Сара сгөарггы калоит!...».

Убригь ихөатөуп хөа сгөы иаанагоз акөын, аха истахытдөкьяз өакын. «Узыцшуи, уаха акры ухөараны указар, акрацүцозар, ихөа!» хөа акөын. Убри сгөы итаз убриакара иштдөахызггы, иаразнак исытцидыраазшөа, иаалыркьян өааитит иара:

– Өатцак ыф, сыцсы наццан! – уа иеникылеит, аха уи иаңыз зеггы са исымдыруази.. Дыррас иатахыз, ихы-иөы иамхөози. Ихы-иөы иамхөарггы, игөы иамхөози. Са исымдыруази игөы итаз, ааи, ааи, сара убранзаггы. сицөнеихьян. Издыруан игөы итаз, иахөоз, зны-зынла ихы-иөы иарөи ирхөоз шеикөымшөоз, ихы-иөы даөөк шатцатдөахыз, уи игөы итаз шакөыз, убри зыгөра гатөызггы, изыцныкөатөызггы, бзиа ибатөызггы... Уи еилыскаахьян сара, уи снырхьян, уи ани сызгаб казшьа, убас итацдөахны иаман, иара дабаанза, уи схөыч казшьа сгөы итоуп хөанггы икамызт, аха иара да-набалак исыцөцөыртцун, иаразнак ахы сцанарцон.

– Исфап, аха уцсы сзадкылом! – схөан, сарггы сааиөөаччан, сөөатцак наимысхит. Уи ала идырыр акөын уи ицсы са сшахызыоз, схазы ишыстахыз, игөаггны ишысзымфоз, ус исыцзарц, сааигөа иказарц шыстахыз.

– Бамөигзан, бара бзы ауп изсымоу! – еицх деицөааччеит иара. Уииччацшьубасихаан, убассгөыиахөон, цьарашөаөаөацк иакараз акы сывшөан ицар хөа сшөон. Убаскан сывара азө дгылазшөа сгөы нтыцсааит, уи иччацшь убас ирацөазшөа, убас ихаазшөа, даөөа згабк мазала лыөөимырбазакөа дихөаөцшуазшөа, иарггы инцөытцакны са инасыккны цьара дыцшуазшөа, аха сара исмырбазакөа, ааимкьарстак шааиоулак. Амала, аицхарак зеггы сара сакөын дызхөаөцшуаз (ус схы

агəра асыргеит сара!), уи азгаб дымгəарц азы акəызшəа дызлыхəацшуаз, уаха акгы рзеиламызшəатцəкьа. Убри иньбжьаршəшəа дахьлыхəацшуазгы иара зынзак итахымызшəа, амала ус зыкайтцоз дахьуафычалалцəаз азы акəызшəа... Уи сара иахагы исгəацхон, убас уаф изеиоымшо анеиоиша, еиошатцəкьан акəым (ус иччацшь анылирбо!), еиошатцəкьозтгы ахааназ сизымгəаауази, агəра згеит уи хьацəгьеи, хьабзиеи шеилихуаз, нас, ус акəзар, хайкəшəоит схəеит. Ус акəзар, ауафы изы игəы аартуп, дхалалуп, схəеит. Сара знык убас схы агəра анасырга, сгəы ианасыртахха, нас ахаангы схьахəзомызт, исхəаз хəазар акəын.

Агəра згеит ииашатцəкьан уи ицсы сара сзыхəан ишимаз. Аеазəы ишлимтоз, уи азы шакəыз дызсыкəшəазгы, уи арахь баша ашəарах еипш асы дылбаанамцеит!

– Бара ишыбфо акəым сара ишыстаху, – уи убас дысзааигəахеит, ихылтшуаз ицсыц атла абыгькəа анукəыпцо еипш исхьысуан, амца сыцранатцон, – сара снапала ауп ишыстаху, бара бнап агəра сызгом, ьытк адəы иаванажьыр хəа сшəоит!

«Ах, уара агызмал, – ускан иказтцаз сыздыруам, аха ашəара салагеит, – уара иутаху зегьы макьана исызуанажьуам. Ицьоумшьазан, сара макьана сызхымцо-сызцымцо рацəазар ауп. Акəымзар, ухы укəачрахоит, агəра адунеи ишыкəу ухаштуеит, зынза иукəуршəырц утаххоит. Знык загəра зыкəзыршəыз итəы шəартоуп... Насгы анасыц афы, аразкы афы, макьана игəагьны зыхьз хьымхəо, аха халалра иафəу абзиабара афы...»

Уи убас дысзааигəахеит, ма сигəйтцасыр акəын, ма ма, сеидру... схы схаштыр акəын. Аха анцəа икьинтə схы схамыштит, ахə иеипш иаразнак сызлаз салцит. Иаргы имыргьцəакəа снеигəйтцасын, данааитаца, сышзахəоз снаидкьеит. Снаидкьеит, аха сыбыз тахцəатəыми, еитах иара игəы зыжьжьашаз, дырфны дсышьтазтцашаз самхахəеит.

– Хара онгы-бнагы ачеицьыка хəцуп, аха асас инапала хара ххəы хəеитцо акьинза хамнеицт! – уи иара даеакала еиликар калон, акы, асы сара истахызар сымацара исфоит хəа

акэын иаанагоз, ѿбагы, иара ишыкайтцоз еипш, снапала иѿастдар акэын. Аха уи сара ус сыѿны сандѿыкѿла азныказ сгѿааз цыишъан, ицѿыцѿгъахан, цытрак ус дшыахитхазшѿа дгылан. Аха нас ант исхѿаз сажѿакѿеи, урт ирыцыз зныктѿи схъапшреи, иаразнак доурышытит. Ани итаххар, ажъа ыраапсан, ихѿжѿаны, сынхъацшны-саахъацшаанза изкыз, сара дзысхъымзо дыказма?! Саргы убри аены исгѿазырпхаз сеидру хѿмарраха исысит. Схы сгѿалашѿо ус ахаан икасымтацызт, иасымша сыеныскылон, иасымша сыкѿара иаатѿоумшыартѿ сгѿысеанцѿан.

– Ак басхѿар стахуп, – ихѿеит днасыхъзан, еитах иблакѿа ахѿыштѿара апыргкѿа реипш амца рыхкѿо.

«Уааишыа цѿгѿоуп, – сгѿы сынтаччашѿа зуит, аха зегъы акакэын шѿазызаракгы сцѿа-сжъы насхнарпсааит, – сара ачкэын иааигѿаны дансывагылоу ази амцеи реипш сицѿшѿоит! Дымцахаргы – данхѿытцкѿо уздырзом, дызхаргы – уанихѿаеуа!..»

– Акызатцѿыку?! – убас исгѿарпханы сыччеит, убас игѿы пнажѿартѿ, ипсы ѿнакартѿ, изласничхаз уажѿгы акгы сыздыруам. – Акызатцѿык акѿар, ихѿаны уалгеит, шыта иухѿахуеи!

Убаскан саргы мацк иаасамхацѿгъахеит, аха ашытахъ саназхѿыц, сых гѿыбган застѿоз хѿа акгы сзеилымкааит. Ишпцаиасхѿарыз нас, «убри ажѿа умхѿар сахыпсаатцѿкѿар калап!» – хѿа сиѿагыларызма. Иара дычкѿынан, игѿы итеикыз ихѿар акэын, настѿеи са избарын. Са истаххар – мап хѿа иасхѿон, истаххар – ааи хѿа. Нас ишпца, иаразнак иѿы итшѿаарызеи хѿа сиѿацшуга сгыларызма?..

Уи апыркѿхѿа амца наихкѿеит. Саргы иаразнак дышгѿаатцѿкѿаз збеит, аха исхѿаз сеамасыриашан саатгылеит. Нас ишпца, са сызгабын, сара схы ласыркѿыр калозма?

– Хара итцегъ хѿеилаз цыысшон... – уи иаразнак ипшшѿгы ихкѿеит, иччапшыгы ишызбоз ихы-иѿы иныкѿебит. Иашатцѿкѿан, даара зыгѿара игоз, даара иитахыз, дзыкѿгѿыгуаз акы, иаразнак дшақѿымгѿыгуаз ала ауаѿы ианицѿхѿатцуга, ианимпытцышшо дышпцакало.

Ускан са сахыглаз иаразнак сыбыз сацхайт, гəаныла схи сшəиит. «Иахзеиламкəа ишпахзеилам, – атцəуара сақырц ацсык сыгхеит ус сгəы иахтысхəаауазгы, – агəбылра, абзи-абара хзеилоуп. Иахзеилоуп акəым, аха иеиҗауп... азə хацсы җазы итəуп, шыта уашыталеит хəа иузеилыргазом, убриаҗара еилазфахьеит. Азы и гəырфа җазы и гəырфаахьеит, азы ихыа җазы ихыаахьеит, агəырҗарагы убастцəкы, уи-моу иара агəыцрагы. Амала, арахь иаатыркыаны акгы еибахамхəац хəа, уи акраанагома? Аус злоу ха хагəкəа еизы-коуп, урт еибадырхьеит, еигəныфхьеит. Урт хара уажəшыта мап хқыргы дара хзеикəгазам, иеишыцылахьеит. Ааи, ааи, агəкəа анеишыцылалак убас реипыргара, реикəыгара цəгыоуп, иагыахк рыла исхасыршытып, исгəаласыршəарым хəа уалагаргы, зегы акоуп, иасымша аеугəаланаршəоит, ахəыч иан лкалт данацрыхо еипш, иасымша иуцрыхалоит. Нас, угəы, уаагыл, уажə уаха сымам, иаачха хəа злаухəари? Иухəаргы иханатцома?.. Ус анакəха, дара хагəкəа шеизыкоу еипш хайзыкалап хара ххатакəагы, урт иранахажып. Уареи сареи акгы еибахамхəазацшəа убозар, уиашам. Ари-абжыаракгы ха хагəкəа мазала убриаҗара иеицəажəахьеит, уажəшыта акы ацыцтоит хəа уалагаргы, баша азы утахысыр иафызоуп. Ус анакəха, агəы абызшəала хайцəажəап, агəы абызшəоуп ицкыоу, ауафи ауафи азə ида азə цсыхəа имамкəа иказцо, еизааигəазтəуа, еибамбаргы иахьеи уахеи ишеизхəыцуа изыршо, изырхəло. Уара уазхəыци ишеизхəыцуа, ишеизгəыкуа, ауаа зегы уск-уск ианырҗеу, дара рхатакəа еиҗацшуа цыарак ишеидтəаламгы, харантəи ишеизхəыцуа, гəыла ишеицəажəо, гəыла ишеибырхəо иртаху зегы. Уазхəыци... уазхəыци...»

– Ишпа? – схəеит сара ускан, ишпахзеилам хəа акəын исхəарц истахыз, аха уа изсамхаҗахтцəаз иара уажəыгы исыздыруам. Иҗами нас, ауафгы игəы итатцəкыоу ихəаанза икышə икəыххуа аниамхаҗəо. Агəтакгы ацбал хəа ак амазаракəхап, иара ауаф иеипш. Иазхəанза, ишəаанза, иахыутаху ишутаху иухəаанза, иаразнак угəы иантацсуа. Аныхəафцəа кыышкəа, ауаа цшыацəа баша имныхəозаап, угəы итоу угəы

итампсуа, ушьамх иалоу ушьамхы иалампсуа, хәа. Аха убри аныхәаҕаҕы зеггы ирхьымзозаап, ма ирыхьзаргы, – зеггы иркәашьымзаап...

– Ус анакәха, – ихәеит иара, убасқан сцәа иалашөеит сара схата ахаан исхамыштуаз, иара изггы зхәара цөгъаз, аха изырхәоз иара ихатагы изымдырзо, идырзозаргы дыззымхәыщыз, иаразнак амацәыс еимкьареипш ихәҕы иааиз, ак шиамахаҕооз, – асы еижьага хзауит. Убриакара еижьагоуп, ушылагылоуггы, ишауа улала ишубоггы, ахаан агәра узымго. Избанзар, уи суп, адггыли ажәфани иртәуп, хара баша хәргәыбзыгырц, ахәычы хәмаргакәа реипш ихәмтданапсойт. Нас хала таа хшахәапшуа иныкәзытны ицоит, акгы шахзаламыз хәилыркаауа. Убасоуп рапхәтәи агәыбылра ишхазнауагы, агәыбылра еижьага, хнахыпшит акароуп, убриакароуп иахзыннажьуа...

– Уара иштуаху, уара иштуаху... – схәеит сара, убасқан еитах иахьынтәааз сзымдырзо сызгабра цаҕа аказшьақәа сыласит, – рапхәтәи асы ааишьа ацашьахоит... Уара ус иутахызар, ааихагь ахразарым...

Абри анысхәа ашьтахь даҕа пытрак саатгылеит, аха уаха ажәак аххәааха данахьымза, иахагы сыпсы өеит. Уи акәхеит, ашырхәа снаидкьан, сҕынасхеит. Пытрак снаскьахьан еипш, исыхьзеит абжы. Ах, шака ибзиааз убасқан убри ибжы схьымзастгы. Убри ибжы пхызла ишсахазгы, уи нахыс зеггы-зеггы быжьнахит, зеггы-зеггы ршьара икәнакьеит...

– Иагьараан иаҕа сы ауп, аус злоу, хара ахьта хамккәа ацәылара хәлшозааит. Аус злоу, хара хамрыхьтшьааит!!!

Сара рыцха, убасқан убас сгәы пжәеит, сгәыгракәа зеггы ханхәыцкәаз ихаргылоз апшхәынцтә өнкәа реипш, иаразнак еилахәит. Уи акәхеит, иаразнак атцәуара сакит, избанзар, уи изы зеггы акакәызшәа збеит, сара днасыдтырггы аҕазәи иарей ирласны иеизааибагозшәа, сгәыгракәагы срыхьхәит, усқан сгазашәа схы збо салагеит, нас атцәуара саналагагы, убас, азә хызак сықәжьны сихәаеуазшәа ахауа сзымхо саакалан, сшыгызы-гызуаз, сшыгәынкьуаз, сшеитцәкьызкьызуаз саапшит.

...Апхыз пхызын, уи агəра зымгар акəн, сара убри нахыс фынтə-хынтə дсыкəшəеит уи ачкəынгы, аха зегь акоуп, снаифацшыцыпхьаза абант ажəақəа сгəалашəон, иараз-нак сгəы аабжьырхуан, иихəозгыы сдырхəуамызт, иеац-шрагыы стаххомызт. Ашьтахь акырынтə схы агəра асыр-геит са сышиашамыз, уи гəык-цсык ала дшысзыкəз, цьара акы дакəсыргьыцлар, лакта хаак исырбар шсыхəтəз, аха зегьакоуп сгəы иамуит, сгəы мап акит, уи сгəы пхызла из-гəаахьан... Ишпазуаз нас саргыы, иара дансыкəшəоз сгəы сымамкəа сзицымлеит, уи акəыкəыхəа ишыхəхəоз сара даеак сзымхəеит. Абас ихыблаа-фьблааит, сызхара исзым-базакəа, иатцаз агьама зегьы пхызла иагьалагеит, пхыз-ла иагьынтəеит, абзиабаратцəкьа хəа сзазхəом, аха уб-риакаратцəкьа мцаны исыцралаз рацхьатəи сгəыбылра. Уи иахьа хəыц-хəыц изысгəалашəогьы рацхьаза сгəы иахьталаз, насгыы абас ирласны иахьфьцəааз азы ауп... Ааи, рацхьаза иахьагəагьыз азы ауп...

Сырма даахəны дныкəеит. Уи уаха дзыцəазомызт, дагьыцəарцгыы лтəхымызт. Нас акаруат деитəныкəтəн, адəахьы днацшит. Аха атцх убас итынчын, чытыбжьык цьа-рантə иааиуамызт. Сара апцхəыс лхəыцра ахаангы сапыр-хагамхацт ахəозшəа акəын иштынчыз. Уи илтаххейт ла-ра лыцстазаарафьы илцылахьаз, лынасыц зцымныкəаз, ма изыцныкəангы иахьнархəыз, иеижьаз, анасыц ыкəоу ика-тəкьаму ари адунеиафь хəа ды-бжьажьо дкəзтцаз даеа фы-цьягыы лгəалалыршəарц. Ишцалурыз, нас, уаха ацəагыы лымпан икəломызт, амала лгəы абаауан егьи ауадафь ла-шья ицацəа афыцьягь тынч икаххаа иахьыцəаз, рыцəа ахь-тынчыз, агəырфəа атцх аеалазфəан рымпан иахьыкəымлоз. Урт зны-зынла лара алаф лылырхлон, «иахантəарак ахəса аахганы хчарафь зегьы бшырхагьежьуаз ибыршазшəа бхы-бфьы такəахауп!» – хəа. «Ма убриагьы збандаз, – рацхьа ларгыы дыхəмаруан, аха нас фьныцкəала лылахь ааикəнəтəн урт ирхəоз, – ма шəара разкьы бзиақəак шəоур, сара Анцəа

исыгижыыз зегъы шӕара ишӕыциттар...» «Бара макъана ус бшьапы еикӕбыршӕыртӕ быӕкам, – атӕы налеитӕон айтӕбы, – бара уажӕгъы ибгӕарцханы баныкӕаша, соуп зхӕо ачкӕын ихлахатц быргъежьюеит!» «Уеитцбызар – тынч утӕа, – ибыз данамыхӕалак ихцӕы лнапы наларцан иаанылкылон лара, – мамзар, аштӕа сныкӕгылан ӕыстыр, айтцбацӕа зго иаразнак даакылкъан, еес, уимандцоит!» «Сабегипазыбгӕахӕуа, – еитӕх дакӕытцуамызт иара, – сеипш зеипшу, сыпсы зыхтныстцаша згабк дыспигалозар акӕхап!» «Азгӕб лакӕым ухы узныкӕгом, – иааӕахитцӕон иеихабы иеырхӕапны дахтӕаз, уи анасып, аразкы зхӕаз иеипш, апцхӕыс уси ахатца уси ианалацӕажӕоз, айтцбы ихӕашъа, апсынкӕа ицхазшӕа, хӕгемшхара дхаббала дychуан! – Апцхӕыс даазго, дныкӕызгаша, акыр зыцрытцуа иоуп. Уара уеипш, иахъа избаз иахъа изфо, шъыбжъаанзагъ дитцагылом, алаапк лышьталазшӕа дудкъан дцоит!» «Дабанзацой? – еитӕх атӕы наилаитӕон айтцбы, – хӕа хӕхъ иаауа мӕазатцӕык ауп икоу, ахӕса рызбахӕ науахӕан, ургӕаан, упахӕза урчны агӕтаӕы унатӕар, дышнеиуа духкъашангъы дкахап! Данынауӕапшлак, кӕх, аума кастцеит, дзеипшроузеи ари ахатца лактабаапс, са стӕы дзеигъугъы дыкказаап хӕа ахъышӕтхӕа са сахъ даахынхӕуеит!»

«Шӕара абзеира збаша, – урт зны еицӕгӕаар хӕа дшӕо зны лгӕы рыладуны деитаныбжӕалон Сырма, – шӕара убас икоу атацацӕа сзаажӕгароуп, азӕ дызбар, азӕ дысхаштӕа. Азӕ лхаткы азӕ икалмыршӕуа. Срыцны ақыта санналало, Сырма лоуп атацацӕа змоу хӕа зегъ гӕаныла хайбадырбо, ихатцашъыцны интцӕо. Саргъы урт ацарцалыккӕа реипш нак-аак исывпраауа иахъцо сгӕы рыладуны, шӕапхъа цсра соуааит хӕа срыхзызаауа снеилап».

...Уиисареихынтӕроуп хӕхъеикӕшӕаз. Хынтӕроуп, ахахышыкӕса хайцынхозшӕа хайзыкалахъан. Ауха, абыржӕ еипш истгӕалашӕоит, рапцхъаза ханеибабаз, аклубаӕ хӕхъеикӕшӕаз, ускантӕи иччапшь. Уи сӕыза Хъыма акала дылзыкӕн, зынзагъы дааигӕамызт, аха укыын-чкыынлашӕа еиуарак рыбжъан. Ауха хабригада ачаифыхраз хколнхара зегъы аӕы

актəи атыц аган, еитатцуаз абираќ артеит. Убри агəыргъара иазкны акəын хќытаклубаѣ иеиѣыркааз аизара ашьтахь ашьахəареи акəашареи зымѣапыргозгы. Уи Хьыма данааслырдыр, иаразнак акəашарахь снаицхьейт. Сара рацхьа мап сқырц иакəыскит, аха иара иаѣаршəны иансыдицалатцəкьа, сиццəлейт. Адсуа кəашаразар ма саадсеит хəа уқəымтцуйе иааутаххар, аха егыи, инапкəа укəыршан уикуп, акəашара атцкысгыи, ажəала ураацсаны ухлахатц иргьежьюейт.

– Хайкəнаршəейт, – ихəейт уи хайцыкəашо ханааицыгьежьюаз, ихы аасзааигəатəны, уи убас ихəейт, ииашатцəкьан, хайкəзыршəаз арбану хəа сгəы аахыт-хытит сарггы. Аха рацхьатцəкьа ус исмахаазашəа кастцейт, иарггы исаѣсыжьызшəа ибейт, нас еитах ханаатцəиуаз, хавара зееидыртцəатцəалан еицыкəашоз (аламысдакəа, еидгьалазшəа!) ирмахартə слымха интєихəейт. – Азə дшысыцшыз мѣашьо, ариабжьарак сахьынатцыслак сшьацəхныслон!

– Ушьап егыамыхьзеи, иутцуюшьзоми! – инасѣытцкьейт сарггы. Рацхьатцəкьа ус сымцəажəар калон сара, аха иарггы ѣхырцəажəарыла дышцəажəоз анызба ауп иансамхахəа. – Насггы арт хамѣакəа убриакара хəхə рытцыххəхəейт, знык шыжь ишьацəхныслаз итəы цəгьюуп, хəлаанза дшьацəхныслалар калоит!..

Иарггы игəарпцханы даачцейт. Избанзар, икалоит уи аѣыза атак кастцойт хəа дзыцшымызтгы. Икалап, ус алаф заихəакəалоз азгабцəа шьюук ѣырымтцазтгы, ицəытцапхашьо иаанхозтгы, даѣа шьюукых – ирхəо азəы иахар хəа ишəаны, ма иара ихата игəампцхар хəа ишəаны, мамзарггы, хара хазгабцəоуп, хашпагьюу, хəх ус кьатцəыра ишылахамгало ибааит хəа атуан иатцапшуа, иара иѣапшыр аццəа икəлозшəа рыхлахатц гьежьюр хəа ишəо, икəашозтгы.

– Сарпыруан, – ихəейт еитах иажəа уа иаѣахитцəан. Уи убас дгызмалын, ацəажəара салагалара азыхəан ауп иѣахитцəоз иажəа. Избанзар, сарпыруан анихəа, иарбан узырпыруаз хəа стцаар акəын сара. Сагьтцааит, избанзар убригь саѣсыжьюр даѣакала ицхьазар хəа сшəон.

– Иарбан узырпыруаз?! – убас стцааит, ииашатцəкьан адəны цьара ицыруа ак изгылазшəа цхьазаны. Иара деитцааччан

(уи иччапшь са сыпстазаараҕы сзыниахыоу ахацәа азәгыи итәы иссалатцом, уи угәы итаз зегыи аазыртуаз, иузырхәоз ччапшьын), еитах ихы даахан ҕааитит:

– Сгәы, – убриак зынза убас ирпшқан, убас ирмазан ихәеит, иара игәы ахата иаҳаны, амаза ахьасыртыз азыхәан ицәгәаар хәа дшәозшәа!..

– Атыц бзиаҕе уартәеит, – саргыи исгәазырпхаз сеидру, аха ауа сгәы еимшәатцәкьан сықан, – аҕар ахьхьа-ацьдьяхәа иахьеилоу, иахьышәахәо, иахьы-кәашо...

– Цьанат захьзугыи абриами, – убасқан избеит сзарагыи иаҳа ишааирыцәгәаз, аха сара амузыка шынцәоз збон, ақәтрахь сәынасарц сшьапы неихызгон еипш, еитах ани арадио иадгылаз апластинка ҕыц инахеитцeit. – Иара Анцәа ихата игәапхеит даҕазнык хәицыкәашарц!

«Дызустада исбырдырыз, – схәеит Хьыма сахьыкәашозынтәи сыла лырбо, анс схәан – арс ихәеит, арс схәан – анс ихәеит. Ибыз хны иҕатцаны доужьуп, иагьа узархәозаргь иархәала хәа. Иаирхәалааит, мап зхәода, аха са сабаҕыташәеи!»

– Убриазәк мап хәзицәкуам! – ҕаастит саргыи атуан сацпапшуа, ииашатцәкьан Анцәа хханы дықәтәаны, иахатыраз ҕынтә сшыкәашо исырбошәа. – Мамзар, уаха ханцо ақәа аирур калоит, хирбаазоит!

– Сара Анцәа игәра згоит, иааитаххар хәрбаазара аткысгыи шилшо здыруеит...

– Уаха илшои? – схәеит саргыи, ииашатцәкьан ус азә дықан, акыр илшоны, арахь хара иҕахцәытцәахны дахьыкәаз азы дцьасшьоозшәа.

Уи убасқан убас ихы ааигәаны слымха иадикылеит, цьара газарак импытцкьар хәа сшәан, иаразнак схы анахара сахьзаанза, слымха интәихәеит. – Сыбгәаирпхар!

Сара азныказ исхәо сҕамшәо саанхеит. Иаразнак сгәы иснатеит уи ачкәын дласцәоушәа, мацк аҕынкылара игызшәа, аха саргыи уи аены исгәазырпхаз сеидру, аха иихәоз имырхьаазақәа атак кастцон. Икалап уи иаргыи игәеитазар, иагьдьеишьазар, избанзар, аратәи азгабцәа, шамаха, ус уаф ддырцәажәазомыт.

– Илшалакгы, убритцəкыа илымшар калап! – ханааи-цыгыежьюаз саргы атак илымха иафымшəартə ґаастит. Убри аамтаз Хыма убас сшыапы дакəцалеит, дцəытцагалан дсы-мазар, аман лсырхəон! Саргы сналґацшит, уи сылґацшырц азы ауп ани илыщкəашоз ачкəын ижəфахыр данкны аранза дзаалгаз. Уи данаалгоз збаз ауафы икьатеи цтцəрын, избан-зар, лара латкыс ґынтə деихан азы, ашышкамс ахəы анаго еицш акəын дшылгоз! Иаргы иееидыцсалан, иахыьбтаху сга, ибтахызар, бара ибгəацхо зегы саргы сакəшахəтуп, сганы азгы салажь, амала бара бнапкəа рыла, ихəозшəа акəын дышлыцыз. Аус злоу, лара илтахызааит, аус злоу, лара илгəацхааит...

«Ах, бара афыстаа, – сгəы сынтахəйтхəытит урт сыр-зыпшуа, – цкəына кьалантарк акəчышь еицш ихы тыькьан, ибтаху илабызгоит! Шьта доубышьтуама, дбымптыцызхуада, бара бгəы иакəшəоз дбыкəшəеит. Уажəшьта бхы рахан аратцлеицш битцагылазаауеит! Дымтырааит, амарцья, амар-цья! Даатырыр, амашəыр каитцар калоит, азəым ґыцьям, жəларык рццеира акəашара иаґуп!»

Ус, сышьтахьала сеитантылбгыцааит лара. Санынхьацш, лхы насыдылкылан ґаалтит: «Амузыка нымтцəандаз хəа быкəзами?.. Уахыки ґенаки бкəашозаргь саапсеит хəа быз-хəару?» – «Ашьа ташəааит, – схəеит сара ларгы дынты-зыбгыцаан, бхы акəыхь талан икоуп иахьак!» – «Сзыцсоу анцəа ибимырдырааит, – лхəеит аґбатəи аан деитатцəины данаасывала, – сыхьз хəаны азы бымжəуа бкамлозар ббап!» – «Сара азба сакыр, бысгəалашəома – лгəы цызжəарц цасхəа иналышьтасхəеит, – быцсы тоуп хəангы скамлар калап!»

Убри аамтаз амузыкагы аатгылеит, акəашарагы ааикə-тəеит. Уажəшьта пытк саарылтыр, схы сазынхар стахын, аха сзышьтуадаз. Мацк акара уи ачкəынгы сизхəыцыр стахын, еилсыргар стахын уи ибыз дафозу дамфазу. Ибыз дафозтгы абгышьа сымдыруази, ажəак ихəаанза уа дсыртəон! Аха рапцья деилкаатəын, игəы итаз дыртəын. Саргы слакəуп, уи ачкəын дсыздыруам, сиздыруам, уахык ала игəы итаз еилыскаарц салагеит. Иаххəап, иара акалакь датəызтгьы,

уа даазахьазтгы, рацэак аанамгозтгы иара изы азгаб ла-
 цэажэара. Мамзаргы, ус азэырфы драцэажэахьазтгы, уажэ
 имбазтгы, ибыз хны дыказтгы. Ма иаххэап, азгаб димаз-
 тгы, уахь ақалақь ахь еицныкэозар, ажэа еимырдахьазар,
 уажэ иара арахь ақытахь данықэнагала ус игэихаирштырц
 са дсыцкэашозтгы. Са дсыцкэашонатц лара игэы дтазар,
 лара лакэушэа ибозар ицкэашо, иацэажэо. Аха усқан игэи-
 еанзамкэа лыхьз наиқытцшэар камлози. Ускан сара иараз-
 нак дақэыскуан, уи нахыс уаха цьеи акэашара сицнеи-
 рын. Аха уахьгы макьана акгы ипсы иахирзауаамызт, ус
 адунеиае иара изы азэ дықэуп хэангы гэфара симтеит. Ус
 акы ыказаргы гэыбган злаиутои, иара дычкэыноуп, иара
 иагыацъара дынтытц-аатытцуеит, сара сеипш иагыаф алаф
 реихэоит, иагыафы дрыцкэашоит. Насгы, сара уи убас
 имачны дыздыруеит, абри абри ауп хэа, макьана икэаша-
 шыа ада акгы салацэажэартэ сыкам. Хьымагы лхы азы
 тыршоуп, уи ус уеизгы-уеизгы цэгъара лытцам са дахьын-
 заздыруа, аха зегъакоуп, убригъ ауафы инагзаны илылиды-
 раауеи? Ауафы инагзаны ани арыцха лакэым азэыр дидыр-
 хьоума, аха зегъ акоуп сара уи ихы-итцыхэа сзымдыруа, ус
 амыцхэ ифеаара, ифеиаара ахьзми, ицкэашара, иццэажэара
 сақэшахатым. Ара еилоу афар зегъы ха хтэқэа роуп, зегъы
 блатыхэала ихахэацшуеит, издыруада урт ргэы иаанаго,
 издыруада дара рхатақэагы дырдыруазар иара. Ааи, ааи,
 дырдыруашэатцкэа ауп ишеицэажэо, ишеифеаччо, ацшэа
 шеибырхэо. Уи ха хтэқэа ачкэынцэа бзиақэагы ацшэа
 иархэоит, издыруада иара ихатагы дыбзиазар, мамзар урт
 цэажэартас, еыхьшьыртас дыркрымызт, Ах, Хьыма, иахьа
 схы ласза ишцаказ, иахьа шака гыырфеа, шака еидхэыцлатэыс
 исыбтазеи?! Ус, сызхара скэашаны, сызхара сыччаны сым-
 цози...

Убри аамтаз, арадио ашэа аахэан, акэашацэа еитақэлеит.
 Сара урт срылтцны мацк сеыцхьякшэа соызк слыдгылан.
 Санынацш, ани исыцкэашоз ачкэын са сахь ихы рханы
 ифеааихеит. Саргы саауалуашеит, уажэшьта сеитеицкэашар,
 зегъы сеицгэартон, сеицлапшықэыртон. Аратэи афар рыбз

убас ихны ирѣан, иухьысырц иалагар, ухы кны урпыр-
тыр акəхон. Ус, уи ачкəын дшааиуаз, Анцəа икынтə згабк
днеицыххылан (лара дычкəынны дналыпхьозшəа!), дицкəа-
шарц наиалхəеит. Иаргыы дналеихырхəан дныкəлеит. Аз-
ныказ урт икартцоз сеигəыргəеит, уи азгабгыы гəаныла
табуп хəа ласхəеит. Бара сыбмырцхашьеит, схəеит, бара
Анцəа биньхəааит, схəеит, бара бакəымзар, инацшуаз ир-
хəоз сеидру схəеит. Бара сгəы бтатəоушəаткəа ахьымзг
скəыбыблааит, сыпсы ыбхит, шытарнахыс сыказар ба бзы
сыкоуп, схəеит.

Аха уи цытрак акəын, нас урт икартцоз зеггы даеакала
исылсит, зеггы нархə-аархəны избо, срызхəцуа салаге-
ит. Ицəоушьаша, убас ирласны сеиташəеит, убас ирласны
уажəраанза сзеигəыргəоз мап ацəыскит, сара схата схы
сзымдыруа снейр хəа сшəеит. Сгəаара иаразнак амцеипш
исыцралеит. Схы агəра асыргеит уи ачкəын иихəоз зеггы
мцызшəа, сара сеипшткəа уи азгабгыы длацəажəозшəа,
убасткəа, сара дансыцкəашоз еипш, дыччозшəа, илакта
ирхаауазшəа, уимоу, сгəы иснатеит са сахьгылазынтəи
ишысмахауазгыы, са исеихəоз ажəакəа зеггы акаанмыжкəа,
дырмеигзазакəа, иахагыы ирццзан ларгыы илеихəозшəа.
Ларахгыы илгəацхазар акəхап, урт иажəакəа дреигəыргəан,
дрытцаеырбан ртак калтцозшəа, ажəак лашəар хəа дшəа-
ны, шака дзизааигəахоз дизааигəахозшəа, уажəы-уажə
имашəырхазшəа, лыгелызынымкылазшəа, кьанц калтцозшəа
лыгеидлыркьыслозшəа. Уи иара иахагыы игəацхозшəа, дар-
ччозшəа, иакара ицнатцозшəа, зны-зынлаггыы ианыкəтцəи-
аауаз дышьтцааны лшыапы дыкəмыркьысзакəа диргьяжь-
уазшəа. Лара лывара икəашоз дырцəыпхашьон акəымзар,
зынзаск леигəйдлыршəлар лтахызшəа. Убриакара лгəы
акынза инеиуаз ажəа цццзакəа ихəазар акəхап иара, уб-
риака лгəы дталазар акəхап, лыхшыф дахиغازар акəхап.
Убриакара ибыз хəшəазар, деикəанартцəизар акəхап. Нас
ишца, сара знык-фынтə саницкəаша сеыстцəахит, икалап
уи сара сгəаг азы акəзаргыы уиакара иеызлыдицалоз,
лыхшыф зтикьоз. Икалап ус иара иказшьазаргы, ирлас-

ны дихаштуазтгы дызцыкэашоз, дзыҕеҕэажэоз, уи дкэашонатты, дцэажэонатты, иоуаз игэахэара акэытгы дзышытаз, егы абжэаапнтэи зеггы апхыз еидш ихаштуазтгы, игэалаиршэарцгы итахымызшэа. Убаскан хэычы-хэычла исызгэамтазакэа икэашоз сырзааигэахемт сара. Убри аамтаз, мацэысеимкьарк иналагзан иблакэа сырхыпшылеит уи ачкэын. Саргы убриакара сыпхамшыоуп хэа, сзыргэатеиуааз, иаасычхарауаз, знык дицкэашазаргы кьафшақэ жэақэак ихэазар, сара иаразнак урт рыгэра зызгарыз, сзырмыртынчрыз.

Хыма еитах лэыргызмалны даасалацэкэит. Уи иаанагоз, бгэы кабмыжын, уи хымпада бара дыбтэхоит хэа акэын. Сара убаскан иахагы сеилашэеит, иаргы-баргы шэхи аҕыгэ-ҕыгэхэа иеинышэкьааит, схэеит гэаныла. Дцэажэалааит, сара ихэхэ ылысхуама цьым-цьым, амала иара иеицш зхы пыруа азэы, иихэо ада акгы ыкоуп хэа икам, агэра лгар калап иааихэо зеггы. Шьоукы-шьоукы рыхқэа рыткьара уамакгы атахымзар калап, аха сара скны мацк доашьеит, мацк даопагеит. Уи уара иубац дреиуам, баша уеылҕумшыаан, утэгэыр дузаҕаршэом хэа иазхэашаз уао димоуит. Ааи гэышыа, ус иазхэашаз тынха димоуит, иаргы изымдырзакэа даанхазар акэхап, гэыбганс иутои?..

Аха убри аамтаз сара исымбазакэа, сагызымхэыцзакэа, сшыапкэа хэычы-хэычла урт ахыкэашоз рываратцэкьа зынза иааигэаны снаргеит. «Унан, сара шэицэа, – схэеит гэаныла ускан, – нахьхьи сгыланеи, ара исымбазакэа сышцаанагеи? Урт уажэ ирхэо-ируа сазызырҕуашэа рбар пхашьарами. Изакезеи, уаха адунеиаҕ уао дсымбацшэа, сылақэа тырхаха сышцаихэацшуеи? Уаха акы акэым лара Хыма лыдагы датахума, уи саалбар: «быцсы бзицыргом, ус ауп ачкэын бзиа дшыкоу, гэыбган бызтода?!» лхэозар акэхап. Иаргы-ларгы хысла-гэысла иеиҕааит, уаха акы акэым...»

Убаскан машэыршэа сиҕапшит иара еитах. Иаразнак иаргы ихы-иҕы ааихалашеит. Азныказ сыла сажьаз цьысшыеит. Уи шыта са сабеигэалашэо хэа сыкан, аҕазэ дхихит,

аеазэы длыцкэашоит, са сыңсы тоуп хэангы дыкам хэа схи агэра асыргахьан. Аха сгэы итаскыз мцызшэа схи иснарбеит, уимоу, уи илапш ааимкьарстак ала исанахэеит уи азгаб лпыртца итахызшэа, аха апхашьара акынтэ акэызшэа дызлыцкэашоз. Уи иапхьангы акэашара сықэигаларац сара ихы сықэкны дааиуан, аха лара данааипыхыла, уи дызгабымзи, дылцэыпхашьеит, мап изымкит. Аха игэы зегы ахыкыз сара сахь акэын, уимоу иаразнак игэеитеит сара рапхьа сшамхагэыргьаз, нас иаалыркьан сылахь еикэышышьы сшыкалаз. Убарт зегы илапш иахэозшэа иааидысхэыцлеит сара.

«Издыруада рапхьа сгэы сажьазаргы, – сахьгылаз гэаныла сцэажэон сара, – убригь Анцэа ихэааит, сара зны-зынла сгэы санажэ, иахагь иеигьу, сыззыпшзам акы сақэшэоит...»

Акэашара анаантцэа, ачкэынцэа дасу ирыцкэашоз азгаб-цэартыцкэарахьинаргеит. Хьымагыдпыр-пыруаднасафсит ани лычкэын ау инапы кны. «Шэеигымхааит, – убаскан сара схатагы сышуалуашозгы гэаныла инальшытасхэаит, – лахачан дхэартахоит! Атцэахэгы бтахым, акыбагь бтахым, дышгылоу, инапы ахыназо иааиго мацара шэофыцагь ишэызхоит!»

Еитах инасафсит ачкэынцэа, рызгабцэа рнапкэа ирынкны, цэара ирыцэар хэа ишэоушэа, алашэарыца мчыла инкыла-нкыло ашэарах ашьта ианхыртцо еипш!

– Абзиараз, Дамеи! – лхэеит сывара азэы. Санынапш, ани азгаб дызцыкэашоз ачкэыни лареи сывара ианааи, иара даатгылеит. Сара иаразнак сгэы иташэаз уи ихьз ауп, иагьанбеилылкааи лара, дагьанбатцааи?! Ма ихьз здыруаз лгэахэзар акэхап! Сара убритцэкагь сахьбааит, ихьзгы зылдыррыз хэа, напеимдахьак литазшэа...

– Сатабымтцан... – днасыдыххылеит уи, – са схи ахьхатцэкаыз бара бахь акэын, аха сымфэахыргеит. Атшэарраф сааныркылт, сышьтахькагь сзымцеит, сапхьакагь сзымцеит! – дааччан, лафкгы нацитцеит иара.

– Урхэынчеит.! – схэеит саргы, уи ус ахьызыруа шысгэампхаз, сылапшгы дшытцымшэаз ирдыруа.

– Сыгерысымтеит! – иара иахагыы их қан аакәйтқан, аҕар еиҕа еидгәыцпан иахыгылаз днарзыцшит, нас, – рнапаҕы сырзаамгошәа анырба, соурышьтит. Дзыпсу рахь дцааит, рхәеит!

«Ус адыруеит, – сгәы интысхәааит сара, – уахьзымыхәно укыдпалар, уарцхашьоит. Ацкәын иара игәапцханы укәигалар ауп хәа, уара дықәугалар, даеакала духәапцуа далагоит. Уи азы са схы сырехәом, аха ацкәын ицкәашарагыы Анцәа игәаирцхароуп!...»

– Нас умцо! – уи ара са сҕы дахьяангылаз цьасшьазшәа аакастқан ҕаастит.

– Сабацо, сааины сыкоупеи! – уи убас ихәеит, убриакара са издыруаз, исзааигәаз, зыгәра згоз бжыла дцәажәеит, кыраамта тцозшәа иарей сарей хайбадыруеижьтеи, насгыы днасыдтцны дцар, иара сара схаҕагыы исызхымгарашәа, снаҕыцсаарашәа сгәы аакәандахеит.

Уи нахыс рацәак хнымхакәа аклуб хдәылтцит. Адәахь убас илашьцан, насгыы аонытцка алашара хабла ахьашьцылаз, иахьыхнакуаз азы акәу, ула атцәыршы такызар иумбо иқан. Хьымараагыы хашьтахька, ани «ллахаҕыхга!» длыманы, иааиуан. Аха хара мачк хнарцәыхаран, ус, уаф ибжыы неитцыхтцәкьан дымцәажәар дара ркынза иихәо нафуамызт.

«Иахьадагь дсымбацт, – сгәы сҕацәажәон уажәы-уажә гәаныла, – аха алашьцараҕ сицны аоныка амҕа сыкәлеит. Ус ухәар, Хьымагь дысгәылоуп, сышьтахька дааиуеит, аха зегь акоюп ауаа зегьы цәафала еицшума, атәым цкәын ескьынагь азыжь тцада дафызоуп, уицәшәалароуп. Ауаф игәы иҕоу, итцатцәаху Анцәа итәуп. Аха ари, ус икақәоу дреиуам, – егыи сгәы азбжак таха снаҕомызт, – ицәажәашья, ипцпра исахья, ихымҕапгашья, злакоу ала, цкәына халалк, разык, атцә иахам, уафышьыала еикәтәахьоу-еикәгылахьоу азә иакәзар калап, қәрала рацәак дшыкамгыы».

Ус акәмызтгыы, иара сара схаҕагыы сагыцимкәашар каларын, уимоу, арахьгыы амҕа сицқәломызт. Аха сгәы игәра агеит, ус акәым ас хәа сыхшыф мап акырггы, сыхшыфгыы сар-

гы иахиааиуа афынза иара изааигэахеит. Ус хшеицэажэоз ихамбазакэа хэфны ханазааигэаха, иасхэеит уажэшьта абра саанижырыц, шытарнахыс са сымацара афныка сышнеиуа, азэы хайдибалар шыстахым.

– Ханбагыааи! – фэаитит иара иаацьеишьан, избанзар уи акыр набжыоуп афнынза хэа иасхэахьан. – Амфэ уаназымхэыцуа ус ауп, иумбазакэа интэоит...

– Ааи, амфэ анудыруа ауп уаназхэыцуа, иахьалаго удыруеит, уахьаго удыруеит, насгы... иахьынтэо удыруеит.

– Амфэаэа зегы еипшым... Иаххэап, сара уаха сызнымлац ф-мфак сырнылеит. Акы, сахьаанагаз збеит, аха егы сахьаго сыздыруам. Амала ишымфэ бзиоу здыруеит!..

Убаскан сара иаразнак сцэа иалашэеит иара даара игэы итыхоз, амфэ хэқэлейжэтеигы дназхыкэша-аазхыкэшоз ак ихэарц шытахыз, аха ахэара шицэыцэгьаз, дшазыманшэаламыз, избанзар рапхьаза акэны ишихэоз, уажэы-уажэы дакуан-дашьтуан. Аха сара излеидысхэыцлаз сеидру, иара ус дзыргэакуаз игэтыха анихэалак, ак хэатэхон, уи ихэатэыз сара схатагы исыздыруамызт, амала издыруан ак шхэатэыз, сара са схатагы лабфеаба ахаан исымхэацыз, зхэашьагы сзымдыруаз, сагыакэымшэоз, убри азы, убри сзымхэар хэа сацэшэан, афныка гьал-пал бжык газшэа, ирласны хааидымтыр азэ даацэыртцыргы калозшэа наиахэан, снаидкэеит.

– Иузыпшу амфэ узымдыруазар бзиоуп, иаха угэы архытытуеит, амала ишузыпшу удыруазар... – сара схатагы цкьа сыззымхэыццыз ажэақэак неиласкэафэеит.

– Ишца, излаудыруеи? – уи ибжыы нытцеикын, адунеиафэ зыпсы тоу азэы иахар хэа дшэаны, сара сфынза мацара иааиртэ, сара исхымсыртэ фэаитит.

– Уи уахынла иазхэыцзом, рыцэа аркьалоит! – схэеит сара. Нас амыцхэ сышидхалацэаз сцэа иаанырын, сеитанаидкьан сфынасхеит.

Ашьтахь, мызкакара набжысхьан еипш, уии сареи акалакьафэ хайкэшэеит. Ускан, уи аены иара уа дсыкэшэоит

хәа сыгәгы-сыхгы иҗамызт, ақалақыә данааспыла иаа-
цъасшьейт. Ашьтахь ауп саназхәыц, ақалақы ахь сцараны
сшыҗаз Хьыма ишиалхәахьаз, ишеигәныџуаз. Уи убриақара
дыстцахьан, убасқан, слыдгылазшәатқәы ауп иалхәаз шыз-
дыруа: «Ушзахәо уца, – лхәозар акәхарын лара, даара маза
дук еилкааны иалхәозшәа, лхы-лҗы ауаџ изы бзеира дук
иашьтоу, аха иара иҗата дахьымцых-цыхуа азы агәарагы
анырцшуа, иара игәаттәа ахьейлымсуа лхы иалнарқыәцәаны,
– уи иасымша усда-хәысда шәара ачқәынцәа шәеипшднапш-
аацшуа ақалақы далоу цъушьо, мызкахь знык акы анылтау
дналаххны, лыхьурзы хьтцуашәа дыџны даауейт. Убри-
убрии рыбжьара, убра ақалақы даланатц ак анулымша, уҗы
еихьхны уанзымцәажәа, нас ухы иавбала. Уара иушәонатцы,
иузонатцы, еес, уцаларгы уцла, ани шақџ лышьтоу удыроу
уара, ахәыцхагы ламразакәа даашьтцаан дыргап. Нас уара
хла жәаџа мтцы ажит хәа утәаз!»

Амала, иара ииҳәашаз Анцәа итәуп, иара усқан ус-
кактқәы дсыздыруамызт, знык акәын хәхьейкәшәахьаз,
аха зегьакоуп, игәы мцых-цыхыр ауамызт. «Сышцамцо
иҳәозар акәхарын иаргы, иаразнак иеааитакны, – бара Ан-
цәа ииньхәаша, бсыдынтәалеит, мышкызны, саргы бцәа-
баа сапсахап».

...Рацхәа иара иоуп сгәазтаз, уи машәыршәа сгәеи-
тазшәа қайтцейт акәымзар, хавтобус ақалақыә ианааи,
саньнтьтц нахыс, харантәи дсышьтапшуа даауазар акәха-
рын. Уи зегьы ашьтахь ауп саназхәыц, усқан иаразнак исзеи-
дымхәыцлазейт.

– Бзиала баабейт, – иҳәейт иара, ииашатқәкьан иашта
сааталазшәа, – хәқалақы ахь амџахьтцра бгәазырцхаз табуп
хәа иахәатәуп!

«Уқалақы мыхкәа, – сгәы интысхәааит усқан, аха Анцәа
ицъушьоуп гәанылагы иара дахьызбаз сахьейгәырғьаз,
акәымзар, иакәым ак самхәхәон, – уаб итынхейт! Убриақара
атәымуаа алоуп, иахьа апсуак ибжьы смахакәа сцар, мыз-
нақыак сгәы бжьысуан...»

– Бзиа збаша, – аиашаз саргы сааиеигәырғьейт уи.
Усқан хәнейцыртц нахыс Хьыма схы тылқыахьан, аха уи ил-

хэоз атқысгы иареи сареи хайкэшэареи, хайцэажэареи, хайпыртцшыеи ракэын сзызхэыцуаз! – Қытақае ханхоит, аха ари ақалақь хнадмыцшылалар ауам...

Ускан уи илақэа ирхызбааит сара сзызпыцшыз: аразра, ақалалра. Иагьяацшыасшьеит, ари ақалақьае ас иқалалыз, насгы ақыта иаазазшэа иацсуаз, са сзы цъара акала игэакъыз, ихааз урт алақэа. Ус акэын сара, ауае илақэа рыла деилыскаауан дзакэыз. Иара иихэо, ииуа сазхэыцаанза, избаанза, рацхья илақэа сырхыцшылар акэын. Урт, иаразнак исархэон иара дзакэыз, игэы итаз, дқалалзар, ишицшэатэым, игэра шгатэыз, иихэогы ииуагы шеиқэшэоз. Ус акэымкэа дымццхэафызар, дуафы царшеизар, убаскангы исцэырзэомызт исацэажэоз, исыдгылазиблақэа. Убартгы иаразнакисархэон сзыдгылаз иихэоз акгы шиашамыз, сара уи ахаангы игэра шысымгаша, ихэатэы сшацымныкэаша, алада цатэуп ихэар ааада ишцатэу, дышуафыламысдоу, уимоу, дара илақэа рхатақэагы иара амц анихэо ишыцхашьо, ишызытуа, аха икартоз, ирылшоз, иара Анцэа данишоз урт ргэагс имаз иаразэатцэык иоуп издыруа, ирыцхамшьэазакэа уи ицишеит, амц анихэогы иихэо хэала, аиаша аниамхэогы иццхэагэышьэала хэа. Убас ауп, уи сара рацэак изласзеигбу акгы сзыдыруам, аха ауае илақэа убриақара рыгэра згоит, иара ихата иизарц иитахугы ансархэо ыкоуп...

Нас ишца, ақалақь шэара шэоуп иахагы еиқэзырхо, ақалақь ақытақэа рнапы ианыцшыло икалахьеит, – нас уи итцег ихэарц итахын, иагьяхк игэы итакын, иагьяхк игэы еиладыршуан, аха, иеааникылан, сара иахья аоныка сыццакуазу смыццакуазу дазцааит. Сара иасхэеит рацэазакгы сшымыццакуаз, амала ашыбжьышьтахь аоныка санцо аламталаз, саншьа икны неитэыс ишсымаз, уи ара ақалақьае дшынхоз.

– Ус анакэа, – ихэеит иара, саргы иаразнак игэастеит уи исхэаз дшааигэыргэаз, избанзар, даеазэызтгы, аамта иагья агэеыг данарго илымазаргы, илымамызшэа калтозар акэхарын, ари ақалақь зегы атаацэа ду реицш лара илхагылазшэа, апсык акы данагха, илеиқэыбга ицарашэа, – хантытц-аатытып, кахуак егык зхэаз еицш.

– Егык сақөшахатым, амала акаҳуа амацара сазыразуп!
– сҳәеит саргыы иажәа уа иааҕахыстцәан, егырт шьюуки-
шьюук реипш сых қыан шақәсымтцо, убриак мацара сшалазо
агәра ирго.

– Ибзиоуп, иамаҳкыр хиашахом, – ихәашьала агәра угон,
убри акаҳуа мацара иаргыы ишизымхоз, уи «иавиаргылоз»
итцегь цәажәатәык, гәтыхак шимаз, аха акаҳуала ишала-
гатәыз, убрантәи шақәыз иара ицәажәараҕ дызқәыларан,
дызныларан дықаз мҕахәастак ахы ахьакуаз.

Уа ханнеи, уи амшын ахықәаҕ акәын, ауаа рацәазамызт
азы, рацәак днымхакәа акаҳуа ааигеит.

«Икалап, – сҳәеит сара гәаныла убасқан иара сизхәыцуа,
– уи зыдгьыл бзиа избо, забдуцәа рцәабаа, шьала ирыхчаз
рнышәнап еикәзырхарц, апхьакаҕы изырҕиарц зтаҳу азә
иакәзар. Икалап, зегьы ибозар, зегьы еиликаауазар, иқәра
атқкыс ихшыҕ апысхьазар, еилнакаахьазар дзыкәгылоу
адгьыл аҕоурыхи уа иқәынхо ауаа ркәаматцамақәеи, рказ-
шьақәеи, рқабзқәеи, урт ихы рыхтнитцо бзиа ибозар. Ика-
лап, зхы-зыпсазы мацараз икоу изымчхауазар, урт иааи-
кәыршан ирацәазар, имацара имч рықәымхозар, аха иа-
гьа имч рықәымхозаргыы убарт ргәаанагара иара иахьи-
гәаанагарам азы, ихы цқьаны ипхьазозар, иара иеипш
ицқьоу, игәаанагара ицеиҕышшо аҕызцәа имазар. Икалап,
уи дуаҕ бзиатцәкьазар, икалап...»

Уи аены акыр ҳаицәажәон иарей сарей акаҳуажәыртаҕ.
Убасқан агәра згеит ииашатцәкьан сара стәы шамжъаз.
Уи данцәажәоз, иихәоз зегьы убриакара апсы ахатцаны
ихәон, убриакара ауаҕра илан, иаххәап, сара сакәымкәа,
иара игәаанагара, иара иихәоз згәампхоз, иаҕагылоз азә
дизызырҕуазаргыы, уи убаскак ицәажәашьей иуаҕышьей
дыхнахуан, иаразнак уи иихәоз дақөшахатымхар, иара
итәаҕы дымнеир каломызт.

Ҳа иаххароу рацәоуп, – ихәеит иара дышцәажәоз
иаҳагьы дааибакын, – ҳаратцәкьа ҳакәымзаргь, ҳабацәа. Урт
икартцаз агха ашьацәгьейпш ҳара ҳахьгыы ииасыр калойт.
Адгьыл реиҳа ианшәартаз ирыхьчеит, нас, ианынхатәха,
ианҕиатәха...

– Аиеи, гəышыа, шəнаскыа, ламыс шəымами рхəо мацара, даргыы шынаскыоз, уажə ақалақь ахь аара зтаху дара рыцкəынцəа адəы иавахеит. Рыламыс мацара «изықəнымхо» иалагеит...

«Ацгəы афонхыбқəа ишрықəыз имылбаазакəа қытак иалсуан, – сгəы, стацəажəон уи исыцреитцаз амца иахаггы иснырын, – уажə иабакоу урт рцеира, иабакоу урт ргəамч, иабакоу рыламыс, цəгьарак казцарц зтахызгы ас ду еицш зылсра изымгəагьуаз, дызкуаз, дəазхəоз. Иабакоу урт ргəыбылра ду, иабакоу реихзызаара... Амилат ргəы андыртынчцəо, амилат хьаа анрымам иахаггы иеицəазар калап. Амал мыцхə, апара архара чмазараны ианрылало... Хəагоу ибеит зынза рхы иамыхəо ақазараггы, аха уи уəанауца, уи знык агьама анугəацхацəа, уанхнахцəа, уанашьтаф, нас зеггы уцəызуеит. Иухаштуазар акəхап уара узлыцызгы, удгьыл ахьааггы, усқан əа гəырфак, əа насыцк уашьталозар акəхап. Аха амилат хəычы рзы харабгьара агылара, хаз-хазы ахара, уи амеитатцра, уи амфьара ауп иаанаго. Уи иахьа ауафы дышхəычу игəафьы ианнеи, абафхатəреицш иахəацштəуп. Избанзар, убрикара имачхеит, уи амца зыцроу, уи агəбылра ныкəызго... Зеггы иреицəоуп ауафы иламыс анилцсаауа адəахьала дуафны, цьара ак узивымбо, аха Анцəа ицишаз иламыс, зеггы ишрыхтнитцоз мацара, уара уатцкыс иаха исзеигьу ыкоуп хəа иара дышнахоз, убриака икфьеицалеит, убриакара ицəеи-ижьы иалаирзит, уаха тыц анеимтаза, апцзеицш илтцны ицеит. Нас уара узхəыц шака дшəартуо, зыламыс злыцыз, зыламыс «дəылызцаз» ауафы...»

– Аеыф бзиа агəы антукыа, акамчгыы мыцхəы ианаурга, нас иеынадихоит. Икоуп ае-кəышкəаггы, изташəаз еилызкаауа, иакəтəоу дшымдыру, икаитцо шхьымзгшыатəым, иара ишахарам здыруа. Ааидысларак афьы, еиндатларак афьы, згəы итуо згəы итамцсуа... Иасымша запхьака зхы хоу... – уа даатгылеит иара, уаха акгы ацимтцеит, икалап уаха ахəтаны имыцхьаазар, згабк лфьы амыцхəггы салалацəеит игəахəзар. Убрагь деилыскааит сара, убрагь игəы сцатəазшəа ианасыжыит ахьзми, уаха ацсымтцеит... Аус злоу, иара игəы

иҗаз, иара дзыргәтеиуаз, сара шахымыччоз, сара сзы иштәыммыз, саргы уи амца шсыцраз еиликааит... Иҗалап азныказ уи игәы ннакылазаргы, аха убритцәкыагы симырдырит... Уи агәыр еицш, агәыргъарагы уафы иимырдыруазар акәхарын...

Уи аены уаҗа кыраамта җтәан иарей сарей, ашьтахь саншьа иахыгы сымнеикәа ател сасны сыззааз расхәеит. Ус, хәатәык сыман, сымнеиргы ауан. Ашьтахь, иара автобус аҗынза сааскәеигейт. Сыблет аахәан санынҗаиртәоз аламталаз, исеихәеит хәикәшәар шитахыз, сара реиха аха ансымаз мшык азы.

– Хәхәапшып, – схәеит сара, иаразнак исызиамхәеит ианутаху амш алх, сара сышзахәо саауейт хәа. Уи акәын сгәы иатахыцәкыаз, сгәы иахәоз, аха хара азҗабцәа убриаҗарахгәы агәра аҗакны иахкуп, иатаху ахъазымхәо, иахъазыҗамтцо азы, зынза излаанымгыло Анцәа идырааит! Аха устәкыа иҗахыстәар, игәы сыгәгы цәыскыар стахымхейт, ахәыц иеицш ирыцхасшьейт сгәы, избанзар, акәкәыхәа исыцрыхон, ус бымхәан, цъара дназыкәгәыҗша, игәы хытхытуа данзыжыша ак иахәа хәа. Убаскан изгәаҗыт сара, знык сгәы иахәо кастцарц, иахәтоу, иламысу хәа исыпхъазоз сахыцарц. – Хәигәныҗуазар акәхап, адырра җаутцап...

– Азамана, – убас дгәыргәейт иара, иаахәкәыршан игылаз ауаа рацәа ракәмызтгы, гәыргъаҗхәашак зырҗаз азә иеицш, дышьтыцар җаларын. – Сара инасыцхауейт...

Уи акәхейт, уи аены убас хәипыртцит. Ашьтахь даәазнызатцәык ауп иарей сарей хәхәеикәшәаз. Хәшеикәшәазгы, иеибаххәазгы хәыц-хәыц исгәалашәоит. Агәалашәара затцәык сзынхейт, аха уи насыпума, разкума, иахагы ихъаауп... Исгәаламшәозтгы тынч сынхон, адунеи икәу зеггы реицш, анасыц зцәызыз, аха уи иахымтцәыуо, рыцстазаара ахата ахырымоу азы згәы тынчу реицш. Аха ус хәҗоу ибааит, ус цшь-шьапык зтцоугы иалшоит. Сара урт агәалашәарақәа иреихау насыц сымамзар җалап...

Уи сарей иара ианихәаз аенытцәкыа хәеикәымшәейт, аха пытк анаабжыс еиҗааицхан, ақалакыаҗ хәикәшәейт. Ауха

саргы уа ақалақыае, саншыа иеы сынхартә сцон, иаха сгәы тынчын, сыццакуамызт. Аены акыр ханеицныкәа ашытахь, ашыха, ашыапаеы икоу аресторанае хайцтәарц избейт. «Уажә мап скыр, сыбнауаоушәа сқалоит, – сгәы иаанагеит сара усқан, – иара усгы ақытауаа хазлакам ала ихахцәажәоит. Уи аказшыа иара идсымбалацт Анцәа икынтә. Иара уизхәыцыр, ақалақы дамаазакәа, иацы ақыта акынтәи даазшәа ауп дшыкоу. Аха зегь аокуп, ауафы ишихәтоу ихы мөапигозар ауп. Ауафы иеаеы ирымхәо, аха иара изы ауаа ргәы итоу пытк идыруазар ауп. Ааи, аа, пытк идыруазароуп, уи иаха ихы дазнархәыцуейт. Икаимтқаша, иимуша, инархәом, инарқатом. Ауаф пытк дөахәазар ауп, зынзатқәкәа доужьымзар ауп...»

– Ахарць ухарқатқарым, иабатаху, – схәейт сара, аха иара иуазма, счеицьыка басырқыашыроуп, ихәейт. – Ҳара ақалақыуаагы зынза хнапы қзам, азәык-өыцьык пату рықәахқартә ҳакоуп, – ихәейт.

– Ишпоухәо, ишпоухәо, – схәейт саргы уи снаицьыххылан, – шәара ауаф апату иқәтқашыа уажә ижәбама. Аха усмыргәамтындаз сгәахәйт...

– Егәурым, – ихааза даапышәырччейт, иара, – иахыак суалафахәы аоныка инасымгар стахуп. Иахыак исзааигәоу ауафы пату лықәысқар стахуп. Уи апату иасымшагы илықыыстойт, аха иахыа чейцьыкала!

– Ибзиоуп, – снақәшахатхейт саргы, избон уи иихәоз аерапшраз акәымкәа, иеазтәылхтәкыан ишихәоз, мап скыргы ахааназ ишихамыштуаз, игәы шысхәуаз. Саргы исызбейт сақәшахатхарц, насгы уеизгы-уеизгы уаха ақытахь сцомызт, саатк ө-саатк аресторанае стәейт хәа сых гәыбған астартә икамызт. «Ианамузах, – убасқан сгәы итысхәааз иахыагы исгәалашәоит, – учейцьыкагы указшыейцш ихаазар збарц стахуп!»

Хыхь аресторанае ханхала, уа иара иөызцәакәакгы ҳақәшәан, шәахәаран, кәашаран, даара ибзиан иаххаагейт аамта. Аха сара иасымша исгәалашәо, сыгәгы сзырхыа, аоныка ханаауазтәи ахтыс ауп. Уи агәалашәара сара

убриакара исцэыцэгьоуп, сыштцэыуо, сгэы атцагара җтцээр хэа сшэаны, сышзахэо азыхэашь еицш сацэшэаны сал-туеит.

...Ифызцэа ааныжыны ахыкө хталан халбаауан иаргыи-саргыи. Иара иижэыз мацк акара илсит, аха иказшьа иа-хагыи ихаахеит, абри-абри ами хэа ажэак сгэалашэом иа-кэымкэа иихэаз. Иихэаз акэым, иара усгыи ачкэынцэа цытк аныржэлак, ргэы итоу зеггыи днамырхэо, убасгыи сгэы иамыхэашаз, сгэы цэызкышаз ажэак ихэлымшэеит.

– Пату хазбыкэымтцазар калап, – ихэеит иара, еицах ишахэтоу, иахэтоу зеггыи идыруан, еиликауан. Афы ижэит аха ихшыф ижэуамызт иара. Сара зеггыи иреигьасшьоз аказшьақэа иреиуан уи. Ауафы ижэны даныкоу, аха ижэны дшыкоу уимырдыруа, итцэахырц даналаго, «данамырхатцо», иимхэаша, иқэнаумыргаша анимхэо. Имжэзакэа, дбахтцэаза дангыло, амала иказшьа хэычык ианарцсгеуа, ианархаауа, мацк дуаф хжэазаргыи, амағ илмыхэхэо даныканатцо, данартато. – Аха нак-нак усза хцарым, санду рыцха илхэалон еицш, зынгыи иеитаххэартэ хкалап!..

– Ус шцоухэо, – сгэы инытцаххит сара, – уаха натахымкэа ихааза хтэан. Уаф игэы итымтцэо...

Атцыхэтэан исхэаз сымхэаргыи ауан, аха исхэазааит. Сгэы итаз акэын – исхэеит. Уажэгыи сых гэыбган астоит, убаскан сгэы итаз зеггыи ахысымхэаз, сажэакэа ахьсыхэлэшэаз, иахьыззаз азы. Аха иалыздыраауаз ус шыкалоз, ус сыхы шы-сиркуаз, ахааназ сгэы штикьоз, сшьара сшыкэнакьоз уи аухатэи атцх. Издырызтгыи еакала сымныкэоз, мамзаргыи сақэшахатхозма уи Анцэа дзыкэшэиз аресторан ахь ахалара. Аха убригь лахьынтцазар акэхап, разкы еиқэатцэазар акэхап. Ааи, ааи, иказаап аразкы еиқэатцэакэагыи, убартгыи аразк бзиақэа реицш дырмеигзазакэа Анцэа ишозаап. Изыкэшэоуггыи гэыбган зитода, ус ислахьынтцазаарын хэа иеанираалоит. Ауаф иакара ацэгьагыи абзиагыи ирнаало адунеиаф акгыи ыкамзаап анаассыни. Цытк ихы ацэигоит, цытк дацэоит, ихымыгзарц далагоит. Убри апыткгыи цстазаароуп, издыруада аразк бзиа, анасыц зны дахыып-

шхьазтгьы, ишигэалаиршэо мацара, ихы шижьжьо мацара ихьзоит иацьалгьы.

Ус даалкъан, хашнеиуаз исеихэеит бзиа сышиамхабаз. Уи убас ихэеит, сара ацсык сыгхеит исирхээрц, иара са схтагьы бзиа дышсамхабаз.

– Ирхэоит, – даацэажэеит иара мацк даасзааигэахан, амала снап акратэкьа изымгэагкэа, убригь, убритцэкьагь сара убас сгэы иахэеит, аха уазымтцаан. Илсуп, икъаф ыкоуп, гэыбган исымтаргьы калоит, аха иара ихы иатэеимыршьеит. Сшацсуа згабу ихеимырштит, идыруазар акэхарын азгаб амца дшафызоу, дахьхэытцкьо, дахьшэартоу, лпан зеипшроу адырра шыцэгьоу. – Ирхэоит, – иажэа еитеихэеит еитах, рацхьа ианихэоз аткыс ирмацзан, дара изхэоз рхата иааигэаны игылан, ирхэоз ахьеитеихэоз ирахар хэа дшэаны, дыпхашьаны, саразэзатцэык скънза иааиртэ – рацхьаза улацш зыкэшэаз апхэызба данугэацха, дугэапхатцэкьоит хэа. Рацхьатэи алацш акраанагозаап, уи убас иухэапшузаап, ухацкы камыршэуа...

«Иуцэкашэар, – схэеит саргьы сгэы саатаччан, иара гэанылагьы мацк соунажыт сыгэгьы, сааихлафыргьы атаххейт, – ушьтахь иааиуа иаразнак ишьтипаауеит, угэуеаныз! Уи абырлаш иафызоуп, рылацш ақэымшэар хэа ушэома?! Изуасхэазаалакгьы, угэуеаныз!.. Уи, удамздам азэы иасымхэаргьы каларын...»

– Ажэытэуаа ражэа кэышын, – схэеит сара уи имамккэа, аха мацк алаф ахь иааиаган, – урт ирхэоз зегьы акы изаапшылан ирхэон. Баша ацша иартомызт.

Иара ани иччапшь хаа ала дааччан, даасцапшит. Убаскан убас илашыцан, ула атцэыршы такызаргьы иубомызт, аха зегь акоуп, игэастейт сара уи илацш. Уи рацхьа сгэы ианырит, насоуп сыла ианаба. Убрагь сгэы иацнагеит, икалап сгэы иаха изааигэахахьазтгьы сылацш аастагьы. Сылацш уи хынтэ дабахьан, ахынтэгьы знык ишьцылан изихэапшуамызт, есымша «аеарсасуан!»

– Харгьы ацша иахтазом, – ускан иаха дааикэшьшьхьан, сылапшгьы, сыгэгьы иефагахан дааимырдеит, аха иччапшь

цъаргы ирымбеит, – урт ркынтәи ибзиан иахзынхаз, ишь-
таҳкааз убриак затцөык ауп, ахәара анахзыгәагь – ацша
иахтазом...

– Убригь акыр иапсами, – убаскан еицш сара сеилацатаны,
ихәатәыз ажәакәа сәабо ахаан скамлацыт. Сыгә иатахыз
зеггы сзымхәар хәа сшәо саналагалак, иахаггы сшьакәкьон,
иахаггы исәабон ихәатәыз, – иухәои иууеи анеикәшәо...

– Иухәои иууеи еикәшәар – уи абзиа, аха еихаггы еигьуп
– илхәои иухәои еикәшәар!..

Убаскан са сцәа иалашәеит уи ихәарц иитахыз дша-
зааигәахаз, иагья итцәахырггы имхәар шамуаз, имгәагьыр
шамуаз, игәы ишицәтытцуаз, икьышә ишыкәыыхуаз, аха
сарггы убри аухеипш ихәооз сазыцшны ахаан скамлацыт,
исгәазырпхаз сыздыруам, аха исгәацхон, икалап акы сцәа
иалашәозтгы, аха убриакара сгәыргьон, уи ашәартара
сцәа иалашәооз иаразнак ихәаеуа, сцәа ианырыртә, саз-
хәцыртә аеазцәыргомыт. Убригь ауаф иеипш сазгәааит са-
ра ашьтахь убри ашәартарагь акыр калозма, адунеи еикәыб-
гозма, шәымтақәак рацхья ахы ааснардырызтгы... Нас
ишныкәатәыз, икататәыз са исымдыруаз. Ах, шыта иухәеит
хәа изыпсоузеи, акраанагома акәымзар... Иара адунеиггы
мачк ажы амыхьзеи, мачк иамнырзеи, убри иеипш ачкәын
бзиа итаҳара. Мамзарггы зеггы азеипшу. Зны-зынла зе-
ггы азеипшымкәа ианаатынчрахалак, убригь сара сеипш
игәырфозшәа збоит, сгәырфәа сыцеионашарц атахушәа. Нас
сарггы сыгәтыхакәа зеггы рхәара салагоит, иарггы тынч
еикәышышы итәаны ишыссызырфәуа анызбалак. Ах, сара
рыцхәа, схы саназынхалак, схы итамшәо, сгәы итамшәо,
икоузеи... Зны-зынла сеилацатцәкьар хәа сшәаны зеггы
срылтырц стаххоит, аха уабацои, ухы узацәыбналом...

– Убри угәы иантоукуа азә амин ихәароуп! – схәеит сар-
ггы сааччан, ихәаз ус ишсафымшәаз, исәошәарц иалагар-
ггы шыстахымыз ирдыруа, – уи цъара ипсы тоуп, цъара ды-
коуп, абзиабара данцәахәуп, рхәеит.

Убаскан, уи абзиабара анцәахә избәхә анысхәа, сгәы
иснаеит ииашатцәкьан уи убриакара дааигәазшәа, иаххәоз

зегы иахауазшəа, дагьақəшахатызшəа. Насгы, хара макьана азəгы иаартны ахəара ахьахзымгəагьуаз цьеишьозшəа, аха иханаижьуазшəа, избанзар, хара хагəкəа, хара ххатакəа хайбатахын, аха уи ахəашья, ацəыргашья ахьахзымдыруаз, хахьақəымшəоз иахагьы пату акəйтцозшəа...

– Ааи, Сырма, Анымирах дыкоуп, уи убас дааигəоуп, уи убас дааскьоуп, абыржə ихьз ахьысхəазгы иахазар калап, сатəимтыроуп акəымзар... Сара мдырк, сгəыргьацəан ак самхəазар!..

– Иудыруа уагымхааит, – уи убриакара сгəы издухейт, иара ихата ак иамхəаанза са исамхəаар хəа сшəеит. Ускан хымпада Анымирахгы дсызгəаауан, згабк, дзырццакызеи, лыбыз лəы италкыр лыхəтан, ихəозар акəхарын! Сара убаскан убриакара сгəы сыцəтыцон, Анымирах иихəашазгы сдырыр атахын! «Утра утагыл, – схəеит гəаныла, иареи сареи хбызшəала, – ауаф, абзи данакəшəоугьы дгəыргьацəар калазом. Ус илаигзароуп...» Убасканы, убри ашəартара аеаацəырнаган, иаразнак аеатцəахит...

– Дааигəазар ами абзи, – уи сааигəыргьейт сара, избанзар, сара сгəы итаскыз иаргы игəы ианырхьан. Ус анакəха, урт, дара рбызшəала иеицəажəахьан, еибьрхəахьан ирласырласны иеиқəымшəалар уаха ишырзымычхауаз, насгы урт хара хəы иахархəо мацара шырзымхоз, итцегь иеи-зааигəазарц, итцегь иеигəныфларц, итцегь иеилатцəаларц ртахын.

Ус иаалыркьан даатгылейт иара бжык захаз иеицш. Нас шьяфাকাакитцан, зынзадысзаагəахейт. Убасдысзааигəахейт, ипсыц лагафагабжь сахəаеыртə, исзымычхартə. Ускан ус, хатца зхылахəоу азəгы дааигəаны дсыдсмыргылацызт, исыздырзомызт ус ишыцəгьаз, ухлахатц шаргьежьуаз ахатца иааигəаны идгылара, амца зку илакəа рхыцшылара...

«Уажə изкəуки? – сгəы сынтацəажəеит, сынтацəажəеит акəым, сынтагьызит сара, избанзар, уи убас иаалыркьан икайтцейт, хəеимшхара, айбашьяра уаагоит, зра-цсроуп уахьцо, ирласны шəеицыртц рхəазшəа, – Хəмар Хабыкəра улоуп хəа сыкамызт, гəаныла урехəара сафьн...»

– Сырма! – ихэеит иара, иара сыхъз ахатагыы ыара ицэ-
цар хэа дшэошэа, аарла ифы итагзаны, – ишысхэара сыз-
дыруам... Икалап уи хэашыа амамзаргыы, аха иками ауафы
игэы аницэтыцо, ыара ицэцарц атахушэа.

Азныказтэи сшэара насыхкэеит, нас иаха сыхшыф аты-
цаф иааизшэа збан, мап, ари ус ахаангыы зхы иатэазшыо
чкэынзам, ари иламыс сара схата сыламыс еипш сақэ-
гыгыгеит схэан, сеаасыртынчит. Акызатцэык, ани алашыцара
уажэы-уажэы иалызбаауаз иччапшы уажэ избазомызт, амза
ахэқэа ианрывало еипш, ихы-ифы иавалахыан, аеатцэахыан.
Убригы акы иазхэан, аха убаскангыы сгэы ак тамшэеит сара
рыцха...

– Икалап иказаргыы, аха сара сақэымшэацт! – еитэх сгэы
итаз сзымхэеит, еитэх иахэтоуп хэа исыцхязоз скыышэ
исцэыкэыххын исамхахэеит. Аха уи иара убриакара дар-
тынчит, ақэфимтит, иареи сареи ахааназ хайлыргашаз
ак самхахэазар калап схэан, сыбз снацхаит. Аха нас сгэы
исцэахэеит иара итаз, уи убас исхэеит, иара дфахэаны
дызмаз, уажэраанза исхэахыз зегыы дааурышытыртэ, са-
ра мазала уажэы-уажэ игэ-хыазгоз иччапшы, ихы-ифы
иаацэытыцхеит, «быдамздам азэы изы сцэыртцуамызт»
ахэозшэагыы збеит. Ах, сара гэак убриакара схы назгахыан,
иччапшыгыы сацэажэозшэа збон, ианымцэыртцуаз, аеа-
назоз, сшэон ыара ак ахыыр хэа... – Ааи, сақэымшэацызт ха
хайкэшэаанза...

Убри акэхеит уи днасыдыххылан убас сышытыцааит,
саргыы сыхлахатц ааилууааит, ажэакгыы ахэаха сымтазакэа
сеитанаиргылт.

Убаскан, еитэх ажэак ихэарц итахызу, мамзаргыы игэы
итеикыз Анцэа идырып (уи ахаангыы са сзы игэы абзиа
акэын итеикуаз), слымха дтахэыт-хэытуашэа сыхцэқэа
икыышэқэа надирхыырсуан еипш, иааигэазаны, уажэыгы иа-
наасгэалашэалак сгэы азаз еипш иалкэоит, цэажэабжык геит.

– Дуцэыргоит, амарцэа, цқэа дрыгэгэа!

Уафпсык ааигэа-сигэа дыкоуп хэа икамыз, уи абжыы
аниаха, цшыаала саауижыт, аха нас иаразнак снапы ааникы-

лан ишьтахька саанеигеит. «Бымшәан, – ихәеит иара ибжьы нытцакны, – уртәратәкәахап, хара иахдырхагам». Убасқангы са сакәын дзызхәыцуаз иара, убасқангы сара сшәар хәа дшәеит. Уи сара сыгәгы убриақара изааигәахәан, иагәа ишәаргы, иагәа ишәақьаргы, иабацап зигәахәуаз, инеины иара игәы интәтәон, нас ирыхәуаз еицрыхьрын...

– Уи ура уус алам, – ихәеит иара, аха убас ихәеит, уи захәуаз иагәа дыгәгәазаргы игәы наиннақьартә. Сара уи абжьы ус ахаангы исмахацызт, аха дангәаа, ибжьгы иа-разнак әеитанакит, ани сара дызласацәажәоз, ихааза иқаз, сара сзы мацара имазшәа, «азы иқәирзыр итахымызшәа, иаразнак атра интәлеит...

– Сара сус аламзар, – егы ицәажәоз ацқәынгы ибжьы аатигеит, аха уи ибжьы иаха агәаара аламкәа, ахыччабжь атдыжжуа акәын ишықаз, ицъыбақәа днартасын, нақ-аақ ө-хәызбак аатигеит, урт алашыцараф ацгәы аблақәа реицш ицырцыруан, – артгы русс алазами?!

Уи ахәызба зкыз инапы нарықәикит ишьтахька даеа шыца. Урт шыцагы рцъыбақәа рнапқәа тәкны, атгара анрықәшәагы, ус баша иштырымгоз мөашы игылан.

– Арт убас иқоу сасцәа дахкәоуп, шәуус алам хәа роухәар, игәауеит, са исылазо рылазозом. Уи атқыс, шәара шәзы сзеигзо азәгы дсымам, иаатаххар, абри исыдгылоу азгабгы сылхыбауам ухәароуп!

Уи убасқан убас деиладшәеит, инап сәаларцсны дааны-скылеит акәымзар, иара уатцәкыа уи дааилгон. Аха са са-хәтыр ибеит, иагәа игәы пжәазаргы инапы сымпытжәан дзымцеит.

– Са сызхымбауа атачкәым ауп, уажәаз асас уаха акгы сызидгалом! – ихәеит иаргы, ишпеиурыз, сыәиларцсны данысмышьт, игәаг цыара акала ицсы ацәигар акәын, мам-зар дахәәеуан.

– Ус умхәан, – ихәеит егыгь даеа шыәәақәакгы аақайтан хара хәхь, аха иубон ирластқәангы дааирц, дахзааигәахарц шитахымыз. Дзыцәшәоз руа иарбаныз сеидру, Дамеи иакә-зу, ани зцъыба знапы тәкыз исасцәа, ианаамтаз рцъыба рна-

пы тырымхыр хәа акәзу. – Ант укьатеикәа умгәацәа иштоу иугар утахзами?

– Урт срыцәшәазом, амала са сзыцәшәо ани ухыжә ауп, иухагыламкәа усасцәа рцыларә уқәшәар хәа!

Убаскан, уи ачкәын деитанацшит исасцәа рахь. Аха урт рыгемыртысзакәа игылан, макьана азәгы инапы акьашьра итахымызт. Нас, урт реипш ауаа хазынакәа ишьтахь ишгылаз, иаргы иахаз хьымзгишьазар акәхап, блас идсырбои уашьтан хәа, еитәх арахь ифәаихеит. Убри аамтаз, Дамеи инапы аасымпытцижәан, убас дсыдкьеит, ахәымпал данны дафкьазшәа. Ани ачкәын, зхы хакәкны иааиуаз, иара дизааигәахаанзагы ашхырцаагь икәицозшәа акәын инапкәа шикьоз, сааигәа даасышьтуам хәа. Аха уи дагынаидыххылеит, сылапш аарла иахьзеит Дамеи ишьапы шикьаз, иаргьа нап иакыз иахәызба наимпыткьан ахьейхәа ицаны нак акатран мфә атыхәахь ахахәра инылахаит. Егьи инапы скьоит хәа афәанаирхоз, Дамеи днеитапан, ивара ахаракыра дныкәцәлеит. Анцәа икьинтә убра лабак импыхьашәеит аха уи дахьнышьтасыз импыхьашәеит ауп, салакшоит хәа даламгеит. Аха егьи убри аамтаз деитанеитапан, иахәызба иаргьа нап иаиркырц афәанынаирхоз, Дамеи еитәх иара иахь данындәыкәла, ишыкалах сеидру, дшәазар акәхап, импытшәеит. Иахәызба анимпытшәа, уи нахыс инапкәа афбагь имыхәозшәа дыфит. Саргы акәыкәыхәа ахәхәара сазыхианы сышгылаз, уи ицсгатәы иман дцазшәа анызба, снаидыххылан, хшеибго харпыртчып хәа дыскит. Аха иара еитәх инапы аасымихын фынеитит.

– Шәара асасцәа, акрышәтахума, шәыпшәмадшәыцәоит, шәхәы-шәыпхь акгы шәзыкәмыргылакәа. Ус еипш икәо апшәмагь хәгоу дифызоуп!

Уфы еихакы, – ихәеит руазәк, макьана ицьыбагы инапы тымхкәа, амала дахьгылаз мацк даазазеит, ицәазна ыжәны дшыказ мфәшьо, – акәымзар, абыржә сахьгылонтәи убас еихаскуеит, ахаан иузеихымхуа!

Убаскан сара издырит уи абцар шимаз. Арахь урпыртц хәа дыскит, иртаху рхәааит, иртаху руааит, хә хамфәала хцап

хэа. Аха иара ахы зыкэшээз ашэарах еипш дшын, уахагь дысзымхэыцкэа ифэинеихеит.– Атэым рбагь ааины аонатэ рбагь дэылнацоит, ус акэу?! Хара иаххарами, дэышьеи, дэышьеи хэа зегьы еизаагеит. Нас иааины ххы икэтэеит, уа иаха иманшэалоуп хэа. Ус икоу арбагькэа рымтэыжэоакэа ылапытэтэаны изтэу рахь ишьттэуп, уаха арахь апырра ргэамхэо!..

Убри аамтаз, руазэк даалкьан убас дыччеит, деилагаз-шэатэкьа. Егьи идгылазгы даагарыгаеит, аха ицьыба инапкэа тымхзакэа ус дышгылац дгылан. Нас, Дамеи дыр-зааигэахозшэа аниба ани аччара иафыз даакэытцын, ифыза днаикэцэкьеит.

– Унапкэа уцьыба итамгызар, итых, абгажэ хэфоумтан!

Уи акэхеит, егьигь убри дазыцшызшэа, ифыза ибжьы гэйткьага иижэызгы ихнарцсаазар акэхап, ицьыба ашыр-хэа инапы аатихын, Дамеи инаикэикит. Дамеигьы уи ибан иаразнак иеынаиркэит, саргы акэукэу аатсыргеит, аха егьи акгы ус имкыкэа, хынтэ дхысит. Уи иаразнак игра инапы нтеикыниекамыжкэадараркынзадназарцдеитадэыкэлеит. Аха иамузар акэхап, уаха дамышьтзар акэхап, дышиашаз кышшэа дцэйтцахаит. Саргы сшыхэхэоз, сышзахэоз Дамеи снаихаххит. Даргы аахынхэын, игарыгаео еибарыфны рышьтахька рфынархеит.

– Алакэа, алакэа, илгеит, – сыхэхэон сара рыцха сыбжьы хтазаны. Аха, Дамеи, ажэакгы изымхэеит, уи убас дышьтан, адунеиае акгы хьаас имазамызшэа, исеихэахьаз зегьы мцызшэа, абзиабара хэа акгы ыказамызшэа, иказаргы хэ хзы акэмызшэа изыказ, даеа шьоук рзы акэызшэа, убри хэ хзы иахьыкамыз, иахьшамыз азы, убри ада адэы дыкэзар аткыс дыцсыр еигьызшэа, убри азы акэушэа иара дыштахаз шидыруазгы апсра дзапылоз...

Ус, сыцсы сызтымкаауа стэыуо уи сшихатээз аресторанае ихадтэалаз ифызцаагы аахадгылеит. Уи нахыс акгы сгэалашэом, уи нахыс пытраамтак сыцсны, нас сыбзахазшэа ауп сшыкоу. Сыбзамхар иахагы еигьымзи аха сразкы итцегь исылахэмарырц атахызаарын...

Сырма уаха лгәалашәарақәа убас илықәпапеит, анс лхәеит, арс лхәеит, аха лыцәа зынза идырқәалеит. Ажәәанаф етцәацәаа цәыртцхьан, амза ахкәажәтцас илашалашо урт ирылатәан. «Шәара сматцуцәа, – ахәозшәа акәын уи аетцәакәа иахьрылыцәауаз ақынтәи арахь ишаацшуаз, – зымца зцәызыз, ахартәипшшәалсыршәшәоит! Шәарашәлашонатцы ауп сыжәәан-хтынарафәи ацстазаара ахьшәымоу!»

Сырма ахышә аалыртын ус иныдылтцеит. Уи ацша убас ихааза илғасит, уажәраанзагы ацәара лгәампцо дшышьтаз, уажә иахагы лымпан иқәымлозшәа лбеит. «Уара ацша, – лхәеит усқан лгәы даацәажәан лара, уара схы уантаз шақа насыц сымааз! Уажә зегы срызхәыццәоит, исшәацәоит, исзацәоит, усқан ацша схы интагәежны сгәырфәкәа аатнагон, саргы сласза саақалон. Дызустзаалакгы ауаф ихы ацша тазар еиха еигьуп, иаха ицсы инаргоит. Амыцхә акәымкәа, ус игәырфәкәа анырацәахалак иаимзырпыша, ицсы изыргаша...»

Сырма днахәит-даахәит уаха данызмыцәа, дылгәалалыршәар лтахеит ахпатәигы. Убракагь лразкы лылахәмарит лара, убракагь лынасыц ылыцданакит. Дара – анасыцгы, аразкыгы, зкәашьу хәа азә дыказаап, ус изтәым-измам, ахьыцшра мацара, ма азхәыцра мацара зызнархо шыкоу еипш. Ишпеиури убригь, зыкны дашшуада, гәыбған зитода, илахьынтца дзақәызбагәышьом, хазшаз инапы хануп ихәагәышьоит. Аха анасыц еипш икоу, ауафы дзыргәыргьо, дзымражәуа, иакара ицызтцо, хазшазгы деигзозаап, шыоукишыоуки рзы инапы иадхитцәалозаап. Убасқан убриакара ухы агәра угозар ауп, хазшаз уимазцаакәа, игәхьаагы мкыкәа, сара сус уара уаткыс са издыруеит хәа, унасыц, уразкы уашьталароуп. Уи уахьзар калоит, иуцныкәар калоит, мамзаргы зынза иулахәмарыр калоит. Убрагь ажәытә цқарра, ажәытә хшыф иазбаз, аха иахьагы изызхәыцтәу акы ыкоуп, ианиашьа ихатцашьоуп... Уи ауп аус злоу, ианиашьа...

Уии сарей хәйбабашьагь, хәйбадыршьягы акалашәа икалеит. Сара реиха сгәы аналакамыз, акгы азхәыцра аныс-

тахымыз, сыхтцѣкѣ сгѣаламшѣо саныѣказ аамтаз, автобус сталан ақалақѣ аќынтѣи акытахѣ сшаауаз дсықѣшѣеит иара. Апхын агѣазы ауаа убас иеилатцѣатцѣан, азѣ иацѣажѣара акѣым, знык афнынза сызнейны сызтытцындаз хѣа акѣын сшыѣказ. Аха иара цасхѣа цѣажѣарыла сыхтѣеикит, убаскан, иара са схатагы исызгѣамтазакѣа сгѣы аахтын, ажѣеи-ажѣеи шеимахдоз, ацѣажѣарахѣтцѣкѣ хѣаианагеит.

– Иахѣак хѣаибганы хѣазнейуазар, – ѣааитит иара ипцхзы чабрала ирыцкѣо днасѣапшын, са сакѣу цѣушьап ас иа-хѣа изырцѣеиуаз, мамзаргы иаастаххар акыр сылшошѣа, – хѣыц еиқѣатцѣа злам кѣты шкѣакѣак сықѣыстцѣоит! Уи са исымхѣазаргы сахѣшьа акгы аахлыртцшам, аха сара ус аѣатахѣа сықѣзар иаха сгѣы абаауеит, иахагѣ гѣамала иах-фоит!

Убаскан ауп сара ианеилыскаа уи хѣғыларан иахѣшьа дыш-рымаз, иаргы уахѣ шакѣыз дахѣцѣоз. Аха уажѣадагѣ уи дара рѣы дсымбацызт, ус ирлас-ырласны дмаалозар акѣхарын.

– Нас ишца, ешьазатцѣык илымоу, кѣтык аашьны, цѣыцак наваргылан, шықѣсыкахѣ знык-фынтѣ санааиуа анасыц бзиа уауа хѣа сылзымныхѣозар, дзакѣытѣ ехѣшьѣои?!

Сара ускан сгѣы саатаччеит, пцѣыс дышимамызгы алацѣыригеит сгѣахѣын. Аха сара ахаангы сгѣы иаанагомызт убри иѣы уск соуеит хѣа. Уи дыцѣгѣаны акѣмызт изысхѣоз, аха иара дымѣасфын, акытаѣ даины дцѣн; машѣыршѣа хѣаикѣшѣеит. Машѣыршѣа анасыцгы кѣлозаап... Амала, иара антѣра аиуѣо имаиуѣо уи даѣакуп, машѣыршѣа ушеилалаз еицш, машѣыршѣа уеилытцырггы кѣлоит. Ускан уанза ихѣыцуадаз, сара Дамеи ишьѣтахѣ зынза азѣгы сыхгы-сыгѣгы дтѣзгалар стѣхзамызт. Аха, ауаѣ иитаху мацара иеи-зақѣыршѣом, илахѣ иану ауп дзықѣшѣо.

– Шѣеигымхааит! – схѣеит саргы сеитѣааччан, агызмалцѣа, сықѣтѣазшѣа уи аѣны ацѣажѣара шыстѣхзамыз хѣаланагалеит, – аехѣшьа изеиғѣалшьѣ ауафы ихгы ианазеиғѣишьѣа – дақѣ-шѣар кѣлоит!

– Быѣ изхѣаз хѣыла итѣааит! – ацѣажѣара даналага иа-хагы ипцхзы ааилабеит иара, дымцѣажѣакѣа дахѣгылаз,

ажьагъ еипш иеитцашуаз иажэакэа ракэызшэа уажэраанза апцхзы илызхуаз. – Уи уажэшьта сарггы иаасылыжжуеит, дара стынхацааггы слымха тыршьаахьеит. Сан лакэзар азэ дысурбар, нас тынч схы ныкэыстцон хэа дтэоуп. Бара бхы ыкэбтцозар, зынза азэггы, слыхэацшзом, схэан, ус дыргэагэо даазгоит. Аха анасыпггы ацьал иафьизоуп, иаалыркъан ауафьы данакэшэо ыкоуп!..

«Акэхап, – схэеит гуаныла сара ускан, нас уасеааныскылар, уаха ацэажэара иацсымтцар стаххеит. Избанзар, игэастон, иара акы дазкылсырц шитахыз, аха, ара автобус агэтан, хауаажэлар зеггы ахьтагылоу, азэ ила апыць аатцысыр иахьгэарто истахымхеит. Иара дычкэынан, насггы дсасын, иара изы зеггы акы акэын, аха сара стэы даеакалэшэа икан. – Уара избо арахь баша умааит, насыпк уцахаларггы цэгьа иубом. Аатцра шэарыцаф аихаггы шышьтихуеипш, издыруада санаауа хьурзыкггы злахаршыша мэык марианы избозар хэа! Анцаа уирманшэлааит, ухьурзггы шуа, ажэеипшьааггы дужьапшуа! Аха ф-жьак рыкра иасымшаггы ишэартоуп, еихарак уара узышьтоу аус афь!...».

Абзиараз, – схэан, хафьны саназааигэаха, атытцраз сфь-насырхьеит сара. Афьныка умфахытц хэанггы самхахэарц акггы сыгымхеит, аха уи дышсас чкэыназ, насггы уеизггы-уеизггы хгэашэ апцха дышгыламыз саназхэыц, егьамам схэеит даасмыпцхьеит хэа. Уи сасра дцоит, шьоукуы изыпшызар калоит, насггы афатахьа икэуп, цэыкьанатц, алашара адэы ишыкэу икаитцароуп!

– Абзиара бакэшэааит, – иарггы фэаиттит, аха ихэашьала ас игэиеанзамкэа абзеираз хэа ахьиасхэаз, шцьеишьяз, уи ажэа акэымкэа даеакы дазыпшызшэа, аха сара уи ажэа анысхэа ишитахымыз, аха иахэтоуп хэа атак шыкаитцаз иныпшит. Сарггы уаха саанымгылакэа, апсыз тцоу аконсерв банкеипш еилатэатцэан еилагылаз ауаа рылсра сналагеит.

Убри афьны, сара афьны саннеи нахыс, уахаггы, стгэы дтамшэеит иара. Аха адырфафьны, ахэаракэа аасцоит хэа хфадахь къамтак сыкэлан сышнеиуаз, ларггы уахь днеиуеит ухианы угылаз хэа иархэазшэа (иархэаз акара кьыт роуааит),

автобусае дшызбаз еицш, иееилахэан, мацкыа-шыацкыа атэаша амтцан дгылан.

Сара азныказ иаасцэымыгхеит уи азэгыи дицзамкэа имацара уа дгылазшэа анызба. Иареи сареи еибакхэазшэа ара хайкэшэарц, азэы ибаргыи нас ақыта иту-тууа инары-лалоит. Ма уи игэы сымандаз сара, Дамеи ус ихыжьтэи, акыр штцуазгыи, зны-зынла убас сгэы дыгцалон, уафы сахьиимбоз цыара снатэаны атэыуара салагон. Уи иагыа дыс-хасырштырц салагаргыи, уеизгыи-уеизгыи ханасыц еила-хамтацызт, сара сыпхэыс еибам, уиакара дзызцыабари хэа сгэы иантэшэозгыи, иара данаасгэалашэалак, уи ихы-иэы раз сыла ианаахгылалак, еитанеимастэон. Ихарштра сылшомызт уи, исымбазакэа убриакара дысзааигэахахэан, убриакара сгэы дталахэан, зны-зынла ицсы татцэкэоушэа, сывара дгылоушэатцэкэа гэаныла сияцэажэон. Гэаныла акэым, скыышэ мчыла ианыкэыххуазгыи ыкан урт ажэакэа, сыбжыи рдуны иансамхахэозгыи, саниацэажэозгыи. Амала, азэ сааигэа даныкэаз даара сгэысеанын, ацэажэара самхалагар, рыцха, ари лхы еилапсагэышьеит рхэар хэа сшэон.

Уи дахыызбаз даарак саиегэыргэеит, уимоу, азныказ саамфэахытцны даеацыара сцошэа сдэыкэларц сызбеит, аха мфэахэастазатцэык акэын уахы инагаз, дабаспырхагаз, снаиафсып сгэахэит.

– Мшыбзиа, – фэааитит иара, акалакыае дсыкэшаан апсшэа сеихэозшэа, мамзаргыи цыара еихабык, иатцкыс амч змоу, иаргыи дзыцэшэо, ма пату мыцхэ зкэйтцоз иеипш. Сара зны-зынла сгэы иснатон, акалакыае мацара акэызшэа ус ихыркэаны, ицшзаны апсшэа ахыеибырхэоз. Ара ақытае, иаха иааинырслан, уиакара имырцшзацэакэа дара-дара апсшэа еибырхэозшэа збон. Уимоу, иара Дамеи иакэызтгыи (уи еитах сгэы дынтаххит сыбхамыштэаит ихэозшэа), иара дышкалакы уафызгыи, ақыта даазазшэа, убас апсшэа ихэарын, ииашатцэкэан, идттрагыи угэамцхо, итцегь дцэажэандаз, даеа ажэак ихэандаз хэа, угэы зны шэеидырбалар хэа ишэаны итыпсаауа, зны ихыт-хытуа ирласны ак ихэандаз хэа.

– Бзиа збаша, – схәеит сара, аха иарей сарей уаха акгы хзеилазамызшәа (насгыы иахзеилааз знык автобусае хайкәшәахьан, ажәакәак еимахдахьан хәа), ус снаивсны сәынасарц сьзбеит. Аха сгәы убрагь мап сцәакит, уи аалшәан ус ахьатаххаз иара са схатагы ицъасшьеит.

«Ус ипхашьароуп, – ахәеит иара, уи убас ицәажәеит, схата сьфнытцка азә дтатәаны ихәозшәа акәын ишуахауаз, – ауаф игәырфа инмырцшкәа дныкәозар ауп. Еихаракгы азгаб, агәырфа захьзу адунеи икәзамшәа дыкәзароуп...»

«Ах, сгәы, – саргыы снацәажәеит уи иарей сарей хбызшәала, – уара убриакара улазеит, убриакара ухугоит, абас усмацәажәозтгыы исыцсыхәаз сьздыруам. Санду рыцха лхәашья, исыжыртаз сьздыруам. Акгыы смыхьзацшәа, хьаабаа сымазамшәа, ськәчышьтцкәа хьшьык имтцанамырсьцшәа ськәзар утахуп. Адәахьала ус скараргыы, фнытцкала сәысзеитакуама, уи уара ухага уакара издыруада, цкәа уазхәыци...»

– Са слапыкәшәа ахаан самжьац! – дааччан, дааспылеит иара. – Уи апшыртае икәтәоу ифьзоуп, зегьы абоит, иахауеит. Насгыы, зегьы адыруеит. Иахья абра хшеикәшәозгыы адыруан, иара ауп исытцазхәаз!

«Иутцазхәаз уахәшья лакәхап, улапыкәшәа акәым, аха. Уи сара хәылбьгехала арахь ахәарақәа срышьталан сшаауа лдыруеит. Мамзар уара улапыкәшәа ара аус шамуз хәа иахьутаху сынтагылан ськәуеит!..»

Абастцкәа иасхәарц стаххеит уи сара. Аха имхәакәа сәааныскылеит, ус издыруазааит схазы, изысхәари схәеит. Ауаф игәы итоу зегьы ихәар, нас изынхои, ауафы иасымша гәтакык, мазак имазароуп схәеит, иара ацстазаара ахага зегьы кәканы иузто афымта баапсеицш еилукаауа уалагар, угәы ахшәоит, схәеит гәаныла.

– Уи бзиами, – фәастит нас иара иихәаз игәы ахмыршәакәа, исымхәандаз хәа имхәо, ибыз дацхауа дкәсымтарц. Мамзар, ибыз хитцәеит бара бтцыхәала хәа иахәшья атызшәа сьлылхыр калоит! Уии сарей ус иаагәатцкәаны хзеибамдыруазаргыы, дшыцьбараз, амтц дшазьтцкәоз сахәхьан, – улапыкәшәа уамжьозар, ахәатәы хоутцозар, бзиами...

– Уи схэыч аахыс, саб иатцкысгыы ахэатэы хастцон! – деитаехэеит иара. Нас, убас игэарпцханы дыччеит, ииашатцэҕкыан дызхыччашаз, иара ихата иакэымкэа сара исхэаны, иара дахыччозшэа. Уи мацк иаасгэампчеит, сгэы инытацххит сара. Аха нас са сус иалоуи уи дыччазар схэеит, насгыы уи дымцэажэандаз, ус имхэандаз, ус дымтэандаз, ус дымгыландаз хэа ззухэо цыара акала дузыказар ауп... Ари ацкэыни сареи ус хэбеизыкоу, зынзатцэык хэикэшэахэеит, ус хыхь-хыхь хэицэажэеит, ажэлар рыгэтан уаха иаххэоз, насгыы иеибаххэаран икааз...

«Умыбжыхызма! – еитах сгэы сынтаччеит сара. Ус акэын сара зны-зынла реиха ухы разаны, уцсы разаны ианымцапугаша, исацэажэоз иихэоз алаф алысхуан, – заб ихэатэы атцэыргылеицш атрымхэа иахыцоз уреиуоума?! Дамеи иакэызтгыы ус дцэажэазомызт, уи даеа уафын, икалап уи ифыза уашыта дымирггы, диуазаргыы сара акгыы сызилам, сара иаразэатцэык иакэын истахыз...»

Нас сара уаха ацэажэара иацымтцакэа сфынасхеит. Убри аамтаз, иара днасыхьзан, дсыхэеит сааизызырфырц, гэтыхак шимаз, иахья абра иаасеимхэаргыы афныка дышзымцоз, уи иахьеи иаци игэы иштэмшэаз, аха сара сахэарта, сымариа шимоуцыз, иацижытеи амца шитцаз, иахагыы дшызмыцэаз, исеихэаран иказ еиҕеааны, сара еилыскаартэ изымхэар хэа дышшэоз, уи афыза ицстазаараҕ рацхыза акэны дшақэшэаз, саргыы гэык-цсык ала деилыскаарц шитахыз. Аха сара исхэоз, избон уи иихэозгыы зны ииашатцэҕкыазшэа, ариабжыарак саргыы сгэы иснатон азэ илапш сахьцалакгыы исхызшэа, исыцрымшэозшэа, ак санахэар атахызшэа, аха агэырца ахьсымаз азы, насгыы уи рацэак ахьахымтцуаз, иахьҕыцыз азы, иазымгэаҕуазшэа ак ахэара, аха зегыы акакэын уи мышкызны ишахэоз, аешцэырнагоз, ицэырымтцдырггы шамуаз здыруан. Амала, исзымдыруаз сара исхэашаз акэын, избанзар, уи ихата дзакэыз сыздыруамызт, исхэашаз ахата шысзымдыруаз еипш. Еитах ажэакгыы иамхэакэа иидкыан сфынасхеит, аха иара деитасыхьзеит, исеихэеит сыда цсыхэа шимамыз, уахгыы-еынгыы сара шсакэыз ихэыцра иалаз

(ашәәҗ ишырхәо еипш!), абыржә мап аныск, ахааназ игәы шысхәуаз, даҗәзәы дызустазаалакгы дышлыхәампшыц, дагышлыхәампшуа, убри хасымтцозар, ихәан, иан иахәшьа, иара ихәашья, имаз иреигьыз зегьы инықәит. Ашьятахь ианимуза, даныспырымтца, азәы хәидибаларгы игәы иаанагозеи схәан, уи уажә ара хәлацәажәарым, иагыпым, мышкызны цыара хәикәшәозар, убра хәлацәажәап, уажә ахәарақәа сымбар аоныка снарышьтзом, адәы савахоит, схәеит.

– Адәы бавахар иахагы иеигьуп! – җааитит иара еитах ақырқырхәа дааччан. Убаскан, уи иччапшь акала Дамеи итәы иеипшызшәа збеит, уи иччапшь ацәа ахыскааит. Аха нас, Дамеи убриақара сгәы дхьу-хьууа дытцалеит, уи илымкаа атәым чкәын сахьяацәажәоз, сахыхәаччоз, иаразнак схы аахызбаан, сгәы аархәашьын, сеитанаидкыан сҗынасарц санындәықәлоз, инасышьтаихәеит: – Бара бҗыза адәы давахархом!

Сара уаха ажәакгы иамхәакәа снейпыртцит, убриақарагы схы аатууааит, изуа-исхәо сҗамшәо скалеит, аоныка ицатәыз цыашья сышьтаыхка сҗынасан, цытк снейхыан еипш, ахәара сышырышьтаз еитаасгәалашәан, саахынхәын, иаргы цыашьяны дышсыхәапшуаз ашьырхәа снаивкьеит.

Уи нахыс даҗазныкгы дсықәдыршәеит иара. Убаскангы, сымцарц иақәыскит, аха иахәшьа дгьатцәы-гьатцәыуа шынтә дааит, сычкән ашколдалгеит, шәара, арцәоцәа зегьы, шәнеир стахуп, хыла бара бсызней, бара бгәылоуп, бцәбаақәагы рацәаны идуп егырт зегьы раткыс хәа. Арскак анылхәа, сымнеиргы сых қыан ақәыстцәошәа икалоит, сцап схәан, сагыцеит. Аха уи ачкәын ацсреиомтцәаразгы уа дкалоит хәа сыкамызт, уи дышнейуаз здыруазтгы, цыеи уахь сықәларын. Иара дысцәымгны, сиргәаан акәмызт аха, Дамеи ишьтаых сара азәгы иацәажәара иаахтәаны сгәахәомызт.

Аха урт, аиашаз, ачара бзиа руит, хара арцәоцәагы хакан дара ашкол иеицалгаз ахәычқәагы ыкан, шәахәаран кәашаран, згәы ацдыхәоз рзы. Ани ачкәынгы сара сымариа аниоулак, арашәыгеипш даакәымтцәакәа ацәажәара далагон. Дара ацшәмацәагы рыбз бзиан иатқан, ацшәма-

цәа ракәым, артаџәагы пытџык азыкатдан, уи данаа-хадгылалак уажәы-уажә дара нахпыртџуан. Ауах убас сгәы еибакит, уи исџытџашәо зегы наиахәан, иахәшыагы сна-лацәхәан рчарагы ааныжыны сныкәтны сцарц. Аха еитах артаџәа рахатыр збеит, иара Дамеигы иахатыр збеит, убригы дыртаџымзи, артаџра ахыз акы иалаџашыар, акы итцанаркәыр итахымызт, дара атцара зхартџоз ахәычкәагы сырцәыпцхашеит. Ашытахь хәнеимпуазгы иара еитах даа-ра акыр дсацәажәарц итахеит, аха саргы сџызцәа згабцәа џыца аазыкастцан, ашәитышәи исыдтны шыаџак имнеиит.

Иаргы уаха ацәажәарта имоуазшәа аниба икаитџоз, акә-ты атцарта змауз еипш дгәәтеиуан.

«Ус адыруеит, – саргы гәаныла ихыччара саџын, аха иа-лыздыраауаз са схата дшысхыччоз... – ура ахшыџ ануцаџоз, хара акәыд хцаџомызт... Уеинкәшыа хакәашашыоуп!»

Ашытахь уаха инапаџы сымнеиуазшәа аниба, ауаџы дысзааишытит, слыцкәашар стахуп, снейр мап лымкааит, стынхацәа рџапхәа сымырцхашыааит хәа. Саргы сыбз самџози, итабуп сахыгәалашәаз, аха скәашазом хәа изы-сыцхарауааз, дахыгылоу атыц акынтәи дкәашо дааиааит, икәашашыа сгәапхар, саргы сицкәашоит, мамзар дагыа-кәымгәыџааит, схәеит. Уи засхәазгы икәтеи птцәо дарчче-ит, аха иара даеакала иеихәар кәмлози, са сыхшыџ сахна-паазаргы. Убриг анс-арс акәымкәа, ишысхәазтцәкәа иеи-хәеит, акада акгы ззымдыруаз азә иакәхарын. Уи убас дгәааит, убас деицрашәеит апарпыл еипш, уи нахыс зынза сааигәагы дыкәлоит хәа сыкәмызт.

«Дымгәаакәа, – схәеит сара еитах уи дгәааит хәа ан-сархәа, – сыцәкәа теикып. Сара соуп игәааша, аиашатцәкәа шәтахызар, згабк, дсыцкәашар стахуп хәа ажәа снитцан, дшыацәхыртәуа данбааиуеи хәа абра скәаџза сышгылаз, акәашацәа рахыгы сыкәм, аинкәаџцәа рахыгы сыкәм!»

Ус аниархәа иихәаз сыздыруам, аха еитах дсацәажәарц шигәагыз збон. Саргы уаха сымариа имтәкәа артаџәаа рыгәтәтцәкәа сгылан, хәакәымтцәкәа цәажәаран хазџыз, ани ари, хазламцәажәоз арбану.

Уи ауха уаха ацәажәаха имтәкәа сфызцәа сышрыцыз ма-
цара афныка сцеит. Аха иара убригь игьы канамыжыит, убас
дмышьтацәгъан далашәаран дыказаарын са сразкы.

...Мчыбжык аатцуаны Акәатәи сфызак, анкәа атцара исы-
цалгаз, иаалыщхаит уеизгы-уеизгы асабшаены абригь-
абригь атыцаф дсықәшәаит, ахәылбычәа абригь-абригь
асаатаз дыстахуп хәа. Аиашаз, саргы уи мап сзылцәымкит,
избанзар, атцара анахтцозгы, уи ашьтахьгы, сахака
пату зкәыстцоз згабын. Снықәлан сцеит саргы убри аены
ианылхәаз аамта инақәыршәаны. Снеизар, лфызак лареи
еицны игылоуп, ифәацха-фәаччо, снеира иазыцшны. Хгәы-
деибакылт-ххыдеибакылт, хаибамбеижьтеи акыр мтцуази,
ииашатцәкәан хәгәхәаибагон. Ашьтахь исалхәеит уи уаха
лымшира шыказ, лфызцәа иреигьыз фыца, илыцыз азгаби
сарей аресторан ахь хлыццарц шылтахыз, афны акәым-
кәа убра изалылхыз, уаф дахьхдырхагамзи, хазхара хач-
чар, хәхәмарыр, хкәашар ахьхалшоз азы шакәыз. Икастцоз,
саргы мап сзымкит, насгы афныка уаха саазом, шәыс-
цәымшәан хәа расхәахьан. Хңеины ханынатәа иаразнак
аматцуәа астал дырхиеит, ииашатцәкәан хәргы гәыблыла
аицәажәара хәлагеит, иахгәалахаршәеит хәстудент шықәс-
кәа, хәхәеиццоз, хәхәеицаауаз, хәхәеихлафуаз, иаххәоз
иаауаз ухәа хәы-шықәса дузза атцара еицызтцоз иахгәа-
лахаршәашаз мацхәызма. Ус хәштәаз, ани ацкәын (шьта
ихьз зысымхәахуеи акагь хәеилам Анцәа икынтә), Арда-
шьыл ифызцәакәак иман даафналеит. Урт зынза хәфык
ыкан, ихафсны егы астал ахь итәон усгы, иааины ацшәа
аахархәеит. Еицыз ркынтәи еибадыруз Ардашьыли сарей
хәкәын, егырт азәгы дзеибадырзомызт. Усшәа сдырбон
сара, арахь ускан икәапзатцәкәа иеибадырузаарын, рускәа
зегы катцаны иказаарын. Сара рыцха иалыздыраауаз, избоз
акәыз цысшьон, насгы ацсра иаха сақәгәыгуан хәа, Наира
абас цәала дцәажәап, сылжәап, сылнацхап хәа сгәыгуазма,
избац, оба злам сфызга гәакәа лоуп сымхәеи.

...Убаскан еитәх Дамеи сгәы даатцалеит сара. Еразнак
урт хнафс итәаз ацкәынцәаггы, Наираггы, егы лфызакгы

зегы сшаштит. Исгəалашəеит, иарей сарей ифызцəеи ари ақалақбағ, ара акəымкəа, ани сара сзы ишəиу ахəы ацəқəан хантəаз, еибакхəоз, ибла шсыкхəацшуаз, уи иныхəаға кəышкəа, уи атоурых, ажəлар данрылацəажəоз шаќа гəыблыла, шаќа хьаала дцəажəоз, убасќан сгəы иштысхəааз абри амхəацьырцəа дырцьырќьюуп хəа, абри фажəи жəибжь рзы идырзыз зегы рəахəы мышкызны ихəоит, урт рыцсы тынчхарц, рышьтахь ииуа, игылоу ағар рхы ифохарц, рымфə лашахарц азы хəа. Нас гəаныла ишысхəоз уи са дыстəуп хəа, иара иаахтны акгы сеимхəац, аха исеихəоит хəа, сара сгəы стəзызон усќангы, уи уажə дыртəафуп аха мышкызны дтоурыхдырфə духаны дќалар, сара иматц сзурыма, игəы иатаху, игəы иахəо мацара сзыќатцарыма, игəы дысцəагар иус даќќарыма сара схарала хəа. Усќан иааидысымхəыцлоз иќааз сара, уимоу иарей сарей хшыапы ханыкəгылалак, атəым тəылақəа рахь хайцныќəаларц, зегь рацхьаза иргылан Тьрќэтəыла, уа ихəацшаарц рыдгыл иакəганы ишыгьатцəы-гьатцəыуаз иахыргаз хашьцəа, иахьынзауала хрəцəажəарц арахь, дара ртəыла гəакьахь ихынхəырц, рыдгыл ишыгəхьаанагоз, рыжəлар ишыгəхьааргоз, макьана рхəыштəара тыцќəа, аќбацтақəа рғы адамыгəкəа реицш угəы тшыаауа ишаацшуа раххəарц. Шаќа еидысхəыцлоз сара, шаќа срызхəыцуаз, уимоу сазхəыцуан Дамей иасымша сибаларц, фьцбарах дсыкхəацшларц, ахааназ игəы схымшəарц азы, схы шымфəацызгашаз, сыхцəыгьтəќьа шсырпцшазашаз, ишыќəасхəашаз. Мышкызны хшарак дхаур, иаххəап дычкəынхар, убригь идгыл, имилат ргəыбылра шихаркышаз, дшахаазашаз... инамзаша аразќ ус акəхап, зегы ааигəоушəа, зегь мариоушəа, зегы урыхьзошəа унарбозар акəхап...

...Урт ачкəынцəа анынатəа, иаразнак интəошəа акьыцысыпыхəа иаарымтцадыргылаз рхəы инахалейт. Ныхəағəқəак рхəан, фьрцьанќəакгы нтадырцəейт. Нас Ардашьыл дфəгылан хəа хныхəаға икит, ашампанскигы хзааитиит, уимоу, хфьыза лымшира шыќаз анеиликаа (ус ихəы днахатəаны ифар акəын), хаз лныхəаға хəаны, атцəа ацара ақəтцан

илзааишьтит. Ларахгы, ус ахаан илыдсымбалацызт уи ауа ада, убриакара дрылахэит, дрылатцэит, ииашатцёкьан дамхаццакны амыщхэ дырзааигэахатцёкьар хэа сшэеит. «Ус бахнамцаацэан, – схэеит мазала урт ачкэынцэа дара-дара анааицэажэоз инакэыршэаны, мамзар, урт ргэы иаанаго се-идру, згабцэа ласкэак хакэу цьыршьоит!» «Бшакэытцра нак, – убас инасфалырхыт лара, аха избац сфыза лакэымкэа зынза даеазэны, сыла иабоз сызхамцо, абри абас лыгешцеиталки хэа сышхэыцуаз, еитанацылтцеит, – сара иахьа сымши-ра ыкоуп, сласцэа бакэытц, иахьа убас сласызароуп, даеа хынфажэижэохэ шыкэса срапысыртэ, шэкы сырталартэ!» «Уи мап зхэода бара абзеира збаша, – сара акада акгы ззымдыруаз, сытцахэмарра дышпафыз сфызцэа иреигьуп хэа исшьоз азгаб, данызбоз аткыс данызымбоз зыбзарзы схэоз, сыпсы зыгэхэараз, – аха арт еакала ирацэажэатэуп, уи бара бакара издыруада?!» «Зегь бхаршт, – деитаацэажэеит уи, аха сахьлыхэапшуаз сгэы сахацжэаны сыпсыр хэа сшэон, – убартгы ргэы ишатаху знык бырмацэажэар, ба бзы ргэы хахэхоит!» «Унан, хэылабымкааит, – фаастит сара, лара дсыцэгэаап хэа сагьымшэакэа. – Урт зегьы ргэы иатаху банашьтала, нас бара бзакэхой?» «Избан зегьы, – ларгы илахауаз абыржэы акэызшэа иаха ианхьымзгылшьаз, нас-гы иаха иахьлыхьуаз, иаха атак ахьхэатэыз, иахьаццкьатэыз иакэсыршэазар акэхап, илзымчхакэа фэалтит, – сара азэы игэы иатаху кастцап, баргы азэы, аригь еазэы... Насгы, бара газа хэычы, бышхэыцуа акэзам са сышхэцуа, сара назаза азы ауп изысхэо». «Ах, зака былкатэузеи, – зегьы акоуп уи мацк сышлыргэаахьазгы сгэы аалзыблит, – назазаз хэа бызфэу аан ауаф цкьа деилыркаауеит, ихы-итцыхэа иазтцаауеит, арт уахада ибымбазацт, рыпсы цоуп хэангы быкэмызт». «Сара сыкамзаргь бара быкамзи, дзакэ чкэыноу бымбои ани бфыза Ардашьыл!» «Уи итэы уаха ибымхэан, – схэеит сара сгэы иаатцаххын, – уи сара дысфызазтгы, дысфызоуп хэа басхэон. Аифызареи аибадырреи акыр рыбжьоуп...»

Аха сара исхэоз зегьы башазаарын, Наирагьы ускан лгэы дтаччозаарын, икарташаз, ирушаз зегьы рызбахьазаарын.

Аресторан ханындəылтц, урт ачкəынцəагы инахашьтарххны индəылтцит. Сара иаразнак атакси ааныскылеит, аха дара ѿ-машьынак рыман, ара ақалақь афнытқка акəзар ари хьыза шəнеигоит, имашьына тацəуп, шəтал, рхəеит. Сара мап скит, уи дызхаргəамтцуеи, Наира дахьфноу ауада акгы бжьазам, уа таксилагы хнеиуеит, ханартцəом схəеит. Аха Наирагы илтахымхеит, иапсуа чкəынцəоуп, хашьцəа ирфызцəоуп (лашьцəа дрымбааит са дысныхəаанза!), шəнахгоит рхəазар хан қан ақəахтцарым, лхəеит. Нас уи лгəы иалсуашəа анызба, саргы сынталеит уи амашьына лас. Уи хара ханынтала, дара ааицəажəан, азə апхьа дынтатəеит, ‘əазгьы днахаватəеит. Итацəуп шəымхəази, шəарт арахь шəызталои хəа схəарц инасфькəххит, аха исзымхəеит, дара рмашьына ауп, хара хус иалои сгəахəит. Ус ақалақь иналалеит аф-машьынакгы. Аха хан хзыкəтəаз амашьына апскы зкыз ицəажəашьақəа иаразнак исгəампхəеит, макьана афныкка шəзырццакуеи, даца пытк ханеи-ааип ихəан, хара иахьахтахыз даанымгылакəа дафсны ифьнеихеит. Наирагы акыр-кырхəа дааччан, уи инаицлыргызит. «Макьана хашьталар хабгагь птцəоит, амашьынақəа усгы ихатцпраауеит, пшак ххарсып!» «Иабатəи пшоу, – уи дахьсыватəаз убас дтызыбгыцааит, мчыбжык акара илнымтцуа ашəыта лныстцазар қалап, – атц агəахьы инеихьеит, шыта хзыттəу зегьы пхьатəоит!» Аха ани апскы зкыз игəарпцханы деитааччеит (уи иччапшь азə ахахə сгəыдитцозшəа акəын ишсаахоз), иара саргы исхəоз азəы игəы иалстцəкьар хəа сшəан, иухыччо урылаччала хəа саарыщыччеит. Нас убригь аччара даакəытцын, даахьахəын, сара икылкаан днасфəапшуа фəаитит: «Сара смашьына агызмалцəа ақəтəоуп, зегьы аныпхьатəалак ауп иаргы аныкəара анагəапчо. Ускан иаха ашьапы акуазар акəаап!»

Ус ақалақь хналсуама ухəо хнеиуан еипш, сара сыгьсырцəгьеит, амашьына аанышкыл, сылбаауеит схəеит, сара уаха Наира лахьгы снейзом, саншьа иахь сцоит, схəеит. Азныказ даргы ирамхацəгьахеит, нас ханхьака инеиуаз амашьына ааныркылан, Наира лфьыза згаб уахь диаган, уантəи Ардашьыл даатыцын, арахь дхаватəеит. Убаскан

ауп сара иќатџќяз анеилыскааз, зынза сѣахѣатѣеит, ахѣхѣара салагеит, амашына стыцарц сдѣыќѣлеит. Наираггы сара сыѣсырцѣгъазо саналага, иќашѣтцѣ закѣи лхѣеит, илзымдырзозшѣа, лыбыз атѣзамшѣа. Аѣныќа хшѣымггазо, арахъ хѣбажѣго, лхѣеит, лѣылзымдырааит илдыруазтггы. «Аѣныќа шѣышпѣамцѣ, – ани аѣскы зкыз иахѣаггы ирприт имашына, абарбалќѣа адгыл иќѣгылазамызт хѣа сыќоуп, убас ицѣн, – уатѣ ашыжъ Наира бѣызеи бареи арахъ шѣхынхѣеит, Сырма ланшы иѣы шѣнеиуеит, уи иашѣхѣоит лара илгѣаѣханы хатѣа дышцаз, абас иаалырќѣан, азѣггы иамхѣакѣа дахъцаз азы атѣамзаара шышьтѣлцѣо, амала илцѣѣымгѣаарц дышрыхѣо, лѣаацѣа рахыггы адырра ѣартцарц шылѣаху!»

Убасќан убас сеилашѣеит, Наиреи исыватѣаз аѣќѣыни сызнапыќ мчыла инарымпыѣызжѣан, ани аѣскы зкыз ихцѣы иналасырпѣан сахѣеит. Шыытѣѣрак ыѣѣысхит, аха иара убригъ дацмаапќит, иахѣаггы дарчѣеит. «Гѣада хѣыч, – ихѣахт иара, даара акрызхыѣѣуа азѣ иакѣны, сара сыпшќаны симѣѣатѣѣоушѣа, – са сыхцѣы ахѣара сѣќѣыѣѣѣеит, абас ес сабша имѣасырсуа рнапы налыршыуа маѣара, ирхѣоит! Убас ирхѣоит, калатќ азна атѣар алапхъязшѣа, аѣны саннеилаќ, сыпшќѣыс абна улѣорыма хѣа дсыѣѣшѣоит! Сзамѣа цѣызкѣыќѣуаггы дыббап, амала урт рнацѣхып ѣшзѣќѣа реипш са сышѣи акы иаќѣшѣѣом. Мчыбжыќ аатѣаанза ѣѣа-бысѣѣафара саннеилаќ, рнацѣхыпќѣа асаанзѣзѣареи ачуанзѣзѣареи ихнаргѣыгѣѣааны иааспылоит. Ижѣѣома, раѣѣа сгѣырѣѣса шѣыќѣшѣеит хѣа сырхычѣоит сарггы! Схѣатѣы хатѣа, баша быѣебырххѣоит, убас быхъеит барггы!»

Уи уаха санимыхѣа Наира сылагаѣит, бара аѣызара бызыныќѣымгеит, сыбнапѣеит, сыбѓалатит схѣеит, бара абри аѣыза ансыѣабѓала, сызгоу азы кѣапеиќ анаѣыѣѣѣа, ибдыруазааит сарггы сшыбмеигзо, сымѣѣазырсыз рапхъа игылоу бара боуп хѣа бызбахѣ шысхѣѣо. Нас бабаѣо, бхы арагѣаѣпшь ианыбымќѣозар, былаѣѣа аахтны бызѣаѣпшуада, хѣѣызѣѣа зѣггы бѣѣажъѣѣѣо бќастѣап, схѣеит. «Сара изыѣѣѣыззѣѣеи, гѣыќѣшыќѣѣак сыман, аха астѣѣќѣа хѣахъеит хѣа сыќамызт,

исымоу зеггы нтџааит, ариакара саџэгыгуазтгы» – ларгы еиматџаны атџџуара далагеит. Нас иара Ардашыыл сизытџџеит, иасхџеит дызџеу акгы шизалымхуа, баша ихы ширџџџо, сара ахаангы уи иџны сышнымгыло, сара бзиа избоз ауаџы дшыказ, аха уи дыштаахыџоу, уи ишытахы азџгы сышицымџо хџа сышџџџоу, дыскџаттыр шейгы, мамзар стынхаџа деимыжџџа дыџџырџартџ шыкастџо, деихџџахаа дыштаскуа. Аха абга ауаса анаклак ипхашыџо-ишыџо иџоума, алаџа цырџыруа дысџаџшун, снап ашы ахы џынасырхаџыџхыза инџарсны иааникылон. Ус хшейбарххџо, џныкаџ хнейит, ашытахы излеилыскааз ала, уи иаб иашыа иџы акџын, акалаџгы раџџазак иаџџыхарамызт. Уа ауаа еизахыан, уи уаха џхыс даазгоит хџа рылаихџахыазар акџарын. Сара амашына стымџыџ салгеит, санџыргагы стџџџеит-схыит, сеысшыџеит схџеит, аха хџсеи хџџеи иара усгы азџ сара даасыдымгылеит, ауаџ игы азџгы изтамызшыџа, агы аџыџан ауаџџа-рхы рызџазшыџа. Ыым, бахыааз быџоуп, беанраал, џсуа згабк икалымџаџ кабымџан, уи аџыза аџкџын ипџхысхара акыр иаџсоуп рхџеит. «Иаргы шыаргы шыыхџаа еинышыџџеит, – сыхџџџеит сара, – мчыла саанышыџкыларгы шыџџны амџа алырџкыаны сџоит!» «Ари баатџ џнуп, – ихџеит уи иаб иашыа акыр-кырхџа дыџџо, ижџ атџша аризшыџа, сылабжыш дшыснамырбозгы уи ихы-иџы саџаџшит, – уеидрак азна агаз акџџџџаргы амџа акџом!» «Шџара ишысыркуеит! – саргы зынза схы еивџязшыџа акааметџаа сџытџџаџџџо, ауаџ устџџџа данакџшыџалак игы шыми, иимхџџо, иимуа акы ыкамзар акџаџ, – азџгы сшыџеигџазџом». «Хара иахџагы хџаџџџоуп абаатџы џны атџкыс, – уи ахатџа ижыы сымазар исџон, убас сгџы џижџеит, – хџџа-хжыы цахыџеит, дад, хџабаџџаа роуп иахзынхаз, хџабаџџаа амџа ркуама? Ус бымхџџан, нан, ус... – иаб иашыа ипџхыс маџк иаархашыџа дааџџаџџеит, – хџа хџџкџын зеггы дреиџып ххџом, аха азџгы диџеиџџам».

Сара рыџџа иагы сеыскаџазаргы, иагы хџџыра збазаргы, дара рџџы иадмыргар рымуит. Уи аџнаџы џымш сыкан, нас саашыџырын акыџахы, иара иџнытџџахы сырџеит.

Уакагы агылацаа еизганы чара хэычык руит, уи аоны иани иарей рыда уао дахымызт. Сеансраалар акөхеит сзыкәшәаз, өаха-өымш ишысөагылаз исөагылан, нас иара алацшыгы иитахыз сылаигзеит, уи нахыс сөагәгәа аоныка снейит хәа сызтахыдаз, патус иамааз... Сыртахны, стаацаа скарыжырымызт, аха уи абыза ахымзг изаласрыцши ражөымтыөа, изсыргөырөари сгәахөит. Амалагы сахөшьейхаб лзы ргөы тацачан икан, уажө са стөгы рзаыцтар зынза рыөөара сырааигөон, адамра хыла иасырсыр хәа сшөейт урт агөакөагы...

Иара рапхьатөкьа цөыкьа аоныка дауан, санхөей сарей цөгьам-бзиам акы днаөахөа-ааөахөаөон, саргы ашколаө ртаөыс сааткөак сыман, уахь шыьбжөонынза сагон. Санхөа, аиашаз, цөаыс бзиан, уи лзы акыр сөаөозар сыцсата иабааит, дкөыкөма-шөыкөмаөа хөахьнатцыслакгы дхашьтан, ак хагхар хәа дшөон, хгөы цөымкьандаз хәа дхөхзыцауан, лара лыкөрагы мацмызт, аха даннөкөозгы дымкөаркөа днөкөазомызт. Саргы исылшоз кастцон, азөзөара-аөөөара, апөаыс ус, ахатца ус ахыгы иара мчыла дыргылан данызгөзгы ыкан. Дамей шөикөакөгы хөычы-хөычла дысхасырштуа салагөит, ааи гөышьа, мчылатөкьа дысхасырштуан. Иаргы ус кастцозшөа аниба, убриакара аламыс иман (ус сгөы иснатон сара), иөысгөалаиршөомызт, схатцей сарей хөилөихөар хәа дшөон. Өнак сыштөаз, атөаөа сызтодаз, ауантара сшөаөыз, ибжы сгөы икөөит. Азныказ уи ашта дааталашшөа сгөыргөейт, нас ари ашта закө штөаз, ари штөым өнөтоу, саргы макьана сшысасу, ари уажөтөи схатцатөкьа иөнөта шакөу санахөыц, иаөагы сгөы нтыцсаит, уи ибжы схасырштит. Исхасырштит акөым, аха ицхастцейт, убриакара сзыөыцсауаз абжы. Исзымдырызшөа кастцейт, издырыргы сара уи аха сымамызшөа, сара уажө схатцатөкьа иматөакөа руантара сөөуп, уатцөы дкашө-качө иөызцөа рөы дцөыртцроуп, ицөаыс лнапы шцөейныцши рөөароуп, сөөөит. Ихөагөгөа ихынхөит рыцөа уи сгөы икөыөуаз абжы, амалагы ахы сшөбауа акөын ишсөауаз, анс анысөа сымцан икөлозма... Ах, сгөы, иааулазакөоузей, сгөы...

Уи уахык аоныка зынза дгэарымлазеит. «Ачеи рза-ламтцазар калап, – лхэан иан, ихьаршшара далагеит. – Уи тцыдхынтэаракгы абас акэын, ашара далыгэгэа даагэарлон, уимоу, шыбжъяарамцанынзагы данзымаауаз ыкан. Ишцеиури, ажэлар здынтцэалан ифьырхыз рчаи адэы икэи-жьюама дегьызмаха. Ари атакарха, азэ ипхзаша хагоу азы иеицааит. Ажэлар рышэи ашэи-тышэи унанашьтуам». «Агьау-рым, – схэеит саргы, дзымаазеи, дкыдзырхалазеи хэа лара санхэа лфьы акэым иара ифгы исхэомызт, – аус злоу ачаи маншэалан иалеитцааит».

Аха уи знык акэымхеит фынтэ ракэымхеит, дангэар-лозгы убас дашьны дгэарлон, аарла акэаскьяф дхагалан дсырион. Нас ифызцэа аоныка раагара далагеит. Саргы урт зымфаухугазеи схэомызт, иахагы ихамаз ахэычы еи-фьырцааны, тхыбжьюнынза сырхагылан, сыфа ыкамкэа, сыжэ ыкамкэа рыматц зуан. Аха урт анцалак, ма цкьа рыматц бымуит ихэаларын, ма лакта хаак дыбмырбеит ихэаларын, ма афы ырхэашьны итыбгеит ихэон, зеггы акоуп, акы ацтэы алимхыр иузомызт. Сара урт зеггы хьасыршшон, усшэа иу-беит схэон, уахьяацсацэаз ауп изхароу, сара шаанза шэтэа-заргы ак шэыгсыжьюамызт, ус угэы ишцаанагеи схэон. Исхэон акэым, ус сагыкатцэкьан, рацхья сзыкэшэаз ауп хэа сеамасыриашон, аха нас сагыашьцылатцэкеит, избанзар, сара уаха фэа цстазаарак сымамызт, убриак шакэыз збон. Уи санхэа ианлаҳалак лгэы пнажэон, иагыараан мазала дилабжью саҳахьан, уимоу, иаб ицсы лыман диҳэеит афы дахыкэаарц. Иаргы адырфаены иеирхэшон, анс ихэон, арс ихэон, атакэажэ рыцха лжыашья уажэ имбазар акэхарын. Ус-ус ҳашнеиуаз Дамеи итэггы игэалаиршэо далагеит, ба ба-наагоз ибхэоз бхаштма, бызфьынтцэаауаз дыцсхьеит ихэеит, сара бзиа сшыбымбо, сшыбцэымгу, баша асахьаз сыфны бшыфнагыло, сфызцэагь шыбтахым, саргы сшыбтахым, сангы дшыбтахым ихэеит. Аха сара сыкэцэаиан мап скит (Дамеи рыцха, сатоумцан, уара...), сара ахаангы Дамеи хэа уаф дсымамызшэа, ускан санымтцадырсуаз, ус зысхэоз, агэра дсыргарц шакэыз сара азэггы ибзиабара шсылым-

шоз, избанзар, уара зынза ушысызмдыруаз, знык-фынтә хшеикәшәахьазгы, шьюуки-шьюуки азгабцәа реипш, ухы-утыхәа стәауа сшашьтамлацыз, настгы мацк сышуцәгәааз, усқан иаалыркьан сымтарсра уахьалагаз азы, аха уажә урт зегьы шуанасыжьуа, избанзар, уара ас ушыбзиаз шысызмдыруаз хәа. Убрицәкьагы мцушәа схәеит сара, Дамеии сареи хтәы, убритцәкьагь сыласыгзеит. Ус ахаангы исхәап хәа сыкәмызт, ус ахаангы схи ианасыжьырц сгәы итамызт. Аха сзыкәшәаз сақәшәеит, иахьысхьоу зегьы схәәып схәеит, уи хдырхагахо, лахәы-лахәы хәишькляпшуа хқанаттар аткыс стәахәит. Аха уаха умцсит, уи ижәны дааицыпхьаза хпаньны сибон, икәстцоз, изуаз, исхәоз зегьы иара ихы иасуан, цәгьаны-бзиан изакәызаалак ак илазомызт. Иагьараан иара даныцәалак ахчы схи нылагәан стәыуо исыршахьан. Нас ашара адәы ианықәлалак, санхәа сылацәа тчаа сылбар лгәы лсырхьуеит хәа ашьыжь адәы сцәылан ахауа сылсырсуан, арахь сыхлахатц гьежьны скахар хәа сшәон. Иара ашьыжь зегьы ихаштуан, акгы камлазашшәа, акгы имхәазазшәа, иатаххаргы схаткы каимыршәрашәа. Убри мачзак сгәы абауан сара, абри акәын сынкылан сызмазгы. Иара акгы ихарамшәа, арыжәтә акәызшәа зегьы зхараз, уи ус акәымзаргы, сара ус акәушәа схи иасырбон...

Уахык убас стәылихуа даналага, даныцәалак, ашаха сыхәда инахаршәны сәысшьырц сызбеит. Ишпазурыз, уаха мөакамшәа збеит. Сара сзы зегьы еикәыбгазшәа, адунеи акгы сзаламызшәа, схи-сыпсы зегьы зыстаз схатцатцәкьа ситахымызшәа, уахатцәкьагы сыпсыр ачара иуазшәа. Уи усгы дыцәахьан, санхәагь уаха злоу ицсра убааит хәа тцака аматцуртагь дышьтан, уафьтәыфса сибом, абыржәы сеигьны ахаангы сқалом, сәысшьып схәан, ауа алашарагь ыкәмызт, кәачабк аасыпшаан ашаха сашьтәлеит. Аха цас иауазшәа ашахагы сымбеит, нас ф-мпахьшьык иеидхәаланы инасхасыршәп, исызхоит схәан, афнашьтәхька абартцахь сындәылтцит. Аха ауа, цас иауазшәа, убас пшак асуан, акәачаб афнытца иаркны сындәылтцыпхьаза, авихәа иасуаз анаатә иаразнак иарцәон. «Агызмалцәа уқә-

тəоума? – ацша сназагьит, сгəы пызжəаз азə иеипш. – Уахак сара апсра санахəагьы уара иууам. Сыказар избои, сгəы убриакара ипжəахьейт, сыпсы убриакара исфахьейт, шыта агага сафьизоуп, акгьы сацсам».

Аха убаскак схы агəра асыргеит апша акəзамшəа са скəачаб уажəы-уажə изырцəоз, Дамеи ипсы акəызшəа, ам-пахьшы ахьхысшышаз снамырбозшəа, иаразнак иатəхəан иарцəозшəа. «Са сыпсит, – ихəозшəагьы сахаит иара, ани ибжьы сгəы икəыфуаз зны испьырысцеижьтєи ахаангьы исмахацызт, исыцəгəаан испьырцдит хəа сыкан, аха сара апсра анызгəагь ишəан, еитахынхəит. Уи убриакара ихалалын, сара знык сыпсгəышыар, уа хайцнымхози иарей сарей, аха иамуит, бара знык бахьцаз быказ, быпсы змабдаз имаз назаза хəа исəагылеит, – бара бхы бымшьын, бара фнрак ашə аабыртыроуп, бхылтц-бпылтц калароуп иагьа ибцəыцгьазаргьы. Иагьа бхы-бгəы мацзаргьы убри базхьыцла, убри азхьыцра быпсы фнахуейт...»

Убри нахыс апша убас иасит, афнытцкала иаартыз ашə азə днасгьытцасызшəа снаднажьылеит. Уаха исзымгəагьит сара апсра, сшыказаалакгьы сыказ схəейт, сынцəйтцахан сыпсаанза схандеилап, сыкəшəаз сəансраалап схəейт. Убаскан, убарт зегьы анысзеилаха, иаалыркьан сзейгьыргьашаз акы сакəшəейт. Цəгьарак казымтцац ауафы, иагьа дгəакыргьы, дзейгьыргьаша шəахəа хьычык, насып хьычык изцəыртцузаап игєиєанзамкəа. Уи убас даргьыргьозаап, игəакракəа зегьы ааихеирштыртə, шəымтак даарылтыртə, оф гəышыа хəа ипсы игартə. Убриакгьы сыпсы такны иааннакылеит акəымзар, сыкəшəашаз, сзынкьашаз, сыздыпсылашаз Анцəа итəуп...

Далашəагьышыейт сцəа ахшара! Сара уажəы-уажə ахыкəгара, апсра иазхьыцуаз, сеитеизшəа скəлеит. Уажəшьта схы сызшыуамызт, избанзар уи афьиза агəнаха сьман сара аданна сызталомызт. Схатцагь дсыргьыргьап схəейт, издыруада иаргьы иеипсахыргьы, иказшыа аєеитанакыр, арыцгьарахь дхынхьыр. Уи ауахгьы иасымшеипш ицəазна ьжəны дааит. Саргьы азныказ уаха акгьы иасхəарым, уатцə ашьыжь

пшзала, иасхэап сгэахэит. Аха ханышьтала сгэы иамуит, ари афыза амаза сытцатэахны уатцэынза сызиом, убас дсыргэыргыап, убас гэыргэаеҳэашак хэа истап, иаразнак иижэызгыы ааихнарцсаап сгэахэит. Аха убракагь сгэы сажьзаап сара рыцха, усқан саазкэылаз убас сгэы сажьон, сара истэзамкэа цас исызтартцазшэа, исылахэмарларц, исхыччаларц, сыпсы хэычы штгытцауаз абаларц атахызшэа.

«Узыргэыргыаша ак уасхэоит... – схэеит сара, иаразнак изласамхамхэаз цыашьо дахьышьтаз ихафы снықэтэан, – хамтас исутои?!» «Сзеигэыргыаша сабхэахеит, балгахьеит!» – даахэны атзамц ахь дыпшуа днықэиеит. Иаразнак изиасымхэеи схэан, сых гэыбган настееит сара, иаразнак дсыргэыргыар иасуахеипш атызшэаггы алагара дахьзомыт. «Ардашьыл! – ҕаастит сара убас сгэыргыан, ауаф игэы зызтаз азэ иакэзар иаразнак даахэны днасҕаапшыр акэын, – ахшара сцэа далашэеит!!!» Уи аахэраз даахэит, аха ихы-иҕы иара усгыччапшык, лашарак аакэымлеит. Уи ихы-иҕаҕы убриакара ацэымгреи агэаҕи еизытцэеит, санынаиҕапш, иаразнак сых инаркны сшьапақынза сдакэа сылцсаазар қалап. Аха убригь сычхарын убригь салазарын уажэ избазма, аха иихэаз ажэа ауп исызхымгаз, сцэа стызрыпсааз. «Дагьанбалашэеи, – ҕааитит иара, зны ицьеишьозшэа, зны усс имазамшэа ааснарбеит, издыруада, издыруада деигэыргыар, анацалбеит, абриафызатцэкыа дышцамеигэыргыари сгэахэит, – дызтэыда?!» «Ах, – схэеит сара, – уара ала апынтца икылкыаз, – убасқан ахы сгэтцашэазшэатцэкыа сгэы акы иааҕенакааит, сыпсы ҕеины сыхэда инакылагылеит, нас азыхэашь сҕацэара иаҕызшэатцэкыа ахэаҕера салагеит. – Иагьа уанасыжыргыы убриақ сызуанажыуам, уара ухшара дутахымзар, уара удагыы сара дсаазоит!» – схэан, ашэ аҕьеоҕэа иныдыжьлан сындэылтцит. Сдэылтцит, сгэы ашьа такэкэа, арахь уаҳа ахаан сыпсы таны схынхэуам хэа, саргыы сызтаҳу, сызтэушьоук шцакамлари, сышцакарыжыри зынза хэа. Аха ашта абжара ааиоысшахьан еипш, санхэа дсыхьзеит, сыпсра ббаит бцарызар, лхэеит, аира ацара лыман дсыхэеит, дсашьапкит, ахэыч иеипш лылабжышқэа хақэқэала аара иалагеит.

Лыцкэын шаќантэ диртэуахьяаз, шаќантэ лыпсы тиххьяаз, иабантэаалгоз рыцха абриаќара алабжыш. Сара ахаан абри аонрахы уаха зэы маахэырц идэылтыз, сеићанымхэыр амуит. Аха уи ауха цзеи иара иахь схалрын, санхэеи сареи хшеидтэуалоз, хшеитќаќызќызуаз ханаанха, ханейд-ѓазкыла, лкаруат аќы хшеидтэалаз хамхацэеит.

Ашьжымтан иара деита хрыбза-кэрыбзо доагылеит, иахатэи акгы игэаламшэозшэа, ифызак иќы имиша, имгы-лаша уатќа баапсык ижэызшэа, убри убас ихы ићалазшэа, ићаацэа ак реихэазаргы, убри акэызшэа зегы изырхэаз, зегы изырќатаз. «Уанашым угэы ићоу ауп уанашуагы иухэо...» – схэеит сара, уахагы тызшэа ќасымтеит. Амала, иан аума иќэылхэацэеит, уара уансыхшоз сара сыпсырауааз лхэеит, сыпсы зегы зфаз, амыждараз исыхшаны адэы иќэу, сажэаанза сызражэыз, сыпсра аанзаѓы сызшыа, уажэ саргы сузымхакэа, атэым ззѓаб дааганы лыпсћазаара уа-лахэмарырц, иуќаќэарц ућахуп, аха уи сыпсы ћакыќанатц ишусмырќатцо саб ипсаныс, лхэеит, ма хэау хћахыра зегы ааизганы, узакэу нарахэан удэылысцоит, ма уееихароуп лхэеит. Лара уи лхэонатцы убас дћыстысуан, ииашатќэќан, хэа хћыхэала лгэы тэар хэа сшэаны, слыхэо-сылчо мчыла дыргэыбзыгны аоныќа дыфназгалеит. Иаргы акгы да-мыпћазакэа дааѓежэны иусурахь дцеит. «Схазфохэќэа уфааит», – лхэеит лара, ан рыцћа, абри афыза лыцкэын затћэ иалхэартэ дтазыргылаз, нас уара уазхэыц дзакэытэ уафыз иара... нас уара уазхэыц...

Убри иахыс мчыбжык аатћэан еипш, иаалырќэан сара сарыхћашыуа салагеит. Скэакэа уажэы-уажэы икыдыпсауан, иаалырќэан сшоура шытыћуан, илбауан. Ахэышћэыфцэа сеандсырба, ахћа гѓэаны ибылалан быќоуп, абыржэыћэ-ќэа бышыћамлар ќалом, рхэеит. Изугэышыарыз, сышыћамлар амуит, сара схы атќысгы сымѓэарћа ићаз иакэын сзыпћэ-шэоз. Уи агэабзиара иоундаз, ак ипырхагамхандаз хэа сгэыгуан сара. Насгы, сгэы исыћанахэон уи дыцкэынхоит хэа. Са истэахын Дамеи ихьзысћар, аха Ардашыыл иахар уи

атызшәа алихуан азы, исызбеит, пшзала деибганы дир, ихъз идыруа дкалаанза, дхәыцнатцы мазала Дамеи хәа иасхәалоит хәа. Нас дандухалак ихъзтәкьа схәалап, аха гәаныла Дамеи хәа иасхәалап...

Фымыз ракара сҭахеит сара ахәышәтәырҭа. Аха фымыз рахьтә фынтә затцәык роуп дахьнеиз Ардашьыл. Афынтәгы, знык дашьны дыкан, аха излеичхаз сеидру, иакәым акгы мхәакәа дыспыртцит. Уимоу, уажәытәкьа бырхәышәтәуеит, бымшәан хәа сыгәгы ааирыгәгәакәеит. Санхәа лакәын рыцха иаакәымтцакәа ицо-иаауа ибжъаз. Схәы-сыпцх на-сыпда датцан, ак сыгхар хәа дшәон, мчыбжык ахь фынтә-хынтә афни ахәшәтәырҭеи данрыбжысуаз ыкан. «Ус бхатца дбыхзызауазтгы, – атцәы сылырхуан исыцышьҭаз, – бгылар, амфә дшыкәыз ирхоз иеимаакәа рыхәгы бахәомызт!» «Аха имагәышьам, – схәахуан сара, атәымуаа рәапхәа дхьасыршшон, дыпхашьар хәа сшәон, – уажә акытәф псеилахароуп, акәымзар дмаакәа иузомызт». Нас, зны иацы арахь даармышьтит схәаларын, акгы зхарамыз ашә илагылаз сылзагьларын, абни азәк даалышьтыр икалоз хәа. Уи, саргы схы злазжъоз амц анысхәоз ииашатәкьоушәа збо скалон, даргы рхы аадыртцысуан, уи ус шакәмыз рдыруазар акәхарын, аха срыцхашьан исымаркуамызт. Нас стәы аакартарц еитасыхлафуан. «Дызхамшәало иус акәзар агәаурым, амала азәы дылхамшәало дыказар, уи хәартам!» «Уахь сгәы тынчуп, – схәеит сара, – урт иара иахь изкәысуаз аиха амаакыракәа зегьы амысхит!» – алаф схәартә сыгәгы аасытцасит, амчгы сыпшааит. «Амаакыра зҭаху зыхлахатц гьежьуа роуп, – акырқырхәа иччон дара, – аха зыхлахатц мгыежьуа ирыцсыхәои?!» «Урт рыхәшәгы здыруеит, – ҭаастит сара сҭачкәым ратцәан идырбо, – излааз амфә рхасырштуеит!..»

Ус шыказ, брыпцхәкәа уашәшәыроуп, ахәычгы игәабзиара шыкалаша сеидру, уажәнәтә беыбрыбгароуп, рхәеит. Убри сарымхәакәа сыпсыр иаха еигьын, иаха сҭынчхон. Са сҭәабзиара акәзамызт ускан сзыцәшәоз, ани адунеи зымбацыз, изакәыз ззымдыруаз, иахыбаахаз иакәын. Икастцоз,

даара икəыстцеит, икəысхит, аха, зегь акоуп, урт ирхəоз сақəшахəтымхар амуит, ахəыч игəабзиара уашəшəыран дир хəа сшəеит. Убригь силазеит сара, убри атцыхəтəантəи сгəытра хəычы... Убри, ииаанзагьы бзиа избахьаз, ахьыз зыстахьаз, зəыр изы сыцсы тазар ззы сыцсы таз, аха аихатцəкьа змазас, убритцəкьа иахьымзас, иахьыбаахаз... Адунеи дузза абни ахəычза иира аламзеит, нас угəы еикəжəаны узламцсуеи?..

Схынхəит сара афныка сєыхəшəтəны. Афны санааи, рацхьатцəкьа уи срыцхаишьошəа, пату сыкəйтцəшəа кəитцон. Аха нас еитəх афьжəра далагеит, еитəх зегьы изеипшны, атцə агəанынза дгəарымло, данааилакгьы иан лахьгьы сара сахьгьы ифьтцашəо хəо акəын дшыказ. Уимоу, уахынла ханьшьталозгьы, ифьы атцами ахь ирханы ак исырхьыр хəа дшəаны акəын дшыцəоз...

Шака хкы сзеилалаз сеидру сара, аха урт зегьы схызгартə, урт зегьы сыриааины, сынхартə-сынцыртə зыкəамлеит уи афнəтəфьы. Санхəа адунеи азна пату лыкəыстцон, дрыцхасшьон, аха санхəа дыбзиоуп хəа мацара рəны зыфнагылозма? Атцыхəтəан, иара анхара-нтцыратцəкьагьы дакəйтцит, ишьапкəа еикəиршəит. Єнак, ақыта амилиция алалеит, ашəакькəа рылыргоит хəа аниаха, ашəакькəа иааркəатцны аєагакəа рылыргар еихə еигьуп, хəцсқəа аагон, ихəеит! Исылшагəышьомызт уи афнəтəфьы уаха аангылара, насгьы, сыгага акəын уа иказ, сыцсы зегьы маза-аргама идəылтцны ицахьан... Ажəакала, афныка схынхəгəышьеит сара. Убаскан еипш, ахаан афныка сгəы смыхо, ихəашьны, ацсра еихə еигьасшьо саб иашта стамлацызт. Аха ишцəзурыз, сара ус лахьынтцас, разкьыс исыман, дасу ифнəфьы итынха иара дибароуп, ишырхəо еипш, дасу ипсы иара дирееироуп... Убратцəык мап азəгьы исцəимкит... Убратцəык... сразкьы схымбааит...

Сырма еитəх дфəгылан, лкаруат дныкəтəаны адəахьы днацшит. Аха атцə убас илашьцан, ауапа еикəатцəа ишəтцаны ахьшə азə дылагылазшəа адəахьы акгьы лбомызт. Ил-

барц илтахыз лара лхатагы илыздыруамызт, аха акы лбар лтахын. Икалап аетдәакәа ракәызтгы, урт акы ралхәарц лтахызтгы. Икалап, иара амза ахата гухьяалгазаргы, убригь лара лхата леипш, ртцафьс аетдәакәа ирылатәазтгы (уи уажә хатца дцаанзатәи лтцафцәа лгәы аарзыблит, уа-тцәырнахыс сдәықәлароуп ашкол ахь лхәеит), урт ирзым-дыруаз, рыпцызгы иаламшәацызт иара адгыли ажәфани ирытнадыраахьаз маза дук, дара зда цсыхәа рымамыз ак рытанахәозтгы. Аха убритцәкьагь ацстхәа иатцәахьан, иунарбомызт, шәара ауаа, уахынлатцәкьагы икоу зеггы жәбозарц шәтахуп, шәара шәаныцәоу, шәыпцызкәа зныкыр исзеиташәхәа, исшәырба хәа снейхюума шәхышәә ахәозшәа.

«Гәыбган зутода, – лхәеит гәаныла Сырма ахыза дфәхан иналықәтцан дынхәытцалан, – ажәфангы иацхьан икахаа ишыказ уажә икам, ажәфан дуззагы аееитанакуеит, ауаф иакәым. Икалап иара ус иатахымзаргь, аха убригь амч зқәымхо ыказаап... Аус злоу иара мышкызны еилгоит, ма... еилгандаз хәа шыоук рыбақәа тырхаха иатцапшуеит. Аус злоу... мышкызны... мышкы аха мышкы атцыхәа... аус злоу абарт аетдәакәа реипш угәыграқәа уцәырымтцәахыроуп ацстхәакәа... агәырфәкәа. Улапш убас итцарызароуп! Издыруада, издыруада, убла иамбаргы... угәы иабароуп... аразкы анцәыртца...»

ЛЫЦСЫ ЗЫҘХӘАРАЗ

Ажәфан алыхәтеипш асы ахәылы-ахәылыхәа иафьтшышәшәан илеиуан. Адгылы иац иаузгы тцан икәжьын азы, уажә иакәнауаз иахагы ишәартан, уаха афнқәа зеггы, цытрак иаакәымтыр, асы рықәхтәхон, дара ашәыр тцлақәагы уажәы-уажә акамчы шытыбжь еипш, афәф-сафхәа рымахәкәа рхыжәжәабжы аафуан, ашәыб тәыпсы, рзынкыломызт. Асы убас ипшзаза ишьтан, унапы налшьны ашәәзеипш еытк аамхны исфан-

даз хəа угəахəуа уќалон. Насгыы иара цəгьала еимагылон, айгəйдтцаразгыы ибзиан, мыщхə аратцəара атахзамызт. Ас асы гəгəаны ианауа ашəарахгыы ашьха изафəагылазом, арахь архаќа илбаанацоит, еиҳарак абнаҳəаќеи ашьабстаќеи. Нас ашəарыцацəагыы афны иузынкылома, цьара фəтцахəык хəамазар ишцахцыхьамшəари хəа идəыќəлоит.

– Хгəы аакылнатцəеит сы ќадыць, – Хьыкəыч аонатцаќа мцеиќəтцагас итцəахны илымаз афархь аалган, ахəштəара ацырѓќəа ааипцхьышьшьааны ашəмфəќəа инарытцалтцеит. – Абыржə знык ишаура иауны ишьтытцыр, нас уаха иамгəаѓыыр ќаларын.

– Икыдыбго ббааит, – лхəеит ланхəа, атакəажə Нуца, лхы-лфы шыалла итаҳəхəо. – Ара уажə иббама, знык иауз асы иаразнак изышьтымтцауа иаќəнауа ианалагалаќ, нас ауаф хыхьымзгьшьаф иеипш, иаланагалоит, аќəытцшьаг аздырзом. Синтəак хгəы аакылнатцəан, уаха халам, ишьтытцит шаххəо, еитанышьтагылоит...

«Бымшəан, ди, – лхəеит гəаныла Хьыкəыч, ланхəа уажə акалашəа лгəы даарыццанашьан, уатцə аашар ани афоньнтəи иаазгаз аласа аласкəыгə иаафыхны убас ќлацадќəак хəа бзысцап, иагьа сыфамгылах аургыы бхəыжжаза бгытцыр-гартə».

– Ашəмфəы ќадыць нтцəо иалагеит, алгыы каркоуха ифаны икыдгылоуп, аха амца ишаќəутцаз иаразнак иааикəабылуеит. Арахь иара шəарыцараха исит, ани агəафа итажьу хəа дызфəу арахь икылгазар... Амшə ахəы рбааны ишафо еипш, имыр-баауазар...

Хьыкəыч ус акəын, лхатца шəарыцара хəа днытытцны ланхəеи лареи анеизаанхалаќ, уи избахə цьара акала да-лацəажəалар лтахын, ажəеипцшьаа атуан иќəтəан икылцшны иаапшуаны, избахə, ицсы шцоу, афəтцахə бзиагыы шитатəу рхаштыр хəа дшəоушəа!..

– Дызбогьы шəарах жьыла хирчо цьыршьоит! – Нуца даапшырччан, лхы нарќəны ахəыштаара ацырѓќəа неипцхьылышьшьааит, – есышьжымтан ашара датцагылан шəарыцара дцоит, ахəлара даман иаауеит. Зынзагыы дхəыдам,

аха феида дукгыы имам. Уи атцкыс ара акы днаха-џахақәар, итаацәа ахьта ҳаимыркыр. Убри иаха ицсапоуп...

– Азгабгыы иахья дшышьтаз лыбга цымтәеи, – лхәеит Хыккәыч урт рцәажәара лыпшәма инызбарахь ианиас, иах-харкьяцәоит лхәан, лыпқа лахь иааиаганы. – Анцәа ихәозар сынтәа ашкол далгоит, арахь лара лхы ззылкуа хәа егь-ҳаздыруам, ҳәи-ҳнапи еиқәыпсаны ҳтәоуп.

Уи ауха Кама кыраамтҗа ацәа дагомьзт. Пахья знык лхы анықәылтдалак, иаразнак даман ицон, усқан ус ирлас-тәкьянгыы ацәара лтаҳзамьзт, настгыы лара данхәычыз аа-хысгыы бзиа илбон знык даннышьталалак краамтҗа атуан датцапшуа аиара, усқан ахәыцра хаакәа дышрылаз ацәагыы анааиуаз лбазомьзт. Настгыы урт лхәыцрақәа дышрылоу ацәа данагалакгыы, дзызхәыцуаз зеггыы иаразнак лыпхыз ахь ииасуан. Ацхызқәа лара убриакара бзиа илбон, ланду: «бара ташәа, быпхызқәа ус зеггыы ирзеитабымхәалан, нас ибхаштуа балагоит» хәа дышлықәцәкьозгыы, илгәапханы дзыпхьаз шәкәык еипш лфызцәа ирзеиталхәон. Даргыы уи убас дцъашьяны илыхәапшуан, ииашатәкьян, лара лхата-гыы лакәк акынтәи даазшәа лхы лбо далагон. Аха лара убас дацклатшны иеиталхәон лыпхыз, анапы атцатца, ашьапы атцатца, лфызцәа хәыцқәагыы иасымша уи лыпхызқәа иш-рызхәыцуаз ишьталон. «Издыруада, издыруада, ажьақәеи абгахәыцқәеи злоу ҳаргыы убас еипш икоу пхыз хаак аабар!» Ус, Кама лхәычра дшазхәыцуаз «уи аҳатыраз!» ахәозшәа, ацәагыы аалхалан, иаразнак даман ицеит. Ашьыжь ашара адәы инықәлаанзагыы драҳатца дыцәан.

«Ди рыцха, ма иахьяк ажәқәа са илкәыскып», – лхәан гәаныла, лхыза аапхьаршәтны лцәарта дныкәтәеит. Лара ма-кьяна ицхаза иказ лиартаҗ даҗа цытракгыы лешышьталырхар лтаҳын, ахалгәы иамуит. Уи лхәычракынтәи илзынханы иказ аказшьақәа зеггыы иреиғалшьон шыжьла ацәара. Усқан убас ацәа хаахоит, лан зны илалхәан еипш, «ацхыз ахчатқәа зеггыы ашьыжь ауп ианхыло!» «Цапка, цапка, – лхәеит ус-қан лан зынзагыы имьыргьцәакәа, аха иагьмырхаацәакәа, – бара шыта бхәычу цыыбшьо, амра бықәыччо бшыцәоу азә

дааир, бхы абабжуеи, цсрами!» Ускан лара дхэычын, ам-ра ҫхашалаанзагы дыцэеит хэа акгы амамызт, аха нас дашыцылоит хэа акэын лан излалхэоз. Уи аматцуртаҕ лхатцеи лареи анааизынхалак, бара азґаб дықэыбцалацэоит хэа дыхтеикуан. «Уи егьамазам, – лхэон лара ашэ хыхра, ма асаанқэа рызэзэара дахьаҕыз, – уажэоуп даншэартоу, аказшыа баацсқэа зегьы ахьтеицш илылалар аныкало! Убри азы-хэан иаразнак дрыпрыккэаалатэуп». «Бшақэытра нақ, – уи лажэақэа игэы инытацхуан Нарсоу, – ани лтэы макьана иухэарқалома?» «Уашьтан игэианхоит, – Хьыкэыч иахагы лара лтэы иадылцэыло далагон, – абыржэ даншэытцшэо ауп зегьы анлырбатэу, ааи, ааи, зегьы ргьама лбароуп, ахаагы ашагы хэычык-хэычык. Иахьатэи аамта азэгьы далцсаартэ дыкам, аха иукуа-иушьтуа уанақэымшэа, зегьы умпытцырфуа уалагар, Анцэагы дузхьацшуам. Ҷара амгэартэ итаагама, иаабаз, ихахааз ами ишьтацхааз». Ус ишеицэажэоз лара Камагы дыфны даафнацалон, уи данхэчызгы цэгьала дтцарын. «Цэаблақы дылцырхагоуп акэымзар, итцегь деицхон!» – хэа атцэы лылалцон лангы зны-зынла.

Лара цьарак дузыртэомызт, изакэызаалак цьара акы даҕызар, акы лкызар, аклышьтызар акэын. «Абаф азы са сахь дцеит! – лхэон Хьыкэыч гэаныла, лыпцха длеигэыргьаны, – рацхьаза мацк дтынццэоушэа збон, лаб иахь дцама, сылшыыма тцапка хэа сагьаалыршэеит! Аха нас, саргы зынза адамра хыла салырсуазма, арыгьарахь дгьежьит, Анцэа икынтэ! Нас ишца, ауаф есымша амца итцазар ауп акэымзар, абыстамсеицш дыбжьысуеит, дгэыф-ҕыфза, деимытта. Лаб итэык лылалар зуам, убригь зынзатцэқьа атцэы ихьушьыртэ дыкам, аха, амала, лыцшра-лсахьаҕ азамана, сакэшахатуп, уахь узрывалом! Убриак Анцэа иритеит, убра еиха дзамеигзаз сыздыруам! Егьыс, агэаҕаз, са сахь дцеит, уи ауп аус злоу, ацшрагы цшроуп, аха... Сыбыз цэгьазар азаз алоуп, макьана аҕбагы еицаалгоит...»

Нуца лмата аихабы Кама убриакара бзиа дылбон, аш-кол лалгара аамта анаа, цьара тцарак ахь лхы хархап хэа атаацэа еицэажэо ианааилатэалак, лара лгэы апыжэжэара

иалагон. «Шәара абзиара збаша, – зҗаб затҗык ишәымоу ақалақь днаган дналашәыршәуеит, аха уа лан дтәам, лаб дтәам. Илхылацшуада, сҗаауеит сара? Амла дакып, ахьҗа дакып. Ара хәц дкылхны цәҗьала дҗаазеит, зегьы хшылҗеу хәлҗеуп. Анцәа иҗынтә, леитцбацәа ацкәынцәа ыҗоуп, урт җеидасыр азәы дшәышьтып, азә ара дьҗазаап. Ари лтәы сара сақәшахәтым, схәатәы хашәтцозар».

– Лыҗоны дамкуеи, – Нуца уажә лтаца уи лызбахә ас иахь-цәырылғаз шылғәамцхаз ллырдырит, – уи макьана дны-кәызгаша атцара лара илымоуп. Нас, цшзала, дызго уи лыз-хом, еиҗау дтастцоит ихәозар, дтеитцаит, еиҗаҗы изама-ноуп. Аха макьана ари цьарҗы лыҗәра ганы дахзышьтуам, ашәырқьт дхазрылатцом. Дхәычыми, ахәыс цшқа даҗызоуп, изыцныкәатәу, изыцныкәатәым дылдыруеит хәа быҗоума? Изшәасхәаза-алакҗы лытра дашәыркыр еиҗа еиҗуп...

– Аиеи гәышьа, – лхәеит Хьыкәыцҗы ажәа лымакра ишацсамыз лбан. Уи шамаха ахаанҗы лгәы цәылымкьацызт, лгәы иахәара абақастари хәа мацара дашьҗан. Лара Нуца-җы лхәатәы уақәшәар, дыцхәыс хәшан, укәа дталан умаҗра дтысуан. Насҗы лтацеи лареи аханатә аахысҗы ани цҗаи реицш акәын ишеизықаз, гәынчыхьажәак рыбҗьамлацызт. Лара Хьыкәыцҗы инеишьтарҗылан ас ахшара анлықәпса, адәахь усҗы, аҗон усҗы лзеилаҗзозма, ланхәа лара лытцуаара даҗымызтҗы. Лтаца лхы дааужьны лара агара даадтәалон, дара ахәыцкәаҗы лара ран лақара илышьцылан, лшьамхы ишантәалаз ирызхәит. Уи шәхәтцкы сцааит хәа ада ахаанҗы дырмацәажәацызт. Нас ишца, уи дшыцсуа рымдыруеи, урт рыда илымада, иқьызқьызуа ргәы далырсны дыртцәуааит, уаха лтахзам...

«Хьыдынтәалахьеит, – лхәеит гәаныла Нуца, нас ииа-шатцәкьан Кама абыржә хәтца дцошәа, ма кыраамҗа дахьы-лымбаша цьараддәықәырцшошәадаақалан, лгәи-лылабҗыши ааилатцәеит. – Аҗәтатцәкьа даблыр хәа хшәаны хәтәхәан илахтоит, днытцытцыр цьара акы лмыхькәа дхынхәындаз хәа хәла таа агәашә ахь хәцшуп».

– Илтцаз мачхәума? – Нуца Кама дышлызхәыцуаз мҗашьо ацәажәара деитаналагеит. – Уи дахьықазалакҗы

лхэы ахаангы италыжьзом, уи лакара еилкъамгы цыара азэы аус иухеит, ларгы дашьцылап. Мшэан, егырт зегы икажны ишьтырхыз цыбышьо иара анасыц хэа икоугы. Иануааза, ианухьча, рыламыс, рыпату шэышэыра анамоу, иара Анцэагы дырхылацшеит, игэарцханы анасыц рзишоит. Харгы ишцахатцеикри, нанхеит, аразккэа рфэы есымша даххылацшеит, егырахь ихагигьуазаргы...

Нуца егырахь хэа дызфыз лашьцэа ртэы акэын. Урт афыцагы айбашьра иалазгэышьеит, иахьагы ианаалгэалашэалак, иаразнаклылабжыш нхыхэхэылоит. Иахьеипш илгэалашэоит урт аштэа итытцны ианцоз лара дгэыдыркылт, дхыдыркылт, аха иеибыхэан иказшэа ианыналпыртц, уаха афныка ихьампшзеит. Убрицэкагы шака илгэырфэазеи Нуца, дара алахьынцэадакэа убаскангы рцэа иалашэахьазар каларын уаха ишызхнымхэуаз. Иртахымхеит рахэшьа затэа лгэы цшаар, икалап урт игэартазар аухантэарак уи лэцааихьшь камцэазакэа дыштцэыуоз ишлыршаз. Лыбла цшзакэа кацшь-кацшьза икан, арахь лара мчыла дрыхэаччон, идылмырдырыр лтахын, аха дара уи рзеилымкаахуа иказма.

– Быгерыгэгэа, – ихэеит Астамыр лыжэфа инапы нықөкны, дааигэдиэхэалан, уи иажэакэа есымшагы агэымшэара рытцылбаауан лара. Ускангы иара айбашьрахь, псра-зра сцоит хэа дыказамызт, ус агэыларэа, ма шэарыцэара дцошэа акэын игэы штынчыз. Уи баша игэы ирыгэгэоит лхэарын, иара иасымшагы ус дыкамызтгы, аха иара еснагь ус акэын. Зны лгэы илнатеит уи айбашьра закэыз макьана дазымхэцэацшэа, имнырзацшэа, нас гэанылагы дааигэыргэеит уи дахьазымхэыцыз, иаха игэы тынчны даанхарцаз иара дналагылаанза. Аха убрагь агэеанызаара игхар хэа дшэон лара, уи шака дыцьбараз, шака дыгэгэаз акара, убри акарагы дхалалын, дразын, дыгэрагафын. Айбашьраф уи шэартагэышьан, аха лара иахэшьа икалцоз, уаха игэра умган хэа иалхэозма, уи иаргы идыруан. «Угэуеаныз!» – лхэеит, уаха егылзацымтеит лара. Иара кадыць уи ажэагы иафижбит, усшэа лирбеит лара, иирхэзаргы сеидру, аха... Нас фэаитит: «Хара ххынхэаанза аз-

габцәа баарыхәацш-аарыхәацшла, – лыхцәы инапы на-
лишьын, деитааигәдихәхәалеит, уи уажә хыс имазамзар
акәхарын, аха лара лгәы акала ишьтыхтәымзи, – ахацәа
ҳанахыргалак, дара рымацара иаанхоит, иаҳа ихәзгәыкуа,
иаҳа ипшзоу азәазәа ҳзалх. Бара быгәра аагоит, бара иб-
гәацхо мап лцәахкуам! Сашьцәа еибга-еизоыда кыс ры-
мазамкәа иаауеит хәа раҳәа, шөыцәа тынчыз хәа раҳәа!
Амарцәа, амарцәа, рызхәыцра шәакәымтцын хәа раҳәа!»
«Шөымшәан, – лхәеит ларгыы даалшәаны, ашәазызара дыз-
лаз дызлаунажкызы лара лхатагыы илзымдырзо, – урт хәаны
исыртәоит сара! Рхы ныкәырцдар рыпхызы шәалашәо, рыла
аахыртыр шөыдам-здам азә дамбо! Шөыхыз хәаны азы
иахәо, ишшәызхәыцуа мацара идырхәло, идыршо!» «Ус
ххәеит хәа, зынза агәырәа иабмырган, – җааитит аитцбы
Адамыр мчыла дааччан. Нуца илбеит уи мчыла дшыгчаз, ах,
шака ибзиаз уи илызгәамтар итахымкәа мчыла дшыгчаз. Ус
анакәха, уи игәы ианырхәан дышзыхнымхәуаз, уи ахәаша,
иаб ионаҗы иеиликаама ацсра шизыпшыз. – Аус злоу, аса-
лам шәкәкәа рәлааит, ҳаргыы ҳааигәа икоушәа хбо хкалап!»
«Ишпармыоуеи, – лхәеит Нуца рыцха даатцкәан, – рнапкәа
ыртәины мацара идсырәуеит. Сара схәара ртахума, аката-
катахәа ишынарышьтуа жәбара шәыкоуп. Атаккәа рыәра
шәамыхәо, излашәкәышәацаша шәзымдыруа!» «Хангыы
баалхылапшла, – ихәеит Астамыр даалкәаны, ихы-иҗгыы
аҗаапсахит иаразнак, уажәраанза аччапшы зәыкәыхәхәыз
ашәшәыт, – уи зегь лылшо цыылшьоит, акыс уажә икоу зегьы
лзеилалеит, ма агәырәа алацәгәеипш бара иаалыкәцала...
Анс хәа, арс хәа, егяхк еикәбыршәап бара ибтаххар. Җашә-
кәкәа анымаауагыы акы збаны былзапхәала». «Уи са из-
бап, – лхәагәышьеит Нуца, аха уажәы-уажә лажәакәа
лыхәлашәон, лашьцәа итцегь ралхәар, ргәы цәара акала
икалцдар лтахын, аха арахь лылабжышкәа ируамызт, мчы-
ла илцәауан. Зны Астамыр игәы лыгенадылтон, зны Ада-
мыр игәы, лылабжышкәа лтәахыр лтахын, аха еихагыы
еицәалтәуан.– Җан хәта дасыркрым, мла дасыркрым, шәара
шәхатакәа аоны шәыкатцәкәыоушәа дныкәызгап. Уахь шәгәы

шəыртынч, шəылцəымшəан». «Ус анакəха, быказ, – ихəеит Астамыр, еита иара иоуп изгəагыз ашта атыттра, ларгь уаха инаскьалгар имуит, ран усгьы афны дыздəылымтцит, лгəы иамуит, ашта иантытца лбар лтахымхеит. – Хьынхəаанза афната бара боуп иахагылоу, ахьзгьы ахьымзгьы бара ибы-дуп!»

Уаха азəгы ажəак имхəеит, Адамыргьы уи дшаагəы-дикылаз ишьафақəа аарыцəгəаны ддəыкəлеит, рыфны ацха ахəы дахьынахшəо алемсаа пшны итəаз цьушьап! Урт ашта иагьынтытцит, лыбла иамбо ицаанза ус акəаштцлеипш лцəа-лжы акгьы анмырзо, дууаза дгылан, нас даахынхəгəышьеит, аха лшьапы кадьцкəа афныка днаргомьызт, знык дызнеир, лкаруат лгеныкəжьны лызхара дтцəуар лтахын, аха мчыла лхы нылкылеит, избанзар лангьы цьара ак лахəатəын, лгəы еикəхəалатəын...

Нуца лтаца Хьыкəыч ари афнатафьы данаанага ауаса дафызан, дтынчын, аха зегьы еиллырцчон, ланхəа лəгьы кыраамта дымцəажəеит, аха нас, «аинраалафцəа» рацəаф-хо ианалага, агəылацəагьы уи иаеьытгашəа, атаца илєытгашəа, кыраамта дара рахь амфəахьттра аныхтаркцəа, ланхəагьы дылмацəажəар лымуит. «Хгəылацəа хатлафа тыр-кьеит, хайцəажəагəышьап, ари афната ду бахажəааит, бара ибтəуп, нан, сара исылшоз кастцеит, быхшареи, бхатцеи बारेи шəыда цшəыма дамоуааит, нан», – лхəеит. Лара ускан дымцəажəарц далагеит, лхы лтцəахит, аха, зегь акоуп, ланхəа атцəа кны данныхəа, уи нахыс лара лцəажəара афхəарагьы уа ицтцəан. «Ибхəаз сацсахааит, ди», – лхəеит лара амытцмыць еицш даакпшхан. Нас ашьтахь илхəаз даназхəыц, ди хəа акəмызт, сан хəа акəын ишлахəатəыз, икастцеи сара рыцха, схы шпасырпцхашьеи хəа кыраамта игəнылгон. Аха уинахыс уи ланхəа мацк лыкəра ахьдуцəаз иахкьоу, ма мыцхəы дахьылцəыпцхашьоз акəу, сан хəа лызламхəазакəа, ди шылхəоз дамха-шьцыланы, дыцсаанзагьы уи акəын илалхəоз.

Лабхəа, даннанага адырфəены инаркны, агəлацəа-азлацəа ырзырфоны лныхəафəа икит. Уи аныхəафəа анихəоз, ус-

Кан лара зеггы дырцэыцхъашьо, дхэацыхэацшъха дышгылазгы, иааихэаз зеггы уамашэа игэнылкылеит. Иахъагы, мшаенеипш илгэалашэоит, уажэыгь иаламкыьсзакэа акэаскъа авара игылоу ауацъак тбаатыцэ атаны, аон ду хэа изышьтоу аматцуртае, ихтарца шкэакэа ихатцаны данаафнала, тацабара инеиз агэылацэа хэсеи-хацэеи адрухэа ишыфөибаргылаз. Иара илабашья наитцаргэаны даатгылан, рацхъа ихатцгылаз, ацшэа реихэеит, нас итаца лахь днацшын, ихы налыкэкны ацэажэара дналагеит: «Дад, бымшны бытцхны быфналааит абри афнаца. Бара абрахь банымфохытц нахыс, бхы-бгэы бақэгэыргэо, насыц зауз иреигу сара шцасакэыз бхэо, афнаца бацшэыман Анцэа бкаитцааит. Дад, хара быргцэакэак, хацсы танатцы шэара акы хашэмыхэозар хашэцырхагам, шэара шэейдымшлахааит, шэынасыц нагзахааит» ...Хыкэыц лхэыцрақэа данаарылт, Камагы дычча-ччо аматцурта даафналеит. Уи иахъа мацк лешышьталырхеит, насгы иахъа мөышан, абжъяацны иасышьыжь атц ишалаз ашкол ахь дгылан дцалон, есымша ацэа лыгын. Иахъак ма сыцсы сшыап лхэан, амра фхашлаанза дышьтан.

– Цэаблакы былкыма? – лхэеит Хыкэыц, уи дгэаан илхэозу, дыхэмарны илхэозу узеилмырго. Аха нас даалыхэачеит, уи есышьжымтан агылара шлыкэшэоз даназхэыц, иахъакгы, амөышаха, лызхара дыцэазааит лгэахэын.

– Ааи, – Камагы уажэшьта лан длацэхарц лгэы иштамыз анылба, ларгы дыччо фэалтит, – уи Цэаблакы мөышала цас илуашэа слырфышыуеит! Ацэа салтцыр луам! Иахъакгы афны иахэатэуп схэеит, аха ихалымтцеит! Уатцэ шэахьоуп лхэан, иафэршэны илкытцөкьеит!..

Кама иаразнак ахэымсаг аашьтылхын, афны аафнылцсааит, нас еилашхъаз ахьурзы ашыла нахалцсан, ахьыруа чуан азна абыста луит. Уи ашьтахь дааикөкьяшан иахатэи акөыдгы лырцхеит, амца иахакнахаз ажытцаа аалбааган, атэы инахатцаны, азра далагеит. Уи атса андыртэо еипш, уажэы-уажэы ашша алтэцтэан, ахэа алатэара ианалага, дненины адырган аалган, инатцалыргылеит. Ланду Нуца ажытцаа

ашша адырганаѣ абыста пѣа аншыылан афара цəгьала бзиа илбоит. «Джəйтəуаѣыми, – лхəеит гəаныла уажə Кама – данызгабызгы шшала ддырчозар акəхарын. Уажəгы илзынханы иѣоуп уи ажəйтə гьама, ажəйтə бараќьатра»

Кама урт рхəы калтцонатцы Хьыкəыч ажəкəа лхьан, ау-еидра азна ахш лыман дааѣналеит. «Уртгы сара илзыс-хьап хəа акəын, аха исалмразеит», – лхəеит гəаныла Кама, уи дантəылтцыз лымбазакəа уажə ахш лыман данааи иаа-цьалшьан.

– Ахшгы ахьахагзап, – лхəеит. Хьыкəыч уажəраанза изəзəаны илырмазеихьаз ачуан интəлттəан. – Ахəыцкəа ажьтдаа ргəы ахшəеит, шыжьынатц баазарак рѣахцəп.

– Азамана, – лхəеит Кама, абыста аакныхны уи атыпаѣ ахш ныкналхан, нас антара дналагеит. Уи аѣахракəа, асасцəа ирымтəлцшəа, есымша мыщхəы ирцшзаны ианылтцон. «Шаќа бѣахра бырцшзо аќара, убриаќара бхатцагы дыпш-захоит!» – хəа абыста ананылтцоз ланду алаф лылыхуан. Абыста антаны данаалга, ашə лхы нкылырхəхəан акəас-кьахь еитанаѣылтит, шəгыл шыта, акрахѣоит хəа лашьцəа еитбацəа рзы. Аха дара уахь рыбжькəа гон, арахь уаѣ дцəыртцуамызт.

– Аитцарќəаќəа шəтахзами?! – акыр иаанагозар аитцар-ќəаќəа азбахə рахар иаауеит лгəахəын, ѣыналтит. Уи акəхеит, даргы акəаскьа абартца еихьыс-еицысуа иѣны иаатцалеит. – Ус адыруеит, Анцəа ишəиааит! – лхəеит Кама, акыркырхəа дыччо, – аитцарќəаќəа амч гəгəоуп, мамзар иахьа гылашьа рымазамызт!

Хьыкəыч лхəыцкəа ахѣык рацхьагы чкəынак длəухьан. Аха уи жəымзгы ихымтцыцкəа ахы гəатцəыхь ихьын, уи акə-хеит, апшќа рыщца уаха ихəоз хəшəы хəа акы аакамлазакəа дагеит. Хьыкəыч лыпшəмеи лареи даара игəныргеит иры-хьыз. Уи дыпшќан, дмаалыќын, тцасым, бапхьаќа быхшара брызхəыц, ашəы бшəыбымтцан рхəеит лгəылацəа, аха лара азəгы лхəатəы хамтцакəа ашəы лəагəылахəан, уи ашытахь Кама лцəа дшалашəахьазгы, шыкəсынаќьак илшəын. Нас илшəылхит. Аха уи лгəырѣа ашəеипш кыраамтца илзыл-

шөймхит, уахынла даныцәалакгы лыбла дшыхгылоз, лгәы дыштаз, пхызлатцәкыагы дшыкызыкызуаз, дыштцәыгуоз, Нарсоу дгъазкыр хәа дшәаны дааирцшуан. Уи уатцәы дыцсраны иахъеипш, атдыхәтәан дангарылхуаз итачкәым хәыгцкәа ааратцәан, ишыап пахәкәа дышрыкәгылаз ажәак ихәеит. Аха уажәраанза ажәак цкяаны изыхәлымшәацыз апцқа, иихәаз Хыккәыгч дгәыргъацәан илмахаит. Нас иаргыы, ишылмаҳаз еиликаазшәа, сышьтых хәа аанарго инапкәа икыеит. Лара дааштылхын, даалгәытцалыхәеит. Апцқа Хыккәыгч длылатцәан лыхәда инапкәа аахишьит, нас икыышә хәыгцкәа ааиркәац-кәацеит, аха ускәнтәи ицәажәара ажәа еипшыз акгыы аламызт, ус дахызымцәажәоз, иитахыз ахызымхәоз иахагыы игәы еибанаркуазшәа иан лыхәда иеаларцсны икын. «Суцәыргар хәа ушәома, сыпцқа хәыгч?!» – лхәан, игәыдкылара далагеит. Иара ускан рапхъеипш ацәажәара уаха иеазымкуа, иан дызлеикыз инап пахә хәыгцкәа рыла иахагыы диргәгәеит, ускан лара лхатагыы ицәалшьеит, ахаан ас илыламхәатцацыз, уажә лыхәда инапы ныхшыны дахъааникылаз шака иргәгәаны дикыз. «Сумхәаеын, – лхәеит дыхәмаруа ан рыцқа, ускан иалылдыраауаз, илзыпшыз, – уара, излазбо, уаб иатцкысгыы угәгәахеит, уажәнатә хаисра уалагахъеит». Иара иахагыы игәгәаны дикын цъара дицәцар хәа дшәошәа. Хыккәыгч уажәыгъ зны-зынла дцәырханы даапшуан, уи инапкәа уажәыгъ лыхәда иаккәыршан икушәа, арахъдлымкәыгчфрны дкахар хәа дшәошәа, зныдлыман атыша дхыкәгылоушәа, зны ацқа цәры дыкәушәа, амаакыракәа апсаатә мтцәыжәа-цтцәеипш икыдфрны иахынхәалоушәа апхыз фәастакәа лбон...

Атаацәа неилатәан ашыбыж акранырфа-акраныржә, ианааилгакәа, Нуца дфагылан акәаскыах лфыналхеит. Уи икалтцаз азәгыы игәамцхеит, Кама лани ларей иагыынеи-фәапш-ааифәапшит, аха азныказ иахырхәаарыз хәа егыыр-зымдырит.

– Сыпсы еихәлахошәа збоит, измаануу сыздыруам, – лхәеит уи, урт шанхашәа ишаанхаз анылба. – Сныкәиар исыхгозар акәхап, шәара шәнеиха ааихала, ари асы аеарыцгәар калап иахъа...

Хыккэыч ара даанагеижьтеи Нуца ус ахаангы илмышь-
цызт, ак аалылакыкыаргы иаразнак илхэаеуан, идлыр-
дырзомызт. «Акы иакэылкра дыккоуп, – лхэеит гəаныла
Хыккэыч, лыгэгы нтыцсааит иаразнак, – дыбзиахэха дгы-
лоуп хэа хашлыхэацшуа ихатцалкыр, хантцэеит...»

Нуца, ашэ ажы ахыыр хэа дшəошəа, цшыаала иныд-
тцаны дындылтыт. Хыккэычгы Камагы уи иналышь-
таххны индылтыт. Аха лара урт абартца ианаатцала ршыа-
пышьтыбжкэа лахан, калашыа амам, сара ус сыцсы ааив-
тцахеит ауп, сныкэиар стахуп, шəара шəускэа шəырфыз лхэан,
илымукэа илырхынхэит.

«Сара саныцсышаз сзымпсит, шыта ак сыхыыр хэа шəым-
шəан» лхэеит нас. «Бара ибхарагэышьоузеи, – Нуца уажэ
илгəалашəаз лашыцəа неитамхэакэа ртэы шакэыз анылдыр,
днацралеит: – Ускан адунеи амца акын, шə-цсык зхаз ракэын
ихынхэуаз. Урт Анцəа дрымамызт, бара ибхарагэышьоузеи?»
«Аиеи, гəышыа, аиеи гəышыа, – лхэан, акэаскыа ашэ аалыр-
тын дныфналеит, уахынтэи еитəх аарла лыбжы аафуан,
– сашыцəа хазынакэа зныктэи рныкэгылара соуп зхəо
дацсагэышын, уажэ сара урт рылымкаа адэы сыккэуп, дара
ирымбо збоит, дара ирзымфо сфоит. Зегы схы рхызбаауе-
ит, дара рылымкаа сыцсы ахытоугы, ааи, абри сыцс хэычы
ахытакыкыоугы схы ахызбаауеит...»

Хыккэыч лыпцхаи лареи кыраамта рнапкэа ргэытцансаны
ахэ иахь инармышытуа агэакыацəа реицш акэаскыа абартца
итцагыланы Нуца илзызырфуан. Уи кыраамта лашыцəа
рпатреткэа ахыкыдыз атзамцае акаруат ахы лыгенадтцаны
дгылан драцэажəон. Нас днеины ркэымжэкэеи ркабакэеи
ахыкнахаз лнапы аархылышыуан. Дара аматэакэагы рыз-
хара иршəырымтцацызт урт агэаккэа, иахымызцацызт, ир-
захижьтеи рацэак мтцзоаарын, аибашыра анрыхыза, абыржэ
иааршəыхны инкнахан идэылтыцызшəа акэын ишыказ...

...Убаскан Нуца илгəалашəеит Нахар ицсра пытк ша-
гыз, иареи лареи аматурта ианаафнаха, бызла иеибакны
ишеицэажəаз. «Умыццакын, – лхэеит ускан Нуца дааикэ-
кыашан, аха илкуаз илышытуаз акгы данакэымшəа, «иахык

зегы шпасымкэытдышшо сара шөицэа» лхэан, ауацьякае абылра иафыз ашөтө мөқэа дфарытцхан ифеихэлалтцеит. Нас лгэы дынтацэажөит: «Уара мышьта бзиа, уанеыжелозгы убас акэын сышуцэшөоз, уажө апсра уанхыкэгылагы, Анцэа еак сөаиршөуам уи ажэа ада». – Уахь ахы ршо цьушьо, баша ушьамхы уеаургоит. Бзабаа дук аабаанза, хашгөаҕ-гөаҕуа, хашцөытцасуа, иахынтөи аауа умбазо, ахышь еицш ак нахаласуеит. Хабҕа аанааитцэхуа аамта икылатэан иа-зыцшуашөа...» «Акы бархэацөоит», – ихөеит Нахар даахэны лара лахь даапшуа даақэиан. Уи аиарта дамеижьтөи цытк цуан, азынра зегы дшуазыруаз ихигеит. Еихарак уахынла акэын дангөаҕуаз, азын цыхқэа шөынтө еихалон, еихытцуан ила таа атуан дшатцашуаз цөгьала иааиршон. Насгы уи уажэы-уажө апхзы икөнатэон... сцэа ыкам, сжыы ыкам, сыбафқэа затцөык сырхаанхеит, нас апхзы абантөаауеи хэа ицьеишьон. Знык ашара адөы ишаакөлагөышьыалак, иц-сы ааилалон, нас ахышө даннынкылацшлак, адунеи зегь дныкөыпшызшөа игөы иабон. «Сара макьана цьаргы сыц-цакып хэа сгөы итазам, бара сыбмырццакуазар...» «Унан, цьбеит. – Нуца дгөыргьатцэа фьцбарах дылбазшөа дни-фөацшит лытахмада. – Сара ушысмырццакрыз, уацьял уа-мырццакуандаз, уара мышьтабзиа...» «Акраадыруоу, – На-хар иихэаз азныказ Нуца лгэы иалсар хөагы даашөеит, аха, нас иажэа иаразнак алаф ахь ииаигеит. Уи есымша-гы Нуца лгэы ахтышьа идыруан, аиарта данылахагы уи дакөымтцацызт, – ант исырхаанза исытцхны иган икабы-жыыз аймаакөа реицш, бгөы сыхшөазар!.. Сеидрума!.. Се-идрума, шөара ахөса иагьацьяра шөыпсы тоуп!» «Иахөац ахөоит! – Нуца зыбжа кацсахьаз лхацыцқэа ирывкьоз, акө-тагь цөеыбжыы иафызаз лыбжыы цагаза иаатлыркьөит, – умцазар умуа уеафөушьаауазар, сутрақэа баха, икөакөа, нас узкыда, уцагөышьа!..» Нахар убаскан, убас игөарцханы дьч-чеит, уиабжьарак асеицш ихьантахахьаз илацөақэагы ры-лабжыш аахакакөалеит. Убри аамтаз илтцны ацара иафыз имчгы «ахьэны» аөапыткгы арахь изыхынхөызшөа, макьана ухы иархөала хэа ахөазшөа, игөы иабо даакөалеит.

«Еиҗа ба бтəахы бахоит! – иҗəеит Наҳар иблақəа гызмалза, анкы лара лхəашыла «ашəахəақəа анрытчыччоз» еицш Нуца дналҗапшын, – ианызбаха, ианыскəақəа, нас сзырццакыхуеи, иҗалогы агыама збарц стахуп!» «Нас уаацшы җа хыычык, иухыццакуада?!» – Нуца гəаныла абырсаатк иара длыпханы дтəазшəа аонра зегь лхы нахылбааит. «Сеидру, ариабжыарак цхызла сшыацəхныслоит, азə дысхыццакуа дысыпшымыкəа дыкам...» Нуца убаскан лыпсы җеины лыхəда иҗкылагылеит. Наҳар ус данцəажəоз лара есымша дак лылпсауан. «Уара шəикəагə, – лхəеит, нас лылабжыш аарла иаанкыланы, – заа зегы ршыапы ианықəургыла, шыта угы тынчцəахеит, убригы умгəагыра цыушыо...»

– Сара иҗамлаша, – Хыкыыч даахынхын, лыпца длыман – аматуртахы лҗаалхеит, – урт апатретқəа кыдхшыа сзырымтеит, лара иахагы илзеицəоуп.

Кама ахытагы дакит, арахы дызлапшызгы лгəы аалымнахын, уажы-уажы лыц еихасуа лан агəжəажəара дахыаҗыз длыхəапшуан. Арахы лаб иакын дыкамызт, асытəхəаха шəарыцарак хтеикит, ма уи дылбар иаха лгəы ааикылымыхəалоз.

– Иахы лшыара дықəкыан дшыказ җашымызт, – Хыкыыч аматуртагы дзыналумызт, арахы лара лышка днеиргы иахагы лгəы ламхацəкыар хəа дшəон. Ганкахыла ус еиха еиғызаргы калап хəа лгəы иаанагеит лара, агырҗагы цыара цартақ амазар ауп акыымзар, лгəы иташыр иахагы еицəоуп, ухəнажəоит. Насгы уи устцəкыа леалтомызт уажəраанза, иахы ишакыым илылсит. Иахы иаха дзыхтанакрыз, изылгəалашəарыз уи...

Камагы ицыалшыон уи. Ицыалшыон уажəраанза абриакара итцəахны илымаз лгəырҗақəа, лашыцəа ртəы, лхатца итəы, зныкгы дара рҗы ицəырлымгацыз (ус ажəа иалатцан илымхəозар), иахы дшыркыз, ишылзеизыкəкəаз.

...Кама дхычын ускан, аха ибзиан илгəалашəоит лабду даныпсыз амш. Ғнак аха ашəшыраҗ дшықəиаз, ичкын, лара Кама лаб Нарсоу изҗеитит уааишы аранза хəа. Нарсоу даннеи, уи ипшышы зынза игəампцазеит, алахабгыеицш

дцэышза дҕалахьян, аха аҕэса рахь акгы имырзеит. «Сей ааугароуп, – ихэеит иара ичкэын диҕампшзакэа, наҕ ахэқэа рахь дыпшуа, ипшшэы ихыггара ишаҕыз итцидыраар хэа дшэозар акэхарын. – Аацтра анафс ифашьту ахэы уахыфашысуа, аказгы пшза иаҕазар калап. Иаразнакгы иузкышам, аха апш арба, апырча арба, унапы арба зхэаз еипш, иргэбзыҕ. Иаакоуцдалакгы икны исзааугароуп». «Ибзиоуп, саб, – ихэеит Нарсоу, иаҕаз адунеи азна ицъашыо; ибзиоуп ихэеит, аха арахь иаб иихэоз иаанагоз, изыкыз цқа изеилыргомызт, нас, – аеы уақэымтэеижьтеи анбатэиу, насгы уажэ ағэра ағамшэеижьтеи ақбаф тоуп, аеархагоит», – ихэеит. «Иаага хэа уасхэазар, иаага, – ҕааитит иаб иаразнак даикэашэан, – уи ахықэурацэакбжьазам, амра фашлаанза уцан уаауеит». Нарсоу уи уаха ахымхэаакэа ағэреи пшлапкбаки аашьтихын, дцеит. Уи ауахьад ирылан, ари алпхынрак ағэрагы амбацызт, аха ацыка гэхьааган иҕазар акэхарын, апш арбаны данацхья, рапхья иаакэырқэырын ирханы идэықэлартц иалагеит, аха нас ишызызымкуазгы ааигэара днанашьтит. Нарсоу иаразнак апырцэқэа инапы нарылаирцан, ағэра нахаршэны ыкэбалла дааит. Афны данааи иаб ашэшьыраҕ дахьтэаз дтэан, ипшшэы иахагы ихыггахьазшэа ибеит. Аха уи цъара акала игэы шьтихыр итахын, мацк акара дагьяаихлафит:

– Уеыкэаша хиоуп! – Нарсоу дакзамызшэа аеы даалбаапцеит. – Цъаракыр уцар утахызар, искэадыруеит!..

– Хай, ухатқы сцааит! – ихэеит иаб, дахьихэапшуаз ипсгы ааилалашшэа ибеит. Уи иара ихатагы Нарсоу димыцхраакэа дызгылоит хэа дыкамызт, аха дгылеит. – Уажэшьта акэадыр, ана акэасқба абартцаҕ икнахауп, иааг. Уанза сара сеааибыстап...

Аматцурта акынтэи иаапшуаз Нуца илбоз иахылхэаара лзымдыруа дшанханы дгылан. – Уара шэиыцэа, – лхэеит усқан дрыцхалшыозу дихыччозу узымдыруа, аха Кама дрыцхашьян илхэозшэа ауп ишылбаз, – уцсра аазар, уфны ухы нықэтцан уцсыр, аеыццышэ уақэтэан убафча зурзуа. – Аха уи ашта данаакэла, Нахар дгэеитан, ҕааитит:

– Стакəажə, баасыцхраан сеибыбтароуп... – нас ухагы лара лахь дхьамцшзакəа акəаскьа амардуан днафалеит. Аха уи убас цшьяаала, тынч-тынч днеиуан, цшашəышəык наисыр дкахап угəахəрын. Амардуан абжара днеихьан еицш дышзымхалоз ибазар акəхап, абыркьыл иеныкəкны Нуца лахь деицəахьацшит. – Быццакыроуп...

– Ушзахəо уааи рхəама?! – лхəеит Нуца, лыбжыы иара икынза иназартə даагыын. – Фу ухəар укахауеит, арахь аеура сакəтəоит хəа икны идурəагоит. Итыкəкəазама зынза?! Уəны уакыр иаха иузеицгуп...

Нахар уажə уи дызлалацəхашаз амч имазтгы, ллымхə атафара бзиаитəуан, аха илшомызт. Нас уаха егыанизымхəа, ажəфан дəатцацшит, абыржə знык уаасхылацш, мыч хəычык сыт, аеыбгакынза сназгаша хəа ихəозшəа. Нас Нуца еитаналыкəеитит:

– Бызгылои буауаза? – устəкьагы ихəар ицахымызт иара, аха Нуца даалыкəымчыр еицə ирласны дшеибылтəоз идыруан. – Скəымжəы, скаба, сыхтырца, сааибыт!

Нуца уажəшьта уи бзиац ишазхəамыз лдырит, аха уаха диагыр лтахымхеит, уимоу лыгəгы даарыцханашьан, да-аццакит.

– Ҷырбара уцома? – лхəеит еицах, уи уажə акəашымц атцымг жьакца алалар аха, алаф шиламзоз лдыруан, аха иламхəхəеит. – Укəымжəи, укабеи, ухтырцеи анушəыз сара уансеицырбоз акəын! Сагыхухит, сагыгеит, уи нахыс иушəумцзаца!

– Иаазырха, – Нахар ихлахатц гьежьюазшəа ибан, ифонапык рыла абыркьыл ааникылеит. – Ауафы даныццакуа, ацсыха анимама хəа акы ькоуп...

Нуца уи нахыс илафымтзакəа днаицхраан дынхалгалан, деибылтєит. Иаргы уаха ажəак ифымшəеит, уи абас ажəжəахəа аеиилахəара дахыццакуа, абас ацəажəара илымшо ахаан длымбацызт. Знык сееилахəан сыздəылтцындаз хəа дыкан, ма дахьцо, дызхыццакуа, дкыдызкьо закəу ихəар. Аха уи ус казшьас имагышьан, цьара данцоз дзызцоз, иицахыз, шамаха афны иреихəазомызт. «Уи хатца

усуп, пхэыс усым!» – ихэон Нуца даныхталкуазгьы. Уаха душьыргьы ажэак узирхэомызт, уи ус дишеит дызшаз, лара илылшагэышьыоз...

«Хатца усзар акэхап уажэтэигьы», – лхэеит гэаныла лара, аха диазтцаар иахагьы дшеибалыркуаз лдыруан азы, икэ-фылымтзеит.

Нахар иеанаибита изгэамтазакэа мыч хэчык илалазшэа ибеит. Уи знык аеыбгае дызнеир, нас их имч акэхон, аха уанза анеира акэын ицэгъаз. «Анацъалбеит, – ихэеит гэаныла иара, – абра затцэык исытцоумкын, сьдунеихаан уаха аказы сумыхэац!» Нахар ишьаеақэа ипхъазошэа амардуан пшьаала дналбааит. Ашта данаакэгъыла, азныказ адгьыл гьежьюазшэа ибеит, рыфны ацхъа игылаз ахэқэа зегъы ахышьыцбеипш ихэычзаны аттахэа иацхъа иниакъеит. Нас амра иеацханы иацхъака дамырпшуазшэа, илахь инапы напыреикын, ажэфан дэатцапшит. Убаскан адгьылгьы агьежъра иакъытцит, ажэфангьы иибац акэны ииатцэхаҳараза иаакалеит.

– Аеыарахъуаах, – ихэеит Нахар, аарлаибжьтахэаеаатиган. Уи Нарсоу ашта агэта дышгылазгьы аарла ауп ишиахаз. Аеы агэра ианкны иман данааи, уажэраанза ишзызымкуаз, уажэ итаслымхан иаангылеит. – Сагэалашэагэышьыоит, – ихэан, днадгылан, акэадыр амахақэа ааникылеит. Аха ашькыл ишьапы изақэыршэомызт кыраамта, иара убриаамтаз аегъы аакыркырит. Уи убас икыркырит, убас икыркырит, абжы ажэфан агэы кылнатцэартэ. Еикэагылаз зегъы аеы ахы рханы иахыкыркыркуаз ианынапш, иаахъацшаанза Нахар аеы дхалан дақэтэахъан.

– Ари шэ-псык ихоуп! – лхэеит Нуца, илбаз аацъашъаны, нас гэаныла дагъааиеигэыргъеит. «Кэантра аниба анышэ дьтцазаргьы дгылоит!»

Уи акэеит, агэра ааиртэин, иеы аныкэашэа аарццакны, лара Нуца данылгэалашэоз, данычкэыназ еипш ашта дьнткэеит. Атаацэа зегъы рыгыреамхэо ашта иқэгъылан, Нахар иахъатэи иказшьа азэгъы иахиҳэаара издыруамызт.

– Аегъы гэыкуан, – ихэеит Нарсоу, иаб ашта дантытцгьы кыраамта дишькклапшуа. – Сара санаба уиақара исмеигэыр-

гъазейт, исыман ашта санаатала ауп исызнымкыло ианала-га. Агəра пцəаны исыцəарц егъагымхейт!..

– Иара ами дзышьтазаз, – Нуца лылабжыш лцəаазар акəхап, лыпцхзы лырбарц лтахызшəа лыпрахəа налфылшьит.

– Уаха атцх агəазы икыркырыргы дцан агəашə аартны итаижьлар акəын. Нас ахəыч иеицш ахы ишьышьларын, агəы ишьышьларын, цытрак ашьтахь ахьта данаклак, акəара-акəара дейтцасуа дааины днышьталон.

Рацəак мырцыкəа дхынхейт Нахар. Ашта данаатала, абри акы илакьякьоит ухəарымызт, уимоу дузымдыруазар, чарахəафык, ма шəацьхəафык даауейт ухəарын. Нарсоу агəра ааникылан данынеыжəих, фəаитит:

– Уажəшьта схагалан сыкəшəыриа. Амала, аеы акəадыр акəумхын, амгəархакəа ркəаданы ашта икəыз...

Нахар инайтцыглан, дынхагалан, дныкəдыриейт. Уи уаха ажəакгы ахəаха дахьымзакəа, икьякьаза иаартыз ашə акынтəи адəахь илацш шкыдыз ицсы наихшəейт. Уи нахыс тцəуарахейт, хəхəарахейт, ахəса акəу-сухəа иааилалейт. Кама лабду ипсымта анылгəалалыршəоз, убранза акəын иахьылгəалалыршəоз, иацыз дацəшəаны лхахьы иаалгазомызт...

Уи аахыс уажəшьта быжьбака шыкəса тцуйт, ландугы хар лымамкəа дыкан, аха иахьа ашьыжь ас иаалыркьаны илыкəшəарыз? Издыруада, убри дшазхьыцуаз лыхлахатц гьежьызар, издыруада лашьцəа ртəы лгəы фəааны иакызар? Издыруада, ма лычкəн, лара Кама лаб Нарсоу дизхьаазар?.. Уи лыкəраф ауаф игəы хьычхойт рхəоит, ари акара ауаа зцəыпсхьоу уажəы-уажə иааималымтəо дыкам, аха уафы имырбазакəа итцəахны дааиуан. Уажə иахьа урт азəы итəы дартынчуам, ма зегьы лзеилалейт...

Кама лгəы иамукəа акəаскьахь дейтахалейт. Аха Нуца уажəы ус акаруат дыкəианы лашьцəа рпатреткəа дрыхəапшуан. «Нану, – лхəейт гəаныла лара ахышə дкылпцшны дахьыпцуаз, – акы иакəыскуейт хəа баламган. Ааи, ааи, быгəгьы иаанамган, хара бахтахуп бара!»

Нас Кама уи лаапшымта иакəыршəаны дгəалтар хəа дшəан, даагьежьны аматцуртахь дналбааит. Уакагь илкуа илышьтуа дакəымшəо афны дыфнагəышьбан лан.

– Бымшәан, – Кама уи лгәы лыргәғәарц дналагеит, – нану ус аламала дақәшахатхом!..

– Бхатқы сымцоз, – лхәеит Хьыкәыҕ, пшшәы лхазамкәә дахтәаз. – Лыҕкәын ҕадыҕь шәарыцара дшыҕоу акы лмыхьындаз. Цьара уасиатк иалхәарц лтаххаргы. Аха Анцәа илҕәырхуп, цьым-цьым, исҕашәақәо закәызеи, уи макьана ацсра абалатәоу...

– Ларгы усцәкьа леалтарым, – Кама агәра лгар лтахымызт ланду дыпсыргы шлылшоз. «Иҕалалакгы азын сьешәыласыжьуам» лхәеит жәаха.

Хьыкәыҕ илзымчхакәә инеималтәеит. Нас зыгзәәара даҕыз ачуан архнышьна дөахан амца инахакналхан, адәахьы дындәйдтит.

Кама уха лөызак лымшира лахәан. Аха ланду ас данеиташәа, шыта дылпыртны дцар лтахымызт. Акы, лыламысгы дашьтуамызт, өбагы, ран латқысгы изаазахьаз, ирыдынтәалахьаз лара лакәын, уажә деиташәан дшыҕоу дылпыртны дызлацарыз.

«Издыруада егылмыхьыр, – Кама гәаныла ацәажәара даҕын, – уи абас дышхәацәажәо, дышхәалагылоу, иаалырҕьан изқәылкрзыеи? Насгы лара илхәалоит еипш, дара рыжәла зәырпра цәгыоу ацшыжәла иаөызоуп, машәырла, ма бцьарк иамгозар ус рхы нықәтцаны кыраамта ипцзом, ацсцәахагь имч рықәхом. Ус ацсцәаха хәа азәыр дыҕазар, гәы хәа акыр изтазатар, ма лыхәлалра гәеитап, лцьабаа дахәапшып, ауаагы еилыхны акәхап ишиго уи. Абзиақәә наҕ днарыхогар акәхап дара ражәра, рыцсра ааиаанза, ихәарехаанза. Нас, неихыркәа рымамкәә ианыҕалалак, ирыцхәахәа, рхы иамыхәо, ирцхашьагаха адәы иқәымхарц азы, дара рхатақәә натәаны ихәоит ацсцәаха: «Ацсцәаха хәа азәыр уҕазар, уааи, хара уажәшыта ихәлшагәышьом, баша хгәырөаха адәы хәқәзар атқыс, хтаацәагы хәргәәкрым, хәхгы хәргәәкрым, абыржә амшқәә шыбзиоу, хәзтахугы гәыблыла хәртцәыуап, хәзқәатып хәхумбаан». Ацсцәаха астәкьа ианихәалак, иаргы ауаө ишьа далтцар акәхап, ауаө игәы изтазар акәхап, ариакара зықәра зфахьоу, изгахьоу, изыхәаз наумыгзаргы

псадам, мышкы-зны сарггы нарцəыќа назаза сышцара здыруеит хəа даќəшахатхоит. «Азамана, – ихəозар акəхап иара, – шəара макьанаггы шəыпсы тазар шəахызбаауамызт, аха ус ианышəтахха, шəара шəажəа сзыпќом». Абыргцəа рыщхаќаггы, усќан руа-рҗахы азəык-фыцьяк иларыпцхьан ирархəоит руасиат.

Кама уажə иаацьялшьеит дзызхəыцуаз. Ганкахьалаггы лгəы аалырѓгəеит, Нуца макьана уртќаа зеггы лыхггы лыгггы иртам, ус адəахы дыздəылымтцкəа афны даныфнаха, лашьцəа мыцхəы лгəы итцалеит. Насггы, усќан лара дќəыпшын, урт ргəалашəара лгəы фырхəыцааны иакызар акəхап. «Сара уажəшьта уахггы сгəы азыбылуеит, – лхəеит фнак атаацəа еилатəаны апщцəырхəра ишафыз – са стəќа абжеиҳарафык уахь иќоуп, схы ныќəыстцар дара роуп сыбла ихгылоу». Кама лан лгəы итцаххит уи илхəаз уи ус ланхəа длацəажəо уафы имбацызт, аха убри убас фəалтит: «Ди, уахь шəзымцар хəа шəшəома, хара макьана ара хайбабаќароуп, арт шəнапы иахарцаны ишəаазазггы рыбзиарак жəбароуп, дарггы акыр ишəыхəо иќалароуп. Арт зегь рыла таа ишшəыхəацшуа, ус иншəыжыыр калома?» «Мамоу, с-нанраа, ус исфашəеит ауп, – лхəеит Нуцаггы, Кама уи ус ахьылфьитцкьаз дыпцашьазшəаггы лбеит, – уажəшьта апсра азбахə сыбыз иќəыххуа иалагеит, сызшьапык уахь итагылазар акəхап. Аха уи хьяам, сцозарггы шəара сгəы шшəыладуу сцоит. Шəара абас шəеитцаффы сышшəылапшуа сыпсыр, сыпсра цроума?!» Кама ллапкья нышьталцан, ланду лшьамхы лхы ныќəылтцеит. Цыттрак ус диан, аха иас деитцакьызкьызны тцəуарак хəа хылтцеит, илыхəо-илчо цгьяла даакəырымхыр дгьазкыр каларын. «Уажəшьта сыпсырггы сбымтцəуан, – лхəеит Нуца, Кама дналфəапшын, – шггəы былугеит рыщха, сыбзиара дуззак шəыдушəа...»

Кама деитахалеит акəаскьяхь. Ахьшə данынкылыпщ, ланду атзамц дкыдыпшыло дшыќəиац дыќəиан. Аапцхьани уажəи рыбжьара иќалап уахаггы лəылмыртцысыцзар. Урт лгəалашəараќа абриаќара лымч шпалылдыршəшəеи? Нас, иќалалакгы лхəан, ашə нывтцраан дныфналеит. Аха Нуца уи

дналхагылаанзагы длызгэамтеит. Даныналхагыла, дцэыр-ханы дфыхазшөа, лхэыцрақәа иаразнак даарылтцит.

– Бабақаз, нан? – лхэеит уи иаразнак, уаха акгыы лфам-шөакөа. – Бысцэымшөан, – фәалтцит нас, уажэы-уашьтан инеиматэаны дыштцэыуара дышгылаз анылба. – Сара ма-кьяна егысыхуам, ус сыцсы аавтцахеит ауп.

– Амацуртахь халбаап, нану, – лхэеит Кама, лхы лалыр-көын, лнапгы лыжөа инатцалтцеит длыргыларц.

– Мамоу, нан, банду ибыхьша лыхьяаит, сара даеа цытрак саакэиоит, нас снейуеит. Бара бца, амцагь шөыцэмыцэааит, уажэы-уажэ шөнатцха-өатцхала, Нарсоугыы дарыхьтшны дхынхөуазар акөхап.

– Ас ахьтагь багоитеи, – лхэан, Кама егыи ауадае дне-ин ахызақәа рацэаны изкэыз акаруац хызапцах аалылхын, иааган хыхь иналыкэылтцеит. – Арт зеггы ба боуп иаазхэаз, бара ишбықәуггы ихароуп...

– Урт ба банцо ибыцытцоит, – лхэеит Нуца, агагеицш аар-ла ччапшькгыы лхы-лөы иаакэххит.. – Салабгөалашөалап!..

Кама, уи ахыза анлыкэылтца, уаха илхөоз хөа егылфам-шөеит, дызцэыпцхашьоз азныказ лхатагы илзымдырзо да-гьяапцхашьеит, нас леааларкөны, уи ллымхөа ак талхөошөа дналыгэзын, дындөылтцит.

«Убриак сахьзар шцастахыз, – лхэеит гөаныла Нуца уажэ дахьышьтаз. – Сцөеи сыбаөи лыдзылахьан, амахө хөычгыи снейөапшырсгэытынчымхоз. Аха хазшаздылхылапшыроуп, инапы дануп...»

Нуца Кама дышлызхэыцуаз иаалгөалашөеит лара лхата даныздабыз, зны-зынла дыхөмарны илхөалон еицш, иар-кы-иаркы ирцө хөа даныказ. Ускан аибашьра аламталаз акөын, хатца зхылахөаз зра-цсра ицахьан, мызкы-өымз рахьтө знык азөы ишөац анаарымгоз ыказамызт. Лара лашьцөагы уахь икагөышьан, лгөы шшөазызоз дышьталон, ишшөазызоз дгылон, ататын, ачаи, аканч иахьа хөлаанза усуран дызөыс. Ларгы ускан дахьяацөыртцуаз зылапш хы-лымкрыз дарбаныз, длаша-лашо лтөымтатцөкьа дтагылан. Уи аибашьра иалагаанза цкөынак ажөа лнитцахьан, иара

даеа қытатəин, знык-фынтə еиқəшəахьан, уимоу чарак ағғы еицкəашахьан. Аха усқанггы, уи ашьтахьггы, иара ихата игəаггыны акггы изымхəеит, икаларын агəагграз игəаггырггы, аха ацсуа тцас дзахымцазар акəхап. Ус акə, анс акə, лара аиха дзыцныкəалоз, иахьеи-уахеи дахьынтытцуаз фызатцас илывагылаз лгəыла згабк лғала иааицхаит. Аха ларггы цьеи иаразнак акы лхəарын, «нахьхьи дахьтəоу азəы ибыз дафозарггы сыздыруам, арахь даацəыртцааит!» лхəеит ларггы. Ацкəын даеа фынтəкаггы ажəа лнитцеит, аха лара ус лафла иахылго мацара ишааиуаз, чарак ағы иеиқəшəеит. Уи амца итцəушəа дпаць-пацьуан, тыцк дакуамызт, ус лара лфыз даитацшаан дылзааишьтит. «Иахьа са сматцəуф, – лхəеит лара еитах атцəы наилатцан изылыцхарц, – асаан ықəсыргылар атцəа нхоит, атцəа ықəсыргылар – акəтыж. Рацхьа днатəааит, акы днацхааит. Хара хчарағ асасцəа цəажəарыла ихтакны акрыфара рхахарштзом. Ааи, ааи, иагья ргəы тəызарггы, хчарағ ианааи акы инацхароуп. Насггы, барггы асалам шəкəкəа реицш аката-катахəа баашьтра дакəытцааит! Беимаакəа хоит!» «Бара ахəмарра бакəытц, – лхəеит усқанлфыз, уи ацкəын аандағ игəы тыпа-тыцə фымтцсымшьа сқяғьариа иаалгарызишь хəа дыцшуа дышгылаз аалгəалашəан, – иарггы бара быда уаф димбацкəа дыкам, аха бара фəкалашəа бигəапхеит. Уи ус шакəу басхəахьеит, уажəшьта бара бажəа итцегь иаабырхаар, дназыкəгəыгша ак иабхəар...»

«Дназыкəгəыгшоу, – еитах днаехырччеит Нуца, еитах уи ацкəын игəы пылжəарц лызбеит, избанзар уи агəыла згабггы лара лажəакəа уи икынза икəмыркьысзакəа ишаалгоз лдыруан, – сара хымпада дзыкəсыргəыгуа даеа саатк ала ачарағ аишəа хианы дшахатəо ауп! Асас сара уаха акггы дысзакəыргəыгуам!..»

«Бхəа быбыз схəап, аха быказ, – Нуца лгəыла згаб апарпыл еицш дааицрашəеит, нас дналыдкьан, абри сара уаха салацəажəом, ари азгаб цстьхга лхы укыр лғы узымкуа са сзылмацəажəеит хəа лғыналхон еицш, еитах лгəы аахьацссан, фəалтит, – уи афыз аанасыц есымша баатцрағ

ибцахало цыбымшьан. Уашьтан бхы бкыр калоит, бахьхэыр калоит, Анцэа бахьимырхэааит, аха...»

«Бымшэан, – лхэеит Нуцагыы лцэажэара уа ишаан-кылатэыз лцэа иаалашэан, – ида цсыхэа смоуа скарлар, бнапы ианыстап... – Нас уи лгэыла згаб длыцэгэаар хэа дшэан, дналыдыххылан, ллымхэа дынтахэыт-хэытит. – Тынч утэаны акрыф хэа сызиахэа, мамзар, игэы антынчым фырцбанк ижэыргыы дашьуеит!..»

Нуца лгэыла згаб иаразнак лхы-лфэы аалхаччеит, уи лцэа иалашэеит Нуца уажэшьта зегь шылзеипшымыз, уи ачкэын дызустоу, ихы-итыхэа еилылкаарцгыы цэгьа илымбо дшыкалаз. «Ус адыруеит! – лхэеит гэаныла уи, нас убас илгэарпханы дыччеит, уи лыччабжь, атцэацэа реинкьабжь еипш, ашьаца атыхэтэантэи аматцуцэа чкэынцэагыы аанарпшит. – Ибгэазырпхаз сикэыхшоуп!..»

Аха Нуца акгыы камлазашэа аматц шылуц илуан, уи-моу, уи ачкэын дахьтэаз аганахьгыы днеины ак нарымталыргылақэон, аха иара иалкаан зныкгыы дихэампшит.

Уи ачкэын акы ихэақэаргыы итаххеит, аха анс-арс ши-хэоз акгыы изеифымкааит. Лара уи дазыцшуазма (уи игэатцэа еилысны акы ихэаанза!), ацъар деитанарылазуан. Ус, ақэаршфы еипш анапеинкьабжьқэа геит, чкэынакгыы дпыруа даақэлеит. Ачкэын идыруан уи азгаб ааигэа дшыказ, иара шыта дфагылан уи лкынза анеира дахьзаанза, ари ачкэын парцита длыцкэашар шилшоз. «Абыржэ ауп ахатцара анатаху, – лхэеит Нуца лгэыла згаб лхы налыдкылан, – ашьацэхыртэышьа идыруоу!» Уи азгабгыы дааччеит, уи уажэшьта илбон Нуца лара лхала иара избахэ шламхацэыргоз. Ус анакэха, уи ачкэын цъара акала лыла ирбаны дыргылатэын, ус днаидыххылан иалхэар лтахымызт, нас иара ихала балкаан даины дбыцкэашеит хэа дычхэаларын Нуца лфэы. «Ашьацэхыртэышьа идыр бақэытц, уи зныктэи икэашара баргыы саргыы қацсоуп!»

Нуца илгэарпханы дааччеит, аха лыгэгыы хааза иаатыцсаан дааипцхьхэыцит: «Сара иагыарааны сыказаргыы сыбыз сақэзуеит, – лхэеит гэаныла лара, – ачкэын знык уаницкэаша,

знык уаниацəажəа, знык уанихəаачча, нас игəы укит ауп. Уи нахыс дуцрытцрангы дыкəзам. Акьагыариацəагы ахатəы зьауа реицш, ицо-иаауа ибжьазаауеит...»

Нуца лгəы италкыз цьа азхəыцра дахьзаанза уи ачкəын дфагылан ифааихеит. «Иббома, – лхəеит уи лфыз, дгəыргьатцəа дналфацшын, – ибасымхəази уи дымкəашар иузом хəа. Амала, аус злоу уи ирылицаауа дарбан зьабу? Ахəыжəтцəы зыкəшəодашь?! Бара дбафымсуандаз, анацьал-беит!» «Бара ацьнышгы са сыбжьоит, – Нуца лгəы иазым-чхакəа фаалтит, – уи быблакəа ибмырбазтгы дгыларан дыкəзамызт. Хара ара акəашара хтахны, хшьапкəа еисир хəа хшəо хашгылоу издырзомызт!» «Иззымдыршагы азэы иоуп, – Нуца лфыз уажəшьта иахагы лгəы аакалеит, уи дааиаанза даеазэы дыкəигалар хəа дшəан, лнапы тарсны иаанылкылеит, – уи абыржə бахьгылоу бгəы ицоу зегьы аччахəа дацхьоит. Ааи, ааи, уи убас илацш царуп. Илацш аткысгы игəы, игəоуп изныруа зегьы...»

Убри аамтаз уи ачкəынгы ацьар даарылтцəраан рацхьа даагылеит. Аха уи аеыкəашеицш цьарак дызгыломызт, акəашара итахын, арахь дара акəашара иафызгы макьана еицхьымбацызт. Ус, уа икəашозгы аакəтцит, аха, зегьы акоуп, анапеинкьара еикəтəомызт. «Хайцыкəашап, – ихəеит уи Нуца дналыдыххылан, аха абри ажəагы ихəеит, уи ахəыч иеицш дкацшьза дааибакит, нас, ихы аацəиган еита фааитит, – хамкəашакəа хцар, апшəмацəагы ргəы иалсуеит!» Нуцагы ус лхы аалыртцысит ауп иара дифампшзакəа, уи иаанагоз, укəлар нас икахтцалакгы убал хəа акəын. Ачкəын ахьышəтхəа даакəлеит, убри аамтаз иара ицəыртцра дазыцшызшəа даеа зьабк дныбжьацалан дкəашо лфыналхеит. «Ибасымхəази, – лхəеит Нуца лгəыла зьаб лгəы ааибакны, – уи ицкəашарта боузом хəа! Уажəшьта азьабцəа зегьы ддыргəыгьаанза ицкəашалашт. Абри атыпца дшаакəтцыз бара быбжьалар ауп». «Иаачха, – Нуца уажə иахагы лгəы хьт-хьтуа даакалеит, – уи цəгьала ирццакны дкəашоит, икəшəарагы ус имариам!» «Дыфратми, – Нуца лфыз знык ахəатəы лоугəышьазар дакəытцуазма, – уи азьабцəа зе-

гъы ыраапсаны афӕара икӕыршӕу ацсызкӕа реипш ихаш-хашуа ибирбап издыруа иакӕзар! Ах, сара снапы ахьаласкуа здыруатгъы! Сара сфызцӕа акъагъариациӕа зегъы ирымоу цъыбшьо! Са сфызцӕа шӕышыкӕса рахъ знык ауп ианиуа! Сара иалысхыз далысхит, уи насыцла убас деикӕсыршӕоит, ицсы танатцы сыхъз хӕаны азы имжӕуа! Ааи, ааи, сныс ихӕароуп, сара уи сацсоуп!»

Ус уи ачкӕын, хӕык ракара азгабцӕа ицкӕашахъан еипш, Нуца лфыз а дналыцӕхасын мчыла дныкӕылгалеит. Урт кыраамта икӕашон, даӕа чкӕынакгъы дыбжьаларц далагеит, аха ачкӕын уи цъеи днаишьтрын. Нуца уи убас лгӕы иахӕаны дицкӕашеит, убас дицкӕшӕеит, ашьтахъ даӕазныкгъы ла лхала дицкӕашеит. Убаскангъы цӕгъала ицшзаны еицкӕашеит, кыраамта икӕрыжьюамызт анапеинкъафцӕа. «Ага бгъыци ашьха бгъыци, – ихӕеит азӕ дахътӕаз даареигӕыргъан, – ас кӕашашьала еикӕшӕо саагылазар цъара исымбац, иабеибацшааи ухӕарауазеи!» «Аразкы! – лхӕеит Нуца лфыз лкъатеиах ццӕо урт днарыхӕапшын – аразкы еикӕнаршӕеит акӕымзар ас кӕашашьала еикӕшӕо аарцӕы акӕым, нарцӕгъы икамзар калап!»

Ауха, ачара ашьтахъ, Нуца уи ачкӕыни лгӕыла згъаби афнынза днаскъаргеит. Ианеипырцуаз еицӕ еикӕшӕарц еибырхӕеит, аха мчыбжьык аатцаанза уи аибашьрахъ ипхъан дыргеит. Уи нахыс уаха ихабар-зхабару хӕа акгъы камлазеит...

Нуца лгӕалашаӕракӕа данаарылтц дфӕагыларц лкаруат дныкӕтӕеит, аха деилышшошӕа лхы лбан, срылахар атцкыс лгӕахӕын, деитанышталеит. Уи иаалыркъаны ас дызкыз лара лхатагъы илыздыруамызт. «Ари азынраз ианакӕым исыкӕнакит, – лгӕы интылхӕааит лара деитаныкӕиан, – ма цхаррак калаанза сыцсы сызнагар. Ари асыхӕаха гӕлагъзлагъы рыргӕамтца стӕхгӕышьам...»

Кама пшьаала лыцсы заны абартца дыфхалан дынкылыцшит. Аха Нуца дшыкӕиаци дыкӕиазшӕа лбан, уаха лылафылымтит. Амала, ашӕ абжьы мыргацӕакӕа, цшьаала даахан иныдлыргӕгӕалеит, ацша кылшӕшӕан инеиуеит лгӕахӕын.

«Уи уажэ лыгэқэа шааиласыз ала, ахьтагы лзацнатцар, нас егылызыкамтцеит ауп, – лгэы интылхэааит Кама абартца дахьықэгылаз. – Барабжэйтэуафуп, Анцэа ауаа игэарыпцханы ианишоз бишеит, лакьякьяк боур калома – хэа хшылхыччоз. Икалап дгэыгэтахажыцэазар, цкья халхыламцшзар, хлыкэ-гэыгцэазар. Уи лыкэраф ауаф мыцхэы игэы цшаауеит, илы-маз зегы нтэахьеит рыцха. Шакафы дрылазарыда... Урт зегы хьяан илзеизыкэкэалозар акэхап уажэы-уажэ. Лара уажэраанза илынмырпцшкэа дааиуан, иагыараангы иах-цэылтэаххьеит, иахмырдырзакэа иагыаран гэырфала дтэа-хьеит...»

Кама уахь данзыфнамла икалтцагэышыоз, дналбааит еита аматцуртахь. Хыкэыч уа дгьежы-гьежыуа алу еипш дыфонан, аха илуаз-илхэоз акгы лгэы лзақэкуамызт, ланхэа иахья иаалыркьян абас дахьеиташэаз гэнылгон. Уи илдыруан лара ус зны-зынла лхы даназынхалак дкэйтца, апсрахь зхы кыдызтцоз ауаф иеипш дшаатэоз, аха атаацэа азэы даныл-балак, иаразнак даалтцуан, акгы хьяас илымазамызшэа, зегы лхы аарылган, мчылагы даапышырччон. Аха иахья ус лзыкамтцеит, икалап иахья апсцэаха кадыць лара лхатагы длызгэамтазакэа зынзадылцэааигэахазар, даалышытцэазар. Икалап лара лхата ус илтахызтгы, уажэшыта ипыскуеи, нак схы ыкэызгар, иахагы рыххатэыс, удафс сычырыстар аткыс лгэахэызтгы. Уи ус ауп, зегы рхы рхылбаауеит, зегы лара деидаран рыхэда дыкэушэа лбоит...

– Дшыкэиац дыкэиоуп, – Камагы ашта икэу асеипш лхы-лэы кэашза даафналеит, – уаха еыртысгы калымтцац. Ашэ аартны сеитафналап схэан, аха исзымгэагыт...

– Уи акгы лыхышам, аха... – Хыкэыч лыпца лгэы зынза ицар хэа дшэан фаалтит, – арт ахьтакэа икалаз лымч карыпсеит. Уи шыта дхэарэахьеит, рыцха, лцэа ахьта азын-кылазом, иаразнак лыбафкэа ирталоит. Амала, абрахь аматцуртахь диагазар акэын, ара амца дахэапшуа диазар иаха лгэы гэгэахон...

Хыкэычгы илдыруан уи уажэшыта рацэак шылзыкам-тцоз, арахь лхатца афны дахьыкамыз зынза деилаганы да-

ман. «Ма уи илакта дттапшуазтгыы иаха лгэы гэгэахозаргыы здыруадаз, – уи изхэыцра уажэы-уажэы адыр-дырхэа амца лнаркуан Хыкэыч – ара акэым, ана акэым, дахьамоу сеидру. Абна илоу ашэарах зегыы иара иниртэоит, иара дымсааит. Уи ус ауп, аостаацэа икэтэоуп, реиха данутаху, иара днытцаба дцоит...» Убаскан Хыкэыч илызбеит Кама агэыларанза длышьтырц. Уа ма Арсана дкаларын, ма уи ичкэын Ахра дышцакамларыз. Ма азнырцэ Алхас иалхэар мап икуамызт. Руазэ абранза дааиртэ икалцар, нас уи ишиалхэашаз лара илдыррын...

– Кама, – лхэеит Хыкэыч аарла, лыбжыгы тыс-тысуа, арахь адэахьала лыгелыргэгэон, аха дамхатэыуар хэа дшэон, – Арсанараа ркынза бцароуп. Ма иара, ма ичкэын азэы абранза дааиртэ иахэатэуп. Ипцхэысгыы даакэлааит зынза деилахамзар...

– Бзиоуп, – лхэан, Кама иаразнак дындылкэеит. Убригы афны дшындэылтцлак лан дахылымбо знык дызнеир, лызхара дтэыуарц лтахын. Ааи, ааи, уи убас дкыыз-кызуа знык дызтэыуар, нас лгэы иаха идон, уа Арсанараа ркынза анеирагы акгы ахлыртцаумызт. – Афны уртахуп хэа иасхэап...

– Ааи, ааи, нан, уда цсыхэа ыкам, умнеикэа умун хэа иахэа. Баргы арахь ирласны бхынхэы...

– Уажэытцэкэа саауеит. – Кама дыфны агэашэ дынткэеит.

– Устцэкэагы быгехэыбымжэан, нан, – Хыкэыч уи иналышьталхэеит, – макэана цстбаратцэкэак камлацт. Цыара бныкэтэраан бкахан акы набыхыр ари акыатэыраха, ускан исыжыртои бан анышэ зфаша....

Кама ускан агэашэ дтытцны дцахэан, Хыкэыч илхэоз уи лкынза иабаназоз, ус лгэы иамукэа дцэажэон акэымзар. «Дшатцэы-шатцэыуа аеырхаипшдгылоуп, – лгэыинтылхэааит уи лыпца длышьклапшуа, – сынтэак ак хашыкламхакэа убрилтыц дахзыкэтцар. Лгэы тамшыкэа, лыпцы лэамтцакэа...»

Кама знык ахэы данынхшэа, рапхэа дназыдгылаз атцла лхы надылтцан акыжыхэа атцэыуара дналагеит. Уи лызхара дантэыуа леааикэылкын, уапстэык асы хышэашэа налэылшыын, лылабжышкэагы аалрыцкэеит. Нас деилыхха

даакалеит, уажəраанза ихьу-хьууаз лыгəгы лылабжышкəа анца апсы аагеит.

«Уи дхадынтəалахьеит, – лхəеит Кама, лапхьа игылаз атла уафцсык иеипш дацəажəозшəа, – лара лхы-лыпси ирыгыжны хара дшафьыз дхеит, дтыкəкəеит. Арахь хара хтəык лдыруандаз ма, макьана цьабаамзар бзабаа лпымлац. Ирызхандаз, иуаахандаз, цьара акы рхы азыркындаз... Лычкəын дшифьыз дифын, уи ишьапы даныкəгыла, хара днахалагеит. Аха, хара азəгы акгы хзылмышəеит, уи арахь ихадылтцоз мацара акəызшəа иахтахыз... Мап, мап, уи макьана апсра Анцəа илкəырхьуп, уи макьана дхалагылазар ауп. Саргы акы сышпəзтамлари, сшаалгалак рацхьа исоуа апара ала лара лызныматəа кастцоит. Ааи, ааи, лара лхата дымсааит убас касымтцозар... Уимоу, мацк лшьапы дыкəгыло дыказар, лара даашьтыхны акалакь ахь дызгоит, адəкьанкəа дрытцасырпшуеит, лхата дрыларцшны, лнапы зкəылкуа, иаалгəацхо лзаасхəоит. Ааи, ааи афəр ацьцьахəа иахьеилатəоу днаган ихааза кахуакгы лсыржəып. Уи урт данрылацшлак иагьа лгəы иазхап. Издыруада хара хтəык, цьара ихатцкару азə дылбаргы, ускан лнапы ыргьежьюа, дикəшо, ихатцкы ипсатцкы дцозар акəхап. Нас ахəылбыгеа ианыхьшəашəарахалак, пшьаала автобус хнакəтəан аоныка хаап. Убаскан издыруада уи лцьабаа мацзак, шəыцьара ишан хəтак сызшəар. Нас ишца, уи лцьабаа зегьы сзымшəаргы, аус злоу уи дышгəыгəтахмыжьюа лдыруазааит, уи бзиа дшахбо, дшахтау, зегьы хзыхшаз хан леипш хшылзыкоу, хани лареи шеилахамхуа, азəыкны ишахбо лдыруазааит...»

Кама асы дылалан дахьнеиуаз уажəы-уажəы атцəуяра дакуан, аха лара лтəалагы лгəы лыргəгəон, уи макьана урт зегьы ааилажьтəкьан апсра леалтарымызт хəа. Уажə Арсана ифьы днеины иалхəап ушзахəо аонынза ухазнеи хəа. Арсанеи уи ландуи егырт зегьы ратцкыс даеакала еизыкан, уи сынтəатəи алцхынрак мчыбжьыкахь знык аоны данымнеиуаз ыказамызт, иара икəра акры ифахьан, аха, зегьы акуп, дахьынзанихьазгы иааицьюшьартə дыгəгəан макьана илатцатəкəагы иара илеитцон, иаандакəагы иара ихика-

ауан, апсреи абзарей дагмызт, ичкэынцэа ақалакъ иаман, аитчыбза аоны дидкылашэа диман аха убригъ дзеиуаз иара ихатагы издыруамызт, аха Арсана ибон убритцэкъагы ақалакъ ахь ихы шхаз.

Арсана дылбар издыруада иаха лыцсы талар. Ажэйтэуаа дара-дара еиха еибырхэашагы рымоуп, азэы акы ани-хьуа егы ибара днеир, илатцэкъа хэшэушэа ибоит, насгы иахагы ргэы былует рымацара ианааизынхалак. Кама илгэалашэоит Арсанеи Нуцей ашэшьярафэы иаатэаны ир-хыргахьаз ианалацэажэоз шцъалшьоз, иқалап уи лара лакэызтгы уи афыза апстазаара дзатцамгылозтгы, иараз-нак азыблареипш дахэаеуан. Аха дара рхы ацэыргеит, ры-ламысгы шыцкъаз, руаажэлар рфеацхьа рхы цхастамтэкаа, азэ дымтикэа, азэ даамхэакэа иааит иахьанза. Кама ибзиан илгэалашэоит урт тыцх ашэшьярафэ иахьтэаз аха кэыбан калт азна анырзаалгаз излацэажэоз ахтысқэа.

– Быцсынтры кэыркэа лаха иқэлааит! – ихэеит Арса-на адунеи азна даалеигэыргьан. – Баатэа, дад, азэ играсуа азэы издырзам, рхэоит. Шэара аамта бзиаак шэалиааит, Ан-цэа икынтэ, шэара ижэуа-шэхэо шэакэитуп уажэы. Хара усқан хгэы итаз хгэы итацсуан, хшьамхы иалаз, – хшьамхы иалацсуан, иухэо-иууа шэазар акэын, изазар акэын, уз-кэызуаз уздырзомызт...

– Нас ишысхэоз сақэытцит, – Нуца уажэраанза ацэажэара дшафыз мфашьо лажэа инацылцеит, – усқан ха хкны ани Темыр хэа зегы лажэхырца рзызуаз иакэын бригадирс иказ. Уи уаргы дуцрасқэахьан, аха ишхам уазымгеит, Анцэа икынтэ. Уи ашьтахь иара ихата цсышьацэгьа иоугэышьеит, аха... Изхысхэаауа, Расидац рыцха лыцсы тыкэкэа аус луан, шыжьла даныфагылалак афызэзэахатцэкъагы дахьзомызт, лхэыцкэа ахь-мыхьк нарфатцаны, дышзахэоз ататыныртахь дцон. Арахь ма акры атнытцны илбандаз, рыцха. Ынак, ифылхыз ататын клатла иеивтцарыцх иртэны илыман дша-ауаз, амфан хэбака цыра ахышэшэаны илыцэкапсеит лара рыцха, лара шэиыцэа. Уи лара илызхон, ухагы атахзамызт лырзразы. Ақытсоветакныдлеиныацэгьаихэеитапцхэысеиба

Расидац ахэинтқар имал далахəмаруеит, амѳа узаным-суа, иқəлыртгаз атəтын уахкьашаны укахауеит хəа. Уи ада ртахызма уртггы, усқан акыс азə дыртицыцхьаза айхабыра рахьтə табуп хəа рархəон, ауаа рыцəгьа хəаны рырзра атəтын еипш планс ирыдын. Ааи, ааи, ура ибзианы иумдыруеи, хара атəтын шалахтцоз еипш, дарггы ауаа аларттон, рыплан нарыгзар акəын. Апцхəyseиба рыццə лхəыч маќафəмхəакəа шытцəаа-цəауаз днархыкəкəааны дрыманы идəыкəлеит. Аха амѳан дшəиит лара шəиыцəа, лара еитамхəа. «Сара, – лхəеит, – абас схəычкəа шыгьатцəыгьатцəыуаз гəнахала атəымцьара сган стазырхо, уѳны упсра Анцəа иќоумтцан». Дыпцхəyseибамзи гəыкəха, лхəахьа назеит, убра затцəык илытцеймкит Анцəаггы. Ашьтахь акыр шыкəсқəа нтакəкəа иантцы, ун дзырзыз аќалаќ ахь нхара диасит, ицəа дтытцны, жəларык рыцстазарақəа играгəаны дыштəаз, ипшəма пцхəysi иарей дəыгцала дгьыл харак ахь ныкəара иш-цоз, мѳабжара инейхьан еипш иааиқəшəан, уасиаткггы изымхəакəа ипсы наихшəеит. Лшьа кəапеила илтон рыццə апцхəyseиба убри дахаанхазтггы, аха, зеггы акоуп, ипсышьа цəгьахеит, лара лтəы назеит... Ахақггы ыќазаап, рыццə... айба икəакəар ызуам рымхəеи...

Кама дахьгылаз днеилууааит усқан. Ишпыкəу ауаа шеибатиуаз, ишпыкəу азəи-азəи рыцəгьа шеибəхəоз, из-хибаркьоз. Ирзейѳымшоз?! Избан апцхəyseиба рыццə лхəыч-кəа днарпырганы дызкыладырзыз? Нас ирыпсыхəахеи ахəычкəа, амлеи ахьтєи иамгазей?..

– Бара абзиара збаша, – Арсана еакы игəалашəан дна-лагеит, – ахəсатцəкьа рыцəгьа хəаны изырзуаз закə тцмыхə-хəаркəаз нас бара базхəыц. Ауаѳы ддагьхарц, дматхарц да-лагар дышцаќалои? Нанашь рыццə иллахьынтцахаз бымды-руеи? Аѳшьыбжьонк рыбжьара арашəара дшафьыз даапсан, днатəеит, рыццə. Амра лхы кылнатцəо иалагазар акəхап, апцхəыс лакəым, ахатца ихлахатц гьежьюеит кəыркəа ашаура агəхəтцəаз. Убасқан, уи дгəазтаз абригадир Хьрыпс, жəлар аколхоз мхакны ианыхандеиуаз, лара аенышьыбжьон дказ-за агьара дыкəжьын, «шəызфєу зеггы башоуп, хаззыхандеиуа

хэа егылкам», – хэа лхээзшэа, лажэа еитарсны аихабыра рахь икылигеит. Уи араион а́кынтэи иаарышьтыз ауаа дрыман ишнеиуаз, ани абригадир ифызцэа цэгьахэа оцэақэаки иарей ашэшьыра иахьытатэаз а́кынтэи ґитит: «Аенышьыбжьон беага бхарззала пшахьырса бцома?!» хэа. «Ааит ура зын-за сгэатца утапшыр утахума, арахь азы саґан утэоупей, ура алацынтца икылкьаз!» – лхэан, леага рыхханы ихы дласын, иґены илаган илкалыжьбит. Иаргы ақэчышь еипш даадақь-цақьбит аха уаха акгы илымшазт уа иеааитцихит. Ацхэыс рыцха усгы-усгы ддырзуан, уаха лхабар-зхабару хэа егь-маафит, ахаан лґы маахэуа дхырцагэышьеит рыцха.

Кама абарткэа зегы шеидылхэыцлоз Арсана игэашэ даадгылеит. Рацхэа лақэак аахыш-ґышын рґаархеит, аха ашьыжь аґаацэа аоны аонытцка акрыфара иаґызар акэхарын, урт рыдцра рзымгэаґыт.

– Арсана, – лхэан, лыбжьы аарла иаа́тылгеит Кама, аха уахынтэи бжы хэа акгы анылмаха, – Арсана, – лхэеит уажэ иаха лыбжьы аахцаны.

Ус, ашэ аатын, иара даадэылтцит. Акрыфара даґызар акэхарын, инап иаразнак зык нахьиршан, лара дахьгылаз агэашэ ахь дыццакны иґааихеит. «Ари макьана ишьамхгы гэґэоуп, – лхэеит гэаныла Кама уи дыццакны дахьааиуаз днеизыпшны, – дкэаруеит!» – ус гэаныла иахьламхэхээз цэґьарак атэазшэа даацэыпхашьан лқьышэґы днацхаит.

– Бзиала баабейт, бмааиуеи арахь? – Арсана агэашэ ааир-тырц аґэарґэал нылиршэеит, аха лара сыццакуеит анылхэа, иґашьаны ґааитит. – Икалей, бзиароу?

– Иаґьбзиарацэам, – лхэеит Кама, уаха даґеакала хэашьа лзамтазт. – Аонынза шэхазнеир хтахын... иауазар иаарласны...

– Уажэытцэка сбышьталоит, дад, – ихэан, икьаґ ишэ-хаирцарц азы акэхарын аоныка дыццакны иґынеихеит.

– Ацкэынцэаґ азэыр дыказар днеиуандаз...

– Хнеиуеит, дад, хнеиуеит, – ихэан, бзиарак ишазхэамыз идырын, иахаґы иааирццакит.

Кама урт дырзымпшыкэа лышьтахька дхынхэны дыццакы-ццакуа лґаалхеит. «Урт еиха еибырхэаша рymoуп»,

– лхэон гэаныла уи лхы лықэыршэны дахьаауаз. – Нану уи данылбалак лара лзы уи аены мшапуп. Уи дырны ауп сангьы арахь сзаалышьтыз. Избанзар урт зхаану рацэоуп, акыр збахьоу, акыр захахьоу еидызкылогьы рацэазар акэхап. Аха иара макьана ацакьаш хахэык алшэараха имч ааилымшэац. Сылацэа анаахт дшызбац дыкоуп лхэалоит дахыхэмарны нанду».

Кама итцегь дыццакыр лтахын, аха лыпсы лгэы икылахан уаха дашьтуамызт. Ус данынапш, ргэылара Кэастараа рфьы ахэаса шэтны ажэфан иалакнахаушэа алфа хэхэаза ифеиуан, Кама ак аалгэалашэан, даапшыэрччеит. Уи итцегь даныхэычыз акэын, абас ф-класск ркны дтэазар каларын, уи ичкэын Ардашьыли лареи ашкол акынтэи ишаауаз (ацыхэтэан иара ақалақь школ ахь диарган, уажэгыы уа дтоуп), тырас еимфьырха хэхэмарып рхэан, ағдара инылалеит. Ускан атырасқэагыы фьыц ианфьытцахоз акэын, икат-като игылан. Ардашьыл ифьыба дынтасны, чақ хэычык аатиган, ршьапы иньтцакны, рпъккара дналагеит. Нас рымахэқэа рыцқэа хэычык-хэычык аарзынижьын иаа-фьикькьеит. «Уажэшьта абарт акака рылаххуеит, – ихэеит иара иеаарзажэны, уи илирбар итахын лара дахьызгабыз азы пату шлықэйтцоз, убри азы лара рапхьа илтахыз алылхыр акэын, – бнапы зқэыбкуа ба ибтэуп!» Устцэкьоу, – лхэеит ларгыы азгаб наза леипш леаарцагьан, – ус анакэха, абри реиха иғэғэоуп! Абри сара истэызааит!» «Азамана, ибтэызааит, – ихэеит иаргыы дақэшахатхан, амала, хынтэ еиғхархоит, насгыы ак ықэымтцакэа хзыхэмаруам... Ус иаха еигьуп, халанахалоит!» «Ишудаху, – ларгыы дшақэшахатхаз ирдыруа артцаф иацхьа дгылоушэа лнапкэа налывалыпсеит, – уара уоуп халазгалаз, уара изба». «Ус анакэха, бзырфла, – Ардашьыл арахь атырасрахь илалаанзагьы иихэашаз збаны иман, аха уажэы лара лапхьа дгылатцэкьан ахэара аниқэшэа иааицэымыцхеит, ихы-иғгыы капшьхан, иуарцеиуа иааиба-кит акэт аикеипш. Аха, зегь акоуп, уажэшьта ихэар акэын, избанзар ларгыы леырзажэны деикэлымхэха дзырфуа дгылан.

– Амала, ибгэампцхозар иаразнак саанкыл, саргыы сгэаазом, баргыы бымгэаан... – Лара лхы аалыртысит сгэаазом

хәа аанарго. – Актәи аҕы са сиааир барҕа замҕа сыгәзуеит, – абри егыҕхәеит, зынза аҕхзы икәнатәазшәа ибеит, иахаҕы ицәеи-ижыи амца ҕахкьеит, изгәамтәазакәа афархьмцеипш дааибакит, аха нас уи дызлашәаз амца дабылзар хәа дшәазшәа лара (уи дгызмалымзи, ачкәын дызташәаз иараз-нак иеилылкааит!) лхы-лҕы маҕчак аччапшь аакәлырххит, сгәаазом сара ари азы, уаха акыр ухәар утахызар иацтцала хәа аанарго, – бара биааирҕы убас... – Ачкәын азмыжь ихы аалигазшәа ипсыц ааифигеит абри хәаны даналга, аха лара лкыт-псыт мыргазакәа лгылашьала, егырт аҕбатәи ахпатәи раан иаиааиуа икаитцашаз еилылкаар шылтахыз аныцшуан лхы-лҕы гызмал. – Аҕбатәи иаиааиуа, арма замҕа игәзуеит! – Ачкәын уи анихәа, маҕк ипсы ааифигеит, ларҕы лкышәкәа рҕы лыччапшь даҕа маҕк иаалырхааит. Ахпатәи, – ихәеит ачкәын, ибжыҕы аатдыс-тысит, уи иаха ахәара цәҕазар акәхарын, аха, зегь акоуп, саналага изгәаҕып ихәазар акәхап, игәаҕит ачкәын, – ақышәкәа игәызуеит!»

Ачкәын уи хәаны данаалга, Кама лхы-лҕы уажәыҕ лыччапшь ыкәу-икәму еиликаарц итахын, аха ихы дҕахан лҕацшра изымгәаҕит. Амала, излеихәаз, излеигәаҕыыз иара ихатаҕы ицәеишьон.

«Иахуркьацәеит – лхәеит Кама азныказ дааикәашәан, – амала, ус ианузба, ура уиааир – иухәаз катца, са сиааир – ишыстаху! Избанзар, са сызгабуп, саниааи, са стәы иага-роуп!»

«Ибзиоуп, – ихәеит ачкәын, ипсҕы ааигеит уи зынза дшымгәааз анеиликаа, – халагап! «Иаҕырха, – Кама лтырас хәычы налырххеит иара иахь. Иарҕы ажы ахьыр хәа дшәо-шәа пшьаала инаҕирхеит. – Итцегь уамыхар акҕы пцәазом, уаха!»

«Анцәа сырманшәал, – даапышәырччеит ачкәын, нас аҕы аҕәра анаҕарыкшо еипш, иарҕа нап ааиртҕрысит, – ба бтәы пцәеит, – ихәеит иара даагәыргьан, – абар тцака иахь-каршәу!»

Аха Кама усқан акҕы лымхәазеит, амала, ишибоз маҕк даакапшьхеит, даҕаакәыпсычхаит. Нас лҕы налырхәын лзамҕа наимтцалкит, итцегь данхәычыз, даныркәабоз лыла

асапын талар хэа дшэаны лылацэакэа шхылфоз еипш иаа-хылфан. Аха ачкэын пытраамтак анеира изымгэагыт, дшьяхитхан дадырсызшэа дахьгылац дгылан. «Уа утэы иа-кит, – лхэеит лара лылацэа шыхфаз, – иухэаз ирласны ианы-наумыгза, настэй алам!»

Убаскан ачкэын инапкэагы ишыапкэагы фэахэаны из-кыз акы иааунажбызшэа ибеит, нас дналыдыххылан ларгэа замфэа атцэах аахиргеит. Уи акамч абжьеипш ауп ишгаз, Ка-магы азэы иахазар хэа даапхашьеит, амфэахьгы днацшит, аха уаф диасуамызт. Нас лылацэа аахылтит, аха иара дифампшзакэа атырас еифырхацэа ахышьтаз ашыацаф днеин фак аарылылхит.

«Уажэшьта ихайбарбап, – лхэеит лара еитэх уи иапцхэа атырас еифырха иара иахь иналырхан, уажэ хымпада лара дышиааитцэкьоз агэра лгон, – утырас ац фазамкэа ауп ишыфнаркьо!»

«Бгэы бамжэааит, – ачкэынгы ахцатеипш игэы ихааза ак шыкэыз мфэашьо аччара дафын, – сара иахэа саргэа шыап ала сгылеит!»

«Иаабап, – лхэан, Кама уажэ рацхэа атыраскэа рыцкэа анааифадыршэ лара иртрысны дахеит. Уи акэхеит, ачкэын итэы ац нафкэан, икэалкэало аканч амжэабгь ишахынхало еипш иахынхалеит. – Рацхэа угэыргэацэеит, ус ауп ишады-руа. Рацхэа итцкэаз афэыф иахыыз умдыруеи?! Уажэшьта ухы уаахи арахь, – лхэан, ачкэын ихы данааха, длыгэзуаз цышыа дшыпшыз, лнацэкьыс хэычкэа ааифалыршэын, ашыац-хэеипш, ианаатлыркэа, афэгэхэа ихы дныкэсит. – Уи акы, – лхэеит акыр-кырхэа дааччан. – Уажэшьта фэа тыраск шытых-ны уфэааха!»

Ари ахцатэй акэын, насгы дара уаха ихэмарзомызт, ачкэын уажэ диааиргы итахын, датцахаргы итахын. Аообаг игэы тыцсаауа акэын дшырзыказ. Диааир – лкышэкэа игэзыр акэын, датцахар – ихы агэта лнацэкэара хэычкэа рыла афэгэ аакэлыргон. Икалалакгы ихэан, ачкэын аты-рас еимфэацэа ак аарылихын, лара лахь инаирххеит. Ианааимфдырхха, уи акэхеит, Кама лтэы ац нафшэеит.

Ларгьы уи деигэиргъазшэа акыр-кырхэа дааччеит, нас ииашатдѣкъан, сугэзуазар сыгэзы хэа лхэарц лтахызшэа иара мацкдааизааигэахеит. Иаргьы лара лахь днеихон еицш, акыр-кырхэа деитааччан днаидѣкъан лѣыналхеит, «абыста хэычны ашэ дуны, абыста хэычны ашэ дуны!» – хэа ашэаны ихэо атырасра днылѣкъан амѣаду шыказ дѣон. Ацкэынгьы иѣаитѣоз, апхыз хаа агэтан ицэырхан иаапшыз азэ иеицш, ихы дазгэаан уи дналышьталеит.

Кама дышзахэоз даауан афныѣа. Уи знык афны дызне-ир, знык ланду ллакта дынтацшыр, есымшеицш, ирхаан даалѣаччар, нас убри нахыс ланду лгэы италккэоз зегьы даарѣатпрызшэа, арсѣафык илаазахэоу ахэыцкэа, атааѣа, имырѣаѣа иахэа уажэраанза иаалгоз ахэыштаара, иара агба иафызоу афнра ду, арт зегьы рѣажэра, назаза рызхэамѣшра даххэуазшэа лбон. Избанзар уи зны-зынла ахэыцкэа ргэы лыман, ахэыцкэа ирхэоз зегьы рыцылхэон, дара сырччоит, дара иргэацхоит хэа иѣартѣозгьы рыцѣалѣарц даналагоз ыѣан Кама илдыруан уи абни дара еихарак ирзааигэаз, ирыцхэмаруаз, ирхэоз рыцызхэоз лхэыч-гэы, лара Нуца апсра лтаххеит хэа иара ишамуаз, иара маѣыана аешыѣанархоз. Иѣалап уи акэзаргьы иахэа уажэраанзагьы даазгоз, иара ахэыцкэа каты-шэато адэы иахыѣэыз бзиа иахэабоз, иѣуа изрышьтамлозаргьы, гэаныла иѣартѣоз зегьы ахэрыцѣанатѣоз, зны-зынлагьы иѣыр иѣуазтгьы, иѣар иѣозтгьы, урт иѣэал-ѣэало ишрышьтаз, иажэхэыз, аамѣа иархэарехэыз аѣэеижэы, абаѣи, ражэра рхаштны, ѣыарак измыртэоз, измыргылоз, ѣкэынра шыак рыланатѣозтгьы. Ааи, ааи, агэы иалымшо акы ыѣамзаап, иаатаххар ахшыѣатѣкыс иаиааины, ауафы дшажэыз, уи уажэшьта уаѣа шилымшо, дынѣэытѣаххны дѣаѣар – дышзымгыло, абырг – амахэ ѣгыр дшафызоу, апѣтазаараѣ ѣша шэышэык насыр даналѣѣо изымдыруа дѣанатѣоит. Ус иаѣа еиѣуп, ус иаѣа инахоит иѣѣэара. Иара уатѣы, аха, иаапкыр уатѣашьтаѣх, мамзаргьы иуанашьтаѣх хэа дыззыпшу, бжы-шьѣак рынхытѣ ихароушэа, маѣыана иара инимѣыц ѣѣтазаара дук бжэоушэа инарбоит. Ах, агэы, иаатаххар иалшаѣэоузеи

уҳəарауеи, ах, агəы, ах, агəы, ауафы ихытəкьа ихазырштыр зылшо адунеиае иара акəымзар даеак ькам...

Кама аоны данааи рацхьа аматурта дныфналеит. Лангьы дкəыкəма-шəыкəмаха, илхəо-илуа дақəымшəо дыфнан, Кама данылба лгəы аагəгəахан, ларгьы устəкьа дшəаќьаны дшыќоу лылмырбарц леааќалтцеит. Аха, зегьы акакəын, уи алфачышə еипш агəтќьара лхы-лґы иќəын.

– Баама, нан, ибыхьша сара исыхьааит, – лыпцха илхəа-рызеишь хəа дналґацшит. – Аоны идəылтцаанза азəыр дыб-багəышьама?

– Ааи, ди, иаауеит, – Кама убас лыпци-лыпци еивтцалон, уаха акгьы лзацымтцеит. Нас леанааиќəылк, днатцааит: – Нану деиґу деицəу, уаха доунамышьтзеи?

– Дшыќац дыќоуп, – Уи итцегь деицəахахьан, уимоу уажəшьта ацəажəарагьы лцəуадафхахьан, аха Кама иаразнак ус лахəан лгəы талшьырц лтахымхеит. Цытк лыпцы ааиталкыр, лхы-лгəы атыцае иааир, нас илалхəашт, уах дхалаанзагьы лгəы лырггəгəон, ауафы дызкəымшəо егыќам, аира зшаз ацсрагьы ишеит, уи хара есымшагьы дхамазарц хтахын, аха хазшаз ус игəацхеит. Насгьы лара лыќера лфахьеит, рыцха, цьабаамзар бзабаа дук лымбацт, аха, зегь акоуп, егырт лашьцəа рылымкаа адунеи дыќəымзи, лылаќа маацшуази. Убригь акыр иацсами, хаґеимшхара лара дрытнымхазтгьы, урт рызбахə зхəара уафы дќамлар ќамлози. Ларгьы зынза ус адамра хыла дастцəќьартə дыќам, жəларык лматацəа дышшəылагылоу, шəара ахьхьа-ацьцьахəа шəшеилоу лымбеи. Убас лгəы зырғгəгəаша цытк анлалхəалак, нас ларгьы зынза лыгешцалтари, азныказ даакьып-шəыпыргьы, ланду рыцха уаха цсыхəа шлымам лбаргьы, нас убри агəырфəагьы данаалароуп, ишцалури. Егырт ахьыцќəагьы атцəуара иалагашт, аха урт иаха рыжьжьара маиоуп. «Ари даеакала дыќоуп, – Хьыкəыч лыпцха дналызхэцит, – амацгьы адугьы иаразнак лгəы иасуеит. Нас атцəуара далагаргьы дгəыґьаанза даќəытцзом, ускан уафы бызшəагьы зынза иллырхазом. Дургəыбзыґырц уалагаргьы иахагьы дафəаапкны дтцəуоит. Ааи, гəышьа,

уи лтцэуара апынтца ашьара иафызоуп, уи ицаша цаанза ишуннымкыло еипш, лызхара дтцэуан лгэы лкычаанза дузынкылазом. Сзыцшэо, дыштцэуоу дысцэалахар хэа ауп, лаб икылазышагы дахьцаз уаха дкылымсит. Ус схэомызт, аха уирхэацэоит, уаха хыншьалара имоуит, есымша шэарыцароу цыишьоит, иара ашьха дшафэоу иан дыцсит хэа ашэацхэаф динтцаны, адырфаэны ишэакь ихэда ихшьны, дмага-мага ашта дааталар ишцакало? Уи игэырфа сагеит сара, иара акгы усс имазам... Агэыла иихэарызеи, ауа иихэарызеи, дара ирхэарызеи, ирыгузеи, ирыбзоузеи хэа зегы сышрышьтаз сырхыцсаит. Сагырызымхеит... Санхэа рыцхагы дхеит, дыцсит, гэы бзиац лызтан хэа уажэраанза дызлааиз цыашьатэуп. Аха абыржэ знык дхаламхандаз, сынтэак хэычык ххы хэхэакэон, хапсы ааифаагон...»

– Сара акэаскыахь схалоит, – лхэан, Кама лфыналхеит, аха Хыккэыч дналыхьзан даанылкылеит.

– Уи уажэ дыцэоуп, былкэатц, лыцсы ааифылгааит. Нас даацшыр ххалан арахь дылбаагап. Ауафы иаалыркыан ус ацэара аниаххо ыкоуп, ааи, ааи, дынтахан дыцэоит... Уи иацшэатэым... «Згаб кадыцъ, иахья иакэымкэа аоны да-наанхоз иакэшэеит, ма ашкол дагазтгы иаха еицгымзи. Лгэы цар хэа сшэоит, сара икамлаша. Ари дхэчым-дмычым, дызьяп хэа уалагаргы дужьом, зегы еилылкаауеит, зегь кыллыршэшаауеит...»

– Бзиоуп, аха... – Кама лгэы иауамызт ланду ллакта дын-тамыцшыр, аха лан ас ианамалк, леаанылкылеит. Зегы акоуп, лгэы иаха-иаха итыцсауан, уажэы-уажэы итыз-шьаашаз ак лахар хэа дшэон. Уи ма акэаскыа абартцакынтэи ахышэ дынцэытцыцшыр лтахын, издыруада, издыруада, даакэтэазар, зык лтахызар, дахэазар, аха илымтцазыргыло хэа уаф дкамлазар...

– Бара ара быказ, сара дгэатан саауеит, хаицнеир дфыхар хэа сшэоит... – Хыккэыч ашэ ныдылтцан акэаскыа абартцахь лфыналхеит. Абартца даныкэла, ахатца гэыжэлацэгыа иха-пыц абжьеипш, афэа ахгеит. «Уаргы шыта уажэит, – лхэеит гэаныла Хыккэыч ркэаскыа оны азы, – ма ашьакакэа

псахзар акэын, анышэ иахытцаз иафеит. Ауаф ацэгъеи аб-
зиеи зегъы дрыкэгэыгуазар ауп, агэыркэхаэ шьюук аакэлан
иазышьтымхкэа инеизкэыфыр хацхамшьеи... Ма абна
халатэамындаз, ма аматэахэ хамамындаз... Ус ухэар ду-
еисуеит, бара атцларкэыкэ еипш акы банамысуа бхы бы-
хъуеит хэа... Уи сара исхэо зегъы атцэы иахеитцоит, аха ихы
далцшыр, ибара дыкоуп изеипшроу...»

Хыкэыч ахышэ иадыз агэышэкэа адэахыла иаалыр-
тын дныфнапшит. Уахынтэи Нуца лыхэда абжыи ишакэым
иаафуан. «Лыпсы еизылгома, рыцха? – лхэан, ашэ аартны
дныфнашылеит, аха уи ацэагь далымтцит, дагъымкэацеит. –
Даасырпшып хэа сыкоуп, изури, далысхыр иаха иеигъзар...
Лфы неихыпхэан акы лхэар иаха лшыра дыкэлозар. Ас
дынтахан иаразнак дышпацэеи?»

– Ди, баапши, ди, – пшыаала лхы лнапы накэылкит лшоура
лшэошэа. Аха Нуца аарлахэа лыблакэа анаахылт, азатцакэнтэ
азэы исахыа агэа анубо еипш, лтаца дналфапшит. Нас еита
лылацэа неикэылыпсеит. Аха лгэы акэышра иланахэазар
акэхап лтаца дшылхагылаз, ажэакэак шлахэатэыз, зынза
лгэы шышьттэымыз, лфы ааихлырпхэан аарла фэалтит:

– Нан, шэымшэан, сасыдахыаашэмоуаит, – деитантахаит
уаха акгы лзымхэо. Нас лызнапык аарла иаашьтылхын
ахыза иныкэылтцеит. Аха ипсадаза, шыакэарак аламкэа иказ
лхы-лфы иныкэылшыырц акэын илтэахыз, илзышьтымхит
акэымзар. Нас еитах лкышэкэа ааихлырпхэит, даеа
ажэакэак лхэарц шылтахыз фашьомызт, аха лыпсып ааиз-
ганы излалхэашаз ахауа лызхомызт, акэара икэыршэу, аша-
бара иафэу апсыз еипш, ахауа мацара алага-фагара акэын
дызфэыз.

«Бара шэиыцэа, – лхэеит гэаныла Хыкэыч, лылабжыш
хакэкаала атцэыуара дахыафэыз, – бычкэынтэкэа дыбха-
гыламкэа апсзеигара бафуп. Бара бцабаа хара ахаангы
ихазшэомызт, аха убритцэкэа хмыхыыр акэын... Бара ауа-
фы псылман, бара зегъы бкэалкэало бышхашьтэз, зегъы
бышхазызауаз, зегъы хаштыбуауаз иахыпсааз... Бара
енак шыбжэанза зхы ныкэтцаны зыпсы зымшыацыз...

Бара абри аонра змыр-зыз, аныхеипш аматц зуаз... Хэычы кадыцкэа цъара ршыапы нкыдсылар, дак злыцсаауаз. Бара ала баарцазшэа бзиара наза зымбаз, бара иззеитамхэаз...»

Хыкэыч ланхэа дахыылхагылаз гэаныла амыткэмахэара дафын, лылабжышкэа хакэкэала илеиуан, аха лыбжы тымцакэа мчыла лесеихагэаны акэын дыштэыуоз. «Арсанакы дышцакыдцэалеи, – гэаныла, убриггы днаизгэааит, – ма убри днаицапшыр лгэы амбаауази. Уии лареи даеакалашэа еизыкан, агэылацэа азэы дилалтцомызт... Уафы димба, уафы димаха, изкэылкыз закэызеи, сара хса...»

Нуца аарла даахэыцы-мыцит. Уи лылацэаггы хылтырц лтахын, аха еимачабызшэа рыхтратэкэагы лылшомызт, арахь лгэы иаха-иаха итыпсаауан, итцаакэкэалон. Ус илулакгы деитаацэажэеит.

– Ахэыцкэа арахь иаашэмышьтын, нан...

– Бара рыцха, бара егызкэымыз, – Хыкэыч лыгелызнымкылакэа иналфэыткэеит. Уи уажэшьта егышылзыкэамтцоз лдыруан, аха астэкэа дыхэнатцэап хэа дыкамызт.

Ус агэашэ ахь алашыбжыкэа геит. Хыкэыч ашэ нывтраан данынапш, Арсана ичкэыни иареи ццакы-ццакуа ашта иааталеит. «Уара лыла уамбозарггы, зеггы акоуп, лгэы уеилнакаауеит, – лхэеит гэаныла Хыкэыч урт анылба мачзак лыпсы аалылалан, – лыпсы уахэзеит, Анцэа дхамазар... Ианамузах, ма иахыак, лычкэын дшылхагылоу... Убри акгы разкыс илмоур дрыцхами шэикэагэ... Дидынтэалахэеитеи...»

– Икалеи, Хыкэыч, бзиароума?.. – уи уажэшьта ишыбзиарамгы ибон, аха уаха даеакала изцэырымгеит. Уаха изымгэагыт уи ажэа ахэара «гэакроума, цстбароума?» Икалап уи ажэа урт ргэы цнатэахэазтгы, анкэа уажэы-уажэы ирфэытакызтгы, убри азы ргэы цэнахэхэазтгы, уажэгы игэагыны ирзымхэозтгы. Икалап Арсана ионатакара пату зкэитцоз ари аонатафэы икатэкэыоу еиликаанза уаха даеакала атаашэа, афеихыхыша дакэымшэазар...

– Ди иаалыркэан деиташэеит, зынза хгэы итазамкэа, хшакаэымгэыгзоз. Арахь лычкэынгы дабрагызшэа абна

иееитеит... Ишпааури, иахашьтуада уахь? Ма лыпсы да-хьымзоз. Хағеимшхара, аибашьрахь дыкоушәа, дылхагы-лазамкәа...

– Хаи, халшьит, халшьытцәкьеит! Ас иаалыркьан азәы ибахьоума, азәи иахәхьоума! Уи иахь ацкәын ддәыкәхамтцои, уи идыруеит ишәарыцартақәа. Уца, абаапс, ушзахәо, шақа иузырццакуа.

Арсана ашә аартны дныфналеит. Аха Нуца дшыкәи ац дыкәи оуп, уаха азәы даныфнало, азәы дандәылтцуа хәа акгыы лызгәатазомызт. Икалап урт рыбжькәа лахауазтгыы, лгәы икәыфуазтгыы, аха лара драцәажәартә, лғәы еихылрыпцхәартә дыкагәышьамызт. Лымчкәа зеггы лылшәшәахьан, рыцқа, ацсрахь лхы нкыдылтцахьан...

– Нуца, – пшьаала дналхагылеит Арсана, – аха уи ибжьы лмахаит, лыпсыпцгыы иаха-иаха ирлас-ырласны илалга-фалгон. – Нуца, баапши, баасыхәацши, Арсана сами, – лнапы пшьаала инапы нақәитцеит. Убасқан, аарла лылацәақәа аахылтын, цытрак ус диґацшуан, нас деилылкаазар акәхап, лхы-лғәы аарла иубартә ччацшьк ныкәлеит. Арсана данылба ишлылымшозгыы диеигәыргьеит, рыцқа, лыцкәын ашә даахытцызшәа...

– Уцәа иалашәама? – лхәеит уи аарла иуахартә. Аха Арсанагы Хьыкәычгыы ирахаит уи илхәаз, Хьыкәыч лгәы аатгәыргәаит уи ацәажәара шлылшаз анылба.

«Издыруада лыпсы дахьзаргыы, – лхатца днаизхәыцит инабжьаршәны, аха уи убриақара дизгәаан дықан, иацхьан гәаныла, ижьы сымазар исфон абыржәы лхәеит, – ацсра, аиґацсра, ажәлар қызықызуа ашта ишықәу, ишәақь ихәда ихарззала ашта дааталар. Ихы иґашәаит. Сара дысны-хәаанза...»

– Адырра сырґеит. Нуцахеит, зеггы хгәахеанзамкәа изкәыбкыз закәызеи? Ус бааиґашәазаргыы бгылап, ахаґаи, бгәы бмышьтын, ауафы дызнымиио акгыы ықам. Барей сарей ханыпсышаз, иаха аамґа аныцәгьаз хмыпсыкәа ханхеит, хаґьал хахыґеит. Уажәшьґа ус аламала хәеиахґар қалом ацсәәахәә. Ааи, ааи, аман хәибархәароуп иарей хәрей!

– Иабатәи цсроу, макъана Анцәа илкәырхааит, – Хьыкәыгч Арсана ақәардә ааган инаимтцалыргылан, ларгьы днеины акаруат атдыхәан Нуца дналҕацшуа дныкәтәеит. Уи уажәшьта мацк лгәы аагәгәахеит изыхкьаз лара лхатагьы илзымдырзо.

– Азы, – ҕаалтит Нуца лыбжьы ахразага икылсуазшәа итцагаза, аарла иуахартә, – сәажәкуеит.

Убаскан Кама ашә аартны даафналеит. Хьыкәыгчигәалтеит уи атәыуара дшаҕыз, лылацәакәа қацшьза итчааны иқан.

– Бнеины азы аагишь, нан, – уи лхы налықәылкын налызҕылтит. Аха, зегьы акоуп, уи арахь даалышьтыр лтахымызт макъана. Нас уи аматцурта ақынтәи азы лыман дха лаанза дахьылшьтышаз лызбеит. – Нанашьраа рқынза бца роуп, нан. Антицей ларей еиманы, иааиааит. Цъара гәыла цхәыск дыказамкәа... «Ахәхәацәагьы хмоур цхашьароуп, лара шәиыцәа зынза илытцақкит. Уи уажәшьта иқалтцараха, хазтахым, цәгьарак хәкәшәандаз хәа икоу иқаимтцааит... Лцәеи лыбафи хадзылахьан, луа-лтахы азәы луасиат иахәаха лмоукәа дышпахәнатцәеи».

– Аоны иқамзар? – Камагьы уажәшьта лымчлылыкәкәаны дықан, арахь шыжьбаахыс еиматәаны атәыуара даҕын.

– Иқамкәа иабацо, иахызаауазма?! Уаф дбымбар, Адицараахь быр. Ма уи азәкгьы дхамазар. Лхәхә ыллымхуазар...

Кама дыццакы-ццакуа агәашә деитәныткәеит. Уи уажә дахьцоз иаха имардарран, рацхьа амтәышә еицш ифашьтыз ахәы харак дхалар акәын, нас амфахәаста хлагьаран ицон, иааихтәаны ирласны днеиуан. Уи уажәшьта атәыуарагьы лылшомызт, лылагырзқәагьы иахьа шыжьбаахыс атәыуара дахьаҕыз интәахьан. Знык урт агәылахәсақәа рҕеи днеины ирызлахәар, нас даахынхәны аоныка даауан, уи нахыс азәымзаразәгьы дишьталомызт, лангьы дылзымхәыцкәа днеины Нуца лкаруат аханы днатәоит, уахагьы дагьдәылтцаам. Шыжьбаахыс дшышақь-шақьоз ланду лыдтәалахатқәкьагьы лмоуит, цъара уасиат ажәак лалхәарц лтахызаргьы дыбналазшәа. Лабгьы усгьы дықам, егырт ахәыцқәа лан уахь иналышьтуам, ларгьы агәылацәа дыфуа

дрылоуп. Арахь илбоит акгыы шылзыкамтцо, аха лыдтэа-лахатцэ́кьа лмоуц. Дара агэылацэаггы уажэы-уажэы иша-аиуаз, уажэ иаха ианыртахыз итцабеит. Лара дрылалан еи-зылгар акэхеит. Афынынза шэнеи хэа ауп илхэо, уаха акгыы ацылтцазом, санду дгэакуеит, апсхыхраз дыкэууп лхэарггы камло, аха убритцэ́кьаггы лызлыдкылом макьяна урт рыкны игэагыны, лфы итагзаны илызхэом, лгэафэы ус шыта акгыы шылзыкамтцо шылдыруаггы, уи ус амыцхэ лхы агэра ана-лыргалак дтэыуарцггы лтаххоит, аха лылагырз аазом. «Сгэы цэымсахама, – лхэеит гэаныла лара, ахэыч иеипшггы лхы дназгэаауеит, – санду рыцха мышктэи алабжыш дац-самкэа дыкоума?.. Нас лыбыз днацхаит лгэы италкыз арахь иламхахэазшэа. Ауаф ипсы штэу дыртцэыуома, сара рыцха... уи штэасым, ишыкамло лара лхатагыы шакантэ илхэо сахахоузеи. «Ауаф игэы гэгэазароуп, ацэгьа алакта ушынтапшлак иаразнак апхын кэеипш еимоумтэароуп». Икалап лара абриакара даазгазггы абас лгэы ахыцэгэаз акэызтггы. Икалап урт агэырцакэа зеггы анылзаилала-лак лыгерылымтозтггы, абзиара дазхэыцуазтггы. Ааи, ааи, лыцкэын дизхэуазтггы, лтаца, лара лматацэа. Уи дтынха-доума, сеидру, лгэы ззыбааша, лгэы кэзташа, лгэы зыргэ-гэаша уаф длымамкэа. Лара илхэан еипш лыжьрацэара гэгэоуп, лтэыуартагыы реибаташам. Лэхэшыапацэа, урт рыхэса, рматацэа, лабхэындрцаа рыхшара, урт рфызцэа, дызлатэоу, иаалрыххэоу лгэылацэа, лкыта. Урт ркны лшыап-кэа даннанагоз цсреи бзареи дагымхац, зеггы дкэалкэало дрышьтоуп, азэ дылцэынхар хэа дшэоит. Энак ахамтцаф хтэаны ларггы сарггы хшеицэажэоз мацара сара саапсан амартак схы ахыныкэыстцаз самхацэеит. Ларггы шыыбжыы агэыхэцэанза ататын фыхра дафын, даапсаны дыкан азы дашэандыцэеит. Ус сшыкэиаз сгэы икэыфэуеит азэ ацэажэара дшафыз. Пшыаала сылацэа хтны санаапш, хакэша-мыкэша азэгь дыказам.. Сгэы сажьазар калап схэан, схы еица иныкэстцеит сыцэарц. Аха ацэа сынтанагалон еипш, еица быжькэак сахаит. Сылацэа анаахыст, лара лакэын, рыцха, пхызла дцэажэон, абыржэггы сгэы икэыфэуеит уи лыбжыы.

«Шәааи, нан, шәааи, смаҫа хәыҫ ичара иеигәыргъан иашҫа иҫалаз зегъы, сшәыкәыхшоуп! Иара макъана дхәычын, аха абас сгәы итоуп хәа иахәшьцәа ианрейхәа, урт ха ихархәеит. Иеицш зеипшыз дааигеит иқәақәра сцааит. Убриакгъы сыла иамбеи, уажәшьҫа скәац-қәацуа шыпыла нарцәыҫа сцоит. Аиеи, нан, срыкәхшоуп, иагъа цъабаа збазаргъы имцурамхеит, ахәынҫәа иларымкәахаит. Сара стәы усума, дара рхы-ргәы иақәгәыргъааит, анасыҫ роузааит. Камоу, Камагъы иахыбзиартану цъара дцозар акәхап, ланду лара длыкәыхшоуп. Лара леипш иҫоу азәы, дхагамкәа дцагъамкәа. Дышмахәу идыруа, дыҫхашъа-ҫхатцо, аҫхын мҫы еипш уеы дҫампало! Ааи, нан, слыкәхшоуп, уи слыцәшәазом, уи дышхәычугъы ашьауардын ахшыҫ лымоуп... Ус баша-маша ҫыҫцәырак дылагылап хәа сыҫкам, Анцәа хазшаз дылхылаҫроуп, дгәеитароуп, инапы дануп. Шәлеи, нан, шәлеи, хгәыргъараз хашҫа иҫалаз зегъы абзиараз Анцәа хашәхыгзааит!..» «Нану, – схәеит усқан сара сыбыз сәы иаасызҫамҫакәа, – аимҫахара ду аҫы акәашара ыҫазами?! Азәгъы инапы еиниҫы, дкәашо смахәзегтеи! Хара хажәла имкәашакәа-имшәахәакәа еипырҫзомызт, акәашара ду ҫартҫарын!» «Унан, анышә сфааит, ҫхызла сцәажәозма?! – Нуцагъы иаалцәымыҫхан, аҫычра иақәыркыз ахәыҫ иеипш, лхы-лғәы аҫаҫшьра аахыҫлан лмата дналҫаҫшит, – иахыҫ шыбыжъон саныцәаҫхызла ачара сналалеит! Исхәоз, быҫцәа ирымаҫуп, ишсабхәара?..» «Ибымхәоз иҫааз, – схәеит саргъы сыччо саақәтәан, сара знык ак саҫагәышьар, нас аҫара ахасмыргылози, – ашҫа иҫаз ауацәа аҫахцәа зегъы рхатҫкырыҫатҫкы бҫон, амахә хәыҫи аҫаҫеи ажәфан ихабҫалон, саргъы сызбахә бымхәар сымгәаауази сыбгәалабыршәеит!» «Сара шәиыцәа, – лхәеит, деигәргъозу, илыхыз гәнылҫозу узеилымҫаауа, – уи лабҫаба сахыымзаргъы, ма ҫхыз избаз!» «Бгәы кабмыжын, – схәеит сара, ааи, сара ҫхамшьа убасҫәҫәа схәеит, уи лҫаҫхәа адырган ианшәалаз ахәшеипш сыҫхашъаны сызламзыҫыз сыздыруам уажәгъы, – шыҫа жъазар аҫыхәа бкыртә бааит!» «Унан, бәы изхәаз хыла иҫәааит, – лхәан, саалгәыдлыхәхәалан, схы агәҫа днагәзит,

– са сзыргəырғаз Анцəа биргəырғааит!» Сара убаскан убас сыпхашьейт, убас сыпхашьейт, сахьтəаз адгьыл насытцабан ицар еиха еигьасшьейт. Нас сгылан сдəықəлар лара дгəар хəа сшəан, дшьаала схы лшьамхы инаныстцейт. Уи кыраамта схы лшышьуан, дсацəажəон, нас дцагылан аматтурта акны днecin акəапей азна ахартцəы хьшəашəа аалган ислыржəит. «Ацхыз бзиа ашьтахь есымша азыша уакуейт, саргы ижжəит, баргы бцахан ижə, бгəы арцсаауейт». Убаскан убри акəапей азна ахартцəзца убас исгəарцханы ижжəит, ижəны санаалга, иаразнак сеихыкка саакалан, акалат аашьтысхын татынцəыхра сфьнасхейт».

...Кама Нанашьраа ргəашə даннадгыла, лхəыцрақəа даарылтцит. Нас агəашə дтамлакəа фəалтцит:

– Нанашь! – лыхьз анылхəа, егьи, сыхьз зхəарыда хəа дыцшны ашə дьлатцəазшəа, иаразнак фəалхейт.

– Аоныка бмааиуеи, нан, Асидагьы иацы даан аоны дыкоуп, шəызхара шəааибакəап, – лхəейт уи агəашə аартны дталарц дьлхəо.

– Сыццакуейт, – лхəейт Кама, иаразнак игəалцейт лылабжышкəагьы аарц акгы шаарыгымхаз. Аха илулакгы лых лымч акəхан, леаанылкылейт. – Нану дхəартам, иахьа шьыжь аахыс дтанагалан, ацəажəарагьы лылымшо дықəуп. Аонынза шəызнеиуазар, Анцицагьы илабхəар...

– Дида хаас, иахатəи сыцхызкəагьы шцабаацсыз, иаалыркьан акы лмыхьуандаз, – лхəан аеықəфахəеицш дахьгылаз икалцара лзымдыруа даагьежьы-гьежьит. – Уажəйтцəкьа хьышьталоит, нан, тцкык насхасырцап, – лхəан, дыццакыццакуа лфьналхейт лымацара дцəажəо. – Қытак ирыцсаз ацхəыс, жəларык еитцазааз, иаалыркьан илхацз закəызеи, гəак? Иац уахь снейп хəа акəымзи сара цхəыс мцурагьы, хəаицəажəап хəа акəымзи, аха арт ачычмаса узрылцуама? Акацейцш срылахейт... Зи-зымцей еиқəзымтəаша...

Кама дхынхəны аоныка фəалхейт. Уи дыззааиз анылхəа иаха даунашьтызшəа, данаауаз атцкысгьы дыццакны лфьналхейт. Ахəы ашəахстейцш иафьгаз аграпара днанылан, ажəйтə қьацта шыказ акəатца дытцысны дцарц лызбейт.

Устәи иаҫа иааигәән, насгыы хлағъаран аонынза днанагон. Уахъ шыжьнатцы ашәарыщацаөгъы ағысхъан, иара ажәытә мѳахәаста аграпара азылырхъан. Ус дышнеиуаз данынацш, азә иабцъар иазқәынцдан, лашәарыцакгы ицуп, дыҫкыа-ҫкыо дааиуеит. «Ажәеицшыаа узыцшуп, – лхәеит гәаныла уи дызустаз макъана ишылзеилымкаауазгыы, – аха ара ақыта агәта аенышыбжьон иуцыхъашәо сыздырцәом. Ацыблыкы-қәа ракәзар акы иамусуп, урт ари ақәатца иамоуп».

Ацқәын Кама данаалывала даатгылеит. Убасқан ауп ларгыы данылдыр, уи рқытантәи чкәынан, тцыпх ашкол далган Ақәа артцафратә институт дтәлеит. Кама лхы аалкыан ацсшәа хәаны ус днаиаѳсырц лтаххеит, иаразнакгыы лхаҫы иааит уи лѳызцәа знык-ѳынтә избахә шлархәахъаз, дшычкәына бзиоу, атцара шитцо, дызталаз атцараҫыгы дшаанымгыло, нак-нак иагышацитцо. «Сара дызсыдшәырехәалои, – лхәеит усқан иаацъалшыан урт зҫыыз, – сара сакәушәа аказшыарбага шәкәқәа ицызтцо! Дыбзиазар дыбзиоуп, дызшаз дисасуп!» «Хара хабыз хәфан иаххәазом, – агу ааилдыргеит даргыы лымхатасқәак шрымаз мѳашыо, урт усқан ак раѳшәомызт, иныбжьаршәшәа шыоук ааихәапшыргыы, ах, рацәа ишәы-тцаадырааит, бзиа шәеибабозаргыы шәара шәеипш иеикәшәо уаѳ дықам, шәеигымхааит! – хәа иаауҫагылоит, – хара лымхатасқәак хәмоуп! Абзиара иатәхааит!» «Абзиара иатәхоу, ацәгыара иатәхоу сыздыруам, аха сара уи аусаҫ акгыы салакыашыым, шәгәы ртынчны шәыцәала! Ааи, ааи, сара уахъ макъана схы кыдым!» «Хыҫ, – лхәеит руазәы дгыз-малза, лылақәа еикәацхо, лзамѳақәа тытцәрааны ицо, уна-цәа налурбар акыр-кырхәа дшыччоз дгәыгыны дкахап угәахәрын, – баша слацықәшәа сажьозма, бара бакәын хәа сықамзи! Ахәыжәтә ба ибыкәшәаз цыысшыон!» «Азгабцәа баша агәырѳа иабыргеит, – Кама уажәшыта лара лтәы иша-гоз лбан, даахәны атцә рылатцара далагеит (ма убриала стәы скычып!), рыцәа ықам, ртәа ықам, ишыгәырѳоз, ишырцәабоз, ишнықәырцәа-аақәырцоз, есышыжь ачара ишахатәаз идыр-шозшәа рылацәақәа тчаа иаауан, баша абызтыц садыргеит. Амарцъа, амарцъа, абызтыц гъазом рхәоит, шыта исып-

сыхэои?!» «Быбыз ахы шышьааит! – азгабцэа руазэы лфы-за дналыкэыщэҕьеит, – бара бакөтгыы зеггы зхароу, Кама лыгэггы итамкэа, лыхгыы итамкэа баша закө бызшэоу-зеи игэарабтцаз». «Ааи, ааи, – уи иналыщлыргызит ҕазэ-гыы, насгыы уи азгаб излацэажэоз аус иашатцэҕьаз цышьа-ны убриаҕара азхэыцра дагахьан (избанзар, ларгыы знык-фынтэ ихааза длыхэапшхьан уи ачкэын, ила атцэы ит-нахааит, убригь акы иазхэамкэа иҕазма), лыфагыы иагхан, лыцэагыы иагхан, ачын еипш дцарыхэтцэаза дгылан, сыбыз сафон хэа иабалак абмырхэалан!» «Уи илхарои? – Кама уи азгаб зеггы анлыкэпапа даарыцхалшьан дныбжьале-ит, – дасу иара ихы иара ихагылоуп, шэареи сареи иаци иахьейи хайбабама, ус акрыҕазар шэара ишэытцаскуазма, абас ауп, абри ачкэын иҕынтэ лымхатаскэак соуеит, шөгэы иаанагозеи хэа сышэмазтцауази. Ыы, шэаргыы са стыпае азэ шэыҕазар ус кашэымтцазози, сеидру?» «Нас ишца, – лхэеит урт руазэы, уажэшьта Кама атцыхэтэанынза лыгэра ганы, уи даалыкэшахатхан, – хара еицэахтэахуа маза хамамзароуп». «Анцэа ишэиааит, – лхэеит Кама, ахара зеггы урт инархаратцаны дыччо дырдыртцауа, – амала, уи азы сшэызгэааз цышшэымшьан, ишэхарои, ҕа сыдыжэбалеит! Ишырхэо еипш, бга ахьтоу ауп, ла ахьташуа!..»

Азгабцэа уи илхэаз зынза ршьара иҕэнаҕьеит, иҕэыртцеит, иҕэырхит, аха уи нахыс лара уи избахэ ала илмацэажэеит, даахэны дара рхатакэа ртцэылхра далагар хэа ишэан. Амала, ус ишеицу иара данаарывалалак, рлымхакэа кьацэза иаакалон амахэыдарта иалагылоу ажьакэа реипш, иарбан гану иаха иахьыцштэу, иахьшэартароу хэа...

– Бзиа ббааит – ихэеит уи ачкэынгыы, аха лара, устцэҕьа днафсны дцоит хэа дыҕамызт. Насгыы еиқэмшэеийэҕейи акыр цуан, иахьа ас ргэы итамкэа, рхы итамкэа, иманшэалан ианеиқэшэах, иааицэажэакэар амуази Даргыы ара уафцы ибартамызт, азэы игэейтаргыы, ус еипылеит ауп имфасны ишцоз, уаха акымзарак акгыы ргэы иаанагом. Аха лара даатгылан дагыефамцшит, азхьамцш зго иеипш дыццак-ны дцон. Азныказ ачкэын цьара иакэымкэа лымхатаск

лоузар ҕалап игәэхәит. Нас уаха акгыы айдхәыцларақәа дрыламгакәа ҕааитит: – Кама, ибыхыи, бзырццакуеи, бзиа-роу?

Камалыхъзубасихәеит,ларалхатаҕыи аацбалшьеит.Лара игәатан илыман узтаху ухъз анихәо ушитаху аныцшуеит, ҕыбылрак атцеитцоит хәа. Уи дыцкәыназ, дызгабыз, зегы акоюп, ихәашья ианыцшуеит. Лара Кама уи агәра лгон, убри азыхәан лыхъз зхәоз данрызхәыцлак, рхәашьяла иаразнак илдыруан ишылзыказ.

– Бзиаразам... – лхәан, Кама даатгылеит ацсык, аха дшыццакуаз ирдыруа деитандәықәлеит: – Санду ацсыххраз дықәуп, агәылацәа адырра рыстеит... Уаха иаауаз уаф дкамлазт. Хәамацара дхадцсылар хәа хшәоит...

Батал иахаз иаразнак иааицәымыҕхеит. Уи Нуца ибзианы дидыруан, итцегь ианхәыцкәаз, ашкол аҕынтәи ианаауаз, иагараангыи лкалат азна атцәа қацшықәа рцылгалахьан, «шәгәы тцшааны шәаауеит, шәҕы инташәкакар, афнынза шәнеианза ма шәгәы ааннакылап, шәнацхауа шәцала, нан» хәа. Даргыи ҕәыргьатцәа иналымырхуан, «ди, хәпсы бацшәымахеит» хәа. Зны, ибзиан игәалашәоит, ифызаки иареи ашкол аҕынтәи ишаауаз лара еидарак афархь датцалан абна даалтцны амфаду днанылон еипш илыхъзеит. Лара ишылымуаз, лыпцсәа, лыбзацәа шылнықәуаз, мчыла даатцхны дара натцалан, агәашә аҕынза илзааргеит. Ашьтахь афныка шәааироуп хәа илкит, аха ианырму, илыркәит, абра шәысзыпшыз, уажәйтцәкья сааиуеит хәа. Лфархь усгыи уака агәашәаҕ ихыбны иахыыказ еизылгон, уа инытцалцан, афны дцан цынцьыхәоуп, расоуп, лахарфоуп, ацкәынцәа реиха рыпсы злаз зегы лыман дааит. «Шәкәақәра сцааит, нан, – лхәеит лара, усқан еипш уажәгыи игәалашәеит Батал, уи лажәақәа, – шәара шәеикәкәыбчаха, шәыцкья-шәкьаза шәаиуан, цакәажәык стцыхәала шәымацәақәа шәкьяшыит. Уаха акысахәом, агәабзиара шәыман са сықәраҕ шәанааилак, ишәхатгылаша, шәымац зуша ауаа шәыгымхааит...» «Иш-цабхәо, дихеит, – Батал иихәазгыи игәалашәоит усқан, – хара митәык қахамтцеит, зынза илхынгыи еидарак-еидарак

бзаахгон, аха иахья школ маҗəала хайлахеуоп». «Җай, нан-хеит, исзаажəгəтəкьязшə сгəы иабейт, шəара псынтҗры ду зауша» хəа дышныхəа-ныпҗхьоз иналпҗртит...

Аҗкəын урткəа зегьы еидхəыцло дышгылаз, лара дипҗртҗны дцахьан. «Иахья гəыбҗан сымам, – лхəеит гəаныла, лара асы пуа дахьнейуаз, – сызтагылоу ибойт, сышҗпей-зеилымкаари. Насгы агəылацəагы адырра рытан саауеит, хшеицəажəо иаахадгыло блас идсырбой?» «Ари ланду дгəакуеит хəа хара хəекынҗаны хəауеит, лара аҗкəынцəа драхəйт-хəытуа абна дылагылоуп!» Ма изымхəашагы шыоук ракəындаз! Иаргы ус акры ихəар иҗахызар, аамҗа ипшаауеит, ахəашьягы идыруеит. Иара итəы иара ибап, сара сусс иалоузеи... Насгы уи уажəшьта аҗара даанахəеит, иара иеипш аҗара змоу, иеипш зеипшу азə лахь ихы кыд-зар акəхап. Азамана, сара мап схəома, насгы сара макьяна сҗафуп, урткəа акгы рызхəыцҗа сымам... Иара ифьы знык иҗшəандаз, сара нас сьфьны сипылоит хəа игəы иаанагозар, мцуп, игəы даҗеит. Ус изыруқəахьазар, изызулац рфьы дцаны дыхəалааит! Икалап ақалақь аҗны еакала иказар, урт иаха ирласны иеилибакаауазар, ажəак-фəажəак рызхозар. Аха, уеизгы-уеизгы, иара ақалақь дамаазеит, шықəсык ауп итуа арахьынтəи дцейжьҗей, иара ақалақь җазшьа иаразнак илалартə макьяна аамҗагы имоуц. Ааи, ааи, макьяна дцагьяхан ақыҗа зҗабцəа дрыхəампшуа аҗынза дҗамлац. Ус далагар, иара еицəаны азəгы ихы ибазом. Нас ишҗа, җарала маҗара акəзам аҗстазаара шеифартəу, аҗара зегьы хəхьзоит. Аус злоу даеакуп, аус злоу ауафроуп... Уахь иара, уеизгы-уеизгы, уиқəзбартə дыкам, аха... Ус схəеит хəа, уи устҗкьягы ибзиан дабаздыруеи, аха сара дызлаздыруа, дахьынзаздыруа ала ауп ишысхəо. Исгəалашəоит, уахык ақыҗаф хəмаррак ыҗан, җыпҗ акəын, ақалақь аҗынҗтəи артистцəа аан иахҗан, аспекталь анахдырба, ақыҗа аиҗабырей арҗафцəеи ирыман фнаҗак ахь ицеит пату рықəырҗарҗ. Хара, афəр инхаз аклуб аиҗабы хйхəан амагнитафон ааимахьын, акəашара халагеит. Аха азҗабцəа иаха храцəафьын аҗкəынцəа рааста. Аҗкəынцəа пшьфьык ыҗан.

Иара акәашарагы уажәтәи акәашарақәа иреиуан, апсуа ашәа зныз акассета ықазамызт. Убасқан зегы азәазәа иарыпхьарц ианындәықәла, ҫыца ацкәынцәа са сахь рәаархеит, аха иара ахәыгқәа реипш днарапықьан, дыңан сапхьа дынкаҫеит. Сара рапхьа саапхашьеит, ус пытрак срыхәапшларц стахын, иаразнак акәашара сықәларц сгәы итазамызт, аха уи мап сзицәымкит. Уи мап ицәыскыр, нас уашьтан иаиуаз сицкәашазтгы, ашьтахь иара игәы ишпаанагоз. Насгы сара уи иакәын иахагы сызцыкәашарц истахыз, аха иаразнак ус иахықалаз мацк саамапхашьеит. «Са сыхиоуп, – ихәеит иара, егырт ацкәынцәа рапхьа дрылқьан дахьааиз иара иеипш саргы сеигәыргьарц шитахыз сырдыруа, ааи, уи аныхәақәа раан атқьара иазыпшу аеыкәашеипш, цьарак итыцаҫ дызгылазомызт, ишьапқәа итпрауа, са сахьгылаз гәаныла: «ишьапқәа ас ианитқәаша, игәы иагьа ихьт-хьтүеит!» схәеит. Ускан иаха агәагьра сьман уажәы атқыс, усқан гәаныла акәым, иара иасхәарцгы ацсык аасыгхеит. Уажә акәзар сыбыз сапхәуан, ак самхәәара сыкоуп хәа. Амала, егырт ацкәынцәа рацкыс иара ицкәашара иаха истахын, иахагы сеигәыргьеит саргы, уи иаразнак сыблақәа ирхибаалеит иара. Насгы, иара, егырт ацкәынцәа реипш думпытцтәрааны дцо, ацсыз еипш дтәи-тәиуа акәзамызт дшыкәашоз, тынч-тынч, сзара ахьикызгы аарла исныруан инапқәа шсыдыз. Даеазәызтгы, уи са исхарам, ус икоуп акәашара хәа узара инапы аларцсны икуан, псызла итәу акатеипш уидыркызшәа иара иахь духон. Урт апхамшьақәа сара убас ршьапы сақәгылоит, игәыгьны исымтхәарц ацсык ауп ирыгхо! «Атаца саан иагьа ипыххаа ибгап! – ихәеит зны зшьапы сақәгылаз азәы ипсы анилала, – уаха ак стахым, сызлак сцәытцыпшны избазшәа сықандаз убри!» «Са исхарам, – наиаатаскит саргы, усқан сурпхашьара сықан, – ушьапы иахьахәтам иургылоит! Хара ацгәы хабжыпан ицо хәицәыхаразароуп!» Сара уи баша иаусхәахуаз, уи иаанагоз, акы – ацгәы амышьта цәгыоуп, угәуеаныз хәа акәын, ҫбагы – ауаа хәхәапшуеит, урт абзқәа рызтаз зегы рбо икаитцеит, зынза ухы ухамыштын,

саргы сшызгабу угəларшəала, акəымзар даеакгы здыруеит... Ашытахь уи иара дызекəаз акгы шалымтцуаз аниба, адашьяма ажы ахьыр хəа дшəошəа, пшыаала ишыапкəа ыкəыргыло акəын дшыкəашоз. Изхысхəаауа (изхысхəаауа схəахт, азəы сиацəажəошəа, макьяна схы ауп сзацəажəо!), уи убас ипшзаны дсыцкəашеит, сшызцəа азгабцəа зегы шанханы ихəхəапшуан. Ашытахьгы еикəырццакны даеа шынтə убас ибзиан дсыцкəашеит. Насгы иара сара саткыс дхаракымзи, ипсып ахылаигафеигоз, азрыпха ськəа италан ицозшəа акəын ишысныруаз. Уи сыхшыф сахыган сшамаз, зынза сизаигəацəахар хəа сшəаны уажəы-уажəы сшынаскьоз, исымбазакəа акəашара аантəон. Ашытахь даеа шыцьяка азгабцəа дрыцкəашеит иара, аха сара убаскан сгəы итысхəааит, уи урт хара хəхьеицкəашаз азы, баша азəы акы игəы иаанамгарц ауп дызрыцкəашаз, мамзар, уи гəыкалатцəкья дызцыкəашаз сара соуп хəа. Уимоу, урт данрыцкəашозгы, сара дсыцкəашозшəа игəы иаирбоит хəа схəыцуан. Ааи, ааи, саргы сызцыкəашоз иара иакəушəа акəын ишызбоз, ускан даеа цкəынак сзара шикызгы. Нас сшəо салагеит, уи ихьз исыцкəашоз ацкəын икны исамхəар хəа. Датəазымбошəа икамлози, уи ихы иакəимтцози, аха сара ускан урт акгы, усс исымазамызт. Ашытахь, цытк хкəашахьан еипш, аклуб аихабгы дааит, Анцəа диньхəааит, убри убас гəыкала дысныхəеит, аха уазымтцаан, уаазгаз ушыапкəа срыкəыхшоуп, схəеит! Избанзар, Батал даеа згабк суцкəашароуп хəа шиалхəаз сахаит. Иаргы ибзиоуп хəа аанарго ихы ааиртысит. Сгəы атра иткьарц ацсык ауп иаагхаз, уи азгаб дрылганы дсымазар лхы сыркəыкəуан! Ааи, ааи, сара иаразнак игəастеит уи лылакəагы акалашəа ишихəапшуаз, ишидхалацəаз, иаргы дкəанызануа дшаакəдырхаз. «Бара ахкыдкья, – схəеит гəаныла сара, Анцəа ицьшыоуп сьбжы рдуны иахьсамхамхəаз, мамзар ажəлар рыгəта иаргы дсырпхашьон, саргы схы сырпхашьон, – бицкəашозар бицкəаша, быблакəа ируеи! Рытра изтбыркьои? Уи ус аламала ихыбхкəо дреиуазам, уи знык игəы зызцаз илызцеит, бара ибтахеит хəа дыбцəнымхо дыбзыкатцазом! Шьта бəеанкыл, акəымзар,

баниз амш бгәаласыршәоит!» «Бцасазгы, – рхәазшәа са-
 хайт урт лыблақәа сара ианаасҕацш, снартасны арахь из-
 латсмыршәшәеи, зны сангәаа, санхәычыз, икыдыскъаз
 акъанцьеицш, – абзиа дыббар иаразнак далыбхуеит. Харгы
 ҳацсы штоу бхаштүеит! Бара ус ауп, ианакәзаалакгы,
 тәа збаз тәа ихәхәеит хәа, бхазы мацара акәын бзыкәз!»
 Абри зеггы лхәазшәа сахайт сара сахьылҕацшуаз, убаскан
 Анцәа ииныхәаша аклуб аихабы уажәшьта шәдәылтпроуп,
 ашә аркны аоныка сцоит ихәан, ицацхақәа ырхьархьаруа
 даахадгылеит. Ларах: «Даҕазнык ихараза, даҕа кәашарак!»
 хәа ҕаалтит, аха, Анцәа икынтә, иара ҕатамахжәак иакәын,
 ихәаз иаҕаршәны икит, иаразнак алашарақәагь ааирцәан,
 ахапы ҳацгагылоушәа иаакаитцеит! Убаскан Батал даасыд-
 гылан бәызагы баргы сара шәнаскъазгоит ихәеит. Бзиоуп,
 схәеит саргы, уи ихәандаз хәа сыцшызшәа, сышцацшымыз,
 аха изисырдырри?! Нас ашьтахь убас сыцхашьеит, иаха иан-
 схыцсаа, «узхаргәамтцүеи, хара ххала ҳамцои» хәа шхәа-
 тәыз, иаразнак ихәаз ишақәшахаттәымыз, зеггы сгәа-
 лашәеит. Уажәгы схы исзанажәуам, уи ауха уи сшихы-
 баауаз. Амҕа ханылан ҳахьаауазгы, Шьаризан рыцха уи
 ивара дсыцәгылар хәа сшәаны, ацә мцәаҕәеицш уажәы-
 уажә дааныскылон, слывсуан, исцәыкалазшәа слыцәхасны
 амҕахәаста данысцон. Аха иара ус изакәызаалак акы далам-
 цәажәеит уи ауха. Иара саргы уи ихәооз акәзамызт сзыз-
 хәыцуаз, имхәооз акәын. Ицәаушьашаз, сара уи ихәооз
 зеггы убас издыруазшәа схы збон, ашьтахь абзиараз хәа
 еибыхәан хәнеицыртызгы, сгәы тыцпраауа аоныка сцеит,
 ииашатқәкьан, уи сзеигәырҕьарыз акы ихәазшәа, саргы
 акы дақәсыргәыгызшәа...

...Уи ауха дахьнышьталаз, дшынахә-аахәуаз, кыраам-
 та дшызмыцәооз, Батал дышизхәыцуаз мацара ацәа дта-
 нагалеит. Уи ацхыз лара ирлас-ырласны илгәалалыр-
 шәазом, ианылгәалашәогы убриакара ахатыр баны ил-
 гәалалыршәоит, цьара акы лхаштыр, реиха илгәалалыр-
 шәаша лымпытцазытыр хәа дшәоит. Насгы, уи гәаныла
 ишеиталхәозгы, уимоу ибзианы ишылдыруазгы, данна-

лагалак, иахьала еиталымхəацшəа, ґыцбарах ибаны, уи-моу атцыхəагы шынтəо лзымдырзошəа, лгəы хыт-хытґа, иґкаларызеишь, ишпантəари хəа лхы лжьо далагоит. Аха иара ацхызггы уиґкара агəаларшəараггы мариацəамызт, лара гəаныла лхы акырынтə ишазеиталхəахызггы (лхы акəын акəымзар, уи азəгы илзеиталхəомызт), иара лыхггы агəра лымго акынза днеиуан зны-зынла, иламхахəар хəа дшəаны, зрахəыц пытлаз аймхəыц еицш ианылцəеимышəшəо зыґан. Аха нас лара урт еитах реидкылара далагон, лхы агəра алыргон уи ацхыз лара ахаанггы ишылхалмырштуаз, ааи, ааи, лхы лхаштыр ґалон акəымзар, уи лыпсы зеггы зцыз ацхыз шпалхалырштуаз. Илхалырштырц далагарггы лгəы иауазма, уи лгəы знык бзиа иабаз иаразнак игəыннакылон, нас лара зны-зынла лгəы рыхшəаны илхалырштырц далагарггы, псраказггы иаузомызт, арбага иалашəыз амарґаф еицш иакəынчаблон. Ларггы лгəы шыґаз уажə илбазма, лыхшыф лиааины илхалырштырц даналагозггы иаразнак ахы лнардыруан, ихьу-хьууа иааґалон. «Ушыскəатра, – лхəон гəаныла лара усґан, – уара иутаху, уара иухəо мацара сшашьтəц сашьтоуп. Уажə знык сыхшыф иазбоггы згəаґыр стəхуп. Мшəан, уи баша исхагылоума, сгəы мацара иахəо-иауа иґəныґəартə... Сара уажəшьта уи сахыпар стəхуп. Избанзар, сгəы ґəышцəахеит, анс схəар, арс ахəоит, арс схəар, анс ахəоит. Зынза сазымхəыцзар иамчуи! Уара шəынтə иушəонатцы, иузонатцы, сара сазхəыцны салгахьеит схəар! Аха усґан сгəы сыцгəаар ґалоит, хаґоу игəы хара ицгьылааит, итəымны изыґалааит. Ирхəо еиґəымшəо, реимак-реиґаґ рацəаны! Сара сгəи сарей устцəґа хаизыґам, аха абни агəра хəычык иааркəадар, уаха акггы стəхым иара акынтəи, уаха акггы сахəом... Уеизггы-уеизггы зынза исыґəнаршəтцəґааит схəом, усґан сыхггы агəра зго цьушьо, амала, ишсызтоу сзымдыруа, ихəатəым, иутəым сахыцатцəґо саналагалак, иаразнак иаасґанарххуа».

Уи ауа дшылбаз ауп лара иаха есымша дшылгəалашəо. Ихьыхəан игылоу бахчак дытцалан днеихуеит лара. Ашəыр-ццлаґаа рыла тaa илыхəацшуеит, абри афьза ацшза дхафсны

дышпацои хәа. Аха ларггы лхы лықәыршә дахънеиуа урт акгы хәас илымазам, аены лгәы хәашьза дыкоуп. Мамзар, ианбыкәыз ари абаҳча данаатцалоз ас данцахъаз, дшызгабызггы, аеш еипш днаркыдцала-ааркыдцало шәыр хкыс иказ зеггы ҫыхны ргәама лбон. Зеггы драфсырггы, ани ахәшеипш лҫы итазытуаз аҫба-тҫә дафсырмызт. Ус лхы лымагәыхәа дышнеиуаз акәымкәа, Кама хәа лыхъз хәаны азәы ҫитит. Уи абжы лара ибзиан илдыруаз акы акәын азы, иаразнак даахъахәит. Днацшит, даацшит, аха уаха умыпсит, ҫызтуаз гәырз-шашәаз днытцабеит. Издыруада бжык газшәа сгәы иқәфызар лхәан, лхы агәра шылымгоз, лгәы шыбжәажьоз деитадәықәлеит. Убасқан лыгәггы дназгәааит лара (уи ибжы убриақара иугәурцхеит, сыхъз хәаны даеазә ҫитырггы иара ибжы акәушәа убоит!) хәа. Аха иахарагәышьяаз лгәы, уи ахаанггы ахәыч кәыш иеипш акәын ишыказ, дамжәацызт, ааи, ааи, дамнапхацызт. Убасқанггы лгәы иахаит уи ибжы, ма ишпагәхәанагоз уи зхәоз ибжы! Даеазныкгы игандаз, даеазныкгы... ус ишыцшыз атра итыңар каларын еитагызтгы. Кама моахәастала ашәыртцлакәа днарывыс-аарывысуа лхы лықәыршәны дышнеиуаз, еитагахт уи абжы лыхъз хәаны. Лара ахышәтхәа деитаахәацшит, аха еитах уаф данылымба, ашәыртцлакәа днарытцацшит, издыруада хых азәыр дықәтәан ҫитүазар хәа. Аха уахынтәи рыбақәа тырхаха ашәырқәа ракәын иаапшуаз, «бара беипш ипшзоу азәы хәаҫаттахәхар, хәпсра цсрам» хәа рхәозшәа игәыкза. Убрахынтәи лызҫызтуаз уаф данылымба, дгәаан, акамчеипш лылацш аархылкәеит ашәыртцлакәа. Нас деитадәықәлеит дыцакы-ццакуа, ииашатцәкьан, иахәа абаҳча дахытцахацәаз лгәы икоу зеггы ташәо иалагеит, иатахузеи хәа ахара зеггы иара иадылцон. Ус, зынза иааигәазаны игеит уи ибжы. Кама уажәшәта дызустазаалакгы диацәхарц данынхәахә, уи дычча-ччо лышьтахъ дгылан. Убасқан лара азы хышәашәа налықәтәазшәа, лшыра, лгәаара зеггы аалхыпсааит, дыччарц лтаххәит, аха иара ихатаггы ақыр-кырхәа дахыччоз даршанхазшәа даанхеит. «Даеазыызтгы, – лхәеит гәаныла лара,

лгэыпжэара хэычы-хэычла лхыпсаара ишафызггы, – убас сиацихарын, азы дазымызэзэо... Аха уара иуанасыжьюеит, уара узы зеггы сылазоит. Ус исгэанарцхоит сгэы, агызмалцэа ақэтэоушэа... Уара иухэо зегь амин ахэоит. Ааи, ааи, иара азы хыхьггы цакаггы уара уоуп икоу!..»

– Бсыршэазар калап! – Бағал аччара даакэытцын, игэа-гэуа-изымгэагэуа мацк даалзааигэахеит.

Уи дааскыацыпцхьаза лара иаха-иаха лгэаара лхыпсаауан, нас зынза илафысымтыр ибара sameигэыргьазшэа икалоит хэа даацэшэан (затца дымгэаарыз, уи данымыччоз ак ихьыз цыашьаны мчыбжык лшьара дықэлазомызт), феалтит:

– Сара ус ишэакэо среиуазам! – ларггы акыр-кырхэа дааччеит азыхь абжы иафыаз лыччабжь ала, нас даггы-наихэапшит, лхы-лөггы, удам-здам ус уафы сифеаччомызт хэа акэын иахэоз. Уи иара иаразнак иеиликааит, избанзар, уи лгэы итазггы идыруан (идыруаз цыишон!) ус ианаикэшэалак. «Сара уара убжы сдырит, – шөфык урылазарггы издыруан!» лхэарц ацсык аалыгхеит, аха ус схэар иара зынза соуп хэа иеыкаитцоит лгэахэын, ус имхэазакэа, лара лхазы, лгэазы, лыпсазы иаанлыжыит. Уи ус акэын, цхызынггы-лабфеабанггы, уи имацара иалхэоз ажэакэа лыман, аха иамхэакэа, амала иара изкыз ажэакэаггы лгэы итылхэаауан, уи ацсы алыршьарц, насггы иара имацара дизхэыцларц анылтахыз. Ускан лара азэ иацаэажэараггы лтахзамызт, иагья хкы дырфызарггы зеггы аакажьны, тынч ахэыхэ еипш деикэышышьы даатэон, ма азыхь ахь дцаны, уи ахықэаф дныцэынтэалон.

Уи ачкэынггы убри аены лара дибанза (цхызла ус дхэыцуан Кама), игэы алакамызт, аха лара дагыбеит, иаразнак деихыкка даакалеит, уимоу, цыит каитцозшэа атлакэа дрывагылан лыхьз хэаны фитуан.

– Аоны схы сзыфнамкит, – ихэеит иара даникэшэа дышлеигэыргьаз, насггы зынза игэиеанзамкэа дышлықэшэаз лырдыруа. Бағал ус акэын, игэиеанзамкэа дзықэшэоз абзиарақэа зеггы иаха пату рықэитцон, кыраамта ацхыз бзиеипш игэалашэалон. – Насггы сцэа иалашэеит бара

арахь бшаауаз... Сгэы исытцанахэеит. Уи убриакара ихэычны иахэеит, убриакара иармазеит, аха сара уи сафшөа-хуазма... Иаразнак сдэықэлеит арахь. Убас сыццакит, ар сышьтазшөа...

Кама ихааза дааччеит, уи уажө лыччапшь ацша зысуа ашөт-бгъеипш, ицэеимпыр хэа дшөаны дышлыхэацшуаз инаимпытцабеит.

– Умыццакыргы усыхьзомызт! – деитааччеит лара, дагынаихэацшит. «Уара ацша уакөтөоуп, – усқан гөаныла даацөажөеит лара, Кама уажөгы ицбалшьон усқан, пхызла гөаныла илхөозгы ахьылгөалашөоз, – уара иахьа усымбазтгы исыпсыхэаз, схы зныскьоз сеидру. Сара ус саныкалало ыкоуп, улакта саатампшыр сеилаго акынза снейеит. Ускан уара цасхөа икоуптошөа иахагы уцшаара цөгьахоит. Анахь схөоит, арахь схөоит, игөагыны знык-фынтөгы шөыфонацхьа саниасуагы ыкоуп, аха уара ухабар ыказам. Зны убас сиасны сыщоз шөла ааспылеит. Уи уара иуасхөеит хэа ахаангы ихоутцазом, акыр-кырхэа усхыччоит. Аха баша усхымччазан, иагыкалатцөкьеит. Избанзар, убри аены убас схыуталеит, уаасымбар, саауөампшыр, адунеиеикөбгарашөа. Шөла анааспыла, хөычык дыспылазшөа скалеит. «Дамшө, Дамшө!» – схөеит, иара иаразнак игөыргөеит, рыццха, акрастоз цьнашьан, атыхэагы аарышөшөеит ахьз анаха, аха нас, сшазымдыруаз анаба, аанда аөаванакит, ишапшөымазгы ацөа иалашөазар акөхап иаахьш-өышит мачкгы, аха ашратцөкьа азымгөагьит згабк лөацхьа. «Батал дубазар, Дамшө?» – стцааит. Уара ухьз анаха, еитах ахөылбгъеипш икьакьаза ах иадыз алымхақөа аакьацөхеит, аха нас ус саөацшуа санаанха, иаргы ацашьагы иакөымшөо, аашьагы иакөымшөо, цытрак ишьшьылахаза игылан. Сара зны-зынла исымхөыцуа акрыкоума! «Аөны дыкоуп, аха адөахьы дцөыртцом!» – ахөазшөа сгөы иснаөеит. Убасқан сеилагарц ачык-ачык аасыгхеит. Избан, иахьа аоны иезифонаирхеи, сара иахьак сгөаөеиуа иара сышишьтоу ицөа иаламшөазаци. Издыруада уажөшьта иара изы уи акгы аанамгозар, издыруада даөацъара ихы кьдзар, даөөазө диркаазар... Издыруа-

да, азэ лажэа имазар, сара, ус сзашьтоузеи, слыцныкэалап, исцэагои хэа акэзар дшысзыкыу. «Дамшэ, – схэеит усқан сыбжыы нытцакны, ала рыцха мазала этцатэхэы кажны ибналан ицоз ахэыч иеицш, амфан ихтаскит, – уфы апаца тамлазар ахухухэа узысмеишуеи? Шэыфны ааигэара субеит, сзакэу иалудырааи? Ушыроуп, Дамшэ, абыржэытцэкья, амшэ атыфара итаутыпшыхэызшэа, убжыы хтцазаны, Батал иагыа игэы ртынчны дыцэазаргыы дааурыпшыроуп. – Аха Дамшэ аанда аеавакны имқэацазо, ашьтахьтэи ашьапкэа ирыкэтэаны икэафза иаапшуан. Нас убас сгэы пжэеит, ала ргэаан исыршуеит хэа снышьтасын, хахэк аашьтпаан исыршэит. Сара схы итамшэо, исымхэыцуа акгыы ыкам зны-зынла акэымзар, ала рыцха зыхсыркыоз, ашта стамлеит, аеакит, амфан исеишран изыкыз. Аха сара убас стаххеит, сара истаххаз иара ишпазеилымкааи, ала ауафы ифызоуп, ишыа алоуп, изааигэоуп рхэоит, зынза икэынгазамзар ишыроуп схэеит. Ала рыцха зыкэшэаз, изыхкыз азымдырзо, аанда инцэытцкэраан, ихарахапшуа ахкаара инталеит. Саргыы икастцоз, саагыжыит, аха аены ишысхызгаз иуқэшэира ихигааит... Снап акы амкит, сшыапы акы амкит. Уара сышузхэыцуаз мацара, акэаскья абартцаф ацэашьеипш скыдыртцазшэа сыштэаз иаасырхэлеит. Ааи, ааи, ацэашьеипштэкья сбылуан аухантэаракгыы... Уара сгаза хэычы, зынзатцэыкгыы сгэы утамшэеит хэа указар, убас уажьеит угэы, убас уажьеит, уи нахыс ахаангыы агэра умган!..»

– Атцэа бтахума? – цытраамтак ус фымтцакэа ишгылаз фэааитит Батал, ларгыы лхэыцракэа даарылтцын днечицапшит, дагыааичаччеит, сара уара уакэын сзызхэыцуаз, даеацара схы кыдыз цыумшыан хэа аанарго. «Уара улымкаа цыаракыр схы кыдыстцахазар, схы акэара итабааит!» – лхэеит гэаныла. Убасқан лара атцэатцла акэцэафытцэкья цырак лнапы нақэылкит. «Абни ажэфан иазааигэоуп, иаха икалахьеит!» – лхэан, ани лыччапшы хаа ааичарпцханы дагыааччеит. Иаргыы дақзамызшэа дыфхапалан, макьяна ашьапафы дыкоуп шылхэоз иман даалбаакьеит. «Уцсы атцэы ишпахоу, – иаацчалшьеит лара уи иаразнак данылбаа, – уналшэазтгыы

исыпсыхээз, сымала сыгесумыршыуази! Аеш еипш махэык ақынтэи махэык ахь ушпапоз! Уара бзиа узызбақәо иреи-уоуп абас уахыласу, ацша уахьбақәтәоу! Насгы сара ир-ласны сгәы итоу ахьеилукаауа, уи сгәы афыза уаргыы агәы узтоушәа, ирхәо-ируа акны иахьыкоу. Зегь ратцкыс, уара бзиа узызбақәо рацәоуп, аха убарт рацхьа игылоуп...»

– Ари атцәа убас ицшзоуп, игәагыны иузыфарым! – Кама иаимылхын кыраамтәа ажәфан ахь ирцшны амра иадкыло дгылан. Иаргыы еикәацхо иахьылкыз, амра хәычы лнапы ианызшәа акәын ишубоз. Нас деитәнеиҕацшит лара «ахы, уажәшьта, абри абахчаҕе атцәа анафыс сгәы иатаху удыруа-зар?!» хәа. Батал убритцәкьагы иаразнак иеиликааит лгәы дтатәазшәа. Уи зны-зынла лара лхатагы ицәалшьон ас ир-ласны лгәы итаз ахьеиликаауаз, нас мазала азхәыцра далагон издыруада гәык акәзар иаргыы саргыы ихамоу хәа. Иара убритцәкьагы уажә дахьазхәыцуаз, лгәы иахьташәаз иаргыы иеиликаахьеит, игәы иташәахьеит хәа дықан.

Батал иаразнак атаматцла дыҕацалеит. Убракагы иреи-гьзас, унацәа тыц зынхалоз цырак ааҕихын, иман ацыҕеипш дналбаацеит.

– Уара ашәыр сауркуеит! – акыр-кырхәа дааччеит лара, аха уи лыччапшь убас ихаан, Батал иаразнак игәы аатәит, адунеи зегь халалызшәа, бзиарамзар цәгыара ахан икамлацшәа, иагьыкамлошәа дныкәыпшит. – Сара сызлаухәои? – уи лхы-лҕы аччапшь цшьяала иныкәылхын, ил-кыз атамеипш дгәыкца днеиҕацшит.

«Саргыы быччапшь сакит! – ихәеит гәаныла, мацкгыы да-гьяамхаччеит иихәаз даназхәыц, – уи убас ицшзоуп, баныч-чо знык инабҕацшыз мфара-мжәрада мызнакьак дызным-хари!..» Нас Батал игәы итихәааз лара иламхәакәа, даҕакала ишлацәажәатәыз даазхәцын, ҕааитит:

– Ашәыр ауафы игәы артәуеит, – аха ачкәын аҕакала дцәажәар итахын, уи акәзамызт иихәарц иитахыз, аха уи ахьынтәааз, ибыз ишыкәыххыз иара ихатагы издырзомызт. «Машәырхеит, – ихәеит иара гәаныла, – ишцакахцари, ама-шәыр ахампал иалоуп!» Убаскан Батал избеит даҕакала

дцэажэарц, аха ажэакэа зеггы иара ианитахха убас ицэеи-мпит, анс ихэеит, арс ихэеит гэаныла, аха иитахыз акгы ифамшэазакэа ибыз ифы иаатахеит. Уи ларггы игэалтеит иаразнак, аха лара уи ус ажэа анифамшэоз, ажэак азы ихы «анциеуаз» бзиа илбон. Нас гэаныла ихыччара далагон: «Са сацэажэара ус имариоума, ажэа азыхэанггы уцыба уталар акэхеит умбои! Аха егыаурым, ажэак акэым аус злоу, агэоуп, сара издыруеит уара угэы зеипшроу са сзы... Уи уара ума-цара иутэзам, уи сарггы истэуп. Зынзатцэкыа истэымзарггы, иахзеилоуп. Даеазэ дталар калазом, уа сара стыц затцэык ауп иамоу. Даеазэ дтала уакэытц, уа акамчы кны сгылоит сара! Даниз амш лгэаласыршэоит! Устцэкыа лзызымурггы, бфны бакы хэа ласхэоит, ари са дыстэуп схэоит, азэы дысхи-баарггы сузом схэоит, ачкэынцэа нтцэама, разк бымазар азэ дбыкэшэап, баанашэа-аашэа хэа ласхэоит. Даеазэ дааир-ггы убас, ахцатэиггы убастцэкыа. Нас дарггы еигэныфэазар акэхап, ирбозар акэхап уареи сареи еикэытхашыа шхамам, хшазэыку. Уара уда сара сышхэартам, сара сыда уарггы...»

Ацкэын убаскан избеит уаха дымцэажэарц. Избанзар, дара ажэадаггы иеилибакаауан, гэыла иеицэажэон, уи рзымхои...

Батал уажэ уаха ацэажэара шитахымыз, далагарггы иихэо шимамыз, уи лыпшзара азмыжь еипш дшалахоз анылирба, уаха икаитцоз акгы дакэымшэакэа мчык ааитцасын, лара лахь ифынеихеит. Кама уи иааишыа анылба иаразнак ахышь еипш даанапш-аапшит, нас уафцс ааигэа-сигэа дшыкэамыз анылба, еитах иара днеифацшит иигэагырц игэы итеикыз цыашыо. Иара дааиуа-дааиуа данаалыдыххыла, илакэа аахифеит. «Уахнамцаацэан, – гэаныла даацэажэеит лара, иацхьан дызмеигцоз лычцацшыггы лхы-лфы иаакэлырбан, – хара макьана хазхымцэо хэанггы акы ыкоуп. Азыцшара зтаху, ирцдактэым...» Аха убракагь Кама уи игэы цэызкыаша ак-ггы мхэакэа фэалтит:

– Цыит кауцэома? – акыр-кырхэа дааччеит. Нас лышь-тахька даеа шыафэакэак днеитаттит. – Улацэа хты акэымзар, убас сеыстэахып, ацэашы кны усышьтазарггы ахаан су-зымпшаауа... Ускан ушьамхы уеаургар акэоит!..

– Мап! – ихәеит иара, илацәа шыхфаз, иаха-иаха лара шытахькадцаципхьазалыбжы ахьгоз гәәтандылзааигәахон. «Илақәа пхашьазар қалап! – гәаныла инейдылхәыцлеит лара, нас дагьаашәазызеит лгәы италкыз иаразнак илытцидырзар хәа дшәан, – иаууеи, ачкәын, тңыуаффык саҳауеит!» – лхәеит гәаныла еита дааихыхәмарын.

Уи лара иаха-иаха дизааигәахацпхьаза Кама шытахька дцо мацара, ишнеиуаз, «уажә иузызуа убап!» – лхәеит гәаныла. Кама днеиуа-днеиуа мацара тцлакы днадгылеит. Иаргьы илацәа шыхфазгьы уи длышьтан усгьы. Дышнеиуаз, атцла даннадтц, Батал атцла даахоит хәа дшызпшыз, пшьаала даахыкәшан уи иналзымариашан ддәықәлеит.

– Ах, ура агызмал, укылпшуеит! – Кама лкьатеиах цтцәо дшыгчоз дыфны лғыналхеит, – уаала – ушсыхьзо збап.

Батал уи дыфны дналышьталеит. Уи уажәшьта ишитцылдырааз ибеит азы илақәагьы хитит. Ус ицо-ицо мацара зык иныгецынгылеит. Убрақа дагьыналыхьзеит иара. Аха азы ацқа хзамызт, иаргьы дуцәамызт, аха иагьын, Кама дталар лшьапы дықәнамыргылар хәа дшәеит. Уи дшацшәаз иаразнак игәеитан иара, иеимаакәа ааишьхыршәшәаны, иеиқәа царкәакәо фәаитит:

– Кама, бааи сара бырызгоит, скәәкәа бықәыртәаны!

– Азамана! – лхәеит лара, дахьыпхамшьазгьы аацьалшьеит, аха уаха цсыхәа шлымамыз лбон. Данаалакә, икәәкәа лғынахылшьит. «Сара пхамшьа, – гәаныла убасқан лхы дназгәаит Кама, – ачкәын сихьынпашалан азы сышпәтало, азәы сибаргьы цсрами. Ажәлар ахәатәы рыстоит. Аха егьаурым, нақ-нақ схы сыриашап...»

Убасқан Кама азы данынзаапшыла лыхлахатц аагьежыит. Убри аамтаз, дқахар хәа дшәан, ихәда лнапы накәлыршеит. Иаргьы ишьапқәа ааиргәгәеит, амытқьал иаганы иқаз ахахқәа рыгәтақәа дрыбжьагыло, иекамыжкәа днеиуан. Убасқан лыхцәы аффы хааза инаифасит. Акалашәа иааинырит ихәда иакәыршаз анапқәагьы, икәәкәа иадыз, ақәыпсхаипш икьакьа-кьакьаза иқаз... ачкәын ихлахатц гьежьыр хәа дшәан убасқан зегьы ихаирштырц итаххеит...

– Сшыап азы изаамкыислароуп! – акыр-кырхэа аччара дафын лара икэакэа дгэыпжэагаха дахыкэтээз. – Уашытан агээтэыых счапар калоит! Нас сызхэышэтэуада?!

– Анцэа ибкэырхуп... – аарла ҕааитит иара, аха ибжыгы иара иеипш аидара иатцазшэа итахаэеын.

– Батал! – лхэан, зынза илымхақэа лкышөкэа цхаза инарыдылтцеит. Уи иаразнак дааилышшеит, илымхақэагы аафыблаазшэа ибеит, данхэычыз ахыта анрылалалак иах-хэышэтэуеит хэа иандуи иани ацэацэашь антадыргылоз ацэыкэбарқэа зытны ишнеиуаз ианырцэақэтэалак ишыбылуаз еипш. Нас дхэытхэытуа ацэкэырцатцэкыақэа ирцэыл-зозшэа ҕаалтит: – Сара нцэа дсымазам... сара уразэк уоуп исымоу!..

Батал уи атакс ажэакгы имхэеит, амала, ус лнақэа ахыкыз иахагы иааиргэҕэеит. Уи иаанагоз лдыруан лара, уи ала зегы ихэеит ачкэын. Убаскан гэаныла даалырехэеит лара, лыггы издуны ус нтылхэааит: «Уи дкэышми, ажэак ихэазтгы азцша иагар хэа дшэеит. Нас Анцэа дитэуп уи занахэоз, злымха итасуаз... Уи дкэышми, уи дыхшыотрами, иахыцэажэатэугы, ихэатэугы идыруеит. Уи афыза ажэа азцша иаито-ма?!.»

Ус азы инырны акэара ианныкэла цшыаала днаиргылеит. Убри аамтаз закэ мчу илытцасыз лара лхатагы илзымдырзо иапхыака дниасын ҕаалтит:

– Улақэа хөеи! – иара илақэа анаахиоа, анапеинкыабжы еипш атэах ааифлырган, дыфны лэыналхеит. Иара пытрак ихыз цыашыо акэара дылагылан, аха нас дыҕкыаса дналышь-талеит. Батал уи длыхызар «сшыа зуеит!» хэа далагон, азы уи дычкэынамзи, игэра злоугоз, иахиркыацэар калон азы, дысхымзандаз хэа дыфны дышнеиуаз ацэа даалтит...

Кама афны данааи лара адырра зылтаз агэылацэа (рначыгы даеа шыца-хы еизахьан. Зегы азалаҕе иеикэшаны итэан, азэызатцэык лан лакэын уажэы-уажэ ионалоз, ифны-туаз. Хыкэыч уи данылба, иаразнак амардуан дналбаан дналпылеит.

– Бабгы дааит, – лхэеит уи, уажэшыта усыгы хыкэшээз хақэшэеит, аха атаацэа зегы хшыкоу ак лыхыгышыозаргы

ишпааури хэа аанарго. – Дылдырыртэ дшыҕаз длыхъзеит. Луасиат ажэагы иалхэеит, рыцха...

Кама дахьгылаз даауалуашеит, нас даапсаны дыҕамзи лыцси лыцси шеивтахозгьы, уахь, амардуан ахь, дхаларц далагеит. Аха Хьыкэыҕч днеины дналыцгылеит.

– Уи уажэшьта былбеит хэангы былзеилкаазом. Бабгьы арахь даашэмышьтын ихэеит ба бзы. Уа абыргца роуп итэоу. Уи атцкыс, аонқэа ааилхаргап, абартцақэа хацссап, ашта усгьы асы еиқэцэашь иқэуп.

– Са схэычума? – дгэаан дааицрашэеит Кама, – Иахьа шыҕьяаахыс усгьы сшэырҕьалеит, анахь, сшэырыот, арахь сшэырыот, нанду рыцха лыдтэалахатцэҕьа смоуит. Цьара ак салхэарц лтахызаргьы, са сыбналан сдэықэуп.

«Бан анышэ зэарыпсаша, – лгэы интылхэааит Хьыкэыҕч уажэшьта дышлызнымкылоз лбан, уи дхалмыҕьларц далагар еиматэаны дцэууар ҕалон азы, иҕалтцара лзымдыруа, дкэаны-зануа даақэеит, – ацсхьтца иаёу лахь бара усс ибымоузеи. Нас быцэа тынчхарым, бтэа тынчхарым, амалагьы усгьы тцхьбжьонла уажэы-уажэ бцэырханы баапшуеит».

– Нан, Кама, уи инылтцыз акара нахцааит, – Хьыкэыҕч уи цьара акала дысзеикэкуазар хэа даёын, – уи лықэра лфеит, илгеит. Лыцсышьагьы бзиахоит, рыцха, лыоны лхы нықэтан, хэычгьы-дугьы зегьы шэшылхагылоу.

– Ааи, ааи, са сыда зегьы лхагылоуп, сара стэым аазароушэа аатцрақэа срыцоуп, – абригь лхэеит, Хьыкэыҕч дкэықэма-шэықэмаха дышлышьтаз, «уахь бхамлан, бара ацсхьтца иаёу бихагылар ҕалома, бхэычуп, бгэы иазычхауам», шылхэоз, ашэ аартны азал дныонашылеит. Рацхьа иаразнак зегь неиёапш-ааиёапшит, нас шыоукы «наҕ ддэылыжэга ахэычы» рхэеит, «а шыоукых, «тасым, дналхагылааит, лгэы лнапы нықэылшьааит» рхэеит, лабгьы уи знык даныонала уажэшьта иаразнак дышиздэылымгоз идырын, иаргьы днеины Нуца дналхагылан ибжы нытганы ёааитит:

– Ди, ари Кама лоуп, дыбзымдырзеи? – Нуца лмата лыхъз анлаха лылацэа хэычык иаахылтит, аха уаха лылымшакэа еитах ацсеизгара дналагеит. – Бшааиз лдырит, – Нарсоу,

Кама лнапы аaikын, наӑ дналыдигеит аӑсхыӑраз иӑӑыз иан. – Уи ахаангы лгӑы акӑын есымша акреилызкаауаз, уажӑ лыпсы лхытӑымтазгы зегы аныруеит...

Аха Кама ддӑылымтӑыкӑа итӑаз рыварашӑа днеины деитанатӑеит. Нуца аӑсеизгара даӑын, нас Нарсоу ахӑыӑ лгӑы ӑашьтӑама ихӑан, днагылан дцарц ила налирбеит. Ларгыы уаӑа иамалымкыкӑа лӑыналхан, азал агӑтан днеихьан еипӑш, еиматӑаны атӑӑуара дналагеит.

– Ӓаи, дадхеит, тӑасым макьана атӑӑуара, ахӑыӑ ддӑылыжӑга, – Арсана дахьтӑазынтӑи ӑааитит. Гӑыла пӑхӑыск иаразнак уи дналытӑагылан ддӑылылгеит. Уи кыраамтагыы лыбжыы ааӑуан адӑаӑынтӑи, нас зегы лыкӑшан лыгӑшӑа-мшӑа ӑаны дрыжжыӑ мацара, «бара ас аныбӑа ахӑыӑӑа зынза иаламгӑыӑуеи, ма урт брызхӑыӑ», «нан, макьана тӑасым, аӑсхы дыпсаанза атӑӑуара ӑалом, быбжыы лгӑы иӑӑыӑуа иалагоит, дшӑоит» рӑӑан, ирулакгы дааиӑӑыркит.

«Еаны сымнеиааит, – Хыкӑыӑ дахьгылаз лхы лшӑеи-уан, – ас ишӑатӑаӑалоз здыруазтгыы ма аӑалаӑ ахь дысмышьтӑуази аагатӑык сымоушӑа. Аха ирласны сгӑатӑа зеилымсит сара шӑеиӑӑа. Арахь ари итӑгыы сгӑырӑон, лычкӑын дылхагылазамкӑа дыпсит рӑӑар ӑа сымшӑози, сара зегы ирхыпсааз... Са стӑы егӑаурым, аха ма лара лыпсышьа бзиахандаз, дымгӑаӑӑандаз, рыцӑа. Ма уажӑ лыпсышьа ирма-риандаз аӑсӑаӑа ӑадыӑ... убриаӑгыы лылахь ианымзар, нас егӑыӑам...»

Кама лнапӑа лгӑытӑацсан аштахь дыпшуа аматцурта абартӑа дгылан. Уи уажӑшьта агӑра лгеит ланду акгыы шылзыӑкамтӑоз, аха дааӑӑымтӑаӑа иӑӑалшьӑоз абас иаалырӑӑан илыпсышьаӑаз ауп. Мчыбжык, ма ӑымш-хымш дымгӑаӑит, дышьтамхеит, иахьа ашьыж хӑыӑ-мычык аалфан, сеилышшошӑа збоит лӑӑан, дахьнышьталаз, уи акӑеит. Уаӑа дагьзымгылеит, лхы дахӑонатгыы лааигӑа ӑналмышьтӑит, уажӑытӑӑа сгылан снеиуеит, амца ааиӑаӑӑла, Нарсоу дааиргыы дарыхьташьуеит ӑа ӑалӑӑон. Уи илдыруан дшыпсуаз, ааи, ааи, иахьатӑӑа дшыпсуаз лдыруан. Аха лыпсы иахылмырзааит, зынза дакуа, аӑӑажӑара лылымшо данала-

га ауп харгы ианахдыр. Ус дныкэиас дьахшьейт, уажэы-уашьтан дгылап ххэейт. Аха лара леалтеит, рыцха, уаха леагылымырххейт, дымгыатэы-гыатэит, акгы дамыхэейт, азэы игэы тылкьар лтахымхейт. Ах, нану рыцха, азэы ишьапы баграгылар хэа бшэаны адэы бышцакэыз...

...Убаскан Кама илгэалашэейт итцегь данхэычыз ланду хьакэшэара длыман дышцалоз. Ашара цытк шагыз аоыцьягь оагылон, Нуца иагья иццакуазаргы амца ааифакны, цьара Кама дназыцхашаз быста-хьшэашэак аарыссаны, адырган иантцаны илзырцхон. Нас ашэ-рфа апырцкэа инарыкэтцан, ма ахэызба апынтца инахатцаны илзылцьуан, уи анцьлак апш кацшь еипш икалон, ахартцэгы пашэза атэца азна лымжэыр лузомыт. Убарткэа зегь рышьтахь ибзиан лееилалхэар акэын, лыласа қалпадкэа, лбамбазиа тцкы, лкасы-цха ллым-хақэа тахэхэаны иаатэахыртэ цша шэышэык мнейуа, нас акэын амфа ианықэлос. Кама иахьейпш илгэалашэейт, убас амфа ишықэыз, шьыжык хэыхаракык афы иофхалейт. Цшак хэа асра иалагейт, аха хьацырак цьара ифамырхакэа иланашьтуан. «Хьацшь, Хьацшь, сукэыхшоуп, – лхэейт Нуца адунеи азна даагырцган, – сара абранза сааны ахаан нап тацэы сумышьтыц. Ма изакэ хьоузеи исуркэшэо, уаргья нап иакызар, уарма агэра ганы иузамыркуа! Ицацшь-цацшьза! Иужэуазар ахазына, иузуазаргы унацэа ацуфо! Ачалт икэтцан иутэахуазаргы, ианчихалак цыракгы хэапсом, азын ма ишцахаахо. Ахэыцкэа акэнибартцэан ирфалап, цыткгы ацармыкьяхь иаагап, Кама тцкы бзиак лзааххэап, Нарй Ахрей аимаа хэыцкэа цшза-цшзаза, нас мачхэума иааххэаша, ахасамаса. Знык ақалакь уалалар уцсы узалхуам, аоната иатаху зегы аасхэейт хэа уалагойт. Убас, Хьацшь, убас, сынтэейпш усгэацхо ахаан укамлац!..»

Нас рызхара аныркэшэалак, рсакькэа рызкэа инкыдтцаны, амра тцлак ашэара ишыказ рышьтахька идэықэлон. Урт ана-ауаз амфа иамыраапсарц Кама ланду алакэқэа лзейталхэон. Ахауртубасиказлакэқэан, Кама убасдрылархалон, апсшьараз ианаатгылалакгы, аидара дшатцаз лхаштны азырфара да-лагон. Нас аоны ианааилак рыхья абжа нытцкэаны, ачуан

ду интапсаны иржәуан, егы абжа адырганкәа ирынтцаны ирзуан. Аены атаацәа ирзыфоз рфон, егы иаанхоз адыр-
 цаенынза имыхьшәашәарц әуеидрақәа иртатцаны, рыхкәа
 ааҕахәаны атқ ишалаз аҕармыкыахь ицон. Ма ишцаргоз уи
 ахьа, ма ишцеимыртәоз. Ланду уажәы-уажә дыгәхәон ауаа
 анаалыдеизалалак, арт Хьапшь инаган иадыргылазар иа-
 гьа иакәнибартцәарын хәа. Ахәылбыгәха уахьынтәи еимала-
 еиҕалаха иаауан, убаскан еицш ахаан лгәы рахатны, ланду
 лгәы лыздуны дкамлацызт Кама.

Ус, ажәфан кылнатцәарашәа абартцакынтәи ахәхәабжь
 геит. Уи инақәрыццакны иааилартцеит егырт агәылахәсақәа
 рыбжьгы. Камагь дахьгылаз иаразнак атцәууара далагеит.
 Цытраамтак уи азал ахь лшьапқәа дхарымгалакәа абартцаҕ
 агәашьа кны дахьгылаз атцәууара даҕын. Нас гәылапхәыск
 даан, лзара кны длыман дыҕхалеит. Убра лызхаратцәкьа
 дтцәуеит Кама, нас агәылахәсақәа дрыман еитаадәылтцит.

– Убри шәаалхылацшла, – Хьыкәыч урт агәылахәсақәа
 мазала инарышьталхәеит, – макьана хәфны псра даламп-
 шзац, слыцәшәоит. Лабду иаан дхәычын, усқан иеиылыкәау-
 аз. Арт настгы дара акалашәа иеизықан, айхәшьцәа реицш
 акәын ишықан...

– Ааи, гәышья, зегь лмаазахьази... – агәылапхәыск Кама
 дналыхьзан лкәакәа аалшьышьит. – Аха апсрақәа зегьы еиц-
 шым, уи цьабаа лыгмызт акәымзар, цытк нылтгәышьеит.
 Лхәы лфеит, илгеит... Уаха аҕар рыла цстбара Анцәа иазаа-
 имгааит абри афната. Харт ахәарекәа уажәшьта уахь ауп
 хьы ахьхо...

– Нану рыцца, нану рыцца, – ахацәа реицш дтцәууо
 лгәы дтасуан Кама даакәымтцзакәа, – бара ак быхьуеит хәа
 азәгы хәказамызт, бара аеицш бышгылаз, бшаапсаз шца-
 хазгәамтеи? Бхадынтәәалахьан, арахь хара акы хабмыхәа-
 закәа, хамтак бзымдырзо... Хьшапы хныкәыргылан бах-
 цырцит...

– Шәа шәеибганы шәахьлымаз, дахьшәылапшуаз лзым-
 хози, – агәылапхәыск даакәымтцзакәа уи лыжькьара даҕын.
 – Ауаф ипсы танатцы ихшареи иматацәеи рыла дымблыр,

дымгәакыр, зегь имоушәа ибo дҕалоит. Ауаҕы кадыць акыр итаху цыбышьо, ауаҕы кадыць дшыцсыша издырзом...

– Нану, нану, – лхәеит еиҕах Кама, ииашатҕәкһан уи ааи-гәа дгылан лыбжыы ахьылмахауа деиланагошәа, – астҕәкһа шахзыбуаз здыруазтҕыы, иахьа ашә схытцуазма?.. Даеа цыт-рак инабгоз цысышьон, нану...

– Ауаҕы дызламзо егыҕкам, нан, уи бхазырштша, еицәоу Антҕа бақәимыршәааит, – агәылапцхәысҕы уи дааныжыны дцар лтахымызт... Аха нас абартцаҕ дналыртәан, леанааи-қәылк, дналцыртцны акәасқьахь дхалеит. Кама лхы лнапы атыргәан абартцаҕ даатәеит. Уи ахәхәабжә азаз еипш лгәы ианалақша ауп ланду дшыцсытҕәкһаз агәра анылга... «Мчыб-жык акәхап дахьынзақәзаауа, – лгәи лылагырзи еилатцәо дтәанКама, – нас аштадынтырҕап. Уи нахыс... нахьхьи ахаәҕы, ҳапсцәа зегь ахьамоу... лашьцәа рывара. Уаха ахаанҕы хнахьыпшышам ҳанду лхақсахьа, уаха ахаанҕы ихаҳашам уи лыбжыы. Уаха... уаха... Аха нану, сара бгәыгәтасыжызом, сара снеилоит бнышәынтраҕ, сара быпсит хәа бысхаштуа, ба бнышәынтра сацшәаны савамло цыбыымшьан. Сара ибасхәалоит бара быпсы антәзҕы бзыргәаклоз ажәабжәкәа зегьы. Ибасхәалап ҳаб ацәагәара даналаго, азын цәагәа, афынтә цәагәа, арашәара ҳанатцало, ханатытцуа. Нас алап-кәкәа уаөтцас ргәы анталалак, бара бзиа ишыббоз еипш ижәны, акакан цены игәылхны, акәабашьиагьы аңьыка цәатцәа ахьшыны ибызназгалоит. Ашәырқәагьы зегь рых-кы назгалоит, нану, урт аацөырцссаны, бчақ хәычала рыфа-рада хьаа рымамкәа, бара бхаҕны инаган икәыстцалоит. Нас снатәаны ажәабжәкәа басхәалап, ааи, ааи, зегьы ртәы, агәыла-азла, ауа-аҕахы. Иахьа хатца ицаз, уатцә пхәыс дааз-го. Урт зегь басхәалашт сара, нана, схы сеигзашам, аха бара иакәым хзыбуит, нану...»

Ауаа уажәы-уажә ишааиц иааиуан, иантцәыуалак, аңьаба-цәа инарыдашшылон, цытк инагылан, нас иныкәтцны ицон. Амшҕы уажәшьта ааилашәшәрахь инеиуан, амза ажәџан аҕы ашта икәыршәу ахы мацәаз еипш еикәапхо ицәыр-тхьан. Иаразнак ахьтаҕ аҕалан пша тцәйтцәык ныкәсит.

Хымпада уаха итцаарыччарц агэы итоуп. Убаскан Кама мцак налыцрасызшэа дѳагылеит.

– Ацсхытра данафызгы адэы сшыкэыз дыпсит, уажэ да-
ныцсгы сызхара дсыдмыртцэуакэа дысцэыржра иѳоуп... –
лхэан, дѳагылан акэаскъахь лѳыналхеит Кама.

ЛГЭИСЫБЖЬ ЕИЦШ ДЫЛЗААИГЭАН

Азгаб убри аены акара илуа-илхэо да-
кэымшэо ахаангы дкамлацызт. Уи
илдыруан иара данылбалак дшышанхоз, аха устцэка дып-
хашьап хэа зынза лыхгы-лыгэггы итамшэацызт. Иарггы
дыпхамшьакэа дыкам, аха ицьюушьаша, инимырпцшеит,
иеааипшитэын, иеырапсышэазан (дкэашаны дыкэтцауз-
шэа) дналеихырхэеит. Арахь, лара леипш, иарггы амца
итцоуп, иарггы дбылуеит, ажэак наицешэар, ишакэымлкышэ
икэылтцар хэа дшэаны иразоит. «Иугэагыр, – лхэеит гэаны-
ла лара, – нас сарггы исхэарыз умбарызи!» Аха иара иееи-
кэрыпшьыхаа, зынза игэы егытазмшэа, ақалакь иалсны
иахьнеиуаз иидыруаз днареихырхэаны апсшэа реицхэон.

Уи иахья лара лацэажэара ус цэара акала иахигар итах-
замызт, икалап избоицжэтегы акыр цуазтгы, аха иахья
астцэка ианааидыххыла (иара ихы иаазимуз азэыр акры
изиума?!), дшалагашаз издыруамызт. Лара усгы дызгабуп,
насы иара иеипш ақыта иаазаз азэы лоуп, уи аганахья-
ла ажэанаак лэытцшэар хэа ушэома? Анкья ишыкарцалоз
еипш, кьагыриакгы дыбжэеитцар камлози, зыбыз еиха
акрахэаша – уи дзакэу, уи быкэыртэан бшиаазо, уи ақытаф
афнеихачаца шизгылоу, аха ани иеипш ауцшэыл ақытаф
дныркылозма, қалакь хыцэқэала дныкэыргоит, ида уаха уаф
дрымазам, ирзымаазода?! Аха азэггы игэра имгеит иара,
игэы итоу иара ихала ихэарашэа ибеит.

«Ус схэеит хэа, арт азгабцэа агызмалцэа рыкэтэоуп,
иаартаххар, угэы итоу зынза иааухадырштэеит! Ааи, ааи,
уфы итам удыркакоит!» – гэаныла дхэыцуан иара. Ларггы ус

днеиуан, рацхъа дшыкъаз, дшипылаз еипш леаамыпсахзакæа, амала иара данцæажæоз знык-фынтæ дихæацшыр лтахын, аха илзеипштæуамызт амæа шæшыкæу уаалкъан ахагацæа реипш узлаихæацшри, ачкæынцæа иага хкы ргæы иаанагаит; «лылацш сьдхалт!» ихæап, «лыбла стæицны схыршæлазаргъы схылхуамызт!» ихæап.

Аиашаз, уи игæбылра лымкыцызт макъана лара, рацхъа знык-фынтæ нацшыхакæ иеикæшæахъан, иеибабахъан, аха ихы-итцыхæа ус цкъатцæкъа дазымтцаацызт. Иарах, ускангъы иеырхыкæымтца даалыхæацшын, апсшæа леихæеит, нас иа-неипырцуаз, инапы анаалымихуаз дналæацшын, ччацшъ хаакгъы налзацицтеит. «Азын цытцындреипш, – лхæеит гæаныла лара, – ччацшъкгъы иефыкæлеит. Аха икъалоит уи игæы лашазар, ихы-ифы апхъагъы игæы ччозар. Амала аччацшъ есымша ихы-ифы ианирцшлар итахымзар. Иудыруеи, алацш акыр алшоит!»

Азгаб ус гæаныла иахъламхахæаз иара иахæзшæатцæкъа дацæыпцхашъан, даакацшъхеит. Аха акгъы камлазасшæа, ус икоу акгъы лгæы итазамызшæа, зынза иара изхæыцхагъы лымазамызшæа аакалцан, илдыруаз шьюукы апсшæа нарал-хæеит харантæи. Аха зегъы акоуп, еита еизынхон дара. «Ах къагъриак дыбжъастцарауааз, сара зегъы ирыцшæо, ирхы-баауа...» – ачкæын гæаныла иаалыркъан, зны-зынла ихы даазагъуан. Аха иара далагар иихæарц иитаху изымхæоны акæзам, иутаххар, анапы атцатца, ашьапы атцатца ихæап, амала акызатцæык – иалагалара атахын. Ускан лара лхатагъы дааиршанхартæ дцæажæар калоит. Амала, изымгæагъит алагара акæымзар, лара инаимылдаргъы издыруамызт: «Ааи, ааи, саргъы сгæы итеижътеи акырцуан, аха игæагъны из-хæодаз! Сшæаны сыпсуан са сгæы итаз уара укынза иназар хæа. Шакантæ лацшыла слацæажæахъааз, гæаныла шакантæ умæа сапыххылахъааз. Аха уара есымша сгæамтазакæа ухы укæыршæны уцон. Уара са сзыхæан загæра зыгшæаз аеыф уафызан, аха сара бзиарас исымаз – сгæы касыжъуамызт. Анасып хæа ак шыкъаз агæра згон, уи есымша сазыпшын, абас, сгæысеанзамкæа ишаасыдыххылоз сцæа иалашæахъан...»

«...Усгыы бымхээр бамуа быкандаз, – ачкəын игəы дынта-цəажəеит. – Уртгыы ианфытцхаха инаркны, цьара бзиар-танык хəкəшəандаз хəа ауми ишыкоу, дасу иразкы иара инапы иакызар, ишизбо имдыруеи, аха Анцəа даалаган илахь ианитцеит – абас ушиашоу уцала, ихəеит, ушнеиуа, уара иузыпшу уакəшəеоит, ихəеит. Иагьяфгы иагьяцьара уи иацəыкəаратцарц, иацəыбналарц иалагахьеит, аха зегы акоуп, абыржəы снампытццəрааит самбазакəа шухəо, еитəх иара анапəфы уаанагоит. Унаныцаргыы, уахькахауа атыц иара ауп икəзтцо, ихызкьо, иатаххар – ибымбагыпцитəуеит, иатаххар – икəараны, унархəхəр шə-псык ухацаргыы ак узным-хартə, ахəхə кьашкəа ытцыхəхəо иааканатцоит. Уи усоуп, уацламброуп, амала зны-зынла агəы ашта итытцны хəмарра ицарц зтаху ахəычы ифызоуп, атра ианамкуа ыкоуп, улахь иануггы иахыцарц атах-хоит...»

Ацкəн уи лгəы ицəфыгыыр хəа дшəон. Иара итцегь да-неитцазгыы, ара ақалакьəф атцара дантала, урт азгабцəа азəазəалагыы рыцныкəара икəшəахьан. Шьоукы-шьоукы дара рхала убас ацəажəара уаларгалоит, уаарымбаргыы агə-фыгь иагозшəа уи аены, уара зынза ацəажəара угəамцхо-царгыы, уаныкəркзалак, нас иахьынтəаауго уара ухагьы иузымдырзо, аха арахь урзакəымхуа ацəажəара уалагоит. Шьоук иихəарызеи, ифьтцшəарызеи хəа уфы итацшуа ауп ишущныкəо. Иара бзиа ибон мыцхə зымхəоз, настгыы зажəа пату ақəтцаны ицəажəоз. Нас ишца, ажəагыы ауафы ихакара патуақəитцозарауп. Избанзар, иара иоупизхəо, ианифьтцшəа нахыс иара итəуп. Уи, икалоит дзырнагар, икалоит зынза зы дазымызəзəо дканатцаргыы. Аразкы... аразкы... иаххəап, разкны иумазтгыы ианутаху иутаху ажəа уəашəо. Еихарак азгаб уанлыцу, ажəа бзиаак ахə хьыла ианушəо!..

Аха уи дылалыхəапшуаз ала, макьана лгəы мфьгыцызт. Избанзар акы дазыпцшын, иара иахьа ас длыкəшəарц ани-тахха, ак ихəарц шигəагыыз лдыруан. Аха ларгыы акы иуза-фəкуаз лакəызма, ақалакь зегы цəыргакəтцоушəа, макьана иара зынза хьаас длымазамшəа, днапцш-аапшуа акəын дыш-неиуаз.

«Абз узтаз уиашьапк, – лхәеит гәаныла лара еиҥах иара атәы наилаҥданы. – Ажәа азыхәан урыцхәимтәуа, уцъыба утамло. Ацкәын уиәцәажәозар, игәы ихаштуа, азҥаб ула-цәажәозар, лхы лхаштуа! Нас ишца, убра дааухылацшааит Анцәагы, уара есымша ус цәажәатәыс иуоуама, упсҥазаараф знык-фынтә ракәхап. Знык-фынтә уара ихы ухибааргы ди-ашам, дааухылацшааит, дааухылацшааит!»

Ишнеиуаз, азҥаб хаҥсахьала ибзиан илгәалашәоз чкәынак апсшәа ааиалхәеит. Аха иара дыпхашьан цқба апсшәа им-хәошәа лбеит. Нас ауп лхаҥы ианааи уи дызустаз...

Убаскан, азҥаб илгәалашәеит рывара ииасны ицоз азиас иамаз азмыжь ду. Уахь иаауан агәылацәа хәыцкәа зегьы. Ааигәа-сигәа ус даеа змыжк ахьамамыз азы, егырахь зе-хьынцъара афада ахахьы умцакәа изггарран, азҥабцәеи ачкәынцәеи еицәажәахьан, шыыбжьонынза ачкәынцәа тало, шыыбжьышьтахь азҥабцәа. Аха ачкәынцәа уи ацқара еилар-го иалагеит, дара рыҥхәара ааиаанза ағдараҥы ицәытатәа-ны ирзыцшуан азҥабцәа реахьеилырхуаз, реахьеилархәоз. Ҧнак, ахьшь зласыз ақәчар реицш, азы итытцны ақәара иаакәлаз азҥабцәа ааибархьусуит.

– Шәаабейтеи! – дгәыргьатцәа ахцыц еипш, ағдара ихы аалирыхәхәеит ачкәынцәа руазы. Уи дара рахь уаха днас-кьарцгы итахзамызт, днеир ихьуаз идыруан азы. Аха дахь-гылазгы иара итәала убас ибзиан ибарҥан, ифызцәа азәы днаицәхасыр ихы идишьылар каларын.

– Хазлаубаз ублақәа арахь итышәшәааит! – азҥабцәа пхашьан, еибакы-еибашьуа ифны азы интапалеит.

– Ичапшьуп, ичапшьуп! – ихәеит уи ачкәын, нас дгәыргьан данфаца, дзыкәгылаз ақдыхтәаха ааитцабылгьан, дкаууа да-ман инталеит. Уи дышнеиуаз, уахагы иеизаанымкылазакәа, бахәрашәа иахьыказ ахықә днаҥкьан, мгәацәа дхәазо ма-цара азҥабцәа ахьтаз азмыжь агәтатцәкьа дналахаит.

– Хразкы дахзаанагеит! – рхәан, азҥабцәа зегьы иараз-нак инаикәпапеит. – Уажәшьта иубап акылцшра зеипшроу. Абри азмыжь аатаурбаанза иухаржәлоит, лак иажәратцәкьа ак тамакәа!

– Срыцқашәшьа, – ихәеит уи ачқәын дыхәмаруазу, ус ииа-шатцәкьан ихәозу узеилымкаауа. Аха уи апцхьантәи иччапшь ихы-иґы иқәбахьан, уажәшьта ус мариала дшырмышьтуаз идыруан урт. – Сгазара иснарқатцеит, срыцқашәшьа...

– Ацгәы ахәынац анаклак ишалахәмаруа умбахьеи! Ур-гәақны, уцсы тыхны, аман урхәаны уаухажьуеит. Уа умацара уахзааит, ҳара гәыбган ҳамам, ус анакәха, зегьы азәазәала ҳныхәәқакәа ужәыроуп! Ғамқак-ғамқак азы ҳацсамкәа ҳақоума!

Уи ачқәын ихы аалирхәхәацыпцхьаза дынзаарқәрыло мацара, уаха илымшо, зынза ипсы ихыггошәа анырба, азы дахцәашьыр атқыс, ма ифызцәа рқны ҳаитеихәартә доу-хашьтыпрхәан, иқәаттит. Иаргьы азыпсы ихыкәкәадаалтит, рыцқа, аха ақәара даннықәла, хақә дук иенықәижьын, пытк арахь иґихит, нас уахагьы дхьампцшзакәа ицсгатәы иман дцеит.

– Ус ауп ишадыруа! – рхәеит иара дахьыбгалаз ақынтәи ачқәынцәа ахьықәгылаз ркьатеиах цытцәтәо. – Ичапшьуп, ичапшьуп хәа хгәы зпужәоз!

Азғаб апсшәа иалхәеит уи, аха иара уи зегьы иаразнак игәалашәан, деитаапцхашьеит, уажәакәушәа азыпсы ихыкәкәа уа азымыжь данаалтц.

Амала лара азғабгьы ус кьатцәыра илагылоз азә лакә-замызт. Есымша лхы шәа-иза акәын дышныкәоз. Насгьы уи ақыта атәгы ақалақь атәгы бзиан илдыруан, еиґыл-баауан. Уи данфытцшәа инаркны деилкьа-еилгәыцәза ды-қан, дыпцшзан, дразын, агәылара-азлара аґы цьара акы анықаз аматц шылуаз иаалырхәлон. Иаргьы рапцхьа ачараґ ауп дахьыбаз. «Афынаҳа, афынаҳа, – ихәеит иара иатцәа аашьтихын. – Хзышеит, абаапсы, ма афы ҳазтатәа, ма – быччапшь!» Лара ахьышәтхәа даахьахәын, идтәалази иа-реи ирахартә дычча-ччо ґаалтит: «Иеилоумтәан, уашьтан иузеицәахар калоит!» «Сызгалакгьы акы сагааит!» – ґааит-тит иаргьы, аха усқан лара апарцалыкь еипш ашьаца дыб-жьыпрааны дцахьан. Нас иаргьы ак шихәоз лымдыруаз, дааизыпшыр, ма лызлымқак иалырхар камлоз, аха уаха

умпсит, лара дызгабмыз, иаразнак лара лтөы лыласт! «Сара исхээз уа инаудкыл, уара иухээзгыы уара иумаз!» – уи ауп иаанаго урт удкбан рёанынархо рцашья...

Уи нахысгыы ашьацаё лара хьынтө-пшьынтө ракара амацёыс еипш даатцаццеит. Аха уи убриакара дласны зеггы акака нарымтцаргыло, ана дыкоуп шухёоз, ара даауан, ара дыкоуп шухёоз – нахьхьи дцон, зкьаф кзццахьаз ачкёынцёа рылацш цар дытцашёар лтахымызт.

Аха ачкёын иаразнак амца ицралеит, атцкьара иазыпшу аееипш, агёатеира далагеит. Уи ихы игёалашёо ус ахаангыы дкамлацызт. Дтёар дзымтёо, атцёы дахатёоушёа, арахь дгыларгыы дзымгыло. Рацхьатцёкья игёы хааза иаакалеит, нас, цытрак ус ишыказ акёымкёа, ихьу-хьууа мцак талеит. Уи акёхеит, дызлатёаз ифызцёа дрылцаан, иахьынтёааз изымдырзо мчык даман идёыкёло иалагеит. Азныказ ачкёын ихшыё ааиласызшёагы ибеит. Аха мап, мап, уи цёанырран, амцеипш ачкёын ишыа иалатёан, уа еибакын, аха хара аeamкьяацызт, амца азтшаз, итцегь «изыргыгкшаз» мчык иазыпшын. Уи акёхеит, ачкёын дакзамызшёа дёагылеит. Ишцеиурыз, нас, уаха ихымхёыцит игёы! Иаргыы уи ахёатёы хайцар акёхеит...

Убри аамтаз азгабгыы фырцбанкёак асаан ианыргылан ылыман дшааиуаз акёашацёа днарылашёеит. Ачкёынгыы арстёи днеиуан. Акёашара иаёыз атыпцхаи арцыси уажёшьта ишеидаацсалахьаз мёашьё, уажёраанза ирцшзан иркёоз рнапкёа, икарахахьаз ацсаатё амтцёыжёакёа реипш ирывахауан. Убри аамтаз, ачкёын зеггы изеилалеит, акы – ани азгаб длаша-лашо ашьаца даатцалахьан, ёбагыы – амузыка убас ибзиан иадырхёон ёыцья ачкёынцёа, ушьапкёа уцпрааны иагон, хцагыы – иижёыз цёгьяла итцасуан, дышьтнацауан. Нас днызкылоз ачкёын, даангыларангыы дзыказ. Убри аамтаз, хатца бжык нарылтцёраан, аёаанахеит:

– Ирымыжёда, уара, иаапсеит, ирымыжёда!

– Хаи, хатца указами, зшьамх иалоу зшьамхы иалампсыц!

– Згёы ицоу згёы итампсыц!

– Арпарцəа, ардарцəа, амца иакəуцдар имбылуа. Атып-хацəа абакоу, атыпхацəа, ззара пшзакəа расамахəтцас изыртаруа?

Убри аамтаз «шəнаскьа-ааскьа» хəа быжькəак геит. Ауаа рыжəпара далтцəраан дааиуан ачкəын. Уи дызбаз анапейн-кьаоцəа иахагыы амца ацрартцеит. Азгаб дахьгылаз днелууааит, апсык-апсык ауп илыгхаз лсаан иангылаз афыр-цəанкəагь иаргыы шынеимаз иналымпыткьаны илыцəкахарц. Рацхьатцəкьа иаразнак иаацəалшьеит, избан, уи иаацəыртцра ус сзыканатцазеи хəа. Аха уи ифəпшылара уаха ахəыцхагыы лнамтеит, уимоу, иаразнак ихьу-хьууа лгəы инытцалеит, сышгылоу азə дицкəлара дыкоуп хəа.

«Изгəагыып, – лхəеит еицах гəаныла, – иааишьала, уи анкьа атцəа азна азы зхы икəыргылан икəашоз ирышьтρου азə иоуп!»

– Хаи, Анцəа ицьшьоуп, макьана хкəиц ыказаап, – рхəан, рхынеидыркылеит абыргцəа, ачкəынафеицшданаацəыркьа. Уи, улацш ахьымзартə ишьапкəа ласын, аха арахь акəашара дафэзамызшəа, ижəоахыркəа зынза итцысзомызт. Убри аамтаз, азгаб шыафəкəак аакалтцеит иеилагылаз рахь. Убри акəхеит, ачкəын уи илацш дытцшəо дыкахызма, ахьышəтхəа лапхьа дынкацеит. Ларгыы убри дазыпшызшəа, дпыр-пыруа даакəлеит.

– Хаи, бкəакəра сцааит! – абыргцəа руазəы еицах игəы аапшаан, уи иналышьтаихəеит.

– Анцəиныс, ачкəын чкəына бзиаиак иоуп, дсырцхашьар стахым акəымзар, сышлыцкəашоз!

– Иаарараза, – ихəеит изхəоз ивара итəаз абырг, – ура ушыкəашоз мацара абыржəы уахьызбо уааихьеит, шыта афəр иранахажьып!

«Ухаргьазкрым, – лхəеит гəаныла лара дахьыкəашозгыы, – ура уасуп, апшəма бзиа асас дшыацəхныслар ицахзам. Насгыы, ура шə-блак ухуп. Сара стəкəагыы налатцан!..»

Урт афыцəагыы убас иеикəшəаны икəашон, дара егырт ачкəынцəагыы, уажəраанза икəлоз уажəы-уажəы ишырб-жьацалоз, арт рфьы кыраамта азэггы акгыы изымгəагыы-

кәа ишанханы ирыхәацшуан. Амала иубон лара мачзак дшаацсаз, лзамџакәа қацшь-қацшьза амытцмыць еицш иеи-бакыз. Насгы иғәалтеит ацкәын еиҫагы даацсаны дшыказ. Убри акәхеит, лара убриақара ирхаан, ирцшзан дықәтцит, ацкәынгы уаҫа еазә даацәырцаанза ихы намариашан, иеикәагылаз әжәлар днареихырхәан, рыгәта дналалеит.

– Ақәлашья здыруа ақәтцшьягы дақәшәоит! – урт абыргүәа иахьеицш ағар ргәы рызтаны икамлацызт.

– Анцәа разкы ритааит, цьым! – ихәеит даеазәгы иатцәца аанкыло. – Абас икоу роуп уареи сареи ҳақәра иацызтцо, мамзар, уажәшьта адамра иагыараан хыла ҳасхьазаарын!

– Анцәиныс ушиашоу, анцәиныс!

Уи ауҫа ацкәыни азҫаби уаҫа иагызеиғампшит, ажәакгы рзеибымхәеит. Ачара ду азгьеицш ицәкәырцон, уфыза дызыргы дубомызт. Аха ацкәын уажәгы уи анааигәалашәа, игәы хааза иаакәлеит. Иара ус акәын дшыказ, аханатә аахысгы, игәы аныхәашьуаз, мамзаргы цьара, ацәажәара аниҫахыз, иажәа аниғабалак, ма игәы иреҫхарц, ихәыцра хьанҫақәа дрылтцырц аниҫахыз, ицстазаарағ дзыкәшәахьаз ахтыс бзиақәа игәаларшәан, урт рыла игәы икычуан. Ускан иара иаҫа доунашьтуан, иаразнакгы игәы аахтуан.

«Азҫаб уанлыцу, – игәы интихәааит иара, – ацшыхәртәғ игылоу уифызроуп, улацшгы лхымшәароуп, лыгәгы умырҫыгьроуп. Уғы азы татәаны уанаанха, нас уара утәы егыкам. Уи иаразнак илгәамцхаз ашәкәқәа реицш улхаштүеит!..»

Ларгы иаҫа-иаҫа деикәацхон, ус иныкәырцшны ажәак ихәаццхьаза, зны цәгьашәа дизҫәлымхәушәа калцон, зных инлафлыжьуан, уи иара игәағы амца анаркуан, избанзар иахья лара лгәы иахәоз мацара ихәалар иҫахын, аха уи азнеишьа, ахагалашья цқя дақәшәомызт. Зны избейт, даазырлағьыша цьара лафк леиҫәарц, аха ашьтахь данхәыц, иахья иара ииҫәарц иҫахыз зегы нас ибжатахозшәа ибейт, лара алаф иаҫа лгәы иақәшәан, уи лхалырштыр, дазхьамцшыр хәа дшәон. Аха зныкгы алаф шлыдылкылоз ибар иҫахын, нас ашьтахь еиҫах уи мап ацәикын, кыраамта ус инеицәажәа-ааицәажәо инеиуан.

Ацкəын уажəшьта зынзагы дхəыцзам, иан ида дахь-лымам азы, зны «схəычы» лхəаларын, зных «сыцшқа Акəа иаларшəу» лхəаларын акəымзар. Уи иара убра ақалақбағ арцафратə институт даналга, тоурыхрцафыс ашколағ аусура далагеит. Уажəшьта хпақа шықəса тцеит уа аус иуеижьтеи, амала ес-сабша, цəгьарак-бзиарак данахнамгоз, ақытахь, иан лахь амфа дықəгəышьан. Ифызцəа рəы ихы дахашшаалон: «Схы нықəыстцаргыы сыпхызтəкьбақəа ақытағ ауп иахьызбо, убрахь тыпк соугəышьар сцон». Уи иан, уеизгы-уеизгы, лымч макьана изқəымхоз хəа акгыы ыказамызт (усшəа илырбон иара), урт риашьара дрыгəтылакны дрымоуп, мəума, мцоума, пхəума, цшума акгыы лыгрыжбуам, макьана ларгыы илылшартə дыкоуп, аха ус данбанзацои? Есымша лыцкəын затцə дышизхəыцуа илыршоит, илырхəлоит: «Убри итəык баны сыказар, нас сыцсра цсроума?!» «Иан иара иацхьа ипсыша, ак игəағьуандаз сыла шаацшуа, шəхаткы сымцози». «Иаб шəикəагəгы убри шихəоз дыцсит, тацак, тацак хəа, ма мышкы шыбжьбаанза сналəапшындаз, нас нарцəы снейргыы игəы ааикəызхəалаша гəыргьағəашак изназымгоз уи акадыцьгы! Иаргыы ипсы тынчхарын, саргыы...»

Ацкəын уи сынтəа иахсырцом хəа избаны иматцəкьан. Иара ихатагы ибон уажəшьта ишидыхьлоз, арахь анапщцəагы рəы узкуазма, зегы иара избəхə рыххатəыс ирымазшəа ибон: «Иан затцə лымацара ақыта даларшəны, иара қьазоу хəа ақалақ далоуп». «Нас дааза, арахь ида думазам, арахь – мызкахь знык даацəырцуандаз хəа агəашə ахь уцшла». «Думазар атцкыс, думамзар еигьуп уи ацкəын ифыза, азəгы дышумам анудыруа, иахагы уцсы уақəыпшны иулымшашагы улуршоит».

«Ус шəара шəымсааит, – ихəеит гəаныла ацкəын урт ртакс уажəы. – Сара схы анысхаштуа ыкоуп, аха сан дысхаштцом. Насгыы, сара ара ақалақбағ ахьшькраз стəазам, схы-сыцсы зыхтныстцо уск сағуп. Зны-зынла иаалыркьан, сзейгəыргьо сзымдырзо сгəыргьоит, нас, цытрак антцлак, сгəағьы иааиуеит сан абас сызғу ахьейлылкаауа азы шакəу сзыргəыргьо. Убри аицш акы сгəы абаауам...»

Ишнеуаз, азгаб дынцэытыцшшэа уи днаихэапшит. Иаразнакгы иеилылкааит уи ихы ара ишыкмыз, хэыцра таулақэак дышрылаз. Азгаб иара убригь ианалыжыит, Анцэа итэуп уи шака еидихэыцло, ауафы-затэ ус ауп, ихэыцыр-тақэа рацэахоит. Уи абызқатаха аицш шэыхкык деимырханы дыркуп. Икалоит иара ара дыказар, аха игэы-ицсы зеггы ақытаф акрура-акырхэара иафызар. Уи ақалақыаф дыкоуп, санду псага шкэакэа шыоуқы-шыоуқы ирзылхэалон еицш, ара матурак далакыакоуп, аха зеггы акоюп, ақыта агэы изтоуп, ацэгьей абзиеи зеггы иара дрыхьзароуп, уаха имыздо хэа азэггы дыказам, иара икэакэа иқэуп. Урт зеггы еилыскаауеит сара, иеилысымкаауазтгы икаларын ас хайкэымшэарггы, аранза смаарггы. Уи иага иеаимтозарггы дқыта чкэынтэкэоуп, ақыта ацэа ишалюу, аки-аки хэа фааз-туа рацхэатэи арбагь афэтыбжы даанарцшуеит. Ус анакэха, уи инасыц абжыггы дамыртынчуазар акэхап! Анцэа итэуп уи шака хкы ддыргэатеиуа, шака мца ицроу. Амарца, амарца, амцақэаггы зеггы еицшым, ухы аашата!..»

Лара азгабгы иахэа лгэы уамашэа иалакан, амала устцэ-кэа дшыказ иара илырдырырц лтахымызт.. Уи макьана итгегь даалыргэакқэар лтахын, анкэатэи лфызак илхэалон еицш, цкэа даалырхыц-хыцыр акэын. Амала, уи уажэы зынза лгэатцаф итцэахны илымоуп, аха даназхэыцлак, лхазы-лыпсазы мацара лгэы аатылашаауан. Нас, иара убра лгэатцафцэкыагы цэара илытцыздыраауа азэы дтатэоушэа, дшэаны иаразнак илхалырштэуеит. Уи макьана уамашэа илгэапхоз адэахэтэи ицшра акэын, убри акэын мазалагы дзызхэыцуаз. Нас ишпа (еитах лгэатцакны, иара убригь дацэшэа-ацэыцсуа акэын ишылхэоз!), дущны уахэаацэыртцауагы акраанагоит. Иоураназа-аазаны, игцэамкэа-иццэамкэа, дазааикэаны, ааи, ааи, деикэа хааны, улацш аайдхало. Иагы уццакуазарггы, ицшра улацш ахымгакэа уамышьтуа... Лара итгегь данеитцазгы, иара уажэгы, знызынла дзызхэыцлоз, уи илбарц илтахыз ачкэын иакэын. Аха уи мацарагы акэым (уи мацара далазом лара), уи ачкэын макьаназ еиха ицшра-исахэа акэын дхызхуаз, аха иказшыа

цкъа илыздыруамызт. Цкъа акэым, хар амамкэангъы илыздыруамызт. Убри акэынларгъы иахадзыцшэооз, иаалыркъан лгэы зны ихааза, зны ишэа-зызо итзырцсаауаз. Аха нас, иа-разнак леааикэылкуан, уи есымшагъы лых лымч ақэхон, агэра лгон Анцэа абас дигэарцханы даниша, уи ачкэын, ихааза иказ казшыакгъы ицишон хэа. Амала уи иказшыагъы устцкъа зынза ихаацэазаргъы лтахзамызт лара. Иахьахэтоу дыцьбараз, апша ахьасуа апса ахьцэқэеиш дымтаруа, насгъы, аус злоу, иихэо хэаз, ииуа уз. Убарт рнафыс, лара лзы зегъы ирыцкыз, ауаф апату иқэитцозар акэын. Ааи, убри иеихау акгъы лтахзам лара ауафы иказшыафы. Ипшзара иагзаргъы егэаурым, улаф дмааиуазаргъы илычхап. Аха уи иказшыа аныбзиоу, ауафы игэырфа ицеиошартэ даныгэ-гэоу, агэыргъарагъы далагэыргъартэ даныкоу, нас уи дшэар-тазам, атла амцангъы уицтэап. Избанзар, уи иуаафара уакэгыгэуеит, ус икоу ауафы данувагылоу, уи акара угэы зырдууа адунеиаф акгъы ыказам. Угэыргъозаргъ, иаххэап, иара иаартны иуимырбозаргъы дышущгэыргыо удыруе-ит, угэырфозаргъы (уи иеицш икоу ауафы агэырфа умцан инаишьтуам, аха) иаргъы дуцгэырфоит, сара сусс иалоу-зеи хэа дтэазом. Избанзар, ускан шэара шэыгэқэа акоуп иеицырхэо, бжык ауп иеицырхоу. Икалап адунеиаф, убри афыза ацэанырра зцэа иалоу ауафы иакара азэы насып имамзар. Ма иара ацэанырра ахата еилызкаауа, мамзаргъы, ус шэымтак, апсаатэ амтцэыжэоашытыбжыы еицш, ианиасуа абжыы захахьоу... Зегъ реижа данеилахоугъы, иналаршэны анасыц агыама хаа иазхэыцуа, зхы-згэы есымша ыыцбарак избо. Уи ахаангъы ацэанырра хаа игэы ахшэазом, избан-зар иара ицэа иалоуп, деибаркны дакуп. Ус икоу ауаа рхы-рэфэагъы цэгъала иразхоит, уимоу ианцэажэогъы рааигэара агылара утаххоит. Избанзар угэы иуцанахэоит урт шуаа бзиақэоу, ишыразқэоу.

Урт афыцъагъы армарахь иаатцэиит. Уака иртиуан ака-хуа, атцааршэ, атцэазы. Убарт зегъы мацушэа, ихааза, ухы-угэы апсы аршыо музыкакгъы абжыы гон. Уака еихарак изтэартаз афар ракэын, насгъы шыоук уа убриакара цэа-

жэартас ихтеибакуан, еидшылазаны еиҕыхо иштэаз андыр-хэлосгыы ыҕан. Арахь ирхэоз зеггы, дара рхатақәа зыхоз ататын алҕеицш, ахауа иналалон, уаха катца ыҕамызт, уы ыҕамызт. Урт ара еиҕа ирацэан, аха иҕан иахьатэи зус хьан-такуа идыраацсо иаатэоз зыпсы ааитазкырц, ма ус ииашатцэҕьан, сөбизак снаиацэажэаны сыгэтыха наиахэан, сгэы ацсасыршьандаз хэа инеиуазгыы, мамзаргыы, ацыблыккэа рытцырпрартеицш, уа азҕабцэа бзиақәа нанагоит хэа еибархэаго идэыкэыиз ацкэынцэагыы. Ажэакала, ара иааута-хыз дубон, зеггы акака ирызхэыцуан, зеггы хьаак-хьаак рыман, хьаада итэазгыы шаҕаф утахыз ыҕан, аха уртгыы аамта хэлашьны иахьырхыргашаз хьаас ирыман.

– Кахуак аажэып? – ихэеит ацкэын лара дналыхэаапшны даапышэырччан. – Аха ус схэеит хэа, ара атцааршэгыы ыҕоуп, уи еиҕа беилахауазаргыы мап ацэыбымкын.

Азҕаб азныказ ииашатцэҕьаны мап лкырцгыы лтаххеит, макьаназ, иахьак ауп ҳахьеицныкэахьоу, иаразнак сышпаидтэалари, ҳааицныкэазар иазхап хэа лгэы иаанагеит азныказ, аха нас, зынза сыгесырбнауафрым, уи еҕьамам, хнеидтэалеит хэа, лгэахэын, днақэшаҳатхеит.

– Азамана, – даапышэырччеит ларгыы, – ара акахуа бзианы икарцоит. Настгыы, уи мышкахь знык иужэуазар цэҕьазам, еихаракгыы цьара акы уаназхэыцуа. Са сыхэтаахь ала, цэҕьала исыцхраауашэа збоит...

Азҕаб уи хэаны данаалга, иара еакахьы ирхар хэа дшэан, иаалцэымыцхеит. Аха нас, уи ус дыҕамзар акэхап лхэеит гэаныла. Уи уажэ дышцэажэаз ала, иара изхэыцра дафушэа игэы иаанагар калон «Ус игэы иаанагаргыы иаанагааит, – азҕаб уажэ гэаныла дгэауазу ус илхэозу лара лхатагыы илыздыруамызт. Аха лхы-лғгыы амцапшь иаразнак ишаахкьаз лдырит. – Сара ус ауп, зны-зынла акгыы иалахэазамкэуа, анахьгыы иҕамкэа арахьгыы иҕамкэа амцапшь сыцраслоит. Уи ахьынтэаауа сара схатагыы ианысзымдыруа ыҕоуп. Амала, иахьа даеа мшуп сара сзы, сымҕагыы даеа мшоуп, схэыцрақэагыы даеа хэыцрақэоуп. Урт схэыцрақэеи сгэы иахэоуи еизынсыжьыр стэхуп макьана. Сахьырго збар ста-

хуп. Ааи, иахьак сxy афəышра наф снахейт, сгəы ухшəейт схəейт, анлеишəацəгьалеипш, есымша сышузхəыцуаз, иухəо шыкастоз: «Ус апсыуала ипхашьароуп!» – «Бара ибыхəтам фəбымтдан». «Итцегь бажəақəа раз». – «Уи ихə гəырла ибшьа-роуп бара». – «Аиҳабыра-ейтцыбра хəа акы ыфкоуп». Урт зегьы сара мап ахаангьы ирцəысымкыц, иагьырцəыскуам, аха иа-хьа сгəы иаха сазызырфəыр стахуп. Ифоуп уи сыхшыф иахəои иарей анейқəымшəо, аха иахьак уи садгылоит сара! Иахьа абри ацкəын пытраамтак ицзар атахуп сгəы. Ианбыкəу, чарак афы дабейт, убаскангьы уи сыхшыф «беанкыл» шахəоз ицкəашейт, уи ашьтахьгьы ақалақьаф цьара инейхьыпшит, убаскангьы уи сыхшыф еита ишафəагылаз сгəы апсшəа ахəейт уи аахысгьы мазала сыхшыф иамырдырзакəа, зын-затцəыкгьы иахьмырцшзакəа сгəы итатцəахны иаанакон уи исахьа. Абас, абыржə дшыфоу еипш, зны дшыччоз, зных илахь анааикейтцозгьы гəанатейт. Убригь гəыннакылейт иара! Ускан дзызхəыцуаз сеидру иара, зны-зынла убас ахы акəахроуп сыгəгьы, убритцəкьагьы еилнакаар атаххейт. Иара санааизааигəаха, «Иухьы, улахь зейкəи?» – хəа исыцəтцаар хəа сшəаны сыпсуан. Ааи, ааи егьагзамызт, сыбыз афынза исыцəнейхьан, аха нас сыхфəышра сыхьзагəышьейт, «уара угəра ганы уагəра ануқəсыршə иага ухəап» ахəейт. Иараз-нак егькамлазашшəа, агəы зынза егьтазамшəа аеааикəнакит иаргьы. Уи ирласны иацныкəоз сxy-сфəгы аеапсахит. Аха зны-зынла уи афыцныкəа иейпш ацныкəара шшəартуогьы, иара иахəо кастдалар стахуп, избанзар, сыхшыф затцəык сацныкəо салагар, ишсылабжьо мацара ирласны сараапсоит. Сгəы иахəо, сгəы иканатцо иахьакара азызырфəрра стахханы скамлацт».

Ацкəын макьана акахуа изымгацызт, иацхьака ауаа рцəафоны игылан. Настгьы, иара ацкəын анкьа зны иахəхьазлакə бзиак игəалашəараф иахьа ахы аатцнахуа иалагейт. Азныказ уи зынза дазхьампшыр итаххейт, избанзар иахьала усгьы азгаб лацəажəаразы дмачкəикны дыкан, игьы-ипсы иата-хыз макьана акгьы аацəырганы лара лфы изымхəазацызт. Уи алакə даланахалар, нас зынза дыблакьозар акəхарын.

Аха иара алакэгы убас игэы ахыбылуан, игэалаиршэарц итахызижътеи даара акыр туан, уажэ ихшыџ ааимкьаны ианаацэыртц, мчыла ахарштра убриакара ирыцхаишьеит, зхэычы дкэатрабааха адэахы атцэыуара иаџу, арахь афныка дыфоназмыжло аб леишэацэгъа диеицшны ихы ибо да лагеит...

Ацкэын иаразнак игэы аахэашьит, аха нас егъызмышьзав иеааиеицштэны, лара азгаб лахь днацшит. Уи абнакэтеицш, дыпшзаза, лееидыпсаланы дыштэац дтэан. Убаскан ихы мчыла агэра аиргеит, азгаб иара дшеилылкаауаз ала, лара лхатагы ицъалымшьошэа уи игэтыхақэа ус иаармарианы иахызымхэоз, избанзар, рапхъаза акэны уи афыза аус даланагалеит иара. Азгаб ус дхэыцуазар иахагы иеицгын, амала иара, уи афыза ацэанырра хаақэа знык изтцэыртцхьан. Ааи, ацкэын зынзатцэык даанахэахьан рапхъатэи абзиабара. Уи иахьагы ацэакэеицш ипшзаза ихы-игэы итан, зны-зынла ахы игэаларшэо иаацэыртцлон. Ацкэын еицах ихы аацьеишьеит, ихэыцрақэа иахьа цас изыруазшэа игэаламшэаша зегъы игэаладыршэо иалагеит. Уи урт зегъы анизеилаха, нас азгаб лџы зынза дзымцэажэеит ауп иаанаго. Насгъы, иара игэы итамыз иџы иззамырхэоз уафын, аха азгаб уртқэа зегъы акы лдырыр калазомызт. Убри азыхэан, уажэшьта диасыр акэын лара лызхэыцрахь, избанзар, азгаб улыцны, арахь даеакы ушазхэыцуа анутылдыраа, убриакара ихымзгылшьо акгъы ыказам. Насгъы, иара игэы инамыруроуп ус, избанзар – азгаб дигэапхажэеит. Ус анакэха, лара лызхэыцра мацара еица иеиитар иара изеигъуп.

Насгъы, ацкэын уи ачараџ данлыцкэаша ашьтахь џахака аатцхьан еицш, убас цхыз дибейт, убас цхыз дибейт, убри нахыс иахагы игэы џырхэыцааны иакуа иалагеит уи лызхэыцра. Ацкэын цэгъала апхыз агэра игон, уи уаха иибоз мышкы, ма иага иаапкыргы џымш, уаха ахылазомызт, нас лабџаба дақэшэар акэын. Зны-зынла инархэ-аархэынгы ианибоз ыкан, ацкэын урт «апхыз маанақэа» хэа дрышьтан. Зегъ акоуп, уи уск данақэшэалак иаразнак иааигэалашэон цхыз иибахъаз, уи зегъы иара ишибаз икамлозаргъы, ма

иара иалаз ауаа хымпада аены дзацəажəоз ракəхон. Знызынла ачкəын ихгы дахыччалон, санмыцəашагы сыцəоит уатцəы сзыкəшəо еилыскарц азы хəа.

Уи ауа пхызла ачкəын дəышкəагызк дыкəланы, имца нымтцəазо, даакəымтцзакəа ацара дафыхын. Дахыцоз иара ихатагы издырзомызт, акызатцəык зызбахə иахахыз хацык афышəта ицшаарц игəы итан, ибомызт, аха убри дшашьтаз акəын игəалашəоз. Аха нас, ианимба, абри адəыпцшза дыкəнагалейт, иаргы уаха ишьтахька дзымхынхəыкəа сахьаго збап хəа уи ианыгаз амцахəаста даныланы даара кыр дцяхьан. Уи ус дышнеуаз дзышо далагейт. Ачкəын уи дазхəыцццпцхьаза иахагы азба дакуан, ифь еимахəахны ицон, уацак ибаргы итцкьытцкьамшьзакəа днахагылан ижəыр каларын, убриакара дгəакуан, Анахь ихəеит, арахь ихəеит, иеахьыкьалакгы зехынцьара дəын, цьара з-цəыкəбарк ацəаара имбеит. Уи уаха ишизамуаз аниба, еак азхəыцрала ихигар итахеит. Пхызла дигəалашəеит ани зны ипыр-пыруа ачараф ицкəашаз азгаб. Убри аамтаз изышагы ааихаштит, ачкəын уи шцьеишьоз, адгьыл даахəтытцызшəа ларгы леирыз пшза лыжəа икəкны даацəырцит.

– Сара, – лхəеит лара даапышьырччан, ачкəын, уи лпышьырчча мацара изыша ихнакьахьан, – азба иакуа дахьыкаааалакгы азы изыспшаауеит! Ари адəафь ус апшаара мариазам, аха саразəатцəык соуп уи ахьыкоу здыруа. Саргы ус зегьытцəкьа ирзысыпшаазом...

Ачкəын пхызла ихылца атцыс аатахəмарит иаразнак. Ус анакəа, уи азгабгы, иара дизхəццлозаарын, иара баша игəы иаанагон сыпсы штоугы лхаштхьазар калап хəа. Уимоу, иара дкьалан дышцозгы лбеит, излалдыруаз уара идыр, азба дшакуазгы лдырит. «Ус анакəа, – ихəеит гəаныла ачкəын, – лгəафь цьара стоуп, ма ськəашашьа лгəапхеит, ма схата! Скəашаны, уахьгы афы сытцрымкьеит, аха иудыруеи нас, усшəа лбазар калоит. Нас ишца, цьымхеит, сныкəгылааакəгыларагы акы иацсазар камлои, са исызгəагом акəымзар! Ус акəмызтгы, азгабцəа ргəалашəара, еихаракгы узгəамцхо рзы, рацхьатəи асы иафызоуп, иаразнак изытуеит. Саргы сылхамыштуази...»

– Азашәа бызхааит, – ихәеит ачкәын азы ыжәны дана-алга. Нас леирызгы лара леипш ишпацшзоу, лызгы лара леипш ишпахаау ихәеит гәаныла. Икалап ацсабара урт зегы агәацханы иеицашазар.

Азгаб ихааза даапышәырччеит. Уи убас ицшзаны дыч-чеит, ачкәын гәаныла абыржәтәи лыччапшь ахаан исхасыр-штуам ихәеит. Уи аччапшь лхы-лҕы кыраамтагы икәын, ирласны илтәахыр, ани уажәы мчыла згәаларшәара даҕу илакә еипш ихаштыр хәа дшәозшәа... Уи иахәа дара зы-кәгылаз адәеипш акәын дшеилахәаз. Шәацпшшәыла тқы-пшзак лшәын, цъара-цъара адәыкрынкәа реипш ицшза-пшзаза ашәткәа алапсан. Лыхцәкәа нак-аак ипаны ылы-кәын. Лзамәакәа зынза иеикәапхо итыгтәрааны ицон. Лыблакәа... ачкәын лыблакәа зегь раткыс игәапхон, урт тынч-тынчза ихәапшуан, иара цъара акала изааигәазазшәа, зны-зынла урт ирхәоз зегы еиликаазозшәа ибо далагон. Аха нас ауп ианидырыз урт амшын еипш иштәулаз, иара амшын еипшгы ужәа-жәо рытцахь уганы урхәаеыр шрыл-шоз. Ачкәын иаацәеишъан, «ацшзарагы агәанызаара ац-зар акәзаап, – ихәеит гәаныла, – гәанызаарада удәыкәлар, ацха маакырада иаөызоуп, ишәартоуп. Сара ацшзараә шәартара ыкамыз цыышьон. Ааи, ааи, анасыц амтәыжәәа амоуп, ипыруеит, Уи уаргы иумбазакәа амтәыжәәакәа унатоит, аха зегь раткыс ишәартоу, уара уахьырпшны ушаго, уцыруа ушашьту акәыкәа, иаапсазшәа катцаны, уи амахәәа икәтәар калоит. Убри азыхәан, уара харантәигы иударуа-зароуп амахә өеи амахә азеи руа иарбан узыкәтәаша. Уи амтәыжәәакәа узто ипсы иахырзаангы иуеихәазом. Убри ауп ацшзарагы злашәартоу...»

Ачкәын дызлахацәаз ахәыцракәа ицъашъаны даарылтцын, азгаб деитаналыхәапшит. «Амра кыдшәан сапхәа икашәеит, – ихәеит гәаныла еитәх, – аха снапы ианыстцар – сабылуеит, ианысымтцар – исцәыхароуп...»

Ларгы уи лгәы итәеикыз дырны итцылхызшәа ихааза деитаапышәырччеит. Аха нас, иаразнак даауалуашеит, уажәшьта сидхалацәеит, ицатәуп хәа лгәы иаанагазар акә-

хап. Уи лҕыналхарц лҕы ишталкыз идырит иара (инасып итданахэеит!), аха дызланикылашаз акгы изымзбейт. Нас, алаф ахь иагаашаа ҕааитит:

– Сааныбмыжын, – ихэеит ачкэын, иаразнак амцапшь-гы найхкэеит, урт рфызцаа ажэакэа макыана лара лыда азэгы иахылеимхэацыз азы акэхап, – ари адэы сымала саакэхар сызбашуа салагоит...

Азҕаб убаскан еипш илҕаапханы дыччо, пхызынгы лаб-ҕабангы имбацызт ачкэын. Уи лыччапшь зытцаа цтцааз аимхэыц еипш, ахьхьахэа ипсакыаны адэы иныкэыпсеит. Нас лкышэ пшзакэа ааихлырцхьан, (убаскан, ахаангы шыта уи азҕаб са дсыхэапшуам хэа игэы интэикит ачкэын...) лыччапшь азмыж еипш даалтцэраан, ҕаалтит:

– Азба ухугар калоит, – нас, зхэара лцэуадафыз акы лкышэ иаакэххызшэа цытрак леаанылыкылеит, аха исхэап, исымхэакэа инхар иара дзасхэыцзом лгэахэзар акэхап, инацылтцеит, – аха ауафы итцегь изхымгакэо, дзыцшэакэо ыкоуп, иаххэап, амца...

Ачкэын гэаныла даачеит, уи игэалашеит иабду рыцха ипсы антаз, ҕеикэатцэала ихыхэхэо итэыз ахапшьа агэых-тэахакаа аакэхны, нас, ататын быгкэа реипш иеидчаблос алахабгкэа ааыхны, еикэатцэа самсалуа афыцкэа аахтны данахныхэоз. Ускан, уи иматацэа зегы рызбахэ хэо дыш-неиуаз, иара иҕы даннеилак, даатгыланы хазы диныхэон. «Еилахтцода иеилаххуада, зегы хара хтэкэа роуп, аха абриазэк иоуп абри афнатаҕы тцэаншьапыс иахагылоу. Иаб шэикэагэ даанза дымнеиааит аибашьра далтгэышьеит, аха уи ишакэымыз дацкэеит, хара дзымцеит. Абри ачкэын дзатцэыуп, Анцэа улпха ит, угэыпха ит, иидыруа ала уматц иуеит, изымдыруа – дмаалыкыуп, датоумтцан. Ухышьбаргэытца хакэыхшоуп, Анцэа ду, хухэоит уахзыхылапшырц, азаҕы, амцаҕ, атлаҕ...»

– Уахь сара сныхэоуп! – ачкэынгы дааччаны ҕааитит. – Сшьамхы иахысаанза иахауеит, сабду ацэашьы кыдцан синыхэахьан, убарт иаха ишшэартгоу идыруазшэа адунеиаҕ. Убри иныхэапхыыз акэзар калап иахьагы азы быман быс-цызгалаз...

Азгаб уажә лыччапшь лтәахит (абзиара унымаалозар!), уи иихәаз лара ишылгәампхаз убри алагыи идырит иара. Аха лара ииашан дылзеилымкааит уи. Ус ауп иара, мыцхәы игәы ааиртырц аниҗахыу, иззааиртуа иаҗагы дырзеилкаазом. Ус Анцәа иқәйтҗахәеит, иухәар иухәои...

– Уи даанза умнеиааит! – азгаб уажәы лҗырхықәымтҗаны даацәажәеит, уи аҗыза лыдимбалацызт иара ипхызынгыи ләбәабангыи, – аха амца зынза иупырицеит. Уи дбырг бзиазар акәхарын, Анцәа ус диашьапкны данихәа, мап изымкит! Амала уи амца аиуа узынижыр акәын, ауаҗы есымша амца ицразар ауп...

Убри акәхеит, азгаб днаидкҗан лҗыналхеит. «Арахәыц еицш дысцәеилашәеит, – ихәеит гәаныла иара, – ах, шақа иразаны ирацәажәатәузеи урт азгабцәа! Ухы раза, уцсы раза! Амца ицразар акәын лхәеит, амца, урт уаныбылуа еиха бзиа урбозаап!»

Ачкәын уи дышзахәоз дыҗны длышьталеит, аха лара гәырз-шашәаз днытҗашәкәа дцеит. Анахь ихәеит, арахь ихәеит, адә дузза хәыц-хәыц иеимидеит, лыхьз хәаны дакәшеит, аха уаҗа умцсит. Цьарамзар-цъара лцәарагыи имбеит. Ииурыз ачкәын, дхынхәгәышьеит ихы-игәы имагәыхьха, аха убас зышак хәа дакит, збак хәа изцәыртцит, агәыҗра далагеит. Убасқан, азгаб лыхьз хәаны җитит. Аха лара ибжыи шлахауазгыи кыраамта дцәыртцзомызт, лыпсы заны, изааигәара лҗытәахны дтәан. Ачкәын уамашәа игәы еибакит, амца ицралеит, хәычы-хәычла иара дызгоз азыш атқысгыи лара лымбара иаҗа игәхьааиго далагеит. Убри аамтаз, лара даацәыртцит ахә иавшәаз ашьыжытәи амреицш длашаза. «Мап, мап, уа иузақәмыршәеит, – җаалтит лара леицш ицшзас лыбжыыхаала. – Азқәа зегыи ракәым узцәыимыхьчаша, ашьха зыхь ауп, амцақәагь – амца хаа...» Ачкәын дгәыргәацәан, дахьгылаз дҗышьтыпеит, уи акәхеит ацәагыи даалтит иаразнак. Убри аҗны инаркны ачкәын амца ицралатқәеит, ларгыи дахьыкәзаалак дсыпшаароуп хәа игәы иҗеикит, дагыицшааит...

Ацкэын икаҳуа иман данааи, азгаб лееикэрыцшыьхаа дыштэац дтэан. Уи уажэы иаҳагы лхы-лҕы аалашеит, лыччапшыгы итцегь ихаахазшэа ибеит.

– Аетцэ кыдцаан иаазгоз сиџызахеит! – иҳэеит иара даапышэырччан, аха ииашатцэкьан абриакара ацшра ахьлыкэиршэазгы ааицэымыгхеит. Насгы уи иахьа макьана игэы итаз акгы изламхэазацызт, уиак зынза амца инаркуан. Урт акаҳуа шааржэлак, уажэшьта сара сымцар калом лхэар иикуи. Насгы азгабцэа азцшра уиакара бзиа ирбазом, рыџнкэа дара рымацара ирхагылоушэа есымша иццакуеит.

– Хақалакьаҕе ауаа рацэаџхеит, – лхэеит лара уи днаиҕацшың, уажэшьта ацэажэарагы акаҳуеицш мап шацэылымкуаз ирдыруа. – Хэ-шықэса рацхьа иаҳа имацың, уажэ амџакэа рҕытцэкьа узрылымсуа икалеит. Нас ишца, ажэлар анжэларха, хыц-џыцла акэымкэа, убас иҕеиозар ауп.

Ацкэын уи азы иара ихатэ гэаанагара иман. Уи адунеи азна ицэымгын азгабцэа акрымакра, ус иатэеимбакэа рымакра иацсам хэа акэым, аха дара ахьызгабцэоу азы, насгы иахьыпшзоу азы, дара реицш ипшзоу ихаау азцаарақэа ирылацэажэозар ауп хэа ипхьазон. Иаххэап, ацшзара, абзиабара, агэыгра, азыцшра. Уи азгабцэа иаҳа иртэуп, иаҳа ирзааигэоуп, Анцэа ихата абаџхатэреицш ирылеитцеит хэа ишьон. Аха лара лцэажэара уа иҕахьылтцэатцэкьаргы итаҳымызт, уи лара даеакала дазхэыцыр калон азы цытк илыцнаскьагатэын.

– Ауаа рацэа бзиамкэа ишцабзиам, аха урт зегьы қалакьк ахь ашьхытцэ реицш иеишьтамлароуп. Уи нас, адунеи дунеиуп, ауаџ цьарак мацара дамкыр калоит, аха иара ицсы ахьыкэу адгьыл имазароуп. Иара ахаангы икаимьжьуа, ипшыаны иипхьазо. Ауаџ уа днызкыло мачхэума, иабацэа рыбаџкэа уа ицоуп, рнышьынтрақэа ыкоуп. Ауаџ ихэычра иацу атыцкэа ускантэи ихэмаргакэа реицш ианихаиршт, нас дшэартоуп... Вантэи ауп агэыблра ахьаауа. Убас шьоукушьоуку рхы ишташэо иныкэоит азы ауп, азиас хэычыхэычла иарбго адгьыл еицш, агэбылрагы ауаа рыгэқарҕы агхара изаҕеу...

Ачкэын уиакара ацэажэара итахзамызт, аха даланаха-лацэеит. Уи иапхьан зны игэалашэара иалагаз алакэгы макъана ицрытцзомызт. Уажэ даеа цэажэарак ахь ииалгеит азгаб. Абригь нас иалацэажэар калон, аха зхы икытцэкъаз ахэатэы иара иакэын ицэырызгашаз, лара уи иагъараан имхэаргы иахылгалоит. Ус ауп азгабцэа, дара ианыртахым, апшэма баапс иуаахэцэа реипш ашьхака удырпшуеит. Амала уажэы излацэажэоз азгы, лара азгаб лхэашья, лгэаанагара идьруазар итахын ачкэын. Ах, ачкэын, иахья зегы шпеизеилахеи!..

– Уи иашоуп, – лхэеит лара иахагы даацраланы, – ауафы дахьяааз адгыл имчымхароуп хэа ианкаижь, еигу данашьцыла, еигу еицэоу нтэома адунеиае, уи зыхэтатцэкью, изтэу ирецааны иго далагоит...

– Ааи, ааи, – ихэеит ачкэын ла дналықэшахатхан – ашьхытэ ангыло иахыцо рзымдыруа акэзам ишцо. Уанза апшихэцэа цоит, игэартоит, нас ауп ашьхымзатра иаефьтны, рахгы рыман, иандэыкэло...

Азгаб лхы аалыртысит уи иихэаз дшақэшахатыз ирдыруа. Ларгы ус лгэы иаанагозар акэхарын, аха зны-зынла лара азгабгы уахь лхы лыпхьазо далагон. Издыруада лара ақыта иаха датахызтгы, ара ақалақьяе даан дахыкэтэоу, лфызцэа зегы реипш қыралала ауатах ах ахылышэо, лыхгы ахылыргэамтцау, агэырфа иахылырго (сара икамлаша, уахык схы ныкэтқан тынч сыцэахыо цышэшьо, сызгаб ақалақь даларшэны. Знапы даныстцода, Анцэа ида хылапшгы длымазам) – хэа лан дбарцьеиуа ддэыкэуп. Урт зегы шақантэ дрызхэыцхыоузеи, илшэахыоузеи илзахыоузеи лара. Аха лара бзиа илбоз атцара дтамлар амуит, убригь иара иеипш дыртцафхоит, ахэыцкэа рхатэы бызшэеи рлитературеи рылто дкалоит. Абар, шыта шыкэсыки бжаки роуп илыгу, нас далгоит, усқан хымпада ари ақалақь бзиа ишылбогы ақытахь дцоит. Уа рацэак бжэазам, лаатрае ауп ашкол ахыгылоу, данхэычыз аахыс лыпсы зыфэхэроу аус нап алыркып. Уи итегь данейтцаз, дыртцафызшэа, ахэыцкэа рбантиккэа кэаш-кэашза рыхцэкэа ирылапаны иахытэоу рыгэта дры-

лагылоушэа иагъараан цхызла илбахъан. «Бара сзажэ хэыч, – лхэон уи лан лыцхыз анылзеиталхэоз, нас лшъамхы днаныртэлан, ацэа иарчхъаз лыбла хэыцкэа тыгэзаауа ҫаалтуан, – атцара бтцар – бан былтэуп, ибымтцар – баб! Избанзар, сара соуп иаха бадызцало, иара ахаангы идэахъ ус нтэазом, дахьынатцыслакгы бицрымшэар итахуп. «Кама, инагишь», «Кама, иаагишь». Уахагъ иаб псаца-шкэакэа иулазомызт, ани есымша дтцызуаауада! Уи ашэкэы баша иу-кыргы, ани иара илакэқэа реицш рымацара ухы итало цыишьоит. Итца нан, итца, ибтцар – бан былтэуп! Ус схэеит хэа, быбзиахар бабгы бицэызгода?!»

Урт пытраамтак ус итэаны ицэажэон, нас убриакара цэажэарыла иеишьцылеит, иеиқэшэеит, иныбжъаршэ-аабжъаршэны лафқэакгы еибырхэон. Ацкэын уажэшьта игэы иаха иаатынчхеит, иаахъассеит, уи иара иитахытцэкъаз макъана лара лэы изцэырымгацызт, аха ихэаргы акы алтуашэа игэы иабо далагахъан. Уи ус акэын, зны-зынла игэы убриакара агэра игон, иара иахэазар (лара лыгэгы ус ахэаз цыушьап!) ус иагыкалаит! Избанзар, лара уажэ уи идтэалара лтахымызтгы, иагъараангы дгылан дцахъазаарын. Ус анакэха, уи идтэалара анылтахха, цъара еидызхэало, еидызыпхэало акы ыкоуп. Ацкэын шака итахыз урт жэада иеибадырырц, ааи, ааи, рыгэкэа рхала иааныжъызтгы, урт иага хкы еибырхэарын. Ажэакэа зны-зынла игэы рыхшэон ацкэын, избанзар, урт зегы рхэон, арахъ уи ирхэо акэзамкэа ргэы итоу. Рэы итам ркакоит... Ибахъан ажэакэа шдырцхашьоз, ишыладыркэуаз, нас урт ирыхзызо шыоукы цъара ианырхэалак, урт изархэаз даеа цыоук ркынтэи уи афызатцэкъа ааигэа ирахахъазар, нас рыгэра ргазом, баша ихылаз апстхэакэа реицш, қэа амыру, сы амыру, баша ихытцеит. Убри азыхэан, ацкэын урт ажэада изилибакаар итахын, ааи, дара рыгэкэа еиужъзар еиха еигуп.

«Анкъа-бынкъакэа ракэзар, – ацкэын уажэы гэаныла дааехэеит, – сеыхэда бнықэкны убас бымтцасырсрын, рашыла азэ дсышьтазаргы дысхъымзо, дсыхъзаргы, сеы ашьап иатцыддуа амца хааигэа днанамышьтуа! Ускан сара зегы

ирейгыз тых хытцэцарак алысхуан, аңша кѣандаза иана-суа, атцлакѣа рыхкѣа неидкыла-ааидкыло ианеибархѣйт-хѣйтѣа, амзатцѣкѣа, атыцѣа лзамѣа кѣымшѣышѣ ианхалаз агѣызра тыцеипш, ажѣѣан аѣынтѣи ицѣхашѣа-цѣхатцѣо ианаацѣшуа. Баргѣы азахѣеипш бѣгесыкѣѣыршаны сыбкызаап «сымтцаурстцѣкѣама!» – хѣа ицѣбашѣаны, зны акыр-кырхѣа быччо, зны бгѣы хааза итыцсаауа!».

Амала, иара ацкѣын, уи уажѣшьта хы-шыкѣсака тѣует, згабк дигѣапѣхейт. Ускан, абри ақалакѣ иахѣятцанакуаз қытак аѣы апрактика дахысуан рцѣаѣыс ашколаѣ. Ларгѣы ашкол далгахѣан, аха цѣаргѣы дызтамлацкѣа дыкѣазаарын, ашьтахѣ иара излеиликааз ала, уи лара лтаацѣа дыздырцалаз атцара лара зынза аталара лтахзамызт азы, апышѣарақѣа раан илықѣшѣооз азтцаарақѣа ртак калтцартѣ дшыкѣазгѣы, илзымдыруашѣа калтцон. «Дхѣагѣгѣа лышьтахѣкѣа даагѣышьейт» – лхѣозаарын лангѣы уи илыхѣыз апсреипш избоз. Аха лара ақытаѣ дыкан, уи лтаацѣа рѣапцѣхѣа ларгѣы цытрак лгѣы иалсызшѣа калтцон, нас зынза агѣырѣа беабымтан хѣа даныхтарклак, лмакѣан аашьтыхны ачаи ахѣдцон. Убас, енак ачаи аѣынтѣи аѣныкѣа шыбѣжѣон цсшьара хѣа дшаауаз, иара даалцѣылейт. Аха ларгѣы даара згаб еилкѣазаарын, ус цкѣынак алаф леихѣаны атак имтакѣа длышьтцомзаарын. Ацкѣын уи аѣны игѣазырцѣхаз уара идыр, иара ихатѣа ихѣалоит еипш, «игѣы еимшѣашѣа!» дыкан. Насгѣы, уи иаргѣы уаанза знык акара дылхѣыцшхѣан, лызбахѣкѣагѣы иаѣахѣан, лтаацѣагѣы идыруан. Ларгѣы уи избахѣа лѣѣлыршѣо дыкѣахызма, лѣызцѣеи ларей анааикѣшѣооз, «хартцаѣ ѣыц, хгѣырѣа ѣыц, дѣжѣабазар?!» – хѣа алафкѣа неилырх-ааилырхуан. Рацѣхѣа ианааицѣыла, ацкѣын уи лыбз шыцѣгѣыз идыруан азы, лара усгѣы ак лымхѣар лузом, лара далагаанза сара ак сѣѣап ихѣан, ѣааитит:

– Мшыбзиакѣа! Ари аѣыза амраха бара беипш икоу азгаб ачаи дхырымтцар акѣын. Бызтѣугѣы амра бкыр хѣа ибцѣымшѣазои?!

Азгабгѣы илтахыз уи акѣызшѣа (уажѣшьта ухы хѣча!) лзамѣакѣагѣы кылтцѣраан ицо ашьа нарѣыкѣелейт, нас

днеиґацшын, уара уцхамшьозар, уара учкəыноуп, аха уса-
суп, сара ари акытəнтəиуп, сацшəымоуп, сзырпхашьои
лхəарашəа ґаалтит.

– Бзиа убааит! Амала сара амра сашəзом, агəырґа уеау-
мырган. Избанзар, шəара атцарауаа шəышəшьыра хатцəгы-
лоуп! Ааи, ааи, шəара ашкол аґы аус жəуеит, аха шəышə-
шьыра аранза иаиуеит!

Ацкəын игəарпцхатцкəяны акыр-кырхəа дааччеит. Уи иды-
руан лара ус ак шылхəоз, аха ус акəым арс хəа илґаирхьырц
итəхымызт, избанзар уи лафын.

– Сара сышəшьыра бысзытцаргылом, – ґааитит нас ач-
кəынгы, уи ллаф инаццаны, – бара беипш иґоу азґаб пшза
амра дыгəхьяаган илышьталоит, дамцшааргыы аушам...

Аха азґаб убраґ дизаґаамырхеит, нас ишпа, лара дыз-
ґабуп, аха лара ари аґыта датəуп, иара дсасуп, иара рацхья
дакəытцааит. Насгы лара иахья лыбз даґоит! Ааи, ааи, цытк
алырхəароуп!..

– Саргы убри амра сацəыбналар стəхуп, аха сацəызгаша,
сымцəзырсша хəа уаґ дызбом. Саргы имтцаумырскəа ус
аламала ицо сакəзам. Сабылґəышьааит уи амрагы, уаха
исґынцəауа азəы дцəырымтцауазар!

Ацкəын уажəшьта уа иеникылар итəхын. Избанзар, иара
дыртцаоуп, ґыта зґабк ус амґа даныргыланы алаф лахəара
иашам. Ара ааигтəтцкəа уаґ дгылам, ирхəо уаґы иахауам,
аха абнатцкəагы алымха амоуп. Насгы, зегь акоуп иаргы
шьта иеизынкыломызт (зґабк лызхара сыбз сзамысуазар!),
итцегь леихəар итəхын.

– Иуапа хəылда датцаеырбо, ихтырпаш ихатцаны, иееикəа
цыґ-цыґ итцпрауа, иныкəгыла-аакəгылара соуп зхəо азəы
дацсаны! Уи исыза бизыпшызар, уи алакə аґы ауп дахьыґоу!

– Ах, ацкəынцəа, ацкəынцəа, – лхəеит лара, дычча-
ччо, ацкəынцəа зегьы ааизакны луал дук рыкəны ирзым-
шəацызшəа, нас даакəпсычхан, ґаалтит: – хара алакəкəа
хґы рыкəґыґхьеит, урт ирхəо мцуп, шəара шəоуп шыта
хаззызырґуа ххəоит, аха дара аакəымтцзакəа алакəкəа рахь
хдырпшуеит!..

Абригълхәеит ачқәын днаидкьаны ләыналхеит. Иашатцәкьан, ачқәын уи бзиа дышиамхабаз, иара ихатагы цқьа азхәыцха имазазакәа ауп ишыкалаз. Ускан, фымш рақара аатцхьан еипш, жәытә цсуатцасла ақьағьариа дылзишьтит иара. Арахь лара дхәаны дтәзаарын, иааиуаз асабшазы аргама ачара уны дрышьтуан лтаацәа. Аха ақьағьариа даннеи, уи артцәф ґыц абас сызиахәа хәа иалхәзаап: «Лакә, лакә сышнеиуаз чкәынак даасықәшәан, бзиацәак иакәын, сихәеит, уара ус угәы иштәз сыхгы ицнамкеит, слакәгы иаламшәеит!...»

Ачқәын убри аахыс цьаргы иеимыртысзакәа дықан...

Урт уажәшьта акахуа аныржә, киносахьак иахәапшырц рызбеит. Амала измаану иара ихатагы изымдырзо, ачқәын игәы штынчцәахаз ибо далагеит. Уимоу, ани алакәгы еитәх игәы иааталашеит. Уи алагамта акәын макьана игәалашәоз, знык антцәамта изигәаларшәар, нас гәаныла ахы инаркны атыхәанза еитәихәон. Уи нахыс уаха ихамыштзо игәәфәы иагьаанхон. Аха иабеизеилахеи ухәарауеи иахьа зегьы, арахь алакәгы лакә бзиақ ауп, акәымзар, азхәыцра зынза дакәымтцуаз. Зны-зынла ф-жьак ирышьталаз ихьыз ихьыр хәа дшәон, аха игәы ас аезартынчуааз, издыруада цьара акы изаапшылозтгы...

«Уажәшьта афныка сцаларгы цәгьамызт, – лгәы интылхәааит азгаб. – Аха киносахьак хәхәапшып анихәа, мап кышьа сақәымшәеит. Егьаурым, иахьа сабшоуп, афныка санзымцах цқьа сшьапы ааитцысхып. Иаргы акы ихәар итахызар акәхап, фнытқала гәәтеироуп дызфәу. Насгы уи ацәыргара мариамзар акәхап абриакара данаргәак. Аха уи дычкәыноуп, иқалоит иитаху ихәар, иагьа иқәйтцаргы иқәихыргы игәагышт. Нас акы иахәатәыми. Саақгьежьааны мап скытцәкьар, арахь сгәы ус амхәауа, мацк дгәакааит, дызтысуа дахыцааит хәа, устцәкьагы ииашам. Насгы иара уахь иказшьа шыкоу сыздыруам, азгаб знык илхәаз лхәеит, баша сәызлыдысшьылои хәа игәы иаанагозар? Аха ус схәеит хәа, иаразнақ сақәшахатхаргы уи зынза иахагы еицәоуп. Сагьақәшахатхашам, аха зынза инапқәа иважьтцәкьангы

дсышьтыр стахым. Амала ус сгəы бжъажьо ишыкоу идыруа дцааит, уи иаха ишəартазам. Ус указар, нас уара иаха ишутаху уныкəоит, уи мапгы иазааигəоуп, ааигы иазааигəоуп. Иаргы агəашья дақəнаршəазом, сбыргəыгуан хəагы хəашья имазам. Ааи, ааи, ус иаха еигьуп, дара ачкəынцəа ахшыə аныртцоз хара акəйд хчацазомызт!..

Урт акинотеатр ағы ианнеи, ауаа аоналара иалагахьан. Ачкəын ицараны иказ акиносахья ахьз днапхьеит: «Бзия сьббома, сымш?!»

– Хəаналап, – ихəеит, лара дналыхəапшны, даапы-шəырччан. – Ахы злакоу ала иаргы цəгьамзар калап.

– Азамана, ахи агəи еикəшəозар! – фəалтит ларгы, уи ихəоз дақəшахатхан.

Ачкəын абилетқəа ааихəан ианыныонала, ауаа итəази игылази еикаран, аха ртыпқəа рыпшаан, даргы агəтахьшəа инатəеит. Ус рацəак мтыкəа иаргы налагеит. Аха пытк ддырбахьан еипш, ачкəын уи игəампцо далагеит. Избанзар, апстазаара иацəыхаран, икам-иным еикəыршəаны, ирпшзаны, абасоуп абзиабарагы шыкоу, апстазарагы шыкоу хəа иддырбон. Насгы ачкəын ус акəын казшьас имаз, знык зыгəра изымгаз, ицəтəымхаз, шəкəума, киносахьюма, нас иага идурехəаларгы иаразнак игəы ахшəон, дагьзапхьомызт, дагьзахəапшуамызт. Уи иаргы ихы мчыла иахəтоуп хəа иадицаломызт, «агəы ахьыкам акгы зыкалом» – ихəон. Уи цьара азəы дантəажəатцəкьозгы ус акəын. Иара атцара анитцоз лекцияцəак рфгы кырынтə ус каитцакəахьан, дымнеир, даламтəар каломызт, аха уи ицəажəоз алектор иара икынза анаукаф зкьынтə иркакахью еитеихəон, даара учхара гəгəамзар узазызырцозомызт. Аха ачкəын ускангы баша дтəазомызт, ма дзыпхьяхьаз акы дазхəыцуан, гəаныла еитеихəон, ма апстазаараф дзыкəшəахьаз хтыск ыкəитцон, икəихуан, «маха-маха» иеифиршəшəон!

Ачкəын уажəгы ари акиносахья дышзахəампшуаз ибон, уи мыцла иахьалагаз азы гəцəа изахкаауамызт, аха ивара азгаб ллымха кьдтцан ачытыбжь лəамыршəо лееикəрыпшьяхаа дтəан.

«Шәара азгабцәа ишәгәапхо адырра цәгьоуп, – игәы интихәааит иара. – Ишәгәампцхогьа зны-зынла убриақара иатцашәтәахуеит, ижәзоит, зынза хьаас ишәымазамшәа қашәтцоит. Избанзар, зегьы шәреиханы шәхы жәбоит. Ааи, убриақара шәхы ҳаракны ижәбоит, уанза ауаф иакәым, цыси-хәыхәи шәышықәса амфа иқәзаргьы ипырны изнеиуам...»

Әнак, ақкәын афны дыштәаз иахаит азабжьы. Уи убас, зны игызы-мызуашәа, зны иәацаза, абгахәычқәа руубжәицш игон. Ускан азы алеира иафын, уи абжьы иаха-иаха иара иахь иааскьон, уимоу, зынза игәыдыгәеалошәа ибо далагеит. Ақкәын иаацәеишәеит ихьыз, нас илымха кьдтцан деитазырфит. Убасқан икаитцара изымдыруа аштә дшықәгылаз, азгьыбжьы хәычы-хәычла инаскьо иалагеит, ус-ус зынза иааикәтәеит. «Кама!» – ихәеит иара, изхихәааз зынза изымдырзо. Амала иәашәеит, лара лыхьз... Нас азхәыцра далагеит уи баша ишифымшәаз, акы ишазхәаз, азы алеира амшцәгьа ишазхәазеицш, нақ афада, апстақа...

Амала лара азгабгьы ус акиносахьа дахәапшуазшәа илыпшынтцашәа дтәан акәымзар, рацәак илгәапцхазомьзт, уажәшьта адәылтцрагьы цәгьа илымбо дықан, иара игәы иаанагоз лыздыруамьзт акәымзар. Рывара итәаз цытфьыкгьы гьланы ицақәахьан, аха данхәыц, иахьа лара рапцхәаза акәны акино ахь дааипхәеит, уажәы исгәампцхазеит хәа дгылан ддәықәлар, иара игәы акы аанагар алшон. Иқалоит, илгәампцхозаргьы сара саҳатыраз иаалычҳарауааз, азы лытцамлазар ихәар. Насгьы ара бзиабароуп ицо, имцы, итцабырг, ицшьаны иаадырцшыр ртахуп. «Ус анакәха, ара ф-ҳатырк еилалеит, – лхәоит гәаныла лара. – Ицьюшьаша, афбагьы хьцашьа змам роуп!»

Ақкәын уажәы ани илакә игәалаиршәар итаххеит. Уи иахьак зынза иааицрытцуамьзт. Арахь иаргьы ахәыч иеицш ирыцҳаишьон, имхәар, нас зынза игәаламшәар қалон. Ус знык-фьнтә ихьқәахьан иара. Насгьы уажәы акгьы ипырхагазамьзт, ишитәхыз игәалаиршәон. Ларгьы лхы кьдтцан акиносахьахь дыпцуан. «Амала алакә еынла ирхәазом,

– ихəеит гəаныла даапышəырччан, – насгыы алакə зынза ианаамтам ыкоуп, аха иара убас иахыьбзиоу азы урт зегыы сырхыцоит...»

Лакə, лакə сышнеиуаз... – ус акəын иабду ишииртцахьаз иара. Ус акəын уи илакəкəа зегыы дышрылагоз, нас ианаантəоз «саргыы убри аимтахара саалтцит абыржəы» ихəаларын, ма «убрантəи саауеит» ихəаларын, илакəкəа хəаны данаарылгалак иара итəык акака нарыцрацшыуа. Ацкəынгыы игəникылеит урт зегыы, амала абри алакəзатцəык ихаштны дыкан, аха иахьа изааит уи ихəычра аамта иалууаа, иаб амфь анпикоз, уи ивара дахьтəаз атцла иадыццаны иаан иацхьа икашəоз атцəакьа цшзакəа реипш... Икалап иара дыгəхьаанагазар, насгыы абрыскатəи аамта ианеикəха (иагьафь ирхəахьан, иагьа фь ирталахьан, иртытцхьан), иара атыхəтəантəи абицаран, уи ззымфəахытцхьаз, иаргыы ибжьаимырызыр акəын, ишьтахька иааиуаз хатыр ақəтцан, дара рабацəа иртəу, ирзтəым кəырчахак еипш ирзирхынхəыр акəын. Нас даргыы ус картцозар акəхарын, аха икалон ирылацсыргыы, алакə ахəахатцəкьа рмоургыы, ма хара уи аамта хəахысхьеит, абыргцəа реипш хтəаны алакə шцаххəо хəа ипхаршыо иалагаргыы. Аха устцəкьа ишцакалари урт, избанзар, иара алакə афь изызбаз, нас ианеитеихəа игəнызкылшаз, убригь убра иаанымкылазакəа зышьтахька иааиуаз иразхəаз, урт ршыа дара рфьгы аус ауазар акəхап, иамыртынчуазар, зегыы рзеипшны иамыртəозар акəхап. Уимоу, иудыруа зегыы ухарштца азгаб данудтəалоугыы (ухшыф анылткəо!), анкьа иуахəхьаз, иуцрыхоз, иухаштхьаз лакəк угəалашəарц ахы аацəырнагаргыы, ухы рцəугароуп зегыы, иуцшаароуп амч уи уазхəыцыртə еипш, амала лара илмырдырзакəа, зынза имазаны. Алакə уаназхəыцуагыы лара улызхəыцуашəа катцаны, ишцауури нас, уи афьа ацəанырраф амцхəара иашазам, аха уи мцзам убригь бзиаба-роуп! Ааи, ааи, абзиабарагыы алакə еипш ауафь ицəеи-ижьи иалатəоуп, алакə анугəалашəо иумхəар шамуеипш, абзиабарагыы узынкылом, уцəа-ужьы иузтагзом, хəычы-хəычцла аецəырнагоит. Нас уаргыы уеаутар акəхоит, ушьт-

цааны уаман идэыкэлоит, ухшыџ мап ахэаргы угэы иа-
муа, ухшыџи угэи ануцэеисуа, ианузейкэымхуа, абзиаба-
ра ахы уантанарпо! Аха зегы акоуп, алакэ есымша амџа
ауталароуп, убри зегьрейха абзиабара уанышьтнацауагы,
уанарлашэуагы, иара анаацэыртц – иугэаларшэа, избанзар
уи ачалалра иахылтцит, дуней ссирк иатэуп, иразуп, иара аб-
зиабара цкьа ахатеицш.

Азгаб дахьтэаз даахэыцы-мыцит. Уи дызхэацшуаз аки-
носахьа лгэы ахшэахьан, аха ларгы ус баша дтэамзаарын,
хэыцракэак дрылан. Уи илгэалалыршэеит лара рацхьатэи
лыбзиабара. Амала лара гэаныла кырынтэ илхэахьан, ахаан
исгэаласыршэом, уи избахэ сгэалашэарц иалагаргы сых-
шыџ ахь иаасышьтуам, сыгэгы итасыжьлом хэа. Ус акэын
лара дшыкэз, илтахымыз, илгэампхэз ауаџы ирласны дыл-
халырштунан, амала амџан цьара даалпыларгы пытраамтак
лгэы бжьысуан, аха нас мчыла деитаалхалырштунан. Уажэы
уи избахэ зынзагы лыхгы-лыгэгы итамызт, аха дылг-
эалашэеит. Уи дылгэалашэацыцхьаза ахэра ыц аматэа
анахьысуа еицш дхьу-хьууа лгэы дталон. Уажэ илгэалашэаз
урт анеибадырыз, ишеибадырыз акэым (уи акэызтгы уиа-
кара лгэы бжьнамхыр каларын), атыхэтэан еибаргэаан иа-
неицыртцыз ауп. Иара амакэеицш ихы-иџы шэын, игэы итаз
лара дахьацымныкэаз амца ицранатцон, уиабжьарак еиц-
ныкэоижьтеи лхы-лгэы убриакара изыткэахьаз цыишон,
игэра ганы убри аены иара иихэоз дакэшахатхартэ. Аха
лара уи иихэоз акгы лмырхазакэа, лылабжыш лџыкьаса
дидкэан дандэыкэла, иаргы иааицэымыцхан, дааникыларц
длышьталеит. «Кама, Кама, – рацхьа иеыррыцхатэны, уажэ-
раанза лара дзыргэааз, ицэажэоз иара иакэзамызшэа иеы-
катцаны, – сара бзиа саныбба, саныбтахха, ас бызсыцэшэои,
сара стэымуаџума?» «Ааи, ааи, уара иахьарнахыс сара сзы
утэымуаџуп, сыхьз зынзакгы иугэалаумыршэан, сымџагы
уапырамгылан». «Ибхэо цкьа базхэыц, Кама, ибхэо, хайџы-
зара зегы бхарштны, хабзиабара зегы бхарштны, зегы
атэы рыхьшыны, усцэкьа бгэы иаурыма? Кама, сара изды-
руа, избац бакэзам иахьа, сеилкаа Кама, бмыццакын». «Мап

Даур, иахьарнахыс ухьзтѣкьяггы тѣкытѣкьяшыаны исыз-хѣом, сгѣатѣа итысѣоит. Ааи, ааи азыхь архѣашьра иаха иу-зымариахеит аитѣыхра ааста, ус анакѣа, уара иштуаххаз иѣаз» – лхѣан, деитанаидѣкьян, лгѣи лылабжыши еилатѣѣо изыѣггылаз ахѣы аѣсара итѣган инагаз амѣахѣаста днаны-сит. Аилашѣшѣра иаѣын, аха уи амѣахѣаста ахахѣшкѣакѣакѣа ахьяныѣсалаз азы, аѣама аѣеипш иѣырѣыруа иубартан. Уи знык ѣаѣа дналбаар, нас амѣаду днанылон, уахь иаха алаша-раггы ыѣан, ауааггы анын. Даур уи устѣѣкья дѣпѣырѣкьян дѣоит хѣа дыѣамызт, азныказ даалашыѣкзарггы, лгѣы аахьяѣссап, даангылап шѣхѣоз, ларггы уаха лых лымѣ аѣѣымхазакѣа дѣон. Аха нас деиталыхьзѣеит лара, деиталашьяпѣит, ѣѣара аѣала лгѣы аахьарѣссаны дизазаагозар хѣа. Аха уаха умѣсит, лара урт реиѣызара зеггы, рьѣбзиабара зеггы иаразнак мѣыла илхалыршѣхьян, дуаѣуп хѣа дизхьяѣшырггы лѣах-замызт. «Усѣырѣт, – дхѣаѣы-хѣаѣшьяхан, амѣаггы аалѣыѣѣ-леит, – ѣхѣыс улыхшазар, усѣырѣт. Уареи сареи хамѣаѣа хаз-хазуп. Иахьарнахыс усыздыруам суздыруам, хабжьбара акрыѣазарггы иѣсит. Усѣырѣт!» Ииашатѣѣкьян, убасѣан уи аѣкѣын даарыѣѣаушьартѣ иѣыѣаитѣеит, уи зынза лгѣахы ѣнажѣеит, «иѣѣа дѣтыѣуа-дѣтало аѣырѣѣстаашьяггы идыруа-заап» – лгѣахѣит лара. Аха лара уаха дѣхымхѣыѣуашѣа ани-ба, бсышьѣуам хѣа лаѣхья иѣеимыртага даагылеит. «Ах, – лхѣеит лара лышьѣахьяла азѣы ак налылаитѣазшѣа даалѣкьян, нас гѣаныла «уара алаѣынѣѣа икылѣяз» лхѣеит, уи лыбз иааѣѣыххит иарггы иахатѣѣкьярѣ, аха илымхѣакѣа изланлы-жьыз лара лхатаггы илыздыруам, иѣалап, иахьяуажѣраан-затѣи рьѣбзиабара ахатьыраз аѣѣзар, – сара абнаѣ узлахѣмар-ѣѣо сышреиуамыз удыруазар ухѣтан, – лхѣан, аѣаѣ ааиѣытѣ-лыргеит. Уи аѣамѣышьѣыбжѣ еипш игеит, аѣкѣынггы ибл-хатѣ ааилууааит, аха иара инапггы шыѣымхѣа, ажѣакггы ихѣлымшѣакѣа ѣытрак ус дгылан, нас, уаха еиѣыыз акггы изымзбошѣа ибазар аѣѣап, лымѣа днапѣырѣѣит. «Сыбзѣе-лымѣааит, – ихѣеит уи ѣытрак ашьѣахь ибжьы аарлахѣа иаатѣган, нас иара ихазы ихѣозшѣа инаѣитѣеит, – абзиара бнымаалозар, бѣа, азы шѣара бѣааит!» Аха урт ажѣакѣа лара

лкынза имназеит, илахарггы илмахарггы уажешьта. лара лзы зегь акакэын, уи дтэмын, амала акызатэык лара лых иавылбо, цкьа деилылкаанза абас дахьизааигэахахьаз, бзиа дахьламхабахьаз ауп. Уи итцегь данеитцбызггы абзиабара закэыз еилылкаауа, ашэкэкэа дрыцхьо даналага нахысггы лгэы итылхэаахьан: «Знык бзиа избаз, ахааназ бзиа дызбоит, сара сгэы арцу еипш азэы икынтэи даеазэ иахь ицазом!» Аха урт ажэакэаггы еижьаган, амала итцегь данеитцаз дахьрызхэыцуаз, уи афыза алахьынтца, аразкы лоуеит хэа дахьыказ, урт ашыкэсқэа, амзақэа, амшқэа, апхыз хаакэа, макьанаггы ихааза азышра угэаларшэо ашьхарц дукэа ирықэу, имзытыц асы шкэакэеипш лгэатца итазаауеит. Издыруада илылшар настэи азы-мхэыцра, агэаламыршэара, рацхьатэи абзиабара хэа акггы лымазамызшэа лхы лбо дккалар. Аха агэы зеггы аныруеит, зеггы ахьяауеит, иацэыстэахуеит хэа уалагарггы иаузом, ахала иугэаланаршэоит. Амала икоуп мфазатэык убри ауп зегь реиха ииашоуггы. Иаххэап, азгаб убриакара бзиа дылбар абри ачкэын, иара ида хэыцырта лымамкэа, иахьей-уахеи иара имацара дизхэыцуа, лылацэа аахылфарггы лыпхыз далашэо, данылымбоггы дизгэыкуа, иара ида пстазаара ыкам хэа агэаанагара лоуртэ дкалар. Уи ус иаггыкалоит (азгаб гэаныла дааиеигэыргэеит иара абас дыгэгэаза, дхалалза, аус злоу, лара бзиа дибо дахьыказ азы), избанзар, лара атцара ахьылтцоз дипшааит, уилара лхэашьала «ацарпитеипш ицшзаны илыцкэашоз ачкэын!» иахьантэаракггы игэы иазцэырымго, ифэы изамырхэо, дызбылуа мцак ицоуп, уи хымцада иароуп, ааи, ааи, азгаб итцегь данеитцаз дзызхэыцуаз, зыгэра лгоз рацхьатэи абзиабара цкьа. «Иумхэарггы издыруеит, – лхэеит лара уи иахьантэарак иихэарц иитахыз азы, – ханыхэычкэазггы ус акэын, хгэылацэа хэычкэеи сареи «изкуи изкыми» аныкахтцоз, иаразнак изку иакэсыршэон. Ускан убриакара ахэасакакалқэа еизызгон, сыкэа итатцаны афны саннеилак: «Унан, бара истынхаша, макьанатэ ишпабнаало!» – лхэон сан. Уи, изакэи, иснаало хэа дыхтаскуан, аха исалхэазомызт. Енак санылкэамтца, лнапы аасыкэлыршан, сапхьа лыбгачит. «Рхы ылыргеит!» –

лхəеит ихааза дыччо! Ускан сара издырит уи илхəоз закəыз, нас саапхашьан, ськəа итаз ахəасакакалкəа зегьы ааизьызган, лкалт инанысыпсалеит. «Ари кəтык атахуп!» – схəеит саргьы, шьта иазхоуп сылахəмарра хəа аанарго. «Бан бара бқəақəра дцааит, бгахəычык амгəа итазаша акəыт бара ибхызбаауада?» – лхəан, уи аухатцкьа убас ихааза, икапшьза амца иехəартцəины изны иахəалтцеит кəтык, уажəыгь истрəалашəоит уи сара! Убригь махə хəчык дылтахымкəа дыкам, усывагылан хашта уанаатало егьа дгəыргьап! Аха уи ус ауп дшыкоу, итгəэаны акы данаргəыргьогьы лгəыргьара адəахьы рацəак ицəырылгазом (амшьтабзиа дыкоуп, амшьтацəгьа дыкоуп!), мышьтак дакатəар хəа дшəоит! Уи лызхарра дгəыргьахьоу цьушьоума, уара рапхьатəи сымахə хəыч хəа иагьа дуфьцсаап! «Хамахə, хамахə, хабла хшəала!» – лхəозар ақəхап сахəшьа хəычгьы. Уи убриакара лыбз цегьоуп, ушыччо улшьуеит, Аус злоу, знык дшыцылар ауп. Амала рапхьа атəымуафракəа лдыруеит, дыпхашьар калоит, аихабачəа иахьырбо рацəак лзымхəо далагоит. Аха нас данулатцəалак, упыртцшьагы дакəшəазом, есымша увара дыказар лтахоит. Уажəы лгəы стəтəоушəа ауп илхəо зегьы шыздыруа. Уи убриакара слышьцылахьеит, хаибамаазахьеи нас, зны-зынла афныка санымцашагы лара лзыхəан иныкəыршəны сцоит. «Кама аара лгəагьит, Кама аара лгəагьит», – лхəоит лара, аматцурта лхы нылакны стаацəа рахь, нас алақəеи лареи еипхнибатца ифны испьлоит. «Кама илгəагьытцкьар ара дыбзырбодаз!» – дгəыдкыла-хьдкыло ллым-ха интасхəоит сара. Ларгьы лкьатєиах пцəо дшыччо, лара лтəала адунеи азна дсызгəдуны фəалтєуеит: «Уи хара ачара уны биахтєоит! Ааи, ааи, ачара уны, алашарахь дааган, цкьа ила хтапшны!» «Астандахеит, уи дмахьыми, алашараф илақəапхашьоит!» «Ипцшрахамбои, – лхəоит лара, ииашатцкьаны дааицрашəаны, дылмырбакəа сышилымтəо лара лтəала агəра сырго, – бара дыббахьеит хəа мацара азхома?!» «Ус ак аныкала, дыбсырбоит, – лгəы ааиқəысхəалон саргьы, акəымзар мазала убритцкьагы гəнылго далагон, уи убас згəы пцшоу згабуп, зны-зынла дшыччо еипш дзыхьтцəыуогьы уздырзом.

– Амала быбз цъара иамхэароуп, бхапыцкэа ақэыргылан ибкызароуп!» «Бзиоуп, ибзиа, Сыс, – лхэоит даагэыргыны, уи схэчыхъз ауп убас ханааи-зааигэахатцэкъалак илхэоз салалыргэыбзыгырц лтахушэа, – бара бахънеиша бнеиаанза азэгы илымха ак тасырсуам. Уи тэахушэа ипхъаза!» Нас иаразнак атаацэа азэ данаахавалалак лыччапшыгы лтэахуеит, леиикэрыпшыыхаа сара днасыхэапшуеит, «иббома хазлацэажэоз закэу азэы ишисмырдыруа» лхэошэа. Саргы мазала сналалацэкэуеит, нас зегы анааимплак, акэафрафэ асаанкэа ахысызэзэоднеины слымха дынтахэыт-хэытуеит: «Исбырбаз иаанаго барей сарей иаххымсааит хэа ами!» «Ааи, ааи, бара амзышэа, – схэоит саргы, уи убриакара слеигэыргэоит, аха убриакарагы слыцэшэаны сгэы тыпсаауеит, абас дышхэычу зегы ахьеилылкаацэо азы, нас днасгэыдыхэхэалан мазала лара илмырбазакэа самхатцэыуоит, сгэыргэацэан ауп сзамхатцэыуо, лара абас дкэышхэычны, дыхшыфотраны иахылызхауа азы. Нас даашьтцааны лыгэзра салагоит. Бара бымир бгызмалхон, бара апсык бымир бгызмалхон!» Мшэан, ларгы уажэшьта азэы дихэампцуа дыкам, дышхэычу абриакара еилызцо. Уи макъана сынтэа ашкол далгароуп, цъара акы лхы азылкроуп, уи зынза лыхгы-лыгэгы ишпаташэо! Аха лара уаф длыхэазом, макъанатэ убриакара дгызмалхеит, жэахатэи асабшаз зынза избац сахэшьа лакэымкэа акэын дшыказ. «Саргы уажэшьта зышьхэа хараку ашьатцакэа стахуп!» – лхэеит. Сара рапхэа илымасымкит, аха хан акэфылымтуашэа анызба, уи мазала дазыкалцэахъазар акэхарын, исзымычхазт, «бара макъана ашкол бтоуп, бмыццакын», – схэеит. «Ишпыкэу сшымыццакуа, – лхэан, исхэаз цыалшьеит лара, – саргы уажэшьта бара беипш сныкэгыла-аакэгылар стахуп. Қалакык ахыгы снытытыроуп, цыаргы акы сталар ами сеидру, ара стэаны акэыд смыпкозар! Хан уи анухэалак лхы лнархуеит, ақытаф цъара бымч зыкэхаша акы балагап хэа дтэоуп. Ақытаф сара сымч зыкэхэо хэа егыказам, саргы уажэтэи афэр зегы реипш акалак стахуп, са сфын ианааи ашэ амкзар!» Саргы уи иаразнак лгэы касыжыыр стахымхазт, хан лпаракэа лы-

мысхгəышьеит шытцəқəак лзаасхəап хəа, ус лхы-лгəы ста-
лашəа сааит. Аха лфызцəа зегьы ашкол ишалгаз ақалақь ахь
ишцо анаалгəалашəалак, хтаацəа азə даалфəагылар, дгəааны
афны лхы италырпоит! Ара дахьааиуа ахьы ршошəа, аха ус
схəеит хəа, ара данаилак, пытк данынхалак, икоу-иану цқьа
далацшыны ианылбалак, ианлылслак, уахь еихагыбы лгəы
итцалан игəхьяалго далагаргы калоит. Сара цхыззатцəыкгы
ара исымбацт, схы ныкəыстцар, цхызла есымша хəфноуп са-
хьыкоу, ххабла, хқыта салоуп. Ауаф ихəычра иадхəалоу ауп
зегь ратцкыс изгəакьоу, уи иаха игəы фнакаауа игəхьяаигоит,
дандухалак дзыкəшəакəо, ицылақəо, дзынкьа-дзынцо зегь-
раастагыбы. Ауаф ихəычра иацу атыпцəа, агəалашəарақəа,
ацхызтцəкьақəа, уи ициз аказшьеипш имырзроуп, акəымзар,
нас зегьы изеипшхо, игəы италогьы итытцуагыбы акгы да-
мыргəатеиуа, ацагыбы ахьшəашəагыбы изеипшны, ицəым-
саханы икалоит. Аха ауафы игəы абзиабаратцəкьа зтамло
ианаакала, уи анацəтəымха, уи ацшеипш ианафс, ускан уи
икгəгыгра цгəыоуп... Бзиабара зтамло агəы, ацар икажьны,
изхыцрааз рытреипш еилахауеит. «Уи хара иахкəыблаауп!»
– лхəан, гəаныла азгаб уи азхəыцра даакəытцит...

Ацкəын зынза икыт-цсыт ыказамызт, акиносахьа дахəап-
шуазу, дахəапшуашəа кайтцоу лыздыруамызт. Уи гəаныла
иахьантəарак иааицрымшəазо зхы игəалазыршəооз алакə
айтахəара далагахьан. Ацкəын ускан уи алакə ада зегьы
ихаирштит, лара азгабтцəкьагыбы лхарштра игəагыт... «Аус
злоу, – игəы интихəааит иара иныбжьаршəны, – акиносахьа
нтцəаанза, еитахəан сзалгар. Нас уи аха смоур калоит, аха-
ан алакə агəаларшəара аха смоуа скалоит хəа сгəы иаана-
гомызт, аха... Ах, уара, алакə, абриакара бицара сара скынза
уааргеит, аха атла иалапцəаз ахфəеипш са уанысхымс, нас
уцсит ауп. Ах, алакə, ах алакə» – ихəон, азыша иахəооз азə
иеипш алакə анааихаштуаз, нас уи иаңыз дшазхəыцуаз ма-
цара иааигəалашəон. Кыраамта ус зегьы ихарштны ихы-
игəы аус аируан ацкəын, амала уи алакə атцыхəахь даара
агəаларшəара ицəыцгəахеит, кыр даргəакит, уаанза ии-
дыруаз алакəқəа рыхəтақəак цьара-цьара ицəалапцо дала-

гон, аха зегы акоюп, абнаршэыра илахаз, аха ааимкѳарста хэычык цѳара иахыпшуаз иеипш дѳон. Уажэшта егыгзамыст, убри ихшыѳ дамжѳар, игэы итѳанахэар, нас ахааназ игэалашэон уи алакэ, нас изеитеихэарын уи иазыпшыз, зыгэра иго, есымша ивагыло, ааи, ааи, ишытѳахѳа иааиуа, алакэ азызырѳорра ахаангы згэы ахымшэо... Лара азѳабгы илзеитеихэарын уи алакэ, издыруада ларгы бзиа илбозар, издыруада убрагы иеикэшэар... Издыруада ларгы длѳмазтгы абду, мамзаргы анду, ус ишшапаза адэы икэмыз, шыжыы инаркны ааихашэаанза иурѳэажэозаргы иѳэажэоз, зѳапыц гэгэаз, етѳэаѳьяа реипш хыпхѳазара змам алакэ здыруаз... Издыруада ларгы, ак лылазар, лара лкынза иаазахѳазар урт алакэкэа, иаалтѳахаргы илхэозар, издыруада, издыруада...

Ачкэын алакэ гэаныла иеитахэан данаалга убриаѳара дгэыргэит, азѳаби иареи итѳегь еишыцылазтгы (бара бымшѳа бзиан хэа!) диамхагэзуан. Аха иеникылеит ачкэын, уи макѳана их имчакэхон, дангэыргэозгы дахнаѳааѳэозомыст. Уи кѳазшѳа гэгэаниланиара, гэыргэароума, гэырѳоума, амѳхэ ауаѳ ила ихижылазомыст, дасу иара ихѳаа иара игэыргэара иара имоуп, уара уангэыргэо, ани изоухэо дгэырѳозар ѳалоит, убригы уара уеипш дыгэгэазар, дхалалзар, дѳцгэыргэоит, аха агэыргэара илымшар уара дѳѳашыѳуа даанхоит. Мыѳхэы изѳашыѳуа агэыргэара аѳара ишэартоу акгы ыѳазам, уи убас иахзызатэуп, убас итѳэахтэуп, уара ухата угэы анеиѳарам иааугэаларшэан уеалаѳухуа, уеалаурѳыцкэо... Ааи, уи ухы-угэы арыцкэоит, амшагеипш укаххаа уѳанатѳоит. Аха убригы угэы азыѳатѳазароуп, угэы иалшозар ауп уара угэыргэара. Ухы-уѳы ауаа иахырбо иагэаурхэап, аус злоу угэоуп, угэы иахэазар бзиа дбатэуп хэа – дба. Угэы ахаангы уажѳазом... Избанзар уи ахшыѳ аастагы хара иѳшуеит... Избанзар, агэоуп зегы збо...

Акинотеатр ианаадэылтѳ ишылашыѳара илашыѳахѳан.

– Унан, – лхэеит азѳаб кыраамѳа илымбацыз лѳахык даалѳахазшэа, – инеихашэы ихэлахѳазаапеи! Сѳызѳаггы иахѳа аѳытѳах сѳаз ѳыыршэоит.

Ацкэын уи длазцаарц итахын хэзхэацшыз акиносахьа шцаббеи, ибгэацхазар изыбгэацхеи, ибгэампхазар изыбгэампцхеи хэа, итцегь ианеитцаз изыцхьоз ашэҕэҕэа еимакны ашкалаҕе ишеилдыргоз еипш. Аха уи лара лхала ицэырылгозар хэа даацшит, нас ишцэырлымгоз аниба, илгэампхазар акэхап, илгэацхазтгыи цьара ак шцалымхэоз игэахэын, ҕимтзеит. Уи уажэ аамта илыцэирзыз лгэы иалазар ҕалон, аха нас, наҕ-наҕ итцегь изеишыцылар, илеихэарын иаргыи мазала ларатэҕьагыи илыцэзаны кыраамта ихаштны иҕаз алакэ дшазхэыцуаз, лара лымшыта шыбзиаз, мамзар, уи, убри аены игэаламшэаргыи шыҕалоз. Убри азы мацарагыи хазы табуп хэа леихэон...

– Уажэшыта абзиараз, сара сымцааҕе сааит! – азҕаб иахьала шыта иеибаххэои, уаргыи хэатэ умамшэа збоит лхэозшэа лҕыналхар лтаххеит. Ацкэын уи лцэажэашьа иаразнак ихы даазнархэыцт, уи уажэшыта илакэҕыи шигэалаиршэара игэалаиршэахьан, уахь хьахэа-цахэа имамызт, ихы мацареи лара лызхэцреи ракэын изынханы иҕаз. Насгыи уи идыруан гэныхэцыстала лара дахьынхоз, макьана арстэи кыр набжьан, амала изеилымкаауаз, иара уанза днаскьеигар ҕамлозшэа, ара аҕалаҕе агэта абзеираз хэа ааибыхэан иеипыртырц зылтаххаз акэын. Издыруада уи длыраацсар лтахымзар, издыруада лынаскьагара иацсаны илмыцхьазазар. Анцэа итэуп уи уажэы лхы иташэаз, азҕаб дзакэу, лгэы иаанаго, лгэы итоу, алакэеипш аитахэара мариандаз!..

– Аонынза бнаскьазгап, – ихэеит ацкэын мацкгыи дааҕацшыхан. Уи иихэоз иаанагоз, уажэшыта игэтыхаҕэа итцегь дшырзааигэахоз, ареи аони рыбжьара лынаскьагара анааангыи ус лымхьаҕынза инеигашаз ак шимаз, илеихэаргыи шитахыз акэын. Нас ишца, уи уажэшыта иҕалоит анахькэшара-аахькэшара итахымзар, игэы итцахьызар, ихэламшэы аҕынза инеихьазар...

– Узсыргэаҕуеи? – азҕаб лымацара дцари иара длыцзари зегьы лзеипшызшэа ҕаалтит. Уи ус акэын ишиацаажэатэыз, уаха акаала уиацаажэар акаала еиликаар ҕалон. – Сара ара сааигэаны сынхоит.

– Ус егъа иказаргъы, – ачкэын уажэ иихэарц иитахыз зынза дынхыкэыххылазшэа ибеит. «Иумхэаргъы, игаиҕамхэоуп!» – лхэозар акэхап, ихэеит гэаныла. «Уи аткыс, илдырузааит са сгэы иҕоу. Сара атак уажэ исахэ, схэон, уатцэы исахэ схэом, мчыбжьык акара даазхэыцааит. Ааи, саалцеипшуеит, ларгъы дызгабми, иагъацъара лхы кыдуп, егъацъара дхэыцуеит, урт зегъы азыни апхыни анеилытцуа еипш, дрылтцоуп! Уи ус имариамзар акэхап, аамта атахызар акэхап... Уи лара дахэапшааит».

Лара азгабгъы уеизгъы-уеизгъы снаскъаумгар калом лымхэеит, уи уажэ ус лееипштэшэа дцэажэон акэымзар, ара дааныжьтцэкъан дналпыртцны дцар, сшынаскъагатэыз изымдырзеи лгэахэуазар акэхап. Урт азгабцэа аерыххарақэа бзиа ирбоит, ргэы итатцэкъоу адырра уадаоуп, аха уара умфашьозар ауп, уара иудыруазароуп урт цэажэаанза ирхэарц иртаху, рѣы итшэо!

– Амала, ҳаццакып, – лхэеит, – ачкэын даныццакуагъы их имч акэхауоу иакэымхауоу лбарц лтахушэа. Уи, насгъы длыхэандааникыларлтахызаракэхарын. Избанзаруажэшьта илбон лара лхы ҳаракны илыргылартэ дшыкалахъаз. Уи ус иаалыркъан ацэажэартагъы илымтар лтахын, арахъ ак ихэарц шитахызгъы лбон, имхэакэа дышлыцрымтцуазгъы лдырхъан. Амала хэычык дгэакааит, хэычык ипсы ифааит!.. Ачкэын абыржэы игэагъытцэкъоит ахэара. Уеизгъы-уеизгъы уи ларгъы ицъалшьарым, насгъы цъара чкэынак лгэатцаф длымазаргъы баша ухы умыргэакын лхэозар акэхап. Нас иаргъы ихы еацъара икыдитцагэышыап, азгабцэа нтцэама? Аха абри лара леипш азэы дигэапханы, дшысгэапхазгъы ласхэандаз хэа дкамлацыт. Абыржэы ианизымгэагъ, нас уи деитеипшаар акэын, ларгъы усқан аха лоуоу илмоуоу Анцэа итэуп, илоузозаргъы знык-фынтэ лхы ахылгозар акэхап, ус иаха ипшзоуп хэа. Мап, мап, абыржэы ихэоит ачкэын, абыржэы игэагъуеит ачкэын!..

Убасқан ачкэын деитааигэалашэеит, нахъхы рқыта аханы икэфаршэу рматцурта ауацъақ ахэштаарафэы, иан рыцха уажэ ахэа дьгехэапшуа дыштэоу.

Ацкэын уажэ иан даарыцхайшыан, игэи илагырзи ааилатцэарц егыааигымхеит, аха нас игэи интихэааит: «Сан, иагыарааны исхэахязаргы абыржэи изгэагыеит. Бара ибеигуисымада, ибхэаз насыгзоит. Амала беааикэыршэала, бышьтэы, бфы зхэазеицш!» «Унан, унан, – лхэазшэагы иахэит ацкэын иан, – сгылацэа, стахцэа зеггы ршьапы икэысмыргылои, нан! Уаб рыцха ицсы антаз урт зеггы ицэеи-ибафи рыдзылахыан. Унан, ура узгаша са сагааит, знык ашта даасызтагал стаца хэыч, нас ура усыргэакзом, са избап зеггы...»

Ацкэын гэаныла дааччеит, нас азгаб уажэшьта лыфны хэазааигэахар, ирласны дсыдкэоит игэахэын ихэыцрақэа иеаарылыкэкэаан, ґааитит:

– Ачараґ ханеикэшэаз аахысгыы сбацэажэар стахын, – ацкэын лара лахыгыы днацшит, дагыаатгылеит, уажэшьта абранза иаазгеит, уаха сымацара исызгом сгырыфа, баргы исыцеиоша ихэарц итахызшэа.

– Ачара чара дуун, – лхэеит ларгы дааччан, лыччапшь гэыпжаагаха, ачара акэу цыушьап уи уажэи игэи итцхоз! – Убриакара ауаа рацэан, убриакара акэашара тартцеит!

– Базымтэан, – ихэеит ацкэынгыы, лара лахатыраз, ла иахылырхаз ацэажэара инацтэшэа. Аха иаразнак иара игэи итцхоз ахь ииаигеит: – Уброуп бахыызбазгыы сара!

Ацкэын бахысгэацхазгыы хэа акэын иихэарц иитахыз, аха ибз зымтэиз, изихымхэыцыз иара ихатагыы издыруам.

Лара уи аґакс дааччеит, аха лыбжыы тымгазакэа, ус лқышэ кэпшькэа ааикэырцшзаны. Икалап итцеггы дыччарц лґахызтгыы, аха лфызцэа ирахар хэа дшэон, иагы илашьцоуп ухэаргыы урт шыта рыфны иазааигэаахыан.

Ацкэын уажэшьта иаха даунашьтызшэа ибеит, иихэарц иитахыз, иахэантэарак игэи иташуаз ахы дыкэырцшит. Аха лара даагылазомызт, уажэшьта лыфны дшазааигэаахыаз ирдыруа абзеираз хэа иалхэахыан. Убаскан уи иихэарц иитахыз еитах цкэа изымхэазшэа ибахит, зных лара изызырфара рацэак илґахымызшэа игэи инатеит, аха нас ацкэын даалкэан, ґааитит: «Бара боуп уиижьтеи сзызхэыцуа». – Уажэшьта иллырхарц лґахызар, иихэарц иитахыз лахэит. Даеакала

хәашья изамтеит ачкәын, иаахтытцәкәан бзиа бызбоит хәа изымхәеит, уи лара агәра лгом хәа акәмызт, аха дара ажәакәа рхатакәа шакафы ирхәахяз, иеитархәахяз сеидру, икалоит лара лхатагы азәы илеихәахязтгы, аха ианымцха, лгәы ахшәаны рыгәра лымгозтгы.

– Ссу, – лхәеит ларгы, урт рцәажәара рывара азә дгыланы иахар хәа дшәоушәа дыпхашьяны дзытуа. Уи ала ачкәын идырыр акәын уи шмазас, иахья уажәраанза иара имацара ишидыруаз, аха уаха лара ианлеихәа, ианигәагь, уаха азәы идырыр шыкамлоз, иареи лареи ирхымсыр шакаыз. Уи убриакара ианытцәахтәа, ианымазаха, даара акыр шаангоз дара афыцагы рзы.

Ачкәын уаха иихәара-иура дакәымшәеит. Даеа ажәакәакгы ихәарц итахын, аха илмырхәеит, нас дуалыуашо дшаанхаз анылба, «ачара чара дуун, саргы убра исгәапцәтцәкәаны скәашеит!» – лхәан, днаидкәеит. Цытрак данынаскья, ацша зтцасуаз акәачаб абз еипш, алашыцараф лнапы аалкәеит абзеираз хәа аанарго.

«Ус анакәа, – ихәеит ачкәын гәаныла амфәа дыкәлан имацара атц далхәхәа афныка дахьяауаз, – лара илгәапцәтцәкәан дкәашазар... Убригь баша илымхәеит... Ааи, азгәбцәа дара ианыртахым ажәакгы баша ацша иартазом...»

Ачкәын ауа дтахаааа дыцәеит. Ихы ахчы иныкәтцаны илацәа анааикәиипса нахысгы, лара игәы дтан азы, идыруан цхыз дшибоз. Асы ахәылы-хәылыхәа илеихуан еимагылан, лара даацәыртцит лзамфәкәа нак-аак ашьакаррбагь канфет еипш икапшь-капшьза итытцәраауа. Иаргы дышзахәоз уахь ифынеихеит ашьамх-сы пуа. Убри наахыс, дшыырггы акгы игәалашәазом. Анс ихәеит, арс ихәеит, ачкәын ишәкәа ихаркны афны шыбжьяанза мфара-мжәрада иуада дыфнатәан аха уаха умцсит, игәаламшәеит. Арахь идыруан ицхыз шыпцхыз ссирыз, уимоу лара азгәби иареи уаха еинасыпымхазаргы, уи апхыз изхон иара, уи ала игәы ирхаалон иааигәаларшәаны. Уи насыпын, ааи, ааи, уи апхыз анасыц иафсуан иара изы...

Ачкәын дфәагылан, ахышә афны днеин, кыраамта адәахы дыпшуан. «Абри атцәатла, – даацәажәеит гәаныла нас, –

аапынра шааиуа адыруеит, ацэа иалашэахьеит, аха мазала зтаца илеигэыргъо анхэа леипш, апсы иахнарзаазом. Аапынра, – ихэеит ачкэын, уи ажэа ахэыц еипш иахыфашэаз цыашьо, – уи атлақэа рымацара ракэзам изтаауа, иатах-харггы иаршэтуа, уи ахыблақэа ауафггы дгэартоит...

Аха егыаурым, – ихэеит ачкэын, иан лпатрет ахькыдыз иуада атзамцаф ыцбарах ибаны дахэацшуа, – ани сгэы итаз алакэггы ус кыраамта исцэыбналан икан, аха иацы исзааит. Сарггы иахьа уаха сывам хэа искэысымкьеит, избанзар, есымша сазыцшын. Апхыз бзиаггы убас ауп, уи уазыцшызар аеугэаланаршэоит, ма лабфеаба, ма еитах пхыз. Аус злоу уазыцшызар ауп, азыцшра улшозар. Иаххэап... абри бара, сан, бычкэын инасыц бшазыцшу еипш, Анцэа ихэозар, иарггы уажэшьта бгэеисыбжь акара ибзааигэахахьеит», – ихэан, лпатрет аакыдихын, изамфеа инадитцеит. Ачкэын убаскан иан дху-хьууа игэы даатцалеит. Уи ус даныкалоз ма иускэа зеггы аакажыны ақытахь дзон, ма икаитцара изымдыруа дкэанызануа дшыцшыз, «уацхьа цсра Анцэа исыт, укоума?» – хэа, шэуп, шылоуп, шэыруп-қыыруп, деимала-еифалаха ашэхымс даахытцуан лара. Иарггы дгэыргьатцэа иеыналгэыдижылон, «сыкоуп!» хэа. Аха уажэ ус ихэазомызт иара. Ачкэын даапышэырччеит уажэы ишихэоз даназхэыц, иан иапцхьа дтэазшэаггы даапцашьеит. «Хакоуп, ди!» Лара ахэыц еифэзыршэо уи иихэо змаануу лзеилымкаахуа дыкоума?! «Азэы длыркаазар акэап!» – лгэахэып лара, ускан гэанылаггы Анцэа шэынтэ ихатцкы-ипсатцкы дцап, лычкэын затцэ дихылапшырц, дирманшэаларц. Нас уи убас дгэыргьап, убас дгэыргьап, дышикэшо мацара лыхлахатц гьежыыр хэа дшэаны, иара дналымтцасны акапыхэа даани-кылап...

УДАМ-ЗДАМ ИАСХЭОМЫЗТ

Аухантэарак илеиуаз асы аныхкэаггы, Аақэабаа-сабаа алаган, ашьыжь ианааша, ашэи-қашыи реипш еилазфан, унылагыларггы ушьапы иатцачны иакыртэ итцэыпсза ашта икэжыын. Атлақэа

уажэы-уажэы, афархь-ѳа ахькажы ипытцэтцэо азэы дылан дааиуазшэа, асы зызынымкылоз рымахэкэа аѳаѳ-саѳ рыхгон. Аха акэаскыафны тынч аеимыртага игылан, ашта икэжыыз асы иахыылацшуаз, уара уеипш иагъа мкэыл схызгахьеит, уеумырхагацэан хэа иацэажэошэа. Ажэѳангы аакэымтцзакэа асцыракэа аѳытцышэошон, уажэы-уашьтан инеимафны еитаналагап угэахэыртэ иеихэлачын. Насгы амш иахъа мыцхэ ахъта аѳан, иаха ишымтцааз ауп хэа, иакэнауа аѳаанахазтгы хэгеимшхаран. Иара усгы шьамханынза ишътан, уажэшьта иацнатцарц ианалага, уатэашэпаара асы еимгэхэаны, арахэгы акыр рызто дызустада. Арахэракэым, упсуазар мэхышьытцэык узаагом, ааигэа-сигэа икэз зегы рыблит, уажэшьта нахъхы агэаѳаѳ амѳкэа ахькыдгылаз ицатэын. Насгы ал мацара ааугеит хэа афархь еипш иаразнак ибылуеит, амала ахъаца сынтэатэи апкэара ацырхыраазар, ихэажжаза кыраамтэ иакызаауеит. Ал рыцха, ахыз хымха-цъымшьа мгьалрхаара ицон хэа, иаразнак инеикэабылуеит.

– Ашьыжъ иааиз асас ирласны дцоит, – лхэеит Хыкэыч акэыд ршьышьны данаалга, архнышьна ихшьыз ачуан хэыц шыта зынза итаблыр атцкыс лхэан, амца инацэхыкны дѳахан инахакналхан.

– Ус бхэеит, аха иеирмацкэикыргы калоит, – Астанда ихааза даапышэырччан лан дналѳацшит, – уар-хы змахауа асасцэагы ыками.

– Баб анышэ зѳарымцсаша, иара ихы иташэо амацара даѳуп акэымзар, сынтэа ачалахэаптцэкыагы каимтцеит, – уи шакантэ иалхэахъаз анаалгэалашэа, иаразнак дааикэашэеит Хыкэыч. – «Бызгытцымсыр хэа бшэома, уанза Анцэа хнашьты», – ихэахт, уажэы, сара мыжда, имшкэа пхъазо дтэоу цушьап. Ант рыжэла акы иагома, рыжэла схэап, аха дыкэз.

«Бааикэатцишь шыта, – гэаныла даацэажэеит Астанда, – баша анызба дабыргеит, уи инапы иканамтцаз акгы хэмазам хэра. Насгы уи дахыкэзаалакгы афныка игэы ихоит, уажэгы ипси-ипси еихыымзо амѳа дыкэзар калоит».

– Рыжəла абзеира адкылоуп, – Астанда днеин, дəахан ахурзы амца натцалтеит. – Амалаггы хмачуп, дихеит, хзых-быркьозеи.

– Унан, цьым-цьым, шəа шəызлахəым, шəара шəкəа-кəра сцааит, шəа шəалазтцода. – Хьыкəыч иаразнак лцəа даатзызаан, дааикəашəеит илхəаз лхəычкəа акы ирпыр-хагахар хəа дшəан, нас зеггы зхароу иара акəушəа, лгəаб-жынацəа налфьтцалкын днацхаит. – Шəара амаалыкьцəа ишəыхьша сара схы акəмачыра иакəшəааит.

– Сыхəмаруеит, ди, – лхəеит Астанда илгəарпцханы акыр-кырхəа дааччан, уи лыччапшь атцтцəабжыи бзиа еипш ашта антътцгы инафун, – бара реиха ханыбшəиуа шака хабтаху акара зеггы хартыхндаз.

– Шəара шəышпасшəиуаз, нанхеит, зда дсымам, исшəиыз иара иоуп, аха уи акы ихьзап, акы даркəып хəа быкоума, – Хьыкəыч гəаныла икалап шыта лыбыз дацхауазтгы, аха ачалахəап иаахлыркьан, ашьыж мацк лхатца дламхашəиит. «Ха хазларыцхау ха ихазхоит, иукəыблаагəышьоуп».

– Мах, алаапкра иагаша, уазымгзара укəшəааит, – аматцурта абартцафь ахьатə шəы хəычы ифаз аалыртын, рлацшь ду ндəылылцеит Хьыкəыч. – Уца, уца, уашəа цшь-шьапык итцалааит уара ухадызгалаз. Азын уеизкьа абартца уцажуп, апхын – ашəшьыра.

Хьыкəыч лхатца игəаг уажəы ала иахтнылкьон. Иарггы даарак иатахзамкəа, ицəеицəыпсуа, ахəычы хəмарракəа рфь изыкəтəало алабакəа реипш, атыхəа атцарфьлан, ашə-хымс ианынхытц, издыруада уи ари ауеимагаха, адəы сыш-пацəлыжьлари, срыцхалшьозар хəа ашьтахька еицаапшит. Аха уаха умцсит, Хьыкəыч агьарахəа иныдлыжьлаз ашə абжы ахысбжьеипш агəы нытнарпцааит.

– Укыдыбгааит уарггы, – Хьыкəыч уажəы урт зеггы дааркəатцын амш ахь дааиасит, – иахьак зынза згы-цшгы акы хзаамгац, иара азыхтарта акынзаггы ма грапарак нагандаз. Агəыла цкəынцəаггы реиха ианутаху, дасу ихи-ипси дашь-тоуп, азəы азəы дизхыртəалом, аха, абарт рыпсы тоума хəа иааузхьацшыр угəы канамтцои.

– Сара илызгап аграпара, – Астанда ахышэтхэа доагылан аҕапарахь лҕыналхейт, лаб Қамча икьырза магәкәа налышьалтарц. Уи данхәычыз аахыс, егьи лахәшьейтцби лашьей ратқысгыы иасымша лаб аонусқәа ахьыкайтқоз, азахәа еилихуама, атла кейҕома, ма аандак ахеилахаз иргәҕома, уимоу, дцәаҕөзаргыы, уи иасымша ашкол данамгоз ицәҕа лкын. «Бара баб иахь иаҕа бцейт, – лхәалон Хьыкәычгыы лгәы ааибакны зны-зынла, – уи имакахы бадхәалан бышимаз, ахатцаусгыы бирцейт. Ани сыркы, ари сымх, иасымша ида ус умамшәа уидгылазар бзиа ибоит. Иара унеихашәалан цъара акы узыкәтөм».

Астанда акьырза магәкәа налышьалтцан, асы ртамхарц рыхкәа чапырхәала ирыхханы иҕалхәейт. Аштаҕытцәкьа уиакәара ишьтамгылейт асы. Нас даагьежьын, Қамча ибамбакьаҕ хыхь иналышәхалырцан, азаагага уедра лыман лҕыналхейт. Уи азаагамҕа данынаныла лкьырза магәкәа иаархытцөейт. «Апцхәгыы хшәаны арахә кылак-кылак рытатәуп, мамзар иахьантәарак хәарта-хәапшьык рымамкәа, иааихашәаанза икаауа аҕәашә илахойт», – лгәы интылхәаайт Астанда. Ахарацхьа дцо-даауа мацара, азыхтара мҕа аграпара ылылгейт. Нас ауедра азна азы аалган аматцуртаҕы иналыргылан, аонатцака ишьтаз акьыба аашьтыхны, асы еимгәхәаны, ахкаара итагылаз апцхәакәахь лҕыналхейт. Арахәгыы иаразнак иааибаркаайт, урт рхәы рылтарц дышнеуауз рцәа иалашәазар акәхап.

«Асы еикәыцәашь икажьгәышьоуп, еигәыдызтцо уаф дькам акәымзар», – Астанда ихьу-хьууа лгәы мца хәычык нацралеит. Уи лашьей лахәшьей шаашаз ашкол ахь ицейт, дара ркынтәи уанза кыр набжьан, насгыы зныла амш хәычуп азы, ашара адәы икәлаанза аҕны идәылтцлар акәын. Лара Астандагыы иацы цәыкьа Акәантәи даайт, уи уака ауниверситет аҕы атцара лтцойт. Лара данхәычыз аахысгыы бзиа илбон артцаҕра, зны-зынла дыхәмарны ашта днықәгылан, «дәышьей, дәышьей» анылхәалак, иаразнак рыкәткәа зеггыы ааизон. Нас урт лара леааидыцсалан артцаф леипш днарылагылан, – «Мшыбзиақәа, ахәычкәа!» – лхәон. Даргыы

аакаркаруан, иаахьац-чапуан, аха пши-хрыҕи изакəызаа-лак акгы лкалт ианымшəа анырбалак, хара-бҕьара инеи-мпны ицон.

«Ахəыцы мыбҕьяхкəа, – лхəон лара апырпыл еицш дкацшьза дааибакны, – шəтцатəхəкəа шəыздырзом азы ауп шəыфны шəызцо, уара арбаҕь ика кацшьы – ѳба, арцына – ѳба, акəт-ѳа – ѳба, акəарт – хца, уара, иамур цытк ухəеит, укаркарт, акəчар таха умто ихьу-сууа иштуцазгы».

«Ах, бара акəт-хы зхагылоу, урт бааркəатцны беитцбацəа бнарыдтəалан ак надбырцар», – аматцурта акынтəи фылтуан Хьыкəыч.

«Сара ыцья рзыхəан аурок сзымѳацгом!» – игəаан ак-ласс абҕыжəхəа идəылтцуаз артцаѳ леицш, деикəпата, ччац-шык лəытцымшəэзо лышьтахька даагыежуан.

Астанда лаби ргəылаки иацы ашьыжь иааибырхəан шəа-рыцара еиццеит. Урт абригь-абригь аены хаауеит хəангы акгы рымхəазеит, ртаацəагы игəаҕыны изымтцааит, из-банзар, Камча ус шəарыцара данцоз уилацəажəар бзиа иба-зомыт, ивара ашəарах тəаны, уфы ааихыхны ашəарыцара азбахə анааухəа, ирахаҕ хəа дшəошəа. Насгы ашьыжь дшы-ѳагылаз арахə пхəкəак нарылейкəон, уи ус акəын, нас да-аины абартцафы днатəаны апатронакəа реитцатцара днала-геит. Уи хызатцəла еитцаз апатронакəа жəабака икантарауаз итан, егырт зеггы ахəыхəкəа рзы шыацмала еитцан, аха апатронакəа анизымха, шыацмала еитцаз еитцыхны ахызатцə ртеитцеит. Ашəарыцацəа шыоуки-шыоуки Анцəа иахдигало псаатəкəак хшылап хəа шыацмала еитцоуггы ргоит. Уи афыза Камча ахаангы икаимтцац, ихгы иатəеишьом, уи ус икоу аатцра шəарыцаѳцəа патуггы рыкəитцомыт.

Уи ус шəарыцара данцалоз цəгьангы-бзиангы афны избахə рəадыршəлазомыт, ус гəаныла акəын ирхəоз зеггы шырхəоз. Гəылак даины ацəажəара дналагаргы, анс-арс инахыргон, Хьыкəыч мыцхəы амышьта баапс дацəшəон, Камча нахьхи цьара ашьха бҕацамкыра дахьафəу, акы ихьзар хəа дшəон. Адəахь лыхшара рфы уи цəырган ахаан-гы идылмырбацыт, иара данихцəажəозгы урт ирахауа

шамаха ажәахаак лҕытшәомызт. Иаргы ус акәын дшыҕаз, урт апатуеикәтцара, ахатыр ирыбжъаз убриакара итәахын, ианеицәажәоз, абарт атызшәа мыщхә зрыбжъоузеи хәа уафы игәы иаанагарын, арахь дара ракара мазала, гәыла-цсыла еизыҕаз уаф дыҕамызт.

Қамча джәытә нхаф бзиан, иашта иааталалак рхы идыр-ныхәалартә дыҕан. Даеак акәым, иашта мацара аеыкәаша иапсан. Азҕабцәагы ацарцалыккәа реицш икәшәтраан мышк знык ианырмыцссоз ыҕамызт, ашьац гәзаза, ухәы ыкәтцаны иуфарын. Иаб иргылаз икәаскәафны макьана ишыҕац иҕан, еилшәаракгы амамызт, амала акызатцәык, тцыцх ацстака мчыбжъык акара дцаны дыҕан, иазхашаз ахәа хыгтәцара иалху акауар хны, ргәылак дихәан машьынала изааигеит. Нас анышә зшьапкәа афаз ацхятәи аф-шьаҕак ицсахит, егыабжъарак мшаенеицш игылоуп кыс ама-замкәа. Амала, аматурта иара инапала ҕыц иҕаитцеит. Ал-тцлакәа ианаамтаз ианциҕа, икоукоууа, утаххар, ацсагы еицшымызт. Акьырстакәагы абна днылалан имацара иц-шааит, ицәит, ашьтахь ианирмазеи, акәарахь илаишьтын, цьалла итигеит.

Ажәакала, Қамча уажәшьта анхара-антцыраҕы дызкуа-дзышьтуа хәа егьимамызт, арахә-ашәахә изанын, афатә-ажәтә азгы Анцәа диртәыуомызт. Амала, акызатцәык, уи уажәшьта хынфажәа шықәса шихытцхъазгы, ашәарыцара бзиа ибон, ицсы аҕхәаран. Знык данцагы дхынхәуамызт.

Астанда арахә акыр рытаны аоны данааи, лан аишәа абыстакәа анылтахьан, ларгы лкьырзатә магәкәа аалы-шьылхын, днеин лаб ихәы ампахьшыы иаалалхәан, ашь-қац инталыргылеит. «Издыруада, Анцәа дхамазар, иахәа дхынхәыр, хәыцхак дахамтәеижьтеи, ариабжъарак хьшәа-шәала мацара ддәыкәуп, – гәаныла дцәажәон Астанда, – ажәеицшьаа, ажәеицшьаа, иахәагы уихылацш, избанзар, ани икәраҕы, дхәычым-дмычым, ҕашәа иумтар, дургәаар калазом. Издыруада атамха еиҕажьны дахатәазаргы, изды-руада амфа дыкәзаргы. Угәы дтаз, улацш ихыз, ажәеицшьаа, ажәеицшьаа...»

– Астанда, нан, бнатэан абыстеи ашэи неибарцшны уаоцас акрыф, кэйдда уаха еа-цыфакгы сымам, бан изхырфалаша...

– Дихеит, ари мачхэума, салазап, сара ашэи абыстеи ансута, бара ибымдыруеи, абафлаша сымтаургыларгы саз-хьацшуам. Насгы, ант мцала ирфоу бара бышэкэа, снацэ-кырақэагы рыдысфалар хэа сшэоит.

– Сабшала банааиуагы, быгэ иаго, быгэ иатаху сзыб-фамтар брыцхами, сара ицсыша, – Хыкэыч илымамыз зегы шыгэхьаалгоз, ишыгэнылгоз, лыпца дналыдтэалан, лгэы иаго-иамог лыхэ пытк амылфааит. – Рдэына жыкгы кыр иацсан уажэы, ацыкатцэатцэа иарганы, амца иеҳэартцэины ибзызымзуази, ипазана мацараха. Урт сынтэа мыцхэгы ипсылоуп, тагалан хурақэа ыкэ-ыкэ хэа ишрылаз, жьгы нырмыжыт, ацсуа хэырмагы акалаха адымразеит. Насгы ани ажь шкэакэа мра хэычык аакэыцхар ирласны имшэуеи азы, убриакара агэы кыдгыланы икоуп, ант шэхэычы хэмаррақэа рэы икашэцэо шэыпцгэынцэо онкэа реипцш, унахькысаанза ицыххаа ицоит. Ичакны абна илах-цагэышэоит урт ардэынакэа, арахь хэ хзы егырылам акэым-зар. Ааи, ааи, хэ хкэатца иаазаз роуп, хгэыла цкэынцэа рцатца иалаччо ахэао-сефхэа зышыра иафэу иахьа хэлаанза.

Хыкэыч даеазныкгы илгэалалыршэеит агэыла цкэынцэа рызбахэ. Уи ус амыцхэ урт рызбахэ анылфэхоз, Астанда изызхэаз лдыруан, аха цьеи леалалгаларын. «Ибзиоуп, аиашаз, агэыла цкэынцэа ус еикэшэшэа ианыкоу, рхымта анымкамшэо, аха хара есымша рызбахэ ххэоит, иахгэалахаршэоит, насгы хара иахчахуа хардэынакэа ишыртаху ирылоуп, шэара абра фмыртцысы шэыштэоу, хара рдэынажыла хазчом, ргыама шэхарбар хтахуп хэа ирыман ашта иааталар. Аха уахьгы акгы рызмырееит, ди рыцха иасымша баша рызбахэ шылфэаку илфэакуп, «агэыла цкэынцэа» «агэыла цкэынцэа!» Агэыла цкэынцэа, дара рхэы иатэхэан ирфоит, уара ургэалашэазом... Рардэынакэа зтахыда, дара ирымаз, аха сара абри асы ауп ирыцхасшьо, ала таа ишхэхэапшуа, «сеигэыдышэцэа, сшэыцкэа, сышэрапа,

шэзыпшузи!» хэа ишхәқәҗнатуа иниакәкәа ицоит. Ихамбози рнаршә зеипшраз «агәыла чкәынцәа, агәыла чкәынцәа» хәа баша хлымха тылхуеит ди. Уаха акы акәым, даҗазнык илхәо сахааити!»

Амала, урт дрылан азәы, уи дара нхаралагыы цытк днар-цәыхаран, амала, қытак еицатәын, убригь шәарыцара аб-рахь даалон ишәақь изқәа икыдтцаны, абз змаз хылца шкәа-кәак ихатцаны, есымша бамбакьяҗцәышкгыы ишәын. Уи ахаан рдәынак шыны идхәалан длымбацызт Астанда, шама-хагыы дхысуамызт, данхысуазгыы ардәынақәа инархыкны акәын дышхысуаз, арахь ааигәа-сигәа имааиларц, ргәы реаниттарц, иршәарц. Насгыы иара цәгыала асы бзиа ибон, ифызцәа, урт есымша асеигәдтцаха рымазамызт, ршәақь ахы ишықәпшуаз иаахәлон. Ускан иара дрызгәауан, Астандагыы зны-зынла ибжкқәа лахахьан, «ардәынажыла шәымчар икалои, шыта шәааркәатц, рыхәтцәы ықәшәхит зынза, уртгыы асы еилахәит, асы ртахуп, амла иакуеит, җашәа хәуазар хәа иааихашәаанза еимдоит. Шәара ишыжәбалак, инаргәыдтцан ишәшыеит».

Аха урт иихәо аныддмырхалак, сара ашәақь баша са-тцоу цышшәшыома хәа, аҗада ажәфан ахь ахы нарханы ахәаф аатиргоит. Ардәына рыцхәқәа рыпсқәа анроулак, ашәшь тцлақәа инарықәпрааны, «җықә-җықә, җықә-җықә» хәа, ас ирымбазакәа ахысыбжь ааигәаны иахьгаз цыашыо ақәатца реартон. Ускан ачкәынцәа убас рыцсахы еибакуан, игәаа-уан, аха иаргыы ус аламала рнапы иламлозар акәхарын, рхы-рҗы ишгәааз андырцшуан акәымзар, арахь ажәак рҗытдыршәомызт.

«Ус ауп ишадыруа, – лхәон, ускан, Астанда егырт ач-кәынцәа дрызгәаан дахыыказ азы ацатцака дцәытцагылан дахыыцшуаз акынтәи лыгәгы аалшышыуан, ардәына кәац-кәац, Гыд илымха кьацә-кьацә!» – лкьатеиах цтцәаны акыр-кырхәа дыччо, аоныка лҗыналхон.

Ашәарыцацәа зегыы абри дара ахынхоз аган рҗархар-сыртан, ақыта агәакынтәи ардәынак ма хьажык акы ытцыц-рааргыы абрахь цыара тцлакы иқәтәазшәа рбон. Уи иаана-

гоз еилылкаахъан Астанда лангы, убри азыхъан акэын уажэы-уажэы дара рызбахэ зылѣакызгы. Аха Астандагы уи лзеилымкаахуа дыказма, ма ѣмырха калтзон, ма цъара акала иахылгон. «Сабшалеи мѣшалеи, игѣагыны ѣатцрахъ уцѣыртцыртэ икам, узшьуа дуздырзом!» – лхѣеит уи зны лкъышэ аччапшь ыкѣыххуа. «Ашкол ионуажбуазар акэхап, аматцура иалоугы рхы иакѣитыми сабшалеи мѣшале.» – лхѣеит Астандагы даѣамхазакэа ихяны илкызшэа. «Урт ашкол иннамкылотгы, ус рхэы рѣааит!»

Астанда иаразнак дауалуашеит, дааикѣашѣеит, урт амыцхэ рыхъчара далагаргы нас ѣак аанагошэа икалон азы, рцѣажѣара ѣацъара иахылгеит.

– Ажѣан иаѣа-иаѣа аимацыѣара иаѣуп, уаѣа ацнамтцан-даз, иахъак зынза амкѣыл каѣаит, – абри анаалхѣа, лаб иаѣагы дхбу-хбууа лгэы даатцалеит. Уи игѣи-ицси ддыр-тѣом, аѣны дыѣнахаргы ари аѣыза амшха дхѣыцызыпуа дыкѣхоит, акэымзар, уажэшътатѣи ишѣарыцара даара ишѣартан. Ашьабыстакѣа рываѣра иара шыта иабеилша-гѣышъои, ижѣытэ гѣы дартынчуам умхѣозар. Иасымша уахъ ихозар акэхап, уи ауп шѣарыцара ицара цытк шыб-жъоу ацѣажѣарагы зичѣымгъу, зны-зынла дыштѣоу унаих-тыгѣларгы, ашѣарах рымѣа кны дгылоу цъушьап, ажѣак узиѣычуам. Нас ихѣыцракѣа данрылтцлак, ихы-иѣы аччапшь аакѣыпхоит, гѣаныла игѣы иахѣоз тыцк аѣы дназазар акѣ-хап, уаѣа, шѣымтѣак игѣы аартынчны, иееимыртага дтѣар-гы ауазар акэхап. Аха ушиацѣажѣо акэымкѣа, дааикѣа-шѣоит, нас иаразнак деикѣышышьы азмыжь еипш иѣааир-тынчуеит, Хыкѣыч «агызмалцѣа итѣоуп» лхѣоит ускан ма-зала иара иахъимаѣауа. Уи ес-зынра иааиуа ус акэын, уара дудтѣалоушѣа, дуацѣажѣошѣа убоит, арахъ иара гѣыла-псыла даара ныкѣаѣык, шѣарыцаѣык иакѣымзар, уаѣы ишьапхыц ахъамкуа ашьхакѣа дырѣоуп.

Анцѣа, анцѣа, анцѣа указар, – Хыкѣыч ашькац аилыр-гара дахъаѣыз даакѣынд-кѣындит. Нас аишѣа аашътылхын, ахѣымсаг хѣыч аакѣышыны зык ныкѣлыршан, аѣапарахъ илыман лѣыналхеит. Убригъ уажэшъта рацѣак адѣахы

илынлмырпшырц дафын акэымзар, Қамча ариақара да-хынхацааз уажэы-уажэы лгэы итцхон, апыр-пырхэа амца лыцранатцон. «Ииуазеи атақмада хцашэа икоу, ари асы фамгылаха, фаха-хаха абна иеылейкыртэ, абыржэ знык деибган Анцэа даашьты, нас хайцэажэап. Иаха-иаха дычкэынхо цыишьоит иара шэйкэагэ, тынч аоны даатэар, сырахэ-сышэахэ, сымчы-сымца ихэар. Иара иқэрафэы зегыы ус ауп аоны ишахагылоу, иара кадыць, ибафқэа шхээрехахэу, дшажэыз ибазом, иасымша игэы итцасуеит. Ацша мыждагыы шцатцоу иахьа, уцынтца аафенакэтцэауеит. Иқэнагоит ала кьаафыр, цытк ицсы дақэыцшыр, нас изеипшрақэу ибап. Ус ахаангыы исымхэацызт, аха уцсы уфеитцоит. Иара итцыхэала хцаэа ыкам, хтэа ыкам, ххы-хэы тақэаха хдэықэуп амаалыкыцэеи сареи. Ишцааури, апс гэырфа аткыс, абза гэырфоуп ауафы дақэызхуа, хцапшышьа хцапсышьан хтэоуп».

Хыкэыч иаха-иаха илкуа-илышьтуа дақэымшэо, дназлагоз акы гэца лзахамкуа, лыла акамбо далагеит. Уи иагьа лхэаргыы, Астанда фы рацэак имырзакэа илынлырцшуамызт акэымзар, Қамча иаха дхынхэуеит хэа акэын дшықаз. Избанзар ас цытк шытаны ианақэтцауаз акэын уи данышэарыцоз, ишьтагылахэу ас-фэыц ақэнаура ианалага, нас ашэарыцарагыы шшэартаз идыруак азы, иаразнак дылбаауан.

– Анцэа уқазар, Анцэа уқазар, – Хыкэыч цьарак дымтэазо, дхаха-чахо, дбарцьеиуа амца аахэытцлышьшьаан, апыргқэа агэмыркатыл еипш ипцхеи-пцхеиуа ианаапш, атца иареицьыз лнапқэа тцыс-тцысуа инахалкит. – Аоны икоу ахьта хайқэынтэоитеи, адэы иқэу излархыргои? Иахьак зынза ацгэыпсы уздэылгом... Амш ашьа афэытцуеит, иафэытцааит.

– Ажэқэагыы пхэык нарыласкьеит, аха гэларшэсгыы ирмыхэазшэа збоит, – Астандагыы аоны лхы лзыфнакуамызт.

– Қай, нанхеит, уажэы фэахэарак ф-хык ирызхароуп, мамзар, азынра итцегыы еицэахарц икоуп, усқан зынза атцаарыччара ианналаго, арахэ ржьагакгыы хмоур, ркэыкэылах хцэынтэап. Урт хца-хца фэахэара рутаргыы ирыцрабгоит уажэы.

– Ди, нас, ус анакəха, ант скыьрза магəкəа аасышьатданы, Акəарча абахə дахьашьызынза сназап. Издыруада урт шыта амəа икəзар, цытк иааскьахьоушəа сгəы исытданахəоит.

– Бца, нан, амала ас бхахаза акəымкəа, тьака ипцхоу ласалыхк бытцатца, насгьы даара бгəы беанызароуп, цьара ишакəым быкəтцəрыр исыцсыхəозеи сара быцгəгьа-мыцгəгьа ицаша. Амəакəа рəы азкəа ахьтачыз икьатцəыроуп, бшьа-пахьы быцшлароуп, нан. Иахьатəи асеипш стцəыпсы саагы-лазар исымбац, шытытцшьагьы амоуа ишьтабагьарц икоуп. Лабакгьы шытых, нан, инабытцабырслап, цьара бкамхааит, срыцхауп.

Астанда Қамча иматəакəа налышəтданы, асы ахəыр-дхəыр-дхəа ипуа лəыналхеит. Уи асы ахəыч иеипш бзиа ил-бон, рашта иааталалак, дсасума, дацшəымоума, зынза дбыр-гымзар, иаразнак, «хчагьа агьама убароуп» хəа асы игəыдтцо лəаалхон. Уи изгəдылцозгьы ус аламала дшикəамтцуаз идыруазар акəхарын, иаргьы знык-əынтə иршəуан, нас ипсгатəы иманы аматцуртахь дыəуан.

«Унан, бара мышьта бзиа, иаха-иаха бхəычхома, бытцап-кааитеи, аəныка ааиха рыт ауаа» хəа иасымша абартакьынтəи фьлтуан Хьыкəыч. Нас лхəатəы хамтцакəа данакəымтцзалак, – «бара иахьеи-уатцəи хатца ицаша, азəы бибаргьы пцашьароуп», – фəалтуан. «Бымшəан, ди, – лхəон дычча-ччо лара ускан, – схəацəа сызфəу, икастцо иалырдыраагəышьои, арахь асы иаанашьтзоми! Урт ус баша-маша кьатцəыра илагьылазом. Ааи, ааи, ацгəы ацсыз акыр атахын, аха ашьапы баазар хəа ишəон хəа бмахахьеи?!»

Нас асы даганы, лхахəы чкəыртылза, лзамəакəа апыр-пыл еипш икапшьза итытцны ицо, дкəатрабааха аəны данаəналалак, «ус ауп ишадыруа, бхəыларпыцны, бабгьы бангьы рыцсхəы бəартцеит», – лхəон Хьыкəыч. «Дара, дара брыхəацши, – Астандагьы иаха-иаха деицрашəон ускан, – даргьы ргəы тəны икоуп, шыта изакəызаалак акгьы баламган, са ибкəыскит, ааи, ааи, афатца рзахамтцо еихпапала икастцеит!»

Астанда асы дылалан дахьнеиуаз шытакəак еилацьлытуа иган, аха урт аладантəи имаазеит, хыхь рыхкаара шыказ

ирычхнысны, акэараччаҕы илбааны, нас уи ахэадала ихалейт. Изустцэадашь хэа дааипхьхэыцааит ларгыы, аха ариақара зышьта зырзырц зтахыз зустцэаз лзейлымкааит. Насгыы урт рышьта асы злақэнаухьаз ала, изустцэазаалакгыы, ашара адэы иқэлаанза хэа шэарыцара ицоз шьоук рақэын. Амышьта ықоуп, алацш ықоуп, урт шақа хкы ирыцэшэо аллах итэуп. Амала, рмагэшьтақэа хыгага-хыгагааза иаанханы иқан, асы еиманацсарц егыргмызт, аха усгыы умқашьартэ ианубаауан. «Шэарах қадыцқэагыы зықэшэзеи, – лгэы интылхэааит лара, – ақада ашьха бгацамкыра изағагылом, ирфоггы роуам, қабагы, асы гғэоуп, ирызгом. Арахь илбар, арскатэи шэарыцацэа ахьықоу, хык иақамшэаргыы, хык иақашэоит. Урт арыцхақэа, шэыпсык зхоу роуп ари азынра еиқэханы игытцысу».

Қамча ус ажэеипшьаа ихылацшны даныхынхэуаз, рыфон ацхьа иқоу ахэы акэапра данаақэгылалак, ахэақ-ахэақхэа қынтэ дхысуан. Ускан аоны иқазгыы, агэылацэагыы, иаразнак ирдыруан Қамча қашэа шиоуз, зшьамхы инанаго зеггы ыоны ипылон. Дасу ирымцыхьашэоз, тэыума, нышэума инеигэыдрьцсалон: «удырқатэ, удырхатэ еигьхааит, уахьнылагылоу зыцсы аахьоу иасымша иумпыхьашэалааит». Иаргыы изаагоз, иишьыз ацэа илахэаны иааигон, изаамгоз итэахны дахьааз атыц реихэон. Нас еибаго ацкэынцэа бзиақэа реааибаркны, акэац ааргарц идэықэлон. Астандагыы гэаныла иаразнак дгэыргьон, аха нас даназхэыцлак, дзыргэыргьоз лаб ишьны иааигаз ашэарах акэзамызт, иара деибга-деизқыда дахьааз акэын. Ускан Қамча иааигэара анеирта узтодаз, агэылацэа зеггы икэагта икэшаны идныхэалон, дасу акака иразтцауан. Лара ускан «иахьак уеибганы уанахзаа, уаха ухашьтаанза» лхэон. Нас урт агэылацэагыы шынейбакэыз аонықа иаамқахыргон, имқахымтцаузгыы, тцасым, рылымкаа ишцақфо хэа, зеггы рыхэқэа рзишьтуан Қамча.

Астанда рацэак ихарамкэа хысыбжьык лахаит. Уи иаразнак Қамча ихысыбжьь шакэмыз лдырит, ас амқа апыхьахь иааигэаны ихысуаз, ардэына шэарыцацэа рақэын. Урт

ршəақькəа рхысыбжь, азы изаахалоз ахахə абжьы еипш акəын ишгоз, рпатронакəа рацəак реитцатцаха иахьымзозар акəхарын. Зны-зынла ардəынакəа ашəшь ишалатəаз рпатронакəа анынтəалак ифны ицаны ыщ еитцатцаны, урт ардəынакəа аныцəпраара иахьзаанза ианахəыртəуаз ыкан. Иаанхозгы «ыкə-ыкə» рхəахуан, уаха арахь хəаиананза хəа акəхарын иааназ, аха цытрак антцлак, изыкəшəахьаз рхаштны, еита ашəшь ишалатəаз убон. Урт убриакара ашəшьтцлакəа рыгəра ргоит, ианырбалак, ауафы абцəар иман адəы дшыкəу, илацш нарыкəшəар дара рзы дышшəартуоу иаразнак ирхаштуеит. Акызатцəык, излатəоу ашəшьтцла ауп ирбауа, аха ауафытəыфса илацш зеггы ирыхьзоит, убракагы иаразнак инеиуеит...

«Ас шаанза ажəеипшыаа дызхылацшда?» – лхəеит гəаныла Астанда, насларалымфəагы уи ахысыбжь ахьгаз шыкоу акəан уггы иахьцоз, лəыналхеит. Асы бымбылза иахькажьыз цəызк лымазшəа деитанылацшит, «уеигəйдтцаха азəгы имам акəымзар, убзиагəышыоуп» аалгəахəт. Ардəынакəа рзы ас ашара иатцагылан цəгбабзала ариакара хара иаз ашəарах иашьталар бжьышьхак ирхьтцуазар акəхап». «Шəтаа-цəа сгəы иалагəышыоуп, – лхəеит гəаныла атцəы нарылатцаны, – анцəа абзеира сырхəа, аха арт ардəынакəа амтцəыжəоакəа рызтаз, шəаеигзазакəа иахьынзашəтаху хара шəпырларгы ауеит хəа иритеит. Шəышрышьтоу мацара шəыдмырзааит, Анцəа иишəиша ари асгы уаф ихəоу захауа акы акəзам, шəаахьацшаанза шəышьтакəа еимапсоит. Ма тцəкəак рхырсло шəцалар!»

Астанда лəы тбо ианалага, сəыгəк аашьтылхын днацхаит. Уи лəы иштəз изытын, иаалбаалдеит. Иаразнак дыхшəашəаза дааимнадеит. Ус данынацш, агəмыркатыл кацшыза изкəыз атцлакəа рнафыс, тцлакы ашыапы иəавазан, дадиаазшəа, цкəынак деицпыцза дгылан. Аха арсынтəи дахьыцшуаз, уи ихы-ифы лбомызт, «зибнака уабацшуеи!» – лхəеит гəаныла ларгы иаразнак. Иара устəи нак əа тцлакахы дыцшуан, арахь ишьтахька атцлакəа ирыкəтəаз ардəынакəа зеггы дрылгахьазшəа игəы ртынчны. «Ах, шəара

агэмыркатыл зкэу атцлакэа роуп шэзеиёырбо, ардэынакэа рыфатэ хаа жэдыруеит. Абна амца акит, абна амца акит», – лгэы интылхэааит Астанда. Урт итцегы ианхэыцкэаз, чан шытахыы атцх агэазы ианааилатэалак, усқан ландугыы лыпсы тан, «сшыамхы иахысаанза илахауеит» лхэеит гэаныла, тцхагэанынза ацуфаракэа рхэон. Ланду «абна амца акит» анылхэалак, лара даалкыан егырт ахэыцхагыы рамразакэан, «агэмаркатыл» лхэон. Нас зегыы акыркыркэа еибарчон, ландугыы длеигэыргыан даалгэыдлыхэхэалон, «ацу бфеит, ацу бфеит, ахьтра ахыха аатбыргеит» лхэон.

Ус Астанда лылапш найкэшэеит даеа чкэынакгыы. Убригыы, анафс игылаз тцлак иеадыркэыкэлан, ишэакы ашыхэа игэы надтцаны, ахы ани агэмыркатыл тцлахыы ирханы, амала дкылымпцшзакэа, ус гбакы дакэтэан амшын дхушэа, днапшы-аапшуа дтэан. Ардэына цырны уи атцлафы ианааилак, ишэакы ахы акылпшра затцэык акэын иитахызы, убас иеырхианы дтэан. Убри азыхэан, ардэынакэа гэыпгэыпцла ишхэыпцыз ианааиуаз, уи ипсы иамукэа ифызцэа рапхыа данхысуаз ықан, урт хмыццаакыкэа хаицхыслапхэа шеибырхэахыазгыы. Ускан иара дзеихсуаз шамаха знык ала изылашэьтэомызт, амала ихэуан, нас дыфэуа абардракэа дшырцэытэаз, ааигэа-сигэа иказ ардэынакэа зегыы руаршэацэ умбо реыртэахуан. Аха ифыза ус жэасакалак иеихэар, уи ахыхыымзгшыаракэа илан азы, ирласны дгэаауан, убарткэа зегыы еидхэыцлан игэаггыы ицэа итэигзон.

Астанда иаразнак илдырит урт «хгэыла чкэынцэа» хэалан иацижэьтэи зызбахэ лэакыз шракэыз. Аха лара излалдыруаз ала, дара шэарыцара ианнытэытэуаз иасымша хфык еицныкэон. Иахыа руазэк дыказамызт, «ас ирытцеимкыр акэын» лхэеит гэаныла дааччан. Аха убри дшазхэыцуаз, ачкэынцэа рыпсы заны, икэйт-кэйтэа иахыгылаз инацэхыкны, ахэафхэа хысыбжык геит. Ардэынакэаггыы, зыпсы зоугэышыаз шэаны, агэмыркатыл зкэыз атцла иналптраан хара-бгэара реынархеит. Астанда алфэеипш ахауа иалачыз ашэакы хэшэы-блы далыпшны дахыпшшуаз, урт инышэьтэпрааз ардэынакэа акызатцэыкгыы нарылымшэеит. «Ох,

шыыр, шыыр, ус адыруеит, сгəы ишпахəои!» – лхəеит гəаныла ла дахьгылаз. «Ғықə-ғықə» рхəахт еиҗа урт зыпсы еиқəхаз ардəынақəа, «шəышпахəмбеи, шəышпахəмбеи!» аанагозар акəхарын.

– Унапахы цтəааит, сара усныхəаанза, – ихəеит ахықə ихықəгылаз атла зыпсы заны иаватəаз ачкəын ибжьы ивара игылаз иҗынза иназартə иаатыганы. Зны-зынла ибжьы агəағь еицш ихəлашəон, аха уажəы игəағьит. Насгьы уи ибжьы зықəкытцəкьаз иахар иҗахымызт, уанзагьы изыназомызт, аха ани ифыза иахар иҗахын, нас уи иаразнак амца шицранатцоз идыруан, дагьацыцкьон. Уи азныказ иаҗа днעיҗаххуан, амала нас иаразнак иҗыхəа ирышəшəон акəымзар.

– Ухы иҗашəааит, – ихəеит уи иаҗа ибжьы неитҗыхны, иҗкалап, уи игəы кыдгылазан злəҗитүаз ала, изықəкытцəкьаз иҗынза инеизаргьы. Уи убриақара ипсы еиқəыччон, азныказ дицəынхап хəангьы уафы игəы иаанагарымызт.

– Уара умышьтəеикны уҗацызгалаз, ухы ухикəыцəааит, – уи иаҗа иаармачны ихəеит, уитцəкьа назар иҗахымызт ани ачкəын иҗкны, ус иказ ажəа ишакəым дьтцнаркьар ауан, уи зны-зынла убас деикəашəон, нас ихы укыр, иҗы узкуамызт. Аха, зегьы ақоуп, ихəеит, иажəақəа, ари знык дызлахысыз афабрикатə патрона ақбаад цəақəа реипцш, асы илаиҗьзаргьы.

Уи ибжьы Астанда лҗынзагьы иназеит. Лара иаразнак лцəа дынтыпсааит, ус злыхьыз лхатагьы илзымдырзо. Нас лыфнытцкантə ихьу-хьууа гəбылра мчык аалытцасын, «иқəыблаауп, иқəыблаауп» лхəеит. Ускан Астанда иаразнак лқьышəқəа днарыцҗаит, урт лыбжьы рыман илыцəцар хəа дшəозшəа.

Убриаамтаз, ахəы иқəгаз амфəахəастадазгьысны иҗааихеит иаргьы, уахьынаихəацшуаз, иааиланы, ижəахырқəа пцацаза, ишьаҗақəа бағьа-бағьа иргыло. Уи, лара, ани раатраҗы данылбаз ишəыз абамбакьаҗ ус ижəаа иҗарцан.

– Исыцəеит, – ихəеит иара ифызцəа еиқəыпсны еиқəпата, ажəак рыхəлымшəазо иахьгылаз данаарывала. – Иҗалап мацк иатцаскызар, иблыша, абри сшəақь атəы уаҗа сакəымшəеит...

«Иаархэны ухы иадыргыли, иафкъозар хбап», – игэы интихэааит ачкэын еиқэа. Уи убриакара игэы пжэаны дықан, иеызланикылоз иара ихаҭа иҗьеишьон. Аха рапхьа ифыза иеалеигалар итахын, уажэы ибз ихэлашэеит акэмзар. Избанзар, уи ахысыбжыы ангоз, ф-ардэынак рыбжьара ирыбжьакны, Анцэа иеимразеит хэа, уажэы-уашьтан днатцхарц игэы иҗан.

– Уара цас иахзууеит зегьы, – ицэыримгар имуит ани ачкэын еиқэа игэала. Уи иара ишитахызтцкьа измырцъбаразаргыы, зегь акоуп, иирдырит иара икаитцақэоз урт иаха ус баша ишақэымтэоз, уажэшьта ишаарылыжжуаз, нас ишца, ахахэ уршыргыы ипжэоит. – Уара уанду лыкэчарақэа ракэушэа ардэынақэа уреигзоит.

Ачкэын уи атакс аықэ-цықэхэа игэарпханы даччеит, аха урт макьана рфы хыжэар итахымызт, итегыы дрыцныкэар, аамтарыцигаритахын, ус иаахжэаныдызрацэажэомызт. Егьа умхэан, дара шэарыцацэоуп, гэыбҗанс ируҭои, рардэынақэа ашэақь ахы иадкылан ишыркыз, ирцэықэпрааит, насгыы иара ихарала, уи ахгара ус имариоума нас, даара емынақэак ракэымзар.

– Даеазэызар ариакара ианахажьуамызт, – ачкэын еиқэа уажэыгь деиқэымтэацызт, уи итегыы иннарцъбарангыы дцэажэар итахын, аха уашьтан иара баша иеалаижыыр, ифыза ибз ихэлашэан акгыы ицимхэар хэа дшэон. Аха усгыы, ацсык-ацсык дызхысызтгыы, ант афардэынак ахэап-ахэапхэа атцэа калақэа реипш агэмыркатыл зқэыз атцла амҗан ишынкашэоз данаазхэыц, даеа пыткгыы нацимҗар игэы иамуит: – Уара амыцхэ халаугзарц угэы иҗоуп, аха ус акькыхэа ушэахэо узымҗар калап... Иудыруаз... хара алапынҗа хкылымкьеит... Уашьтан уахьымхэааит.

– Ааи, ааи, уажэшьта хгэы кыдгылеит, иасымша хэатцахэы абна илаурзуеит, – ишэақь ихэда инхишьын, атаххаргыы аткьара дшазыхиаз ирдыруа, даагылеит егыгыы. – Хара ус утэҗэы хшыны хэхэда уқэтэаргыы хаузом, иатаххар еакгыы аадыруеит.

Ачкэынцэа афыцьягыы уи ас реаниларгала, уажэшьта даеа хэычыкгыы изааигэахар акэын, мамзар ус харантэи

ирхəоз рацəакгы ылымсыр калон иара, итцеггы иааигəаны илакта итархəар акəын. Ускан ибарын урт шəапырхапуа акəымкəа, инеифагыланы иацəажəараггы шыргəагыуаз.

– Зныкым, фынтəым, ихачхаит, ихачхаит, ухы узымдыруазар, иухардырыр халшоит, – ацкəын еиқəа еиха-еиха амакьеипш дыхшəауан, аха абриакара зархəоз иара ахьфимтуазггы мацк дыршəакьаны даман, атцыхэтəан иацитцəкəаз зеггы иара итахзамкəа ауп ишиамхахəаз, ани зəы ацаца талаша ифыза амыцхə деилагацəеит. Уи ус идыруан, анкьа ианхəыгцкəазггы, ифыза аисра дналаигалон, нас иара, есс уцаларггы уцала, дныбжьтцəрааны дцон, егымбазазшəа, егыммахəазшəа, иара зынза акгы далазамызшəа.

Астанда арстəи дахьыцшуаз зеггы лбартан, ани ацкəын-ггы уажəшьта дшыткьоз лдыруан, насггы лара зынза амца лзыркуаз рыхыкгы абцьаркəа ирытцан, иааилаларггы, хəгеимшхара, иаанибартцəон. Издыруада лара дцəырцны лхы аадлырбар еигьзар зынза еиланагалаанза, акəымзар, азəы знык алаба аникьа, нас азымлагеипш рынкылараггы цгьахоит.

– Иахьа амыцхə шəанасыжьцəеит, – ихəеит ацкəын, ишəакь ашьхəа асы инылаиргылан, ибамбакьафггы ааишəихын хыхь инеихаирцєит. – Сара уиакарақəа злазо сакəзар жəдыруєит, шəых шəымакəачрашəа шəыказар, шəааскьа арахь, хатцатцас хайцəажəап.

– Хиршəарцггы дафуп, – ихəеит ани ацкəын еиқəа, аха урт иажəакəа уажəшьта иара итəзамызт, ус икьышə иныкəххит акəымзар. Ифыза, ацкəын ацшь данынеифапш, зынза игəы нтаха ицєит, избанзар, уи итцыхəа ирышəшəахьан. «Уи абас дцапшьу, иасымша дахьшəо, иасымша ах ицсы ахьихоу азы ауп. «Ус адыруєит, Анцəа ишəиааит, – ихəеит гəаныла иара, – иаацəгыарахар са сафəажьны, ура уныбжьыкəрааны уцала. Иахьа ариакараггы гəагьны иахьсыцухəаз цьасшьахуан, аха ахьацарч еипш ианаамтаз уцəа утəлеит».

Ацкəын ацшь уи илапш шиккьыз аниба, цьара акы ихəа-кəар шакəыз идырит, аха уажəшьта амца изатцатцомызт, ишəартан азы, иаха иеааирацсышəеит.

– Ҳара иаци иахъеи ҳаибамбеит, ус ҳаизныкӛар иашам, ҳаигӛыдыззалан ҳаикӛпо ҳаҒоу ибааит. Азӛы иаха ҳкӛыш-хар ами.

– Убыз тахыстӛоит, – иҳӛеит ани ачкӛын еикӛа дааи-лашӛан, – иапхӛан ачыҒӛ-чыҒӛхӛа ушуанеи, уажӛы утхӛхӛа зуттауреылеи. Маап, уаналагах инаҒза, акӛымзар, уцсы мцо имаауа, уаниз амш угӛаласыршӛоит.

«Шӛара аҒаза хӛычкӛа, шӛара аҒаза хӛычкӛа, – Астанда дахыҒлазлҒӛынтылхӛааит–шӛараеимашӛкуардӛынакӛа, ишьны, ацъыка тӛаттӛа иарҒаны, амца иеҳӛартӛиуа азӛы азра даҒуп шыта. Мап, мап, уажӛшыта сцӛырттыр еиҒуп, арт зегы Ғатамахжӛараа ракӛхеит, иакӛым рылибахуеит. Уашытан ардӛынакӛаҒы зыршӛо, инарылахысша азӛы ды-казар ами!»

– Бара бакӛын ихаҒыз, – иҳӛеит ачкӛын еикӛа уи дани-ба, зынза иеааирцъацъан. «Лӛызцӛа тахӛхӛа ианыцӛоу, лара ажъеипш дыҒуа асы дылоуп, акы даршакӛоит, аха изакӛу уара идыр!»

– Шъыжыбзиақӛа! – лхӛеит лара дычча-ччо, изҒыз-изныз хӛа изакӛызаалакҒы акҒы лымбозшӛа, илмаҳазшӛа, ус дымҒасны дцозшӛа.

– Бзиа ббааит! – Ғааитит ани ачкӛынҒы иаразнак игӛы аатылашаан, – уии иареи лара ашкол далҒан Акӛака дцеижытеи знык-Ғынтӛ ракӛын иахъеикӛшӛахъаз, аха еи-бабацыпхъазаҒы, ипхашы-пхатцо ацсшӛа анааибырхӛалк, ихааза иааихӛапшуан, нас аҒыцъаҒы уаха акҒы рзацым-тазакаӛа ус инеиҒысуан. Амала аҒыцъаҒы, акы рхӛарц шыртахыз рхы-реқӛа ирныпшуан, аха ирхӛарц иртахыз закӛыз азӛҒы издырзомызт, ус рҒы хааза иаатыпсауан еикӛшӛацыпхъаза.

«Хбыпхъозар ас шаанза баарымызт, бкыдызкӛозеи», – еиҒа игӛы ааибакит ачкӛын еикӛа.

«Арахъ баазҒаз бшыапқӛа срыкӛыхшоуп, – еҒы ачкӛын адшыҒы Ғӛаныла дцӛажӛон, уи мацкҒы ипшшӛы ааиха-леит. – Ғацсы бапшӛымахеит хӛа сыкоуп, акӛымзар, иахъа абра ашы кашуан. Аурақӛа хрылахеит, аурақӛа, уар-хьи змаҳауа».

Астанда ахыкгы иаимданы даарыхəацшит. Аха урт лара зынза излалзыцшымыз ала, иагьа рееитаркзарггы, макьана ршыра рхымыцсаацызт, рхы-рəқəа амцапшь рəықəыхəхəы иаапшуан, насггы ашыжьтəи ахьтаха, азы зыгəхəартəаз ахəштəара еипш, ахылџа-цсылџа рхылтцуан.

– Саб дыспылозар схəан, – Астанда урт рəацшылара зынза ишылгəамцхозггы, ма цьара акала исзахгозар хəа ацəа-жəара далагеит рацхьа. – џахоуп уажəшьта ихабар хам-беижьтəи, арахь асы иаха-иаха еиматцəоит.

– Уи джəйтə шəарыцаџуп– ани лара лгəы хааза итып-саауа дызхəацшлоз ацкəын фəаитит. Ларггы иаразнак лхы-лфь аалашеит, егырт азəы иакəымкəа, лара лаб изы уи дахьлацəажəаз, – ари асы амаанақəа зеггы итцахьеит, би-цəымшəан!

«Зеггы иара иусуп, – ацкəын еиқəа игəы ткəацны дцон, – азгаб уиакара цəажəарыла дзыхтəеикуеи, лаб дишьтазар дишьтазааит, хара ара дəахəаны дхамоума? Уажəшьта нак дахпырымцыр бымџа бдырузар бца хəа ласхəоит»

– Уи уажəшьта ашəарах дызрацхныџлашам, аха игəы кадыць иауам, – Астанда егырт ацкəынцəаггы цьара акы рəытцшəар лтахын, аха ахахə рыхəлашəазшəа ишгылац игылан. Икалап урт ргəаг ус имарианы ирхымцсаауазар, аалгəахət. Аха, зеггы акоуп, урт ааныжьны дырпыртцыр лта-хымызт, дасу иитаху игəы иаанагааит, аха лара лгəы урт ац-кəынцəа ус иааидыжъланы дашьтуамызт. Нас ишца, уи дыз-габми, лгəы ахы дтанарцоит, иаатаххаз лнаркатцоит!..

– Асыеигəйдшəымтцазои! – Астандалабизбахəднакəтцын, дычча-ччо иаимданыднаирəацшит. Еитах, рацхьааниацкəын иқьышə ачцапшь аакəыххит. Амала уи илхəаз ацкəын ацшь иакараггы уаџы дамеигəыргьеит, аха дышгəыргьаз дирды-рыр, нас иџыза, ухы ахугарц утахын, ушəон хəа дыхтəеикуан азы, игəыргьара адəахьы инимырпшкəа ицəа итəеигзеит. Ацкəын еиқəа дгыламызтггы «ишцахтахым, ишцахтахым, иахьак асы хайбаргароуп хаагьазкаанза, ба беипш икоу ахазына, апшза, лахатыраз», – ихəарын иара. «Ах, ус анакəа, устеит нас абри са исымтан, изуасхəазаалакгы снаршə

уеаѳаумыршэын», – лхэозар акэхарын ларггы. Нас икэагга идгылоу егьырт ачкэынцэа азэггы дааизхьамцшзакэа, иаразэзатцэык далхны, дкылкааны игэйдтцара далагозар акэхарын. Уи дылцэымгны акэмызт изыкалцоз, аха зеггы данаарылацш, уаха лылацш итцашэаша уафы длымбазар акэхарын. Икалап иацшьра мыцхэы ихэазар, зөызцэа рацхьа икацшьза ишэыз атцэакалеицш, дуаркалеиуа зеггы дрылылбаазар, – ахэыцра хаакэа рыла иныбжьыркъан игэы аакаитцеит ачкэын ацшь.

– Халазгало дхамам, – ачкэын уажэы иааигэацхатцэкьеит асеигэйдтцара. Уи ашэымтказ ихаштит уажэраанза ифызцэеи иареи реимац, ибамбакьяѳ цэака инкаршэны ишэақыгы нылеитцеит. – Асы хазхара иаабахьоу цыбышьо, ашэарыцара хажнаган.

«Сара мыжда атамха еиѳаумыжьхьеи, – ачкэын еиқэа уажэыг арыжэтэцьбарейцш игэаг ихымыпсаацызт дахыгыз, – уцсы ҫылхит абри азгаб, табуп хэа лахэа акэымзар аман, аман хайбархэон иахьа»

– Амала игэгэаны иахратцэазом, – Астанда урт хэычы-хэычла асеигэйдтцара иахьалалгалаз, уи иацыз лгэыргьара лзытцэахуамызт, – иахьуаахауагы ужы мцартэ, рацэак иа-мырбызбызыртэ.

– Азамана, – ихэеит ачкэын илхэаз даакэшахатхан, – имыргыцэакэа, имырпсыгэцэакэа, ус амтц лыцхар акара илнырыртэ! Уи афыза анаршэ хара азэггы ихамам, аха ба бахатыр азы...

– Мап, мап, ус схэеит хэа, уиакара сахатыр шэымбан, асеигэйдтцара анакэха, уа шатара камлароуп, мацк хайбаршыроуп, хайбаркарароуп.

«Лкъаф шпцатоу, – ачкэын еиқэа уи лажэакэа игэы иныцаххит. – Лыла ахьтоу умбо дылшьзар акэын, нас илбарын асеигэйдтцара зейцшраз!»

– Ари цыфоуп, – Астанда рацхьа ачкэын иахь афыналырхеит сырхэык. – Аха сара ачеицыка змоу ауаа сырхылтит, уфызцэагы агьама дсырбароуп, – урт рахыгы рфыналырхеит асырхэқэа.

Ацкэын апшь дахьгылаз имахэар сырхэык җацаза ианааха, иахаггы даaikэапхейт. – Җай, барггы-саргьхандаз, – ихэейт ибжы аатцаны, нас днышьтасын, ибымбылза иҗаз асы шкэакэа ааиратцэан, инапы аблыртэ ицоушэа, днаҗэхэан, ишилшоз аҗынаирхейт. Уи шнеиуаз, ишиашаз Астанда лыжэтэахытцэҗа иаахейт.

– Ариак ишакэымыз исылсит, – җаалтит Астанда, лхы-лҗы агэыкреи атцэуарей еимаркуа.

– Сара стэҗа ус ауп, акгы иалаҗашьазом, – ихэейт иарггы хатцара дук җазтаз азэы иеипш.

Ани ацкэын еиҗа иакэын залагалара мацк иуадаҗыз, аха убригь җбака изҗа ырбыз-бызу ианааха, иеизнымкылазт иарггы аҗынаирхейт.

– Скэамҗыак шытамхароуп, – аҗыр-җырхэа дыччон Астанда асы ркэымпылҗа лаахацыпхьаза, – ааи, ааи, ипсыда инхада рхэароуп иахья!

Астанда акэашаҗ леипш ацкэынцэа днарыбжытцэраа-аарыбжытцэраауа, лара илызхаз җазэы иаахо, җазэы изхаз лара илаахо, убас мацара дара-дараггы айбагэйдцара иалалыргеит. Урт уажэраанза ирыбжьаз ргэаҗ цьара акала ирыхнарцсауан, ргэы ардон азэы иманшэалан иааха-цыпхьаза. Ус-ус, рыгэҗаггы аадыртынчит, икара-уараха, иахьгылаз атып аҗы асы зеггы шыаҗаны иаалгеит.

«Ус ауп хара азҗабцэа хшыҗоу, – уажэы лыччапшь мчыла итцэахуа днарҗапшит, – шэеихарсырц анахҗаххаггы шэкэакэылах аакэибакит ауп, шэеинхарнааларц хҗаххарггы, шэхатцкы кеибамыршэуа, акэтаҗ шэыбжыабылгьо шэҗахҗоит!»

– Асгы ахэычы иҗызоуп, уи дангарухуа дгэырҗаны дышкыаасуа еипш ауп, ианаауратцэалак игэырҗаны иарггы абжы шго, – уажэшьҗа гэынчыхьяжэак шейбышэымхэо здыруейт хэа лхэарц лҗахушэа, Астанда дыччо азэазэала днарҗапшын, абзиараз хэа нарахэан, дкэап-кэапуа лымҗахь лҗыналхейт.

Ацкэынцэа уи кыраамҗа игылан илзыпшуан, нас ани ацкэын еиҗа игэы аахьяцссан, – уажэшьҗа иахья акыр хаз-

шьыр, лхэы хаман рыфныка хнеип, – ихэеит ифызцэа дна-рылацшын.

– Аа, ааи, хамацара иахфар иагьххахауам, – ацкэын ацшь аишэа агэта дахатэоушэа ихы-иґы аацхеипхеиит.

Ацкэын ус кыраамта ґымтзакэа дгылан, уи азныказ азгьы аґэара иґэнажылаз азэы иеипш ихы ибо дааґалеит, измааназ иара ихатагьы изымдырзо. Нас даалґьян, «асы, асы, ушцагэґьяаахғоз...» ихэан, ибамба-кьаґ найшэхарпаны, ишэаґ ихэда инхьишын, дааццакны ифызцэа днарышь-талеит.

Ауха иауаз асы анааиґэтэа, кыраамта цша хьшэашэак асра иаґын, нас аґцаа ахапыцґэа, згэы пыжэжэо ауаф иеипш, аґґа рытґо аатраґэа инарытцалеит. Уи асы ґэашза иахышьтаз азы, аамта атых агэахыы ишнеихызгьы адунеи арлашон. Арбагьґэа уаха знык аґэын иахьґыртхьаз, асы ґэашза иахыґказ азы адэы ундэылпшыр, еимыггошэа убон, аха атых ашара акрагын. Арт афаха зыцэа тынчмыз, уажэы-уажэы ицэырхан иаапшуаз аґаацэагьы, уаха иґа-хэахаа ицэоуп. Иацы ааилашэшэуан еипш, ахэафхэа рґац-хьа ахэада аґынтэи ахысыбжыы геит. Иаразнак зегьы ирдырит ґамча дшыынхэыз, лагьы уаагьы шзахэоз ифны ипылеит. Уи убриаґара амфа дашэан дыґан, иґаацэа, игэылацэа данаарылагыла, аччаратцэґья илиымшеит. Астанда уи дызтцаз даатылхын, ихэда лэынахалыжын, даагэдылкылеит. Хыкэыґ лакэын ариабжыарак лыпсы ицаны иґаз аагэышьеит, абартца дахьытцагылаз, лыла алфа талазшэа лыпраґэа атыхэа нхылшьылеит. Уи еихарак дзыцэшэоз ахэыґґэа раґэын, избанзар уажэеипш ас фаха днымхеиґґтеи акраатцуан, настгы Астанда ддун, уи иаґа илычхауан, аха егьырт, амш ахэларахь аґанынанахоз, «баба уахагьы дмаазои, ак ихьзар ґалап» хэа аилауазырра иалагон. «Шэицэымшэан, нанхеит, уи шэ-псык ихоуп» лхэон лара, аха арахь лгэи лылабжыши еилатцэон. «Нас дзымаауеи деибгазар», – ачыґмассеипш дыхтаркуан лара. «Дзымаауеи шэымбо, дааиргьы шэарахк абна иланатцы тынч ихы

ныкэтцан дзыцэазом, дызшаз убас дмыжданы дишеит». «Аа, – рхэоит дара, – ус акэзар, ишыыр дмаауеи», – нас дара-дара хтеибакны аизтаара иалагон, аха усгыы ирақаз хэычык ргэы аартынчуан.

Астанда арбагықэа афынтэ раан аңыртуаз даапшит. Уи ариабжьарак лыцэа къалан дықан, иахакгы агэылацэа-азлацэа рыматц шылуаз, лыцэагы лшыапы дшықэгылаз ихылцэааит.

Агэылацэа ашыбыстажы рнацэахы адкыланы ирфон, акэац убас ихааны итарттаны иржэит, аха лара изакэы-заалакгы акы лзалымфааит, уи иахеипш лгэы тэны, аға-та лзахамтэ ахаангы дқамлацызт. Лара зегы раткыс ицбалшыаз арт ачкэынцэа иқартцаз ауп. Лаб гэылеи элеи зегы дыргэылакны ашта ианаатала, даргы злааиз, ианааиз хэа акгы лымбазакэа, днацшызар, урт иеизаз ауаа ишры-лагылаз лбеит. Рацхыатқэа мацк иаалцэымыгхейт, уашытан лан «агэыла цкэынцэа, агэыла цкэынцэа» хэа ариабжьарак рызбахэ лфакын усгыы, «абарт арахь имфахытцлазомызт, изыхызырцшыда» хэа атэы лылалтар хэа дшэон. Ани ачкэын еиқэеи апшыи нақ-аакгы, апш ақалмышь итшыны абартцағы ианынкнархауа еипш, ардэынакэеи ахьяжықэеи ашашэа иатцданы ирхынхалан, егы ачкэын абцаргыы икымызт, амала иацы асы анеигэыдыртцоз дшеибытаз деибытан, уахагы иеимыцсахит.

– Уажэраанза шэабақаз, – лхэеит Хыкэыч лылапш анаа-рықэшэа, –асы хатцахозаргыы абарт рыцсы тоумашь хэа шэааиуамызт.

– Хнапы ыркало иақтахымхейт, – фааитит ачкэын апшы ихы-иғы атэахахаипш иаакэеикэеин. Нас егырт днар-фапшит, урт рацхыа даалкъан дахыцэаажэаз ргэы иалсуазу иахэозу изымдыруа. Аха уртгыы анаапышшэырчча, идхэа-лаз ардэынақэа рымбар хэа дшэозшэа, дсарыхан иаа-цэыригеит.

– Ашта шэтасыжыломызт, аха шэчеицыка шэнапы иқэгылоуп, убри азы егысызхэом, – Хыкэыч дааччан дна-рапысны афныка лфыналхейт.

Аухантэарак Қамча дқэыцшны ғыц аррантэи дхынхэны даазшэа шэахэаран, кэашаран. Ағар аишэа атыхэахышэа ганкреатаныитэан, аихабацэа анааикэтэалак, иныбжаршэаабжаршэны лафқэак рхэон. Астандагы кыраамта дықэшэтрааны рыматц луан, аха нас, «уажэшыта аишэа атцысхш ада зегы ықэбыргылеит» рхэан, ачкэынцэа ишылымуаз мчыла ддыртэеит. Аишэа атыхэахы ағар ракэын итэаз азы ацдыбахэа еилан, ус азэы лафашэак аатиркэеит:

Сан лтаца дзеицшроу шэасхэап,
Оо, хоу, хоу-хоо!
Дықэс дыцан дахынкацаз,
Оо, хоу, хоу-хоо!
Лышхэа тыцгы кэчарашэк тапсит,
Оо, хоу, хоу-хоо.

Ус кыраамта уи алафашэа ахэара иағын. Итэаз хэыцгы дугы иргэацханы изырсуан, ахапа зхэозгы уи, игэы иахэаны, иара ашэа ахынтэозгы даанымгылазакэа, ихата еикэыршэо иаццан иғынеихеит. Идтэалазгы ибзианы ицдыргызуан, дакэытдыр хэа ишэошэа, иахагы иатцағырбаны акэын ишырхэоз. Аха иаргы цыеи дакэытцын, урт иргэацхозшэа аниба, иаха-иаха доунашытуан. Уи ус дышнеиуаз, иажэакэа имтэазо даналага, иихэоз инаццан, идтэалаз ицыргызра ишағыз ға лафашэак аацэыригон.

Члоуаа дуқэа рыхэса хэыцқэа,
Оо, хоу, хоу-хоо!
Атцыс мғас иахэлацаэажэоит,
Оо, хоу, хоу-хоо!
Ахэыхэ мғас асахыа тырхуеит,
Оо, хоу, хоу-хоо!
Кэтолаа дуқэа рыхэса хэыцқэа,
Оо, хоу, хоу-хоо!
Атцаа шышьял цынцыхэоу цыыршыоит,
Оо, хоу, хоу-хоо!

Тхынаа дукəа рыхəса хəычкəа,
Оо, хоу, хоу-хоо!

Уапак зшəу еиҗырбахуеит,
Оо, хоу, хоу-хоо!
Хтырцаш зхоу иалацəкəысуеит,
Оо, хоу, хоу-хоо!

Арасазыхьаа дукəа рыхəса хəычкəа,
Оо, хоу, хоу-хоо!
Амжəакакал тцəпшыу цыыршыоит,
Оо, хоу, хоу-хоо!

Мықəаа дукəа рыхəса хəычкəа,
Оо, хоу, хоу-хоо!
Рыхцəы шықьыруа азахəеипш идыршоит,
Оо, хоу, хоу-хоо!
Оо, хоу, хоу-хоо! Хоу, хоу!

– Ах, рацəа иуркьыкьит, – ихəеит ивара итəаз ифызак, – аха иабакоу, уан лтаца цыка аагара дахьцаз дзымхынхəитеи!

– Дхынхəит уи, дхынхəы, аха ацыка атыпан ашыла уапцтəык азна лыртан, цыказ цышыа излалыпсаз артцəы аныбжыыс, ланхəа ддəылылцеит.

Хəычгы дугы ркьатеиах пцəо ақыр-кырхəа иччон, ииашатцəкьан уаха атцхгы дуун, изымтəарыз. Насгы Камча иеицш икоу, згəылацəа рзы зыцсы тыхны изку ауафы халал, знык ифны ианымфəахытц, имыччар-имшəахəар руазма. Ус быргк итəаз зегы аарзырфны дфəгылеит.

– Хгəылацəа бзиақəа шəхатцкы, – фəаитит уи, амтц пырузар иуахауа еикəышышы итəаз зегы днарылацшны блала иаамидан. – Дадраа, иахьа зыфны хтəоу Камча, иаци иахьеи дымиит, кыр зынкьахьоу, кыргы зынпахьоу азəы иоуп. Абра итəоу зегы шəахьтə, саразəк соуп уи иеихабу. Убри азы ауп сара еиха ибзиан изыздыруа уи итоурых. Иаб Батакəа, унеишь-уаишь хəа зархəоз, ақытəфы зажəа акрыл-надоз, иара дышхəычыз дынкахан дыцсит. Иан Хьмур рыццəа, цьанат тəартафы дыкоуп, сшьамхы иахысаанза илахауеит,

лыхшара акѳтагыцѳа илхны, еибакалтла илаазеит, Амлагыы иакит, ахытагыы иакит, аха зегыы акоюп имыцсырц икан, еикѳахагыышьеит. Камча ихигахыоу рацѳоуп, дад, хѳыцгыы дугыы ижѳдыруазааит, уи аррагыы ибеит, апсрагыы ибеит, аха дыцѳѳаамзи, акѳахычеицш абриакара хтыц шинугыы, Анцѳа имтан акы дазмыркѳеит. Убасоуп, дад, иахыа иара иматацѳоу цыушыап дызлатѳоу ихшара, аллах дыказар изиаазааит. Убыртгыы акрыгимыжыит, иаазоуп, ихычоуп, азѳы ухахыы уцѳымшь ыкоюп хѳа иарымхѳац, ахыкѳа дрылатѳоуп, абарт зегыы зхысхѳаауа, дадраа, иахыа Камча Анцѳа ишихѳара дыкоюп, утѳгыы итахым, сытѳгыы итахым, абна днылахыргыы иасымша зыцсы аахыоу акы импыхыашѳоит. Амала акызатцѳык, хѳара зхакара дызтаху игѳылацѳа зегыы хзыхѳо, итаацѳаагыы иртаху, уажѳшьта иаргыы анкыа илшоз илымшозар акѳаап, анкыа дызхыцоз шыта датцысуеит, асеицш икою адгыл харакѳа рахы шѳѳарыцара ицара, иаахтѳѳаны абра итѳоу азѳгыы хѳакѳшахѳым. Абра ииашан хѳаилкаа, Камча, дад, зегыы, хѳара уара хымызгы угар зтахым ауаа хѳауп абас уазхѳо, ухацкы цеит, – ихѳан, уака иеааникылан днатѳеит уи.

– Ааи, ааи, – инааицдыргызит зегыы, Аха уи абырг ацѳа-жѳара даналагоз иаразнак иажѳа ахы ахыцоз идырын деицѳышьшы дтѳан. Итахын иаргыы дѳагылан ажѳакѳак ихѳар, абра еидтѳалоу роуп иара дынцѳытцахыргыы дышьтызхуа, нас ишца, урт зыцѳгыи зыбзиет иилоу рами. Аха иаргыы ишцакаитцари, «убриац сылшом, сыцсыргыы сзыреиуа сгылацѳа бзиацѳа шѳхатцкы» ихѳаргыы икалоит ахааназ дара ргѳы дасыр. Егыыс, арт ашьхацѳа рааныжыра, иабцѳар ахы кны ѳа цытрак ашьтахы иѳынеимхар, настѳи ипсѳазаара цсѳазаароума. Аха акы рахѳатѳуп игѳылацѳа, арахыгыы, ихипси ирхѳо мап зларцѳеикри. Ус дѳагылеит Камча акырынтѳ шѳѳарыцариццахыаз, ашѳѳарыцараѳыкреилзыргоз, креилыцоз, знык ишѳацкы дныкѳцшны данхыс, шамахацак шѳѳарахк зхымта иацѳымцацыз, анхара-нтцыраѳгыы еихбаала Анцѳа ишихѳара иказ, игѳыла бзиа Тандел. Аха уи, иара иатцкыс дшеитцбызгыы, абар уажѳшьта хѳбака шыкѳса цуан, иабцѳар нкыдхны шѳѳарыцара хѳа дымцеижытеи. «Иихѳарызеишь,

сабиц, иахьа зегьы ҕык хшеицтацəажəара хəа ирықəума?» Қамча дахьтəаз даауалуашеит, «анацьалбеит, абриазəк ма са сахь иадицəылар, хагьжəйтəеиҕыццəамзи.

– Сара, дад, абрыскаҕык ауаа бзиақəа ишəзымдыруа акгыы схəом. Ауаа зегьы еицшым, дасу дзызгагоу, иара иитəу, имаау даҕуп. Аха иагьа ус иказаргыы, ауаҕы ианилымшо хəа акы ыкоуп, убаскан иара иагəра даахан ихы никылалароуп, уаха цсыхəа ыказам. Изхысхəаауа, Қамча, уареи сареи хьтеи чыхьы еицахамфац арбану, иагьараангыы шьхатəыла ажəфан ду атцака харыхьтшыуа хцахьеит. Ускан ихалшон, хатцуркьаргыы хузкуамызт. Аха уажəшьта уи азəгыы ихатəеишьом, ус анакəха, азəгыы дахмырцхашьап, хгахьы хмырцхашьап. Насгыы, Анцəа ицьшыаны, уажəшьта аҕар ихамыздаша еитцагылеит. Абри акынзоуп иаахтəаны иуасхəарц истахыз, Қамча.

«Ишцоубо уи, – Хыкəыч дахьгылаз дгəырҕьатцəа лгəы тыпрааны дцон, – убасоуп, цьым, ухы узымдыруа уаналагалак, узлатəоу ужəлар уагəра иаахан ишааныркыло. Арскаҕык ауаа бзиақəа ражəа уахыцозар, уагьахыца»...

– Қамча, дад, уара уəтцахəы азəгыы иуəиухуам, – аишəа атцыхəаҕы итəаз, иара ихакара пату зкəитцоз игьыла Кəастагыы даацəажəеит. – Уара гəылагыы шьамхылагыы, ажəытə ауаа аныршоз Анцəа игəарцханы иишаз уреиуоуп. Иахьа уажəраанзагыы угəылацəагыы ушəарыцан ушаахынхəлак хəаудбзиахалоит. Уи еигьу арбану, аха ажəларгыы жəларуп, насгыы уара уцəгьеи убзиеи зырееиуа угəылацəа абриакара ануархəа, уртгыы цьара акы изаапшылозар акəхап. Иуадаҕгəышьоуп ашьхақəа рныжьра, аха иааг, уажəшьта уара аҕар урываҕны уздəықəлом, ухала уəхəара урааигəеит хəа, Анцəагыы иуцьишьом, ауаагыы иуцьиыршьом.

«Саб, са сыхтəаахь шəарыцара хəа уаха ашəи-тышəи унасышьтуам, – Астанда дахьтəаз гəаныла ацəажəара даҕын, – арт аҕымшк хəа ихахтаагаз хəа иаадыруеит. Аха Анцəа икынтə уеибганы уаагəышьеит. Убри ауп уахагыы ауаа удгалан, сан илхəан еицш, азакəания зудкахцалаз. Саб, абаацсы, уртрахьгыы гəанчыхьажəакгыы умхəароуп, уртгыы уртахуп хара хайцш».

– ихəан, иштахзамыз мчыла дааччан, игəылацəа, уажə зегы ракəымкəа, ыцьака илацш аархиган, Анцəа ибоит, сара уаха егьсылдмыршеит ихəозшəа днатəеит.

Аухантəарак Қамча ғыц пхəыс дизааргазшəа гəыргьаран, ччаран, нас атцх агəахьы инеиуа ианалага, «шəытцх аабзиа-хааит, тхацьра ду шəтазааит» рхəан, агəылацəагьы азəазəала иааимытцит.

Астанда амəа данныкəлоз аламталаз, иасымшеицш иахьагьы лгəы хьу-хьууа иаакалеит. Уи ус акəын, итцегьы данхəычызгьы шамаха аанфəсра хəа цьаргьы дыргазомызт азы, иаалыркьаны уахык ала лан дахьцоз цьара илыццатə-харгьы, рацхьатцəкьа дааигəыгьон, нас аштə данынтытцуаз илызгəтазакəа ихьу-хьууа лгəы акы ытцалон. Ускан лан длы-цын, уахык инхаргьы адырфəачены аоныка ишыхынхəуаз лдыруан. Аха Астанда ақалакь ағы атцара дантала, ускан лара ес-сабша дааларц шылтахызгьы, зны-зынла ма азəы им-шира, ма ныхəак анаабжьалалак, дзымаазакəа уа даанхон. Зегьы акоуп, лара, ара, лаб ифноуп макьана лыпсы ахьыкəу, лхы ныкəылтцаргьы лыпцхызтцəкьақəагьы ароуп иахьылбо.

– Уаха ибызтəстцари, нан, – Хьыкəыч цьара акы лыман илцəынхар хəа дшəаны аматцуртə дыфнагьежьуан. Уи ус акəын, лыпцха ақалакь ахь данцоз шəыруп-қəыруп, ахабыр-чбыр, бара бзыхəан акы хайгзома, ихəамам ауп ихьаахго, ихəамоу уа инабгар ихəахоит хəа иаалцыхьашəоз лызтəлцон. Астандагьы илымурц далагон, «ари зегьы зыстахузеи, илаз-гаанза снапы фəнахəонт» хəа, аха Хьыкəыч илхəаз инафəр-шəны илкуан, нас илмузо даналагалак, леидарақəа аалым-хны, автобус аангылартə акынза длыццон.

– Амла сагар хəа бшəома? – Астанда уаха илхəоз егьшашылымтцуаз анылбалак, леаалыртынчуан.

– Амла бамгакəа, нанхеит, уа баб дтəам, бан дтəам, азада зегьы ахьаашəхəо шəагьзлеизибархагəышьои, – Хьыкəыч араханеи атцыбреи аалган хыхь инахалтцеит. – Артцəгьы еитцатцə, нан, шəгəы ааимнахлап са саннеиуа нас апарпыл капшы апатырцьани итцегьы бызназгоит.

– Шьта былкэатц бара, дықәбымкын, автобус дагбырхоит,
– Қамча, уажәы-уажәы амфохь дыцшуан, автобус иаццарц
иқоу ауаа азәыр ддәықәлахьоумашь хәа.

– Ишпакастцари, цьым, хара иахьей-уахеи уи лхәы хатцоу
цьюшьо, нас ларггы хәыч-мачык анылымга, ирфагәышьои,
хагоу ддыцшылан дынхеит.

– Бымшәан, урт рхы ршыуам, – ес-сабша ишыкаитцалац
еипш Астанда кәрышькәак налиҗеит: – Ари бара, ари зыфны
быфноу. Ани бан, ба бымацара бакәу цьылшьоит амла иакуа,
ант зыфны быфноу рҗы ркьам цьылшьоит!

– Рхәы атцәы ахьыршьааит урт, мацггы рҗасыжьхьоума.
Аха зеггы ақоуп, азынраз ауаҗах ахә ибшәо алашаразггы
есымза жәаба-жәаба маат ацыбцалароуп хәа илҗгылоуп.
Рыцсыма атнырхааит, абриакара ироуа абарго, жәохәфык
ркынза иасышықәса қыралала ауаа рзыфноуп.

– Аагашья здыруа аныхшьаггы иақәшәоит, – ихәеит
Қамча, ипҗа дахьыфназ еихбаала ишынхоз данаазхәыц. –
Насггы, урт анкья зыцсы иақәыпцшны иказ шьюуы ракәхап,
знык амал анрықәха, зынза рыла аш хнатцеит, уламыс-
ггы рбом, уахатырғгы рбом, аламыс дара рзы апсхапсжыи
иафызоуп...

– Аиеи, гәышьа, – лхәеит Хьыкәычггы лыпҗа акггы
длхәартә уаха мчы ахьлымамыз азы лылахь ааиқәтцаны.
– Иагья ус иказарггы, амаалықьцәа ирҗыкәыкәааны иуфо
ухахауама?..

– Нас ишца, иахаггы иаргьацоит, – нас Қамча уи уаха
даламцәажәакәа, ипҗа агәашә ақынза днаскьеигарц иҗы-
неихеит. «Барггы уажәшьта ахьыруа чуан иалагылоу амҗа-
быстеипш, цьара тацара уа бныкәагылозар акәхап!»

– Сеимала-еиҗалалахә сшәышьтит, – лхәеит атцәтәабжыи
иафызаз лыччашья ала акыр-кырхәа дааччан Астанда. Нас
даатгылан, лани лаби иааимданы днарҗапшит. – Сарггы
кәрышькәак соуа саныкала, рацхья шәа шәымаҗәа кәстцоит.

– Ааи, нанхеит, хара зеггы хәмоушәа хбарын ба бхы бахәо
бқалондаз...

Астанда уажә амфә дахьықәызггы дзызхәыцуаз лтаацәа
ракәын. Урт иахья ахәлара иаарымнахаанза адгьыл ицәы-

тасуеит, рыпсы зегьы тыхны хандеироуп изеу, аха зегь акоуп, бзабаа дук рымбазацт. Дара бзабаак хбандаз хэагы икам, рхазы акгы иашьтагэышьязам, зегьы ззыртаху, иаакартцо зегьы ззыкартцо хара хзы ауп. Харгьы урт знык иадамхаргьы ииашамкэа ханрызхэыц ма рапхьака ирылымшо ианыкало ргэы иамыргакэа ианхзымшапымга, дызустазаалак азэгьы иханаижьуам. Азэы иханаижьуа захтахи, хгэы-хапсы иауру, мап, мап, урт ххаштны ахаангьы ххы хаунамыжьроуп, урт рхьаа, ргэыбылра иасымшагьы ифеырхэыцааны хакызар ауп...

Астанда ус дышнеиуаз, уажэ, иаалгэалашэеит иахатэи лыпхыз. Ант ачкэынцэа, лани лареи уажэы-уажэы рызбахэ ахьырхэоз акэу, пхыз илбеит. Аха ант ашыцагы раткыс, абамбакьяе зшэыз, Адгэыр иоуп иаха иалкаан илбаз. Уи ауха ианеимпуазгьы шыахэа-шыаеа рыбжьамкэа даалзааигэахан, «атцара ахьыбтцо атыц аеы снейр стахуп» ихэеит. «Унеиуазар бзиала уаабейт!» – ларгьы даеамхакэа атак илтеит. Нас еак ихэаргьы итахын, аха дцэажэарц иеы анааихихуаз, ани ачкэын апшь дызлааиз имбазакэа даацэыртцын: «Адгэыр, уаха азы апсы тоуп, уи абжы шго ала, хацхатэыр хнацаахьазар калап, устэи хазцазом» ихэеит. «Азсашья узымдырзои!» – даачеит Адгэыргьы. «Уахь акэата сабызами, аха сцэа пшқоуп, ахьта кадыць сзычхауам!» «Ус анакэа, ахьцара уқэшэоит, – акыр-кырхэа даачеит Астандагы, – азы тыкэкэаанза хэа упшыр, асыпса уае дакэгэыгыртэ икам!» «Ааи, ааи, уақэшэагэышьейт, – Адгэыргьы иаха-иаха атэы алеитцон, – ишцоуури, шыкэсык ахь знык уеынеитцыхны уцагэышьар акэхеит. Хэычыкгы уеааитцауршэшэап! Нас уахьнеиуа, харгьы хазпсу хахьамоу роухэап. Хаи, абри згыгцэа ргылан илеиуаз азы иахьцаз иоуп сара истаху хэа, ссирк даауцыларгьы калоит!» «Мап, мап, – ихэеит ачкэын апшьгы даеамхакэа, – сара уи азы арахь санауаз сахыпейт, уи ассир издыруада арахь дыспылозар хэа!» «Ханауаз итыкэкэаны икан, – дакэытцуамызт Адгэыргьы, – уи улбазаргьы калап, аха феылымтзейт еихамыт-качша, азыгцара иахьцо са изыстахузеи лхэан. Ус анакэа,

иагъараан иухэахъазаргъы, абыржэы ауп ахатцара анаҭаху!»
«Сақәшэагэышьеит, – ихэеит ачкэын апшь дыччо дрыдтца,
– азы уагаргъы, унасыц уагаргъы усгъы кэарак аҭы узхы-
тцеит!»

«Аус злоу ушызхытца ауп, – уахеицш игэарпцханы, ас до-
унажьны алаф имхэеижьҭеи акыр тцун Адгэыр. – Азсаразы
акэата уафызамзар, уа иаразнак иааутытцеит!»

Астанда ауха урт ражэакэа дышрызхэыцуаз дыцэеит. Ус
пхызла Адгэыр даацэыртцит. Аха иара акыраамҭа ажэакгъы
ихэазомыт, амала ус даакэымтцзакэа длыхэапшуан. «Убыз
ухэлэшэама?!» – лхэеит гэаныла лара. Ларгъы азныказы
илхэо лғамшэо дықэхеит, азэы ибозар хэа дшэан даакәц-
шьхеит, аха нас ааигэа-сигэа азэгъы дшыкамыз анылба,
лыцсы аалылалан, иара днеизыпшит. «Рацхэа иара акы
ихэааит, – лгэы иааҭылхэааит лара, уажэы сара сицыххылан
исхэои? Ааи, ааи, имузогар сара сызгабуп, сара сых қбан
ақэыстоит!»

Адгэыр, иаразнак, уи лгэы дтатэаны илхэоз еиликаазшэа,
уажэраанза дҭахэаны дызкыз амч дааунажьын, лара лахь
шьаҭақәак аакаитцеит. Ларгъы анықәпраара згэы иҭоу ахь-
шьыцбеицш еиҭа даанацшаапшит, аха цсы зхоу уаф илацш
шырхымыз агэра анылга, «уеизгъы-уеизгъы сифарым, ииҭа-
ху ихэааит» лгэахэит. Амала иаргъы иаразнак игэы иҭаз
ауизхэахуаз, аха аҭыхэтэан амыцхэ аидхэыцлара салагар
зынза сеилапатоит ихэан, ииулакгъы игэагыт.

«Уажэшьҭа исыззом, – арт ажэакэа анихэа, асаркыа да-
ныпшылозшэа Адгэыр апыр-пырхэа амца шихкыаз идырит,
– сара ари абжьарак, ардэынақэа ракэмыт хыс исымаз, са
избарц истахыз бара бакэын».

Астанда иаразнак даауалуашеит, азныказ илҭаххеит
днеицыркыаны дцарц, аха нас данааипчхэыц, усцэкагъы
игэы дасырц лҭахымхеит. Избанзар, иаргъы ииҭэоз гыкала
ишихэоз лбон, аха лара ахаангъы уи азхэыцра лылшап хэа
дыкамыт, ус акы лхы ианҭашэалакгъы, нақ хараза лгэатцахь
днахан илҭаахуан, азныказ уи ала лгэы лыжьжьон, уашьҭан
лара лакэзамызшэа уи азхэыцра зықәшэоз. Убри азыхэан,

лара уажэггы иаахтны дцэажэар лтахымызт, насггы уи ам-
фан иахарц иитаху закэи?! «Умыццакындаз, – гэаныла даа-
цэажэеит лара, – ацкэын цагъа, цатца кьакъа!»

Аха зеггы акакэын ак иахэатэын, игэы аахъазыцссаша,
насггы дагъзыргэыгша, амала игэггы казмыжьша. Убас
дцэажэар акэын, гэгытра хэычык цъара иканы, аха, уи ус ала-
мала иумбо, арахъ узапырымтцуа, уажэы-уашьтан лабфеба
унахыпцшрашэа угэы иунато.

«Акэымзар амфан дысхэеит ихэозар акэхап, урт ацкэын-
цэа злакоу анцэа иоуп издыруа».

– Ардэынакэа, ардэынакэа, – акыр-кыр дааччеит лара,
уи лыччапшь адаггы итахызма дкэанызануа дынхарцаз, –
урт убас икоу цсаатэкэоуп, дара уанрышьтоу, дара рымаца-
ра урзымхэыцлар зынза, удыркъалоит. Ғықә-ғыкә, ғыкә-
ғыкә, унапшыр – иубар иаахэ, инылахэаша ицахэеит. Аах,
ардэынакэа, ардэынакэа, улапш нарыхшэар рымуа шака
иафыстаакэоузеи!

Адгэыр ускан даеа ажэакэакггы ихэар итахын, аха лара
днеипыркъан, ажэакггы ахэаха иамразакэа лфыналхеит.
Уи иаразнак длышьталеит хэаггы шыта дышзылмацаажэоз
идырит, аха убри аамтазы, мацэысеимкыбарак иалагзан лара
даахьяпшит. Уи иаразнак игэеитеит лылапш, убас ихааза,
ихалалза икан, «уадырсызшэа узгылои!» лхэозшэаггы иа-
хан, иеизнымкылакэа дыфны ифынеихеит.

– Амарцъа, амарцъа! – лхэан, уи данлыхъза днеифапшит
лыччапшь мчыла иаанкыло, – ардэынакэа ус уфны урышь-
талар руама, ишэаны итцымпраауеи! Убри азыхэан, ухэит-
цсит мыргазакэа, узикә-зикэуа урызнеиуазар ауп. Ааи, ааи,
асы уаннылагылоггы ажыы ахыыр хэа ушэозар ауп! Насггы
удам-здам азэы иасхэомызт, аха ара зеггы алымхақэа рымо-
уп. Удам-здам, Адгэыр, удам-здам! – лхэан, лкышэқэаггы
ахъта иакны апарпыл еипш икапшьза иказ лнацэа хэычы
нарыкэылкит, цъара иуфытцымшэааит хэа аанарго.

Аха Адгэыр уажэшьта уаха изычхауамызт, дцэажэарц да-
лагарггы ажэа ифашэомызт азы, дааигэдихэхэаларц инап-
кэа анааирыхха, днаимкэытцтэраан, дыфны лфыналхеит.

Ус кыраамта дыџны дџон лара, нас убриакара дааџсеит, дџазкуа далагеит. Убри аамтазы, ихџашьза лыхшыџ акны инеит дызлаз шыџхызыз лзырдыршаз мчык. Уи ус акџын, зны-зынла апхыз хаакџа данрылаз лара лхата илдыруан апхыз дшалаз, аха, ибзиазар кыраамта далтџомызт. Зны-зынлагы далтџырџ, лџахын данзалымтџуазгы ыџан, усџан убас лгџы хџашьза дааџшуан, нас аенынтџарак илкуа-илышьџуа дакџымшџо, акгы лгџы ахымкџа дџкалон. Ари уахатџи лыџхыз устџџкагы иџамызт, аха дзалтџыз, измаану лара лхатагы илзымдырџо ирласны далтџит. Уи уажџгы амџа дахыџкџыз даназхџыџлак, лхала мазала даччон, нас автобус аџы ахагаџа реиџш дышџаччо хџа азџы иссиџџара дыџоуп хџа лџышџа днаџџауан. Аха зегы аџоуп, аенынтџарак лгџы аџџеиџш ихааза акы ыџџын, зны-зынла уи саб деибга-деизџыда дахыџхынхџыз сиеигџыргџаџазар акџап хџа лхытџџкагы иаџџылтџџахуан...

ИЗДЫРУАДА ДЫТџџАНШЪАПХАР...

Уи аибашьраџкны изшьапык ааныџны дааит. Ихџаџа ихы дахлаџаан ихџа-лоит, смаџџеиџш аџџынтџа исџџылахеит хџа! Иара дхџы-џаахыс џазшьала ус дыџан, џџара иџоз зегы раџџа дгыла-зар акџын, аибашьраџгы уи иџазшьа изџажьуазма?! Жџы-лароуп анырхџа, иара иаџџа азџ дџар хџа дшџон, иара иаџ-хџа аџа иџынза азџы ихы назар хџа дшџон, иара иџахын урт зегы азџазџала иџсы иаџџеитџар...

«Бериа иџарџџаџаша, – уажџ иаанхаз изшьапык асџам ихаракны иџџџан дахџџаз дхџыџуан Адамыр, – убарт рыџџ-ла зегы еизыџџџџаны иреиџџаз абрахь иааигеит. Апсны ахы инаркны атџхџџанза аџџеиџш дара рыла ихџаит. Псуа џыџак уаалсыр, гыруак, ма џырџуа џыџак уналагылон. Акџеи, Гагрџеи, Очамчыреи аџалаџџџа усгы зынза дара рыла идыртџхџан. Аџалаџџџа рыргыларазы дара рыда уаџа џсыхџа ыџамшџа, дара ахьнеиз апџџазаара бзиа џалозшџа... Шџытџарџџаџаит Сталингы Бериагы хџажџлар рыџџа иаарзаашџџаџеи?!»

– Кама, – җааитит аматтуртахь ихы нарханы, – азыша са-
гоит абаапс иахьак, хартцəык ырзəаны исзаабгондаз.

– Уажəытцəкья, – лхəеит Камагы уи ибжы дазыпшызшəа
аматтуртаҗы дыхəмаруа дахьтəаз.

«Сара сшыҗазаалакгы сашта сықəымпшуеи, – еитах
ахəыцрақəа иқəпапон Адамыр, – аха сакасала иааргаз ртаа-
цəа ирыпсыхəои? Ршыапы иқəзыргылода урт рхəыцқəа?
Бҗеитцыхрак каларушь анацəалбеит?.. Аамта бзиақ рыхь-
зандаз...»

– Абар ахартцəызқəа, – уи ипцəа лыбла хəыцқəа сам-самуа
дихагылан, – амала ианумыжын, ахартцəа апашəра зегы
цəака изаауп!

– Бахатыраз изжəуеит! – ихəеит Адамыргы ихьяақəа
ижаарылыкəкəаан дааччан, инапгы аҗынаирхеит итцəгы-
ламыз ишыапы инықəикырц итахызшəа. Уи уаха дзашьым-
цыеит ишыапы шимамыз, уажəы-уажəы инапы аҗаны-
наирхоз ахауа тацəы иналахон. Нас азəы данибалак дып-
хашьаны иарзнак арахь даахон. Анкья Батали иареи ан-
хəыцқəаз, цсызкра ианцалоз, ахахə инапы аннацишылак,
бжеихан баша ишатцигоз еипш... Избанзар, иара ганкахья-
ла инапы андəықəитцоз, апсыз гызмалқəа ахахə егы ага-
нахь ала аҗышəта катцаны ирыман, инкылкəраан ицон. Урт
ацстаацəа, нас даныцөидас ауп рымаза анеиликааз... Рапцья
иакəшан ишəахатəын, нас акəын аҗышəта инапы анхəы-
цаитцашаз...

«Сышцəузымгари, – егыишыапы инапынықəишыит Ада-
мыр иргəыбзыгырц итахызшəа, уи иагыргəыбзыгцəкьон
ус мцакы анимаз. Дацəажəон, агəшəа-мшəа ихəон, зны-
зынла уаҗы ианимахауаз ахəрашəагы азихəон агəы
ирыгəгəарц...

Ахəрацəгья – ахатца ипышəагоуп!..

Уара Анцəа ду узысынижыыз, убас цсыхəа ахьямам суга-
ларц азы ауп, иулша, иулымша... Уцəа утыгцəроуп, ани, егы
сшыапы атыцан исывагылоу алаба қыуа-иғызуа иубахьо-
ма?! Убригы зынзагы иагəамцəозар калап иахьяхəлаанза

уареи сареи иахьхацу, зны-зынла ханаапсалак, ханынатəо, аенынтəарак иахьхаргəакуа азымхошəа, ушьа цьарак еизымыкəкəарц, иара уныкəкны кыраамта хəхтəо?..»

Адамыри Батали рыцсқəа еихəлан ианфьтцшəа аахысгы. Урт ахьеигылацəаз, бзиа иахьеибабоз анафсгы, акыкахш рыбжьан. Адамыр даниы, иан иара итцыхəала ахəшəтəырта дтəшəеит. Хымз-цшьымз ракара дызтымтцзеит. Батал иан Шьахəйсна лакəын Адамыр дзаазоз, иаразнак лкыкахш да-лыршьцылеит. «Ари уара иутəуп, ари уара! – хəа Адамыри Батали лгəыпцхəкəа рзылшахьан! – Амала ианеимашəк, шəфьыцьягы акгы шəоузом... Ашылакашь шəахаанхоит!.. Ааи, ааи, акашь кьат-кьат!»

Адамыр ишьапы «аниргəыбзыг» хəычы-хəычла агыла-ра иезикит. Хьыблагы иахьа шьыжьаахыс лутра дтоуп, рацəак иаха абалымаз, абра ашəшьыраф даины ихала дтəаз-шəа анылба, уаха изхьацшхатцкьаг лмоуцт. Уажə икоум-таз уанбахьзо, зегы ахаскын иагоит. Ма изакə хаскын баапсузеи, зхы аатцзырхəхəо зегы рыхəдакəа ыртцəины иа-куеит... Шəабаказ, хашəзыпцуижьтəеи анбатəиу рхəоушəа, атшəараф идьргылаз ар реипш!

– Иахьа уанза сымцар сузом, – еитəх ишьапы днацəа-жəеит Адамыр, – уара зынза уаасытцызозаргы... Иану-гəапхо ухьаакəа уцəахуеит, узыкəшəаз уəанураалоит... Иумбазои, саргы уара рацəак цьабаас сумоурц сыкрыфа-раг ишагсыжьыз. Паса-паса, уфьыза-шьапы анувагылаз, фəхрак ыказамшəа икəсыцкьаауан, уажəы абжафы сааит. Ахатца иаргьанапы ишьтнахуа ифозар ауп хəа ирхəо, уара уахатыраз мап ацəыскит! Нас, ус анакəха, саргы сахатыраз, уаргы иулымшаша улырша. Укəартцкьа схəом, аха зынза еырцсы каумтан...

Адамыр Хьыбла илеихəар итахзамызт анышəынтрахь дышцоз. Еитəх ухəракəа уртытуеит, уи мацара акəым, ушьап-гы аапсоит, нас иаразнак ахатəеипш ачра иалагоит лхəон. Дара агəылацəаг азəы ихацəа дзыкəымцшыцт акəымзар, машьыналаг днаргар амуази. Аха ус ухəеит хəа, уртгы уажəы зегы акака ирфуп, насгы иара анкьатəи иказшьа ма-

кынаггы иааицрымшэацкэа ицуп; азэы иргэафра итахым. Ихы дахэонатцы, ихала зеггы дрыхьзалар итахуп.

«Уара уёы схала снейр стахуп, иахья уареи сареи аицэа-жэатэ хамоуп, – Адамыр уажэы гэаныла Батал иакэын дза-цэажэоз. – Уара иасымша иухэоз иаургон, мацк ианааурт-лак, мчыла зыхса зыкхьан ицо ашампан феипш, ункылара цэгъан, аха убри аенызатцэык ма усызхэыцызтггы...»

Хыбла лутра дтытцны аматуртахь дааины ахьурзы кналхьан. Ланхэаггы дналыцхраан, дыргылан, лёи-лна-пи зэзэаны, ахэыштаарафэы днаган длыртэахьан. Уи знык ахэыштаарафэы днаган данлыртэалак, абыстагь дахы-лацшуан, акэыдггы лжэуан, иатаххар акэтггы ехэартцэины илзуан. Аус злаз, убри ахэыштаара акынза лнагара акэын. Нас, аинрал бзиа иеипш, «лыр» лара лнапафэы иаалгон!..

«Заа ишпасыгташэки, – убригь шаkantэ лшыапкэа «дра-цэахьяаз!» – реиха шэаныстахыз шэеикэашэеит шэара ныбзақыраа... Арахь Адамыр дшыкоу жэбоит, арахь сара, зеггы стаца хэыч лнапы ханыцшылоит. Уи абас дыбзианы дхазкамшэазтггы ихацсыхэозиз... Арахь ларггы лцэа азэ далашэан дыказар хэа сгэыгуеит. Асызбалфара хталкызшэа збоит. Атцэытцэыра гэхьяалгоит сызкэхышаша... Ахэаса гэагькэа ана-ара икацсоуп ацха иалахаз ашьхыцкэа реипш!..»

Адамыр ииулакггы илабакэа ицырхыраан дсагылеит. Уи ицэыцэгъаз рацхьатэи агылара акэын, нас зэыпсакэан иказ имчкэа хэычы-хэычла еизыкэкэон (хэхьутаху хакэми!) хэа иаацэыртцуан. Знык хпака-цшыбака шыафа аныкаитцалак, ихлахатц мгьежыыр, нас дацэон.

– Уабаци саб?! – Кама хэычы ашэахэеипш дахьцэыртцыз имбазакэа, иацхья даагылеит, – сарггы суццоит!..

Уи ианитахыз Кама лактала диргэыргьон, дирччон, ианитахызггы ажэа мхэазакэа илакта ааирцэгьар, деикэтэон. Уажэы амыцхэ илакта мырцэгьакэа (зынзаггы диршэар итахымызт) амала ус илирдырит ихала дцарц шитахыз. «Бзиоуп, бзиоуп, ухала уца нас», – лхэан, еицах лыхэмаргакэа рахь даахынхэит.

Адамыр агэашэ пшыаала ажы ахьуашэа иныдитцеит. Уи ааигэа-сигэа иара иахытахыз цъара данцоз, агэашэ абжы

иргазомызт, ус аарла иньдйттон. Амач азы зегь рылапш иа-
ра иахь ихар итахомызт.

«Атдыхэтэан, ура утыц уахымтызтгы, акгы кала-
зомызт, – еитах гэаныла Батал иацэажэара дналагеит Ада-
мыр, – урт хрыкэшахьан, ашьацхэа ишафашэаз дара рха-
лагы ирбахьан... Насгы, урт хара хамч рызхон, ура утыц
ааныжыны узхахьзеи?.. Ура апырғы уафызан, уи унапэы
шэымтак ишүзнымкыло еипш, уаргы цырак нкылашья
умазамызт, амца уеалаужьыр акэын. Уа хара хамчкэа еиз-
хон, аиашаткэа утахызар, ура уахь учерыхэлаужьыр хэа
хшэаны ауп уагызахамгаз!..»

Адгэыр «иамхахэаз» рацхьаткэагы иааицэымыцхеит.
Уи ужэ Батал ицсы таны иахаткэаызшэа игэы иааинатеит
азныказ. Хэгеимшхара, ахааназ дааилтцуан. «Ишца ура,
шэара жэылар шэцоны, сара исамхэазакэа, сара сымга-
закэа?!» «Ушцахамгоз Батал, аха ура уахьтэазгы хрыгэ-
гэарта тыцын, уакагь ихьчатэын, устэи ала ага дцэыртыргы
калон...» «Уи аамтазы уа иуртэалакгы уи атыц ихьчон, сара
сахьатахыз ажэыларэы акэын...»

Адамыр «ицэажэара» уа иааникылеит. Уи нахыс ирхэоз
егьшалымтцуаз идыруан, нас уа даанымгылар, фымш-хымш
изынеиэфампшуа еибаргэаар акэын. Знык уи ус дангэаалак
амакэеипш дышэуан, нас уи иртатара, ирцсасира краамта
атахын. Аамта анцалак, нас мышкызны, зхьштрахь ихын-
хэыз азиас еипш дхынхэыр калон, аха уи азыпшыха змадаз
аибашьрафы...

«Абри амарда хэфеоумырхароуп, – Адамыр урт ахэыц-
ракэа ихы аарылиган ишьапы ацэажэара деиталагеит, –
марда хэычык изхамлеит хэа инапшуа ххумырччан!.. Арт
исытцагылоу слабакэагы рахатыр батэыми, уртгы сара
сеипш егьаф мсапыргахьеит, иагьаф дырххахьеит... Абри
иысызаткэа дхадымхалац рхэо икахамтап...»

Еитахиааихаштны инапы афынаирхеитегьи итцагыламыз
ишьапы атыцахь. Уи зны дафозшэа ибон, зны идысызшэа
ибон...

Амрагы пшьаала ахэы ифавшэеит. Убригь Адамыр иеипш
цыара иццакуазшэа ибеит, аха ажэфан дузза ус ура ишүхэо

узахысуама?! Иагыаф азыпшуп ианбацэыртцуеи хэа, знызынлагь рхылпақэа рыхшэома ухэартэ уахь, ажэфанахь апшра иалагоит, рыжэхьак кылазны аара иазыпшушэа! Уи Анцэа ду ианитаху ауп ианцэыриго, аха дара уи агэрагара изашьымцылацт...

«Иахьа зегьы аныхэахь ицоит, – Адамыр еитах гэаныла Батал иацэажэара дналагеит, – хқыта агэашашарафэы абака аадыртуеит, итахаз шэыргэаладыршэоит... Ацэажэара зыхэтоугьы изыхэтэмгыь ажэа еимаркышт... Урт нас срыхьзап, уанза сышпазнанамгари сшыапы қадыць... Аха рацхьа уареи сареи татынк хааицахап, хагэтыхақэа ааибаххэап. Амала атыхэтэанынза усзызырфаанза, ахышэтхэа сгэаауеит хэа уаламган... Нас ургэыбзыгра сылшазом, сара уара удагыь иахьа аусқэа сымоуп, иуасымхэахьеи, абака ахьаадыртуагыь сцароуп... Ус анакэха, исхэарц истаху нагзаны исырхэа, сажэақэа урфампалан. Уара уатқыс хымш сшеихабугьы ухоумырштлан! Хымш рыла ауафы шыапыла Ацсны абжара еиџишоит!..»

Адамыр дызфаз амардара абжа ааифитцэахьан еипш, ихлахатц аагьежыт. Азныказ адгьыл ицдабгошэа афынанахеит, аха нас деитамтцзакэа тыпқаф даангылан, ашэымтак илацэақэа аахиџеит, инапқэа ааиџишьыт. Шьта рацэак нымхеит ахатгэын ақынза, шьта дхэазаны днеиуазаргыь днеиртэ дыкан. Уи данхэычызгыь ипсы алан ари атып – Апшақэсырта. Арахь, ашкол ианааурыжылак, ахып-сыпцэа акы инацханы, ахэыцқэа зегьы еибарфны икыдлон. Ара убри афыза пшак хааза иасуан, ахэыцқэа аенынтэарак раапсарақэа аархарштны, ирахэыт-хэытуа рацэажэара иалагон. Арантэи ақыта зегьы унапсыргэытца ианушэа уалапшуеит, зыге иашьтоу, зырахэ тазцало, ашколахь ицо, автобус иазыпшу, ма иџкьа-џкьа уск иашьтоу. Урт зегьы уара урбазом, убжыы рахазом, аха уара ишутаху урацэажэоит, иахьцо-иахьаауагыь удыруеит. Дара зегьы, харантэи, аква-риум итоу апсызқэа реипш иубоит!..

«Уара улацэа айқэыпсара уанафыз иухэагэышьеит Апшақэсыртахь сыжэга хэа. Убаскан ауп хара агэра анахгыз

уаха ақөпара шулмшоз... Угәы штынчмыз, уфызцәа рлахьын-
та хәа акгыы шузымдырзоз, заа иааутцаеөаз азыхәашь уөоу-
тар акөхеит... Сара соуп рацхьа инауцаххыз, усқан уцсы
ахәага тан, угәатцагара унапы адкылан ажәөан уатцапшуа
ушьтан. – Скъликааит уи алахша! – аарлоуп уажәакәа сара
скынза ишааиз, – аха урт акгыы рзыкәтцәзом, аргъарахь
ала шәрәкәшароуп, аргъарахь. Армарахь афьрта рымоуп,
рымөа аартуп. Нас ишнеиуа уа хара хтәкәа тәоуп, уа иаөа-
шәоит!..»

«Умшәан, урт рашәа хәоуп, урт иахьа рыцсра ара иаарге-
ит, азәзәтәөыкгыы ипсы таны хқыта дзәлтцәзом...»

«Ишәмышьтын, урт алацынтца икылкьаз, амала сара сыла
шьта уи абагәышьом...»

«Уеургәгәароуп Бәтал! – абри хәаны ушьтысхырц са-
нынауагыла, саргьа уәтәа шыказ аөөөхәа акы ацтәабжы
геит. Уи акөхеит, уака снаувахаит. Ускан, ани уара укылызка-
аз аснаипер дрымшьзацызт, суәтәа ашшаратцәкьа иаирбеит.
Аха зегь ақоуп, уа сахьуваиаз исыхьыз умырдырзакәа сшьа-
пы өасхәашәа аазун, уара ацыхәтәантәи уажәакәагыы сгәы
иқәөуан...»

Адамырахәыданыөхала, ацхзыхьшәашәаза инаикәтәеит.
Уа ахәтгәын акны икыдыз Бәтал ипатрет иаразнак илацш
аннакәшәа, иеааникылеит, иеааиргәгәеит.

«Сумырцхашьан, – гәаныла днацәажәеит ишьапы, – ари
зегьы ибоит, зегь кылиршәшәауеит. Иахьа дансыцгәәа, нас
сара стәы егыкәам, нас кыраамта иааигәа сыкәижылазом...»

Адгәыр ахәтгәын иөаз ашә ааиртын дынтәлеит. Уи ила-
бакәа ааицырхыраан ахәтгәын аханы игылаз асқамаө да-
нынатәа, иаразнак ицьыба итагылаз ауатка аахитын, фыр-
цъанк ртәны иханы инхитәәлеит. Нас убри афьрцъан азна
азы ауатка ахькеитәаз авара иныкәитәеит. «Уара есымша ау-
атка азы ашьтоуцон, уахь еибархьшәашәоит ухәалон!» Нас,
егьы ицьыба дынтацшын, цьынцьыхәа цырақәаки расақәаки
аатиган, ихакны игылаз асаан инанитцеит. Урт рнаөс (ис-
хаштыз цьумшьааит!) тәтынк аркны ихаөы иныкәитцеит,
иаанхаз атәтынтрагыы шеибгаз асқам икәгылаз ацәакәа
зныз асаан инавейтцеит.

«Уажэ еразнак исымоумкын, – цытрак данаатэа, ата-тын «ианеицаха» ашьтахь, гэаныла Батал иацэажэара дналагеит Адамыр, – иауеи, уара уахьтэаз ахрыгэгэарта ныжьны жэылара уздэықэлаз. Уа хара хамчқэа шазхоз удыруан. Насгы, атдыхэтэантэи ажэыларакэа руак ағы еибахамхэахьази, хыцъагы уаха жэылара хайццазом хэа. Ианамузах, ианамузах... уареи сареи усгы анцэа айшыцэа хаймтеит, аха акыкахш анеицахша, усгы хайшыцэан... Хуазэ хайқэхар, хэафэнатак дрыхьзоит, хтаацэа амла иаир-крым хамхэахьази... Уара ианутаху акгы ухуорштуам, убри афыза сара икастцызтгы, цсраенынза исаноужьзоимызт... Уқышэ тырқэацааны уқэзауан!..»

Адамыр уа иеааникылеит. Еитах татынк аатиган Батал изаркны ихақын инықэйтцеит, акы иара дағыхо даатэеит. Уажэшьта итахын дазхэыцыр уи иажэакэа Батал иғы ишне-иуаз, уи есымша амца зтаз, апырқхэа ипоз иказшьа уажэ изнауаз ибар итахызшэа...

«Уара ашта урыман иантала, усқан сара иабазбагышьоз, ашьтахь исзеитархэаз ала ауп ишысхэо, уара уан, Хыма иаразнак лмыткэма иалатқан дтааит рхэеит, Адамыр ипсы еиқэхама, хэа. Убригь ишьапы хжэаны ахэышэтэыртахь дыргеит анырхэа, убас игэгэаны лызгы цыылпцит, ашьар-фаш налғыкысэеит, рхэеит. Сара сеиқэхагышьеит, аха схы иахьагы изысшэиуа, убри ажэыларахь уара умцартэ иа-хьысыкамтаз азы ауп.

Адамыр инапы еитах ағынаирхеит итагыламыз иаргьа шыапы ахь. «Иахьак сышцафои, итырхыз ахэычы иаахапыц еицш, еитах «иаар» атахызар?! Уи ана уладахы иааганы иржит, мышкызны саргы арахь сышхаргало рдыруеит азы. Усқан саргы ф-шьапык стыхыми, есымша ас сцыркыпца сықэзауама?!»

Адамыр идыруан уажэшьта ишахирқьацэоз, Батал «дгэаргы» шауаз. Аха иахьа игэы иташны иказимхэараузо-мызт. Уи иара ипсатцкыс Батал бзиа дахьибоз анафсангы, адэ иқэхаз ихэыцқэа афыцъеи, урт рани, иара Батал иани иахьынзахэтэз дахьзырмыхэоз игэы иалан. Арахь шыоу-

кы трофеила еихбаалейт, рыпхыз иаламшөацыз зеггы еизырхәхөейт, айбашьра ихнартцөаз, ихнартцааз рыпсыштаз зхаштыз рацөаөхөейт. Рацхьа урт ракөын изызхьапштөыз, зшьапы иқәыргылатөыз, нас акөын кыыс змаукөа, лыпцаа дызмаукөа еикөхаз рыхгы ианахөашаз. Аха атөым мал зхы зханарштыз, зыла аш хнатцаз, аамтала ирханарштит ирыдгылан еибашьуазгы, урт рыхшарагы. Аха ипсыда-инхада хөа ага иөагылаз хажөлар, айбашьра ду ашьтахь, пытөык иаразнак рхы иахьазхьапштцөаз, иахьашьталацөаз, иара айбашьрагы иахаразар акөхап... Шьоуку-шьоуку, знык зыпсы еикөхаз, амыцхө рхы бзиа ирбацөо иалагейт.

«Даөа акака аажөып, – Адамыр еитах Батал «иацөажөара» далагейт, – ари итахаз ратцөахө ауп. Уара макьана, уахь, итахаз усызрылатом. Арахь унышөынтрахь санзхамлоггы, аоны гөаныла уара уоуп еихарак сзацөажөо. «Урыларгалама?!» – хөа гөыбган ансылтalogгы ыкоуп аон икоу сыбжы анаасцөышьтытцлак. Сара уи ахөаа шыта исзеипшусөа збоит, сызшьапык уахь инасышьтхьейт, ицгөакацаза уа итагылоуп!»

Адамыр итацөагы ирдыруан уи арахь анышөынтрахь дышхалаз, пытраамтак ипырхагахар ртахымызт. Избанзар, урт уа убриакара ргөалакөа еибырхөозар акөхарын, нас аоны данааилак өымш-хымш уахынла пхызла ацөажөара дакөытцуан, еибырхөашаз зеггы уа анышөынтрафөы ирхөозар акөхарын, игөы ирдон... Урт айбашьра калаанзагы иахьеи-уахеи ишеицыз еицын, Адамыр аоны дааины данаатөалак, ма уахьафара дшафөыз «Убзахөит!» хөа дааөналон. Нас ауха ашара иаарымнахаанза изламцөажөоз арбану, зан лкалт итцпрааз азгабцөа инадыркны, ахьтра ахьхьа аатургейт хөа ихдыркөшоз ацуфаракөа ркынза...

«Иахьа х-фырцанк рыда еицахжөзом, – Адамыр анышөыргө инапы ныкөишьын, ахцатөи атцөа нтеитөейт, – сара рацхьа еитаныскылоит, избанзар, иумдыруеи, хымш дузза рыла суеихабыми! Аха нас усыхьзеит, уара улымкаа адунеи сыкөыпшыр ууазма?!. Ахцатөи атцөа ажөлар рныхөаөа ауп, еизхауа, иөио, айбашьра рымбо. Иугөаламшөои, уаргыы саргыы ханаайдтөалоз, иара айбашьра аамтазгы, ха-

тѣцак еиламгазакѣа, аныхѣаѣакѣа иашан ишьтаххуан. Урт рнаѣс, нас атѣцакѣалакѣа бжълон, ишахтахыз инахархѣаахархѣуан, атцыхѣан зныхѣаѣа хѣатѣыз агѣтахы дхаргылар калон, акыртѣѣа рдемократиа еипш иазуулак ауан! Аха ант ахѣа, ухатѣоуп еилага, акреилызкаауа азѣ дааукѣшѣар, аишѣа уахытцны аѣара укѣиршѣон... Убри азоуп саргы урт ахѣа рѣы иахѣа сзаангыло. Насгы сшыапкѣа ак ахаткы ак цо сдѣыкѣлап хѣа укѣоума, шыта анкѣа икахтакѣѣоз зегы мап рѣѣысклар акѣхеит...»

Адамыр ахѣатѣи афырѣѣан анаатиркѣкѣа, иртѣны инаган Батал ихатгѣын ахакны иныкѣиргылеит. Татынтѣѣыкгыѣыѣыц иаркны инавейтѣеит. Шыта амрагы кыр ихалахѣан, ркыѣаѣы абака аазыртуаз азѣырѣы еизахѣазар акѣхарын. Уака днеир, иаргы ажѣа ирымтар рушам. Иѣеибашѣуаз зегы азѣазѣала рсахѣакѣа еитѣх ибла ихгылашт, деитадырхынхѣышт ускантѣи гѣырѣѣеи-хѣааи рыла иѣѣыз амшкѣа рахѣ. Злахѣынѣа зеижѣаз, аиааира аѣѣаара ишахѣыпшѣуаз иѣахаз урт иѣызѣѣа рылымкаа, иара икаитѣаз ахатѣара азѣбахѣ ахаангы иѣѣашам... Уи аѣѣажѣара илшонатѣы, ипсы ахѣага танатѣы, дызлаѣѣажѣараны, иихѣараны икѣоу, урт ирылшаз, урт рхатѣара атѣы маѣара ауп. Издыруада, уака еикѣѣлымхѣаха изырѣѣуа ахѣычкѣа, урт ажѣакѣа, ашьхыѣ амати шырго еипш, ирызнаргар, егѣа аамѣа царгы, егѣа ныхѣа бжъларгы, зыпсадгыл зхы акѣызѣаз изакѣыртѣаз, дара лазыркѣѣуа, дара рбызшѣа атѣазымбо рыпсадгылаѣ ршыапы ыкѣымгыларѣ, аѣсуеи, уи даара пату икѣызѣѣо егѣырт амилаткѣѣеи Аѣсны иаѣшѣымазарѣ. Аха ахаан ирхамыштѣа, ршыа иалатѣаша, ианатаху аамѣаз иаразнак изырѣыхалаша, аѣсадгыл ашѣарѣара еиднакылозароуп, уи абзиабара ада ѣсыхѣа умамзароуп, аѣауа лбааумдар ада ѣсыхѣа шумам еипш... Убриазоуп урт зѣахоз, убри, уатѣѣтѣи аѣар ргѣыѣра иалазароуп, рыѣхыз иалазароуп, ршыа иалазароуп...

«Уахѣ ура анѣѣа ишихѣара укѣоуп, – Адамыр ахатгѣын агѣашѣ дахѣылагылаз ибжы ахатгѣын агѣакынѣа инейртѣ иааиргѣеит, – укѣѣыни узгаби хѣыр-хѣыруа ашта икѣѣуп. Урт Анѣѣадырхылапшѣеит, харгѣхалапшрыхѣышьѣоуп. Рѣаракѣа

срыхъзар сызшыапык ала ашыаца ахақынтәи атыхәақынза скәашо сытдысуеит! Абарт слабақәа срыхәоит, ахахаи, сышәмырцхашьан хәа! Ани уареи сареи хәнеицкәашалоз еицш, сьесзымкьаргы, ма снапқәа идсырқатцап икәтцатәу, сыбжьгы рыцсырхраап! Уахь акагхажьуам, уанза цшзала Анцәа хнашьты!»

Адамыр цшыаала агәашә ныдидцеит. Уи шыта итахын уаха дхьамцшкәа ифынеихар, аха дызмышьтуаз акы ицрыхозшәа ибон. Уаха иитаххарыз нас, игәтыхақәа зегьы ихәеит, шыта даеа жәамш, жәохәым дызхамларгы игәы тынчын. Аха мап, Батал даара дзеигәыргьашаз акы идыруан, аха иара ихатагы уи ацәыргара акәым, азхәыцра убриақара ицхеишьон, уажәы ибыз иахьықәххуаз, иара иакәымкәа, даеа-зәушәа ахәара згәагьуаз, даара ицәеишьон.

«Утаца арахь ахалара лцәуадаохо далагеит. Ххәасақәа афеижьхара иахьзаанза зегь ламхафар хәа сшәоит!..»

Абригь ихәеит, Адамыр дхәацы-хәацшыха даақалеит. Цшыаала илабақәа наицырхыраан, уаха дхьамцшзакәа анышәынтра днадциит. Уи ус ахаангы дицәыпхамшыацызт, ицсы антазгы егы лаф еибырхәахьан, аха уажәы даеакала ицәыцгәахеит агәагьрагы, ахәарагы...

Убри аамтазы Камеи Хьыблеи ишытахьала иааидгылеит. Кама ашәтқәа лгәыдыхәхәалан илкын, Хьыбла ани иара илзааихәаз, даарагы бзиа илбоз ацкы жәфанцштәыла лшәын.

– Харгы хааит, – лхәеит Кама, иара дара ааныжьны дахьааз зынзагы ишамыргәааз ирдыруа. – Арт ашәтқәа ара икәахтарц азы ауп изаахгаз.

– Уи бзиан икашәтцеит, – ихәеит Адамыр ипхәыси изғаб хәычи блала иааимидан, – насгы ианаамтаз шәааит, шәнеи, шәаргы зык нхышәтәал...

– Сара рацхьа ихыстәалоит, – Кама дааццакны анышәынтрахь ләыналхеит, – ара азыхь ақынтәи азыцкьагы аахгеит.

– Баагыл, сара ибсырбоит ишыхтәалатәу, – Хьыбла атцәа азна азы аалыртәын, ахатгәын ахафь иахьыхтәалатәыз наллырбеит. – Ишцахәатәу? – лыпца дналзыцшит.

– Сабацс иоуааит! – лхэеит Кама, илхаштыр хэа дшэаны уажэраанза гэаныла ишеиталхэахьаз мѳашьо.

– Даанза бымнеиааит, – лхэеит Хьыблагьы лхы аашьы-шьны.

Урт уа иахэтаз картзонатцы, Адамыр даеа татынкгы ахара дахьзеит. Арстэи, Апшакэсыртакынтэи ақыта дахьа-лацшуаз ибон, иахьа заартра мѳацыргаран иказ абакахьы зегьы ццакы-ццакуа ишцоз. Ахэсеи абыргцэеи апхьака ицон, урт ирышьтан ахэычкэа рацэафны. Адамыр игэы аат-гэыргьааит, азиас ду иалало акэара хэычкэа реипш, урт аѳар рацэафны иахьрыхьзоз, урт «рзиас» иахьалалоз, насгьы «рыцэ-кэырцабжы» иара икынза иахьааѳуаз дааигэыргьеит.

«Саргьы арыстэи, сзыхь акэара-кэарахэа инеишт, – ихэеит гэаныла зцэа зтэымыз Хьыблеи дара рыцха Камеи ѳыц зыхтра игэы иѳоу ахацшьеипш лацшы разыла иааимидан, – макьана зыхьуп, аха нас ирѳашхаргьы калоит. Ааи, ѳыцья анааивагыла, ирѳашхоит, урт абжы ѳаца рхалоит... Анцэа ду игэацхар, хлахьынцдадеитэуам...»

– Шьта харгьы халбаалап, – Хьыбла лхатца илакта икыл-каан дынтацшит. Уи аѳар зтысны ицахьоу азхьышьтра иаѳызан, итцызэзаан, – абака аартра хэхьзароуп, уазгьы аштэцкэа хазы итцэахны ихамоуп...

– Шэара иахьа зынза шэеикэыршэаны шэыказаапей, – Адамыр урт даарейгэыргьеит, ани ихтэаз ишьапахьы есым-ша идэыкэйтцоз инапгьы изымхэыцзакэа аѳанынанаха, иа-аникылан, Хьыбла иналыхьирсит, – издыруада дычкэынхар. Саргьашьяп шсытцагылам сьзымырдырша азэ дир!

– Ссу, уѳ изхэаз хьыла итэааит, аха ахэычы дхацуп!

– Сара иакэым акры схэама, сыпсы танатцы абрахь схам-лалар ауам, исылымшо салагар, исытцагылан схазгалаша арцыск дыстахуп...

– Дутахьызар думоуеи! – лхэеит Хьыблагьы Кама хара апхьака дкэыр-кэыруа дышцахьаз анылба, – шэара шэабшь-тра ахацэарцар рыкэуп!..

Адамыр игэарцханы дааччеит. Уи кырынтэ дазхэыцхьан иара иабшьтра рытцэафаншьап айкэырхара иара иаины

ишидгылахъаз. Уи азырѡаш здыгѡалоз абааипш, зынза итназѡэаанза ашьапы рыгѡгѡатѡын. Аха ара анышѡын-тракѡа рѡы уи уаѡа алаѡѡажѡара тѡасым хѡа ааигѡахѡын, уаѡа ларгъы лышьтахъѡа дхъамырѡшзакѡа, арахѡыц ианытѡны икѡыр-кѡыруа иѡоз акѡаркѡашьѡеипш, ахыкѡ италаз рыѡѡа хѡычы иналышьталеит...

АЖѡ УСТѡИТ – АѡА СЫТ!

Уи дангѡаалак, ашампан-ѡы ахѡѡеипш хѡычы-хѡычла «даартлатѡуп» акѡым-зар, иаразнак истаху зегъ иасхѡоит хѡа уаналага, ухы идушъылар акѡхон... Иара данхѡычызгъы ус акѡын кѡазшьас имаз, раѡхъатѡкъа абгъыжѡхѡа дгѡаауан, аха игѡшѡа-мшѡа анырхѡалак, иааигѡа игъылаз имѡашыра ѡъара з-хѡычык анакѡыртѡалак, нас иара ихатагъы изгѡамтазакѡа хѡычы-хѡычла дхъатцуан. Ускангъы уажѡгъы, абни раѡхъатѡи иаатѡкъамта акѡын ибзиан дыздыруаз зегъ зыѡѡшѡоэ, иаб иѡеипш, дгъатама хжѡаѡѡѡуп хѡа нарѡытѡкъалон иара ианимаѡауаз. Ианиаѡауаз ус затѡа ирымхѡарыз, думыргѡаар, уара дутѡуп, иутахызар, укѡа дтауршѡып рхѡон...

Аибашъра ашьтахъ ихѡракѡа убри аѡара имч илырхит, дыѡѡхарѡ аниѡахызгъы, игѡаѡ азхара ибжъы изтѡазомызт азы, инапкѡа ркъара далагон, ма ишьапкѡа шъѡѡеикшон, ускан уи ихъуаз иѡшѡма пѡхѡысгъы еилылкаауан азы, иаразнак диѡамѡалакѡа, хѡычы-хѡычы ииѡахыз ирхѡаны, иахъынзалылшоз дыргѡыбзыгъны, (рааигѡа аихабѡѡа азѡгъы дгыламзар!) нас ларгъ хѡычык дизааигѡахон. Уи ала илырдыруан иара иихѡаз зегъ шиашаз, уи ларгъы дшакѡѡшаѡатыз, аха иудыруа зегъы аѡара есымша ишаамтам, ма ишатыѡым, убри азы шакѡу иара дызѡеилымкаауа аниѡыртѡлак, лара иара игѡаанагара дшакѡѡшаѡату ирдырразы дзизааигѡахоз, уимоу, иара иѡахытѡкъазар, иагъшиѡлыргъызуаз!..

– Еибашъыз зегъы Аѡсны абжа хѡоит хѡа халагар, нас хажѡлар ирзынхои?!

Арт ажəакəа иара ионутќа «итəеижьтеи» акыр тцун, аха урт раамта мааицызт, «ихымтцыцызт!». Иахьа ихалан ихəлымшəы ркит, хтəахны хабанзаумоу, зегь акоюп хцəы-ругароуп рхəозшəа!..

– Уара зегьы узеикаратəуам... – лхəеит Наалагьы зынза иакəмырѓегəакəа. Уи дахьиашаз лара ахаангьы иамалк-зомызт, аха зны-зынла уи уаф дызлаимыркьысуа ииаша (ани ишьапы ихəыз хəыгьы-дугьы азəгьы далакьысыр ши-цəымгьыз еипш) азə далакьысыр ицəымгын...

– Акгьы изымхеитеи, иаб иргылан иитазшəа!..

Аслан аибашьра ашьтахь игə иалакəаз даара ирацəан, аха зынза иааизымчхауаз, ахəынтќар имал хара иахтəуп, итро-феиуп хəа изымехазкуаз ракəын. Уара уеибашьызар, уззеи-башьыз ужəлар рмал аимтцəаразы аума, уи еимызтцəоз ыќан, икəырцеит, аурт иагеит, ирзырхəазоз дырхəазеит, ирзымгаз рыблит, ирчычит, иаанхаз ахəынтќаррагьы акы атахыми?.. Уоны блызар, ууадакəа пхастахазар, аеак, аипш зеипшу акы уоналагəышьа, иќаутцарызеи, уа гəнаха ыќам. Аха аки џеи узмырхазакəа, ахəынтќар ималгьы сара истəуп хəа уанашьтала, иааупххылозар ауп пќаррак, закəанк, хысьша, высьша змам...

– Урт реипш иќоу рыпсы тəзом, уара баша угəы пужəоит, – лхəеит Наала ани имца хəычык аќара зык закəтцар... зынза дамеханаканза ишцасызмырцəари лгəахəын...

– Рыпсы мтəуазар, уи иахылацшыша аума ыќазаракəзами? Апсны ахы иакəитыштəтəит, иштəахызар еимышттəа хəа ируттар калоума? Ускан, иеибашьызгьы имеибашьызгьы ры-ламыс ейќарахоит... Адунеи атыхан зейтцəахны итəазгьы иаб ихтəаа итəахоит! Иаанхаз ахəычы акгьы шəзалымхааит хəа хəгацəа ишəины ицазшəа, хəкəнибартцəоит... Иќалазеи абаацсы, аламыс атра италама?..

Наала азнык азы дамхаччарц акгьы лыгымхеит, аламыс иазкны Аслан зны-зынла иихəакəоз анаалгəалашəа. «Уи амшə иафызоуп, – ихəеит иара зны ашəшьырафы иштəаз иаргьы ларгьы, – зны атра италоит, зны итытцуеит, даеазных иаатаххар, уахьазыпцшам цьара ицəыртцуеит, зыпсы аарла

итакьякыоу акабла еипш. Аиаша ус икамзар ауп, уаваларгыы амуа, ахала ахы ахьчартө иказар ауп... Акэымзар, уи ианатаху атра италоу, итытцуа ианалага, иара адэы ишавоу, уи «амшэхэыс хэычкэа» аатдыкэшэаны мазала шьюуку ирыманы ицоит. Адэ иавахаз «амшэ ду», аиаша, анажэлак, неихыркэа амоуа ианыкалалак, ант атэым нап иаазаз амшхэыскэа, аиаша хэычкэа, иахьутаху иуго иаауго, иутаху рылаугзо уалагоит. Нас уаха ишцакало, анапы иашьцыло аиаша!..»

– Ак имгааит схэазом, деибашьит, хашьтахь дгыламызт, хэгэта дгылан, аха зынза итра дтымтыр ами?.. Агэрагь цъара ишыкоу, шьюуку аахар шрылшо зизымдыруеи?..

– Уркэатц, нак, – уи лпатэы нышьталцан, лхатца ахьаца ашэшьяраф дахьтэаз, даеа хэычык дааизааигэахеит,– урт рыцсы тэыр, иаатэап, иабацари...

– Имтэар, даеазнык аибашьяра хакэдыршэоит, дара роуп иззеицэахо!

– Ирашэраза, ма ишэывагылаз, ишэыцэтахахазргэалашэара цъара акы ранахэозар жэбап...

– Аха рлымхакэа цыгэазар?..

– Уи дэыкэларц иалагар, зехьынцъара иназоит, агэы акынтэи ауп иахьалаго иара...

Наала лхатца ифэ ас лхэон, аха илдыруан урт еикэкышыа шрымамыз, рыцскэа шымтэуаз. Анцэа икынтэ аибшьяра еилгеит, ирацэаэзоуп итахах, икоуп зхыбракэа блыз, оныда гэарада инхаз, оыцья-хэы зыхшара зыцэтахах, зызатцэкэа аибашьяра иахэлазыцсаз, нас убарт зегьы адэы икэырханы, оныда-гэарада иныжьны, дара игъаз-гъазуа ахатэы онкэа ахьныркылаз азымырхакэа, рпацэа, урт рпацэа, ии-ран икоу рматацэа зегь рыхьзала ауадакэа ааныркылеит, убри ахыхьгы, ахэынтқарра иатцанакуа адэкьанкэеи, акахуажэыртакэеи, апсшьярта тыцкэеи рнапкэа рыкэдыршеит... Аус злоу, урт хэхьз рхызааит, мышкы зны азэ дхацхраар, спонсорк дхаур, аусура иалахаргап, ха иахтэуп, иахцэызгода хэа! Аламыс кадыць амшэ еипш атыфара италатцэкыама, иарбан аамтоу иантытцуа, шьюуку-шьюук

иргаша ганы, ирфаша ыфаны, уатə игылоу ххəычкəа урт матцуџцəас ирытаны, агəыщəхəы ианыкəдыртəалак аума?! Уи гəазтəран икоу, иахылацшран икоу рылакəа цатцəкьоу, мамзаргы, тынч шəаатəар, шəхы халашəымгалар, шəаргь шəыхəтəа шəоуеит хəа анрархəа, реааикьəырку?.. Аха аибашьраџ аазаб збаз, ацсра иацəынхаз, урт ажəала мацара ргəы уркəандеит хəа иазхоума? Дара рхатакəагы уи иакəтəоума?.. Ах, ах, амац аџы ханааи, хара-хара хайлибакаара шцацəгахеи?..

– Сара идьасшьо, – Аслан еитəх дызлацəажəоз шихымпсаацыз мџашьо иара итəахы ииаигеит, – урт шəаангыл хəа роухəацыпхьаза, еихагы ихагахан изџыц иахьалаго ауп!..Уаб иџны агьарахəа акытаџы игылоуп, уара акалак аџы аџны аанукылт, ауада угеит, џыцьа ахшара умоуп, рыццхьаза ыкоуп, иузырха, мап, акəарт акəчара атцапсаны иантəо еипш, уада гəартак иџытцракны, зегь «рлактакəа» рџы, рышкəа рџы ихьзи ижəлеи џаџаза ирынтцаны, цьарацьара рабацəа рыхьзкəа ахьанугы ыкоуп, (урт арыцхакəагы адамра хыла иадмырси!) сара сахьынхаша анаџс, истииша, сшьапы сьзлакəгылаша стəхуп, ихəеит... Акьырткəа абри зегь кажьны имцазтгьы иупсыхəаз, ухы зланыкəугоз хəа даныхтаскза, зынза акгы смоур, икастцагəышьооз, исымаз салазон, ихəеит!

– Уркəатц, – лхəеит еитəх Наала иара дызлацəажəоз иара иакара ларгы ишхьаалгозгы,– хара хачкəыни хазгаби агəабзеира Анцəа иритааит, мышкызны акалак аџы ауадакəагь рзааххəоит, атцаракəагы дхартцоит. Азəгы ишьтахы игылартəо икахтцом...

– Сыхəракəа уаанза снаргар, ирычхар, – ихəеит Аслан иикыз алаба иахьынзаилшоз адгьыл инытцаикшан, убригь ачхара гəеитарц итахызшəа...

– Ирмычхар аауама! – дəеахəычыкгы днаскьаны днаиватəеит Наала. Иахьа шака дизааигəахан дтəахьоу акара дааигəаны дидымтəалацзар калап абри ашта дтанагалазар аахьс. (Ант адукəа аутра ианто мацзак иахсьыркьаргы калоит!) Уи адукəа хəа дызџыз ланхəеи лабхəеи роуп, аапын-

ра шааилак, аёыц ныкёа иеипш «рнапкёа» кны аоны идёылнагоит, адёахыус ахаангы интёазом, азё илымшо егы иааштылхуеит, уи илылымшо – иара, ус хёычы-хёычы амшгы акёапахёа иаадырхёлоит. Аус злоу, Наала ибахан ирылтагёышьёоит, уи, ацкёа хёацшьа уахныхёан ианхуртлалак, нас зегы ишырзеипшу еипш, аракагы ус ауп, ицёгоу, рацхьатёи абахара ауп! – Иаха сзызхёыцуаз удыруоу, – деитаналагеит Наала иара иахь даацёытцыцшны, мацкгы даацёыпхашьё, – хёацкёын шыта жёипшь шыкёса ихытцит, атцара бзианы излеитцо ала, ара акытаёы инкылара цёгёахашт... Хёазгабгы уажёоуп даныфхшёаз, аха уи усгы дуаароуп, зашта лырцшзо Анцёа дитёуп!..

– Уртмакёана рхы ахьдырхо ахёара цёгоуп, – Аслан Наала лажёакёа зызыкыз, рхы ахьхоз ртцыхёанза дырзаапшылаанза атак кёаитцеит ахьышётхёа. (Уаамыццакыр, макёана сыззаиуа иалудыраауеи, гёыргёаёёашагь сымазар уздыруам, шёара шёыжёла, акранырфоггы ахыц-хыпхёа акрырфоит ар рышьтоушёа, рыпсы аныршьёоуггы, агёараё ахахё рыкёшёоит, арахь уаарыхёапшыр, уаф имам цгала дук рымазам!..)

– Рхы ахьдырхалакгы фыцёа роуп ихамоу, – еитах деитахёыцырц «атып» изынлыжыит Наала.

– Анцёа ихайтаз хамоуп, Анцёа ихаймтаз абаахгагёышьё...

Наала, азсара здыртцо ахёыц иеипш акёын Аслан хёычы-хёычла илхёарц илтахыз дшалалгалоз. Уи абас-абас ауп хёа иаухёар, иаатыркёа мыжда цёгоуп азы, иугёыдижьло уздырзом. Уи иказшьа абри акара шыкёса ишылтцахьызгы, еитцатцаны атзамц икыду абцъар еипш, дацёшёон! Ианумпытцаткёацуа уздырзом!

– Анцёагь есымша дкацёбеиу цёушьёма, иааитаххар...– уаха ацлымтазеит, еитах иара «дызсаны» уи лхёыцракёа ркынза дызнеиуазар хёа. Ас азсашьа абанзеилыртцало, иаргы инапкёа икёарами?!

– Дызылпхоггы ыками, зегь хёаипшны адёы хёакёитцозма?..

Еитах иара итёахы дагеит, еитах ихала дзазымнеит лара илхёарц илтахыз. «Уара агёатама жхёа, – лхёеит гёа-

ныла лара, – уара ибзиан уахьеибашьыз анафсгы, ус бзиақ катцаны уқоуп, убри уиааира ақара узеигьыргъаша, убри ақара этцазкуа. Сара исмырхəакəа, уара ухала уазхəыцыр ауп истаху!.. Абжəаапны угəатцəа еилгоупеи, ахəыц еифуршəоитеи, абри аус афы уанааи иухьи?!»

– Абзиа кəзцоу, цьара ихьзоит, ма игəабзиарафы, ма иразкы афы, ма ихшара реитцытцраф, – зынза «дхықгьылеит» Наала, уажəшьта иара ихала дəзхəыцыргы калоит. Мшəан, абас зегь кəканы иабанзаилтало! Аибашьреи, анхареи, антыреи рыдагы акықоуп, ухала уызхəыцша, ухала уыз-неиша...

– Досу илахь иану даниозар акəхап, – ихəеит иара паса аткыс дааипцххəыцны. Издыруада игəакны ижжаза инеиуаз Наала «лкəицқəа» ак ташəазар, урт зегы ахьа аныржəуа ирласны ижəырц итцкəа-тцкəаны ишықартцо еипш, мацк-мацк иаартны ауп иара иахь ишыналышьтуа, дыркылцшыртə ахышə хəыцқəа рылтоит!.. Аха иара акада акгы ззымдыруа ауаф гəықалал, уи илхəаз апсы ахьтатцкьаз макьана дзəзымхəыцзацыт, аха цьара акы цəырылгар шылтахыз лəжəакəа раткыс лыпшəтəы ианибаалоит. Уи ус мацк уаф дзыргьыргьоз акылхəарцанылтахыз, лхы-лфы аарла мцапшь хəычык ықəлон, атцла ацəқəан зегь рацкьа ағырлара иалагоз ахардан жьеипш.. Иагьтəытцəымкəа, иагьхаацəамкəа, сфы интəсыршəындаз ухəо ианықало!..

– Хара аразкы хəаман...– Уажəшьта зынза лкьышə иқəххырц егылымызт, аха лара иаалымпаан, бара азəыр бцəа далашəама хəа илырхəарц лтахын азы, еитах убра лəааны-лкылеит. Ус ихəагəышьбар, нас иаталкуаз лымдыруази!..

Иара еитах илаба ахьытцарсыз иаатцихын, даеацьара ишилшоз днақəыгцгəан итцеитцеит, нас ани аибашьраф ахрыпцхра иакəакəаз ишьапы хыхь инақəйтцан, иеааитцыхны даатəеит, уажəшьта уаргы даеа цытк уцсы шыа, хапсыра ухугахьеит ихəозшəа...

– Аразкы змоу зшьапқəа иахьыртаху инарго иоуп, – иаргы цасхəа икаитцозшəа, абни лара дахьаангылаз дахыс-зомызт, нақ ддəықəлар, фыц ииз ахəыс еипш, дгыргыруа

акы дтахар хәа дшәозшәа!..– Уфызцәа зеггы ыкәпраан ианыкәашо, уара алуқәа ушьоушәа ушьапқәа урыхәацшуа уанхоит. Аха зынза анцәа иртцәуарагагы стахым, ршьапқәа рымамкәангы исымандаз исывагылаз... Рыбжьы мацареи, рлактеи, рыччацшыи сызхон...

«Иумузоар исхәоит, – лхәеит гәаныла лара, дхәацы-хәацшыа мацкгыи дааибакит, – усқан уара убас угәырґап, убас ушьтыцап, ушьапқәа рыцхасшьоит, ишухуа ухаштны, ажәәан уалалар хәа сшәоит!..»

– Иахагы иуасхәарц стахын аха усцәыцәеит!.. – уажәшьта илулакгыи лажәақәа убри афыза атыц акынза иналгеит, атцәа ртәны изуркуа иумимхыр шыкамло еицш, изакәи бызмырцәаз, исабхәарц ибтахыз хәа дымтцаар амуа!..

– Бара избо ак сабхәарц бтахуп, аха ибзыгәаґуам, ибзиазар аґаарха! – уи убас ихәеит, ашта агәта икәгылан ґызтуа арбаґ ика- кацшь ишақәцәажәо еицш: «Абзиа ухәозар, хәа уахтәуп, ацәґа ухәозар, узны укацшышьза ухамтцахтцәоит!» Ани, иара иабицара, ихыжәжәа-ґыжәжәаны рцәажәашья зынза ишьтыкааит, иқәра цацыцхьаза еиха-еиха «ишилаеуаз» убон. Еиха зказшьа хьантаз, ацшеицш цшқарахрак, ччацшьк цәытцышәшәар зымуаз иказшьаґы, уажә зынза ашә нытцарбака иаиркит...

«Иаххәап ибзиамзар, ус Анцәа искәырхуп, аха, уи зынза исыццсыр акәхон... Арт рґы иаґа сиашахатоуп зхәоуггы, алар еицш икоу ашәага дықәыргылан дыршәоит!»

– Азәы ихы сирдыруеит, Анцәа ихәозар, илеишәа злакоу ала, цкәынзар калап!

Абриґ лхәеит, иаразнак иара днеиґацшит, уи илтәхын урт ажәақәа иара шака ирласны ддыргәыргьоз дрыхьзаны илбарц...

Уи ишьапы убас ирласны изкәыз илаба икәихит, убас ирласны агәыргьара неиґықәлан ихааза дналґацшит, лара иаразнак илгәалашәеит уи афыза аччацшь, аибашья акынтәи дыхәны ахәышәтәыртахь даннарга, данцырка, нас адырґаены даналтц, данихагылаз «илґаирцхаз» аччацшь ишафызаз, ахата-цсата, агәыргьараґ, агәырґаґы злыжжу-

аз, агэырџа аиааирц атахны, аха агэыргъара иамукэа ихы-
иџы ианахытџэоз...

– Бара сара Анџа быхэрыбгъыцны бсызкаиршэит, –
пшыаала аџэардэ лнапы ахыкэызы иааникылан, иааирыџэ-
гэит, нас аоны ашытахъка, аутрашъка, днацшит, иани иаби
уахынтэ ишааиуаз азэыр сибарыма хэа. Урт азэгы дшы-
камыз агэра анига, даеа цытк иааиргэџан, ихазы дџэа-
жэозшэа, амала лара лкынзагы инеиртэ џааитит, – уажэ-
шыта сытџэфаншыа саџэшэом!..

– Иахрыџэгэит! – лхэит Наалагы, лыбжы дагыаџып-
хашы, лыгэгы аздуны.

* * *

Хымеи Естати аутра аџынтэи ианыхынхэ, абыста аф-
џы хааза аштэ иныкэлахъан. Ус акэын Наала есымша ишы-
калџоз, ланхэеи лабхэеи аутра аџынтэи ианааиуаз, абыстахъ
шамахазак иахалмыртэацызт. Аибашыра аан уи аха анылмо-
уаз ыкан, дара рхатакэагы «хэцкэын амџа даларшэны хара
абыста пха шџахџои» хэа мап аџэыркуан, аха ускангы, ма
ауха инхаз рыссаны икэылџырын, илрыпхарын, акамбашъ
хартџэ наваларгыларын, зегы аџоуп, ахышэашэа рааигэа
иналгомызт.

– Дызшаз дисасуп, – лхэит Хымагы агэашэ аав-
џраан данаатала, – абри лџыза атаџа думамызтгы, уажэ-
шыта ушыапкэа хартџџалан Аџшақэсыртахъ удэыкэырга-
лахъазаарын!..

– Сара мыжда, бара бџыр-џыруа быкэуп, баргы уи бџы-
луаауеит акэымзар акыр бныџшуаз џыбышыума?! Утрак
бнаха-аахауеит, кэџарк рхэы рыбџоит, хышык халар, хэаи,
бхэоит, уаха бызџеуи?!

– Уи маџума?– Хыма лхатџа днечиџацшит лара иџегъ
иылышоз зегъ рызбахэ шимхэазгы, идырны ишыбжыаи-
жыызгы, ант ихадакэазтџэка ахыхэаз азы лгэы аџса-
хэахан, – уи аџара злымшоугы шакаџ утаху усрыбап сара
сыкэраџы!.. Акэыдџэка азы ззахамтэо... Рџаџаџа нарџыр-
шэар, аџэымха рыџэшэазшэа аџытра иалаго...

– Бықарамкәа, Кәрыжәаа брықәлоуп, бара макъана хшы-
цәоу ххәы уны икәбыргылозар ауп, акәымзар, бахынтәааз-
газ бганы ашта бынтасырпалоит ауп!

– Уфф, анышә науфасыпсааит, сымшра зеггы анаауга,
уейтаффы уаныктаста, шыта изумхәозеи?!

– Бцала, бцала, – ихәеит Естат, урт рлаф хаакәа еибыр-
хәонаты ахы иархәаны мазала илалаз имч, ацша зтцасыз
амцеипш мацк иааитцасын, – ґыц банаанагаз ибуз абыстеи-
пштәкәа, быстак аффы хааза игоит!

– Иуфастцахәо абыста арахә иуфытцааит! – лхәеит Хьыма-
ггы, аха мацк даххәызар акәхап, Анцәа иаханы амин ихәар
хәа дацәшәоу, лацхәака иаразнак дниалыжкыит,- абри лфыза
атаца халахә дахъанитцаз табуп ххәалар ауп уарггы сарггы.
Шәарт ґыатамахжәараа шәфәы сара сыда еазә данаалоит хәа
сыкамызт!.. Аха зыламыс иапшуаз азәы дшәықәшәеит!..

– Бара макъанакгы бымфа аартуп, ибгәамцхо акрыкказар,
ма бутра харацәазар, ма бацал ааигәацәазар?!

– Иахәац ахәоит! – лхәеит Хьыма, уажәшыта иара апхәака
дахылышытыз дааххәны днаиапысны лфаныналха, – сара
сумамызтгы, астәкәа ухы шытыхны ухабла узрылагылары-
мызт!..

– Аиеи, бара афурт бысзаанагеит! – ихәеит Естатгы, уи
зны-зынла лара лтәы иалмыргар анылымуаз, иарггы лгәы
казцашаз хәычык нацитцон, зеггытәкәа сызхәом, аха бцәбаа
цәгәоуп, абригь сара сыхызала ибымаз хәа аанарго...

* * *

Ашыбыжьон Аслан ифызцәакәак ааин аусхәартаф еила-
цәажәатәык ыкоуп хәа дыргеит, аха аенынтәарак уи мазала
дзеигәыргьоз Наала иалхәаз акәын.

«Сара Анцәа дсымазаарын, – уажәы-уажәы игәы ити-
хәауан иара, – баша сеикәимырхеит, баша аибашьра са-
лимгеит, баша апцәаха сихәлаимыршәит. Амала схәақәеи
сарей ханеизынижьюа сыцәа иркәалоит, сыцсы ґнакаауеит,
аха уи егәаурым. Нас, зеггы азәы иитар, егырт ирзын-
хой, еихишар ами?.. Уи убас ишароуп, абзиа мацара азәы

итан акəымкəа, хəычык ауадафрақəагы налапсаны!.. Иа-разнак зынза дыхəжəаны дзымгаша, аха абзиа зыцсоу, уи иахтынцтəтəу изырдырша... Зны-зынла ианахиркьогыы ыкоуп, аха уи иара инапы иакуп, уи иацлабыз итəы дыруп... Аус злоу, иара итаххароуп, иара зегь зымчу... Иара иани-тахха, ухы уалирцшзом, ахышəтхəа угəы итоукыз зегьы урхыгзоит...»

– Аслан, иахья уара хара хəхь указам, ухы згаз дхəздыруам аха!.. – ихəеит Батал, уи дкылкааны дихəацшуа.

– Иаузеи шəара шəахь ськамкəа, сара гəыла-цсыла есымшагы шəара сшəыщупеи?..

– Нас, ус анакəха, ишцеизахəзбо Расим? Акəантəи ауаа аарышьтит, абри ауаф шəара дшəыцын, дшəыцеибашьуан, шəара шəгəыц далахəын, ара Акəа ауадақəа ааникылт, аоны ааникылт, убригь азырхакəа, сасаиртакгы ааникылт, сара соуп рацхья уака инеиз ихəан «Заниато» хəа ианитцеит, уи ахəынцқарра иатəуп, иазхмырхынхəыр калом, рхəеит. Анцəа икынтə, аракагы, хқытафы, ионы еикəхеит, иани иаби иахəшьеи ағарахəа икоуп, цырхага рмоуит, цəыз рмоуит, лыпсаа дырмоуит...

– Араеизазсшəыкəыхшоуп, азəгы аиаша хəвамгылароуп, – ихəеит Аслан зегьы инеимда-аимдо азəазəала рлактақəа дыртацшуа, – еихан еибашьыз дыкоуп, еитцан еибашьыз дыкоуп, ахы зыцрасыз дыкоуп, иарггаз дыкоуп, апсра аарла иацəынхəзгы хшəылоуп... Аха рацхья иргылан хзызхəыцша хəцсадгылы хəжəлари ирбаз, изхаанхəз абзиарақəа зымбакəа итахази убарт ртаацəеи роуп... Хара икахцтаз акгы аанагазом убарт анаххашт, итахаз адамра хыла ианахарс...

– Уиашоуп, Аслан, – ихəеит уи иəацхьяшəа итəаз Нахаргы, – досу шака деибашьыз акара, убри акара ахəынцқаррагы сапырхагахоит хəа даналага, уи иаанаго, акамбашь иагьяцəагəон, иагьякəахауан хəа ауп. Ииашоуп, Расим деибашьит, ихы дамеигзеит, аха дыззеибашьыз избаз зегьы сара изгааит хəаны аума?! Ушьтахь игылоугьы изхəыцтəыми, увара игылазгы ицсы тами?!

– Иатахызар иаргы иахааит, аха сара аиаша схəоит, – дналагеит урт ирыцеибашьуаз Даургы, – Расим дмеиба-

шьит схэом, ицъабаа рацэоуп, ыцъа ахэыгцкэа имоуп, Анцэа изиаазааит, уадаки ыныки игазар, убригь мыщхэуп, аха имаз, уа даангылааит, егырт зеггы ахэынтқарра иазирхынхэааит. Уажэы ара дтэоуп хэа исхэом, хара хкомандир Аслан иакэын, убригь ыцъа ахэыгцкэа имоуп, ичкэын уажэытцкэа ашкол далгоит, ақалақь афы тцарак ахь хымцада ихы кыдыртцозар акэхап игэыртцкэыл злабзиоу ала. Изгабгы дытцэрышкэаза лызхара иафуп. Нас шэгэы ишцаанаго шэара, анкэа Акэа ақырткэа магыштцас иахапаны ианыказ хшыказ еипш, ахэ шэо ауадакэа ирыфнеитцоума ихэыгцкэа? Убас еипш икоу ауаа рзыхэан иааныжытэзами рыхэтаа? Иааныжытэзами арака ихацеибашыуаз нхытцтэи хашыцэа рыхэтаа, иааныжытэзами мшын-нырцэ Тыркетэылеи Сириеи ипсакэаны иалапцоу хажэлар рзы анхарта тыцкэа, рыхэтаа? Уртгы рабдуцэа анкэаза зны рхэыштаарақэа азы рыкетэаны идырцэон, ишыр-тахымыз, ишыгызы-гызуаз амшын ихыртцеит. Нас иахэа абри афыза хала ианаба, ханахаанха, убарт абрахь шэааи нхара хэа рамхэазакэа, хара ихахэтоугы ихахэтамгы, ихазхоугы иахзымхоугы зеггы хара иахтэхароуп хэа хангыла, хиааирагы, хцабаагы зеггы зныкла иахтэагэеит ауп иаанаго... Уи ахэынтқар ихала имч ақэхазом, уака харгы хывагылароуп... амала иаргы иеиргэгэароуп, хара хажэлар рагэра рыкэуршэыр калазом...

«Избан ыцъа, – гэаныла игэы интихэааит Аслан, – сара макэана ахра такнаха иафэу ашэарыцаф сифызоуп, Абчарах саагэеитаргы, даасыхэапшыргы калоит! Ных, них, изакэызеи сзызхэыцкэо, Анцэа ицъашыоуп са сыда уи ара итэоу азэггы иахызымдыруа...»

– Иухэаз даара сазыразуп, – уи инаициргызит Батал, – хара хабациеи урт рабациеи рхаанаахыс Акэа ашыапыргылар есымша ирцэыцэгбан, ишеипхызуаз ипсуан... Кырт-тэылантэи, Гыртэылантэи вагонла иааганы, еигэышэцын-тала хадгылкэа рыцкэаны, агыркэеи ақырткэеи ндырхон, апсуаа шэфык рахь азэы ишыапы акыр (урт абжеихарафык иаразнак итцаауаз ашэт-хккэа реипш ихыагэгэа ркытақэа рахь ихынхэуан...) убригь иуацэа зеггы иара ифы аангыла-

ра хəа амаркацьеипш инеины дыркуан... Гəыбганс ирутоз, хыдыкыларта рымамызт...

«Сара Анцəа сирманшəалар, – еитах гəаныла ацəажəара дналагеит Аслан, – ачкəынцəа азəы Акəа агьарахəа ишьапы асыркуеит, азгаб иалылхуа сеидру, уи дуаароуп, амала егы...ари ақытафьы иеиргəгəароуп!.. Сара иахья сеилагазеит хəа сыкоуп, пхəыск лхəатгəы хатцаны, самхагəыргьацəеит... Уи заа азхəыцрагьы, алацəажəарагь калазом... Амала, ус иныбжьаршəны, афстаа илымха аныцгəгоу иакəыршəан!..»

– Хара иахья абра избаны ишьтаххроуп хгəыц иалаз дарбанызаалакгьы зегьы ирзеицшу ацкарра. Хара аибашьра гəгəафьы, хыма-псыма аифəагыларафьы, ипсыда-инхада ахьырхəоз атыц афьы хазмырпхашьаз, атынч цстазаарафьы хирпхашьар ааузом. Акəа, ма даеа қалақк афьы дынхозар, итаацəеи иареи ирыхəтоу, ақытаф дынхозар – абракагь ихəтоу, иуалафахəы аума, итəанчафəхəы аума, иусуроума, дныкəызгаша, ацхьыраара ахьиоуша хивагылароуп. Ишыжəдыруеипш, хфьык, ма хфьык инареиханы ахшара змоу зегьы, ахшара рацəа раб хəа дыпхьазоуп. Убарт лымкаала рмаршəа ктəуп, ирывагылатəуп.

«Хара ххала ххы аабойт, – ихəеит еитах гəаныла Аслан дахьтəаз, – саргь уахь схы рыласыпхьазо салагама шыта!.. Умыццакын Аслан, пхəыск акы лхəеит хəа... Уи угəы шытылхырц, ухьяақəа уриааирц ак лызбазар?! Устцəкьа шцакалцарыз, уи ацсуа хатца дипцхауп, апсуа пхəыс дылхылтцит, ашьацкьа далиааит...»

– Насгьы, абри афьыза аиааира згаз, абри афьыза ага баапс дкəакəаса дықəызтцаз ажəлар, хымпада ацстазаара бзиа рыхəтоуп. Аха убри азы, избеит хəа, зегьы афьныка урыхо уалагар, ма са истəыстəуеит хəа унапкəа рыкəуршар, уи зегь рапхья иргылан иахьцхашьароу анафсгьы, хапсуарагь иатəым, азакəангьы иафəагылоит... Ааи, убри азакəангьы шыта «итəанхалацəеит», игəгəаны аус иаларгатəуп, мамзар, зегьы анацəеикəылалак, Қарбеи иуардын еипш, ахəынтцəа илахар калоит...

Аслан ифьызцəа игəы рыладуны дрылацшуан. Урт зегьы аурт зхысыз атцлақəа реипш «ихьжəжəа-фьжəжəаны»

иҕоуп, аха аус злоу рдацкэа гэгэоуп, рыхшыѿ ибзианы аус аует, рыламыс цьаргыы ирымкыашьзацт. Ишэартоу, зныкѿынтэ зыламыс «зымптыѿрны» икаҳан изцэыкыашьхьо роуп, урт, ишнеишнеиуа ус рыхьцыцхьаза иагыамам хэа «иаадрьшэшэалоит» ауп, икаҳацыцхьаза ус азырулоит, иалашьцылоит. Аха хэычы-хэычла асаба шалачуа, аҳэынтцэа ишырцэаго рызгэатазом, игэартазаргыы, уажэ зегь ус ауп ишныкэоу хэа уи аха рмоуа иалагоит. Убри ауп зегь ратцкыс ишэартоу, аламыс уцырхагамхо ианалаго, иуцэыкыашьыр хэа уанымшэо, зынза иумазамзаргь акгыы уцэымзит хэа, угэы ианаанаго...

«Арт ус иҕоу азэгыы дахьрылам Анцэа ицьшьоуп, – гэаныла дахьтэаз игэы дтахэыцуан Аслан, – иара Расимгыы устэҕкыа дыҕазамызт, аибашьра аан зынзатцэыкгыы иштэхьҕа деитамцеит, есымша иара дызлахэымыз жэылара ыҕазамызт, аха атрофеи чымазара игэатцэахы акит, иеизацэымыхьчеит. Убригь хэшэык амамкэа иҕам, аха досу иламыс итцанахэозар ауп уи ахэшэ ахьыҕоуи, хархэашьас иамоуи... Уи Расим изгэамцеит, сгэы иалоуп, дхатца башамызт, ус имыхьыр акэгэышьян, саргыы сызимыдгыло, аҳэатэы смоуа сықэирхеит...»

– Иахья иахазбо иазыцшуп Акэаа, – уажэ Рашьыт зегыы иеаарылкаан еихагыы амца ацреитцеит, уи иашьцэа руазэҕ аибашьра калаанзагыы Акэа ауадақэа иман, иаргь уи ивара акы изникалақэазар акэхап азы, зтамҳа еиҕажьу ашэарыцаѿ иеипш, игэы тынчын, – Расим дырзтэуп хэа азэгыы имхэазеит, араҕа иаххэо, мацк иагэра иҕарххтэуп хэа ауп...

– Аиеи, нас, аеыѿ бзиа атыхэтэанза ауп агэра аноурыжьюа, иара ианақэиршэ, ҳара иҕахрххуеит хэа ҳалагеит!.. Уи, зегыы зҕыз иаргыы даланагалеит, амацасра иаѿызазар акэхап!..

– Уи зегыы аҕуп хэа уазхэада ура? – Рашьыт уи иихэаз игэы иаатцаххит, – цсымтэқэак, зхарамфацэақэак аҕызар, уахь ҳара зегыы хрылаумкын... Насгыы иудырузааит, ачан чанхэара ицоит рхэоит!..

Ацкəынцəа аууы ааилдыргеит. Ицəоушьаша, ара еикə-шəаз зегьы еицеибашьуаз ракəын, аха зны-зынла зеи-либамкаарақəак анаарыбжьалалак, урт реикəкра иаразнак-гыы имариазамызт, аха Аслан ибжьы анынарылаиргалак, ханымгылар, еицəоу ахь хкылсуеит хəа рəааикəэыркуан. Уи аибашьрафьы зныкгыы ирзиухьан; ржьы зфахьаз, шыафак аакартцацхьаза ирышьклахьсуаз, ацəызкəагыы мачымкəа ирызтахьаз, аснаипер мазала дахьтəаз итабиа иакəшаны, италан дьткəаны, дьртаслымны данаарга, шыоук иаразнак дахьшыеит хəа иалагеит. Уи пытфьык афагылеит, шыоукы рахəызбақəа тырхит ахəажə еипш илгатəуп хəа. Убраќа акаарыгымхеит ақыртуа ихкьаны дара-дара иааилартцарц. Аха Аслан иаанымгылошəа аниба, убас ибжьы рылаиргеит, досу дахьгылаз адгьыл дьтцаларц егыгымхеит...

«Ари ишьра мариоуп, уи ала харт зегьы хшьа хуит хəа шəгəы иаанагозар... Иара ашьра шцеихəтам, уеихсны дутьыр уи цсразам, ирласны деикəукит, уицхрааит ауп иаанаго... Ас еипш иќоу, иидыруа зегьы ирхəаны, дыкнахан дышьтəуп, аха хара хтəкəа, дара рнапафьы иќоу шəрызхəыци, уа ахəса ыќоуп, ахəыцкəа ыќоуп, азгабцəа ыќоуп. Ари ара дахшьит хəа анрахаалак, уа дара фəеижəафьык ргəакны иршьуеит. Уи атцкыс, сара еиха еигьуп хəа сгəы иаанагоит, абри дрытаны, урт афəеижəафьык рыцсы штоу ирымахьыр. Избанзар, ари дара рфьы ихə дууп, ишьра хара акгыы хнатазом...»

Убри нахыс, Аслан иихəаз уаф дафамгылакəа, пытрак ашьтахь аицəаажəарақəа раан, аткəа хара хтəкəа дрыла-рыцсахит.

– Ара хара иахзеилмырго акгыы ыќазам, – Аслан иара ишиќазшьаз еипш, ианаамтаз дыбжьамыххыр ауамызт реицəажəара, мамзар амца иахьякəым «ирцəыцар» ќалон. – Хаззегьы хайкəшахатны иахазбо, хқытауаф, хфьыза, аибашьраф ахы инаркны атыхəанза ихавагылаз, мап ацəикып хəа сыќам. Афни ауадеи иигаз игеит, урт ихəыцкəеи иареи фнагыцааит, ус инамцхəны акригазар, зыцкəынцəа тахаз, ма адə иқəахаз шыоукы иритар, даара иламысуп, табуп хəа иаххəоит. Егы, ахəынтќарра иатəу, кахуажəыртоума, са-

сааиртоума, ихьыз җаҗаза изнитцаз, наҗ ианыхны иҗала-
роуп! Мап анакәха, уи җара даҗоызазам, дҗаздырзом,
җахьааилагылогы даҗбар җтахым. Абас ауафы дизишьтәуп
иахьатәҗьа.

– Азамана, абра игылоу зегы җақәшахатуп, – рхәан,
рнапқәа ааимырхын, убри ала реикәшәара аахдыркәшан,
досу русқәа рахь ицеит.

Аслан аоныҗа шыапыла тынч дмыццакзакәа днатәа-аатәо
амҗа дахьықәыз, гәаныла игәы тгәырғьауан. «Схыцқәа
даеазә дрывагылан, иашьоума иахәшьоума, сыла ианаба,
настәи сыцсра псрам. Наала егьа җьамыгәа лхызгазаргы,
лыцсы сфахьазаргы, зегы дыриааны слыргәырғьарц
дафуп... Уи атыхәтәантәи аамтазы есымша акы лқьышә
ишықәыххуаз збон, ачан иатцоу амаҗар еипш дышуан,
акы лхәарц лтахын, илзыгәыҗьауамызт. Лара агаза хәычы,
итегь заа слыргәырғьар, итегь кыр слымамзаауази!.. Аха
җара җажәлантәкәа җкан бзиоуп, ус ирласны сылпыртны
җьаргы сцазом!.. Аибашьраф амцхә исыцәцаз сшьа, уажә
хәычы-хәычла, акәара-кәарахәа сылалара иафәушәа збо-
ит. Уимоу, цқьа саназызыфрлак, абжгы саҗауеит, азыхь
бзиеипш җьара итхәрауеит! Уи, исылалаша ансылалак,
нас ант ихәу снапқәеи сшьапқәеи еиҗа ибзианы итегь ау-
сура иалагозар акәхап, җьара сцарц аныстахугы, сарҗьа
шьап «ыргәыбзыҗуа» ашьышьра атаххазом, иахьыстаху са-
гоит ауп! Сарма шыапгы амш цәгьакәа раан абаф тыпсаауа,
ирзырц иртаху апш лапқьа мчыла атәаза тәырцссаны
ианалартцо еипш, ахьаа тамлозар акәхап... Снапқәагь уажәы-
уажәы искәыпсаауа иаламгозар акәхап, избанзар, ашьа-фьыц
исылало, уи апсы шыаны иҗоуп, соуп зхәоу азәы изхара амч
амоуп, Наала хымш-пшьымш збаҗара дафә лүтра саатк ала
иаархәны иунарбап!.. Иабантәааигеи абри афыза амч хәа
иагьа сҗьалшьап!..»

Аслан аоны днеинаанза аибашьра иадхәалаз агәала-
шәарақәа еиҗа-еиҗа дыхтаркуа иалагеит, уи ус акәын, знык

азэы аибашьра иазку ажэак, ма хтыск ихэаны, ма далацэажэо илымха ианынтас, нас ашьхымзатра ишакэым уацэхасыр ашьха укэпапан ушыркуеипш, иаразнак урт агэалашэарақәа ааикэшон.

Уи рацхьа данырхэыз акэын, иаахаз ахы иуатэа ажьы зегь тжэаны иаман ицеит. Иара ғыцха дахькажьыз дыхэхэарц итахын, аха ибжьы изтымкааит, арахь ифызцэа итцегь пхьака инаскьар акэын, ага ахэы дыхцатэын, акэымзар, знык уахь иабцъар хьантеи икэылзтэы техникеи рыцэхеигалар, хыхьынтэи дара ахьтэаз анапсыргэйтцеипш ибартахон, нас, устэи рылахысрагь изымариахон. Аслан уаха иааигэа изааишаз азэгьы дшыкамыз аниба, ииулакгыы имака ааимгыхын иуатэа ахы иахьынзаилшоз ирхханы ифеихэеит. Аха ашьа убри акара ицэцеит, уи икэандаза дахьылаиаз, азыпха зтаз агрелка итцазшэа акэын ишибоз. Убри аамтазы, дахьынтэаанагаз изымдырзо Расим дааихахын, ишилшоз дфаихан даашьтыхын, иавтоматгыы ааикэынтцаны диман ддэықэлеит.

«Уерыгэгэа, – ихэеит Расим уи дахьнеигоз уажэы-уажэы диеапшуа, – иахьуаахаз атып абаф иаламкьысзар рацэак ишэартазам. Ачыратэқьа илатцакны урхэит! Ашьа цытк уцэцеит, аха егыаурым, уара учкэыноуп, уи атып ағы еита-неиуеит, аус злоу, ахы алахан иказар, ирласны иалхтэуп, зны иахшыыз абнахэа ахапыц шытцэххуаз еипш, мчыла! Зегь иреицэаз учхаит, уи шпоузымчхауеи!»

– Расим, ха-ра хтэқәа хьа-мтцзааит амар-цъа, уаргыы шыта сара усы-дхалт, – Аслан ихапыц афеа шаргозгыы аарла даацэажэеит.

– Урт урцэымшэан, сара уара угызбжьы саханы саныхынхэуаз ахэы илбаарцахьан, ирацэафнгыы рыпсы иатцарцеит, аус злоу, абцъар бзианы иргеит рқэақәра сцааит!

Аслан убаскан еиха ипсы ааталазшэа ибеит, уи Расим ижэаа дықэмызтгыы, дгэырғыан дахьгылаз дышытыцаргыы каларын.

– Хаит, шэара скэыцьмақәа, ишэхьхэтаз абцъар шэкызтгыы, аи-башь-ра абранза-гыы иа-ажэгаз-омызт!

– Ех, Аслан, уѳы изхэаз хыла итэыхтгы, хара гэыла-пысла хазыкатдан айбашьра, аха бцъарла-мап... Дара ирѳыр-пшыну иугозар, шэыцъара ишан хэтак ауп ихамоу! Аха ауэ злоу, дара ирымазам агэы!

– Зегъ анры-итоз, убрии ац-сад-гылы римт-еит!...

Убас мацара дышитцаз, инатэа-аатэо, ишыа зегы илабаанза, хар рмедицинатэ цхыраафцэа ахэтэаз днеигеит. Уака Аслан агэыр изыкарцдан, дыцканы иуатэа ажышэра иалатэаз ахы алырхит. Уи рацхэтэи хын, амышыта бзиан, абаф акынза инеин, уа иаангылеит. Убри аахыс, Аслан Расим данааифапшлак, «Сеикэзырхаз!» хэа иеихэон. Иаргы иxy аалаиркэуан, мацк илактагы ааччон, уи сара исуалцшыан, уаха еакала ныкэашьас исымази хэа аанагон...

* * *

Аслан аонынза днеиаанза даеазныкгы дымтэар амуит. Уи ишыапкэа зны-зынла ишхэыз рхаштуан, еиха ианитахыз – зынза иааитцаауан. «Адэахыы сызбо, адгыл барраха, абри ахэынтэа дылахама рхэаргы ауеит, аха азэ играсуа еазэы иалидыраауеи?! Азэы икѳаф тоуп, даеазэы аоны снеины схы ныкэыстцандаз хэа дыкоуп... Адунеи аханатэ аахысгы ус иапын, уажэ сара сзы ѳыц ирымхэыцит... досу илахынтца дакэшэоит, азэы убас имариоу амѳакэа рыла дигеит, ашэартаракэа днарынга-аарывго, акъатцэыракэа дырхыго, шеи-шыкэса ицсы танатды гэкахара имамкэа, ицстазаара зегы хэшаны, икашьны! Даеазэы, атцэфан иа-хиааз атцэфан дахацсуеит хэа, дышцэытцасуа, бзеира дук имбазакэа, ихьаакэеи иарей шеибарххо, бгарцдахы ишеикэцэо, дынцэытцацс дцоит. Убарт аѳбатэикэа рахь сыказар акэхап саргы...»

Аслан татынк аатиган амца аркны ахара дналагеит. Убри ататын данахоз, зылтра илымшоз ихэыцракэеи игэырѳакэеи ацхатцэыр еипш дрыкэгылозтгы, ускан, маакырак изхнатозшэа ибон. Ааи, уи ататын зны-зынла ѳыза бзиак изаѳызан, игэтыхакэа раартраѳы, игэырѳакэа ихцараѳы, мамзаргы, аак, шыта уаха мѳа ыкам, абра интэоит загы хэа

инапы нықәықшаны азәи иареи еидынтцәаларц егырыгым-кәа ианыҕкалоз аамтаз, убри атаҕын данынаҕыхалак, уи ал-ца аныналбааидалак, акы деимахәахны дааннакылон, даҕа моак, даҕа гәыҕрак ахы дыкәнатон...

«Исымхәар амуит, иара иоуп изхароу, – гәаныла деи-тазыгыежыт уи иоызцәеи иареи реикәшәараҕтәи ицәа-жәара, – ахәынтқарра иатәу ахәынтқарра иазиргыежыааит. Цабыргуп, сара сеикәирхеит, ацсра анацәхыцқәа срымкәы-тикәкәааит, аха уи азы аиаша сзаҕагылагәышьом, сыблақәа снапала исызтыхуам... Иаргыиртцәиныҕакала иазхәашагыы калап, аха урт дара рыламыс иамаз. Аус злоу, уаҕа игылаз иаххәаз зегыы ҕык хәицтацәажәозшәа иаххәеит, нас, мап шцаркри, иркуазаргыы иркааит, сара исхәашаз схәеит, сал-геит... Убри азыхәан дсылтцуазаргь дсылтцааит, сара сыла-мыс сзаҕагылом, ахаангыы саҕагыларангыы сыкам. Сыпсы ахәага танатцы, исзеиҕыу исзеиҕыму хәа сашытамлакәа, сара сгәы ишсытцанахәо сныкәалоит...»

Аслан итаҕын цыблааха ахынкаиршәыз иаразнак ицәеит, ләа хәычыкгыы ахылымтцит. «Ари акы иазхәоуп, – ихәеит гәаныла иара, – сара икасыршәуаз ацыблаахақәа зе-гыы, зыхәда анхыртцәалак кыраамта ицакь-цакьуа, имыпсуа акәытқәа реипш, кыраамта ицәазомызт, ус анакәха, даҕаакгыы сахапи...» ихәан, даҕа таҕынкгыы аацәыригеит. Ицьоушьаша, уи атаҕын уажә зынза даҕа хәыцрак ахь дианагеит, икалап, апианино аклавишқәа еиуеипшым абыжкәа шырхо еипш, дара атаҕынқәагыы урыхацыцхьаза, еиуеипшым хәыцра-қәак ргәылахәан ирымазар, иузцәырыргозар...

«Издыруада, Анцәа хирманшәалар, Батали Камеи аиа-шьа дроур калоит, мамзаргыы аиахәшьа, хара хлапшуам, Анцәа ихәито зегыы бзиоуп хәа рхаххәауеит... Ауаҕ иаш-таҕ аапныла еибарчырчыруа абартқакны зытра кәзцо ажәтарақәа реипш, ахәыцқәа рыла иантәу, уи еихау разкы ыказам... Пхәыск илхәоугыы инагзаны агәра злоугари, аха уи аус аҕы урт узрывалазом!.. Урт уа Анцәа изааигәоуп, ирхәо зегыы иара иоуп ирытцазхәо...»

Уажәшьта пытк ишыапқәа рхьаа рхаштит анааигәахә, пшьаала дҕагылан ддәыкәлеит. Уи ус акәын, раха ани-

маз, рхъаа рхаирштуан, иргэыбзыгуан, раха анимамаыз, агэарбжьараф алақәа аақ-аақхәа изышыкклашуа ицо аеуаф иеипш, ихъаақәа «шицрыхоз», «ишишыкклашуаз» мчыла дныкәон, скашэыжъаанза сцалoit хәа!.. Уи ус акәын, итцегь данычкәыназгы ишыкайтцоз, ицсы анишьюзгы ибзианы ишьон, амтцтәкба иқәиртәэзомызт, аус аниуазгы, иеыхәжәаны аус иулар акәын, дцәагәозаргы, ацәқәа рцәа итицон, ирифуан, ицәагәатә егъа ирацәазаргы амра хашлаанза далгар акәын, драшәозаргы убас, иеага амца иафәйддуаз чуанк азы авара иургылар ахәарахәа иалауршрын!..

«Уцсахышпауамхарацәоу, – лхәалон иануиданхәычызгы ихәмаррақәа данрыланахалацәоз, – уфытцшәаанза зеггы удыруазарц утахуп, зеггы урылакыслароуп, зеггы уара иу-усуп!.. Утра утатәеи нан, еиха иузегьуп, мамзар, ахәац сашьталоит!..»

«Уи сабылзом, – ихәон иара акыр-кырхәа дыччо, – ашәишәикәа рзы ихтәаны ианаазгоз исыламкысзеит!..»

«Уи унапәы иуламкысзеит, аха ани уахә ачапшъра ианаахалак, ибыл-былуа ишыканатцо удыруоу! Утәар узымтәо, угылар узымгыло, махәра аниуаз иказцо иакәымшәоэ Ахәаа рымахә иеипш!..»

«Сбызкзоми!» – ихәон иара, нас ахәарақәа иманы дыфны аштә днықәлон, атәрчеи ныкәигошәа, урт ааиргъазкаанза, иаргы дрыцаапсаанза убри дафын.

Аслан афны даннеи, иани иаби агәды-мдыхәа еицәажәо аха ашәшьырафы итәан. Урт ус акәын, аутрафы реыраапсаны ианааилак, акы инацхан ашәшьырахь инеиуан. Уа рызхара рхапыц анеибафалак, иара амшә-цәа кәахьча нкаршәны инаилтон, ихааза ацәа даман ицон, лара, ма ашәишәикәа рхәы ахақәаф илхларын, ма азын азы ахәыцқәа инадыркны адукәа ркынза аласа қалцадқәа рызцара далагон. «Тыпхгы шәхәыжжаза шәгытцызгеит, – лхәон гәаныла лара, – сынтәагы сыгәшәамшә аашәхәар, афыцқәа шәзыспoit. Ама-

ла сызмышəо анаптырпақəа роуп, урт рцара, изгу ахьажь ахəылхреипш ицəгьоуп, ачхара ртахуп, нацəкьарацыпцхьаза ейкарамкəа иуцалароуп, анкьа ыыц ара санаанагаз исылшоз уажəшьта иабасылшагəышьои. Урт Наала ишəзылцалааит, амала сара аласа аласқəыгə иафьыхны итатаза, ипцқарахза, ахəыцə ахəеипш илыцкастцойт. Убриак схы иалсыршоит!..»

– Шəеидхалазейтеи, – ихəеит Естат Аслан дааины рывара ашьацраф данынатəа, – жəлар рус зызбозгьы анкьа итцегь ирласны еилгон!..

– Харгьы хазлацəажəашаз ыкан, – ихəеит Аслан, убри алагьы урт иреилиркааит иаразнак, дара злацəажəоз урт ишреимхəоз, баша итцырдыраарц иалагаргьы шимуаз. Даргьы уи рдыруан, абырг ахəычырацəа азы иахьтоу рыцталара рацəак дазыразымкəа, урт инархыкны, ма инарытцакны ихала дыштало еипш, рцəажəара иаразнак даеацдара ииаргон, даеа ышəтəк рыцшаауан!..

– Уи шəара ишəусуп, нан,– лхəеит иара иказшьа бзианы издыруаз Хьымагьы. – Уфьызцəеи уарейи шəеикəымшəеижьтєи акыр цуан, шəеикəшəазааит, шəеибабазааит, уан ду-кəыхшоуп.

– Шьыбжьышьтəхь ацəкəа цəктəуп, – ихəеит иани иаби рахь ихы нарханы Аслан, – иац иахцəынхаз хцəка мацə ыкоуп, адгьыл зынза ифаны ималацырхаанза ицəагəаны иалгатəуп. Сара уажə акəасқьахь схалан цытк сныкəиан сыцəойт, Бəтал ашкол акынтəи дшааилак, ацəкəа рахь дшəышьты, нак зынза хəрəхəа хара ицаанза зык дыржəны иааигааит.

Уртбзиарбон рыцкəын усиказаус «хəыцкəа» анрыдитцоз. Избанзар, даргьы макьана афнатафь имфəцысуаз аусқəа зегьы ирылахəны рхы рбалар акəымзи, насгьы, даргьы уажəыгь афната ишатаху рдыруазарамзи?.. Ускан, дара шьта ишбыргцəоугьы, икарымцаша карцойт, уеизгьы-уеизгьы мархəаццас изымкəарыргьы!..

– Ибзиоуп, нан, цытк ухы ныкəтца, иахьа акыргьы уныкəеит, арха зегьы уахысны уааит, ацəкəа Бəтал дшааилак иааицартə икахцəп, – лхəан, Хьымагь лцатəкəа реидкылара дналагеит.

Аслан акэаскья абартца дыфохалан, уаҕа ацэардагэы иҕ-
ҕаҕатцаз даннықөөа, уажэшьта Хыыма лыбжыы иара иҕын-
за ишымнеиуаз агэра лган, Естат лхы найқәкны лыбжыы
нытцакны ҕаалтит:

– Уцэахьоума, уара аубцъыр, шаҕа ирласны уагоузеи?!

– Смыцэакэа, бутра зегыы кэакэаны ибыстеит, уаҕа иб-
тахуи?!

– Ҷаи, хаи, атэыла урбгеит, хэҕэагак нышьтушьзар убач-
кэагы ырыхэап!..

– Урт шыта ырыхэашаз ырыхэит!..

– Умшэан, умпсыр, макъана итцегъ абзиарақэа убараны
уҕоуп, упсыр, ажэабжъ сара иузназгоит мышкызны санне-
иуа!..

– Бара бацхья сыпсып хэа стэы итазамеи!..

– Уи ацсэаха ишихэо еипш ауп, Бадра гэыҕалал аахэаф
инацэа назқәикыз ирахэ иара ишитаху мариала ишиитоу
еипш, инацэа нахақәикит, хаигеит, макъана сутра кэакэазам,
дсызутом схэеит хэа, иуа цыушьо?!

– Имур исыхьхуеи, сара стэы сфеит, салгеит, абарт бзиақ
ианиондаз!..

Хыыма уи уа даннеи уаҕа ацлымтцеит, «сытахмада ама-
лагы атцыхэтэантэи аамтақэа рзы игэы еимышэшэо ды-
ҕоуп, сикэатцып» лхэан. Лара уажэы уи ацэажэара даланага-
леит акэымзар, итцегъ игэы шытызхшаз лыман, уи дшар-
гэыргьозгыы лдыруан, аха иаразнак иаартны иамхэакэа,
ларгыы макъана цқя дақәгэыгыртэ илыздыруамызт азы, ус
ахы днықәлырцшыр лтахын. Насгыы иара имышьта бзиан,
анкья лара хаса-масак еидкылан агаҕа ацъырмыкьяхь дан-
цалоз, тэымуафык дыспылаанза хэа дылцлыжьлалон.

– Утаца ахэаса кэыхь дачычеит!.. – лхэеит еитах лыбжыы
нытцакшэа.

– Бара беигзоума, илфалааит!

– Мшэан, зынза итыкәкэама, сеигзоит схэама, еихагыы
сеиггыргьоитеи!

– Аа, уи бзиами! – ихэан, ажэофан днатцапшуа даахэны
днықәиеит. Лара данынаихэапш, апша иҕнаршэшэаны ахэа-

сашәткәа зымтцапсоу уи атцла ашьапы еипш, ихы-иҗғыы лашарак ныкәлеит. – Издыруада сажәымта җеихар?!

– Уаамыщцакыни, уаамыщцакыни, сара сыла сажьаргыы, сыгәныхәтцыста ус аламала ахаангыы сажьазом!..

Ус Батал ашта дааталеит дшаќь-шаќьо. Уи иаишыа злаќаз ала, аоныка ирласны акы дшаанацаз убон. Ишәыра ашәшыраҗы инышыҗеитдан, аоны аматцурта дныфонахын, арахәыц акәаркыаш ишаныз иаадәылиган, днеины ианду лапхьа днатәеит.

– Ди, ари абжьарак итцысуаз схапыц зынза сыбыз иапырхагахо иалагеит, исзытцыбхыроуп! – ихәеит.

– Уааскьеишь, нан, уи акраххартуама! – лхәан, ихы лшьямхы иныкәылтцеит, – амала аҗа аанза укыжәлеиза, уҗы тыкка, азартрашә еипш уаанхашт! Уи пытрак ауп, нас упшзаза уеитаќалоит!

Хца-пшьба-за инеиуаз арахәыц аахылтцәан, ани итцысуаз иапхьатәи ихапыц, сара сыла иабом, ибзианы ашьата аќынза иахаршәны җынтә еикәхәал лхәан, ишылхәаз ианааќаитца, Хыма лымч-хәыц илылаз усгыы иара иазхон, иртрысны аҗада дахеит. Уи акәхеит, апсыз хәыц зҗашәаз аркыц еипш, икәашшза, икәал-кәало, ахауаҗ иаалырхәмарит.

– Уажәшьта унеины уҗы азы нтыршаны, ухапыц аматцурта алыҗара хых икәыршә. Амала иануршәуа иухәаша умдыруеи?!

– Ааи, ишпсасымдыруеи?! Ажә устоит – аҗа сыт, ажә устоит – аҗа сыт!

– Афеирым! Амала уццакыроуп, мамзар, иаххәыр, еита иаины иуцәытцагылоит!

– Уи уажәытцәкы атыц икәыстцоит! – ихәан, Батал дышзахәоз иапхьа азә дыфоналар хәа дшәозшәа иахәшьеитцыб хәыц Кама дыхәмаруа аштаҗ дахьтәаз атцәыргылеипш дылкыымсзакәа дналхыцан, аматцуртахь иҗынеихеит...

– Убас усхымпцалан, умгәа ухьеит хәа уасымхәахьеи! – лхәеит лара лкышшәкәа нытлырчаан, аха уи азыхәан дызҗыз ахәмаррагыы дакәымтцзеит.

УИ АЛА ЛЕИШЗОМ...

Ачкэын даныџагыла, ашə ааимџаа-
ны абартџа дныџэгылеит. Аџстхəаџəа
хəычы-хəычла амра иакəшон, аха зынза атџəахрагы рзы-
гəагыамызт. Урт, зан иалахəмаруа аласбаџəа реиџш,
зны инадыххылон, зны «аџəаџəа» иныџəтəон, зных џаџа
реышьтарџон.

«Иахəа амра џəырымџыр, уи дымнеир џалап», – игəы аз-
ныџа даатахəыцын, аха нас, даахəхəын, иуада дыџналеит,
ани иџхаза дызлыџыз иџəартџа днылатəан, шəымџаџəак
дааипххəыцит. «Сан, сан лоуп, уи сахыџазаалаџгы дсыр-
зшам, аха...» – еитəх ани амра иакəшоз аџстхəаџəа реиџш,
иаргы хəыџраџəак дааимарџит, иџəартагы дџəыџдалар
дызџəыџџамло, арахыгы агыларагы игəамџхо. Уи иаха
дызмырџəоз, иаха еидихəыџлоз зегы иахəа иџəеимџпит,
ани ианхəычыз адəы-џшзаџəа рџы ирыџəшəаз, нас иа-
натəхəалак зыџгы-ссаџəа ахауа иаџоз, абамба шџəаџəа
иаџыаз ахаскын-шəџəа реиџш, ихəыџраџəа зегы аky
«нарытəхəан», иџəеимнарџит.

«Иџалаз џалеит, – ус имхəалои иара, – иаб иажəаџəа
ааигəалашəеит ачкэын, – азə дхəятџроуп акəымзар, хəы-
џагы хəнеипшхалак, ихəбџагылоу ахəычџəа иџартџара
рзымдыруа иааџəхархоит. Имахəтадоу, ишшəырза иџоу
атџа ихамлар ада џсыхəа змам, аха арахы, иикуа-иишьтуа
аныџамлалак, иџсыхəои?...»

Аибашыра анџоз, ачкэын иан Аџəа далаханы дыџан.
Зегы аналџуаз, зегы рыџсы анырџоз, лара дзалаымџџит,
ахəычы-аду, ауа-атəхы шылхəоз, нас, ишыџалаџ еиџш, иа-
азгы шџахəамџџри, арџгы наџ-ааџ еиџырырџап, шыоуky
рыџџагылап, иахəамзаргы-уатџы, наџхəыџла еизахгаз
хмал хəычгы шатəыс изрыстəрызеи, са шыџатџəџоу азə
дышџааири шылхəоз, даалахан, нас зынза илџəыгəианхеит.
Ускан иаби иареи аџыџаџы иџан, аибашыра иалагеит хəа
анраха, иара дхəычын, аха иаб игəылаџəа дрыџны, ир-
џыхышəəоз абџьарџəа аашыџыхны ашџа инџџеит.

«Вандуи уабдуи рхəатəы хатцала, – ихəеит иаб, ихы ааи-шышыын, – хара уажəытцəкьа хəауеит».

Уажəытцəкьа захьзыз, шаќа мши-тцхи бжьбалаз анцəа итəуп. Ацќəын зны амшќəа ицхьазон, зны атцхќəа, нас урт дырќəатцын ахысбыжьќəа рыпцхьазара далагеит. Дара ахыс-быжьќəагьы, цытк – азы изаахалаз ахахəбыжьќəа реипш иуахауан, даца шьоуки – зынза абахə бганы азы изааха-лазшəа акəын рыбжьы шыќаз.

Аибашьра, апхыз баацс еипш, дкəаханы ихысит ацќəын. Шыќəсык инацны иан димбеит, иаб мызкахьы уахык-цаха дааиуан, нас днытцаба дцон. «Уеырѓəѓəа, ирласны иааилым-гар, уаргьы абцъар акышья ухарцойт, – уи анихəоз убас диеацшуан, иблаќəа иртибаауазшəа аибашьра макьана еилгозу еилымгозу, – амала, заа еилгар арра аќəра ааиаанза даца шыќəскəак апшра уќəшəойт! Азакəан закəануп, уареи сареи иахтаххейт хəа хзахьцом...»

Ацќəын усќан ицьеишьон, азакəан уаф дзахымпозтгьы, ант цъарла зееибытан хтəыла хэыц иаќəлаз аќыртца ир злахьцеи, урт рзы закəан ыќазами, иаша ыќазами? Мам-заргьы, аиаша цыца-хцы иаартаххар, егьы аганахь ала иаадырхəуоу?! Уи, амацəеипш инаурхəы-ааурхəыр ауама, азганк ахь ала ииашаны, егьы аганахь ала – имцны. Уара еиха иахьухəо, уара ианутаху иааурхəуа... Нас, харантəи иахəацшуагьы уи агəра рго, урт усгьы ирбо ауп зыгəра рго, уи шынахə-аахəуа, ианутаху аглобус аипш иуртцəир шауа агəра харцанза, иалашьцылоит... Ус иќазар – ус иахəтоуп хəа ргəы иаанагойт...

Ацќəын ишеиликаауаз цакын... Иара уи еипш егьа изе-илкаауамызт, аха игəы цкааны уажə дызмаз убриак акəын. Аибашьра еилгеит, зтаацəа еиќəхаз зегьы гəырѓатцəа еи-бабеит, зтаацəа еиќəымхаз, ма зан, ма заб, ма захəшья, за-шья азə дызцəалазыз, урт ртəы цакуп. Урт ашəы ршəуп, урт гəырцалароуп, уаха цсыхəа рымам. Аха иара иани иаби ирыб-жьалеи, уаанза, ари аибашьра иалагаанза ус иќазамызтеи? Усќан, иара еиха дхəычын, усќангьы еимакќəак рыманы изгəамтазтгьы... Уажə цслымзла итəны иќоу ахы заахаз

аатдәипш, рыфнутқа итдәахны ирымаз агәалақәа зегьы, аибашьра арахь ицәырнагама? Уи уаҳа ажәагәара амуазар?..

«Аибашьроуп зегьы зхароу, – лхәеит иани иареи аены ианеиқәшәа, – уи иаламгазтгы, ҳаргы хкәапца хаҗазауан...»

Иара убас игәы еибакны дналфәапшит, уаҳа акгы ахьизымхәоз азы дналпыртцны дцарц акааигымхеит. Аха илақәа ирхылбаалеит уи иихәарц иитахыз зегьы: «Зегьы аибашьра иақәшәыжыла, уи еилгахьеит, шәара шәоуп изеилымгаз хәа?..»

«Аха, аныда азәыр дыпсхьеит хәа уаҳахьоума, – деитааифәапшит лара, ани иалхәаз ахьынзеинырыз гәалтарц; атдәца азна ауатка, ауаткашәага җакны шақа ицъбароу ангәартә еипш, наҗ-наҗ шәышнеиуа, уабгы ак шәзихәыцуазар акәхап...»

Иан уи аены реиха иахьихьуаз гәалтарц лҗахызшәа акәын дышиацәажәоз. Аха иаргы макьана ичҳауан, уи шақа изычҳауаз аҗара, иаб иаҳаҗыргы, иара ихатцарагы ихчозшәа ибон. Иаргы иихчоз имамзи, иаргы дхатдан...

– Мышкызны шәеинааларц шәықазар... – иандулажәақәа, ажәтар хәычқәа рытрафы ран уажәы-уажәы ишаадыххыло еипш, иқьышә иаақәыххит уажәы, – иахьа шәазхьыц, уамазак шәыбжьам аеакым...

– Уи нас, – лхәеит лара, иара ачкәын итдәгь данхәычыз, қьырала Ақәа ани руада кәымра-хәыч ианыфназ, атзамц ахь уфы нарханы, шәкы рқынза уцхьазар хәа иаб ианиеихәоз, нас иара ацхьазара дшафыз ацәа данагозеипш, даеа цәажәарак ахь диалгарц. – Даеа хьшықәса рыла ашкол уалгоит, ухы абақыду?

«Еитәх хәхьықазам цьара слырцшуеит, – ачкәын игәы интихәааит, – иахьагы хцәажәара хлырбгаларц лҗахуп... Хәанхәычқәаз, ацшхәынцә-фны қатцаны саналгалак, сгәы сыртынчыр, апырча снылаиан самхацәар хәа сшәон...»

– Уи кыр бжәоу? – ачкәын илирдырит иара итдәгь иааигәоу ихьаа, иара ихала ишихьаам, уи иабгы, иандугы, иабдугы ишырхьаау, – хара цьарак хәицызар хҗахуп...

Ачкәын иан мчыла дааччеит, уи дмыччеижьтеи кыр тьуазар акәхарын, аччарагы лцәыцәгьазшәа ибеит иара, ани

мчыла ишьаитцалоз иеимаа ишьапы азагъа ахьыпжəахьаз ишинархьуаз еипш, лыгчарагъы лхы-лѣы лгəы леанзамкəа иахьаакəыххыз, илыхьызшəа, лыблакəа мацк иааималкит...

– Уи нас халацəажəап, – ацкəын иан даалгəытцалыхəхəан, ихы аалшьышьит, изамфакəа лнапы нархьылшьит. Ацкəын иаразнак игəеитеит уи лнапаштцакəа шцъацъаз, ус анакəа, уи цъара аус луеит, ацъабаа лбоит. – Уаб аха аниоуа, сара аха ансоуа, цъара хайкəшəар...

Уи лхəашьа убас икан, лара дкəышымзи, иаразнак еилылкааит, ацкəын иаб имеида имамкəа арахь дшымааз, ларгъы иара илырдырыр лтахын лгəы шхьацссахьаз, зегъы лхалырштырц шылтахыз, аха иара иалхəоз, иара дхəычын, насгъы, иара иидыршеи иимдыршеи макъана рхəаа дхым-тыракəын... Амала ус, азсашьа ззымдыруа ахəычы, азсашьаф ицхраан, рнапкəа итцакны, азы ифамтцəарц дышдырзсо еипш, лхатцєи лареи реимак мацзак дналагалан, нас, иаразнак даалылгеит. Избанзар, уи знык «азмыжь» дацəшəар, нас уи амцан дыкəлазомызт...

– Хажгəгы хьєит! – ихəеит иара, итцегъ афныка иказ, дзеигəыргъаша акы изхəар, итцегъ дизырлахьыхыр, нас дафəа ажəахаакəак лирхəар, иандуи иабдуи ргəы тзырпраша ак рызнеигаритахын. Ускан «уқəакəра сцааит, – лхəап иандугъы, – уара иаауадразар, афната ухы итарцаны иныкəугон!..»

– Жəтцысу, цəтцысу?! – деит аалгəыдлыхəхəалеит лычкəын, уажəшьта дамхатцəыуан, лылабжышкəа ибар хəа дшəазар акəаап, лыхгъы игəышпы инадылтцєит.

– Цəтцысуп! – ихəеит иара, аха уи дзылфəапшуамызт, лхы игəышпы иадыргəгəалан икын, макъана ицшаз лылабжышкəа зегъы лмышьтыцызт. Урт зегъы лышьтаанза дши-фəмпшуаз идыруан, уртгъы амфəа рытатəым... Нас, лхы дфəахан, лылабжышкəа зегъы игəышп-хəычы иналаба, ачцєи-агəырфəеи еимаркуаз лхы-лѣы пшза иналырпцєит лыгчапшь.

– Цəтцыск хашта итан, афызагъ аиуит!..

Иаргъы убас игəарпцханы дычцєит, айбашьра ашьтахь, иани иаби абас еицəгəаан еипыртижьтєи, дмыгчацзар каларын.

– Шьта сгэы ығыуам! – ихэеит иара, ани рыжэтрафэы хэажэ чалтла ирхэан икэаќатќаз, ахэыспќша златэоу атэа тата иаалганы, атра иантго, аќышэ дагэзны, ан ианатцайтцоз еипш, лажэа хааќэа «наигэйдќылан», афныќа деиханы дышдэыќэлашаз дазхэыцуа. Урт, иандуи иабдуи, ани зны-зынла иангэамтцауз узымдыруа игэамтцлоз иаби ирызнагатэын. Ишшыз, рыпсы-пха штэаз... Уи, хымпада, даргыы еигэыргэоит, ани хашта агэта иќэгылоу ахатцла ду, ахыцэќэа акышэкышэрафэы ифэоу ахартќэа уахынла апша анрыслаќ, ианакэыбалаќ, нас ашыыжэ ианахагылалаќ ишеигэыргэо еипш. «Ха хымназэаргыы, шэа шэылбааит». Араќагы ус ауп, азэ ихы лаирќэыр акэын, азэ дхэатцыр акэын, азэ еиќа дќэышзэар акэын. Дара ирыбжэоу, ани атцаа хэа изфэу, уи амра атахын, амра анцэыртц иарзытит...

– Уца, – лхэеит лара, лыххэа аатыган, лыцќэын ихахэы аалхэан, – сара ухахэы арѓыарахэ исышытып хэа акэын, аха уаб аиаша ќаитцеит, ус еиќа иунаалоит...

– Уаханзоу, уатцэынзоу, хэбанзэбзыцшуеи? – ацќэын ишифэытќыаз изымдырзо ифэытќэеит.

– Убригы уаб иоуп издыруа, итахызар, ани ухахэ еипш, иара иахытаху ишитаху иртэиуеит, избоит! Итахызар...

Ацќэын иан уаќа акгы мхэакэа днеипыртцит. Уи шьта агэра игон зегы шыманшэалахоз, зегы ртыцќэа рфэы ишнеиуаз. Иабгы баша уажэы-уажэы агэашэахэ дыцшзомызт, илацш кыдхалазомызт. Баша иамхэахэазомызт агэашэахэ дыцшуа, ианду «стаца даазар ќалап» анылхэа, «уи ала леишзом» хэа. Ус акэзар, гэаныла еиньшэахэеит, еинаалахэеит. Урт акгы еимарымќзеит. Урт хэмарит, аха урт рыхэмарра, адущэа рыхэмарра ауп, ацќэын егы ихы адциеыларгыы, изеилкаазом урт рыхэмарра иаанаго. Макьана изеилкаазом, шаќа изеилымќаауа аќара, еиќагы еиѓызар ќалап иара изгыы, дара рызгыы... Аха ацќэын данаауаз атќыс, афныќа данцоз еиќа ишыамхы итцпрауан. Убригы акы иазхэазар ќалап, уи, ани ахэыц еиќэзыршэо ианду ианлеихэалаќ, иаанаго, изызхэо зегы еилырччаны иалхэашт...

ХЭШЭЫ ЗМЫХЭАЗ

Уи лхатца убриакара дихзызауан, ак ихьыр хэа дшэон, ичымазаракэа зегьы трыччааны илцахьан, зны-зынла инапы нақэкны зыпсып зыцэцо ампыл рнацэа ақэкны ахауа шныркыло еипш, абра мацк иаасцэыласуеит анихэалак, аа, уи зыхкьаз абри ауп хэа, ичача аганахь лылапш рханы илырбон, иаразнакгы ахэшэқэа днарышьталон. Иаргьы икайтгагышьоз, дзықэшэаз акэын, итахы-итахым урт ахэшэқэа наихэлаиршэуан, акэымзар, цытрак ашьтахь хагеимшхара ак сыхьит хэа ааиамхахэар, сара иуасымхэази, усқан сара ианысхэоз урт ахэшэқэа ужэытзгы ус ухьзомызт, иахьагьы хкэапца аусурахь хцон хэа дыхталкуан. Убриазы иаргьы дашьцылахьан, абра сыхьуеит хэа знык инацэа нақеикыр, уаха атахзамызт, лара дыфны лыхэшэқэа днарышьталон. Иаргьы урт ахэшэқэа шыта ишизхымгозгы, рыфыоқэа, ахэыл этаз ахапшьеипш, игэы ишықэышэшэуазгы, абни лара шака илгэапцханы илтоз анигэалашэалак, уеизгы-уеизгы рацэак дызмыргэакуаз ихьаагьы ахы аартцысит ауп, уи азы ахэшэ умжэыргьы ауан, аха иудыруеи, уашьтан даназыпцшзам ицэыртдыр ааста, уажэнатэ ижэагэазар еигьуп хэа акэын изыкайтцоз...

– Хэартас Анцэа иут, – лхэон лара хэшэык ааиқалкэ-шэацыпхьаза, – урт ргэаг азгы макьана пытк уназгоит!

– Шьта сабабгари, жжэытэ еимаа сгэы азыбылуа, егьа еимаа ґыц дрылаурцшыргьы ишизкамьжьуеипш, сбызка-жьюам! – ихэалон иаргьы лафшэа, аха аиашагьы атцубауан, атцэа атцака имзытыз ашьақар кэашза ишатцубауеипш...

Урт хэа дызґыз убриакара ирацэафын, рызегь зныкала лара лхата дрызхэыцыргьы, иаразнак лшьақэыгэґэара халон азы, гэып-гэыпцла акэын ишылгэалалыршэоз. Усқан лхатца ихэшэқэа ларгы лнапы нарылылшьуан, «уара уха-ла уакэу цьушьома згэы ааигэаны икыду, саргьы акы самыртэар амузаап!» лхэон. Иара кадыцгыгы убритцэкагы изхон, урт сагацэа убриакара исзааигэахазаап, убриакара

ишәартазаап, урт данрызхәыцлак, сара сапхяагы лара лшыақәыгәгәара халартә! Аха ларгы лгәы рыгәгәатәымзи, илывагылатәымзи, иара иаразнак устәкәа игәы каижьыр, ларгы уи агәырса дамахон азы, лыхәшәкәа мацара шыл-зымхоз анибалак, ани иара итәтәахны имаз, лара мыцхәы лгәы кәзтәоз иажәакәа рәынаирхон...

– Уи сара дсыртәоит... – ихыз ихәазомызт, аха иззихәоз дырдыруан ашыцәгы, – ихы изымдыруазар, ианаангылатәу ицәа иаламшәозар...

– Ицәа иаламшәотгы, ицәа аду алашәаит! – лара зеггы рзы устәкәа дшәизомызт, зны-зынлаггы хыхь икәтәазгы дицәшәон, избанзар, лара илдыруан, иаххәап, енак изыхәтам азә дааламхашәир, лара лхата цәара акы дахнамырхәыр, ма машәырк дақәымшәар аузомызт. Убриазы лара игәәтан илыман илшәиуаз, урт, хымпада, лхатәи ларей рзы цәгәара дук карымтәацзаргы, зеггы акоюп, урт рызтәара ахәаацәыртәуаз, бзиарак рхәарангы икәамызт. – Рәы апаца тәлааит, сара исныхәаанза, – лхәон ианаалгәалашәалак.

Амала, иара хәык ахәса иафиххәан, рыхәыкгы азәазәа ачкәынцәа изаанрыжыт. Насгы, ари дааигаанза имаз урт ихәсақәа амыцхә итәагылазомызт, шышықәса-хышықәса ракәын, нас инкаханы ицсуан. Абриазәк уаф дылхылтәуам макәана, ауатказы ихәан инрыжыыз ажаагә еипш, дышны деикәтәахәеит, шыта «мыткырышыымзар» акгы аалышәтәом, гәыбгангы злалутәи, уи иара иаткыкы лара еихагы игәнылгәгәышьоит аха...

– Еимаа бзиак антқырагы рынтқырамхеит! – ихәалон зны-зынла уажәтәи ицхәыс ләы, – ак рыгсмыжыт, рыфатә иагмызт, рыжәтә иагмызт, хәхынеитәтәуаз, иахәа иршәыз уатәы иршәымызт! «Нас атәыбзы иазыргаз са исыздыруам!»

Урт рыцсра лара уажәтәи ләацхәа зынза амцхә игәы иалирсларгы кәлазомызт, ианиамхәәозгы, атыхәтәан алаф ахь ииаигалар акәын, мамзар, уажәыгә урт угәи-уцси иузалымхуа ихәаугома хәа аеыцныхәа илтар алшон. Убри

аќынтэ, анхаџ бзиа ирахэ рзы азынра агэҗа ааиџыршаанза есымша пҗэаќэа бзиаќ даламќыскэа ишнеиго еипш, даргы ргэаларшэара, аамҗа бзиаќ схала ианаасауа хэа, наќ ихэыщраќэа ирхэытҗахэҗэаны, лара лнапќэа ахызымнеиуаз иҗатҗэахны илыман. Насгы, иара урт зегы заа дрызхэыцуан азы, зны-зынла алаф злумхлашагы лафитэуан, лара лгэы артынчразы...

– Сашҗа ршыпы амкит! – ихэеит енаќ, атдыхэтэантэи лыхыз шиҗэоз амыцхэ даналанахалацэа, шыҗа наќ исхарштэуп зегы еибарганы игэахэын, – зегы акоюп са слахынҗа сámeиҗьеит, исыҗданамики! Бара Анцэа бсызкаиришэит!

– Убас ухэар саҗаит! – усќан лара дамхагэыргэон, ани лыџныҗќатэи лымиҗэыҗэа хэычќэагы еиҗылхуан, гэаныла дихаҗыруан, ихатќы дцион, диќэыхшон, абри аџыза ажэа хааќэа иџазыршэоз, диззатэуан... Нас, лара лгэыргэара иацитҗартэ, иҗегь лгэы зыргэҗэашаз ажэаќэа ипшаар акэын, урт җытќ илызлырхарц азы, избанзар, иара иќэраҗы, ус иќоу ажэаќэа есымша уаџы иџашэазом, урт алада иласќыаны җара ртыҗ ылырххэеит, аҗсыз атдыхэа уанахыслаќ еихагы аҗышэҗа ишхэыҗало еипш, уанырхысуа есымшагы угэуеанызароуп...

– Урт сышырылыбгаз еипш, абарт сбызрылгар! – урт хэа дызҗыз рапҗхатэи ихэсаќэа раќэын, арт хэа дызҗыз, уажэтэи иаҗаҗэа! Амала, иара урт раангы, уажэгы есымша иҗаҗќэым ратҗэаны дшыпшыз, зымбахь уаҗа мпылк мнейз аз амбахьчаџ иеипш, деибархханы дышгылаз даанхеит, дажэит! Дажэит ухэар, иара иаҗхэа лара лхы иасуан, избанзар, ларгы анасыҗ лбар лҗахын, џажэа шыќэса рышьҗахы зынзатҗэык хатҗа дҗахын, лхатҗеи лареи шыќэсыбжаќгы аицынхаха Анцэа иримиҗеит, дзыќэтэаз амашына ижэны, бҗаҗымќырак илаҗеитҗан, ианхышэҗ, жэантэ иаахэит, иаргы амашына иаќэырџны аќэара илаҗаз аќарпыжэ еипш дќэаќэаса дааҗыргеит!.. Ларгы лыхшара ыќамызт, лыпшара ыќамызт, џынџажэа мшы анаатҗ, днызкылози, лашыҗэа лхатҗа иџны даадэылган, лабраахь дааргеит. Уинахыс, иара шамаха дылгэалалыршэазомызт, данылгэалашэозгы, «ип-

сы дақәзит, исхарагәышьои, исымчыз!» лхәон... Ашьтахь кыраамтагы ахатцацара лзыгәагәуамызт, зеггы уи лхатца иеипш арыжәтә афстаацәа рықәнартәахьаз цыылшьон, аха атцыхәтәан данхәыц, даеа цытрак ауп усггы исзынхаз, сара сақара цытрак ззынхаз азәы схы наидыскылар, издыруада хнапқәа неибаркны хәычык хәзнеир лгәахәит... Аха ари лхатца ичымазара атцкыс иагацәа изеицәазшәа лбон, есымша ихьуаз зеггы зихьуаз дара рзы акәызшәа агәра ргахьан афыцәагы.

– Урт рцасаз мацарагы... – лхәон лара, уажәы-уажә ахәшәкәа анилыржәуаз игәы канатцаларц, – уцсы тазар ауп...

Иаргы уи илхәоз убас игәапхон, мчык харантәи иааганы мазала иланатцон, нас уинахыс, цытраамтақ ишьапқәагы багәаза иргылозшәа ибон, ихгы изхәыцуан, ицәа-ижгы ласкәантраза иаақалон.

– Ихаибарбап даргы саргы! – уажәы-уажәы иқьышә инықәыхуан, аха урт шырацәафцәаз анааигәалашәалак, еитах ипцхәыс лахь ихы нарханы дынхьыдышьыуан, ма бара, ма быхәшәкәа руак сыхәароуп хәа!.. Ларгы иара иитахыз иаразнак еилылкаауан азы, изурызеи, уқәыршә-тыршәны усыртеит усызтаз, арсқафык хәса ирцәынхаз уагьбзиазоуп, хәа лыхәшәкәа днарышьталон.

«Зныкыр арскатәи хәшәы сыжәхьазма, – ихала ихы дацәажәон иара данаатәалак, – аха лара лгәы акы аанамгандаз хәаауп. Сара игәагәны саниццахгы, иара ихыдзахыламцшит хәа гәыбган сылымтарц азы. Ант рацхәатәи сыхәсақәа злыхыз акәзам ари дызлыху, ари уамазак, рагәапшьк далхуп, егырт ратцкыс акырзагы слыдхалар қалап!.. Ллеишәагы баапсуп, дангәаауа, данеихәлашәо уздырзом!.. Гәыбгансгы илудтои, кыр инықәсхьоу ауафы ихәыжә аизгара лара илықәшәеит!..»

Аха лара уи ахаангы иаепнылымхәацызт; уара уеихабуп, уара ани угуп, ари угуп, мамзаргы цьара акы ианаамтаз уахьымзеит хәа. Уи цьара лгәатцаф гәынчыхьак тәахны илымазаргы, арахь ицәырылгазомызт, илырдырзомызт, иара шә-хьаак имоуп, шә-гәтыхак имоуп, сара

стəгы зизацыстцари хəа. Азныказ лгəафы илтцəахуан, ицəы-рылгазомызт, адəы «икəлырцшзомызт», аха урт иареи лареи еицырзеипшыз рагацəа ракəзар изтцазкуаз, уи иараз-нак иламхахəон, агəза зкылсны ицо алыхəта цьацьеипш, илзынкылазомызт!

«Еитəх атцəы улартцахт, – лхəон лара, насгыы уи убас лгəы еикəыжжəо акəын ишылхəоз, ииашатцəкьан, хəгеимшхара лхатцə аихатə тцəы ршны, ацкəа цар-царза, уажəы-уашьтан илатцара иазхианы итəоушəа, – урт сара сеибганы ишыртəху унапафы урысташам... Ацгəы ахəынац анаклак, кыраамтə имфазакəа ишалахəмаруеипш, ацсы шытнахуеипш, рнапафы урысто цьыршьозар, ргəы иажьоит, уи афыза агəахəара сара скынтəи иазымпшааит!..»

«Баамыщцакыни, – иаргы ицсахы еибафо, уажəы-уажəы дыззытцкьо ааигəа дшыккамгы, дикызар ижыы ифаратəы иееихаршəны даацəажəон, – урт излакəымгəыгуа аганахь ала срызцəыртыртгə сыкоуп!..»

Ус анихəалак, лара мацк лгəы аакəандахон, лара илды-руан уи макьана ихацламхəа шыгəгəаз. Ианатаху аамтазы ажəазы ицьыба дыштəмлоз. Урт рыжəла ус ауп, ирəаумтцан, идумыржəын, амала ацəажəара ахьатаху ажəа уара анрумтə, ахааназы иуагахоит!.. Убритцəкьагы акы атцоушəа рбоит, ихəыцны, ихəшьадны илауркəызшəа, иатəоумбазшəа ргəы иаанаго иалагоит...

«Ани рацхьатəи лакəын уаф дызмышəоз, – ицхəыс ил-цəытцəахны уи егыртц ихəсакəа данрызхəыцуаз мацза-мызт, – арыгьарахь ухəар, арымарахь дцон, арымарахь ухəар, арыгьарахь дцон. Бара, зыхэтцəы нтцəаша, сажəа сфы итшəаанза атак кастцоит хəа баламган хəа шакантə илас-хəахьааз, аха иллырхəазомызт. Есымша дыццакуан. Акра-нылфозгы, ар лышьтазшəа, ахыц-хыцхəа акраафан, асаан-кəа рызəзəара дналагон. Егьараан, сара аишəа сшахатəаз убас сзылухьан, ашьтахь сгəы аныцтцəа, акрыфан данаал-га, сфагылоит хəа лфаныналхоз, лнапы саамтцасны искит, баасзымыпшыр, уаха ахаан акырбыцысфазом хəа! Убри на-хыс, лказшьа баапсқəа акы дакəысхит, акыршаалфалак агы-

лара! Егъи, сапхъа акрыфара, уи дысзакъымхит, уи дшафыз, уахъ илыман дагъцеит!..»

Уи ихъеса зны-зынла ибжъаршэны данрызхэыцлоз, ари уажэтэи лцэа иалашэозшэа, лылахъ мацк иааикэылтцон. Иаргъы иаразнак, ахьта злалар хэа ишэаны ахыза зывтцэцгэаны ишъартцо ахэычы иеицш, ицэажэара зегъы лара лахъ ииаигон, лара данизкашэа нахыс дмарымажахан, арыгъарахъ дшыхынхэыз агэра лиргон... Ухатцоуп ус каумтцан, хэгеимшхара, дааихылтцэон, уи дангэаалак ахэагыла дафызан!..

– Ацъма имыпсыша... – уаха ихэазомызт иара, избанзар, уи идыруан иара иажэацкакэа рэанынаирхоз, шака агэахэара лоуаз:

– Амацэ азылакэуеит! – уи убас дгэыргъатцэа илхэеит, иара ацъма ахата каа-каауа лацхъа игыланы, сыпсы еикэырха абаапс, бара апцхэыс халал, апцхэыс еикэтэа, апцхэыс еикэгыла, ахэозшэа, ларгъы, уара уакара исмыхэацгъы акы астахэеит лхэозшэа, амацэкэа ааидгэаланы, сыпсы уфааит, уст хэа афыналрхазшэа!..

– Сагацэа сбызрылгар... – еитах ани иара бзиа иибоз ацэажэарахъ иааиеигеит, – стып кадыцъ иафэпсаатцэкэоит. Рхы ныкэыртар, цхыз ирбоит!.. Урт уа асаранцъ мацымкэа ишамоу рдыруеит, уи ауп изышьтоу, аха уанза инеиаанза ацхакаа иасыршьуеит сара...

– Умшэан, рыпхызкэа сыркъалоит сара! – еитах агэыгра илтцон. Уи лгэыгракэа, асаркыатэ банкакэа рэы иаркны илтцэахуаз ашэырзкэа реицш, итцэахны иара изы илыман!..

Уи афыза анихэалак, ипсы ааивигон, дбагъаза итып афэ дэае кыршыкэсагъы дтэазшэа даакалон.

«Сара исыргылахэоу аонкэа Акэа абжа ыкоуп, иреигъу апрораб хэа сыхыз фэфаза атзамц икыдуп, афэфахэа иара ахала ицэажэоит! Нас, абриакара ацъабаа збахэоу, сзеихэбу аргыларатэ усбарта саамухыр, унапала сушьит ауп!.. Хэызба цагэыла сыхэда цукэит! Уи афыза згэагъыз иакэым, ус згэы иташэазгъы дсышьтазгалоит!..»

– Изласывалараны икои? – ипцхэыс иапцхъа диасырц лгэы иштаз, дааникылан, ллакта иааигэазаны дтапшуа ацэажэа-

ра дналагеит, – аибашьра ацхьа снапафьы иказ аусуцəа идыр-гылаз афнкəа зегьы Акəа абриакара бомба шалахазгьы, акзатцəык мкахаит, «ршьапы» ишыкəгылаз аибашьра зегьы рхыргеит. Аибашьра ашьтахь, х-фнык харгылахьеит, шака цца, шака мəа кахцяхьои?.. Шака комиссиа ахрыжьхьои, игəартахьои, аха ухацəуп, сылахь ада цызтцəаша цьара кы пшаа?!. Ус ззухəо среиуазам сара, исхəаз хəоуп, изуз ууп... Ухы атзамц икыдукьаргьы, уеушьыргьы, сызкыша акгьы узыцшаазом... Иуцшаазаргьы, ула хəаны узлапьиртцша ахəшə здыруеит... Ус знык ианыкастцалак, нас шыкəсык сара сганахь уəф дыкəлазом, кьраамтə инанагоит, ирыхəоит...

Абри зегьы ицхəыс лфьы акьырынтə ихəахьан, ларгьы ихəацыцхьаза, абыста зырбаны идырхəмаруа ала, рнапы ркьацыцхьаза, урт рнапы ахьыркьо иазымариашан ишт-рысуеицш, лхы артцысра далагон, (иааухəо зегь иашоуп, сы-хазына!) аанарго!.. Уи ллакцала идыруан ажəа «сыхазына» иара изы дшамеигзоз, зны-зынла лыбжьы рдуны ианлам-хахəалоз, ицəдуцəоу аклападкəа реицш агарта имоуа дыкəхон, аха лара лахатыраз мчыла «ишьаитцон!»

– Уара, акəыкəбаакəа реицш, еицш-еицшны Акəа иур-гылахьоу афнкəа ирыфноу знык-знык урныхəаргьы, иушь-тоу ашəипцхьызкəа зегьы цнакоит! – излалхьыцыз уара идыр, акьыр игəы еикəнахəалозар, абри еикəнахəалоит хəа илызбеит. Иаргьы уи ахшыфцтак убас деигьыргьеит, иц-хəыс иара изы илымаз агəаанагара убриакара иахьбзиаз, иахьцəулаз, иахьыцкьаз, игəгы иааташəеит акьытафьы да-нызгабыз убас зыхькгьы дахьызауазар акəхарын хəа, иаа-зырхəашьыз, алаба кны дишьталартə!

...Уажəы ани афбатəи ицхəысгьы ихшыф дынкьылкəрааит! Уи Натела лыхьзын, еикəтəа-еикəгылак лакəын. Актəи, Марица даньцсы, лышыкəс атцра цьтк шагьыз, иахəшьцəа дыхтаркит, дахьынзауцьабаз, дахьынзаугьырфəаз азхоит, уажəшьта уара азэгьы гəыбган уицəзом, харгьы есымша хьухылапцшом, цхəыс даага хəа. Аиашаз, иаргьы цьтк ич-харц итахгьышьан, адəахьы инапцуагы ицхəыс лых иа-лаз атцатцкьа ацсыха азаанза цхəыс дааигеит рымхəарц,

аха иахэшъцэа дыкэыргъежъаан дыркит, ирымуйт, ирымухатеит... Нас, лара Нателагы иеалырпхаз, дызлахылхыз закэу сеидру, зныкданынаиеапш нахыс амхалдыз дакызшэа, егыацъара дцаргы, лара дахыыказ, лара лааигэара акы дырхынхэны даанагон... Ала бзиақэа изышьтоу ашэарах ыкэыргъежъаан, дара зцу рышэарыцаф ишэакъ харшаланы дахыгылоу ишаарго еипш!..

«Уара макъана угэырфа ахэра ыыц иафозоуп, ифызэзэаалатэуп, иахыакэым имиасырц!..» – уи убас агэы атцатца, ахы атцатца илхэеит, азныказ иара даара даархэыцит, ииашатцэкъан, ари апцхэыс сызтаху азэ лакэзаап хэа. Урт, уинахыс ыынтэ-хынтэ роуп ианеикэшэа, нас ифызцэакэак аабжъалан, иахэшъцэагы рыбыз наларцан, имырхъаацэакэа даашьтыхны дигеит. Хышықэса инарзынацшуа еиман урт, ахшарагы чкэынак дизынлыжыт, аха лара неитамхэа убас чмазара баацсык аалызцэыртцын, ымыз рыфонытцка лыглыфы амырхэакэа, дыхэтцэаны даман ицеит. Аха иара, зегъакоуп уи данааигэалашэо, атцх агэаны алашара угэуеанзамкэа азэы ианааирклак убла ишхыччало еипш, длашаза ибла дхыпхалоит!..

– Сара самхра, аа хапыц атцхра иафозоуп, ус мариазам! – иара ахышэтхэа ипцхэыс деитаналфеапшит, уи иахылхэаауаз, лгэаанагара иара изы есымшагы акыр иацсан. Зны-зынла лара ажэала акгы анылымхэозгы ыкан, аха ускан лхылыфы ианлырпшыр акэын иихэоз, дақэшахатзу, дақэшахатмзу. Уи лхы-лыфы аччапшь аакэтцаны, ф-бжык реипш еикэатцэа-еикэатцэаза лылахь иадтэалаз лыцдымшькэа афада ианылышьт, иаргы зыпсыц рышьтыз ахатеипш мацк дааикэтэон, агэрагы игон, иагацэа устэкъа иааигэаны макъана ицрасра шрылымшоз... Нас ларгы лхы-лыфы ала илырбаз мацара кыр днанамгар ауеит хэа, даеа ажэакэакгы ацылтцон, уи икэрафы, акэыд зырхаауа ацыка шакэу еипш, ажэа-пха есымша анырра шыканатцоз лдыруан!..

– Уара уамхра ианалага, аены икалазеи рхэо срыдыхэхэалоит! – арт рфызцэа ажэакэагы бзиа ибон иара, избанзар, ирхаан, иркэышцэан ацэажэарагы ахыамыхэоз ыкан.

Ацə цəағəа акаршоураз фырмахьтцəла амтц анакəырцо еипш, зны-зынла мчылагьы итыц иашьтəз ауаа икəцалатəын! Урт рганахь икоуп абз кьашь иацəшəоугьы, еихарак апцхəыс лтəы, уи иаалтаххар, знык иткьан иуқəылтəаз ахəынтцəа шықəсыла иузымрыцкьо, насгьы егьа иурыцкьаргьы, егьа иуцьыркьыргьы, иаразнак убриакара иадфəлоит, ашь-та анхалартə, акамыршша ықəсны иахьцаз атыц еипш... – Насгьы, дара уамызхырц згəы итоу сара ибзиан издыруеит, еикəдыреаеарц иртахугьы сгəы азфəхьеит... еикəыр-еаеатəхар, сара сакара еикəзыреаео урт азэгьы дрылазам... Иахьатəи аторткəа реипш, еихаргыла-еихаргыланы ауп ишырзыкəстц, рнацəакəа адырфалартə!.. Азфəкы алатцаны, ахəынапшьыга иарганы!.. Насыпц икоу, уи даргьы ибзианы ирдыруеит!..

Нахар иахəз азныказ иааицəымыгхейт, агəыр еипш игəатцəф цьара иалакьякьеит, имбакəа мцакгьы ааицранатцейт. Уи игəейтахьан ипцхəыс ишьақəыггəгəара халар хəа дышшəозгьы, ани иара иагəцəоуп хəа илцəымгьыз, иара иахьиагəцəаз мацара адагьы, ларгьы иахьлагəцəаз азы, (иара Анцəа ак иумырхьын, нас ларгьы даргьы ааидхəлоит, рнап иану рус акоуп,) заа лымфə ианылгар лтахьн... Уи иара дыканатц ауп еиха ианыманшəалоу, избанзар, нас илтаху лыцызхəо азэгьы длоузом. Иара Анцəа иины-хəаша, дшигазткьа, мчыбжьык аатцаанза, иусурафьы хасабейлыргафьыс днеигейт, уаанза иказ, ифаны ахəратыц иақəу ацəабагь еипш даамиршəеит! Акьытгьы лимырхəеит, уака «икəтшьышьа» цəгьа илгəапхейт!

– Урт ирышьклажьтəу бымдыруеи?! – уажəшьта иара мацк ипсы анааи, ларгьы лгəы ирыгəгəарц далагейт, избанзар, ларгьы лшьақəыггəгəара уажəы-уажəы ихалон, насгьы, иара усгьы пцхəыс диқəзам, абри даеа цьтрак днаскьалгароуп, хəгоу иахааит Нахар даеазныкгьы апцхəысаагара иқəшəеит хəа!..

– Исымдыркəа, ишпəсзымдыруеи, ианаму аамтə азыхəан, акы сейгзом... – лара уажə илбазма уи игəы арыгəгəара, аха акызатцəык мацк дзыцəшəоз, иара афархьымцейпш азныказ

апыр-пырхэа амца ааикуан, нас иаразнак ицэыцэон... Ларггы дуафцсыми, есымша апыргы лнапы иантцаны дызланыкэари, иарггы ицэмыцэаларами, ихы дахэалар ами...

– Бара бажэызтгы...– деитанхыкэиргылеит ани ахыкэ, уи нахыс нак ацэалашэырахь дтеирцшзомызт, уахь ицэхьюу, ма зынзатцэык уи иазхэыцхьюу азэггы дыхнымхэыцт ихэоушэа, уа илзааникылон.

– Сара сакэмызтгы... Урт уагацэа, ақабла абгасса иакэпапан ианыркуеипш, уркуан! Шэкейбакъарын, шэнибарцтэарын, ишэиааиуазгы сеидру...

Абракаггы иара игэы бжэаьэ даанлыжыит. Уи ус акэын, есымша лара дзыцсаз илырдырлар лтахын. Ант ихэсақэа, ажэытэ блигациақэа реипш рызхэыцра, рыхэ ашьара дакэылххьан. Урт цъара «игэабан» иатцазар акэхарын, аха арахь рцэыргара, рызбахэ артытра дшазыразымыз илырбахьан, анышэынтра егья ибзиазарггы, уеилахар штцасым еипш, рысақалажаак ааиамхақэарггы илцэымыцхон... Уажэ рхала ианеизынха, иара есымша илырдырлар лтахын, лара лыда иара цсыхэажэла шимам, дааипыршэар, убри аамта аaira иазыцшу иагацэа деиоытцэтцэа-еихытцэтцэа, аплитазы еикараны ипырыкко амфқэа реипш, дышкарыжьюа!..

«Хыма лакэызтгы ус лхэазомызт...» – уажэ дааигэалашэеит иара ахпатэи ипцхэыс. Уи убас дыпцхэыс хаан, убас дыпцхэыс лашан, Нахар иднагалахьаз ахэсақэа зеггы ааикэыжыны дрыцсан!... Иара ашьыжь ддэылтцаанза дивагэежьюан, ифараф аума, ижэраф аума, ак лыцэигхар хэа дшэон, дихзызон. Аиашаз, иарггы азэггы длылаитцомызт, аха ацсэааха кадэыц данааи, реиха иахьухьюу акэзаап игэеито... Амала, аиашаз, ацкэын дизынлыжыит, уи даара уаф дааиеигэыргартэ изхагэышьеит...

«Уи цқа дымхэыцкэа дцэажэазомызт... – еитах игэы интихэааит, – уи еиха ариашашья дақэшэон...»

Иалсаггы лара лтэала бзиара лыгзамызт, аха иахья аахэлаанза цъара тызшэак аакалымтцар, цъара лак еибалмырфар, уаха тынч дзыцэазомызт... Ацыблыкэ еипш, цъара «бааррак», «бгыжэрак» афы дыбгыатлар акэын! Нахарггы

уи далыршыцылан, абаа акəшара иаѳу ар реипш, иагацəа есымша икəшара иаѳушəа ибон, илацəа ааихишыьыргыы, шыта ицхызгыы иалало иалагеит... Уи агəырѳа атцыз еипш дакит, лара илхра атыцан, лнапкəа рызна мазала инаган «илалыртəон!..» Иаргыы дуаѳцсыми нас, ауаѳцсы есымша илымха итəухəо агəра иго далагоит, ала аншəа аетцə иеишит хəа, икамгыы ыкоушəа дазхəыцузаап... ус акы игəа-нарцхозаап...

– Ма дара, ма хара! – уажəы игəы шытызхшаз еитах лажəа «лыпшаахкəа» рѳаалырхеит, – ани узѳу, жəбаны еи-хагылоу аѳн ду катцаны уаналгалак, аихабыра, аитцбыра зегь наган азыргара мѳацаагоит! Уака урт ирбоу ауп зынза иалазырцсыша! Сара стəкəагы азəырдык азар зегь рышəткəа рыман инеип, ателехəацшра аканалкəа еижəибатцап, уи аѳн ду иѳналаран икоу атаацəаракəа ажəа хаакəа рхəап, урт зегы ирхəаша-ируша сара азəазəала иазыкстцахьейт!.. Нас, уи аѳнѳыц ацхьа икаларан икоу амитинг аѳы уара ишу-казшыоу еипш, уагəра наукəыршəны, умака ааибартны, ибзиан уцəажəап! Уара уцəажəара убас ицшззароуп, убас еиѳ-каазароуп, уака игылоу уагацəа азəазəала агəыхь аныднар-хьлак, урт ыкəганы изго «Ацхыраага ласкəа» рзымхо, егырт араионкəа ркынтəиггы ирыцхьан иаарго!..

-- Бара ма сеилабгоит, ма... – уаха егыацимтцазейт, уа дан-неи даангылейт. Избанзар, иара знык-ѳынтə ихьхьейт, уи акы лаѳцнысхəоит хəа уаналага, иаразнак дыцəгəыршуейт, лхы-лѳы зегы ахəыштаара иачиаз ашьаргəацə еипш, еилыграаза, ашкəакəеи акацшыи еимаркуа икалоит!..

– Сара ушеиласымгарыз, иахьынзастаху схəатəкəа цкьа урыкəныкəондаз... – уи идырит урт иажəакəа хьшəашəаза лара лгəакынза ишнеиз, иагышылгəамцхаз. Аха иара иѳытц-кьейт, иѳытцкьагəышыейт, шыта икаитцоз, ахəымпал иаѳкьаз ахыц иара атыц акынза инеиаанза уашьталеит хəа иузыр-хынхəуама?!.

– Сара уи акəзамызт исхəарц истахыз, бара ииашамкəа сеилыбказар хəа сшəоит... – уи уажəышыта ахышытатцарахь диасит, избанзар, ани ихəытцкьаз амца зынза ицəеибаканза

азы анизақәымтәа, ҳағеимшхара, нас «ицәыпоит», зынза иахьакәым, игәы-ицсы иахьтам, дахьазымхәыцзо цъара ам-ца ицәалкьоит!..

– Угәы итазаалакгы ухәеит, аус злоу, уара ухата уи шиашам удыруеит... – ларгы иара мацк абзиара ааиргашәа, амала, иихәаз шиашам ааирдырны, даеазынгы уи афыза ицхыз иалашәаргы агәра имгартә даакалтцеит, – сара уара узоуп гәартак агацәа сытан сызтәоу... Уи уара шыта еилука-ауа цъысшьоит...

– Еилысымкаакәа ишпасзеилымкаауеи, атла гәафә стиаама?! – уажәшты абзиара зеггы лара лахь ииаигар ита-хын, аха ацәагәаф дышнеиуа знык адац иаҗаҗаны икәатан аницәыткыалак, нас иаразнак ишизытцатмцо еицш, ицәа-жәарагы анкьатәи атыц ахь ишитахыз изиагомызт. – Бара, сара апстазаарахь сбырхынхәит, сзыкәшәакәаз зегь рышь-тахь, сара истахыз ацсра акәын...

Лара азныказ мацк даашанхеит, иихәаз иара иакәу иакәму изхәоз еилылкаарц лтахызшәа икылкаан днечиәапшит, иар-гы иаразнак иааицәымыцхеит, еитах иакәымыз схәахма сара аубацъыр игәахәуа даакалеит. Нас ауп цкәа даназхәыц, иихәоз иаанагоз, иара ихәса убриақара ибзиақәаны, уажәыгь ргәы изыбылуашәа, лара уи зны-зынла илзеилымкаауаз-шәа, иара игәы-ицсы иатаху зеггы дрылыкәкәааны арахь дихозшәа...

– Урт зегь хмыртатып... – лара ианылтахыз агәра иҗа-кышьа уажә илбазма, даахеит, акапыхәа уа ддыцза даан-гылон! Уи ажәа ахынзаимаз лара лгәы иахәоз ихәалаанза акәын, уи нахыс, иагәра иҗалрыххуан. Ухы анузымдыр, сара иусырдыруеит лхәозшәа!.. Ант ихәсақәагы рызбахә шамаха илырхәазомызт, ахәыс ан акыкмацәкәа мчыла ақышә итасны ишаадрыштүеицш, ихалрыштүеит!.. Аха иара рыцха ианааигәалашәозгы ықан, усқан убриақара мазала дрызхәыцуан, итцылдыраар, ма иблақәа ирхылбаар хәа дшәаны, лара лааигәа даныкәмыз мацара акәын дан-рызхәыцуаз...

«Акы згым азәгы дыкәм, аха шәара шәыхоыкгы ахаан тызшәак салашәымгалацызт... Урт есымша срыц-

шəыркəкəауан. Ахыкə ихыкəгылоу ахəыч иеипш, есымша шəсыхзызон... Шəыканатц, уи ахыкə ааигəагы снашəмышьтит, уа ауаф ихшыф шицəызуаз жəдырузаарын!»

– Сара заа сдəыкəлап аусурахь, – ихəеит лара лахь дмыпшзакəа, лара иахылхəауаз шидыруазгьы, – уатцтəи хмитинг мацк сəазыкəстцароуп, документкəакгьы ирыхəацштəуп...

– Макьана ухəшкəа зегь умжəзеит, насгьы, саргьы сущымцои, ара ус хəа акагьы сьмам, сьзəзəатə, сьхəхəатə зегьы иацы срылгеит.

Иара, нас амашьына бзаасышьтуеит хəа ихəарц итəхын, аха лара ус ианылыгьзба, уи илыгьзбаз ахрыбгалара иара шыьжьнатц далагар, нас имш зегьы бжьылхыр хəа дшəон азы, уаха акəфəымтзакəа дакəшахатхеит.

Жə-еихагылак икəз афн фьщ идьргылаз апхьа ажəлар еилакь еизахьан. Арахь рышəткəа ргəытцəхəхəан иааит уака ауадакəа зауаз рнафсгьы, урт руацəа, ртынхацəа, рфьзцəа, ақалакь ахадара, аихабыра ркьинтəигьы цьтфьык. Икан иара убасгьы Нахар сагацəа хəа дзышьтаз цьтфьыкгьы, урт уажəы-уажəы рылапшкəа анынаикəшəооз, асварка иахылтцуаз амца-цыпхькəа реипш, дкьлырблəауазшəа ибон.

Амитинг ааиртит, даара пату ақəтцан иагьымфəапигеит ақалакь ахада ихатыцуаф. Уи ихəеит хажəлар ирхьыргаз аибашьра ду ашьтахь даараза ишыцəгьыз афны аитаргылара, аитарфьцра, аха Анцəа икьинтə хажəлар анеизхə, ианыфəиа, уи афьза атагылазаашьа бзиақəа дара рзы ақалакь ахадара есымша ишацшаауа, ишрыцхраауа ухəа ажəа кəандакəа рацəаны. Нас ажəа иитеит уи афны аргьылар еихабыс иамаз Нахар Шəлымба. Нахар урт реипш икоу амитингкəа рфь ахаан ажəазы усгьы ицьыба дталазомьзт, интьырфычцааны еизаз ирзеитеихəеит афны аргьылар ақалакь ахадара анацхраа, матəахəыла ианеикəдыршəа, аусуцəа иара ишипшааз, аргьылар напы анадыркы нахьыс, тынч дышмыцəац, дшымтəац, дшымгылац, ажəлар ацстазаара бзиа рытаразы илшозгьы илымшозгьы зегь шыкаитцаз.

Иалса, уи дцэажэонатцы, усгыы лара рацхъа дгылазар акэын, уи аены зынзак иара дахынапшлакгы амытцмыць еипш диеацхон, уажэы-уажэы лхы лыртцысуан, зны-зын-лагы лыгчапшъ хааза иааифалырччон, (ус зыкалтцоз, уи ицэажэара атцакгы анатоит, иагыарыцэгэоит хэа акэын!..) иаргыы уи изгэамтахуа дыкзема, уи ипцхэыс иара ицэажэара уиакара ианылгэацха, даеа цытфыкгыы шейгэыргъоз идыр-уан. Иалса луацэа ател дырзасны, иазыкатцан иааигахъан, уи данцэажэоз апафос еикэнархарц, уажэы-уажэы рнап-кэа еиныркъаларц! Аиашаз, уи акагмыжкэа дцэажэеит, избанзар, уажэакара ахэатэы абаказ, Анцэа икнытэ аоны цшзакэакэараза игылоуп, акалакъ айхабыра иргэацхеит, дара ионалозгыы зеггы амтцэыжэоакэа рымазар, ипцыртэ акэын ишгылаз, насгыы, Иалса ари аоны андыргылоз аха-сабеилыргарафэы даара лкалам «аус» алыруит, даеа обака онеихагыла кызтцаша ацареи, аоныматэахэи ахалыршэа-леит!.. Убригыы акыр иацсами, убри мацара азыхэангыы абас ирцшзаны узымкакари!..

– Хай, ухатцкы хцааит! – ихэеит быргк ажэлар дахыры-лагылаз, – абасеипш икоу ауаа хамамзар, хакалакъ зынза ахэира иагон!

– Иргылеит, аха ишцеиргылеи! – даеазэггы уи иааи-циргызит, – Апсны шэналтцны шэаанапшы-аапши, ари афы-за аоны цъара ижэбозар жэбап!

– Ахэыхэ еипш, иныкэыпраан ицап угэахэуеит! – лхэеит цхэыскгыы лыкэша-мыкэша игылаз зеггы ирахартэ лыбжыы неитцыхны.

Урт зеггы уаанза Иалса иазыкалтцахъаз ракэын, зегь ака-ка рфылшъхан, ма акы иакэлыргэыгъхан, убри азы акэын ус еикэшэаны «ахапа» зырхэоз!.. Насгыы, лара ибзианы илдыруан асеипш иказ амитингкэа рфэы ицэажэоз иихэоз акаратцэкъа шатцанакуаз уи изызырфэуаз, иара даатгыла-цыцхъаза иеигэыргъан рыбжкэа ахдыргози, еикэымтэоз рнапеинкъабжкэеи. Урт шиашаз акалакъ ахадареи, ай-хабыреи рлымхафэы инеиуан, уака иаразнак «ауура» иалагон, ари даеа онык аргылара абыржэытцэкъа инапы иантцатэуп хэа ааибырхэон. Аха уи еибырхэарц азы, тцала, абасеипш

аус бзианы иутэын. Уи Иалса иаглыжьуазма, руацэа, лара дзықэгэыгуаз, анапеинкьара зылшоз бааи-пси азэ днылмы-жьбит, сыңсыр шэымнеин, убра шэсызней, лхэеит! Даргы мап рзымкит, уашьтан ақалақь ағы цъара даахақөшээр, уи дзакэйтэ ғыатамахжэафу шэымдыруеи, хлакта дтажьцэоит рхэан, ишхэыпыз зегьы уахь илеит.

«Нас саргыы сзыңсахо жэбап! – лчарағы инеизшэа акэын зегьы дгэыргьатэа игэйдкыло аңсшэа шралхэоз, – ари ицъабаа пату ақэызтцаз зегьы еизеит иахья, срыкэых-шоуп!..»

«Ахьытэцара имыргылеи ақалақь агэта, ари иамыр-гэыргьо дарбану?!»

«Ааи, ааи, абақатэқьа каитцеит, уахьынтэи-аапшлакгыы иара пцзақәақәараза улапш итцашэоит!..»

Нахар ариақара ауаа еизганы ианиоу, настгы дзыхцаэ-жэаша аныкала, адырган ағы ирчычуа аосттаа-пшы аткэац-бжьеипш, анапеинкьабжьқәа анырацэаха, еизаны игылаз рхы кылтэо амра ирықэыпцхозгыы хьаас имкыкэа, имака ыртлазаны ицэажэара иацитдон:

– Дағазныкгыы итабуп хэа шэасхэоит иахья зуқкэа аа-ныжьны еизаз зегьы, ари сара схала сакэзам изыбзоуроу, ари рыбзоуроуп ақалақь ахадара, Апсны аиҳабыра, иара убас-гыы, уахи-ени тэаха-псыха рымамкэа апцзы напцхьахэо аус сыцызуа сөызцэа. Абра еизаз ажэлар зегьы ижэдырузааит, хәқалақь нақ-нақ итцегь алшара аиуны, абасеипш икоу афонқәа хзыргылатэуп анырхэа, сара изакэызаалак аказы схы сшамеигзо, ианатахха уахгыы-еынггы аус шызуа.

– Аферым, уара уеипш икоу ачкэынцэа роуп хәқалақь ашьапы иқэзыргыло!

– Анцэа дхазкаиршэит!

– Ахыхэа ихагылозеи, саaikэыхшахааит!

– Ихы атцкыс еицэоума инапқәа, ахы напқәа имоуп!

«Ишэхэала, ишэхэала, итцегь шэыбжьқәа шэырду, шэа-меигзан, аус злоу, иаашэхэо зегьы абна игылоу рлымхәкәа рғы инеироуп!» – азэазэала зегьы дырғахэытхэытуан Иалса.

– Аиашаз, ари ауаф иус бзиатцэқьаны идырузааап! – ақалақь ахада ихатыпуаф ихы наидикылан Нахар дааирехеит,

– ари ас хикэгэыгзомызт, уажэшьта даеа фныкгы инапы ианахтцароуп!..

Уи иихэаз захаз Иалса дахьгылаз ацыблыкь еицш дыбгьатит, дышьтыпцраартэтцкьа амтцөйжэоақэа лоуит, аха леаматэны, уи афызцэа ажэақэа уажэеицш акырынтэ илаҳахьазшэа лөыкьалтцөит. Насгьы, еихарак дзеигьыргьаз, ақалақь ахада иихэаз Наҳар иағацэа рхада илымҳа итасит. «Убри ма ишьара дышцақэнамкьари, уи алахша!» – гэаныла лхы даацэажэеит лара.

– Гөык-псык ала пату зқэыстцө сықалакьуаа, – Наҳар уажэ зынза дахнацааны акөын дышцаажэоз, – избанзар, уи игөеитеит ақалақь ахадареи Ацсны аихабыра рхатарнакцөеи ирбаз ишеигьыргьаз, насгьы Иалса иазыкьатцан еизылгаз ауаа зынза ғааихак рымамызт, уи аоны арехэара-аитарехэара иафын. Ус, Наҳар шыта иажэа ахыркөшарахь днеиуеит аныргэахэуаз аамтаз, еыкөбалда аеы иаалыркьан имтцанарсыз азэ иеицш, ибжьгы мацк атцыс-тцысра иалагеит, ицшшөгьы ааихкьеит, нас, иаргьа напала иаразнак игөгьы ааникылан, дахьгылаз днеизкөбьғны, изызырцуаз ажэлар азөгьы дааизыбзиамхазакэа днарылахаит.

– Азы изаажэг, абаацс, азы! – азэы ибжьы аарылкьеит Наҳар ихы акатран иқэмыкшакэа ишьтыхны иаанкылауа.

– Ибз ихэламышэааит, амарцья, ибз гөашэт! – даеа пхэыс-кгы уи днеихагылеит илкыз агазет ала апша индо.

– Ажэларгьы иргэыгьт, иаргьы дгэыгьит! – уи ицэажэара згэы кьднаргылахьаз азөгьы ибжьы мроуцэакэа инцэытцөицэеит.

Иалса убри ашөымтаз икьаф ахэынтцэрақэа еибартны игэы напыла ахэара далагахьан. Лара илтэыз даеа згьабкгы дырыфоны длышьтит ахөшө злаилыржэша тцэыцак азы аалгарц. Аха Наҳар ицшшөы иаразнак ихкьеит, ишырбоз илақэагы афада ихалеит.

– Ахауа сызком... – ихэеит иара, уаха ажэакгы изацымтцакэа инапкэагы наивахан, ихгы аахьыдышьшьит.

– Ацхыраара лас шэапхьа, абаацс, ацхыраара лас, – ажэлар ааиккьашеит, дасу зегь шзахэоз ателкэа рысра иалагеит,

аґаца-ґацахəа уажəраанза ицəажəоз ауафы, ас иаалыркьан дхəызтцəаз зегьы ирзымбатəбаракан.

– Хай, уара кəдыць, уцсра абааугеи... – уи ифызцəа руазэы изымычхакəа аеьрхəа инеимеиттəеит. Уи акəхеит, Иалсагыы инапы адашлнацəкьыс нақəылкит, аха зыпсы злышшəшəахьаз ахəацеипш итатан ауп, ашьеисыбжь зынзаскгыы ахы лна-мырдырит.

– Ибз ахəшə атцашəтца, ибз, – еитəх уи ахəшə ихəоз цьыл-шьон, аха ускан иара дахьышьтəаз деикəыхьшəашəахьан.

– Абри акəызма фəхəарас имаз, игəы итцхоз афны ргылан даналга, иаргыы давахəит! – гəыкалатцəкьа дцəажəон акада адунеи афы акы ькоуп хəа икамыз, ахəаш-гашрақəа зын-затцəыкгыы зхы рылазмышрхəыцыз уи ифызцəа руазəк.

– Рыпсы дартеит, рыпсы, шыта итынчхааит! – Иалса уи дахьихагылаз, ани иара иаґацəа гылоуп хəа лгəы иахьааназ (уажə лыбла аш хылахьан, азэгьы дылбазомызт) аганахь дыпшуа, лыхцə акəыжə-кəыжəхəа дахо, уи данакəйтцлак, акəу-кəухəа дыхəхəо лмыткəма иалатцан илхəон, – ишьа дьртəахьан, ипсы итəз ахəычы сыцтəтырхит...

Ажəлар ахьгылаз инеифапшы-ааифапшит, иаарцəымыг-хейт, ари еипш иказ ауаф бзия, ипцхəыс астцəкьа лфьтцым-хəацəар акəын хəа аанарго. Аха лара зынза дцəацашькит, зны ахəшəқəа ифьы италтцейт, зны икəа италтцейт, нас лна-пазна лцьыба иаатылган, ирууааза, ани иапцхьан дыпшны дахьымақаруаз аганахь иршəны афьналырхейт.

– Алақəадысцəырфейт, алақəа, слабакны сышрышьтəазгыы сырмышəейт! – уи нақ-аақ деимырхха дшыркызгыы, зегьа-коуп иаґацəа ахьгылаз хəа лгəы иахьааназ лхы рханы илфьтцашəаз лхəон.

– Уара, деикəышəк абри апцхəыс, лхатца зынза длырц-хашьейт! – быргк изымычхакəа дахьгылаз аеьыфхəа илабашьа ньтцаирсит, – ари ауаф илшоз ажəлар ирыдитцейт, уажə уи ажəлар рзы иргылаз афн фьц афəпцхьа хгылан амыт-кəмахəара иашам... Макьана арахь нхара хəа азэгьы ишьа-пы еихимгац, хара урт ргəырғьара хзапырхагахом, рынасып хамфəкəап...

– Аиеи, дад, аиеи, хаҕсы асакаса дантцаны дышьтышәх, уи ионы имоуп, арантәи рацәак бжьам, уа хҕы далаххып, хаҕсы далаххып, уа дахтәыуап...

Еилақь игылаз ажәлар аҕсы даашьтырхын, «Ацхыраа-ра лас» иааиуазгы дақәымтцакәа рышьтахьҕа амҕа ианыланы рҕынархеит. Ахәса наҕ-ааҕ еимырхха инаргоз Иалса лмыткәма анаантәалак, лышьтахьҕа дыпшны, ани иара иҕсы антәазгы, тыхәаптцәарада ирацәаҕоны имоушәа иарей ларей ирхәыцыз иаҕацәа рахь лҕыба иҕаханы иҕаз ихәшәкәа, ажәла лҕыоушәа, илыршәуан:

– Абарт шыҕа шәара ишәымаз, асаба илҕәшәаан ишәым-жәыкәа ахаангы хәартә Анцәа ишәимтааит!

– Хәи, аубҕыр, – асакаса иашьтаҕыланы инеиуаз хатцак иааизымычхакәа икәша-мыкәша игылаз ирахартә ҕааитит, – ари аҕыза аҕхәыс аҕны дыззыҕназ акырҕы дааит.

Итууа еилагылаз аҕыр Нахар ионы ианаавала, агәашә иаалаххыз уи ила ариаҕараҕык ауаа еицрыхәхәа иаауашәа анаба, иҕыашьаны реишра иалагеит. Аха урт рсакаса ианыз уи апшәма данаба, атдыхәа аарышәшәан, агәашә инадтит, уи дшәыцзар, шәышпәтасмыжылои ахәозшәа...

– Шыҕа зегь шәыпсқәа тынчха, – лхәеит Иалса, Нахар иаҕацәахәа ауаа зызбахә рылалтцахьаз уажә арахь агәашә ишрыцтамлоз шылдыруазгы, урт ргәаҕ зхылгоз рла лхы наҕәылкын, – уарҕы агәашә утал анихәоз, уизымхәыпкәа, мчыла утдыхәа кьакьаза амҕаду ианыршәлан уцон... Уажәшьта сарҕы ара сызтахыда, амҕа хәицанылозар акәхап уарҕы-сарҕы, – лхәан, асы цны ашҕа дталозшәа, лшыапкәа мчыла еихго аҕныҕа лҕыналхеит Иалса асакаса зкыз дрышьталаны.

А М Ц Н Ы Х А И Ф А З О М . . .

Уи ақытаҕы урт ирыбжьалаз, ирыб-жьапшыз азәгы издыруамызт. Аха атыхәтәантәи аамтазы, урт изыхдырҕьалакгы, акы иаа-хырҕьаны аисра тыргеит. Лара лакәзар, бзеира лыгзам, лыҕны унеир – дыцкьоуп, дчеиҕыкауаҕоуп, даҕсышәоуп,

адәахьы дупаларгьы, абри апхәыс цъара акала дсуандаз ухәарын... Иаргьы, ауафы замана, иапсшәа, ичеицъыка, иламыс, хәи абаапс, абригь-абригь азы устахуп хәа уанаа-идгыла, ауафы изы ихы хитцәоит. Аха иазутәахи, афны инеит, иааифацшит, атызшәақатцара иналагоит. Рхәыцқәа ах-фыкгы агәытқьа-цсытқьа иаган, рани раби афны ианааи-цыфналалак, атызшәақатцара ишалагоз рдыруан азы, ахы-сыбжь иацәшәаны, ашәшь-цла илпраан зхы ахынахо ицо ардәынақәа реипш, иаразнак идәылтцуеит. Адәахьгьы, рфызцәа хәыцқәа ирцәыпхашьоит, урт иаразнак рлақтәқәа иртырбааауеит рани раби атызшәақатцара ианалага дара шдәылтцыз.

– Аисра иафума?! – ани есымша ицәытцпшны ирхыгча-лоз ргәыла хәычы деитанарфәацшит, илапштцәкьа ақәыцқәа алыхәхәо, – реикәкразы агәылацәа азәгьы дымнеизеи?!

– Уи ура уус алам! – Нарсоу иара дифамцшзакәа, аха изызырфарагьы зынза ишитахымыз ирдыруа фәаитит, – уус злам, умхәтцә алаумтцан!..

– Сара узыргәаашаз исхәеи, амала уан уажәытцәкьа дыцә-кәыкәны сан ләы днеиуеит, сеикәырха, стцәахы абаапс, схә-цә сишьуеит хәа!

– Уаха днасышьтзом уахь! – ихәан, агәаги атцәыуареи деимаркуа инеифықәлан, уи днаидкьан, дышзахәоз афныка ифынеихеитАдамыр. Уииахәшьеи иашьеи ратцкысхышықәса деихабын, сынтәа ахәбатәи акласс ахьдзон. Иани иаби зфыз, ирхәоз ируаз зегьы шыта еилиргон, уажәы-уажә реисрақәа раан иара итәала дрыбжьагылан, еикәикирцгьы далагон, аха иаб знык убас диқәыцхәхәеит, уи нахыс, дара аисра иа-налагоз, иара днеины акәакькаф дныкфәгылан атцәыуара далагон. Акызатцәык икаитцоз, рацхьа иашьеи иахәшьеи урт рыбжьы ахьырмахәуаз нактәи ауадахьы иганы ашә аиркуан, (адгьылтцысра шыкало здыруа заа рьгешыпхьаркуеипш!) нас акәын иара урт рааигәара данцәыртцуаз. Лара иангьы, ака-зы ингылоз лакәзамызт, лхәтцә иааихәоз зегьы атак калтар акәын, уимоу, иара инапы анаашьтих, ларгьы дыкшон. Лгәылацәа хәсақәа илархәахьан, бызилимтцуазар, ифнәта

нбыжбыр бтахымзар, иихэо ацк бымхэан, дамхақшеит хэа, барггы бмықшалан, бышзахэо бдэылтцны хара хыхь беихала хэа. Ускан лара лхы лыртцысуан, ибзиоуп, ишэхэаз сахаит хэа, аха аисра ианналагалак, урт иралхэаз зеггы аал-хаштны, ажэеи-ажэеи шеимаркуаз, ак ихээр – ларггы атак шыкалтцоз, знык дықшар – ларггы дшықшоз, хыла-гэыла иаилалон. Нарсоу рыцха акэакьяф дгылан дтэыуон, аха итэыуабжь захуадаз, урт ускан рыоны апыр-пырхэа амца акны ибылуазарггы хьяас ирымамызт. Ғенак, урт зынза рыб-жыи аныцэгъаха, рѣапхьатцэка инхоз ргэыла дыоны дааит, абаапс, шэара змоурахэ мызша, шэара шэгылацэа хьяас хшэымамзарггы, ма шэхэычкэа рахатыр жэбар, иштэыуо игэыгыны ицсуеитеи, шэеилагама зынза анихэа, урт азыршы рыбжьеитэазшэа, азныказ иаангылеит. Аха лара еитах леаалызынымкылакэа, иапхьан илаахаз атак камтцакэа дынхар, иара диааизшэа ибоит лгэхэхэар акэхап, деитакшеит!

–Ижэбома?!–ихэеитиарарггылахатцзатцэыкиакэымкэа, егырт ргэылацэа зегь дара ирыхэапшуа игылазшэа, – лара лоуп есымша рацхьа иалаго! Лыбыз иафьтцхэацэо угсгы ишэахахьан, уажэы лнапкэа икартдоуггы жэбоит!

– Уара алақьяафыр! – ишлылшоз дыхэхэеит ларггы, ргэыла шыта реикэкра дшалагаз анылба, – уабаз ыкам, умаат ыкам, ухэычкэа амла иакуазар убом, ахьта иакуазар убом, ари азынраз урахэггы удынтцэалеит, зынза узладэылысымцаци?! Иахьа аашар, иабасдыржэри, иабасфартцари, зэы стэарыда, зэы счарыда, абри ауп хьяас иумоу!.. Умгэа азага уздырзом!..

– Бара ала апынтца икылкьаз! – астцэка ргэыла хатца ишиахауаз ианылхэа, зынза деилагеит иара, – бани баби бырзымаазеит, сара бызласаазои?! Бара анапы аныбтахыз, хатца бцаанза акэын! Ускан урт рыжэоахыр бықэыртэан, хазтаблыгэ иатаххарызеи, ак хатцэлыгымхандаз хэа браазон! Ускан бара ибыгыз акамчы акэын, сара скын бааианза акэын уи аныбтахыз, шыта ибыхэазом!

– Хэарта умоуа уахыкэу Анцэа усирбааит! – Клара зынза дааилашэан, ататын цыблаахакэа зтарыпцо ыршэны

аёыналырхеит. Аха, анцэа икынтэ, ихы арғыарахь аиагаха дахъзан, икэлаауа ишнеиуаз атзамц ианааха, инадцыххаала ицеит.

– Ула абзиа абааит, Руслан, шыта агэра угома ахага аоны дыфонатцаны дышсымоу! – Темыр иңеуаз, иңыхаа иңоз раастагы, икалоз зегы игэыла иблала иахыибаз деигэыргьон, – нас абри ахэычкэа лаазоит хэа улыхэацшла. Ари лтыц, ахагацэа ртыц ауп, аха сыгэнаха зыкэшэаша айбашьра, уи ахыбра ускан иңыххааса иргеит рхэеит!..

Уи афыза анлаха, зынза дпацашькит Клара. Арахь шыта агэылагы еизныжыны бжытцшыа имамызт, даргы уи данырба, иаангылоз ракэзамызт.

– Уара уи акара ухатцызтгы, айбашьрафы уфыза данырхэ, уара убналан уыфзомызт. Ускан иутахар, иңсы еиқэурхартэ укан... Аха уахэ амца акит, акэтагь аңыит, уфыза гэакыа ақырткэа дрымтцажыны, удсыжэ угеит!.. Уи ус шакэыз хаибагаанза издыруазтгы, ахаан суццаран сыказамызт, стцыхэагь уахьсырцшуамызт!

– Бара акахд лыпца! – абригь ихэеит, уи мацара шазымхо ибазшэа, ргэыла инаихыкны итачкэымгы апкацахэа идэыкэитцеит. Уи акэхеит, Клара ашьақэадабаа налғашэын, лыфонапык рыла лхы-лғы кны ауадахь лғыналхеит.

– Уара ари хатцароуп хэа иупцхязома, апцхэыс лиааира, адыжэхэа лысра?! – ихэан, ргэыла Темыр данигэтас, дцан ашэ даннадхала, ашэ ааимкыан, уа илагылаз Темыр ичкэын аихабы дыфны иан лахь ифынеихеит.

– Бишьыма, бишьыма?! – ибжы хтцаны атцэыуара далагеит ахэычы. Аха лара иаалымцыхыашэаз матэак ала илғататаз лшыа аалрыцкыан, лычкэын даалгэйдлхэхэалеит! – Акагь смыхъзеит, умшэан, убжы уеитцбацэа ирахар ргэы тукьоит...

– Сара папа дыстахзам бара бахыпко азы... – еитач инеиматэаны атцэыуара далагеит, – агэылацэа хэычкэагы ирдыруеит уи бишипко!..

– Хуазэ хиааир, хақэытцуеит!.. – лычкэын убас дрыгэғананы дылгэйдлхэхэалеит, азахэа злысыз атцла катеицш

убас лнапкәа илалырпеит, длымыкәкәааны азәы дыл-
цәйгарц уажәы-уашьтан даафналаран дыкәзшәа, – уанза
хшәычхалароуп...

– Даеазнык шәанеис, сара сдәылтцны схы ахынахо сцо-
ит! – уи дфагылан, ахатца наза иеицш ихцә хәычкәа ааир-
еин, асаркәае днеин икәаеҕы ааирцшеит, – иаргы абас-
тәкәа иасхәоит, нас ахаангы сышәзыцшаазом...

– Уи акәын исыгыз, уи акәын исыгыз... – лхәан, лычкәын
днаихьынцашалан даанылкылан, дышьтыхны акаруатае
дааган дныкәлыртәеит, – абыржәшьтарнахыс, уаб сыхәда
даграгылозаргь, ҕыстзом амала уара иухәаз ахааназ иу-
харшт!..

– Иаабан! – ихәеит еитах аду наза иеицш иара, – амала
бажәа беижьар?!

– Ускан иутаху сызуы! – лхәан, еитах еиматәаны атәы-
уара далагар, лылабжышкәа зынза игәы тыркьар хәа дшәан,
дылгәыдыхәәалан дылкын, нас, лылабжышкәагы иаа-
ша анаа, иара имырбазакәа лмахәар ала ианаалрыцкәа,
цшәаала дааулыжыит.

– Бызхара бтәыуазар, уи бзеигьуп, шыта бгәы тынчхоит!
– еитах иматәакәа ааиреин, икәаеҕы еикәа интәитцан, ихы
ааларкәны иан дналахәыт-хәытит, – уажәшьта иареи сареи
ацәажәатә хамоуп, амала бахпырхагамхан! – ихәан, иаб
дахьыфоназ аүада ашә даҕьамыскәа ашырхәа дыфналеит.

«Уара ушхәычыз ухаркәышцәеит!..– атәыуара дакуа-
дашьтуа еита дфагыларц далагеит, аха лычкәын иаби иареи
реицәажәара цьара акала дацырхагахар хәа дшәан, аду-
неиае ахәмарра ада акы ыкоуп хәа икамьз лхәычкәа адәа-
ҕы икацсаз апслымз иоуа иахьылаз ахышә акынтәи днар-
зыцшит, – шәаргь шәыбга цахтәеит хара ахыдакәа, хай-
кәкразы агәылацәа ҕкәаса амәа икәуп...»

– Иутахи?! – ихәеит иаб, Нарсоу даныныфнала лакта хаак
имырбазакәа, – уааи хәа уасхәазма?!

– Уааи хәа умхәар, сааир камлазои! – Нарсоу убас атак
каитцеит, ари аүадакәа иаргы дышрапшәымоу, иааитаххар,
ашә дамыскәа, цсуатцас, иаб дахьтәоугьы днеир шилшо иды-

руа даазхэыцыртэ. Иабггы иихээз иаразнак иааицэымыцхан, зэы агэышпы акамч-пцатца иазыргарц знапышьтызхыз, аха нас иааипцххэыцны пшыаала илазыркэыз иеипш, иеааи-кэикит. Уи ибон Нарсоу игэгэаны дгэаан дшыказ, икышэ хэыцкэа шкэац-кэацоз, даеа ажэак ихэар, иааимеикыр, атэыуара дшалагоз. Аха иара ичханы, иара итэала иееикэ-хэаланы, иитахыз ихэатэкьарц дыоналеит.

– Иудырузааит... – абри ажэаггы ихэеит, ихггы итцегь ифышьтихит, иаб илакэа пшааны итцегь дырхыпшыларц итахеит, урт шахатцэас икаитцошэа, урт ахаан мыц рым-хэошэа, атцабырг ишадгылоу рыгэра ганы дыкоушэа, – да-еазнык хан уанылкыс, сара сдэылтцны сышцо!..

– Уабацо?! – Темыр уи ажэа дазымхэыцзакэа, ифы анааирт ус иекьейт, ахышэ анаауртуа ишэан икэпрауа атцыс еипш.

– Схы ахынахо... – арт ажэакэа иани иаби анеисуаз, нас иан дтэыуо данаатэалак илхэоз ажэакэан, иара фынтэ-хынтэ ианиаха, игэникылеит, ихаймырштит, нас ртцакы иа-ра ихала дазхэыцит...

– Зхы ахынахо ицо тынха дызмам роуп! – Темыр шыта иеааирцьяцъарггы цэгъа имбо дыкан, аха ахэыч иааишьей, уи илакта ахэашышьей цкъа данрызхэыц, еицэоу ах икылызгоит, игэахэын мацк иеааикэикит, – уара макъана ицэгъа-ибзиа уани уаби ыкоуп...

– Ишыкамзаара икои! – арт ажэакэаггы иара итэзамызт, (изыбзиамхоу аймаакэа реипш ишицэдууз ибон!) аха уртггы цъара иахахъан, игэникылахъан, уажэы инаган ртыцаф ир-гылазшэагь ибеит!..

– Уа уиашоуп!.. – Темыр ихы икэыжъны ауп атак шы-каитцаз, даеацъаразтггы, даеаамтанызтггы, насггы урт ажэа-кэа зхэоз даеазэызтггы, уажэышта уи икышэ кылирчаахъа-заарын, аха ара ус ицэажэоз, акы, ичкэын иакэхеит, фбаггы, дарггы ус дцэажэартэ икарцеит, – харггы ус хзыркатцо акы ыказар акэхап...

– Баша ухы умыркыиан... – иахъа уи иааиеашэоз ажэакэа зеггы иара ишитэымыз ибон, аха иара агэра игеит адуцэа ахэыцкэа рбызшэала уанрацэажэо ишрызгэнымкыло, уша-

тэарымбо, ушыкэныршьо, акыба хэыч этцадыргылаз атцла дуззеипш рылаф ушымааиуа!

«Уара иахья акыр уанасыжьхьеит, – ихэеит гэаныла Тэмыр ичкэын диџацшуа, – уангы убас амыцхэ лхэоит азы ауп хзымааибуа... Утра утымтцын цыым, акэымзар, тцэуа фэык сахауеит!..»

«Хан уанылкэамтц, – Нарсоугы гэаныла ацэажэара дафын ускан, – уаха ахаангы схабар усырбазом!.. Абра-ацара хэа ак хэеиламкэа хааилгоит. Ааи, ааи, иахья шэара адукэа шэбызшэала суацэажэоит, издыруада уи еиха италозар улымха?..»

– Шэан уаф иихэо лахазом, – Тэмыр, рцэажэара аамта мыцхэ бжьалар, ахара иара идлар хэа дшэозшэа, ихы шытацалан ацэажэара дналагеит (икэалап ичкэын иџапхья иблакэа пхашьозтгы аенышыбжьон ихэычкэа ран да хьиамхапкэаз азы...) – аргъарахь ухэар, армаарахь дцоит, армаарахь ухэар, аргъарахь дцоит. Ладеи џадеи лцэеилагоит, зыжэаа ткэаз иеицш!..

– Ахатца ус кэитцазом... – иахыак уи иааиџашэоз ажэакэа зегы иара ишитэымыз идыруан, аха шыта саналагах да-ра адукэа ртэала сцэажэалап ихэан, иеаанкыларагы да-ламгазеит, иажэакэагы «рагэра» рыкэиршэит...

– Уара макыана апынтца цсашыа цкэа... – анихэа, еитэх уа иеааникылеит, азэы ишытахыала дтибгачаазшэа, ари учкэын еихаб иоуп, устцэкэа уимацэажэан, мамзар, зынза игэы уцэпыцсуеит ихэазшэа, – иуасхэо удыруоу, икэоу еилымкаакэа уан улыдымгылалан!..

– Агэылацэа рфгы ицхашьарами... – Нарсоу ибон уажэшьта иаб итцегь иааидимыргэгэалар, ахара зегы иан ишлыдитцоз, иаргы иихэоз рацэак хыаас ишимкуаз, – хэыз-цэа хэычкэа ххыччара иалагахьеит, шэани шэаби бгартца-хыи айкэпаарахь икылибагеит хэа!..

Убри аамтаз, Тэмыр азэ икэфитызшэа ихы џышьтихит, ауада атзамцкэа џыцбарах ибазшэа днаркыдыпшылеит, нас, уа илапш аанызкылоз акгы анимба, апенцзыр асаркэа иаа-хаз амтцкэа реицш, еитэх илапш ичкэын инаилаиркэацеит:

– Уара ахшыф суртцарц аума узыфналаз! – азыказ иар-
гъа напгъы фышьтихит, аха нас, ихшыф ахьзасар акэхап,
ифкыпсаазшэа, иаразнак инаивахаит.

– Мамоу, – ихэеит Нарсоу, – уажэшьта иара ихэычъжэакэа
рахь дыиасит, (игэаан зымшэхэарақэа зтыфра итызцаз
амшэ еипш, шэара сажэакэагъ уажэ шэысмышэозаргъ, нас
шэанбасыхэои!) хэа, – харгъы хрыцхаумшьазои?!

Ускан еипш Темыр ахаан иихэо-иуа ифамшэо дақэым-
шэацызт, убаскан еипш инеиматэаны атфэуара итахны,
арахь изымгэагъуа дкамлацызт. Уи идыруан, ианижэлак,
апша зтэсыз амцеипш, иаразнак Клара илхэоз-илуаз дша-
цыткъацэоз, аеынкылара шимамыз, аха ларгъы, лхатца акы
ифыткъазаргъы, иаинысычхап, ма сшэап, сыцхашьап хэа
згэы иаанагоз азэ лакэзамызт, душыуазаргъ лышьтахька деи-
тацомызт. «Ашьацэгъақэа ирылтыз, – ихэеит гэаныла ицсы
дахапжэо дахьгылаз, – ма бара баапхьатэар, ибмахазшэа
кабтар, ибафбыжыр... Ххэычқэагъ афытшэаха разаанза
ргэы хфеит, рфызцэа адэафы икэба-кэшэо ианыхэмаруа,
дара хара хайкэкра иафуп...»

– Уаха хайсуа убауазар, усфэажьцэа... – Темыр даины
пшьаала ичкэын акаруат дахьықэтэаз днаиватэеит, – зегъ
зхароу сара соуп, ани имиша анызжэлак, иснарқатцоит. Сара
истаху цыушьо, сара истаху таацэаныла ахьхьа-цыцъахэа
ханеилоу ауп. Аха уи лахьынтэс Анцэа ихаймтеит...

Нарсоу кыраамта иаб иблақэа дырхыпшылон, уи иихэоз
зегъы иахауан, настгъы уи иблақэа ракэызшэа еиха зыгэра
игоз, иблақэа иааихэаз зегъы шыакэдыргэгэараны иказшэа,
урт иртаххар иан даеакала лыхэапшра иалагозшэа, еиха
пату лыкэыртнозшэа, илыхзызауазшэа... Иртаххар, урт ран
аусурақынтэ данбаауеи хэа рылапш кыдхалан ицшуазшэа,
данааилак, илеигэыргъозшэа, иаартаххаргъы, лхы инар-
кны лшьап акынза илыдгэыбзыглан деимырдозшэа, илыф-
гэыхэауазшэа... Урт иргэапхар, иан дзыпкоз инапқэа ирар-
хэар рылшозшэа, «шьта иазшэырха шэара ақбаафырқэа,
ари Нарсоу иан лоуп, уи адунеиаф зегьратцыс бзиа дибо-
ит, хатыр лыкэитцоит, шэара шэаакэымтцэакэа шэызфэу

закәи?.. Ахатца изы аңхәыс лыпҕара хымзгуп, адуцәа рбыз-шәала иухәозар, ҕадакәтәароуп, ламысдароуп! Уи хөык ахәычкәа раазара даеуп, хөык акрырҕалтцит, ршьапы икәлыргылоит!.. Шәара, ахатца инапкәа, шәыматәа-шәөытәа зызәзәо, шәхәы-шәыпхь кәзтцә, уи иахъеи-уахеи лыцхраара атыпан, ани зыҕами, ари зыҕами, ани заабымхәеи, ари заабымхәеи хәа адыжә-дыжәхәа шәлысуеит!.. Зегь рацхьаза иргыланы, шәара шәоуп урт зегь кәзтәаша, шәара ирханы иаажәго ауп урт зегь зытнылхша! Аха шәара атцәа жәбар ашьапы икәмыркысзакәа икәышәпаауеит, уи нахыс адунеиае шәара шәзы егыкәзам, убриак ауп шәара хыс-гәыс ишәымоу! Абар уи шәахкылнагаз, хөык ахәычкәа ран лыпҕара шәаеуп... Апсра, аитапсра... убригь, еитах шәара адуцәа шәбызшәала иухәозар...»

Абас, Нарсоу иаб иблакәа иаартахар инапкәа рзы ирхәашаз, «ишрацәхәашаз», ишахьдырхәышаз аархибаалеит икылкаан данрыхәапш. Даргыи убри зегьы уажәраанза рхатәкәа идырны иахьыҕарымтәацыз иацәыпхәашьазшәа алада апсра иаҕын, (ахьымзг хҕеит, ианаамтәаз ххы хзамыхәеит!)

– Уара иухәо хәазар, бзиамзи... – уи еитах адуқәа рцәажәара ахәаахь дианагеит. Азныказ, иара ихатәгы иаацъеишьеит, азгыи иаго ахәыч иеипш, ицәажәара, зны адуқәа рахь дышкыднажьлоз, зны ахәычкәа рахь. – Хәаргыи уи нахыс хгәылацәа хәычкәагы ххыччара иакәытцын... Хәхкәа шытыхны хрыхәапшларын...

– Иакәытцуеит, иакәытцуеит... – Темыр убас убарт әжәкәа дрыкәыцгәгәан ихәеит, зны-зынла аеҳәаҕы ажь анихәоз, ани ишьап иаттытәраауаз, имкәыцуаз ажьымжәкәа дышрыкәыцгәгәоз еипш, иширкәацуаз еипш, – хара ахәатәы рахамтар, ирхәои... Утахызар сқәып!..

– Укәы! – ихәеит Нарсоу убри әжә затцөык акәызшәа уахантәарак дыззыпшыз, убри анаацәыртц, зчалт ардәына атцәлаз ахәыч иаразнак ашашәа дшахо еипш!

– Шәыхөык шәымсаит уахарнахыс әжәра сшакәытца, сьдунеихаан сҕахыи ишназымго... Стәацәеи арыжәтәи шеитнысымпсахло...

Нарсоу ихы дѡахан иаб деиґааифацшит, ииашатѡќбан, ипыртцны ицахъаз имчгыы акѡара-акѡарахѡа илалара иаѡыз-шѡа ибеит, ицшшѡгыы ааит. Иаразнак игѡы инґиґхѡааит: «Уи илаќѡа роуп зегъ рацхъа ицхашъаны инапќѡагыы игѡгыы абри аѡыза аус дзырќатцаз! Зынза шѡеилагама, сара ауаа рѡы схы сызцѡырымго сќашѡтарц шѡтахума, хѡа ирѡагылеит! Санду илхѡалон еипш, шѡќѡаќѡра сцааит!..»

– Уажѡшьґа ґынч хѡѡѡит! – абригы ааихѡан, аеш акакан-тла ианыќѡу, махѡык акынґтѡи даѡа махѡык ахъ ишыцѡ еипш, дыпан иаб ихѡа иѡынхишьит. Уи убас иеаларпсны икит, ишьґахъала азѡдиханы, димырќѡќѡааны дигар хѡа дшѡѡушѡа, иара иѡиимтарц, амшын ианґѡу, ишьґахъ иааиуа ахѡыцќѡа ихъимыгзарц, иааигѡара изымааирц, ишьапќѡа ќбаны азы шырѡаирцѡ еипш, ишьапќѡагыы рќбара далагеит.

«Хара ари хазыцшижьґеи иґуаз жѡдыруѡу, ижѡдыруѡу, ижѡдыруѡу?!» – ахахѡ ззаахалаз азмыжь аѡѡыкѡбарќѡа шаршѡеипш, игѡы ицѡґыпан ицон урт ажѡаќѡа. Аха иара мчыла иґѡахуан, азѡгыы иирхѡаѡмызґ, азѡгыы илацш ры-хъирсѡѡмызґ, зны-зынла иандуи иабдуи ахъынхо рќыґаѡы акалат иґќѡѡрааны ахшьырахъ ицоз рыкѡѡараќѡа дрыхъ-заны икны, ицъыба иґартѡаны ран акѡарт ишзаааигоз еипш, арт ажѡаќѡагыы иан илзигар иґахын. «Иббома, сара иба-сымхѡахъази, мышкызны абас дымќѡыр ќалаѡом хѡа, бара ихабґаѡомызґ, иббома?! Уи ус дќѡызар, абри нахыс ахаан-гыы амц ныха ифаѡом...»

– Шъґа уца! – изхара мазала дыштѡѡуаз, илабжышќѡа шишьґыз анидыр, цшьаала ґаќа днаиргылеит Темыр ич-кѡын, – уахънеиуагы иуґѡаша удырып!..

– Ишцасымдыруеи! – уи ашѡ ажъы ахъырхѡа дшѡѡѡа цшьаала иныдиґан, иан дахъыќѡаиз ауадахъ иѡынеихеит... Уи дшыцѡамыз идыруан, аха ивґтраан иќаз ашѡ цшьаала дынкылыпшит. Лара лызхара дыштѡѡуахъаз мѡашъѡ, лхы ахыза ихѡыґамґаќѡа, аґзамц датцацшуа дыќѡиан. Уи дан-ґѡѡуоз, лхыза зегъы, азиас ґрысны азмыжь ианалало, аз-мыжь мацќ ишыґысуеипш, иґысуан, иара уи алагъы идыр-уан, уи лхѡыцќѡа идмырбакѡа мазала дыштѡѡуѡоз. Аха

уажә лызхара дтцәыуан деикәтәахьан, лацәажәарагы еиҳа имариан, зраца еикәышышьяны анаара иаҕаҕсоу акакан агәылыршәара шымароу еидш!..

– Быцәоума?! – ихәеит уи зынза дааигәаны дналхагылан, – ак басхәар сҕахын...

Уи иаб иуада аҕынтәи дандәықәлозгы лара ишыапышь-тыбжь лаҳахьан, илдыруан лара лахь дшықналоз, «ацәажәатәгы» шимаз!.. Уи урт реисрақәа рышьтахь нақ-аак бжәаказафыс ирымаз иара иакәын, акырцъарагы иажәа ахыназоз ыкан!..

– Сиацәажәеит, – ихәеит уи днеихәткәыкәлан лапхьа днатәан, – насгы ажәа ситәит ахааназ уаха иҕахы арыжәтә шнеимго ала.

– Уара сыхазына! – лхәан, дшеилахәаз дааихан, лцәарта днықәлыртәеит, – уараткәагы иузаахҕахыоузеи! Егьырт еиҳа ихәықкәоуп, рацәак рзеилкаауам, аха уара зегы еикәуршәоит! Ушхәычыз укәышцәахеит! Ухәычра уграцәхеит!

– Уи акәым аус злоу! – еиҕах дара адуцәа рцәажәарахь дниасит, – аус злоу, иара арыжәтә каижьуеит, дкәит ҳара ҳала!

– Излеигәаҕи! – уи убас илхәеит, азныказ Нарсоугы иаацәеишьеит, ус анакәха, ларгы уи ажәа дазыпшын, аха лыпсы иахлырзаазомызт, нақ лгәатцахь цъара итцәахны илыман...

– Уаха цсыхәа шамамыз ибеит... – уахак зынза дара ртәахы дианагеит, иара «изыбзиахоз» ихәычыжәақәа инапы кьаны дырпыртцит, иаҕа кастцаргы, шәара урт ргәакынза шәызнеизом, шәнеиргы, рацәак шәыгәра ргазом, шәхәычныршьалоит игәахәышшәа...

– Даҕоукма?! – лхәеит лара, нас дааихан ани лара бзиа иахьылбоз, ацсыз агәыштәеицш иказ ихәда аткәашаара аагәыдылкылт, – шәара ахацәа еиҳа шәыбз еибакузаап!..

– Уи иаргы игәнигоит, – Нарсоу иҕахын уажәшьта иан итцегь лгәы ааирпсасир, уи иаб икаитцоз шиашам дара афыцъагы, (лычкәыни лареи ишырдыруагы), иара лара агәра лиргар лҕахын уи дшахьхәхьаз, аха дамапхашьаны ишизымхәаз. Урт ахацәа, есымша убри афыза ҳаракырак аҕы икәгылоуп, рхы ааладыркәыр, дара зықәгылоу абахә зегь

бганы арахь аҫаанахошәә, убри азы есымша рхы Һаракны иркызар акәушәә!..

– Ихшыџ атыцаҫ инеит угәәхәуазар... – уаҺа ацлымтцазеит лара, уи зны-зынла убри аџыза атыцаҫ даангылон, нас Нарсоу лара лзыхәән иара иацитцалар акәын, иара избалар акәын лара илхәараны иказ. Уи зны-зынла зызбара цәгъаз аҺасабтә еипш данадхалацәозгы ыкан...

– Сара сақәиргәыт, – ацәарта дџықәтәән дналҫацшит иара, уи иаанагоз, сара сзықәиргәыгыз мап анацәик, нас аусқәә еакала икалоит хәә акәын. Ларгы уи иказшыақәә лдыруан азы, уаҺа иамалымкыкәә еита лара лахь днаихан, ихәда тцкәашаара, ани лара лыцсы ахьалаз аатылыгәзаан, днаиахәыт-хәытит:

– Шәәра аҺацәә еибышәхәаз азәгы дахыцџом, уцаны уцә!..

Нарсоугы убри дazyцшызшәә, ихы наркәны иан лзамџа днагәзын, ишыацәкьарақәә дрықәгыланы, иашьеи иахәшьеи ахьыцәаз ауадахь иҫынеихеит. Ашә аартны даныныџнала, урт убас ираҺатза ицәән, адунеиаҫ зехьынцъара тынчроушәә, цъара еимакык ыкамшәә, зны-зынла атынчра ааилазгоз, урт пыввыхәә инархалоз акәыбрқәә ракәушәә, аҺа дара уи аены убриакара апслымз аҫы ихәмархьан, иаапсахьан, акәыбрқәә иаакартцоз зегы «ранарыжьуан», акызатцәык, мчыла рхы-зақәә рықәхны идмырҫыҺааит, уаҺа акыртаҺымызт!..

– Убриакара шәгәы ртынчны шәыцәоуп, шәышьтыхны шәыргозаргь акгы жәбом! – ихәән гәаныла, азмыжь дан-тало имаҫәәқәә ыршәны ақәәра ишықәижьуеипш, иаразнак икьаҫ ааишәхиртәраан, ихыза цҺа дынхәытцалейт.

АГӘАШӘ АБЖЫ ГЕЙТ...

Аибашьра еилгейт, иҫаҺаз таҺагәы-шьейт, еиқәҺаз зегы рыџныкақәә рахь еихьышәшәә-еипышәшәә иааит. АҺа Дамеи иаб дых-нымхәит. Абар уажәшьта жәамш тцит, зегы акәатаҺаә иаауеижьтеи, иара иҫаҺаз рахьгы дыкам, еиқәҺаз рахь-

ггы дыкам. Уи, абра угылаз, иахэтоуп хәа иархәазар, ах-
цыц еипш дгылазаауеит, дузеитагазом. Ма избәхәк азәы
иааифытымшәеит, амәа дықәуп хәангы рхәом, дхәупгы
рхәом, дшбулгы рхәом. Арахь иаашаз ааит, уака ахәаафәы
иаанхаз ахәаа рыхьчоит, мчыбжьык аонутқала уртгы аа-
уеит, дара рхатыпан зыцсы ааитакха иахьяз даәа шьоуку
цахуеит. Мамзар, ахәаа ааныжны унарцыртыр, аеытцарбел
знык ауафәы ианилалак, иумшыкәа илхра шыцәгьоу еипш,
хапсадгьыл ралцара цәгьахоит...

«Сан зынзаггы избәхәлфәлыршәзом, – дахьтәаздхәыцуан
Дамеи, – ицсы таны дыказар, дмаар иузом, лхәеит. Аха ицсы
тоу итәтәкьаму, макьана ларгы инагзаны агәра лызгом.
Дыпсыр, ихахауан, егыс, ицсы штоу дрымжуазар, уи урт
ақыртцәа гьааурқәа рнапәы ингьло иакәзам...»

...Аха уаха избәхәк зынза имаафзеитеи! Уи ауха, иара
атыхәтәантәи ажәыларахьы данцоз, азгы дырит рхәеит,
уимоу, ифызакгы азырфаш-хышхытцәа акыр дықәнашыит,
аха дихьзаны дамихит, рхәеит. Ацьапханы рацәаны
датан, рхәеит. Абарт зеггы акакала хагацәа рхакәмачыра
итәсыршәуеит, ихәозаарын!.. Зны-зынла иареи сареи какан
кәыбара ханцалоз, арыпхь апынтца ахьзымнеиуаз, уа иназ-
го акызатәык абарт роуп хәа, алапкьақәа дрытцалан ига-
лон. Уртгы азазар акәын, амжәа иалихуан, еиха ихьантоу,
арамахә ацәа итанарзызоит, ихәон!..»

– Ахәарақәа ашта итымтцааит, нан, – Хьфаф лыбжы
аматурта афынтәи иаафуан, – уи урт ашта иштымтцуаз,
агәашә шыду, насгы ачапырхәа шахаршәызгы лдыруан,
аха лмаца ибжы гар, ааигәа дыказу, хара дыказу еилылка-
уан.

– Урт ара аштафәы ихәуеит, – ихәеит Дамеиггы, макьана
иаргы ара дшыказ агәра лырго.

«Саб ус аламала иешримтоз здыруеит, – иангы иан-
дуггы рылымкаа иаб хазы изхәыцра далагон Дамеи, – уи
ицьяпханы нымтәазар, ма игәгәазаны дрымхәызар, инап-
қәеи ишыапқәеи ихәозар, урт аман дирхәон! Иамузозар,
инапқәа акы ихәозар, егы икәыпсаазаргы, ма рткәацгак

итцапжээзаргы (анцəа икəырхуп, ихəеит гəаныла, ибзгы дацхаит), зегьакоуп, акы ихəыцуан уи, икəйтцалакгы, ипсахəага таны, иааигəа азəгы днаиштзомызт. Уи ибжы мацара агьєѿ-агьєѿхəа ианраҳалак, рыцсы ицо мызкгы изымаар калап!..»

– Акəчарақəа ѿнацал, нан, акəаршѿы дəыкəларц икоуп, амш иахьак ихəарчаруеит, – ианду абартцакынтəи изьылтит Дамеи. Уи абартцакынзагы ааира лцəыцəгьан, аха ллаба леанцаны (анышь дақəтəоушəа), абартца дныкəгылан, агəашə ахь дыпшуан. Агəашə абжы шаагалак, ани лара лхəашьала, икылазны иказ лымч хəычы еиталзыхынхəуан (издыруада, издыруада...) уи абартцакынза днаагон, уаха илызхазомызт, нас дхынхəыр акəын. – Тарас дхынхəаанза ирызхандаз кəчар кадыцьгы. Есуаха акакала амца иехəартцəины изызларын. Уи акəыт-ѿа капшьза изны ианимцаутцалак, ѿба-хца маха ибыста зегы айргон... Шьта ахəаса ѿагы калейт, иара деибганы дзыхынхəгəышьар...

Алцтхəа еикəатцəақəа зынза ажəѿан алактагы удырбазомызт. Урт, ар еикəшəа реипш, рацхьа нак-аак ажəѿан иакəшон, нас хəычы-хəычла рееизго, рееизго мацара, ажəѿан анхыркьалак, кəак хəа аѿаадырхон, акəчарақəа ракəым, дара акəарткəагы, рыкəчар шеибархьу-сууа рхаштны, иаразнак ѿнатцака иньтцапка ицон.

«Урт сышрыхьзарыз, – ихəеит Дамеи гəаныла, рацхьа ажəѿан ахь дыпшны, нас акəчарақəа илапш анаархига, – хаззыцшу деибганы дхынхəындаз. Хагацəа зегы иара ипсы иатцейтар аума?! Нак рѿахьымаахəра ицааит, рымѿа аадыртызар, дыркəаттрауеи!»

Ажəѿан еиха-еиха итцшəауан. Ганкахы зынза еикəатцəан ашьаршəеипш. Дамеи иааигəалашəеит, аибашьра иалагаанза, ацəкəа иандрьрха, ибгалаз рыцəтцыс хəычы, иаб апсы штəз ахəда анцика, ацəа анахих, шака шəыта ирганы иказ. Уи катамзи, иаразнак ажы ипытха-пытхəза ашəытақəа анылейт. «Урт ацəкəа ртəыѿа шьтақəа зхысыз еикəхазом, ацма ахапц зхысыз ашəыр шеикəымхо еипш!» – ихəеит ускан Тарас.

Дамеи иан иахьакапшҕырпрадаҕын. «Уилгэаҕахылгоит!» лхэит ианду. Убригы дызҕызаалакгы, есымшалызылымхак адэахы икыдын. Агэшэ абжы гама, камчышьтыбжык лахама, мамзаргы азэы дхысма, ма атрышэ азэы дасма, ак лашэар калазомызт!.. Иара Дамеигы ус акэын, атцэы дахатэоушэа игэы тынчзамызт. Уимоу, иандугы агэшэ ахь лхы хан, рацхьа хэоны агэыргьаҕэхэаша оналгало хэа хымацэазк таршэны итцэахны илыман. «Рацхьа Тарас ашта дталеит хэа зҕы инытшэаз инапы иасыркит ауп!»

– Иазылтахи абриакара апш ҕырпны? – Дамеи ихы дазтаауан. Иаргы знык-оынтэ дналдысылеит, аха ихы изыомамкит ооны. Мчыла ихан акы ддэылнагон. Уи амч акэхап иандугы ддэылызго, уи иахьа пшынтэуп лабақэа лытаргэаны абартцакынза дааиуеижьтеи. Иангы уажэы-уажэы лҕырттэы ааныжьны абартца днытцаххуеит, аха Дамеи ида ашта уаф даныкэлымбаалак, акэйтқэа апш рытаразы ддэылтцызшэа, «дэышьеи, дэышьеи, иахьак шэыца ак та-шэыршэ, уатцэы нас шэаха соузом!» – лхэахуеит.

Ақэаршөы иазымычқакэа идэықэлеит. Уи аон-хыбқэа иахьрықэсуаз, абжы, аҕы уахьад рханы ианцо ршыапышь-тыбжь иаоызан.

– Акэчарақэа амыпқааит, нан, акэчарақэа, – Дамеи ооны аонутқантэи иахауан ианду лыбжы. Уи иахьа акырынтэ абартцакынза дааихьан, уанза даазгоз лымч хэыч уаха «лза-хыхуамызт», избанзар, ахэылбыҕеагы даеазнык агэшэ ахь дыцшыр акэын. Иан апшҕырпра зынза леадлырхалеит, иаргы уи длыцхраауанатцы ибеит знык-оынтэ лылабжышқэагы лыҕешэаны рыҕешынархоз, аха лыблақэа алға рталазшэа иааркэычны, аҕыцэаара иаҕыз ахэыштаара иршэны апшхэынтцэқэа нақэлыпсон. «Уарак ма ухарцэарым, алға мөеиуашэа ибар, харантэи иаауа азэы игэы тқьаргы калоит...»

– Бҕы изхэаз хыла итэыхтгы, – ианду убриагы лыфымшэеит. Иангы даапхашьан, даахэацыхэапшьхан, лкалт ианыз апш лапкьақэа асаара инанылтқан, ашырхэа адэахы дындэылтцит. «Сара шэикэагэ, иакэымк акы сыла

иамырбакæа сигондаз ацсцæахажæ!» – лхæеит Хьфаф лтаца лкынза имназакæа, ус лафстаацæа идлырхарц (уртгьы ргæыр-гьалатæymi!).

Убри ашæымтазы, убас идьидит, убас имацæысит, – иах-хылацшхæу хрыццхашья! – лхæеит ианду ахæыштæарафы ллаба хынчыгæыгæ ала апыргы еипцхышьшышаауа, – сыцкæынзатцæ дзыхэлэшæаз сыздыруам, ишæу сыздыруам, ихоу сыздыруам, чагъак агъама имбазакæа адæы дыкæжызаргьы сеидру...

Дамеи иан лыкæчарақæа хъу-сууа лкалт ианыршæлан иаафналгалан, акакала акалат инытцалкит. Нас рангьы аафналеит, адæахы икоу зегьы хъаас исымоума, са сыкæчарақæа абажæгеи, арахъ исышæт хæа икар-каруа!

– Уара иуаазаз акгьы умырзгæышьшеит, – лхæеит Хьфаф акалат ахъ дыцшуа, – ақæаршфы андæықæла, иуман аоны-ка уеихеит... Сара стæы, қæаршфи дыды-мацæыси дырæа-лагæышьшеит. Уи реиха ианшæартуо, иара зынза еихагьы итра дтытцуеит...

* * *

...Адæахы ақæаура ианақæытц, еимачыфны иказ ажæ-фангьы ааихыккит. Ус иаалыркъаны агæашæ абжы аагеит. Дамеи ианду дахьтæазынтæи «дааит, – лхæеит, – Тарас иоуп ас агæашæ, ахысыбжъ бзиепцш абжы зырго, ус уаха еазæы изыдцæзом». Дамеи иан зæырпра дафыз лыпцш-лапкъа лым-пытцкъан цæка инкахаит. Иаргьы ахыц иафкъаз ахæеидш дындæылкъеит.

– Иара иоуп, иара! – Дамеи дыфны иаб днеипцххылеит. Уи имахæфа-гæгæақæа рыла дышьтцæаны ажæфан ахъ диршæуан, нас дышлеиуаз дааникылон. Харантæи уахыцшуаз, амахæ иахынхалоу ахардан жьымжæа бзиа еипцш акæын дшубоз Дамеи!..

– Рымшра ааугаит, нан, рымшра, – Дамеи ианду абар-цакынза даазгоз лымч (санықæахалак азы) хæа итцегъ «тацæахны» илымазар акæхарын, адæахыгьы ддæылнагеит, – схымацæаз аажæг, нан, схымацæаз, Дамеи иоуп гæыр-гæафæаша этатæу!..

Уи акөхейт, Дамеи иан иаразнак аоныҕа дныфналеит, уажэраанза иҕлырпуаз лыпш илцэалацсаз лылабжышқәа лтцәахуазу ахымацәаз-гәыргьаҕәхәаша дашьтазу узымдыруа...

АШӘЫРШАҚӘА

Уи хымш тцун димбеижьтеи, шыта акыргы иҕы дытцалан дыкан, аха уахь дара рышка анеишыа дакәшәомызт, ларгы уаха ашта даатымтцит. Сынтәа цшышықәсоуп лара ес-цхынра абрахь ланшыцәа рахь даауеижьтеи. Насгы, лара нанхәамза акәын иалхны илымаз, усқан ажь, алаха, ацьыкәреи, ашәыр, зегь калон, ларгы урт лыпсы рызгаган. Уа ақалақь аҕгы уи аклыгдырхома, лаб акыр зку азә иоуп. Аха лара, атцла иаа-ҕыхны, ма аутра иаатыганы илфоз акәзаарын еиҕа пату зқәылтқоз! Ахаара зегы убра акәзаап иахьыкоу, абни иан-ҕухуа, ианылбаауго, нас хахә кьацск цшааны, атцла быгьқәа ыкәтцаны, укалт илоу ушәыр цыра-цыра, хаа-хаа инылхны иануфауа!

«Абзиақәа лдыруазаап! – ихәеит гәаныла Адгәыр уи трыцх ианизеиталхәоз, уажә ҕыц иааигәалаиршәан, – даҕеа-зәызар, сара ақалақь акынтәи сааит, атцла сзыхәном, ацҕы сгәйдцалазшәа сацәкәыкәуеит!» лхәаргы калоит!

Аха лара, ус дыказамызт, шыоуки-шыоук ақалақь зҕабцәа реипш, сара цшьароуп сзааз хәа шыбжьонынза дкаииа дыцәазомызт, ланшыа ипхәыс дшыҕагылалак, инальшы-тарххны ларгы дгылон, иаразнак лхәымсаг аашьтыхны ахамтца абгьыжә ацссара далагон.

«Бара соупшәыл хәыч, макьана бызхара быцәазарауаз, сбыкәыхшахааит, уи, ажәқәа ааилсыргар сара сахьымзоз», – хәа Нуца дшыгьатцәы-гьатцәыгуазгы, лара илымукәа ацссара далагон. Дамеигы автобус аагыларта акынза иан лытитәқәа лыцнаскеигарц данигоз ибеит урт ахәымсаг шеимаркуаз ашыжь шаанза! Убаскан, гәанылагы дааччеит, ааигәа

иаби иарей абна илалан ишнеиуаз иихəаз анааигəалашəа: ахьа наақəа ирытцагылан хьа-тцлак тєрышкəаза, икат-ќато, – абри даеа ышықəса иаазазар, ақьырста бзиаза алтцуеит, ихəеит!

«Ари қалақьуп дзаазаз, аха қытқак афь днанагаргы лхəы тальжьрандыќам!» – Нуцагы уидылхьехəон агəылахəсақəа анааилатəоз. Иишатцəќьаны, улхьехəартəгы дыќан лара, саацсеит, скарахеит лхəомызт, атаацəа зфьыз зегьы, афната иатахьыз зегьы, ларгы дырфьын, тəахак лымамызт. Ланшьа илеишəақəа цəѓьан, уи ашкол афь директорс дыќан, аха афны данааилакгы убра изхара изымхəазшəа, Нуца зны-зынла иара иахьимахауаз ишылхəоз еипш, изхара «дзымшызшəа» арагь иацитцон. Ала злацхьарцо алабатцəќьа абартцафь ииашамкəа икьидгылазар, убригь акы ахихəаауан!... «Ара хашьахауа иааганы иабашьыргылеи, кəакьк афь уаха тыпк шəзымпшаазеи?!» – хəа, аха дара иқəфьртзомызт, зны-зынла ицќəын Даур даақəыпсычхауан, аха ухатцоуп ак иахə, ани ашкол дузза амаа зку итаацəа ажəа имаркит хəа азəы иахаргы цсрами!...

Уисынтəа арахьаанфасрадааижьтєицќьадзылмацəажəац Адгəыр, зны ае-уаара итахны даннеи апцшəа ааибырхəеит ауп, уаха акгы аибыхəаха иахьымзеит. Иара адиректоргы зны-зынла ашколи афни ицəеилафашьоит, убас лақəак ааирпцуеит, убасицьымшьқəаафадаихеицалоит, утцатəхəқəа зегьы кажьны афны аатцра ушавоу уақəикьызшəа!

– Шаќа мшы хəа бааи? – ихəеит Адгəыр ибжьы адиректор иќьынза имназартə, аха лара илахартə, итымгазакəа.

– Ауниверситет ахь хдəықəлаанза! – фəалтит ларгы лыбжьы нытцакны, аха уи илхəаз гəырѓьара хьычыкгы ацан, избанзар, иара лара ара данааилак рапхьа илитоз азтцаара атакс ашкол атыцан, уажəы ауниверситет лхəеит!

– Ибыдыснəыхəалоит, даара сеигьыргьеит, иарбан факультету бызталаз? – уажəы убриак ааиликаар, нас иеахьы, ахаарахь ддəыќəлар акəын, избанзар, адиректор ицьымшьқəа, еиха-еиха афада ихалон!... Уи иаанагоз, апцшəа еибышхəазар, узааз уашьтал хəа акəын!...

– Атоурхытə, – лхəеит лара, уаха жəакгы ацлымтцеит, нас даахəын ашəишəи хəычкəа акрырəатцара дналагеит.

Уи аены иарггы аеы иманы дцеит, иаб ашьха дахьыкəз ишылеи ицьыкеи нтцəаны икəн, изигар акəын, мчыб-жыкгы дзымаазеит. Амала данаауаз, ашашəа рытцданы ашəырша хəычкəа лзааигеит. Урт зеггы иара инапала ихихит, еилеитцеит, убас ирцшзаны ипашə-пашəза икаи-цеит, уаареигəыргьарын. Аха излалитəоз, ианлиташаз аам-та азыпшаатəын, иаартны, абри бара бзы иаазгеит хəа аеы иман даннеиуаз ицəыригар, апшəмацəа ргəы иаана-гоз издыруамызт... Нуца акгы лхəашамызт, уи «уан лəхə-шьа дукəыхшоуп, абри акара шьха ихыганы иахьылзаау-газ азы даара итабуп!» хəа саггəыдылкылашт, аха лан-шьа! Уи ицьымшькəа алеи-џеира иалагар, хымцда ды-цəхауеит, ус, шəшь зеаларцсны иалатəоу ардəынакəа реицш реааныркылар, исанаижьуеит, дхəычуп, аха дхəы-чымыждоуп, ихəашт! Даурггы игəы иаанаго сеидру, ари сахəшьа лоуп, хара ара амла дахаркуазма, ашə ашьхантəи датцалан дмаар, ихəарггы калоит. Уи апату шамоу, ашьха ишхыху, реиха пату зкəырцəо рхəы хəа ишылбаарго атəы уи иахəара салагар, иара изеилымкаар, хара хəгоит... Уи атцкыс иаасычхап, ханеикəшəалак ахəарта соур, лара ллымха итысшьып, ларггы иахылхəаауа збап. Лара ашəырша захьзу зынза илзымдыруазар, чархəу цьылшьəозар?! Ус схəеит хəа, ани аџстаа хəыцы, ашəырша лымфацкəа дыкоума, уимоу, тыцх ара даныкəз исзеиталхəон атубар шака илгəарцханы, амца иехəартцəиуа илзуаз, уи иалтцуаз ашша адырган атцар-гылан ишеикəлырхаз, ахəыштаара ишылалымтəаз, нас аишəа ианахатəа, уи лəатцə хəычкəа ыларкəмплыны иан-шьылыны ианылфоз атəы анылхəоз, уəы азы ахəхəахəа иа-алгарын.

Уи аены аеы ырхынхəны ианнеигоз атацəа зеггы ыкəн, уахьца уаалеит, абас ирласны ушьхытцма, рхəан лəфкəакгы илырхит. Иарггы абри саб ишəзааитиит хəа, икацшьза иказ, иабггы иарггы змырцхашьашаз, шəеилатцə дук Нуца ина-лирkit. «Унан, ухатцкы сцааит, ацбабаа ухы ишпалаутцеи

лхэан, дикэшеит, диззатэеит, аоныка уааи, шэаайдтэалап, шэааицэажэакэап», – лхэеит, аха ани адиректор убриггы ақэфимтзеит, ашкол ашта итагылазшэа, атцэтэа бжыы агара дазыпшушэа, нақ цъара ибла кыдын, ицъымшықэаггы, урт ахэлыцтгысқэа реицш тэамфахэ рымамкэа ирыкэшон.

– Аеы уаргэамтцма?! – ихэеит иара, зынза ак имхэар амуашэа ибазар акэхап.

– Мамоу, сышцаргэамтци, уахь амфақэагь бзиан иамды-руази, акэатахэа сган-саанагеит!

– Нахар дышцакоу, ашьха бзианы илсхьюу?!

– Дытцуркьар дузкуам! – ихэеит Адгэыр, урт ажэакэа адиректор иара иатцкыс итцегь еихабу азэы икынтэи иахар, дрычыччон, аха иара икынтэи ианиаха, ашта агэтэа ахэычкэа ртцэыргыла шыацэқэыцла иагэтасны ихзырбго еипш, имахазшэа иафижыт.

Адгэыр ашэыршақэа рызбахэ затца имхэарыз, ус Нуца инцэытцакшэа лфацшра днахьзеит ауп, амала иара иараз-нак игеитеит аеы анигоз аены атцкыс лыччацшь зеггы аеезакны лқышэ ишықэыз, сфызхыз ситэуп хэа, атла акышэ-кышэара акынтэи иаапшуа атцэа уаркалеи еипш!

«Ара исызцэырымгоггы ыкоуп,-ихэеит гэаныла усқан иара, – уи ззаазгаз лнапафэы илыстароуп... Иара азбахэ здыруа адиректор иеи сарей хауп!.. Уи аеы кэыгоуп, сымазақэа атизом!..»

Адгэыр гэаныла ус зихэаз иара идыруан. Амфан ианаауаз, Кэантреи иарей усгыы рымфа харан азы, зыхьк инафыхэарц, пшахьк ддырсырц рыцсы анааитаркуаз, фынтэ-хынтэ ракара блала еицэажэеит.

«Кэантра, – ихэеит иара, аидара аақэхны, акэадыр амгэырхақэа ааркэаданы, апырцэқэа еипхышышьаауа аблақэа иааигэазаны днархыцшылан, –ура акры здыруа, акры збахьюу еуп, уанфытшэа нахыс адиректор ашкол ахь унеимышьтит, аха аоны алыкьбез уахижыт! Уи итэы қақэытдып, аха уара псабаралагы укэышуп. Угэы ишцаанаго, сахьуазтцауагы мацк сацэыпхашьоит аха, абант сышэыршақэа Адица лзы иаазгеит, ишпалыстари?! Уара суцны ашта

сантало, зеггы ирбо-ирахауа ылыстару, мамзарггы ааим-
кьарстак пшааны ылыстару?!»

Кѳантра уи иихѳоз зеггы ахауазшѳа акыр аамта иблакѳа
ирхыцшылон, нас аргьарахь еиха иааднацѳолоума ухѳо ахы
аакьѳеит...

«Иухѳаз цкьа исзеилымкааит!- ихѳеит иара ибжьы ааты-
ганы, – уи аргама сьшѳыршакѳа лытара уакѳшахату, уакѳ-
шахатму?! Ара хѳычык аускѳа маншѳаламхар калоит, урт
ашѳыршакѳа уареи сареи хрытцаланы ашьха илбаахгеит,
хѳьбааа рыдуп, ус ркьышѳ икѳыртцарггы хѳаузом!... Насггы,
адиректор икѳазшьакѳа зеипцпроу удыруеит, аштѳа шѳтысцоит
хѳа далагар, хѳыцьяггы ихѳахьымзгхѳоит!»

Еитѳах икьылкаан илакѳа иаархыцшылан, зны-зынла ам-
ѳан иеиталоз апш лапкьакѳа жахѳаны ианылбаанадалак,
уи ахаара агѳы икѳѳнатцы иара агѳыргьара ахы найдшьылан
ишинардыруаз еипш, уажѳо ус акггы канамтѳазеит.

«Ус акѳзар, ицѳыргатѳзам, уара укѳышуп, уара иухѳо
кѳаццоит!» – ихѳѳан, ахы ааишьышьын, амгѳырхакѳа ааргѳ-
гѳаны, аидара накѳѳитцѳан, ахыкѳ интѳалан рѳынархѳеит.

* * *

Уи нахыс Адгѳыр даѳа ѳымшггы Адица димбазеит. Уи
дибарц аниѳахыз есымша, ма ахѳаракѳа дара рганахь даѳа
хкаарак итеитѳошѳа кѳаитцаларын, ма ауасакаѳа адѳѳыпш ахь
идѳыкѳѳитцаларын, мамзарггы ацьырмакьа акьинтѳ дхѳѳа-
хѳтны данаауаз дылцыларын. Ларггы убри аамтѳа иакѳыр-
шѳѳаны еибыхѳѳаны икѳазшѳа аматцуртѳа акьинтѳ, ма акѳас-
кьа акьинтѳ лдѳылтцра иакѳшѳѳон, мамзарггы ахѳымсаг
кны ахѳамтѳа апссара даѳын. Аха арт аѳымш игѳы ихѳ-
мызт уахь, избанзар, уи ланшьа иара итцыхѳѳала цьара иа-
кѳѳымк иамхалахѳѳар хѳа дшѳѳон, уи ихѳѳартѳ иара акала
ихы ааимырпшыцызт аха. Уи ларггы лцѳѳа иалашѳѳахѳазар
акѳхарын, ус аштѳѳѳы ианааикѳшѳѳалоз, адиректор данаа-
рыхтѳыгѳѳаллак, ахышь анхыло акѳѳар аѳнатѳакахь ишеихѳо
еипш, аматцуртѳахь ддѳыкѳѳѳлон!...

«Ус акəзар, уи илацш ахымназо тыцк цшаатəуп, – дхəй-
цуан Адгəыр ихала данаанхалак, – иара Даургы акы ицəа
иалашəахызар калап, ианаайдгыло, иара днарыбжəах-
хуеит, ашыапылампыл афы зытрышə кны ахəмарцəа ифуа
ирышьтоу азбаф иеицш! Иаб итəкəа уажəнатə илало дала-
геит!..»

Адгəыр идыруан ашыьжь уи Нуца дналыцхраан лускəа
анаакалтцалак абахча дшытцалоз. Лара бзиа илбон ашыьжь
ашəыр азазыш рхьыкəкəа ианыкоу рыфара. Урт ускан
даəа гьамак аархəоит, насгы тагалантəи атцх мацзак иаа-
цəыхьтəми, убригь уафы изгəамтə, аха ибыз кыраамтə икə-
хауа гьама хаак изыннажьуазар акəхап. Насгы ускан абах-
чаф зынза тынчроуп, икалап иара убри атынчраггы иара
ахатə гьама амазар, убригь иамеигзакəа аиасра иафу,
ари ашыкəс азы уаха ихнымхəуа ашəыркəа, (сара сыхьзала
ишəымаз!) хəа ирыланатцозар!... Убас мазак рытылдырааит
азы ауп урт есышьыжь шəырфара уахь дызцоз Адицаггы!...

Адгəыр ашыхака зшьамх иамгоз ихəара хьычкəеи икаблеи
шьыжьла ишыкайтцалац еицш агəашə интцаны афныка
ифааихон, аха иахьа избеит, даəа цытк днарытцакьаны ина-
скьеицарц, избанзар, уртачуаниашьцылан, амра фхашлаанза
афны ашəхымс илацшуан агəашə акьинтəи. Нас знык ашоу-
ра андəыкəлалак, уахь хəра иаашьаны ианымцозггы ыкан,
мамзарггы амтцкəа реырцəыпцхьакны араса шəшьыракəа
иахьынрытцагылоз уа иаанхон шыьбжəагəыхəтцəанза. Ажəа-
кала, убарт зеггы ааидихəыцлан, издыруада Адицаггы цьа-
ра сылацш лыкəшəозар ааигəахəын, ихəаракəеи икаблеи
афырмахьц аарыкькəо дахьнеиуаз, дызбоуггы шака кəышра
кайтцазеи, шыьжь заа ирахə ифны иадицоит рхəозар акə-
харын. Ус, цытрак днеихьан еицш, ихəаракəа адəышкəа-
гьаз ианныкəла, ахаскьын иатцəа рбан, иаразнак иара дыр-
хаштит!

«Сарайтегьхара шəкасцарстахын, ара шəзаангылеи, азəы
сибарггы, ара данааи дакыма иггəамхəуеи?! Изхəаша камлар
хəа шəшəоума, насгы, адиректор ибахча азааиггəартцəкьа...
Сибар, ара атыхəтəантəи аангыларта аума хəа дымтцашеи

иаразнак! Уи аткыс еиҕуп даеа пытк хнаскъар, шәара шәзыхәангы, сара сзыхәангы... Саргы еиха сарпшзоит сызбо рзы, нас саргы зны-зынла шәаасызхәыцларами?!»

Ахәарақәа ашьха ихеицалашшәа ахаскын рхы нақәрыц-сны ахәра иалагеит. Насгы урт рыхш рҕырххъан, ирхадырш-тырц азы хрыҕк азы наларшьышьны ирыртон, аха уи абарызхоз, амшага дузза амла иакуазар акәхарын. Убарт зеггы шеидихәыцлоз, ақәатца ақынтәи шытыбжықәак иахаит, данынапш, ивара аанда леадтцаны иара иахь даапшуа дгылан Адица.

– Шыжьбзиа Адгәыр, иаха хоуцалт! – акыр-кырхәа дааччан, уара уапхәа ажыжь шаанза азәгы дзымгыло цушьома хәа лхәарц лтахушәа днаихәапшит.

– Бзиа ббааит Адица, иахьагы ашара бацгылеит! – ихәеит иара, убри алагы лара агәра лиргеит уи есышьыжь арахь абахчыхь дшаауаз иара ишидыруз, насгы иара ари ахаблаҕы иаакалоз акгы ицәутцәахыр шамуаз!... Ани лара ланшьа иблақәа ахытцару ашкол аҕы ауп, ара иара ицназго макъана дмизацт, дихьазаргь дымшәзацт!...

– Сара арахь есышьыжь сшаауа уара иалудыраауеи, пхыз иубома?! – деитааччан ҕаалтит лара, убри алагы еилыл-каарц лтахызар акәхарын, уи алаф иалатцашәа илхәеит, аха иара ипхыз далашәахьазу даламшәахьазу!.. «Арт азгабцәа схәарақәа реипш акада акы рзымдыруа иказам...Урт арыц-хақәа ашьац рбан, сара сырхаштит!...»

– Сара схаблаҕе досу дахьцо-дахьаауа зеггы здыруеит, уимоу, есышьыжь бзиа ибаны урт ирфоугы!...

Адгәыр убри ала Адица илирдырит, есышьыжь ари абахчыхь дшаалоз шибыхьаз анафсгы, уи бзиа илбоз ашәыр-қәагы шидыруз!

– Уара упшоума?! – уи убас ихааза дыччеит, нас иаалырқаны икылкааны даҕьааиҕапшит, лара лхәычы-мычы зтаз лшәыра, инапы ахынтишьыз дақәылкызшәа, даҕьаап-хашьеит. Аха уи иаразнак даалтын, ант рхәычы хәмаррақәа раан, амраҕе ифызцәа игәиғанзамкәа асаркьа аниҕадрьччоз ишыкаитцоз еипш, илақәа инапы аархишьылан, ҕааитит:

– Сыпшомым, аха сгэы исытцанахэоит! – еитах даеа шыафакгыы лиркатцеит иара иахь, ант ихэарақәа адэхэыпцш афы инаганы, ахаскын ишалаиргылаз еипш, лгэылған-замкәа, даеа цәажэарак ахь диеигеит. Икалап уи дзыпцшы-мызтгыы лара, аха икалап дзыпцшызтгыы, амала илзымды-руазар акэхарын астәкьа лгэылғанзамкәа дшаланагалоз.

– Угэы уаха иуанахэои, ажь сфар стахуп хәа уанам-хәазои!?! – уажә рцәажэара имырхьаазакәа даеацъара ииал-гарц далагеит, аха акәашара аан иуцкәашо атыпцха знык лнапы анухьыс еихагыы амца шукуеипш, ажәахь ииамгакәа, агэы иазааигәаз ацәажэарақәа еиха иерылаихалар итахын иара...

– Сгэы исанахэоит, абрианда сахымкыысзакәаснахыпан убрахь шәбахча сынтацаларц! – Адгэыр ииггәагыыз иара ихатагыы иаацъеишьеит, аха шыта иггәагыит, иеамаириашар акэын!...

– Шәара шәдиректор ишәимыртцазеи, шәтетрадқәа рфы атцәагәа кәцшь уанахыс, гхоуп хәа ишыпцхьазоу! – лхәан, ил-кыз ажьымжәа лнапәфы икәацыр хәа дшәоушәа, пшьаала иршәны, анапылампыл афы ампылакәта иантадыршәуеипш, ажьымжәа иара иахь афыналырхеит. Нас даахэын, ашацахәа абахча инытцаршәны ддәықәлеит.

«Исхәеит усқан, бца, бцагэышыа!...»

Адгэыр уи дгылан дахьылзыпцшуаз, поетк иажәеинраала икыышә инықәххит, аха ахәара далагар, лара илаҳазомызт азы, ишыкаитцалац еипш, ихазы дапцхьеит абжаранза...

Ауха дахьнышьталаз дынтахан дшыцәазгыы, цхыб-жьон азэы инапы кны даахазшәа дцәырҳаны даапшит. Нас илацаәа ааиртын, дызлаз пхызуу лабәабазу цқәа даназхэыц, шыпцхызыз агәра анига, еитах деиташьтрақәлан, иггәа-ларшәара далагеит. Уи ус акэын, апхыз анибалак ацәа дал-туан, нас ахы инаркны атдыхәанза дзыпцхьахьаз жәабжык еипш гәаныла ианеитеихәалак, ианигәалаиршәалак, иара ихәалоит еипш, ихәафы «итанафуан», ианитахыз иаатигон!... Убас «еикәирхаз» пхызуп уи аухатәи ипхызгыы...

Адица абахчаҕы атыркэ лаха дыкэтэаны афара даҕыхуп. Иара уи лывара игылаз атамеихаҕа дыкэуп, реиҕа иарту, амра еицш еилпхаақэо алхны, иршэны лара илзынаишьтуеит, ларгыы, зынза итатам, зэҕы еимггырым, иаатым, имкэыцыша, иршэны иара иахь иаалышьтуеит.

– Абри сыхьзала иф! – лхэан, цырак аалышьтит, аха уи аоыза алахарт, ацха злыжжуаз, икалап пхызла акэым лацшҕабагы имбацызтгыы. Уи убас ихаан, убас иҕы ита-зытит, азныказ иаацьеишьеит, издыруада уи лнапы кэым-шэышкэа иахьҕырыхыз азы акэзар, абас изырхааз хэа да-гьазхэыцит. Аха иаргыы даттахозма, реиҕа амра кэыпхоз, иартхэаз, иөежккакараза иказ тама бзиазаак ааҕиҕын, ишы-каитталацыз еицш, лара лахь иршэны идэыкэиттеит.

– Убри аныбфалак, агэаҕь кабмыжын, ибтцэахыр, Акэа дгыылк шэымазар, аамта анааилак, иеитабхап!

Лара убас илгэарцханы дыччеит, лыбжыы халтцеит, иара азныказ игэы аагыпсааит, хэҕеимехара, адиректор иааиахар, илаба кьагэа афыр-фырхэа икьо итама дшатцагылаз уба-рын!

– Цэҕагыы иубарым, нас тамафара унеиларц!

– Избан, снейр камлазои?!

– Мап, сара сбахчаҕ атама еитасхэзом, уи уара мыцхэ бзиа иубоит, уахь утанагалоит!...

Нас еиҕа аччара далагеит, иаргыы еитах игэы аатзызааит, уи лыччабжыы ланшьа иахар хэа дахьацэшэоз адагыы, атцла дшыкэгылаз аалхаштны, лнапкэа ааулыжыыр, далкьар хэа. Уи устцэҕьа цьеи илхаштрын, аха ауаоы дызкэымшэо егыккам.

– Санду илхэо сахахьеит, алаха адгыырра адыруеит, уа-кэымгэыгцэалан хэа!...

– Уи саргыы издыруеит, аха сзыкэҕэыгуа, ихжэаргыы, са-ман ишнеиуа атама иннакылозар хэа ауп!

«Ах, бара агызмал, сгэы бфаларц азы аума арахь бзааз, гэаныла «балшэааит!» ихэеит, «балкьааит!» тцэыкьа изым-гэыгьыкэа. Избан атама дзыннакылара, сара дсыкэым-гэыгьзеи, аха, ажэ иакэкны ацэ хэа, сара сахь акэзар лажэакэа ахьхо?!»

– Адгьыл аҕы бышытастэҕьар хаурым, қалақьк ртыпха!
– Узсыхьзару?! – лхәеит лара, ани излыршәуаз ллахақәа реипш иказ ажәа- хаа игәиҕанзамкәа аҕаалырхан, – сузын-кылару?!

– Бышпасызынымкыло, баша схатцоума?! – иҕазыршәаз изымдырзо убригь нацитцеит.

– Аиеиттәҕьа, баша ҕахрак уаиааиуама?! Уанхатцаха, уар-ҕа нап ишътнахуа уфозароуп! Ус утәҕәазар, саргыы сышь-тухуеит!

«Ари азгаб иахьа сыцсы лфарц даеуп! Уажәшьта ллахақәа лгәы рыхшәеит, атамагы мцозар акәхап!.. Арантәи амжәақынза снапы назоит, ма ахардан жьы ҕыхны илыстар?.. Ма уи деикәнакуазар?!»

– Ажь быстап, ажь, уи цәҕьала ихаауп, насгыы амжәа иақәу ауп, уи даеакалашәа иҕоуп...

– Алаха иақәу цәҕьоуп ухәарц аума иутаху?! Амала, ақалара агуп ухәар, уи даеакуп!...

«Бара афстаа, бара ацъныш, – игәы итихәаауан Адгәыр атама дахьықәтәаз, – бара быбыз ахәыц еиҕнаршәоит, сара сакәым, арупап дбыхәом!..»

Атама бтахызар, ибызҕысхуеит,
Иаасызҕымхыр, сыцсы тысхуеит!

– Уи ажәеинраала бзиоуп, – лхәеит лара, уи дзыпхьоз ацәахәақәа зегьы, ани иршәны илиркуаз атамақәа реипш, ишлафлымршәоз ирдыруа, – уара атама аҕыхразы ухәыдам, амала ацстыхразы узеипшроу сыздыруам, иузымгәаҕьыр?!

– Изгәаҕьуеит! – ихәеит иара, ииашаттәҕьан уи ажәа атца-кы атыхәанза дшазымхәыщыцызгыы.

– Ус акәзар, саанкыл, сыцоит! – лхәан, ахәыхә махәык ақьнтәи егьи амахә ахь ианықәпрауеипш, лнапқәа еитдых-ны иара атаматцла дахьықәҕылаз ахь лҕыналхеит, иаргыы иеааиргәҕәан, инапқәа наирххеит, дааникыларц. Убри аам-таз, ипхызгыы атхарцәхәа даалцит.

* * *

Адгэырраа рыоны аҕапхыа иҕоу ахы аҕынтэи хыхь аҕаацэраҕ уҕэгылан уцшыр, унап аштэ ианушэа иубон адиректор ионы. Вантэи ибзианы игэоутоң адэахыы аштэ икэыз, аххаара итаз, амхыртэ иалалоз, ажэак ала аоны ифоньтңны адэы икэлоз зегыы зэыз убон. Акызатцэык, ирхэо уахауамызт, аха убригы угэыртцкэыл бзиазар, зны-зынла рнапкэа ркыашыала еилукаауан досу ирхэоз. Адгэыр адиректор убри акара дишыцылахыан, ила дахыабоз акэым, дахымбоз дургыларгыы, икыышэ аатцысыр, иихэаран иказ зегыы идыруан! Ус, уи тцлак амтцан, усынтэи раштэ дыкэыпшуа дыштэаз акэымкэа, Адица аматцуртэ дындэылкыан, дыоны агэашэ ахь лэыналхеит. Агэашэ нак-аак иахагылаз ацса тцлакэа цкыа иудырбомызт, аха излаиахауаз ала, машыына ласк адгылан. Адица урт агэашэ анырзаалырт, ашырхэа иоталан, иоыкэтэианан, аштэ агэта игылаз ахыаца тцла ду амтцантцкыа иаагылеит. Адгэыр усынтэи еилыкка излеибоз ала, рапхыа ацкыы зкыз ачкэын дтытцит, нас хатэа наза-аазак иааиланы, ашытахь пхэыски оыца ахэычкэеи. Арстэи дахыпцуаз излеиликаауаз ала, азэы дычкэынан, егыи дызгабын. Иара ахышэтхэа игэы иташэеит урт лара лтаацэа шракэыз, Акэантэи ишааз. Избанзар, уи ргэылапцхэыс данразтцауаз илхэо иахахыан, лара оыца аишыцэеи еихэшыаки шлымаз, лтаацэарфэы ахшара лара дышрейхабыз, илышытанеиуа ачкэыни лареи шыкэсык шрыбжыоу, уи раб заа амашыына аныкэацашыа шииртцаз, егыырт макыана алагартатэ класскэа рфэы иштэоу, лаб Акэа сасааиртак дшеихабу, лан дшыртцаоу, ажэакала, урт ртоурых мачымкэа излымхак ала иахахыан, лара ланшыа, адиректор зны-зынла ишихэалоз еипш, акы италан, акы итымтцзеит, иахынтакэаз инадчаблеит!...

«Урт дыргарц иаарызу, – ахы амтцаҕ дахытэаз ахэыцра дафын иара, – макыана жэамш ракара роуп итцуа лара дааийжэтеи, Нуца лхэашыала, аҕа лылымсзацт! Уи цаса данаалоз мызкы еитцаны днымгылазацызт. Сынтэа лыпцшыарамшкэа лнапы изадхылтцэаларыз! Насгыы, са санлазтцаа атцарахыы

хдэыкэлаанза сыкоуп лхэеитеи? Аха лаб ихы иташэаз Анцэа итэуп, псшьара хэа нак, Ауадхарака цъара дигозар?.. Аха лара ақыта бзиа излалбо ала, ус иаалыркъан иныжны дцап хэа сыкам... Ус ухэеит хэа, ма цъара путиовкак рзаазар калоит, ишынтаацэоу цъара еиццозар?...»

Абас Адгэыр кыраамта ахэы акэапраф ахэа амтцан дхэыцуа дыштэаз, иаалыркъан ихы иташэеит Адица лымшира шыказ. Уи тьцх ара аанфасра даныказ, игэалашэоит Нуца дышлазтааз, иахэа бара бымшироуп, ибфарц ибтахи, иаххэап, хашта хтымтцзакэа ихамоу ркынтэ хэа! Лара дхэыцхэыцуа, нас ус фэалтит: « Акэыт-фэа амца ифхэартцэины изны!» «Бара бзы, акэыт-фэа шеибгоу, бара быда уаф даламкысуа, хара хзы даеа кэтык сшыуеит!» – лхэан, убри ауаа ф-кэтык лшыит Нуца.

Исгэалашэоит, ускан нанхэамза жэафанд, амеша иакэшэеит. Иахэагы нанхэамза жэафоуп, ицшьашоуп. Зынза анцэа имш! Хымпада саргы снеир акэхоит уах, аха неишас икастои, исызбои? Насгы дара таацэашэала имфапыргозар акэхап, лтаацэа Акэантэи иааит, аеакит, сара снеишыа шцакалои? Даур ма ихэар калоит афнынза унеи хэа, ма иан Нуца илхэар, лара лхата лгэы иатахызаргы илзымгэыгъуазар акэхап! Ус ухэаргы, избан изылзымгэыгъра, сара сгэылоуп, лара леипш ауниверситет стамлацт, аха, ашкол ицэгъамкэа салгахэеит (уи илтаххар адиректор илзышыакэиргэгоит!), ашкол сшалгаз еицш иаразнак лара леипш атцарахы сзымцазарг, сара ус истаххеит, рацхэа арра уалцшьа схызгарц, нас, санду илхэалоит еицш, саншэлак, сеикэтэа-сеикэгыла саныкалалак, арратэ тцараиурта сталоит, уи саналгалак, иара арратэ авиация иадхэалоу атцараиурта. Ааи, ааи, ускан зны-зынла ажэфанд цам-цамраф хакэткэа ирхапырло ахышь еицш, хыхынтэи зегы зфэу гэасталоит, ацэгъа згэы иаатазкыз, ма схэатэы аахазымтаз, ифызцэа даарылцаан дызга-лоит! Насгы уи илдыруазааит хара хфэы асасцэа анааилак, урт ирацэажэаша, пату рыкэызташа гэылацэакэак ааганы ирыдыртэалоит. Иаххэап, дкэыпшзар, ргэыргыаратэ еицылара зыкы, уи зынза ахазына, Анцэа икынтэ афэр

ххаблаҕы иҕоуп! Ихьи зеггы здыруа хдиректор, ашкол дузза ахы тигеит, иахьатәи реишәачара арпшзараз иатаху изымдырзои! Иудьысымшьеит Алмасхан Кадыр-ипа, уара хқытаҕ зыхьзи зыжәлеи еидкыланы ирхәоу аүаҕҕсы, исасҕәа гәылак дрыдмыртәалазакәа имҕаҕигеит хәа узбахә дөықәырттар! Уи анҕәа иуҕәырхуп уара, уи аҕыза уабиҕара иақәашьмызт!..»

Абас кыраамта ахәаны, ахьаца амтдан дтәаны дхәыцуан Адгәыр. Аха нас аҕныҕа дылбааит, ахәмарра анаҕҕы, урт издыруада ҕара цыраарак ртахханы исыпхьаргы калоит хәа. Избанзар, иаб ашьха дыҕоуп, иани иарей иахәшьеитҕби роуп аҕны иаху, аха уртгы бзеирак-цәгьарак ахьыҕоу азә ииуша руеит... Ус ами ақытаҕ, уара аҕьабаа ахьубо – иухатҕылоит, унықәгыла-аақәгылошәа урбар, бзеирак умазаргы уҕны реагырханы инеиуеит, аматгы иртахушәа-иртахымшәа ирулоит, инатәаргы, рызхара ыфан, рышьтахь рнапқәа ахьшыны игыланы ицоит! Уи иаанаҕо, иҕоутҕаз ауп икаҕҕо хәа ауп, мамзаргы, илаутҕаз ауп иааурыхуа...

Аха адиректор уи аҕыза иҕәыблаауп, уи ахаблаҕы бзеироума-цәгьароума ипхәысгы иаргы ышт-ышт хәа еивагыланы амат руеит, абзеира-ацәгьара ахьыҕоу аҕнәаҕы ашьыжь ацшәмацәа гылаанза дара неиуеит. Ани илеишәа кәдыҕ хәыҕык ицәгьоуп, аха уи ашкол адиректорра ус атахызар акәхап, шаҕа уҕьбароу аҕара, шаҕа ахәыҕқәа уцәшәо аҕара, убри аҕара пату уқәыртҕоит... Насгы, уи ари ашкол директорс дыҕоижьтеи ҕеижәа шықәса иреихауп, дара ахәыҕқәагы, ақытауаагы, ашьхымзатраҕ хьпхьазара рацәала итоу ашьхыцқәа, «раб» пату шақәыртҕо еицш, иаргы пату иқәыртҕоит!.. «Уи дхамамызтгы ихапсыхәаз Анҕәа итәуп!» « Уи хара хәар ауалыр ауадыхә ишеиднакыло еицш, еидкылан имоуп!» «Уи дзыпсахуа макьана дмизатт, дихьзаргь дымшәзатт!»

«Ахаан гха имыхьыцт, иахьа имыхьыр»,- ихәеит игәы даатаччан еиҕах Адгәыр, – насгы, сара уи илысташа ахамта тәахны исымоуп! Цгәи-хәынаҕи рхаҕыц ахьымнеиуа, ирҕаны, аҕыка алырсны, икаркоуха! Лара иахьа жәаф

шықəса лхымтцуеи, дара џеижəа ыќоуп, аха дара аќалаќуаа ишырхəо еипш, еиха атагылазаашьа иаќəшəарц, иарцшзарц, жəаф рџы илахгап!... «Шаќа оригиналла ихəыцузеи!» – лхəап лангы ишьтыхны амра иаџарцхо, усќан адиректор симырехəарггы (уи адунеи аџы иааимоу акы деигзом, убри ажəа хаа ада!). «Унан, сукəыхшахааит, ари хəанхьаа ашьтəа иаџсуеит, ашьха дцаны ашəыршаќəа бзааигеит!» хəа ишиашо инанан лыхəда ихылшьуазар акəхап!.. Ларггы акыр-кырхəа даачаны, «лыхəдахатца» шаќа илнаало дырбо зеггы азəазəала даарылсып! Амала, иара адиректор ичкəын Даур иќышə азə дынтасызшəа иаразнак мацќ ирчышт, игəы иаатцаххыз арахь ихəашам, аха, «ари сара сахəшьа шлакəу азəггы ихеимырштəаит!» рхəозар акəхап иблаќəа Адгəыр иахь даапшны. «Иќалазеи абаапсы, – ихəап иарггы гəаныла усќан, – азгаб лымшираџы снапы ыркало сзымааит! Лара лгəы иахəазар уи шəартарас иатцои?»

Урт зеггы учхап, ухы иќəукуп, ани адиректор иешы-ќаитцаша ауп иухəаша. Рацхьатцəќа иибаз цыашьаны, ицьымшьќəа цырны убас аџада ихалап, ани есымша иааи-хымхзакəа ихоу ихылца ацынтца иннамкылозар, наќ ихы иќəыќьќьаны, абахə иаџџрыз ахахəќəа реипш ицарггы ќалоит! «Зегь дара ртыц рymoуп, ауаџгы, иара ихəаа дахым-сроуп!..» Уи хəаны данаалгалак, ихылца ацынтцаггы ахыцəќəа аакны алада длахоит, уи иќəышра тцаула зтцубаауа иблаќəа зеггытцəќа ахыцшылара азин шрымам дырдыруа!... Насггы, иацы ашкол иалгаз, макьана заанатц зан иатцнацаз аќабла даџызоуп, ихы ахькыдикылара издырзом...

«Ус схəап аха уќаз! – ацкəын игəы интихəааит иаразнак, – хара иахтəахуггы аадыруеит, хəхьцоггы аадыруеит, ххыќəкгы аадыруеит!.. Баша жəашыќəса ахəынтцəа хамшьаќьазеит! Хара ханылаурќə – ушколггы лаурќəит ауп!..»

Урт зеггы ирхəоггы ируаггы зеггы идыруан, иреихəашаггы идыруан, аха макьана изымдыруаз, иимбацыз асасцəа ракəын. Еихаракгы уи лаб иќазшьа издыруамызт, ипшра издыруамызт. Шьоукы-шьоукы акы иалаќоушəа иќоу аќалаќуаа рыгəарззаланы иныќəоит, адунеи дара рыжə-

оахыр икәгылоушәә, Анцәә иумхәән, хаҕеимчәхара, ишакәым иаатцысыр, аплакь еипш иныкәкьан ипыххаа ицарашәә!.. Даеа шьоукыхгы, оынтә-хынтә ацсхәрақәә зларбахьоу аторт еипш, еимышәшәо, уаарылакьысыр унацәәтып рыхало икоуп! Аха Адица лаб ус дыкамзар акәхап, ашәыршагы закәу идьруазар акәхап, уимоу, данычкәыназ ашхагы дымцацкәә дыкам. Лангы, дыщакны амашьына лтытцша зеипшраз ала, еилакьа-еилгәыцөк лакәхап, насгы дыртцаоызар, дара артцаоцәә рхәашьала, ашкол антытцтәи атемакәагы дырцәыхарамзар калап... Ант лашьейтцби лахәшья хәычи ртәы еилкаауп, урт макьана ихәычкәоуп, амала ани рмашьына ацскы зку, лара илышьтәнеиуа лашья, уи иацәажәарагы ус имариамзар акәхап, сара соуп, Акәә ахтнықалакь агәшашараф сиит ихәозар калоит... Аха ус схәеит хәә, зынза зхы шытхцәән икоу азәы иакәымзар калоит, ус имарахә-чарахәуа ауаа пату рыкәимтцозар алшоит. Шьоукышьоуки ақалакь чкәынцәә заа ишны еикәтәазгы ыкоуп, урт ианхәычкәо имзышәәкәоуп, рхы укыр рфы узкуам, итакьа-тасцәоуп, иандухалак, жәаф-жәибж шыкәса ркынза ианнеилак, азмыж хәычкәә ирфызцәаханы, итынчза иаакалоит... Урт рхәычра анарха заа инырхуеит...

Адгәыр урт зегьы гәаныла азәазәала данырхыс, зегьы «ирыхәтаз» анрейхәә, иаргы ианиархәә, ашаца-шацахәә аоныка ифынеихеит... «Уаб цьара данцалак, уаргы убналоит, – лхәозар акәхап иан, – шәарт зегьы адәахьоуп шәфы ахьоу, шәгәы иалымсын, аха аоны хәә азәгы шәыказам!»

«Ус ахьпабхәо Лхаа ртыпца, – иан зны-зынла атцәы лылаитцон иара, мацк акара имырмыцхәыккәә дангәаалоз бзиа ибон азы, – азә ашьха дамоуп, ана акәым ара акәым, зны афьарра дафәоуп, зны ахафара дхалоит, ипсы тины цьмакәак еитцейргыларц дафәуп!»

«Мап зхәәда, уахь дрыцыз, дрыманыхәахеит, аха араагы акы инаха-аахатәыми, агьейпш овра дуззак ааныжьны днылахәаша дцоит!..» «Нас сара имыздоит, уи цытрак арахь дыбылбаасышьтуеит!»

«Ицәә уркацааит, сара акыр азы дыстахума, снапкәә зхьымзо сыла иахьабоу сгәы иазычхауам азы ауп...»

«Бымшэан, ди, бымшэан, уи ицьмакэа иагьа ихы тыр-кьаргьы, Лхаа ртыпха дихаштыр хуам!» – ихэап, лкэакэа ааишышыын, амтцэышэ иман абахчара днытцалап.

* * *

Аены адиректор исасцэеи иареи ашта агэта ахьаца ам-тцаны адэафэи аишэакэа дыргылан, даара пату ақэтцаны гьамала акрырфеит, акрыржэит. Адиректор агэылацэагь азэгьы дааимпхьеит, хара-хара хауп, хазхара гэата-бгата хайцэажэап, хайбабап рхэеит. Насгьы иара аиашаз ашь-ха иимышьтыцыз қыжэқэакгьы иман, акы ахэда ахэызба хзатцымшыуа хакам ихэеит, аха дара инафэршэны мап ркит. Хара уара уфнатафэи иахамфац, иаамжэыц арбану, уқыжэ ацсы иацумырхан, уашьтан ицьмахар цытфыкгьы адаа-галап, аф-фа аныкалалк гьамала иахфап, рхэеит. Азамана, дақэшахатхеит адиректоргьы, ускан фымшкагьы шэан-гыларатэ шэаа, ахэычқэагьы рызхара ихэмарп, азгьы ита-лап, ихэеит.

– Уажэы, хаз ныхэафак схэар стахуп, – адиректор ашырхэа дфэагылан, зегьы даарылацшит, – иахьа чыдала иныхэатэу, иахьа чыдала игэцарактэу лацэцахэ шытаххып. Абрака, хэычгьы-дугьы зегьы ашырхэа шэгылароуп, уи дацсоуп лара!

– Дарбану лара, лыхьз умхэакэа хгылома адшэма ухатц-кы?! – ихэеит лаб аишэа атдыхэаф дахьтэаз игэыргьара из-нымкыло.

– Уеузымдырааит, уара умахэуп, убжыы рмац! – лхэеит инытцакны, лхатца икынза иназартэ Адидца лан Есмагьы.

– Сара сакара махэра зымуцгьы азэы ажэа иртахьеит! – ихэан, рывара игылаз ахэасатцла инапы нақэикит.

– Ус уара умсааит, рапхьа уанааддыргыла ауха, иуфоз акэац абақкэа, уахэшьа рытцэахра дахэомызт!

– Азырфэра сахэоит! – адиректор зны-зынла итцацэа шеикэикуаз еицш, иарма нап аишэа инықэикшеит. – Адидца хэычы иахьа илымшироуп, жэаф шықэса лхытцит! Сын-

тәә иара убасгыы Анцәә иңышыаны атцара бзиаза дталеит, ахәшьара йаиматқәагы лоуит! Иахьа сара, пшь-шьапык этцаз ак шьны, сгәылацәагы аасыпхьоит хәә сгәы итан, аха шәара исышәмыруит. Ус анакәха, абра итәоу зеггы шәша-хатуп, ижәдыруазааит, иахьа Адица лымширазы лыхьз шасырхәо сьжәфәыс Чашь аңеи иареи. Илтәхьызар, урт ара йкәзаауеит, лыхьз рхуп, ианаалтаху иахьылтаху илгоит!

– Адица, ажә аңа атцаргылангы ибоуит, уи хамта дуззоуп ибдыруазааит! – дахьтәаз дгәыргъан дөагылан инап аинкьара далагеит лаб.

– Уи еихауггы лыхәтоуп, слыкәыхшоуп, – лхәеит Нуца, нас днеины, бхатцкы, быцсацкы сара сцааит лхәан, лхы аагәыдылкылеит.

– Ус шәара ианышәтаха, итабуп, амала урт хара цьаргыы иахгазом, ара йкәзаауеит, лымшьта бзиахо Анцәә йкаитцааит, ишеитцагылоу аабап! – лхәан, лангыы днеины лашьа даагәыдылкылеит.

– Хыхь икәтәо Анцәә дузза иахауеит, иахьа зымшира йкоу хтыпца хәычы лтаацәә дрыгымкәә, хара дызтаху зеггы хлыргәыргьо, лтцара ишахәто ибзиатцәкьаны иналыгзо, хтааңеи хәреи хәмацара хәкәымкәә лыжәлар зегь лыргәыргьо дырразкны Анцәә дкаитцааит!

– Амин! – ихәеит лабгыы, уи ажәә зегь тазоит, уахагыы атцара атахым ихәозшәә, иикыз атцәагыы нтаирпкеит. Егьырт итәазгыы акака ааныркылеит, лара Адица лхатагыы мчыла дафдырхәуеит, йкалап кәармак акара лбаалдазаргыы.

Аены рызхара ианеибаба, рызхара ианеицәажәә, рызхара анырфа, ианыржә, ахәылбьгәха ахьшәашәаразы Адица ара деитәаныжьны, «ақыта гәхьаабымго бкалаанза, даеа цытрак быкәз!» хәә налархәан, дара рмашьына инталаны ицеит.

Адгәыр иани иареи ахәылбьгәха аңш фырпуа абартцәфәи иштәаз, агәашә абжыы геит. Инаңшызар, Адиңеи, уи ланшьа ипцәыси еилахәарақәак кны рыфныка ааира иафуп.

– Бзиала шəаабейт, Нуца, бара хəфны ашə ахьəоугы бхаштит, ичышəзар акəын! Унан, Адица лоума ибыцу, дахь-сзымдырыз ббоу бара, зынза сажəзама сара кəыхəла?! Цыц-хижьтєи бытцəрышкəаза ишцəбызхəи, бкəақəра сцааит!

– Уии сарєи иахья асасцəа хəман, – лхəейт Нуца, тынч абартца итцагылаз арымзафьы днатəан, – абыржə индəыкə-тцакəаны, хəааилырганы арахь хəааххейт.

– Унан, шəхаткы сцааит, уажəытцəкья зегь хəцпхьаза акахуа сыршуейт,- лхəан Хьыма афəацара дныфналан, акахуа аршра далагейт. Адгəыргыы дааикəкьяшан, аутраф дцаны хəбырзакьки шыынкаки ааиган, ирссаны ихыхны рацхья иныкəиргылейт.

– Ишəымадаз бара сасцəас? – Хьыма акахуа аршра да-хьяфьыз илзымычхакəа уахьынтəи фəалтит.

– Адица лан, лаб, лашьцəа зегьы шынтаацəаз иахтан. Рыцхə дьгəхьяаргейт, сбыкəыхшоуп! Насгыы иахья лара илымширамзи, еицазгəахтєит. Ахəбыр-чыбыр, аторткəа, ахаа-мышаакəа, рмашьына пахəхəза иртəны иахзааит, сбы-кəыхшоуп, аарла ацсы аманы хгəашə апхья амарда ихалє-ит! Уара ас шəалагар, шəмашьына абга цышəтцəоит, ихəейт аригь! Қаблак шыны, шəаргыы, егырт ааигəа-сигəа дафəа пытфык хгəылацəагьы ираххəап хəа хгəы итан, аха Адица лаб имуит, имухатєит! Нас тынч хəауейт ихəейт, уи ицсы атцəы иахоуп, уфны дааиргыы акрифаанза ауп, нас зша-ха цтцəаны ицаз аццəагəеипш дыбналоит! Есымша акы дафуп, акы дартəом, урт ақалакьяуа зфу сара сакəым, дар-гыы ирыздыруам! Ажəакала, кəтыла хəилгейт иахья, амала Адица ажə хазына аца атцаракəашо лыхьз аирхəейт ари! Иа Анцəа сухəоит хырхəгас илутарц, хара гəыкала икəахтцоит икəахтцо зегьы...

– Унан, бхаткы, быцəгья-мыцəгья, бкəақəра сцааит, бара быбжара аазахьейт шəара шəыфната, илышəтазаргьдацсоуп! – лхəан, лкахуа шыкəгылаз дыфны дааины, лзамфакəа нак-аак иааимданы игəыдылкылейт, Адгəыргыы днєины лнапы аалымихит, амала лгəыдкылара изымгəыгьит, да-мапхашьейт.

– Уахь шөхазнамцхьеит, аха арахь шөхэы хаа-мыхаакэа аагеит, – лхэан, Хымаднеины, иааргаз аилахэара аматцуртае астал инықэылтцеит.

– Унан, бара абзеира збаша, шөфы хаара-бзаара агымха- аит, хашэгэаламшөаргы гөыбган шөызтодаз шөысасцөей шөареи?!

– Сара смааргы каларын, аха Адица илымуит, хшыапы ааитдаххып лхэеит...

Убаскан Адгөыр игөы хааза иаатыпсааит, ус анакөха, ларгы илтахызар каларын уахь инапхыара, аха аихабацөа рхы иантамшөа, лара ақөфьтшыас илымаз. Аха уажөы даеакала илыриашеит, Хыма длымтииргы ауан, арахь дазымхөыцзакөа дламхатиит! «Ус анакөха, сара сыпхызгы баша исымбазеит, икалап ларгы убри ауа, убри афызатцөкы ацхыз лбазар, икалап иахьантөарак лгөы тынчмызтгы. Нас ацхыз гызмалым хөала, уи есымша маанак атцоуп, хара цкыа хзазхөыцуам акөымзар...»

Адица лхы аалалыркөит, аха иубон уи акы дшарцха- шьозгы, дагышаргөыргөоз...

– Фырцанк- фырцанк аажөыроуп, – Хыма дныөнаца- лан фынтөыршыра ауатка акакацкөа хыхөхөыла илыман дааиит. – Иахыа зымшира ыкоу хазгаб хөычы, адунеи афы лара лзы ашөкөа зегы аатуа, илыдынтцөалан дзаазаз зегы шөлыргөыргөо, абри леипш насып азөы имоуц шөхөо Анцөа дкатца!

– Бөы изхөаз хыла итөааит, цыбаадагы ашкол дал- геит, атцара дугы мариала дталеит, макыназ хыхь икөтөо дылхылапшуеит, слыкөыхшоуп! Убас лапхыакагь зегьрыла Анцөа длыцзааит, афстаацөа хөыцкөа хөа цыаракыр азөыр длызкылпшуаны дыказар, абри сфырцан иахытра аиха рхымтцааит! – лхэан, илгөарпцхатцөкыан иааталырцөит Ну- цагы...

Нас ахөса аөнүтцка инөнеибагалан, еибамбеижьтеи ари- абжыарак, «ирцөынханы» иказ, ани итөы, ари лтөы, рыц еи- бакны, ацөажөара иалагеит. Уи акөын иитахыз Адгөыргы, ааимкыарста ихы иархөаны, иныбжыаиршөит:

– Саргы издыруан иахьа бымшира шыказ... – ахыза зхы иақəырхыз ахəыч еипш, дгəыргьатцəа ихəеит, азнаказ ларгы иаацəалшьеит.

– Нас узымнеии, стаацəа удсмырдыруази!

– Сыпцхашьеит, иназгозгы рыхианы исымеижьтєи акыр тцуан...

Лара даеазнык убас ихааза диѣапшит, иишатцəкьан, абри атыцаѣ дтəамзтгы, насгы дызгабмызтгы, иара иеипш дыцкəыназтгы...

– Уеазыкатан указма?! Ус акəзар, уара уахатыраз даеазны иазгəахтап!

– Амшира иара убри амш аены ауп ианазгəарто, сара бара шака шыкəса бхытцыз рыццхьаза, снапала еилатцаны, ашəыршақəа бзылбаазгеит ашьхантєи!

– Ибзиан алəа дурбоу?!

– Ааи, исырѣеит ишахəтаз!...

– Дара шака цыра ыкои, тцара цхашьарам?!

– Шака бхытцуа!

– Нас исутарц анбоутаху?!

– Абыржə шəанцо!

– Ухы уаахи хəычык, ак уасхəарц стахуп, – лхəан, ларгы абаз шьтызхуа аеыѣ цкəын иеипш, иара иахь леаалырнааит, ирхəо дара афыцьяггы рыда уафы имахартə, – ашəыршақəа знык сыхəда ианахушь, иаанаго удыруоу?!

– Иаанагои?!

– Анапеимдахьа каутцеит ауп иаанаго!

– Нас... – хəа ацəажəара дналагарц инақəикуан еипш, лнацəкьыс хəыч лкьышəқəа инарықəкны инаилырбеит, ѣумтын хə аанарго, нас тьцхə тəахьак леипш, лыхцəқəа лышьтахька иныцхьалхəан, – сара исыдыскылоит! – лхəеит.

Адгəыр уаха ацəажəарагь дахьзаанза, аматцурта иѣназ ахəса рхəатəы макьана нтцəашьа шамамызгы, рхəарақəа рыкаара ргəы икəыѣуазшəа, индəылеибəхəеит...

– Унан, иацəеилашəшəызаап, Адица, баргы саргы шьта баншьа хнаишьтзом!

– Есымша хайбабахуоу, иахьак иааичхəап, егьамам, – лхəан, Хьыма акəаскьахь дыѣхалан, Адица лзы хамтак акы

илахэаны илбаалгеит. – Бара беипш ахазына илатэасшыо егысымам, аха абри уажэазы ибыдкыл, нас хайбабап! – лхэан, ишылымуаз акы налырkit.

– Сара сыхызалагы абри бымаз, – ихэеит Адгэыр уажэ-раанза еиқэыршэаны имаз ашэыршақэа аматцуратағ итцэахны иахькнахаз икныхны иааиган.

– Ари хамта дуззоуп нан, ари ашьхантаи илбаагоуп, упату қөцашья Анцэа дақэиршэааит, – лхэеит Хымагы уи икаитцаз цыашыо.

– Итабуп, – лхэеит Адицагы, аха уи лажэа убас ипцзаза, ихааза илығешэеит, ахэасашэт ашыац ианылашэо еипш...

Урт рысасцэа агэашэ ақынза ианынаскьарга, Адгэыр ихэарақэа ашта интэицалан, руак еиха изыгшэа иказ ақэақэа инапы нықэшьюа даацэажэеит: – Уажэшьята есышыжь, убри афыза хаскьынк ахь шэызгалап, ахэылбыгеха шэангэарло, шэызбо шэцьаршыо, шэымгэа хэыцқэа тцаны, нақ-аақ ирзышытымхуа хьала итэу аатцэақэа ирытцоу аеадақэа реипш!..



А Х Ә Ы Ц Қ Ә А И Р Ы З К У
✿ А Ж Ә А Б Ж Ъ Қ Ә А ✿

АРДӘЫНА

Сара абри атцла саннықәтәалак, иа-разнак, сзықәтәоу амахә ныдгьырны инасытцәтәазшәа, сгәы нтыцсаауеит. Ус шсыхьуа шыздыруагы, мышкахь ҫынтә-хынтә спырны абрахь смаар аузом, избанзар, абри ахәырмаццла убриакара агәыблра скхьеит. Ацсуа хәырма! Насгы абрантәи сызтацшуа афната ашта итанхо ауаа срышыцылахьеит. Амала ани, амзышәа хәыц, атаацәа зегьы иахьа хәлаанза ихьз рхаштыр хәа ишәошәа, Батал, Батал хәа иқәуп. Убри азәк сара зегьы ратцкыс бзиа дызбон (ацсуа хәырмаеипш!) тьцх итцегь дхәычын, усқан ани ихарззалан иман дықәу ишәақьгы шытмхзацызт. Сынтәа ишьтихит, исгәалашәоит, иман дандәықәлаз иани иарей шака рыбжьқәа цәгьаз. Усқан сара саины абри ахәырма снықәтәеит, ишыкастцац еипш, сагьааҫықә-ҫықәит, уи иаанагоз, ааигәа-сигәа икоу ардәынақәа шәеиза, хәырмакьгы агьама аабап, мра хаакьгы нахақәпхап, хазхарагы хааибабп хәа акәын. Нас ишца, хара ардәынақәагы, ауаа шәеипш, атыц пшыақәа рәы аизара бзиа иаабоит. Избанзар, ара ишшәартамыз аадыруан, ацшәма хатца ахаангы ардәынак сшыуеит хәа, ишәақь наиазқәынтдан ддәылымтцыцызт. Уи аатра шәарыцаәцәа ибаны даанхазомызт, зны-зынла гәылацәақәак ршәақьқәа разқәынтцаны арахь ианымәахытцлак, «уара ухәырма ардәынақәа цәгьала иақәпапоит, аха, иазууазей, узгабцәа реипш урхыбаауеит!» хәа, атәы илырхуан.

«Сара сыџоны ахысра калом, ардэынакэатцэкагы сыгэра ганы сыхкаара иантала, акы рмыхьыр стахуп», – ихэон, уаха уи азэ далацэажэаргы иузомызт, сара сыхшарагы рытра инхыртэалан снардыртуан, цэара ирфаша ак сыцшаанза уа иштэаз здыруан, ешык, ма хьшык игэанамтозар. Ах, урт зыбла атцэы итнахша!..

Аха сара урт зегы сырхымзеит, даргы рхы рзымшадеит, ирзымдырит апсра иаха ишымароу апстазаара аткыс. Ирзымдырит, ирзымдырит... Ант рымтцэыжэоақэа рыманатц, ахытцэкагы рхымзоз цыыршьон.

...Сара иара Баталгы сицэшэеит. Уи игазарала шэакык шытыхны ддэыкэлеит, аха схысуеит хэа далагар, игэгэаны игэыдрыгэгэалан изымкыр, ма итцыгыны исыр, мамзаргы ипыхышэаз апатрона ашэарах рзы еитцоу акэзар, ускан ахэыч рыцэа зынза машэыр изнауеит сгэахэит. Убаскан, ани сырдеына хэыч иаразнак агэы аеаныстцеит, апыкэреи рыц эеижэ еипш иафаз апынтца самцкласт нак ухы ахынахо уца, ааигэа-сигэа тцлакы укэымлан, схэеит. Убас игэгэаны сфыкэ-фыкэит, сырдеына хэыч рыцэа шэан, ианышытыпраа, хзыкэтэаз амахэ лапкэа дук аахазшэа, иархыц-хыцит. Иаргыы фыкэ-фыкэит (уи афыкэ-фыкэбыжэ, еикэырццакны аеынади иахыркэоз акамчышытыбжэ иафызан!) сара сцоит аха, уаргыы унымхан, сумшыын, сара уара уда цстазаара сымам ахэошэа, ахыткэареипш ипырны афынанахеит. Ускан мацк сгэы аатынчеит, аха санынапш, Батал ишэакэ аанда иныкэикын, исыкэкны акылпшра дафуп. «Иаууеи, иаууеи, амашэыр ахампал иалоуп!» – схэан, сышзахэоз сыприт. Убри аамтаз, убас хысыбжык геит, сызлатэаз амахэгы, иаразнак амца зкыз афархэ еипш, афэа аахгеит. Аха анцэа икынтэ, урт ашыацмақэа сара акгы смаахеит, спырны сахэнеиуаз, «хэаа-заа нылабга, сузафамыршэит!» – схэеит. Ех, Батал, Батал, сара хэычтас сихэапшуан, иара изхэхызаап, изхара акэым, хара ардэынакэагы хгэаг акра дахызахызаап...

Саргыы акгы шыкэымшэаз анызба, хара сымцакэа, даеа тцлак акышэ-кышэра сныкэтэеит. Уаанза Батал ишэакэ ашыацма акэым, ахызатцэ тазаргыы иазнагомызт.

Санынапш, азы зықəтəаз амцеипш, Батал дахьгылаз атыц зегьы алџа ықəчын. «Уара газа хəычы, – схəеит усқан гəаныла сара, – ардəынақəа иреиџазо ипатрона ахəшə еиқəатцəа тєитцазом. Избанзар, хара ардəынақəа, ххəычуп, насгьы хəгьеиқəатцəоуп! Убри азыхəан, уанхаихс, иара убри атцла амтцатцкьа хамтцамхəауазар, ахы хəқəшəеит хəа хəузыпшаазом... Баша абна хнылахəаша хдоит, хцəагьы умыхəо, хəжьгьы умыхəо... Хжьымкəа, ашша уфəхаршəып, сынтəа зегьы ашəарах рхаштын, ахəџ-сəџхəа ихысуа хара ардəынақəа ишхашьтаз, агəытцкьа хəган, рыцк нахахəлахмыршəзакəа ианахцəыхəло ыкоуп...»

– Нан, нан, уцсы тџума, мамзаргьы сыхəда цукоу хəызба цагəыла? – иангьы даагьатцəы-гьатцəны аштə даақəххит. – Зхы иташəаша уаб, нақ итцəахы абри амышьтацəгьа хəа иасымхəэзи.

– Сыцсы тамкəа исыхьуаз, – иеааиргəацит, ани арцынақəа ицəқəырчуа ирылоу ршəишəи рбагь еипш иаргьы, аха рацхьатəи ихысра, сара рацхьа ашьацма ансықəшəаз акара даршəазар калап. Аха инимырцшит, уи реихə ихьааигоз, сара сықəыцрааны сахьиццəаз ауп. Газа хəычы, газа хəычы, дара ауаа ирхəалоит еипш, сара уи иира здыруеит. Иаб инапы данкны ажəқəа ртакра данигалоз амџангьы зыфара дафьыз ича, ицəамышшəшəоз ахəашақəа, иагьараан ардəына хəыцкəа ахьсызхыз ирзызгахьан. Ус анакəха, урти иареи «акыкахш» рыбжьан!.. Имгəагьыр акəын, икаимтцар акəын, аха уи дхəычуп, ани зыхшыџ хəыч уаха иаазыцдумхəаз, игəылацəа икартцо бзиоу цьишьозар акəхап. Аха дандуха-лак, уи ишəақь, қьырса ныхəаан ашə апхьа игьылоу аишəа авара апыргкəа рыла иртəны ишьтџоу адырган, уахь икоу шəалхмыз хəа апсцəа рзы цəа єытк шандыршəло еипш, иаргьы амца иалаижьуазар акəхап. Игəы ахшəозар акəхап, избанзар, уи агəра игоит апсаатə ауафьытəыџса изы ахаангьы ишшəартам... Тагалан ргəы иамукəа, ргазара риааины жьык иамысуазар. Аха убракагьы, цəахак налаургылар, утынчуп. Амала, атцар роуп акьырцх реипш ишшəартџоу, хара иамур хшəоит, урт, шəара ауаа ишəхəалоит еипш, уор-хьи рахəзом!

Шәара ауаа, шәаргы харгы абастәкья хаицәымшәо ҳаказар акәын. Шәаргы харгы ихазхоит ари адгьыл, уи икәу афатә, ажәтә, ашәыр. Абри адгьыл ҳацсы таны ҳақәызтцаз зегьы хәтаак-хәтаак ҳаитеит, зегьы ххы бзиа иаабаларц ҳаихәеит, уи убриакара дыщакуазар акәхарын, убриакара уааи пстәи рыцсы теитцаран, ацстазаара ритаран дықан, зегьы бзиа шәеибабала хәа, шҳаихәашаз ихаштит. Икалап ихамыштызаргы, ари афыза ацстазаара бзиа анрыста, уи дара азхәыцып, бзиа ишцеибамбари ихәазар акәхап... Аха ҳара уи игәы итаз, уи иимхәаз ҳамацара ҳазымхәыцит. Ус схәеит хәа, ҳара, ардәынақәа, ҳазхәыцит, аха шәара, ауаа, шәазымхәыцит. Даеак акәым, Батал иаб, ичкәын икаитцаз ааиахар, ани исылахан икоу ашыацмеипш ичкәын итәы игәы иалазаауеит. Аха егырт?..

Сара истахуп убри ахәырма снықәтәаларц, уака ашыжь зегьы рацхьазагы амра неиуеит. Сшашьцылахьаз еипш ашта снықәцшуа, зыгәра зго, сызцәымшәо атаацәа ира-ҳартә ашәа хаак схәарц. Аха Батал хәыч икынза изымнеит уи ашәа, игәы замырцшааит, иазмыркәандеит. Икалап, ауаф игәафгы, азыхь еипш, абзиабара зехьынцъара «итдым-туазар», убри абзиабара зцым ицәшәатәызар. Ара зны-зынла ҳара, ардәынақәа, ҳангәырғьо, ма амла ҳанакуа, уи ашәартара шыкоу ххаштуеит, уи ашәартара, амахәфеипш, хшьапы шықәхмыргылаша ҳаздырзом. Аха, зегь акоуп, ҳара ашәа ххәоит, шәыөнқәа рааигәара хнейлоит, шәшәыр тцлақәа хрықәтәалоит, мышкымзар-мышкы иаалыркәан, шәара, ауаагы, шәазхәыцышт ардәына ашәа цшзаны иахьахәо азы ианушь, ауафы дахьыбзиацәоу азы душьыр ишафызоу. Ус анакәха, ашәа ҳаинарнаалоит шәареи ҳареи: ҝықә-ҝықә, ҝықә-ҝықә!

И А Ц Т Ә И А М Ш А Б Ж Ы Ы

Ҙаша саб аколнхара ақынтәи ирым-хны ианааига, зынзатцәыкгы ахәда ауғә амбацызт. Аха ианааига адырфәенытцәкья, хгәыла Ахра дҳацырхыраан, апш злаҳгахьаз апцә аахархын, агьаргғала-

са атцѳирта атыц иазхартѳ еипш инагза-аагзан иќаитцеит. Амала, иара егырт аоны ирыбжыхьаз ацѳќаа реипш, аеырхаганы, амцынгы уаѳ днанамышьтуа, мамзаргы ра-сатѳ чын гѳгѳаќы аќѳымшѳаќаа еитамтцуа иќамызт. Иара, ашкол италаанза апхьашьа здыруз ахѳыч иеипш, агьар-гьаласа аума, ацѳагѳара аума, цьалума – иахѳарбоз зегы, аемырххакѳа ирласны ишьтнаќаауан. Амала, саб усќангы игѳы еихьызшыуаз аблаќаа мацќ аќара иахѳеишьќлапшуаз акѳын, аха уи цѳырган имхѳазацызт, иамхѳахѳар ѳаша абла-ќаа зынза ицѳархѳа дшѳозшѳа. Аха хгѳылацѳагѳ ицѳаршьоз уи азхашьа, заќа ирласны ицѳынхаз акѳын. Хышыќѳса рыла акыр иазхаит, ханнархеит, уимоу, саб зны-зынла аишѳаѳ ханаатѳалоз ихѳалон, ѳашеи Трами роуп хѳоната зхагылоу, убарт анцѳа ак румырхьын хѳа. Ус ѳнаќ, тагаларагѳ рацѳаќ бжьамызт, амца хаахо ианалагѳз аамтѳаз, ахѳта аѳалахьан аќынтѳ, ахѳауа хьшѳашѳа сацѳыпсуа ашьыжѳ ахќаара ажѳ-ќаа антѳысцѳоз избѳеит, ѳаша ашьа шаќѳатцуаз. Рацѳхѳатцѳќаа зыгѳра сзымгѳз, ихѳатѳатѳымыз, аха аќаацѳаа зегѳ хзы ишѳар-тѳаз акы аќалара ишаѳыз збон. Нас мчыла сѳы ааихьысхит, аќалара иаѳыз ацѳгѳара арахѳѳагѳ саргы хамцан иќѳыз-мыжьлаша ажѳаќаќ иаалырќьан, сара схѳаќагѳы сгѳыс-ѳанзамќаа исхѳарц:

Апсѳѳаха дцѳыртцѳом, иц цагѳуп.
Игѳы тѳуп, иѳы тѳуп!..

Аха ѳаша, сара исызхьампшзакѳа, зынза егѳќамлазашѳа ажѳќаа ирылагылан иахьнеиуаз, зны-зынла атцыхѳа ааќья-ны аќѳаќаа иќѳтѳѳоз амтцќаа ныќѳнацон. Рацѳхѳатцѳќаа исыз-гѳамтѳазакѳа гѳыргѳарак сааимнадеит. Иќалап уи зынза ашьа аќѳамтѳуазар, акгы амыхьзозаргы, сара сылаќаа сыр-жьозар. Уи ус акы ахьуазар, цѳара аќала уаанза ихѳанахѳарц, ма иахнардырырц ахѳѳазшѳа. Ахѳасќын етѳѳараѳ ихѳѳаза инагаз шыазамызшѳа, ус рахѳыц ќацшьыќ еитцыхны икар-шѳызшѳа.

Уи аѳны ѳаша арахѳ ирыцымтѳаќаа аоны иаанахќылт. Рацѳья, сандуи саби саарыцхраан, ацѳхеи аќѳѳагѳ агѳыи ааи-

ларшышыны, мацк амцае иаахарцхан, иахөлахтөеит. Нас, аца сынталан, лапкъак, иаха иоушәа икәз хыцъара иаахытөтөаны, сцъыба интастеит. Ҷаша санаавала снапы афыөра иалагеит, аха акгы асымтоушәа анаба, саргыб-зыгырц ахы насыднашьылт.

– Устеит, Шыма, амхы аганқәарө иганы ирхәы, аказарма анаөс ахаскъын ааны икоуп, – ихәан, саб ашаха насиркит. Саргы, уи уанза ипытөаз алапкъа насырбан, сыцныкәара иалагаанза иамтакәа сөынаскеит. Атәарта ханавала, сара зынза сахаштын, ақышө нышытакны ахәра иалагеит. Уи убас еицкааны ахәра иафын, атәархөы бзиаггы ичаала ус еикараны иазгарымызт. Сара сахьгылаз схы сазгәауан, ишәиуан, уажәраанза азәгы хгәы иахьтамшөацыз Ҷаша абрахь иаганы, абас ахаан иахамыштыртө знык-өынтө ракара архәра. Икалап, иаргы иаатаххар ақышө нагзаны аөымсаги ацши инарылнашьырггы шауа агәра амгозар, зны-зынла ажәкәа ианрылатөоу, иаацсаны алацәа анаахнаөалак, иабоз ацхызкәа иреиуаз цнашьозар.

– Егъаурым, Ҷаша, егъаурым, ацхәгы унацрыхала, уи уара уцабаа адуп, – схәеит ашаха ааркәаданы. Ҷашагы, ацшкәа ршьапафынза ихәуа ианнеи, ахы иаахан быгкәак аахнатөтөан (ус агъамаз), агәы шархааз удырыртө инылбаанадеит. Нас ашаха сшамыхоз шабозггы, инасөацшын, амхы зеггы шәа ишөтөуп, иатцоу ахаскъын – сара, ахәарц атахушәа, уахь иниасит. Саргы, баша усда сгәы зсырфегъеи схәан, Ҷаша иамырбазакәа апаөакәа ралхра салагеит. Урт рцөеи ршьапхыц сса хәыцкәеи затцөык ракөын дара ирхатөны ирымаз, егы зеггы Ҷаша иатөын. Уи ашьа акөын урт рыпс хәыцкәа такны изкыз, иаххәап, ашьа рмоуа иалагар, асаркәа зшьапы амкыз ашышкамсқәа реицш, иалышөшәан икацсозар акөхарын. Насгы, дара убриакара агәра ганы уи ацәа реаларцсны иркын, сара урт рыпсы штаз иоусыжырц шыстахызггы, ацөыкөбар шеибгоу, ишкөымпылу абгы ишузақөымхуеицш, зны-зынла снапафөы исымпытаткәацуан.

– Ҷаша ашьа акәатра иаөуп иахьантөарак, иаанхазггы шөарт ишөжөуеит, – акакала иаалхны ахаскъын иласыцсон.

– Ҷаша, Ҷаша, ура ушъа зумтаңыз адгъыл акэын, – схэеит мазала, азэы илымха атаҳэара сафызшэа сыбжьы нытцакны. Аха, Ҷаша акгы амырхазакэа аеақэырцсы аҳэра иафын. Уи аҳэыбжьы слымха иштәоуаз, сгэы ишықэыоуаз, атәа ажәпара аарешәа снылаиан, сылацәа нтааит. Сгэы ақэышрыла еилыскаауан еиха-еиха сымч мырхакэа пхызк алалара сшафыз. Хгэыла Ахрей сареи Ҷашеи Трами тцәхэаны ацәагэара ҳафыхуп, Ҷаша, ауғә инатцытцыхын, ифэны агъара иқәлан афынанахеит. Ҷаргъы, ацәматәеи Трами уа иааныжьны, ҳашзахэоз уи хнашьталеит. Цытраамтцак Ҷаша хнахыпшуа, бнаршәырак ахь мфәхәастак ханылан хцон, аха нас ҳалапш инытцабейт! Ҷара, иқәхтцара хзымдыруа, хнейәапшы-ааиәапшуа ҳашгылаз, абна агәахыы, ахахә дукәа еиәажбуа зиаск хытцны ицозшәа, амшә абжьы ҳлымха интасит. Азныказ ҳадырсызшәа ҳаанхеит. Иара зынза иааигәахахъан. Аха убри аамтцаз, Ҷаша абна иаалтцын, шәымшәан, сара ара сыкоуп аҳәоушәа, ҳақхъа иаагылеит. Абжьы баапсгы, Ҷаша анаба акәхап, ҳара хқынза иаазаанза инытцабейт. Убри аамтцаз Ҷаша ахықәхәуаз атыцаф атәа нцәазар акәхап, иахаршәыз ашаха имыргыцәакэа ианааха, ацәа саалнахит.

– Итәбуп, Ҷаша, итәбуп, ура ҳаикәурхеит, – схәан, макъаназ, сызлаз ақхыз агәраго снышьамхнышгылан уи ақышә снагэзит. Иаргъы азхара шафахъаз сырдыруа, сапхъақа афынанахеит. Ускан ауп рапхъаза агәра анызга, Ҷаша аҳэыбжьы хааза угэы ишықэыоуа ацәара еигу адунеиаф акгы шыкамыз сара сзы.

Адырфәены анааша, шыжьнатцы саб днаҳалаланы зегь хирәфыхеит. Амрагъ, санду ләатахъақәа анлықәылхлос абартафә икыдтцан илбыллоз ацәашъеипш, ажәфан афытцрафә абз аацәытцнахъан. Ҷаша атәыфәкәа ашаха рхаршәны аштә иқэын ихәуа.

– Ҷаша хпыртгәышьоит иахъа, – ихәеит атаацәа днаҳалапшын саб. Нас мчыла даапышәырччеит, ичччапшь, ацәагэараан Ҷаша иаиталоз апш лапкъа хтцәахакәа реипш хгэы аарыгәгәарц.

– Закә җабааузеи ихадубалахъаз Ғаша рыцқа, – лхәан, нанугы лнапы аашьтылхит акәакәа аалшьышьыриц, аха лылабжышқәа дөықәлазар акәхап, лнапы иара акынза иналгаанза лыбла инхылшьылеит.

– Умшра ҳазныжгәышьа, Ғаша... – лхәан, санду, ахәы шьытцәрак аалылхын, ашта инықәлыпсеит.

– Ға ҳамацара ҳакәындаз, ҳадгьылгы уара ушьапы ашьцылахъан, – иаха лылабжыш нкылан, аха агәыпшаара леәтан Ғаалтит саб иахәшьа.

– Ғгәыла Ахра ихызалагә абзиараз хәа уаххәоит, – лхәеит нану, лнапы акәакәа инықәылшьын. Иара Ғаша, урт ирхәоз зегь ахауаны, акгы агәра амгазозшәа ахәра иаҒын. Нас саб, алыпсаа дзауз иеипш ацәытцәтцәууара шәакәытц шьта тасым ихәан, ашаха аасымихын иҒынеихеит. Аха, са сахгьылаз ицъашьаны сихәапшуан, уи есымша ацәкәа анахтиуаз, мамзаргы ианахшыуаз, мамзаргы машәырк анрыхуаз иихәоз ашәа иеипшыз ацәахәакәа уажә иахымхәоз. Уи ус ихәазамкәа инхар хәа сшәан, саб дахьгылаз акынза иназартә инцәытцасхәеит ашәа алагарта:

Иаарласны уцкы иуа,
Ахәыз-хәызхәа ицәагәауа...

Саб дысҒапшын даапшыәырччеит, аха ашәа ацтцара уажә иапсам хәа ицхязоу, мамзаргы Ғаша ахьрыцқайшьыоз акәу, уаха ақәғимтит. Уи иаха абригадир диацәажәахъазаарын, ашьжымтан Бадра ижьира акынза инаг, уа амашьына аасыштыуеит хәа. Ғаша рыцқа, нас, акәац азы уалбагас икартцозар акәхарын. Иара, саб игәра ганы ицдон, цәагәара, мамзаргы цьал рхәазара игоз цьышьа. Уи, ашта агәта акынза ианынаскъа, уажәраанза иахьгылаз атыцаҒ иакәатцны ашьа икатәаз, акәаркәашьа ианыхны иагозшәа, хац хәычык хәхәаза ахаскьын иатцәараҒ иныжьюа ицон. Ғара аҒаацәа зегь уи хашьтагыланы хнеиуан. Икалап усқан Ғаша ицъанашьыозтгьы хыцлакык мацара саб иахьигоз, Трам авамкзакәа, насгьы аҒаацәа зегьы иахьынаскъаргоз. Аиа-

шаз, иацижьтеи зегы акалашəакəа иҕан, иацы иара ахата аҕыбаагы здыз аҕш ашыапы инытқакны иафозаргы азəы иахибаауамызт. Амала иҕыоушыаша, ақəаршəы бааҕс анаа-уа, хара хҕынза иаазаанза абжы шҕахауеипш, иацтəи амш зегь иахаз иахытəи ашыжь абжы акəзаарын. Ғашагы харгы хцəа иалашəаанза адгыл иахауан уи абжы, зегь заазо, зегь гəхыазго адгыл.

АЛИҚƏ

Иаха ахыта иакны аҕнатқак иахы-цатəаз ианызмыцəа, шака хкы ахы-цыз сеидру Алиқə. Зны иаҕаххейт, иоагылан инейны, есс иҕанатқалакгы аматцурта ашə аанартырц. Уи иадыруан ахəыштаараҕы акəицқəа макьана аҕхарра шырхылтцуаз, зынза ишеикəамцəацыз. Амца зынза ицəахызаргы ахəа ахата аабгьатны анықəиара зыцсоузеи, ипҕаза. Аха ашə ад-хара иалагар, ани ахəыц еиҕырччо атакəажə дахышыштоу мнаошыа амазам. Нас, дагьуа дҕагылоит: «Уара неитамхəа, утыц ухаштгəышыама, уара улоуп, ақəагы усроуп, ахытагь уакыроуп, адəахы ашта уқəзароуп, абри аҕната ухычаларц азы. Убри азоуп ҕахракгы зумцасыжыуа, убригь уанацсамха, нас уцситеи, узхəартои!»

Убриак Алиқə иасымшагы иацсан, уажə ианажəгы, мыч кəармак аланатцы, азə ашта дталозаргы агəашə аҕынза инейуан, иеишуан, атакəажə даадəылымтыкəа, ашта тəымуаҕык дталар аҕахымызт. Ани ҕыц иааргаз алас-ба хыҕцоуп иасымша амц зхəо, чытбжык аагар, ар еиха-ны иаауашəа ишуа идəықəлоит. Алиқəгы анацытқьало ыҕоуп зны-зынла, избанзар, убригь шыта хыҕчы-хыҕчла изеиштəуи изеиштəыми арцалатəуп, акəымзар ацшатқька иеишуа иалагар, уара итцырқəакəа уацсам лхəозар акəхап ани атакəажə. Лара, анасыц шкəакəа, зегь зыцсоу аҕахра алоуп ишылшыо. Алиқəгы макьана архəарах гəҕəоуп, аха амч кацсахейт, ари азынгы ахыта баацқəа зынза агəы ка-

рыжьбит. Ашытахьтәи ашыапкәа руатәакәа рҕы ахәы акапсара иалагеит, ахьтаггы уброуп зегьрапхьа иахьакуа, нас ақыць-қыцьра иалагоит. Сынтәаггы асы ҕамгылах ауит. Асы амч атахуп, иукәахароуп, уҕны улсроуп, ахәамыждакәа ахкаараҕ адгьылжра иаҕызар, ипхоутцароуп, ашта азә дааталарггы ытк унаскьаны уиеишлароуп. Апшәма уара уоуп ацәгьара злырго, уара иааиуа зеггы уреишла, урацәхала, нас, аҕны ианыҕналалак, лара рхаткы камыршәуа апсшәа ралхәоит, ухамбеижьтәи хәа игәыдылкылоит, ихыдылкылоит. Иааиз, сыпшәмабзиадылбоит, патуикәцатәупхәауцыхәарышәшәо уарггы унаидгылар, ала кәынга, уицырцкьа нак хәа, шыапыла дуцәхасуеит. Нас ашә улатәаз, акәыд, ма аҕыка иарганы, быста цәынхак ыршәны ианбаумтцарыжьуеи хәа. Ани атакәажә иасымша лнапы иадхылтцәалоит, исымтцалыжьбуа ҕахрабжак илцәеиҕахар, иф азҕа надкыланы, акы уартәуазар уартәып, нак, лхәоит. Сарггы исфоит, сгәаан исылтаз мап ацәыскып хәа салагар сеилызкаауада, хара алакәа агәаашьа хаздырзом хәа ауп ишыршьо ауаа. Лара атакәажә такәажәы цәгьазам, иахьа хәлаанза ма акы лыцссоит, ак лызәзәоит, афатәггы лара лгәы ишатаху ибзианы икалтцоит. Зны-зынла афатә аҕы хааза илхышәшәо аматцурта данаадәылтцлак, лывараҕ агылара сгәапхоит, аха лара убас дсыкәцәкьоит, дызхыбаауа сеидру, лара бзиа збаша, лҕахра леишәа икә-сымпәазар. Ус ачагьаҕы ахьылхышәшәо азы сналыдгылеит ауп, уаха акггы.

Аликә, абартца инытытцны, аграпара инаскьаны инангылеит. Ашта икәжьыз асы ахәынтцәа злашәыз ахәыч иблуз шкәакәеипш, ауаа ршьапкәа иршьакьахьан. Нас иааипцххәыцын, ахкаара агәашәахь аҕынанахеит, сы-цкьак абыз нылнашьырц, ариабжьарак аҕынтцка абылра иаҕыз амца азырхышәашәозар хәа. Абз анналнашь, иаагәалашәеит зны ишхәычзас ианарга, асаан шкәакәа иантцаны атакәажә иамтцалыргылаз ахыртцәы. Уи убас ипашәза, ишәкәакәаза икан, асы афара ианналага, изагәалашәазггы убри азоуп. Ускан атакәажәггы иаха дразын, ахш, ахыртцәы, ахыз, зны-зынла абаҕкәа акәац шрымазггы ианалтоз ыкан. Аха

ашьтаһь ауп ианазхэыц Алиқə, уи зегьы атакəажə изыкалтоз ан ахаштырц азы шакəыз. Шака афатə хаакəа алтоз акара аин азхэыцра иакəытчуан, аеартынчуан, нас иамхацəон. Ацəа ианналтцлак, еиҫа аитцыркəакəа шамтцагылаз абон, еиҫа крафон, нас цшыаала ацəа итанагалон. Аха уи хэычнаҫы акəын, нас раҫхьа аитцыркəакəа ацəызит, ашьтаһь атакəажə лыбзиабара. Ус акəын иара шазхэыцуаз, аха убрагы ииашамкəа ихэыцит Алиқə, иацəызуазтгыы раҫхьа атакəажə лыбзиабара акəын иацəызуаз, нас аитцыркəакəа. Ускангы адəахьала абыржə дшыкоу ауп дшыказ, фоныҫкалагы дразын, (ахьшə укылпшны ауада ушыфнапшуа еиҫш, ауаф ифныҫҫа узтапшуам аха). Иара Алиқə ускан ихэычын, адухарагы иахьзеит, шыҫа ажəрахь иаины икоуп, сынтəеипш шака сышкəакəа акəахьоу сеидру.

– Уара мышьтабзиа, – лхэеит єнак аоны ианыфнылцоз, – хайдажелеит ихамбазакəа. Иаха наҫ инаскьан ахыкə итагылахьоу дарбан сеидроу хауа. Уара уакəзар, уанцалак, ухынхəны убра икоу еитоухəарц уқəац-қəацуа са сҫны уааианза уаха схабар убом!

Алиқə иазеилымкаазеит илхəаз, уи данакəыцəкьоз, идəылылцарц анылтахыз илхəоз акəын иаха еилнакаауаз. Егы ҫынч данцəажəоз илхəоз зегьы ла илзынхон, ари афнра ду лара ишылзынхоз еиҫш. Атакəажə ара данаанага, ахшара лмоузеит. Лхатцеи лареи рымацара, ргəы мышьтыкəа, аазаб рыхганы, рықəрабжа иҫысит. Нас, иара єнак иааиқəшəан, арашəараф маҫак нагзаны рыҫсы ааитаркырц иахьынатəаз, уиакəхеит. Лара иахьа уажəраанзагы лгəы камыжкəа дааиуеит, уимоу, рашəан ани лыҫахмадеи лареи еиҫыдрашəоз амаҫа, лымацара иамылхуеит. Избанзар, убра иара иҫсы ықəушəа лбоит.

Алиқə уажəшьҫа афныҫа инеир атахын. Амца аҫхарра иахьеипш ас ахаан иамеилахьаҫыт. Ангьы каҫшыын, амца аҫштəы ахьамаз азы уажə иахьагы иааигəаны агəы иааҫалеит, уи ахəышҫаара иехəатəоушəа антəкьа, атакəажə иара уахь иналмышьҫуашəа.

– Убацо араһь агәара уазымкызшәа угыр-гыруа. Аа, уст аҫахражә, уи ауп уара игәһьяауго. Аха убригь хәыда-псада ауп ишусто, иаһья ушуа хәа смаһазацт!

Атакәажә иршәны ахәынцәа илалыжьыыз абыста иагья-хәамцшит Алиқә. Уи иадыруан ан, иагәалашәон уи аблақәа, ахаҫы ацхарра, зыцштәы амца цшшәы еипшыз, агәра агон абыржә иаины ахәыштаара ишыгәхәатәаз иара иазыцшны. Абыржәы изыфнамлар, нас уаха иабазомызт, егырт ақыта ицсақыны ирылоу апацәа ирышьталозар акәхарын.

– Угәы ахшәеит акәу аҫахра! Уаагыл, аилаць узызуеит атазылашә иарганы. Акамбашьхыртцәгы узавасыргылоит.

Алиқә уи илхәоз акгы аҳазомызт, алақәа ашьа рхыцәалара иаҫын. Амч ааизнаркәкәан, ашьапқәа иғәгәаны инарықәгылеит. Нас, атакәажә ивцтраан дзыдгылаз ашә ахь, ахапыцқәа хырцацан, ишзахәоз итрысны аҫынанахеит. Атакәажә, ашә адцара дахьзаанза, афны илцәыфналан ахәыштаара инеины иныгәхәатәеит. Амца ацхарра ананыр нахыс ан иадтәалазшәа абон, уи уажәшьта иадцны ахаангы цьара ицарц агәы итазамызт. Избанзар, ани иареи ианбатәиз еицәырқьалан ирымеижьтеи. Аха иара ацшшәала иагәалашәон, мышкызны цьара ишабоз адыруан азы, агәы итакны иаман, иаханарштзомызт. Иаһья иагәалашәеит, иахьарнахыс иршьуазаргы цьара иапыртны ицашам.

– Уарыхьташьыма уара рыцха, – лхәеит атакәажә, ашә даалцны иара ахьтәаз даасқыны.

Аха Алиқә иаакәымццакәа амцахь ицшуан, уа иабоз икаларын айтахәара иаҫызтгы, аха лара илаҳазомызт, зны-зынла лара дызлацәажәкәоз иара ишазеилымкаауаз еипш. Нас, атакәажә даaikәкьашан, аҫацара дныфналеит. Цытрак ашьтахь, уахьынтәи ыытк акәац абыста иналатцаны инамцалыршәит. Алиқәрацхьаилыршәызафатәиназыцшит, нас ахы ифахан ла лахь инхьацшит. Аха уи аблақәа ирхәон иргәыбзығны ан шылзахамырштуаз шыта, ажәымтыгәха ишкәышхаз. Нас ифагыларцгы аҫаарххеит, аха, амч азымхошәа анаба, ахы ацхьатәи ашьапқәа инарынцаны иныкәеит.

– Уара узгы, уажешьта сара сышлап аху-хухэа, ари ихэ-таагь сара ишысрашэо еипш... – лхэан, ашэ нкыдылтан дьндөылтцит атакэажэ.

Адэахы еимафны асы аура иафын, аха макьана еима-мыцсацыт Алиқэ ашьтақэа. Атакэажэгы абартцаф дгылан урт дрыхэапшуан асы илцэагаанза. Пытрак ашьтахь, урт асы ианеиманапса ауп, Алиқэ мыцхэы бзиа ишылбоз лыла-бжышқэа ианрамхахэа атакэажэ...

АРБАГЪ КАЦШЬ

Уи арбагъ акэытқэа убриакара рып-сы афахьан, иаркарахьан, аснатцака иаатцытны, аерышэшэо ашта ианаакэгылалак, иаразнак акэыт рыцхақэа, ахышь кэлаауа иаахылазшэа, рыцсқэа аархахауан. Аха уи иаразнак зегы иоуа ирышьталомызт, ианаагэапхалак, ус иаалыркъан абжыы тахэаеза иаргон, усқан иара зыцныкэалоз акэытқэа ахца рхы ааднамырбар, ма иаацымкаркарыр (акыраз хаутахызар ара хаками, уара, хахазына), цсышьацэгьа рнатон. Иара ахата уахьахэапшуаз даара идуун, шэишэик иакаран, атдыхэа еиқэатцэамлахза еилыбзаауа, акэакэа инаркны агэыштца акынза акапшьреи аиқэатцэареи еимаркуан, ахы есымша ишьтыхын, аикагь капшьуаркалеиуа, амца зку акэачаб абз еипш иахагылан. Аштаф иара мыцхэ иагэапхоз акэытқэа ианаарывалалак, ахэыцкэа рчабракаршэ хэмарреипш, амтцэыжэоақэа шьтар-хэазо, аеырчны иаарыкэшон, даргьы рыпсы заны иахыгылаз рыгедьртцысзомызт, избанзар хагеимшхара, иаадыргэар, ицэкэырцаны ирыжэлар хэа ишэон.

«Иуцацтэааит!» рхэон гэаныла ашьацэхыц цагэақэа рыла ркэакэақэа цөыхэхэны ианырхысуаз. Аха уи иара иагэапхоз канаттон, урт ус гэаныла ирхэозаргьы, арбагъ зын-затцэкагьы ирцэымгзамызт. Ианаарпыртцлак, рцыхэақэа дыршэшэон, уара зыцэгьеи зыбзиет еикароу хэа аанагозар акэхарын. Ант, арбагъ хэыцкэагьы, кэрышэ-кэрышэза ицэ-

гъамыт, аха иргѣагъуа-ирзымгѣагъуа акѣйткѣа ианына-рыдгылалак, арбагъ ипханатцо мацара, рызхара ирбаанза акык-ѣбакрыда, ацшѣмапцхѣыс ахѣаса сызбалѣа инатцалтцеит икацшьза изны. Ус акѣын, уи ацшѣмапцхѣыс ахѣаса ѣеи акѣйт ѣеи цѣгъала еибалыргон, уи ыѣанатц шамаха мчыбжык ахъ знык акы анылымшыуаз ыѣазамыт. Ант зынза згѣы кыдгылахъаз акѣйткѣа, акѣйт ѣаракѣа ирзылуаз анырба, азныказ игѣыргѣеит дара ашьра ахърыкѣымшѣаз азы, аха нас гѣаныла, акѣтагъкѣа адырганаѣ ихарчылан ицъны бреилахауеитеи, ибызтода рхѣеит. Уи ала ргѣы дыргѣгѣеит, цытк антцы, еитах рыцсы шроуз ианазхѣыц, ани икаѣацшь бшьытгъы, бѣытца бжънахыр хѣа бшѣозма рхѣахт. Аха икаѣацшь ацъалкѣа кыр ирхыпцахъан, ианхѣычызгъы кѣытрыбгеи хъшы ирѣамшѣацыт, ахѣызбагъ аѣкѣыблаан, акѣйткѣа иахърыцныѣѣоз азы, ацшѣмапцхѣыс уи алеишѣа шыцѣгъазгъы ианалыжъуан. Амала, ѣнак Алиас хѣыгъ аѣацъашъа ѣатцо дахыччошѣа даналага, иааи иааизытрысын, ицан игѣыдпало мацара, ихы инаркны ишьапаѣынза дацѣкѣыкѣын, ипсгатѣы иман цѣгъала дацѣеит. Ускан ацшѣмапцхѣыс, лхѣычы ас анизнауы, лыпцы ѣеины лыхѣа иѣытцагылт, уимоу, ахѣылхраз ачуангъы амца ѣатцалыршхъан, аха деипцхъхѣыцны даѣкѣытцит: «Ари амш каххаа ду уара уаха змада, амала мышцѣгъаказ уаѣашѣашт...»

Арбагъ ашѣишѣиѣкѣа зынза иазыхгомыт. Дара ашѣишѣиѣкѣагъы аѣнатѣаѣа рѣеиѣкѣырпцшьыхаа иахъытцатѣаз, арбагъ анаарывалалак, амшѣкѣа ргѣаан ашѣарыцацѣа ртыѣора иантырцо еипш, иаразнак итѣѣон, ус аламала ишѣѣоз раѣѣзамыт. Урт ашѣишѣи рбагъкѣа ѣба рылан, хѣа арцынаѣан, аха ицъаушьашаз, арбагъ ззытѣкѣыоз, иазымчхауаз ашѣишѣи рбагъкѣа раѣын, аха, аисра ианалагалак, «аууы», «ѣыр-ѣыр» рыхга урт ашѣишѣиѣкѣа, рбагъгъы рцынагъы, зегъы еидгылон. Уи арбагъ иахъазеиѣѣазгъы ыѣан, аха иахъазеиѣгъызгъы ыѣан.

Избанзар ашѣишѣи рбагъкѣа иууаза ицан ианрыбжъапалалак, дара зегъы агѣыркхѣа иааизыѣѣуан, нас ирыхъыз цѣба еилыркаанза, иреихаз ашѣишѣи аика нѣарсны

иакуан, уи ишзахəозгы икəшьны иаман идəыкəлон арбагь. Ускан, ашəишəи рбагь акгы азычхəазомызт азы иаразнак ахы атцанаршəуан, егыртгьы аины ианынарыкəпапалак, иара кахауан, ускан арбагь аарылтцəрааны, егы ашьтахьала инадыххылан, аика ианкны иаман идəыкəлон. Дара ацшəмацəа ианырымбоз, азə дрыкəшəаанза даара акыр еибархəацəон, нас ашəишəикəа ашьа рəашы иаарылганы агəара ианынахдырпалак, иаахəлаанза аанда акылсырта рзымпшаазакəа, «кыр-кыр» рыхга, ахи атцыхəеи иавагьежьюан. Ускан арбагь зыцныкəоз акəтарцынакəа ирываеырбо, уажəы-уажəы иаатгылан ирəакаркаруан: «Ижəбома са исацлабуаз ирыхьыз!» Арцынакəа иара есымшатцəкьагы ус икəацаланы иамазамызт, урт иаратəала аамыштəшəала ирызныкəон, аштəе ма ахкаарае, еихарак ажəтравара ауацрае акранырфоз, уи ашьапхыцкəа рыла итцнарпыгуаз анышə шамаха хəачак аман ианымаауаз ькəазамызт. Ускан абжы тахəаеца иаакар-карны урт ааигəара икəз акəыткəа аанагон, нас, урт ахəачакəа анднарбалак, шəыдам-здам азəы истом ахəозшəа, еитəх рнаос абгьатра иналагон. Даргьы ргəы цшаауазар акəхарын, иара акынза рыбжы назартə иаакаркаруан, «зегь ххаурштит, зегьы уанахажьюеит» рхəон.

Ианааилашəшəуаз, акəыткəа зегьы иара апхьа ипцхьарылон. Уи акыраамта урт зыкəтəоз ашымха икəтəазомызт, игəарлази-игəарымлази апцхьазозшəа, зегьы халаанза ипцын. Нас, уажəшьта зегь халазаргьы ихалт анагəахəлак, иаргьы окыдлон. Аханзатəи амахə усгьы акəыткəа акгы ыкəтəазомызт, ани иара зыцныкəоз ахə-кəтык рыда. Аха уанза инеиаанза, уи амахə атцака икəтəаз акəыткəа зегьы, ахарт еипш, илбаанашьтуан. Даргьы кааметк рылахəзшəа икар-каруа акəын ишылбаауаз, иаргьы амца икəнатц абжьтахəае ала акы ахəакəон, сара стыцае снеины сыкəтəаанза иаашəычхарауаз хəа акəхарын иаанагоз. Уи амахə кышəкьышəрае инеины аеырманшəаланы ианаакəтəалак, уажəы агəылацəа ркəыткəа зегьы шаз цьшьа ижьаны фыртыртə ишыкəстцə жəбап хəа, иара абызшəала акəыткəа инарылакар-карны, аки-кихəа арбагь фəкəа рыбжы

аахатданы ыынтэ ынатуан. Уи инашьтарххны агылацэа рарбагыкэагы иааиларцсон («Унан, ихамбазакэа ианбагышеи!»)

– Абзиа ухэозар еиҫа хэа, ацэгыа ухэозар, узны укацшыза агыблаа уаныстдоит! – ахышэ лхы нылакны нэылтуан ацшэмапцхэысгы. – Мышк иахыцаз шэымш ицоит хэа, уаргы ушцасзанымхи. Сызцэыпцхашыо азэ дааиндаз уаха акакэым.

Аха иара арбагы уи нахыс цыеи иенатрын, уажэраанза ыызтызгы иара акэзамшэа, егырт арбагы ыаракэа ицбашыаны ирыхэацшуа аееикэырпатаны иаатэон. (Шэуа дарбан ишаз цыызшыаз, агазахэыцкэа, агазахэыцкэа!)

Арбагы шамаха аоны ионалазомызт, егырт акэйткэа аныоналозгы иаакар-каруан, икартоз шагэампцхо мэашыо. Избанзар, уи итцегь ианейтаз, енак шыыбжэон ацшэмапцхэыс «дэышыеи-дэышыеи» лхэан, ацш ыырпны аматцурта ианыоналцса, даргы гэыргыатцэа ионы иныонаффит. Уи акэхеит, лара иаразнак ашэ нытцалырбақан, арбагы ыакэа аообагы ацэардагы ацка инытцагэаны илцит. Нас абартцаф индэылылган, ашыацхэа андыргыло еицш, арбагы ашыапкэа аообагы днарыграгылан, иаразнак ипцшза иахагылаз ацыхэа аалыркэкэит. Ианааулыжэ аыыза рбагы зынза рдэынак иакараны ихэыцзахазшэа абан, иаацыанашыеит. Аха уи иаргы иазыпшыын, ацшэмапцхэыс даара илымпытцэраарц иалагеит, аха иалымразакэа ацыхэа аалыркэкэит.

– Хыч хэычык азхарагы шэымамызт, – лхэеит лара ацысхэ еизганы лкалт ианыцсало. Урт ртысхэ убриакара ипцқан, убриакара итатан, ацшэмапцхэыс илгэалашэах сеидру, шыытцэра хэычык лзамфа инадылкылт.

Арабгы хэычы убри нахыс кыраамта аматцурта аганахы икэлазомызт, аха цытрак аатцхэан еицш, ацшэмапцхэыс ашэкэа кыкыза иаалыртын, ацш ыырпны ионацсо мацара акэйткэа зегь оналгалеит. Иаргы даара кыраамта имнеит, аханас, исыхырызеи, зегыоналоитагэахэын, иныонацалеит. Ацшэмапцхэыс еиҫах агыефхэа ашэ ныдылтан, аыызеи иареи руак лкырц днарышыталеит. Иара разкны ацыхэа

лымпыхьашәеит, аха ахәы нытдыркәкәны илыщәеит, егы афыза шәаны ишааиуаз, уи акәхеит, азшьапык днамтцасын, уа иаанылкылеит. Нас акәйтқәа зегыы ааулышьтын иара ашта аганахьшәа ашьацрафы илыман даннеи, апшлап-кәеипш ишкәакәаза акы лкалт иаалылхит, ари уажә са сылымкаа ифырпны исцәалтоит хәа арбагь дәықәларц егыагымкәа, уи илкыз ахәда инатцылшьын, иаахылтцәеит. Уи даара акыраамта ипсуамызт, ипац-пацуан, ашьац зегыы ашьа иарганы икәымпылуа, ампыл еипш ишьтыцо ашта атыхәанза ицеит. Убри нахысгыы еитах гәаныла иахәеит арбагь аматцурта сшыфнамло хәа. Аха җенак, ашә кьақьаза ишартыз анаба, апшәмацхәыс аутрадтан, ахәыцқәагыы уафы дыкмаызт, даара агәы аеанны иныфналеит. Цәка икацсаз хәаша-машақәак аашьтнакәшәахьан еипш, ианынапш, еитыхәхәа икнахаз асаркьа рбагьк асахьа наннабалеит. Ари збаз сара соума, иабаанагеи ари афнафы арбагь ахәан, ипан иагәыдцало, ипан иагәыдцало, асаркьа цены ихәаш-хәаша илаган инканажыт. Нас иаргыы аакар-карын инахаххит (уара уакәызма исеисуаз!), аха иааг, уи арбагь «атцпраан» ицахьан. Апшәмацхәыс данааигыы иаразнак икалаз лдырит, «ариабжьарак хәчык уееикәукуызшәа укамзи, аха ақәыцьма ахәы апсахыргыы ацәафә азыцсахуам» лхәеит, аха уаха акгыы лзазымуит.

ТЦИС АҢЫ АЗӘЗӘОИТ

Ахәынапқәа иахантәарак цию-сиу рыхга атуан тырхит. Урт знык ацгәы шыцәоу агәра аныргалак, нас аанкылашьақ рымазамкәа идәықәлоит. Иара ацыгәгыы, акәты ангәацьюеипш, иахьыцәоу ахәда абжыы хыр-хыр ахга дара ркынза инеиуеит. Уи абжыы рмаҳазаргыы, ари афнатафы атаҳмада иоуп угыы атыхәтәанза ишьтало, ауацьяк амца җахәаны дшын-дәылтцлак афатәқәагь рыффы ааикәтәоит, иара ацгәы аффы ауп иаразнак ахауа цқьа иалсны алыгәрахьы ихало.

Уи азыхэан дара ахэынапқәа рееикэыркуа иҕахума, избанзар урт ирдыруеит ацгэы арахь ахалара ишақәытцхьоу, уаха зылшо ицсра убааит хәа апатцақәа ыршо, еикәпата иштәоу. Амала макьана иара ахыпша затцөык рцынтца итасуеит, издыруада ихалазар хәангы изыцгәза иаатәалоит, аха акгы анырымбалак, рлымхәқәа атцла ашьапы иади-аало акәыкәбаа хәычқәа реицш икьацә-кьацәза икәыжә-кәыжәны икәыртцахьоу жәытә маҕәақәак зтоу ашәындыкәра инкылкәраауеит. Урт уажәшьта иртаху картцоит, уимоу Цис хакәза иахьтәоу ауацьаҕ апхьа ртцыхәа наҕәкьаны иниа-сыргыы цәгьа ирымбозар ҕалап. Иаргыы аеыртынчны атцаа ашьашьалқәа реицш апатцақәа ҕар-ҕарза итәоуп, аха иш-пақанатцари – лымшарагәышьоуп!..

Уажәшьта ашлацқәа зхахәы дрысхьоу Арсана, ақыҕа агәақынтәи дшаауаз, ҕнәтакаҕ дныдгылан, ацгэы пшқақәа ранхцақа хәарцсаруа ишатцазаниба, аксымазтгыы цәгьамызт хәа иажәа иналеитцеит. Арсанахеит, ацгэы пшқа ухыз-баауа дызустада, иутаху аарылхны ига рхәеит апшәмацаә. Урт ацыгәқәа акы аарылихит, аха арахь уахәапшыр, зын-за ихәычзан, ҕыц ҕара кәтаҕьк акәын изақараз. Инеи-ҕытцреикын иман дааит. Ианааига аенытцәкьа, асаан ала ахш шнамтцаиргылаз еипштәкьа, агәмыркатыл иаҕыыз аз абыз хәыч қапшьза иаатнаган, инаншьылан афара иалагеит. Цытраамтак хышла мацара ирчон, нас абыстагыы атцар-кәақәан иеито далагеит.

– Макьана хышла угәы тызгоит, – ихәеит Арсана уи акранафа ашьтахь, ишьапы иатцахәны ахәмарра иахьаҕыз дахәапшуа, – аха нас, уандухалак, абри аҕны иҕноу ахәы-напқәа руа-ршәаць нмыжькәа рыхәтцәы ыкәухыроуп.

Ус ишыказ, ҕымз рақара аахытцхьан еицш, хәынапқәак ргәи-тибжыы аҕны атзамц икыдыз ақбаад иалҕны иаҳаит. Арсана иҕаца Хьымка аматцурта ақбаад анкыдылтцоз, есым-ша уи иахьылшьуаз ақәырпа апарпыл қапшь алалтцон, уи ахәынапқәа рыла мцапшьны итәлоит хәа, аха уи атыпәҕ илцәагхазар акәхап, ахәынапқәа аибархәмарра иаҕын. Ац-гэы хәычы иаразнак урт рыбжыы шахаз еипштәкьа, аҕ-

ныргəы аееиуатəны итдикəза иаатəеит. Убаскан рацхьаза акəны ацəа иалашəеит уи ахаан иамбацыз, аха хымпада ипшааны иклатəыз ахəынацкəа ари афны ишамаз. Уи Ар-сана ианааигаз зынза ихəыгцзан, ахəынацкəа адунеи икəуп хəангы икамызт, ангы ус акы акуа-иашьтуа иамба-цызт, иабахьазаргы ицшқамзи иагəалашəоомызт, аха иара цəала, шьала-дала иадырит афатцахəы ахьыказ. Убри на-хьыс иасыгены, иасуаха, атцых тцхьбжьон агəы иныкəлаанза икылыпш-кылзырфуа ахəынацкəа ирышьтан.

‘Енак ацгəы хəынац хəыгчык акит. Аха уи иаразнак афа-ра иаламгеит, рацхьа аматцурта афныргəы афы иаанаган иалахəмаруан, зны иуонашьтуан, зны иакуан, убри иафын. Нас азхара ианалахəмар, агəы аныцнажəа, апсы аныгтнах, ацəардагəы атцака инаган имыццакзакəа хаа-хаа иафеит.

«Сыбыз цəгьазар аزاز алоуп, сылапш цəгьазар сцьам иа-нуп», – ихəеит Арсанагь гəаныла, ицыгə хəчы ас иаразнак ашəарыщашьа бзиан иахьышьтнакааз игəы иаахəаны.

Тцис мышк ѳба-хца хəынац анамкуаз ыказамызт. Ара икоуп шырхəоз ана ицон, ана икоуп шырхəоз ара иаауан, убас ашьта ырзны, аеырфашьан, урт ркышьа атцахьан. Аха зегьы акоуп, даргы атырас ашьапеипш зынза рышьата аакəухаанза интцəазомызт.

‘Енак Тцис алыгəрафы игəанатейт убасейпш хəынац дук, азныказы иаразнак агəы нтыпсааит, уи зынза амч ақəымхарашəагы абейт. Уи афы анааихнах, алашьцараф ахапыцкəа гьаш-гьашза инарытцапшит. Нас алыгəра аз-ганк фынтə-хынтə иаакəсит, уи атцыхəа ду шьтархəазо иахьнеиуаз, азныказ, Тцис шəан агəы ахьамкьаз акəу, Ар-сана илакəа злаиршəалоз ичын иакəаразшəагы абейт. Уи акыр еикəкьашейт, иагыфшышəеит, аха атуан алѳа хачлан иахьыказ акəу, Тцис аффы азеилмыргазар акəхап, настгы иа-гəацхоз, иафашаз фашəа анамоу, ишнеиуаз, ифаны ихьахь-хьала алыгəра икəыз мкəыбакгы хакəыла иназывасын, атцым-тымхəа аракəыббжы еипшшəа зеилыргара цəгьаз бжык аахылжны, абакəи ақырстеи рыбжьара хапыцла иагəыхьаз акылхара инкылашəкəа ицейт. Тцис уи аены

акыраамтагы анышөгәл еикәаттәә ду иафызас ахәынап
иахафон, аха уи уаха ианцәырымтц, ашыи-ашыи еикәтц,
атчыхәә ашьтареылан алыгәра иналбааит.

Тцис убри нахыс иасымша ахәлара амцаз, инеины алы-
гәрафы ацсы заны, акит-цсит мыргазакәә, ақрыस्ताкәә
рыбжъара инарыбжъатәон. Уажәраанза форапа инанамышь-
туаз ахәынапкәә, уажәы-уажәы ацхъа ицәыркъа-цәырасуан,
аха урт рыцсы тазамшәә ихъапшынгы ирыхәапшуамызт.
Уи згәаг амаз ани ахәынап ду акәын, аха гәаныла урт ус ала-
малагы ишзеилымгоз адыруан. Знык убриак нышьтагәә
иазкгәышьбар, нас егырт ахәынапкәә зегыи иаразнак
акаарыхмырткәә рхәыц ннахрашәә абон.

Уахык Тцис алыгәрафы аееикәхарпцсны иштәаз, апхъатц-
кәә, иацәыхарамкәә пшхәынтцәык кәыркәыруа иаины ин-
кашәеит. Уи ахәынап ду акәын иказтцоз, рацхъа иара цәыр-
таанза ацшәхәынтцә аршәит, издыруада, Тцис ааигәә цъара
итәазар, иахыпцшны ицәыртцып, нас саргыи аезара сахъап
хәә. Аха Тцис кадыць анс иузжъома, уаха умцсит, зынза ацсы
тарзны, алашьцара аеалазәон иаатәеит. Нас ахәынапгы
ари алыгәра са сыда цсы зхоу акгыи ықәым ахәан, зныктрыс
ала иаакәкьашеит, амкәыбакәә ааиннакьеит, ахыбаф еипш
икылыжәжәә иказ ашәындыкәражә интацшит, нас, ихәхәза
ацымшь хареқәә икнахаз инарфыффын, уи авара акакан
этаз амакәан инатцашит. Ари амакәан иазышәарыццоижътеи
акыр тцун, аха, ас уахеипштцәкәә ацсы кыдгылан, амгәә ак
тамкәә, аца ак тамкәә иақәымшәәцызт. Уи маншәалан знык
изыцар, амакәан ахы икәпалон, нас ацсы тины ахацыц
ццышәкәә рыла ацапырхәагыи хнатцәарын.

«Усызкыр – ахәеит усқан гәаныла ацгәы, – ахырч-хырчхәә
уцәеи-убафи еибарго егъа гьамала усфарын!»

«Усзылбаагар, – усқан ахәынапгыи гәаныла амакәан
иацәажәон, – ицацшь-цацшьза икоу уаканкәә зегыи ганы
акакала ахъанаа амтцан икоу стыфәрафы исымтцасыпсон.
Снахәы-аахәыцыпцхъаза ахъхъа-хъхъахәә ицәажәаларын!..»

Тцис, уи агәы итаз азхәыцхагыи иахъзаанза, ашәымтаказ
ахәынап ду акгыи иакзамызшәә, ишьтууаахъан. Уи шиашаз

амакəан иадпалеит, аха амакəан анаагьала, иаргьы аеа-
знымкылакəа алыгəрафьы агəац аашьтнаргеит. Цисгьы убри
иазыпшызшəа, ахəынап иахьыз, изташəаз адыраанза, ипан
инакəпалеит. Урт убас еибарххеит, еибархьу-сууит, азны-
каз алыгəра бганы афьныргəы икəхəап ухəарын. Ахəынап ду
даара акраамта икəпцон, иаратəала даара акыргьы ицхəит,
уимоу азныказ ацыгəгьы ишакəымыз икыднакьеит, аха зе-
гьы акоуп, Цис уи знык ахəда анампыхьашəа, азартцəи еипш
ихəырны иакын, апсреифынтцəаразгьы иоунамышьтит. Кы-
раамтаза ахəаера иафьын уи, нас, ахəынап акыркы ашьа
анахəлач, апсыц аназымга, аеааитцнахит. Цис уи ахəда убас
иргəгəаны ахапцкəа аларцаны иакын, ианашьгьы, иаргьы
амч алзаахьазар акəхарын, хапсыра баны ауп ишалнахыз.
Ашьтахь уи уа ипсылмыткны ашəитышəи аеазмыртцысуа
кыраамтаза иадтəалан, нас апсы анага, атцыхəа ианкны
аарлахəа ирхəазаны аматцуртахь илбаанагеит.

– Хай, удырфəатə еигьхааит! – ихəеит Арсана уи иани-
ба иаацьеишьан. – Ари уара уатцкыс фынтə рыла еихəуп,
уара ацхь иамгаша, иаауртцысызеи. Аха ус схəеит хəа, уара
уцгьыми, шəыпсык ухəуп. Ари ран акəхəап, уажəшьта рабгьы
унапы иануп, амарцья, амарцья! Убра хьымзгьы умгароуп!

Ацыгəгьы ахəынап ду ахьышьтаз иапцырымтцкəа, – «ми-
аау, миаау» – ахəеит, нас атцыхəа аакьан, уи иххəаз аханы
ишагəапхаз инардырырц атахызшəа ишьапкəа инары-
тцатцəиит.

Цис уи ашьтахьгьы кыраамта ишəарыцон, ахəынапкəа
шака абицара акыз, иафаз анцəа итəуп, урт ахцəхəыц акара
ирацəоуп. Иаргьы ахəынапкəа ицəырккəкəыз ашəырфəеипш,
урт рхапцышьтакəа захьынцьяра иануп. Аха, иара уажəгьы,
ахəыштаара апцхьа иахьтəоу, имыццакзакəа, мыцхəы ахы
пату акəтцаны, мрагыларахь ипшуа афьы азəзəоит.

– Ус акəзар акəа хзаугьышьоит, еиматцəааит, – ихəоит
Арсанагьы, уи ихакара агəра го.

Ацгьы уахык пхыз иабеит, иаапсаны уаха налымшо
икəиахызшəа, ахəынапкəа алыгəрафьынтəи цас, аццышə
псакьаны иакəрыпцосызшəа. Иара гыларц атахын, даара агəы

цжэон, аха изгыломызт, нас иара агыларатцѣкѣа алымшошѣа анырба, дара еибархьусууа иаалбаан, иахьыкѣиаз агѣы ақѣхѣмарра иалагеит. Иара аѣы еихнахуан, ашьацѣхьыцкѣа рыланарцарц анапкѣа акъон, аха акгыы амцыхьашѣомызт. Нас мчыла алацѣакѣа аахнаѣон, урт икартцоз зеггы акгыы хьаас имкзакѣа, итцегь иалшартѣ ианыкѣаз, ианкѣыцшыз, ахѣынацкѣа кны иааганы ацѣардагѣы атцѣа азхара ирылахѣмарны, ираацсан, иргъазкны, нас ацхьатѣи ашьапкѣа ирыбжъакны шака гьамала иафоз иазхѣыцуан. Убриалаггы ашѣтаба еипш иашаз апхыз баапц иаиаины, ахы-агѣы акажон.

Тцис анкѣеипш алакѣа ирыцѣшѣаны иѣны атцла икѣлом, урт анаавалалак агьырцхѣа ашьацхѣеипш ицкѣом, ма ахѣынацкѣа иреифѣазом, иааѣналалак ршьапкѣа ирышькѣла-хѣны ирыкѣшом, ахѣыцкѣа ахьыцѣоу инеины уаха шаанза икѣаѣза ршьамхы икѣтѣом. Иара уажѣшѣта мыцхѣы аѣы-раамсташѣаны икѣоуп, ах кьан ақѣнатцѣит, ус инымѣатѣны унацѣхасырггы атахым. Насггы, уи иадыруеит амш анеилго, ианыцѣгъахо. Абриакара збахьоу, изахахьоу абырг кѣыш Арсанаггы, ишьамхкѣартѣракѣа итцѣытцѣтѣѣоушѣа ибаѣкѣа аныхьу-хьуеи, илымхѣ аныхѣхѣѣоуи, ачуан атцла амца анакуеи, зеггы ратцкысггы, уи апшѣы бзиа леипш ицгѣы иаха агѣра игоит...

А Г Ъ Ы А Б Ж Ы Ы

Уи ауха саб иахѣшья лшьапаѣы сышьтан. Ус ларггы бзиа илбон, сарггы хазы ашьталаразы макьана схѣыцѣѣоуп хѣа сгѣы иаанагон. Амала, санышьталоз зны-зынла атуан сатцѣпшны блала исшѣон, исзон. Атуанггы, аматцуртѣ адашьмаггы еикарамзи, аха сара схы ѣарханы сахьышьталалоз азы ус еихѣ сылапш ашьцыла-хьан. Иахѣѣап, абыржѣы сзѣакароу атцкыс итцегь снейѣахар, атуан армарахьтѣи акѣакьѣа иазымариашаны, цѣака акаруат сзыргыл хѣа лыхѣара салагон саб иахѣшья. Уи уажѣггы

иаалыдысцалар, мап ацёылымкыр калап, аха сара макъа-наз ахатэ каруат, ахатэ цэарта, схала алаиара сацэшэоит. Насгы, уажэааны тагалантэи атцхкэа ирласны иахьым-шо азы исцёымгуп. Лара саб иахэшьагы данышьталалак, ахыза ухы иақэтцаны уцэ акэымзар, абга аафналар уаго-ит хэа слыршэон. Итцегь санейтцбыз сшэон, аха нас, уи саб иахэшьа лаф мыцкэа ишреиуаз еилыскааит. Уаха ларгы дмыцэазацт, баша днахэы-аахэуан. Икаларын са сеицш уатцэтэи хамца мыцхэы лгэы итцхозтгы.

– Тата!

– Иутахи, нан?

– Аеада хэычы шыта ицэахьоу?

– Цэаблакы иркааит имыцэазакэа.

– Избан, Тата?

– Уатцэы ихашьталозар акэхап.

– Уи шыцэоу Чашь хэымгазо, Тата?

– Ани агызмал хэа ихазжьахуама, нан?!

– Иахжьоит, Тата, иббап, иахжьоит.

Тата днахэын, ахыза лхы инақэылтцейт. Сара издыруан уи уажэы ицэгэаны ацэара шылтахыз. Акы лгэы ианытцхоз ус акэын уи, дыцэар, зегы ирласны илхыцсауан. Аха зны-зынла сара санызмыцэало, исахалоит дшыцэо дышцэажэало, иналаршэ-ааларшэны дагьамхагьеуит. Ускан лыпсыц кэандаза сшыапашта иахысуеит, иарчыхэчыхэуеит.

Илхэаз цкэа иахьсмахауаз азы, слызгэаан, мчыла сылақэа хызцоит, саргы сыцэарц.

Ашьыжьымтан Тата ахьхьахэа асаан ианылцсалоз адш ыырпбжьысаанарцшит. Сылацэа анаахыст, Тата азы сфалтэоз цыысшыан сшэаны ацэарта снылцейт. Аха лара сацхьа игылаз акэардэ Чашь акышэ еицш икэаш-кэашза иказ о-лапкыак аакэылхын, инаслыркит, ирласны ифырплахэа. Саргы, сееилахэара саламгакэа, акаруат шыкэтэаз аолап-кыакгы ыырпны саалгейт. Нас, сеикэа насышьатцаны, скбаф аасышэхасырцан, аматурта сындэылкьейт. Аеадакэа ахь-такыз санней, уахь сыомамлакэа уи агьежь иадчапалаз агэқэа реивтыккара скылцшуа саагылейт. Аеада хэычы

ани иарей ыркэа еидтаны итахаахаа ицэоуп. Сылахь еикэтцаны аматцурта саафналеит.

–Тата!

– Иууеи, нан?

– Аеада хэычы хазжъазом иахья.

– Ицэазами?

– Ицэоуп, аха рхы еилатцаны ицэоуп, Тата!

– Ихарфыхагэышыап, иааури, нан.

– Акаара иаламго, Тата, аеада хэычы?

– Иалагар иалагеит, ишцааури.

Тата афатэкэа зынны астал икэгылаз асаанкэа ампахьшы аарыкэылхит. Хамфаныфа хазы икалтцахьан усгы. Лара шыыжыла ибзианы акрылфон, тэыцак-ф-тэыцак афы анылымжэуазгы ыкамызт. Сынтэа амачаргы бзианы ихаман. Ачагы лэы италтаанза атэца аашьтылхын, Чашы хареи хамфа лныхэит. Нас даапышээрччан, сапхья икэгылаз, атэазы этаз атэца хэычы инанылкэит латэца. Саргы сатэца аанкыланы ихааза снафыхэит. Нас, Тата дгэаар хэа сшэан, кэабашыа еытк аашьтысхын, ацыкэтэатэа нахьшыны афара салагеит. Татагы лгэы иаахэан даасцапшит. Цытрак ашьтахь иахзымфаз хакэка ампахьшы нархаршэны хнагылеит.

– Тата.

– Аа, нан.

– Аеада хэычы харфыхома?

– Мамоу, нан, ишыцэоу хцоит.

Ацш зныз асаара аашьтыхны дындэылтцит Тата. Саргы ашэ ныдтцаны уи сналышьталеит. Сыла акы абомызт, аеада хэычы хацэфыхар хэа сшэон. Шыыри, Чашь иадыруандаз уи шырефыхатэым, иныжны хцар акаара ишалаго, Татей сарей ишырцхашьо. Ашэ аартны цшыаала ханыныфнала, афбагы рхы еилатцаны ирахатза ицэоуп. Татагы кыраамта дшанханы дгылан, Чашь рыцхашьаны. Аха иахья ихакэшэоз – ахья иатцаланы иаагатэын, ититэын. Уи Чашь иадыруан, еилнакаауан, аха аеада хэычы иаздырзомызт.

–Сычкэын хэычы...

– Аа, Тата.

– Аеада хəычы пшьаала ахы кны уоахи!

– Ахы, Тата, сѳахеит.

– Шьта, Чашь рѳых.

– Чашь, Чашь, уѳыхи, Чашь, уѳых... – схəеит сыбжьы нытцакны.

– Ус акəым, сычкəын хəычы, ус, алымха кны уоахи.

Алымха кны санѳаха, Чашь ацəа иаалтцит. Аблақəа ана-ахнат ауп, Тата пшьаала асаан ақьышə ишнықəылкыз ангəаната. Уи ихьахə-хьачоз ѳадамызт. Апхьатəи ашьапқəа аатцнахын, инарықəгылеит. Нас – ашьтахьтəикəа акы, нас – егыгь, алымха шыскыз зынза иѳагылеит. Тата апш алым-такəа рацхьа ахəда ашаха нахалтцеит, нас ақьафын еипш ихцəышааз ақьышə лнапы нықəылшьит. Чашь уи ала иадыруан аеырххарақəа ишраамтамыз, тынч ашьтыбжь мыр-газакəа ишдəылтцтəыз, аус дуқəа шазыпшыз. Уи акəхеит, Тата инальшьталан, ахаит-цсит мыргазакəа индəылтцит Чашьгы. Са сахьгылаз, аеада хəычы ацəа иахьалаз сахəап-шуан. Нас сыбжьы нытцакны Тата налызѳыстит:

– Тата!

– Аа, схəычы.

– Аеада хəычы гəйдскылоит.

– Иуцəѳыхап, нан, уакəытц.

– Зынзатцəык – иамырбазакəа!

Схы ласыркəын, аеада хəычы азамѳа хьшра пшьаала игəйдскылеит. Аблацəахəыцқəаааигəанысахьырхыпшылоз, иара иахагы ацəа итанагалазшəа збон. Иќалап уи пхызк хааза иалазтгы. Усоуп саргы апхыз саналоу; Тата лыбжьы рдуны сықəѳылымткəа, ма азы хьшəашəа сыбла ихылым-тəалакəа сзаапшзом. Аеада хəычгы убас цхыз хаак ишалаз иныжьны сындəылтцит.

Аматцуртахь сааианза, Тата Чашь акьахь ақəылтцахьан. Атцыхтцадагы иахьынзатахыз ирхханы ашьтахьтəи ама-ха иадылхəалахьан. Нас аѳнатцаќа днытцалан, сынтəа саб Тќарчалнтəи иахзааигаз аатцəа ѳыцқəа ѳба аарылыл-хит. Сара издыруан мыцхəы хамгəакзакəа урт ѳба рызна

шхауаз иахья. Избанзар, Тата илдыруан ахья еиха иахь-кацсоз атыцкэа. Аатцэакэа аалган акьяхь инакэфахэаны, афнашэкэа зегьы аркны хэынаххейт. Цытраамтак ус азэгьы фымтзакэа хнеиуан, хэфны афадахьала инагаз амфохэаста ханыланы. Сара избон Тата иахья Чашь аныкэашья шылгэампхоз, уажэы-уажэы ачын лкьарц лнапы шфышытылхуаз. Аха са саныналфеапшлак, Чашьи сарей хуазэы мыцхэы хэарыцхашьан, дамысзакэа лфыналхон. Ус, амфатшэарра ханыланы акыр хнаскьяхьан еипш, Тата даатгылт. Наф-аак абахэ дукэа еифызшоз аифохаакэа иааимданы днарыбжэапшит. Нас, даахэыц-хэыцын, аифохаакэа руак сныбжэаланы ихыкэгылаз ахьякэа акапсара иалагахыоу иаламгацу еилыскаарц насабжылыгейт. Ларгьы дааццакын, егыи аифохаа дынталеит. Чашь уа игылан, слаба хэычы насытцарсуа, ахахэкэа снарыкэпала-аарыкэпало, азышыта ихыкэгылаз, ужьы хтны иахьырбоз ибыз-бызуа иказтцоз ахэацкэа сеыдырдыркэа, даара абна иашыцылахыоу азэы иеипш сфынасхейт. Сахьнеиуазгьы ицъасшьоз, сара абриакара саб иахэшьа хьякэшэара слыцныкэахьан, аха абри аифохаа знызатцэыкгьы сахьтамлацыз акэын. Лара иасымша зызбахэ лхэалоз ахэ ду аикахьы хцарц акэын. Цытрак снаскьяхьан еипш, ахья рацэа ахькапсаз агэафара снахагылт. Рапхья сара схатагьы иаацъасшьейт, ахьякэа апара фырпкэа реипш ирбгьыжэны икапсан, ахьапарчкэа рыгэкэа аартны итацэу апаратракэа реипш урт ирывапсан. Сгэыргьара сзымтэахуа, хья цырак машэыршэа сакэгылар хэа сшэаны, еа цытрак сеитанаскьейт. Абар, аеа хьатцлакгьы, уаха цырак зэфаршэу ипсра убааит ахэошэа, икэаз-кэазза ахья цыра шэпакэа адгьыл хкьаны иахьатцажы. Сара издыруан арт афццлак рфы уаха хархымсзаргьы аатцэа фыцкэа руак ахыкэцэанза ишхартэуаз. Урт гыланы исыхэапшуан, идырхэыз ахэсакэа реипш, имчыдаха. Аха урт зырхэыз иахатэи апша акэын. Икалап, ани ахэ ду аикафгьы ахьякэа архэхьазаргьы. Икалап, макьана имназацзаргьы. Реиха икэазыз хья цырак аашытысхын, исыманы сыфны сфынасхейт, архэра икалаз афы цьара акы зхарартэыр хэа ишэаны ибналаз ахэычы иеипш.

Татеи сареи хәхъеипыртыз санаи, Татагъ дыҕамызт, Чашьгы ыҕамызт. Даара иаасцөымгхейт, аиашаз. Зны исызбейт, Чашь злацаз акәарашьтра итаршөны сыфны сдөықәларц. Зных, Тата дызталаз айфхаахь лыхьз хәаны ғытуа стәларц. Аха нас, санхәыц, уи слышьтанатцы, Чашь ахьцаша исыцәоит схәан, сышзахәоз хазлааз хашьтра сынхыланы сөынасхейт. Рапхьатцәкьа, Чашь ашьта ғыцқәа ахахә баазакәа рөы ишаныз сцәеиламөшьартә, рацәак смыцзакәа, ус схыц-хыцуа снейуан. Аха нас, убас исырццәкит сшьафәқәа, Чашь ашьтақәа ракәым, иара ахатагы сым-базакәа цьара мардак ишкыдхәыло сафсны сцар хәа сшәартә ақынза. Цытрак снаскьахьан еипш, саапсо, сынарха мацхо салагейт.

Сара зныктәи афрәы, хышә-пшьышә метра рқынза акәын игәғәатцәкьаны сөыхәжәаны афра ахьсылшоз. Уинахыс сакуан. Хартцафы излеихәахьоу ала, убас санакуа, мчыла сацөықлар, ишнеишнеиуа зынза соунажьыр ахәтоуп. Аха уажәы затца сацөмыфрыз, зынза сакит. Санаанымгыла, иаасықәлашьцеит, нас адгьыл сытдышьшь ағынанахейт...

Сыцсы хәычы ицаз ара ианалага, саргьа напы анаа-сыртдыс, ахьақәа згәылшәшәаз ахьапарч инахьысит. Сара усқан скаруат ағы сыцәаз цьшьаны, ахьапарч Тата лшьапы аштца цьацьақәа ракәызшәа ианаасгәйдсыргәгәала, снацәкьарақәа уи ацқәа ахьынзасцоз инарьлашәкәейт. Нас сыблақәагы хыстит, сыхгы аашьтысхит, егы сарма напгы аасыцырхырааны сықәтәейт. Уажәшьта издырит Тата лшьапағы сшышьтамыз, апхыз хаакәагы сышрыламыз, Чашьгы ахьцаша ишцахьаз. Схы-сөы анааипхьысшьшьаа, снапсаргәытца акы цхаза инантәалейт. Снапы саахан санахәапш, снапсаргәытца зегьы ашьа аеахьнагзахьан. Икас-цахуаз, ахәра зыла иөысызәзәаан, сыблуз цөөежә акалт схы иакәшартә ақынза цахак аампжәаны, ахәырбгьыц сыз-тахуадаз акәарағы, аха абжьынтц бгы иатцәа нақөыстан, ашьа ааннакылозар хәа игәғәаны иөасхәейт. Сөагылт. Уажәраанза сахькажьыз ашьа катәан. Сгәы иаанагейт, сшьа акәзамкәа, инагзаны исзымаацыз сымч акәызшәа исылтцны

икатэаз, насгыы, уажэы сара зынза ашыа сҕахзамызшэа, амч акэызшэа иаха истаху. Акэарашьтра иавганы иган ам-
 ҕахэаста, уи ианыршэлан сҕынасхеит. Цаса еипш сыҕоны
 сызцомызт уажэшьта, избанзар, сымч абжакы сышьтахьҕа
 инсыжхьан, сымшатакэа сцэа-сжыы иалтхьан. Аха зегыы
 акакэын, иаанхаз акры ыҕазар убри ала абри амҕахэаста са-
 ныланы сцалар акэын. Хэык, кэатцара дук, кьацтак, еиҕа хэы
 лаҕэыки, марда хэычыки срыхгатэын. Уаанза исцэынтцэар
 калазомызт. Ипшаатэын, ирхынхэтэын, Татеи сареи ххын-
 хэаанза гэырзшашэаз зьгезырзыз Чашь. Издыруаниара ахата
 уажэы иахьыҕаз: абзиабара, агэбылра ацшаауан. Уи мчын,
 иара уи адагыы ихэартазамызт, иацэызыр калазомызт. Иара
 иадырит уи амч арзра шыҕамлоз, ишеикэырхатэыз, ацсы
 ишахьзатэыз. Иара ахатагыы мызроуп. Азратэхэа арахэ рзы
 Тата илдыруан, саргыы издыруеит. Уи хымпада уажэы ахэара
 дафуп, уажэы иаамтоуп, иҕалап уашьтан ихьшэахаргыы, лгэы
 итацсыргыы. Уажэоуп, уажэы, ианхэатэу, ианцэыргатэу:

Шьашэ реихабы, шьашэырхэа,
 Шьашэ рхампал уҕахаит.
 Шьашэ рхэымпал ухэлашэеит.
 Сара сахан еикэысыкшеит...

Саакэымтцзакэа исхэон, еитасхэон арахэ рытэхэа. Мшэу-
 ма, кэыцьмоума, бгоума – иннакылароуп уи. Имлагома
 убарт убри аҕара, хазлагара, хахьа, хамҕы, хэатца – зегыы
 зьжэоа икэызхуа, Чашь рыцца нкажыны ирфартэ еипш.

Чашь... Чашь рыцца, хаскьында изакэызаалак адгьыл
 цырхага азымто, иразу, иҕьиоу. Иугэалашэома, аҕалакь ахь
 иҕоу сашьа хэычы саб уҕэаҕэа даныкэиртэа, анык леипш
 уихзызааны ашта дшакэуршоз. Иара дышгэыргэоз, ахьыр-
 хьырхэа дшыччоз. Иугэалашэома, енак хгэыла уанигаз,
 ачара азхара аҕыкэреи азлагарахь зныкала уанатцеитцаз,
 ианузышьтымх, ари макэоуп, аидара мыцхэы атцалара иара
 аҕэшахатхазаргыы, ахэштэыџцэа мап ацэыркит хэа иу-
 хыччо, мчыла иааусуа ианудыргоз. Сара издыруеит абри

аеынгы улағырзқәа ахәхәыхәа ишаауаз, уштәыуаз. Ускан уара угра итан иахьа ашьжымтан ацәа ишалаз инхажьыз аеада хәычы. Ускан ухатқысгы иара уацәшәон, уара ужьы атқысгы иара ажьы ухьуан. Аха иучхауан, избанзар, уара иузхәазомызт аидара мыщхәы ушзатцмлоз, алабақәа иуаахоз шупырхагаз, иухыччоз хьаас ушрымамыз. Уара улымхәқәа уқәыжьны цшыаала агәашә улагылан, азыршы уқәыртәазшәа аләатцә ухылтуан.

Иугәалашәома, Чашь, ашьыжь шаанза Тата ацатцака да-наатцала, икәба-кәшәо уеада хәычы шувагылаз. Лара атаа-цәарафәы ауафәы данилак азәы дышгәыргъаша ауп дыш-гәыргъаз. Уара угылан улымхәқәа уқәыжьны. Икаларын уца хәычы урбзаларц, ааигәа абла ухыпшыларц утахы-заргы, аха Тата дгыланатц, уцхашьашәа, игәагьны уца уа-лакьысзомызт.

...Аха, исхаштыз, шыта ихәатәуп арахә рытәхәа. Ирхәоит уи ацқага анукум, цахала ианфәоумхәа рацәак амч амазам хәа. Аха сара хынтә исхәоит, хынтә ацыхәанза. Икалап уажьы Татагы ахәара дафызар.

Аитартә гәара итакуп,
Еихатә цәымыгла еибаркуп,
Нан лкалт итакуп,
Шьашәы ирысасуп,
Быжьгәара акәыршоуп,

Кәымгла ихыркуп,
Аитар бжъеитар цыгәгәын гылоуп,
Уахысыр уцсеуит,
Иужәыр унцәауеит,
Чшәу, чшәу, чшәу...

Сышнеиуаз амыг зқәыз шыц тцлак снадгылеит, схы иахьташәаз сыздыруам, аха исызбеит ацқәа бзиан измаз мағрак ацқага афәы иакараны («ацқага» хәа ауп амаркатыл ишазырхәо арахә рызра аан, атәхәа анықартцо, ахьз ишиа-

шоу ирхээр амч аиузом) ыцъараны ипыскарец. Нас, ани, уажэраанза схы аеахээраразы итцызжэахьаз сыблуз цөөежъ ца-хак аампжэан, ыынтэ-хынтэ ракара игегэаны иакэыршаны иалаеасхээрц. Амаггы уаллоит, насгы амаркатыл еипш амагэакеа пнакоит, еакала иухэозар, ицнажэоит. Амаг зкэыз ашыцтла акынза снеит. Нас, реиха ишэпаз магык, мчыла иаапыртлаанза лашэага рфы еихымсаит хэаны, сдыба интастеит.

Чашь, сара исгэалашэоит ускангы уцахэычы аауцыршээр уузомызт. Ацатцака ианыткаыз итцакын, ианыткаымызгы аштае ма аккараеы уацзар акэын. Иаргы уанамбалак икаауан, игэыкуан. Ускан харгы амцхэ аус ухарузомызт. Татеи сарей иахзышьтымхуазгы, титэума, азлагарахь аума, ма хгэыла чкэынк хихэауан, ма хара ыынтэ-ыынтэ еиошаны иахгон. Хазбоз ххыччон, еада гэартак такны ирымоуп, еитцараазоит, арахь дара есымша аидаракеа ирыцоуп хэа. Урт иабардыруз уцеи уарей шака шэрыцхахшыоз. Иугэалашэо, енак, азлагарахь ханцоз, аеада хэычы, иаргы шуцхамгоз анаба, агэара икылсны ишхашьталаз. Хара арахь ирацэаны апш азлагарахь иганы иахлагар акэын. Избанзар, ауа саб акалакь ахынтэ дауан, архака ихазтигарц, ашыжь шаанза, нас хара втобусла иахгон ацбармыкьяхь. Чашь, хара есымша ацбармыкьяхь ацара бзиа ишахамбо умдыруей уара? Аха уаргы ухаргэаклароуп, харгы ххы харгэаклароуп.

Аитартэ гэара итакуп,
Еихатэ цэымыцла еибаркуп...

Убри аены азлагарахь ханцоз, иугэалашэозар, хатцака азиас ханхыкэгылоны, ихахзеит аеада хэычгы, уара ушыапкеа азы инзааургылахан. Саргы сеикэа соахан, сшыапкеа рцаркэакэара сафын. Татагь пүтбжак акара ацыкэреи датцалан хашьтахька дауан. Нас уара, аатцэа хынта ушатцазгы, иара ушахьаз, уацхьака ахала ишумышьтуаз, саргы Тата лладахы слыргылеит ускан, Чашь. Аха уи аены, азиас рацэак

иацымлазацыт азы, аласба гəыбызгкəа реипш сшыапкəа иргəйдпалоз ацəкəырпакəаггы рацəак срыцшəэазомызт. Амала, иугəалашəозар, ханаауаз итцегь иацлеит. Избанзар, ашхантə асыпса зытны иаауан. Азы хышəашəа иантала, аеада хəычы ахьта иакит, иаарыцхасшыeit.

Пыттрак ашьтахь, сыпхзы фəи иацы ашьыбжышьтахь Татеи сарей иаабылуаз акəынць фəи спынтца иахьтасуаз сдырəашьын, хакхаара иакəыршаз аанда апал сəынахшыны сəааныскылеит. Сыварафы амасар аанда икəгылаз арбагк санаба, иаакаркарын, ипырны афызцəа инарылапалеит.

...Санпшы, избеит Чашь ацатцака иахьакəшоз. Сəынасхеит сара урт рышə аартны еибасырбарц, еизааигəаны еихəа-сырпшырц, ирыбжысырцуртеигəнызымырəуаз ахьатəшəы. Ахашьафəкəааакастцахьан еипш, Чашь сшыапышьтыбжькəа рыла садырызшəа, иаахəны, алымхакəа акəжьны, алахь еикəтцаны инасəацит. Саргы саатгылеит, уахь анеира сакəитымшəа. Нас Чашьи сарей блала аицəажəара халагеит:

«Чашь, уарамыжда, хныжьны узааи?»

«Сца абжы сгəы иштыəуаз сабацоз.»

«Иахь хьа пытк хмыкəшəози умаар.»

«Ауп, аха, сца хəычы рыцхасшыон, уиггы думхои.»

«Чашь, уи духаргы ахьа ианатцахтдалак умгəаан.»

«Шəара шəзы сшымгəаарыз, аха егырт иаххыччо...»

«Чашь, ашə аасыртып утахызар?»

«Иаарты, уарамыжда, сухəоит иаарты...»

Сара ацацака ашə кьакьаза иаасыртит. Уаантəи азəы ишилшоз ишьтыхны иршəызшəа, ашəхымс инахыпан, аеада хəычы ан инадххылт. Чашьгы, аеада хəычы фыц ианizeiцш, ахафы арбзара иналагеит. Чашь рыцха уи агра иантазгы мыцхəы ирыцханашьон, мыцхəы ихьаанагон. Алабакəа иакəшəозгы – иара ахазы акəзамызт изрыцшəоз. Уи иатахын аграфы зыпсы талаз аеада хəычы аиха азарц, азхaha азарц. Уи азыгəшыуан, нас мышкы зны Татеи сарей инхавагыланы хьакəшəара ихаццаларц.

«Чашь, шыта Тата лахь ххынхэып.»

«Аеада хэычы аҕаара иялагоит.»

«Иаргы хәццааит, нас, Чашь.»

«Ибзиоуп, изцозар...»

Чашь аблақәа сахьырхыцшылоз, ирықәшахатын аеада хэычы хьақәшәара агара. Уи саргы мап сзацәкуамызт.

Ашьыжь нхыхәхәахьан, Чашьи, сарей, аеада хэычи хәы-наххеит иахьа ашьыжьымтан хазнысхьаз амфала. Амрагы уажәшыта аццхькәа ирмеигзазакәа иҳақәнапсон. Иаа-хакәыршан атцарақәа, реиҳа ихааны ашәа зхәо хәа еисазшәа, ичырчыруан. Ана-ара атцлақәа ханаарывалалак, ифьыкә-фьыкәуа урт ирылатәаз ардәынақәа, иҳацәшәаны абнара инылахаашон. Нас, уахьынтәи мыцхәы зыцсы иацәшәооз хьажь-қәакгы, злыра хахьоу ауардын афьыжбыжь еипш, «кьж-кьж» рганы, рымцәыжәфәа гьрақәа еинкьо, инықәцала-аақәцало, рфьызцәа адырра нарытаны, егы ахәахьы апырразы реейдыркылон. Абна алымҳа кьдцаны, арцәф мчыла еикәикыз, злейшәа цәгыоу ахәычқәа реипш акәын ишыцшыз. Ас мыцхәы абна антынчхалак, ацсаатә рыбжьы иазызырфәуеит лхәон Тата. Уигь алымҳа амазаап, ауаа реипш азырфьышьагы адырузаап. Ус, аеадақәа рышьытахь сгылан сышнеиуаз, агәра зфәадырххаз аеыфқәа реипш, адыххәа иангылеит афбагы. Убри аамтазы, сылапш нарықәшәеит хамфә ахахьы фьыцья аатцәақәа ирытцаланы ишаауаз. Абар хгәыла цхәыс лашья ица адагәеи ларей раатцәақәа рызна ахья иатцаланы иахьяауа.

– Ашьха укьдлома, нан, Аркади, арт аеадақәа уман уабаци?

– Мамоу, Шьяшькәа, хьақәшәароуп хәхьцо.

– Тата дызуцми, нан, ура умацара абна ушпалалтци?

– Уи уахь дыкоуп, Шьяшькәа.

– Абри арыцхагь ахья иатцашәтцома? – ихәан, ихәда иқәыз аидара нкажьны аеада хэычы гәблыла днахәапшит адагәа Уасил.

– Мап, хара уи аидара ишпатцәхтцо, афны амацара иаузом азы ауп! – схәеит сара, снеицрашәаны.

Аха насоуп саназхэыц уи иасхэо хэа иагышимахауаз, баша ишысхэаз. Иара акраамта ицэымыгханы дгылан, аеада хэычы айдара иатцахтцоз цыышыаны.

– Абри иаанаго акара хынтэ еиханы ишэзаазгоит сара, уара амзышэа, уеада хэыццэоуп, ирыцхауп, макьана айда-ра иатцаумтцан, – ихэан, са сахь дааскьаны иблақэа насы-лаиркацеит. Сара азныказы мацк саашэаны сылақэа хыз-фөит, уажэы уи ишилшо дсысуеит хэа. Аха сылақэа анаахыст, иара инапқэа ицыба итаргэғэаны, дааигэазаны дысфеапшуа ихы аалаиркөит.

– Иуахама?! – ихэан, дысфеахааит еита. Са сахьгылаз сшэан атцыра салагеит. Нас еита адагэа Уасил дсызгэаан дышсысуа сымбарц азы сыблақэа хызфөит. Сылақэа анаа-хыст, уи игэғэаны игэаара зныцшхьаз ихы-ицы снафеапшит.

– Уаха хьакэшэара иумгааит ари аеада хэычы, – ихэан, инап дукэа рыла сызқэа ааишышыын, днасфеапшит.

– Саргыы сиццоит ари амзышэа! – ихэеит Уасил ибжыы нароуны, дгэааны ихэозу, ус баша ихэозу узеилмырга-уа. Амала уи ицыыбақэа инапы шыртакыц иртакын, дан-цэажэозгы хара дхахаапцшомызт, аеада хэычы ашка дыпшуа акэын иихэоз зегы шихэоз. Нас, Шьашькэа иара иахь дааскьан, аеадақэа дааркэатцны, иара ихата амтцкэа иқэылцозшэа лнапқэа кьо, акы иалхэо далагеит. Уи уажэы ф-бызшэак рыла дхацэажэон хөыцьягы. Сара сбызшэала иаалхэоз зегы еилыскааит, амала адагэа Уасил ибызшэала илхэозгы еилыскаауан. Уи илхэон: икэшэаны иааргоз ахьа зегы афны ишнагатэыз, иара дызтцаз аатцэа зегь рацхьа ишытцкэатэыз, нас ачуан ду интажыны ишыжэтэыз, мам-зар, ацьярмыкьяф ишазоу мацара ирацэаны ишырымгоз. Аха иара иалхэоз акгы иирхазомызт. Дцэажэан даналга-лак, «аеада хэычы рыцхауп» ихэон. Иага лундазгы иара итэы ишаиргаз анылба, иаатцэа ду лнапы нақэылкын, нас атхлахы иналырххеит Шьашькэа: уаатцэа атцла аимфеацара иныбжыатцаны, уафилапш ақэымшэаратэ еипш абгынтцкэа рацэаны иақэыжь хэа акэын иаанагоз. Нас Шьашькэеи сареи хнеицхыраан, иааулакгы ишытыхны инеихаркит иаатцэа ду.

Иара инхамихын, атла амахэтақәа рыбжьара иныбжьеир-гылан, инап дукәа рыла ашәшь махәқәа реиҫа абгыы рацәа зәғаз аамжәжәан, иаатцәа ду нҫеихәхәеит, уаҫа мфасфыкгыы илапш иттамшәартә. Нас дахьықәгылазынтәи агәырқьхәа дналбаапеит. Уи адгьыл аҫы даннықәс, ҫазтагылаз атла ду аажжәар еипш, слымҫа интафит сара. Убасқан ауп агәра аныз-га, уи адауы иеипш дшыгәгәаз, са сатқьыгыы дышкәышыз.

– Уицәымшәааит, нан, адагәа Уасил уа урыцҫашьан ауп дызуццо.

– Мамоу, Шьашькәа, сшәазом сара.

– Амфангыы игәы пумжәааит, нан, цьара уихымччааит.

– Мамоу, Шьашькәа, мамоу, сашьа хәычы дымсааит сши-хымччо.

– Ус акәзар, шәцала, шәеырқәышны шәыказ.

– Ҳеи, хеи, Чашь! – ихәан, Адагәа Уасил аеадақәа наиапцаны иҫынеихеит. Са сахьгыы зны затқәык даапшын, ихы найкәеит, уаала хәа аанарго. Саргыы снаишьталеит уи, цьара акала дысмыргәаандаз хәа сыццакы-ццакуа. Аха иара амфә ханнықәла, уажәраанза исцәитцәахуаз ихыиҫы алаша-рагыы, иччапшьгыы зегьы еизакны ианырпшны даасәапшит. Азнаказ сеигәыргәеит сара уи игәалақара иаҫа иахьеиҫьхаз, дахьылахьыххаз. Аха уи атакс саргыы самхагәыргәацәаны самхаччар, иара сихыгчшошә баны дсызгәаауеит схәан, зегь сзеипшушә акәын сышишьтаз. Адагәа Уасил дгәыргьон амфә ханнықәла нахыс, ишьаҫа дукәа ирлас-ырласны еихигон, аеадақәагыы мацк ақара ирццакуан. Нас дыш-неиуаз, аеада хәычы абга инапы нықәтцаны, гәыблыла иааишьышыуан, мазала ажәақәак нцәытцаихәон.

– Тата зеипшыртаны дқалари уажәы?

– Сеидру, уажәы дхашьтазар қалап деимдо.

Уиисырбеитҫазқәыз ахәылақәы ханхытцыр, насштахараз, убри атаҫара хәхынтысуа ҫазкыдлоз ахәы ааигәара цьара дқалар шалшоз. Уажә ҫазхысыз аифохаақәа ханынартала, схынхәны санааи, Чашь ахынхажьыз ишықамыз. Саргыы сыфны сашьталаны сышнеиуаз игәгәаны сышқаҫаз.

Адагәа Уасил, арахь усзызырфи, уажә зегь шықалаз аиашатқәыа уасхәоит схәан, иапхьақәа сниасны, даарпшны,

иҗалаз шыҗалаз зегы напышыашәла ирбара салагеит. Аха сара иааҗастоз адыргақәа зегы ажәақәа рыцын. Сара издыруан урт ажәақәа зегы баша ишысхәоз, аха ус иаха сарманшәалозшәа збон. Исхәарц истахыз абжагъ сымхәацкәа, адагәа Уасил дааскьаны днасҗагылан, ихы ларкәны слымха дынтакааит:

– Изакәи ура еилоукәакәо, иухәарц иутаху еилыргашәа исурбарауазеи! – азыказы ибжы сцәа саатнарзызеит. Нас цыхьеипш сылақәа хызҗеит, ари хымпада иара изы цәгыарак схәаз цыишеит, уажә дгәаан данысҗасуа сымбар еигьуп схәан. Аха пытрак ашьтахь, сылацәақәа анаахыст, иара ицъыба инапқәа такны дышгылац дгылан. Ибжы исыхнакьахыз амч анысзыхынхә, ажәақәеи адыргақәеи неицырхыраауа сеитаналагеит исхәарц истахыз.

– Ахьа рацәаны иахькапсаз анызба, Тата лызҗыстит, Чашьгы арахь иаазгап хәа иахьынхажьыз сыҗоны саннеи, иара цахьан, – схәеит изулакгы, ажәақәа ирықәнагахашаз аилыркаагатә дыргақәа срызхәыцуа. Адагәа Уасил пытрак дысҗацшуа дгылан. Нас ихы ааибгы-быгын, иҗыцу ак ше-иликааз мҗашьо ихы-иҗы мацк игәыргьара ааныцшит. – Абри ахәадаҗы дҗалару, нас Тата? – дцааит уи хашнеиуаз.

– Ааи, ааи, хымпада, дҗалоит! – схәеит ажәала, сыхгы аасыртцысит. Схы ансыртцысуаз иақәыршәаны днасыхәапшын, деиҗаапышәырчеит адагәа Уасил. Нас җыц илихыз ичын ау Чашь абҗа инықәырхәмаруа ишыаҗақәа ааирц-цакит. Саргы сыла дшабоз ахара дсыцәцар хәа сшәаны, сыццакны снаишьталеит. Пытрак хнаскьахьан еипш, адыххәа даатгылан, ак шигәалашәаз мҗашьо, санихьза ихы насықәкны, уажә аеадақәа рахь дмыцшзакәа, дышиашаз сыла дтацшуа днатцааит:

– Ура, ацкәын, атрышә ашыа удыруама?

– Ааи, – схәеит сара, сыхгы аасыртцысит.

– Ус акәзар, игәҗәаны атрышә уасыр, уаб иахәшыа ила-хауазаргы умбарызи.

– Бзиоуп, – схәеит еиҗа, нас снейҗацшны сшақәшахатыз ирдыруа схы ааскьеит. Уи акәхеит, ахәқәа рцәажәо иахьын-

засылшоз саакъымтцзакæа инеипшыны аршæаа асра салагит. Сара сгæы излаанагоз ала, сытрышæ асыбжь убриакара итæйтцæын, иагъын, Тата бжьышьхак рнафс дыказаргъы илахауаз цъысшон. Уимоу ицъасшооз, адагæа Уасил зынза илымха атса тартæазшæа абриакара иаакасцоз акгъы ахьи-махауаз акæын. Аеадакæа рханы иаатрысит.

– Уасма? – ихæеит адагæа Уасил, уажæы иаха ибжьы аармачны. Сара схы аасыртцисит.

– Нас акыр уахама?

– Мамоу, адагæа Уасил, егъсмахазеит, – схæеит рапхъа ажæала. Аха иара аграмматикатæ хæоукæа рфæы ажæакæа рыбжьара акæапрацæа ахъгылаз, иахæтаз ажæакæа ззыбжьамфæыз атцæфы иеипш, ихы-ифы азтцаара анырцшуа деитаасæфапшит. Насоуп схы ианташæа, ажæакæа ртцакы еилзыркаашаз снапкæа рыла адырга шыкасымтцаз.

– Исмахазеит, – схæеит, нас снапгъы скъеит, сыхгъы сыртысит. Ус акæзар итцегъ дхароуп уи, ихæеит адагæа Уасил, илахъ ааикæтцаны. Сара издыруеит уажæшьта аеадакæагъы саргъы итцегъ аццакра шхақæшæоз. Иаргъы, ишьаæа дукæа аттахæа иааихиган, «ахаа, Чашъа, уццакы» ихæан, алаба иикыз Чашъ абга иныкæикшеит имыргъцæакæа.

– Татаа?! – фыстит сара ишсылшоз сыбжьы неитцыхны. Аха уи сыб-жьыцæкыагъы убриакара иаапсан, Тата лыкнынза аназара акæым, сара иахъсахауаз са сакæу лыхъз хæаны ифызтуа, аеазæу сцæеилафшъарц егъсыгымхеит. Аха зегъ акакæын сыбжьы ахæага сыманатцы, афыттра сылшонатцы саакъымтцзакæа фыстлар акæын. Избанзар, сара исхæалар акæын адагæа Уасилгъы, Чашъгъы, аеада хæычгъы рыхæта, зегъ рзыхæа Тата лыхъз. Уртгъы амфæа икæын, хтаацæара иатæын. Тата бзиа дырбон. Фыстлар акæын сара саакъымтцзакæа Тата лымфæа икæыз зегъы рыхъзалагъ, са сыхъзалагъы.

– Татаа! – Ари адагæа Уасил ихъзала.

–Татаа! – Ари Чашъ ахъзала.

– Татаа! – Ари аеада хæычы ахъзала.

– Татаа! – Са сыхъзала.

Убри аамтазы слымха иаатасит харантæи зеилыргара уадафыз бжьык. Нас, сыварахъшæа игылаз ашæтцла сна-

хынпашалан, пытк иҳаракны сыоҳалейт. Уажэшъта иаха иманшэалоуп ахьысгэахэуаз махэтакае сөйргэгэаны сеааныскылан аеытра сналагейт.

– Кыр уаҳазар ура ачкэын? – дтааит адагэа Уасилгыы, уажэы гөыгра хэычык ихы-иґы ианыпшны.

Сара схы аасыртысит.

– Атрышө игэгэаны уас!

– Шөиу! Шөиу! Шөиу! – урт зегы адагэа Уасил итэын. Урт инарыкөырццакны исаҳаит уажэы иаҳа иааигэаны Тата лыбжы еидшыз бжыкгы. Сгөыргьан ашьтыцара салагейт, уажэ атла сықгылазамкэа, адгьыл иаша сықөушөа.

– Еей, ачкэын хэычы уоума зыбжы го, еей?

– Са соуп, са соуп! Шөиу! Шөиу! Шөиу!

Шъта агэра згартө исаҳаит сара уи хымцада Тата лыбжы шакөыз.

– Еей, сықкэын хэычы, ухароума?

– Мамоу, Тата, мамоу, Дудра ишөтцлае ҳааихейт. Са сымацара сакөзам икоу насгы, Тата, сара исыцуп адагэа Уасилгыы, Чашьгыы, аеада хэычгыы.

– Ехеи, сықкэын хэычы убжы абаго?

– Дудра ахеа сахъа знитцаз ашөае ҳааихейт, Тата, Дудра ишөае.

– Ехеи, сықкэын хэычы, убжы ааигэа исаҳауейт!

– Саргы иааигэаны исаҳауейт, Тата, быбжы, зынза иааигэаны.

Адагэа Уасил ицьыба инапы таргэгэаны дахьгылоу дьч-чоит. Икалап уи уажэы иөнутцкатөи игөыргьара дацөа-жөозар. Вахьтөи адунеи ахь илимҳақөа иаҳагы ираҳауазар, иблақөагы мыцхөы ирбозар. Иара зны-зынла игэгэаны атөыуара даналагалак, иакөыхра цөгьоуп рхөоит. Ускан илимҳақөа ракөзаап иитцөыуо, рыцха. Шықөсык зны агака цықкөрей тира дшыказ, ашьыбжьон амшын дыштөаз, ибазаап, рыцха, акөара икөыршөны ацсыз лымҳақөа өба. Арт са стөкөа роуп, тыпх амшын санталаз исцөагейт иҳөан, илимҳақөа ирыдкылан ґытуа, дгөыргьан акыркырхөа дьч-чо ддөықөлейт. Уи ус зихөоз, убри ашықөсөз илимҳақөа ахьта гэгэаны ианрылала, ирласны иахьцаз акөзаап.

Ус, Тата лхылҕы снаҕапшит амҕахэаста атыхэахьшэа. Уи ашьтахь дызтцаз амакэан шкэакэа сылапш нақэшөеит, нас уи злалкыз лнапқэа, атыхэтэан – зынза лара дшеибгаз.

– Уцши, уцши, ачкэын, уаб иахэшьа даауеит! – ихэан, адагэа Уасил ицъыба инапы аатыхны ла лахь инархханы, бышьтахька атыша бҕахауеит, бнапы сыркы ирласны хэа ихэарц итахушэа шыаҕақэакгы ныкаитцеит.

– Тата, – схэан, сыҕнапык анаашьтысх ауп хланцы сышдэықэлахьаз, шыта ашө махэқэа рыкра сшахьымзоз аныздыр. Ускан сууаза ахауа салалахьан, зны Тата ажөан дадызбаалон, зны адагэа Уасил. Нас сылапш нарықэшөеит ирхан инеитапаз аеадақэа. Рапхьа така адгьылаҕ снапқэа шытасит, нас схы, ашьтахь – сшеибакыз. Убаскантиқэа слымха интасит, сывараҕ лабак азэы ахи атыхэеи рыхханы икызшэа, санынқахатқэа иаархэан ицитэазшэа. Уи нахыс исцэмызхьан сгэалашэарагь, сыхдыррагьы, исхаштит апхыз баапс еипш сахьыказгьы, сызлазгьы. Цытраамтак адунеи аҕы акгы апсы тазамызт. Иказамызт адагэа Уасилгьы, Татагьы, Чашьгьы, аеада хэычгьы. Сыкамызт сара схатагьы, иказамызт адунеигьы. Ус сцэа-сжьы ианыруа иалагеит напқэак сшыркыз, азэы сышьтыхны сшигоз. Урт анапқэа шыҕгэаз, ахатца мчы шрылаз. Слымха итаоуан уи амч гэгэа иахылтцаз абжьгьы.

– Рацэак узыцэшэаша егыкам, Тата, уажэытқэа дыб-зиахэа далтцуеит.

– Нан, нан, сычкэын ушпасықэзуаз!

– Иахьа бхамбар хэа сшэон, мыцхэы сбызгэыкын, Тата.

– Ссу, ачкэын ак иумырхан! – лхэеит лара.

Сара сгэакэышрала издыруан уи адыргақэа шилырбахьазгьы, аха ажэақэак ламхахэеит.

– Адагэа Уасил ихэаз закэи, Тата?

– Акгы, нан, амгьал ашө алатцаны иахзыбзроуп, ихэеит, афны хнеир.

– Нас ибзуоу, Тата?

– Иззуеит, нан, иззуеит, атэахахагь рссаны ишэзаластцоит.

Сгэы ихааза ирфшьыгаха ак ныкэлеит. Сызкыз анапкэа сшыркыц игэгэаны сыркын. Иааигэаны исахауан аеыф ашьапышьтыбжъкэа реицш адагэа Уасил игэы абжкы. Сарггыгэаныла исныхэон уи кыраамта еисуазарц, имажэуазарц, ҳарггы ҳахамштырц. Исныхэон уажэ адагэа Уасилггы, Чашьггы, аеада хэычггы. Нас сылацэа аахыстит, уи ахаара зеггы ашьацхеицш мац-мац сцэа-сжыы ишалало збаларц.

– Сыцкэын хэыц!

– Аа, Тата.

– Аеада хэычы ахыыз азысыцшааит.

– Да, ихэеи, Тата.

– Залашэ.

– Ари ыыхьзупеи, Тата.

– Ёыхьзуп, аха иахьыз, нан, сыцкэын хэычы, аеы иафсышт уи ҳа ҳзы.

Аиашаз даара сеигэыргэеит Тата аеада хэычы ахьз ахьазылцшааз.

Уи ахьызкэа рзын дказан. Сан исалҳаахан, уи сарггы хьзы бзиак сыхьзылтдарц лгэы иштэз, аха саб имуит. Уи аахысггы сыхьыз ахьылгэамцхоз азы илҳэазомызт. Аха уажэы сара сгэы итцхоз уи акэмызт. Избон аеадакэа акыр ихараны ҳацхьақа ишцахьаз. Ишкэакэаза сылапш наахеит, Тата иахьа ҳа дҳашьтанатцы амфан илкэшэаз ахьа этэз амакэан Чашь иахьақэыз. Харантэи сахьцшуаз, сара уи зыхэда ацьма шкэакэа ықэтдан, абнахь еиханы ицоз амшэ еицш акэын ишызбоз. Аеада хэычггы ихыс-хысуа уи иахьацыз, шыта иазхоит шэахьынзахэмарыз, уажэшьта арахь исзырхынҳэ сан ҳэа, икаауа ирышьтаз азыс иафызан!..

А С А С

Сара абри афнаҗаҗы санаанага сқаблан, Раҗхьатқэҗа арахэ санынарылартца, ацьыка ахькапсоу атыц еицш, цэык ааин иаасыфэит. Уи краамта исыфэуан, егырт

зегы убри акы еилкааны иранахэаанза шөымтцысын хэа иаршэахъазшэа, ишьахэитза игылан. Нас, амтц иркызшэа ахы аакъеит, иаггынасыдтцит, уара узыхэан снапы сзыкъашьюам ахэазшэа! Сарггы сыцсы згагөышьеит, уи садгыланатцы, сцэа стыбзаауа, зцъыбакэа еимырдо ахөыч иеипш акөын сышгылаз. Иара ацө неины афызцэа инарылагылт, иахшөмыркъан, ари хара ихалымиааит, аха знык ианхзаарга, иршөо, ицхатцө ихаман хакэлар – ирыцхауп – ахэазар акэхап. Аха усқанггы ани ашьабстеипш икалаза игылаз ажэтцөры (аеырбара иахамшэало!) шсыхэапшуаз сгэампхазеит, иарггы афызцэа ирылтны сара сахъ афаанахеит, аха сарггы пытраамтак сгөмыртыцсакэа сгылан. Избанзар, са издыруан ыщ узла-нагалаз арахэ иаразнак урыцшөо уфааухар, нас уарггы иртахы иртахым иасымша уцхатцө урыман ишыкэзаауа.

Уи, са сахъгылаз сеитамтцуашэа анаба, иахаггы иадхөымзгкылан, аеырцөгъазан, зыцөра зөадрыххаз аееипш, ахы шытацалан ишааиуаз, ани ацө аназытцкба, иаразнак итдыркъа ашьацхөеипш, иахъгылаз еитацеит.

«Анцэауиныхэааит, – схөеитгэаныла, ани ацө ахъсыцшыны, – хара арахөггы уара уеипш акөышкэа халамызтгыы, ауара ггы хашшэаны хцыхэтэа анырххъазаарын!..»

Убри нахыс ажэтцөры сымариа ахъабаз, исзытцкварц иалагон, аха ани есымша алапш схын, иаразнак иарырхауан. Амала уи ахаан иахъзаны иасуа сымбацыт, аха атөыца атцарра быз-бызуа иагэаланаршөартө зны иампыхъамшөацкэа икэмызт. Еггырти сарей ирласны хайшыцылеит, урт еиха ирахөыжэла бзиахэазар акэхарын, ирбон сарггы уаанза бзиа избоз, сзыцныкэоз, сан, сашыцэа, зегы срылхны сшааргаз. Насггы сарггы схөычын, аха урткэа зегы сымгөырфози, сылахъ шеикөыз рбон. Аха ани ажэтцөры саабар, ахы аахытцуан, ахы ахытцааит са исныхэаанза! Ус лахэ-лахэы хшеишькляпшуаз, зныказ, енак ацшөма дааны даахалагылеит. Асы кэашза, көыкөу шөтыла ихкөоушэа, ахкаара зегы ыкөыртэаны ишьтоуп, харггы ахътеи амлеи зегы хзеилалан, хакхэа рахан адхэакэакэа хашрытцапшуаз, хшыа еизыккөахъан.

– Кацшь, – ихэан, уи днасыдгылан схы инапы ныкөишьит, нас итцегь акы ихэакэеит иара ибызшэала, сара

гəынхəтыстала сахьазхəыцуаз уи иихəоз иаанагоз, сасык асы уларгыланы уахьхамоу хəтоумтдан хəа акəхарын. Уаха ишцаиэхəарыз ауафы халал, ґыц иаахəан иааигаз ақабла қыць-қыцьуа асы иахьылагылоу инапы ахы ианықəишыуа...

Убрицəкьагь азхымгеит ани ажəтцəры, иаразнак иахь-гылаз иаасытцашьыцит, алақəагь убас иарцəгьеит, сааигəа игылазар сааихнахратə. Уи алақəа сара есымша абжьынтц бгьы еипш срыцəшəон... Ус, иара ицьыба дынтəцшын, пш-лапкьак абжа аатиган, инасґеикит. Уи сара ицьыба дтə-лаанзагьы афьы скхьан, сара сахь ианааирыхха, иаразнак сыбыз инықəстдан, сґы интəсыршəт.

«Уара уцасазгьы кыраамтə исфалоит, – схəеит гəаныла саргьы, ажəтцəрахьы снацшны, уи иситəз амбар хəа сшəоз-шəа, – абас ухəыжəла цəгьамзар, уара дуафсны са иси-тарьымызт. Хгəы дтəтəоушəа, зегьы еиликаауеит ауафы, дасу дзыцсоу, дшацсоу дазныкəоит!»

Саргьы сґыцымзи, итцегь схьы сацəшəақəар, иаапцхьаскыр кəмлози, аха ани ацəи апшəма хатцei срықгəгыццəеит. Ишцазугəышьбарыз нас саргьы, уажəшьтə сзықшəаз сақə-шəеит, сан ахарштра шыцəгьызгьы исхасырштыр акəхеит, уи анысхасыршт, даеак бзиа избар акəын убриақара, уи сгəаґы итзыртəаашаз...

Апшəма хатца апцəақəа днықəлан, ихшəаны, дасу хəхəқəа псақьаны, хара-хараиахзышьтəтцаныданцалак, аниажəтцəры иааканатцалакгьы иаразнак иара ахəы аатагəаны, са схəахьы ишзахəоз ифьны иаауан. Ускан сара ани сзықгəгыцуаз ацəгьы иазгəатəзомызт, аха абни акранафоз, адунеи еиқəыбгозаргь, иабазомызт. Саргьы схəы снахьгəгəаны сцон, нас аенынтəарак сгəы тцшьаауа, акəынцьқəа хькəкаауа сықəзар акəын ахəлара ааиаанза. Ианыхəлалак, апшəма ажəтраґы дасу хəхəқəа хыхны ачыхəчартəґ итəтцаны ихайтон, уа азəи-азəи хзəипырхагахəзомызт, иагьа сызтəитцаргьы, тьнч ис-фон. Шьыжьла акəын сґатцəхəы есымша ианызуаз, аха уи апшəма иґы изласхəагəышььоз...

ґнак иаалыркьан, ажəтцəры ацəқəа ашьтəлеит. Уи ус-гыы ахашəа хь мбо икан, уажə ариақра ацəқəа ацрыцсса

иандэықәла, иахаггы ипагьамхози... Ахкаара акәша-мыкәша аеыққәа шытхысаа излацо адәеипш, атлаға тырқьахьан, рызегь иара ажәтцәры иахьатахыз акәын иахьцоз. Са снацәа шәахасыртәиуеит, ахәозар акәхарын гәаныла ианаарылагылоз. Усканггы уи са сахь иамаз агәағ еиқәымтәацызт, ацәқәа иара иахыбаан, ишакәхалакгы, исзывасыртә иканатцон. Сарггы икастагәышыьоз, агәабан асабалхразы ианасуеипш, адыжә аасыхгон, амала, дара ацәқәа анцәа ииныхәаша, тәығала исысзомызт, ус қышшәла инасыцәхасуан, сахьхәыгчыз азы, насггы сышсасыз еилыр-каазар акәхап. Уимоу, акы аарылтцны иаины иаасыфөит, ахәда хчааза, атәығақәа тцар-тцарза, апцхзы фөи уи апынтца иахылтцуаз афақьы сыпсы сылдыршәшәар хәа сшәан, нақ ирласны снапырқьеит. (Уара узычхауа ажә акралшоит!) Уи сара иансыфөы, анцәа ихәо ахатца иеипш, ажәған инатцапшитахы шытхыны, нас уахьынтә еилнакааз анцәа итәуп, ахы ианлахаггы мацк иааипцххәыцаан (анацәалбеит, ак сыднамбаландаз схәон сахьгылаз!), инаспыртцит. Убрицәқьагь агәампхеит ани ажәтцәры, иреиғьыз ацә пшза сара иахьсыдхалацәаз... Нас еитәх аркьыл шытызцааз ацкәын иеипш, урт ацәқәа инарылқьан сара сахь ағаанахеит. Уажәымзар-уажәы ашьапы сарқьцуеит, ма акьынтыжә еипш, атәыға саханарпоит хәа сшыпшуа, анцәа иқьнытә, инасыдқьан, амала, атлаға сарганы (уацла иршыыхуа ацацхеипш!), сыла ахьтоу узеилмырго инаспыртцуеит. Ани сзыхьчалоз ацә рыцхаггы харантәи игыланы исыхәапшуеит, уи арт ацәқәа рґы мчы амазам азы, заанатцы ганк ағанатон, иқоу зеггы азеипшушәа, ажахәара иафын. Иара ажәтцәырггы иацыз ацәқәа аманы иара аганахь инеизомызт (адарыцара иацәшәазашәа!), ус канамтцар, нас урт аашьтытцыр, изыниоз адыруан... Уи ус акәын, азхытцреипш, ацәқәа аман ағаанахон, аха, анцәа иқьынтә, рацәак иадхалазомзт, уи «азхытцра» анткәкәоз хамбазакәа иаагыкәкәон!..

Сара ахаан исхамштүа (сарггы уажәшьта саухәысху!), ари аштәф саанагеижьтәи исхылтцыз ацә сынтәа ґышықәсоуп акәатахәа ицәағәоижьтәи, ани ацә Қәыта рыцха аныршыу-

аз ауп. Уи аасгəалашəацыцхьаза, исыкəу сыхəкəа зегьы ацыпхəа иəагылоит, сыгəгы атхара-тхара хəа аисра иалагоит. Иара, иазыцшыз адыруазшəа, аенынтəарак алахь еикəын, ашьыжь ақышə хəыцык инышьтнашь-аашьтнашьит, аха иатахзамкəа, гəцəа ахнамкаазо акəын ишафьыз. Нас, иааины сара иаасыдгылеит. Уи сара акалашəа бзиа сабон, ани сахьфыцыз, ара ажəтцəры сыкəацаланы сахьамаз, настгы сара сызлытцызгы ахьыгəхьаазгоз, иахьгəнызгоз, урт зегьы иара ианыруазар акəхарын, исханарштырц иалагон. Ускан саргы мацк сгəы аафьцхон, ишпазури, сзыкəшəаз ауп, сеасыршьыцылап схəон...

Изхысхəаауа, уахык иаалыркьаны амашьынакəагы ауа-агы ашта иазымкуа еизеит. Аəны ашьтахькєи ацхьакєи ахы-сыбжькəа геит ахəеиə-сеəхəа. Ажəəан ахь зны-зынла, ае-тцəкəа анкацсоз еидш, ицшза-цшзаза мцапшькəак əеиуан. Арт ирымои хəа, харт арахəкəа зегьы хлымхəкəа кьдтцан хəаилагылт. Ус, амашьынакəа руак даатыргеит шкəакəа матəала деилахəаны азəы. Аеыхəеипш, лхы инаркны лшьа-пакынза дышкəакəан. Уи акəхеит, ишлымтцакəашоз мацара, абартца акынза дхаргалеит. Ус, рацəакгы мтыцкəа, хəфык ракара ацкəынцəа, шахакгы ркуп, хə хəхьгылаз шыкоу рфəархеит. Сара иаразнак сцəа сынтыпсааит, избанзар сара анкьатєи сыпшəма ифьы убас сыла ишабоз сан нарылган ирган, ашьапкəа натцыкькьан инкарыжын, ахəда аахдырцеит. Уи ахəаабжьы, ахəда ашьа иалтцны ицози, мызнакьак, сылацəа ааихакəысцыцхьаза иаахгылон...

«Сара стəы егылкамызт, – урт ацкəынцəа ааигəахо ианалага, сыфьып хəагы аасгəахəт азныказ, аха ант абгакəа иртахар, сара иаразнак сшааилыршьуаз здыруан азы, сеысмыртысит, – уаха акгы сыкəымзар–исыкəым, ишпа-зугəышьари...»

Усгы схəон, аха сахьгылаз, ацəа сыцəхалашшəа, атцысра сафьын. Абар, ани акабла иаəсит, нас ажəтцəры акəын игьылаз, уи иаразнак ацəымтц алымхə италазшəа еитацеит, нас ажəхьа гьлан, уи акəакəа рнапы аакəыршьит, уара макьана апшəма уитахуп рхəеит, нас игьылаз Кəыта рыцхə акəын,

уи ада нхага имазамыт апшөмагы, уи дышпалакысуаз, уи днахысыр... нас – сара... Аха урт ачкэынцэа шааиуаз адых-сыххэа ацэ атэыоакэа инарымтасит, ашахагы нахадыршөт. Убаскан, сара схата ашаха схадыршөызшөа, сгэы сымкэеит, садырсызшөа сахыгылаз, азныказ зынза сымтысит. Дара ачкэынцэа акы рхэан, акыркырхэа иааибарччеит, аха урт рыччабжь, сара ани сан рыцха шыра ианыргоз имцо ианалага, иакэпытэтэтэоз ачын шытыбжь еипш, сцэа станарзызауан... Ахы аакыан, амтц акэнацозшөа, иаапшит сара сахы Кэыта рыцха... Ухы ныпхыак-аапхыакла, ажэтцэрыхага уеафеаумыжын, ахэеит... Сара егыызкэымыз, абаагэара ду еипш сзыкэгэыгуаз ацэгы нхалыргеит... Уи аныршыбуаз абжьгы амыргеит рыцха, амала акраамта ирызкажыуамыт, шыоуы атыхэа апарпантеипш идыртэиуан, шыоуы шыапцаршө картцозшөа ашыапкэа ирытцасуан, аха уи ашыапкэа шытарыгэцэаны иакызар акэхарын, иагырзеитагомыт, нас имахэар аапхыартэан, нак ауаа рацэа ирылагылаз азэ даарылтын, апш аитошөа, инапкэа ааихыишбит. Кэыта рыцха уи шижьоз адырын, иагымнаскэеит иара иахь (ус иужыакэо среиуызтгы, цэагэан иагыаф скэакэа ацэа ахырхрын!), нас, иара хэычы-хэычла даазааигэахан, иаразнак апынтца инацэкьаракэа нтаирцан, ашырхэа ахы ааиртэиит. Кэыта рыцхагы, адгыл бганы азмыжь ианзаахало еипш, тцака иахынкахаз, агэыркыхэа абжьы аагеит. Уи акэхеит, ачкэынцэа лахеибахэан, ахэда пжэаны илкарыжбит. Уаха акаабжьгы мгеит, агызбжьгы мгеит, сара сгэы ткьар хэа ишэазар акэхап рыцха... Уимоу, абни иршыырц ахыртыхыз атыц афгы акраамта ирзышыакэкуамыт, хара арахэ иаабоихахуа ишыштыэымыз иара иадыруан, дара ачкэынцэа ирзымдырит... Ирдыруазаргы каларын, аха амыргэыргыа рхы итан, хара хгэакра дара ргэакынза инеизомыт... Кэыта рыцха ахыршыыз атыцаф ханаавалалак, мчыбжык акара иасымша ашыа аффы хпынтца итасуан, нас уи убриакара хгэы енакаауан, хбыооуа-хкаауа ханааилалалак, апшөма дааины мчыла хаймирпаанза, уи атыц хацэтзомыт...

– Кацшь, Кацшь, – уи егырт рылымкаа есымша схы инапы ныкэишыуан, икалап Кэыта рыцхаипш уигь сеи-

ликауазтггы. Уимоу, знык сара стдыхэала ажэтцэры алапкья агэдыдитахьан (арыцхь ахызымнеиуаз акакан алапкья анагэдыдитоз еицш, ишилшацэќьоз иршэит!). – Леи бгеи ур-зымхааит, абри асас шцалацшыќэутцеи уара...

Уи абжэаацны Қацшы хэа акэын ишсеихэалоз, аха арахэ данрыќэцэќьоз, сыхыз Асас хэа акэын ишихэоз... Иќалап, уи ажэа анеилыркаалак, иаха иарпцхашьарц итахытггы иара...

Қэыта аныршы нахыс, изыхкыаз сыздыруам, аха ажэтцэырггы агэы амќеит, анкья иаабац акэзамшэа, ишышыылахаза иќалеит. Иќалап, иарггы ауахта шааигэаахыаз ацэа иалашэахыазтггы... Сара устцэќья сыќэацалан самамызт уи нахыс, амала, абни акранафоз, есымша ишыќанатцалацыз еицш, ахэы шаафалак, сара сыцхэахь ифуан. Убриак ќазшыбаацсны иазынханы, иалаецэаны иаман...

Єнак апшэма хатца ицны фыцья ацќэынцэа ашта иааталеит. Амшггы ааилахэларахь инеиуан, хара зеггы хжахэо ахкаарафэы хтэан. Урт ацќэынцэа афныќаггы ифнамлакэа, ишиашаз апшэма ицны хара хэхь рфеархеит.

– Иахья иахымцар ќалап сацьал, – иаразнак снейлыбзааит са сахьтэаз, – Қэыта рыцха аныршыуазггы ашаха ркын... Изаќэи, цьым-цьым, апшэмагь зегь ханихырц избама? Иапцхьяќахэаггы дымхэыцзо?.. Абарт сыќаблаќэа данрылакыс, нас адэы иќэсхуеи!..

Ус, ант ацќэынцэа шааиуаз, ишиашаз ани ажэтцэры инадгылт. (Ес, абжы укит!) Урт уи акраамта инапцхьяца-аапцхьяцо ирыман иќэын, алу злытцуа ахахэ шыладырха-фадырхо еицш!.. Нас еиќэышахатхазар акэхап, иркырц рызбеит. Аха иарггы аќьяф тамзи, иаразнак ирхаит. Уи акраамта иаргэаќит, аман днархэеит, аха нас, ирулакгы, аандак ибжэацалан ирkit.

– Узфо халалс уроуааит, узтиуаггы ацќ ххахааит!

– Агэыргъараз, ачараќэарз ишэтира, ишэфара ада хьяа анцэа ишэимтэаит!

Убас, ахы шкыднаќьоз, агэы шкыднаќьоз, апсрафэы зэызшыуа, еимырхха итаргало агэакья леипш, аешарххоз, ацќэынцэа ирыманы ицеит ажэтцэры. Уи сара цэгьарамзар бзи-

ара сызнамуцызт, аха ианыргоз даара сгөы ирыцханашьеит. Иахьяааз аз аонра ду, ахкаара, излагылаз арахэ иаарылхны, тэмыуафык инаиапцаны, ачын нахкьо иман дцеит, дцазеит. Ишцааури, уи афыза алахьынтца хайтагэшьеит хазшаз...

Сара ара саанагеижьтеи, акы ршьит, акы ртиит, ак псит зхэаз еицш, сара соуп зегьы иреихабу. Еитцасааз аз ахэаракэа уажэшьта ицэкэахеит, ижэкэахеит, урт рхэаракэа еибаркаауа, еибарцо ашта икэууп. Урт сара ргэы мбарцаз, игэгэаза икаларцаз, иагыараан ахш апшэмапхэыс илцэыззахьан. Лара рыцха ахэаракэа цкэа сдымрыпцшьаз цышьаны исытцалтзон, ианаасытцылхлак, еита иззон! Уи ларгы лыхэтаа лоуан, аха ианхаларкьозгы ыкамзи. Сара арыстэи аныга стапшны избомызт, аха сцэа ианыруан...

Сара санааи, ирзаныз ажэ ацацэагы ыкоуп, уртгы кэбакэшо ирызхайт, амала, зегь сара исыххэыцуеит. Ашьыжь ханырхылак, сара рацхэа сгыланы сдэыкэымлакэа, дара ахкаара итытцзом, ахэылбыгеха ханхэлак, ханчалак, зегьы хаибаргэытэны, ашьышьхэа амфа ханыланы хайцаауеит. Амала, знызатэык апстака хшыказ азы хэцэлеит. Ани сықабла, сшацырагылазгы атцэакэеицш, азыхэашь исцэышьтнапаан, кыр иаахэахэа-чахэеит. Аха, зегь акоюп, хараза иазымгакэа алада ифыкэнажьеит. Анцэа ииныхэаша апшэмагы уи нахыс ашта иаатейкын, ачагы афеитцо мацара ашьара икэлеит, уажэ утаххар, иара амарда икыдлан ахаскын ахяфо, егырт ршьацэхыц акзом. Амала, акызатэык, ауатэафэ шэахстак анхалеит, уи азы ианаргоз цыара ишакэым икыдсылазар акэхап. Харантэи уанэхэапшуа, акэара ифыкэнажьелаз амфэ азэгьы имгарц анхаф афакаэа знитцо еицшуп!

Хара зны-зынла ихацэкалалало егы сыцэкабла ауп. Уи ахэда хчааза макьана ақыф цоуп, аха иазцшу аздырзом!.. Икаашт, ихэхэашт, аха нас иаха ахы иакэитхоит, уахынлагь аоныка ханаауа ихацгэарлалап... Акэымзар, жэык аатцысыпцхэаза, еицхеибатца зфыназхо ацэкэеи иарей уи ажэ рхы интарцаны икэзаауеит. Уаангыли, уаангыли, уажэ ипхаррацэоуп, нас апшэма иуиззбалакгы убап!

Абасоуп сара исыпстазаашыоу! Уажэшты ари афната сашы-
цулеит. Анкы санқаблаз, сахынтөаргаз, изустцооу, усқан
сызцыз арахе уажэшты избеит хэа исзымдыруазар акэхап...
Атацацаа ғыцқэа ирхэалоит еипш, сахыанагаз сыкоуп! Ааи,
ааи, апшэмацаа макыана сара аҕиара салагеижытеи шык,
хшык рыгымхацт, сара ахш ансымымтцау, спацаа ыкоуп, урт
рпацаа ыкоуп. Хапхыака иахзыпшу сыздаруам, аха уажэазы
хаитцаффы хакоуп... Азын хатра пцоуп, хапхэакэақэа есым-
ша ибах-бахза еикэуп, урт унарытцагыланы, уқаблақэа уна-
рылапшуа ажахэара зыпцоузеи... Ушыжахэо, уқабла ахы
ууатэақэа инарыдтқан уаххаа уаныцоо... Уаргы, иуху-
гахыоу зегы ааухаштны, ахш зтархы аныга абжэеипш
ақэаршы абжы уаназызырфуа... Ааи, ааи, арахэгы иа-
гэалашэо рацоуп – ацэгыаг, абзиагы. Убригь апхыз хаа-
қэа иртаргалойт, нас пытракгы агы икэзаауеит уи ап-
хыз, аацынтэи ахаскын еипш... Урт ауафгы бзиа дырбо-
ит, зны-зынла уи дышуафу рхаштны, дара дырфызоушэа
дырбо иалагойт. Амала, иара ауафы иоуп шамаха зыхшыф
ихнамцаауа, арахе иара ифызоушэа зымбо... абриакара
хшеизааигэоугы... абриакара хшеицхыраауагы...

– Қапшь, Қапшь, – хэа санихыалак ашытахь есышыжь
схы инапы нықэишыуеит апшэма. Саргы убри сызхойт, пш-
лапкыак насеишыызшэа, сгэы хааза, арахе рапхыа снагылан
ахкаара сынтытцуеит...

ЗАБАЦЭА РЫГЭНАХА ИАЦОУ

Аибашыра ианалагозгы ианалгозгы,
Беслан ақытаф дықан, аха идыру-
ан уа, Акэа ақалақыаф иахынхоз, ани жэ-еихагылак икоу
рысонафы иаанхаз атэым милат зфыз. Идыруан абцар кны
иеибашыуаз, ма атабиакэа ркынза изымцооз, аха урт бцарла
ирыцхраауаз, рхы зырхиоз, мамзаргы апсуаа рмазара
иаакэымтцзакэа Жэыргытқа, ма нак Қырттэылака ргара
иафыз. Урт аибашыра цонатцы иаамтэазакэа, ашышкэмсқэа

реипш, ирзышьтыхуазгы ирзышьтымхуазгы ирытцан, ршьамхы реадыргон. Урт рыпсыцэгъара, рыпсы қымқырма цэырыргартэ аамтак рмоуцызт. Избанзар, ара, Апсны, ацсуаа зынза рабашьра иаакэымтцзар, уахь ацара рыкэ-шэар, уа изланхашаз рымазар акэын, ус акэымкэа, иаххэап, ацсуаагы арахь иаины аицынхара рыкэшэар, уезгы рыматэакэа пытк татэахны ирымазар акэын: «Ари шэым-бо, архэыщцэеи ағычцэеи хэырфэажьны ирымаххыз, еикэ-хархаз шэыматэакэа!» хэа, иаарфэаркшаз, рыгэкэа злахьа-дырпссашаз. Рацэак хара импшуаз хара хтэқэагы: «Абри акара хзеикэшэмырхаргы ихапсыхэаз, шыта шэаргы шэымшэан, хара ара хакоуп?!» – рхэахуан...

Беслан идыруан ргэылацэа рыпца лхэычцэеи ларей Қырттэылантэи ишааргаз. Урт аихабыра-аитцбыра рыла зегы афэажьны адокументкэа картцеит, еикэдырефееит. Аха адокументкэа ахыкартцоз ирыздырзомызт (ма идырны иртэахуазу?) арт рымахэ ацсуаа дырфэагыланы дшеибашьуаз. Убриак рдырыр, уаха атахзамызт, убриак азхон, рымфэагы аафэакэон. Аха дара усгы рыпсы иахырзааны ирхэомызт, амала, знык-фынтэ ирфэытцкэақэахьан рымахэ айбашьра аан ачатэкэа ирымтазо ианалага («умгэа уртэыртц утахызар, ацсуаа урфэагылан уеибашьы, баша айқэа ушьоума?!»), арматэа ишэйтцеит. Ианырмуза, автоматгы ихэда инхишьит. Аха уи ача анааигоз акэын... ача «ршэаны», автомат афэакны иаагатэызшэа!..

Беслан иани иаби урт агэылацэа рымахэ дызфэыз азы лымхатасқэак рыман, даргы фынтэ-хынтэ ирархэахьан, аха дара ирхэац рхэон, – уи хапцаи иарей еибабазом: лара Қырттэыла дыкоуп, иара Урыстэылан, дахьымаара... Уи ала ирхэарц иртахыз – иарей харей хаилыззаахьеит хэа акэын. Аха аитцбы даниз айбашьра ашьтахь ауп, ишцакалоз, иара Қарттэыла даламлакэа, ма лара Урыстэылака иара иахь дымцакэа... Ус анакэха, еибабоит, ус анакэха, ирхэо зегы лапшхырцагоуп...

Айбашьра қалаанза рымахэгы дара рфэы дыкан, усқан ацсуааи дарей рчеицьыка еилан, пату еикэыртцон, гэыла

бзиақ иеипш ихэапшуан апсуаагы. Урт рымахэцэа усгы зегь гыртэылатэкэан, аха аҕаб аипш, «иахылоу» аутраф иаанымгылакэа, рхы шхоу аанда ихыфырны, атэым «утрақэа» ирталон...

Наҕ-наҕгы иара усгы даарым, лара лхэычқэеи лареи ааит. Ирхэои? Аибашьра анынтэа ҳапсқэа ҳаман ҳаазцазеи зырхэари? Апсуаа ирфамгылазар, ақыртқэа ирыдымгылазар, нас иарбан гэнахау ирзышьтымхыз?.. Дара ишырхэо еипш, ицқьазтгы, ара ацқьақэа ахыҕказ изнымгылеи? Апсуаа Аҕэа ианааи, абгыжэ еипш, ацша рыгезартеи?! Аха уахыгы ирыладмыргылазар, шэара шэзоуп хэеибашьуаз, шэара шэхьагэгэа арахь шэааит хэаны?.. Уа ханыҕазгы акрышэфаттон, арагы акрышэфатцара ҳахэом хэа... Даргы рхы хымзгыршьазар, уахыгы иҕамкэа арахыгы иҕамкэа?.. Аха даргы, ахэычқэа реипш, урт рыгэра ргазар, ҳара хнеиуеит, ҳаибашьуеит, шэара ус хгэы арғэгэаразы ашэтқэа кны шэахпыл, шэара шэқынтэи уаха акгы хтахзам хэа рархэазар?.. Аха ара ианааи, ашэтқэа аарымырхын, автоматқэа рдырkit! Шэаргы шэеибашьла, ҳара апсуаа рыфнқэа ҳархэуанатцы, рхэеит! Апсуааг амал змаз аурацаафыхыз, ирымаз андырхэы, дара агыркэа ртэкэагы ирылагеит. Убасқан ауп аратэиқэа ианеилыркааз урт ззааз, аха усқан игэианхахьан. Усқан ифыхаз рыхшыфгы, «тэытэ!» анырхэа, ани акада акы ыҕоуп хэа иҕамыз рымгэа ақынза илакэит!.. Амгэа ақны инеиз ахшыф уи нахыс амгэа ахэатэы ханатцалар акэын...

Беслан ихы изтымцоз, иаххэап, ачкэыни азҕаби хэычқэоуп, – азэ аашықэса, азэ фышықэса, – аха апсшэа злареихэари, инапы зларитари урт апсуаа зшьуаз ауафы ихылтцар, абыс дрымазар?.. Ачкэын деитцбуп, аха убригь ддухар иаб иҕаитцаз дақэмызбакэа, дафамгылакэа, ҳабацаа зфыз иашан ихэар?... Имхэаргы, игэы итаитцаахзаргы, усдхэыцуазар?.. Уи ҳара иаххаштуа цышьозар?.. Уи хаштшьа шамам, дара азэ даҳбацыпхьаза ма ибжы ҳаҳацыпхьаза, аибакра иафэ амца уанатэхэалак, иахагы ишытцэо аипш, агэаг ххытцэо иалагар?..

Урт ахэыцкэа зынза акгы рхарамзаргы, зегь акоюп, хала ихыцшылан адсшэ анырхэо, рхы иацэыпхашьозар ауп. Урт ус ирласны изацэома рабацэа рыгэнаха?.. Уи агэнаха егьа аеарцшзаргы, аеицтанакыргы, егьа бзеиара рышэшьыра итцагыларгы, ишгэнахау, ишшэахстоу иаанхоит. Беслан ус акэын дшазхэыцуаз – абацэа рыгэнаха ахэыцкэа ишэахстан ицацаза ирнылоит хэа... Урт рхы аашьтырхцыпхьаза уи ашэахста иацэыпхашьаны рхы-рфы рцэахлоит...

– Унарацэажэа, – лхэеит Беслан иан иагьмырхаакэа, иагьидымцалакэа, – Уртгы хэыцкэами, ахэмарра ртахуп.

Уи убас илхэеит, ани итцегь даныхэычыз, аибашьран, игэапхоз афатэ анлымамыз, игэампхоз ахала ианимталыргылоз аипш... «Унацрыха-аацраха, цьара цсымшьтыгак узалфаауазар!»

– Цьара ак хэыц... шэышцакоу, шэышданхо хэа... Аракеи уеи еиха иабеигьу хэа... Еиха шэыпсы абакоу хэа...

Бесланибониангы ахэыцкэарызтцааральешлызтамгзоз, ани есымша илыцу агэаг илимбазакэа дшышьтнацауаз. Аха уи аеынкылашья лдыруан, данахнацауазгы, амца ахэа ақэхэхэаны ишфэрхэо аипш, цьара лафк налалтцон, нас лшыра аархьшэашэан, ацаьара дианагон.

– Нас, уатэы, – ихэеит Беслан, уатэынза цьара иреихэашаз, дызлалагашаз акы ихэыцырц. – Уатэы, тцака адэафы хаикэшэр...

– Аеи гэышья, ишэхэо шэфамшэо шэказтцаз, акэраан аипш, дмажэуа-дымпсуа уа нахьхьи дахьыкэтэоу... – уаха ацлымтцазеит Беслан иан. Иаргы уаха ациттар итахзамызт, избанзар афыцагы (ларгы баша лыгелыркэышуан) ргэы итаз акы акэын, амала, ирхэоз, рыбз иқэххуаз хаз-хазызаргы. Дара агырцэа хэыцкэагы, ачалт иатцацалаз атцаракэа реипш, икарцо иакэымшэо, иатцпраару, ма уи иатцапцоу «ахрыц» иамцкласру рзымдыруа инацшы-аапшуан.

«Абзиеи ацэгьеи анеибакапануа, – ихэеит гэанала Беслан, – иарбан гану иалхтэу? Иарбану, иарбану уашьтан хыцеыгас иумоуа?.. Уашьтан агэахы уианагоит, ахы утанарцоит. Уанза акы алхтэуп...»

Адэахы атх дналацшит Беслан. Ажэфан айбашьра иала-гаанза айцш, Етэацьаа каххаа икыдын, урт рыгэта амза шеишеиуа ирылацхауан. «Аутра ихыршэлоу ашьынкейцш!» – игэы интихэааит иаразнак. Ацсабарагы, ажэфангы, адгьылгы ажэак итархэомызт. Иара ихала ицшаар акэын иххэашаз, иара ихала ихэыцыр акэын...

Ашэ анафсантэи иаафуан агыркэа хэыцкэа рыбжкэа. Урт агыршэала ицэажэон. Аха урт рыбжкэа убриакара итаан, убриакара арыцхабжы атибаауан, иаацьеишьейт. Иагьхэычбыжынгы, иагьтааны, ччацшкь, шэахэацк алы-мцхазо... Беслан игэы даатаччейт, урт ахэыцкэа рыбжы иалфуаз рабду ибжгы, атакара агэазы ацэымтц идьргэамтцны зхы зкьоз акамбашь ақар-қарбжы иеицшны, зны-зынла ибжы тахэаеза ишаафуаз. Нас ауп уи еитанигэалашэа, абарт ахэыцкэагы рабацэа рыгэнаха иатцазарцу? Забацэа рыгэнаха иатцоу, амацэакэа зегь зыцэхэычу, итархха иаку реицш, амцхэ изымччо, амцхэ изымцэажэо, амцхэ изы-мыхэмаруа...

«Ихамчуи, – ихэейт гэаныла Беслан кэыш дук иеицш, – аамта зегь ахэшэтэуейт, рхэойт. Урт рыхэшэгы цьара ита-цаэны иамазар акэхап...»

Беслан уи ауха игэы хьухьуа дышьталеит. Шака еиди-хэыцлаз, шакафы дрызхэыцыз иаразэк иоуп издыруа. Аха уажэы-уажэы ихафэы иааиуаз ашьыжь урт ахэыцкэеи са-реи ханейкэшэалак ейбаххэои хэа акэын. Нас, уаха ак-гы анизымызбаза, ани ифызцэеи иарей амацафэ ианей-цыхэмарлоз, датцахошэа анибалак, амацакэа днарыласны хыла-гэыла ишеилейтцалоз айцш, ихэыцракэагь «ааилейц-сан», «иааиларфынтны», ашьыжь исхэара ашьыжь ишца-сымхэыцири, ихэан, мчыла дыцэейт.

А Х Ы Ш Ъ

Ажэфан цамтамра салхэхэа санцо, зны-зынла апша иара иахьатаху саго-ма схэо, атцыхэейцш, саныласцэоугы ыкоуп. Ускан счыкь гэларшэкгы сызтамыршэкэа исцэыхэлагэышьейт, ант

атцаратцѣкъақѣаггы, азынатцаа ианарчалалак, рыкрамариоуп. Аха апхын абардра рыгеныларыпсоит, нас уи абггы иатцѣара, адагъ азмах ишамтцѣахра, иатцѣахуеит. Уртггы бафы мацароуп ирымоу, ардѣынақѣа еиѣа еиггѣгышьоуп, аха сынтѣа зынза имацхеит, избанзар, рымгѣа иакѣзит. Ахѣѣ-сеѣѣа абриаѣкарантѣ ирышькляхысуеит зынла, иахьшѣартѣоуи иахьшѣартѣами рзымдыркѣа, ицшшаза абардрақѣа, ашѣшь зкѣу атцлақѣа, ахѣырмақѣа имнацшы-аампшзакѣа инеины инарықѣтѣоит. Дара ашѣарыцаѣѣаггы урт, ипазана мацараха иѣоу, ржыы еиѣа иргѣапхозар акѣхап, дара ракѣым, иара сарггы мызкахь ѣынтѣ-хынтѣ ржыы сымфалар, сгѣы бажѣхошѣа збо салагеит. Ахѣажь ажггы цѣгъязам, аха урт есымша рыбаѣқѣа хаххала ирыгуп, итцакны идырцѣагѣошѣа! Амала, ак узкгѣышьѣар, қѣаф ууит, ахарзаман калеит, ахьшь сакит, сеикѣшѣърха хѣа ианыхѣхѣалак, къж-сыж, амца хкит хѣа иааилалоитеггѣыртггы! Амала, бзиарас ирымоу (азѣ ибзиара узарггы – игѣнахароуп), цѣгъала еидггылоит. Уара иурыз знык цкъа ианузыркъжгѣышьѣа (иѣоуп хьшьы гѣызианқѣак, иаразнак рхы аахызтцѣо), абна хѣажьыхѣа акрылазар, зеггы еизугоит. Урт убас ихѣны ишьѣоуцдалар ауп, апырра рылымшо, амала иахьынзарылшо рыбжггы тцаны икъжлартѣ. Ажѣакала, рыхѣда уаламкъысыр ауп, ахьча иѣарпын еипш, уи даара уацклапшыр ауп! Нас дара акакала иааилоит, урт иааиуа зеггы урмеигзакѣа рыпсыртѣа иаурбалар ауп. Амала дарггы рыц цѣгъоуп, амаггыш еипш, знык ула иантас, нас уара утѣы хѣа еггыѣам. Рыц атцкыс ршьѣапхыцқѣаггы шѣартѣоуп, убри азыхѣан даара агѣеанызаара аѣахуп, ахѣажь иарлашѣыз ахьшь хѣа ахьз ухымларц азы! Ма ахьшь блада ихѣартандаз, дара ауааггы даара зылапш тцару, ахьшь бла рхоуп хѣа ауп ишырзырхѣо!

Амала сара сыхьшьыцба урт зеггы ирласны ишьѣнакааит. Рацхьатцѣкъа иандѣықѣла, хара-хара сеиѣазон, насггы ишхѣычыз акѣытқѣа ирышьѣасымгылеит, кыр исыршѣеит, сашьѣаѣт, агѣыѣеаныстѣеит. Ахьшьыцбазныкамтцѣыжѣѣақѣа акъашьѣа анатца инаркны агѣы тѣкъар ауп, ашѣартара адѣы ишықѣу аурдырроуп, иалаены иѣоу агѣызианра алуцар

ауп. Нас, амла ианаклак, иара амацара иазбоит агыгчыша, ахеикэырхашьяагы иара амацара иазхэыцуеит. Са сыхьшьыцба уи рацэак изадымхалаз, апыршыа анатца нахыс, знык-фынтэ игэгэаны исыршэеит, нас уи ашэареи агэеанызаареи, амлакреи аназеилала, ацсы ианакэпш, иара ахала акэтыжь ааганы иафо иалагеит. Рацхьатцэка знык-фынтэ уа иамхафеит, аха нас сангы иасырбап агэахэзар акэхап, ишаклак, ачашэара иазказоу алеипш, ишиашаз иаман са сахь иаауан. Ғнак, утрак интыпраан, шэишэи хэычык кны иаанагеит. Уи афна сара ибзиан издыруан, ашэишэи хэыцкэа рангы есымша иаман аутра итан. Саргы даара сеишэарыцахьан, аха иара аутра итытцуамызт, итытцзаргы, иаразнак хэачак абазшэа акаркара иалаган иаанагон, икэышымзи, хара иацэцар, изыниашаз адыруан. Насгы, уи аутра афны иазааигэацэан, шэааибарххаргы, ма апшэма, ма иаапкша уи ила ухьзаргы алшон. Аха ари сыхьшьыцба урт акгы иазымхэыцит, насгы ашэишэи хэычы акэын ишьтнацаауаз, рангы, икалаз азхэыцра иахьзаанза, иацэнагеит. Амала ахьшьыцба атэы иаха изламариоу, агагагы хэычуп, сара схата сабаанза сыгага ду агэаеаннатцоит. Ахьшьыцба аныпыруа, ардэынак агага иакароуп иара агагагы.

Изхысхэаауа, ианаанага, сара ац амахэ сахьыкэтэаз уи сшеигэыргьаз аасырдырын, сышиашаз сымтэыжэақэа ааинкэаны цэка ашыапафэ снатэеит, арахь улбаа, нак атып икэахцэп хэа аанарго. Иаргы налбааит. Са сахьгылаз уи сагьамтцкламсит, сагьаламкысит, иара иканатцо збап схэеит. Аха уи ианааунажь, ашэишэи хэычы атитцира иалагеит, иаразнак сара ан сакэыз цышыа сара сахь идэыкэлеит.

«Ах, уан ара иааган исымандаз, ура уганы утыпафэ усмыртэар амуа сыканы!» – аасгэахэит сара. Азныказ, сара ахаан урт ацсаатэқэа рахь рыцхашьяара ззымдырзоз, сыгэгы аацшааит. Ус акэын сара, ихэычу цэара ак ансамхаклак, ашыа збаанза сгэы пшаауан, ашыа шаазбалак, иаразнак сгыгшэыгра аацэыртцуан. Нас акаахмыртцкэа ихэыларцыцны еимызжэжэар акэын, ахэы ацша инастон, ажы – сара!

Изхысхэаауа, ашөышөи хэычы рыцха, сахътэаз сгөышпы итдалеит, аеатцөахырц иалагеит, сыгөгы иаарыцханашьеит. Убас итцитиуан, ацгөы иакыз ахөынап еипш, шамаха им-пшаацыз сыгөгы аапшааит. Аха уи сыхьшыцба иацөыз-гар, сыгөрагара иакөытцуан, насгы иаргы арыцхашьара алалар, ианакөзам ишакөым апсы иакөпшны ишнеиуа, азөы ихымта иаөашөар хөа сшөон. Ф-мцак срыбжьахеит, аха сыхьшыцба санынаөапш, ала ашьа хытцөало исыхөапшуан. Уи иара ахатагы иабон анкьа атцаракөа икны иаанагоз реипш, ари ашөишөи хөыч сшамеигөыргьаз, аха амгөа ахөыц еиөнатцөозар акөхарын, шамаха исмахацыз бжьык аатнацан, исыжөлеит. Сара сылакөа хызөеит уи анафоз сымбарц, нас уи атцитибжьгы смахарц снышьтпраан сцеит. Аха уи аенынтөарак сыбла ихгылаз, уи ашөишөи хөычы көыркөыруа исыхьчарц сара сахь ишааикөэзи сыхьшыцба абла ашьа хытцөаланы уи ишашьтази роуп... Икалап саргы санхөычыз ус сыказтгы, икалап уи сара исхарамызтгы, уажө сыхьшыцба акгы шахарам еипш...

Ариабжьарак исымбазацызт иара, амала, анцөа икынтө, хөычык сгөы зтынчу: хысыбжьгы мгацт. Акзатцөык ишөартөу, ант ахөыцкөа еита ирыласызтгы, ирласны ианзышьтнамцаа, ан, ачалт еипш, аеакөнажьыр калоит. Нас ахухөа алакөаг ааизоит, ахьшыцба рыцхагы ашөишөи амтцөыжөацкөа рыцпрааха иахьымзакөа, иааимыржөжөоит. Аха сзыкөгөыцуа, дара алакөагы устцөкьа рышьтыбжь смахацт.

Ахьшыцба рацхьа ацрышьа анасыртцоз хара исыцөацарц иалагон, аха сыбжьы ангалак, схөатөы аахатцаны, ишиашаз еита ицырны атраөы иаауан.

«Уара, хыткьа, уара, хыткьа, – саргы уи рацхьатцөкьа цөггала сацөшөон, избанзар аөызцөа өба рытраөы ишыхтөалаз, аеш халан, исцөыхнахьан, иара насыцшөа ихшөаны икашөеит, – уара аеш уанацөынха, удухаанза ак ухьыр, агөыцжөа саганы сыцсуеит...»

Ускан удухаанза хөа ззысхөоз, ант ахьшыцба хөыцкөа өашөа хөа егырмоуит, аха ма иара көтыжь хаак иалачар стахын. Насгы, егырт цөызцөа ахьшыкөа зеггы ахара

ипыруеит, сара ани ашыацма исылоу ирласны сараапсоит, спыруа сышнеиуа, схы азэы ачапырхэа акэырман ирххошэа, адысра иалагоит. Убри азыхэан, ааигэа-сигэа исыцпыруа ахышь стахын, иаргыы духаанза, икэышхаанза мацк агэы аеаныстцарын...

Исгэалашэоит, ани ахышыыцба енак ихараны ажэоан ахь ихазгалеит. Ускан ани сымцэыжэоагыы ахьаа сызцэы-рымтцзацызт анцэа икынтэ.

«Ухиаала, ухиаала, – гэаныла сацэажэон уи сышьтахь ипырны иахьааиуаз, – ашэарыцаф ихы рахан дышухэапшуа ихылца ихшэартэ! Кэти шэишэи, ақэаршфы иаршэазшэа, аонаткака реартартэ. Апшэмацхэыс утарблааит хэа дшыхэ-хэо, лыхэда ацэа ахытцартэ! Убас лыхэда ацэа ахытцааит, абни хара халымкаа илфо акэтыжь, хара хныхэапхьыз лымхэакэа илзылбаамдо!..»

Уи аены убас сгэы алакан, убас сгэыргэацэон, нас уажэы-уажэы сгэы хааза иаатыцсауан, ахышыыцба ахлахатц сцэы-гьежыр хэа сышшэозгыы, шака хара ххалоз акара иахагыы сласхазшэа збон.

«Убас хэшиашоу хгьежылар ауп, акалат ахеипш! – сгэы стагэыргэон сара ахышыыцба рацхэатэи апыршыа сеилахан, – иубахьоума акалат, ани згэама усырбахьоу акэты паза-накэа зтцараазаз! Иумбацзар, харантэ иусырбоит, даара ухышьеилкьахар, хатцак уи азна ажь иманы дышнеиуа жьымжэак ицэахуцаар калоит! Ажь утахызар, кьацтамзар икoi, жьымзар ирфои, уареи сареи хакэым, атцартэкьа еи-мыртэоит!»

Иара убас игэыргэон, абни сара гэаныла исхэоз зегьы ахауазшэа збон, нас убас абжыы хнатон, алақэа ирыцхьо ашэарыцаф иеипш, атрышэ иасуан, цакантэ иаапшуаз ашэарыцафцэа зегьы хысыргыы, рхы хара хкынза иахьы-маазоз азы ргэы иахапжэаны ицсыр хэа сшэон! Ааи, ааи, дара ауаа хара ахышькэа ахаан хрыцхарымшыацт, аха сара дара убри аены ирыцхасшыон!..

Ус, хазхара ахауаф ханыпры, сара саргэа мцэыжэоа хэычык исырнааит, иаалыркьаны акэымкэа, хэычы-хэычла

клантцы хталарц. Сышьтахька санынапш, иарггы убас канатцеит.

«Ах, уара, сыгызмал хэычы, – схэеит гэаныла ускан, – сара уара ухэы санашытоу, икалап уара узхара ушэарыцаны, бгахэычык ахэггы аанмыжъкэа, атакэажэ лыкэчарақэа ныртэаны уаауазар! Ус кануцозар, агэы аныпшаалак, изыцэазом, цэгга-мыцэггас икоу зеггы ахэыцуеит, иудыруеи, абриакара кэтыж хаа зфахэоу хышык агыама збароуп хэа идэықэлар! Хара хакэым, ахэынтэабаа ацратата акэартқэа цэггала ирыхьзахуеит, иара шэикэагэ».

Ус, хэычы-хэычла хашхагэежылоз, мацара, ахэы харак икэгылаз аць дузза ахыцэқэа хнықэтэеит. Сара егга схэарггы, сыхышыцба устэқба иманшэалан исыцпыруеит хэа сыкамызт. Нас, уи нахыс, ус кырынтэ хайцыприт, знызынла ани сара ихэу сымцэыжэаа ахэаа бызбызуа ианалагалак, сааны аць ахыцэқэа сықэтэон, иара аакэымтцзакэа ахагэежэра иафын сылапш ргэыргэо.

«Убрантэи зеггэ тоупшыхэуазар ауп, – гэаныла сацэажэон уи аць сахықэтэазынтэи, – ацшэма иашта шака кэты тоу, шакашэишэи. Иаразнакилапшықэуцозараупиахаизымццэа куа, иаха згэыжэла цэггам. Хышык нарылапалт хэа, акаамет калазшэа, ианааилало, иарбан гану узлатыпрааша... Иаха атцлақэа ахырацэоу, ацшэма иабцар уахэацэырхьчаша... Газарак амкэытцкэозаргг, иатоумтцан, хара иахтэуп хэа ркалт уахэаацырхэқэаша!.. Хэаа-заа аннылабгалак ашьтахь, нас урт зынзаггы урзымхэыцыр калоит! Умцэыжэеицш иласызар ауп ухшыфгы, амала кэышрыла...»

Ус схэеит хэа, иара сарггы есымша кэышрыла саузышэарыцахуаз. Ускан акэым, иара уажэггы, абриакара хкы сышрыниахэоуггы, зны-зынла ахы сафашэома схэо акынза снейуеит. Ахшыфгы есымша изуцымныкэозаап, убригг анаапсалак, ани зны-зынла имтцарсны иуго, акэытқэа рхэыц еицш, иануцэкашэо ыказаап! Ускан, ари ажэоан дузза акнытэ, адггыл амшын тэулеицш уахэзаапшыло, шака шэартара ацу, шакантэ уцсра уахыцар акэу, нас уара уазхэыц... Умцэыжэақэеи улақэеи мацара урыкэгэыггы...

Изхысхəаауа, зны шəишəи дук сеиџазон. Убриакара идуун, уи азшьапык абри сзыкəгылоу аць амахə иакаразар каларын. Иара зегы раткыс изламаншəалаз, аџызцəа ирылтцны ахкаара аџадахы игылаз атцəа иамтцалон есымша. Акыс, уи аџны иазааигəацəамызт, насгы, амала икан, знык самбакəа сеынахажны ахəда анысзык, иагьа аеарххаргы, ани ашьацхəа иаџызаз сшьацəхыпкəа иоурыжьзомызт. Рацхьа иара ашəишəи атцəа иамтцалаанза, заанатцы сааны атцəатцла иазааигəаз, ашəшь зкəыз ал сыеналакны, уаџы симбо сныкəтəеит. Усынтəи аштəагы ибзианы сыкəпцуан, ашəишəикəа аноурыжылак, рхырхарта збон. Рацхьа ацшə-мапцхəыс аца лапкык аатылган, иџырпны инарылтəит. Акəткəагы нарымтцас-аарымтцасуа цытк рцəыргеит, аха аицарак ахькапсаз уи ашəишəи ду неины ианнылагыла, абгахəычы амшə атыџра хара-хара ишавсуа еипш, ааигəа игəагыны изнеиуамызт.

«Умч тартцойт акəу, – са сахыкəтəаз сгəы-сыцсы еила-тцəон, иахьала арахь атцəахы ааира агəамцхар, ас сыббаза сыкəтəазаауама, сытра таџаџа, – аха ани иуџаз ацш цыракəа рырсара уахьзаанза, сара еитə фатəыс исоур хəа сшəойт! Ашьа алццəа акəтыжь-пцх аналыс, уи аџара рацкəк сгəы ахым, аха зегь ракака ргьама убозар бзиоуп!»

Ус, ацш анаџа ашьтахь, уи ашəишəикəа даара ирыд-еырбалеит, абна бзианы издыруа ахьакəшəаџцəа реицхыбы дасу иша-шаны ишдəыкəитцо еипш, иахьцаша, иахьхəыша ранахəазар акəхап, рееиџыршеит. Иара х-арцынак аман, атцəа ашкə шыказ рхы рханы рџаархеит.

«Уааскьала арахь, уааскьала, – сгəы абжы ашьхараџ, аццəар зхыршəлоу ачачхалеи абжьицш, схы тнакьон, – атцəа капшькəа рыбацкəа цырцыруа ура иузыпшуп! Макьа-на игəагыны мцыкгы рыкəымтəацт! Даара гьамала учойт, ашша зџауршəуа, узнасыпцх дсыздыруам акəымзар!.. Аха иахьа сара сузыпшижьтєи итцуа анцəа иоуп избо, сымчгы сылшəшəацəар хəартам, уашьтан уаргы ушьтыхны узгарами! Цьара усыцəкамхандаз, хəынтцкəк усцəыламхандаз, хьымзгык усыргар хəа ауп сзыцшəо!..»

Аха рацэак исгэамцхоз ант иацыз ашэишэи рцынакэа ракэын. Урт уанынарылацырлак, зхэычы азы дыштнапааз ахэса реипш, аку-сухэа иаилалон! Рыбжыы ухы икэукрын, ахьапарч рбазшэа иуқэпапаны урымкуандаз. Уи азы акэйт-қэа бзиоуп, иаразнак гэара-пара реырпсақьоит. Амға ур-тоит. Ухы узахэозар, анцэа духэааит, амала хара ухалам-кысын рхэоит! Артгыы ус иказар, икоутцоз умдыруази, аха арт рлеишэа чыда кажышья рымам, уахь итаргалоит!

Ус, ани абызцэагы иаха иаацрышэшэеит, закэ хаскыну анцэа итэуп рылацш итцашэаз, аандаштыра иавахеит. Иара урт ирзымпшыкэа (сара сыда усгыы псыхэа рымазам, са скын иаанагоит), еиханы атцэашка ихэыр-сыруа ағаанахеит.

«Хаи, уқэақэра сцааит, ушцацшзоу, зныктэи ухэапшра бгахэычык ацэапшза ацсамзар, сышны алақэа срыт!» – Са сахықэтэаз, амкэыба сыцрахэазшэа, така исыхон, аха мчыла сығеныскылон, заанат, агэы ртынчны атцэафара иа-лагаанза, самхапрыр хэа шэон. Уи рацхья, абни атцэа қац-шыи иареи рыда адунеиаф псызхоу, акыр иацсоу егыкамшэа иабалар акэын...

Ус, атцэа инахагылан ыынтэ-хынтэ ракра иамцкласхьан еипш, саргыы сеаасырхиеит. «Цыым, пату уқэсымтцозар удыруеит, аха уара усзышьтымхыр хэа шэоит, ани атцэа-қацшь дугыы ануфа, нас зынза усзыртысуам!» – схэан, сым-тцэыжэақэа ааидысыпсалан, скаууа сғынасхеит. Иаргыы уаха сазгэамтакэа, сышиашаз акэакэа сығенықэсыжыит. Уи акэхеит, иаргыы, ашыацхэа уанағацало еипш ицкьеит, айбарххара халагеит. Аха сара, анцэа икынтэ, ахэда бзи-ан исымпытцашэеит, сшыатцэхыцқэа рыла иаразнакгыы итызжэеит. Аха псыхэа сызымтцоз амтцэыжэақэа ракэын, уи азы зғасуа азлагара абарбал еипш иакьон, знык ахэда анулпытцшэа, ааигэа унанаштыуамызт. Уи здыруан азы, иагья сақьазаргы, иагья хаибарбылгьазаргыы, ахэда ашыа гэгэаны исышьтаанза иоусмыжыит. Хаибарххо хашнеиуаз, аанда хабжыхеит, уи сара еихагыы исзеитгыхеит, амтцэыжэа ақьацыпцхьаза аанда иаахон, сара ахэда сеаларцсны искын, даеа ыынтэ-хынтэ ракарагы сшыацхыц царқэа аларцан,

игəгəаны итызжəеит. Нас ашьагы гыланы идəыкəлеит, амчгы кацсазар акəхап, иаха-иаха аеартынчуа иалагеит. Нас, изулакгы, икəшьны аутра афныттка, апш еилачырахь итазгалт, ант ашəишəи дагəақəа сшахагылоу иааир, ахьусура иалагон, акаамет калазшəа! Уа ианназга, иаахəылпцны агəыштца снытцалан даара акры амысфааит, нас слаха-фахеит, аха ртцасышьа амамызт, убас ихьантан. Саалаган, азшьапык акəакəагь шамаз иагəылфаан иамысхит, убри еиха иласызшəа икан. Исыманы снышьтыпрауан еипш, иааигəазаны ала атцарбыжь геит. Аха сара исызгы сымкəытцымкьакəа (уатцəазгы сымхəыцуази!), цытк схалахьан еипш, ахысыбжьгы геит. Знык акəым, фынтəгы ихысит. Убриижьтєи слымхақəа цууы рыхга ахысбжьы ртыцуам, убриакара игəгəан уи абжьы. Саргы иаразнак сымцəыжəа, абнае амаг ианаеацо еипш, ак наеапазшəа збеит, нас иаха-иаха ани салашыфкны санцоз исызгəатомызт, аха сахьнеиша саннеи, ацьтцла санныкəтəа, искəыпцаауа иалагеит. Нас, уи исыз ашəишəи ашьапы шатцаз, сышиашаз стакəкəа ани ськəтыжьфарта бардрахь сцеит. Фымш-хымш ракара сымтцəыжəа дысны, исмыхəо, ус сеикəшьшы стəан. Насыпшəа, ани ашəишəи ашьапы сьман акəымзар, зынза амла сеикəынтцəаны сыпсуан, сьхьшьыцбагы уаха ахабар сьмбеит хьышькəак ирыцнагалазар акəхап.

...Аус злоу, сара макьана ажəфан сгəы ахымшəацт, апырра сеилахауеит. Усынтəи тцака адунеи зеггы хəчушəа убоит, зыпсы тоу зеггы уара уреихаушəа, ажəфани уареи шəакəушəа зеггы ирхылапшуа, зны-зынла зыпсы тоу зеггы рыцхаушьо уалагоит, абас ихараны иахьзымцыруа азы, абас апшзарақəа зеггы уахьынтəи иаапшны тцака иахьырымбо азы. Знык ихараны уанызхала, нас амцəыжəафкарагы атахам, ус, иааитцухеит ауп, ухааала, ухааала, шака иутаху ухааала... Амшын изаатəалоу, ацəкəырцақəа идьрзсо ачныш еипш! Аха уи ачнышгы апсыз аффы агəы итцачны иахьзаау рацəак бзабаас иамоу егыкам. Насгы, уи амшынгы абжеихан ахəынтцəа згəйдтаталоу асаркьеипш ихəашьуп. Ажəфан цкьа урт акгы иузадкылом, аус злоу, уи

агэыбылра укыр ауп. Хара имгакэа, ахымѳас еицш, аѳывхэа
иаакылкѳоит сыхьшыцба. Уи знык ицѳыртѳгѳышьар, убас
хара ажѳаныхь ихазгалап, аѳын дуззақэа кѳтык-кѳтык
иакраны иубо, убарт зегьы уара уѳацхьа ихѳыцзаны, имчы-
дан ианубалак, кѳти шѳишѳеи рыцсы шѳоу ухаштуа, иара
ажѳан дуззеицш, гѳырѳа умамкэа уаакалоит...





ҒАТЦАК АНЫШӘ

Аибашьара ианалагоз рапхьатәи амзақәа рзы, ипсыда-инхада анырхәоз аамтақәа раан акәын. Зегьынцъара атқәацбыжьқәа, ахысыбжьқәа, ахәхәара, атцәаара; зыцкәынцәа шыны иззааргоз дубарын, икәәкәаса, рлақта узтамцшуа, рыбжа рымхны иааргоз убарын, шыаза-гәазала ахәшәтәырта зегьы тәын. Аибашьра рапхьатәи амшқәа рзы Апсны ақалақьқәа, Гәдоутеи Ткәарчали рыда зегьы аға инапахьы иааигеит. Уртгьы даакәымтцзакәа дырзышәарыцон, хыхьынтәи абомбақәа рылаижьуан, аха игәағьны ир изрылагаломызт. Избанзар, акы, арт аф-қалақьк рфы амфаду иазааигәаз ақытақәа рфынтәи, ажәлар гәгәаны еизигагахьан, фбагы, уаха хьатцырта шрымам рдыруан азы, ирымаз абцъар хьыгчы ала хацәнымырха ибзианы ирыхьчон.

Аибашьра иалагаанза мышқәак шыбжьаз Тәмыр ипшәмапцхәыс лыцкәынцәа аитцбацәа ашыцъагы лыманы Гәдоутәка лабраа рахь аанфәсра ицахьан. Егьы рыпцхаихаб Очамчырака иара иабраа ахьынхоз ақытахь дрышьтит. Иара Тәмыр Акәа руадақәа рфы дықан аға зынза ақалақь амацәаз итаикаанза. Нас, ишәартахазо ианалага, ииулакгы, амфәан иааимпыхьашәоз агаз балонқәа рыла иртәны иказ урыск имашьына днақәтәан, уаф игәфара имкыкәа, ииуалкгы Акәа далтны Гәымыста нырцә Ешыранза днеит. Нас, уи нахыс, хара хтәқәа ракәын игылаз, шәарта ыказамызт.

Тәмыр аибашьра иалагаанзагы Апсуа радио афы ифымтақәеи, иеицәажәарақәеи, ирепортажқәеи рыла ирлас-

ырласны дыкәгылалон азы, избеит, хапсадгьыл абри афыза ашәартара иантагыла, абцъар укызар акара зтцазкуаз убри аус, ихы-ицсы зеггы атаны далагарц. Насггы, Анцәа ицъшьаны, ацсуа радиителехәацшреи русзуоцәа уи иаттахыз атехника абжеихарак ага импытцашәаанза Акәа алгара иахъзан, Гәдоутә ацентр аґы икәдыргылахъан, уажәшьта уи атәы иазыманшәалаз, адикторцәеи, акорреспондентцәеи, атехникцәеи ирышьтан. Избанзар, хажәлар ирымазәмазт икатцәкьаз аинформация, ирыздырзомызт Гагра иказ, Гәдоутә иказ, Акәеи Очамчыреи ага инапаґы ишааигахъаз рдыруан, аха уа иалахан иказ хажәлар ирлахъынцаз абардыруаз. Иабардыруаз иара убасггы Ткәарчал иказ, насггы уа еихә ишәартахарым хәа ахәсеи ахәыцкәеи рацәаоцәаны Очамчыра ақытәкәа ркынтәи реадыркылт, урт зеггы азышеипш иазгәакуан Апсны ахы-атцыхәа иказ атагылазаашъа адырра. Ажәакала, ажәабжккәа зеггы ахъеи-зоз Гәдоутәи Ткәарчали ракәын, ус анакәха, абартәо-қалақк ркынтәи ахразага икылхны, ажәлар ирызнагатәын иказ аиаша. Убри азы, ателехәацшреи арадиои русура даараза акраанәгон хажәлар реидкыларазы, ргәы акамыжьразы, икатцәкьаз аиаша рахәаразы. Амала, ацсуа телехәацшра усқан атехникатә тагылазаашъа зламачыз ала, Гәдоутәи уи иатцанакуаз ақытәкәеи ракәын избоз, иахәацшуаз, арадио Апсны зеггынцәара иазызырәырылшон, уимоу, ага инапаґы иааигахъаз Акәаггы иалахан иказ апсуаа мазала иазызыоуан. Очамчыра ақытәкәа рґы, алашара змамыз, амашынакәа рґы акумулиаторкәа иреґыганы еиґкааны икартцахъан, убри алаггы, Гәдоутәнтәи ацсуа радио иахәоз ажәабжккәа зеггы уахъ инаоуан. Уимоу, арадио аґы еиґыркааит Тыркәтәылеи, Сириеи, Нхытц-Кавказ инхоз хашыцәеи рыкны ацсуа радио «Апсадгьыл абжы» адырратара мчыбжык ахъ оынтә, шыжыи хәылбьгехеи. Уака, Тыркәтәыла инхоз хашыцәа хабла-хаблала, қыта-қытала, еизаны уи адырратара ианазызыоурак, бцъар зкыртә иказ рычкәынцәа «хара хабдуцәа Рыпсадгьыл амца акны ара хашпатәои!» хәа, мшынла, хәирла еиханы Апсныка иаау-

ан. Убри адырратараҕы акэын корреспондентс аус ахьиуаз
 Үөмүргы. Уи уахи-ени ҕар айбашыраҕы рфырхатцарақәа,
 ргэымшәарақәа, шақа танк мышкала ипдыржәоз, шақаф
 ршыуаз, шақаф рыткәоз, шақа кәылзтәы техника рцәыргоз,
 шақацара ацсуа қытақәа ирылырцоз, урт ирытцаркхяз
 ахәы ҕаракқәа рымырхуаз, «хшәымшыын, шәнапаҕы ҕа-
 коуп, ари шәара шәыдгыл ауп, ҕара хҕбаны ҕааргеит!» хәа
 ирыцҕаршыбарц ишыматанеиуаз инаркны, дзыпхьоз, ай-
 башыраҕы имҕапысуаз ахтысқәа ракәын. Уи ибжыы ахне-
 иуаз згәы зымкбахяз абцар шытихыртә дқанатцон, абцар
 зкыз – алым дафыззахон, нкылашыа имазамкәа зда имам
 ипсадгыл ахычараз дгылон. «Шәеиха абаацс, шәеиха!» –
 арадио итыҕуаз ибжыы, уи, наххыи, мрагыларатәи афронт
 аҕы зхи-зыхәшәи нацәала изыпхьазоз, икылкаан ихысуаз
 игәы шытнахуан, ргәы шытнахуан Ешыра ахыргәҕартақәа
 рҕы итәаз, амтцәыжәфақәа рнацон мшын-нырцәынтәи
 зыпсадгыл-затцә амца иалзгарц иаауаз...

Китованигь уитәыз,
 Иосилианигь уитәыз,
 Шеварназегь уитәыз,
 Ухы лахароуп!

Айбашыра макьана ахы ахьархоз уафы издырзомызт,
 уи, зны аҕа дхьатцуашәа, имчқәа илкәкәазшәа унарбон,
 зных, Қырттәыла лак иасуа азәы днымхакәа зегы абцар
 шытыхны Адсныка идәықәлазшәа икам-иным рылартцон
 рыр ргәы дыргәҕарц азы... Аха згәы ургәҕәодаз, урт знык
 абцар алакта итацшуаз, мамазаргыы рыткәацҕак зывара
 икаҕаз, ишакәым ипжәаз, уи иара иацхьа игәы Қырттәылака
 ицон! Аха урт агәықәақәа, уахь ихынхәны ихьагәа ине-
 иргыы, зыпсадгыл зыхәшыадыз, изтииз азәы иахасабала,
 аштрафтә баталион иартон азы, иахынзауаз ара инцәы-
 цагыла-аацәытцагыло еибашылар акәын. Нас арака еи-
 зырхәхәаз рмали, рыцсатәи рыманы аамта-еимкьарстак
 аныкало ркомандирцәа акы аарыҕешьқәаны изцар, уи зе-

гы раткыс зразкы чышэмыз азэы ифызахон!.. Ааи, ааи, уи алакэ ағы еипш, ҳацшыак азна ахыы аҗа аартны инахагылаз иеипшхон!

Темыридируаншыта аибашыра усаламала ишеикэымтэоз, ма Урыстэыла иатахханы, уи ахэынтқар ағарахэа инапы ыкэиқшар, «шэара аҗ-хэынтқарракгы шыта аибашыра аанышэымкылар, мамзаргы қырттэылатэи ар Апсны иалымтыр аусқэа даеакала исырцэгыоит!» ихэазтгы, усқан зынза даеакхон... Аха ус злеихэоз, урт хэдацэахы абцъар ритахъан, даргы – хара хажэа жэоуп, ҫымш рыла Апсны хнапэы иаахгоит рхэеит. Ашэахъаены адунеи ателеканалқэа зегы иддырбараны иқан иаку Қырттэыла абирақ шэыршэыруа Акэеи, Гэдоутеи, Гагреи, егырт Апсны ақалақкэа зегы ишырхагылоз! Урт, рацхъа зынзатцэагы ргэы иамжъазеит, Апсны ақалақ дуқэа пшыба рнапэы иаргеит, Гали, Очамчыреи, Акэеи, Гагреи, аха ишакэымыз абаҗа реицш рыхэда икылахеит Ткэарчали Гэдоутеи, урт ирыттаркуаз ақытақэеи!.. Дара хыцхъазарала хар раткыс шэынтэ еихан, аха хара хтэқэа уи хъаас азэгы имазамызт, урт хъаас ирымаз, дара абцъари, ахи ахэшэи шақа ртахыз иамеигзо иахърымаз, хара хтэқэа знык рхы блақъар, баша иахызуаз азы хъаа дус ироуан... Дара егыраангы ус баша цъара тцла-бгык ахъаақэацоз, ма пшак махэ-җак ахъаапнатэоз, икылымцшзакэа, равтоматқэа иртэз ахқэа нтэаанза, ирызымтодаз, ирымажың, ихысуан...

Темыр ирлас-ырласны ицха игэы дытцалалон, аха лаагашыас, псыхэас иеитарыз хэшэы издыруамызт. Мызкахъ хынтэ-пшынтэ уахъ мрагыларахэтэи афронт ахъ ипырны ицоз авертолиотқэа абцъари, ацъапқхани, аибашыцэеи ракэын иргоз. Арахъ ианаауаз ахэцэеи, ахэыцқэеи, ахэсеи ааргон. Уи акыраамта изыгэагыамызт уи араион ахъ, еихаразак изыргэакуаз абцъари, аибашыцэеи ртыцан уахъ апырра. Уи иаанагоз, 80 кыла ацъапқханы хайбашыцэа ирцэирзуеит хэа акэын... Избанзар, уахъ ипыруаз авертолиотқэа уаапсырала 80-ҫык мчыла ирыцэрыкэтэон, урт рнаҗ абцъари, ацъапқхани досу ирызгоз аныштырхлак, апырҗэа рхапыц-

қәа еихаргәгәаны акәын ишыпыруаз. Аха икоутдарыз, аибашьра еибашьран, зда псыхәа ыкам ацкаррақәа реилагарагы анрықәшәоз аумачхыз...

Уи авертолиотқәа ахьышьтыцпраауаз атыц ағы акырынтә днешьан, аха гәыц-гәыцла абцъар зкыз ауаа рееибытаны, ҳамцар калом, хмеибашьыр псыхәас ихамои, абцъаргы рзахгараупхәа ацәажәараианалагалак, иарайкаитцагәышьоз, дхәагәгәа Гәдоутатәи арадио аусурахь даахынхәуан.

«Зынза дгәыкны дышцагәыгъри, – ихәон гәаныла иара, – уа хаб ионағы итцегь ахәыцқәа ыкоуп, сашья итәқәагы аалыцхәмарлап... Ус схәеит хәа, уа ахәмарразы рацәак адәгы икәлар калазом, авертолиотқәеи ахаирпланқәеи анаахылалак, (урт рыбжьы апш зымтәаз азлагара алуқәа анеибафоз иафызан!) иаразнак рацияла адырра ыртоит: «Акәыдыршьшьыгақәа дәықәлеит, акәыдыршьшьыгақәа дәықәлеит, зегьы аеытәахыртақәа рахь шәеиха!» хәа. Аибашьра ианналага, атаца ғыц аоны даныонаналагалак иаразнак лыхьз псахны дара иртаху хьзык шылхыртцо еипш, авертолиотгы ахьз рыцсахит «акәыдыршьшьыга» хәа! Уи ус еихарак изыкартаз, рацияла ианеицәажәоз, ақыртқәа ирзеилымкаарц азы акәын... Урт аибашьра нтәаанзагы рлымха замышьцылазеит уи ахьз, ауаф ихәыцқәа инарылкәрааны ицо атдыз еипш, ирафшәон!..

Ускан, ахьшь анхылалак акәчарақәеи акәытқәеи еибархьсууа аоны алыгәра ишытцало еипш, хәычи-дуи шыоукы ахшьыра италоит, шыоукы алыгәра италоит, шыоукы ашта агәта игылоу аха ду ашьапахьы еихоит... «Уара хахьча, абаацсы, уара убзеирақәа хара усгы ихазшәом!..»

Ғенак Темыр аимадара ныкәызгоз рацияла Гәдоутантәи данрыцәажәоз иархәеит, (урт, уи рыфонатцака атунг трағы ицаргыланы ирыман, изыхьчозгы, аус адызулозгы пытфык бцъарла еибытаны иацын) ахәыцқәа ыоны харабгыара иандәықәла, Маиана ашта агәта даакәгылан, агәгәа зыхга ажәфан ихьз авертолиотқәа дымшәазақәа дышрытцацшуаз:

– Нан, ибгылашьозеи, беиха, бфызцэа рахь, беиха, – лхэан ланду, Темыр иан Нели уи лнапы кны длыман ддэықэлазаап.

– Мамоу, нану, мамоу! – лхэазаап лара лқышэқэа тырқэацааны, – сара ақыртуа вертолиотқэа цқэа избар стахуп. Урт ахэыцқэа ишпареихсуеи, уа иақэтэоу уаазами?!

– Иуаандаз арахь еибашьра иаауазма?! Урт қэыцьмақэоуп, ақэыцьмақэа ауасақэа рыцқашьаны ирафсит хэа бахьоума?! Баала, нан, арахь, баала! – лхэан, даашьтылхын, длыман дышзахэоз ахшьырахь ддэықэлазаап. Убри аамтазы авертолиот дара ахьгылаз ашта иарбаны ракетак аунашьтит; афны ашэқэа ғыкькьеит, асаркьақэа тыкькьеит, аха уафцсыла азэгы акгы рмыхьгэышьеит, Анцэа дрымазаарын...

– Нану, нану, – лхэазаап Маианагы ланду лкалт леаларцсны иахьылкыз, – ақэыцьмақэа хэа бызфугы, абас ауасақэа ирылахьсуама?!

– Мамоу, нан, мамоу, урт изыхьзоу уасақэак рыхэдақэа аапыржэжэоит, изхьымзаз ирышьталазом!.. – лхэеит.

– Аа, – лхэеит Маианагы ахьсыбжьи афны апенцьырқэа рыткьабжьи, асаркьақэа рыцеыбжьи макьанагы лцэа дтадырзызо, – арт аракетақэагы изаахаз кьыбаса иргоит, измаахаз, рыбжьи баапс ала зегь цырефеуеит, идрыбгоит... ус анакэха, ақэыцьмақэа ратцкыс еицэоуп ақыртқэа рракетақэа!..

– Қэыцьмақэандаз, нан, урт шыта иагыараан хачкэынцэа рхымта ишьтанакхьазаарын, аха ақэыцьмақэа ратцкыс еицэагэышьоуп... – лхэан, ахэыцқэа нақ цхьақыртак ахь абахча ашка шэыгеша-шаны шэца лхэан, лара лхы шытыхны ажэфан днатцапшын, хаирплангы вертолиотгы аууы хэа уаха рыбжьи мгошэа анылба, сара шэысныхэаанза шэфы ахьымаахэра шэцааит лхэан, лхэымсаг аашьтылхын, абартаф абгахэчы иаркэыкэыз акэтхэыц еицш икэашшза икапсаз асаркьа апссара дналагеит.

* * *

Темыр уажэшыта фынтэын авертолиотқэа ахьынтэишьтыпрауаз атып афы иееиқэыршэаны днеиуазижьтэи.

Афынтэгы айбашьцөей ацъацхани рыла итэны аарла иышьтыцраауан урт аф-вертолиотк.

«Анцэа шэырманшэал, Анцэа иахышөтөху еибгала шөнашьты, – ихэон гэаныла иара урт илақэа аарла ирбо быж-хэычык иакарахаанза (усқан иааигэалашэеит иан-хэыцқэаз абжы аоны ианыөналалак, зегь рыхцэқэа шыр-куаз, ухцэхэыц улхны иагар цасым хэа!) – шэара хәуала шэабцъар хэыцқэа шэрытцалан амөа шэықәуп, дара хамөаду ианыланы, ртанкқөей, рцъацхани рыманы, ишыртаху арахь иаауеит. Аха убригь хэшөык шцамаиури, ххақ цъара иш-памыткәацри?!»

Темыр ус авертолиотқәа еидарацсараха ианцоз илала ианибалак, нас аенынтэарак игэыргъара изытцәахзомызт.

«Ишөдырбап шэара ала-қъаафырқәа, – шакараантө игэы дтацәажәахәааз иара, – урт сара сызлацшыз ачкәынцәа, шәуа-шәкәыкәыл ықәымхыкәа ишәыцрытцзом! Абзеира шәнымаалейт акәу, хадгьыл чашәрақәа иреигьыз шәара шэырнын, хамшын афықә атыц хазынақәа шәара шәнапқәа рыкәырман ишәкын, шәуааз цъахшьон... Аха шытарнахыс, ихабжьаз зегьы шәхашөыртш, шэабцъарқәа ааныжьны, арахь шәызлааз шәеагақәа рыхәқәа шэытцарсны ауп шәыш-цо! Уи, шәыпсы таны шәынхар, шәнымхар, шәыхқәа иры-выжәба, шәыхқәа акәара итабааит! Ааи, ааи, сара избаз ачкәынцәа, урт руазәк, уаа-шәөык рзы даангылазом... Иахьа өажөижәабаөык прит, азөы-цыцхьаза шәөык-шәөык рып-сы иартап, нас шәаргьы закаө шәыкахарыда, зкәакәылах анызааша?!»

Абас дышхәыцуаз, арадио афы днеины амикрофон дна-өатэон Темыр. Уаанза дзыцхьарц иеыззыкайтцахьаз ицәа-жәара иазызыөруаз хымцада иатцырдыраауан уи ибжьы гәыргъарак шатцыөуаз, убри азы иара игэы иаанагон иара ибжьы еипш дара рыбжьқәа иара икынза иааөуамызт, аха зегь аокуп уи игэыргъара иахызо ирыдыркылон хәа. Избанзар, уи ибжьы «Апсны ду» акынтәи инаөуан, уантәи игоз абжьы есымша агэырөа «ахарштны» ахатцарей, агәым-шәарей, пхьака ацарей рзы агәахәара алыөуазар акөын.

Уи азышхәеипш иазыпшың Мрагыларатәи афронт аҕы еибашыуаз реипш, ахәсеи, ахәычкәеи, абыргцәеи. Насгыи ақытәкәа рҕы алашара зехынцәара иҕазамызт азы, куммулиаторк зманы ацсуа радио иазызәруеит хәа ргәы иззаанәгәз иахь, цәара зыхь бзиақ ахьытцкәраауа ахтразы еицнеиуазшәа акәын ишцәз!..

«Шыжьбзиақәа, ацсуа радио ацәкәырцәкәа рҕы адырратәра «Җапсадгьыл абжы!» иазызырҕоуа зегыи! Иаха аашаанза Ешыратәи ахырхарткәа рҕы аиҕахысрақәа цән. Афронт Аштаб хада акынтәи адырратарақәа иҕауз излархәо ала, хара хтәкәа Гәымста ахықәан ашыжь аҕа икәәлзтәы техникакәа өба тадырхейт, хпа цхастартәит, иршыақауаагыи ыңәажәаөык цкәашәкәа икәырцәейт! Иара убасгыи, Мрагыларатәи афронт акынтәи икоуп уәө дзегәырғаша ажәабжыкәа! Хара хәр аҕа импытцхны иаха рнапаҕы иааргейт «Ануаа рхәы», даара ирацәоуп аҕа данцәз икаижыиз икәылзтәы техника, арткәацгақәа, апулемиоткәа, автоматкәа. Иара убасгыи ақыртүа ир ыңәиәжәиәбаөык ркынза тадырхейт, даеа убри акараөык ткәаны иргейт. Хара хтәкәа азә дтәхейт, ыңыца рацәәк ибаргәым ахәрақәа роуит.

Хатыр зкәу храдио азызырҕәә! Ашыьбжышьытәхь асаат фба рзы аефир аҕы еиҕацәырцәуейт «Апсадгьыл абжы!».

Абри хәаны даналгалақ, Темыр зымпыл амба итәшәаз ахәыч иеипш, дгәырғәаны дышьтыцән: «Убас ауп ишшәыхәтоу шәара ала-кәаафырқәа, шәхы шәзымдыруазар, хара шәхы шәхардыруейт! Апсуа ахаангыи ицсадгьыл иламыс изаөызан, уаҕрацалар иузоымызт, шәара реиҕа иахьахәуаз шәаҕрацәлейт! Аха уи шәара шәзы итцыхәтәантәихароуп уажәшьта!»

Темыр игәы иалан иейтәқь абцәари айбашыцәеи зықәтәаны Гәдоуантәи итцпрааз авертолиоткәа рызбахә радиола иахызымхәөз. Уи зегь рапхәаза иргылан хәынтқарратә мазан, ипсы иахирзаар кәлазоымызт, ахәара акәым, ианааигәалашәөзгыи, гәаныла, «шәеибга-шәеизөыда Анцәа шәнашьты!» ихәөн. Даргыи макәаназ уахь даара иманшәаланы ицагәышьоң, уатәи айбашыцәа иахьынзартәхыз

зегы рыцпхыза роуамызт аха... Уа еибашьра ицоз азэы абцъар икызар, ѳыцъа напышьашэала ишьтан, уи иишьуаз иабцъар иаразнак иааихаххып хэа!..

«Шымшэан, шэара зда шэхэартам уажэытцэкъа инеи-уеит! Сара авертолиот афы стыц иахыагы икамлеит, аха исычхагэышьап, аус злоу лара, Маиана лгэы тымкъар, ма лан лааигэа дыкэзтгы, акыр усс исымазма?! Зегь хайѳша-еихшан хаанхеит...»

Темыр ус акэын, игэы цнажэон уахь, Мрагыларатэи аф-ронт ахь, иара дахьииз, дахьяааз, ага имацэаз итакыз ақы-такэа илала иахызымбоз, дахьзырмыцхрауаз, иани иаби рлакта дахьызтамцшуаз, дзаазахьаз иаб иахэшьа дахьи-зымбоз, иашьа затцэ усгы, урт зегь шэгэы ааибаргэгэала хэа нареихэан, Кэачара анырга ашьтахь, Арадуи Мыкэи рхэаае атабиа дтатэоуп. Уа Араду инхо агыркэагы, адсуаа иреигьыз рыдгьыл шыакъастара инаган иныкэдыртэан, убас икэгъацеит, ифеиеит, еизхаит, ркыта уалсны Мыкэ анеира саатбжак уагон, избанзар, рырахэгы даргы азы итыган акэара икэрыжыыз апсызкэа реипш, ихаи-хаиуа есымша амѳа ианыжлан, урхымкъашарц азы унархыкэша-аархыкэшалар акэын. Егъарааны иубаргы есымша рфы иаатасуа хыма-псыма акрырфалар акэын, изыкэтэаз агба рызхара рфаанза изаакэрылар хэа ишэозшэа!..

«Дара Арадуаагы Кэачараагы урт ашьха иаеацсоу хашьха кытакэа рзы амшэ-шьацхэакэа ирѳызахеит! Дара урхымскэа, Акэака, ма Очамчырака узго амѳаду ахь неишьа умазам. Убарт зегы дрызхэыцны ауп урт уа ишынирхаз Бериа итцаркэакэаша!.. Адсуаа акаца ианиршэлеит. Арха дгьылкэа рахь екъарта рымазамкэа, иаартаххар, инар-бжыаргэгэаны иааныркылартэ...»

Убас шака хэыцра икэпапоз сеидру Темыр. Аха ииулак-гы, урт иеаарылкэкэан, иееизигалар акэын, апхныгеипш дкацаза иееилартэан, адунеи ахь инеигоз ажэабжь агэра ргартэ, ргэы шьтнахыртэ ихэалар акэын...

Зны-зынла уа Гэдоутэ аус ахьиуаз арадио ауада дын-дэылтцны адэахы данныкэлоз, иааипылон зеиуахк утахыз,

еиуеипшымыз ауаа. Шьюукуы ирхэон хажэлар шыта аангылашья шрымам, ахэычы инаиркны аду икынза ари аибашыра хабжафык ахэланацсазозаргы, хьатцшыа шхамамыз, цхьака хцалар шакэыз. Даеа шьюукуых, хазлаҳаз аеааста алыкь иафызоуп, ишакэымыз халахеит, халызгоухэагы уаф дыкам, еиөцэажэарак мөацгазар еиха еиөзар калап рхэон. Рывара игылаз зынза фыртзомызт, аха ирхэарц иртахыз ахьырзымхэоз, ргэы ахьыцжэоз, еиқөдырғөғэоз рхапыцқәа, напыла мчыла идыртэиуаз алуқәа реипш аефеа дыргон. Аха уи изахауаз зегы ззымычхуаз, ара адөышкөағья иқөхаз, аибашыцәа рахь икамкәа, урт ирыхэоз ак казтцозгы иреиуамыз, рых гарта-жырта ахьырмоуаз иацөыпхашьо, аицэажэара мчыла ишыртахымыз рыеналадырхэуан:

– Хаззегь ихазхо абцъар хартазтгы, ус калазомызт, – ихэеит урт руазөк дзықөгылаз акатран ахь феыцха дыцшуа, абцъар изтаран иказ уажэы-уашытан уахынтө данаацөытцытуа ихы ирцачарц итахызшөа!

– Уажэ досу иикша абцъар иара ицшаароуп, аа, уст хэа инаган унапөы иуртазом! Мамзаргы, агөатцөеипш зегы еикараны ирзыршазом!

Уи иажэакәа ахөызбеипш афыртэхэа игэы иалартцазшөа дааитцадырғөғэеит зхы шытацалан ицэажэоз ахатца. Аха, ани иара зны-зынла ишиказшыаз еипш, иахэтатцөкьо иасхэоит хэа далагар, ахэара акынгы дзынгылазомызт азы, зынза амца ацрамтцакәа, амала иаргы иаинырыртө иеихэеит:

– Абцъар шаахөатөу аадыруеит, аха иахтиуа хэа акгы хамам. Акәа иалалт, шөыпсқәа шөызгозар ижөга анырхэа, арахь Гөымстака хмырыр амуит, ихамаз зегы уахь инхеит... Мамзар, абцъар злааххөозгы хамагөышьян...

– Шөара гөыбган шөызтода дадхеит, шөара шөыхтөаны шөтөоупеи, – ихэеит урт ратцкыс еихабыз, аха ари атыц афеы ус еипш иказ ацэажэарақәа раан иаразнак урт ражэабжь анышь еипш «ацакья» иахькыдымсылашаз ахырхартахь ииазгоз даеа хатцак.

– Абцъар кны иаөагылоу еиха игэы тынчуп, хара хөипш иламыс дафазом!.. – ихэеит урт ратцкыс еитцбыз, даеа цкөы-

нак, ииашатѣкъан ус еипш иѣаз ахѣыцрақәа ирлас-ырласны уажәраанзагь дшыхтаркуаз иныпшуа.

– Даеа цытрак иахзычхар, нас, азынраз урт егырылшазом, асы еимашьыпны иакуеит, шьхала ирыкѣшаны агѣақьхәа иргѣыдтцалатәуп!

– Иргѣыдутцоу уоур, ишыргѣыдутцарыз! – еиѣах атцѣы налеитцеит ари аибашьра иалагазар аахыс ҳағацәа ратцкыс ҳаиҳабыра рахь имаз агѣаг зызнымкылоз руазәк. Уи ас еипш иѣаз ацәажәараѣ, иара ииѣахыз ахь ианианагоз, итцегь иара «игѣарабжьбарахь» иргѣыбзыгны ибжьеигалон, нас ани рқы-ѣаѣ рышәхымс ирыцәхытцлоз алеипш, «акѣақәа» иршшарц! – жәаба-жәаба патрона цхьазаны ирыртѣит, жьашәара ицо цыушьап!

– Иѣоутцари, уртгьы акы иазыпшызар акѣап, арахь тцы-сырта ҳамамкәа амацәаз ҳѣакхеит ишубо... Ҳнапқәагьы хшьапқәагьы ѣахәоуп...

– Уанза иабақаз, абри зегьы ҳаларыжьбаанза? Ҳацкѣынцәа иреигьыз еихык-еитцкны азәазәала хзаагара иаѣуп... уажә абцъар ҳамам, хзыкәгьыгуаз иаарышьтыртә изықамлеит, ҳамѣақәа ркит ҳәа иаахѣагылеит!..

– Ус ауп иагьшықатцѣкьо, – ани есымша урт рцәажәарақәа хьазыршшалоз, атурник акынза иѣан аарла иахьынхало иеипш, зынза импытшәаанза аарла дахьзеит, – уажәшьта Нхытц-Кавказынтәи шьхала амѣа ылырхит. Иацгьы ѣы-неижәижәаба ѣы ирзаагоз абцъар хыргеит. Урт ирыцуп аибашьцәагьы икьалантар-кьалантарза, ақыртцәа, урт аб-ри иубо смашьына ацадхеипш рнацәа иахадыртцәиуеит, – ихәан, ицадхагьы ани ижәан ицәажәоз иқьышә инықәкны иааиртцәиит... Уи ажәабжь бзиет ажәабжь баапси еиқараны ианидыруаз, аѣы қапшьи аѣеиқәатцәеи еиқараны ианеи-лоутәалак, ақапшьра еиҳа апыжәара шаго еипш, данаам-хагѣырғьацәалак, иаразнак уи икѣшан игылаз ирдыруан, иидыруаны изымхәаз акынтәи абзиет еиҳа ишырацәаз!..

– Уѣы изхәаз хьыла итѣыхтгьы! – урт рцәажәарақәа раан есымша азәгьы игәра зымгоз, амала ани ахьаршшаѣ дан-цәажәоз мацк згәы бжьажьалозгьы, иудыруеи ииашатцѣкъа-

зар хэа днарыкэцэажэеит, инапкэагы есымша ахахэ иатцоу ацсыз дашьтаны, арахэ аёышэта изымпшаауашэа, аимдара иаёын, – акы ахьырхэо акы ыкоуп, уртгыы азэ ила иабазар акэхап!

«Зеггы рыла иабоу ахэара азин рымазтгыы, саргыы арахэ санаауазсылаиабазжэдыруоу?!@-вертолиотк,еитцакьякьяхь зыкэцданы, злымхакэаткэа умбо еидарала, аатцэала ирпа-хуа аеадакэа реипш, (ибзгыы даацхаит, аеадакэа иахьрыды-скыло Анцэа сатоумтдан!) абыржэыткэа инышьтыпрааит! Ааи, ааи, шьхала, ақыртуа ихы иахьазнанамго, ачкэынцэа хэа ма изакэытэ чкэынцэоузеи ирыкэтэакэо, алымкэа, ақыр-тцэа рыцхакэа алабытэ еипш иааилапырттэцэоит!.. Амала акызатцэык, иахьылапшхэу сихэоит, еибганы, кыс рымам-кэа Анцэа инашьты!..»

Темыр уа зыц еилаханы ацэажэара иаёыз ахацэа дна-рыдттын ацсуа радио ахьтэаз иусурта уадахь деитэфналеит. Уака акорреспондентцэа ашьхымзатра иадхоз ашьха реипш ифналоит, инфытцуеит, ма жэабжь бзиаак ааргоит, мамзар-гыы жэабжь баапсык ахауа иалартцоит, нас уи шнеиуа шьоу-кы рлымха иантаслак, иаргэырфоит, ма иаргэыргэоит, иа-руалуашоит, досу ишицрасуеипш, досу иахьыхьзо еипш... Нас уи аёыза ажэабжь захаз даргыы азэы икынтэ азэы иёы инаго, еазэы икынтэ егыи ишизеитеихэо мацара ақытакэа иаарыхдыртцэон. Иара урт аинформациатэ ажэабжькэагыы абцъар еипш ирыцэмачын, еифыршон... Шьоуку ргэы аргэ-гэон, шьоуку ршьамхы, даеа шьоукых зынза амтцэжэоа-кэа рнатон. Анцэа ихэозар, абаапс, Анцэа, ма уа дхамгагыы-шьазар...

Темыр хылкэа-ёылкэала излаиахаз ала, уатцэы ашьыжь шаанза Мрагыларатэи афронт ахь ицырраны икан аверто-лиоткэа оба. «Ах, шэара сыхазынакэа,- ихэеит гэаныла иа-ра, уи зны-зына урт данхэычыз дзахэмаруаз, анап иаиргоз иласба бажэгэаламкэа реипш дрыхзызон,- иахьа издыруа-да стыц шэоур!.. Саргыы сахьаазаз скыта, схабла, стаацэа, нас ани Ткэарчалаа рымшцэгьакэа реипш, уажэы-уажэы инеимазтэо сыпха хэычы Маианагыы зынза дгэыгыр хэа

сшəоит!.. Уи мацара аума, ах, сыхазынақəа, шəара сырпыр-ны сыжəгарц зыстаху уи мацара азы акəындаз... Уа хəжəлар рхатцарей, ргəымшəарей, азгьейцш зеамтакəа, ршьапы иазыкəымкьакəа иааиуа ргəакрақəей, ргəырфөей рьщей-фьсшарц стахуп. Убри зегь сымала избароуп, «исылсырсыроуп» нас ауп арадио афьы исзызырфуагыгы игəы-ицсы ақын-за инейртə иансыкатцə... Мамзар, зны-зынла ажəақəа рхат-ақəа ххəоит, аха амца рыцранатцəзом... Убри ауп сара сыз-мыртынчуа, убри амца иньчəасны иаагатəуп кəастхак, ара арадио ақынтəи исышьтуа аинформациақəа есымша амца рытцазыршлаша, есымша зкəицқəа ргəакны инейлаша... Ах, шəара сыхазынақəа, шəара шəыпырра ашəарта ду шацугыы, зныкгыы сыла еихакəысуамызт, уааи, арцыс, иумузозар, уар-гыы уаагоит, утыц ыкоуп шəхəар!.. Ах, шəара сыхазынақəа, уи афьыза ахəара Хазшаз ишгəаирцхондаз!..»

Темыр иеейбытан ашьыжь шаанза авертолиотқəа рып-рыртафьы данней, бцьарла ейбытаз аруаа мацымкəа ейзахьан. Уи игəейтахьан, ус ар ахьырацəаз цьарак ейлагылазəомызт, есымша фьшəта баапцк итало аз-гьейцш, ицкəырцон. Иар-гыы уи афьыза «афьшəтақəа» даньырзааигəахоз есымша игəы иeanын, иаб иахəшьа илхəалон, уа есымша афстəа дьхə-маруейт хəа...

– Уара абни акорреспондент уажəшьта жəантəуп абра даауейжьтəи, есымша итып калом. Есымша дьхəгəгəан дьхын-хəуейт...

– Цьарак дакьырауей?! – ихəейт уи ивара игылаз, апцхəакəа иалагыло акьат еипцш, зейдара аарла зхы алыхəхəоз айбашь-фьы, – ажəлар ироухəаша аныкало, хəцсадгыыл ахы ианақəей-тахтəлак ауп!

– Уанза жəабжык рмахар ихагамхой, ажəларгыы ихəаны аиахəа иану ажь иафьызоуп, «ишны» ихымтцырц азы акоррес-пондентцəа «рхəагақəа» мышк фьинтə-хынтə иатцыршьла-роуп! Иацы анс икан, аха иахьа ас икалейт, уатцəа ейхəгыы ейгьхоит! Абни атцыхтəантəи анулхəа, иануцəагха, ура-дио алымхəа аадыртəиуейт, уи нахыс илеихашəы ицоит, уахəагь иазызырцəом, убра, рхəычы-мыцқəа, арахəыцқəей агəырқəей зтарцəо шəындыкəрак еипцш игылазауейт!

– Нас хазлаицхраари абри акорреспондент, иудыруеи тыцк каларгы?.. Хкомандир илымха итахшыьп...

– Игэамцхаргы калоит, аха агэра иргатэуп, иахья аибашьра акара аанагоит аинформациагы хэа...

– Уи еак надкылақэан арахь афеаирхар?!

Ақыр-қырхэа иааибарччеит ачкэынцэа. Ииашатцэкьан, урт еибашьра акэымкэа иахьцо, рыфонкэа инардэылтцны, цьара гэырғьарак, лахёыхыртак ахь инеиуазшэа акэын ишцоз. Ашэара хэа иказ дара ирхыцсаахьан, адунеи иқэуп хэангы икамыт... Акызатцэык, Ткэарчал шака ирласны изнеиуаз, нас, усынтэи досу ркытақэа рёы, рыфонкэа рёы рхы надырбаны, аибашьра иаёыз ар инарылагылон. Убрака ауп дара зны-зынла ихэмарны ишырхэало еипцш, «аицэажэатэцэкья» ахьрымоу ақырткэеи дарей...

– Абри ачкэын корреспондентуп, итахуп Очамчырака дыпрыц. Насгы, уака ицха хэычы дынхеит, дыштцэыуо лёылшыуеит, абрахь лан лахь дааигароуп... азэы итыц хацшаар халшоит шэара азин хашэтозар...

Акомандир цытрак дааипцххэыцит, азныказ итаххазар калап уи игёыгыны иазхэаз днаиагыьрц, хара ахёыцбахчаё хакоу, аибашьрахь хцауоу хэа, аха мачзак игёы аапшазар акэхап, иаргы зны-зынла иццакны ииасуа азиас изасло, уи ихгыло атцла махэқэа реипцш, хьаакэаки, гэырцакэаки ицрыхозар акэхарын, убри азы акэхап дзақэшахатхазгы...

– Даалааит, устцэкья дцар итахызар, аха арт ашьхақэа рхыцрааразы мачкгы игёы гэгэазароуп, урт ирықэжью бымбазам, суп!.. – Уи Темыр ишьапы инаркны ихы акынза лацшыла дааимидеит. Темыр гэаныла дааччеит, иаби иарей аихақэа рыманы абна ианылалак, уи иаб ақырста злытцуа ахья убаслацшыла ашьапы инаркны акышэкьышэра акынза ишеимидоз анааигэалашэа!.. «Алар ықэушэа ишшапаза иказароуп, аеамыршэуазароуп, махэта дук амамзароуп, убаскан ауп ақырста бзиа аналцуа!..»

– Ахлахац гэежьра имоу?! – уи ивара игылаз даеак нацимцар игёы иамуит, урт ркомандир ишьтахь ус азэгьы ацэажэара иеалаигалазомыт, аха иара уажэ амца ианықэ-

гылоу иқəтəкьаратəкьа дшаламгоз идыруаназ, хəычык иеаликаар итахеит. – Тлак ашəара ишьтоу асы-цəашь ха-хыпраан, саатбжак шьхала мацара адырра шахзыпшу идыруама?! Насгы, шьхала мацара, уу Аллах, цсы зхоу акгы ахьыкам, уаналкьагы, ма уаныларышьт, цхынрак аины асы мзтыкəа убаф-ча ахьырзымпшаауа?!

– Уара шыта еихаки! – ихəеит акомандир, ус инапатцака иказ ианахдыркьацəалак ицəыригоз азад иафызаз илацш царгы наилакшан, – уи зегь урызхəыца уалагар, уан лкалт уцатəазар ауп!..

– Сара еидарас схы шəыстом, амала атыц шəымазар, сьжəгар, даара итабуп хəа шəасхəон...

– Шəтал зегьы! – акомандир ибжы еиха-еиха ацада дфəхон, ахəыцкəа зхыпоз атəыргыла иахьымкьысзакəа иа-хыпацыпхьаза, урт разыкатцаф хəычы-хəычла ишахараи-куеипш, – ажəфан афы ахауа еиха ицкьоуп адгьыл афы ааста!

Авертолиот апарцита иахагылаз еиха-еиха иаццо атəира иафын. Уи иақəтəаз апрыфцəа афыцагы ашьха зыцшуа реипш рхы-рфы зегь тахəхəан, рылақəагь уи иамаз асаркьа уалцшны акəын ишубоз. Икалап уртгы рхы-рыфкəа зны-зынла шəарак ықəлалозтгы, аха азы аныхəашьу уи итоу ацсыз шузтымго еипш акəын убригь шузгəамтоз... Акы-затцəык, урт рыбжы акы атцумбаауазар, аха дара зынза имачны ицəажəон убритцəкьагь удмырдырырц...

– Зегь шəтыцкəа ылышəхма?! – урт руазəк дара рахь днахəын днарылацшит, уи иаанагоз, шəыхиазар хдəыкə-лоит, аамтагь зынза ихамазам хəа акəын. Избанзар, ашьха-кəа рыкəцəафы апцтхəакəа рееизгара иафын, убарт рьч-рылакны адырра еиха еигьзар акəхарын...

«Ашьха ушыкоу анакə анхыла, амфə уқəзаргы, утыц уа-хымцкəа убра уангылароуп, акəымзар, анакə уагоит пшаа-шьагь умамкəа, – иаб иажəакəа ааигəалашəеит Темыр, – аха арт анакə еиха ирзыманшəалоуп..»

Авертолиоткəа афбагь иахьгылаз кыраамта аус аныруы, ианшы ашьтахь, хəычы-хəычла адгьыл рееиуатəны ашь-тыпраара иалагеит. Знык цлакашəара ианхала, иубон еиха-

дааччеит айбашьцэа руазэк. Уи акара игэарпцханы дзырччаз, шэымтақэак ирыдамзаргы урт рымца ашэартара иатцазгы дхаирштып хэа акэын ифызцэа...

– Хкорреспондент, абартқэа зегь антала, уажэ айбашь-ра анцо азызырфыха, ацхьаха ҳамам, аха ианааилгалак, хазхара харччап!

– Нас, акалмаха анахфо уаргы уалахархэуеит, – уи икэа-кэа днас-насит руазэк, – Цанаф иаазаз, уи шэара шэахьынхо шэааигэа-сигэа адэқэа рфы мина шытцам еипш, баф цырак злам!

– Иахэашазеи, ала шьны итарыжьбааит! – ихэан руазэк убас иеааитцыхны игэарпцханы дыччеит, уи дыччонатцы, ач-чабжь рвертолиот абжьгы ахэаеызшэа ирахазомызт...

Урт аф-вертолиотк сыла ихкьаз ашьхақэа илакэзаны ир-хыпраан иахьцоз, харантэи уахьыцшуаз, асаркьа шкэакэа икьидлан инеиуаз ашышкамскэа ирфызцэан. Насгы, урт есымша уахь ианцозгы, арахь ицырны ианаауазгы, дара ирыхэтаз айдара атқысгы инамыцхэны ирықэрымтцалар ауамызт азы, апрыфцэа даара игэамтцуан.

– Шэымшэан, ихахьуа еицхьахьуеит! – урт зны-зынла лаф-қэак нареихэон акомандир. Даргы зны-зынла иаапшэарч-чарц аныртахызгы, рымца иацыз ашэартареи, жэларык рлахьынтца рнапы иахьанызи ианрызхэыцлак, рыччапшь уажэы-уажэы рхы-рфы ипкыш-пкышза икэнатэоз апхзы иналакны иаадрыцқьон...

– Уртгы рыпсы тииуп... – айбашьцэа руазэк иватэаз илимха интеихэеит, – хара хтахозаргь, хзызтахо хажэлар рзы ауп, аха...

– Даргы аиаша иадгылоит, аиаша ианадгыла, хара ххьаа-гы рыцэтэымымхеит...

– Анцэа ихазкаиршэт, – ихэеит урт рцэажэара зафмы-жьыз, дара айбашьцэа рышьтахьшэа итэаз даеа еибашьфык. Имачгэышьюуп икартцо ацхьраара, аха убригь ҳамамзар, хусқэа итцегь ицэгьахон...

– Хара хыхь икэтэоугьы дхацуп, убри шэхашэмырштын! – рышьтахьшэа даеазэгьы ибжьы аарылкьеит, – уи иааи-таххар, зынза ирласны хайлиргоит!

– Ус егыҕалоит! – ихэеит ркомандир, урт рцэажэарагы иара убратцэҕа иҕахитцэарц шитахыз дырдыруа, – уажэшьта ашьхақәа хархытцит, атэарахыы ххы хархоит!..

– Сара есымша исцэымғыз жэдыруоу, санхэыҕы, атцла хаууала дукэа срықэлан ианыстаауаз...– руазэк даалкыан ҕааитит, акомандир ражэа шыхиркэшахыз шидыруазгы, знык, зегь реиха ишэартаз амҕа ианахыс, убригы шианаи-жыуаз дырны, – сытцакантэ, зыхқәа цэырпссаны иҕыкыкыаз аанда амасарқәа «ансытцашуаз!». Убас исцэымгуп ақыртүа иабцаргы, еихаракгы, иара тцак дангылоу, сара ажэдан саналоу!..

Аибашыцэа иргэацханы иааибарччеит, зҕатцэ згэы икылахо ишизыруло еипш, уи зхэаз ибҕагы инас-насит, нас руазэк ҕааитит:

– Урт уажэытцэҕа аашыарақәа реипш ртыоҕрақәа хнарха-гылоит, хашрыдыркыло аабап!

– Амала шэҕэы шэҕаныз, аашышь тыцк амтцасра бзиа иабоит!

– Ҙаҕеимехара, иааҕнакэыцэаауеит!

– Уанза ианынашэышьт, нас акыр шэапсоума, заа ахызым-хэеипш ахы шэырчачароуп!

Авертолиотқәа аҕбагы иахыырзылхыз атыц аҕы еибга-еизҕыда рабцари реибашыцэеи рыманы итэеит. Урт уах инеиран ишыҕаз здыруаз уатэи аибашыцэа заа уи атыц аҕы инеихыан, абцари аҕацханы, дара аибашыцэеи злар-гоз амашынақэеи рхианы игылан. Авертолиотқәа ахэтэаз адэы зегы уаала ихкыан, шыоук ахэсеи ахэыцқэеи ааскыар-гон, шыоук зшыап инанамгоз ахэцэа аносилкақәа ирынтцаны ирыдтэалан, даҕаа шыоукых, икамло егыҕкам хэа, уа еизан иҕаз ажэлэр зегы рыхчараз хара-хара ирыкэшан игылан, уажэы-уажэы ажэдан ахыгы ицшуан.

Темыр иидыруаз зегы азэазэала ацсшэа нарахэо, игэйд-кылан днархысуан еипш, дахьяанагаз имбазакэа имахэ днаидыхылеит. Уи иҕынеигэйджылан данынгэйдикыла ашьтахь, кыраамтэ акгы изымхэо диеацшуа даанхеит.

– Иҗалеи, Сатбеи, игәагыны иузымхәо акыр хәкәшәама?..

Имахә еиҗах ихы аалаиркәит, ибжгыгы ианеицылаз атцкыс мацк иаартааны җааитит:

– Уаб дыпсгәышьеит, мчыбжык цуеит даажижьтеи...

Абригь ихәеит, Темыр дахьгылаз идыгырыз атцлеицш, ивара хәыгәрашәа иахыкәз ахаскынраҗы днеихәткәыкәлан днатәан, ихы ишьамхы инантцаны дкыыз-кызуа атцәыуара далагеит.

– Даанза умнеиааит, – Сатбеигыгы уи дааигәазаны днаиватәеит, шака дтәыуо, шака игәы-ицсы далихуа акара, убри акара еиха игәгы иртынчуеит хәа ипхьазан, – уи уара ушауаз ицәа иалашәахьан, акыргыгы дузыпшын...

– Изымыгчәаитеи... – Темыр илабжышкәа убас ахәхәыхәа ицон, ииашаткәкьан, абрака ашәацхәара изыуз имахәгыгы иааиамхацәгәхеит. Садызцалеи, мацк хнаскьар, ма аоны хәзааигәахар иасымхәози игәахәын...

– Иаргыгы дымгәәкит, азәгыгы димыргәәкит... Ауха аштаб аҗы икәз абжафык шәыфны ихалан акы ианнацхәкәа, иареи дарей лафкәакгыгы ааибырхәеит. Урт анца, цәыцак ахш сеилахәит хәа лейхәеит уан. Дышгылаз убри ацәца ыжәны данаалга, адиван дныкәиан, уи акәхеит, иеагәаитцихит... Ипсышьа бзиахагәышьеит, дымгәәкит...

– Акгыгы изымхәазеи?! – Темыр иблакәа тырхаха имахә Сатбеи днечиәапшит, ууафызар, исцәумзан хәа аанарго...

– Ахәычы дышәцәымгәыгәаит, дшәыргәыбзыгәла, иауазар... анихәаз аамтәзы иажәакәа ааҗахтәеит...

– Иауазар... Арахь дааит хәа акәын иихәарц иитахыз саб рыцха, – еиҗах ишьамхы ихы нанитцан дкыыз-кызуа атцәыуара далагеит, – Анцәа исатәеимшьеит уцсы штаз ула атацшра, саб, сәтоумтцан, сара аибашьцәа срацыфлан сзымааит...

Ткәарчалынтәи Темыр имахә Сатбеи иареи Аимара ф-саатк рыла атцхыбжьон шыапыла инеит. Алакәа рацхьа иаакш-җышит, аха Сатбеи ицыз Темыр шиакәыз анырба, игәыргьан игәыдцалара иалагеит.

– Шөгәыкуазма?! – икәымцазакәа аобагы шьтыхны нак-аак иааигәыдикылеит, – саргы истахымыз цышәшьо аара, сабтәккәа ипсы сахбахымыз аз шәымбои?!

Темыр нак-аак иикыз алакәа дрыхзызо хышла итәу авед-ракәа реипш цшаала инаиргылан, акәаскәа ашә ахьяартыз аншьян ах ифынеихеит. Сатбеиггы ишыафәкәа ааирц-цакит, уи ихала дыкәимтцакәа иарггы дицтәыуарц. Уи акәхеит, атәыуабжә анраха, аоны иказ ахәсеи ахәыцкәеи зеггылеит, Темыр икәшеит, иззатәит, икәырбанит.

– Уара уахзаазгаз ишыапкәа срыкәахшоуп, – иан дахыгылаз икәшара далагеит, – уи итәы зынза уеоумтан, уи ихәы ифахьян, игахьян, уара ула атацшра дахымызеит, убриак азы дрыцхаумшьозар... Нас, ауаф зеггы иитом Анцәа, цьарггы иааитцаикыр амуеи?!

– Папа, уабаказ, уажәраанза узымаауаз, хара ара радиоло убжы хахауанеи?! – Маиана дилахәатцаны дылкит Темыр. – Ухала узааи, егырт зааумгеи?!

– Егыртгы нас иаауеит, амәакәа аатыр...

– Уара узлааи нас, ант абомбакәа халазыжыуа авертолиоткәа урымбазакәа?!

– Урт ыцәан санаауаз!..

– Ах, урт мыцәотгы, цәаблакы иркааит! – Темыр иан уажәы-уажәы ихатцкы-ипсатцкы дзон, уара уеибганы усзыр-баз хәа дикәшон. – Акры угәагыт, нан, акры угәагыт, ант акәыцьмакәа уажә зынза ихагахан икоуп, зехынцьяра иц-хауеит, убарт хашьхакәа затцәык роуп еитәнаиааига мәас иахзынхаз. Уи дара ацънышкәагы ирзымдыруа икам, аха макьяна рымч акәхом, рнапкәа назом...

– Шәымшәан, – фәаитит Темыр урт рацкыс еиха итцауалаз «зык» дышзаапшхыоу дырдыруа, – урт уажәшьта ртыхәа цтцәарц икоуп, мшын нырцәынтәии, Нхытцынтәии хашыцәа агәакьхәа идәыкәлеит. Урт уажәшьта азәгы изынкылазом... Хара хтәкәагы аибашьяра ианналагоз атцкыс цьарла акырза еиггы иеыгытоуп. Насгы, даргы аибашышьа бзианы ирцеит...

– Ван дукәыхшоуп, нан, ихаухыоу ацәызкәа хрылазагәышон, уа еикәтәозар. Уашьягы мчыбжык ах знык аоны

даафнаххны, иеаапсахны, иеапшыагы хамразакəа дыт-
къаны дцоит. Иаб дықғанатцы хымш затцəык дзымцеит,
ацъабарафы дахыгылазгы дуалуашон, ссызцəа рхала инсы-
жбит хəа...

– Даеа пытк ихачхароуп... – Тəмыр итахын итаацəа
мацк ргəы ааикəихəалар, изықəгəгыша ак реихəар, егьа ум-
хəан, уи ажəабжькəа зегьы рхы ахьеиларсунтəи дааит, гəыг-
рак ашəахəакəа ицəажəара иалимырцшыр диашамызт.
Итацагы, лхəычқəа ахфыкгы лнапқəа рыкəыршан дахь-
тəаз, зытрафы зыжəтцар пшқақəа ирылатəоу ажəтцыс еипш,
уаф даазеигəырғьаша акы ихəарымашь хəа лыблақəа тыр-
хаха дихəапшуан. Уи зегьы иаразнак игəеитеит иара, урт,
рыпсрагы рхы иқəыркуан, рыфатə-рыжəтə, рцəаматəа зе-
гы иахьрыгу усс ирымазамызт, акызатцəык иртахыз, аиба-
шьра анеилго аефəара адырра акəын. Даргы ирдыруан уи
Тəмыр иаахтəаны ахəашьа шимамыз, аха Гəдоутантəи уахь
инеуаз зегьы аратəикəа ирзымдыруаз еиха акрырдырқəон
азы, дара рапхьа иааз ирхəози, дара ирхəои еикəшəо-еикəым-
шəо аилкаараз мацаразгы зтаарала ианыхтаркуаз ыкан.

– Гагра гоуп шыта Анцəа икынтə, уа рымч рымкьеит...
Ацхырааразгы уахьынтə иаауа еиха рымфə аартуп рхəеит, –
Тəмыр итаца дзымыртынчуаз итцегь акы ифылхқəар лтахын,
уи иаргы ибон...

«Шьта сызцааз ртəгы пытк сымхəар ауам, арт ара икоу
ирзымдыруа акгы ыказам, ак затцəык ирзымдыруа, саазгаз
авертолиотқəа ирыман иааз ацъапхани аибашьцəеи роуп.
Арака уи уажəшьта «ихəынтқарратə» мазазам, сара ирасым-
хəаргы, урт антəоз шəфыла иакəшан игылаз азəы икынтəи
ирахауеит» .

«Уара аубцьыр, хə изхəумхəеи, ауаа зегьы ирдыруанеи!»
хəа аеыпныхəа сыртар атцкыс нас...

– Хұсқəа устəкьагы ицəгьазам, – фəаитит Тəмыр ф-саат-
ктəи шыапыла иныкəара уажə иааилсын, аарла илацəа
акуа-иашьтуа, – ара хара хтаацəа шəоуп итəоу, шəара ишə-
хымсааит амарцъа, ф-вертолиотк бцьарла еитцарпапан ир-
тəны, хынфөижəижəабафык ркынза аибашьцəа рыцны изтаз

сацааит сара. Урт иааргаз абцъар, арака азэггы макъаназы импыхъашәахъеит хәа ськам, уахынлаггы ахараза инанагоит, дара айбашьцәа хәа иаазггы, уака Гәдоутә ҕымз аеазыкатцара гәгәакәа ирхысит, настггы, абжаҕык арака храйонаҕетәикәоуп, егырт, акабардакәа, ачеченцәа, ауацсаа. Ажәакала, урт хага убас игәаг рымоуп, абцъарггы ртахымхакәа хапыцла мацара дырфар калап!

Темыр ишибоз икәшан итәаз зеггы алашараҕ ҕыц иаа-дыркыз ацәашькәа реипш, рхы-рҕкәа аалашеит!..

– Унан, уқәакәра сымцози ус икалондаз! – уи иаб иахәшьа лнапкәа ааикәлыршан даалгәйдлхәхәалеит, – айбашьра еилгеит, хажәлар аиааира ргеит хәа рацхъа исазхәо, дыҕназдоит!..

«Ах, саб рыцха, даеа мышкәак иузычхагәышьыазтггы, хаибабон... уара уакара ирзыпшыдаз ас еипш иказ ажәабжь бзиақәа. Ушьапкәа ахара ушнарымгозггы, наххьи Асыпраҕ, ахәакәапраҕуцануқәтәанархакаупшуан, рхәеит, хаибашьцәа абанзанеихьоу, Араду иалалама, Кәачара ргама хәа. Уара хәышықәса Ацьынцътәылатә Еибашьра Дузза ашыра иа-лагылаз, хәынтә гәгәала ирхәхъаз, дахшьит хәа изхытцны ицахъаз, зхы инаркны зшьапақынза иргтаны ишьтаз, иудыруан уажәтәи айбашьраггы ус ирласны ишызнымтцәоз, хачкәынцәа бзиахәқәа итцегь алазыр шрылшоз, убартқәа зеггы угәы зынза ацстарта амтәкәа еидрыгәгәаланы иркуа-зар акәхарын, ирхәаеырц ртахызар акәхарын... Хар аиааира рашт, уи аамта ааишт, аха уара иубазомеи уажәшьта...»

– Уеыхәжәаны уахзааит, нан, уцә шыта ухы нықәтцаны, уцсы ааитәк, уаб иитахыз, уара ашта уанталоз, рацхъа иара ибарц акәын, нас сара гәыргьаҕәхәаша ситарц! Шьта сара уахы изназгоит гәыргьаҕәхәаша!.. – иан егыи ауада дныҕналан лычкәын икаруаҕ акатцара дналагеит.

– Папа, мама лахь санбоугоу? – Маиана днеин ихәда ләынхылшьит.

– Жәамшка ибычхароуп, нас хымпада хдоит! – уи ианггы илмахауа, еазэггы имахауа, лара Маиана лымацара лымхақынза инеиртә, Акәа ианыказ данлыцыхәмарлоз, лара лкынза инеиртә илзынаишьтлоз ампыл еипш ихәеит.

– Жəамш, абри снацəкьарақəа шаќа ыќоу аќароу?! Аа, ус акəзар, уахатəигьы уахь иаластцойт, абри хасырќəалоит, нас жəба роуп иаанхо! – лнацəа хəыцқəа пахə-пахəза лаб инаилырбеит.

– Акəыз нас, иаразнак бара бахь бахеит, мышк сцəыбгеит! – ихəан, цшьяала дааигəыдихəхəалеит хымз раахыс злақта дтамцшыцыз ицќа хəычы.

Темыр иаарыцќаны жəамш даанхеит Мрагыларатəи афронт афьы. Уи ақытақəа рфьы днеит, ибеит хар ахьгылаз, дрыцəажəеит хайбашьцəа, еиликааит ргəы иалаз, ргəы иахəоз, иамыхəоз зегьы. Ирцəажəеит ацəажəара зтахымызгьы, изцəымгызгьы, урт шьоукы-шьоук, данстудентыз цəгьацсышьала иааиртуаз аконсервтə банкақəа реицш «рыхтра», рырцəажəара цəгьан!.. Урт зегь еихаразак рыгə иалаз ак акəын: абцьар ртахын. Егьирахь, ирыгқəаз зегьы рхы иқəыркуан, усс ирымазамызт, амала ахауеипштцкьа иртахыз рызхомызт... Шакантə ақыртуа танкқəа ирзааигəазаны ипыржəартə ирызнейхьаз, аха рыпцжəага ахьрымамыз, ма ирымаз ус еипш иќоу атанк гəгəақəа ахьзыпнамжəоз азы, рхапыцқəа афəа шдыргоз ирафсны ицахьяаз. Зны-зынла рыгəқəа аныпжəазалак, маналла иртəны ирымаз рпцтликақəа рышькларыжьуан, иќан урт атанкқəа «реимаақəа», ргəусиницақəа анрымыфоруаз, зхəымцьар цтцəаз абырг иеикəа еипцш, ианрышькхлауаз!.. Ускан, уи атанкгьы, иақəтəаз аргьы зегь иаразнак иааилыршьуан, идыртаслымуан. Нас, уаантəи рацияла рыштаб хадахь иасуан, абригь абригь атыц афьы камбашь дук ацшаза иакны игьлоуп, шəааины ижəга хəа! Уи иаанагоз урт ирдыруан, атанкқəа рхəазаны ргаразы ирымаз ртехника аарышьтуан, ирыман ицон, ма иара уаќа агусиница еипыршьуан... Ицьоушьаша, шьоукы-шьоукы ақыртуа еибашьыфцəа хыхь ртанкқəа иахьрықəтəаз убри аќара ргəы тəны, рызхара ыфан, ижəны иќан, уаха акгьы ртахымкəа, рыхқəа рнапқəа рыгцаргəан, зыхасабтə зымч ақəымхаз атцəфцəа баапцқəа реицш рымдырреи, ргазареи

зыхтныркъара анырзымдырлак, ажәван кылыхха икартарц ртахушәа, аҭауахь иахьхысуаз акәын.

Ажәакала, Темыр иблала иибаз, дзыҭәәажәаз рацәан арт амшкәа рыла. Ажәамш ргыны ицҭа хәычы диманы, шыапыла амәа икәлеит Ткәарчалкәа, авертолиоткәа ахыпчыруз. Урт арахь ианаауаз еипш, уахь ианцозгы рыкәтәара даара иуадафын, ахәцәеи, ахәыцкәеи, ахәсеи ракәын еиҳаразак иргоз. Аха Темыр журналисткәа иаҳасаб ала, акомандировкатә кәаад имаз андирба ицҭа хәычгы иаргы тарыжьлеит. Ари акара шыапыла имныкәацыз ахәычы, авертолиот ишынталаз еипш, дгъазкны дыкәзар акәхарын, лаб ишьамхы лхы ныкәылтцан, ахәыркхәа дыцәеит. Аха урт авертолиоткәа рышьтыпраара акыр иуадафхеит, урт ирталарц зтахыз рацәафын, арахь дара аидара уи акара рзышьтыхзомызт, амашәыр калар калон. Аха уи иакәшан игылаз ауаа уаф ииҳәо раҳауа икәзамызт, насгы афныткәа убри акара ашоура цәгьан, италаз рхәкь-цсақь хьантан, даара згәы гәгәамыз изычхазомызт уака ататәара.

– Уара ари цырчала идыртәуа аатцәеипш, шака утаху мчыла иахоугәр каломәа?! – урт рыхьчара знапы ианыз азәы изымычхакәа ауаа уаф ииҳәоз рмаҳазо ианалага, иавтомат афада ирханы дагьхысит. Ажәлар аууы ааилдыргейт, цытфокгы ишакәымаз иааифаххит, аха уи апрыртаф еиҳабцәас хәа иалхны икәз нарыбжьагылан: «Ишьыхъзеи абаапс, ахьымзг хшәыргоума?!» – рхәан, иааимырхит. Анцәа икынтә Маиана урткәа зегьы акгы лбазомызт, лаапсра лыхъзан, дтәхәахаа дыцәан. Убри аамтазы, аймаккәа кәлеит апрыфцәеи авертолиоткәа иртатәахьаз ауааи рыбжьара. Урт реимак анырзеикәмыртәа, ишеифыхоз, нак-аак ажәа хьантакәа шейбырхәоз, ишьтыпрааит. Рацхьа фынтә ракара ажәван иҳаракны иаламлакәа, апрырта тыц иахыпрауан, нас, дара анаауаз, излааз шьхала акәымкәа, агафә иаваз ақытакәа ирывтаршәны идәыкәлеит. Уи амәа – даара ишәартаз мфәан, ақырткәа иаартахар, ма иларышьтуан, мамзаргы идыртәон. Авертолиот афныткәа аймак даара игәгәахейт, аха апрыфцәа шьхала хдәыкәлар, абылтәы

хазхазом рхэан, дара ртэы иафэршэны иркит. Урт амшын аган иаваршэны ишцозгы, зынза иааигэаны иубон ақыта Цагыера, уи усгы дара рышхырцэагытра акэын. Убри атып ахысра аибашьраан акэым, аибашьра иалагаанза ацхятэи амшкэа рзгы, даара ишэартан, насгы, уа еибашьуаз ақыртцэа еихарафык дара атыцантэикэа ракэын, излархэоз ала, ацсуаа зегь ратцкыс ргэаг змаз иреиуан. Ари аибашьра иалагаанзагы ркыта ишэыр-шэыруа ақыртуа бирак ахадыргылахьан, уи азы хачкэынцэеи дареи акырынтэгы еифеахьан.

«Еигьу кастцоу, еицэо кастцоу сеидру, – игы интихэааит Тэмыр, – абри афыза амца шэарта ахэычы дсыман сыкэымлар акэзар каларын... Анцэа ицьшыоуп сашьа ицацэагы ахьдэыкэсымгалаз...»

Ус ахэцэа наскьазгоз ркынтэи абцьар зкыз азэы дцагылан, авертолиот итаз зегы даарылапшын, илацш нархыганы, уажэ азы уи шэызхоит ихэозшэа, ашырхэа деитанатэеит. Аха иубартан хэычгы-дугы рыззегы атэы иахатэазшэа ишуалуашауаз.

– Хара апырра халагаанза азэгы изхаимхэеи мшынла хшыргоз, ас шахзыруаз здырыр сушьыргы сақэшахатхазомызт! Сара схы усгы исымам, уи акэара итабааит, аха арт зыла тырхаха исыхэапуша ахэычкэа зыхсыркьои? – цхэыск лыпсахи еибафо ацэажэара дафын.

– Дииди, Анцэа инапы хануп, Анцэа инапы хануп, иахгэагызеи?! – Даеазэгы зынза амца ацралтцон.

– Сшэыкэыхшон, шэхаткы сцон, абарт рразкы хатцанакыр... – даеа цхэыскгы лхэычкэа лнапкэа рыкэыршаны ицахны илкын.

Ус, аносилка ианиалаз ахэцэа руазэк урт ахэса ахьтэаз ах аарла ихы наирхан, феааитит: «Ахэычкэа ргэы тышэымкьан, макьана ибаргу хэа акгы ыкам...»

«Иаххэап, хвертолиотмчылаидыртэар, – игэйдтацэажэон Тэмыр, – сара иаразнак рыштабахь сыргарц иалагашт, сдырхэацэарц ртаххашт. Урт арадио афы аус зуа зегы рсиа еикэацэа хануп, азэазэала хардыруеит, хабжкэатцэкьагы тэоны

ирымоуп рхәеит. Аха сыршьэозаргы ахәычы дрыстазом, уи сара сахьырго дсыцзароуп... Зынза илақәамзар, ахәычы дсымкәкәкәааны дышцаргари?..»

Авертолиот Цагьера инахысны Тамшь иазааигәахеит. Арстәи иубон амҕа нымҕахытц амшын ахықә иаепныз аҕнқәа рыбжакы былны, ичычны, рытзамцқәа алҕақ иаганы, ашәы итақәхәаны игылоу ахәсақәа реипш, еиқәатцәамлахза ишгылаз. Зыцсы таз, пшь-шьапык зтаз рахәы хәа акзатцәык убомызт, амала ахы иағамшәацыз лақәак зны-зынла алада-аҕада иниакькьон ахәқәа реипш, ртаацәа ирышьтазар акәхарын. Харантәи иубон Ануаа рхәы адельфинқәа амшын ианалацо еипш абзарбзан дүқәа рыхкәа шалахауаз, нас урт ахькахауаз акәша-мыкәша амцақәа хәытцкькьон.

– Ах, изгәағьызи, изгәағьызи, сара анышә зәарыцсаша, сара исыхылакгы усс измада, схәыцқәаггы сықәсырзуеит акәымзар...

– Ари аҕыза иақәгәыҕуадаз, шьхала шәаагоит рымхәази...

– Хара арыцқақәа, знапы ханпсыло дарбану?..

«Сара соуп зегьы зхароу, – Темыргы дахьтәаз уажәыгы игәы атацәажәара дағын, – лыгәшәамшәа хәаны, ахәычы дааргәыбзыҕны, сеитаауеит хәа уа дынсыжьыр акәын. Уа еиха мацк ицхьакыртан, абзиа кастцоит шысхәо, зынза еицәоу ак кастазар ауп схы ахаан иананасмыжьуа...»

Авертолиот Тамшь иазымариашан ианавс, Кындыҕ аҕа-нахь зынза амца аркны аибашьра цон. Арстәи иубон атанкқәаггы агәакь-сақьхәа иахьхысуаз, уажәраанза еиқәхан иказ аҕнқәаггы шьоук шрыҕназ рбазар акәхап, амца алдыркьеит.

«Ажәытәтәи Кындыҕ, ағәтәтәи Кындыҕ хәа ахьызқәагы дара ишыртахыз ирыпсахьан. Рыжәлар арахь ирацәаҕны иаларгаларц акәтқәа рфабрикаггы дыргылеит. Ишыртахыз рееитцыхны инхон. Аха зегь рыман ианаакала, хара рыба-ла тәыцтас хәхшәалашшәа рбан, ххырхырц ртаххеит, убри атәыц хәыч рызхымгеит!..»

Ус, ани ахәцәа ирыцыз ркынтәи бцъарла еибытаз азәы дҕагылан, авертолиот итаз зегьы лапшыла иааимидан, мчыла иаадыртуа ахышә еипш, аарла иҕы ааихихит:

– Уажəы аеропорт җавалоит, авертолиот аґы апаника җашəымтҗан, шəхы шəнапаґы иаажəг, акəымзар...

Темыр дзыкəтəаз авертолиот ашьтахь иааиуан, егы апҗа игылан аҗара иаґын. Уи «аграпара» җанатҗон... Аґбаґ дара ирыхəтаз атҗкыс аидара иахьатҗаз акəхап, рыбжьгы еиҗа иҗəгьазшəа изибоз. Хəыҗык ихбыҗыз ахəыҗқəа иҗаз ашəартара еилыркаазар акəхап, еиматəаны атҗəыуара иа-лагеит. Имтҗəыуакəа, мчыла згəы еиқəхəалан итəаз урт ранаҗəа ахəыхə акəтаґ иаҗараз, иҗкыш-җкышза апҗызқəа рəыкəкəаны икатəон.

– Разҗ җамазатар, җалахь зынза иҗышəымзар...

– Иахьак алажəқəа хрымфакəа җаикəхагəышьбар...

– Иубаз еиҗəа убеит хəа, азыршы җалҗан амҗа җала-паеит!..

– Аґны җтəазарауааз җара зшьапқəа җыҗтəҗаша, зегьы ахьыҗсуаз җаргы хмыҗсрызи...

– Шларҗамгьалқəакгы хҗаҗəа зтатəаз атабиахь иах-мышьҗларызи...

– Хҗааҗəа ааныжьны, хнышəынтрақəа ааныжьны!..

Убри аамҗаз, урт ирхəоз изымыҗҗакəа ашырхəа дəагы-леит ар иреиуаз азəы. Уи иҗатҗа еиқəатҗəа иҗаҗны, илақəа затҗəык ракəын иааҗушаз, аха иубартə иҗан урт шыҗа иааиха-рымкызтгы, убарт илақəа аатыҗкьҗаны ґбан еивоу ашəақь ахқəа реиҗш, икылблаауа дара ишраахоз!..

– Даґазныкгы иаххəоит, злымҗа аҗəа җартəо шəзы, шəхы шəымҗ ақəшəырха, апаника җашəымтҗан, шəахьтəоу шəтыҗқəа рəы шəахымтҗасын, авертолиот аидара мыҗхə акəуп, иҗагəҗасырҗалазом... Ахəыҗқəагьргəытышəымҗан... Акəымзар...

Убригь «акəымзар» ихəеит, уи ажəа иаанагоз ахықə ххəықəгылоуп, маҗзак ауп иахҗаху атымитышахь хлантҗы аҗаразы, убри шəара шəнапала шəаҗымхраан, хəа акəхарын иаанагоз...

«Маиана, бара сҗəыш хəыҗ, абри зегь была иахьамбо, бы-нҗахан бахьыҗəаз Анҗəа иҗышьоуп... Уажəытҗəкьа, уажəы-тҗəкьа, башьҗəеи бани рəы бназгоит, иахьылаҗшхəу хрыҗ-җаишьбар...»

Убри аамтаз авертолиот мацзак аныкәашәа иаагнархейт... Ацхьа инеиуазгыы ус канатцеит. Уи акөхеит, ахәцәа ирыцыз айбашьцәа руазәк ашырхәа дѳагылан, ашьабстеицш, ѳ-шьаѳак рыла апрьѳцәа ахьтәаз ртыц аѳы ашә агьейхәа иааиртын, днархагылеит. Даргыы ашыр-сырхәа иара иахь иаацшит, аха уанза иара иавтомат рѳеикхьан:

– Ижәдыруазааит, шәара убри аѳыза адтца шәымоуп! Аеропорт акынтәи шәтәар ауп хәа шәзаарьцхаргыы, шәтәазом, шәышиашо амшын иаваршәны шәцалоит. Убри аѳыза адтца шәацхьа инеиуагыы абыржәйтцәкьа ирышәт!

– Ус хзаарьцхар, уахь хамтәиир, ихаихсуеит!

– Ихаихсыр- хайцыцсуеит, иахмеихсыр – хайццоит, еильшәкаама?! – иавтомат ацынтца зынза иааигәаны апрьѳцәа руазәк икәакәа инадиргәгәалеит. Икалап уи ацынтца ишакәымыз ивацкьарақәа ирылалазар, дагьаатрысит.

– Еилкаауп... – ихәеит егыгь ибжьы аарла азия иналахаз ахахә еицш итқауа.

Айбашьцәа руазәк убри аамтазы авертолиот иақәтәаз дрылапшуа дгылан, схәатәы шәшәырхар, бзиоуп, ишәшәмырхар, саргыы савтомат сѳахоит, ихәозшәа...

Темыр еицах игәагыны аеропорт аганахь ахышә дынкылпшит. Уи уажә иааигәалашәеит иаб данхәычыз иеихәалоз: «Абахә уанхықәгылоу – тцака умыпшлан, ацха уаныкәгылоу-азы узаамьцшылалан, ухлахатц гьежьюеит!» хәа. Аха авертолиот азы акгыы имхәазацызт, уа иара ишитахыз дныкәар ауан!

Ус данынацш, ѳыцьа нахьхьы акәара акынтәи втоматла дара рахь ахы рханы ахысра иаѳын, аха рвертолиот акынза изымааиуаз ахқәа, ианду ачуан итылшылоз ацьынцьыхәакәа ирхьыкәкәоз ақалмышь айшәа ишантәалоз еицш, акәац-акәац хәа амшын изаацсалон... Насгыы, уи ацса тцлақәа дрыбжьыпшны ибзианы игәеитеит аеропорт аѳы хайрплан дуззак шгылаз, ажәларгыы уи акәша-мыкәша ахьцәхәыц еицш ишырацәаз. Шьоуки мчыла уахь аѳнытцка итеибахәон, шьоуки арахь итытцуан, шьоуки адәахьы еиѳагыланы айсра иаѳын.

«Макьана бымҕыхааит Маиана! – гəаныла ипҕа хəыҕы даалацəажəеит Тəмыр, – бара бкəышми, бара ианҕыхатəу бымдыруеи, зегы иреигу, уа Гəдоута ханнеилак сара бсырҕыхоит!.. Макьана Аимаратəи быпҕызкəа брылаз!..»

Ивара итəаз ахəсагы уажəы-уажə амананеира иаҕын:

– Анцəа, Анцəа, абыржə знык хагагəт!

– Хрыцхашьа, пшқацəақəак хаманы ахауа халоуп!

– Ақəыцьмакəа харҕоумтдан!

Убри амтазы, ани аруаф изымычхакəа дара рахь шыа-ҕақəак аакаитцеит. Уи ихжəацəаны акы ихəар итахи́зар каларын, аха зымтцəышə тəны изымпыткьан, абжара ине-иаанза днамтцысны инызкылаз иеипш, иихəарц иитахтцə-кьаз ааникылан, зынза даеакала дцəажəеит:

– Арт рабацəа шəыгəра ганы изшəыцыртцаз, ргəы тым-кьакəа Гəдоутанза инажəгозар хəа ауп! Шəара?!

Уи даеакала дрыкəхəацəоит хəа ипшы́з ахəса, ас имыр-гыцəакəа драцəажəозшəа анырба, иаапхашьан, амра-ца зыкəшцəаз азахəа абгьеипш, рыхкəа аахыдышышьит.

– Ихəхьуа еицхəхьуеит...– ихəет иара, даеа пытк ацимтар, даахəны итыц аҕы данынатəалак, еита ишалагоз идьру-ан азы, – аус злоу, хара хайбганы азгьы ххы иахтəзом...– нас дахьгылаз ихы аалаиркьын, анышə илалахьаз кьармыт хьантак мчыла ишьтихуашəа, кəалапдук итаны ивара игылаз аашьтихын, иаацгьарахар, реиҕа иахьзыманшəалахашаз тыпк аҕы инаиргылеит. Уи нахыс, уи шыпжəагаз рдырзар акəхап, ахəса зынза ацəажəара иаҕытцит, ахəычкəагы ркыт-цсыт дмыргеит.

Тəмыр даеазныкгы ани ахаирплан аганахь ахышə ашка деитанацшит. Уажə ускан атцкыс зынза еиҕагы ирацəаф-зашшəа ибеит, насгы, урт зегы абцар зкыз ракəын.

«Ирыхьи, шəыпстатəкəа шəыман шəеиха шəыоныкақəа хəа рархəама?! Мамзаргы, Акəа, аканч иргəатцəыз амжəабыць еипш иалгоу, уаха идьрхəыша, ирфаша акгы нымхоу?!»

Арстəи, авертолиот акынтəи уахьыпшуаз иубон ииа-шатцəкьаны урт еимагы гəгəак шрымаз, уажəы-уажəы ацша ишьтнахуаз абгьыжə еипш, гəыпк арахь иааскьон, гəыпк наҕ

инаскьон, урт шьоук ыфны ирыбжьаххуан, даеа шьоукых така икакьны ргэагэара иафын. Рыззегьы, аныха зхарахаз реидш, азэы икаитцо егы дадымгыло хыла-гэыла еилан!..

Знык Акэатэи аеропорт ианнафс, авертолиотқэа асбагы рыхқэа рыкэыршэны, амшын аган иавтцаршэны, еихагы иццакны идэықэлеит. Ани зпата зфачы авертолиот итаз ирхагылаз аибашьыфгы илақэа ааччеит, уимоу, азы зыцэцо ахьыруачуан еикэатцеипш, иччапшь, ипата еикэатцақэа иаарылжжит! Егы, апрыфцаа ирхагылаз аибашьыфгы афэа аахирган, иавтомат апатрона абоима интеигалеит, авертолиот акынтэи изырфуаз, уи ахтыста рыкэкэаны аанда дхоруазшэа акэын ибжы шрахауаз!..

– Хаикэхеит! – ихэеит уи, игэыргэара изнымкылакэа зегьы азэазэала блала иааимидан, – ари нахыс, ақыртуа ихы хара хзы ашампански ахфеипш ишэартазам!..

– Хаи, нанхеит, абри афыза амкэыл халызгаз шэхатқыцсатқы сара сшынеибакү сцааит! – лхэан, апхэыс бырглмаатацэа аалгэйдлыхэхэалан авертолиот ахыб днатцапшит, устэи уеизгы-уеизгы хыхь икэтэоу лыбжы шиахауаз агэра ганы!..

Рацэак хара имгакэа авертолиотқэа асбагы Гэдоутатэи аеропорт афы иманшэаланы итэеит. Итаз зегьы азэазэала инаатытц, абжафык изықэгылаз адгыл агэзра иалагеит!..

– Уара хуазеит, уара хагьухьчеит! – лхэан, пхэыск днышьтасын зегьы ишырбоз фатцак анышэнап нылбаалдеит. Лхэычқэа ччарызу итэыуарызу рзымдыруа, рыбақэа тырхаха уи илыхэацшуа игылан!..

– Икалаз уи ауп, – ихэеит ар-мафэа зшэыз хатцак, авертолиотқэа иртытыз ажэлар хэыци-дуи еидхэыцпан иахьгылаз даарыдгылан, – шэара Акэатэи аеропорт шэанаавалоз аламталаз, шэфык ркынза ақыртуа гвардеиеццэа хаирплан дук ааныркылан, апрыфцаа мчыла абцбар рфакны, еидырхэхэалаз амал рыманы, рфы ахымаахэра икэтцны Қыртэылака ицеит! Шэара уи даара ишэыхэеит, шэара шэаха убри аамтаз уафы имамызт, акэымзар, убратакыа шэдыртэон, ижэдырузааит!..

– Ачан, чанхэара ицоит! – лхэеит җакэажэык лыпсы ахь-лоуз лызмырхакэа, урт еимыртцэаз ацсуаа рмал лгэы иаа-таахны...

Шьоук штцэыуац итцэыуон, шьоук мчыла иччон, даеа шьоуку ирхыргаз макьанагы рхакны имааизацызт, иры-лымсзацызт...

– Шьҗа хаама?! – лхэеит Маиана лыблакэа ркэычуа лаб днаитцапшың, – хаазар, ажэабатэи снацэкьыс хасыркэа-лоит!

– Ихаркэал! – ихэеит Темыргы изхэаз назыгзаз ар рац-хьагылаф иеипш, ихы аашьтихын, – ажэабатэи амш азы иа-хьыбхэаз атыц афы баазгеит!..

– Сааугатэкьама?! – згэы зеанзамкэа зацхьа атцэа кацшь кашэаз иеипш, лхы шьтыхны днаитцапшит.

– Ааи, арантэи бабду илашыбжкэагы хахауеит!

– Уара уаф дукэгыгыртэ указаап! – уи аду наза иеипш итатцэахны илымаз ланду лажэакэа лхы иаалырхэан, ацша еиланажэжэаз лыхцэкэагы, шьҗа шэаргы шэтыц жэды-руазарц шэыхэтоуп, есымша шэахьцалаша сара ишэытца-схэалома лхэозшэа, лхы аалкьан, лышьтахька индэыкэыл-цеит!..

– Снапы аанкыл, мамзар, ани авертолиот амтцэыжэақэа иркэо ацша бканажыр калоит!..

– Ибзиоуп, аха уара зыхэда хутцэо акэыткэа кыраамта ишымцсуа, ишыдакь-цакьуеипш, хаазгаз авертолиот зе-гы хаштытцхэоугы, аусура изакэымтцуеи?! – Маиана лаб сызтцаара атак соухэаанза цьаргы хдэықлазом лхэозшэа днеицапшит.

– Уи макьана атхара-атхарахэа агэы еислароуп, хэычы-хэычла аматор хьшэашэалароуп, аеыф бзиеипш апцзы ала-бароуп, нас ауп ацсы анадыршьо!..

– Аа, – лхэеит Маиана, нас уи авертолиот амазақэа зегь еилызкааз азэ иеипш, даеазныкгы лылацш аахылган, – ус анакэха, шьҗа хцалап, – лхэан, лаб инапы аанылкылан лфы-налхеит.

УЦСЫ СХЫУМБААН, СЫЧКЭЫН!

Амра хэычы-хэычла аҫашәара иаҕын, Ааха ахәқәа инанынарывала, забхәа иацхәа ицхашьан измиасуаз аҫаца леипш, ишьахитхан иаангылазшәа убон. Насгыы уи ашәахәақәа убас ицхәаза, икәандаза адгьыл аҕынза иааиуан, иара адгьылгыы агәы иахәаны (иааучхар икалозиз!), имцандаз, иҫамшәандаз хәа ицшын. Аха амра, ура адгьыл, уахьынзасырцхаз узхоит ахәозшәа, наҕ даҕа дгьылкгыы азыцшызшәа, убри адгьылгыы иара ада псыхәа амамшәа, ахәы инавтцын, акәапахәа инташәеит. Ажәфан дуззагь, зычкәын изы ашәартара зцәа иалашәан зхы-зәы аччацшь нықәбаз ан леипш, мацк иаашәшыуан. Аха ишпарурыз, адгьылгыы ажәфангыы ус разкыс ирыман, уи иашьцылахьан, амра гәхәааго ишыцшу амза аацәыртцуан (уара хәахазына, уара хәхкәажә!), рыбақәа тырхаха ишахәацшуаз иаадыршон. Аха амш, ахьтақәа аҕа-лахьан азы, ашьыжь иаразнак ацтхәақәа, ахьтра иаҕу ахш еицш, ахалара иалагон, ацша аакәымтцзакәа «иаҫәхәон», ихнажьыр аҫахзамызт, аха уи иазхәыцуадаз, ажәфан зегьы аахнаҕьон ишкәакәаза. Зегь зымчыз акы мазала аус ауан, иацгылазомызт...

«Сара неиҫамхәа, – лхәеит гәаныла Хьыкәыч адәы дан-нықәыпш, – ура улымкаа адунеи кьақьа ақәлара лахьынтцас ишпасымаз. Изызухәааз сара Анцәа цәгьарас убас сахьир-хәыртә...»

Ускан, уи ажәфан днатцацшуан, ииашатцкәьан, атакәажә есымша абас дзацәажәоз Анцәагыы знык игәагьны, ма дрыцхашьаны даацәыртцрашәа, илеихәарашәа убриакара аханатә аахыс зыгәра лго зынза диргәаарцгыы шитахымыз, аха ари адунеиаҕ зегьы зылшо иара иакәушәа дшырыцхьазогьы убри аҕьал аҕы зны-зынла имч шымхо, абри акы имыхьындаз хәа игәы изаанагогьы шицәыпсуа, уи иаргыы ишхьымзгишьо, аха аҕаа рахь ицәырган хәашьа шизамто, ишинимырцшуа, иааиамхахәар, нас игәра ага-риақәытцыр хәа дышшәо... Атакәажә убри даназхәыцлак,

аирыз афнытќеипш ихьшəашəаза лгəы аарла-аарла кəан-дара хəычык аацəытцыжжуан. Нас убри аќəандара цыт-рак днанагон, Анцəа зынза хəгоу дицəызит, уи лара лхазы, сымцсындаз хəа дылтахымызт, аха ани лматацəа, лхəыцќəа рани дарей аагəеитап, илацш рхызаап. Убра ма даалзылыпцааит, ауаф ицəа итаимызго акгы ыќам, убра... Урт рфы... Ааи, уажəшьта урт рахь ииалгар акəхеит лгəыг-раќəа зегы. Уи ицəа рхылкаалап урт. Иргəарцханы иччар, иара дыччошəа лбап, итцəыуар – иара дтцəыуошəа, игəырцар – иара дгəырцошəа. Ус хəычы-хəычла... Ларгы есымша лыпсы цоума... Аха атакəажə зны-зынла убас дшəон, иара мчыла дылхарштны дантəоз аамтазы, иаалыкəшəан дыпсыр хəа. Иара лгəы дтазамкəа, иара дизымхəыцго... Хəгəимшхара, уи нарцəы диќəымшəар хəа убас дшəеит, убас лыпсы лгəы фнакааит, абни иара изхəыцра мчыла дахьаќəытцыз, иара илымкаа лара итцегы ацстазаара лта-хушəа, иара иниимтцыз лара дахəошəа...

– Ускан мышкы Анцəа сноумышьтын, – атакəажə дзыз-хəыцуаз убриакара дацəшəеит, убаскан иара анцəа иаалы-тидырааргы, ииашамкəа деиликаар илыпсыхəааз. Ускан зынза лхы еилапсар ќалон лара, ааи, ааи, кыразын илтахума лыпстазаара, илымфац, илымжəыц мамзаргы дахəоума, иагьараангы фатцак лымфазакəа инеихашəы ихəлахьеит, иагьараангы дшыбарцьеиуа, дшыгəжəажəо, дзымыцəо дгəаќуа ишахьеит. Ускангы лтаца лапцхьа ажəќəа дрытцаларц иаќəылкуеит лара. Ашьыжь хəуа анаалфаслак, лыпсы кəарма-кəарма италошəа лбоит. Мыч хəычыкгы лызцəыр-нагоит, зќаф цоу ахəараќəа мчыла рлымхəаќəа ирынкны «шəара аќьяафырќəа, кыкак-кыкак шəзынсыжьуа мацара, шəыгəгəахан, шəхы сташəырцо шəалагеит!» хəагы дна-рыкəцəажəоит. Атакəажə ашара ианналагоз, арбагьќəа ан-фьртцуаз акəын иаха ацəа анлыкəхəуаз, аха илыцəшар хəаны дшəаны дыцəазомызт...

– Иара шəикəагəгы исыртцахьан! – уи абас дтынчза дыштəоу, цсаатək инафьтцшəан агьара икəшəаз арыц еипш, лгəы дташəон, нас изхəыцра далагон. – Шаанза дгылон,

ала чашәицш, амхырта зегы еимданы, дкәатрабааха, агәарахәа, амца ахы шыскуаз даафналон. Нас, ахыта эталаз инапкәа акәты изуазшәа инархә-аархәуа амца иехәеикуан. Уи ус иказшьан. Дшыфагылаз амхы зегы еимидар акәын, мышә мыждакәа цәггала дырчычан, знык рыфамтак, рышьта-мышьтак ибар, нас амза шаацәыртцлак дцаны далатәон, ипсы иааиҗаанза мчыбжыла ахафара икәшәозаргы дацрытцзомызт. Иара шәикәагә ихәалон еицш, ацәа иркацар акәын, мамзар игәы тынчхазомызт!..

Ускан акәын игәы антынчхоз, иаха аонгы иеанадипхәалоз, нас иаразнак агылацәа ичкәын днарылатцан еизигон, ирзыфоз ақәаб интарцон, ахәата-хәатахәа иржәуан, алаф хәо, игәыргыо ишеицыз цхагәанынза ианеидтәалоз ыкан. Атцыхәтәан, рныхәафәкәа анынтәалак, ркәаф тамзи, ирылшагәышьон ажәра, амшәкәа рныхәон! Азәы иахәхәоу убри афыза аныхәафә! Амшәкәа абна иагымхо, ифеио, еизхәуа, аус злоу – ипсылахо. Уашьтан ақәаб ианынтоуцо, угылацәа ухнамырччо, ари зыпсы аахәаз рыццхак импцыхәшәагәышьеит хәа! Амала, амхы мыццхәгы рымфо, рышьрагы цәггәамкәа, знык иахьраахаз хәацсырта ишцоурбеи хәа, ргәыштца хәххала ажәфан инатцәпшны рәааитцырхуа. Абри афыза аныхәафә убахәоу, зкәаф тоу ирымхәыцуа икои акәымзар!..

– Уара азәы ишьапы еиламго ашта дтытцны дцар ихымздушьон. Ишьапкәа ак ахаткы ак анцоз бзиа иубон! Убаскәан акәушәа угәы иаанагон иаха гәамала пату аниқәутцоз. Уахь, уаб икәал итаршәтцәкьан укан, аоны дмааикәан ашта азә дафсыр ахымзг уиргазшәа убон. Убритцәкьа ухы иақәутцон, аоны аaira иатәаимшьеит хәа. Аха иццакуаз хәангы азә дыкамзи, цъара шьоук изыпшызар камлози, ма матцурак дагхозар. Аха уара узын зегы акы акәын, псытбарак ыкамзааит, егырт зегы уаф дрылазоит ухәон. Уара убриақара ачеицьыка бзиа иубон, саргь зны-зынла агылацәа схыччон, абри ачеицьыка бшәхәтәаз, афара-ажәра бшәфыз дбоузар калап хәа! «Нас ишца, – схәон сара убриақара сгәы уладуны, убриақара сузыразны, – иани

иаби чеицьыкоуп иаадырзоз, асас изын ҳапсы тан, нас ачкəынғы абыста хьшəашə азəы имтцаиргылар калома, уи хьымзгыми. Анцəа икнйтə идшьмахақ еибгоуп, ицагы атцтыхəа икьуа игьлоуп! Ащцара уавалар, – афы аффы уашьует, алыгəра уқəлар, – ауатка аффы. Кəтымзар ихəмои, акəты затəаумшьаша – ашьтəа, ашьтəа зыцəмачу – ацə. Аус злоу, Анцəа агəабзиара катца, Анцəа ҳаипумырхан, егырт акы азы хцəыуартə ҳакам!

Анцəа ҳаипумырхан хəа самхахəон сара. Убаскангы, ҳаихбаала ханыказгы, уаб дыпцгəышьахьан, аха уара ашьха харзаа еипш уанхалагылазгы, убри сацəшəон, убас газарак шумпыткьоз здыруан, убас ухалалцəара, угəызианцəара ахы утанарцон, ула аш хнатцон, зехьынцəара акəтагь былгьозшəа унарбон, зегь уара уртахызшəа, узтахымызгы уизхьацшзомызт, абгыжəхəа ак неифаужьуан. Нас игəнугон, иара дуафымызт, аха сара ус сышцеизныкəеи хəа, ухы аара аутон. Иагьараангы иакəымкəа азə иуамхаиахəаз уамырцəо узбахьан, уамхацəаргы, азə акəастхашы уажəы-уажə иудикшалозшəа уцəырханы уаапшуан. «Исхарои, – ухəеит уахык убас убжьы рдуны, убас ухəааны, ианыдыдуеипш, уахьышьтаз ауада апенцьырқəа тьысит, асаркьақəа тыкькьарц апсык рыгхейт, – сара аиаша схəоит схəеит, уара аиаша уафəгылейт. Сара сымч хонатцы аиаша иафəгылоу сиягоуп!» «Уара уеипш иагьаф афəгылахьейт уи, – схəеит усқан егы ауадаф сахьышьтаз сара, гəаныла ишысхəаз ауп акəымзар, сыбжьы аатганы исамхахəазтгы сумшьуази, – амц ашьата убас игəгəоуп, иагьаф афəгыларгы, зегьы асырхəеипш иаманы ибылгьа-былгьо ишнейуа иара амба иташəоит! Ааи, ааи, уи дəыкəызтцо, иасуа убас инаршə хиоуп... Аха ус схəеит хəа, аиашагь иацрытцтəым, дасу иара ииаша имазар ауп, дасу ишизышьтхуа, ишизныкəго. Ама-ла, аиашатцкьа ныкəугозар, уара иахьынзаутаху атыц акынза иузнамгейт хəа, убригь акгы амазам. Аус злоу иара ахəынцəа илоумыжьзааит, иумкьашьызааит, иахьургыло атыцаф, ани уара уеипш аиаша аныкəгараз ишоу азəы итцкьытцкьамшьакəа ишьтихьртə. Абгыжə иалоу акакан

еипш ичапшьза днахагылартә! Убасқан убриггы иара имч ахьынзақәхо инеигап, уи аныкәгара аңбаба анадибалалак ауп, иара зыцсоу анидыруа, ахә ишьозаргь абри аиаша ахә зишьои хәа гәыбган уафы ианиимто. Избанзар, аиаша ашьапы иқәмыркысзакәа иныкәйгон, иахьынзаилшоз, Анцәа изоуижьыз имч, инарха дахьынзанагоз...»

Атакәажә акәйткәа аноулыжь, аз иалпаз алакәа реипш реаадрышәшәеит, нас хара-бгъара ашта иныкәлоит, рапхьа җаттахык, хәачак, рыцк, җаскынк зымпыхьашәо хәа. Цыткылары иналыкәыршаны игылеит аркыларшәра иазыпшу ахәычкәа реипш. «Җабмыргәакын, бара иаабтаххар, аца бынтаххны лапкыак ааҗырпны ишхамтабыцсо аадыруеит. Җарггы уи атакс, ишкәакәаза акәтагькәа бтахызар ахартцәы сызбал иатцатан, бтахызар ус икәңны, бара ишыбтаху алапшыра бахтоит!»

Атакәажәггы уаанза иҗырпны клалт ианыцсалаз аанылхын, «дәышь, дәышь!» – лхәан иршәны инарымтцалыцсеит.

– Еитцачапан бзиа ишпоубоз... – еитәх азгъеипш иналгәыдыҗеелеит лычкәын игәалашәара, – акакан сызбал аңыка кацшь алкьо, хыхь арашы сызбал хтцаны. Акәйткәа иреигъу, ипазана мацароу, уи уара уҗы ишагоз еипш, ашша кәалыкәацәо ахьырз еипш хыхь ихтцаны. Мчыбжык ахтә знык иугсмьжыцызт, уи сара иаусхаштуаз, аха исхаштызшәа аныкастцоз, упхәыс иаразнак далагон. Аха уи ианыкалтцоз бадхалацәоит хәа ахтынкя даургон азы, сара илымысхуан, уи мыцхәы акылыршәарақәа дрылагон. Ускан уара уцсы еибакуан, аха лара, узлагара еибафома, иаачха хәа алаф улылхуан!..

Лареи уареи цәгъала пату еикәышәтцон, хатцеи-пхәыси ус шәахьеизыказ сара даара сеигәыргъон, гәаныла саакәымтцакәа җыц шәеиднагалазшәа шәыснхәон. Лара неитамхәа иахьаггы ус ауп дшузыкоу, шәымтак хатцак лыбла идхалацәар сызбо ирхәарызеи хәа дшәаны, ауаа данрацәажәоггы уаф дахьыказам дыпшуа шакантә избахьоузеи. Лара рыцха, шыта лхәычкәа хыцәза лара илакароуп, акәымзар, цъара днапшит, цъара даапшит, азәы диццеит хәа гәыб-

ган лызтагэышььодаз... Аха уажэ зегы хазхэацшуа лара лоуп, хаттам-пхэысс дхамэгэышььоуп. Ишпақахтцари, ачкэын афбатэи акласс ахь дцоит, азгаб ажэабатэи ахь, аха зегь акоуп уи макьана акэатан имч ақэхом, еихарак апжэатэы. Иара иеамариашан, ихьымзгшьяны, сарасхатцоупхэа, имуцэқьарц далагоит, аха машэыр ихьыр хэа ҳицэшэоит, ацэагэатэ анықоу джьаны дахаагоит, ма аанқасра уца, уцсы ушьап, узхара зыкгы уталап хэа ианшьцэа рахь ддэықэахтцоит, ма агэылацэа рахь. Уахь, ианшьцэа рахьгы хшэагэышььоит ҳалапш анихым, аха иқаутцари, Анцэа дихылапшыроуп, хбылхьеит, хчычхьеит, уаха нцэа дхамамкэа ҳақоума?.. Уаха ак ххымцо... Иара хэа иқоу, уара ухата, илақэа зынза уара иутэқэоуп... Амаахырқэа реипш итикэатцэаа-тиқэатцэааза. Насгы, дтыгга ирласны изхауеит, уажэы-уажэ ашэае днаган рацэала исчышэуеит иахьынзаизхаз. Шықэсык ала, заки х-нацэхырқэараки изхахьеит, ушнеи-шнеиуа иаарласны атуан хыла итцупсо уқалоит хэа ҳаихыччоит. Насгы даара деилкэоуп, ара дықоуп шухэо ана дцоит, ана дықоуп шухэо ара даауеит. Уцсы атцэы иахоума, уаатэа, узыргэатеиуеи хэа данысклак, бара быцсы еитак, бхы нықэтца хэа анбалхэалак сан, бгэы иалсуеит, сара ус зсабхэои? – ихэоит. Ибжы – уи зынза уара убжы ахата, иара изныжьны, иара ихатцаны уцазшэа, уара ахэашабга. Зны-зынла исызгэаамыгзазакэа ашэ ахь, ма ашьтахь ибжы ахьго сеиханы сфынаскоит... Сгэы мыжда... Сгэы иснарбоит аштэа уаакэыххызшэа, цэара уанцоз, акы анухаштлоз, агэашэ ақнытэ шэфутлоз еипш.

Насгы, уи уара уеипш цэгьала деыбгақазоуп. Иахьыка-заалакгы мышк Кэантра имыцшаар иузом, акэадыр усгы иақэитцазом, еыкэбалла агэарабжыара дныбжыалан ифынеихоит. Дцоит, аха дышпацои, аурт еипш! «Чкэын кадыць, чкэын кадыць, – ргэы тыцсааны инасыдыххылоит ахэсақэа уи дызбо, – Анцэа дихылапшыроуп, Анцэа инапы дануп. Ханхьацшаанза, агэарабжыара атцыхэа дыбжькьахьан. Алатцэқьақэа иеишха рмазеит, убриақара дыццакны дцон...» «Ах, уи амзышэа, – саргы сгэы ейкэыччо урт снарылагылоит, – узлаихьзои, апша напыла иааныскылоит

хэа уашьталар иафызоуп. Уажэнатә дхампытқьахьейт. Иаб икәал дтагылами, иабгыы убас зны-зынла уар-хьи иахазомызт. Убриақара иара итәы иаиргар итахын, алада ухәар – аада дыфуан, аада ухәар – алада дыфуан. Уи итәык иламсыр иуама, ихьымзгыми. Хцәеи-хабафи идзылахьейт, ианыкәу Анцәа итәуп, аха убригы хамала хәҗәимыршьыр имуа хаины хтагылейт. Иаб шәикәәгә дтахагәышьейт, аха уи ишьа баацс акгы амыхьит, ица уажәы-уажә иласуейт. Убригы убас хкәал-кәало хәшишьтаз ауп дышхампытқьаз...» «Мамоу цьоушьт. Темыр рыцха дыбгәалахаршәартә, хара уи ақара амца бхаркыр хтахымызт», агәыла хәсақәагы иаарцәымыгхан, уилычкәын ихьзакәыбаажраиантәдыргыло еицш, цшьаала иаарфьтдыршәейт. Нас даргы неифәцшы-ааифәцшит, ацхәысбырг рыцха, уажә лычкәын затцә, лычкәын неитамхәа дабалгәалахаршәеи хәа. Урт иабардыруаз атакәажә рыцха лычкәын, лмата избахә анухәа нахыс дшылгәалашәоз, аха уи зны-зынла убас лхы агәра алыргон, лычкәын ииашатцәкәан дмыцсыцызшәа, амала, уи җәжи-жәба шықәса рышьтахька еицш деитахәычхазшәа, лара уи зыхкәаз лзымдырзо, убриақара шықәса ацәа далан, абыржә даалтцызшәа. Ускан лматагы лычкәынгы азә ракәхон, уи лгәырғара убриақара дарлашон, шәымтак, амра ашәахәақәа назтапхоз ахац афьшәтеипш, лыгәгы аатылашон. Нас, ус дшыкәаз, хәычы-хәычла уи агәхарштра илзаанагаз анасыц лхыцсаауа, илхыцсаауа мацара, ллымхә кыдтқан даатәон азә ибжы дазызырфуазшәа. Убри абжыгы иааназ убриақара имазазар акәхарын, атакәажә кыраамта ус дтәан, фымт-цсымшьа... Нас хәычы-хәычла зегь еилыкка илбон, лыхшыф ааимшәон, лацхәа иниасуан иқаз, шыказ. Амала, акызатцәык... убри анасыц, убри акгы камлазашәа, лычкәын затцә кыс имазамызшәа, убри азхәыцра затцәык лзыннажыуан атакәажә лыгәхаштра... Нас убри шиашам ане-илылкаалакгы, зегь аоуп илымбазакәа мыч хәычык лыланатцон. Амала. уи лара цьеи мчыла иқалтцарын, бычкәын дыбхаштит хәа лоухәар, дышудтәыуалоз дгәыгьуан. Аха иара ацсабара ахата лара илмырдырзакәа ус лыцсы лнар-

шьон... Атакəажəгы дуафын, насгы зынзатцəыкгы лыламыс дахымцапызт, насгы... иара ацсабара ахатагы ус зыламыс цкəоу ауаа хыла адамра ианарсыр атахзамызт... Аха икəзаап убригы амч анымхо, иара ацсабара ахата зыршанхо даеа мчкəакгы. Убриакара ихьымзгнашьо акгы ыкəзам иара ацсабарагы. Аха убаскангы, ацсабара иамазаап ауаф бзиа изы ф-насыцк. Насыцк, адəы диашан дахьынзакəу, мцы ахьынзаимхəо. Ауаа бзиакəа рзы абзеира ахьынзакaitцо. ахəахəа дахьынзакəагыло, шытахькəа дахьынзахьамтцуа ицуп, егы анасыц – уи ара ацсабара дыкəнатц дахьуафбзиаз азы, дахьыхалалыз азы, игəалашəара бзиа иара ацсабара, ахата ишаны ауаа ирыланатцартə иахьынижьыз азы, уахь инатоит. Уи цьанат ахьзуп, аха ацсабара ахата ианагəапцха, убраанзагы анапы назозаап. Убраагы иуцхраар калозаап... Аус злоу ацсабара иагəапцхароуп... аус злоу уара убзиазар ауп... ускан акəзаап ацсабарагы ианагəапцхо... Иара ацсабарагы, артцə бзиа ихəыцкəа шидыруеицш, зегы адырузаап, ацəгьа згəы итоугы, абзиа иашьтоугы. Адунеиаф иара зегьратцкыс изыцəшəо, ацəгьа згəы итоу, абаапцы зыршо еихахар хəа акəзаап. Ускан иара амчкəа зегы ацəызузаап, ускан... иара адунеи ахатагы, ацшхəынцтəфнеицш, цша шəышəык насыр, еилахар ауазаап. Убри азыхəан ацсабара ауаа бзиакəа рахь амчкəа ашеит, аишəаф аихабы даналырхлак иатцəцакəа шишо еицш!.. Урт амчгы рнатоит, анаргьы рнатоит, аус злоу, – ауафра, ахалалра, акəышра ирласны ишатəызаап ауаа рахь. Абыржə еицш ирласны ианшатəу даеаамтак ыкамзаап. Абыржə иара ауаф игəы тынчцəахар акəзаап зегь ратцкыс ишəартəу. Абыржə акəзаап ауаф ацəа даналхтəу, уажəы-уажəы ианицхраатəу, иаалыркьан алацсра здыруа иеицш, ианифаслатəу! Уи ацсабарей ауаа кəышкəеи мазала, дара рбызшəала иеибырхəозаап. Уртгы ирымазаап дара рбызшəа, уаф изеилымкаауа, уаф изышьтымкаауа, иара ацсабарей ауаа кəышкəеи рыда. Урт рбызшəа атцаразы, рацхьа иргылан ууаф бзиазар акəзаап, нас укəышзар акəзаап, убарт рышьтахь ауп иара ацсабара ахата иагəапцханы абызшəа аныднартцо. Уаргы убриакара ирласны ишь-

тукааузаап, иара апсабара ахата уршанхартә! Апсабара ахата аршанхара зылшо ауафы даниуа а́ара, еихау ныхәа апсабараҕ и́камзаап...

– Амала, уара акы уцәа ишцаламшәеи?! – атакәажә аутра сталоит хәа лҕыналхан, ахтыста данынхала, уа дныкәтәеит лыпсы ааиталкырц. – Уара иузыпшыз, уацхьака и́каларан и́каз. Зны-зынла убас уцәа иалашәон, уара абри дыпшызыр калап, ма иаххылапшхәуи иареи рыбз еивтцоуп хәа хаухыччон. Уаргы иухыччоз урылаччон, нас уаалкьан, заштә мацара изахымцшуа, уи длашәуп хәа хаухәон. Сара агәра ганы ськагәышьан уара итцегь хьаакәак шумаз, акы ушамыртынчуаз, ак шугрыхоз, нас, амца зку азахы дшеихо еипш, ани хгәыла рцаф Ардашьыл иахь уеиханы уцон. Уа тцхагәанынза шәантәалозгы ы́кан, шәызымртынчуаз акы убриа́ара шәеиднакьлон, уи сара изакәыз шысзымдыруазгы, гәаныла смьцәазакәа шәхышә сахәапшуа, саакәымтцзакәа шәус ақәныхәара салагон. Избанзар, уи ифыза артцафи уареи шәхы анеидышәкыла, уи бзиа́к ишатәыз здыруан. Уи, хара ари азлагара алу еипш есымша узхагьжьуа утаацәаратә усқәа иреихан, убри азыхәан харгы азәгы игәагыны халацәажәазомызт. Амала, гәаныла, ашәарыцаф бзиа аоны данындәылтца итаацәа шныхәо еипш, хушътаныхәон... Уцхәыс хазынагь слыкәыхшоуп... Уи убриа́ара деилыччоуп, убриа́ара дхалалуп, санылҕацшлак, есымша сгәырцакәа сыхтакны сшыркугы, абылра азы хьшәашәа аннакәтәалак ушы́кало еипш, мацк иаасхыцсаауеит. Уи уцхәыс хазына, уа уеипш и́коу иакәымзаргы, азәы дизалхуамызт. Ус ауп, абзиақәа есымша ашәшьыра шәтқәа реипш реырцәахуеит... абзиақәа рбаанза! Аха уара сызкәыхшаша, уи убла лхьысгәышьеит, уи сыхазына, убас ибзиа́аз уаргы харгы хразкы далашәаран ды́кан. Уи аразкаҕы гәыбқан сызитор анцәагы. Лыпшра ы́коуп, лсахьа ы́коуп, аус злоу лыламыс, лыгчапшь. Ааи, лыгчапшь ала, уаха акгы рымтцалмыргылазаргы хауп зхәо асас-дахкәа ацә шыны ирымтцалтцазшәа еиллыргоит! Чеицдыкас и́коу, ула хтызар ами! Дыздупхьало хазынак умазамзаргы, ак-

ггы уалаказамзарггы, ачхəари ацьыкеи ракəзарггы... Асас уара ухьяа, уара угəырџа иумырдыруазар ауп. Ааи, агəырџатџџаггы убас пату аџџаны иныкəгатəуп, мамзар уарџхашьоит. Ех, агəырџа, агəырџа, агəырџаггы асас иџызазаап, ахы хьымзгнашьџазаап, аматџ утəызаап... Санызџабыз, иансылшоз акəызтггы хəа узтəом... Уи убас аматџ утəуп, уаха арахь ахынхəра агəамџо, ари аштə кыраамтə иахаштəу, иагəалашəазарггы, абас, сара сеиџш икəырхьџоу, икəсхьџоу, уахьггы ирмыхəо, арахьггы раџəак иматəахəым днарылхны даго. Аџар ирыламкысуа, урт рымџа азыткəеиџш ианымхəло... Хəара урт рхаткы хџо, ххəада хьяа, хəада хыхь-гəыхь, лыџсаа Анџəа друмтə. Ускан ауп аџстазаара ауаџы даназымгəаауа, аџстазаара дузза башатџџа ауаџы иатəеимшьџазаап анихəо. Ускан ауп, ауаџ аџстазаараггы игəы аналакахо, избанзар, ари адунеиаџ аиаша шыкəу агəра игоит. Мамзар, мчыла имахџəы данкны аишəа иахадыртəо ауаџ иеиџш, иагьяџ рыџстазаара ртахымкəа ирыдыргалоит... Избанзар, урт ахьхəуеит рыџстазаара, избанзар... рыла тырхаха изхəаџшуаз рџəагахьеит... Ирлас-ырласны изыргəаладыршəои хəа урызгəаар, ирлас-ырласны акырзуџои хəа ауаџы уиаџəар иаџызоуп. Убригь џстазаароуп, ааи, убри аџыза аџстазаарагь, ауаџы Анџəа иатəеишьџоит. Ауаџы кəдыџь... ауаџы кəдыџь убас дшаны Анџəа адəы дыкəитџеит, дзыкəшəо зеггы ихы рнираалар ауп. Итəахы-итəахым, иутахымзар уара ишутаху хəа даџак азəггы идигалазом. Ус илахь чышəуп... Ауаџы...

Атакəажə ахџыста дынхытџын аутра дынталейт. џытк днаскьяхьан еиџш, лыхлахатџ аагьџьџит, аутраггы, нышь хəыџны дакəгылан, иара амшын ихылан инеиуазшəа, азныказ иаагаз-еазызшəа лбеит. Аха нас, лых-лымч ақəхан тынч данаатгыла, еитəх зеггы шыказ иаакəлейт, еитəх атакəажə «лнышь» днакəтџны, адгьыл дныкəгылазшəа иаатынчрахеит. Лнапы нарылылшьџит ахəыс џшкə ахəеиџш икəымшəышəза иаахьаз лыхəысхəақəа. Ихааза лџынџа иаатасит арахана аџы. Уи ус ауп, аутраџы зегь рылымкаа, «сара џшра дуксымам, аха сыџы хаауп!» хəа ухьянарџшуеит. Ииатџа-

иатцэаза рышьаҕақәа аалыргеит апарпылқәа. Урт рнафс, аха иқәланы ахалара иаёын анаша, уи аңардалыкь өеижьқәа ақәтәоушәа акәын ишубоз ҕыц иаалнагоз ашәтқәа. Ата-кәажә сынтәа ачыркәагы лалтцеит. Уи аутраҕы ачыркәа ыламзар, нас уи утроуп хәа илыпхьазазомызт. Ма ишцәхаау иара апарпылыртә алыркьо иртәны. Уи, уажәшьта лара лзы акгы алагәышьамызт, зкәазьа бааҕсу ауаа татақәа дры-лауцдар дышуафкәымшәышәымхо еицш акәын ишыкәз, Иур-тәыргы иумыртәыргы икьакьан. Лара аҕақәажә лхапыц хыц-фөыцқәагы анкаҕса инаркны, уи афара дакәытцижьҕтеи акыр тцун, аха, зегь акоуп, лмаҕацәеи лҕацеи ианырфоз дгәыргьон. Уи убриакара дхалалын, убритцәкьа деигәыргьон, лара лхаҕа илфоны агәахәара лнаҕозшәа...

– Ғнак, – лхәеит аҕақәажә лхы дфөахан ажәфан днатцәп-шын, ииашатцәкьан ахақә еицш ихьшәашәаза илхууаан ицахьаз уи амш, абыржә лылацш нақәшәарашәа икылкаан дыцшуа, – уара убас угәаан ашта уҕалеит, убас амакьеицш ухшәаан. Убриакара суцәшәеит, сара рыцха сыпрахәа сәы иадкылан сахьгылаз садырсызшәа ус саанхеит. Аха уара, ахы зықәшәаз ашәарах еицш акәын ушцоз, сара сахьгылазгы ула самбазакәа, ухы шхаз акәаскьа амардуан унаҕәлеит. Са стәы сынтахәхәеит: «Иухьзеи, иухьзеи, иутцалазеи?! Ҙаҕеим-шхара, азәы ишәаць уахазшәа...» амардуан абжара унеи-хьан еицш, сара урт ажәақәа уара иуахартә сыбжьы рдуны исхәазшәа, иқалап, анра-аңара бжьык ахазаргь, уара уқынза инафьортә, уара уаанарцшыртә, – ашырхәа уаахьахьын, лацшыла сааимудан, усқан убриакара улацш мчын, сара азныказ акамчеицш исхуқьазшәа збеит, аха нас иаразнак сәахәаны сызкыз амчгы ашаха бааицш иаапытцәтцәазшәа, уара сычкәын затцә, уара сыпс атыфара уахь сәынасхеит. Сне-иуан аха шьамхахьы асы илагылан ицо, цәгьала еихеигәо, иамышьтуа иеицш, сшьамхқәа сытцзаан, сшьапқәа аарла-аарла акәын ишеихызгоз, «сара шәиыцәа, сара шәиыцәа, ихы акы азиура дыкоуп, аенышьыбжьон акәаскьа дхазыжьлозеи? Иитәхузеи, зда дсымам, сара шәиыцәа...» Абригь гәаныла исхәеит, дышнеиуаз деитаагылеит, убригь иахазшәа, иқалап,

уи аены анра-ацара абжы илымха тнахуазтгы... Икалап уи гəаныла иаасхəоз зеггы иахауазтгы, аха уи шоурак азеифафареипш далашəазтгы, дыштцааны дагозтгы... Иарггы уи дадхымзгкылан цьеи шытахька дхьатцрын, даахьатцыр, иааиеифыжбыр, хагеимшхара, адунеи зеггы еикəбгозшəа. Иара ида цсыхəа змам уск дафашəазшəа. Ус акəын иабггы. Иаб икəал ацə бжыа атцыруа ишахымсуеипш, дызтытцуамызт иара шəиыцəа... Ус идырбон иафстаацəа... Убри азəзатцəык исымаз, иафстаацəа убриакара ипырхаган, ида уаф дрымбазшəа, уаха илапшыкəырцашаз зеггы рцəызызшəа... Уи акəтагцəа дылхны ейба-кəеибала дахысаазаз мацызшəа, иазымхозшəа, сгəырфақəа сцəыласхазшəа... Сар сеитымха сзыртəаз, сара абас исмеигаз...

Амала уарггы иубеит сцапшылары шхəартамыз, сыпцшы сыхкьаны сышгылаз. Ускан убас мчыла уччеит, уи уччапшь, уара акыжыхəа уцəыуозшəа акара сгəы снархьит. Избанзар, убриакара аччара уцəыхьантан, убриакара угəац уцатцəон, сара сузааигəахацыцхьаза апырцеипш ушыра сныруан. Ани уара мчыла ушыччоз еипш, сарггы мчыла уччапшь сеигəырцгьазшəа кастарц салагеит, аха иамуит. Анра-ацара убриака амц снамырхəеит, убригь иамазаап хəаак уахьзахымпо, иаразнак ахы ахьунардыруаз...

Уара ак соухəарц уалагеит, аха уи иухəарц иутахыз убриакара ихьантазар акəхарын, сара уан сакəымзи, усеигзеит, исзышьтымхыр хəа ушəазар акəхап. Уи атцəахра, уцəа ацгара шыцəгьазггы, иутцəахгəышьеит, уара уаиааиртə иубеит. Ашытахьггы, знык-фынтə инымфатəшəа суазтцааит, аха уара инафəаршəны мап укит, ацсреифынтцəаразггы исоумхəеит уи аены узбылуаз закəыз. Уи нахыс, даеа фынтə-хынтəггы убасеипш узбеит, аха ускан иаха угəеанын, сара сангəаута нахыс исумырдырырц атцəахра уалагон, уанхəычыз, укəа ицатцаны ацьынцьыхəақəа шысцəуцгьычуаз еипш... Избагьышьон акы ушабылуаз, гəныхцтысталагь еилыскаауан уи уара ишухатə усымыз, жəлар ишыртəыз, аха суазтцаар, уи амц ацəар хəа сшəозшəа, сарггы убриакара имазазар стыхын, шака имазоу акара, убриакара уи анарха духоит хəа сгəы итасхəон...

Уаргы, сара гәаныла исхәаз еилукаазшәа, адәахьала, ашәшьеипш иуфәтәаз угәырфақәа утәахырц уалагон, уара иудыруан уи сара сәы ишүзымтәахуаз, аха уи аус ду убриа-кара ачҳара атахын, убас пату ақәтан иныкәгатәзар акәхарын, узаазаз уантәкьагь, иахья-уатә ипсыша, иналхьугзар лынарха ишацнатцоз шудыруазгы, аиаша аңқарра еилоугомызт уара. Уи аиаша шака аныкәгара цәгьаз акара, убриа-кара ибзиазар акәхарын, уаргы убриакара агәбылра укуазар акәхарын. Уи знык угәы фырхәыцааны ианакы, ачымазара баацс иафызоуп, ирласны иузулцом. Сара уи «ачымазара» улаеңеит хәа акәмызт сгәы зузтынчмыз, сара сзыцшәоз, уара уи бзиа ибацәаны, иузышьтымхышаз уатдалар хәа акәын. Убри акәын сара сызмыртынчуаз, нан, убри сахьцалакгы, фнума-гәароума, сахьынтыцлак тынч сартәомызт, саргыломызт. Сара шәикәгә, уи афыза ашәартара шыказ сцәа иалашәахьазаарын, зны-зынла ахы сгәаланаршәозаарын, нас сышгәакуаз, стәар сзымгыло, сгылар сзымтәо сышдәыкәыз, уара уанызбалак, уара сызкәыхшаша уеибга-уеизфыда санынауфәпшлак, иаасхыцсауан. Убри акәзаарын зегьратцкыс ишәартаз, уара уанызбалак зегьы ахьысхаштуаз, иахьысхыцсауаз, шәартарак ыкамызшәа сгәы антынчхоз. Ускан, уара сааигәа уангылаз акәзаарын иануцшәатәыз, уанынкылатәыз, аха ус схәеит хәа, уи афыза аусаф ункылашыас исымааз, сара исхәазаргы, усмышьтырц салагазаргы уара иууазма, иара иуузаргы, нас сара сыпсы зегьы сымфози, узышьтаз, ажәлар ирыхәоз ус бзиақ уацсыркәкәаазар калап хәа. Убри ажәлар иахьрыхәоз, насгы уи уара уахьяфыз, уара са сычкәын затә, ус бзиақ хзыкаитцоит, ма жәабжык хзааигоит хәа шыоук шузыпшыз агәра анызгалак, нас убас агәыргьара салагон, сара абри иубо атакәажә, зцәеи зыбафи еикәыршоу. Мкәылс икоу зегьы зхызгахьоу, фыц сеитеизшәа, ажьа сашьтоутцар шыамхыла ираапсан искрашәа схы збо саакалон. Нас, уи аенынтәарак, мчыбжык икасташа аахәлаанза икастцон, уара сызкәыхшаша, уара зыпсы атака сыпсы неиша сышүзхәыцуаз...

Атакәажә аутра данынтыц, лыхлахатц убас игьежит, азныказ дкаҳарц апсык аалыгхан, аха цшыаала леааныл-

кылеит. Нас аматдурта лхы ақəкны лəыналхеит. Уи алəатцə хəхəаза, ауацəақ агəы итытцны иахьнеиуаз, ашəшь зқəу атдлеипш, еишьылза акəын ишықаз. «Уара сматдуртажə, – лхəеит гəаныла атакəажə уи дназыпшын, – уаргыы саргыы шыта хажəит, ари азынра иааиуа ус хазгытцысышам, хуазə хқахашт... Иааури, хара ихаипшума ари адунеи иафнаххəуо... Амала уара, инауцхраа-əауцхраар ауеит, макьана таацəак хутдачоит. Ааи, уара ськ халахаанза акы узызбатəуп... Сара ара санаанага уара ухытцəцараха угылан. Ааи, харантəи узбозгыы, аштаф ашьацра илашəаз ахымацəаз еипш урфəаччон! Убас уцшзан, убас уцшзан, атацабацəа скасы анаасхырхлак, дара срыхəапшзомызт, акəаскьа акынтəи уара уакəын сызхəапшуаз. Уаргыы улақəа тыцццə, уцшзаза, иааиныркьар уқəларашəа угылан! Егьаф тəаны уара укны акрырфаргыы, акрыржəыргыы, акгыы усс исымазамызт, уфнаргəы сызхара исзыцссомызт, уқəафрəф сызхара сызэзəомызт. Сабхəа рыццəагь, апсрахь ихы шкыдитцəхьазгыы, акəындрхəафьы, ацəардагəы акны дахьышьтазынтəи дхахлафуан. «Абри сматдуртагь баргыы хаштаф шəеицаанагеит! Шəара шəаыццəагь сызхара шəызбаанза сахьыцсуоуп сгəы иалоу, уаха акгыы сгəы иалазам!» – ихəон. «Ус шцашəхəо, ус шцашəхəо, – схəон сара гəаныла, ускан сызгабымзи, схы апша тамзи, сгəыргьацəан самхацəажəар хəа сшəон азы, мазала зызгаб иакəым акы лəытцкьар хəа ишəаны уажəы-уажəы дтызыбгачаауа ан леипш, сыбыз сацхауан, – шəара макьана апсрахь шəхы кыдышəтцар каломма? Шəара апсра абашəыхəтəу? Макьана шəычкəын ичарагь шəфароуп!» Убас сгəы ианаанага, убра сгəы ианагаз иара исытцидыраазшəа иаразнак сыццəашьеит. Ааи. Сыццəашьеит, сзамəақəа апарпыл еипш еибакит иапцхьа сиасызшəатцкьа акара! Настгыы иара данцəажəоз, маза дук здыруа, аха мчыла имхəакəа зьгенызкыло азə иеипш, аарла-аарла акəын икьышəқəа шеихихуаз. Уажə иахагыы, итацзамкəа мчыла дцəажəозшəа збон, абни иихəарц иитахыз ахьникылоз, иахьиамхəхəоз ала исирдыруан, сара сгəы итаз иара ишсытцидыраауаз, аха макьана сахьхəычу, фьц сахьаанагаз азы

шакәу акгы захимхәаауа, аха ус, уи апсуа ламыс ду ахыцара, иахыпцхашьатәу апцхашьара, уи иара даара пату шақәйтцоз, уи убас ишыхьантоугы, ихьантацәоуп хәа имыргылакәа, даатцымтцзакәа иахьныкәигоз азы шакәыз иаргы иажәра ааианза дзажәыз...»

Хьыкәыч аоны даныныфнала ачуан азы нытлыршан ахьурзы ныкналхаит. Уи лтаца ахәычкәа лыман таҭынфыхра дыкан, урт ахәлара иаарымнахаанза иаазомызт. Атаҭынгы сынтәа цәгьала ифеиет, фынтә-хынтә ифырххьейт, аха ифырхыз чачны амра ицәтцаны идырцәаанза еитафыхтәын. Ахәычкәагы адәахы аусура иашыцылан азы, ран лыклат лыман даннытцызтцлак, ифны иналышьталон. «Шәара шәы-кәз, амра цкәа ифагылар, азаза бар, нас шәсышьталан шәнеип, уанза шәырк-кәырк акы шәнацхә» – лхәон лара, аха дара лхәатәы иазымхәыцкәа, цьара иаарпыхьашәооз ахьмыхьк нарфәршәны, лыклат налымпытцпаан идәықәлон. «Сынтәатәи апхынра шәынсыртцәейт, – инарышьталхәон лара, аха илылшоз рыцхә, урт рфызцәа иахьахәлаанза еибархәмаруа азы иахьтаз, дара ахьрыцмыз азы ирыцқалшьон, лара лакәызшәа зегьы зхараз, урт рхәычра хәычратцас иахьымфәпырымгоз, аеага нышьтарцар – атаҭын, атаҭын иаакәытцыр – аканч, зны-зынла иныбжьаршәны ачаи ахьгы илыццон. – Абри хәзфәу иаатнытцүа зегьы, шәара шәхатакәа шәымсаит, – лхәон лара, амц ламхахәар хәа дшәошәа, убри азы, амц ламхамхәарц шылтаху даргы идлырдырырц, зда лымамыз лхәычкәа, дара ишрахауаз илныкәуан, – зегь шәара ишәыхтныстцойт, ашкол формақәагь афьцқәа шәзаасхәойт, арт шыта иажәит. Аимаакәагы фба-фба хкы. Урт ашкол ахь ишәышьашәтцалоз шыта аоны ишәышьашәтцала. Кама бытцкгы бамейгзан, бара шыта быттәаит, уи бакуам. Ибыдшәалан, бцәа ианаало акы бзызахтәуп...»

«Шәеигымхаит, – лхәон гәаныла Хьыкәыч урт ахьейцәажәоз данырзызырфәуаз. Уи убас дреигәыргьон, зны-зынла ани лара лгәырфәагы лхаштуан, урт дышрыхәапшуаз, урт дышреигәыргьоз, аамта акаамет цазшәа лбон. Аха уии-уии рыбжьара лычкәын деитахәычхазшәа, уи ихы аахтәаны

изхагылоу лмата иакəызшəа, лыцкəынгы лматагы азəызшəа, лара лыцсаа дызмоу азə иеипш дыказамшəа дгəыр-гəон. Аха нас, урт ахəыцкəа аныналпыртцлак, азлеира ашьтахь зхьышьтрахь ихынхəуа азеипш, еита лхəыцракəа дыхтаркуан, мчыла агəра лдыргон уи ус шакəмыз, лыцкəын дыштахахьаз, уи инышəынтра ахəы уахьынхшəо адəыпцшаф ишыказ, лара агəылацəеи атахцəеи дышрыхəаз уи арахь, дара рбахчыхь дааскьаган дыржырц, иахьеи уахеи лылацш ихызаарц, аха дара ишырымуз, итцасым, дасу иара ипцсəа дрылажызар ауп хəа ишгылаз, урт зегьы уажə ыыц лхəыцраф иаацəырцуан. – Шəара лахьынцта бзиараа, шəара шəаб илахь ианымыз Анцəа шəахимбааит».

Ахьурзы ахəата-хəатахəа ашра иафын. Зны-зынла акəаш мфь ахəыштаарафь ианыткəацуеипш, бжьык ахылтцуан. Уи уажəшьта аура атахын, аха атакəажə рацəак дахьыццакуамызт, илур, лтаацəа макьана изымаакəа илцкəынхалар хəа дшəон азы, аматцурта хыхь ачалт икəыз ажьцəа ыытк аалбаалган, атцəы инахатцаны азра далагеит. Уи цəгьала ипцылан азы, амца анынаба, иаразнак ашша алытцəтцəан ацара иа-лагеит. Атакəажə днеины адырган ааган инатцалыргылеит, «аригь азəы ифəхра абжа ацифап» аалгəахəын. Убаскан иаалгəалашəеит, атакəажə лхатцєи лареи ыыц ианеиднагала, хымш аатцаанза, аухантəарак иауаз асы еимгəхəаны шəарыцара дышцаз. Ахəларахь инеиуан еипш, ахəаны акəкəахəа ахысыбжькəа геит, урт убриакара рыбжьы цəгьан, абыксыкхəа атцəахахакəа реипш, ана-ара атцлакəа ирылфрны ашəыбкəа кахаит. «Нахар дааит, Нахар!» – агəылацəагь уи аибашьрахьтə дхынхəызшəа иааиларыпсеит. Урт ирдыруан Нахар ихысра иаанагоз, цшьынтə дхысзар, цшьфык ахацəарцар ипылар акəын.

Иара ашта данынцала, Хьыкəыч данынапцшуаз лылацш найкəшəеит. Уи акəаб интыган ицахə-цахəуа аишəа иныкəырцтаз ажьыхəтєеипш алфатцə ихылтцны ицон! Убаскан, ахышə акьинтєи дахьыпцшуаз, лара усгьы дыпцхашьаны дзи-пыломызт, аха рылацшкəа анааикəшəа, иара ус ихəазшəа лбеит... илбеит акəым, агəра лгатцкьон ус шихəоз. Избан-

зар лара хымш рыла, уи данцәажәоз, настгы арахь игәы иаа-нагон иимхәоз, лара итцылдыраахьазшәа, лара лзы мацара имхәакәа инижьуазшәа, зегьы ирылаижьырц итахымызшәа лбо далагахьан... Ускан лара иахагьы игәрагара далагон, нас уи ааигәа даныкамызгьы, иара изхәыцра далагон, иаргьы уи изхәыцра дшафәу иаразнак итцанахәозшәа лыблақәарә дцәыртцуан.

Ааи, ицъашьтәын уи ицәыртцшья, лыблақәа аахәаны, иара дааизхәыцыр, уаха атахзамызт, ипсуа мацәа датцәеырбо, лара лзы мацара имазшәа зны-зынла ицәыригоз уи иччацшь-хаа икышә иныкәыххлон. Лара зны-зынла уи иччацшь, данхәычыз дзеилахан атцәы иахатцаны илфоз, икацшьяз иказ арбағ канфетқәа реипш, деигәыргьон, настгы, уи еиха-еиха илфацыпцхьаза ишыхаахоз еипш, уи дыччацыпцхьаза лара еихагьы лгәы канатцон. Зны-зынла убас лгәы хааза итыцсауан, урт рааигәара гәыла зғабк данаагылоз, данифаччоз... Иаргьы, ауахәамаф ацәашьыпцшзақәа азыркуа апап иеипш, урт иара ишитахыз ирччон, рхырфқәа ирлашон, урт рылашара, ргәыргьара иара дылцәалазыр, дылцәалазфар хәа дшәаны, икалтцара лзымдыруа даакәхон. Аха нас уи урт дызларылылгоз лхәыцит. Избанзар, урт азгабцәа, афыстаацәа амцхә урылахацәар, адунеиаф зегьы ухадырштует, дара рыда уаха хьаа ыказамшәа, дара затцәык ирхәарызеи хәа рфәы атапшра уара узы инасыпцшәа, уимоу, ушнеи-шнеиуа уара ухатә гәыргьара, уара ухатәы насыпгьы ааухарштны, азыхәашь зтцыфрны ицо ацха уқәгылоушәа ухлахатц ааргьежьны, иумбазакәа, хәычы-хәычла дара рахь уиаргоит. Ускан, иаргьы асыжәпа иакыз ажьеипш, урт рыччацшья амыцхә даналахацәалоз, лара мачзак лхы-лфәы шәшык ныкәылтцон, гәырфак аалфьықәлазшәа леаакалтцон, уи акәхон, иаргьы урт азгабцәа абзеираз хәангьы рамхәазакәа дрылтцуан (абзеираз ахәаха изтодаз!), лара дналыдыххылацәаргьы дыпцхашьон азы, илирдыруан афныка ишыццактәыз, ааи, ааи, агара ргылан даазшәа акара иццактәын!..

«Анцәа ишәиааит!» – лгәы дтаччон лара, аха лыччацшья иара данынаифапшуаз илтцәахуан, иаргьы игәагьны дыз-

тџазомызт ибыхы, бхы-бџы ашəшы иаалырќџан изыќəлеи хəа. Уи иаалырќџан амш зеилашəеи хəа ажəван узтџар иафызан!..

...Убасќан, убри ахышə данкылыцшуаз, дшылбазтџџа, «удырфатə еигъхааит!» рхəеит лыблаќа. Урт лыблаќа ир-хəаз, убриаќара ирласны инеиит иара иџы, убриаќара изгəамтџазакəа инаитџасын даашьтырџааит, лыхьз неифыќəых-хырц егъааигымхеит, аха ашəарах анубалаќ, угəырѓџацəан уамхаџытыр, абна инылахəаша ишуцəцə еицш, уи лыч-чапшыгъы, лыблаќа рыхаарагъы дрыламцəажəеит, ус, игəа-зы иаанижыит. Ус акəын иара, дангəырѓџацəозгъы, дангəырфəцəозгъы, зны-зынла иузеифдыраазомызт, избанзар урт афбагъ ауафы ибзиан итџахлароуп хəа агəра ганы ды-ќан. Агəырѓџара мыцхəгъы, амыцхə ауафы иџыќəло дала-гар, лацш цəгъаќ ахымысыр ќалазом, агəырфəгъы убастџə-ќьоуп, абзиа зтоу атаацəа реицш, иутџахуазар ауп, ицəы-румгацəозар ауп, уаламцəажəацəозароуп. Ауафы дануафха, иќазшыаџы дызиааиша, иара имч зыќəхаша, ауаа ирылаи-мтџароуп, атцла ду адацќа реицш, «ицəытцыхəхə» иала-гар, изыхəтоугъы-изыхəтамгъы шыацəќəыпцла инацəхасуа, ахəынтџаа иадырго иалагоит. Нас, ахəынтџаа атыц зну, ауаф иќазшыа излалаитџари, ахш аиќəатџаа анхыло еицш, иараз-наќ игəартоит, рылацш афшəом... Азə илацш авшəазаргъы, изгəамтџазаргъы, уара ухата уламыс абла амами, уи уажə-уажə уфнунцќа иулацшны угəанамтџои, иагəампцхо акы абар иаразнаќ иутџанамхəои...Аха убри аламыс абжыгъы иасымша улымхаќаа ирмахауазар акəхап, убри азы, ауаф иламыс аб-жы аниафшəа, ианаамтџоу иахəаз анимаха, убасќан акəзаап даншəартџоу, агыгшыгъ данафызахо, аиаќəым импытцќар-гъы аныќало. Ус анаќəха, ауаф излымхəќ ифнытцќа, иламыс ахь икыдзар ауп, егы – адəахы!..

Хыќəыч убасќан, ацќəынцəа ашыабыстаќаа шыны иры-ман афны ианааи, иаразнаќ агəра лгеит, лара шыта ари афны дшатəыз, дшалахəыз, лхатца ифызцəа, игəылацəа рыматц шутəыз. Уи акəхеит, иаразнаќ иааилартџəины абыста рзы-луит, убас итар-таруа, амацара исфандаз ухəо. Акəац усгъы

лара илдыркуамызт, дара иржэит, аха асса-мысса, атчыс ахы хызтцэоз ауатка, иаразнак айшэа икэлыргылахьан.

«Ари хтаца, – ихэеит ачкэынцэа руазэы ибз дафо дахь-гылаз, – афны ифноу зеггы ахыкыоу лдыруеит, уажэраанза дкылыцшны дцахьазшэа, зеггы ахыкыз лбахьазшэа!»

«Ааи, ааи, – даеазэггы уи инациргызит, – сара тацацакэак збахьеит, мызкы еиханы иштцауггы афны ифноижьтеи, сасык дааит хэа иаразнак акгы рнапы акэшэом, зфызцэа ашьха изрыцымцаз абаткан зыс еипш, инацш-аапшуа акэафракэа ирыкэоуп. Урт ак рхианы иумтадыргылаанза, бжь-шьхак урхытцны, бжь-шьабыстак шьны, бжь-кэабк иртатцаны, ахэата-хэатахэа ижэны, сара зфызцэа бжьфык ауаа урчап!».

«Ха, ха, ха, – уи атцэы наилаитцеит даеазэггы, – уара утэар кэабк азна акэац шузымхо лдыруеит азы ауп, игэы цтэар дцап хэа атаца рыцха лезадлырхало».

Убри ауха, убас ихааза, убас алаф хэо итэан Нахар ифызцэеи иарей, ларггы убриакара лгэы рыладуун, Хыккэыч зны-зынла лгэы анаахтуаз, данааимшэалоз, урт ирхэоз зеггы агэалашэара лхы ахылбаауан, аха цсымышьтыгас хэа фатцакэак лбааздо ацабаф иеипш, мацзак, мацэысеимкьбаратцас иаалгэалалыршэалон...

...Хыккэыч абыста анылу ибзиан иаалхэан, цытрак амца атцацеилааит лхэан, ачуан аха нахалтцан днапыртцит. Уи лкэацгылзхьан, ахартцэиашэиусгыихиан, ишааилакабыста аакныхны айшэа инахалыртэон. «Уарасызкэыхшаша, – Батал изхэыцра дналагеит лара, – уара убас ирласны иузхароуп, уаб афны дыфнагылоушэа, агъарахэа дыкоушэа, афны ахатца инапы агымкэа. Уи нас, иара иакара узыкамтарггы, ауаста бзиацэаггы руасхыр цэышьа еикэшэом, уарггы ухэы тоумьжыроуп. Анхара-анцдыра атэы удыруазароуп, уажэ афар зфынтцэаауа атцараггы уалхэдамзароуп. Нас ишца, ула хтызар ауп, хагоу ддагэан днааит, дышдагэоу дагыпцааит. Ускан агэабзеира умоуп хэа изутахэуи, ма фэхрак сфоит хэа адэы акэзаара зыцсои? Фэхрак иахьа хэлаанза алаггы иафоит! Хара хаамта аеакгэышьан, – убаскан Хыккэыч

убриакара дкэыцсычхайт, ииашатцəкьан абыржэы уи илхылгахьаз лаамта зегьы атцець еипш дынзаапшылазшəа, уи убриакара ишытцаулазгьы, ишыхəашьыызгьы, зегь акоюп гəыла игəалтеит, илнырит уи атымитьша иафызаз, илашь-цаз, илхылгахьаз агəакракəа зегьы зтцазкуаз аамта, – аха зегьы акоюп абахə иафəыфьрыз иеипш, ахыкə хамгеит. Иагы-раангьы хгəы еиласит, иагыраангьы апсра хəхəо хтəахьан. Аха убаскан ихəхьзон мчык, доухак, хəпсы еикэзырхашаз, хара ххы мацара ишазхəыцтəымыз хьырдыруаз. Насгьы... хара гəаккəа ххы азхəыцха хəзтəодаз, иахьа хəлаанза анышə хцəытцамсуаз, хəпцхзкəа напхьахəо, уаха злоу ипсра убааит хəа хнышьталон».

Убаскан Хьыкəыгц даакэыцсычхайт. Уи илхылгахьаз да-назхəыцуаз, афымца зысыз иеипш иаразнак акы дааила-нарзызон, аха лара илыцшаауан убри афыза лшарак, мчык (ани зегь лцəызгаз урт ртыцаф илитазар акəхəп), еитах лшьараф дназгоз, даатышəынзыртəалоз. Атакəажə рыцха, абриакара ицьаха-цьыфан иаазаз, убри афыза разкны лы-лахь ианитцеит, ани зегь зымчу хəа дызхəапшуаз, лара Ан-цəа илатəеишьаз лыцкəынгьы еибакалтла длаазарц, уи лхы икəылкрын, аха... Илахьынцгагьы убас ирааигеит, лара ата-кəажə лыда уи афыза агəырфəа уаф дзатцамгыло, иаразнак ишьапы дыкəнакьо... аха аазара Анцəа бафхатəратцас излеи-тцаз атакəажə, апсра, амчыдара, апсылшəшəара леалтар шака диашамыз дазхəыцит, уи лытцанахəеит лгəы, убриакара ишажəхьазгьы, убриакара мкəыл шахтнагахьазгьы, иара азыхəан, лара атакəажə лыпцстазаара атцкыс зтцазкуаз уалп-шьак камлеит. Уи – лматацəа раазара акəын. Убриак акəын лара уажə дызхəыцуаз, лгəалашəара баапцкəагьы злал-тəахуаз, уи убас мчык аман, атакəажə уажəы-уашьтан фьыц-ха дынцəыгцəхьырц, дкахарц егьлыгымкəа, уи дааннакылон, иахьауаз лызгəамтазо мчык лыланатцон. Нас уи амч акəа-ра-кəарахəа ашьеипш лдакəа инарталон, атакəажəгьы да-ман афьнанахон. Атакəажə рыцха, атакəажə... лышьтəхька ахьапшра... азгьеипш илеиуаз апсра хьшəашəа аеатар еи-ха илзымариан, аха ани Анцəа лыпсы танатцы уалпшьан,

даргәақларц илылаитцаз лыламыс ду лапхьяқа илыхон. Ларгьы зны-зынла, изтаҳзамкәа, аха ашаха зхатцаны инарго ажә еицш, уи днашьталон...

«Уара уғәғәахароуп, – атакәажә еита лхәыцрақәа даарылтцны, уаф дахьыкамыз цъара ацшра дналагон, уи лылацш убри уаф дахьыказамыз убриақара рахауазшәа, уи лықәра илзынхаз зегьы уақа илбаз илаҳаз далацәажәозаргьы, илызхаша, илхәаша лымоушәа, – аиха укыргьы иуқәманшәалахо, аеага укыргьы, азағьы, атцлағьы, ацхағьы... Ааи, нан, рақхья иргылан аныхеицш абри зегь хазқәаарыхуа адгьыл ауп зыматц утәу. Убри агәы ианаумырга, убри аҳәира ануцәахымтцәа, нас иара афнгьы агәбылра укуеит. Аус злоу афны, анхара агәбылра ауп, уи, ани указшьа бзиақәа реицш, ушхәычу иуцироуп. Мчыла иудыргало зегьы, шыжьла ушцәамхәоу иуфо афатә еицш иухаштуеит, иухаҳазом. Иухамҳауа узаргьацома?! Насгьы, нан, сызкәырбанхаша, ауаф изы упсы тыхны иуказыр ауп. Ибзиоу изы, ихалалу изы... Ани уаб шәиыцәа, иаартны акгьы иазымхәоз зегьы рыгәра игон. Убрахьгьы ауаф даеа блак имазар ауп, даеакала дкәышзароуп. Азә илоу зегьы азәы изеилкаашам, аха зегьы ухы рытцоумтцароуп, упара, шыафәршә утара иашьтоу, унапы рхахан уицымлароуп. Урт зегьы хәычы-хәычла иубашт, иуаҳалашт, аус злоу, уара абни угәыразра, ууафәра, зныкфынтә ииашамкәа ианазныкәалак, нас уаргьы угәы ахшәаны, аҳалалра акгьы иацсам, амацәа шкәакәеицш аныкәгара цәгәоупхәа икоумыжьроуп. Уи укәша-мыкәша шақа аиакәым убо, шақа аиашамра рацәахо ақара, иаргьы гәғәахозар ауп. Ааи, нан, уи угәы ахшәаны ахаангьы уаламцәажәар ауп, уи уцигәышьеит, уажәшьта иуцызхар ауп. Насгьы... насгьы ҳара ҳабла тырхаха ҳазхәапшуа уара уоуп. Ундәылтцыр – уааирымашь, атцла унықәлар – далымкьандаз, азы унталар – дамхәаеындаз... Хухзызагәышьеит, аха уи азы гәыбған ҳаумтан, нан, хшәахьеит, хбылхьеит, хчычхьеит. Ишцаури, нан, апстазаара ахата ҳазқәымгәыгуаз ҳақәнаршәеит, ауаф знык дызқәымгәыгуаз, дыззыпшзам данақәшәо, игәы ацигар бгьыц еицш итцагахоит. Ускан зегьы дрыцәшәо, зегьы

дрыхзызаауа далагоит... Ускан иаха игəы ааигəаны икыд-лоит. Аха икамхац, имгылац, нан, уizeилымкаар калоит. Уи Анцəа икынтə игəы тганы даазазар калоит, убригь дахумба-ар ауп, уитцамшыщроуп, нан... Уеиликаар абзия, уizeилым-кааргы, иахьамзаргы уатцəы хəа уцшлар ауп. Анцəа зегьы еипшны агəырткəыл ритом, убригь иахатыркəа дууп, еилихуеит. Аха, нан, шыоуки-шыоуки Анцəа иримтогы мчыла иргоит, рəатцахəы дырззом. Убригь иакəызбатəымзар калап, амала азəы ицəганы акəым. Изцəуго ипдырхагамкəа, амала уара иухəтаны иара имоу, имəхаикхьоу. Ауаф зегьы дрыкəгəгыгуазароуп, ацəгьагь абзиягь, ааи, нан, ари ацстазаара зиасуп, аха атцəакьеипш уеанаута, нас уагеит, уахьамтшагы Анцəа итəуп. Хəычык унапы укьозар ауп, хəычык унапш-аапшуазар ауп. Нас, нан, ажəлар урылагылазар ауп, цсроума, бзароума, тахума, гəылоума. Ажəлар рус, ажəлар ирхьаауп, уаргы ирласны иуцралозар ауп. Убри амца уара уəы шака ирласны еобакуа акара, уабгы игəы тынчхоит, игəы рахатхоит, нан... Ишцаури нан-хəаша, амца мцала идырцəоит, уаб уизхəыц, уи дызфьыз уазхəыц, ужəлар урызхəыц... уонрагы ухоумырштын... Сара схəара утахума, нан Батал, иара ацстазаара ахата ублакəа хнатгеит, уажəоуп уанналагыла, макьана шыамхышəароуп иахьузне-иуа!.. Нас учапан акынза ианнеилак, уаргы уанаанымгылалак, угəатцагара акынза, хəдацəакынза, ула аахнафə, ухы инахытцəо... Насоуп азсара анатаху, насоуп ацстазаара-згьы уеаноуто. Уи ахы ахьхо акəзам аус злоу, уара уахьаго ауп, ушиашоу уацны удəыкəлауоу, уаахəуоу. Аус злоу ужəлар иахьрыхəо аганахь ухы урхароуп... Нан, нан, ус сгəы иахьамуа исхəоит хəа уабдызкəызыз уашьтамлозар узышьталои?.. Уи ушьа иалалахьазар акəхап, уимоу, мазалагь азхəыщра уалагахьазар калап... Уабгы ус акəын, убриакара итцəахуан, убриакара дахьызон, убриакара... убриакара... Аус злоу, нан, уаб хəаша иакара аламыс улаз, уаха акагь стəхым. Егьырт зегьы иара ахата иузаанагоит, иара аламыс иацуп...»

Адəахь амш ахəлара иаманакуан, атакəажəгьы уажəы-уажə ашəахь дыпшуан лтацəа анбафнало хəа. Уажəшьта

ишааиуа акәхоит, хәычык ахышәашәарагы иахъзап лхәан, абыста ныкнылхын, аишәа антцара далагеит.

«Ари Батал иутәуп, – лгәы интылхәааит атакәажә, ччацшы хәычзакгы азын шәэхәеипш, аарла-аарла лқышә иаакәых-хит. Уи ус акәын, рацхәа ианылтцоз есымша лмәта итәын азы, иахынзалылшоз илырцшзон, илыркәымпылуан, дан-надтәалалак игәапханы ифап хәа, – амала җатцак анаанха, уатцәы убри ухәыцха хышәашәа уахасыртәоит! Уара ухатцоуп, уажәшты уаргъанап ишьтнахуа уфозароуп».

«Ари Кама, – уи еихагы илырцшзон, дадхалон, избанзар, уи илгәапханы ишылфашаз мацара акәмызт дзызхәыцуаз атакәажә, уи анаәсгы, лара лхәта антцара анлықәшәозгы убас илырцшзалар акәын. Избанзар, лара дызгабуп, даеа өбака-хцака шыкәса рышьтахь пшзала азәы ионы дыөна-нагалозар акәхап. Убра дахънеиуагы итаацәара ду, имац зегь акоюп быстак рфозар акәхап, ишахәтоу рыматц ула-тәыми, ирымтцаргылалатәыми. Ишабалак амхәбыста ахы иныкәырсны аеахра имтцургылар, дад, ари, асолдат баапс иеипш, ахылца ахкәоит хәа атцәы лылихып зыбз иафо азәы! Хара абыста антцашәа лахмырбазозшәа, ара дыкәыртәан дхәазозшәа. – Мап, цым, – атакәажә еита лгәы лашара хәычык нцәытцпхейт, – уабхәазаргы, уара ишухәтоу абыс-та узанылтцойт сара смата, банхәазаргы, бара ибатәоу. Уи уиоуп илдырзо, ачеицыка ахыкәаз илызхәит, даазейт. Абыста аныкәлыргыла, иавалыргылоггы лыцшаауейт, аус злоу, шәара шәгәы иаганы, мышк хынтә абыста шәфо шәлы-мазааит!»

«Ари Фелдышь, – уи ләахрагы убас ипшзаны ианылтцейт атакәажә, – избанзар уи лтаца лакәын, аоны зеггы зхаргылан изку. Макъаназ хәычгы дуггы лара лоуп изхыпшшу, лара иаалго ала рыпсы тагәышыоуп. Уи лцабаа зеггы бза-баан лыхшара ирпылароуп. Насгы, анс-арс хәа цьаргы дмыпшыкәа, сыоны, сыхшара, санхәа хәа лыпсы тыхны дара рзы илкуп. – Бышхәычыз беибахейт, – ани лхы-лҗы икәыз ашәахәа ашәшыы анаахыло еипш, иаразнак иаазытйт, – аха бара цьаргы бхәы табыжьюам, бхы атцабырхом,

иара икамзаара хныбмырпшырц баеуп. Саргы аонускәа пытк бкәыскгәышьоит, аоны бонахар уи агәырәа аиааира цәгыоуп азы. Адәахь еиҫа иухугоит, иаацәыртыргыы, уи иаҫа иухазрыштша рацәоуп, ақәаршәеипш, иаакәарпккәеит, ицеит!..»

«Ари асас ихәы, – атакәажә убригь данызҫабыз еипш ирпшзан антара дналагеит. – Уи ихәы есымша ихиазар ауп, икалоит убриакара амла дакуазар, ахьурзы ныкнахан абыста ууаанза ипсы иазымычҫауа. Ипсы иачҫаргыы, ихапц абыжы уамырғыло, афеахәа иахьеихақшо! Икалоит дкәыпшзар, смата длықәлазар, усқан, ари афеахра имтәахаргыло игәамп-хар, лара ианылтәз ҫышьар ихапсыхәои?! Абыстаткәкәагы аишәа илзантиом хәа лцәа аалхихып. Ус иара дымсааит ачкәын цагыашәа икоу, сара смата абыста ианылтәо иара дапсамзар калап! Уи, лара дубаанза ләахра ианылтәо убар, лара дызбандаз хәа аенынтәарак угәы атра итамгыло удәыкәзаауеит. Уара угәы ишпаанагаз, асас, ари аоната ахшара цкәкәа ақәашыын ахаангы!..»

«Ари сара схәы, – атакәажә убригь анылымтар лгәы иамуит, – сара схәы атцәы ахьыршьааит, сара схәы хәа акрыкоума, аха зегәакоуп сыпсы таркәкәан изкыша акы снацҫалар ауп. Истахы-истахым, мчыла ианысфо иаҫа ирацәоуп. Мышкахь знык, иара убригь зынза скаҫауа саналагалак. Ианакәым ишакәым срыламхандаз, уажә сара саҫа змада, анхарамшха, азә пшь-напык данахәо. Иаалычҫарауаз лара шәиыцәа рымхәарц, лаҫа змада, дзырххода хәа агәылацәа еидымышшыларц... Убас илырхәычит, ҫыц ныкәак ихәушәа... Аибга уи гәларшәсгыы ихәом, аха лара уаҫа лгәы иагом... лгәы иагазаргыы, мчыла уи ашәикәагә илымкаа сыпсы шпатазоу хәа даакәытцуеит. – Исфәгәышьап, ари азынра санрылаҫа, азәгыы ихы дзамыхәеит ауп. Ма ақәтшьа дақәшәеит рхәагәышьааит!..»

Атаацәаакрыфанианааилгақәаашьтахь, Фелдышьрхәыц-хақәа нарымтцылхын, аишәа ааиллыргеит. «Уажәшьта бара

ибанасыжьуеит, – лхәеит атакәажә гәаныла уи дналзыпшын, – анхәаггы лтып лдыруазароуп, атаца илымалкуа далагар, ускан атаца анхәара луа далагоит, анхәа – атацара!..»

– Хбыртхацьит, – Батал доагылан анапызәзәртахь ифәи-неихеит, – уажәшьта мчыбжьыкгы акрыфара стахым!

– Мчыбжьык ухәама?! – Фелдышь ақәафра ақынтәи дааччеит, – уатцәы ашьыжь уаныдоагыло ахахә уфо укамлозар сыхьз соумхәан!

Атакәажәггы лгәы даатаччеит, уи ус акәын, лтаацәа анаагәырғоз, илымбазакәа ларггы лашара хәычык лгәы кәандаза иааканатон. Нас, уи акәандара, лара атакәажәггы мазала дааигәырғон, издыруада, издыруада, хара хтәык иакыр, хачкәынггы деибга-деизоыда изхар хәа агәыгра дналагон. Лара зны-зынла, уи агәыгра илымбазакәа, убриакара дышьтнахуан. Нас, атаацәа, анеилгалакгы ларггы лхы анныкәылтцалак, кыраамта ацәа иаалымнахаанза дазхәыцуан, уи лмата хәыч изхар, ашкол далгар, дныкәызгаша цара хәычыкгы цаны, уажәшьта стаацәаггы ныкәызгароуп хәа ақытахь данаауаз аамта. Убри затцәык лбар, уаха акгы лтахзамызт атакәажә, убризатцәык маза-аргама дазыпшын. Уи илтахын, урт раштафәы абзеираз луа-лтахыра днарылапшыр (иагәа илцәыцәгьазарггы мчыла дгәыргәаларын), абриакара шықәса зеггы лара дыздынтцәалахьаз, абзеираз-ацәгьараз акы дамеигзацызт, насггы, уи иаарго лтахым, урт зынза акгы аарымгазарггы Анцәа иқынтә лара лымацара илуртә дыкоуп лмата ичара, лара илтаху, лара лгәыргьара иалагәыргьар ауп.

Атакәажә пшьыцәк еитцазан илымоуп, урт угәк анхарантцыраз дрылакьысшам, аха даеа угәк Анцәа иқынтә ачара еилнаргоит. Акатаггы мачхәума, аматцуцәа рзы, уи ашьтахьггы анеи-ааи рзы. Аржәтәггы макьана Анцәа иқынтә ирыгымхац, уаткоума, оума, афәеи-ажәи еицыргалоит. Акәытқәа усггы ихәылы-хәылуа Анцәа иқынтәашта ирызтоуп, ашәишәикәаггы мачхәума. Акакан акәзар есышықәса ибзиан ифәлоит, уи ашықәс азы иммацкәикуазар. Ацынцыхьхәа лхәап, алахароа лхәап, ақалмышь лхәап, ашьаца злалырпшзаша мачхәума

хара дымцазакəа. Аус злоу, иара ианиаамтоу иахмырпақəа, ихала игəацханы, еигəацхеибашьан, иеипш зеипшу, ақыта иаазаз, ақыта атəы здыруа згаб цəрышкəак дахзааигароуп. Хəргыы иахьынзахалшо, сара уажəшьта исылшо акгыы ыкам, аха иахьынзауа сыбыз сырхаап, нан шыыр, бхатцкы-быпсатцкы схəап, бара бзы хацсы тоуп, абри аонрагыы бара ибтəуп, азəгыы бахибаауам, амца бмырцəан, схəап. Уи ланхəа Анцəа икынтə агьарахəа дыкоуп, ланхəыпцхагыы дылмырцшзозар, дылмырманшəалозар акы дылцырхагам, иахьынзауа дтцахуаалап. Ларгыы уи еилызкаауа азə лакəхап, сызкəыхшаша, уи дзаазазгыы ус атцла агəаца дтымтцзар акəхап, цьара дналгахьазар-даалгахьазар акəхап, ацəгьеи абзиет дрылалырцшхьазар акəхап. Зегытцəкьа нагзаны издыруа атаца дабакагəышьоу, зегыы атаца лакəым хара акраахкəагыы, абриакара шнахцхьоугыы, абриакара шаабакхьоугыы ишхахахьоугыы ихаздыруам. Амала ус мац-сачк лдыруазаит, быстак аушьа, кəтык аифыхшьа, аихабацəа рфьы, агəылацəа-азлацəа рфьы, дасу ишихəтоу ацсуара аныкəгашьа. Уи акəама-цамакəа зегыы лара иныкəга хəа лəзхəагəышьода, аха лымч зыкəхо, зыда цсыхəа ыкам, ларгыы хəргыы хапхамшьартə, халахь апцзы маартə... Мап, цьым, сара сматə азəгыы диеицəазам, цхəыс илхылтцыз азəгыы ишьтахь дгылазом, уи иара икəнагоу, иара иатəоу, иара ихатə иакара дыздыруада. Насгыы уи Анцəа икынтə ақытаф дшынхо уажəнатə идырхьеит, убартцкəа зегыы дрыхəапцуазар акəхап, иара итəала икылиршəшəауазар акəхап. Уи хəргыы акы ххəоит, аха иара итəы хəангыы акы ыкоуп. Уажəтəи ацкəынцəа дара рхы аеакала иахəапцуеит, анкьа хəа хашхəыпцкəоз ихəыпцзом. Ақалакь ахь иаха рфьы хəуп, уи арт зегыы хныжьны ацара итахымхарц далагаргыы, сара сааугазар, сыпцстазаара умфəакəан, апцстазаара бзия сыт, сара абри агəаца стоумжьын хəа дааифагылар?! Ускан иуки, ақалакь ахьгыы иузымышьтуа, иумышьтыргыы лара даанымгылар, ақыта дналапшыр, хəгемшхара, лыхлахатц гьежьыр. «Иумузозар, цьым, ари атымитыша уара утатəаз, иуцтатəашагь азə дыпшаа, сара схəыцкəа сыман схы ахьынахо сцоит!» лхəар.

«Нан, нан, хара хбылхьеит, хчычхьеит, ус хзыбымун, хапсы иҗоу ахэычы бара бзы иҗоуп, хаҗанатҗ хахыбҗаху бхы хархэ, хаҗматҗуцэоуп», – хэа хаалҗагылап. Лара лгэы пшаар, лыламыс дархынхэыр абзиа, дамырхынхэыр, «сара знык сандэықэла исхэаз хэоуп, сыжыцэа каршэны сашьталазом, уажэраанза шэабаҗаз» лхэар... «Нан, бапхэа апсра Анцэа исыт, – сналҗагылап сара, – бара ари аонатаҗы иаабтаху акы бахызбаауа хэа уаф дыҗам, бара бзы хапсы җоуп. Хара ари ақыта хазкажыгэышьом, зегь каҗажыргыы, абри ад-гыл зыбафқэа ыҗоу хазкажыуам, цсгыы-бзагыы азэгыы иханеижыуам, иара хара ххатақэагыы ххы изланахажьри?.. Убартқэа зегыы брызхэыц, нан, аихабацэа бзиақэа брых-шеит, уртгыы амца иалтхьюу уаауп. Азэы игэы атачачара зтахым, азэы иҗыхэтэа мапхааит хэа иҗам, абзиа иашьҗоу, ихалалу шьюук роуп!» «Усгыы пату рықэшэтцеит» – лхэахыр лара, усқан сара сеилагар қалап, избанзар арт афышықэса хнапы иқэыргылан ихамоу атаца хэыч, азмыжь еипш иҗы-нчу, икэба-кэшэо, зышьтыбжытқэа ишакэым цыара иах-махац, ауаа хакэым, зыбжыы нытцаны рахэытқэакак иакэ-мыцэақыцыз, иаалырқьан ас дшыақэызқьаз хэа исхэара-изура сзымдыруа, адунеиаҗ зегыы зхароу сара сакэушэа, уажэраанза сзымыпци, сыпсы зтааз, кэрыжэаа срықэлахома, абритцэагыа сахьзаны сыла изабей хэа схы ашэира салагап...

Аха убасқан иара убасеипш лақэак лирбап, уи иламхахэаз ажэақэа, иламхақатцаз ашьаҗа, ахаан исымхэандаз, иҗасым-тандаз лхэо, харгыы хгэы аахьапссаны, иаххэахыаз-иааухыаз зегыы ааххаштны, хтацеи хареи җыцбарах хаибобо, хаидгылап. Ус ауп, нас ишца, ахатца иблақэа убриақара имчызар ауп, апхэыс лытра данытқэо, уи азхыттра дафызоуп, иараз-нак дтадыртэозар ауп. Ааи, ахатца аухэан-схэанқэа дрылам-лозар ауп, амала ипхэыс лзы убри афыза қамчылапшк има-зароуп, иара иахытаху атыпаҗ, иаалырқьан, ианитахха аамтаз диртэиуа. Нас ишца, ахатца знык имч анымха, знык ипхэыс «аканауа» даницэтэытц, нас иагэа дыхэхэаргыы, уб-ри ихэхэабжы лара убриақара дашьцылоит, ианаалтахха, уи иалагзаны илтаху илалыгзоит. Избанзар, апхэыс есымша

агəра лныруазар ауп, уи адунеиае дызцəыпхашьаша, дзыцəшəаша лышьтахьѝа акы шыѝоу лдыруазар ауп. Апцхəыс лагəра анлыкəуршə, нас лхатца иакəым, апшатцəѝагы злыхьзом!...

Ах, закəызеи иахьа сзызхəыццəо, ацкəын инасып далам-лазацт, сара уи сияцыѝан, ипцхəыс дзакəхаша, ллеишəа зеицшрахаша, нас уи лтыцае иара дышнеигаша. Иѝам-иным реидхəыццəра саеуп. Ауаѝ ихы анцалак, дыззымхəыцуа иѝоузеи...

* * *

...Атакəажə дахьышьтаз аѝынтəи ахышə дкылыпшны етцəаѝаа дрылапшуан. Урт ажəѝан аѝынтəи ицыр-цыруа ашьацраилацсазахьмацəазкəа реипшакəынишубоз. Амза-хкəажə анеихрартцоз убриаѝара напеимдахьас иартазшəа, нас, иаргьы сара абриаѝара зыстахузеи, адгьыл икəу ауаа рыццхьаза акака сымаз ахəан иатцəахит. Уи амза ианагəацха, ажəѝан дуззагьы хыхьынтəи ицəырнаго иалагеит, абарт шəлахьынтцəкəа роуп, шəыпцтазаракəа роуп, абарт руак ахарт еипш иансыцкəашəа, зтəы кашəаз, зыхьз аху уаѝьал аагəышьеит хəа. Ауаагь акəышкəа ыѝамзи, ажəѝан абызшəа здыруаз, иаразнак еилыркааит, аха хəшəыс иартарыз хəа акгьы рзымдырит, адгьыл аѝынтəи ажəѝан дузза аѝынза рнапкəа назомызт, амыццхə ашəыр зкəахаз атцəатцла амахə еипш ихымжəарц цьргəа рзатомызт! Ус рзыѝатцозтгьы, адгьыли ажəѝани убриаѝара цьргəа рытцадыргыларын, азəы игəы ѝыгьыццхьаза, уажəы-уажəы уи итцаргəа дынкыдлан, чмазаѝбара дцошəа, ажəѝанае ииетцəа-илахьынтца гəатан дааларын!

«Убри анкыдшəозгьы збеит сара, зыблакəа тышəшəаша, – атакəажə дахьышьтаз лгəы интылхəааит, – хымцда уи иара итəакəын. Уи убас илашан, иара иеипш амца акын, иааскьацыпцхьаза аѝыта зегьы арлашон. Ма ахыкəалааеипш ишцаауаз иара, иаѝьал изахьымзар хəа ишшəозшəа... Сара шəыицəагьы иаразнак сгəы атцааипш ихьшəашəаза иаѝа-леит. Аетцəа анкыдшəоз сымбацкəа сыѝазма, аха уик ае-

Ғахәа иаацәажәозшәа, ажәфанаҒ уаха иазымычхазшәа, икы-
днатҕы адгьыл ахь агәы ахозшәа, адгьыл убриаҕара игә-
хәанагозшәа, уажәы-уашьтан ишныкәшәалак, ишналазлак,
убриаҕәызшәа насыпс иара изы адунеи аҒ иҕаз, убасикәалаауа
иаауан. Ажәфан дуззагь згәы ахшәаз аетцәа нкылашьас иа-
мааз. Ажәфан дузза ззымычхаз, ажәфан дузза изкыдымгы-
лаз... Адгьыл ақәыпшра атқыс, адгьыл алазра еиҕызышьаз...
Уантәи иахәаапшуаз, адунеи убриаҕара игәкажьгазшәа, уаха
разк бзиақ ауафьтәфса дазыпшымызшәа, нас, иара ауаф-
гьы шеи-шықәса иетцәа дахьрыпшуа, дыргәыгуа атқыс,
ирласны имфа ылихыр, ахааназ игәы иртынчыр еиҕушәа.
Насгьы, уи ус иагьа иҕазаргьы, иара иетцәа злақәыпшыз
ала, убриаҕара ирласны излахәыци, егырт шәышықәса
инареиҕау, си-қәеи, урти, хлымзаахс иҕоу зегьы зхызга-
хәоу, урт ртыцаҒ ишыҕаз, урт адгьыл ахь ишаапшуаз, иш-
гәыгуаз... Иҕалап... иҕалап агәыгра акәзар рыпсы зку...
Иҕалап иара ацстазаара ахата шгәыгроу урт аетцәақәа ир-
ласны еилыркаауазар, убри агәыгра ианахьца, ма ианры-
лымша агәыгра, уи шацәалу, ишыпсроу рдыруазар... Аха
уи ус ишыҕоу аетцәақәа еибырымхәозаап, ара адгьыл аҒы
ауафьтәфса еынла алакә еитәрхәар ирхаштыр хәа ишшәо
еипш... Ичханы, убри еибырхәаанза акәзар дара рыҒәхәара...
Иззымычхакәа изхәо, уи агәыгра армазара злымшаз, иараз-
нак ажәфан иахьнархәуазар? Сеидру, цьым-цьым, ари аду-
неи ду шшоу, ари ацстазаара аҕба ду ахы ахьхоу, лахьынтцас
иамоу, иааигәоу ихароу. Убри хароуп хәа агәыгра ду змоу
иакәхап харагьы ицо. Сеидру, цьым-цьым, хара хала иамбо,
хлымха иамахауа ахьынзаиашоу сеидру, цьым-цьым...»

Атақәажә уахагьы ацәа дзалаломызт, мчыла зымахцә иан-
кны афныҕа ионаргалоз асас иеипш, ахәыцрақәа дышры-
ларгалоз лбон. Аха ларгьы ус лхы нықәылтцеит хәа, иагьа
даацсазаргь, иагьа дкаразаргьы дшызымцәоз лдыруан азы,
урт ахәыцрақәа лыҒерылтон. Зны-зынла иаха ихьантәқәаз,
лара атақәажәлыдам-здамуафизышьтымхуаз, изаттамгылоз,
зны-зынлагьы лара иаалатәаумшьашаз, аха агәырфә ма-
цара леалымтарц, уи цсеитакыгас, ацстазаара ада псыхәа

ахыҕамыз азы, иара убригь лара лхазы акəмызт, лматацəа рзы, лтаца лзы, убарт цьара акы ирыхəозар хəа, убарт ршьапы ақəгылара ианафəу, сара иаалырҕьан срышькламхандаз хəа. Атакəажə зегь ратцкыс убри дацəшəон, ианакəым тацкəым хəа...

Атакəажəубасҕан мазалалгəы даатаччеит. Уи усакəын, урт ахəыцрақəа ақəцар реицш лшьапы иатцахəны ашəи-тышəи днармышьтуа данырклак, лхы рыцəганы, лгəы хəычзак иааз-рыгəгəаша, цсымышьтыгак хəа, зышьта лцəызхьаз, аха гəа-ныла хəыцра лашақəак, гəыграқəак рышьта дынхылон.

– Ус бара бымсааит, – лқьышə инықəыххит лара, иагьыл-хəеит, аха убас ихəычзаны илхəеит, уи илхəоз ллымхə аҕын-за инеиуоу-имнеиуоу еилылкаарц лтахны илхəазшəа, – бара шаҕа бхəычу аҕара быххəахьеит!

Атакəажə усҕан дзызхəыцуаз лмата лакəын, уи амытц-мыць калеицш лзамцақəа тыцхаауа, амаахырқəа реицш еиқəатцəа-самсалуа иҕаз лыблақəа убриаҕара маза рытцаз-шəа, урт рытцаахраз акəызшəа изеиқəатцəаз, аха атакəажə лыла кадыцьқəа урт ирзаацшылан ак рзаархыртə ишы-ҕамызгьы, зегь акоуп лгəы ишеилнакаауаз макьана. Ауац адəахь иаацшуа илақəа цацыцхьаза, игəы итоу алақəа иаха итцархозаап, иаха ауафы деилыркаауазаап, иаха ахара ипшуа-заап. Атакəажəгьы урт лгəы-блақəа ракəын уажə иаха хара ипшуаз, уимоу лмата лымазақəатцəҕьа еилнакаарц атахын...

– Сара схəычуп, – бхəеит бара, ииашатцəҕьан бхəычуп, бышцахəычым, уажəоуп баныхшəаз. Бхəычуп, ани ауадаф еиқəу хасас хцқəа рхан иқəу агара-хчхəыцшицш!

– Саабцшицшып, – ихəеит иара, убригь данцəажəоз са-хауан, аха убри убас ихəычзаны ихəеит, ус иамхахəазшəа, ани бцшицшра шилымшо бимырдырырц балаижьозшəа. Аха баргьы ус иужьаша азə бакəымзаап, уи ажəа хаақəа иихəоз бхырхуазшəа кабцон, аха имцатцəҕьа алацалара шыбтахымыз ибырдыруан уажəы-уажə. Иара агызмалгьы, имшəазакəа акəытцтартаф инеиуа абгахəыцшицш, афнынза дышцааи! Ах, ус схəеит хəа, уи Нанашь Батал длыман атцыхə-тəантəи автобус иақəтəан ишцоз ибеит. Уи ауп, бара бхышə

хэыч акырцх аахозшәа ахахә ссақәа загәыдитцоз, иара барггы, уи ауха акырцх «шауаз» бдырузаарын, ачарахәа иабыртит. Шәара шәфыцьагь шәгәы иаанагеит атакәажә рыцха, атакәажә дагәа илахауазеи, дтахәахаа дыщәоуп, хара хакәым, адунеи еиқәыбгозарггы илбом хәа. Уа шәгәы шәажәгәышьеит, амала ахаан шәгәы абзиа антәшәкуа, убасқан ада уаха шәамжәаит!

– Иулшозар азамана! – ах, бара стыхәа кыакыа хэыч, убас беырзажәны бцәажәон, убас игәы цыбжәон, аха иара зеггы илаигзон, избанзар, убри афыза аус дафәханы дықан!.. Убриақара игәы цыбжәон, бымш аабзиахааит, сарггы исразку сақәшәап хәа ихы наиқәыршәаны дцарггы ауан. Аха ишпеиурыз, ишпеиурыз чкәын қадыць, дыбцыртдыр иан дыцсуан, дыпбырымтыр – иаб! Ишпеиурыз... митә иақәшәаз чкәын қадыць, ишпеиурыз... митә избагәышьяр акәын!..

Сара сахықәиазынтәи зегь сахауан, амала дахыгылаз збомызт, аха гәаныла издыруан, ани ашәы италахау ацхәыс леипш, ихыблаан, еиқәатцәаза игылаз ахәа кәаш авара дшавагылаз. Уи иажәақәаггы уажәы-уажәы интәозар акәхарын, бара соупшәыл хэыч, бара ибыхәтаз ажәа лыцшаахқәа атцх агәазы ус рыцшаара мариазма?! Насггы иара дыцхашьозар акәхарын, егәаумхәан бара цытк днабеихабуп, насггы тцхыбжәон, каамет қалазшәа, мамзарггы, иара ицәымшар ауп хәа, иааицәшар, бхәацәа ааины агәашә илагылазшәа, дзырццаки?! Амала, сара зегь ратқыс сзеигәыргьоз, гәанылаггы ибцьысшьоз, афны бахьдәылымцыз ауп. Ачкәын дыцкәыноуп, знык тцхыбжәон уаницытыт, нас иутахы-иутахым, узыкәшахатхақәахаша қалозар акәхап... Бара сызкәырбанхаша убранзаггы бхәыцит, егәаурым, ариакара аничха, уахакгы имацара дықаз, джәмкрым бхәеит. Нас ишца, ус бгәы иантабк, уи ақатцара бымч ахәақәхаз бзиоуп, ааи, нан, бара уажә ақара бых бымч анақәмхо қәра бтагылазом. Бара уажәы ирлас-ырласны багәра быфқалар қалойт, аха быхшыф уажәы-уажә ибыхьозар ауп, аехәшьа бзиа леипш «бытнабгачауазар» ауп, иакәым акы аныбфытцкыо, мамзарггы изхыцатәым акы банахыцо. Уи

бара ишыбдыруа ибамхаќатцаргыы ќалоит. Иќалари, уанза снеип, нас исѓампцхар уа сєааныскылап... Аха уанза, уанза шухєо, уи аќєыцшра убас уаф иимбо гызмалќ иаќєтєоуп, иааумырдырзакєа, уанза снанагап хєа бызлааиуаз бышь-тахъќа амџаќєа зєгыы аабхарштны, ани иара ииэхєо мацара ада акгыы ыќамшєа, иара иааиќєытымќьаргыы ахааназ билтцуазшєа, бизгєаауазшєа, иааиэхєоз зєгыы бгєы итихєаауазшєа, бнаган убас бынтаиргылоит. Ускан бара бгєы мап бзацєкуам, уи мап ацєыбкыргыы, быхшыџгыы ибымбазакєа иазнеихязар ќалоит уи аус. Уи шыќоу ус ауп, нан, абзиа зтоу ачымазаџ, иара иахъ амџа иќєу тызшєак ааќатцан иара изы ирхєо зєгыы дырны иара иќєы ианнеилаќ ишреиэхєо еипш, ацќєынгыы зныќ иара иганахъ банизиага, нас бгєы иќоу, иара бара бхата бќєы еихрыцхьаны ибхєаанза, иара идыруеит. Урт агызмалраќєа зєгыы бара быцшзара иатцамзар ќалоит, аха уртгыы хєычы-хєычла изызхєыцтєу, хєычы-хєычы ишєалатєу, изалатєу ќазшыаќєоуп...

– Ус схєеит хєа, – уажєыгъ слымха итаџеуеит уи иажєаќєа акќахєа атцєтєабжъ бзиеипш, – зынза бхєычу цыбымшьан. Уи аќєра шыта атцєыргылеипш бахыцяхъеит. Ус анаќєа, быпашья згєапцхаз азєы бысцєахихыргыы ќалоит, акгыы дазымпшзакєа. Дагьянбаќєси, дагьянбаќапеи хєа баасыцєцъаршьар!.. Насгыы урт рылапшќєа закєу анцєа итєуп, атцєырш итнахша, итарчычыша!.. Сара уаха уи агєыгра затцєыќ ада гєыгра шсымам иалырдыраауеи, уи ансцєыптцєа, нас сара сзы цстазаара, лахтыра шыќам. Ус сылаќєа аапшуеит хєа, уи акыр иацсоума, абзиабара амцеипш иќьоуќадуа изыцрам ицстазаара аќара игєырќєыгьгоу адунеиаќ акгыы ыќазам. Уи иара изгєатєм хєа, ус иќоу ицстазаара хьяжыршєагас амхырта иалагылоу ацєаха иаџызоуп. Ауаџ исахья аман, цшак анасуа инхытыр-аахытыруа, ацсаатєќєа ажьо... Убарт ацсаатєќєа рыхшыџ мацара ахєаа аќынза инеиуа, уаха изахымсуа, убарт иуаџу ахьцъыршьо, иахьяцєшєо азхо, убри цстазаарас иашьо. Мап, сымш, сара абзиабара амца ансыцрам, мышќгыы ацстазаара саќєшахатым... Ускан сымшаќєгыы, сќєыпшрагыы, таѓалан баша икыдырџны илеи-

уа абггыжэ еипш акы иапсамкэа сшыапы иаатцахоит. Ауаф есымша дзеигэыгуа ак имазар ауп, ауаф есымша убас ипш-зоу азэы длеиеырбозар ауп, убри лгэы сатаххаанза, убранза суафыназам хэа ихы шыаны, лара лгэы иакэшэо зеггы кайцалароуп...

– Ха, ха, ха! – лара иныхтцаны абартца дахыкэгылазынтэй дыччеит, уи лыччапшь иара тцака дахыгылаз атаца илыкэрыпсоз апара ыырпеипш икэыпсон, насыпк ихы аалмыхэхэо даланаргылон, ларггы баша леалымтошэа калтзон, аха уи акыр днаагахъан... Избанзар, сара такэажэык лыва-ра сшышьтаз лхаштит, сарггы сызмырцэо хэаакэак сымазар шауа, сгэатеиуа, сбарцьеиуа сахышьтоу урт рыбжгыгы слымха-цакэа ирызрывымшэарггы шыкало лызгэнымкылеит, дзазымхэыцит. – Нас данылгэапцхалак урт зеггы дыркэатцаума?! – уи убас лыбжыы рхэычны илхэеит, ани сара сгэы иаанагоз иаразнак лцэа ианырызшэа, мчык илытцанахэазшэа, даамапцхашьазшэа, уажэ уи афыза амца анлыцраз уи азхэыцра шуадафызгы, лара зынза леамтакэа, леаламырфашьакэа. Уи са изласахауаз ала, шыта дылпцыртыр лтахын, арбагыкэагы алашара атарчеи еипш еимакуа ишьтыхны иааргозшэа, нырцэ-аарцэ инеиларпсон, сарггы зны-зынла ашара пытк шагыз сышгылалоз лдыруан. Аха уи ус лыхшыф иахэон, аха гэаныла уи афэхэара итцегь днахозар акэхарын лара лахь, ани итцегь ианыхэычкэаз, лашья Батали лареи анеицышьталоз, мчыла ахыза икэхэан лара лахь дшахоз еипш!..

– Мап, Кама, – иара агызмалгы иажэа акэатан афеипш иаразнак иааирхэит, – абзиабара ауал еипш мышкы-фымш хэа азэггы имхны иузгазом... Ауаф бзиа данубо, дубатцэкьозар ауп, назаза узцынхарц иутаху, ахааназ шэрэзкы еилашэтцарц уашьтазар... Уи ус инымфатэны иаузом, уи ахышь бзиеипш знык ауп ианышьтасуа, аха цстазаара дуззак шьтнахроуп, убри азыхэан, апырра аеазнакаанза, ажэфан дузза афеапхья ипхамшьарц азы, амцэыжэоакэа гэгэоу игэгэаму иара ахата иадыруазар ауп. Убри ауп зегьратцкыс иуадафу, уи амцэыжэоакэа ирыкэымгэыгуа ипыртэуп хэа иандэыкэло...

Ишпыртəу здыруа, аха зымтəыжəџақəа ирықəымгəыгкəа зыенызкыло. Убарт анасыц шрымамгыы, ишалхəдоугыы, дара рытцымцраара, убри рымгəагьра, иреигьу анасыц бзиатқəкьа иацсоуп... Иќалап, иреигьу анасыц хəа акгыы ыќамзар, аха ауаџытəыџса ихы иадикыло зегыы иреигьушəа ибоит... Ауаџытəыџса иара ихазы анасыц ишо дшыќамгыы, ашəарыцаџ бзиа иеицш, даакəымтцзакəа инасыц дашьтоуп. Амала, знык зышьта ирхаз данамжьа, деиқəшəеит хəа ип-хьазозар акəхап... Ус акəымкəа, даеакала иаархəны ианы-ќалогыы ыќоуп. Уи аџыза анасыцдарагыы, зшьамхы гəгəам анасыц апхныџлара злымшо ирыхьзозар акəхап...

–Иахəашазеи!–лхəеитКамадахьыќəгылазынтəи иацхьан атцкыс лыбжьы аармачны, – икакан цейгахааит! – Ускан ауп сара ианеилыскааз урт уажə ишеицəажəоз атцкысгыы еиҗагыы иааигəаны ишеилибакаахьаз, ишеишьцылахьаз. Ааи, лара дхəычын, аха, уи лхəычра хара хакəын излырбоз, адəахьы данцоз лхəычра ахахə «иныќəтцан» лдура, лтыпцхара аашьтылхуазшəа... Издыруада... издыруада, хара халапш ахьлышьцылахьоу азы дхəзгəамтəозар цќьа, издыруада уи дгəылтəаахьатқəкьазар... Издыруада лара лыќəра хажьозар, уи лышыќəсқəа маццəоуп хəа, илшəымло лытцк хəычқəа реицш илатəалымшьозар?.. Сыртысхьеит хəа икалыжьхьазар, дрызхьамцшуазар... Цашəа, тцашəа, бара бхəычымзар ихəычыда, бара макьана бхымшəазац! Бара макьана бќьышə иќəу ахш ыќəымбазац... Бара макьана ахатцацарахь бабаќоу, уи адунеи иќəууп хəангыы быќамзар ауп. Бан иаалахар, ани быхцəы цшзакəа цыра-цыра иаатцылхуеит. Иаргыы убас амџа ихалырштып, ани дзынгыло амџахəаста цхьыз ибаргыы санылахьеит хəа ахаан игəы иаанамго!.. Ишьтақəа атцқəа рхырслан дмаазар, ишьтахьќа ацашьа дақəымшəо. Бан лќазшьа абарбанцьиеицш бышзахымцəо бымдыруеи, ус анакəа, атəымцкəын иацəажəара балагаанза убригь базхьыцла...

– Сара шьта сцойт, – ихəеит иара, уи лара латцкыс дќəышымзи, ацара шатахьыз ахьидыруаз анаџсгыы, уи идəыќəлара лара мацк лгəы арпшаауазу иамырпшаауазу еиликаарц итахын. Убритцəкьагь лытцидыраарц иакəиктеи!..

– Ааи, ушпамцо, – лхәеит ларгы, уи ажәа ухәаанза хәа сшыпшыз убома сара ичханы хәа лхәарц лтахызшәа, – уара ари ақытаә аанәасра уааит, урт уцсшәара мшқәа сара сзы аамта мыщхәы рхухыргы иашам. Уааеиғзар хымха-цымшәа иуцәнымтәои! Иуцәымзуеи, ацыба кылтцәа итышәшәаз апареипш! – еитах атцәы илалтцеит иара, уи хара дахзымдырзо, дхәзгәамтазакәа дзәжәахәазаарын, илыз-хәахәазаарын. Убаскан сара сгәы итаскит ишаашалак цқәа слыхәапшырц. Убри ауаа убас ицәажәоз Кама лакәтцәкызу, лакәтцәкыамзу хара таацәак дхәзгәамтазакәа, хнапшны хәапшаанза, уахынла ишәтуа ашәт еипш, абас ирласны илыз-хәауа?! Дхәычуп ухәар ихалтцома, уи уажәшьта хәартапшыс илымоузеи! Дагъанбахъзеи зқәакәра сцаша!..

– Уи азы акәым, аха... – еитах иара илирдырырц итаххеит уаха арахь имфахыттра мацк ишыпшзамыз шидыруаз, егәаумхәан лара ланду аоны дықан, уажәы-уашытан ацәа даалтыр калон (ус афыцагь ирыкәшәира дкаххаа дыцәалааит!), усқан ларгы дарцхашьон. Нас ишца, цкәына кылак тхыбжьон дылхырцшны даалган, иаашаанза ихәыт-хәытуа аатрақәа ирыван лхәап. Лан лдәылттра лхы иалырхәеит, ақәаафыр, лхәап. Ааи, уи лан даалкыан ллеишәа анлырцәгьо ыкоуп, усқан лыжжәара далагеит хәа акгы алтцуам. Издыруада лан лхатагы илдыруазар, исцәылтцәахуазар, уи усгы лымазақәа ашәышыкәсақәа рчыкымацәа италцап-хауеит! Иара ачкәынгы ус игәы иаанагоит акара ауп, аха иалидыраауеи зегы шсахауа, иаархәо ак шсафымшәо. Насгы уи, анцәа ибома, са исахахны сцәытцәзырфәа, акакан алеира алымха кыдтцан иазыпшу ахәеипш сымтәеит! Сара тәкәажәык уи уажә хыс иабашытысхрыз. Дара роуп еибарчыр-чыруа аатраә иааиз!

– Уи азы шпакәым, уажәакара ацәа анбахәау, ианбарахату, урт зегы рылазара, рыгәагъра ус имариамзар акәхап, изыхт-нутцо акы ыказар ауп... – Ах, бара анышә зәармыпсаша, иабырхәеит, аха ишпабырхәои! Шьюк рычкәын хәатраә игәы цжәаны дыбшьыр, ани ахапшәа итыган икабыжыыз ахәлыртцә бжыс еипш ифәы хәкәнамыргыло икалоит!

– Уажə изыхтныстцц еигу дарбану?! – игəаггит иара ка-
дыць. Бара азгаб уаха быбыз калкалаццəцит, ибмузозар сара
ахəашья сзымдыруа цыбшыь, убригг бымаз ихəозар акəхал.
Уи дычкəынамзи, ахы лара ихлыртлошəа аниба, нас иара ак
имхəар хымызгуп, лгəы дтаччо, дихлафуа, ари ачкəын, арахь
ақытахь аанфасра данаауаз иихəашаз ааимгазеит, ихаштны
дааит, шə-гəырфак иман, гəыбганс иутои лхəозар акəхал.
Иазымхəар хəа ушəома ани азыршы зтармтəаша!..

– Ах, сара уи сабаццоу, – даауалуашеит атцкьараз икə-
дыргылаз аеицш лара. Уи уажə дабазбагəышыьоз, аха
гəаныла исныруан дшыказ. Икалап лзамфакəагг ааикəацха-
еикəацхазар, дыпхашьязар, ашə ныдцан, абзеираз хəа
наиахəан, дыфналарггы шахəтаз лцəа иалашəозар. Аха уи
убриакара ихəычзаны лцəа иалашəеит, ани илыцраз амца
цəыкəбарк азы алашəазар еицш... Цəыкəбарк азы иарцəоз
абакахыз, еибакхьянеи. Макьяна зхəаха лмазацыз лыгə-
тыхақəагг, азмыжь изаасло аурт еицш лцəа лыхдрыбзауа-
ан. Иара асас чкəынгыы ус икəнушыбақəо дреиуамзар калап,
убригг амца хаа-хаа аехəатəашья, аерыпхашья идыруеит...
Ах, асас чкəын, асас чкəын, ашыьжытəи асеицш ушааиз
уцар еиггын, ус еиха иггьаман. Такəажəык духаумыртцгглан,
лыбафкəа ачалтыжə еицш афəа рыхго! Иахынзауаз уеи-
лылкааит, иуаналыжыит... Узықəшəаз дазхəыцит, илны-
рит!.. Атакəажə лзы уи анырра шака ицггыз умдыруеи,
уара, алапынтца икылкьаз, хаатцра итцухуеи тцхыбжьон хəа
дуфамгылт. Ус анакəха, ларггы лахатыр батəуп, атакəажə
лыфны иааиз асасцəа пхалтцон хəа шеишықəса лыдунеи-
хаан азггы имхəацт, уара уажə ахыз лумтан!.. Уаггмахəны,
уаггцхамшыь, хəгоу ибааит!

– Барасасы...– ихəеитиара, аханасахахəнаихулашəазшəа
уаха акггы изымхəеит. Издыруада акыр изхəозар, уи ла
лзы мацара ихəааит, сара исусузеи схəан, убаскан убри
ажəа изымхəаз убас схы ахызбааит, сара сахызырфəуаз сы-
мышьта иқəшəазшəа, убри азы акəызшəа изизымхəаз, ахч
схы инакəыстцан кыраамта ус сиан. Нас, цыттрак ашытахь,
иггы итаз ихəахьязаргг ихəеит анысгəахəуаз, схы ахчы на-

кәысхын, цшыаала саафает. Сыхшыофгы, схи-сгәы зегь дара рахь еиҫа исцәыфит, ахьхьахәа акакан-цапшь алеира ишафыз захаз агынфьыс еицш!

Сара уара узы... сыпстыхгоуп! – Кама деиҫаачеит ани атцәтәабжь бзиа иафызаз лычцапшь ала, сара сахьышьтаз уи иахлыркьяцәар длыцәгәаар хәа сшәо салагеит. Аиаша уасхәап, убригы абриакара хьта анифа, цьара жәапхак лхәар, ма уи ажәапха анауркднахьлырцшыр, уажә илзымхәазаргы, уашьтан, уатцәы-уатцәашьтахь... Уажә ишпалхәоз, ара лаб ифны абартца дыкәгылан...

– Мап, мап, Кама, бара сара сзы аапын-кәеицш быпста-тагоуп! – уи убас ихәеит, убас ибжы пшқан, уажә лара лакәымшәа ихәычу, иара иакәушәа, иара акыр деитбушәа даакалеит.

– Уахала абзеираз, – лхәеит лара, убас леаарзажәны, ахкәажәтцас леаакаҫаны абартца дахьыкәгылазынтәи, – тагалан аапын-кәа иахәаз, уашьтан даеакгы итаххоит. Хәгеимшхара, санду даафьхар, лаба патагәак лхафь игылоуп! Хәгеимшхара, хәгеимшхара, иахьысхәогь сацәшәоит, уаргы иудыскылом, саргы схи иадыскылом! Ахәац уадрызшәа мчыбжык ибыз-бызуа, хәгеимшхара, хәгеимшхара, даахцәфьхар! Уи атцкыс хшыбзоу дасу хамфәкәа рахь хцап, азы ируагы – ацха алпха имаз, зуада ифналогы – цәамтхаа бзиа!

– Бытцх аабзиахааит, – ихәагәышьеит иаргы, аха усқан лара леырзажәны ддәыкәлахьан, аласба атцыхәеицш ашә анныдылтцоз иавтахазар калап урт иажәакәа!

«Бара сызкәыхшаша, бара зкәакәра сцаша, – аухантәарак угьы сыцәа зан зцәызыз ахәысцшкәеицш икьалахьан, – бара насып бзиаак анцәа ибыт. Ашәкытак иреиуоу азәы далыбхызар акәхап. Ацтиар еицш бкалыхәтцәаза быкоуп хәа сыбхыччон... Аха ахәта афнытцка иҫоу ачасыр агьама умбакәа, ахәта уахымыччан хәа баша ирымхәозаап! Ас бызхәхьеит хәа сыкәзамызт, ас бышәхьеит хәа... Бара ихәатәугьы бдыруеит, иаҫаххар иутәугьы бдыруазар акәхап, бара афстаа хәыч! Анцәа ифьшыоуп, анцәа бырманшәал, бара беицш

зеипшу, бара бгəы иаҗаху иґы Анцəа ибыҗаимкааит! Амала, бцəажəашьа злазбаз ала, уахь шыта сбыцəшəазом. Ани банхəыҗыз, иаапыбелак арасақəа зегьы еилымхзакəа ишыбфоз еицш акəымкəа... Нас ашоура шыбнаҗоз бгəалашəо?.. Ах, бара сафстаа хəыҗы, урт «арасақəа» еилыршəшəаны, иреиґыз «шыоукуы» җаатраґе иаабгеит җəа сыҗоуп! Анцəа указар, анцəа бахимбааит. Җара җанасыпдарақəа зегьы җазхазааит, урт насыҗны, разҗны ибыҗлааит. Бхы-бгəы есымша иакəзааит, бахьымхəааит».

...Абас сшыматанеиуаз, анцəа сышихəоз, исымбазакəа пхызҗк сынтанагалеит.

«Шəыҗоума?! – ихəахт ари, убриаҗара иҗеишьеит таацəак җаикəаґа аоны җаштəаз ашəхымс дахьаалагылаз. Убасҗан сгəы убриаҗара ихəашьны стəан, данызба иаразнак сгəырґеит, аха сахьтəаз шсанхашəа саанхан сзымеитатызт, сывара итəаз сыҗкəын шəиыцəа инапы снамҗаст.

«Темыр, Темыр, уаб дахьааиз убама?!» – уи сызлаз пхызын, аха зны иара дыҗсхьазшəа, зны дмыҗсыҗкəа ус җаиыҗышны җтəазшəа, аха иааира җьахьшьазшəа, иґҗəара акынза даазшəа, убас хынҗа-фынҗарақəак саарылахеит раҗхьа. «Дызбоит ди, дызбоит», – ихəеит сыҗкəынґы, иарґы дгəырґьарц иҗахын, ма убриаҗара дгəырґьацəеит. Ажəфан тцəеипш иҗқьаз ихы-иґы ччаҗшьк шнықəххызґы, азныказ дахьтəаз дзымгылеит. Ани сызкəыхшаша стаца. җара зегьы җшышанхаз лбазар акəхап, җара җаҗхьа иара иґы днеиит, убриаҗара дааигəан. Аха аз нырцəынҗтəи еицəажəозшəа, җара хҗынза урт рыбжьқəа аарла-аарла акəын ишаафуаз. Уимоу зны-зынла рґқəа шейхырхуаз аабон, аха ирхəоз җəа акґы җаҗауамызт.» Унан җьым-җьым, – сгəы сынтатцəыуеит сара, – данааихґы иихəо-иуа акґы шҗахмаҗауеи? Ара аоны дыснагылоупеи, ашəхымс дхыҗхьеитеи. Җара иара иахь җназмышьтуа, ас хзыршьахитхаз закəу мчуи?!» «Шəхы шəмырґəаҗын, – инапы дфəхан инахирбеит иара, аарла-аарла дааччан, аха уи иччаҗшь сыҗфəашьозма, уажəыґ аґамҗсахызт, иара итəы акəын, уи санызҗабыз аахыс шəыҗчаҗшьк ирылазарґы ирылскауан. Амала, ус

деимгэашлеит, ипатцакэа, ихцэы, ицьымшькэа ахш неихьдыршазшэа. – Сара уажэ ус саадыххылт, шэсымбакаэ сзымцеит. Анцэа ицьшыоуп, зегь шөеибгоуп, афнра дугьы иацшэымтцозар иагшэмырхеит. Уажэшьта исныхакэыроуп абри архнышьна, сгэы штынчу. Ариабжьарак сыпсы ахац ианын, сгэакуан, саартэ саныкала сғаасхеит. Азэгьы шэсышьталарц шөаламган, шөареи сареи абри ашэхымс акынза х-еышьбахэарк акөүшэа жөбоит ихабжьоу, аха сара нырцэ сыкоуп. Шөара амцхэартае, сара ацхэартае! Санаауаз акыр сыкхэеит, аха санцо ирласны снейуеит. Избанзар, сгэы шөрыгэгэеит, сгэы шөыладухеит. Ишөхэарц ишөтаху зегьы здыруеит, шөгэы статөоушэа... Шөара абра шака шөыччо, шака насыпц шөымоу акара, сара убра сыпсы тынчуп. Убра упсы антынчха, убри ауп апстазаара... Ааи, убри цстазаароуп хара хзы. Уи афыза апстазаара шөара шөышыкэса рышьтахь Анцэа ишөитааит, уи афыза ацьанат тып. Уи, абра шака ухалалу акара, убри афыза, иуқөнагахаша атып убрагь иузыршоит... ахахаи, азэы игэы иаанамгааит абра ауаа зөу, икарцо зегьы зымчу имбошэа. Уи ацөгьей абзиеи зегьы акөыдеипш еилиршөшөоит, ипсакоит, нас апсра ианынхыкөгылалак, ө-цхак нарымтцаиргылоит. Акы – цьанат ахь узго, егы – цьаханым ахь. Ууаө бзиазар, ухалалзар, адунеи уқөнатц убзеиракэа рацөазар, ани ацьанат цха унанигалоит, амаакыракэагь узеитоит. Егьыс, адунеи уқөнатц цөгьамзар бзиа каумтцацзар, цьаханым цха наумтцаиргылоит, рапхьа абжьас еипш еилыграаза цыгө дукныкөлан, амца лақыта иафызоу, икапшыза икоу абз аатыхны, арыбзара иналагоит. Уи убас иарбзоит, ал-аза ацөа аахыхны иаархэны ианныкөутцалак итцөыр-тцөыруа ишыкало еипш икалаанза. Нас, ашша ыкөыршьыызшэа, уаө ишьапы изыкөмыргыло ианыканатцалак, иахьааз умбазо, мчык наугөйтцасны уныкөнацалоит. Уи иаразнак азгьейпш ушьапы уқөнакоит, уи нахысгьы хлымзаахуп цьаханым тыпцае уаө дзыкөшөараны икоу. Аха сара сгэы тынчуп, шөара шөызлахалалкөоу, шөызлауаакьиақөоу ала, шөышыкэса рышьтахь акөхааит, шөара цьанат тып ауп ишөкөашьу. Азэгьы ак-

ггы шəацəымшəан, шəара шəыпс уахь уаф дахəом, шəгəы тынчыз... Абас шəеихбаала, шəыхшара, шəматацəа раазара ада хьаа шəымамкəа шəыказ. Урт əжəцара хəыцкəа реипш ичырчыруа аоны иахьоноу, еихау насыц уахьггы икам, арахьггы... Шəхи шəареи шəеибаазагəышьоит, анцəагь дшəыхəааит...»

Абригь ихəеит, аєыхəеипш икəашза ашəхымс илагылаз ахатца иаразнак дынкабеит. Сара азныказ икастцара сзымдыруа сыкəеит, знык иназхьысны иназпыртцыз ачамгəыр арахəыцкəа реипш, снейлууааит.

«Ишца, Тəмыр дшыпсхəоу изымдырзои? Урт цьарак, цьанат еикəымшəазеи, мамзарггы уи хəгəимшхара ани зызбахə ихəаз цьаханым дакəшəоу? Аха... уи даагылазар ара дыканатцəгьара каимтцацызтеи... Ишца?.. Иара ифь даннеи ацсцəахагьдфашьама, деилацсама? Убриацьянатткьадахибаама, хадсцəа еикəимыршəазеи? Уи еихау гəырфəа ыкоума, ацсцəа хаз-хазы ианыкоу. Рыцсқəа пшаауа ианеишьтоу? Мамзарггы цьанаткəа фба ыкоу, абыргцəа рзи, афар рзи еиошаны. Нас убрагь еигəныошьак рмоузеи? Аха ускан... Ускан Тəмыр ахəыштарафь сара дсыватəанеи? Ускан иара аоны дааихьан, иахьеи-уахеи дхалагылазшəа ацəажəара хəфьын, дыпсхьеит хəанггы азəымзаразə дыкамызт. Акраауит, акрахфєит, хəагылоны еипш ауп иабггы ашəхымс дшаалагылаз... Аха ичкəын ихы наиқəкны ажəазатцəыкгы имхəеит... Издыруада еибаргəаазар? Ара ианыказ ухахь уцьымшь ыкоуп хəа ажəасакалак еибызымхəацыз, уа ианнеи ирытцаларыз сеидру?» – хəа сгьатцəы-гьатцəыуа, ақыызкьызхəа стцəыуо сцəырханы саапшит. Пьтраамтак сгəы зеггы фыла еижəхьсланы атарчеи тыргозшəа ицəыхəхəаны икан. Арахь ашарагь цьтк агын, аха сзышьтагыломызт, сцан аматуртəф амца еикəыстцеит, ишцазурыз, цьым, лымшара кəашароуп...

...Атəкəажə ус акəын, убриакара дгəакьан, катеикəатцəа лхьсхьан, тцхьбжьонла даапшны, амца еикəтцаны данаатəалак, лгəырфəакəа зеггы, абнаф агыгшəыг ахьча ихəымца азааигəара ишзымнеиуеипш, иаразнак еимпуан. Ускан лара

мачк лыпсы аарцэылгон, нас хэыч-хэычла лтаацэа рхэы-рыпхь азхэыцра дналагон. Уи лтааца иллыркатцозма, ларгыы ашара дшацгылаз нап алмыркуази, лара ус дашьцылан, атакэажэ дзышыцылаз лафэыхра акэым, апшқа дзышыцылаз иафэыхра цэгьюуп уажэы... Ианлымарклак, нас хрыххара, хархагэшэыгэра шэзафуй, акгыы хашэмырхэозар, лхэон...

Адэахь арбагыкэа атацаагацэа реипш иааиларпсеит. Урт рахьтэ тхыбжэон нахыс афьтра иалагоз ани арбагы акэын. Уи амза хыгыжебьяаза иаацэыртцны, алашара адэы ианныкэнарпчалалак, ашара иалагоз цыашьаны, «шэара акэыткэа зеггы ацэа шэалацсит. Ианшо жэбом, ианыхэло» хэа ашымха иахыкэтэазынтэи акэукэуэхэа фнатуан. Аха агэыла рбагыкэа иаха икэышзар акэхарын, «газа, газа, абри узфуй уаафэымтцыр, ухэда тфкэашаа хэызба хэыш азыпшуп!» – рхэозар акэхарын гэаныла, акгыы акэфнатуамызт. Амала, лара атакэажэгы уи лгэы итэшэахьан, иагыараан исхэа-хэазаргы иахья уаласырзуеит хэа лгэы интылхэааит. «Убжыы фееим, аха ужыы даара сафэгэыфуйеит!» – лхэеит гэаныла, даапышэырччан. Уи ус акэын, зегь рафхья ашэыб ихнажэаз амахэ абжэеипш акаатнаркэон, нас еицырхэоуны, арыжэтэ зыхэда цэнархэхэаз ашэахэаф баапс иеипш, афынанахон! Уи иара акэыткэа рыбжыарагыы зынза ахы арпхашьяанза атыпц икэтатэын, убрагы, убарт ркынгыы хатыр хэычык шафэу!.. Ишпаугэышьыарыз, ашьыжы ашара ацэеилагон, ауагы ажьон, иаргыы ахы ажьон. Аха иарбагы-фан, афэроуп зеггы зхароу!..

...Амза ахэы иазымариашан инеихьан, арстэи уахыпц-шуаз уи ахэы, зуаахэцэа рхэы асаан фееиж ду иантцаны зхы икэыргылан иназгоз апхэыс леипш акэын ишубоз. Нас уи акара ихалалу арбану? Ари адунеи ду алашьцара анахапалак, зынза еимахэланы, уаф ила атцэыршы такызаргыы имбо дкалоит. Ускан иара аацэыртцны, уи атц ауапа еикэтцэа ду ашэыхны, хазы иныкнанахауеит. Иара амзагыы ускан уафцс имахауа амзеи иареи рбызшэала ицэажэоит: «Сымфэагы

ааркѳаѳ, исзымдыруа ажѳабжькгы сахѳа!» «Иуасхѳоит, иуасхѳоит!» – ахѳозар акѳап, анацѳа тыпкѳа реипш ахаѳ ианхалан иѳоу аашаанза уи ашѳахѳаѳа, ахалалра, алаша-ра ду ршоит. Уи алашара шаѳаѳ ргѳы итапѳо, – шаѳаѳ рцѳа-нырраѳа аанартуа, шаѳаѳ рымѳа хнатуа, убриаѳара иаргѳы азыхалалуп. Иѳалап, ауаѳгѳы зны-зынла ахалалра, аразра аницѳызуа, амза данаѳапшлак, игѳалашѳозар, цѳара цѳырак ахыр-хырѳа азыхѳ еипш игѳатѳаѳтѳа ѳѳаанахозар. Аус злоу ускан иара ауаѳ имч аѳхан уи ацѳара имѳышьыр ауп, имырхѳашьыроуп. Уи шаѳа пату узаѳтѳо аѳара, убриаѳара уара ухатагѳы иумбазакѳа ух пату аѳѳтѳо уалагоит. Нас уи апату, уи ахалалра ухаѳынза ианноуга, ѳазѳы изгѳы албаага-ра шиашам, убригѳ убранза пату шикѳатѳаѳу иара угѳы ахата, мра зѳнампѳо, итѳаашѳѳылаза иѳоу ауада иаѳызамзар, иа-разнак иутѳанахѳоит. Аус злоу, ауаѳы игѳы абжьы иаѳауазар ауп, игѳеникѳылозар ауп. Уи азы шышьылаѳа абжьѳеипш аарла ауп ишааѳуа, аха угѳахѳ ихѳу улымѳа убриаѳара итѳарызар ауп, убри абжьыраѳа адунеи иѳѳу зегѳы ирылкааны иаѳартѳ, еилнаѳартѳ. Згѳы итѳоу згѳы итѳамцѳыц, зшьамхы иалоу зшьамхы иаламыцѳыц...

Ах, амза, амза, уара уаныѳам ажѳѳан дуззагѳы зычкѳын затѳа аанѳасра дзышьтыз ан леипш, угѳхѳааго иаатѳоит...

«Сара анышѳахѳ, – лхѳеит гѳаныла аѳакѳажѳ ахѳыштѳаара дахѳыгѳхѳатѳаз, – Камагѳ ѳѳрышьѳѳак лысымтѳеижѳѳеи итѳ-зозеи, Кама хѳыч, Кама пшза! Ус сѳхѳеит хѳа, уи шыѳа дхѳу-чума, ачкѳынцѳа аатѳра итѳаргѳыланы ишлымоу, ахѳа иар-ганы рѳатѳаѳа ашьашьалѳа ѳартѳоит. Ааи, ааи, шыабста тѳыѳак, шыабста тѳыѳак иаѳароу ашьашьалѳа! Ах, бара саѳѳстаа хѳыч, иахеижѳѳеи знык сѳѳѳаѳшызшѳа сѳѳкандаз... Исымбазакѳа аѳса хыцѳѳѳеипш бтар-таруа ибызѳаит. Убас ибызѳаит хшыѳлагѳ, ѳазшьалагѳ. Ах, бара сдырганѳыхѳа, абыржѳшьѳоуп ианыбхылапштѳу, бѳѳыхѳа аныѳтѳу! Бѳам-пытѳѳѳѳауа балагар, иааѳаркѳыкѳѳит ауп бѳѳыхѳа! Бара ма-ѳѳана цѳаргѳы баѳзышьѳуам, уи ажѳѳоуп хѳа бѳахѳгѳы имаа-иааит. Иааиргѳы итѳа наѳ, идѳылца, аимаа аѳычра здыруа аласба еипш! Бара анасыѳ бзи аѳѳѳлара башьѳамлан. Уи

барабеипшипшзоуахыакэыршэны илышьтазауеит! Аусзлоу, убри аеҗэара адырроуп, иагыахатэым, иагынахатэым...»

Азҗаб лгэы акара ирласны зееитазкуа акгыы ыказам, иаалыркыан зеггы азбоит. Уи икалоит ибзиазар, икалоит ицөгызар, аха ацагыара аз-кэйтцэеипш ианатцатэалак, иа-разнак зеггы аханарштуеит. Уи ишьтыхны иаанахэаз агеит, убри ауп дара азҗабцэагыы злашэартуо, ихархынхэуеит хэа иалагазом. Дара рхатакэагыы уи ацагыара, азиас ишьтнацааз атцэакэеипш иласкэантраза ихнаршэлоит. Убриакара ишэартуоп, убриакарагы атцанакуеит урт рказшыаҗы иузрылымхуа ирылоу рцагыара... Амала, урт зеггы рҗы еипшым Анцэа икынтэ. Азэы лҗы изгуп, җазэы лҗы ирҗашуп, ма изыхьуп. Урт уи хэычы-хэычла ирызхацыпцхьаза ирыщызхауеит, амала ицэоушьаша, зых зымч ақэхоу рҗы ишзыхьу, ма иш-зыцгароу, ишьшьылахаза ишыкоу иахьяанхогыы мачым. Уи ацагыарагы, ахэыч бжыыс иеипш, ианумпыгцкыа, нас ицеит, ахы утанарцеит. Кама хэыч уи макыана илнубаалом, хэычкы-хэычкык лылазаргы егыамазам, уи зынза излам иахагыы дшэартуоп. Еихарак азҗаб... Насгыы Кама леипш ипшзоу. Амала, уи лцагыара атцэыргыла иатцагылоу ачкэын иеипш, уажэы-уажэы ихаралымкцэозар ауп, знык-фынтэ уи ахыцара инаҗо агэахэара изыннажыуазар ауп ачкэын!.. Ааи, нас ишца, убригы дызлалхьыпцшыша, лгэыбылра злеикша ак катцатэыми. Убригы ихы ацша татцатэыми. Насгыы дара азҗабцэа убриакара ацша мыцхэ рылоуп, хэычкык-хэычкык ганы ачкэынцэа рхы итарымтцалар, ирхьырмагызалар, ишьткэыцэаан, ацша иаго ашэт бгэеипш иаман ицо акынза инеиуеит. Нас, зынза ишьтнацаауа ианалагалак, дара азҗабцэагы кэышкэами, ачкэынцэа ирзыршоит уи рыцша, уатка цыбаран иддыржэуашэа рыхкэа иртаргалоит! Дара ачкэынцэагы, уи азҗабцэа ркынтэи иаауа ацша, еыкэбалда изыкэтэо аеипш, ишшэартуо шырдыруагыы, иаразнак гэацхарак аарытцасны реартоит. Ех, ацша, ацша, иагы ишьамхы итцпрауазаргы уи иахьзаны агэра аҗазтцахьада?!

...Атакэажэ убаскан иаалгэалашэеит лара Кама хэыч данлыкэлаз рапцхьаза акэны ачара ду аҗы дшыкэашаз, иара убрака иагышеибадыруаз уи лхатцеи ларей...

Ачара хэа, уи еипш ачара, лара лыдуней ахаан, усқангы уажэгыдакэымшэацт. Изуаз Ачбақэан, усқандара атауадрей аамыстарей хэа ирымаз акгы ыќамызт, аха мызкахь знык атауадцэатќьа рашьцэа ирхьыпшны рыфны иеыжэтцуан. Даргы шаанagara иќан, ирфоз иржэуаз рыман, настгы ани рытауад жэла ду макьана ашэшырейпш итцагылан. Ргэылацэа-рызлацэа рыматцтќьа ус иаахтны ируамызт, аха ирыцхрауан, зни-пхни есымша уахь ауаа ирнеиртан-ирааиртан. Избанзар ахаблаф, ма ақыта ахи-атцыхэеи акы аакалар, ажэабжькэа уаќа акэын иахьаафуаз ахьышэтхэа. Даргы мал дук рымамызт, аха ргэы тбаан, анхаф изыхэан ахаангы иакэым ќарымтацызт. Рчарагы убас ирцшзан, ирхаан ируит, дара рымацара ирчароушэа акэымкэа, ахабла зегы ирчароушэа игэырѓон. Иќалап уи аены имкэашаз, имшэахэаз уаф дыќамзар, избанзар уи атаацэара зегы убас бзиа ирбон азы, ачарагы гэыкалатќьа иазыпшын.

Атакэажэгы усқан дызгабымзи, иаркы-иаркы ирцэ хэа иќаз ачкэынцэа иаразнак рылапш дытцашэеит. Анапеин-ќьабжькэа амцаф акэаш мфы анытќэацеипш рыбжькэа гон, урт ирылфны еикэфызтуазгы ирхэоз аарла-аарла акэын ишуахауаз.

– Мадина! – дынтылбѓацааит Хьыкэыч, уи даршышызшэа акгы лымбо-илмахауа дахьыпшуаз даакэылхырц. – Ама-цурта акынза хнеины хэаип.

– Уа ибцэытцахада?! – Мадина шыпыла ақыта агэаќынза бцан баароуп хэа лархэазшэа иаалцэымыгхеит.

– Сан дызбар, уаха цытрак хшынхо, баргы афныќа быш-назго, акы дацэымшэарц лгэы сыртынчып. Мамзар, уи афны днеиргы, лќэыд аќэгылоушэа уажэы-уажэы арахь лыгекынцаны аара далагоит.

– Сара афныќа сбызтода?! – Мадина уи ллымха лхы надылкылан, дналэахэыт-хэытит, – сара уаха атарчеи еипш сеимаркыр хэа сшэоит. Ачкэынцэа сеимаќны ианеисуа аќара акы бзиа избом! Санхэычызгы алеибарфара бзиа ишызбоз бымдыруеи, убри сказшыа уажэыг исхымгаз чмазаратцас исылаены икоуп!

– Бызтоу ауаа бхаштма?! – Хыккэыч уи илхээз иашатцэ-
кьаз цышья иаразнак лхы иаалкьеит, – рацхья иргылан урт
раҳатыр ауп ибатэу, пату зықэтцатэу...

– Атауадцэа раҳатыр мацарала ххы хазныкөгөм, урт дара
рыжэла аҳатыр иныкэнагоит, аха... Насгыы, сара ачкэынцэа
напышьашэала инеиҕагыланы еисааит сымхэеит, – иац-
хьян илхээз Хыккэыч ишылцэымыгхаз лбан, уажэ иараз-
нак иаахьалыршшеит, – акэашараҕе еисааит! Ааи, сара реиҳа
ипцшзаны исыцкэашо хэа! Сара сҕацхья реиҳа ишьацэхыр-
тэуа хэа! Имшьацэхыртэыкэа исыцкэашеит хэа, урт ажэ
рхэоушэа икандааи-сандааиуа срыцкэлазом! Арт реипш
атауад жэла змоу рчара архэанчоит! Ус анакэха, Хы-
ккэычхеит, уанықэла, даара лахь уацшны укэашароуп!..

– Иахэашазеи, каканҕеыгахааит! – Хыккэыч илгэарцханы
дааччеит, – бара аехырцэажэара бакэытцны бхы бнапаҕы
иааг.

– Ассир бхэоит, – еиҕах акыр-кырхэа дааччеит Мадина, –
сара сыхшыҕе иахья аштэ сшааталаз, ацша имцанарсыз ака-
сыш еипш, ачкэынцэа исыхцааны иргеит. Шьта сашьталеит
хэа иабасыцшаауеи, исыцшааргыы схэатэы ханатцөма?! Уи
ауатка цьбара еикэапхо изтоу афырцьян еипш, еимыркьо
ачкэынцэа ирылоуп!

– Итыркэкэаны иржэыр ишцабыцсыхэо?! – Хыккэычгыы
уажэ лара лцэажэашьеипш атцэы налылалтцеит.

– Ус избашуа азэыр дыказар, уи ами истаху? Изжэыз
итэуп.

– Кэаптеи, кэаптеи! – лхэеит Хыккэыч урт анхэычкэаз,
ахэаса какал ианыхэмаруаз, егызкымыз лнапы акамчышь-
тыбжь еипш апкеиҕхэа данаслак, абжыы ахьяа атцкыс еиҳа
лымхэа цнахны данаакалалак шҕылтуаз еипш, – знык иан-
кэаптеиха, нас изтахыда, уи антэу ауп ахэ анамоу!

– Ахшыҕе мыцхэы уархьантэацеоит, – иахья илхэоз лҕам-
шэар хэа ушэозу Мадина, лыбыз цхафыруа ахэыц агон, –
хатцацара аан, ухшыҕе ахлантц италэ ауардын ахэдеипш илас-
цэазар ауп. Избанзар, уи убриакара ипрыроуп, убриакара
икэарроуп, узацэажэо ачкэын азба дакыр, азыша дагаанза,

арха ицан илыхэта азна азы изаанагартə. Избанзар, шьюк рьчкəын дудгъазкылар азəгы иуатəеишьом!..

– Быцши, быцши, – лхəеит Хьыкəыч уи мазала лнацə-кьаракəа аалрыгəгəан, – азəы ихы быкəкны даауеит, иаа-шьала, бааицымкəашар иеишьыр калап.

– Ах, ани ифыза ачкəын дысшьыртə, – Мадина уи знык дангəалта, ицашашо аткьара иазыцшу аеыѿ еицш даагылт, – кытак ирыцсоу ачкəын стейцшыхəт!

Аха уи дшааиуаз, Мадина лахь дымнеикəа, Хьыкəыч дна-лыдгылан даалеихьрхəеит. Хьыкəычгы лзамѿакəа ааи-лыпхəеит, дааикəашəеит, аха икалтцара лзымдыруа данаакə-ха, уи итгегь данхəычыз, азмыжь ахыкəаѿ ианнеилак, апара дацəшəо даналагалак Мадина длыцəхасны дшалалыжьуаз еицш, аракагь пшьаала ллымхə дынтахəыт-хəытын, лапхьа-ка дналгəытцасит.

«Газа хəычы, бхəыжəтцəы иакəшəеит, бзыцшзуеи?»

Убри аамтаз, Хьыкəычгы архнышьнеицш еикəатцəаза акны ицан илыкəыз лыхцəы лышьтахька иааиалган, дакзам-шəа лфыналхəеит. Уи убас ицшзаны дкəашон, нас дышнеиуаз ахьшь аныхиаало еицш, лнапкəа еитцыхны ишьацəхыртəуаз ачкəын дикəшо, дивакəашо, ачкəын длыраапсон, хай анаас-сыни дыпхамшьандаз шырхəоз, ахьышəтхəа ѿазə дныб-жьапалан дышылцкəашоз, убас ицшзаны дыкəтцит, абри ишлыцкəашо игъазкны ицсыз ицсра цсроума хəа еихлафуан ачкəынцəа!

– Зегь быцссейт! – лхəеит дааины Мадина данаалыд-гыла, – нас апхзы багеит лхəан, аеы атхыр ианасуеицш, дналѿатəхəеит, – уаха уназыцкəашо хəа, иаарылкьо азə днымбыжьит. «ьара азə ххагахаргьы хназыдѿархəало, псы-мышьтыгак!.. Ибырхит, ибырхытцəкьейт!..

– Бымшəан, бымшəан, макьана ахыцəхəыц ькəоуп! – Хьыкəычгы дызцəыпхашьоз лзымдырзо лфыза лѿапхьа даапхашьейт. Уи, ани рапхьа зѿаазхаз ачкəын бара бахь дыѿкьаса амѿа дыкəлейт хəа лалхəахьан азы, лфыза лхəы ламхафазшəа, убри хьымзгылшьозшəа акəын дышгылаз.

– Ахцəхəыц ькəоуп хəа ирылысхи, урт зегьы аххəа нары-лушьаанза аттахəа икапсозар!

– Бымшәан, – лхәеит Хьыкәыч уи ллымха лхы надтданы, – макъана ицәырымтцыц, ишшьацәхыртәуа бжбы-шьхак ирхытца ачкәынцәагыы ыкоуп!

– Ах, бара сыцсы атыфра, сгәы аабыргәгәеит, Анцәа ихәозар, Ачаа дукәа рымышьта сатцанакып!..

Урт ааибарччан ашьаца инытдалеит. Аха ашьаца афнытқа азәы ибжбы еилырганы иуахауа хәа икамызт, ихышхытцәан алеира иафәу азгәеипш ауаарацәа рыбжбы гон. Хьыкәычи Мадинеи рнапкәа еибаркны цьаргыы иаанымгылазакәа, итәаз ирыбжбысны инеиуан. Ачкәынцәа уажәы-уажәы ратцәақәа ныкәыргылан акака нарышьтархәон.

– Атыцха цшза, тцәыцак сызтатәа, ари афынаха иаатейтәо акы сашуам!

– Азамана, – Мадина аишәа агәыгәым аакәылхын уахь лфыналхеит, – сара иаазызтәстәо азәы ишьапы дыкәгылан дымцайт! Уи саргыы даара ихьымзгысшьоит ус икамлар, избанзар, саат дуззак сихагылан, арахь нас аекәареипш ишьапкәа итцпрауа дцо!.. Мап, уи сакәшахатым, сара зәы снахаз цшынапха ашта дантытцау ауп сьбабаа зегы ахә анишәо!

– Хаи, сыбшьит, – ихәеит ачкәынгы азы итцалазшәа дыччо дәагылан, – ускак бнапы цәгыазар, тцәыцак ада сызтабымтәан!

– Шьта усгыы тцәыцак ауп иутаху, – атцәа аартәны инаимтаиргылеит, – амала абри азгаби сарей хазы-хазы хныхәәә хәа. Иахзейгьушьаша мачхәума, уаха акгыы уфамшәаргыы, афырцъан еипш ицшза-цшзаза икоу разкқәак хзейгьша!

– Бара азгаб, исхәашагь сфамшәо абз сабыргеит! – ихәан, ачкәын хыма-цсыма ак ааилейкәакәәкәан, аф-тцәыцакгыы ижәит.

– Умшәан, – акыр-кырхәадааччеит лара, уи лыгчапшьгыы, хыжәлас иумаз, мамзар зынза уашьуеит лхәозшәа, – са сыбз тыц ирласны игьоит!

Азгабцәа еитах еибарчыр-чыруа ашьаца итцалан рфьнархеит. Убри аамтаз, Хьыкәыч игәалтейт азә илапш лыгәагаахо дышлыхәапшуаз. Уи иаразнак Мадинагыы игәалтейт, ани анс акыказар илафшәахуазма?!

– Амарцъа, амарцъа, ублақәа ты́къьбар хәа сшәоит! – иара иахь лхы нарханы, аха Хьыкәыч лымацара илахартә ғыналтит, – амала, цкъа еилкаатәуп иулсыз, иужәыз акәу, иубаз лакәу?! Насгьы урт афбагы анеилатәо ицәгыоуп. Ачаа рфы-еикәапхеи, ргәыла згаб лыцшзареи! Амарцъа, амарцъа, уаргьы, соуп хәа икоу азә уоуп, аха даара угәуеаныз, акы уамшьыргьы егыи ухәнатцәоит!

– Бара ус сзырбымган! – Хьыкәычгьы дааччан, уи лма-хәар аакны лыналыдлыргәгәалеит, – сара азәгьы дсы-хәапшындаз, слапшықәйтцандаз хәа сыкам.

– Газа, газа, ибхәаз Анцәа бәтәимтцааит! – Мадина еитах иаалгәарыпцханы дааччеит, уи уажәы-уажә дзыччоз, уи лыч-чапшь ала цытфык лара лахь ихьалырпшырц акәын (акры-фараз аума шәзааз, изымфаша!). Нас ишпца, ари ачара дуззаә азәы димба, димаха дцар, ухаа излалыршоз, – урт ачараә убас ргәы пржәалатәуп, ирфаз иафо!

– Избан, изыхбыркьои?! – Хьыкәыч иаацъашьаны дна-лазцааит уи.

– Избан, избан бымбои, сара апсуа цәашьы аффы хааза иа-ныбылуа еиха бзиа избоит, ус ипцшзаза аишәа ианықәгылоу ааста!..

Азгабцәа еита иааибарччеит, еитах ачкәынцәа рыхкәа уахь иаанахәит, урт уа абцъаркәа кны идыргылазшәа, уажәы-уажә убрахь шәыпшла, убрыстәи ауп ашәарах ылтцран иахьыкоу хәа пархәазшәа!..

Ани ачкәыни Хьыкәычи рылапш даеазныкгьы иааикә-шәеит. Аха Анцәа икынтә усқан Мадина гызмал илызгәам-тәит, лынхьапшымта иакәшәеит. Урт дара афыцъагы еибы-хәан иказшәа, лапш анаххьымсуа, уаф данахцдырхагам, знык убас имазаны ацъар зегьы инарылкаан хәихәапшып хәа. Лара Хьыкәычгьы илызгәамтазакәа лгәы хьу-хьууа иаа-калан, пшьаала азы зцәылсуа агәыгәым еипш, пхаррак нта-леит. Диздырам, длыздырам, рацхьаза акәны иеибабеит, лара лых пагыа ишылбозгьы, ус кьатцәыра дшыламгылозгьы, данынаипырцлак, еитах ани амца зыххәхәылоз иблақәа пшааны, атыхәтәанза даеазнык... даеазнык... даеазнык

днархыпшылар ртахын зеггы ирыцэзаны. Иарггы убас дгэатеиуан, иаразнак амца итцалазар акэхап, тыцкаф дызгы-ломызт, лара даницэызлак, урт дырхыкэшан дааны, зегь акоуп цъара рылапшкэа еикэиршэон, цъара машэыршэа дылфэахауан, ма иахьыкэашоз днеиуан, лара данаакэлалак, ахыц иафкыз ахфеипш, иарггы еилакь игылаз ажэлар дна-рылкъан, уи дналыцкэашон. «Адарцита, апарцита» – игыгкны икоу апцхэбыгкэа реидыслабжь еипш, итцагаза Мадина лыбжьы ллымха итафуан...

«Уаха азэ ак хатимдыраандаз», – ускан лгэы хааза итыцсаауа иалагон Хыкэыгц, уи ус ахаанггы дкамлацызт, убас даакэымтцзакэа азэ дылбозарц, ибжьы лахауазарц, иччапшь амацэыс еипш уажэы-уажэы илфэапхозарц, ларггы мазала, зегь рылымкаа, ани имацэыс ччапшь далцшны, иблакэа днархыпшылаларц, насггы, уи уажэы-уажэы иблакэа рхыпшылар дзахэоз, дзафгэхэаауаз, урт макъана ирытцаз ахьылзымдыруаз азы шакэыз, аха мазалалгэы ишлытцанахэоз урт лара лыблакэа ирхэоз рхэозшэа, ирлас-ырласны ирымбалар, агэхьяагара, афгэхэаара, афхагахаара иалагозшэа. Убри аены, убри ачара акны, ацъар зеггы иара иакэызшэа цсы зхоу ирылаз, иара иакэызшэа зегь ратцкыс иччоз, ихэмаруаз, иара имала иакэызшэа ицэажэоз (егьырт зеггы рыбз рыхэлэшэазшэа!), икэашоз, ишэахэоз знапы еинызкэоз. Хыкэыгц уи устцэкъа шакэмыз лхалырштырц лтахны, цытк лхаф лыхшыф аалгарц, цкъа дазхэыцырц даналагоз, ани артцу иафызаз, уажэы-уажэ зытра илыцэтыпоз лыхшыф ааимшэара ианалагоз, еитах лара лапкъа даацэыртцуан, еитах иара имацара иакэын илбоз, зыбжьы лахауаз.

«Ах, шыта еилгандаз ачара», – лхэеитубаскан гэанылалара, аха ачарагь еиха-еиха еилашыфкуан, уи иаакэымтцзакэа алира иафэу азы абжьеипш, абжьы ллымха итафуан, ларггы уи азггы зтыфрны инеиуа ацха дыкэгылоушэа, уажэы-уажэы лыхлахатц аагьежуан, лыхшыф аахэашьуан, аха ишзахэоз гэышпцтагара иазнеиуаз асы илпоз ашьабыстеипш иаразнак леацэылгон.

...Аха зегь акоуп уи ацкэыни лареи еинасыпцхэит, ага бгьыци ашьха бгьыци реипш Ачаа рчара дуафэы иеибацшааит,

иеигəапхеибашьеит. Уи нахыстəи атакəажə илгəалалыршəар лтахзамызт, уи лычкəын дтахеижьтєи, урт агəалашəара бзиақəатцəкьагь, афатə хааипш мап рцəылкхьан. Зны-зынла убранза илгəалалыршəон, уаха днахысыр лхы ахылбаауан, убранза мацара азлырхон. Иара усгьы илымкаа адунеи сахықəугьы мыщхəысшьоит, уи акəым лхəон гəаныла. Уи акыр ихəозшəа лбон лара лычкəын, зегь шака лхы рхылбаауа, зегь шака лхы рыллыршəшəо акара. Аха апстазаара ус акгьы ашатомызт, уимоу иагьгəанатомызт лара шака лхы-лыпсы разаны, агəыр атца икылхны, адəы дықəыз, зны-зынла ауаф гəыршə иеипш, абас иаалыркьан, изыхкьаизыпкьа лзымдырзо илызгəауан, дахьнархəуан, лыпс хəычы такьакьанатц илхамыштыртə...

– Уара насыпц бзиа... – ахышə лхы нкылырхəхəан адəы днықəпшит атакəажə, – иахьагь уара уда хапылагəышьоит ашара. Уара унахгəытцхны хəатгəеит. Хгəырца ақəадаб еипш уажəы-уажəы ххы-хəы иқəлоит... Абри адунеи дузза упсы акуамызт, акы укəалкəало уанашьтамыз ухы ухьуан. Хара хус зламыз, хара хазлауырцəажəауаз аус... Уи убриакара атданакүазар акəхарын, убриакара шьоукы ирпцырхагазар акəхарын, уахəыртəит. Умариа анроу, ихы изымдырызт, иахьихəтамыз, иахьиатəамыз амца данылт рхəеит. Иахьихəтамыз ишьапы иргылт рхəеит. Уара уқалақьаф уара ишухəтамыз, ишуатəамыз уныкəазаап, афгьы-акəаргьы зкызшəа зхы збоз шьоук ршьапы уатцахəызаап. Урт ажə иахəаз зхəаз, знык ашьапыргыларта хəур, атəарта ха ихацшаап хəа... Харгьы иаххарақəоу рацəами, нан, ачынча абамбыл ианаладыртəа амагра иазфуан хəа, ашьхарахь хəихеит, арха дгьыл чашəрақəа хрызхьампшит, изгарыда, изтахугьы дынхааит, дынцааит, хара хəы иааиз дахаабауама ххəеит... уи зегьы уаф ихы иқəикрын, убригь уаф дызлазаша ауми ламысла иныкəар. Аха урт шьоук-шьоук шəыламыс шака ирласны икашəыжьыз (ан лхəычы данкалыршəуеипш!) убриакара ирласны шəгьацоит хəа пархəазшəа, уафцс иихəо рахауам, ирбом, дара иртаху мацара иафуп. Уара уеипш, абни дара иртаху иапцырхагахо нарыхəларыкəшəоит. Аха уара аиаша

уашьтан, угэыжэлагь цьбаран, ушьап амса азэ даграгылар ууамызт, уара ушыцсугы, урт шэфык урыцсоуп, нан... Ламыс змоу ргэафэ унхоит, сара мацара исыцсрам, сара мацара исхьяам уара уцсра... Убри сгэы еиқэнахэалоит, убри схьяа сыцеифнашоит. Хэылбьгехала унышэынтрахь саннеиуа, есымша шэтыла италахауп, шэыруп, қэыруп, фатэуп, жэтэуп. Уара уахьымзеит, аха хара уара агьама умырбакэа иахфом хэа уызыцэа ухэаагара иафуп. Укэакэаса уанахзааргагы, утынхацэа зынза укырта харымтеит, иахэтэз зегы дара ракэын иафыз. Уызыцэа артцафэа, атцара зуртцоз ахэычқэа, ирфэапшны акьяжыхэа имтцэыуарыз ахахэ гэы изтан. Уара умыпсзеит, нан, уара згэы утам, уара узбахэ анаархэалак, бзиацыхэала узгэаламшэо уаф дыкам. Уара утамхазеит, нан, узшызыгы баша уршыьтцэкьаз, уапырыхтцэкьаз цьыршьоит, уара ухалалра, уара уламыс, уара угэы итаз аус зхьугзэз, зылаазара уахьзэз ахэычқэатцэкьа рацэафуп. Уртгы инеимда-аимдо иргап, икармыжьп, уара убриакара уцсы зыхтынцан узышьтэз аус, ус инышьтатцан апыртцрагь ма-риамзар калап... Уи уиакара азэык-фэыцьяк ирзышьтымхуа ианыхьантэа, ианбзиаха, жэларык ирусзар акэхап... Уара умыпсзеит, нан, ипсыз, адамра хыла иасран икоу, уара амашына угэыдцан узшызы роуп. Избанзар, урт аныпслак, абни реыхэжэаны иаан иахьынхо адгылаф иржзом, нак иахьиз, иахьяазаз иргоит. Убратэи адгылы, убратэи апсыбафкэеи роуп аус злоу. Уртгы ус икажьны рпыртцра уафэ ианармыжьюазар акэхап. Ус анакэха, аиашагь цьара ашьа ауеит, цьара ахы ухьнагзоит, уцсы танатцы иухьымзаргы... Нан, нан, уара умыпсзеит, уара унышэынтра ианафсуа ауаа қыақэа рхылцақэа рхырхуеит, унышэыргэ ааипхьышьшыааны, ухан зык наузықэымтэакэа иуафсуам. «Ухраф бзиахааит, узышьтэз аус-пшыа, жэлар аргэыргэо, жэлары ирыхэо икалааит», – рхэоит. Нан, нан, уара умыпсзеит, апсратцэкьа уара Анцэа иукфэырхуп, иукфэыблаауп...

Атэакэажэ уаха лзымычхэзт, ахышэ нкыдылтцан, афныка дныфналеит. Адэахь зыпштэы зхыггаз ашкэакэа мафэеипш, алашара ақэлара иафэын адунеи. Уи убриакара иццакзомызт,

алашьцара иацəыпцхашьбозшəа, агəы ннархар хəа ишəозшəа, мазала, алашьцареи иареи анеилытцуа, ианеилго уаџс ила иамырбазакəа хəычы-хəычла инаскьанакон. Нас ахəкəа инархыган, абзеираз уаханза хəа нахəаны, зан днаскьазго атаца ґыц леипш, игəыкы-тцəыкуа иаагьежьюан.

– Хьурзык ныкнасхап, – атакəажə ахьыруа чуан ахьык-нахаз дахəапшуа даацəажəеит, иаргьы ақəшахатхарц лта-хызшəа, – ахəычкəа ипцхатцəы-пцхатцəыуа еилацкь рзылуп ран. Урт абыржəоуп ргəы тганы ианаазатəу. Урт ран сара сыхə гəырла илшьоит, уи шпалзымдыргəышьои, аха лара илхəалоит еипш, азə иаха акəым, лхытцкьба аха анлымам ыкоуп. Хара асду еипш хазлагылоу агəырџа дара ирымны-руазар ауп. Уи даргьы шпамыргəырџо, аха ирласны ирых-кьалааит, рыцха. Уи ипсы сакəыхшоуп, уи иуал кайтцеит, дцеит, ґазы деипшымкəа адунеи аамта кьаґла дуаараны дыкəын. Аха уи дызхьымзаз иахьзаша, уи изыкамтаз кызташа атцəфаншьапкəа нижьит. Иара ирласны ихы дыз-хəыцхьан, иапхьаґа дыпшхьан... Аха уи иацьал, абгьыжə зкəыпцсоу ашьацхəеипш, ус иааигəаны, имбо-имахауа ишиз-дыргылахьаз издырзомызт. Зегьы ибон, зегь идыруан, зегь шихьааз ауп ихы шихаштыз... Хадгьыл хəыч атəым милат рыла итəыр хəа дшəон, урт ахаскьын баапс еипш ахытцəара иахьаґыз тып инатомызт, ихьааигон... Ипсы сакəыхшоуп, ихшаз Анцəа цырхагас ирумтан, иахьа аилаць иара ихгьы анахамтцар сгəы иауам, –лхəан, ахьыруачуан даеа џ-кəапеик азы нахалтцəеит атакəажə.

Атакəажə шаанза еиқəылтцахьаз амца алџатцə џеиуан. Уи убас еибакхьан, акəаш мґы иара амца абызшəала убас аччахəа ицəажəон, лара атакəажə леипш акыр зхытцхьаз, акыр збахьаз, акыр ианиахьаз азəы, уи иахəоз еилылымка-ауазар, азəгьы изеилкаауамызт. Иґалап уи иахəозтгьы ари ахəыштаара ахаан ишмыцəо, ара жəйтə-натə аахыс ишеи-кəу, амца ашьата шакхьоу, уи ахчнызагь есымша айбашьџы игəеипш ишшу, ааихсыгьра шамоуц амца. Ара ииуа ахацəагь, акəаш мґы еипш, кыраамтаза илакьта-лакьто амца шырку, ишрыцроу, зымца зцəыццəахьоу, ма уи амца итцəыпццəоу мґтцас изыцрамлаз, лахьынтцас измауз, итынчцəоу ауаагьы,

урт рымца иахылтцуа акәиц нарылашәар, иаразнак ишеиба-наркуа. Ааи, уи амца абызшәала иахья ари аҗнаҗа аҗуорух ду ахәон, аҗакәажәгы убас, апырра иаркараз аҗсаатә ааҗсеипш лееикәаҗсань дтәан, уи иахәоз аҗәак налаҗшәар, дзазымхәыцыр, илызгәнымкылар, иара амца ахата ахааназ илцәыцәар хәа дшәозшәа...

АБЧАРАХ

I

Ачкәын хәычы, ауха даннышътала, кы-раамҗа дызымцәеит. Зны дахышь-тазынтәи ахышә дкылцшны аҗәәан иатцаҗсаз аетцәакәа ипцхязон, урт зынзаскгы ирацәамьзт, ахы, абыржә исып-хьазеит шихәоз, аҗша цстхәакәак аман аҗаанахон, ачкәын иипцхязазгы иимпцхязацизгы аатцәахуан. Нас еитәх аҗст-хәакәа хытцаанза дыцшуан, аҗшагы урт, аҗьякәа ирышьтоу алашәарыцеипш, ипцханатцон. Ускан аетцәакәа рыбақәа тыцыцьо иааҗшуан, ачкәынгы иаразнак дагәыргьон, азны-каз дзеигәыргьо иара ихатагы изымдырзо. Дгәыргьон, шыжьза зегь рапцхя дангылалак, абахчаҗ ртцәамцан иам-тцаҗсо, уҗы интақәацыртә икоу атцәақашь – артқәа аниба-лак дышгәыргьоз еипш.

Ачкәын аҗстхәакәеи аҗшеи рыхәмарра дшахәаҗшуаз, аетцәакәа дрыхызыаауа ишипцхязоз, шә-хкык дышрыз-хәыцуаз аҗәа неихалан дагон. Аха уаха акы дазыпшын, уи даназхәыцлақ, зынгы игәы тыпсаауан, зныхгы игәы ааиқә-хәаланы дыцәарц иақәикуан.

«Издьруада имааргы, – ихәеит гәаныла иара, нас аҗ-замцахь иҗы нархәны днықәиан ахәыцра далагеит, – уи иацуаха иқан, саб излеихәаз ала, усгы җбақа калат афе-ит. Иаракәушәа илазтаз – итанагалеит! Насгы ишнеиуаз, амжәатцла иахныхәхәы иақәыз аҗьеиқәатцәа азахәа ила-хан, иҗгәыцәаан иафеит. Агәы арпсааит иара атәала! Мам-зар ани аҗшаза иафаз зегьы агәы итцамчуази...»

Иаб уи амшә уаха уеизгы-уеизгы иаауеит хәа дықан. Ус акәын уи анкәа дахафәан ианишьуаз иишьуазгы. Нас рымхы ҫыц хәарран, абна иазааигәоуп, афынхәақәеи амшәи уамашәа ихтаркит. Абна ишаалтцлак, иишашоу амхы иналагылоит. Дара амшәқәа мыцхәы излашәартоу, рызхара ыфан, ихәап-жапуа ианықалалак, амхы иалтцны ицоит, аха рымгәа шытыхны хара ирызгом азы, ишнеиуа хәажәрак рығенылажыны ицәоит. Адырәәены ианаашалак пытрак инаскьоит, аха зегь аоуп, адырәәауха еитахынхәуеит, даара ргәырәанны. Убасқан ианузымшь, нас акыраамта уахь иқәлазом, рцәа иалашәозар акәхап, усқан ацшәма имхы шгәеит, ишәақь кны рнеира дазыпцшны мазала дшахафәо.

Зныхгы ацқәын амшә рыцхаишьон, иахьа хәлаанза иныгәнысуа абна иахьылоу, машәыршәа иаҫахауа афатә анамтәалак, амгәа ахәыц еиәнатцәо, амтц талазшәа ахы кәауа иқәхозар акәхап. Усқан гәаныла ирызхәыцуеит ақьацтажәқәа рҫы инхан икоу атцәашақәа, урт адгьыл ырхыцхыцуа ирықәлан ианаршәшәо, иагьараангы амахә дукәа ишырхьынхәло, идгьырны иаман илеины, адәагәтан агәызхәа икаҫахьеит. Ацқәын усқан атцәатцлакәа амацәыс рысыз цыишьон, рымахә дукәа хьжәжәарахза, игьашза, абырг ихапыц затцә еипцш, ақьацтақәа рҫы иаразнак улапцш итцашәон. Усқан иаб иеихәон уи шмацәысмыз (цшь-шьапык зтцо амацәыс!), ус акәын дшашьтаз иаб, згәы тцшьаауа абна илоу амшәқәа шракәу атцәаша зфәо, уимоу, иирбон рышьтақәа хылца бзиақ иақараны ахәынтцәақәа рҫы ипақьа-пақьаза иахьаныз. «Шьашәы утарблааит, – ихәон иара, ақьацта ақьынтә нақ хараза абнахь дыцшшау, уа ацқәын илымкаа иара урт ахьықәыз рцәаара ибозшәа, – ари ашьтақәа зақароу ала, сынтәа хамхы хәычы ианачыча, лапқьакгы хазтымго иаатнахуеит ауп».

Ацқәын даахәын игәыштца афәада ифәрханы атцамц дацтапшшау днаиеит. Уи дамхацәар, ахысыбжь анго имахар хәа дшәон, иара агәра ганы дықан уаха амшә шаауаз, иабгы ишәақь апынтца ишнадибалалак дышхысуаз, иаргы хәааны рапхьатәи ахы иазышьтамкыкәа ахи-ашьапи еилатцаны

икэымпылуа ахысыбжь ахьгаз ахь иаб дакырц ишдэықәлоз. Аха иабгьы заанатц уи ус шықанатцо идьруеит азы, атцла еимҕаца дхалан дықәтәоуп, ишәақь агәыцә затцәык ауп иаацшуа, амшә ицба амкырц азы, апша ахьамысуа аганахь ала иеавакшәадтәоуп. Нас алақәагьы еибарсны идәықәлашт, аха афьнтәраан ахьсрадахьымзакәа, агәылацәагь еибарфьны инеиаанза, иаб дакыр хәа дшәан, ачкәын уажә дахьышьтаз игәы аатыцсаит. «Рацхьа уи ишәақь имнахьшт, – ихәеит гәаныла иара, ихызагь длахан имақәахәара акынза инаикәихит ачытбыжь гар дфәтцкьарашәа, – аха уи ицьыба итәоуп аццышә иафьзоу ахәызба, иаразнак иаатпааны агәы иналеитцап. Уи амшәгьы уаха акгьы азыкамтазакәа, ахы нхьадышьшьны агәарахәа инкахап».

Ачкәын уажә даацшырччеит, ахәылбьгәа иаб ашәақь нкыдхны ашта данынтытц, иахәшьей иарей анааизынха, рцәажәара ааигәалашәан. Ларгьы убриакара лыбыз хны илфәоуп, лказшьагьы зны-зынла убриакара ицьбароуп, зны ачкәын ицсы лфазо даналага, «Бара ацсык бымир, бычкәынхон» хәа леихәеит. «Нас исоумхәо уажәы, уиакара ухацазар, – лхәеит лара лзарақәа кны лфьрзажәны даагылан, – уара хлантык утагылоуп, мыц зымхәазо абцьар укуп. Уанынапш, ушәақь ахы иахьнагаша ахәаны мшәык ықәгылоуп, апсырта иузақәыршәар – иушьит, иузымшькәа иухәыр – ибылгьан ишааиуа уеимлагәа уакуеит. Ахы, исоухәозар, ишпакоутцо уара уакәзар?» «Са сакәзар, – ихәеит ачкәын ииашатцкьан абыржәы амшә илапш иньташәазшәа иаразнак игәиеанитцан, – адгьыл сееиуатәны, уи амшә афадахьала сачхнысны, агәеанзамкәа сеихсуан. Азныказ исзышьтамкыр, иаразнак афбатәигьы агәыдытцойт!» «Амарцья, амарцья, – лхәеит лара еицах леаарзажәны, – фьнтә уанейхс, нас изахтагьышьои, ацәа бжьухеитеи! Уара уанхатцаз, амшә ацсыртатцкьа иарбаны зныкала иуртәар акәын». «Ибмузахт, – ихәеит иара уажәы амшә ицәцазшәатцкьа инапқәа наивахан, – ацәа мытцкәазакәа сара амшә шыны излабзаазгои!» «Нас хара ихәнажь», – лхәеит лара, аха ачкәын убриакара игәы пжәеит, гәаныла «цытындра, цытындра»

иҳәеит, икышөггы иаакәххит, аха ихапыцкәа ааихаргәгәаны иеааникылеит. Уи итцегь данеитцаз, даазеилаҳаз лоур акәын, икәмзаргь иаармыцшаар, ахамыштыхә италыргылон лтаа-цаә. Убас енак амытцмыць лтаххеит, аха аоны итцәахны ирымаз нтцәахьан, зегь акоуп, ишәыпшаароуп лхәеит. «Азын тьытындреицш уажә бабеилаҳаи?» – лхәан, лан агәыла-азла зеггы еимлыркыан, атцәыуара данакәымтцза дрыцқалшьан илулакгы цырақәак лзылцшааит. Убри нахыс ачкәын «Тьытындра» хәа длышьтан, аха ус анихәалак, лара дгәаан дхәацыхәацшьха деибакуан азы, лара игәы анцылжәоз ма акы анеимаркуаз акәын ианиамхәхәоз.

«Иара амшөггы рыцқаушьартә икәзам, – ачкәын гәаныла деитәазхәыцит уи – знык италан иафазар иҳачқап, ххы икәахкып, аха ыынтә раан еитәзаауеи? Ма ипқашьар, ма ишәар. Уи лазтцаз, израшәаз, иаазрыхыз – харггы акрыфара шақтаху азымдырзои? Мамзарггы ахы мацара акәу изы-хәыцуа, уаха адунеиаф амла иакуа, акрыфара зтаху азә ды-коуп хәа икәму?»

Ачкәын ус дышхәыцуаз, дшынахә-аахәуаз ииулакгы дыцәеит. Аха илацәа шааихыишьыз иаразнак ацхыз дынта-нагалеит. Ула атцәыршы тәкызар иумбо илашьцан, иаби иареи хаз-хазы рыгешаны амшә анбаауеи хәа иахаәо амхы иалатәоуп. Иара ачкәынгы шәакык икуп, уи иара иаб итәы иакәрам, итцегь ихәычуп, аха уажәы-уажәы игәы ирыгәгәон иара, избанзар игәалашәон иаби иареи ацәкыара кьдтцан ишеихсуаз, иаб итәы иахьнанагаз ишнанагаз иара итәгы, асаан ацәыха апша зласыз ахәасашәт еицш ипыххаа ишле-из ацакыа акынтәи. Уи зны-зынла амшөггы рыцқаишьон, идыруан убригь еатцахәык шамаз, знык-ыынтә рцыкәреи пытк зафагәышьар, нас иаазомызт, даеа шыоук рахь ицон, убрагь лыцқала изчар, нас ус-ус азынраггы ааиуан, шша-хәчык азыкәтцар ашьапкәа рыбзо азынра атыәраф иахнагон. Ускан зынза агәы тцшьааны амла иакзо иалагарггы, сынтәа излагылаз ацыкәреи бзиа агәаларшәаны агәы ааннакыло-зар акәхарын...

Ус, акәкәа-афәа аахган, иара инаицәхыкны рацәак бжәмкәа аанда еилакәфены, хлантцы ирбылгян итарцаз ақ-

деипш, амшә аалфрит. Ачкәын уи иаразнак ишәақь нақәикит. Уи иаргыы дгәанатан, азныказ ицыцза иаатгылеит. «Ахьтаха узмырцәои, ачкәын?!» – ахәазар калап уи гәаныла. Ачкәын убасқан агәра игеит амшә дапырхагамхар иаргыы ишипырхагамхоз, ишиламкыысуаз, ус акәымкәа, ибжыы ақәирго далагар, ифхалан, агәәғанзамкәа зны-зынла иампыхьашәало бна-саранцък еипш, ақыт имырхәакәа дшылбаанадоз. Уи аблақәатцәкыагыы «ухәычызар, хәычтцас уқаз!» хәа, акәын ирхәоз. Аха уи иабазомызт ачкәын мыцзымхәазо шикыз, иабозаргыы хәмаргатцас, егырт ашәарах хәычқәа алаиршәарц икыз цынашьазар калап. «Уара мышә-кәыш укәышуп, ус умыхьыр акәын. Ухыкәмачыра итасыртәарыма?! – ачкәын дымшәазакәа амшә дахьахәапшуаз иара ихатагыы иаацәеишьеит. – Иасышьжымтан саныфәгылалак, уцәа хәымсысза, итатаза, ашьацеипш сшьапы ныласыргылап!»

Аха амшә шихәапшыц ихәапшуан, иара ихатагыы иезилымкааит, уи дхәыццәоуп хәа датәанамбозу ма иикыз ашәақь гәанатан ишәаны игылазу, мамзаргыы, иара азы иаха ишәартаз – иаб иффы аку. Нас ашьтахьтәи ашьапқәа инарықәтәан, ауаф иеипш, икәәфза итәаны ихәапшра иалагеит. Ачкәын азныказ даашәеит; «Издыруада сакыр атахызар, саапсаны сылацәа анааихьысшьуа хәа ипшызар?» Убасқан ачкәын ишәақь еитанақәикит амшә, иаргыы ари ахәыч газарак импыгтцкәара дыкоуп хәа ишәазар акәхап, ахьышәтхәа ашьтахьтәи ашьапқәа инарықәгылан, анцәа ихәо ахатца иеипш, ацхьатәи ашьапқәа афәада ажәфан ахь инарххеит. Уи зны ихәмаруашәа ибеит ачкәын, нас иаргыы дааикәашәан, игәы интихәааит: «саб иакәызтгыы, иагыараан угәы цыблааны укаижьхьазаарын. Аха сара урыцхасшьоит, умбои, насгыы макыана цш-лапкыакгыы агыама умбац, абриакара бна урылыфрны, абриакара мағи-қәыци урыцәкәыкәны уанаах, ма уззааз агыама ба. Уәытца хааза икатца, ариабжыарак жьабаау, шәагыу сеидру угәы рхәашьны узмоу. Мамзаргыы шьхымзатрак уақәлоу, аллах итәуп, ашьха урфазар акәхап, ухы-уәгыы хьыруачуанк иакаран ихчааушәа збоит».

Амшə уи гəаныла иихəаз зегы ахазшəа, ишəақь агəыцə данлаха, ацхьатəи ашьапқəа инарыкəгылан азааигəара игылаз цыкəрєик ашьата нафьтцакны инацхан, зшьамхы кəадоу ачымазаф иеипш, иааизкəыфєит. Нас апхьатəи ашьапқəа инарыбжьакны алапкьа аацəнархəын, инафьтцакны афара иналагєит. «Уиакарагы уцабаакəа адуп, – ихəеит гəаныла ачкəын, игəгы датааччеит, – амала зынза еилакəафəан умцан, саргы суафуп, пату сыкəтца. Угəы нызкылаша, ушьамхы рыгəгəаны утыц акынза уназгаша ануфалак, ацыкəрєи уаалтцны абри аказгы унафаланы ушьтыбжь мыргазакəа уца, акəымзар, саб ус уимшьтыр калап, уи ашəақь агəыцə дныкəмыпшыц ухəаанза дхысуеит. Ааи, ааи, саргы пату сыкəтца, мамзар атцла дшыкəтəаз дамхацəан, амшə амхы тарцəны ицеит, иара дахьамфаз анцəа ицшьбууп хəа исхыччо икоумцан! Уахатыр збазар, сахатыргы ба».

Амшə ус цытк афахьан еипш, даныцшы иаб адгьыл иееиуатəны, амх хəдака дахыкəшан ааира дафуп. Уи хымцада амшə ашьтыбжь иахəит. Убри аамтаз ачкəын ишəақь агəыцə ажəфан ахь инаирхан: «Ухəы уахыскьоит, аха упсы угароуп мышə-крамеа...» – ихəан гəаныла, атцык аатиргєит. Амшə иаразнак ихəаан ицеит, аха ахы шақəымшəаз анаба, аанда аеылаханажьын, иркəаны ишзахəоз ахыкə илталеит.

– Уеитеихс, уеитеихс! – ихəеит иаб аандашьтра давалан дахьааиуаз. Уи ичкəын амшə хəны ицəцатцкьоз цышьон. Ачкəын еитеитцеитцан уажəшьта ашəақь агəыцə ажəфан ахь ирхар иаб ибон азы, амшə злацаз инацəхыкны деитахысит. Аха амшə ацсы ианакəыпш иахьцашаз ицахьан. Иабгы пытк днашьтафит, аха дышзахьымзоз аниба даахынхəит.

– Егьаурым, аус злоу, иакəымшəазаргы, уаххысаит, ус ишəафьаны знык ацсы агазар, уи уажəшьта арахь уаха ихынхəуа убарым, – ачкəын иаб дицхраан атцла даалбаан, афныка рфьнархеит.

– Акы акəымшəакəа ифам, – ихəеит ачкəынгы дгызмалза, иаб дишьтагылан дахьнеиуаз, – уи хымцада ихəуп, уатцəи иаашар, ашьаркəаста хакəлан хфьнаххап.

– Аиаша ухəатцкьеит! – иаб цəгьала игəацхон ичкəын ифазшьақəа. «Уара сыбчарах!» – ихəан гəаныла ихгы ина-

пы нықәишьбит. – Уаха хашьталаргьы, ари ахәажәра иара апштәоуп иамоу, цъара ихәытцажьызар, хлеимлагәа хакуеит. Амшә анхәу, хагоу даеахааит!

– Амала иара мышә дук акәын, – ихәеит ачкәын, уи аихсра ахыгәагьыз, икаитцаз ахатцара иаб итцегь имаиреҳәар итаҳыназы, – уи иакароусымбац. Хаанда аеахьынаханажьыз, ашьац еипш, иааркәыцит!

– Шьашәы итарыблааит, – ихәеит иабгьы, усқан ачкәын агәра игеит, уи иихәаз иаб ишхеимтцаз, иара деихсыр итаҳызтгьы дшеихсуаз, ус ишимышьтуаз, избанзар иара иаб агәра игахьан уи ус аламала ихы шкамшәоз, игәгьы шымтрысуаз, аха ара даеакын иказ, уи закәыз издыруамызт аб. Ачкәынгьы иеиликааит уи амшә дшамеихсыз шидырыз иаб, аха иаартны акгьы иахәара изымгәагьыкәа дшыказ, ашта ианаатала, ихьыз иамхахәеит ачкәын.

– Уи ура уцсы ахоуп... – ихәеит аб, ачкәынгьы азныказ иааицәымыгхеит иаб амшә дадикылаз цъишьан. Аха ашьтахь цкьа данхәыц, ианишәа-ианиза, уахьамеихсыз азоуп уцсы захоу, еикәурхеит хәа акәын иихәарц иитаҳыз саб ихәан, дгәыргьан ашьтыцара далагеит. Ачкәын усқан дгәыргьацәеит, убри азоуп хымпада уи апхыз хаа иаразнак дзалцызгьы. Аха уи нахыс ихы нықәйтцар, ибла ихгылон амшә, абри таацәак рхәы зтоу рца иакароушәа, насгьы иара зны датәанамбошәа, зны ицәшәозшәа, даеазныхгьы ашьтахьтәи ашьапкәа ирықәгылан, апхьатәи ашьапкәа рахан, иааинукьар икәларашәа!

«Абна илаз, – ихәеит усқан гәаныла иара, агәрагьы игон, итаҳхар ишишьуаз, нас агәылацәагь, хәыцгьы-дугьы, иара избәхә ада збәхә рымамкәа дышдырехәоз, иаарымцыхьашәоз ахасамаса наигәыдтцо, удырәатә еигьхааит хәа, абарбанцъиеипш ишикәшоз, сыбчарах хәыц икаитцаз шәа-хәа хәа ианду зегьы рфьы уи ажәабжь шаацәырылгоз – урт зегьы идыруан иара, аха ачкәын амшә апсы тазар итаҳхеит. – Сагәалашәалап, – ихәеит иара еитаҳ гәаныла, – аха акьзатцәык сгәы еихьызшьуа – схысын исыршәеит, амала убри зыкастцаз адыруазтгьы шака ибзиааз... Иаххәап ашьхарае

акацкацкэа аңыртлак, ашэарах ишшэартароу, ауафы ааигэа дшыкоу шидырдыруеицш... Издыруада, амшэгы иадырзар са сызхысыз, издыруада? Ус анакэха, уи сара исызгэаазом. Избанзар уи иадыруеит ацстазаара есымша, уи изфынтэааны иафоз ацшазеицш, ишхаам, аус злоу иара амшэ кыс амамкэа еиқэхеит. Икалап уи гэхэаазгоз, иазыцшыз, абна агэафы мышэхэыск ыказар. Икалап иара абна ахатагы игэхэаанагозар...»

II

Ауха Махаз дхынхэу дыхнымхэу изымдырзакэа дыцэеит ачкэын. Данаацш, ишшара ишахьан, аха иаха кыраамта дызмыцэеит азы, ашыжь дцэеицэыцсуа иаразнак ацэа алтра ицэуадафын. Илацэа инапы нхишьылан мчыла иааиртит. Ус иаразнак ихафы иааит иаха даныцэоз иаб амхакынтэи дшымаацыз, уажэы-уашьтан хэа ахысыбжь дшазыцшыз мацара ацэа даман ишцаз.

«Сышьтахацэеит, – ихэеит гэаныла иара, ихыза ныцхьаршэтны ииарта днылцан, – Кама лакэын сзырфыхалоз, аха убригы иахэа ацэа далахазар акэхап».

Ус ачкэын аматцурта акынтэ цэажэабжькэак илымха интасит. Иаразнак иеааилеихэан, ашэ аартны абартца дныкэххит. Ашыжьтэи апша хьшэашэа фацаза ианынаихыс, азыхь наифеитэазшэа, длахфыхза даакалеит. Ачкэын иаразнак идырит уи ианду лыбжьы шакэыз, егырт атаацэа азэгы ихабар ыказамызт. Аматцуртае данней, ианду Шьашькэа дцэышза шьакэарак лыламкэа лыцшшы лыхкэаны дгылоуп.

«Дыхнымхэзеи?» – ихэеит гэаныла иара, аха уи ажэа игэагыны ифы изамырхэеит, агэагыеицш ихэлашэеит.

– Уаб ихабар ыказам, нан, – абригы лхэеит, Шьашькэа лыхлахатц гьезьызар акэхап, дааизкэыфын, насыцшэа лыгекалмыжькэа лывара игылаз акэардэ дныкэтэеит. – Сынтэатэи амшэкэа зегы иара инимыртцэар иуамызт, ак шицеицшыз мфашьо...

Ачкэын дахьгылаз днеилууааит, азныказ икаитцара изымдыруа даакөхеит, аха нас иаразнак икьяе ааишөхаирпцан ашөахь ифынеихеит.

– Амхы цкья хөыц-хөыц еимыжөда, нан, Даур. Нанашьгыы Кама длыман уахь далоуп. Уа даньжөымба, иаха ихысыбжьгыы мгазеит, нак дашьталазар акөхап. Нан, нан, иабахиөоз уи адгьыл мышьтацөгья...

Даур аөа иаөкяз ахыцеипш агөашө дныткөеит. Убриакара дыфны дышцозгыы, еидихөыцлон иаб иаха дтөазарц ахьихөтаз атыцкөа. Урт иара итөала цшьыцьара икан. Аха цьарак иара амхы иналганы абнара цьтк инылагалан икан. Уи амөахөастала ант иаөа згөы зөаныз амшөкөа ракөын иаауаз. Избанзар уи ахөы икөган иааган, азө дапаөаларгыы, мамзаргыы ицөаара шабаз иаөа иахьазыманшөалаз хькөк аөанатар калон. Егьырт амөакөа ажөыртра илсны ихалон, уахь ант, зегьы ззеипшыз, амшөкөа ракөын иаөа иамаз.

«Иаха хымцада ахьанааөы дтөан уи, – ачкэын ипси-ипси еивтахо амхы далалан дахьнеиуаз еидихөыцлон, – аха ихысыбжь мгазар, уи агызмал иара изааигөахаанза дабеит. Нас иаргыы ахысха анинамта, иааөаны идөыкөлазшөа ибан, дашьталеит».

Аха убринахыс ачкэын иаб ишыкаитцашаз иаразнак изеидымхөыцлеит. Избанзар иаха амза ыкан, ачкэын иаб уи амшө знык ишөакь апынтца изадбалар, дхысыр калон, аха ахысыбжь мгазегитеи. Издыруада дшашьтаз ахөы дхьтцар. Мамзаргыы уи ахысха инамтакөа иааөаны игөыдлазар.

«Аха ус амарда ишаөаз деихсрымызт уи. Насгыы иара иахьада амшөкөа имшьыцкөа дыкам, уи урт рлеишөакөа бизан идьруеит...»

Ачкэын аөыц хөарра-мхы данналала иани иаөхшьеи рыбжькөа иаөаит. Уи урт рыкөөитыр итахын, аха ибжьы изтымго ипси-ипси еихөлахон. Нас ииулакгыы өааитит:

– Дьжөбама? – рацхьаткөа иара мыцхөгьы ибжьы тыгацөан өитыз цьишьеит, аха атак анимаөа, урт ркынза ишзымнафыз идьрит. «Дрымбакөа дабацоз, – ихөеит нас гөа-ныла игөы аарыгөгөаны. – Уи урт амшөкөа ракөым, зегьреиха

злеишэа цэгъоу ахра мшэкэаггы ахэйтэхъеит. Аха уажэы ма ихысыбжъ мгеит, ма ихабарк камлеит». Нас ицсыц аави-ган, еитафитит ачкэын: – Дыжэбама, дыжэба?

Аха урт еитахгы ибжы рмахазеит. «Шэлымхақэа ацэа ртадыртэама? – гэаныла даарзагъит уи иани иахэшъеи. – Урт анеицэажэо, азлагара иахатэоушэа, азэггы ибжы ра-хазом!»

Ацкэын деитатрысны ифынеихеит. Аха уи ишитахыз иеиттыхны дзыоуамызт, ацыкэреи шыапкэа уажэы-уажэы шыафаршэ анизырулак, иеизнымкылакэа дцан қышэха дцэытцахауан, дара ақэыд махэкэагъ рееилышыны иахы-каз ишыапы анынартацалалак, ашыацхэеипш дааныркылон. «Аус злоу, – ихэон гэаныла иара даныоагылоз, – иабцбар имнамхыкэа знык дархысзар. Нас ма амч абжа амкьон, иар-ггы ахэызба ақьаха дахъзон. Аха ус схэеит хэа, уи аншу, иа-хаггы еицэоуп, знык ианус, шэ-цсык ухазарггы, акы узын-хом...»

– Ееи, дшэымбазеи бара уахъ цыарггы? – ацкэын иани иахэшъеи апхъан рыбжы ахъгоз дазааигэахахъан, аха дар-ггы нақ италахъан. Урт уажэ реикэфьтбыжкэа злаиахауаз ала, амхы иалтцны абна илалахъан. «Усакэзар, дашьталеит, – ихэеитацкэын, шэартаракгы хышэашэаза, аматэабаазеипш, игэы ишынахысыз ааинырит. «Уаха ихаибарбап!» – ихэеит. «Уаха ма ура, ма сара!» – ихэеит.

Ацкэын иаб амшэ анибалак, игэы итихэауазггы иды-руан. Ааи, ааи, ацкэын иаб афнеипш адэахыггы ибзиан ди-дыруан, еихарак ашэарыцараф. Уи иасымша иара ихата ди-хыгехэан ихэалоит еипш, иаб игэы иман.

Ус ацкэын игэеитеит ивара ацшанаатэ ыласызшэа атэа рены ишкажыз. Нас иара атэа иаха иахыгаз, адггыл ахьатцыпшуаз атыцаф даннеи, ипақьа-пақьаза амшэ ашь-тақэа днархагылеит. Цқьа данахэапш, уи ашьта авара ад-ггыл цэаак ашытақэа реипш ианыз иаб имагэшьтақэаггы ибеит. «Ицсы иамуит, – ихэеит иара иаб мацкгы дааизгэаан. – Ишицэатцэкьоз аниба – дашьталеит. Аха иара ашьтақэа закароу ала, уи уамазак ауп. Шэақь итытцуа хыкгы иартэап хэа сыкам».

Убри аамтаз рла Дамшөггы хаш-пшыуа иааицылеит. Уи иаб абри амхы амшөкөеи ахөақөеи рзы даналатөоз арахь ахаангы иааигазомызт, рыфөы шакыз ашра иалаган иараз-нак иарырхауеит хөа. Аха иарггы ацөа иалашөазар акөхап урт уи иишшьтаз, шарпазаахыс иани иахөшьеи амхы иахь-лаз иарггы рыцын азы, азаза иаганы, икөатрабааха, азы иа-мырхыз ахөыс еипцш, аерышөшөо иапцхьа иаацөырцит.

– Дамшө, Дамшө, – ихөеит ачкөын уажөшьта атөыгуара да-куа, ипсы өеины ихөда ифкыдгылан, – саб дахцөызит ишубо, иаакөутцалакгы, иаауулакгы, дахьыкөаалак дупцаароуп. Уи дабанзацап зугөахөуаз, аа, абар, атөа рены еимгөхөаны иахьылсыз амшө. Хашьты, Дамшө, издыруада-издыр... дхөы-зар, уи дакызар, ипсы изацөгазаргы, дакөакөон. Уи ус ихы аөаижьып хөа сыкам сара, аха ауафы дызкөымшөо акагы ыкам. Ааи, ааи, Дамшө, ура ула көышуп, иагьа дшөарьцаө бзиазаргы, убри афьза дакөшөар камлои? Умбои, Дамшө, уи ашьтақөа, аа, иарггы ишьтақөа ахьгоу. Уи ицөцошөа аниба, дашьталеит, амарцья, амарцья, хаццакыроуп, Дамшө...

Дамшөггы, уи иихөоз ахауазшөа, цытрак ала таа ихөац-шуан, нас абжы нытцакны иаакүтцөыуан (уи иаанагоз: узгылоузеи, хашьты! хөа акөын), ифөышөо иапцхьа инагы-лан, зны итцаруа, зны амшө ашьтақөа алацш анрыкөшөалак, иахагы игыгкны ишуа, даман ахөажөра илгаз амөа ина-нылеит. Уи амөахөаста сынтөа аандаз ахацкөа анылырхуаз ачкөын иаби иарей идрыцкөазшөа рухьан, аха цьара-цьара атцлақөа хьжөжөаны ианыжьлан, цьаргы ус амаг ахацаны иеимиаан икан. Аха ицөоушьаша, уи амшө иара амөахөаста иаанымтцзакөа, ладагы-өадагы ахыкө цьара аөанамтакөа ишиашаз иахьауаз акөын. Ачкөын ахьа абгьыжө цөаак ахьықөжьымыз цьара-өыцьара иаб ишьтақөагы илацш нарыкөшөон. «Уадызцалеи, – ихөеит гөаныла ачкөын иаб дшацрымтцуаз агөра анига, насгы ара уеихсыртө икамызт, мардаран, иаахынхөыр – ө-радагы унанашьтуамызт. Уи ура уакарагь издыруадаз, убри азы акөхап уи ахөы ихы-таанза ма агөаөа аөтөанажьаанза узамеихсуазгы...»

Ус цөакантөи аөытбжы геит дубама хөа. Уи Кама лакөын, ачкөын ари ахөы дызкөыз атцөкала шыкөаз датцалахьан.

Ачкэын акэашмфэ дныкэгылан фитит: – Уи ишьтақэа арахь игоуп, арахь, хэа. Аха уи ибжы цқба илмаҳазар акэап, еи-тафылтит. Ачкэынгы знык-фынтэ ибжы лықэиргеит, аха уаха имнафуашэа аниба, Дамшэ зынза хара ицэцар хэа дшэан, деитанашьталеит.

«Абыржэ знык акы имыхькэа данахба, – ачкэын убас иекынцаны дышцозгы, иааигэалашэеит иаб цахьа абас шэарыцара хэа дахьцаз данымаа, иани иареи анишьтала, уи дизгэаан иан илхэоз ажэақэа: «нас ишэақь иман ашэхымс даахьтцыр, акэу-кэухэа сигэыдыхэхэалоит, изакэызеи, хэцэа ыкам, хтэа ыкам, ибафча абахаури, иарбан гыгшэыгу дзыхэ-лабгаз хэа хдэыкэуп».

«Быбыз бацха, – ихэеит ачкэын иан дналапысны амар-да днафалан усқангы, – уи зныкыр ихы кашэеит хэа бахэ-хьоума?»

«Ихы камшэакэа, – иан дгэаан, ацша этэасыз амцеипш, иахагы дааибакит, аха нас уаха акгы лымхэеит, дыззаап-шылаз, дзызхэыцыз анцэа итэуп, – макьаназ лыпчала дааи-уеит, анцэа дихылапшгэышьоит. Аха иацбал абнаф изы-калари хэа ауп...»

Ачкэын уинахыстэи ихаирштит, избанзар Дамшэ акыр иапхьака ицахьан, уи знык акы ашьта ианхыла ус акэын, арахэыц ианшэаны икэаркэалеиуа ицо акэаркэашьеипш, иузынкылазомызт, иаб иоума, иара иоума, иацыз иаразнак дахаштуан.

«Уеиха, абаапс, Дамшэ, уеиха, – ачкэын алагы агэы ирыгэгэон, аха ибжы тыган аңфитлак, иаргы игэы ирыгэгэон. – Аус злоу ицсы таны, бафцтэа иламкэа дахбароуп. Насгы ариакара дзышьтафыз амшэгы ус иқарымео ишь-тып хэа сыкам. Ус акы аныкала, ахыхшьых ура иутэуп, Дамшэ! Ааи, ааи, нас ари амчыбжь утынчуп!»

– Еихеи, уабакоу, саб, уабакоу? – ачкэын хэ-кэапрак дныкэгылан ишилшоз ибжы тганы фитит. Аха атак хэа акгы имахаит. Нас инацэақэа наифэйтцеикын, аtryшэ да-сит, аха убасқангы шьтыбжы хэа акгы имахаит, атцлақэа зегы еишьхныпсылан икэафза игылан, зны-зынла, цшак

анынарытцаслак, таалым ƙазтцо ар реипш, инхытар-аахы-
таруан. Ачкэын ибон абггыжэи ахэынтцэеи ахеилаз амшэ
ашьтақэа ибзиан игэеитартэ ишгаз, уи ибон иаб ишь-
тақэагь, аха ицьеишьоз акызатцэык акэын уи, атцх агэазы
рыцэапшь еипш иапцаны икеицозма амшэ! «Уи ахысырта
инамтэит, уиоуп иƙалаз, – гэаныла иаб дааидгылеит ач-
кэын, – дшацеипшуаз мацара кыр дагацэеит. Насгьы аб-
нахь инаскьяцыпцхьаза, иахагьы абнагэ аиуеит иара, иаха
ицьбарахоит, ускан иахагьы ашьра цэгьахоит. Аха хашнеиуа,
агэыштца хаххала, ашьхымзатра иавагьежьюа ашьхыц реипш,
амтц ахаабыцуа, сабгьы уаха злоу ипсра убааит хэа, иабцар
ихы иатцатцан дшықэиоу хнаидгылахыр! Уи ус акэхоит
хымпада, уаха ƙалашьас иамои, саб сара издыруа иакэзар...
насгьы... насгьы... ажэеипшьаа дихылапшызар...»

Ачкэын дышзахэоз дцон, аха данаапса, зынза амар-
да ипсы кыдхало далагеит. Уи дызқэыз ахэы аика аƙынза
дназарц макьана пытк игын, иабгьы уа дыфхашлаанза
дшимбоз идыруан. Убри хыхь зееимыртага игылоу аць ду
амтцан хымпада дƙалар акэын иара. Избанзар уи нахыс
нас хықэын, амшэгьы знык ианылхықэгьылалак, аƙэкаэхэа
инагэйдитцозар акэхарын. Иаргьы атцла ажжэабжьеипш, иа-
гья ихэаап, анаассыни, нас ишпа, уи ус баша агагеипш да-
хьырпшны дагоз цьнашьозма?!

Ачкэын дышнеиуаз дынцэйтцаххын, иеизнымкылазакэа
абггыжэра днылахаит. Убаскан иааигэалашэеит уи итцегь
данейтцаз, иƙэашза оны хэычык иаƙараны ицэырхэны
еиқэыжьыз апырча илатэан ишыхэмаруаз Камеи иареи. Ус
иахьяанагаз рзымдырзо хэынапцк налшэан, икэыр-кэыруа
ашта инықэлеит. «Амшэ хэыч, амшэ хэыч!» – лхэеит Кама уи
лнапы нақэылкын, иара Даургьы уахь дырпцуа. «Уи мшэым,
аха хэынапцп!» – ачкэын импцыхьашэоз хахэык аашь-
тихын афынаирхеит, Дамшэгьыионы инашьталан икыл-
тэан иахьямаз аандашьтра ихықэгьылаз аха ашьапы ин-
цэйтцалаанза, илахаххын иеимлагэа иакит. Ахэынап «ти-
ти» ахга, азартцэи андыртцэиуеипш, шытыбжык ахылтуан.
Нас ишалахэмаруаз (ацыгэқэа иƙартцо абахьазар акэхарын),

зны икуа, зны иоушьтуа, ирыџуа иаман ашта ишықәыз, аонатқа илытқапа иацөцеит. «Ус адыруеит, – лхөеит Кама усқан, уи гөаар, уашьтан акрамфар хөа дшөаны ахы шьышьуа, – итцегь идухар иукып, уажө макьана ихөычуп, ирыцхауп. Иаххөап, – лхөан дөагылан лшьацөкьарақөа дөа-рықөгылан ажөфанахь ирыхханы лнапқөагь ааитцылхит, – абранза ианааиуа, ианымшөхо. Усқан иаргьы гөгөахоит, азын хөфны абартцағ ахыб иқанатцө ашьашьбалқөа реипш, ахапыцқөагь духашт, аха уаргьы удумхо. Акакала икны иуман уахзаалап!» Дамшөгьы уи усқан илхөаз еилнакаазшөа, икөаөца итөаны илыхөапшуан, нас сара ара акгьы схарам, иара хөычцөоуп макьана ахөозшөа, атцыхөа шьтцыхны ифны агөашөахь алашыбжьқөа ахьгөз афьинанахеит.

Ацкөын дөагылан ддөықөлеит. Уи мацзак ицсы анааи-вига, иаха доунашьтызшөа ибеит. Арахь Дамшө ашыбжьгьы ыкөамызт, иаргьы ыкөамызт. Уи амшө иазааигөахацыпцхьаза иаха-иаха афьы ацынтца итасуан азы, иара дшацыз ахаш-тызшөа, дкажьны ицеит.

«Дамшө, Дамшө, иумышьтын! – ихөеит ацкөын даах-лафшөа. – Иара иланамтцеит, иара иамрашөеит, атагалара аан хапцхьа инеиуеит! – ацкөын уажөы-уашьтан амшө ааипцыхылан дасырц итахызшөа илаба данөаха, ажөфанаф ипыруа атцарақөа рыгагеипш, абгьыжөқөа амышөшөан рөынархеит. – Ма еиөкаашөа иафондаз, апшгьы умышөо, апцхөгьы умышөо, еиларкөығьны. Цас иқанатцөшөа, исфаз сфеит, исзымфазгьы азөгьы исырхөарым хөа. Уа агха ухьит Мышө-Қрамөа! Ааи, ааи, иузымдырзакөа ашхырцөагьтра унапы тушьит!»

– Укөума, саб, укөума? – ацкөын ишилшөз еитаөитит цыт-рак данынаскьа. Аха итацөу уахөаматцас абна цьара бжьык-гьы ахыџуамызт, иара ибжьы затцөык игазгө итажьбу амшын тынч иналадыршөыз ахахө хөыч еипш иналазит. Ацкөын ари ахөы данкьидлалоз устөкьагьы даацсалазөмызт, аха иа-хьа дышзахөоз дыфны дауан азы, уажөы-уажөы дгьазкны ицсы кьдхалөшөа ибон. Аха уажөшьта рацөак аанымхе-ит, даара иеиькар знык-фьнтө ипсшьаны дхалон. Ацкөын убасқан изыкьяз изымдырзө игөы аагыпсааит, ихлахатцгьы

аагьежыт. Уи дацәшәеит, уажә хыхь даныфхалалак иаб димбар хәа, аць ашыапафы абгыжә зегы шыафканы, амшәи иареи ахьеибарххоз адгыл тыжаан, ашыаза-гәаза иаганы иказар хәа. «Мап, мап, – ихәеит ацкәын иахьынтәауаз имбазакәа ацшеицш еита мчык дааимнадан ихы инаркны ишыапафкынза, – уи ус иееитомызт, иара амшә, иагья имшәы гәгәазаргы, цьара аказизбон. Ааи, ааи, шыта ацәа ахыхны далгахьазар калап! Акәац иахзышытыхуа аашытыхны, иаанхаз ацәа инылахәан, ифахаракны цьара иныкәтцан, акьат натцшыны хәааххоит. Аха саб аихара иара иахь ииаигозар акәхап. Уи иасымша ус ауп, сара схыгчишьалоит. Уара ма-кьана убаф цкья имшәыц, аидара мыцхә усзататцом, ихәоит. Аха сара исымуруп ус, избанзар иара даацсаны дыкоуп, иахантәарак ицәа ыкамьызт, итәа ыкамьызт. Ма аихара сара сахь даахароуп, ма агәта еицахзеицшны икнейхароуп. Нас афны ханылбаалак, иара уаха дхасыжылазом, сара хгәыла чкәынцәа аашытыхны, акьаткәеи асакккәеи хаман ххалоит. Иара амәккәа хытцәтәаны акәаб аакәыргылан азы аихаршра дахьзаанза, хара иаанхаз акәацгы хаман халбаауеит. Ама-ла акызатцәык, акранахфалак ашытахь агәылацәа рхәы иара ишааит, убриак сара сзадгылом, избанзар, урт дасу ихәтоу ажыхәтакәа иара иаха идыруеит. «Удырәатә еигьхааит! – рхәозар акәхап даргы ашта итытцны ианцо, – есымша абас уанынтытцуа зыцсра аахьоу акы упыхьашәалааит!» «Афара-ажәра ада хьаа хмоуааит!» – ихәозар акәхап, сабгы урт агәашә акынза инаскьааго. «Ари жәбома? – убаскан гәаныла хгәыла чкәынцәа снарәацшып саргы. – Абасоуп сара саб, абна днылаххны акы аалимгар иузом! Есымша афәтахәы имоуп!» Даргы неифәацшы-ааифәацшны: «Даур иакәтцәкьоуп аб дызмоу!» – рхәозар акәхап.

Саргы аухантәарак саб сышизхәцуа, ашәарыцара иазку ажәабжкәа шысзеитеихәо, ацәа сакыр хәа сшәаны уажәы-уажәы сылацәа шаасыркәычуа, атцхгы акыр инеигәозар акәхап. Аха сара саб дцәажәонатцы цьеи сыцәап, уи данцәажәозгы, еишьылза сыбла ихгылон абна, иара дзышьтоу амшә, ма абгаб, мамзаргы уажә ааигәа ашәкәәфы сыз-

хəапшыз, ґыц еилырхыз атцла амахəкəа реипш зтəыџакəа хахоу абнацə, уимоу, уажəы-уашьтан игараны иґоу ахы-сыбжьґы слымґа иґаџуашəа саґауеит. «Хəаа-заа нылабгеит, хəаа-заа нылабгеит», – сґəоит гəаныла санду ислыртəахьаз ацуфара аасгəалашəаны. Нас, саб сарґы уажəшьта сыцəа ґьалоушəа анибалак, ус ихəоит. «Ус сышнеиуаз даґа мшəык збеит, ушəакь шьтацда аґəан – ишьтастцеит, уқəиа аґəан – сықəиеит, улацəа хəа аґəан – сылацəа хызџеит, сара ихты хəа уасхəаанза ихумтын аґəан – ихысымтит. Уиакəхеит, ус сшықəиаз, ацəа хааза инасхалан саман ицеит. Ма ишцəаааз ухəарауазеи уи ацəа!»

Усґан сара иаразнак иеилыскаауеит саб сарґы сыцəар шитаху, иарґы ацəа дшакуа, нас уаґа акаґы симазцəаазакəа, гəаныла цəамтхаа изеиґашьџ атзамцахь сґы нархəны сыцəоит...

III

Ацқəын амарда ицсы кыдхалан дышнеиуаз данынапш, илапш нақəшəеит хыхь ахəы акəапраґ зееимыртаґа иқə-гылаз аць ду. Уи азмахəык тцаґа иадгылаз ашəтцла ахыцқəа инықəсуан, цакантəи уахыпшуаз, зхəычы ишоура зшəарц ихы знапы адкылан игəазтə ани ацєи реипш акəын ишубоз. Ацқəын еиґах агəра игеит знык уа данхала иаб дшибоз, амала ицьеишьоз, уи иаха данызхнымхə аґаацəа шицəшəоз изымдырзоз, ашараадəы ишаакəлазаџныґадыздəықəымлеи хəа акəын. Аха уи ус знык-џынтə ихьқəахьан, уахаґы иш-цасыцəшəари хəа дґəыґзар акəап...

Убасґан ацқəын игəалашəеит тьцпх иаб абас ианар агəазы шəарыцара хəа дцан, ауха дшыхнымхəыз. Аха адəахьы асы алыхəта бзиеипш аґəылы-хəылыхəа иланашьтєуеит, агəашə аґны унеины уааиаанза убыбышза уаатцəахуан. Икар-цоз, игəжəажəо иааилахеит аґаацəа. Ацқəын иан иаразнак агəылацəа рґы дцеит. «Абаацс, шаанза хшəықəлеит, аха ари икыдцəалаша иаха дыхнымхəзеит, цьара ибаџчак шəзып-шаауазар асы датцəааанза шəишьталароуп» – лхəеит. «Ус

бымхэан, цушьтеит, хапыкаф асы мацк даацеипшзар акэ-хап», – рхэан, лгэы аадыргэгэеит, аха даргбы мыпшыкэа идэықэлеит. Ачкэын урт агэылацаа зегы еигэныцаанза иаб илабашья аашьтихын ианду дқэықэма-шэықэмаха «уаргбы цъара уеишьтаурзуеит» хэа, дылмышьтырц дшалагазгы, афнашьтахь арасатра шыказ днытысны иезаны длыцеит. Уи астэыпсы пуа пытрак днеихьан еипш, дыпшызар, шыабыстак аееидыпсалан цақыран ифашьтыз аказгафы иеицъыпца игылоуп. Уи акэтағ агэеипш ула аахнакыртэ ифеижьза иқан. Ачкэын данаба, убриакара дъанашьеит, игэгткыа-псыткыаха ахаан имахацыз шақэк иасит. Иаргбы изыкыаз изымдырзо, итегь данхэычыз мчыла азмыжь данзааргалоз еипш, игэы аатыпсааит. Ашыабыста ачкэын дышгэанатаз еипш иаразнак идэықэлартц иалагеит, аха ашьтахьтэи ашыапы хэын, асы знык-фынтэ ифылцеит аха уаха ишамышьтуаз абон. «Ухэума, – ихэеит ачкэын гэаныла уи аарыцхаишьян, – асы улбаанацазар акэхап рыцха. Арахь архахь иахагы ишшэартаз узымдырзеи? Ара ардэынатқэка рхыппраар руам, ура уакэым».

Ачкэын ус ааигэа апсы таны ашыабыста имбацызт, иаб акырынтэ ишыны иааигақэахьан аха, ажы акэын иибакыаз, згыама идыруаз. Уи уажэ итаххеит, иуеихсзаалакгы саб иакэзаргы дацоумтцан хэа, нахэаны, акэакэа инапы нықэшны, иеилыбзаауаз ахэы аашьшыны, ашыап цъара акала ифеихэарц, нас ашыа анаангылалак, апсы ааифонагар, ахы иахэагэышыарын. Насгы ара зынза амфахэаста иазааигэан, иаб ишьталан иаауа, ишьтахька амфа иқэу агэылацаа рыдагы атахума, иаразнак иааилыршьуеит рыцха. Ачкэын убасқан избейт иара ааигэа днанамышьтуазаргы, ма цытк изыршэар, уаф илапш ақэымшэартэ нақ аказгы иазгыцаны идэықэицарц. «Сара шшэартазам, – ихэеит ачкэын усқан гэаныла, иара итэала иагыахьымзгишьеит уажэраанза ашыабыста дахъазеилымкаацыз, – сара ашэарыцацаа урцэысыхьчар стахуп. Ара уаанхар, урт рылапш уқэымшэаргы, рлақэа иаразнак уффы рпынтца ырчыхэчыхэуа итасуеит. Ааи, ааи, ахы иаразнак ушьтанакыр иеигьуп, ахэхага ацкэа ирфызоу

урт рхапыц тарқәа уеимыржәжәар атқкыс. Убри азыхәан, сара уаасызхәыц, насгьы сара даара сыццакуеит, аха ура урыцхасшьоит азоуп изуасхәо...»

Ашьабыстагы адых-дыххәа агәы тыцо уажәы-уажәы азымжьиалпо ацсызқәа реицш, асы иалтцәрауан, аха ачкәын ииулакгы, уи цьматцас хәычы-хәычла ицхьацо мацара аказгы иазгицеит. Излакалах сеидру, ашьагы уиакара цомызт, нас знык аказгы ианазгыс – хыкәын, уахь ашьтахьтәи ашьапы рацәак иацнамырхырааргы ацсы агартә икан.

«Ахапы ыкоуп, атцланаа ыкоуп, цьара уеавак амарцья» – ихәан, ашьабыста гәаныла даашьтацәажәан, арахәыц қапшь еицш игаз уи ашьаркәаста азә илапш ақәымшәарц аграпара шыапыла еимацсо дналбааит. Иара амәахәаста даныланы ифьнеихон еицш, инаишьтарххны ргәылацәагы рлақәа раццаны иааихьзеит. Урт, ура арахь икыдухуааз хәа, ианиазтцаа, «аказгы схалан фьстит саб нырцәтәи ахәы цьара дамазар схәан» хәа ижъеит. Ачкәын ахаан амц имхәацызт, аха убаскан ашьабыста ахатыраз имхәар амуит!..

Ачкәын уажәы иаацьеишьеит ашьабыста атәы ахыгәа-лашәаз, аха нас изигәалашәаз даназхәыц, игәы ус нтихәааит. «Ирхәоит, абзиа уны азы иат, ацгьа уны уцьыба итатца хәа. Издыруада сара ускан абзиара икастцаз саб цьара ихәар, издыруада, издыруада, икамло акгы ыкам рхәоит... Издыруада уи абзиара азы иамгазар, сара сыда ухәартам хәа саб цьара ихьзазар...»

Ачкәын имчқәа аазиркәкәан деитаәәәлеит уи ахәы. Уи уажәшьта уахь ихоз мчыкгы илалозшәа ибон, насгьы агәра игон уи иаб даацса-дкараха дахьтәо знык дызнеир – дышгәырғьоз, ахышә икылыпхо алашареицш ихы-ифьы цсада алашара шаалыпхо, уи идыруан ускан иаб иихәозгьы, ааи, ааи, идыруан игәы дтатәазшәатцәкьа. «Сумпшаар умуит, – ачкәын ицьеишьон ускан иаб иара данибалак ахәыч иеицш дышгәырғьоз, нас дәагылан ачкәын адгьыл дықәмыркьысзакәа даашьтцаан, имахәәә гәгәақәа рыла ажәәанахь дырцо мацара ихлахатц гьежьаанза дышилахә-

маруаз. Дирцацыцхъаза, ачкэын ажэџан убас иааигэаны ибон, иааитаххар инапы атцаиркыысрашэа. Нас иара иабггы данаапсалак, (мап, уи даацсазомызт, амала ачкэын ихлахатц шыгьежьюаз идыруан, аха уи шидыруаз иара ачкэын ихата иирдырыр итахзамызт, иара даацсазшэа кайцон, иеатцаирхон!) адыххэа адггыл дныкэиргылон, – уара са сахь уцеит, – ихэон. Аха уи убриакара ихэычны ихэон, уи иаб дирцонатцы атцэа итџу азеицш ишаць-шацьоз ихшыџ иазнымкылакэа иаџшэарц ацсык аагхон. Ачкэынггы иаразнак даалтуан, уи идыруан иаб ус ахаан итаацэа ирахауа ишимхэоз, ус анакэха, уи иаанагоз иарггы азэггы димазтцаакэа, азэы илымха итамырскэа иара имацара игэникылар акэын. Нас иаб еита ихы наидикылон, игэеисыбжьааигэаны дазызырџуашэа. Икалап уи ачкэын игэы ари абна тоураџ, шэарахымзар ааигэа-сигэа уаџ дахыькамыз, ишэауоу-имшэауоу атцихырц итахызарггы. Нас уи ихы дџахан днаиџапшны, – уара абна агэы умоуп, – ихэон. Ачкэынггы убас дгэыргъарын, иаб днаимпытцтэрааны, дзышътаз акэасаб уаџ ишьапы ахьамкзо ацакьаш аџы ираацсаны днахъзаны, иаб уи дагъанбацеи хэа дцъашьџо дышгыло, атэыџа ианкны иман дааиуан. Аха ачкэын еитах иоуишьтуан уи, акызатцэык иара агэра ииргар итахын, иаб уи баша иџашэаны ишимхэаз, иара абна агэы шиматцэьказ».

– Даур, – ихэоит ускан иара днаидыххылан, ачкэын ицэа иалашэоит, иаб аџцараџы анапра хапшьақэа дырхагылан данныхэо еицш, иара иныхэара дшалаго. Нас ишца, ачкэын иаб иааихэо зеггы игэы дтатэоушэа имдыруеи, – бнеи шыхеи рџы уахьынтытца ухы камшэааит, ашьабыста ашьамхы уцазааит, ахьшь аблақэа ухазааит, угэггы ухшыџ уцэапымсузааит, абарт хашьхақэа ргэамчи рынтыреи умазааит. – Ачкэын игэеитеит ускан иаб ахапшьа дахагыланы данныхэоз, икэшан игылаз итаацэа зеггы ишыкарцалоз еицш, атцлақэагъ амин рхэозшэа ишхырхэаз. Ускан гэаныла ихэоит иара ахаан иаб игэы акала дшаимырго, иасымша уи игэы иатаху мацара шыкаитцџо, иара иеицш дышуаџы халалхо, дышкэиахо, амц ахаан ишимхэо, аиаша иасым-

ша дшадгыло. Ачкэын иаб иеиликаауеит хымпада уи игэы иҥеикыз, нас уи убасдгэыргыап, убасдыччап, дахьгэыргыацэаз азы ацэацэашь аныбылуа иафытышшэшо ацэартэа хэычкэа реицш иблакэа иаарывтцны ицыр-цыруа илабжышкэа рҕаар-хап. Урт гэыргыа лагырзкэан, урт дрыцэшэазомызт ачкэын, амала акызатцэык дзыцэшэоз иаб иблакэа шыччоз иимыр-бар хэа акэын.

– Ееи, саб, цыракыр указар убжыы рга, еее! – ачкэын уажэ ибжыгы иаха иаазшэа ибон, насгы игэы иаанакон уи ибжыы иаб дахьыказаалакгы дацшаауазшэа.

Ачкэын иацхыака данынацш, харантэи кэаш мҕык цыр-цыруа амра зныччало абласаркыепш днахэапшит. «Абласаркыа» – ихэеит гэаныла иара абна агэтафэы уи ахыгэалашэаз цыашьо. Аха уи нас иаразнак иааигэалашэеит уажэ ааигэа жэытэ журналк дшахэапшуаз ишибаз абласаркыа змаз хатцак ипатрет. Ацкака Бериа хэа ианын. Ари дызустада хэан иан данлазцаа, «Уи цшыыблак зхоу иоуп», – лхэеит, аха изеилымкаауазшэа анылба: «Ауаа бзиакеа нзыртцэоз уафын, нан» – лхэеит. Ачкэын азныказ убриакара игэы тыцсааит, иаразнак дзыцхьозгы ихаштит, акызатцэык иара ажурнал акынтэи амра аныччалозшэа ицырцыруа, убла тнахуа иаап-шуаз абласаркыакэа ихакны иаанхеит...

Ачкэын иаб дизхэыццыцхыаза иаха-иаха ибла иааигэаны дыхгылон, зны-зынлагы «угэыгыит, сара акыр сыхьыр хэа ушэома, са сызургозеи?!» – ихэозшэа илымха иахауан. Ус игэы иаанакон ачкэын, убри алагы игэы иргэгэон. Аха уи хара дазнагомызт, нас амшэгы ааигэалашэон, гэаныла уи ацакыеипш еилагэахаа, иеикэатцэаза, зны-зынла игэы нтыцсаауа дназхэыцуан. Нас амфэхэастафэ уи ашьта дна-хэапшуан, иара иавган игаз иаб ишьтагы ибон, зны-зынла иаб иара амшэ ашьтацкыагы дыхгылон, «уажэы-ушьтан, уажэы-ушьтан угэы сыкэгылоит!» ихэарашэа. Ачкэын ицьеишьоз иара амшэгы амфэхэаста иаанымшшэазакэа ишиашаз ишцоз акэын. «Цыара иаамкэаратцеит, – ихэеит гэаныла ачкэын уи дазхэыцуа, – амфа ианытцыр, иашьталан иаауаз ицэшэазшэа икалон, уи хыымзгнашьеит амшэ! Аб-

ни ауаф хэычы ишпеицэшэо, даавалеит хэа мамзаргыы алымхақэа тдысуама?! Абни ауаф хэычы... Акызатцэык иа-ра алапкьеицш иику ауп ишэартоу, убри ахысыбжь ангалак, ижжаза амца иафэытчны идэықэло зеггы иреицэоуп. Нас утахызар ухэаа, абна рзызо хахэи-мфыхэи еигэыдтцо удэықэла, зегь акоуп акгыы умыркатцакэа уартэоит. Убри азыхэан утра уаатагылар иеицғын, саргыы саб игэы ртын-чны дкэапца икалатқэа шышуа аоны дтэазаарын. Уара уцсы тоуп хэангыы дыкамзаарын. Ус схэеит хэа, уи уцсы штатцэкьюу, цыара ушамоу идыруан, аха уацбал мацк имна-скыози. Уи итагаларақэа данрылгалак, имхқэа аныкэигалак, нас илақэа аашьтыхны дкыдлозар акэхарын. Аха усқан уи уимпыхьамшэаргыы калон, ашэарах зеггы асы илбаанаца-рын, ма бнахэак, ма шыабыстак ак ицахалар, знык ашьта изырхар, дашьталозар акэхарын. Варгыы уцсра уахыцарын. Ааи, ааи, атцэыргылеицштцэкья уахыцарын. Амала шэара амшэқэа уи иаха дышэзыгъашкны дыкоуп, ишэырбаз сыз-дыруам аха... Ма амхы далатэан шэанбааиуеи хэа дышэ-хафалап, ма ифызцэа иман шэтыфарақэа ахыкызаалакгыы ицшааны, чабракаршэ хэмарреицш шэфышэта иакэшаны иеиварыцхаа игылалап. Аха шэара урт ргыал-пал бжыы ан-шэахалак, иееиу акы шыкам шэцэа иалашэоит азы, наф царта ахынзамоу, зынза амкэыба агэыцэ еицш иахыыт-шэоу шэцэытцаларц шэалагоит. Избанзар ауафы иффы иа-разнак қэыцтцас шэпынтца иалакыакыоит. Аха даргыы, шэара ус хаала шэыштымтцуа анырбалак, (абзиара шэнымаалозар ихаибарбап!) шэтыфараахахэ-мфыхэатажыраиалагоит. Шэара уитцэкья хьымзгышэшьоит, избанзар, ари абна дузза ахас иа-моу, амтцтцэкья зхыцраар зымуа, уи афыза шэхы иқэышэкыр калома? Аха убасқангыы шэара шэцацэа шэыцымзар шэтытц-зом, избанзар ус иғэгэаны шэызыхыбаауа хэа акгыы ыказам, шэара шэхатақэа шэдукэами, иаацэгъарахаргыы шэхы иаха ишэыхычо цышэымшьои. Аха усгыы хаала шэтымтцуашэа анырбалак, ашэақь ахы атыфара илтакны ихысуеит. Убриак шэзычхэзом шэара, убри шэыпцы фанагоит шэгэы иқэым-гылаз афатэ еицш, нас убас шэхэаны шэтыфара шэыт-

Ѓоит, шəыбжыы, мацара ауафы игəы ааимырќыаны баџбафы деименаршəшəартə. Ааи, ааи, саб ихəо саҗахьеит атыџра шəантќыо шəыбжыы афы увара игыло атцла иасны ианхнажəо иафызоуп хəа. Аха убасќан ашəарыцаџ игəы мцар акəзаап, избанзар, згəы цаз инасыцгыы цозаап. Усќан ажəеицшыаагыы акгыы думыхəозаап, уара шаќа ирласны узкылцшыз, шаќа ирласны ацсырта иарбаны узхысыз акəзаап аус злоу. Аха шəара амшəкəагыы шамаха иаразнак хык шəартəомзаап, усќан ани ишəыкəшан игылоу абцъар зку ахацəа иеилартцозаап, ааи, ааи, лабеилацса ќартцозаап!.. Ус ауп Мышə, лабеилацса хəартам, ишəартоуп лхəо саҗахьеит сандуггы. Уаргыы иудыруеит урт зеггы, иудыруеит ауафы дышшəартоу, ухы иџаужыыр шхəартам, аха иќауцдари, знызынла угəы тцшыаазо уаналагалак, зеггы ухаштуазар акəхап, иухаштуазар акəхап ауафы адунеидшыќəу, уи абцъар шимоу, уара узыхəан адунеи зеггы еиќароу цъушьоит, иаауцтаххар имхгыы аатарцəны ухəап-жапуа узцо цъушьоит. Цъара-цъара уаргыы иахьухараќəо ыќоуп, цъара-цъара – иара ауафгыы. Ари адунеи ду шəанымзалазшəа, шəамкызшəа, аивысырта шəмоузшəа...»

Ацќəын уажəшьта акгыы игмызт ахəы аика аќынза дхаларц. Уи даатгылан ицсы анаавивга, ибжыы иргеит.

– Уабаќоу, саб, уабаќоу?! – ацќəын ишилшоз џитуан. Уи уажə ахьџитуазынтəи иаб хымцада иахауеит хəа дыќан ибжыы. Уи шəынтə ихы агəра аиргахьан иаб уа даацса-дцараха дыштəаз, ивара амшə еитцыхəхəа анапќəа аџада ирханы, амра згəышцы ацаны зəызќəио ахатца иеипш ишќажыыз. Аха уажəы ицьеишьоз уи ибжыы ахьымгоз акəын, ацќəын агəра игон уи иагьа даацсаны дыќазаргыы, иагьа ацəа далазаргыы ибжыы иаб иќынза инеир шакəыз. «Ушсышьталоз здыруан, – ихəозар акəхарын иаргыы гəаныла, – уара зынза уанхəычзаз аахысгыы сара скəал утагылан, иаразнак сара сќазшыаќəа шытухит. Уара сыбцарах, уаб абна дахьамоу узымдыруа афны ухы узыџнакуазма?! Сахьыќазаалакгыы супцаар акəын, нас ишца, угəы уартəаргыы, ани амцеипш удаќəа иртоу ушьа уартəозма?»

– Еехеи! – ачкэын ицсыц зеггы ихэлазын уаха ажэа иза-
цымцеит. Уажэшьта акагы нымхеит, уажэшьта ркэыбараз
ант араттла шшақеа данрықэлос еипш, урт ахэы ҳаракқеа
мгэацэха дхэазо дырхалозарггы дхалар акэын. Аха иаб
ибжыы зымгой? Ачкэын уи даназхэыц иаацсара атқысггы
ашэара илсуан, иаразнак ишьамхггы аркэадон. Нас еитах
иаб уи данибалак игэы иаанагоз азхэыцра дналагеит.

«Уара уанфытцшэа нахысггы сара стэқеа улалар стахын.
Уи уан лхы лыхнахуан, уара ус уахыккоу хзычхауам, агэыр-
фои амцэадареи хагахьеит, уажэы учкэын затцэы уи далюу-
галоума, дурбыжккуама хэа. Нас ишца, уи дышхэычу зеггы
идыруазар ауп, еихарак абна атэы, абна амазақеа. Ара ха-
ра абна ҳалатэоуп, утахызар сшы, утахызар иутаху сызуы
хэа зыпсра аахыоу акы ааипақаларггы ианизымшь, иааи-
фыйккыаны иартмак интатцаны игэылацэа рхэы анизаам-
га, хаимырпхашьеи». «Уара шэиыцэа, – лхэозар акэхарын
ачкэын ианггы, – урт иани иаби иара итгыхэала иеицэажэо
акырынтэ ихахахьан азы, ачкэын уажэы иан илхэозггы иды-
руан, уимоу данцэажэоз лгэы еибакны лқышгэгы кэам-
кэамуа абырг инапеипш итдыс-цдысуа атцэуара акынза
днеиртэ дшықалоз идыруан, – ацгэы аца ахэынац амкуеи,
убрыгы уара уахы дцозар акэхап. Сара баша сидынтцэалан,
сцэеи-сыбафи икэырызны дсаазама? Ихы шхоу абна дасуа-
зар акэхап, абна дылтцызшэа... Аха уа уара утэы иамкыр хэа
сшэоит. Итцегь дфоеидасыр ифызцэа зфэу ибап, зеггы рыхқеа
рыкэырпсны ашэкэкэа анырку, иара қыазоу хэа иабцар
ихэда ихшыны абна дылаларыма? Абна илоу уахзыхгомеи?»
«Сара абна дылалааит сымхэеит, – иабггы усқан игэы шеи-
бакуаз идыруан ачкэын, аха уи иан иара ихыркыаны атыз-
шэа анықалтцоз уиакара длыццэажэазомызт, баша сы-
быз азы затцасырбои, уи сара стэы илалахьеит хэа ихэарц
итахызшэа. Амала агэаара дшалагоз ибон, апырпылқеа
реипш ф-рғазк қацшь-қацшьза нақ-аақ изамфакэа ианаа-
рылнадоз. – «Амала уи уахыггы арахыггы цьарггы ифаттахэы
ирзыр стахым. Хэи рхэарггы цьарггы инапқеа иважыны
дымгылароуп, афны атэгы идырроуп, абна атэгы идыр-

роуп. Нас ауп акры итцозар ианитцаша... Амала зны ақытаҕы зда псыхэа амам зегы идыруазароуп». «Аиеи, нас уи мап зхэода, – иан лгэы хьацссон иаразнак, избанзар иара итэы иаимыргар шимуаз лдыруан, итцегь ималкуа далагар, бара ибхэо быцысхэар бара сбеипцшоит хэа лықэцэҕьара далагон азы, леаалырхааит, – ақыта атэы имдырыр ҕалома, ақыта даазеитеи. Нас ишца, уи ауаҕы днелкэынчабло дыҕазароуп, ацшэа иҕазароуп, ааи, ааи, иҕабызшэа хаазароуп. Азэы диасны дцозаргы ашта аҕынтэи мшыбзиақэа хэа ҕимткэа, бзиала шэаабейт ихэозароуп. Уи зегы абри абас ауп хэа иузирцдом, уи иара илалозароуп». «Уи убас дҕалароуп, – да- аччеит иаб, – ақытарахь дурхаргы дқыта уаҕны, ашьхарахь- гы – дыбчарахны дышьхауаҕны, дшэарыцаҕны, ааи, ааи, дыбчарахны, ана-ара ашьха харзаа дуқэа рҕы итамхэқэа еиҕажыны, нас акры итцозаргы итцааит, атцара аҕара имшу, игэыхэтэыхьзагоу арбану, дахызбаауада?» «Умбо, умбо, атцара зегы рышьтахь иширгыло, – лхэон иан ацкэыни лареи анааизынхалак, иаб лыбжыы имахартэ мазала, – аха уара сымш, уара скэыш хэыч, уара ацхьа иргылатэу умдыруеи?» Ацкэынгы усқан дааччон, аха ибжыы тыган иаб иҕынза иназартэ акэымкэа, ус иареи лареи ирхымсыртэ, лара иан иаразнак лгэы тылашаауа дааҕанатцартэ. Избанзар, ибжыы тыган дыччар иаб иахауан, нас уажэраанза сара исхэаз ауп изхыччо хэа игэы иалсыр ҕалон. Лара иангы дааччон, уи лхыл-ҕы кэашза иҕан азы, даныччоз лыччапшь хааза илҕықэлон. Ацкэынгы иасымша иан даныччоз ахчат ифозшэа игэы хааза дҕалон...

– Ее-хеи, уҕазар убжыы рга, саб, ее-хе-хеи! – ацкэын еитах ибжыы хтцаны ҕитит. Уи рацхьа Дамшэ атцарбжыы иахаит, нас аҕызыбжыы иаҕысаз аарлахэа бжык илымхэ интасит. Уи еитах ибжыы хтцаны ҕитит, ишилшоз атрышэҕы да- сит, аха уажэшьта уахьынтэи акгы иахауамызт, амала Дамшэ затҕык аашьарақэа рытра анабалак ишшуаз еипш, иаҕаапкны иахьшуаз абжыы иахауан акэымзар...

– Ипсы тазар ҕалап аха иштэу ауп иухэаша, – ацкэын иихэаз иара ихатаҕы цҕьа дазхэыцаанза икышэ инықэх- хит. – Уаха акы стахым, абыржэ знык деибганы дызбандаз...

Ала аакъымтцзакæа ашра иафын, уи абжы нырцэтæи ахæы иахъафыфуаз итцагаза, итцегъ ианхæыцкъæаз арагаткакæа рыла ахахæ ссакæа згæыдырцоз апенцъыркъæа рсаркъа абжъеипш иаафуан. Ацкъæын деитатрысны ифынеихеит, уи убас иекынтцаны дышщозгъы игæы итихæаауан: – Уаха акы стахым абыржæ знык деибганы дызбандаз... абыржæ знык деибганы дызбандаз... уаха акы стахым...

IV

Ацкъæын ипси-ипси еихъымзо ахæы даныфхала, ацъ ду анафс зееимыртага еизкъа икажъыз амшæ днахагылеит. Азныказ даагæырргъеит, аха иаб ааигæа данимба, иаразнак дзыкæгылаз адгъыл итцабган ацара иафызшæа, игæы аатыцсааит. «Уажæраанза быжъкæак сахауанеи, – ацкъæын хымпада саб амшæ ишъхъеит, иаргъы даапса-дккараха уи авара дтæоуп хæа ихы агæра аиргахъан азы, уажæ уи данимба, иахагъы дааицæшæеит, – амшæ ишъхъеитеи, нас ихы абеигоз?»

– Ееи, саб, удырфатæ еигъхааит, ее-хеи, уабакоу? – ацкъæын шфитуаз иахъа шыжъаахыс, убриакара ифы тхаахъан, уажæгъы иаб иапхъатцæкъа цъара ааигæа дыкамзар, ибжы иахап хæа дгæыгзомызт. Уахъынтæи уаха бжы анимаха, амшæ дназыпшит, иаб дахъцаз адыруаны ианахæарц итхызшæа. Аха уи ахъкажъыз акгъы усс иамазамызт, ацкъæын иакæым, уажæшьта иаб ихатагъы ицæшæомызт, ажæфæан амхы иатцæеипш еишьылза иатцапшуан. «Ус шухъуаз здыруан, – ацкъæын игæы иаатихæааит уажæы, – уцсы қым-қымуа уартæомызт, саб – саб шиакæыз, дшабчарахъыз удырыр акæын!»

Ацкъæын уи днадкъан ахыкæ шыказ ифынеихеит. Уахъ мфæахæаста хæычык тагалан, уи амфæахæаста ала анкъа зныкфынтæ рыцъмакæа ааицахъан иара. Даныпшы, шытакæакгъы гоуп, аха амышæхæыс ашьапышьтеипш даеа шытакæакгъы ибеит. Ацкъæын иаха иахъыкътæыраз атыцаф даннеи, иаразнак идырит уи иаб инапышьтакæа шракæыз. «Ус анакæха, уи цъшынапха дхæазо дцоит, ус анакæха, уи дхæуп, амшæгъы ишьит, аха... иаргъы цæгъала ипсы ацæигеит... дзышо дана-

лага, тџака агəаџаџ итџытџуа азыхьахь деихеит... Ус анакəха, убра дызбоит сара саб. Ааи, ааи, ааи, аџəкəеипш дзышан азыхь ихы заакылан ажəра дшаџу снейагылоит!»

Аџкəын ахькə иеаитан дышзахəоз ддəыкəлеит. Уи уажəшьта даеа мчык илалеит, иќалап, иаб иџсы штəз агəра анига, иаразнак илалазар. Убри агəрагара иаџызтгьы иара амчгьы. Аџкəын реиха ианитахыз, реиха даныџцакышаз, реиха иаб иџсы данахьзашаз илалеит. «Убри азгьы тəбуп, – ихəеит аџкəын гəаныла дыџны дахьџоз, – иќалап, уи саб илтџны иџоз амч акəзар, апшеипш ииасуазтгьы, са санаба, стəымуаџызма нас, зымч агарта ззымдыруа азəы силалар аткыс уажə уи ада џсыхəа змам абри аџкəын иоуп, абри силалап ахəазар! Насгьы сышгəакьаз амбеи, амчгьы ашьа иаџызазар акəхап, мамзар иуџəтəымзар иулагылазом...»

Аџкəын изгəамтазакəа иаразнак азыхьаџ дылбааит. Данынапш, иаб уа дхькəиалоуп, уажəы-уажəы з-хəычык инапы инантəалан иааиџеиќоит. Дамшəгьы атџыхəа рышəшəо «сабоутаху, сабоухəо?» хəа игəыбзыџуа идгылоуп.

«Анџəа иџшьшоуп, – игəы иаатихəааит аџкəын даагəырѓан, нас иаб иихəо иахəхьаз ажəакəакгьы иќышə иныкəх-хит, – сгəыѓра исытданамкит!» Аџкəынгьы дышзахəоз уахь иџынейхеит, иаб уи даниба, азныказ дгыларџ далагеит, аха агылара дахьзаанза иара днаихаххит. Уи ус днаитџапшит ауп, уаха мыч илазамкəа, абырг ихьыхəан иџоу ашəыр тџла дшатџапшуеипш...

– Хəаи, ураа сыфрат хəыч, – ихəеит иаб, аарлагьы аџсым-реипш ччаџшьк ааиџыкəлеит, уи итџегь ихəарџ итахын, аха урт иажəакəа иџнытџкала итџазырќəрылоз мчык алада ирыхон, арахь иаанашьтəуамызт. Нас иаразнак иаалырќьан, амза атыџ ианакуеипш, адунеигьы ааихалашьџеит. Аха аџкəын уи ихы-иџы иахəозгьы изхон, аџкəын зегьы еиликаауан, уи идыруан иаб дзыкəшəоз зегьы, ааи, ааи, уи ани ахəы ашьапы данаџалозгьы ус шихьуаз идыруан. Аха ихы агəра аиргазомызт, игəы иахəоз наќ днахон, итџəахуан, избанзар уи имч илнахуан, избанзар уи амч итахын иаб иќынза да-азгашаз. Избанзар уи агəыѓра иман, аџкəын дхəычын, аха

идыруан агэыгреи амчи ааицрымшэо ишеицнагатэыз, руак аницэыз, урт иреихаз, итцагь игэы ҕызкаашаз еак ицэызуан. Уи иаб иакэын, иаб имч акэын, абни исиааиуа азэ дыкам хэа абна илаз, цак иакараз амшэ ишымгэыгэоз ашыапы икэызкэаз иаб имч...

– Умыццакын, – ихэеит ачкэын уи иеаарыххан мчыла дгыларц даналага ижөөа днатцагылан, – макыана шыжьуп, ари ахэы тынч-тынч хапсы ааиөгө ххалап, нас хыкэуп, настэи иаха имариоуп...

Ачкэын иаб еитах ихы-иҕы ччапшык аарла иныкэлеит, уи иара ачкэын ида даеазэы ибеит хэангы изгэатазомыт, уи иара ачкэын дашыцылан, даххэычыз азы уи ахаангы абас аарлахэа акэын дшиҕаччоз, уи аччапшы иара изхот, уаха итахзам, дыхнапаацэоит, дыбжьнахцэоит амыцхэ сиҕаччацэо салагаргы хэа ипхэзон. Насгы уи иаб иара иахьяахауа амыцхэ дирехэазомыт уажэ ани иччапшы еипш ихымхэыцкэа иамхахэон акэымзар, даеа аамтазтгы, даеацбаразтгы, душьюазаргы иҕытцшэомыт.

– Уара, сеилычца, – ачкэын иаб инапы аххэыз иматэа пжэаны цахала иҕеихэахьан, аха ашыа ацэылымсырц итцегь ирыгэҕэар акэын, арахь ахэра ичкэын даҕаирпшыр итахымыт азы, иаразнак дызланаскьеигашаз акы избеит, – абни абна унылаххны расатэы лабак абри ахэызбала ихтэаны исзааугар, нас хаихеигэо хкыдларын.

Ачкэын уахь данца, иаб ихэракэа ҕеихэеит, цьара-ҕы-цьара ататынгы рҕеипсеит, аха уи дтэаны ипсы анига, ихьяакэа бызбызуа иахагы ицралеит. Уи итцегь дынхацээр, зынза дакуан, уажэнатэ ишзахэо идэыкэлатэын, уажэнатэ, дышшу, ихэракэа рхы цэырыргаанза. Амала акызатцэык игэы зыргэҕэоз: баөптцэа иламзар каларын, амшэи иарей анеибарххоз, икэакэа иахькыдсылаз, уажэгы ирхэарах напыла азэ дахан арахь итихуазшэа, ипсы ҕнакауан. Анцэа икынтэ, убаскан илшеит ашэакь атцхара, акэымзар даеазнык акшара иахьзаттгы, иаргы уаха акгы имыркатцазакэа абна саранцэ еипш дааиөнарҕон. «Аман снархэатцэкьеит уи амшэ», – ихэон уи дахьтэаз гэаныла уажэы-уажэы.

Ачкэын алаба иман данааи, иаб дицхраан дѳаиргылеит. Уи азныказ ихлахатцгы аагьежыит. «Ачкэын игэы тыскъара сыкоуп», – игэы интихэааит иара, нас пытрак ус дгылан, иаха иаахтѳэаны ахэы афынза излахалашаз амѳа дазхэыцуа.

– Хазлааз ала хцап, ус иаха ирласны хханагалоит.

Ачкэын идыруан арыстэи уи ахэахы уаха даѳа мѳак шха-галамыз, аха иаб илымшакэа ус дахъаанхаѳэаз шалахиѳоз еиликааит.

– Лымшара кэашароуп, – ихэеит ачкэын иаб дааччашѳа.

Убаскан ачкэын избеит иаб днаитцагылан ддэыкэларц.

– Унап сыжѳа икѳэца, – ихэеит ачкэын, ибжыгы уажѳараанза аткыс иаатигеит, уи уажэшыта дышхэычыым, игѳра гангы иаб ихѳа инапы ыкѳэитцар шыкэло агѳра ирго.

– Усытцагыларцу? – ачкэын иаб азныказ иааѳеишыеит, аха убаскан ауп уи агѳра анига имацара ддэыкэлеит хэа имч шымхоз.

Ачкэын иаби иареи уажэы-уажэы рыцсы ааитаркуан, аха имтѳэазакэа, ус зынза ипсы илшэшѳо даналагалак, тлак иенатцданы даагылан, ихъаакэа аѳерыгѳѳаха рымтэакэа деитадэыкэлон, аха урт ихъаакэагы ана-ара амаркаѳеипш дыркын, ус ицрышэшѳэаны изкапсомызт. Уи икѳэакэа ашшара цѳгыла импсаауан, ицѳеижъ зегы ахѳац иадрызшѳа ибызбызуан. Икалап иватцкъаракэа птѳэазтгы, аха зегъ акоуп, ибаѳкэа зегы хѳаш-хѳашаны ицѳа итапсазаргы дымкыкэа, дымгызыкэа, ачкэын игэы тымкыакэа дцалар акэын. Избанзар уи нахыс нас ачкэын игэы имкыар калон, ускан уи абнагы, ашѳэрыцарагы, иара реиха илазарц иитахыз зегы игэы рѳэыхышѳашѳар калон. Аха акала ихигар акэын уеизгы, дамхакыыр хѳа дшѳэан ѳааитит:

– Ахѳрацѳгъа ахатца ипшышѳагоуп, ахѳрацѳгъа ахатца...

Ачкэынгы идыруан иаб даара акырѳара дышкѳэакэаз, дышхэыз, аха ихы аитомызт уи, азгы ишытнаѳааз ауаѳ иеипш, «акѳэарахы» деихон, ма цѳажѳэарыла, ма хѳрашѳэала ихигон. Ачкэын уи адунеи азна игэы иахѳон, мазалагы иаб убриакара игэы издуун, уаха сылшагѳышыѳом сычкэын, ихѳар, ишыапы дыкѳэмыргылазакэа абри ахэы дхаигалон.

Ааи, ааи, ачкэын ускан ани имч илалон уи убас ианитаху ахаангы итцанамкэацызт...

– Умшэааит, – ихэеитиаб, ачкэынижэфаинапыныкэихын, ихы икэшыуа, – абна ус адыруеит, ажэеипшыаагы афатцахэы мариала иуицэзом. Ак уитаргы, акы уцэигоит. Аха уи знызынла ауп, реиха ианшэарту, ианцэгбароу, ухы ацэгашыа удырузароуп... Сызго сагааит умхэароуп.

Убаскан ачкэын иаб ишилшоз ихапыцкэа ааихаиргэгэеит, макыацшкэала ахэызба анырхуеипш акэын урт рыбжыы шгоз. Уи, хымпада, игэгэаны акы илакыакьон, уажэ иаргыа шыапгы иаагэоуцартэ итишыуа далагеит.

V

– Шыта егыхагым, – ихэеит ачкэын ахэы ацэкэахь дыцшуа иаб игэы ирыгэгэарц итахызшэа. Аха уи иаб акгы ахимхэааит, амала ус ихы ааирцдысит. – Знык хэзхалар, нас ахлагыра иара амацара хаман ицоит...

– Амшэ иакыз баба ихэеит! – ачкэын иаб уажэшыта ишилымшатэкьоз ибон. «Ачкэын игэы ицаз ахаан имаауа дкэстцеит иахыа, – уи уажэы-уажэы ихы-ицсы ишэиуан. – Аха иаргы сара сеипш уаф хэыжэлацэгыак иоуп, ус иараз-нак згэы цакэо дреиуам».

Урт ирулакгы еибак-еибашытуа амшэ ахыкажыыз ахэаны ифхалеит. Аха ачкэын иаб уажэы-уажэы азгы зтысны инеиуа ацха икэгылоу иеипш ихлахатц гьешуан, иблакэа акакацкэа рхылон. «Анацэалбеит, анацэалбеит, – ихэон гэаныла иара, – ахаан уаф дысмырцхашыацызт, сыхгы смырцхашыацызт. Абыржэ знык сеибганы, ачкэын игэы тымкыакэа афнынза сызнейндаз...»

– Ажэеипшыаа есымша иухылацшлааит, – ихэан, ачкэын днышытасын импыхыашэоз бгынтцэкэак иаб инаигэыдипсалеит. Иабгы ани иччапшы ихы-ифы аарла иаанирцшит, аха ачкэын изхон уи, ачкэын уи адагы итахзамызт игэатца зегы атырлашааразы. – Ари амшэ зынрак

хаилнаргоит. Амала саб, исмахаит умхэан, ацэа сара скаруат апхьа икасыршэуеит!

– Азамана, – ихэеит иабгьы аарлахэа, даеа знызтгьы, илшо дыказтгьы, уи ажэа шака деигэыргьан ихэарыз. Уажэ баша, амца зкым ацэашьеипш ауп уи иажэа шзымпхаз. Уака иаб дзацмыччеит, дзацымгэыргьеит, игэы азырхатцаны ижэаа днас-насыртэ дзыкамлеит. – Кама лзы уара нак-нак зны акы ушып!

Ацкэын азныказ даагэыргьеит, иаб убриакара игэра ахьигаз азы иааитаххар, уи уажэшьта абна днылаххны иара иаб иеипш, мшэык шьны даартэ дкалахьазаап. Аус злоу уи иаб игэра игеит, аха даеа ганкахьалагьы ацкэын даацэшэеит уи ихэаз. «Избан, уи иахьарнахыс иабцъар шытеитдома? Иахьарнахыс илымшошэа ибوما ашэарыцара? Сара усазтауазар – уи еихагьы еигьасшьоит. Сан илхэалоит еипш, ииарта ихы нылатцан тынч дыцэап. Илазааит ашэарахгьы абна, убартгьы рыцсы тазар ртахуп, убартгьы дара ртэала ахьтеи амлеи реацэырыхьчоит, азынра баапсы азы, ауеиа цэгьазы рхы гытыргоит. Амышэхэыс хэычкэагьы раазоит рытрафьы. Нас изушьри амшэхэагьы, уртгьы абри апстазаара хара ишахтау еипш иртахупеи. Икалап сабгьы иахьарнахыс урт дрыцрытцыр, иабцъар кыдиргылар. Амала саб, умгэаан, аха уи сара исзышьтыхуам, ишьтысхыргьы абцъар ахы ажэаан иакэкны схыслоит. Схыслоит, уахь пырхага ахьыканамтцаша, цстбара ахьыканамтцаша, нас дара ахкэагьы хырхарта анырмоулак, иаапсаны, апсра ишазгэышьуа акырцхеипш апыккахэа амхы иалапсалап. Ааи, саб, уобразатэык иутцаскуеит, уобразатэык уажэа сахыцоит. Сара ашэарах сшьуеит хэа абцъар сзакэкуам, саб. Избанзар, абнагь урт анахым ақапта иафызахоит, ақапта уара ахангьы угэахэо, уччо укэымлац, избанзар, уи шьоукы ахын, шьоук рыцсы зегьы ыкэын, ус ами саб...»

– Ари амшэ уажэ хзалакьысуам, – ихэеит ацкэын иаб дааипхьхэыцын, – нас чкэынцэакэак халар ацэа аахыхны, иааифыкькьаны иларгап. Хара хцалап, шытатэи хамэа хлагэроуп...

Ачкэын иаразнак игэы аатгэыргэааит, уи итцегь данхэы-чыз иаб дышьтыхны еиқэатцэамлахаза атыркэ лахақэа ани-феитцоз еицш дизгэдуун.

– Ааи, ааи, – ихэеит ачкэынгы ихэыцрақэа даарылтын, – хашнеилак, зынза уакаанза укэақэа-чақэарақэа зегы уат-кала ифеахэзэаап. Нас ачкэынцэа сара ихазгалап арахь.

«Абри сытцэфаншьап ирзуам, – еицаидихэыцлеит иаб, ихлахатц алу еицш агэежыра ишафызгы, – анцэа псынтцы ду ит... Саргы уажэшьта арахь уаха сызкыдлауоу сеидроу. Адунеи азэы ихифаахьюма? Афны икоугы агэырфеа иасыр-геит. Ааи, гэышьа, ацсы гэырфеа атцкыс абзагэырфеа еицэоуп. Иахэуажэраанза ажэеицшьаа схы салимырцшыцыт, есым-ша сфатцахэы спигалон. Убригь ескыынагь азэ димырчозар акэхап, аха сара схы сахашшаартэ сыкам. Са исылымшозар, изылшаша ыкоуп, анцэа икынтэ... Аката гылеит...»

Ачкэын иаби иареи аатгылан ианынацш, арстэи икаххаа рыфны ашта иныкэыцшит. Уи ашта иатцэаза азмыжь еицш акэын ишубоз. Ачкэын иани, иахэшьа Камеи ахэымсаг кны аатцрақэа ирыван, апссара иафын. Ианду ахамтцаф дтэан. «Урт ус ауп, – ихэеит гэаныла ачкэын иаб, – уахык абна саа-лахар, ацьыркырақэа ирылагоит, агэам ххытцэан хаштэоу дышхазкылырго сеидроу хэа?»

– Макьана егы хэымсаг дырхап! – ихэеит ачкэын иаб, паса атцкысгы ихы-ифы ааихаччан. Уи убас дыччеит, ихэаа-қэа зегы ихаштызшэа, акгы имыхьзозшэа, зегы даау-рышьтызшэа, нас анкэа ақды азартцэи ахатцаны ианылбааи-гоз ишькласыр хэа дшэаны дыццакуа дышцоз еицш, иаар-ласны ифынеихеит. Ачкэынгы уи днаишьталеит иибоз цыашьо, иалихэаара изымдыруа.

МЫШЬТАБЗИА

Батал уи ауха ацэа убас ихэааза далан, ашьыжь ианааша, ицхыз убриақара иара ихата агэра игеит, уи шыпхызыз шидыруазгы, ма-кьана кыраамта далазарц итахын. Игэгы уажэы-уажэы

итыпсауан, рапхьаза аеы данакэтэа, уи дзыкэтэаз иеы ашьтахь афырмахьтөкэа кны игылаз ахэычкэа иеы иасны идрырхар хэа дышшэоз еипш, уажэгы азэы ибжы игэы иаакэфны ацэа иаразнак далнахыр хэа дшэон. Уи идыруан иаб иахья ашьыжь ашара адэы иаакэлаанза дышгылаз, нас иеы зык накэтэаны, уахагы чагьак наиҕамыршэкэа ҕымчыбжья раахыс игэарымлацыз ацэкэа дышрышьталоз. Урт, уажэ ҕыц ахаскын ахы аатцнагоит, нак ақьаптакэа рахь адэышкэағыз дүкэа ирықэуп, паса иаанагалап хэа иасхэылбыҕеа иангэрлоз иритоз адшгы рхаштит. «Алеи абгеи шэрыхэхааит, – ус дрызгэаалон иара урт акгы имбазакэа дкыыпаха данаахынхэлак, – ачашэалеипш, баша азазабаа самгеи. Еипсырхар стыхымызт, аха руак ыкэсымгар, зынза еибаркьалоит. Арахь даргы еипурхо роума, игэарлом акэымзар...»

Батал урт иаб иажэакэа уажэ зынза иааигэаны игэы икэфуашэа иахауан. Уи иаха данышьталоз, иахья ишаашаз саб усгы ацэкэа рахь данцо сихьзашам, аха дшааиз сицхраароуп хэа игэы итакны дышьталеит. Уимоу, иаха зныкгы пхыз дибейт иара адгьыл пжэо акэатан кны днеиуазшэа, иаб дныхэа-ныпхьо, агэабзиара-ахабзиара хаман, ххы-хгэы хакэгырҕо пшзала ишахфаша хэа, адгьыл икэипсоз адш цыракэа, афонхыб икэкэашоз ақэацэыкэбаркэа реипш, ихааза игэы икэфуан рыбжы. Ускан иара, акэатан импытцкьар хэа дшэаны, убас ирыгэгэаны икуан, ашьтахь тдыруак анфаргалак, ацэкэаг аапсеит, уажэшья зынза рышша рыграцажерыма, рыпсы дхаргап хэа иаб дааникылон. Урт ацэкэа устцкья иаапсазомызт, аха иаб ибон ачкэын аканауа ицэтытцыр хэа дшэаны акэатан иеаларцсны ишикыз, ацэкэаг зны-зынла иара датэамбакэа иахьыртахыз дшыргоз, ирлас-ырласны ибжы анырмахалак, ма ачын анырхимкыалак, инарымфатэны ахэрагы ишалалоз. Аха урткэа зегы акгы иирдырзомызт, дара ацэкэа аапсеит, пшпцн-тақакгы нарфахшып, рыпсы ааитаркааит, ара адгьыл мчуп, насгы ари пжэатэуп, ҕынтэ цэағэазтгы акы иамусын хэа, шэшьярак ианазааигэахалак рапхья днагылан иаа-

никылон. Иара ачкэынгыы аихаршы икызшэа инапкэа быз-бызуа, амца рытцыдды, ипсы игэы икылахо, пшыаала ацэкэа рацхьака дниасны агъара дныкэтэон. Нас игэы иаахэон макъана имцэагэацыз адгбыл, инапсыргэытцеицш, кэынцэ цырак ыкэыршэымкэа ицыр-цыруа иахьыцкэаз азы, убаскан мазала игэгы деитаатаччон, уа икэцсаз апш цыракэеи инапы иалнахран икас азагъакэеи ахьеицшхоз азы. Аха иара ахаангы, ифызэа рнапы анрымихуазгы, урт азагъакэа дырцэыпхамшыацызт, избанзар, урт иара иаб инапкэагы ирытцагылон. Аха иаб итэкэа амсеицш икыакъахон, ачкэын ибахан урт, азлагара алу аныркэо еицш, зны-зынла хэыз-бала ишамихуаз...

Ачкэын ашырхэа дфагылан иеааилеихэеит. Уи зны-зынла ус даныштыахалацэоз ииарта дшагэылаз гэаныла ипхыз еазныкгы иеитейхэон, итцатэхэкэа реицш ихамштырц, аха иахьа ус каимтцеит, избанзар, агэра игоит уи шихамыштуаз. Амацуртаф даннеи, уахь дыфнамлакэа, иаразнак ифэы зык накэитэан, иаб иахэшыа зны уааины акы унацха хэа дши-хьынхалаз, макъана сгэы иагом ихэан, иаб дишьталан ифэы-неихеит. Уи, иара игэанала, иаб уажэшьта ааигэатэи акбац-тэка еимидахьан, аха уа ианимба, хымпада ахэцэака дцон. Уахь шыта ахаскын еинылан идэыкэлахьазар акэхап, ацэ-кэа уи знык иангэарта, ацэагэара нтэаанза шыта хкаарак итакны апхэ рырымталар, ишаадыртлалак, уахь ишзахэо идэыкэлоит.

«Шэцэа сыркацап, – Бадал даапышэарччеит, уажэ иаб урт игэы рзеибакны, ихапыц афэа ытцго, азы дынтыршыызшэа азаза даганы дахьнеиуа имацара дышцэажэо даназхэыц, – ахаиуан шырхэатцэкэо икоуп. Афны ааигэа-сигэа иахь-хэыша, ирфаша мачхэума, аха уи рымбо, абрахь абнака ауп рхы ахьхо. Абна цэггала шэылзгааит, шэарггы са сьбабаа шэышпашьтоу...»

«Иумшэиин, – ихэеит ачкэын, ииашатцэкэан уи иаб уажэ ивара дгылан дцэажэозшэа, – урт рами сынтэаггы ханзыр-хап хэа хазхэапшуа. Шыта ацэагэара аазар, уахь уаха изцап хэа укоума, уажэраанза ирзыфаз ауп. Дарггы абри дырны ауп изеихаз...»

Батал игəы даатаччеит Қəыта анааигəалашəа. Уи хы-шықəсақа роуп итџа ирыбжəеишьтеи. Ускангы иара бжəа-рахыџан. Сынтəакгы агəы тыскьом, уахь арахə ирыџыз ихəан иаб, усгы ирхəаны икан, аха ахəда хчааза, угəи џьали акгы амбаџызт азы, ус ааигəагы уаџ днанашьтџамызт, ашақə иасны ирхəаны иџон. Єнак агəылаџəа ачкəынџəа џы-џьақа даарыџхьан, агьаргьаласа иатџаркырџ рызбеит. Аха ааигəа узланеиуазеи, гəарбжəарак ма тшəаррак ибжəаџалан, ашаха ыркəара-кəантəны иршəны атəыџақəа ирхаршəтəын. Ус иагыкарџеит ачкəынџəа.

«Уажəшьта угəы ззыбылуа хəа акгы ыкам, – ихəеит урт руазəы, Қəыта аблақəа џархəыланы иахьрыхəапшуаз ихы нақəкны, – аџстазаара ахаара-бзаарақəа мап рџəукроуп!..»

Қəыта ииашаџкьан уи иихəаз џьара акала еилнакаазшəа (иазеилымкааргы, єеи шазимхəоз адыруан), ахы убас иакьеит, уи ааигəара дгылазтгы, дааихнахрын. Уи иаа-нагоз, иара ачкəын дшəартə дыкəазар дшəар акəын, Қəыта атəыџақəагы баша мџыршəагас иахагыламызт!

«Сара нап уласкыр еиха еиџəоуп, – егы ачкəын дахь-гылазгы џааитит, – агьаргьаласа уанатџасклак, саатк ала акəата-кəатахəа уныкəо укалароуп. Амыџхə ачынгы уасыр-газом, знык ашыџџə-шыџџə хəа инаухыскьоит! Ани ахаџ еипш иухагылоу угəыџақəагы рыџџарра маџəак-маџəак хрыџфаатəуп. Уи сара уанысыбжəалак нахыс азəы уисуеит-егьиуеит хəа акəзам, аха, иудыруеи, ахəыџы дыкоуп, аду ды-коуп, амашəыр ахампал иалоуп!»

Қəыта убри иихəазгы агəамџхазеит, убаскангы убас ахы акьеит, иара хəда гəгəак ахагылан хəа, ампыл асра аан ахəыџқəа ршьапқəа гəгəаны ианыркьылак, реимаақəа шрышьхышəшəо еипш, иахкьаны иаан излармаахаз сеидру!

Ашьтахь ирулакгы, хаџсыра шьднарбазгы, ирааџсан ирkit дара. Нас еиџхыраан агьаргьаласа акынза инарге-ит. Уи убрахь анеира убас иаџəымгын, мчыла аишəачарахь инарго ахатџа иеипш, убриакара ашьапқəа ыкəнырхəазеит, анышə ажит. Ачкəынџəа ахьгылаз иахлафуан, акəатани аугəи рыххо изуџахуи, ари џынтə-хынтə ухкаара абас ихə-

маны хақәсыр, шыапыла итдәағәаны иунаҗоит хәа! Аха иаргыы иадыруазар акәхарын, рыцха, уи знык агьаргыаласа ианнатгагыла нахыс, ауаа рхәатәы ханатцалар шакәыз, иара ишатахыз ашақә иасуа, ианатаху игәарло, ианатаху игәарымло акәымкәа, ахәдагыы аугә тыц анымтцуа ицәхәны ишыҗалоз. Агьаргыаласа ианнатцарк, рапхьа иҗканатцо аабап хәа иацеипшит, аха уи аеамыртысуашәа анырба, ацәа итнарывзаартә убас бжык хәа рганы, арасатә чын ашыҗтә-ашыҗтәхәа иахырҗкеит. Қәыта рыцха шзахәоз иахыгылазынтәи ишытыцеит, нас хара имцакәа ус марияла агьаргыаласа сшацымныкәо жәдыруазааит ахәозшәа, ишамчыз ахәда анаартәи, ағьатамақәа акы иара уатцәкьа аҗаа аарган иаахжәеит.

«Хәаи, сара исхароуп, – ихәеит иаб, ихы гәыбған аҗо, – ари ағьатама җыц азыҗатцазар акәын, арт ағьатамақәа сара сыбаҗкәа реипш, ихәарҗахьан!»

Ағьатама акрахҗартцуама рхәан, ачкәынцәа еиҗах абна инылаххын, ахьатәкәа аба рыманы иаакылсит. «Абарт цтәаны уцозар уагыца, – ихәеит урт руазәы ацәа ахыхны ицәны харантәи иарбо. Қәыта рыцха урт пшлапкьақәаз цнашьазар акәхап, азныказ атцыхәагыы аамхартцасит, – насгыы, арт даҗа хышықәса рыла ақьарста бзиақәа злытцуаз ракәын, аха уара узы хәмеигзеит, знык аугә ағьама анук, угәы аххаршәар хҗахымхеит!»

Қәыта убасқан убас ахы аҗкеит, ачкәын иаразнак дааи-тамтцатгыы игра аатнарбгон.

«Ах, уара мақьана ушьабаапс улоуп, – уи, ақьаад еипш, ихы-иҗы цәышза, шыа-кәарак иламкәа дшаакалазгыы, ицсы анига даахлафит, аха уи илафгыы абни мчыла ацә иацәи-газ ицсеипш, мчыла акәын ишихәоз, – абри агьаргыаласа зхәыцыз, убри ушьацәгыа ухы иаамысуа иҗкаицарц ауп изи-хәыцыз!»

Қәыта уи аенынтәарак агьаргыаласа иатцакын, харгыы зны-зынла инеимда-ааимдо чынла ханаслак, чабракаршә хәмарраҗы зышьҗахь ачабра кадыршәыз ахәычы иеипш, иҗны аҗынаннахон, аха иаакәымтцзакәа тыцк ахатцәира акәын изҗыз.

Амра анынташəоз, – шыта агəы цеит, – ихəеит иаб абар-таќынтəи уи дназыпшын. Ииашатќьан, ыара пшь-шьа-пык этаз акы ахкаара интытцны ацара иафьызшəа, акгы ахыќазамыз дыпшуан...

Батал уажəшьта пытќ дныќəахьан. Уи макьана дмаап-сацызт, насгы агəра игон иара уажəы-уашьтан иаб ицəќəа иапцаны дшааицылоз. Амрагь шыта игылоит, иахьа пшьа-шоуп, мыш-мышьта бзиоуп, иахьа уи ацəағəара ашьапкра акəын иитахыз...

Убасќан Батал игəы хьу-хьууа иааќалейт. Игəалаиршəар итаххейт иахьатəи ипхыз ахы инаркны атдыхəанза. Аха нас иаразнак мап икит, уи ас иааинырслан исгəалашəом ихəеит, нас тынчрак ќалап, уафь дахьспырхагам, уафь иб-жы ахысмахауа снатəап, уажə сыццакуейт, исцəыбжьахар ќалойт, уи афьза апхыз абжьажьра схы исзанажьуам, ихəеит. Насгы уажəшьта иаб дааицылар ќалон, усќан иаафəхтцəны даќəытцыр акəхон...

«Аус злоу иара сгəалашəойт, – уи абас игəы итихəааит, адунеиаф уаха акгы имазамзаргы, абни ипхыз затцəык ахыгəалашəо игəы ейќəнахəалозшəа, уаха акгы итахымызшəа... – насгы шаќа еилыхха, шаќа иааигəаны салапшуашəа исгəалашəозей. Апхыз бзиагы акраамта иухамштырц азыхəан угəы итакны ушнеиуа, мышьта бзиак дааупдылар, ахааназ угəафь иаанхойт. Уаха акгы стахымызт абыржəы саб ицəќəа иманы даасцылар... Уи иаќара зымшьта бзиада. Амала... амала ихази хара хзи ибзиамхазаргы... Аха убригь лахьынцоуп иара излеихəо ала. Ааи, лахьынцоуп иеиханы иара иќынтəи акгы смахацт, убри ажəа зегьы атданакуазар акəхап... Аха уи ажəа адуќəа рхəааф ирхəо ауп, хара макьана хазхамлац, хшьапы зќəымгылац ашьаќəа реипш, иахцəыхароуп. Аха зегьы акоуп, уи хыпшак амоуп, мчыдарак, лымшарак аќьыбжьейпш иахылтцны иаауейт. Дара адуќəатцəќьа рымч зќəымхо, изнышəахьоу, зейсра иакəытцхьоу... Хара уи макьана иаанагатцəќьо хаздырзом,

иаххэоит ауп, ианаххэалак ауп егырт ажэакэа зегы иш-
реипшым анаадыруа, уахагь хзацэымцо хаанхоит, абиа
камла уаннацхалак, уфы еимахэах ишакуа еипш...»

Батал уаха даламгеит ипхыз игэаларшэара. Уи иахьа
ацэқэа антцдыртлалак, иеаазэзэан, акы днацхан хазы тынч
данынатэалак, исгэаласыршэоит хэангы даламгакэа, иа-
ра амацара изааиуеит. Аус злоу, убаскан азэ дипырхагам-
хандаз, убриакара ицэымгу акы ыкам ачкэын, убас азэ да-
нипырхагахо... Игэи иареи рыда уафы изеилымкаауа абыз-
шэала ианеицэажэо...

Ус дышнеиуаз, Батал уакьан-чакьан быжкэак иахаит.
«Ант имыцшаакэа иуазма, – иаб дааизгэдууит иара иа-
разнак, – уи уаха ацэарта ихы анылоу уизтааргы, ацэқэа
ахьхэуа, иарбан қыацтоу изкэу идыруеит. Тыпх урт руак
амшэ ианахэггы, ауа дызмыцэазеит, сыпхызкэа хэартам
ихэан, адырфаены шаанза дцан иааицеит. Аха амшэ кадыць
Қэыта ахэда иамцқласзар акэхап, ашьа ахьыжжы аштэ иа-
наатала, харантэи уахьыцшуаз, азэ цас ахэычкэа ргалстук
кацшь ахаитцазшэа акэын ишубоз! Иара ацэгы убас алақэа
амцацшь рхын, иаабац Қэыта акэзамкэа, ашьара икэкьаны
икан. Икалап абни амшэ абас иахьазныкэаз цханашьазар,
иара цэтцысым, қаблам, ацэ наза-ааза, зымч зылзаахьоу ар-
ха мшэы гэхэы ахы иазтэнамырцо ишцакалеи?!»

Аха Батал ипылаз иаб иакэмызт, хьшыцэан, урт атыцаф
рфызцэа неины ирыцсахзар акэхап, рхак хнықэцшындаз
хэа иазыгэшыуа иаауан.

– Уабаци, дад, шаанза? – руазэк афнынза хазкылсындаз
хэа дшыццакуазгы, ачкэын даниба даатгылеит. Егьигь
даатгылашэа иуит, аха, аеыкэашеипш ихы изынкыломызт,
ачкэын иихэоз иахаргы итахын, аха иапхьакагагы ихон.

– Ацэқэа срышьтоуп, – ихэеит Батал, издыруада дара акы
рбазар хэагы дтаар итаххеит, аха ирбазар дара рхатақэагы
ишпарымхэари игэахэын уаха алафимтит. – Сабгы шаанза
дцэхеит цьара рхабарк збозар хэа.

– Узцада ура, арпыс еифамс? – ани рацхьа иаха зеаа-
нызкылаз, егы иатцкыс иахагы афныка ишихозгы, уажэ

ашарпаз абна агəта ипылаз ачкəын дизтаар итаххеит. Насгы уажə иццакуеит хəа, атыцаѣ ианыказ ауафыдаразы имгəакуази, ас чкəынк дрыкəшəазтгыы, ихəы-ипхь аакатцан, ачамыкəа ашə алтцəтцəа ицо инаидтəалон. Нас акранифалак, убас цəажəарыла дыхтаркрын, ачкəын уажəы-уажə зык днаѣымхəар, ибыз азы атцабо дкартон...

– Арсана, – ихəеит Батал, уи иаб ихьз убас деигəыргьан ихəеит, дѣыѣ чкəынан, актəи атыц ганы, дызцада хəа шыоук аниазтцаа, ирмахар хəа дшəаны, ибжы рдуны иаб ихьз ихəазшəа. Насгы уи дырдырыр акəын дара, дара ракəым зны-зынла ачкəын иаб атцлакəацəкьягы дырдыруеит хəа игəы иаанагон, избанзар, урт ацəкəа ирышьталан ианцоз, ма быцак ианашьтаз, ма мацəахəык, рхы неидкылан дара рыбна бызшəала еицəажəозшəа ибон. «Арсана иоуп, – рхəозшəа иахауан иара, – ари иеипш акəыш иеихагы ахьымѣанитцо имдыруеи. Егьырт шыоуки, уртахзамзаргыы, урмышəазозаргыы, уцканы улаган улкарыжьюеит. Ма ушьап ашшаракəа тыкканы, арахə ахцара анырныртцо еипш, рыхьзкəа аныртцоит, ирцəызыр хəа ишəошəа, ма ирхаштыр хəа. Убри атыцаѣ ауп ахəа ахьтало, нас иѣаанза иасымша ибыз-бызуа иказаауеит, кəастхак уватцан ицазшəа... Арсана иеипш икəышындаз зегыы, Арсана абна ажы ахьыр хəа дшəоит. Уаха акы акəым, иара итцегь иѣнра хəазааигəан хгылазтгыы, ма ихкаара хтагылазтгыы. Ускан азə дхалакыс уакəытц, уашхəа макьяцсыс шəирхəарын!»

– Хаи, ухатцкы сцааит! – иазтцаауаз ахатца иццакракəа зегыы ааихаштын, дызтцаз аидарагь наиргылеит. Ачкəын уи убаскан ада дшимбацызгыы, иаразнак агəра игеит уи дышуафы разыз, мамзар днаиаѣсны дцаргыы камлози, аидара датцоуп аеакуп. Аха иццакрагь, иаапсарагь абни дызтцаз аатцəеипш изкəа инкыдхны инаиргылазшəа, Батал днаиеигəыргьан, днеиѣапшит.

«Саб ибзианы дыздыруа азə иакəахап, – ачкəын игəы даатгəыргьеит, уи ус акəын, иаб иааигəара дыкамкəа азə ихьз аниеихəалак, есымша ѣыцбараха дбаны диеигəыргьон, – уи бзиарак ззимуц азəы дыкоуп хəа сыкам. Абзиара уны азы ианеиталак, нас абас хгəы хəанзамкəа иаахпылоит...»

– Уаби сарей быжьшықәса ашьха ҳауа еицахфахьеит. Сара уи данызбалак, хара-бара идзамкәа, сашья ибжьазы, аеыгә-еыгәхәа дыччо мшаенеипш даацәыртцызшәа збоит. Уи даанза умнеиааит, дад, уажә ицсы тоу-итаму сеидроу, итамзаргы залымдарала дтахеит, абарт хашьхакәа хара рыдзар аха идын... Уи дысгәалазыршәаз уаб иоуп, урт убас рыбжькәа еипшуп, уаб дышцәажәо, исзымчхакәа снаидтцны сцаны сашья егыраан дыстцәуахьеит...

Бағал игәеитеит уи ахатца уажәгы илабжыш аарц акгы игымкәа мчыла иешникылоз. Нас, нақ днахәын илакта ааирьцкәеит, «Кәыбры кадыць, усыдызцалазеи?» – ихәеит, ииашатқәкәанкәыбрыкила ихшәалазшәа... Нас иеылаиркәын, иаатцәа ахы аартны дынталеит. Уантәи иаатигеит еицырхәхәа шашәак ашәыршақәа ахьнырхаланы.

– Дад, абарт, акрануфо унарыцрыхала, дара хәыцкәоуп, аха цьмашәыршақәоуп, ихаауп.

Бағал азныказ имгарцгы далагеит, аха уи иуазма.

– Атыц акнытә саауеит, наптацәы суаосуама уара, җацахә згымхаша, – ихәан, – ихәгәта ааигәзын, – амған, Данакаи хәа азә дысцылан, цәгъала угәхәааигоит, улакта атацшра итахуп хәа сызиахә, – ихәан, иаатцәа аашьтыхны иҗынеихеит. Нас пытрак днеихьан еипш, деитәахәын: – Дад, угәы еитампааит, ари абна гыгшәыг хәа ахаангы акгы ыламлацт, ицкәоуп, – ихәеит.

«Сышцашәо, – инаишьтеихәеит ачкәын гәаныла, уи ибжьы тыганы ихәарц итаххеит, аха дицәыпцхашьеит уи ахатца. Нас ишәыршақәа ихәда инхшьны, дыццакы-ццакуа иҗынеихеит. – Издыруада саб ицәкәа иапцаны дааспыларгы, издыруада... издыруада акәым хымпада, арт рымшьта бзиоуп... Рызбахә анаацәырзгалак иагъа дгәыргъап...»

Бағал уажәы иахагы дыццакит. Иара игәаныла, иабгы шыта ицәкәа иапцаны ддәықәлахьан, аха дара ариакара ахаскын илагылаз инкыдхәыло-аакыдхәыло раацара цәгъазар акәхап.

«Аха агъаурым, – ачкәын уажә урт ацәкәа дрыдгылазшәа игәы интихәааит, – абри хазтатәоу шаалахтцаз шәоухажьуеит.

Мчыбжык а́кара акəхап а́цабаа ахыжəбаша. Нас азын-раз шəаргы а́кашəа шəыгхашам. Ааи, ааи, иагы итцаарыч-царгы, шəара шəымгəахə аншəоу, шəытра угы цəыкəбар кылсуам, шəгытцсызшəа ишəыпцхьаза. Аус злоу, латцарамза ауп, убра хəычык хайбаркарашт. Насгы, иахьа пшьашоуп, саб ихəашьала, иахьа анцəа имшоуп, амшкəа зегь раткыс амшьта бзиоуп. Иахьа инкауршəыз мчыбжык ала ахы аатцагоит. Иагыцъара шəыказаргы, иахьа шəимпцаар иузом уи...»

Батал иапцхьака данынапш, амахəдарта италарц зыгеза-езо инеиуаз ажьа еипш, амра ахы аацəытцнархəхəахьан ашьхарц. Уи убаскан агəра игеит абыржə иабгы уи алакта дыштапшуаз, абыржə гəаныла дышныхəоз, илахтцаша иаах-рыхша пшзала иахфааит хəа...

Фыцъа ахацəа руапакəа ирташьшыьы еыхəцəыла иааицəахышшəа акəын ишубоз Батал дахьгылазынтəи рацəак ицəы-харамыз ф-хəык. Урт ахəкəа ирыбжыыгаз амфахəаста да-хьынкыдгылоз зыхь бзиак ытцытцуан. Знык убра дызнеины уа ихыршəлоу акəапеи хəчы азна азыхь ыжəны дыказар, уаха акгы итахымызт, иаапсарагы наихкьазшəа ибон. Иара иаб излеихəахьаз ала, уи еитцызхыз иабду иоуп, ускан урт дара ахəкəа рнафс еи́та мышныкəа ахыбжьаз шьха дук ашьа-паны рааптра гылазаарын. Аха афныкагь ирлас-ырласны ибжысуазар акəхарын, ианцоз-ианаауаз, иаатгыланы, рхалыц ытцнахыртə ишыхьшəашəазгы, кəапеик азна ааттаны, на́к инацəхыкны инагылан, рфы-рнапы рызəзəон, рыгедырхьуан, иржəуан. Убри нахыс иара Батал иабгы убас акəын ишыкаитцоз, уимоу, арахь ашьхахь ирахə-ишəахə акгы аны́казамгы, сыштəаз сыхəтəит, арт амшцəгьакəа рышьтахь азыхь еимахазаргы сыздыруам, сныкəпшны саапи хəа ифынеихон. Уи ауафы иеипш игəхьааигон азыхь, иаакəыршаны хəачак гылацыпцхьаза напыла итцихуан, ари пшьатыпуп, ара есымша ауафы данаатгыло ихы-игəы апсашьартə, ицкьа-шəкьаза и́казароуп ихəон. Иаакəыршаны ицкьамзар, ауафы ипсы изымгошəа ибон, ауаф иакəым, иара азыхь ахатагы ахы хьымзгнашьар калоит, итабар калоит

хэа ирыцхаишьон. Рацхьатцёкьа Баталгы ицьеишьон уи, нахьхьи цъара абнаршёыра агёта хёқэак ршьапаны аарла зхы аатцызго азыхь, ауафы убриақаратцёкьа бзиа излеибои, зны-зынлагы иусқэа аакажьны, агьама баны, ахёача иахьтцёаз рыцкьаны дызлаауеи хэа. Аха нас изгэамтазакэа, иаргы илалеит уи агёбылра, арахэ анаарцоз-ианкарцоз ма ус иаб цъара аказы дицны данцоз, знык азыхь ақынза хзыназандаз хэа игёы хьт-хьтуа далагон. Уи иабгы идырит, аха, аферым, убас ауп азыхькэа пату шрықэтатёу, ишеитцыхлатёу хэа иеимхёеит, амала ус гёаныла дшеигёыргъаз итцидырааит Батал. Уи акы данеигёыргёо, илакта лашоит, аха убригы ирласны игёаутароуп, ирласны уахьзароуп, акёымзар иаразнак аеатцёахуеит, избанзар... избанзар... Батал иаб аччапшь ихы-иёы уиақара иқёирхазом, ахаан иаанимыжьыртё зны дахьхёхьазар акёхап... Батал зынзатцёык ауп иан лызбахэ иаб ихёо аниахахёоу. Иара убаскангы иара Батал иан дышлызхёыцуаз идырызшёа (иахьагы ицьеишьоит уи дзызхёыцыз, игёы итаз иаб излеидырыз, иқалап дара еизааигёазтёуа ашьа уаф иимбо-имахауа абызшёала иеицёажёозар, амала ахёычкёа ртёы адуцёа ирхёо азеилымкаауа, дара адуцёа иаха иахькёышкёоу азы иаха ирласны ирызгёакёоу ашьа иахёо рахауазар?..), иаразнак уи днеиёапшын, «уан дугёалашёагёышьоит», ихёеит. Батал азныказ иихёара иёамшёеит, зынгы игёы аатыпсааит, иакёым акы каитцоны иаб дақёикызшёа, аха нас иаргы дцёажёар, иан лзы игёы итаз игёалашёарақэа ицёеимпыр хэа дшёаны, ус ихы ааиртцысит, ааи, уи лоуп сзызхёыцуа аанарго. Иара иабгы уи лакёхарын дзызхёыцуаз, аха афыцьягы уаха акгы иаламцёажёакэа рёынархеит. Ускан урт игёалашёарақэа данрылтцгы, Батал иихёо дақёымшёо, ииуа дақёымшёо, ахаан иаби иареи еидымхалацыт. Аха ускан игёы злаиргёгёоз иаб ацёажёара ахьитахымыз азы акёын, агёра игон уи итцегь иауз, итцегь идууз гёалашёарак дшалаз, насгы, насгы... Иара Батал иеипш акёымкёа, уи игёалашёарақэа иаха ицкааны дрызхёыцуазар акёхарын... Аха инирцшзомыт, зны-зынлагы мчыла дыччон, ускан

игəлалашəарақəа «рнапы» иан лнышəыргə иқəишыбуазар каларын...

Батал аф-хəык ршыапафы итқкəраан илеиуаз азыхьяф даннеи, ицсы ааитеикырц даатгылеит. Ускан ихыз акəапеи хəычы афнытқка ашша ахьшыызшəа ицырцыруан, ибаазан. Ус анакəха, иаб уи азна ымжəkəа дымцеит, икалап ашьыжь азба дамкзозтгы, аха зегь акоюп, уи ажəра уаналагалак, иузуфыхзом иаатаурцаанза.

«Саргы уара утəкəа сыласуеит, – игəы даатаччеит Батал иаб дизхəыцуа дахьгылаз, – абри азыхьяф сааиаанза, сзыназандаз хəа сауан. Уажəы фамфакəак нылбааданы, акəша-мыкəша хəача-мачакəак аатцхны исырцқбар стахуп. Уи уара ахаан ус катца хəа соумхəазацт, аха исазхəо, ус шыкататəу сзырдыруа уара иуцыркьбаны иаауа мчык сылазар акəхап. Сара уи амч ахаангы пату ақəстоит, уи ахы смырдырзакəа ауп ишцəыртцуа. Саргы ахаан мап ацəы-сымкыцт, сызцəыртцзеи хəа ахəартə исмьргəаацт... Икалап, ус-ус хайшыцылар, зынза исылаларгы... Аха уи макьбана аезыннакыло, итегь сеилнакаарц азы акəхап, ашьха ангыло, урт тəараны иахьыкоу атыц рацхья ашьхыц пшыхəцəа цаны ишеилыркаауа еипш, ишгəартə еипш... Нас егьырт иаанхаз рфы иааны, ишманшəалартоу анрархəалак, ар зегьы рахрыман иандəықəло еипш... Саргы сазцшуп уи амч ду, уи ах, адудца рхəаа акны снеиаанза хəычы-хəычла сылалара иафуп...»

Батал акəапеи ааифымхзакəа итрыкəkəаны ижəит. Ашьха ахауа ацьбарара, ахьшəашəара зегьы иаразнак ицəа иалсызшəа, дкаххаа, длахфыхза даакалеит. Нас шəымтак даатəеит, иаб ихəо иахахьан азыхьяф уаннеи, умтəакəа уцар, иара азыхь ахатагы агəы узтынчхазом хəа. Уа ухьяакəа, угəалақəа зегьы ухаурштыр ауп, шəымтак иара азыхь ахатейипш уцқазар ауп. Ацкəын ускан иаацьеишьеит иаб иажəакəа. Ауафы апстазаара дузза имоуп, аха зегьы акоюп, ицсы танатцы азыхь еипш дзыцқьахазомзаап, иара азыхьяф даннеилак акəзаап, ацқьара шатаху анигəалашəо, убаскан шəымтак ихьяакəа, игəалақəа, икыба-зыбарақəа зегьы ие-

рылыршөшөөаны иеирыцкыар акөзаап. «Ус анакөха, – ихөөит ускан убри азыхьае гәанала, иабтөкьа ицөйтцөахны, – ауафы итцегь азыхькөа изааигөөаны итцытцуазар акөын, абриакара хара дмаакөа, дыцкьазарц шихөтоу игәаладмыршөөалози... Аха ус схөөит хөа, ацсабара ус ианатахха, убригь акы аанагоит. Устөкьа еизааигәанатөыр, еибакьашьыр хөа ишөөозар акөхап... Ауафы иапцхьа ацсабара уи иазхөыцит.. Нас ауп ауафы даназхөыц, иагьанцьеишьа!..»

Батал уажөшьта иахагьы дыццакны ддөыкөлеит. Уи иахьа ашьыжь даньөагыла, арахь иөааихеит, акгьы наиөаи-мыршөцыт, уимоу шөыркгьы иөы интаимкакеит, иаб иахөшьа илхөалоит еицш, амшьтагь дацөымшөеит. «Рацхьа иуцыло уикатөоит ура, истынхаша» хөа, наишьталхөеит, аха иара убригь агөра имгеит. Уи азыхь данаөыхөа нахьыс, иаха мчык илалазшөагь, иаха инархагьы гөгөахазшөа, уимоу, итцегь иааирццакыр, шарпазза идөыкөлахьаз иаб дахьнеиша днеины, ацөкөа иман арахь ддөыкөлаанза дихьзарашөа инарбеит игөы.

«Алатцара шааз рцөа иалашөама, – Батал игөы дтахөыцуан дахьнеиуаз, – урт абна рыөешартаз ала, зынза ибнеикыр хөа сшөоит. Иаха хара ицацыцхьаза ахаскьын хаахошөа рбозар, мамзаргьы уахь иаха ргөы тынчу?..»

Батал иаб ишьтакөа дырхылан дахьнеиуаз агөра игон уажөы-уашьтан дышихьзоз, мамзаргьы ибжьы наиргар, өитрашөа ибон. Аха иара ибжьы икөмыргакөа, ус игөиеанзамкөа дихьзар итахын. Убаскан игөалашөеит, тыццх ауасакөа абна ианырцөылаха хаз-хазы ишрышьтаз даргьы шеицөызыс. Ускан иаб иапцхьака ала иман акыр дамхацеит иара, аха шьтакөак ибан зымөа дахьымөахьытыс, изымдырзоз мөахөастала рацөак дымцакөа данынацш, нырцө акьацтаөы, ас көамкьакөа реицш, ишкөакөа-шкөакөаза иуасакөа шыкөыс ибеит. Рацхьатцөкьа ала иарырхар хөа дшөан, иаразнак ахөда амака аахеитцан, иөыргьы ма арахь амөахөаста ианылап игөахөын, аөадахьала дрыхчнысны дара ахьыказ днеит. Урт уи ала ицны данырба, убас ирырхан идөыкөлеит, Батал дшөеит, уаха ахаангьы еидкылашьа роу-

ам хəа. Рызегь хаз-хазы ицеит, иара ачкəынгы урт еиды-скылоит хəа дышрышьтаз, амəахəастагь ицəызын, дкьалеит. Нас иаб икəеитуа далагеит, аха иабгыы ааигəа-сигəа ибжыы гомызт. Арахь аилашəшəра иафын, ачкəын алагыы ицын, аха зегыы акоуп, игəы тыцсаауа, ицəа дытзызаауа далагеит. Игəалашəеит иаб иахəшьа изеиталхəоз алакəкəа: чкəынак уахык абна дшылахаз; илашьцо ианалага, дахьцо-дахьаауа акгыы изымдыруа дшыкəхаз; нас абгассақəа руубжықəа го ишалагаз; уи азыхəашь абжьеицш ихыш-хыцəо еиқə-еи-қəа ишизааигəахоз; ачкəын даншəа, тлакы днахьынхалан дшыкəлаз; аухантəарак уи ачкəын атла дшыкəтəаз ишир-шаз; ашара иазыпшыз арбагықəа рыбжьеицш абгахəыцқəа руубжыы дшазызыфруаз... Батал убарт зегыы шейдихəыцлос убри ауа иаб дахьынтəааз имбазакəа дихьзеит.

«Ахақəаи, акы уацəымшəан! – ихəеит иара, ишеилашə-шəхьазгыы, Батал ихы-ифы ашəара шықəз ибазшəа. Уи илацш убас итцарын, икалап ибазаргыы. – Ауасақəагыы ана ақьяцтафы рхы еидыскылоит, уажəытцкьа аоны хқалоит...»

«Сара сымшəазеит, – ихəеит Батал, иахьынтəааигаз изымдырзо мчыкгыы ааипшаан, ибжыгыы аарла иаатиган. Ааи, ааи, уи имчгыы иуасақəа реипш ишəаны иеимпхьан, илтцхьан. Аха зегь акоуп, уи иаб иирбар итахымызт, иаб ифы убриақара акы дацəыпцхашьомызт. Аха уи илацш-тцар Батал имчгыы шилтцхьаз збоит хəа иалагар каларын, ааи, уи убриақара итцарын, игəыткьа-псыткьаха илтцны иахьцоз абазаргь калап. – Урт ауасақəа анысцəеимп, сышрышьтаз ауп абрахь сшыланагалаз ...»

«Уара угəы шымеитасуаз сымдыри, – Батал иаб дагыаач-чеит, уи иччацшь ала хəычы-хəыцла игəы иргəгəарц, ани ицахьаз имч уи алашара арбаны, арахь иахьырцшны иааигарц итахызшəа. Ииашатцкьан, ачкəынгыы ипсы ааилалеит, нас уаха ажəакгыы мхəакəа, ифынеихеит. – Урт ауасақəа умпшаазтгыы, уаха иацəылахон, руа-ршəаць хамбаргыы каларын. Аха уара, Аитар иеипш, иаразнак уцəыз ахьамаз удырит, иупшааит. Асарақəагь уаха ишыкаа-каауаз ргəы баны ицсуан, рыцсы иахьугзеит ранацəа... Уара згəахəтəы иахьзаша!»

Урт зеггы уажэы изигэалашэаз издыруам, аха игэала-шэеит Батал. Иќалап, иаб амыцхэ дахьизхэыцуаз азы акэзар, иќалап, абна данылаха имацара, ацша хышэашэеицш шэарак ихыьсзар. Аха уи ашэара иара зынза иааигэара иќеижьлар итахымызт, игэы аќэышра иаха игэған. Уи иара ихата ианцьеишыозгы ыќан, игэаќэышра ихэыцрагы зны-зынла иахьзаны, ус акэым, арс ауп хэа ианабжьоз. Зны-зынла уи игэаќэышра убас дылахон, убас дылахон... ашколахь данцоз, аграпара ахьылгамыз асы даннылалалак, дшылахоз еицш...

«Амрагь хэцэхалейт, – игэы дтацэажэон амца дахыќэыз иара, ус акэын уи ишиќазшыаз, амца даныќалалак, гэаныла ацэажэара далагон, нас имбазакэа гэаныла ифызцэа, ма иаб, ма иаб иахэшыа, азэы дышиацэажэоз имцагь ахьынтцэоз изгэамтазакэа интцэон, – аха зегь акоуп, иахья ашыапы хьыроуп...»

Иахья цшыашоуп, латцан амшгы амышьта бзиазар ауп. Убригь акраанагозаап... Ацэќэа цэаэаны аѓара уанныќэгыло, адгьыл анпужэо, ахцэы рќэыдбжьеицш хэырт-хэырт хэа акэатан иќканы еиќэнапцо адгьыл абжы анго, ацш цыраќэа уажэытќэа «цэит» ќахтэоит хэа аѓара игэыргьатцэа ианылапцо, убри амш убас амшыта бзиазар ауп, уи нахыс аарцаара мыцхэы ќамло, иагьзысаамтамхо, мчыбжьык ала ацыќэреи ыќэыхэхэ иаауа... Абыргтќэагы уи илапш аннаќэшэалак агэыргьара илшо, уазхэыци, агэыргьара иацэхьатцхэоу, мап атцэызкхэоу – дангэыргьо... Кыраамта зых иоужы адгьыл ацыќэреи рыц шыгэхьаанаго, ишазгэыкуа...»

Ус дышнейуаз, харантэи азыжьеицш ќяцтэак дназыпшит. Ашта иатцэаза иќэыхэхэ ахаскъын аахьан. Иаакэыршаны аандагы еилахэхьан, ахьатэ масарќэа, зыдгылафэ апсра разќыс изшыоз ар реицш, хара-бѓара икапсан. Иара ашта агэтатќэа хатцлак гылан, сара зеггы сырхаануп, сара зеггы рызшыа-рыпсышыа здыруейт, абра сышэшыыроуп изаазаз ахэозшэа. Ахэасаќэа раќэын ибыбыш-быбышца ишэтхьан, изтаху азэы дыќатќэыоушэа, апсабарафэ зегь рацхья ишэтырц иахэон, иажьон... Ус ухэейт, аха издыруада, азэы игэы

иамукəа дхынхəыр, схəычра зегы ахыасыз, иахсызхəзхəа, ауафы иакəым, ахышьтрахыгы зык хынхəхьеит... издыруада, издыруада... Абас рхəозшəа акəын атцлакəа шгылаз. Азəы архəара дшавтцуаз абаны ишанханы иаанхəзшəа, убас гəыграк аман иаауан амфəхəаста... Уи ауп хəа икаларын ахəасацəагы убас ирласны имшəтызтгы... Аха уртгы агəра иашыцылахыан, насгы зажəа баша, иара ахəасашəткəа реипш, ацша иазымтə, апсабара дузза ахəатəы харцəон...

«Абракагь шьоук нымхози», – игəы дынтацəажəеит Батал ашта данаакəла, ашьака затцə игылаз иенадцан, иара ашьакагы, аласкəыгə еипш, арахə рхəыц афəтатан, рызхара ихəы-ича ианааилак ркəакəа рыбгырц иахышьуа иадцəкəаслосар акəхарын, ара усгы ихышəшəа-тышəшəа икажы амасаркəеи ашьакакəеи роуп инхəз. Иаакəыршаны игылоу ашəыр азахəа рыхынышышы ишцарыкəу мамзар. Иара афныргəы ахата... уи хлымзаахк заханы зыцшшəы зыхкыз апцхəыс лхы-лфы еипш ауп ицəышза ишыкоу, уаха хаскынкгы ыкəмиааит. Ахаскынтцкьа иазымгəагьит афныргəы акəиаара, ахаскынтцкьа азəыр дхынхəуа цнашьоит...

Батал ацбацта дныкəсны афада ихы рханы ифынеихеит. Изыхкыз изымдырзо иггы хəашьза иаакалеит. Уи шəымтацкəак зегы ихаштит, цытрак дааскьяанзагы ацбацта акəын ибла ихгылаз. Ашта иатцəа, харбгыра икажы амасаркəа, агыра иалагылоу аеага еипш изатцəза иаанхəз ашьака, шыацк зкəмиаац афныргəы. Нас, афымтра зхатцаны иаакəыршан игылоу атцлакəа, Батал урт азныказ иггы аатдырцсааит, зыхцəы зыкəпсаны ацсы ихагылоу ахəса цьабəццəа анигəаладыршəа... Аха нас дышнеиуаз еакахы дианагеит, нас... ихəыщракəа ицəеимпит...

Уажəшьта иабгы ицəкəа иман дицылар акəын. Батал азныказ цыра хəхəык дныкəтəан дааизыцшыргы итаххеит, аха игəы иамуит. Избанзар, иахы амра акыр ирыцəфəеихыан, ацкəкəа ахыкəзаалакгы иаацаны тыруак иадамзаргы ирцəагəар акəын, ашьапы ркыр акəын. Акəыкəугы иахы мацара хынтə-пшынтə абжы иахəхыан, сара исымхəакəа

ишыцаагэатэу, ишылататэу шэзымдырзои ахэошэа... Акэыкэу, акэыкэу, уаргы анхаф бзиа иеипш алатцара анааилак угэы тынчзам... Зеггы ацшкэа лартцар, азэы деитцамхар, ин хара-интцыра, аеаора беиа таргалар утахуп. Ашыыжь азэы мацкацэадалахаргы уузом, убжыиаразнакигэыицэыоуеит. Кэыкэу, кэыкэу, ишпыкэу ушышытоу, узбейтеи! Аха нас, зеггы рлатцатэкэа аныларцдалак, гэырз-шашэаз уныбжыаз уцоит. Уаха акгы уахэом, акгы утахым, акызацэык анхаоцэа ианаамтоу рцыкэреи лартцар... икалап уи иеихау халалра, ламыс ыкамзар, икалап ацсабара иашаз абеиарақэа зеггы иреихазар убри, ауаа рзы, ахэыцкэа рзы, азэы чагыа шигымхо анудырлак, азэы амла дшамкуа агэра анугалак, тынч ацсра... Ах, акэыкэу, шака ухалалузеи акэыкэу...

Батал даныхэычыз зны иаб иахэшыа лакэк изеиталхэахьан. Ускан уи алакэ убас игэацхеит, уи аитахэара далагар, интцэар хэа дшэаны илақэа еихмырсыгызакэа дылфеапшуан. Атцыхэтэан аишыцэа, алакэ иалаз афыцбагы, шэарыцара ицарц ишыказ аоны индэылтцаанза акэыкэу абжыи рахэит. Афыцбагы аахынхэын ршэакыкэа нкыддыргылеит, изхымцарыз, икэадаз уск рзыкалазшэа. Ускан урт ус зыкарцеи хэа дылзымтцааит лара, избанзар алакэ иаразнак гэаныла аитахэара далагеит, ихаштыр хэа дшэаны. Ашытахь цытрак антцы ауп данлазтцаа аишыцэа зыхынхэи хэа. Уи иалхэеит урт акэыкэу абжыи шрахаз, уи абжыи анхафы пату шақэитцо, ашэарыцаоцэагы, иагыа дшэарыцао гэгэазаргы, иагыа атамха еифеажны ауаа ирчозаргы, иабцбар нкыдыргылан ацэагэара дышналаго. Убри аахыс иаргы акэыкэу абжыи аниахалак уи алакэ ааигэалашэон, знызынла иагыцьеишыон уи злакэу, уи зыцстазаарам, уи алакэ захьзхалаз. Уи икалатцэкыаз акы иеипшзар итахын, имацара данынхалак лакэзам уи хэа игэы иаанагон...

Ус иааигэаны быжыкэак иахэит. Иаргы ихэыцрақэа зеггы иаразнак дрылтцны данынапш, иаб ацэқэа иапцаны, уаха злоу ипсра убааит хэа даауан. «Ус ауп ишадыруа, – Батал игэы даатаччеит ацэқэа данынарыхэапш, – сара саб ихы нықэитцар иагыацбара шэыказаргы шэыжахэабжы иахауеит,

шəахьцаз изымыпшаахуа дыказма?! Ашьац уажəы ақырбыч иафызоуп, аха мчыбжьык акара ишəхашəырштыроуп, аду-неи икəуп хəагы шəкамлароуп! Амала апцəа абарфын ткеипш ацчахəа ицəажəо инашəымтцəхтцəп. Уи иахəоу жəдыруоу, сышəфозаргы, сыцк аашəрыхроуп ахəоит! Амала азыша шəанамыргарц, азгы ацəахтəоит, ускан иаргы татахоит, фыц ианыныххəаз еипш афарагы мариахоит. Саб ихəалоит еипш, ус лахьынтцас ишəитеит шəызшаз! Хара акгы ххарам, хара хышла хкəабоуп!»

– Азазаха афны уакырауааз! – ихəеит Бəтал иаб да-нааизааигəаха, иара усгы ччацшык ааифытцымшəазакəа. Уи ус акəын. Бəтал иаб иахəшьа Нанашь илхəалоит еипш, иччацшы ахə итиуашəа ицəыригазом. Бəтал идыруан уи уажəы дшаагəыргьаз, аха ацəкəа рытцакьаразытцəкьа ибжьы изтымцо афынза даапсан. Аха уи ибара дшеигəыргьоз иирбар итахымхеит. Амфангы Бəтал дхəыцит, деитəхəыцит, аха уи ибара иаб дшеигəыргьаз зиимырдырыз изымдырит, дара ацəкəа рхатакəагы ас иахьа иаалыркьан изыртаххаз шырызымдыруаз еипш...

Бəтал иаби иарей шааиуаз кьацтак ианаавала, уи илацш накəшəеит, амшəцəакəа реипш, атцлакəа ирымтцəпсəз ашəшьыракəа. «Шəышгылаз шəшьахит, – игəы дынтəччеит уи атцлакəа дырзыпшуа, – шəышəшьыра шəнытцəтəан шəыпсы ааиташəкыр! Ажəфан афынза усгы шəызхалом, тцлак ажəфан ахьцəкəа тцəпсəхьеит хəа шəахəхьоума?! Уи ус ауафы шəирехəарц анитаху иамхəхəоит, ажəфан афынза шəхеигалоит! Шəаргы акəу цьышьаны, уажəымзар-уажəы ажəфан афынза хназоит хəа, шəыпсы ааитамкцəкəа шəгылоуп! Аха шəара шəеипш афəыш дукəа ауаф мыц хəычык ифьтцшəеит хəа ицəгəаауама? Агьаурым, нас, ауаф хəычы мыц хəычык ифьтцшəазар!.. Убри шəхы икəшəкып, амала иара апсабара ахата шəамжьааит. Ахьта гəгəа калараны ианыкоу, ас ду анауа, имкəылха мызла ишьтымтцзо ианышьтало, убаскан цьара акала ишəанахəома? Мамзаргы апша шəлымхəа итамхəйтхəытцзои, “сара уахьынтəи саа-уеит, сара сыла иабаз ауп исхəо ” хəа. Нас шəаргы шəбыз-

шәала еибышәхәозар акәхап, ргәыреанышәтцозар акәхап
 ҫыц зхы аатцызгаз алҫарақәа, ахьацақәа, ацьқәа. Амала
 ацьтцлақәа, зтаҳәрыкь цәгьоу адоуцәа реицш, ацша иахәо
 иазымзырҫоуазар калап. Уи дара рхы иавырбааит, аха ацша
 иауалу канатцоит. Уи нахыс адгьыл шәшьапы аларцсны
 ишәкуазар акәхап, ҳацәқәа ацьал антырго, аказграқәа рҫы
 адгьыл ршьацәхыцқәа аларцсны ишахо еицш!.. Аха шәара
 атцлақәагьы ауафы дьгәхьаажәымго шәыкоума, насгьы шәа-
 ра ауафы шәишьыцылан, уажә ақьацта шәымацара шәанықә-
 ха, шәнеиҫапшы-ааиҫапшуа шәаанхеит. Убри акәхап шәара
 зегь ратцкыс шәгәы иалоу, ауафы шәеитеихаит, азахәа шәы-
 қәйтцеит, аанда шәыкәиршеит, шәывара афны иргылеит,
 нас шәанеишьыцыла, ашта дынтытдыргьы дьгәхьаажәгартә
 шәаннеи, иара днашәпыртцны дцеит, ихәчы-иду, ирахә-
 ишәахә акы аанмыжкәа. Уи агәырҫа шәара ас ду еицш
 ишәықәхаит, кыраамтагьы шәеишьхныцсылан шәгылазар
 акәхарын. Уи закә цәызу шәаразәзатцәык шәоуп еилыз-
 каауа, атцлақәа, абриақара аамта ауафы игәра згоз, ишьыц-
 лахьаз, тагалан ашәа хәо зымтцәышәқәа зман шәхыцәқәа
 иқәтәаз, уажә шәзыкәгылоу адгьыл дузза цьара дамоуп, аха
 уанза шәаргьы шәназом, шәдацқәагьы знеиуам. Ажәфан
 тшәыпцсоит, убриақара шәҳаракуп хәа ауафы шәахьижьоз
 иаха шәхы иқәшәкуеит, иаха ишәылашәыгзоит, абыржә ишә-
 зиуз атцкыс. Зыцсы тоу дахьыз дахымтцуазар ауп, уи ацқара
 шәара шәеицш еилазымго адунеиаҫ азә дықам, атцлақәа...»

– Матәк иадымзаргь иахтцәагәароуп иахьа... – ачкәын
 иаб амра днатцашит, иагьа уццакыргьы, хамцәагәар хуам
 ихәозшәа. Аха иара амрагьы макьана иамырццеицызт, ан-
 хараха, ауаа ацьабаа усгьы ирбоит, ацхзы рылтцуеит, сара
 ашоура мыцхәы зрыжәыстцой хәа иреигзозшәа. Иқалап
 усқан иара амрагьы еилнакаауазар анхафы игәтакы, нас
 ишпа, амра ақара урт зҫу, ирыгәтыхоу, измыртынчуа збода,
 изахауада. Насгьы иахьа, латцарамзаха, амш мышьтабзиа
 аан, амрагь цәырымтыр агәы иауам? Иқалап уи зегь рапхьа
 ианыруазар ауафы игәы итоу, нас цстхәацқәак аахыларгьы,
 уажә ақәа аха хамам хәа, урт инарылтцәраан аҫаанахозар...
 Ажәфан дуи ауафы ирыцхаржәхәафызар...

– Ааи, ашыапы хқыроуп, – Батал дшаацсахъазгы, уи уажэ иаапсара, тыцх араца иаганы иказ инапы иртцафы ишылцэйтцэахуаз еипш, иаб ицэытцэахны даауан, ибар, нас иахъа уаха акэатан иимыркыр хэа дшэон.

«Ухэызжэеит, – ихэозар акэхарын уи, афныка ишыцца-куазгы, инатэаны рыцсы ааитаркырц идитцон. Ари адгбыл хара рыццхакэа хэума ихызфаауа. – Ари адгбыл хара хакэым, иаркы-иаркы-ирцэ хэа икэызгы афнаххэеит. Апсра адунеи икэуп хэа икамыз, хапсуеит хэа ахаангы зыцхыз иалам-шэацыз... Хмыццакып, зегь акоуп анцэа икнытэ хэатцахэы аахрыхыртэ хэакоуп, уи азы азэы дхаргэамтцуам».

«Сара усцэымшэан, – Батал иаб игэы иргэгэарц далагон ускан, – ааптра акынза сцаны, ацэкэа аасцеит хэа саапсوما? Урт знык икэыргылан исутар, уи нахыс нас уаргы устэхзам, апжэатэ сара ипызжэоит. Цыцхеипш сынтэагы ацэмаа иахъатаху саго цэумшьан, дара ацэкэагы сынтэа сатэар-боит... Убас рышьтахь игылоу сышхэычу рхасырштып, аугэ анрыкэстцалакгы сырмытцакыкэа аканауа итымтцуа!»

Ускан Батал иаб ишитахымгы дыччоит. Иара иимыр-барц далагоит, аха Батал имдыруеи уи дшыччо. Иимырбар-гы, димыхэапшзаргы, идыруеит. Уи аныхэафцэа реипш, амрагыларахь дыцшны ауп дшыччо. Аха зегы акоуп, иа-разнак итцидыраауеит иара. Иагъа итцэахыргы, убриак изицэытцэахуам, иара иаб ихатагы ус ирлас-ырласны дауч-чахуа, уи иччапшь ачкэын днахырпшны хэычык игэы ааир-псахэаргы итахлоит. Уи уажэ аччапшьтэкъа даналахэдаха, изхара данзымгэыргъа, данзымыхэмар, дышхэычу игэы еитцажэыр калоит.

– Анкыаиансааз, абриуара уатцкысзакх-нацэхыркэараки ракара санеихаз, – уи иаб деитчаачеит уажэы, нас ачалт ишышуашэа, инапкэагы неихыишь-фөихыишьит, шака рыла диеихаз ирбо, – уажэааны исцэагэаша цэагэаны ацэ-кэа аусышьтуан. Ускан дара ацэкэагы анцэа ишаны икам-зи, «лак» схэомызт, «фак» схэомызт, ркэатан скын, сыргон, сааргон. Саб рыцха амацэаз ахы итагэьежъуа ибжыхъан. Иара акэацтэкъагы, агэылара цъара иржэуазар аффы хааза

иаафуан. Ускан даеа барақыатрак ыќан... Ускан анцәа игәар-пханы ишон зегғы...

«Ускан, – игәы интихәаит Батал ацәкәа рышьтахь дгылан дахнеиуаз, – саргғы “усќан” хәа ак сымоуп. Сан даныќаз, лыцсы антәз. Уажә еицш, ашколаф ахәычкәа ранацәа аннеиуаз сара снацш-аапшуа, сгәи-сылағырзи еилатцәо абартахь сандәылымтцуаз, абыркыыл схы ныкәкны сызхара стцәуандаз хәа саныќамыз... Ускан... сан лыцсы санахәоз, сфызцәа зегғы рылымкаа, сара саныдан снылмыжыырц... Ацәмаа еиғнаххыз саб сыхәшьара бзиақәа рызбахә аниахалак, убриаќара даацсаны дыќан, реигәыргьаратцәкәа илшомызт... Ускан... иќартцо хәа мчыла дыччон, усќан... иччапшьтцәкәа лхибаауан... сан лылымкаа саб сыбзиара мчыла деигәыргьон... Убарт зегғы сара изаацәан еилыскаауа салагеит, ишпазурыз, сгәы иаха иааигәаны икыдушәа иќанатцеит сан лыќамзаара. Цхызла дцәыртлоит, аха убри ацхызтцәкәагь гәаныла азхәыцха шысмоуц аасытцылдыраар, дгәаан уаха дцәырымтцыр хәа сшәоит...»

– Знык хәцәагәатәкәа хрылгар... – Батал иаб ацәкәа ааиапицан иара дааихъзеит, – нас хәцсқәа аагон, уаргғы цъара унеиааип. Агәылары уцаны узхаратцәкәа умыхәмарыц. Уара сануқәлаз, – уи Батал дирлафьыырц еита ак наигәалаиршәеит, – сфызцәа аркыыл рылпаан сандәықәлалак, амба сафнагар хәа сшәаны, уажәы-уажәы саатгылан цыгәхыршәт ќастцон. Акәымзар, ари нашанак далаќоуп хәа исыцыхәмарзомызт...

– Сынтәа ашьха сугома? – Батал уи шыфьтцәкәаз изымдырзо ифьтцәкәеит. Уи иара ахаангғы ашьха дымцазацызт, иабгғы уахь дкыдымлеижьтәи цытк тцун, аха зегь акоуп, ифызцәа хәычкәа реицш, иамхахәеит иаргғы. Амала иамхамхәазтгғы, ус ихәазомызт, избанзар уи иаб ашьха дцартә дшыќамыз идьруан. Батал ифызцәа хәычкәа иаб ашьха узымцои хәа ианиазтцаалак, дыхәмаршәа иреихәалоит еицш, ишьтахьќа ибга гәғәам... Аха урт әжәақәа Батал убриаќара бзиа ибаны. Насгғы урт әжәақәа есымша иќарќы икылагылан, есымша имч рыкәырхан илбаайдон, амала абыржәы иамхахәеит,

ишиамхахээз иара ихаҗаггы изымдырзо. Ашьтахь ибз дац-
хаит, аха усқан ииэхээшаз ихээхьан...

Иаб азныказ акгы имхэеит, ацэкэа ракəушəа зеггы зха-
роу, ачын нархиќьан инаиадицеит. Нас, абри зхээз уара уо-
ума, сыла самжызааит хəа дцьеишьазшəа, илацш наихиган,
җааитит:

– Егьа хаҗхарггы, ихаҗхааит, җымз рзы хахтцəарым, сын-
тəа хгəыла Шьыма уиццан ашьхаќа усышьтуеит.

Батал азныказ убас дгəыргьеит, ииашатцəќьан ашьхамҗа
дыкəгылазшəа, уи уа иагьа дынхарггы, ус ирлас-ырласны
аҗны ныжьны хара дшымцацызггы, дара гəхьааган рыхь-
тцəуара дшаламгоз иирдырырц итахызшəа ашьхаќа днар-
җацшит, ани изхысыз ахəы анаҗсан шаќа мышныќа ица-
тəуи хəанггы диазтцааит иаб. «Җымш роуп шəахьыќəхо,
– убрыгь убас дгəыргьеит уажəы, ичкəын деиќəыршəаны
амҗа дыќəйтцəшəа, амала мацќггы дышицəшəо мҗашьо
лаќтала деимидон, изымдыруаз ак иеихəарц итахын, аха уи
изымдыруаз иара изы убас аилкаара цəгьан, иеихэеит хəа
изгəнымкылар ќалон, амала ихы-иҗы игəыргьара зхыж-
жуаз гəырҗа хəычыкггы, шəартара хəычыкггы цьара иша-
тцатцəахыз имацара идырыр акəын... – Ант ацьмаќа азхы-
тцра иаҗызоуп, амҗан ќəйтцəа-ќəйтцəа ишəцəеимпуа иа-
лагоит, реидцалара цəгьахоит. Аха знык ашьха шəызхалар,
мышкы-җымш рыла ргəы тəуеит, ахаскьын шьамхахьы
ианылагьылалаќ. Ааи, ауасаќа реипш, иќəба-ќəшəо иќа-
лоит. Ацьмахьртцəы җацаза мызќаќара иужəыр, ашьха аҗа-
уагь улсып, умчггы талоит, уеилыхха уќалоит иаразнаќ.
Амца уаќəыртцар, умбылуа! Нас, уанаауа ашəыршаќагь
хзааугап...»

«Уи са избап, – ихэеит Батал, иара ус акəын, знык дзеи-
гəыргьаша ак аниархəалаќ, нас уи нахьс иара азхəыцра да-
лагон, егьырт зеггы ихаирштун. – Шьхытцын са сыхтəаггы
сыртозар акəап, шəарггы шəгəы зырхааша ак шəзаазгап!».

– Хара иахҗаша хҗахьеит, – Батал иаб убас дќыҗсычхаит,
иашатцəќьан ишьтахьќа ихигахьоу зеггы азмыжьеипш
абыржəы дынхыпшылазшəа, аха уи иатибааз деигəыргьозу-

дамеигэыргъозу изымдыруа акэын дышцэажэоз, – уара цкъа уцсы шыа, акрыф-акрыжэ зхэаз иеипш, ашьха уалача. Ашэарыцащэа шэарах жьыкгы унахырцхыалап. Ус анакэха, уцкэа хла уажэнатэ!

Батал иаби иарей аоны ианааи, изыхкъа изымдырзо, дигэалашэит ахэымпал еипш зыбга хэахъаз ианду. Уи аарла акэын дшигэалашэоз, еихаракгы игэалашэоз лабжы акэын. Уи уажэггы зны-зынла игэы икэуан, нас ахьацшкэацшра далагон, ииашаткэбан ивара азэ дгылан лыбжы иахазшэа. Аха нас, лара шлакэмыз анидырлак, ихы аахымзгишон, ихы-ифы зеггы хэацыхэацшыа амца нацралон. «Нан-хэыч, – лхэеит лара, енак аарла дааштылхын лшыамхы даакэлыртэан, уи знык лшыамхы даныкэлыртэа, иаб дыхэмарны иалхэон еипш, амшэшыацхэа иакыз ажэеипш, лымпытцхра цэгбан, лызхара дилахэмарыр акэын, дышлырчыхэ-чыхэуаз длыргъазкыр акэын, – шыта ирласны удухароуп. Ааи, ааи, саргы аёцаащэа рацэаоны исымоуп, аха цыарамзарцъара сыццакуам, уара утэык сымбакэа. Уахь угыы мышкызны сымцар калашам, аха сгэы ртынчны сцароуп. Нас ишца, ауащ цъара данцо игэы тынчзар ауп, уахь акэым, анкъа аоны уащ даныкамыз, акэыд акэыргыланы санцалак, сгэы тынчзамызт, ихытыр хэа сшэон... Изхысхэаауа, ирласны иузхароуп... Абри дызтэыда хэа итцаауа, иуеигэыргъан нацэахыла уеибадырбо...»

Ускан Батал изеилымкаакэаз рацэан, аха лыбжы уажэыг игэалашэон. Лара дмыццакзакэа акэын дышцэажэоз, аха лажэабжь, азыггара абжы еипш, иахыагы дшазыпшзам игэы ианыкэыщак, иаразнак идыруеит...

– Ацэкэа уаарытцакъа, – ихэеит Батал иаб аоны ишнеиз аутэ аца иалбааиган. Уи аутэггы, алца иарфаз ашэхеипш, иласза икалахъан, хышыкэса цуеит апша атцасуа аца икэийжтеи. Есышыкэса абас цэагэан иаалбааигоит, абжыацны, мёык, матэахэык антыгатэу – ацъалаз даёа угэк имоуп, ари уахь ицэыригазом. Аутэ ацэкэа рыхэда ианныкэитца, урт азы хышэашэа зкэыртэаз иеипш, иаразнак рцэа аархыбзааит. Урт шыта ирдырит ус аламала адстака ишзыхнымхэуаз, аратэи ахаскын хыц-фыцкэа рхы

рыларыгзар шакэыз. – Ари гэынкылагоуп, – ихэеит Арсана ицъыба иааџигаз пшлапкъақэак нарџишьын.

– Иа анцэа указар, анцэа харманшэал! – иаб акэатан ааган аугэ ианнатцеихэа, инапқэа ажэџанахь инаирххеит, – сынтэа инкашэо апш барақьатны икало, таацэала агэабзиара-ахабзиара хаман, хауа-хтахы хыхьынза-назаазо хаигымкэа, иаахрыхуа зегьы абзеирақэа рзы иахфо-иаажэуа анцэа икаитцааит.

– Амин! – лхэеит Батал иаб иахэшьа ашта дахьықэгылаз, уи иихэаз зегьытцэкъьа ларалкъынза имнеизаргьы, дышныхэаз акара лдыруан. – Хгэы ґызкааша анцэа иахзааумган, халахь анцэа абзиара антца. Хаура хэыцгьы абзиаразы иахфартэ анцэа хакэитгэ.

Баталгьы амин ихэарц итаххеит, аха итаацэа абзеираз хэа реихэаанза здэыгба дэықэлаз ахэычы иеипш, ускан ацэқэа рџынархахьан, иаргьы знык-џынтэ цыруақэак алыргаанза рацъа дгылазар акэын.

– Цыруак аноазгалак, нас акэатан ура иусыркуеит, – уи игэы иргэгэарц итахушэа џааитит иаб, – арт ацэқэа макьана ркъаф тоуп, умџахыркъар хэа сшэоит...

– Ибзиоуп, – ихэеит Батал, убаскангьы уаха ацэажэара даламгеит, избанзар, уи агэра игон иаби адгьыли макьана дара адуцэа рбызшэала ишеицэажэоз, аха иара игэы ґыгьыр хэа дшэаны шакэыз уажэ дызиацэажэоз. Ишьтахька данынапш, рыџнавара ишьтоу ашьхымза еихэа еипш, адгьыл ушьапы нташэо атцыруа алыргахьан. Убаскан, иара изгэамтазакэа, ани иахатэи апхыз ахы ааигэалашэеит. Уимоу, апсык-апсык игхеит аитахэара далагарцгьы. «Мап, мап, – ихэеит иара гэаныла, ихарамыз харак идитцазшэа азэы, – сара уи апхыз сеичахуеит. Ианеитасхэогьы, ус аґьара сықэгылан еитасхэар стахым. Амала, хымпада, уаха еитасхэоит, ацэагэара ханалгалак, тынч ханаатэалак... Иара ада ус шсымам асырдырроуп апхызгьы, иаракзатцэык сшазхэыцуа, исхаштыргьы шыстахым, ирлас-ырласнгьы ишысгэалашэо. Насгьы, иахьа пшьашоуп, ари амш агэы рахатуп рхэоит, аныхэаџ иеипш, амышьта бзиоуп... Харгьы ахэлара иаахамнахаанзахцэагэозаракэхап, аха зегьыакоуп, ашэацш

кыдлоит ажѳан. Уи кырса аныхѳа аан саб иахѳшьа абар-
таѳ амца зыркны икыдылтцо аѳѳашьейцш, ипшзаза иааѳ-
шуеит. Убри ашѳаѳшь сахѳаѳшуа еитасѳѳоит сара сыпхыз.
Аус злоу, ашѳаѳшь аѳстѳѳаѳѳа исыѳѳѳырымѳар... зны-
зынла саб иччапшь игѳалашѳараѳѳа ишхырѳѳо еиѳш... Аха
иахѳа пшьашоуп, адгьыл маѳара акѳым, иара ажѳѳангьы
ѳалалзар акѳап, иахѳа пшьашоуп... амш амшьта бзиоуп...
аѳхызтѳѳагьы амаршѳа акуазар акѳап, ажьейцш ирѳар
ѳѳа ишѳозар акѳап...»

– ѳак, Кѳытараа, ѳак! – ашытѳѳѳа иаб иикъаз арасатѳ чын
абжы ахеиѳш аѳауа иналъеит. Дара аѳѳѳагьы ѳатрысит,
ирыхьыз рзымдырит, аха уи нахыс, акѳата-кѳатаѳѳа ака-
науа иѳалан рѳынархеит. – Амра кадьѳ зынза илбаазаны
иканаршит, иѳалагылан иныѳѳар аѳахушѳа... Аѳѳѳагь абри
атѳыруа ѳахгар иоухажьыр ауп.

– Иоухажьып, – иѳѳеит Батал, агѳрагь игеит уи уажѳшьта
адгьыли иаби иеибырѳѳашаз шейбырѳѳахъаз, игѳгы ша-
лаѳаз. – Зыкгы дѳаржѳып.

Урт даѳа жѳантѳ илейѳеир амаѳагь нѳѳѳон, аѳѳѳагьы
рыпсы ргарѳ иоурышьѳуан. Убри аамѳаз, еитѳ акы игѳы
иаѳѳалеит Батал. Уи ани аѳхыз акѳын, уи амшѳѳѳаѳѳа
рышьѳаѳхь зхьышьѳтрахь ихынѳѳыз азеиѳш, еитѳ ижѳлеит...

«Ус анакѳа, – игѳы инѳѳѳѳаит иара, аха убри игѳы
итѳѳѳаѳѳѳазгьы ахы иалазѳмыѳт ипхыз, убригь дахна-
баауеит, – абри аѳѳыруа шѳахгалак, уаѳа ак снапы асырку-
ам, акы сазхѳыѳуам. Ах, амш, амш мышьѳабзиа, аѳхызгьы
аѳахьнагзар аѳахуп...»

Амра абарбанѳья иеиѳш ибылуан. Аѳѳараѳѳагь, иаѳѳѳымѳѳ-
закѳа абарбанѳья иахьѳѳо ахѳыѳѳѳа реиѳш, ххьхь-гѳыхьѳѳа
зегьы хбылуеит, иахѳыѳуеит рѳѳѳѳѳѳа, зны алада иѳыруан,
зны аѳада иѳыруан, иаарѳѳны еиѳѳѳѳыыз адгьыл иалѳыз
аѳѳѳѳѳѳѳѳа рхаштны, амра иеигѳѳѳѳѳѳо икѳашон.



АХҚӘА

АЖӘАБЖЬҚӘА

Сыңсадгьылгы затәуп.....	3
Ахатгәынқәа ырхәөцәә	12
Ахтәәцәә	22
Аныуаа рхәы.....	28
Сольвеиг	44
Анасың амцәыжәөақәа	66
Зтәыла зшьала изкәабаз.....	76
Дшыцқьаз дтахеит	86
Итынчым атцх.....	93
Ихәыцым алакә.....	112
Зынасың зыцныкәө	131
Шьхалбаан	143
Издыруада	146
Асас дахь.....	152
Саб	154
Убла иамбар – угәы иабароуп	164
Лыцсы зығхәараз.....	226
Лгәеисыбжь еипш дылзааигәан.....	291
Удам-здам иасхәомызт	329
Издыруада дытцәөаншьапхар.....	362
Ажә устоит – аға сыт!	374
Уи ала леишзом.....	396
Хәшәы змыхәаз.....	401
Амц ныха ифазом.....	418

Агәашә абжы геит.....	429
Ашәыршақәа	434

АХӘЫЦҚӘА ИРАЗКУ АЖӘАБЖЬҚӘА

Ардәына.....	455
Иацтәи амш абжы	458
Аликә	463
Арбагъ қацшь.....	467
Цис аҕы азәзоит	471
Агәы абжы	476
Асас	493
Забацәа рыгәнаҕа иатцоу	501
Ахьшь.....	505

АПОВЕСТҚӘА

Ғатак анышә.....	515
Уцсы сыхумбаан, сычкәын!.....	546
Абчараҕ.....	598
Мышьтабзиа.....	628

Анатоли Ианкәа-ипа Лагәлаа

А И З Г А

Q-томкны
Аџбатәи атом

Ажәабжьқәа
Ахәыцқәа ирызку ажәабжьқәа
Аповестқәа



Анатолий Янкович Лагулаа

СОБРАНИЕ

В двух томах
Том второй

Рассказы
Детские рассказы
Повести

На абхазском языке

Аредактор *Света Ладариа*
Акорректор *Ирма Цьениа*
Асахьаҥыхыи *Руслан Габлия*
Компиутерла еиқәлыршәеит *Наира Гәынба*

Аформат 84x108 $\frac{1}{32}$. Атираж 300.
Икаҥә. акь. бҥь. 20,5.
Инықәыр. акь. бҥь. 34,44.
Аҕаҥаҥка №....

Отпечатано в ООО «Флер-1»
350058, г. Краснодар, ул. Уральская, 98/2